

Colecția
CURSURI, MANUALE
ȘI TRATATE DE
TEOLOGIE ORTODOXĂ

Pr. Prof. Dr. Viorel IONIȚĂ
(coordonator)

ISTORIA BISERICEASCĂ UNIVERSALĂ

II

Partea a doua:
Situația generală a Bisericilor Ortodoxe
din secolul al XI-lea până astăzi

BASILICA
BUCURESTI
2023

ISTORIA BISERICEASCĂ UNIVERSALĂ

Vol. II

De la anul 1054 până în prezent

Partea a doua:
Situația generală a Bisericilor Ortodoxe din secolul al XI-lea până astăzi

Colecția Cursuri, Manuale și Compendii de Teologie Ortodoxă

Coordonatori:

PS Varlaam Ploieșteanul, Episcop-vicar patriarhal
Pr. prof. dr. Viorel Ioniță, Consilier patriarhal onorific
Pr. prof. dr. Nicușor Beldiman, Consilier patriarhal

ISTORIA BISERICEASCĂ UNIVERSALĂ

Vol. II

De la anul 1054 până în prezent

Partea a doua:
Situația generală a Bisericilor Ortodoxe din secolul al XI-lea până astăzi

Manual pentru Facultățile de Teologie din Patriarhia Română

Ediția a II-a, revizuită

Coordonator: Pr. Prof. Dr. Viorel Ioniță

**Pr. Prof. Dr. Daniel Benga, Pr. Prof. Dr. Nicolae Chifăr,
Pr. Prof. Dr. Gabriel-Viorel Gârdan, Pr. Prof. Dr. Ioan-Vasile Leb,
Pr. Prof. Dr. Constantin Pătuleanu**

**Volum publicat cu binecuvântarea
Preafericitului Părinte
DANIEL
Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române**

Editor:
Pr. Mihai HAU

Redactor coordonator:
Alin LUPU

Redactare:
Daniel-Ionuț GHIȚULESCU

Tehnoredactare și coperta:
Daniela Gabriela PASCU

Corectură:
Justinian CONSTANTINESCU
Nicolae NĂSTĂSACHE

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Istoria bisericească universală: manual pentru facultățile de teologie din Patriarhia Română / pr. prof. dr. Viorel Ioniță (coord.), pr. prof. dr. Daniel Benga, pr. prof. dr. Nicolae Chifăr, ... ; vol. publicat cu binecuvântarea Preafericitului Părinte Daniel, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române. - Ed. a 2-a, reviz.. - București: Basilica, 2021-
3 vol.
ISBN 978-606-29-0447-0
Vol. 2. Partea 2.: De la anul 1054 până în prezent: situația generală a bisericilor ortodoxe din secolul al XI-lea până astăzi. - 2023. - Conține bibliografie.
- ISBN 978-606-29-0497-5

I. Ioniță, Viorel
II. Benga, Daniel
III. Chifăr, Nicolae

28(091)

ISBN 978-606-29-0447-0
ISBN 978-606-29-0497-5

editurabasilica.ro
editura@patriarhia.ro

CUPRINS

Capitolul III
CĂDEREA CONSTANTINOPOLULUI SUB TURCI ȘI CONSECINȚELE ACESTEIA PENTRU BISERICA ORTODOXĂ (Pr. prof. dr. Nicolae Chifăr) / 85

Capitolul IV
PATRIARHIA ECUMENICĂ DE LA ANUL 1453 PÂNĂ ASTĂZI (Pr. prof. dr. Viorel Ioniță) / 109

Capitolul V
PATRIARHIA ALEXANDRIEI DIN SECOLUL AL XI-LEA PÂNĂ ASTĂZI (Pr. prof. dr. Viorel Ioniță) / 157

Capitolul VI
PATRIARHIA ANTIOHIEI DIN SECOLUL AL XI-LEA PÂNĂ ASTĂZI (Pr. prof. dr. Viorel Ioniță) / 183

Capitolul VII
PATRIARHIA IERUSALIMULUI DIN SECOLUL AL XI-LEA PÂNĂ ASTĂZI (Pr. prof. dr. Viorel Ioniță) / 239

Capitolul VIII
BISERICA ORTODOXĂ RUSĂ DE LA ÎNTEMEIERE PÂNĂ ÎN ANUL 1589 (Pr. prof. dr. Viorel Ioniță) / 289

Capitolul IX
BISERICA ORTODOXĂ RUSĂ DE LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XVII-LEA PÂNĂ ASTĂZI (Pr. prof. dr. Viorel Ioniță) / 337

Capitolul X
BISERICA ORTODOXĂ SÂRBĂ DE LA ÎNCEPUT PÂNĂ ASTĂZI (Pr. prof. dr. Viorel Ioniță) / 441

Capitolul XI
BISERICA ORTODOXĂ ROMÂNĂ DE LA ÎNCEPUTURI PÂNĂ ASTĂZI (Pr. prof. dr. Nicolae Chifăr) / 497

Capitolul XII
BISERICA ORTODOXĂ BULGARĂ DE LA ÎNTEMEIERE PÂNĂ ASTĂZI (Pr. prof. dr. Viorel Ioniță) / 549

Capitolul XIX
BISERICI ORTODOXE AUTONOME (Pr. prof. dr. Viorel Ioniță) / 739

Capitolul XX
MĂRTURISIRILE DE CREDINȚĂ ORTODOXE FAȚĂ DE CONFESIUNILE OCCIDENTALE (SECOLELE XV-XIX) (Pr. prof. dr. Viorel Ioniță) / 769

Capitolul XXI
MONAHISMUL ATHONIT ȘI INFLUENȚA SA ÎN BULGARIA, SERBIA ȘI ALBANIA (Pr. prof. dr. Constantin Pătuleanu) / 791

Capitolul XXII
ÎNVĂȚĂMÂNTUL TEOLOGIC ORTODOX
DIN SECOLUL AL XIX-LEA PÂNĂ ASTĂZI (Pr. prof. dr. Viorel Ioniță) / 809

Capitolul XXIII
DIASPORA ORTODOXĂ / 829

Capitolul XXV
BISERICA ORTODOXĂ ȘI MIȘCAREA ECUMENICĂ
(Pr. prof. dr. Viorel Ioniță) / 955

Capitolul XXVI
DIALOGURILE TEOLOGICE BILATERALE PE PLAN MONDIAL ÎNTRE BISERICA ORTODOXĂ ȘI ALTE COMUNITĂȚI CREȘTINE (Pr. prof. dr. Viorel Ioniță) / 991

CUVÂNT ÎNAINTE

(ediția I)

Elaborarea acestui manual de *Istorie Bisericească Universală* pentru Facultățile de Teologie din cadrul Patriarhiei Române se înscrie în proiectul larg de editare a tuturor manualelor de Teologie Ortodoxă la nivelul cercetărilor la zi, proiect inițiat de Preafericitul Părinte Daniel, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, imediat după alegerea și instalarea sa în fruntea Bisericii noastre în toamna anului 2007. Comitetul de autori constituit în anul 2012, în vederea elaborării unui nou manual de Istorie Bisericească Universală, era format din subsemnatul, în calitate de coordonator, și din: Pr. prof. univ. dr. Adrian Gabor de la Facultatea de Teologie „Justinian Patriarhul", Universitatea din București; Pr. prof. univ. dr. Daniel Benga de la Facultatea de Teologie „Justinian Patriarhul", Universitatea București, astăzi profesor în cadrul Departamentului de Teologie Ortodoxă de la Universitatea „Ludwig Maximilian" din München, Germania; Pr. prof. univ. dr. Constantin Pătuleanu de la Facultatea de Teologie „Justinian Patriarhul", Universitatea din București; Pr. prof. univ. dr. Nicolae Chifăr de la Facultatea de Teologie Ortodoxă „Sfântul Andrei Șaguna", Universitatea „Lucian Blaga", Sibiu; și Pr. prof. univ. dr. Ioan-Vasile Leb de la Facultatea de Teologie Ortodoxă, Universitatea „Babeș-Bolyai", Cluj-Napoca. După trecerea la cele veșnice a Pr. prof. univ. dr. Adrian Gabor (1960-2017), a fost cooptat în colectivul de autori pentru elaborarea volumului de față Pr. prof. univ. dr. Gabriel-Viorel Gârdan, de la Facultatea de Teologie Ortodoxă, Universitatea „Babeș-Bolyai", Cluj-Napoca, specialist în domeniul diasporei ortodoxe. Așa cum se precizează în prefața volumului I de *Istoria Bisericească Universală*, publicat la Editura *Basilica* în anul 2019, colectivul de autori menționat a propus de la început ca prezentarea istoriei Bisericilor Ortodoxe pe parcursul celui de-al doilea mileniu creștin să nu mai urmeze modelul de periodizare a istoriei bisericești generalizat în tradiția

manualelor ortodoxe românești, periodizare determinată de o serie de mari evenimente din istoria confesiunilor occidentale, pentru că acele evenimente nu sunt determinante pentru istoria Bisericilor Ortodoxe. De aceea, comitetul de autori menționați a propus să fie urmată o altă metodă de prezentare a materialului privind viața Bisericilor creștine pe parcursul mileniului al doilea creștin, anume în două părți, prima parte cuprinzând dezvoltarea creștinismului apusean de la 1054 până astăzi, iar cea de-a doua, dezvoltarea Bisericii Ortodoxe din secolul al XI-lea până astăzi. Astfel, în partea a doua a acestui manual, respectiv lucrarea de față, „este prezentată aparte istoria fiecăreia dintre cele 14 Biserici Ortodoxe Autocefale, de la 1054, respectiv de la apariția lor, până astăzi, iar în încheiere sunt prezentate diferite aspecte ale vieții bisericești din vremea noastră" (*Istoria Bisericească Universală*, vol. I, Ed. Basilica, București, 2019, p. 29).

În general, istoria fiecăreia dintre cele 14 Biserici Ortodoxe Autocefale este prezentată până în prezent, pe de o parte de o manieră detaliată în tratate exhaustive, în cele mai multe cazuri publicate numai în limba națională respectivă, iar pe de altă parte prin prezentări succinte de tip enciclopedic, prin care sunt menționate doar câteva date reprezentative din viața acestor Biserici. Între aceste extreme au fost publicate, în ultimele decenii, o serie de studii aprofundate și dedicate fie unor personalități, fie unor evenimente sau epoci speciale din viața uneia sau alteia dintre Bisericile Ortodoxe locale. Constatând și faptul că în limba română nu există prezentări de sinteză ale tuturor Bisericilor Ortodoxe, autorii acestui volum propun aceste prezentări prin care este conturat profilul istoric specific al fiecăreia dintre aceste Biserici, precum și specificul relațiilor interortodoxe, ca și cel al relațiilor acestor Biserici cu celelalte tradiții creștine, din secolul al XI-lea, pentru Bisericile Ortodoxe care existau încă din mileniul întâi, iar pentru celelalte Biserici Ortodoxe de la începutul istoriei lor specifice până astăzi. Autorii acestui volum au pornit de la experiența lor didactică, pe baza căreia au considerat că în formarea generațiilor viitoare de slujitori ai Bisericii Ortodoxe Române, ca de altfel pentru orice credincios ortodox, este necesară o mai bună cunoaștere a istoriei și a situației actuale a Bisericii Ortodoxe celei Una manifestată la nivel local prin Bisericile Ortodoxe Autocefale.

Fiecare capitol din acest volum este semnat de autorul, respectiv de autorii care l-au elaborat și care poartă toată responsabilitatea legată de acel

material. Rolul coordonatorului volumului de față a fost mai ales asigurarea unității de prezentare și coerența de stil a întregii lucrări. Potrivit metodologiei adoptate pentru elaborarea acestor manuale, cu scopul de a nu îngreuna lectura materialului prezentat, s-a renunțat la folosirea unui aparat critic cu multe citate, dar acolo unde autorii au considerat că este inevitabilă citarea exactă a unui text, pe lângă citatele din Sfânta Scriptură, au indicat între paranteze, la sfârșitul citatului respectiv în ghilimele, numele autorului citat și eventual începutul lucrării citate, aceasta în cazul în care un autor este citat cu mai multe lucrări, apoi pagina sau paginile de unde a fost luat acel citat. Lucrările respective se regăsesc în bibliografia de la sfârșitul fiecărui capitol. De altfel, lista bibliografică a fiecărui capitol cuprinde în exclusivitate lucrările folosite la elaborarea capitolului respectiv, chiar dacă nu toate au fost citate în mod direct, iar aceste liste bibliografice sunt părți integrante ale fiecărui capitol, menite să evite orice suspiciune de lipsă a onestității.

La finalizarea acestui volum dedicat istoriei tuturor Bisericilor Ortodoxe dăm slavă Milostivului Dumnezeu pentru tot ajutorul Său dat nouă. Mulțumim Preafericitului Părinte Daniel, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, pentru încrederea pe care ne-a arătat-o și pentru binecuvântarea de a publica acest volum la Editura *Basilica* a Patriarhiei Române. În calitate de coordonator al acestui volum, mulțumesc tuturor colegilor, membri ai colectivului menționați mai sus, pentru sprijinul și contribuția lor la finalizarea lucrării de față. În același timp, mulțumesc domnului lector doctor Sebastian Nazâru de la Facultatea de Teologie Ortodoxă „Justinian Patriarhul", Universitatea din București, pentru întocmirea listelor finale de ierarhi și domnitori. În final, mulțumesc și domnului doctorand Alin Lupu, redactor al Editurii *Basilica* a Patriarhiei Române, pentru faptul de a fi redactat această carte cu multă atenție, contribuind astfel la evitarea unor greșeli sau a unor neconcordanțe în multitudinea de nume și date ale acestei cărți. Recomandăm acest volum tuturor studenților și studentelor, masteranzilor și doctoranzilor de la Facultățile de Teologie din cuprinsul Patriarhiei Române, precum și tuturor celor care doresc să cunoască mai bine trecutul istoric și situația actuală a Bisericilor Ortodoxe, precum și felul cum înțeleg aceste Biserici să răspundă nenumăratelor provocări cu care se confruntă ele în zbuciumata lume de astăzi.

Preot prof. univ. dr. Viorel Ioniță

PREFAȚĂ
(ediția a II-a)

Manualul de *Istorie Bisericească Universală*, volumul al II-lea, partea a doua, intitulat *Situația generală a Bisericilor Ortodoxe din secolul a XI-lea până astăzi*, a apărut, cu binecuvântarea Preafericitului Părinte Daniel, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, la Editura *Basilica* a Patriarhiei Române, la sfârșitul anului 2021. În perioada ce a urmat acestei apariții editoriale, dată fiind multitudinea de informații și, totodată, complexitatea anumitor paragrafe din cadrul lucrării, s-a simțit nevoia unei corijări a topicii și punctuației. În același timp, s-a conturat și necesitatea unei mai precise clarificări a unor termeni teologici folosiți, pentru a evita orice confuzie posibilă. Profitând de necesitatea tipăririi unui nou tiraj al acestui volum, am solicitat Preafericitului Părinte Patriarh Daniel aprobarea unei a doua ediții revizuite a acestui manual, în care să fie corectate toate lipsurile posibile din prima ediție.

Cu acest prilej, în calitate de coordonator al acestui volum, dau slavă lui Dumnezeu Celui în Treime Preamărit pentru Harul Său Dumnezeiesc revărsat asupra noastră, a întregului colectiv de autori, prin care ne-a îndrumat să putem continua această lucrare în slujba Sfintei Sale Biserici. Mulțumesc respectuos Preafericitului Părinte Patriarh Daniel pentru bunăvoința de a fi aprobat publicarea acestui volum în *Colecția Cursuri, Manuale și Compendii de Teologie Ortodoxă* de la Editura *Basilica* a Patriarhiei Române. Mulțumesc și colegilor membri ai colectivului de elaborare a acestui manual: Pr. prof. dr. Daniel Benga, Pr. prof. dr. Nicolae Chifăr, Pr. prof. dr. Ioan Vasile Leb, Pr. prof. dr. Constantin Pătuleanu, Pr. prof. dr. Gabriel-Viorel Gârdan și D-lui lect. dr. Sebastian Nazâru, pentru tot sprijinul acordat. Noi ne-am străduit să elaborăm materialele din acest volum, pe cât ne-a fost cu putință, la nivelul cercetării actuale pe plan internațional, dar nu excludem posibilitatea ca alți cercetători să aducă, pe parcurs, noi contribuții referitoare la unele aspecte din istoria zbuciumată a Bisericilor Ortodoxe de-a lungul vremii. O cunoaștere cât mai exactă și mai completă a istoriei Bisericii Ortodoxe ne încredințează de împlinirea, de-a lungul timpului, a promisiunii Mântuitorului Iisus Hristos făcută ucenicilor Săi, că „iată Eu cu voi sunt în toate zilele, până la sfârșitul veacului. Amin" (*Matei* 28, 20).

Preot prof. univ. dr. Viorel IONIȚĂ

LISTĂ DE ABREVIERI

AB = Revista *Altarul Banatului*, Timișoara

BOR = Revista *Biserica Ortodoxă Română*, București

Ed. = Editura

GB = Revista *Glasul Bisericii*, București

Ed. IBMO = Editura Institutul Biblic și de Misiune Ortodoxă, București

Ed. IBMBOR = Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București

MA = Revista *Mitropolia Ardealului*, Sibiu

MB = Revista *Mitropolia Banatului*, Timișoara

MMS = Revista *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, Iași

MO = Revista *Mitropolia Olteniei*, Craiova

O = Revista *Ortodoxia*, București

PG = Jacques-Paul Migne (ed.), *Patrologiae Cursus Completus*, Series Graeca

RT = *Revista Teologică*, Sibiu

ST = Revista *Studii Teologice*, București

TV = Revista *Teologie și Viață*, Iași

CAPITOLUL I

SITUAȚIA GENERALĂ ÎN RĂSĂRITUL CREȘTIN LA ÎNCEPUTUL MILENIULUI AL II-LEA*

I.1. Pe plan politic

La începutul celui de-al II-lea mileniu creștin, mai precis pe parcursul secolului al XI-lea d.Hr., Răsăritul creștin-ortodox s-a confruntat cu unele schimbări radicale atât pe plan politic, cât și cultural și religios. Evenimentele politice desfășurate în cadrul Imperiului Bizantin la cumpăna dintre secolele al X-lea și al XI-lea au ilustrat încă o dată măreția lumii bizantine, prin politica militară a împăratului Vasile al II-lea Macedoneanul (976-1025), când imperiul basileilor a cunoscut ultima sa mare întindere geografică. Cuceririle din timpul împăratului Vasile al II-lea au fost precedate în Răsărit de campaniile militare ale înaintașilor săi. Profitând de diviziunile din cadrul principatelor arabe, în a doua jumătate a secolului al X-lea, împăratul bizantin Nichifor al II-lea Focas (963-969) a rupt de sub stăpânirea arabă Siria de Nord și a eliberat cetatea Antiohiei în octombrie 969. Împăratul Ioan I Tzimiskes (969-976) a reușit apoi să restabilească autoritatea bizantină în acele provincii orientale pentru o perioadă de mai bine de un secol (969-1084). Palestina și Egiptul, ca de altfel toate regiunile din nordul Africii au rămas definitiv în stăpânirea musulmanilor, astfel că patriarhiile ortodoxe de Alexandria și Ierusalim, precum și o parte din cea de Antiohia, au continuat

* Capitol elaborat de Pr. prof. dr. Viorel Ioniță.

activitatea lor sub autoritatea islamică. În partea de Apus a lumii bizantine, mai precis în Peninsula Balcanică, s-a afirmat tot mai mult Primul Imperiu Bulgar, care, sub ultimul mare țar Samuil (997-1014), a ajuns să constituie o mare amenințare pentru Constantinopol. Împăratul Vasile al II-lea i-a înfrânt pe bulgari și a recucerit întreaga Peninsulă Balcanică.

Pe parcursul celei de-a doua jumătăți a secolului al XI-lea, selgiucizii, sub Alp Arslan (1063-1072), au invadat provinciile orientale ale Imperiului Bizantin. În urma bătăliei de la Manzikert, din august 1071, bizantinii au fost învinși, împăratul Roman al IV-lea Diogenes (1068-1071) căzând prizonier și pierzându-și tronul. Deși eliberat, acesta a fost forțat să intre în monahism și apoi orbit de către adversarii săi, act ce a dus la moartea sa tragică la numai un an distanță. În urma bătăliei de la Manzikert, selgiucizii au cucerit provinciile bizantine din Orientul Mijlociu și din partea răsăriteană a Asiei Mici, acestea fiind pierdute pentru totdeauna de către bizantini. Tot în timpul domniei împăratului Roman al IV-lea, Imperiul Bizantin a fost deposedat și de ultimele teritorii pe care le mai deținea în sudul Italiei, unde s-au extins normanzii, invitați în Sicilia pentru a stăvili expansiunea arabă. În primăvara anului 1071, ultimele trupe bizantine din sudul Italiei au fost înfrânte de normanzii conduși de contele Roger al Siciliei (1071-1101). În ciuda acestui fapt, în regiune a rămas încă mult timp după aceea un număr mare de credincioși de tradiție bizantină. După ce s-au instalat în Sicilia și în sudul Italiei, normanzii au profitat de tulburările politice din Constantinopol și, sub ducele Robert Guiscard de Apulia, Calabria și Sicilia, au ocupat, în luna mai 1081, insula Corfu și cetatea Dyrrachium (Durazzo), din Albania de astăzi, cu planul de a se extinde în Peninsula Balcanică. În luna octombrie a anului 1081, normanzii au înfrânt armata tânărului împărat bizantin Alexios I Comnenul (1081-1118) și au invadat încă o dată Peninsula Balcanică în luna februarie a anului 1082, dar, de data aceasta, șansa bizantinilor a fost reprezentată de chemarea normanzilor în Italia adresată de către papa Grigorie al VII-lea (1073-1085), pentru stăvilirea armatei împăratului german Henric al IV-lea (1084-1105). Această incursiune din anul 1082 a reprezentat ultimul moment în care normanzii au încercat cucerirea Peninsulei Balcanice.

Pe lângă pierderile teritoriale cauzate de invaziile selgiucizilor în Răsărit și respectiv de expansiunea normanzilor în sudul Italiei, la sfârșitul secolului al XI-lea lumea bizantină a cunoscut și tulburările provocate de cruciade. Una dintre cauzele directe ale organizării Primei Cruciade, desfășurată între anii 1096-1099, a fost reprezentată de ocuparea de către selgiucizi a Locurilor Sfinte și interzicerea vizitării acestora de către pelerinii creștini. Cruciada întâi a fost organizată în urma apelului papei Urban al II-lea (1088-1099) la Conciliul de la Clermont din Franța, din noiembrie 1095 și a fost planificată cu acordul și promisiunea de sprijin din partea împăratului Alexios I Comnenul, care spera că teritoriile eliberate de participanții la cruciadă vor reveni în componența Imperiului Bizantin. Așa a fost posibil ca o bună parte dintre cruciați, mai ales cea formată din nobili, să fie bine primită la Constantinopol. Cu toate acestea, înțelegerea pericolului pe care îl presupunea prezența unei armate străine pe teritoriul bizantin, l-a făcut pe împărat să grăbească procesul de trimitere a latinilor spre teritoriile ocupate de selgiucizi. În urma Primei Cruciade au fost înființate în Orientul Mijlociu următoarele patru state latine: 1. Comitatul de Edessa (1098-1150); 2. Principatul de Antiohia (1098-1268); 3. Comitatul de Tripoli (1102-1289); 4. Regatul de Ierusalim (1099-1291). Toate aceste state au fost înființate în foste teritorii bizantine, pe care cruciații nu au vrut să le cedeze împăratului de la Constantinopol, cum fusese convenția. În cadrul acestor state, creștinii ortodocși au avut multe de suferit, mai ales membrii ierarhiei, care au fost înlocuiți cu clerici latini.

La începutul celui de-al II-lea mileniu creștin, Răsăritul ortodox nu se reducea doar la Imperiul Bizantin și la fostele sale provincii pierdute, ci includea întinsele teritorii ale rușilor kieveni, proaspăt încreștinați și aflați într-un proces de consolidare și expansiune. După moartea marelui principe al Kievului, Sf. Vladimir cel Mare (980-1015), în fruntea principatelor kievene au rămas cei șase fii ai săi: Sviatopolk, Boris, Gleb, Sviatoslav, Mstislav și Iaroslav. Cel mai mare dintre ei, Sviatopolk, dorind să rămână singur stăpânitor, i-a înlăturat în mod samavolnic pe primii trei frați ai săi și a dus mai multe campanii militare împotriva

mezinului, Iaroslav, fiind în final înfrânt în anul 1019. Iaroslav, cunoscut sub numele de *cel Înțelept*, a domnit singur ca mare principe de Kiev între anii 1019-1054, deși în anul 1024 a trebuit să se confrunte cu fratele său Mstislav de Cernigov. Sub Iaroslav cel Înțelept, statul kievean a cunoscut o mare înflorire, acesta fiind ctitorul Catedralei „Sfânta Sofia" din Kiev și străduindu-se să pună baze solide educației clerului prin tipărirea de cărți și înființarea de biblioteci și școli. În timpul domniei acestui principe a fost înființată Lavra Pecerska de la Kiev, care a devenit primul și, pentru întreaga perioadă kieveană, cel mai important centru cultural și spiritual al Bisericii Ortodoxe Ruse.

I.2. **Pe plan bisericesc**

Pe linie bisericească, mijlocul secolului al XI-lea, mai exact evenimentele din jurul Marii Schisme din vara anului 1054, au reprezentat sfârșitul epocii ecumenicității Bisericii și începutul epocii de separare radicală între cele două părți ale creștinătății calcedoniene, Răsăritul greco-arabo-slav și Apusul latin. În ceea ce privește cele patru Patriarhii Apostolice răsăritene – Constantinopol, Alexandria, Antiohia și Ierusalim –, acestea au fost greu afectate începând cu secolul al XI-lea, din cauza înființării, ca urmare a cruciadelor, a unor scaune ierarhice latine și alungării ierarhilor ortodocși din teritoriile noilor state latine din Levant. De asemenea, în fostele provincii bizantine din sudul Italiei s-a ajuns, după ocuparea normandă, la o situație paradoxală, în sensul că mitropoliții unor teritorii mai mari erau latini, iar episcopii în direct contact cu populația erau greci, respectiv localnici. Pe lângă înființarea unor eparhii latine în teritoriile ortodoxe ocupate de latini, în Răsăritul ortodox s-au instalat membrii unor ordine monahale latine, care au înființat mănăstiri și școli pentru ortodocșii localnici, aceștia fiind expuși unei insistente propagande prozelitiste.

Teritoriile cele mai afectate de politica expansionistă latină au fost, începând cu Prima Cruciadă, Locurile Sfinte, unde latinii au luptat să

devină proprietari de terenuri în regiune. Pe lângă multele dificultăți cu care se confruntau Patriarhiile Apostolice, mai ales Patriarhia Ecumenică, la sfârșitul secolului al XI-lea, acestea au avut de luptat cu politica unionistă a majorității împăraților bizantini, începând chiar cu Alexios I Comnenul. Pentru a face față presiunilor externe tot mai insistente, dar și multor dificultăți interne, mai mulți împărați bizantini au căutat ajutoare materiale în Occident, aceste ajutoare fiind condiționate de unirea Bisericii Ortodoxe cu Biserica Romană, iar această politică a fost sprijinită chiar de unii patriarhi. Prin pierderea tot mai multor teritorii, Imperiul Bizantin a ajuns începând din secolul al XI-lea să fie din ce în ce mai redus față de teritoriul canonic al Patriarhiei Ecumenice, teritoriu pe care întâistătătorii Marii Biserici s-au străduit să îl apere împotriva tendințelor de emancipare canonică ale bulgarilor, sârbilor și, în final, ale rușilor.

Însă, în secolul al XI-lea, Patriarhiile de Alexandria, Antiohia și Ierusalim aveau deja o lungă experiență în a-și desfășura activitatea sub o stăpânire necreștină, dată fiind ocuparea de către arabi, în secolul al VII-lea, a teritoriilor acestora. Pe de altă parte, Biserica Ortodoxă Rusă a avut avantajul de a fi protejată de o putere politică ortodoxă favorabilă ei, dar permanentele lupte între diferiții principi ruși, lupte uneori cu caracter fratricid, au adus multe prejudicii vieții bisericești. În ceea ce privește viața internă a întregii Biserici Ortodoxe, începând din secolul al XI-lea, ea a fost afectată mai ales prin răspândirea unor erezii cu implicații sociale, cum a fost bogomilismul în sudul Dunării sau erezia iudaizantă de mai târziu de la Novgorod. Totodată, începând din acest secol, viața creștină din Biserica Ortodoxă a ajuns să fie tot mai influențată și susținută de activitatea mănăstirilor organizate după modelul comunităților monahale înființate oficial la Muntele Athos începând din secolul al X-lea.

I.3. **Pe planul culturii teologice**

Secolul al XI-lea a înregistrat și în cultura teologică bizantină, precum și în cea arabă, semnele unei schimbări care s-a manifestat tot mai

intens în perioadele care au urmat. În urma schismei dintre Răsărit și Apus, din iulie 1054, și mai ales pe parcursul desfășurării cruciadelor și a înființării unei ierarhii latine în Răsărit, teologii bizantini au fost nevoiți să facă față propagandei latine și să o combată. Astfel, începând din a doua jumătate a secolului al XI-lea, tot mai mulți teologi greci au elaborat lucrări polemice împotriva inovațiilor latinilor. Pe de altă parte însă, tocmai contactele permanente cu latinii, mai ales după Prima Cruciadă de la sfârșitul secolului al XI-lea, au avut drept urmare începutul unui lung proces de influențe latine în teologia greacă bizantină. Deși istoriografia eclesiastică ortodoxă a interpretat Marea Schismă ca pe un eveniment catastrofal, această schismă s-a consumat și impus treptat, iar ierarhii și credincioșii ortodocși, contemporani evenimentului, nu l-au considerat ca reprezentând o mare catastrofă, poate și pentru faptul că grecii și latinii erau obișnuiți încă din a doua jumătate a secolului al V-lea, din timpul schismei acachiene, și apoi din secolul al IX-lea, să se excomunice reciproc.

Mijlocul secolului al XI-lea se caracterizează și prin interesul unor teologi bizantini pentru cultura veche elină, după ce moștenirea culturală a Greciei antice a fost adunată și în parte sistematizată începând din secolul al IX-lea. În general, termenul „elen" reprezenta pentru Sfinții Părinți echivalentul termenului „păgân", iar scrierile filosofilor antici erau în general combătute. Dar, începând din secolul al XI-lea, bizantinii și-au schimbat atitudinea față de filosofia greacă clasică, aceasta ajungând să fie studiată în școlile bizantine până la căderea Constantinopolului sub turci, la 29 mai 1453. Un factor care a stimulat interesul bizantinilor față de filosofia antică a fost reprezentat de reorganizarea Universității din Constantinopol prin inițiativa împăratului Constantin al IX-lea Monomahul (1042-1055), care, în anul 1045, a înființat o înaltă școală de drept, în fruntea căreia l-a pus pe Ioan Xiphilinos, ajuns mai târziu patriarh ecumenic (1064-1075), precum și o școală de Filosofie, în fruntea căreia l-a numit pe Mihail Psellos (1018-1078). Pe lângă realizările lor în domeniul științei, filosofiei, teologiei și chiar al poeziei, „teologii umaniști" s-au remarcat și prin angajamentul lor în domeniul

vieții practice politice sau bisericești. Spre deosebire de opinia generală, din categoria acestor autori unii au fost trecuți și în rândul sfinților (Gerhard Podskalsky, pp. 77, 80). Cu timpul, această tendință umanistă a făcut ca unii teologi bizantini să treacă de la influența platonică la cea aristotelică, mutare ce a dus în final la un interes crescând privind scolastica latină. Pe parcursul perioadelor în care a intrat Imperiul Bizantin la sfârșitul secolului al XI-lea, cultura teologică a fost în mare parte determinantă de influența împăraților bizantini sau de interesul acestora în politica lor religioasă unionistă.

Bibliografie

În limba română: Hans-Georg BECK, *Istoria Bisericii Ortodoxe în Imperiul Bizantin*, trad. Vasile Adrian Carabă, Ed. Nemira, București, 2012; ANA COMNENA, *Alexiada*, 2 vol., trad. Marina Marinescu, Ed. Minerva, București, 1977; Louis BRÉHIER, *Civilizația bizantină*, trad. Nicolae Spincescu, Ed. Științifică, București, 1994; Nicolae IORGA, *Istoria vieții bizantine*, trad. Maria Holban, Ed. Enciclopedică Română, București, 1974.

În limbi străine: Georges OSTROGORSKY, *Geschichte des byzantinischen Staates*, C.H. Beck, München, 1966; Gerhard PODSKALSKY, *Von Photios zu Bessarion. Der Vorrand humanistisch geprägter Theologie in Byzanz und deren bleibende Bedeutung*, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 2003; Daniel H. SHUBIN, *A History of Russian Christianity*, vol. I: *From the Earliest Years through Tsar Ivan IV*, Algora Publishing, New York, 2004; J.M. HUSSEY, *The Orthodox Church in the Byzantine Empire*, Oxford University Press, Oxford, 1990.

CAPITOLUL II

PATRIARHIA ECUMENICĂ DE LA 1054 PÂNĂ LA ANUL 1453*

II.1. Considerații generale

De la schisma cea mare dintre Răsărit și Apus (16/24 iulie 1054) până la căderea Constantinopolului sub turci (29 mai 1453), situația Patriarhiei Ecumenice a fost determinată de pierderile teritoriale ale Imperiului Bizantin în fața cuceririlor turcilor selgiucizi, iar din secolul al XIV-lea, ale turcilor otomani, iar în Apus de nesfârșitele tratative de unire cu latinii susținute mai ales de împărații bizantini. La acestea s-au adăugat invazia normanzilor în sudul Italiei, apoi daunele produse de cruciade în Răsărit, precum și o serie de controverse în sânul acestei Biserici, dar mai ales relațiile dintre patriarhii de Constantinopol și împărații bizantini, relații care, prin oscilarea lor, au pus mereu la încercare principiul simfoniei dintre aceste două instituții fundamentale ale civilizației bizantine. În funcție de acești factori, istoria Patriarhiei Ecumenice în această perioadă se împarte în trei etape, și anume: prima, între anii 1054-1204; a doua, între 1204-1261; a treia, între 1261-1453. Din punct de vedere politic, aceste trei perioade corespund unora dintre cele mai importante dinastii care au condus Imperiul Bizantin în acele perioade, și anume: dinastia comnenilor (1057-1059, 1081-1185), dinastia lascarizilor (1205-1261)

* Capitol elaborat de Pr. prof. dr. Viorel Ioniță.

și dinastia paleologilor (1261-1453). Pe parcursul celor patru secole scurse între anii 1054 și 1453, pe scaunul patriarhal de la Constantinopol, respectiv de la Niceea, au păstorit în total 57 de patriarhi, dintre care unii au ocupat tronul patriarhal în câte două rânduri, iar aproape o treime din numărul lor total s-au retras din scaun sau au fost depuși, toate aceste schimbări fiind cauzate, de cele mai multe ori, de conflictele dintre patriarhi și împărați. În legătură cu lista patriarhilor de Constantinopol, precizăm că, în ciuda multelor cercetări întreprinse în acest sens, aceasta nu este una definitivă, dat fiind faptul că informațiile despre unii patriarhi sunt lacunare. Astfel, pentru oferirea unor informații cât mai corecte, am ținut cont atât de diferitele ipoteze lansate de cercetători, cât și de lista oficială a Patriarhiei Ecumenice.

Un factor care a marcat activitatea Patriarhiei Ecumenice din a doua jumătate a secolului al XI-lea și în perioada care a urmat a fost reorganizarea Universității din Constantinopol, prin inițiativa împăratului Constantin al IX-lea Monomahul (1042-1055). Prin activitatea acestei instituții s-au dezvoltat mai întâi studiile de Drept, care au facilitat formarea marilor canoniști bizantini din secolele XI-XII, iar apoi cele de Filosofie, ce au mijlocit atât afirmarea așa-numitului *umanism bizantin*, cât și creșterea interesului față de filosofia grecilor antici și, în final, față de teologia latină scolastică. Pe tot parcursul acestei perioade, monahismul ortodox a continuat să joace un rol important în viața Bisericii Ortodoxe, dar a avut mult de suferit în urma invaziei turcilor, ceea ce a dus la slăbirea disciplinei monahale. Confruntarea cu teologia latină și slăbirea disciplinei în mănăstiri au constituit două dintre cauzele apariției *isihasmului* și înnoirii monahismului ortodox pe parcursul secolului al XIV-lea. Aceste schimbări în viața Patriarhiei Ecumenice s-au manifestat și prin faptul că, deși cei mai mulți patriarhi au fost aleși dintre ierarhii Marii Biserici sau direct dintre călugări, o serie de patriarhi din această perioadă au provenit dintre funcționarii imperiali sau patriarhali.

În exercitarea activității sale, patriarhul ecumenic era ajutat de o serie de demnitari, denumiți *arhonți*, care erau numiți de împărat și își

desfăşurau activitatea lor independent de rangul lor clerical, unii dintre ei fiind simpli mireni. Totodată, din rândul acestor arhonţi era ales, uneori, chiar patriarhul. Structura cancelariei patriarhale la sfârşitul secolului al XI-lea este prezentată într-un decret al împăratului Alexios I Comnenul din anul 1094. În fruntea administraţiei patriarhale se afla *hartofilaxul* (*Chartophylax*), sau arhivarul, care era purtătorul de cuvânt al Patriarhiei, redactorul actelor patriarhale, păstrătorul sigiliului patriarhal şi mijlocitorul oficial dintre patriarh şi clerul său. Pe locul al doilea urmau *dascălii* (*didaskaloi*), care sunt menţionaţi printre demnitarii patriarhali începând din a doua jumătate a secolului al XI-lea şi care aveau sarcina să predea învăţătura creştină. Un edict imperial din anul 1107, emis de acelaşi împărat, vorbeşte despre două tipuri de *didaskaloi*, şi anume „învăţătorii Psaltirii" şi „învăţătorii Evangheliei". Această demnitate exista numai în capitală, ceea ce evidenţiază importanţa acordată învăţământului creştin şi înalta lui calitate la Constantinopol în acea perioadă. În al treilea rând urma în administraţia patriarhală *marele iconom*, funcţie exercitată de obicei de un preot, care era administratorul bunurilor materiale ale Patriarhiei. De administrarea bunurilor religioase se ocupa un *iconom*, care era un funcţionar imperial. Urma funcţia de *sachelar*, adică cea de contabil în sens modern, aşadar administratorul finanţelor, funcţie menţionată abia la sfârşitul secolului al XI-lea. Sachelarul era sprijinit de cel care se numea *arhon*, adică administrator al mănăstirilor din capitală. Alte demnităţi din administraţia patriarhală erau: cea de *schevofilax*, care se îngrijea de vasele sfinte, apoi cea de *sacheliu*, care era trezorierul propriu-zis al Patriarhiei. Pe lângă aceste funcţii, existau cele legate de desfăşurarea deselor sesiuni sinodale, iar cei ce exercitau acele funcţii făceau parte din personalul *Marii Biserici*, adică al Catedralei „Sfânta Sofia" din Constantinopol. Dintre aceste funcţii amintim, pe lângă cea de *hartofilax* menţionată mai sus, pe cea de *protekdikos*, un fel de procuror care prezida tribunalul bisericesc. Sinodul Permanent era format din mitropoliţii din provincii şi uneori din arhonţii Marii Biserici, iar în cazul judecării unui caz de erezie, sinodul se desfăşura în prezenţa împăratului. Scaunele mitropolitane

mai importante dispuneau de o cancelarie asemănătoare, dar mult mai redusă față de cea a Patriarhiei.

În urma năvălirilor arabe, ale turcilor selgiucizi și apoi ale celor otomani, în Răsărit, și ale normanzilor în sudul Italiei, întinderea Patriarhiei Ecumenice a devenit mult mai mare decât cea a Imperiului Bizantin, așa cum a fost de altfel dintotdeauna, dar, cu toate acestea, relațiile dintre patriarh și împărat, deși uneori foarte tensionate, au rămas aceleași. La acestea trebuie să precizăm că împărații bizantini s-au considerat până la sfârșit nu doar simpli conducători ai unui stat, ci și apărătorii credinței celei adevărate, fiind văzuți ca atare în tot teritoriul canonic al Patriarhiei Ecumenice, deci și dincolo de granițele imperiului. Pe această linie, majoritatea împăraților bizantini din această perioadă s-au amestecat direct în afacerile interne ale Bisericii, mai ales prin încercarea de a o angaja într-un proces de unire cu Biserica Latină, încercări prin care Biserica Ortodoxă era sacrificată pentru interesele politice ale imperiului.

Organizarea Patriarhiei Ecumenice în provincie este cunoscută cel mai bine pe baza documentelor intitulate *Notitiae Episcopatuum*, care reproduc listele eparhiilor în *ordine canonică* (*taxis*), ordine care era adaptată după schimbările din fiecare epocă. Astfel, pentru organizarea Patriarhiei Ecumenice din secolul al XI-lea este luată ca bază lista din manuscrisul *Codex Parisinus Coislinus 209* (cf. *Notitiae Episcopatuum Ecclesiae Constantinopolitanae*), potrivit căruia aceasta includea 31 mitropolii vechi, 13 mitropolii noi în partea apuseană a imperiului și 7 în partea răsăriteană. Fiecare mitropolie avea câte un număr mai mic sau mai mare de episcopii sufragane. La acestea se adăugau arhiepiscopiile cu statut de autocefalie, adică scoase de sub autoritatea mitropoliților din regiunea respectivă și supuse direct patriarhului. O evoluție specifică a organizării administrative a Patriarhiei Ecumenice în prima jumătate a secolului al XI-lea a constituit-o înființarea de arhiepiscopii în sudul Italiei, așa cum au fost cele de Siponto, Trani, Bari, Brindisi și Tarent. Deși unii mitropoliți și arhiepiscopi din sudul Italiei și din Sicilia erau latini, totuși, dat fiind procentul ridicat de populație grecofonă, majoritatea celorlalți ierarhi erau de origine greacă.

Un fenomen des întâlnit în legătură cu statutul eparhiilor din cadrul Patriarhiei Ecumenice în această perioadă este reprezentat de ridicarea unor episcopii la rangul de Mitropolie. Deși această schimbare statutară ar fi trebuit făcută doar prin hotărâri sinodale, împărații luau uneori singuri astfel de hotărâri, ajungându-se astfel la nemulțumiri din partea mitropoliților, care pierdeau eparhii sufragane și, împreună cu ele, sursele de venit aferente. În baza acestei practici, între anii 1066-1082, 17 episcopii au fost ridicate la rangul de Mitropolie. Față de aceste acțiuni abuzive a luat poziție patriarhul *Nicolae al III-lea* (1084-1111), fapt ce a dus la diminuarea procesului de schimbare a statutului eparhiilor, cel puțin pe parcursul domniei împăratului Alexios I Comnenul. Tot în legătură cu administrarea eparhiilor Patriarhiei Ecumenice a apărut, în urma cuceririlor turcilor și a sărăcirii multor eparhii, o altă practică numită *Epidosis*, ceea ce însemna transferarea unei eparhii în grija unor episcopi sau mitropoliți mai bine poziționați, astfel că unii mitropoliți au ajuns să aibă în grijă mai multe eparhii vacante sau ai căror titulari nu se prezentau la post.

Pe parcursul acestei perioade, și monahismul bizantin a cunoscut atât momente de criză, cât și perioade de înflorire. Din secolul al XI-lea până la începutul secolului al XIV-lea, viața monahală s-a desfășurat pe baza regulilor stabilite la Mănăstirea Studion din Constantinopol, la începutul secolului al IX-lea, dar, din cauza multelor încercări prin care a trecut lumea bizantină în această perioadă, disciplina monahală a decăzut, astfel că isihasmul a constituit în primul rând un curent de înnoire pentru viața monahală. Una dintre cele mai mari dificultăți apărute în viața monahală, începând din a doua jumătate a secolului al XI-lea, a fost practica *haristicariatului*, adică aceea a delegării unui mirean cu administrarea unei mănăstiri (*Charistikarios*), ceea ce a dus la abuzuri și la decadența vieții monahale. În timpul domniei împăratului Alexios I Comnenul, patriarhul Ioan al Antiohiei (1088-1106), un bun cunoscător al vieții monahale, dar și un mare polemist, care s-a retras din scaunul patriarhal în urma cuceririi Antiohiei de către cavalerii Primei Cruciade, a adresat un rechizitoriu împăratului, prin care critica decăderea

disciplinei monahale și mai ales practica haristicariatului. Acest protest se pare că a avut unele urmări, dar practica nu a fost complet înlăturată.

După ce la începutul secolului al XI-lea, prin succesele militare ale împăratului Vasile al II-lea Macedoneanul, Imperiul Bizantin se întindea în Peninsula Balcanică, în sudul Italiei, precum și în părțile de Răsărit ale Asiei Mici, în deceniile care au urmat la granițele imperiului au apărut tot mai mulți dușmani ce amenințau cu ocuparea teritoriilor bizantine. Astfel, în Peninsula Balcanică, pe lângă bulgari și sârbi, au apărut pecenegii, în sudul Italiei și Sicilia au apărut normanzii, care au avut ca prim scop alungarea arabilor, în timp ce în Răsărit au apărut turcii selgiucizi, care, prin victoria împotriva armatei bizantine conduse de împăratul Roman al IV-lea Diogene (1068-1071) în bătălia de la Manzikert, au continuat extinderea lor spre interiorul Asiei Mici.

Primii trei împărați din dinastia comnenilor (Alexios I, Ioan al II-lea și Manuel I) au reușit să recupereze o parte dintre teritoriile bizantine ocupate, atât prin campanii militare, cât mai ales printr-o abilă politică de alianțe externe. De asemenea, o altă parte din vechile teritorii bizantine ocupate între timp de arabi și apoi de selgiucizi au fost eliberate de către cruciații Primei Cruciade, printre acestea numărându-se orașele Antiohia, Edessa și Ierusalim. Împărații comneni s-au străduit să recupereze și aceste teritorii pentru imperiul lor, dar fără succes. Cruciadele a doua (1147-1150) și a treia (1189-1192), deși au fost conduse de unele dintre capetele încoronate ale Occidentului, nu au avut succes. Pe parcursul domniei împăratului Manuel I Comnenul (1143-1180), Imperiul Bizantin a cunoscut ultima sa perioadă de glorie. În ciuda acestui fapt, către sfârșitul domniei sale, Manuel a suferit o grea înfrângere în bătălia de la Myriokephalon (1176), în fața turcilor selgiucizi, fapt ce a adus la stabilirea definitivă a acestora în Asia Mică și la continuarea cuceririlor, în drumul lor spre capitala imperiului. În alianțele lor externe, împărații comneni i-au inclus totdeauna pe papii de la Roma, dar cum și aceștia se confruntau cu diferiți adversari politici, tratativele dintre conducătorii politici de la Constantinopol și papalitate nu au inclus totdeauna discuții dogmatice, astfel că unele dintre

aceste tratative nu au implicat și Patriarhia Ecumenică. Cu toate acestea, în preocupările teologice ale unor patriarhi din secolul al XII-lea se regăsesc scrieri care dezbăteau teme ca *primatul papal* sau *adaosul Filioque*, ceea ce arată că teologii ortodocși erau mereu preocupați de definirea poziției lor doctrinare față de catolicii care, în perioada cruciadelor, erau mult mai prezenți printre ortodocși decât în secolele precedente.

II.2. **Patriarhia Ecumenică în timpul împăratului Alexios I Comnenul**

Patriarhul în timpul căruia s-a produs schisma de la 1054, *Mihail I Cerularie* (1043-1058), a intrat în conflict cu primul împărat din dinastia comnenilor, Isaac I (1057-1059), întrucât se pare că ierarhul ar fi preferat urcarea pe tron a lui Constantin Ducas, cu care era înrudit. În urma mai multor acuzații, Mihail Cerularie a fost arestat în toamna anului 1058 și trimis în exil pe insula Prikonissos, urmând a fi judecat, dar a murit subit la începutul anului 1059. Dintre urmașii lui Mihail Cerularie pe scaunul patriarhal al Constantinopolului, îl amintim pe patriarhul *Constantin al III-lea Leichoudes* (1059-1063), care a exercitat mai întâi diferite funcții în administrația imperială, ajungând chiar la rangul de ministru al împăratului Mihail al V-lea (1041-1042), și care a fost ridicat la rangul de Patriarh de către împăratul Isaac I Comnenul, deși nu era cleric. Lui Constantin al III-lea i-a urmat patriarhul *Ioan al VIII-lea Xiphilinos* (1064-1075), fost conducător al Facultății de Drept. După acești doi patriarhi, reprezentanți ai cercurilor înalte din societatea bizantină, au urmat alți doi patriarhi care însă fuseseră simpli călugări, și anume *Cosma I* (1075 -1081) și *Eustratie Garidas* (1081-1084).

Patriarhul Cosma I era, potrivit mărturiei Anei Comnena, o fire ascetică. După încoronarea lui Alexios I Comnenul și a soției sale, împărăteasa Irina Ducaena, în anul 1081, acesta a prezidat un sinod în care a fost pusă în discuție judecarea împăratului, acuzat, din câte se

pare, de mai multe abuzuri, dar având ca principal motiv, uzurparea tronului imperial. Sinodul i-a fixat acestuia o perioadă de 40 de zile de pocăință, pe care împăratul a respectat-o, purtând pe sub haine și direct pe piele un sac din pânză de in, dormind direct pe podea, iar la cap având o piatră. Judecata sinodului și pocăința lui Alexios I au făcut posibilă legitimarea statutului imperial al acestuia din urmă. Patriarhul Cosma I s-a retras din scaun la 8 mai 1081, o posibilă cauză a acestui act fiind refuzul de a accepta politica lui Alexios I de rechiziționare a unor bunuri bisericești pentru consolidarea finanțelor scăzute ale imperiului.

Patriarhul Eustratie Garidas, un eunuc călugărit, a ajuns patriarh prin mijlocirea Anei Dalasena, mama lui Alexios I. Acest patriarh nu s-a opus acțiunii împăratului de rechiziționare a obiectelor sfinte pe motivul înarmării în fața invaziei normanzilor în Peninsula Balcanică din anii 1081-1082. Cu toate acestea, el a căzut în dizgrația împăratului și în anul 1084 a fost acuzat de *mesalianism* – probabil fiind suspectat că a simpatizat cu bogomilii – și, fiind expus unor mari presiuni, s-a retras din scaun în vara anului 1084. În timpul păstoririi patriarhului Eustratie Garidas, a fost convocat un sinod, între 20 martie și 11 aprilie 1082, care a judecat unele idei eretice ale lui *Ioan Italos* (cca 1025-1085), discipolul și urmașul lui Mihail Psellos în fruntea Școlii de Filosofie din Constantinopol. Învățătura specifică a acestui filosof fusese discutată într-un alt sinod organizat la o dată necunoscută cu exactitate (între 1 septembrie 1076 și 1 septembrie 1077), sub împăratul Mihail al VII-lea Ducas (1071-1078), când au fost prezentate zece teze din scrierile lui Italos, dar fără a se face referire la persoana sa, mai ales datorită susținerii lui de către împărat. La sinodul din primăvara anului 1082 au fost rediscutate cele zece teze și au fost condamnate prin tot atâtea anatematisme, la care a fost adăugată o a unsprezecea, prin care a fost condamnată și persoana lui Ioan Italos, toate cele unsprezece anatematisme fiind adăugate la *Sinodiconul Ortodoxiei*. Hotărârile acestui sinod sunt importante, căci prin ele Biserica Ortodoxă respingea aplicarea principiilor filosofice ale elinilor la formularea adevărurilor de credință.

Dintre patriarhii care au urmat lui Eustratie Garidas s-a remarcat *Nicolae al III-lea Kyrdiniates* (1084-1111), numit și *Gramaticul*, călugăr din Antiohia, refugiat la Constantinopol din calea turcilor selgiucizi și ridicat pe tronul patriarhal de către împăratul Alexios I Comnenul. În anul 1110, printr-o hotărâre sinodală, patriarhul Nicolae al III-lea l-a condamnat la ardere pe rug pe Vasile, conducătorul bogomililor. De asemenea, pentru îmbunătățirea vieții religioase, acesta a înăsprit regulile postului. În timpul păstoririi acestui patriarh, disputa legată de confiscarea bunurilor bisericești de către împărat a izbucnit din nou, transformându-se, în urma intervențiilor mitropolitului Leon de Calcedon, într-una teologică. Pornind de la faptul că reprezentanții împăratului confiscaseră din biserici materiale scumpe ce împodobeau icoanele, Leon l-a acuzat pe împărat de iconoclasm. Pentru discutarea acuzațiilor mitropolitului de Calcedon, a fost convocat un sinod la sfârșitul anului 1094 sau la începutul anului 1095. Pornind de la hotărârea Sinodului al VII-lea Ecumenic (Niceea, 787), potrivit căreia cinstirea icoanelor se adresează persoanelor reprezentate pe ele, nu materiei din care acestea sunt făcute, sinodul l-a acuzat pe mitropolitul Leon de închinare la materie (*hylolatrie*), fiind caracterizat astfel și de Isaac Comnenul, fratele împăratului. După retractarea învățăturii sale greșite, Leon a fost repus în drepturi.

În timpul păstoririi patriarhului Nicolae al III-lea, mai exact în luna septembrie a anului 1089, împăratul Alexios I a supus unui sinod solicitarea papei Urban al II-lea de a fi reînscris în dipticele Patriarhiei Ecumenice, din care pretindea că ar fi fost înlăturat împotriva canoanelor. La acest sinod era prezent, alături de Patriarhul Nicolae al III-lea, de 18 mitropoliți și de 2 arhiepiscopi, și patriarhul Nichifor al Antiohiei. Împăratul a întrebat dacă există în Marea Biserică vreun act prin care s-a hotărât înlăturarea papei din diptice, la care răspunsul a fost unul negativ, dar precizându-se că între cele două Biserici există diferențe dogmatice. La insistența împăratului de a se studia canonicitatea înlăturării numelui papei din dipticele Marii Biserici, sinodul a adoptat o hotărâre potrivit căreia urma să se solicite o scrisoare din partea papei, în care

acesta să prezinte o mărturisire de credință, care să fie apoi examinată la Constantinopol și, în funcție de aceasta, să fie luată o hotărâre cu privire la eventuala reintroducere a numelui său în dipticele Patriarhiei Ecumenice și în cele ale celorlalte Patriarhii Orientale. La scurtă vreme după aceasta, patriarhul Nicolae al III-lea a adresat o scrisoare foarte călduroasă papei Urban al II-lea, pe care îl ruga să trimită la Constantinopol o scrisoare în care, potrivit „obiceiului vechi" (V. Grumel, *Les Actes des Patriarches*, vol. I, fasc. III, nr. 954, p. 49), să trimită mărturisirea sa de credință. Nu se cunoaște nicio urmare a acestei solicitări, dar aceasta arată modul în care era percepută „schisma cea mare" în a doua jumătate a secolului al XI-lea.

Pe parcursul păstoririi patriarhului Nicolae al III-lea, a avut loc și Prima Cruciadă (1096-1099). Aceasta a fost, de fapt, rezultatul tratativelor dintre trimișii împăratului Alexios I Comnenul și Papa Urban al II-lea, purtate la Conciliul de la Piacenza (Italia), din anul 1095, fără ca Bisericii grecești „să i se fi cerut încuviințarea" (Hans-Georg Beck, *Istoria Bisericii Ortodoxe...*, p. 312). Deși Patriarhia Ecumenică nu a fost deloc implicată în pregătirea și trecerea Primei Cruciade prin Constantinopol, mai ales că, în discuțiile dintre reprezentanții împăratului Alexios I și papa Urban al II-lea, nu s-au pus probleme de ordin dogmatic, Biserica Ortodoxă a avut de suportat urmările dezastruoase ale cruciadei. Pe de altă parte, prin colaborarea sa cu latinii, împăratul Alexios I nu trăda interesele Bisericii Ortodoxe, căci această colaborare nu implica probleme de credință, împăratul sperând doar la eliberarea teritoriilor bizantine cucerite de selgiucizi și revenirea acestora Imperiului Bizantin.

După moartea patriarhului Nicolae al III-lea, pe tronul patriarhal a urmat *Ioan al IX-lea Agapetos* (1111-1134), renumit predicator, ales ca patriarh din anturajul predecesorului său. Ioan al IX-lea l-a încoronat ca împărat pe Ioan al II-lea Comnenul (1118-1143), în vara anului 1118. La 16 februarie 1115, acest patriarh a publicat un decret prin care interzicea clerului de mir și călugărilor să pledeze în fața unui tribunal în cazuri civile, dar li se permitea aceasta într-o cauză bisericească, însă cu acordul patriarhului. Patriarhul Ioan al IX-lea a organizat un sinod

în primăvara anului 1117, la care au fost analizate 24 de teze din scrierile mitropolitului Eustratie de Niceea, pe baza cărora au fost formulate două anatematisme adoptate de sinod. Potrivit acestor anatematisme, Eustratie învăța că „omenescul lui Hristos se închină Dumnezeirii inaccesibile ca un servitor și are această stare de servitute veșnică..." (Ioan Ică jr, p. 1008). Întrucât Eustratie se lepădase de ideile sale în scris mai înainte de sinod, el nu a mai fost anatematizat, dar a fost suspendat pe viață din slujirea arhierească. Lui Ioan al IX-lea i-a urmat patriarhul *Leon Styppes* (cca 1134-1143), înălțat la rangul de Patriarh din rândurile preoților slujitori ai Catedralei „Sfânta Sofia".

Una dintre cele mai răspândite erezii din timpul domniei împăratului Alexios I a fost bogomilismul. Pentru combaterea acesteia, precum și a altor învățături greșite, Alexios l-a delegat pe călugărul *Eftimie Zigabenul* (1050-1120) să întocmească o lucrare de combatere a ereziilor din acel timp. Acest călugăr a elaborat un florilegiu de texte patristice împotriva tuturor ereziilor, numit *Panoplia dogmatică* și format din 28 de capitole (*titluri*), la întocmirea căruia a făcut apel la unele ajutoare. În capitolele 1-7 este prezentată sistematic învățătura despre Dumnezeu, creație și mântuire. Capitolele 8-22 prezintă combaterea ereziilor vechi începând de la întemeierea Bisericii, iar în capitolele 23-28 sunt abordate unele idei controversate, respectiv unele erezii contemporane cu autorul, ca cele ale pavlicienilor, mesalienilor, bogomililor și musulmanilor. Prin prezentarea și combaterea acestor curente eterodoxe contemporane lui, Eftimie Zigabenul a oferit o serie de informații utile despre aceste erezii.

II.3. Patriarhia Ecumenică în timpul împăratului Manuel I Comnenul

Primul patriarh ecumenic numit de împăratul Manuel I Comnenul (1143-1180) a fost *Mihail al II-lea Curcuas* (1143-1146), ridicat la rangul de Patriarh din statutul de călugăr. Imediat după înscăunarea sa ca

patriarh ecumenic, acesta l-a încoronat pe cel care îl promovase. Mihail al II-lea a fost implicat în combaterea bogomililor, publicând în acest sens o decizie sinodală prin care se ordona arderea pe rug a acestor eretici, decizie pe care canonistul Teodor Balsamon (1140-1199) a criticat-o, considerând că numai puterea politică poate pronunța pedeapsa cu moartea. La scurt timp după acest eveniment, patriarhul Mihail al II-lea, nemulțumit de politica religioasă a împăratului Manuel I, s-a retras din scaun.

Mult mai dificil a fost însă mandatul patriarhului *Cosma al II-lea Aticul* (aprilie 1146 – februarie 1147), la origine diacon al Catedralei „Sfânta Sofia", foarte respectat pentru cultura sa și pentru caracterul său. Acest patriarh a păstorit vreme de mai puțin de un an, fiind chemat în fața unui sinod prezidat chiar de împărat și judecat pentru indulgența de care a dat dovadă în cazul unui călugăr Nifon, pe care l-a găzduit, deși acesta fusese condamnat ca bogomil. Chiar dacă patriarhul a fost condamnat pentru motivul precizat anterior, adevăratele acuzații împotriva patriarhului Cosma al II-lea nu sunt cunoscute cu claritate, existând supoziții conform cărora acesta a căzut victimă unor intrigi de palat, din cauza corectitudinii sale.

Toți patriarhii care au urmat pe tronul Constantinopolului până la sfârșitul domniei împăratului Manuel I Comnenul au păstorit fie un timp foarte scurt, fie au fost depuși în urma unor acuzații greu de verificat. În acest sens, patriarhul *Nicolae al IV-lea Muzalon* (1147-1151), care renunțase la demnitatea de arhiepiscop al Ciprului în care fusese numit de către împăratul Alexios I, a fost înscăunat patriarh ecumenic, fiind apoi condamnat de bogomilism și de faptul că s-a retras benevol din demnitatea pe care o deținuse anterior. Sub greutatea acestor acuzații, Nicolae s-a retras din scaun, murind la un an după încheierea acestui eveniment. Printre lucrările sale se numără un tratat împotriva adaosului *Filioque* și o apologie în versuri dedicată primei sale abdicări.

Lui Nicolae al IV-lea i-a urmat patriarhul *Teodot al II-lea* (cca 1151 – cca 1153), fost stareț la o mănăstire din Constantinopol, caracterizat, în timpul păstoririi sale, printr-o viață ascetică. Tot călugăr la o mănăstire

din Constantinopol a fost și *Neofit I*, ales patriarh în luna octombrie 1153, dar care s-a retras din această demnitate înainte de a fi fost întronizat.

A urmat ca patriarh *Constantin al IV-lea Chliarenos* (1154-1157). În timpul acestuia, a izbucnit o controversă hristologică între diaconii de la Marea Biserică, Mihail și Nichifor Vasilakis, pe de o parte, și Vasile, pe de altă parte, din cauza afirmației făcute de cel din urmă, într-o predică despre jertfa pe Cruce a Mântuitorului, că „Unul și Același Fiu al lui Dumnezeu este atât jertfă, cât și Cel Care primește jertfa împreună cu Tatăl". Luând afirmația ca fiind greșită, cei doi diaconi au considerat că ea ar desemna faptul că în Iisus Hristos sunt două *ipostasuri*, unul care se jertfește și altul care primește jertfa, ceea ce ducea spre nestorianism. Mihail și Nichifor au opus acelei pretinse erori nestoriene afirmația că jertfa Mântuitorului pe Cruce a fost adusă numai Tatălui, dar nu și Fiului Însuși. Aceste idei greșite au fost împărtășite de mitropolitul Eustatie de Dyrrachium și mai ales de diaconul Soterieos Panteugenos, care tocmai fusese ales patriarh al Antiohiei. Sub presiunea adversarilor săi, diaconul Vasile a fost suspendat și atunci disputa a devenit publică. Pentru a cerceta această dispută, împăratul Manuel I, împreună cu patriarhul Constantin al IV-lea, a convocat un sinod în ziua de 26 ianuarie 1156, la care, pe lângă cei 24 de ierarhi prezenți, au participat și patriarhul Nicolae al Ierusalimului, dimpreună cu mitropolitul Constantin al Kievului, care tocmai fusese ales în această demnitate și care, înainte de a pleca spre eparhia sa, era interesat să vadă modul în care urma să se sfârșească această dispută. După ce sinodalii au constatat erezia diaconilor Mihail și Nichifor și a celor care îi urmau, sinodul a acceptat formula mitropolitului Constantin al Kievului conform căreia atât odinioară pe Cruce, cât și la săvârșirea Tainei euharistice a lui Hristos, jertfa se aduce nu numai Tatălui, ci întregii Dumnezeiri celei una în Treimea Persoanelor. După acceptarea acestei formule, diaconul Mihail și-a recunoscut greșeala, acceptând hotărârea sinodului, iar mitropolitul Eustatie a cerut întocmirea unui text cu mărturii ale Sfinților Părinți în favoarea celor afirmate de mitropolitul Constantin. În ceea ce îl privește pe Nichifor Vasilakis, acesta a refuzat acceptarea hotărârii sinodului. Întrunirea s-a

încheiat fără a fi luată o hotărâre oficială în legătură cu cei dovediți că susțin o învățătură greșită.

După încheierea sinodului, Sotericos Panteugenos a continuat să susțină erezia condamnată și a publicat o lucrare sub forma unui dialog purtat de el cu un oarecare Filon, lucrare care a relansat disputa cu și mai multă intensitate. În această lucrare, Sotericos pornea de la formula rugăciunii din timpul cântării heruvimice, din Sfânta Liturghie a Sf. Vasile cel Mare, „Că Tu ești Cel ce aduci și Cel ce Te aduci, Cel ce primești", considerând că aceasta ar putea fi înțeleasă în sens nestorian, respectiv că ar fi vorba de două persoane sau ipostasuri în Hristos. Pentru a evita această interpretare, Sotericos a afirmat că Hristos nu jertfește natura Sa umană naturii Sale divine, ci persoanei sau ipostasului Tatălui. Pe de altă parte, în acel dialog, ereziarhul afirma că, pe lângă dubla răscumpărare realizată de Hristos, în primul rând prin Întrupare, iar în al doilea rând pe Cruce, există și o dublă împăcare și respectiv o dublă sfințire. Împăratul Manuel I s-a văzut atunci silit să convoace un sinod în zilele de 12-13 mai 1157, în biserica palatului imperial de la Vlaherne. S-a crezut de către unii cercetători că întrunirile din ianuarie 1156 și respectiv din mai 1157 ar fi făcut parte dintr-un singur sinod, dar, în realitate, ele au fost două sinoade diferite, chiar dacă au dezbătut aceeași problemă, și aceasta deoarece la întrunirea din mai 1157 a fost prezent atât un alt patriarh ecumenic, și anume *Luca Chrysovergis* (1157-1169), cât și un alt patriarh al Ierusalimului, în persoana lui Ioan al IX-lea. Analizând ideile eretice ale lui Sotericos, în ziua de 13 mai sinodul a adoptat patru anatematisme prin care a fost condamnată învățătura acestuia, care a refuzat să se prezinte la sinod și a cărui alegere în scaunul de patriarh al Antiohiei a fost anulată. Prin aceste anatematisme a fost afirmat adevărul că jertfa Mântuitorului Iisus Hristos pe cruce este identică cu jertfa euharistică, iar această jertfă se aduce întregii Sfinte Treimi.

Ultima dispută teologică, de data aceasta trinitară, din timpul domniei împăratului Manuel I Comnenul, s-a desfășurat ca și precedenta, în mai multe etape, și a izbucnit sub influență occidentală, pornind de la cuvintele Mântuitorului reproduse în *Evanghelia după Ioan* (14, 28):

„Tatăl este mai mare decât Mine". Disputa a început în Apus între teologii latini Gilbert, episcop de Poitiers, sau *Gilbertus Porretanus* (1076-1154) și teologul Gerhoh (1092-1169). Episcopul susținea că, după natura Sa umană, Hristos este inferior Tatălui chiar și după preamărirea Sa, iar teologul german afirma că după preamărirea (glorificarea) Sa, Fiul, deși inferior după natura Sa umană, nu este cu nimic inferior față de Tatăl. Un diplomat grec numit *Dimitrie de Lampe*, călătorind în Italia și Germania, a luat cunoștință de această dispută și, aflându-se în iarna anului 1165-1166 la Constantinopol, l-a întâlnit pe împăratul Manuel I, căruia i-a prezentat acea controversă. Atunci, împăratul bizantin s-a consultat cu un teolog occidental, Ugo Etherianus (1115-1182), care a trăit mulți ani la Constantinopol, unde a și murit la scurt timp după ce a fost ridicat la rangul de Cardinal. Acesta a reușit să îl convingă pe împărat despre teza latină conform căreia Fiul este inferior Tatălui, față de care împăratul a afirmat că, în fond, ortodocșii împărtășesc aceeași credință. Dar Dimitrie de Lampe a întocmit o lucrare prin care a prezentat învățătura ortodoxă împotriva doctrinei occidentale și a distribuit-o în cercuri largi, astfel că disputa s-a purtat între bizantini, dat fiind faptul că printre ortodocși s-au format două partide, una în favoarea tezei latine, alta în favoarea învățăturii ortodoxe susținute de Dimitrie.

Pentru a nu lăsa lucrurile să escaladeze, împăratul Manuel a organizat în luna februarie a anului 1166, la palatul imperial, o dezbatere între teologul Ugo Etherianus și unii teologi bizantini, adversari ai tezei latine. Cum prin această consultație disputa mai mult s-a amplificat și pentru a nu lăsa să se manifeste prea departe sentimentul antilatin al bizantinilor, împăratul Manuel a convocat un Mare Sinod la palatul Vlaherne, desfășurat între 2 și 20 martie 1166, la care au participat patriarhii: Luca Chrysovergis al Constantinopolului, Atanasie al Antiohiei și Nichifor al Ierusalimului, cărora li s-au adăugat 42 de ierarhi, precum și mulți demnitari patriarhali și senatori. Pe toată perioada desfășurării sinodului, fiecare episcop și-a spus părerea. Față de toate aceste păreri divergente, împăratul a prezentat un punct de vedere propriu, care a fost apoi adoptat de sinod. Întrucât sinodul se desfășura în apropiere

de Duminica Ortodoxiei, acesta a formulat două anatematisme și două aclamații, iar hotărârea privind controversa legată de cuvintele Mântuitorului din *Evanghelia după Ioan* (14, 28) a fost că cei care interpretau greșit aceste cuvinte cădeau ori în monofizitism, încălcând astfel hotărârile Sinodului al IV-lea Ecumenic, ori în monotelism, încălcând hotărârile Sinodului al VI-lea Ecumenic.

Hotărârile luate la sinodul din anul 1166 nu au fost acceptate de către toți ierarhii și teologii bizantini, fiind respinse mai ales de cei care aveau sentimentul că acele hotărâri constituiau punctul de vedere al împăratului. În acest sens, după moartea patriarhului Luca Chrysovergis, la sfârșitul anului 1169 sau începutul anului 1170, mitropolitul Constantin al Kerkyrei l-a acuzat de erezie pe răposatul patriarh și, împreună cu el, pe toți ierarhii care au semnat hotărârea sinodală din anul 1166. Mitropolitul Constantin susținea inferioritatea lui Hristos față de Tatăl doar în ceea ce privește natura Sa umană luată în sens pur abstract, dar nu în sens istoric concret. Împăratul Manuel, împreună cu noul patriarh ecumenic, *Mihail al III-lea Anchialos* (1170-1178), a convocat un sinod întrunit între 30 ianuarie și 21 februarie 1170, la care mitropolitul Constantin a fost condamnat. Pentru Duminica Ortodoxiei, care a căzut în acel an în ziua de 22 februarie, sinodul a formulat cinci anatematisme, prin care mitropolitul de Kerkyra era menționat nominal și acuzat de afirmația că statutul de inferioritate a lui Hristos față de Tatăl trebuie înțeles doar printr-un exercițiu mental, prin care trupul Lui este „considerat separat de Dumnezeire și socotit în mod abstract ca al oricărui om". Aceleași idei eretice ca și cele ale mitropolitului Constantin erau susținute și de călugărul Ioan Irenikos, care a adresat sinodului din 1170 o apologie dedicată acestora, prin care cerea anularea hotărârilor sinodului din anul 1166. Ideile acestui călugăr au fost studiate la sinodul din anul 1170, dar condamnarea sinodală a lui și a adepților săi a fost publicată printr-o anatematismă de la începutul anului 1171.

Mihail al III-lea Anchialos a fost cel mai însemnat patriarh dintre ultimii trei care au ocupat tronul patriarhal de la Constantinopol în timpul ultimei părți a domniei lui Manuel I Comnenul. Fost membru

al administrației patriarhale și conducător al Școlii de Filosofie – fapt ce arată nivelul său înalt de cultură filosofică –, acesta i-a condamnat pe filosofii neoplatonici din vremea sa și a recomandat, ca antidot, studiul filosofiei lui Aristotel, manifestându-se astfel ca un precursor al latinofronilor de mai târziu, adică al gânditorilor greci simpatizanți ai gândirii și teologiei latine. Pe aceeași linie, patriarhul Mihail al III-lea a susținut strădaniile împăratului Manuel I, mare admirator al Occidentului, de a se apropia de Biserica Romei, acest lucru fiind observat din corespondența patriarhului cu papa Alexandru al III-lea (1159-1181), în care însă autorul nu a părăsit punctul de vedere ortodox. După moartea lui Mihail al III-lea a urmat patriarhul *Hariton Evgheniotes* (1178-1179), fost stareț al unei mănăstiri din capitală, care însă a murit la unsprezece luni după alegerea sa ca patriarh.

Ultimul patriarh din timpul lungii domnii a lui Manuel I Comnenul a fost *Teodosie I Boradiotes* (1179-1183). Acesta a intrat în conflict cu împăratul Andronic I Comnenul (1183-1185), nefiind de acord cu intenția acestuia de a o cununa pe fiica sa, Irina, cu Alexios, fiul răposatului împărat Manuel I și moștenitorul de drept al tronului, din cauza faptului că cei doi erau rude, pentru această opoziție fiind forțat să se retragă.

În locul lui Teodosie I, Andronic I l-a ridicat în tronul patriarhal pe *Vasile al II-lea Kamateros* (1183-1186), acesta din urmă aprobând cununia celor două vlăstare imperiale. La scurt timp după asasinarea împăratului Andronic din anul 1185, în luna februarie a anului 1186 Patriarhul Vasile al II-lea a fost depus, fiind condamnat de către un sinod pentru aprobarea căsătoriei Irinei cu Alexios, căsătorie ce avea implicații canonice, dat fiind faptul că cei doi miri erau rude, deși din punct de vedere politic ea era menită să asigure continuitatea dinastiei comnenilor pe tronul imperial.

Cel mai reprezentativ teolog din timpul domniei împăratului Manuel I a fost *Andronic Kamateros* (cca 1110-1180), care a publicat o lucrare asemănătoare *Panopliei dogmatice* a lui Eftimie Zigabenul. Lucrarea lui, scrisă la cererea împăratului Manuel I și intitulată *Arsenalul Sfânt* (*Hiera*

Hoplotheke), combate atât diferite erezii, cât și unele idei catolice și armene. Această scriere este formată din două părți, prima cuprinzând combaterea ereziilor, iar cea de-a doua reprezentând transcrierea unor dispute teologice susținute de împăratul Manuel. Lucrarea lui Andronic Kamateros a devenit una dintre cele mai importante prezentări ale credinței ortodoxe în contrast cu inovațiile catolice, astfel că patriarhul Ioan al XI-lea Bekkos, care a sprijinit unirea cu catolicii la Conciliul de la Lyon (1274), a combătut-o, pentru a limita efectele ei anti-latine.

Cea de-a treia lucrare dogmatic-apologetică din această perioadă, intitulată *Tezaurul Credinței Ortodoxe*, a fost scrisă la sfârșitul epocii comnenilor de *Nicetas Choniates* (1155-1216/1217), în ea fiind prezentate și combătute disputele și controversele teologice din secolul al XII-lea. Cu referire la unele dintre aceste dispute, Nicetas oferă unele amănunte care nu se găsesc în nicio altă lucrare, între acestea fiind cuprinsă, printre altele, insistența împăratului Manuel I cu privire la anularea anatemei pronunțate în tradiția de până atunci împotriva lui Allah.

Din punct de vedere documentaristic, perioada anilor 1118-1176, incluzând și domnia lui Manuel I, a fost prezentată în opera lui *Ioan Kinnamos* (cca 1143-1185), secretar al împăratului Manuel I Comnenul, pe care l-a însoțit chiar și în campaniile sale militare, fiind de față la bătălia de la Myriokephalon.

Cea mai importantă contribuție teologică bizantină din secolul al XII-lea a fost însă în domeniul *Dreptului Canonic*, astfel că această perioadă a fost numită „marele secol al jurisprudenței bisericești de la Constantinopol" (Hans-Georg Beck, *Kirche und...*, p. 655). Cei mai importanți reprezentanți din acest domeniu au fost Ioan Zonaras, Alexios Aristen și Teodor Balsamon.

Ioan Zonaras (1074-1159) s-a bucurat de o atât de mare autoritate în acest domeniu, încât multe colecții ulterioare de *Drept Bisericesc* s-au numit simplu *Zonaras*. În acest domeniu, el a elaborat un *Comentariu la canoanele apostolice și la canoanele sinoadelor*, ele fiind adesea citate și mai apoi preluate în *Pidalionul* publicat de Sf. Nicodim Aghioritul la începutul secolului al XIX-lea.

Despre viața lui *Alexios Aristen*, un contemporan al lui Ioan Zonaras, dar mai tânăr decât acesta, nu se cunosc foarte multe informații, considerându-se, în general, că s-ar fi născut înainte de anul 1100 și ar fi murit după anul 1166. Opera principală a acestui canonist, scrisă în jurul anului 1130, a constat din comentarii la colecția de canoane (Synopsis) a lui Ștefan al Efesului.

Cel mai cunoscut dintre canoniștii bizantini din secolului al XII-lea a fost constantinopolitanul *Teodor Balsamon* (cca 1130-1195). După o carieră strălucită în structurile administrative ale Patriarhiei Ecumenice, Balsamon a fost ales patriarh al Antiohiei, titlu pe care l-a purtat între anii 1185-1191, dar din cauza ocupației latine nu a ajuns niciodată la Antiohia. Balsamon a scris cele mai importante comentarii canonice fie la solicitarea împăratului Manuel I Comnenul, fie la cea a patriarhului Mihail al III-lea Anchialos, dar le-a adresat patriarhului Gheorghe al II-lea Xiphilinos (1191-1198). În opera acestui canonist se numără la loc de frunte *Comentariul la Nomocanonul în 14 titluri al patriarhului Fotie*, cu precizarea legilor încă în vigoare și a celor care nu mai erau în vigoare. Teodor Balsamon a încoronat opera canoniștilor bizantini din secolul al XII-lea, care constituie atât un canal de transmitere a tradiției canonice din primul mileniu, cât și un demers normativ de interpretare a acestei moșteniri valabil până astăzi.

II.4. Patriarhia Ecumenică în timpul dinastiei anghelilor

După moartea împăratului Manuel I Comnenul survenită în ziua de 24 septembrie 1180, a urmat la tron fiul său Alexios al II-lea Comnenul (1180-1183), care fusese încoronat co-împărat de tatăl său cu doi ani înainte, dar care avea doar vârsta de 11 ani, astfel că regența a fost preluată de mama sa, Maria de Antiohia, împreună cu un alt Alexios Comnenul, vărul lui Alexios al II-lea. Împreună cu aristocrația palatului, această regență i-a favorizat pe comercianții italieni, ceea ce a dus, în anul 1182, la o revoltă populară, în urma căreia au fost masacrați

latinii din Constantinopol. În aceste împrejurări, salvarea tronului lui Alexios al II-lea Comnenul a venit din partea unui unchi al său pe nume Andronic I Comnenul, fiul lui Isaac Comnenul, fratele împăratului Ioan al II-lea. În urma revoltei din Constantinopol, Andronic a înlăturat-o pe Maria de Antiohia și s-a declarat co-împărat alături de Alexios al II-lea, pe care însă l-a omorât în anul următor. După acapararea puterii, Andronic I s-a căsătorit cu Agnes, văduva lui Alexios al II-lea și fiica regelui Ludovic al VII-lea al Franței. La doi ani de la acest eveniment, în absența împăratului din Constantinopol, s-a iscat o altă tulburare, ca urmare a demersului reprezentantului lui Andronic de a-l aresta pe Isaac Anghelos, fiul lui Andronic Ducas Anghelos și strănepot al lui Alexios I Comnenul, îndreptățit să aspire la tronul imperial. Aflând de ceea ce urma să se întâmple, Isaac s-a retras în Catedrala „Sfânta Sofia", de unde a făcut apel la populația capitalei. La chemarea lui, s-a produs o mare răscoală în Constantinopol, ale cărei urmări au avut ca rezultat arestarea și uciderea lui Andronic. În locul său, Isaac Anghelos s-a proclamat împărat cu numele de Isaac al II-lea Anghelos (1185-1195, 1203-1204).

În anul 1195, Isaac al II-lea a fost orbit și închis de un frate mai mare al său care a devenit împărat sub numele de Alexios al III-lea Anghelos (1195-1203). Alături de Isaac al II-lea a fost închis și fiul său, Alexios, care însă a reușit să fugă în Occident, unde a solicitat ajutorul latinilor pentru eliberarea tatălui său din închisoare și pentru ocuparea tronului, promițând în schimb o sumă mare de bani, precum și unirea Bisericii grecești cu cea latină. În acest sens, în drum spre Locurile Sfinte, Cruciada a patra s-a abătut spre Constantinopol, ajungând în fața zidurilor capitalei la 24 iunie 1203. Alexios al III-lea a rezistat la început, astfel că, la 17 iulie 1203, cruciații au împresurat marea cetate, dar nu s-a ajuns la un asediu, căci împăratul a fugit. Atunci, Isaac al II-lea a fost scos din închisoare și a urcat iarăși pe tron, iar fiul său a fost cooptat la domnie cu titlul de Alexios al IV-lea Anghelos. Cruciații își îndepliniseră rolul lor la Constantinopol, dar așteptau plata promisă, pe care împăratul Isaac al II-lea nu avea de unde să le-o dea.

Populația bizantină a devenit tot mai nemulțumită de situația în care se afla și tot mai pornită împotriva celor doi împărați. În acest sens, la 28 ianuarie 1204 o adunare a senatului și a clerului din Constantinopol l-a detronat pe cei doi împărați, ridicându-l pe tron pe Nicolae Canabos. Acesta a domnit doar câteva zile, căci în februarie un reprezentant al răsculaților pe nume Alexios Mourtzouphlos s-a declarat împărat, ucigându-i pe Alexios al IV-lea și pe Nicolae Canabos. Devenind împărat, Alexios al V-lea Mourtzouphlos a refuzat să plătească datoria promisă cruciaților, care, în martie 1204, s-au hotărât să cucerească cetatea lui Constantin, după ce stabiliseră modul în care urmau să împartă prada. Pe parcursul lunii aprilie, cruciații au atacat Constantinopolul, pe care Alexios al V-lea a încercat fără succes să îl apere. Ocupându-l, aceștia l-au ucis pe Alexios al V-lea, drept pedeapsă pentru asasinarea lui Alexios al IV-lea, singurul pe care latinii îl recunoscuseră drept împărat bizantin. Orașul a fost jefuit și ocupat de către latini vreme de 57 ani, prin înființarea Imperiului Latin din Răsărit, precum și a unui Patriarhat latin de Constantinopol.

Pe parcursul acestei perioade caracterizate de instabilitate politică, după patriarhul Vasile al II-lea Kamateros a urmat patriarhul *Nichita al II-lea Muntanes* (1186-1189), fost diacon al Marii Biserici și sachelar, care, după o păstorire dificilă de trei ani, s-a retras, neputând face față greutăților. În luna februarie 1189 a urmat, pentru 9 zile, patriarhul *Dositei I al Ierusalimului*, apropiat al împăratului Isaac al II-lea Anghelos, după care a fost înscăunat *Leon Teotochites*, dar și acesta a rezistat pe tronul patriarhal doar câteva luni, din februarie până în octombrie 1189. Din octombrie 1189 până în septembrie 1191 a urmat a doua oară patriarhul Dositei (1189-1191). Între anii 1191-1198, a păstorit patriarhul *Gheorghe al II-lea Xiphilinos*, fost preot la Catedrala „Sfânta Sofia". Una dintre măsurile luate de acest patriarh a fost publicarea unui decret prin care hotăra ca orice lăcaș de cult construit pe un teren stavropighial să intre în jurisdicția episcopului locului, care urma să numească preoții la acele biserici și să primească taxa de instalare numită *canonicon*. Această măsură exprima imposibilitatea Patriarhiei

Ecumenice de a se ocupa de stavropighiile sale, dată fiind situația grea prin care aceasta trecea.

Patriarhul ecumenic în timpul căruia Constantinopolul a fost ocupat de către latini în anul 1204 a fost *Ioan al X-lea Kamateros* (1198-1206), un om foarte învățat, fost hartofilax al cancelariei patriarhale și unchi al împărătesei Eufrosina Ducaina Kamatera, soția împăratului Alexios al III-lea Anghelos. După alegerea papei Inocențiu al III-lea (1198-1216), patriarhul Ioan al X-lea a purtat o interesantă corespondență cu acesta pe tema primatului în Biserică, papa insistând asupra ideii de primat papal, iar patriarhul susținând ideea de primat colegial, iar în cazul în care primatul ar fi trebuit acordat unui scaun episcopal, atunci acel scaun era, pentru Ioan al X-lea, cel de la Ierusalim. Izvoarele occidentale afirmă că, după ocuparea Constantinopolului de către latini, patriarhul Ioan al X-lea ar fi recunoscut supremația papală, afirmație de altfel falsă, dat fiind faptul că acesta fugise din fața cruciaților, instalându-se la Didimotichion în Tracia.

În ciuda dificultăților prin care trecea imperiul, precum și a pericolului turcesc, Patriarhia Ecumenică își asuma mai departe responsabilitatea sa de a se îngriji de întreaga Biserică Ortodoxă din jurisdicția sa. În acest sens, patriarhul Gheorghe al II-lea Xiphilinos îi răspundea, în numele sinodului patriarhal, Patriarhului Marcu al III-lea al Alexandriei cu privire la o listă de întrebări canonice referitoare la viața creștinilor printre „saraceni", adică printre turcii selgiucizi. Una dintre gravele probleme cu care se confruntau toate Bisericile Ortodoxe ale căror teritorii canonice fuseseră în parte ocupate de musulmani era aceea că ierarhii titulari nu stăteau în orașele unde fuseseră numiți. La rândul său, monahismul ortodox trecea în această perioadă prin grele încercări și, pentru sprijinirea lui, împăratul Alexios al II-lea Comnenul a suprimat în anul 1181 restricționarea privilegiilor mănăstirilor decretată de tatăl său, Manuel I Comnenul, în anul 1176. În perioada aceasta plină de tulburări, Patriarhia Ecumenică s-a îngrijit și de unele probleme personale ale păstoriților săi. În acest sens, găsim o mărturie din perioada păstoririi patriarhului Ioan al X-lea, unde este menționată o sesiune a Sinodului

Patriarhal din anul 1199 în care a fost dezbătută cererea unui mirean pe nume Alexios Kapandrites din Kolonia, în Asia Mică, referitoare la căsătoria acestuia cu o văduvă numită Eudokia, care, după șapte luni, a fost furată de la el de fratele ei și dată altui bărbat. După mai multe dezbateri, patriarhul a ordonat să fie făcute în continuare cercetări, dar rezultatul acestora nu este cunoscut. Din acest exemplu reținem că, în ciuda dificultăților cu care se confrunta, activitatea Patriarhiei Ecumenice în perioada domniei anghelilor includea și grija față de credincioșii simpli.

Un reprezentant important al culturii bizantine la începutul secolului al XIII-lea a fost *Nicetas Choniates*, amintit anterior pentru opera sa *Tezaurul Credinței Ortodoxe*. Acest autor este tot atât de cunoscut și pentru *Istoria* sa în 21 de cărți, prin care completează opera lui Ioan Kinnamos, acoperind perioada dintre anii 1118-1207. În această lucrare se găsesc informații referitoare la tulburările politice din vremea dinastiei anghelilor, precum și la ocuparea Constantinopolului de către latini.

II.5. Patriarhia Ecumenică în timpul dinastiei lascarizilor

Una dintre urmările ocupării Constantinopolului de către latini a fost lipsa unui centru politic al Imperiului Bizantin, ceea ce a favorizat lupta între diferiți pretendenți la conducerea sa și, în final, fărâmițarea lumii bizantine în mai multe centre politice. Astfel, în această perioadă tulbure, doi nepoți ai împăratului Andronic I Comnenul au pus stăpânire pe Trapezunt și pe teritoriile din jurul acestui oraș de pe malurile Mării Negre, în nordul-estul Asiei Mici, unde au înființat un imperiu numit al „marilor comneni", stat care a rezistat în fața turcilor până în anul 1461. Pe de altă parte, Mihail Ducas Comnenul, vărul împăraților Isaac al II-lea și Alexios al III-lea Anghelos, a reușit printr-o uniune matrimonială să înființeze un despotat în Epir, cu capitala la Arta, stat care la început s-a opus, dar mai apoi a fost integrat în Imperiului Bizantin în anul 1323. Însă cel mai reprezentativ centru politic și bisericesc al lumii bizantine, la începutul secolului al XIII-lea, a devenit orașul Niceea, din Bitinia,

unde a fost întemeiat *Imperiul de la Niceea*. Acest imperiu a fost reorganizat și condus de familia Lascaris, a cărei justificare stătea în faptul că, la ultima alegere de împărat la Constantinopol, *Constantin Lascaris* a fost ales prin tragere la sorți, acesta încercând să organizeze rezistența în fața latinilor, dar murind în anul 1205. Conform unor istorici (precum Hans-Georg Beck), acesta ar fi fost cunoscut sub numele de Constantin al XI-lea, iar ultimul împărat bizantin ar fi fost, așadar, Constantin al XII-lea, însă pentru majoritatea istoricilor Constantin Lascaris nu a fost încoronat ca împărat și, de aceea, nu este numărat în șirul împăraților bizantini. Fratele lui Constantin, *Teodor Lascaris* (1205-1221), a reușit să organizeze o armată bizantină în anul 1205, care l-a aclamat împărat. Mai mult decât atât, căsătoria lui cu fiica împăratului Alexios al III-lea Anghelos îi oferea legitimitate asupra tronului imperial de la Niceea.

Teodor Lascaris l-a invitat pe patriarhul Ioan al X-lea la Niceea pentru a-l încorona împărat, dar acesta a refuzat se pare pe motive de bătrânețe, renunțând la tronul patriarhal și murind în primăvara anului 1206. După retragerea patriarhului Ioan al X-lea până la alegerea urmașului său au trecut mai bine de doi ani, fapt cauzat, după toate aparențele, de tratativele cu latinii și mai ales de reorganizarea vieții Bisericii Ortodoxe. În primăvara anului 1208 a fost ales patriarhul *Mihail al IV-lea Autoreianos* (1208–1214), care a devenit primul „Patriarh de Constantinopol la Niceea". Noul patriarh era un om foarte învățat, ocupând anterior funcția de mare sachelar al Catedralei „Sfânta Sofia". Fiind numit arhiepiscop al Amastriei, fără însă a fi acceptat, acesta a fost ridicat în treapta de patriarh direct din cea de preot. Unul dintre primele acte emise de Mihail al IV-lea a fost numirea și învestirea lui Nicolae Mesarites, ajuns mai târziu episcop de Efes, ca *referandar* al Marii Biserici, funcție ce presupunea administrarea Catedralei „Sfânta Sofia" din Constantinopol. În anul 1208, noul patriarh trimitea o scrisoare circulară către soldații noii armate bizantine pe care îi felicita pentru curajul lor de a lupta pentru păstrarea și moștenirea credinței în Hristos. Totodată, în luna aprilie a aceluiași an, Mihail publica un *Tomos patriarhal și sinodal*, așadar în numele Sinodului Endemic întrunit la Niceea,

prin care Teodor I Lascaris era recunoscut ca împărat bizantin, fiind încoronat, împreună cu soția sa Ana și cu fiul lor Nicolae. La 17 iunie 1209, primul patriarh de la Niceea publica un alt act sinodal, prin care confirma alegerea lui Isaia de Lydda, din Țara Sfântă, ca arhiepiscop al Ciprului. Patriarhul Mihail al IV-lea a publicat și o serie de acte privind diferite dispense canonice, prin care este evidențiată grija sa pentru redresarea vieții religioase a supușilor săi foarte încercați.

Urmașul patriarhului Mihail al IV-lea a fost *Teodor al II-lea Irenikos* (1214-1216), care a păstorit ceva mai bine de un an, de la el păstrându-se o scrisoare circulară adresată clerului și poporului ortodox din Constantinopol, ca răspuns la unele scrisori din partea acestora, prin care se plângeau de persecuțiile pe care le aveau de îndurat din partea latinilor. Prin această scrisoare, patriarhul îi încuraja părintește să reziste presiunilor și preciza că este interzis fiecărui credincios ortodox să asculte de un cleric latin. După Teodor al II-lea a urmat patriarhul *Maxim al II-lea*, care a păstorit doar între lunile iunie și decembrie ale anului 1216, fiind urmat de *Manuel I Haritopoulos* (1217-1222), fost diacon al Catedralei „Sfânta Sofia” și conducător al Universității din Bizanț. Acest patriarh a participat la tratativele de pace dintre împăratul Teodor I Lascaris și împăratul latin de Constantinopol Robert de Courtenay, tratative unde s-a pus în discuție căsătoria acestuia din urmă cu Evdochia, fiica împăratului bizantin, patriarhul nefiind de acord cu această uniune matrimonială din motive canonice. În decembrie 1219, Manuel I a trimis o autorizație sinodală episcopilor Andronic al Sardelor și Gheorghe de Cizic, trimiși la Roma pentru a trata unirea cu latinii, prin care se preciza că aceștia puteau să îl pomenească pe papă la Sfânta Liturghie, dacă acesta se angaja să nu îi mai susțină pe latinii stăpâni ai Constantinopolului. În primăvara anului 1220, același patriarh emitea un act sinodal prin care Sava, fratele regelui Ștefan al II-lea, era ales arhiepiscop de Peć și al întregii Serbii, iar la puțin timp după aceea, printr-un alt act, acorda autocefalia Bisericii Sârbe.

După moartea împăratului Teodor I Lascaris, survenită în anul 1221, pe tronul imperial de la Niceea a urmat ginerele său, Ioan al III-lea

Ducas Vatatzes (1222-1254), ales de către socrul său în această demnitate cu puțin timp înainte de moartea sa. Noul împărat a fost sprijinit în strădaniile sale de restaurare a Imperiului Bizantin de către noul patriarh *Gherman al II-lea* (1223-1240), iar faptul că ambii au deținut demnitățile respective pe cea mai lungă perioadă a Imperiului de la Niceea a asigurat acestui imperiu o mare stabilitate. De la acest patriarh s-a păstrat o listă de documente patriarhale și sinodale, adresate papei Grigorie al IX-lea (1227-1241) sau cardinalilor acestuia, privitoare la unirea celor două Biserici. Unirea cu Roma era sprijinită de împăratul Ioan al III-lea, după ce acesta s-a căsătorit, pentru a treia oară, cu Constanța de Sicilia, fiica împăratului Frederic al II-lea al Imperiului Romano-German (1220-1250). În anul 1235, pe baza consultării patriarhilor de Alexandria, Antiohia și Ierusalim, Patriarhul Gherman al II-lea a recunoscut printr-o ordonanță patriarhală și sinodală ridicarea arhiepiscopului Ioachim de Târnovo la rang de Patriarh și a arhiepiscopiei sale la rang de Patriarhie a bulgarilor. Din corespondența patriarhilor de la Niceea reiese faptul că aceștia s-au străduit să poarte legături cât mai strânse cu centrele politice bizantine de la Arta și Trapezunt, ca nu cumva și acestea să aibă veleități de autocefalie ca sârbii și bulgarii (V. Laurent, *Les regestes des Actes du Patriarcat*, IV, p. VI). După moartea patriarhului Gherman al II-lea, survenită în vara anului 1240, a fost ales în scaunul patriarhal *Metodie al II-lea*. Acesta a murit la numai trei luni după alegerea sa în demnitatea patriarhală, după acest moment urmând o vacanță de doi ani (1241-1243) pentru scaunul de Patriarh Ecumenic.

La sfârșitul anului 1243 a fost ales un nou patriarh în persoana lui *Manuel al II-lea* (1243-1254), fost mitropolit de Efes, care anterior alegerii sale într-o demnitate ierarhică fusese căsătorit. În anul 1254, acest patriarh a fost martor la încheierea unui acord între împăratul Ioan al III-lea Vatatzes și Mihail al VIII-lea Paleologul. Patriarhul Manuel al II-lea a adresat în iarna anului 1247-1248 o scrisoare regelui Armeniei și catolicosului Constantin, prin care propunea unirea Bisericii Armene cu Biserica Bizantină, prin aceasta continuând o corespondență inițiată de antecesorii săi, dar fără succes. În vara anului 1253, același patriarh adresa

o scrisoare papei Inocențiu al IV-lea (1243-1254), prin care anunța că va trimite la Roma o delegație bizantină, pentru a discuta cu reprezentanții papei următoarele trei chestiuni: 1. convocarea unui Sinod Ecumenic; 2. onoarea și locul care să fie acordate papei în Biserica Ortodoxă; 3. solicitările precise ale papei față de ortodocși. Această scrisoare punea problema unirii celor două Biserici dintr-o perspectivă diferită față de maniera în care aceasta fusese abordată în cadrul tratativelor dintre împărații bizantini și papă, unde se vorbea doar de supunerea Bisericii Bizantine față de episcopul Romei. Patriarhul Manuel al II-lea a murit cu puțin timp înaintea decesului împăratului, survenit la data de 3 noiembrie 1254.

Lui Ioan al III-lea Ducas Vatatzes i-a urmat la tron fiul său, Teodor al II-lea Lascaris (1254-1258), un om foarte iubitor de cultură, în timpul căruia Imperiul de la Niceea a cunoscut o perioadă de înflorire. Noul împărat l-a ridicat la rangul de Patriarh pe *Arsenie Autoreianos* (1254-1260, 1261-1265), mare ascet, care se bucura de o autoritate spirituală deosebită și care a intrat în conflict cu Mihail Paleologul, pe care împăratul Teodor al II-lea l-a pus în fruntea armatei bizantine din Europa. Împăratul Teodor al II-lea a murit în vara anului 1258, la tron urmându-i fiul său Ioan al IV-lea Lascaris (1258-1261), în vârstă de numai 8 ani. Din cauza vârstei fragede a tânărului împărat, regența a fost încredințată lui George Mouzalon, care, nefiind deloc un simpatizat al aristocrației, a fost ucis la câteva zile după moartea lui Teodor al II-lea, fiind înlocuit cu generalul Mihail Paleologul.

Tulburările care s-au produs au întârziat încoronarea tânărului împărat, față de care patriarhul Arsenie se simțea responsabil să îl protejeze. Aceasta s-a produs abia la începutul anului 1259, atunci când patriarhul Arsenie a publicat un tomos sinodal prin care aproba încoronarea ca împărat a lui Mihail Paleologul, cu condiția ca acesta să cedeze puterea moștenitorului lascarizilor, Ioan al IV-lea, atunci când el va ajunge la maturitate, respectiv la vârsta de 14 ani. În baza acestei hotărâri, patriarhul Arsenie l-a încoronat mai întâi pe Mihail Paleologul și pe soția sa cu coroane imperiale, iar după aceea pe tânărul Ioan al IV-lea doar cu o diademă.

La scurtă vreme după încheierea evenimentului prezentat anterior, Arsenie s-a retras la Mănăstirea Paschasius, în locul lui fiind numit *Nichifor al II-lea* (1260-1261). Păstorirea lui Nichifor a fost una de scurtă durată, acesta trecând la cele veșnice în vara anului 1261, foarte probabil chiar în ziua eliberării Constantinopolului, și cu el încheindu-se șirul patriarhilor de la Niceea. În toată această perioadă, Patriarhia Ecumenică nu a cunoscut nici crize majore și nici dispute interne, așa cum se întâmplase în timpul dinastiei comnenilor. Atât împărații, cât și patriarhii de la Niceea s-au sprijinit reciproc, în strădania lor conjugată de a-i păstra în sânul Bisericii Ortodoxe pe credincioșii ajunși sub stăpânire latină și de a face tot posibilul pentru a recupera cetatea lui Constantin, simbolul suprem al tradiției bizantine.

În timpul Imperiului de la Niceea a fost înființată acolo o școală condusă de unul dintre cei mai învățați bizantini ai acelei epoci, *Nichifor Blemides* (1197-1272), care însă a înclinat înspre latini. Dintre scrierile sale, amintim: *Comentariu la psalmi*, *Despre purcederea Sfântului Duh*, *Cuvânt de laudă la Sfântul Ioan Evanghelistul*, *Cuvântări către monahi* și *Despre virtute și asceză*. Printre autorii bizantini de scrieri polemice anti-latine din secolul al XIII-lea s-a remarcat *Gheorghe Bardanes*, mitropolit de Kerkyra (Corfu) între anii 1219-1240, născut la Atena pe la mijlocul secolului al XII-lea. Pe lângă o lucrare împotriva azimelor, acest autor a fost primul care a atras atenția asupra altei învățături latine greșite, și anume cea despre purgatoriu. Pe parcursul unei vizite în Italia, mitropolitul Gheorghe a purtat o serie de discuții cu călugărul franciscan Bartolomeu, între 15 octombrie și 17 noiembrie 1231, cu care prilej ierarhul grec a aflat amănunte despre purgatoriu, în legătură cu care a scris un rezumat, prin intermediul căruia această doctrină a devenit cunoscută printre bizantini. Învățătura despre purgatoriu a fost combătută și de patriarhul *Gherman al II-lea*, care a fost un adversar al tratativelor de unire cu latinii și care a scris două tratate despre purcederea Duhului Sfânt și câte unul despre azime și botez. Deși botezul nu a constituit o temă centrală în disputele dintre greci și latini, mitropolitul

Gheorghe oferă câteva informații privitoare la diferențele dintre modurile de săvârșire a acestei Sfinte Taine în Răsărit și în Apus, în secolul al XIII-lea, menționând că, în cazul latinilor, aceștia utilizează formula neutră „eu te botez". În cazul învățăturii despre purgatoriu, nici ea nu a reprezentat o temă centrală de dialog, dar, cu toate acestea, ea a fost criticată de către mitropolitul Marcu Eugenicul la Conciliul de la Ferrara-Florența (1438-1439).

II.6. Patriarhia Ecumenică în timpul împăraților Mihail al VIII-lea și Andronic al II-lea Paleologul

După recucerirea Constantinopolului în luna iulie 1261, Mihail Paleologul l-a invitat pe Patriarhul Arsenie pentru a reveni pe scaunul patriarhal. Acesta din urmă l-a încoronat ca împărat bizantin, în Catedrala „Sfânta Sofia", pe cel care îl chemase și care, prin încoronarea sa, punea bazele dinastiei Paleologilor. În decembrie 1261, probabil chiar în ziua de Crăciun, Ioan al IV-lea Lascaris, care locuia în continuare la Niceea, a fost orbit, la ordinele lui Mihail al VIII-lea, și astfel înlăturat pentru totdeauna de la domnie. Patriarhul Arsenie, care a aflat despre acest act mai târziu, a fost foarte indignat de cele întâmplate cu nefericitul Ioan, astfel că, la începutul anului 1262, l-a excomunicat pe împărat. După multe încercări de împăcare nereușite, Mihail a convocat un sinod în anul 1265, la care patriarhul Arsenie a fost depus și trimis în exil pe insula Prokonnessos, unde a murit după câțiva ani, fără a fi de acord cu anularea excomunicării împăratului.

După depunerea patriarhului Arsenie, pe tronul patriarhal a urmat *Gherman al III-lea* (1265-1266), fost arhiepiscop de Adrianopol. Acesta a publicat în vara anului 1265 o scrisoare sinodală, prin care a anulat excomunicarea fostului patriarh Arsenie, pe motivul de a fi incitat la asasinarea împăratului. Noul patriarh a avut de înfruntat o puternică opoziție, primind chiar scrisori de la unii mitropoliți, cum a fost cel al

Sardelor, care îi cereau să se retragă. Ca urmare a acestui fapt, în ziua de 14 septembrie 1266, după săvârșirea Sfintei Liturghii de sărbătoarea Înălțării Sfintei Cruci, Gherman s-a retras la Mănăstirea Mangana, unde împăratul în persoană l-a vizitat și l-a rugat să se întoarcă, oferindu-i mari avantaje, însă fără succes, patriarhul înmânându-i acestuia scrisoarea sa de demisie. În ziua de 28 decembrie 1266, Mihail l-a numit patriarh pe *Iosif I Galesiotul* (1266-1275, 1282-1383), fostul său duhovnic, care în tinerețe fusese căsătorit și care, după moartea soției sale, se călugărise la Mănăstirea „Sfântul Lazăr" de la Muntele Galesios, de unde și-a luat numele. Patriarhul Iosif I s-a afirmat mai ales prin faptul că s-a opus unirii cu Biserica Latină susținută de împăratul Mihail al VIII-lea.

II.6.a. *Conciliul unionist de la Lyon*

După restaurarea autorității imperiale bizantine în Constantinopol, împăratul Mihail al VIII-lea s-a străduit să consolideze Imperiul Bizantin prin recuperarea unor teritorii foste bizantine, dar mai ales prin încheierea unor alianțe atât în Apus, cât și în Răsărit. Pentru atingerea scopului pe care și l-a propus, împăratul a fost convins că un mijloc important era reprezentat de unirea Bisericii Ortodoxe cu Roma, strădanie care a culminat cu semnarea unirii dintre greci și latini realizată la Conciliul de la Lyon din anul 1274. Unul dintre susținătorii planurilor de unire ale împăratului a fost Ioan Bekkos, fost hartofilax în timpul păstoririi patriarhului Arsenie și care, în anul 1269, l-a însoțit pe patriarhul Iosif I la curtea țarilor bulgari. La început, Ioan Bekkos s-a făcut cunoscut ca adversar al unirii cu Roma și, cum era vehement în atitudinea sa chiar în fața împăratului, a fost închis în turnul Anema. În închisoare, Bekkos a primit unele scrieri ale lui Nichifor Blemides, care demonstrau că doctrina latină despre *Filioque* nu era eretică și care l-au impresionat. În consecință, Bekkos a cerut alte cărți asemănătoare, a fost eliberat din ordinul împăratului și, din adversar al unirii, a devenit unul dintre cei mai înfocați susținători ai acesteia. Ca urmare a noii sale atitudini, Ioan Bekkos a făcut parte din delegația bizantină la conciliul unionist organizat de papa Grigorie

al X-lea (1271-1276) la Lyon, între 7 mai – 17 iulie 1274, care, pentru latini, a reprezentat cel de al II-lea Conciliu de la Lyon.

Delegația imperială, împuținată pe drum în urma scufundării unei corăbii în dreptul Capului Malea al Peninsulei Epidaurus, a ajuns la Lyon în a doua parte a lunii iunie și a fost introdusă oficial membrilor conciliului în ziua de 24 iunie. Din această delegație făceau parte fostul patriarh Gherman al II-lea, mitropolitul Teofan de Niceea și *logothetul* Gheorghe Akropolites, reprezentantul împăratului Mihail al VIII-lea. Nici împăratul, din rațiuni practice, dar nici patriarhul Iosif I, din rațiuni teologice, nu au fost prezenți la Lyon. Acolo, Gheorghe Akropolites a prezentat, la 24 iunie, o mărturisire de credință a împăratului, prin care era acceptată doctrina latină despre Sfânta Treime, deci despre *Filioque*, despre purgatoriu, despre sacramente în sens catolic și despre primatul papal. Tot atunci a fost prezentată o scrisoare semnată de 38 de ierarhi ortodocși, care declarau că aprobă unirea cu Biserica Romei. În ziua de 29 iunie, papa Grigorie al X-lea a celebrat o misă în cadrul căreia delegații greci au rostit simbolul constantinopolitan din anul 381, repetând de trei ori adaosul *Filioque*, prin acestea unirea dintre greci și latini fiind considerată ca încheiată, fără să fi fost semnat un act comun de unire.

După întoarcerea delegației bizantine de la Lyon la Constantinopol, patriarhul Iosif I, care jurase că nu va accepta unirea, și-a dat demisia la data de 9 ianuarie 1275, retrăgându-se la o mănăstire. La data de 16 ianuarie 1275 a fost anunțată oficial unirea Bisericii Ortodoxe cu Roma și s-au făcut presiuni ca această unire să fie recunoscută de cler și de popor. În ziua de 2 iunie a aceluiași an, împăratul Mihail al VIII-lea l-a numit patriarh pe *Ioan al XI-lea Bekkos* (1275-1282), care a luptat pentru acceptarea acestei uniri de către creștinii ortodocși din imperiu. După moartea împăratului Mihail al VIII-lea, survenită la 11 decembrie 1282, pe tronul imperial a urmat fiul său, Andronic al II-lea Paleologul (1282-1328), care a schimbat complet cursul politicii tatălui său și a anulat unirea cu Roma. Totodată, la 26 decembrie 1282, patriarhul Ioan al XI-lea s-a retras la o mănăstire din capitală, iar toți susținătorii unirii de la Lyon au fost pedepsiți dacă nu se lepădau de aceasta.

II.6.b. *Schisma arseniană*

În data de 2 februarie 1266, la scurt timp după numirea sa în demnitatea de patriarh, Iosif I a publicat o decizie prin care împăratul Mihail al VIII-lea era absolvit de orbirea lui Ioan al IV-lea Lascaris, prin aceasta excomunicarea împăratului fiind anulată, fapt pentru care acesta a fost excomunicat de fostul patriarh Arsenie. S-a ajuns astfel la ceea ce s-a numit *Schisma arseniană*, între susținătorii patriarhului Arsenie și cei ai Patriarhului Iosif, care se acuzau reciproc de invaliditatea tainelor săvârșite de adversari. După ce la 31 decembrie 1282 a fost readus în scaun Patriarhul Iosif I, schisma arseniană s-a agravat și s-a combinat cu confruntarea dintre unioniști și antiunioniști. Pe parcursul celei de-a doua păstoriri a sa (1282-1283), patriarhul Iosif I a luat o serie de măsuri sinodale prin care a fost depus și condamnat fostul patriarh Ioan al XI-lea Bekkos. După trecerea la cele veșnice a patriarhului Iosif, survenită la data de 23 martie 1283, urmașul său, Grigorie al II-lea Cipriotul (1283-1289), l-a declarat sfânt mărturisitor, mai ales pentru lupta sa împotriva compromisurilor cu latinii, fiind cinstit în ziua de 30 octombrie.

Noul patriarh Grigorie al II-lea sprijinise politica unionistă a patriarhului Ioan al XI-lea și a împăratului Mihail al VIII-lea, dar sub împăratul Andronic al II-lea a devenit adversar înverșunat al unirii cu latinii. Acțiunile împotriva unirii cu Roma s-au concentrat mai întâi împotriva fostului patriarh Ioan al XI-lea Bekkos, care a fost condamnat la un sinod din ianuarie 1283 și obligat să dea o declarație în scris că renunță la toate demnitățile și chiar la preoție. Bekkos nu a mai putut rămâne pe scaunul patriarhal, dar nu a acceptat condamnarea sa, continuând să susțină apropierea dintre credința ortodoxă și cea latină, mai ales în legătură cu adaosul *Filioque*, care fusese punctul central al pseudo-unirii de la Lyon. Pentru a contracara activitatea fostului patriarh, împăratul Andronic al II-lea împreună cu patriarhul Grigorie al II-lea au organizat un mare sinod în anul 1285, care s-a desfășurat pe parcursul a cinci sesiuni între lunile februarie și august ale acelui an. Discuțiile au fost foarte intense, mai ales în legătură cu învățătura Sf. Ioan Damaschin despre

trimiterea Duhului Sfânt de la Tatăl prin Fiul, care, pentru Bekkos și pentru adepții săi, era echivalentă cu doctrina catolică despre *Filioque*. Decizia finală a sinodului a fost formulată în trei părți: 1. O lungă introducere de prezentare a contextului despre politica unionistă a lui Mihail al VIII-lea și despre renașterea Bisericii sub noul împărat Andronic al II-lea; 2. Cele unsprezece anatematisme prin care erau anatematizați Ioan Bekkos, Constantin Meliteniotes și Gheorghe Metochites, pentru erezia lor; 3. O lungă concluzie prin care toți erau chemați să urmeze învățătura Sfinților Părinți, și nu pe latinofroni (Alberto Melloni, p. 107 ș.u.). Având în vedere refuzul lui Ioan Bekkos de a renunța la pozițiile sale unioniste, el a fost închis, împreună cu doi arhidiaconi colaboratori ai săi, într-o fortăreață lângă Nicomidia, unde a și murit în anul 1297. La o analiză a scrierilor rămase de la el, se observă că acesta nu și-a schimbat poziția până la moarte. În ceea ce îl privește pe patriarhul Grigorie al II-lea, acesta nu a reușit, aspect sesizabil din faptul că scrierea sa împotriva doctrinei *Filioque* a fost aspru criticată. Mai mult decât atât, acest patriarh nu a putut aplana confruntările între arseniți și iosefiți, astfel, că sub povara acestor greutăți, în iunie 1289 el s-a retras din scaun, murind la scurtă vreme.

Pe tronul patriarhal rămas vacant, împăratul Andronic al II-lea l-a impus pe duhovnicul său, *Atanasie I* (1289-1293, 1303-1309). Călugăr athonit, vestit prin viața sa de mare ascet, remarcându-se sub împăratul Mihail al VIII-lea ca înfocat antiunionist. Atanasie I a continuat și ca patriarh să ducă o viață foarte aspră, mergând adesea desculț și dormind pe un pat tare, înconjurându-se mai ales de călugări care duceau aceeași viață aspră. Acest patriarh și-a propus să reformeze nu numai Biserica, ci și societatea. Pe ierarhi i-a obligat să locuiască în eparhiile de care răspundeau, a impus un stil de viață mai sobru membrilor clerului din capitală, a interzis călugărilor să aibă mai mult decât le era strict necesar, iar cu privire la mireni a criticat moravurile bogaților și a combătut nedreptatea socială. Toate aceste măsuri reflectă nivelul vieții morale din lumea bizantină la sfârșitul secolului al XIII-lea. Reformele patriarhului Atanasie I s-au lovit de o puternică opoziție,

mulți dintre membrii clerului, nemulțumiți de asprimea lor, trecând de partea arseniților, ceea ce a adâncit și mai mult schisma. De teama unei noi schisme, Andronic al II-lea a cerut în anul 1293 depunerea duhovnicului său, care, la 16 octombrie 1293, a înaintat împăratului demisia și s-a retras la o mănăstire. Deși retras, Atanasie a continuat să exercite o mare influență în viața Bisericii din Constantinopol, fiind căutat în continuare de ucenicii săi.

Împăratul Andronic al II-lea a numit pe tronul patriarhal rămas vacant tot un călugăr, *Ioan al XII-lea* (1294-1303), în care împăratul credea că a găsit un al doilea Atanasie, dar mai cooperant. Într-adevăr, la început, noul patriarh a luat o serie de măsuri prin care s-a arătat mai blând față de unioniștii din închisoare, dar, pe de altă parte, s-a opus unor măsuri luate de împărat, printre acestea numărându-se decizia de restabilire a mitropolitului Ioan Keilas în scaunul de Efes, din care fusese depus de patriarhul Atanasie. Mai mult decât atât, patriarhul Ioan al XII-lea obișnuia să ia hotărâri singur, fără să convoace sinodul patriarhal. Ajuns să fie tot mai criticat, acesta a anunțat în vara anului 1303 retragerea sa din scaun, care a fost acceptată se pare cu bucurie de către împărat, doritor să îl readucă pe scaunul patriarhal pe fostul patriarh Atanasie. Acest lucru a fost posibil, după ce împăratul Andronic al II-lea a emis o scrisoare prin care garanta independența Bisericii. Repus în scaunul patriarhal, Atanasie I a reluat programul său de reformă în Biserică și societate reflectat în lista lungă de scrisori și hotărâri păstrate de la el. Printre măsurile luate în această perioadă s-a numărat alungarea din Constantinopol a dominicanilor și a franciscanilor, care rămăseseră din vremea latinilor, și a patriarhului Atanasie al III-lea al Alexandriei (1276-1316), care creaseră multe probleme. În mod inevitabil, patriarhul Atanasie I a ajuns să se confrunte cu o puternică opoziție, o parte din cler întrerupând comuniunea cu el, iar alta acuzându-l de simonie sau de iconoclasm. Mai mult decât atât, schisma arseniană a fost reaprinsă. În fața acestor provocări, Atanasie a renunțat a doua oară la demnitatea de patriarh și s-a retras la mănăstirea pe care o întemeiase, unde a murit la o dată necunoscută. Un contemporan al său, Teoctist Studitul,

a realizat o descriere a vieții lui Atanasie I, pledând pentru canonizarea sa, canonizare care a fost decisă de un sinod din anul 1368.

Pe tronul patriarhal a urmat *Nifon I* (1310-1314), fost călugăr și episcop de Cizic. În timpul păstoririi acestuia s-a pus capăt schismei arseniene, în ziua de 14 septembrie 1310, prin exhumarea trupului patriarhului Arsenie și așezarea lui pe un tron, în Catedrala „Sfânta Sofia", cu o scrisoare în mână conținând reabilitarea sa. De asemenea, la începutul păstoririi sale, patriarhul Nifon I a organizat un mare sinod, la care au fost luate măsuri stricte împotriva simoniei, de care era el însuși suspectat. Pe baza acestor hotărâri au fost demiși unii episcopi acuzați de acest delict, dar se pare că în realitate ei erau împotriva împăcării cu arsenienii. Printr-un alt act, emis în luna noiembrie a anului 1312, Nifon a consolidat autoritatea Patriarhiei Ecumenice față de mănăstirile de la Muntele Athos, prin stabilirea principiului conform căruia protosul Sfântului Munte urma să fie hirotonit de Patriarhul Ecumenic. Totodată, noul patriarh, care nu renunțase nici la scaunul episcopal din Cizic, a ajuns să administreze și scaunele din Tesalonic și Traianopolis, ai căror ierarhi fuseseră depuși. Aceste abuzuri canonice au fost demascate printr-o scriere a lui Nichifor Chumnos, prin care Nifon era acuzat de simonie. Acuzațiile lui Chumnos au dus la o distanțare între patriarh și împărat, al cărei rezultat a fost renunțarea la tron, în anul 1314, a lui Nifon și retragerea lui la o mănăstire.

II.7. Patriarhia Ecumenică în timpul ultimilor paleologi

După șirul de patriarhi aleși dintre călugări, împăratul Andronic al II-lea a promovat pe tronul Constantinopolului un înalt demnitar imperial pe nume *Ioan Glykys* (1315-1319), autor al unor tratate de retorică. Patriarhul *Ioan al XIII-lea Glykys*, deși căsătorit când a fost propus pentru înalta demnitate, soția sa fiind nevoită să se călugărească, a fost unul dintre puținii candidați propuși de un împărat și aleși în unanimitate de către Sinodul Patriarhal. Cu toate că păstorirea sa a început atât de promițător,

starea precară a sănătății sale l-a forțat pe noul patriarh să se retragă la mănăstire la 11 mai 1319, după numai patru ani de slujire. După Ioan al XIII-lea, împăratul Andronic al II-lea s-a îndreptat iarăși către un călugăr, propunându-l pe *Gherasim I* (1320-1321), egumenul Mănăstirii Mangana, dar, asemenea predecesorului său, și acesta a păstorit foarte puțin, trecând la cele veșnice în noaptea de Paști a anului 1321.

După o vacanță a scaunului patriarhal de peste doi ani, la 11 noiembrie 1323 a fost ales patriarhul *Isaia* (1323-1332), un călugăr athonit cu o pregătire precară, dar cu un caracter puternic. Acest patriarh a intrat în conflict cu împăratul Andronic al II-lea, opunându-se acestuia atât în încercarea lui de a se apropia de papă, cât și în conflictul dintre el și nepotul său, Andronic al III-lea, ierarhul trecând de partea nepotului și continuând să-l pomenească la slujbe, împotriva interdicției împăratului. Cu sprijinul unor ierarhi, Andronic al II-lea a reușit să obțină excomunicarea și depunerea patriarhului Isaia, care a fost închis în Mănăstirea Mangana.

La mai puțin de un an după acest eveniment, în anul 1328, împăratul Andronic al II-lea a fost obligat de nepotul său, Andronic al III-lea, să abdice. Acesta din urmă era fiul lui Mihail al IX-lea Paleologul, care, la rândul său, era fiul cel mare al lui Andronic al II-lea, cooptat la tron de tatăl său, dar mort în anul 1320. La începutul domniei sale, împăratul Andronic al III-lea (1328-1341) l-a repus în drepturi pe patriarhul Isaia, care a păstorit de data aceasta până la moartea sa în anul 1333. Una dintre primele acțiuni ale patriarhului repus în drepturi a fost aceea de a-i chema în fața sinodului pe episcopii care îl depuseseră, dar pe care i-a iertat. Isaia a încercat să aducă Biserica Armeană din Cilicia la credința ortodoxă calcedoniană, dar fără succes. Totodată, în anul 1328, acesta a sprijinit numirea lui Teognost ca mitropolit al Kievului și al întregii Rusii, el fiind al doilea mitropolit cu reședința la Moscova.

II.7.a. ***Disputa isihastă și sinoadele legate de aceasta***

Disputa isihastă a fost cea mai complexă controversă teologică din secolul al XIV-lea, având caracterul unei confruntări între teologia

greacă și cea latină, deși s-a desfășurat în exclusivitate între teologi greci, dar de orientări teologice diferite, unii, ortodocși, pe linia tradiției Sfinților Părinți, iar ceilalți, latinofroni. Pe de altă parte, această dispută a reprezentat și o confruntare între teologie și filosofie, scoțând în evidență limitele dintre cele două forme de cunoaștere ale spiritului uman. Ea a început prin critica plină de ironie a călugărului *Varlaam din Calabria* (cca 1390-1348) față de practica Rugăciunii lui Iisus răspândită atunci printre călugării de la Muntele Athos. Varlaam, un grec de neam, din sudul Italiei, călugărit la Muntele Athos, s-a remarcat ca un hotărât apărător al învățăturii ortodoxe împotriva celei latine, cu atât mai mult, cu cât cunoștea bine limba și teologia latină. În anul 1334, în urma unei vizite la Constantinopol a unei delegații papale, acesta a fost chemat de împăratul Andronic al III-lea pentru a apăra credința ortodoxă, după care a fost numit stareț al unei mănăstiri din capitala Imperiului. În această perioadă, Varlaam a scris o lucrare în 18 capitole, dintre care 15 tratau *Despre Purcederea Duhului Sfânt* împotriva latinilor, iar 3 erau împotriva *Primatului papal.* Tot acum, el l-a cunoscut pe călugărul Grigorie Palama, de la care s-a inspirat în redactarea lucrării sale despre Duhul Sfânt. Tradiția isihastă de la Muntele Athos se baza pe practicarea în liniște (*isihia*) a Rugăciunii lui Iisus, rostită cu mare concentrare și trăire spirituală, prin intermediul ei fiind posibilă vederea luminii care L-a înconjurat pe Mântuitorul pe Muntele Taborului în timpul Schimbării Sale la Față. Ironizând această practică, Varlaam a afirmat că lumina aceea nu era dumnezeiască, ci era una creată, acuzându-i pe susținătorii acestei practici de mesalianism, adică de practica mistică din secolul al IV-lea care reducea totul la rugăciune, negând valoarea Sfintelor Taine.

Cel care a apărat practica isihastă athonită și a combătut ideile greșite ale lui Varlaam a fost călugărul *Grigorie Palama* (1296-1359). Acesta s-a născut la Constantinopol, în familia unui senator. Ajuns la vârsta de 20 de ani, deși avea perspectiva unei funcții înalte la curtea împăratului Andronic al II-lea, tânărul Grigorie s-a retras la Muntele Athos și s-a dedicat studiului și vieții contemplative. În anul 1337, el a scris

împotriva lui Varlaam *Prima Triadă*, respectiv primul ciclu de trei tratate, iar în anul 1338 cea de-*A Doua Triadă*, prin care a apărat practica isihastă a *Rugăciunii lui Iisus* și a vederii luminii dumnezeiești. La scurt timp, în anul 1340, acesta a scris și cea de-*A Treia Triadă*, prin care a combătut acuzațiile lui Varlaam de mesalianism la adresa călugărilor athoniți. Pe lângă cele trei tratate, Grigorie Palama a formulat învățătura despre practica isihastă și mai ales cea despre energiile divine într-un *Tomos Aghioritic*, în anul 1340, pe care l-au semnat stareții și mulți călugări de la Sfântul Munte. Acest document reprezenta o excepție în practica Bisericii Ortodoxe, în primul rând pentru că astfel de documente erau emise doar de un sinod, iar printre semnatari se regăsește numele unui singur episcop, și anume: „Smeritul episcop Iacob al Ierissosului și Sfântului Munte". În al doilea rând, *Tomosul Aghioritic*, format dintr-un Prolog și șapte paragrafe, documentat pe citate biblice și din Sfinții Părinți Dionisie Areopagitul, Maxim Mărturisitorul, Macarie cel Mare, Atanasie cel Mare, Grigorie de Nyssa, Ioan Damaschin, Diadoh al Foticeei și Grigorie Teologul, a devenit un document oficial prin care este formulată credința ortodoxă privind practica isihastă și învățătura conform căreia lumina Taborului este o energie necreată, izvorâtă din ființa lui Dumnezeu, dar distinctă de aceasta.

Varlaam Calabrezul l-a acuzat pe Sf. Grigorie Palama, în fața patriarhului *Ioan al XIV-lea Kalekas* (1334-1347), de diteism, respectiv de faptul că ar fi vorbit despre două dumnezeiri, una superioară, a naturii lui Dumnezeu, și alta inferioară, a energiilor divine. Cum această dispută amenința să aducă tulburări în Biserică, împăratul Andronic al II-lea împreună cu patriarhul Ioan al XIV-lea au convocat un sinod în ziua de duminică 10 iunie 1341, la Catedrala „Sfânta Sofia", care a devenit *primul sinod legat de disputa isihastă*. Patriarhul Ioan al XIV-lea, care prezida sinodul, se temea de o dispută dogmatică, străduindu-se, în acest sens, să dea acestei dispute mai mult un caracter disciplinar. În fața acuzațiilor lui Varlaam despre natura luminii taborice și la adresa practicii isihaste a Rugăciunii lui Iisus, Sf. Grigorie Palama a prezentat *Tomosul Aghioritic*, prin care erau demascate ca eretice tocmai acuzațiile lui Varlaam, care, din acuzator, a devenit

acuzat. Sinodul hotăra ca, în eventualitatea în care Varlaam nu accepta învățătura prezentată de Sfântul Grigorie, acesta urma să fie depus. În final, Varlaam a fost condamnat ca eretic, iar sinodul a interzis continuarea disputelor teologice. După încheierea sinodului, Varlaam a plecat în Italia, unde a trecut la credința catolică, fiind numit episcop de Gerace, în sudul Italiei, unde a murit în anul 1348.

La cinci zile după primul sinod isihast, mai precis în ziua de 15 iunie 1341, împăratul Andronic al III-lea a trecut la cele veșnice, fără a reuși să își împlinească dorința de a împăca cele două tabere. Accederea la tron a fiului său, Ioan al V-lea Paleologul (1341-1376, 1379-1390, 1390-1391), care era minor, a produs o criză politică în cadrul imperiului, prin lupta dintre membrii regenței, din care făceau parte împărăteasa mamă Ana de Savoia și patriarhul Ioan al XIV-lea, pe de o parte, și marele domestic Ioan Cantacuzino, un apropiat al împăratului defunct, care pretindea că împăratul Andronic i-ar fi încredințat lui grija fiului său minor, pe de altă parte. Din acel moment, disputa isihastă a fost direct determinată de frământările politice grave care au provocat un război civil dezastruos pentru Imperiul Bizantin. În disputa dintre cele două partide politice, cauza isihastă a fost susținută de Ioan Cantacuzino, care a convocat la Catedrala „Sfânta Sofia", în iulie/august 1341, *al doilea sinod isihast*, pentru a lua atitudine împotriva criticii celui de-al doilea adversar al isihasmului, respectiv a călugărului *Grigorie Achindin* (1300-1348). Acesta se născuse din părinți slavi la Prilep, astăzi în Macedonia de Nord, și a ajuns să își însușească o bună cultură filosofică și teologică, fiind influențat atât de Varlaam, cât și de Sf. Grigorie Palama. În perioada de confruntare dintre Varlaam și Sfântul Grigorie, Achindin a sperat să îi poată împăca pe aceștia, dar, după retragerea lui Varlaam, el a ajuns să critice învățătura Sfântului Grigorie despre energiile divine necreate. Opera principală a lui Achindin este *Antirrheticul* format din șase tratate împotriva Sf. Grigorie Palama. O altă lucrare a acestuia este reprezentată de combaterea mărturisirii de credință a Sf. Grigorie Palama, iar de mare importanță informativă sunt scrisorile sale. Achindin nu a criticat practica isihastă, ci numai unele idei ale Sfântului Grigorie, pe care îl acuza de diteism.

Cum însă sinodul din data de 10 iunie a aceluiași an nu luase nicio hotărâre concretă în legătură cu învățătura isihastă, la sinodul din iulie 1341 s-a luat hotărârea de întocmire și adoptare a unui *Tomos sinodal*, format din 53 de paragrafe, întocmit se pare chiar de patriarhul Ioan al XIV-lea. Prin acest tomos, în care erau reproduse și două cuvântări ale împăratului Andronic al III-lea ținute la sinodul din iunie, erau prezentate învățătura și condamnarea lui Varlaam Calabrezul și a celor care împărtășeau aceleași idei ca el. De asemenea, în ultimul paragraf al tomosului se hotăra ca nimeni să nu mai pună în discuție acele teme, prin această hotărâre fiind vizat în mod special Sf. Grigorie Palama. Întrucât el nu se raliase grupării adverse lui Ioan Cantacuzino, care se declarase împărat, patriarhul Ioan al XIV-lea l-a invitat, în primăvara anului 1342, la o consultare, însă acesta nu s-a prezentat. În ciuda restricțiilor prevăzute în iulie 1341, Achindin a continuat să scrie împotriva învățăturii ortodoxe, iar la începutul anului 1343 a adresat un raport către patriarh în care îl acuza pe Sf. Grigorie Palama de continuarea atacurilor. Astfel, pe motivul că a continuat să scrie și să susțină învățătura sa, din porunca patriarhului și a împărătesei Ana de Savoia, Sfântul Grigorie a fost închis în închisoarea palatului imperial din Constantinopol, între aprilie 1343 și februarie 1347. Temându-se de atitudinea monahilor de la Muntele Athos în legătură cu întemnițarea lui, patriarhul Ioan al XIV-lea le-a adresat acestora, în noiembrie 1344, o scrisoare explicativă, care se pare că ar fi reprezentat, de fapt, un răspuns la solicitarea athoniților. În scrisoarea patriarhului, Sf. Grigorie Palama era acuzat nu numai de faptul că a continuat să scrie și să vorbească, ci și că ar fi criticat tomosul din anul 1341.

În anii în care a fost închis, Sfântul Grigorie a scris șapte *Antirrhetice* împotriva lui Achindin, prin care răspundea scrierilor acestuia în care era acuzat de diteism și de mesalianism. Tot în această perioadă, a scris și o *mărturisire de credință*, formată din zece paragrafe.

Patriarhul Ioan al XIV-lea l-a închis pe Sf. Grigorie Palama, dar pe Grigorie Achindin l-a promovat, hirotonindu-l diacon și preot, și intenționând chiar să-l numească episcop. Acest abuz a constituit una

dintre cauzele răcirii relațiilor dintre patriarh și împărăteasa Ana, care, fiind încurajată și de faptul că la o întrunire mai mulți mitropoliți au decis depunerea patriarhului, a hotărât să îl înlocuiască pe patriarh. În aceeași perioadă, după ce a ocupat Constantinopolul, Ioan Cantacuzino a ajuns la un compromis cu partida adversă și s-a declarat co-împărat, căsătorindu-l pe Ioan al V-lea cu fiica sa.

În vederea apropierii dintre cele două partide, împărăteasa Ana a dispus convocarea unui sinod în ziua de 2 februarie 1347, la care patriarhul Ioan al XIV-lea Kalekas a fost depus, iar Achindin a fost anatematizat. Drept răspuns, patriarhul depus a pronunțat anatema împotriva Sf. Grigorie Palama. După câteva zile de la acest eveniment, în luna februarie a anului 1347, a fost convocat *al treilea sinod isihast*, la care au fost prezenți atât Ioan Cantacuzino, cât și împărăteasa Ana de Savoia. În cadrul acestui sinod, a fost adoptat un *Tomos dogmatic* de condamnare a patriarhului Ioan Kalekas și a lui Grigorie Achindin, iar Grigorie Palama împreună cu monahii adepți ai învățăturii palamite au fost proclamați apărători ai credinței celei drepte. Tomosul a fost întărit printr-un ordin imperial semnat de Ioan al VI-lea Cantacuzino și apoi adoptat de un sinod în aprilie același an. Printre semnăturile ce se regăsesc în el, unele adăugate ulterior, se întâlnește și numele lui „*Lazăr, din mila lui Dumnezeu patriarh al Ierusalimului*", fapt ce arată că hotărârile cuprinse în acesta, pe baza cărora fusese depus un patriarh, erau confirmate dincolo de jurisdicția Patriarhiei Ecumenice, primind astfel o dimensiune panortodoxă.

Pe scaunul patriarhal de la Constantinopol, rămas vacant în urma depunerii lui Ioan al XIV-lea Kalekas, în luna mai 1347 a fost ales *Isidor I Buchiras* (1347-1350), mitropolit de Monemvasia, fost călugăr isihast și apropiat al Sf. Grigorie Palama. Una dintre măsurile luate de noul patriarh a fost numirea a 32 de noi ierarhi isihaști, iar în toamna anului 1347 Sfântul Grigorie a fost numit mitropolit al Tesalonicului. Un grup de 22 de mitropoliți, adepți ai patriarhului Ioan Kalekas, s-au întrunit în iulie 1347 și au compus un tomos prin care au declarat necanonice schimbările intervenite la conducerea Patriarhiei și l-au depus atât pe patriarhul

Isidor, cât și pe noul mitropolit al Tesalonicului. În luna august, patriarhul Isidor a convocat un sinod la care a fost adoptat un tomos, semnat în ziua de 15 august, prin care se răspundea la fiecare acuzație din tomosul pseudo-sinodului celor 22 de mitropoliți și se hotăra depunerea a doi mitropoliți adepți ai lui Kalekas.

În ultima parte a anului 1347, Sf. Grigorie Palama s-a confruntat cu alte două pericole. În acest sens, acesta nu a fost primit la Tesalonic, din cauza tulburărilor politice din oraș, unde a ajuns abia în anul 1351. Totodată, după dispariția lui Varlaam Calabrezul și a lui Grigorie Achindin, învățătura sa a fost atacată de Nichifor Gregoras (1295-1360), un om foarte învățat și autor al unei istorii care îi face onoare. Acesta din urmă a avut la început o atitudine neutră față de cele două grupări implicate în disputa isihastă, dar, începând din anul 1347, s-a angajat împotriva Sf. Grigorie Palama, scriind două rânduri de *Antirrhetice*, prin care critica învățătura palamită despre natura divină și despre energiile divine, fără a face vreo referire la teologia catolică, dar făcând apel atât la autoritatea Scripturii și a Sfinților Părinți, cât și la unele principii filosofice.

La începutul anului 1350, fiind foarte bolnav, patriarhul Isidor s-a retras din scaun, trecând la cele veșnice după câteva luni. În scaunul patriarhal rămas vacant, împăratul Ioan al VI-lea Cantacuzino l-a numit patriarh pe călugărul isihast *Calist I* (1350-1353, 1355-1363). Pentru a combate definitiv atacurile lui Nichifor Gregoras, împăratul Ioan al VI-lea împreună cu patriarhul Calist au convocat, la palatul Vlaherne, între 27 mai și 15 august 1351, *al patrulea sinod isihast*, întrunire la care au participat 25 de mitropoliți și care a devenit cel mai important sinod legat de disputa isihastă. Tomosul adoptat de acest sinod și semnat în ziua de 15 august prezintă, după un prolog, „istoricul controverselor" și confirmă hotărârile de la sinoadele din iulie 1341 și iulie 1347. De asemenea, el conține câte o scurtă „dare de seamă" a sesiunilor din 27 și 30 mai, apoi ale celor din 8 și 9 iunie 1351, reproducând discursul patriarhului și pe cel al împăratului. În paragraful al cincilea erau menționați cei care urmau să fie judecați de către acest sinod, și anume mitropoliții Matei

al Efesului și Iosif al Ganosului, precum și Nichifor Gregoras și Teodor Dexios, care „erau bolnavi definitiv de cele ale" lui Varlaam și Achindin (Sf. Grigorie Palama, p. 275). Printre hotărârile sinodului din vara anului 1351 se numără și șapte anatematisme pe baza cărora era condamnată învățătura eretică a lui Varlaam, Grigorie Achindin și Nichifor Gregoras.

Deși prin hotărârile sinodului din vara anului 1351, mitropolitul Grigorie Palama a fost recunoscut drept unul dintre cei mai mari apărători ai credinței ortodoxe, greutățile cu care se confrunta nu s-au oprit atunci, căci în martie 1354 a fost luat prizonier de turci, rămânând ostatic timp de un an, până ce niște sârbi generoși au plătit suma mare de răscumpărare cerută de turci. La scurt timp după aceea, ajuns la Constantinopol, acesta a avut o dispută cu Nichifor Gregoras, după care neobositul apărător al credinței ortodoxe a scris ultima sa lucrare, în patru cărți, și anume *Contra lui Gregoras*. Slăbit din cauza multelor încercări prin care a trecut, Sf. Grigorie Palama a trecut la cele veșnice în ziua de 14 noiembrie 1359.

În anul 1368, de la mijlocul lunii martie până la mijlocul lunii aprilie, patriarhul *Filotei Kokkinos* (1353-1354, 1364-1376), fost călugăr athonit și apropiat al Sf. Grigorie Palama, a organizat un sinod la Constantinopol, la care a fost condamnat călugărul Prohor Kydones, un alt adversar al învățăturii palamite adoptate la sinodul din anul 1351. În tomosul adoptat la acest sinod se afirmă că,

> „plecând de la conduita lui minunată și deopotrivă cu îngerii, de la marile lupte pe care le-a luptat împotriva patimilor și a demonilor, încă și de la câte a luptat cu vitejie pentru sfânta Biserică a lui Hristos, al cărei întâi-stătător a fost, întărind-o cu scrieri, tratate și discuții și cu tot ce-i stătea în putință, pe acel bărbat sfânt și purtător de Dumnezeu, și anume pe sfințitul Grigorie [Palama], îl socotesc sfânt și ca pe unul căruia nu-i lipsește nimic față de marii dascăli și purtătorii de Dumnezeu Părinți ai Bisericii" (Sf. Grigorie Palama, p. 438).

Prăznuirea Sf. Grigorie Palama a fost fixată atât pentru data de 14 noiembrie, ziua trecerii sale la cele veșnice, cât și în a doua duminică din Postul Mare. Gândirea teologică a Sfântului Grigorie a fost adâncită și valorificată de teologia ortodoxă pe parcursul celei de-a doua jumătăți a secolului al XX-lea.

II.7.b. *Patriarhia Ecumenică, de la patriarhul Macarie până la patriarhul Iosif al II-lea*

După trecerea la cele veșnice a patriarhului Filotei Kokkinos, împăratul Andronic al IV-lea (1376-1379) l-a propus pentru demnitatea de patriarh ecumenic pe *Macarie* (1377-1379, iulie-septembrie 1390), mitropolit de Sevastia, care l-a încoronat pe noul împărat. Cu toate acestea, în anul 1379, împăratul Ioan al V-lea s-a impus încă o dată la domnie cu ajutorul venețienilor și, drept urmare, patriarhul Macarie a fost depus, Sinodul Marii Biserici împreună cu împăratul alegându-l în demnitatea de patriarh pe *Nil Kerameus* (1379-1388), un ucenic al Sf. Grigorie Palama. În timpul păstoririi acestui patriarh, împăratul Ioan al V-lea a obținut din partea unui sinod, întrunit la Mănăstirea Studion din Constantinopol, un document prin care îi erau asigurate împăratului drepturile de întâietate asupra Bisericii, în sensul că toți ierarhii trebuiau să depună un jurământ de fidelitate față de împărat și imperiu. Acest act a produs multă nemulțumire mai ales în rândurile ierarhilor din Rusia, care amenințau să se separe de Constantinopol.

Patriarhul Nil Kerameus a murit la începutul anului 1388, în locul lui fiind ales *Antonie al IV-lea* (1389-1390, 1391-1397). În aprilie 1390, împăratul Ioan al V-lea a fost înlăturat de pe tron, de data aceasta de nepotul său, Ioan al VII-lea Paleologul (1390), fiul lui Andronic al IV-lea, care fusese încoronat co-împărat alături de tatăl său de către patriarhul Macarie. Ca urmare a acestui fapt, Antonie al IV-lea a fost depus și înlocuit cu fostul patriarh Macarie, care a reușit să obțină din partea sinodului un tomos prin care se preciza că depunerea sa fusese anticanonică. Totodată, majoritatea sinodului l-a considerat și

pe patriarhul Antonie al IV-lea ca înlăturat doar provizoriu, până la moartea lui Macarie.

După numai câteva luni de la urcarea pe tron a împăratului Ioan al VII-lea, *Manuel al II-lea* (1391-1425), fiul și urmașul de drept al lui Ioan al V-lea, a intrat triumfal în Constantinopol, înlăturându-l atât pe acesta, cât și pe patriarhul Macarie. Pe tronul patriarhal a fost repus patriarhul Antonie al IV-lea, care, în anul 1392, l-a încoronat pe Manuel al II-lea împărat. Pe parcursul celei de-a doua păstoriri a sa, Antonie a fost cel mai apropiat colaborator al împăratului, reușind să consolideze autoritatea sa atât față de Muntele Athos, cât și față de Biserica Rusiei. Patriarhul Antonie al IV-lea a murit în luna mai a anului 1397.

Pe scaunul patriarhal rămas vacant, în luna mai a anului 1397 Manuel al II-lea l-a ales patriarh pe *Calist al II-lea Xantopoulos* (mai-august 1397), un om cu o viață de isihast, dar care a murit după numai câteva luni. În toamna aceluiași an a fost ales patriarh *Matei I* (1397-1402, 1403-1410), care, la rândul său, a sprijinit politica împăratului Manuel al II-lea, mai ales în timpul absenței acestuia din Constantinopol dintre anii 1399-1403, ca urmare a plecării pentru a căuta ajutor în Occident, fără însă a discuta unirea Bisericii Ortodoxe cu Roma. În absența împăratului Manuel al II-lea, un grup de episcopi l-au acuzat pe patriarhul Matei I de faptul că a fost ales de trei ori episcop, mai întâi de Calcedon, apoi de Cizic și în final de Constantinopol, deși la Calcedon nu s-a putut prezenta din cauza ocupației turcești, astfel că fusese hirotonit numai pentru Cizic. La întoarcerea împăratului în Constantinopol, un sinod a respins aceste acuzații și a confirmat canonicitatea patriarhului. Matei I s-a îngrijit de populația capitalei în timpul asedierii Constantinopolului de către sultanul Baiazid în anul 1391, apoi a acceptat sub oblăduirea sa pe episcopii din Cipru, care erau supuși ierarhiei latine. Asemenea multora dintre înaintașii săi, patriarhul Matei I s-a îngrijit și de succesiunea mitropoliților de Kiev, care aveau scaunul la Moscova.

După patriarhul Matei I a urmat starețul Mănăstirii Studion, *Eftimie al II-lea* (1410-1416), instalat la 26 octombrie 1410. Pe parcursul păstoririi sale, acesta s-a străduit să limiteze dreptul împăratului de a se

amesteca în treburile bisericești, drept obținut de împăratul Ioan al V-lea. Astfel, Eftimie al II-lea a intrat în conflict cu împăratul în momentul în care acesta a impus patriarhului un candidat pe tronul mitropolitan din Moldova. Nefiind de acord cu dorința împăratului, acesta s-a retras la o mănăstire, cerând ca privilegiile împăratului față de Biserică să fie restricționate. Confruntarea s-a încheiat brusc prin moartea neașteptată a lui Eftimie survenită la 29 martie 1416. Pentru a-și asigura dreptul de a se implica în viața Bisericii, împăratul Manuel al II-lea a convocat un sinod care a confirmat acest drept așa cum fusese fixat pe vremea tatălui său, împăratul Ioan al V-lea. Totodată, sinodul a propus împăratului trei candidați pentru tronul patriarhal, alesul acestuia din urmă fiind *Iosif al II-lea* (1416-1439), mitropolitul Efesului. Fiul unui prinț bulgar, Ivan Šišman, și al unei prințese bizantine, Iosif se călugărise la Athos, de unde fusese ales mitropolit de Efes în anul 1393. Ajuns patriarh, el s-a opus strădaniilor împăratului de a uni Biserica Ortodoxă cu Biserica Romano-Catolică, această opoziție fiind continuată și la începutul domniei împăratului Ioan al VIII-lea, fiului lui Manuel al II-lea.

Domeniul teologic în care s-au înregistrat unele dintre cele mai importante contribuții în această perioadă, pe lângă cel al Teologiei dogmatice marcat de contribuția Sf. Grigorie Palama, a fost cel al *Teologiei liturgice*, prin lucrări dedicate evidențierii importanței Sfintelor Taine în procesul de mântuire a credinciosului, ca o completare a căii isihaste de desăvârșire duhovnicească individuală. În domeniul Teologiei liturgice și al Spiritualității s-au remarcat mai ales Sfinții Nicolae Cabasila și Simeon, mitropolitul Tesalonicului.

Sf. Nicolae Cabasila (cca 1322-1392) s-a născut la Tesalonic. Numit după tată Nicolae Kamaetos, acesta a ajuns să fie cunoscut sub numele de Cabasila datorită numelui de familie al mamei sale și apropierii de unchiul său, Nil Cabasila, care în anul 1361 a ajuns mitropolit al Tesalonicului. De la Sf. Nicolae Cabasila au rămas diferite lucrări și scrisori, dar numele său s-a impus până astăzi mai ales prin patru scrieri duhovnicești și liturgice, și anume: 1. *Viața în Hristos*; 2. *Tâlcuirea Dumnezeieștii Liturghii*; 3. *O explicare a simbolismului veșmintelor liturgice*; 4. *O explicare a*

principalelor rituri ale Liturghiei. Lucrarea *Viața în Hristos* este formată din șapte cărți, primele cinci dedicate lucrării lui Dumnezeu pentru mântuirea oamenilor, iar ultimele două prezentând conlucrarea credinciosului pentru mântuirea sa. Contribuția specială a autorului constă în evidențierea valorii Sfintelor Taine în procesul mântuirii omului, care se completează reciproc cu experiența mistică isihastă. La fel ca *Viața în Hristos*, lucrarea *Tâlcuirea Dumnezeieștii Liturghii*, formată din 53 de capitole, este destinată tuturor celor care se împărtășesc din roadele acestei Sfinte Taine, pentru a o înțelege mai bine, astfel încât să participe mai deplin la acest moment culminant al cultului divin ortodox.

Sf. Simeon al Tesalonicului s-a născut pe la mijlocul secolului al XIV-lea în Constantinopol. În anul 1416 sau 1417 a fost numit mitropolit al Tesalonicului, unde s-a angajat în lupta de independență a orașului. A trecut la cele veșnice în anul 1429, cu șase luni înainte de ocuparea orașului de către turci, survenit în anul 1430. Acest ierarh a fost autorul unei mari colecții de tratate cu caracter dogmatic și liturgic. Pe linie liturgică, Sfântul Simeon a scris două comentarii. Primul dintre acestea, realizat la solicitarea credincioșilor din Creta, este intitulat *Tâlcuire despre templul sfânt și Liturghia dumnezeiască*. Cel de-al doilea tratat, intitulat simplu *Despre Sfânta Liturghie*, constituie un dialog între un ierarh și un preot, dialog conceput sub forma unui manual pentru cler. Prima parte a acestuia, formată din 32 de capitole, este o expunere dogmatică de apărare a credinței ortodoxe în fața antipalamiștilor, dar și a latinilor. Cu câteva decenii înainte de căderea Imperiului Bizantin, Sf. Simeon al Tesalonicului a compus ultima mare sinteză dogmatico-liturgică de tradiție patristică.

O contribuție specială a teologiei bizantine din secolul al XIV-lea a fost înregistrată în domeniul *Dreptului Canonic* de către călugărul *Matei Vlastares* (1290-1360). Născut și trecut la cele veșnice la Tesalonic, acest călugăr a fost autorul unor lucrări dogmatice polemice împotriva latinilor, dar s-a impus prin lucrarea *Sintagma* sau *Culegere în ordine alfabetică a tuturor materiilor cuprinse în sfintele și dumnezeieștile canoane, elaborată de prea smeritul ieromonah Matei Vlastares*. Această

enciclopedie juridică este formată dintr-o scurtă prezentare istorică a Dreptului Canonic și de o introducere privind credința ortodoxă, după care urmează colecția propriu-zisă formată din 303 capitole, introduse printr-un cuvânt-cheie în ordine alfabetică, așa cum se arată în titlu. Sintagma lui Matei Vlastares a fost tradusă și folosită de către toate popoarele ortodoxe.

II.7.c. *Sinodul unionist de la Ferrara-Florența și Patriarhia Ecumenică în anul 1453*

Pe parcursul primei jumătăți a secolului al XV-lea, turcii ocupaseră majoritatea teritoriilor bizantine și au împresurat în mai multe rânduri capitala imperiului, care devenise doar o insulă în mijlocul oceanului otoman. În această situație, împăratul Ioan al VIII-lea (1425-1448) s-a străduit să obțină ajutorul Occidentului, acesta fiind condiționat de unirea Bisericii Ortodoxe cu Roma. Pentru realizarea acestui deziderat, împăratul a luat legătura cu papa Eugeniu al IV-lea (1431-1447), hotărând să discute unirea celor două Biserici în cadrul unui sinod ecumenic. Cu această idee a fost până la urmă de acord și patriarhul Iosif al II-lea, dar cu condiția ca un astfel de sinod să aibă loc la Constantinopol, ceea ce nu a fost posibil. Papa Eugeniu al IV-lea era legat de conciliul deschis la Basel în anul 1431, care urma să discute problema *conciliarismului*, și, profitând de perspectivele unirii cu grecii, a reușit să îl mute de la Basel la Ferrara. În acest sens, s-a ajuns la convocarea sinodului unionist de la Ferrara, deschis în data de 8 ianuarie 1438, dar ale cărui lucrări au început, *de facto*, în luna martie, odată cu sosirea papei Eugeniu al IV-lea și a delegației grecești condusă de împăratul Ioan al VIII-lea, însoțit, printre alții, de bătrânul patriarh Iosif al II-lea.

Delegația greacă a plecat din Constantinopol spre Veneția încă din data de 27 noiembrie 1437. În total, aceasta număra 700 de persoane, între care se aflau mitropoliții Marcu al Efesului, Dorotei al Trapezuntului, Antonie al Heracleei, Mitrofan al Cizicului, Dionisie al Sardelor, Macarie al Nicomidiei, Visarion al Niceei, Ignatie de Târnovo, Dosoftei

de Monemvasia, Metodie de Lacedemonia, Ioasaf al Amasiei, Doroteei de Mitilene, Isaia de Stavropoulos, Damian al Moldovei, Natanael al Rhodosului, Eustratie de Melenikon, Dosoftei de Drama, Ghenadie de Ganos, Calist de Distra, Sofronie de Anchialos și Isidor al Kievului. Acestora li se adăugau arhonții Marii Biserici, dintre care merită amintit marele eclesiarh *Silvestru Siropoulos*, autorul istoriei acelui conciliu intitulată *Istoria adevărată a unei uniri neadevărate*. Cele trei Patriarhii Orientale au fost reprezentate de mitropolitul Antim de Heracleea și preotul Grigorie, din partea Patriarhiei Alexandriei, Marcu al Efesului și Isidor al Kievului, din partea Patriarhia Antiohiei, și Dionisie al Sardelor, din partea Patriarhiei Ierusalimului, fapt ce avea menirea să dea acestui sinod un caracter ecumenic. Printre cei mai importanți teologi latini participanți la acest sinod trebuie amintiți cardinalul Giuliano Cesarini și călugărul dominican Ioan de Muntenegru.

Lucrările sinodului de la Ferrara au fost la început marcate de lungi discuții contradictorii între reprezentanții celor două delegații, de aceea, pe parcursul sesiunii a XVI-a din 10 ianuarie 1439, papa a anunțat că din cauza izbucnirii unei epidemii sinodul se va muta la Florența. Acolo, împăratul Ioan al VIII-lea a exercitat o mare presiune asupra delegaților greci pentru acceptarea unirii, cu care patriarhul Iosif, precum și majoritatea ierarhilor orientali erau acum de acord. Patriarhul Iosif al II-lea, bătrân și bolnav, a murit la Florența în ziua de 14 iunie 1439, fiind înmormântat în Biserica „Santa Maria Novella" din capitala Renașterii. Latinii insistau să fie ales un nou patriarh, dar toți grecii în frunte cu împăratul au rămas fermi pe poziția lor că patriarhul ecumenic trebuie să fie ales la Constantinopol. Într-un final, actul de unire dintre greci și latini, intitulat *Laetentur coeli* (*Să se bucure cerurile*), a fost semnat în ziua de 6 iulie 1439 de majoritatea delegaților greci, dar nu de mitropolitul Marcu Eugenicul al Efesului, fapt ce l-a făcut pe papă să afirme „nu am făcut nimic". În timpul misei catolice din acea zi, documentul unirii a fost citit de Visarion al Niceei în limba greacă și de Giuliano Cesarini în latină, dar, la momentul împărtășaniei, majoritatea grecilor au stat deoparte, fără să se împărtășească împreună cu latinii. Delegația

greacă s-a îmbarcat la Veneția pentru drumul de întoarcere abia la 19 octombrie 1439, ajungând acasă după mai bine de doi ani. Mitropolitul Isidor al Kievului a ajuns la Moscova în anul 1441, dar pentru că era un fervent susținător al unirii, a fost închis de către marele principe Vasile al II-lea cel Orb, reușind în final să fugă în Occident, unde a activat apoi în cadrul Bisericii Catolice.

Cel mai reprezentativ teolog bizantin în fața ofensivei latine și cel mai important apărător al credinței ortodoxe la sinodul unionist de la Ferrara-Florența a fost *Sf. Marcu Eugenicul* (cca 1391-1444), mitropolit al Efesului. Născut la Constantinopol și botezat cu numele de Manuel, mitropolitul Efesului de mai târziu a avut ca magiștri, printre alții, pe filosoful neoplatonic Gheorghe Ghemistos Pleton (†1452). Manuel Eugenicul s-a călugărit la vârsta de 26 de ani într-o mănăstire de lângă Nicomidia, sub numele de Marcu, dedicându-se rugăciunii. A ajuns curând să cunoască învățătura Sf. Grigorie Palama și a intrat în cercul apropiaților împăratului Ioan al VI-lea Cantacuzino, care l-a convins să accepte demnitatea de mitropolit al Efesului. La Constantinopol, Marcu Eugenicul a înființat o școală privată la care l-a avut ucenic pe Ghenadie Scholarios, cel care a devenit primul patriarh ecumenic după căderea Constantinopolului sub turci. Sf. Marcu Eugenicul a scris 72 de capete (*kephalaia*) împotriva celor care atacau învățătura palamită, iar la Conciliul de la Florența a elaborat trei cuvântări împotriva doctrinei latine despre purgatoriu și alte 56 de *silogisme* împotriva latinilor. Întors la Constantinopol, acesta a fost arestat și închis în insula Lemnos timp de doi ani (1440-1442). În gândirea sa teologică, Sf. Marcu Eugenicul s-a înscris pe linia Sfinților Grigorie Palama și Nicolae Cabasila.

După Conciliul de la Ferrara-Florența, la Constantinopol mitropolitul Marcu Eugenicul a desfășurat imediat o activitate intensă de combatere a unirii, astfel că împăratul Ioan al VIII-lea și ierarhii unioniști s-au confruntat cu o puternică opoziție, mai ales că mulți dintre cei care semnaseră documentul de unire s-au întors împotriva unirii, unii afirmând că au fost forțați să semneze acel act. În anul 1440, împăratul Ioan al VIII-lea a convocat un sinod pentru alegerea celui ce urma să

ocupe tronul patriarhal vacant, dintre cei trei candidați propuși fiind ales mitropolitul Mitrofan de Cizic, care făcuse parte din delegația greacă de la Florența și favorabil unionist. Patriarhul Mitrofan al II-lea (1440-1443) a avut o păstorire foarte grea, având de înfruntat nu numai opoziția majorității ierarhilor în frunte cu mitropoliții Marcu Eugenicul al Efesului și Antonie de Heracleea, ci și a demnitarilor imperiali și mai ales a poporului. În anul 1443, un sinod desfășurat la Ierusalim, cu participarea patriarhilor de Alexandria, Antiohia și Ierusalim, a condamnat unirea de la Florența și l-a depus pe patriarhul Mitrofan al II-lea, pe care l-au numit „metrophanos", adică ucigaș de mamă. La scurt timp după acest sinod, patriarhul Mitrofan al II-lea a murit.

Pe scaunul patriarhal vacant, împăratul Ioan al VIII-lea a reușit să îl impună pe duhovnicul său, Grigorie Melissenos, poreclit Mammas, în greacă *Mamme* însemnând *doică*. Patriarhul *Grigorie al III-lea Mammas* (1445-1450) s-a arătat la început adversar al unirii, însă sub influența lui Visarion al Niceei a ajuns să semneze actul unirii și să scrie mai multe lucrări prin care combătea învățătura mitropolitului Marcu Eugenicul. Acest patriarh a ajuns să fie tot mai dușmănit, astfel că, în anul 1450, a fugit din Constantinopol, iar în anul 1451 a plecat în Occident.

În unele liste ale patriarhilor de Constantinopol, inclusiv pe pagina oficială a Patriarhiei Ecumenice, ca ultim patriarh ecumenic înainte de căderea Constantinopolului sub turci apare *Atanasie al II-lea* (1450), dar existența acestui patriarh este bazată pe un document considerat neautentic, în consecință ea este pusă sub îndoială. Totuși, în lista patriarhilor de Constantinopol a existat mai târziu un patriarh Atanasie al III-lea, care a păstorit în trei rânduri, între anii 1634-1652, iar acest Atanasie al III-lea nu ar fi putut exista, dacă nu ar fi fost precedat de un Atanasie al II-lea.

Patriarhul Atanasie al II-lea, care fusese starețul Mănăstirii Perivleptos, a fost ales de sinodul care l-a depus pe Grigorie al III-lea, dar acesta nu a păstorit decât câteva luni. Sfârșitul păstoririi patriarhului Grigorie al III-lea, precum și incertitudinile legate de scurta păstorire a patriarhului Atanasie al II-lea evidențiază tulburările prin care trecea tronul de

patriarh ecumenic în ultimii ani ai Imperiului Bizantin. Totodată, după toate indiciile, în momentul căderii Constantinopolului sub turci, acest scaun era vacant.

Între timp, în luna octombrie a anului 1448, împăratul Ioan al VIII-lea a murit fără a avea copii, deși fusese căsătorit de trei ori, astfel că pe tron a urmat fratele său, Constantin al XI-lea (1448-1453), ultimul conducător al imperiului ale cărui baze fuseseră puse tot de un Constantin, cu mai bine de un mileniu înainte. Sub amenințarea unei iminente ocupări a Constantinopolului de către turci, fostul mitropolit Isidor al Kievului, devenit între timp cardinal și ajuns la Constantinopol pentru a susține unirea, a declarat oficial, în Catedrala „Sfânta Sofia", la 12 decembrie 1452, în prezența împăratului Constantin al XI-lea, unirea Bisericii Ortodoxe cu Biserica Latină. Ca reacție la declarația cardinalului, populația capitalei a strigat că preferă turbanul turcesc față de pălăria de cardinal, iar Isidor a trebuit să fugă definitiv în Occident. În ziua de 29 mai 1453, cetatea lui Constantin a fost atacată și ocupată de armata otomană condusă de sultanul Mahomed (Mehmed) al II-lea Cuceritorul (1444-1446, 1451-1481), împăratul bizantin pierind în strădania de a apăra cetatea, iar trupul lui nefiind găsit vreodată. Potrivit spuselor bizantinologului Steven Runciman, în urma acelei catastrofe Marea Biserică a ajuns în captivitate. Cu toate acestea, prin dispariția politică a Imperiului Bizantin din 1453, cultura și spiritualitatea bizantină au continuat sub forma unui „Bizanț după Bizanț", aspect subliniat de marele istoric Nicolae Iorga.

Bibliografie

În limba română: Ioan I. Ică jr, *Canonul Ortodoxiei. Sinodul VII Ecumenic*, vol. 2: *Definitivând dogmatic ortodoxia (815-1351)*, Ed. Deisis, Sibiu, 2020; Hans-Georg Beck, *Istoria Bisericii Ortodoxe în Imperiul Bizantin*, trad. Vasile Adrian Carabă, Ed. Nemira, București, 2012; Ana Comnena, *Alexiada*, 2 vol., trad. Marina Marinescu, Ed. Minerva, București, 1977; Geoffroy de Villehardouin, *Cucerirea Constantinopolului*, trad. și note de Tatiana Ana Fluieraru, Ed. Limes, Cluj, 2002; Louis Bréhier, *Civilizația bizantină*, trad. Nicolae Spincescu, Ed. Științifică, București, 1994; Sf. Grigorie Palama, *Tomosuri dogmatice. Viața, Slujba. Scrieri I*, studiu introd. și trad. Ioan I. Ică jr, Ed. Deisis,

Sibiu, 2009; Nicolae Iorga, *Istoria vieții bizantine*, trad. Maria Holban, Ed. Enciclopedică Română, București, 1974; John Meyendorff, *Teologia bizantină*, trad. pr. Alexandru Stan, Ed. IBMBOR, București, 1996; Dimitri Obolensky, *Un Commonwealth medieval: Bizanțul*, trad. Claudia Dimitriu, Ed. Corint, București, 2002; Hélène Ahrweiler, *Ideologia politică a Imperiului Bizantin*, trad. Cristina Jinga, Ed. Corint, București, 2002; Vasile-Adrian Carabă, Ionuț-Alexandru Tudorie (eds), *Dinamica vieții intelectuale în Bizanțul Paleologilor (1261-1453) sub influența polemicii*, Ed. Universității din București, București, 2014; I.-Al. Tudorie, *Autoritatea imperială în criză: Mihail al VIII-lea Paleologul (1258-1282) și raporturile Statului bizantin cu Biserica*, Ed. Istros a Muzeul Brăilei „Carol I", Brăila, 2016; Emanoil Băbuș, *Bizanțul, istorie și spiritualitate*, Ed. Sophia, București, 2003; E. Băbuș, *Bizanțul între Occidentul creștin și Orientul islamic (secolele VII-XV)*, Ed. Sophia, București, 2006; Steven Runciman, *Căderea Constantinopolului (1453)*, trad. Alexandru Elian, Ed. Enciclopedică, București, [2]1991.

În limbi străine: *Patriarchatus Constantinopolitani acta selecta. II collegit et in linguam gallicam vertit Ioannes Oudot; introductionibus, adnotationibus et indicibus illustravit Carolus de Clercq*, Typis Cryptisferratensibus, Roma, 1967; Jean Darrouzes (ed.), *Notitiae Episcopatuum Ecclesiae Constantinopolitanae*, Peeters Publishers, Leuven, 1981; Venance Grumel (ed.), *Les Regestes des Actes du Patriarcat de Constantinople*, vol. I: *Les Actes des Patriarches*, fasc. III: *Les Regestes de 1043 à 1206*, Socii Assumptionistae Chalcedonenses, Constantinopol, 1947; Vitalien Laurent (ed.), *Les Regestes des Actes du Patriarcat de Constantinople*, vol. I: *Les Actes des Patriarches*, fasc. IV: *Les Regestes de 1208 à 1309*, Institut Français d'études byzantines, Paris, 1971; J. Darrouzes (ed.), *Les Regestes des Actes du Patriarcat de Constantinople*, vol. I: *Les Actes des Patriarches*, fasc. V: *Les Regestes de 1310 à 1376*, Institut Français d'études byzantines, Paris, 1977; J. Darrouzes (ed.), *Les Regestes des Actes du Patriarcat de Constantinople*, vol. I: *Les Actes des Patriarches*, fasc. VI: *Les Regestes de 1377 à 1410*, Institut Français d'études byzantines, Paris, 1979; J. Darrouzes (ed.), *Les Regestes des Actes du Patriarcat de Constantinople*, vol. I: *Les Actes des Patriarches*, fasc. VII: *Les Regestes de 1410 à 1453 suivis des Tables générales des Fascicules I-VII*, Institut Français d'études byzantines, Paris, 1991; Alberto Melloni (ed.), *Conciliorum Oecumenicorum Generaliumque Decreta*, vol. IV/1: *The Great Councils of the Orthodox Churches. Decisions and Synodika. From Constantinople 861 to Constantinople 1872*, Brepols Publishers, Turnhout, 2016; H.-G. Beck, *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*, Verlag C.H. Beck, München, 1959; André Vauchez et al. (eds), *Die Geschichte des Christentum. Religion-Politik-Kultur*, vol. I: *Bischöfe, Mönche und Kaiser (642-1054)*, vol. II: *Machtfülle des Papsttums (1054-1274)*, Herder Verlag, Freiburg im Breisgau, 2007; Georges Ostrogorsky, *Geschichte des byzantinischen Staates*, Verlag C.H. Beck, München, 1966; Alexandra Riebe, *Rom in Gemeinschaft mit Konstantinopel. Patriarch Johannes XI. Bekkos als Verteidiger der Kirchenununion von Lyon (1274)*, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 2005; J.M. Hussey, *The Orthodox Church in the Byzantine Empire*, Oxford University Press, Oxford, 1990;

Donald M. NICOL, *The Last Centuries of Byzantium, 1261-1453*, Cambridge University Press, Cambridge, ²1993; Vlada STANKOVIC (ed.), *The Balkans and the Byzantine World before and after the captures of Constantinople, 1204 and 1453*, în coll. *Byzantium: a European empire and its legacy*, Lexington Books, Lanham, 2016; Nevra NECIPOGLU, *Byzantium between the Ottomans and the Latins. Politics and Society in the Late Empire*, Cambridge University Press, Cambridge/New York, 2009; Alexander KAZHDAN et al. (eds), *The Oxford Dictionary of Byzantium*, vol. I-III, Oxford University Press, New York/ Oxford, 1991; Sebastian KOLDITZ, *Johannes VIII. Palaiologos und das Konzil von Ferrara-Florenz (1438/39)*, vol. I-II, Anton Hiersemann Verlag, Stuttgart, 2013-2014; Demetrius KIMINAS, *The Ecumenical Patriarchate. A History of Its Metropolitanates with Annotated Catalogs*, The Borgo Press, San Bernandino, 2009; Georges SIDERIS, „Ces gens ont raison: La controverse christologique de 1165-1166, la question des échanges doctrinaux entre l'Occident latin et Byzance et leur portée politique", în: *Cahiers de Recherches Médiévales et Humanistes*, 24/2012.

CAPITOLUL III

CĂDEREA CONSTANTINOPOLULUI SUB TURCI ȘI CONSECINȚELE ACESTEIA PENTRU BISERICA ORTODOXĂ*

III.1. Situația politică a Imperiului Bizantin la începutul secolului al XV-lea

Orașul construit și inaugurat la 11 mai 330 de primul împărat roman creștin, Constantin cel Mare, ridicat la rang de capitală a imensului Imperiu Roman (Noua Romă), trezind astfel rivalitatea Romei, vechea capitală imperială, a fost cucerit de turcii otomani conduși de sultanul Mahomed al II-lea (1444-1446, 1451-1481) la 29 mai 1453. Constantinopolul trăise experiența ocupării temporare de către latini între anii 1204-1261. Deși a fost redobândit de împăratul Mihail al VIII-lea Paleologul (1259-1282) și i s-a redat cinstea de capitală a Imperiului Bizantin la 15 august 1261, economic și militar orașul nu și-a mai revenit, trăindu-și ultimele secole de strălucire și importanță politică și bisericească creștină. Încă din anul 1354, ambasadorul venețian din Constantinopol relata dogelui Andreas Dandolo că bizantinii ar fi dispuși să se supună Veneției, țarului sârb sau regelui Ungariei, pentru a scăpa de pericolul turcesc și genovez. De aceea, la 4 aprilie 1355, Marino Falier sfătuia conducerea republicii venețiene să anexeze Imperiul Bizantin, prin aceasta întrevăzându-i-se sfârșitul apropiat. Nu se știa însă dacă va fi ocupat de turci sau de un stat creștin.

---

* Capitol elaborat de Pr. prof. dr. Nicolae Chifăr.

Nici moartea neașteptată a țarului sârb Ștefan al IV-lea Dušan (20 decembrie 1355), inamicul cel mai de temut al Imperiului Bizantin, care cucerise în mare parte posesiunile bizantine din Europa, nici destrămarea statului sârb sub țarul Ștefan al V-lea Uroš (1355-1371) nu au fost fructificate în folosul redresării imperiului. Deși prin cei doi mari demnitari bizantini, Alexios și Ioan, împăratul *Ioan al V-lea Paleologul* (1341-1376, 1379-1390, 1390-1391) recucerise țărmul Mării Egee până la Chrysopolis, iar fostul despot Nichifor al II-lea al Epirului obținuse importante victorii în Epir și Tesalia, în Balcani nu mai exista un suveran de talia fostului țar Ștefan al IV-lea Dušan, care să țină piept ofensivei otomane. Odată cu ocuparea orașului Gallipolis în anul 1254, au început cuceririle otomane în Balcani, iar în anul 1359 trupele turcești au apărut pentru prima dată sub zidurile Constantinopolului. Războiul civil dintre bizantini a facilitat noi cuceriri otomane. Astfel, în anul 1361 a fost ocupat orașul Didimotichion, iar în anul următor a căzut Adrianopolul, care, în anul 1365, a devenit reședința sultanilor otomani.

În căutarea unui aliat puternic, împăratul Ioan al V-lea s-a orientat din nou spre Avignon. Sub patronajul papei Urban al V-lea (1362-1370), a fost organizată o cruciadă, în anul 1365, condusă de regele Petru al Ciprului, însă cruciații s-au îndreptat spre Egipt, și nu spre Constantinopol. Dezamăgit, în anul 1366 Ioan al V-lea a bătut la porțile regelui Ludovic cel Mare al Ungariei, dar umilit peste măsură de cererile acestuia, care, în schimbul unui ajutor militar, dorea nu numai supunere totală față de papă, ci și rebotezarea după ritul latin, el s-a întors la Constantinopol. Pe drum a fost însă reținut de bulgari la Vidin, fiind eliberat de vărul său, „contele verde" Amadeo de Savoia.

Situația critică și precară în care se zbătea Imperiul Bizantin s-a repetat și în anul 1370. Împăratul Ioan al V-lea, întorcându-se de la Roma, unde îmbrățișase, printr-o fastuoasă ceremonie, credința latinilor (la 21 octombrie 1369), s-a oprit la Veneția. Dorind să recupereze bijuteriile coroanei amanetate și să obțină 6 vase, 4.000 de ducați și un împrumut de 25.000 de ducați, el oferea în schimb insula Tenedos, punct de control al traficului maritim la intrarea în Strâmtoarea Dardanele. Spre marea

lui surprindere, Ioan a aflat că această insulă fusese vândută genovezilor de fiul său Andronic, rămas regent în Constantinopol. Neavând cu ce plăti transportul spre capitală, împăratul a fost ajutat de celălalt fiu, prințul Manuel al Tesalonicului. Cu gustul amar al insuccesului și al umilinței, împăratul revenea la Constantinopol în octombrie 1371. Patriarhul Filotei Kokkinos (1353-1354, 1364-1376), condamnând actul pur personal al împăratului, care nu implica Biserica Ortodoxă, cerea nu numai clerului și credincioșilor din imperiu, ci și ortodocșilor din Siria, Egipt, Balcani și Rusia să rămână statornici în credință.

În acest timp, turcii obțineau o nouă victorie în Balcani. Despotul Ioan Uglieša și regele Vukašin Mrnjavčević, deschizând atacul împotriva lor, au fost învinși la Cernomen pe râul Marița, la 26 septembrie 1371. Macedonia și-a pierdut independența, iar voievozii sârbi, printre care și Marko Mrnjavčević, s-au obligat să plătească tribut și să îl susțină din punct de vedere militar pe sultan. Nici Imperiul Bizantin nu a fost scutit de răzbunarea turcilor, și acesta fiind obligat la achitarea aceluiași tribut. În acest sens, în primăvara anului 1373, împăratul Ioan al V-lea îl însoțea pe sultanul Murad I (1362-1389) în expediția din Asia Mică în calitate de vasal. Atât de dependent devenise împăratul bizantin față de puterea otomană, încât a trebuit să accepte măsura luată de sultan în urma conspirației din Constantinopol chiar împotriva propriului fiu, Andronic, orbit și dezmoștenit. La 25 septembrie 1373 a fost asociat la domnie Manuel, cu titlul de moștenitor al tronului.

Războiul veneto-genovez pentru insula Tenedos s-a reflectat negativ și asupra curții imperiale din Constantinopol, astfel încât cei doi împărați (Ioan al V-lea și Manuel) au fost închiși din ordinul lui Andronic, care făcuse concesii turcilor (orașul Gallipolis) și genovezilor (insula Tenedos) în august 1376. Încă o dată s-a demonstrat că destinul imperiului decăzut se afla în mâinile republicilor italiene și ale Imperiului Otoman. Cu ajutor turcesc, împăratul Ioan al V-lea, împreună cu Manuel, s-a reîntors la Constantinopol abia la 11 iulie 1379, obligându-se din nou față de sultan să plătească un tribut de 30.000 de galbeni și să susțină militar pe turci cu 12.000 de călăreți și pedestrași. Nici

republicile italiene nu s-au lăsat mai prejos, tratând problema insulei Tenedos fără implicarea Constantinopolului, ca și cum nu ar fi aparținut Imperiului Bizantin. Conflictul veneto-genovez s-a încheiat prin mijlocirea contelui Amadeo de Savoia la Torino, în ziua de 8 august a anului 1381. Insula demilitarizată și defortificată revenea contelui, venețienii menținând acolo încă mult timp un punct strategic maritim.

Dominația latină în Constantinopol (1204-1261) și împărțirea Imperiului Bizantin în mai multe formațiuni statale de tip feudal i-au influențat pe paleologi. Împăratul Ioan al V-lea stăpânea Constantinopolul, iar fiii săi, restul imperiului: Andronic – orașele Selembria, Heracleea, Rhaidestos și Pinidos, pe țărmul Mării Marmara; Manuel – Principatul Tesalonicului; Teodor – Despotatul Moreei. Descentralizarea conducerii imperiului a ușurat cucerirea lui treptată. Astfel, la 19 septembrie 1383 era cucerit orașul Seres, iar în aprilie 1387 a urmat Tesalonicul. În acest fel, puterea otomană ajunsese, după noile cuceriri din Balcani (Sofia – 1385, Niš – 1386) și, în final, în urma ocupării întregii Peninsule Balcanice (în urma bătăliei de la Kosovo Polje, din 15 iunie 1389), să reglementeze afacerile interne în Constantinopol.

La 14 aprilie 1390, cu sprijinul sultanului Baiazid I (1389-1402), Ioan al VII-lea, fiul lui Andronic, îl detrona pe bunicul său, Ioan al V-lea. Împăratul a reușit să reia cu ajutorul lui Manuel tronul bizantin doar pentru câteva luni, trecând la cele veșnice la 16 februarie 1391. În același timp, Manuel făcea servicii de vasal și suferea umilințele sultanului. În acest sens, dacă pe sultanul Murad I îl însoțeau suveranii bizantini contra turcilor selgiucizi, pe Baiazid I îl ajutau să cucerească ultimele posesiuni bizantine din Asia Mică, iar în Constantinopol, tot din ordinul lui, era distrus zidul de apărare construit cu multe sacrificii de împăratul Ioan al V-lea.

III.2. Împăratul Manuel al II-lea Paleologul (1391-1425)

Împăratul Manuel al II-lea Paleologul (1391-1425) nu mai stăpânea decât orașul Constantinopol, cu împrejurimile lui, și Despotatul Moreei.

Din cauza faptului că ocupase tronul imperial fără acordul oficial al sultanului, acesta a fost amenințat astfel: „Dacă nu vrei să-mi faci și să-mi oferi ceea ce îți ordon, atunci închide porțile orașului și domnește în el căci totul din afara lui este al meu" (Ducas, *Istoria turco-bizantină*..., p. 76). În plus, capitala a fost asediată în decursul unui deceniu de trei ori (1391, 1395 și 1396), blocada fiind ridicată din cauza înaintării cruciaților spre Nicopole. Eșecul de la Nicopole din 25 septembrie 1396 a spulberat speranțele alungării turcilor din Europa, după ce ei ocupaseră aproape în întregime Peninsula Balcanică (Serbia – 1389, Bulgaria răsăriteană cu capitala la Târnovo – 1393 și Bulgaria apuseană cu capitala la Vidin – 1396).

S-a ajuns la un moment de criză chiar și cu Rusia. Cneazul Vasile I, fiul marelui cneaz Dmitri I Donskoi, care i-a biruit pe tătari în lupta de la Kulikovo Polje pe Volga (8 septembrie 1380), a interzis pomenirea la slujbe a împăratului bizantin care s-a făcut vasal turcilor, afirmând: „avem o Biserică, însă nu un împărat". Ca urmare a acestui fapt, patriarhul Antonie al IV-lea (1389-1390, 1391-1397), susținând prestigiul împăratului și concepția bizantină potrivit căreia există numai un singur împărat legitim, suveran al lumii creștine, îi scria marelui cneaz:

> „Este imposibil să existe pentru creștini o Biserică, dar niciun împărat. Imperiul și Biserica formează o unitate și o comunitate și este imposibil ca cele două să fie despărțite. Ascultă de Apostolul Petru, care scrie în prima lui Epistolă: Teme-te de Dumnezeu și cinstește pe împărat. El nu spune «împărați» pentru a nu gândi cineva că fiecare popor ar avea un împărat, ci spune «împărat» ca să arate că există numai un împărat al lumii întregi... Dacă însă creștinii și-au însușit titlul de împărat pentru conducătorii lor, aceasta este împotriva naturii și a legii, ca rod al tiraniei și al puterii. Care Părinți, care sinoade, care canoane vorbesc despre acești împărați? Mereu și pretutindeni ele vorbesc despre un singur împărat ale cărui legi, porunci și decizii sunt pentru întreaga lume, pe care numai creștinii le proclamă și le respectă".

În aceste condiții, împăratul Manuel al II-lea a plecat în Apus, cerând ajutoare și sprijin militar papei, dogelui Veneției și regilor Franței,

Angliei și Aragonului. În acest timp, apărarea Constantinopolului era încredințată nepotului său, Ioan al VII-lea, care încerca să-și vândă dreptul de moștenitor regelui Franței pentru un castel și o rentă anuală de 25.000 de florini. Îngrijorat de agravarea situației politice din Constantinopol, cauzată atât de iminentul atac turcesc, cât și de pretențiile la tron ale lui Ioan al VII-lea, împăratul Manuel, primind doar promisiuni, părea că nu intenționează să mai părăsească Apusul. A revenit în capitala sa abia după ce aflase, cu mare satisfacție, despre înfrângerea sultanului Baiazid I și a armatei sale în fața mongolilor hanului Timur Lenk (Tamerlan) la Cubukova lângă Ankara, la 28 iulie 1402. În urma tratatului încheiat cu Suleiman, fiul cel mare al lui Baiazid I, care își disputa dreptul de moștenire cu ceilalți frați ai săi, bizantinii au scăpat de tribut și au depășit statutul de vasali, redobândind Tesalonicul, cu împrejurimile lui, Peninsula Calcidică, cu Muntele Athos, insulele Skiathos, Skopelos și Skyros și o fâșie importantă pe țărmul Mării Negre și al Mării Marmara.

Imperiul Bizantin, la fel ca în alte situații avantajoase, nu s-a mai putut redresa, ci doar și-a prelungit agonia până ce adversarii lui au fost din nou în măsură să reia ofensiva, care de această dată a fost decisivă. Marea greșeală a bizantinilor a constat în faptul că au apelat la sultanii turci pentru a-și rezolva problemele interne legate de moștenirea tronului. Sultanul Murad al II-lea (1421-1444, 1446-1451) a profitat de aceasta și, la 8 iunie 1422, a asediat în forță Constantinopolul, care a rezistat datorită puternicelor ziduri de apărare și panicii care i-a cuprins deodată pe asediatori. Prin acest atac, Murad al II-lea voia să arate bizantinilor că puterea otomană a fost restaurată și că se răzbună pentru sprijinul acordat de Ioan Paleologul, încoronat coregent la 19 ianuarie 1421, rivalului său Mustafa.

În primăvara anului 1423, turcii au atacat din nou ținuturile bizantine din Grecia, distrugând zidul *Hexamilion* (ridicat cu mari sacrificii de împăratul Manuel al II-lea în Istmul Corint, în anul 1415) și pustiind Moreea. Prin tratatul încheiat în anul 1424, bizantinii se obligau din nou să plătească tribut. Nici situația Tesalonicului, condus de despotul Andronic Paleologul, nu era mai avantajoasă, astfel că, în vara anului 1423,

orașul a fost cedat venețienilor. Indignat de acest act, sultanul Murad al II-lea a ridicat pretenții asupra unui tribut anual care a crescut de la 100.000 la 150.000 și apoi la 300.000 de aspri. Eșecul tratativelor a dus la asediul Tesalonicului, care a cedat în fața sultanului la 29 martie 1430. Astfel, era pierdut încă un oraș important al Imperiului Bizantin.

III.3. Împăratul Ioan al VIII-lea Paleologul (1435-1448)

Încredințând conducerea imperiului fiului său Ioan, împăratul Manuel al II-lea, obosit și bolnav, a murit la 21 iulie 1425, după ce se călugărise cu numele de Matei. Împăratul Ioan al VIII-lea Paleologul (1425-1448) stăpânea peste Constantinopol, în timp ce frații lui domneau peste puținele posesiuni bizantine din Peloponez și de pe țărmul Mării Marmara. Economic și financiar, imperiul era atât de ruinat încât au fost înlocuite complet monedele de aur cu cele de argint. Într-o situație mai avantajoasă se găsea doar Moreea, stăpânită de frații împăratului, Teodor, Constantin și Toma. După ce l-au învins pe contele Carlo Tocco, în anul 1427, aceștia au ocupat orașul Patras, în anul 1430, și Principatul de Ahaia, în anul 1432. Constantin a restabilit, cu mici excepții, dominația bizantină în Peloponez. Conflictul dintre greci și latini privind stăpânirea în Grecia s-a sfârșit cu puțin timp înainte de asediul Constantinopolului. Între timp însă, se profilase o accentuată concurență între conducerea Imperiului Bizantin, care urmărea să-și mențină supremația în Grecia, și aristocrația locală.

Deși fusese sfătuit de tatăl său să nu încheie unirea cu Roma, împăratul Ioan al VIII-lea a decis, în înțelegere cu papa Eugeniu al IV-lea (1431-1447), să se țină un sinod unionist la Ferrara în Italia. Participând personal la acest sinod în fruntea unei delegații grecești formată din 700 de persoane, împăratul a lăsat conducerea imperiului în seama fratelui său, Constantin, despotul Moreei. Cu toate că bizantinii se găseau în fața iminentului atac turcesc, având nevoie urgentă de ajutor apusean, discuțiile de la Ferrara și apoi de la Florența au fost agitate și cu greu

s-a ajuns la redactarea actului de unire, citit la 6 iulie 1439, în Biserica „Santa Maria del Fiore" din Florența, de către cardinalul Giuliano Cesarini (în latină) și de mitropolitul Visarion al Niceei (în greacă). Unirea încheiată la Florența nu a fost primită de clerul și poporul grec, iar punctele divergente în varianta adoptată în actul de unire și-au găsit critica vehementă în predicile și cuvântările eruditului mitropolit Marcu Eugenicul al Efesului. Astfel, în locul ajutorului sperat, Bizanțul a pierdut pe linie bisericească sprijinul sârbilor, bulgarilor, românilor și mai ales al rușilor, care considerau unirea de la Florența, acceptată de împăratul și de patriarhul din Constantinopol, o trădare a credinței ortodoxe. Marele cneaz Vasile al II-lea al Rusiei, după ce l-a destituit și întemnițat pe mitropolitul grec Isidor, a ales în scaunul mitropolitan al Moscovei pe Iona, de neam rus. În plus, cneazul se considera suveranul legitim și protectorul Ortodoxiei, drept pe care îl pierduse împăratul bizantin în urma unirii florentine.

Vestea încheierii unirii cu Roma a trezit suspiciunea turcilor, astfel că împăratul Ioan al VIII-lea a trebuit să ofere asigurări ferme sultanului Murad al II-lea, precizând că este vorba doar de o unire religioasă, care nu implică nicidecum legături politice. În curând însă, turcii s-au edificat asupra manevrelor politice bizantine. Campania antiotomană condusă de voievodul Transilvaniei, Iancu de Hunedoara, care a înregistrat succese în Serbia și în Țara Românească, a fost salutată cu bucurie și cu mare speranță de bizantini. Papa Eugeniu al IV-lea a chemat suveranii apuseni pentru a organiza o cruciadă antiotomană. Curând după aceea, o armată de 25.000 de soldați, sub conducerea regelui Vladislav al III-lea Iagello al Poloniei și Ungariei, a voievodului Iancu de Hunedoara al Transilvaniei și a despotului sârb Gheorghe Branković, era concentrată în sudul Ungariei. În timp ce sultanul Murad al II-lea lupta în Asia Mică împotriva emirului de Karamania, cruciații au trecut pe la Semendria (Smederevo) în ținuturile sârbești, Iancu de Hunedoara obținând în apropiere de Niș o strălucită victorie asupra pașei Rumeliei. Cruciații au ocupat apoi Sofia, de unde au înaintat spre Tracia. Din cauza iernii foarte aspre și contraofensivei turcilor,

conducătorii creștini au hotărât să se întoarcă. În primele zile ale anului 1444 ei au obținut o altă strălucită victorie asupra turcilor.

În Albania, a ridicat steagul de luptă căpitanul Gheorghe Castriotis (Skanderbeg), care între anii 1443-1468 a fost considerat eroul rezistenței creștine în Balcani. Și în Grecia s-a deschis ofensiva antiotomană. Despotul Constantin Dragases, schimbând cu fratele său Teodor ținuturile stăpânite pe țărmul Mării Marmara, a ajuns să conducă Moreea, având centrul la Mistra. După ce a refăcut zidul Hexamilion în Istmul Corint, despotul a înaintat spre centrul Greciei, cucerind orașele Atena și Teba și obligându-l pe ducele Nerio al II-lea Acciaioli, până atunci tributar turcilor, să-i recunoască supremația.

În această situație, sultanul Murad al II-lea s-a întâlnit la Adrianopol, în luna iunie 1444, cu reprezentanții regelui Vladislav al III-lea, ai voievodului Iancu de Hunedoara și ai despotului Gheorghe Branković, încheind un armistițiu pe o durată de 10 ani. Documentele tratatului au fost semnate și întărite cu jurământ în luna iulie, la Seghedin. Prin aceasta, puterea otomană în Balcani era diminuată, iar Constantinopolul se bucura de un deceniu de pace. Armistițiul a fost însă dezaprobat de papa Eugeniu al IV-lea, care, bazându-se pe ajutorul militar promis de venețieni și dezlegându-l de jurământ pe regele Vladislav al III-lea prin cardinalul Giuliano Cesarini, a decis continuarea ofensivei antiotomane, sperând în alungarea completă a turcilor din Europa.

Fără sprijinul sârb – despotul Gheorghe Branković s-a arătat satisfăcut de armistițiul încheiat cu turcii, conform căruia își menținea stăpânirea asupra despotatului sârb –, cruciații, epuizați de marșul anterior, s-au îndreptat, prin Bulgaria, spre țărmul Mării Negre. Flota venețiană, căreia i s-au adăugat încă două vase de război din Dubrovnik, nu a împiedicat însă înaintarea turcilor din Asia Mică. Sultanul Murad al II-lea a întâlnit armata creștină la Varna, obținând o strălucită victorie la 10 noiembrie 1444, în urma căreia regele Vladislav al III-lea și cardinalul Cesarini și-au pierdut viața. Înfrângerea de la Varna a fost mai tragică decât cea de la Nicopole (1396), spulberând și ultima speranță privind alungarea turcilor din Europa și salvarea

Imperiului Bizantin. Împăratul Ioan al VIII-lea a trebuit să-l felicite pe învingător și să-i trimită daruri.

În schimb, despotul Constantin Dragases a continuat ofensiva în Grecia. Venind în Beoția, el și-a extins stăpânirea peste Phokis, până la Munții Pindului. Drept răspuns, sultanul Murad al II-lea a pătruns în centrul Greciei, dar zidul Hexamilion l-a împiedicat pentru un timp. Acest zid a fost distrus de tunuri la 10 decembrie 1446, ceea ce le-a facilitat turcilor pătrunderea în Moreea, unde au pustiit orașele și satele bizantine și au luat peste 60.000 de prizonieri. Despotul Constantin Dragases, știind că sultanul era angajat și în conflictul cu voievodul Iancu de Hunedoara și cu căpitanul Skanderbeg, a refuzat să încheie pace cu turcii. Între timp însă, Iancu de Hunedoara, învins din nou, a încheiat în octombrie 1448, la Kosovo Polje, un tratat de pace cu sultanul Murad al II-lea, Skanderbeg rămânând să continue singur rezistența creștină în Munții Albaniei.

La 31 octombrie 1448, Ioan al VIII-lea Paleologul trecea la cele veșnice fără a avea copii, tronul bizantin revenind fratelui său, viteazului despot Constantin Dragases, a cărui încoronare ca împărat a avut loc la 6 ianuarie 1449, la Mistra. În ceea ce privește Moreea, aceasta rămânea în stăpânirea lui Teodor și a lui Dimitrie, frații noului împărat, care vizau chiar tronul imperial cu sprijin turcesc.

III.4. **Constantin al XI-lea Dragases (1448-1453), ultimul împărat bizantin**

Curajul și energia împăratului Constantin al XI-lea Dragases (1448-1453) nu au putut salva Constantinopolul. După moartea sultanului Murad al II-lea (februarie 1451), conducerea Imperiului Otoman a fost luată de fiul său, Mahomed al II-lea. Capitala bizantină era râvnită de tânărul sultan pentru strălucirea și bogăția ei, dar și pentru că împărțea vastul lui imperiu în două părți (asiatică și europeană). Prin stăpânirea Constantinopolului, el ar fi oferit statului său o capitală măreață, care

fusese cinstea şi mândria creştinilor timp de peste 1000 de ani. Pentru realizarea acestui scop, Mahomed al II-lea şi-a concentrat toată priceperea şi energia sa. Cu intenţia de a putea controla traficul maritim înspre marele oraş de pe Bosfor, sultanul a construit în imediata lui apropiere, pe ţărmul european al strâmtorii, o fortăreaţă în formă de triunghi, cu turnuri la colţuri, numită Rumelihisarı. În faţa ei se afla fortăreaţa Anadoluhisarı, construită de sultanul Baiazid I şi de urmaşii lui. În acest fel, nicio corabie nu putea intra în port fără să fie verificată de turci. Oricine putea înţelege că se apropia sfârşitul oraşului şi, cu acesta, al Imperiului Bizantin.

Împăratul Constantin al XI-lea spera într-un ajutor apusean, ceea ce l-a determinat să militeze pentru proclamarea unirii florentine. Astfel, la 12 decembrie 1452, cardinalul Isidor (fostul mitropolit al Kievului), în calitate de reprezentant al papei Nicolae al V-lea (1447-1455), anunţa oficial unirea celor două Biserici şi oficia în Catedrala „Sfânta Sofia" prima Liturghie romană, în timp ce poporul opunea afară cea mai mare rezistenţă, considerând că singura bogăţie ce i-a mai rămas era credinţa ortodoxă. Această convingere era exprimată prin cuvintele înaltului demnitar imperial Lucas Notaras, care afirma: „Mai bine să vedem domnind în mijlocul oraşului turbanul turcilor, decât tiara latinilor!" (*PG* 57, 1072C). Resentimentele faţă de latini erau, paradoxal, mai pregnante decât teama că oraşul va fi ocupat de turci. Experienţa avută de bizantini în perioada ocupaţiei latine a Constantinopolului (1204-1261) a fost atât de tristă şi a lezat atât de mult orgoliul grecesc, încât aceştia preferau împăcarea şi coabitarea cu turcii, decât supunerea faţă de Roma.

Apusul nu a trimis ajutor la Constantinopol pentru că nu era interesat ca imperiul să mai dăinuie, dar şi pentru că grecii nu au acceptat unirea. Chiar şi modestul ajutor pe care papa Nicolae al V-lea intenţiona să îl trimită la Constantinopol a fost, în cele din urmă, oferit principelui Alfonso al V-lea de Aragon şi Neapole, care râvnea coroana imperială bizantină. Viitorul Constantinopolului fusese de mult discutat şi, în mare măsură, decis de forţele politice din afară. Imperiul, care ajunsese în urma cuceririlor turceşti doar un oraş-stat, depindea acum mai mult de deciziile sultanului, decât de cele ale suveranilor apuseni.

Sultanul Mahomed al II-lea, un temperament energic, orgolios și talentat, cu veleități filosofice, științifice și lingvistice, deținând o remarcabilă pregătire tactică și militară, întocmea permanent planuri de atac asupra capitalei bizantine. În acest sens, el a chemat pe lângă el tot felul de specialiști. Printre ei se număra și artileristul Orban sau Urban din Transilvania, constructorul tunului cel mare care a fost tras în fața zidurilor Constantinopolului de șaptezeci de perechi de boi și două mii de bărbați (cf. Laonic Chalcocondil). Acesta își oferise serviciile mai întâi bizantinilor, dar aceștia, neavând cu ce să îl plătească, el s-a îndreptat către turci, care i-au dat un preț de trei ori mai mare decât cel ruse. Astfel, armata otomană, care însuma după estimările eronate ale cronicarilor între 160.000-300.000 de soldați, în realitate fiind vorba de aproximativ 70.000-80.000, era dotată cu o artilerie performantă ce putea face breșe mari în zidul care apăra orașul în partea vestică pe o lungime de 7 kilometri. Tunul cel mare, deși nu putea executa decât cel mult șapte trageri pe zi, arunca ghiulele cu o greutate de 600-900 kilograme, care produceau spărturi mari în zid. De asemenea, au fost săpate numeroase galerii, intenționându-se pătrunderea în oraș pe sub ziduri.

Sultanul luase măsurile necesare pentru ca orașul lui Constantin să nu poată fi ajutat din afară. Mai întâi a făcut inofensivă armata creștină din Moreea, aflată sub conducerea lui Dimitrie Paleologul, despotul Peloponesului. Nici vasele apusene nu ar fi putut pătrunde în apele bizantine, din cauza blocadei. Singurul ajutor militar extern a venit din partea comandantului genovez Giovanni Giustiniani Longo, care a intrat în Golful *Cornul de Aur* înainte de începerea asediului. Cele două trireme ale acestuia, cu un efectiv de 700 de oameni, au luptat cu devotament pentru apărarea Constantinopolului. Armata împăratului Constantin al XI-lea însuma aproximativ 7.000 de soldați, dintre care 2.000 erau mercenari străini. La aceasta se adăugau două vase venețiene ancorate în apele bizantine, care au ajutat efectiv la apărarea capitalei. Populația orașului, însumând aproximativ 40.000-50.000 de persoane, și-a adus contribuția sa la rezistența antiotomană.

III.5. Asediul și căderea Constantinopolului

Asediul Constantinopolului a început la 7 aprilie 1453, vizând în special zidul dinspre uscat, în dreptul Porții Pempton, unde bizantinii comasaseră cele mai importante forțe. Pentru a împiedica accesul în Cornul de Aur, ei au închis cheiul cu lanțuri groase, protejând astfel manevrele maritime. Atacurile musulmane au fost de fiecare dată respinse, iar spărturile făcute în zid astupate cu scânduri, grinzi și butoaie pline cu pământ. De asemenea, în noaptea de 18 aprilie, bizantinii comandați de generalul Giustiniani Longo au înfruntat cu succes atacul turcesc condus de însuși sultanul. Încercarea spargerii blocadei spre Cornul de Aur, din 20 aprilie, s-a soldat cu o strălucită acțiune maritimă a vaselor genoveze, care au incendiat cu ajutorul „focului grecesc" mai multe ambarcațiuni inamice. Acest lucru i-a încurajat pe bizantini în rezistența lor, însă nu a schimbat cu nimic situația asediului, ci, dimpotrivă, l-a determinat pe sultanul Mahomed al II-lea să găsească alte soluții de atac.

În noaptea de 21 spre 22 aprilie au fost transportate, cu ajutorul unui sistem de scripeți, aproximativ 70 de vase turcești pe colina din Pera și împinse apoi pe un plan înclinat în Cornul de Aur. În acest fel erau controlate manevrele bizantine din port, iar orașul putea fi atacat și dinspre mare. Această nouă situație i-a demoralizat pe bizantini, însă nu a dus la înfrângeri succesive, fiind în continuare respinse atacuri puternice, așa cum a fost cel din 7 mai, când marele steag al Profetului a fost despicat în două. Cu ajutorul unui pod de pontoane, turcii au reușit la 23 mai să cumuleze acțiunile maritime dintr-o parte și din alta a frontului. Seara, au căzut lanțurile care opreau accesul liber în Cornul de Aur, permițându-le turcilor un atac unitar.

Intrigat de rezistența neașteptată a bizantinilor – se scurseseră șapte săptămâni de la începutul asediului – și temându-se de pregătirea unei noi cruciade creștine pentru salvarea orașului, sultanul a decis atacul final la 29 mai. Cei doi comandanți și-au inspectat și încurajat soldații în ziua de dinaintea atacului. Mahomed al II-lea le-a promis, drept recompensă pentru cucerirea cetății, un jaf de trei zile și trei nopți. În

Constantinopol, s-a oficiat ultima Sfântă Liturghie în Catedrala „Sfânta Sofia", la care s-au împărtășit toți, greci și latini, în frunte cu împăratul. După aceea, fiecare și-a reluat postul de apărare a orașului. Împăratul i-a îndemnat pe toți să lupte cu eroism, încurajându-i: „Turcii au arme multe, noi însă avem credință. Dacă va vrea Dumnezeu, vom birui ca David pe Goliat".

În primele ore ale dimineții a început un atac comasat, din trei laturi. Apărarea bizantină a opus rezistență mai multe ore. În cele din urmă, sultanul a trimis trupele de ieniceri, care au reușit, după un atac puternic, să escaladeze zidul. Era vizată Poarta „Sfântul Roman", unde lupta împăratul și generalul Giustiniani Longo. În momentul în care generalul a fost rănit foarte grav, soldații bizantini au intrat în panică, ceea ce a permis înaintarea trupelor turcești. În învălmășeala creată, Intrarea Kerkoporta a cedat. Tunul cel mare făcuse în zid o spărtură de 30 de metri. De asemenea, nu se va ști niciodată dacă Poarta „Sfântul Roman", prin care a fost transportat în oraș generalul Giustiniani, a rămas sau nu deschisă. Ultimele rezistențe bizantine au fost distruse, iar turcii au început să pătrundă în cetate strigând: „am învins". Împăratul Constantin al XI-lea, lăsând însemnele imperiale pentru a nu fi recunoscut, a luptat eroic până în ultima clipă, căzând împreună cu soldații săi, fără însă a-i fi găsit trupul. Mulțimea înspăimântată s-a îndreptat spre Catedrala „Sfânta Sofia", crezând că va găsi salvarea. Au fost uciși aproape 4.000 de bizantini, iar mai multe mii au fost luați prizonieri. A urmat jaful promis de sultan, trei zile și trei nopți, fiind prădate bisericile, mănăstirile, palatele, magaziile și casele oamenilor. În toată această perioadă, au fost distruse valori inestimabile: icoane, evangheliare, vase sfinte, odăjdii preoțești și arhierești, manuscrise etc.

Istoricul Ducas relatează că sultanul Mahomed al II-lea, numit „Cuceritorul" în urma ocupării Constantinopolului, a intrat în oraș în după-amiaza zilei de 29 mai sau a doua zi, îndreptându-se spre Catedrala „Sfânta Sofia". Văzând un turc distrugând un mozaic, l-a mustrat furios: „V-am permis să jefuiți orașul și să înrobiți pe locuitorii lui! Nu vă ajunge? Clădirile, monumentele și edificiile publice sunt ale mele.

lui ele să nu se mai atingă nimeni". Apoi, urcându-se pe Sfânta Masă și îndreptându-se spre Mecca, i-a cerut unui imam (preot musulman) să rostească o rugăciune de mulțumire, după care a declarat Catedrala „Sfânta Sofia" moschee.

Prin întemeierea orașului Constantinopol pe Bosfor, de către împăratul Constantin cel Mare, s-au pus bazele Imperiului Bizantin, iar prin cucerirea lui de către turci la 29 mai 1453 se încheia existența imperiului milenar. Mai departe, Constantinopolul rămânea centrul politic, cultural și religios al imensului Imperiu Otoman, care se ridicase pe ruinele celui Bizantin, și puntea de legătură dintre Asia și Europa, într-un stat dominat însă de puterea musulmană.

Curând au fost cucerite și ultimele posesiuni bizantine din Balcani. În anul 1456, a fost ocupată Atena, iar Partenonul, care fusese o mie de ani biserică închinată Sfintei Fecioare Maria, a fost transformat în moschee. În anul 1460 a fost cucerit Despotatul Moreei, condus de frații ultimului împărat bizantin, Toma și Dimitrie Paleologul. Primul s-a refugiat în Italia, în timp ce al doilea, un antiunionist, a găsit adăpost la curtea sultanului. La 15 august 1461 a fost cucerit și Imperiul grec de Trapezunt, condus de David Comnenul. Despotatul sârb căzuse deja în anul 1459, urmat de regatul Bosniei, în anul 1463. Până la sfârșitul secolului al XV-lea au fost supuse și celelalte ținuturi slave și albaneze, până la Marea Adriatică.

După aceste cuceriri, Imperiul Otoman, care se extindea din Mesopotamia până la Marea Adriatică și având centrul politic la Constantinopol, reunea într-un singur stat fostele posesiuni bizantine și o bună parte dintre creștinii răsăriteni ortodocși și vechi-orientali.

Moștenirea spirituală și politică a Imperiului Bizantin a fost preluată și păstrată de popoarele europene. Secole de-a rândul, credința ortodoxă a constituit pentru grecii și slavii subjugați de turci tezaurul lor spiritual și național, ajutându-i să alunge stăpânirea turcească și să reînvie statele lor naționale. În existența lui milenară, Imperiul Bizantin a propovăduit credința creștină, a combătut ereziile, a contribuit la formularea dogmelor fundamentale ale credinței în cadrul celor șapte

Sinoade Ecumenice, a sprijinit și răspândit cultura sub toate aspectele ei și a acceptat viața spirituală a tuturor popoarelor ortodoxe, cu tradiții și principii de viață proprii prin folosirea limbilor naționale, acestea dovedindu-se salvatoare pentru trezirea conștiinței naționale a popoarelor din Orientul creștin.

Ortodoxia a unit și ținuturile rusești sub puternicul imperiu de la Moscova. Prin căsătoria marelui cneaz Ivan al III-lea cu fiica despotului Toma Paleologul, nepoata ultimului împărat bizantin, s-a născut ideea celei „de-a treia Romă". Moștenirea spirituală bizantină, credința ortodoxă, ideile politice și idealurile spirituale au animat secole de-a rândul Imperiul Țarist. Strălucirea Bizanțului a influențat cultura și spiritualitatea europeană atât în Răsărit, cât și în Apus (deși aici mai puțin). Imperiul Bizantin a fost ca un vas în care s-a păstrat, secole de-a rândul, cultura greco-romană: el, cel care a oferit, iar Apusul, cel care a primit, mai ales în timpul Renașterii. Astfel, dreptul roman, literatura, filosofia și știința greacă s-au transmis, ca moștenire, lumii europene.

III.6. Consecințele căderii Constantinopolului pentru Biserica Ortodoxă

Cucerind Constantinopolul, care, după aprecierea lui Napoleon I Bonaparte, valora „cât un imperiu", sultanul Mahomed al II-lea a transformat acest strălucitor și fascinant oraș în capitală otomană. Ca orice suveran musulman, care confunda autoritatea laică cu cea religioasă și se considera urmașul basileilor bizantini, acest sultan a urmărit crearea unui climat de înțelegere între creștini și musulmani, absolut necesară pentru liniștea internă a marelui său imperiu. În acest sens, el a cerut grecilor să-și aleagă un alt conducător spiritual, de vreme ce patriarhul unionist Grigorie al III-lea Mammas părăsise orașul încă din anul 1450, refugiindu-se la Roma, unde a murit în anul 1459. Astfel, a fost ales patriarh *Ghenadie al II-lea Scholarios*, care a păstorit în trei rânduri (1454-1456, aprilie-iunie 1463, 1464-1465). În final, acest învățat ierarh s-a

retras definitiv la Mănăstirea Prodromos de lângă Seres, unde a murit în anul 1473, mormântul său păstrându-se până astăzi aici.

Georgios Kurtesios Scholarios, cum se numea înainte de călugărie, fusese *judecător general al romeilor* și *secretar personal* al împăratului Ioan al VIII-lea Paleologul, pe care l-a însoțit la sinodul unionist de la Ferrara-Florența, susținând unirea în folosul imperiului. După moartea mitropolitului Marcu Eugenicul al Efesului, survenită la 23 iunie 1444, Georgios Scholarios a preluat conducerea partidei antiunioniste din Constantinopol, scriind mai multe tratate pentru apărarea Ortodoxiei. În *Primul tratat despre purcederea Duhului Sfânt*, din anul 1445, el caracteriza unirea cu Biserica Romei ca o mare nenorocire. „Nicio nenorocire n-a fost mai rea decât aceasta. Ea este mai rea decât foametea, focul, chinurile și decât mii de morți”, spunea el. De asemenea, a dezaprobat pregătirile pentru proclamarea oficială a unirii. La 1 noiembrie 1452, a afișat pe ușa chiliei sale de la Mănăstirea Pantocrator din Constantinopol un manifest în care atrăgea atenția unioniștilor asupra ineficienței acestui act. De vreme ce armatele cruciate sufereau la Varna o mare înfrângere din partea turcilor, Apusul nu era în măsură să reunească alte forțe pentru salvarea Constantinopolului. De aceea, monahul Ghenadie Scholarios îi avertiza pe bizantini să nu accepte unirea care a fost gândită numai din această perspectivă: „Iau martor pe Dumnezeu – spunea el – că faceți o unire rea”.

Fără îndoială că sultanul avea nevoie de un patriarh antiunionist în Constantinopol, pentru a evita organizarea unui eventual contraatac al occidentalilor asupra orașului. Ghenadie a fost găsit în serviciul unui turc bogat din Adrianopol și adus la porunca sultanului să ocupe scaunul patriarhal. Hirotonia noului patriarh a fost săvârșită de un sobor condus de mitropolitul Heracleei, după ce, în prealabil, un sinod local alcătuit din episcopii aflați întâmplător în Constantinopol, din alți clerici și laici a îndeplinit procedura canonică de alegere a patriarhului. Instalarea s-a făcut la 6 ianuarie 1454, în Biserica „Sfinții Apostoli”, pe care sultanul a dăruit-o creștinilor ca nouă reședință patriarhală, după ce Catedrala „Sfânta Sofia” fusese declarată moschee.

Mahomed al II-lea, ajungând suveranul unui imperiu multietnic și pluriconfesional, în care elementul creștin reprezenta o majoritate, era foarte interesat să stabilească un climat de coabitare pașnică între creștini și musulmani. În acest sens, el a urmărit cu interes și a sprijinit cu clarviziunea unui remarcabil politician și diplomat reorganizarea Patriarhiei Ecumenice, în limitele permise de Coran și de statutul său de conducător spiritual al islamului. În același timp, sultanul dorea să demonstreze grecilor că moștenește tronul imperial bizantin și se manifestă ca un nou basileu. El s-a informat asupra ceremoniei instalării patriarhului în timpul împăraților bizantini și a îndeplinit-o în măsura în care nu contravenea prescripțiilor Coranului. După întronizare, l-a invitat pe patriarh la masă și a discutat cu el, asigurându-l că Biserica se va bucura de deplină libertate. Totodată, la plecare i-a dăruit o cârjă prețioasă, rugându-l să o primească și dispunând ca marii demnitari de la curte să-l însoțească până la reședința sa.

Întrevederile ce au urmat între patriarh și sultan au urmărit, în mod special, crearea unui cadru legal în care să își desfășoare activitatea Patriarhia Ecumenică în cadrul Imperiului Otoman. Reședința patriarhală a fost schimbată de mai multe ori. Descoperind cadavrul unui turc în Biserica „Sfinții Apostoli" și socotind aceasta o profanare intenționată, patriarhul a cerut o altă reședință, primind Mănăstirea Preafericitei Fecioare Maria (Pammakaristos), aflată într-un cartier unde locuiau mai mulți greci. Sediul patriarhiei a rămas acolo până în anul 1587. După această dată, a fost găzduită timp de 10 ani la Vlah Sarai, palatul prinților Țării Românești sau al reprezentanților lor pe lângă Înalta Poartă, apoi pentru trei ani în Biserica „Sfântul Dimitrie – Xiloportas", stabilindu-se în final, între anii 1600-1602, în Biserica „Sfântul Gheorghe" din cartierul Fanar, unde se găsește și astăzi.

Urmărind acordarea de libertăți religioase creștinilor din imperiu, Mahomed al II-lea l-a vizitat personal pe patriarhul Ghenadie, abordând în discuțiile lor și probleme doctrinare. La cererea sultanului, patriarhul a alcătuit o mărturisire de credință în douăsprezece capitole intitulată *Despre calea mântuirii oamenilor*, considerată prima scriere simbolică

a Bisericii Ortodoxe după Simbolul de credință niceo-constantinopolitan. Pentru a stabili clar limitele în care se desfășura activitatea Patriarhiei Ecumenice, sultanul a emis un decret – în limba turcă *Berat*, adică „porunci scrise" – pe care, întărindu-l cu propria-i semnătură, l-a dat patriarhului. Prin acesta era confirmat statutul juridic al Bisericii Ortodoxe din Imperiul Otoman, despre care cronicarul Georgios Sphrantzes relata următoarele:

„I-a dat patriarhului porunci scrise cu puterea semnăturii împărătești dedesubt, ca nimeni să nu-l supună sau să i se opună, ci el să fie independent, scutit de impozit și netulburat de niciun potrivnic. El și patriarhii următori lui să fie scutiți de biruri și dări, în veac și de asemenea toți arhiereii supuși lui" (Georgios Sphrantzes, *Chronikon Majus*, *apud* Ioan Rămureanu, p. 90).

Astfel, noul suveran se obliga să respecte credința, organizarea și cultul creștinilor, lăsându-le bisericile care nu fuseseră deja confiscate (cum a fost cazul Catedralei „Sfânta Sofia") și promițând că, sub niciun motiv, ele nu vor fi transformate în moschei. Însă această promisiune a fost încălcată chiar de el, pe locul Bisericii „Sfinții Apostoli" fiind ridicată Moscheea Fatih. Pe ierarhi, sultanul îi asigura că le va respecta drepturile, că se vor bucura nestingheriți, împreună cu tot clerul, de veniturile lor și vor fi scutiți de impozite. De asemenea, se prevedea ca ceremoniile (nunți și înmormântări) și sărbătorile să se desfășoare liber după obiceiul creștin, iar de Sfintele Paști, porțile zidului Fanar să rămână deschise și noaptea, timp de trei zile, pentru a permite creștinilor din tot orașul să participe la slujbele divine specifice acestei perioade.

Patriarhului i se acorda titlul de „etnarh" (milletbashi), prin care acesta devenea conducătorul religios și politic al creștinilor din imperiu sau șef al „națiunii romane" (Rūm millet), denumirea de „roman" identificându-se, adeseori, cu cea de „creștin ortodox". Astfel, patriarhul obținea prerogative pe care nu le avusese în timpul împăraților bizantini, fiind reprezentantul creștinilor la Sublima Poartă. Având atribuții

judecătorești, administrative și chiar politice, el judeca după legislația bizantină toate litigiile dintre creștini. De asemenea, în afara cazurilor speciale rezervate justiției turcești, și ceilalți ierarhi aveau drept de judecată asupra creștinilor. Patriarhul era socotit, asemenea vizirilor, cea mai înaltă căpetenie a tuturor creștinilor din imperiu, protejat de o gardă de ieniceri, având drept de apel în fața Divanului nu numai în probleme religioase, ci și în cele civile și juridice. În plus, acesta își rezerva privilegiul de a trimite Sfântul și Marele Mir celorlalte Biserici Ortodoxe Autocefale din imperiu, anulându-le astfel dreptul de a-l pregăti și sfinți singure.

Prin drepturile acordate ierarhiei și credincioșilor ortodocși și respectate în măsura în care fanatismul și capriciile musulmanilor nu încălcau toleranța acordată de sultanul Mahomed al II-lea, Biserica prelua o parte dintre atribuțiile statului bizantin desființat și continua să-i conducă și să-i protejeze pe creștini. Cu toate acestea, patriarhul Ghenadie nu a neglijat misiunea sa de conducător spiritual al tuturor ortodocșilor, chiar și a celor din afara granițelor imperiului. Astfel, acesta a recunoscut autocefalia Bisericii Ruse, proclamată în anul 1448, prin confirmarea mitropolitului Iona, a refăcut cu ajutorul monahilor de la Athos Mănăstirea bulgară „Sfântul Ioan de la Rila", în anul 1460, și a obținut de la mamelucii din Egipt dreptul Patriarhiei Ierusalimului de a proteja Locurile Sfinte.

Deși statutul juridic al Bisericii Ortodoxe era stabilit prin promisiuni și întărit prin decret, el nu a fost respectat întotdeauna întocmai. Astfel, atât Mahomed al II-lea, cât mai ales urmașii săi s-au dedat la acte de intoleranță. Așa se explică cele două întreruperi ale păstoririi patriarhului Ghenadie al II-lea și retragerea definitivă, în anul 1465, din cauza greutăților cu care se confrunta. Elocventă este *Plângerea lui Ghenadie asupra nenorocirilor vieții sale*, scrisă în anul 1460, după prima retragere din scaun.

„Vai, ce voi plânge mai întâi? – scria patriarhul – Robia cea după trup a grecilor sau pierzania din suflete și din cele ce par că se mai păstrează? Pierderea totală a celor respectate de noi sau necinstirea

celor ce au mai rămas încă? Jignirile barbarilor împotriva credinței sau fărădelegile care au pus stăpânire pe sufletele creștinilor?" (I. Rămureanu, p. 101).

Patriarhul garanta loialitatea creștinilor față de Înalta Poartă, dar pentru orice greșeală împotriva stăpânirii otomane patriarhul răspundea în calitate de etnarh. Fanatismul musulman crea mari dificultăți comunității creștine, iar toleranța acordată de sultani era plătită scump. Creștinilor le era interzisă propaganda religioasă și combaterea religiei musulmane, înființarea de comunități noi sau construirea de biserici. De asemenea, aprobările pentru repararea bisericilor vechi erau foarte greu obținute, în măsura în care acestea nu fuseseră deja transformate în moschei sau dărâmate. Crucile au fost ridicate de pe lăcașurile de cult, iar clopotele puteau fi utilizate numai în insulele grecești și la Muntele Athos. Totodată, creștinii, numiți peiorativ ghiauri (necredincioși), nu aveau voie să depună jurământ sau mărturie într-un proces cu un musulman și nu erau acceptați în funcții publice, în conducerea statului, în administrație sau în armată, dacă nu treceau la islam. În cazul în care, din motive practice sau prin relații, unii creștini ajungeau să fie angajați secretari, traducători, medici sau agenți fiscali, se izbeau de ura și fanatismul turcesc. În timp ce în capitală și în orașele mari abuzurile puteau fi controlate și diminuate, în provinciile îndepărtate ale imperiului funcționarii turci acționau după bunul plac, supunând creștinii la batjocuri, umilințe și oprimări de tot felul.

Nici patriarhii nu au fost scutiți de acestea. Patriarhul Rafael I (1475-1476), de neam sârb, primind această demnitate cu ajutorul Marei, fosta soție a sultanului Murad al II-lea, a fost batjocorit pentru că nu a putut să plătească haraciul, fiind legat cu un lanț de gât, purtat pe străzile Constantinopolului și silit să cerșească. De asemenea, în anul 1657, sultanul Mahomed al IV-lea (1648-1687) a ordonat spânzurarea patriarhului ecumenic Partenie al III-lea (1656-1657), din acel moment ceremonia întronizării patriarhului nemaifiind făcută în prezența sultanului, ci a marelui vizir.

Dificultăților venite din partea stăpânirii turcești li se adăugau rivalitățile dintre grecii din Constantinopol și cei din Trapezunt privind ocuparea scaunului patriarhal. Chiar dacă patriarhii erau scutiți, prin lege, de orice fel de tribut față de suveran, cu timpul s-a ajuns ca la alegerea noului titular să se ofere un „plocon" sau „peșcheș", care a reprezentat o calamitate și o rușine pentru Patriarhie. Astfel, Simeon I de Trapezunt, păstorind în trei rânduri (toamna-sfârșitul anului 1466, 1471-1475, 1482-1486), a oferit sultanului Mahomed al II-lea, în anul 1466, un „dar" de 1.000 de ducați de aur. Curând, suma a crescut la 2.000 de ducați, ajungând la mijlocul secolului al XVI-lea la peste 4.000 de ducați. La alegerea patriarhului Ieremia I (1522-1524, 1525-1546), a fost plătită sultanului Soliman I Magnificul (1520-1566) suma de 4.600 de ducați de aur. Acest obicei a dus atât la sărăcirea Patriarhiei Ecumenice, cât și la desele schimbări de titulari. Pofta crescândă după bani a sultanului și a vizirilor - care, de asemenea, erau obișnuiți cu plocoane - a fost întreținută chiar de vanitatea și ambițiile candidaților și susținătorilor lor. Sumele plătite erau recuperate din taxele impuse clerului și credincioșilor împovărați oricum de multele alte obligații față de Stat.

Cel mai mare, rușinos și umilitor tribut pe care trebuiau să-l plătească creștinii ortodocși Înaltei Porți era „birul sau darea sângelui". Periodic, erau luați cu forța cei mai sănătoși copii din rândul grecilor, bulgarilor, sârbilor, croaților și românilor. Practica a fost instituită de sultanul Murad al II-lea la sugestia marelui muftiu, în anul 1438. Băieții erau crescuți și instruiți pentru trupele de elită ale ienicerilor (yeñiçeri - trupă nouă) sau pentru serviciul personal al sultanului, iar fetele umpleau haremurile turcești. Creștinii au fost puși, astfel, în situația tragică de a contribui cu propriii copii la slăbirea și nimicirea lor. Acestora li se adăugau și alte obligații. Dijmele în produse se ridicau până la a treia parte din recoltă. Totodată, erau frecvente răpirile de copii și tineri, vânduți apoi în piețele Orientului. Cel mai mult au avut de suferit popoarele din Balcani, patriarhii ecumenici și mitropoliții asistând neputincioși la islamizările forțate din Bulgaria, Albania și Bosnia. Cu toate acestea,

Biserica a menținut permanent aprinsă făclia credinței și apartenenței la un anumit neam. Astfel, revoltele și războaiele de independență din secolul al XIX-lea au dus la eliberarea de sub dominația otomană.

Dezagregarea Imperiului Otoman, cauzată de conflictele interne, dar și de atacurile din exterior, a avut ca urmare proclamarea Republicii Turcia, sub generalul și fondatorul statului modern, Mustafa Kemal Atatürk, la 29 octombrie 1923, creștinii încorporați în noul stat continuându-și existența tot sub guvernare musulmană.

Bibliografie:

În limba română: DUCAS, *Istoria turco-bizantină* (1341-1462), Vasile GRECU (ed.), în coll. *Scriptores Byzantini*, vol. I, Ed. Academiei Române, București, 1958; MACARIE MELISSENOS, *Cronica 1258-1481*, în GEORGIOS SPHRANTZES, *Memorii 1401-1477*, V. GRECU (ed.), coll. *Scriptores Byzantini*, vol. V, Ed. Academiei Române, București, 1966; CRITOBUL DIN IMBROS, *Din domnia lui Mohamed al II-lea. Anii 1451-1467*, V. GRECU (ed.), în coll. *Scriptores Byzantini*, vol. IV, Ed. Academiei Române, București, 1963; LAONIC CHALCOCONDIL, *Expuneri istorice. Creșterea puterii turcești. Căderea împărăției bizantine*, V. GRECU (ed.), în coll. *Scriptores Byzantini*, vol. II, Ed. Academiei Române, București, 1958; Nicolae IORGA, *Istoria vieții bizantine*, trad. Maria Holban, Ed. Enciclopedică Română, București, 1974; Camil MUREȘAN, *Iancu de Hunedoara*, Ed. Militară, București, 1976; Mustafa Ali MEHMED, *Istoria turcilor*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1976; Aurel DECEI, *Istoria Imperiului Otoman până la 1656*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1978; Marius TELEA, *Un patriarh apologet. Ghenadie al II-lea Scholarios*, Ed. Emia, Deva, 2004; Maria GEORGESCU, *Istoria Bizanțului*, Ed. Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2007; A. DECEI, „Versiunea turcească a confesiunii patriarhului Ghenadie II Scholarios, emisă la cererea sultanului Mehmet II", în vol. *Omagiu I.P.S. Dr. Nicolae Bălan, mitropolitul Ardealului, la douăzeci de ani de arhipăstorie*, Tipografia Arhidiecezană, Sibiu, 1940; Teodor M. POPESCU, „Cinci sute de ani de la Căderea Constantinopolului", în: O, 3/1953; Ioan RĂMUREANU, „Ghenadie II Scholarios, primul patriarh ecumenic sub turci", în O, 1/1956; Ovidiu CRISTEA, „Bătălia de la Nicopole în viziunea surselor occidentale: mentalitate cavalerească și mentalitate ecleziastică", în: *Revista Istorică*, IX (1998), 5-6; Alexander VASILIEV, *Istoria imperiului bizantin*, trad. I.A. Tudorie, V.A. Carabă, S.L. Negrău, Ed. Polirom, Iași, 2010; Steven RUNCIMAN, *Căderea Constantinopolului 1453*, trad. A. Elian, Ed. Nemira, București, 2011; Halil İNALCIK, *Imperiul Otoman. Epoca clasică, 1300-1600*, trad. D. Prodan, Ed. Enciclopedică, București, 1996; John MEYENDORFF, *Biserica Ortodoxă ieri și azi*, trad. Cătălin Lazurca, Ed. Anastasia, București, 1996; Francis DVORNIK, *Slavii în istoria și civilizația europeană*, trad. D. Stanciu, Ed. All, București, 2001; Warren TREADGOLD, *O istorie a statului și societății bizantine*, vol. II: *1025-1461*, trad.

M.E. Avădanei, Ed. Institutul European, Iași, 2004; Robert MANTRAN, *Istoria Imperiului Otoman*, trad. C. Bîrsan, Ed. All, București, 2001.

În limbi străine: Diether Roderich REINSCH (ed.), *Mehmet II. erobert Konstantinopel, Das Geschichtswerk des Kritobulos von Imbros*, în coll. *Byzantinische Geschichtsschreiber*, vol. XVII, Ed. Styria, Graz/Viena/Köln, 1986; Georges OSTROGORSKY, *Geschichte des byzantinischen Staates*, Verlag C.H. Beck, München, 1966; S. RUNCIMAN, *The Great Church in Captivity: A Study of the Patriarchate of Constantinople from the Eve of the Turkish Conquest to the Greek War of Independence*, Cambridge University Press, Londra, 1968; George Christos SOULIS, *The Serbs and Byzantium during the Reign of Tsar Dusan (1331-1355)*, Dumbarton Oaks Library and Collection, Washington D.C., 1984; Klaus-Peter MATSCHKE, *Die Schlacht bei Ankara und das Schicksal von Byzanz. Studien zur spätbyzantinischen Geschichte zwischen 1402 und 1422*, în coll. *Forschungen zur mittelalterlichen Geschichte*, vol. XXIX, Verlag Böhlau, Weimar, 1981; Tilman NAGEL, *Timur der Eroberer und die islamische Welt des späten* Mittelalters, Verlag C.H. Beck, München, 1993; Jacques MALHERBE, *Constantin XI. Dernier empereur des Romains*, Academia Bruylant, Louvain-la-Neuve, 2001; Marie-Hélène BLANCHET, *Georges-Gennadios Scholarios (vers 1400 - vers 1472). Un intelectuel orthodoxe face à la disparition de l'Empire Byzantin*, în coll. *Archives de l'Orient chrétien*, vol. XX, Institut Français d'études byzantines, Paris, 2008; *Nevra NECIPOGLU, Byzantium between the Ottomans and the Latins. Politics and Society in the Late Empire*, Cambridge University Press, Cambridge/New York, 2009; Vitalien LAURENT, „Les premiers patriarches de Constantinople sours domination turque (1454-1476)", în: *Revue des études byzantines*, 26/1968; H. İNALCIK, „The Conquest of Edirne (1361)", în: *Archivum Ottomanicum*, 3/1971; Aristeides PAPADAKIS, „Gennadius II and Mehmet the Conqueror", în: *Byzantion*, 42/1972; Elizabeth ZACHARIADOU, „The Great Church in Captivity, c. 1453-1586", în *The Cambridge History of Christianity*, vol. V, Michael ANGOLD (ed.), Cambridge University Press, Cambridge/New York, 2006.

CAPITOLUL IV

PATRIARHIA ECUMENICĂ DE LA ANUL 1453 PÂNĂ ASTĂZI*

IV.1. Considerații generale

Căderea Constantinopolului sub turci, în ziua de 29 mai a anului 1453, a reprezentat un moment tragic în istoria Patriarhiei Ecumenice, cu urmări profunde în istoria sa. Dacă până în acel moment Patriarhia Ecumenică se baza pe sprijinul împăratului bizantin, care era protectorul credinței ortodoxe, după anul 1453 Marea Biserică a trebuit să facă față unei autorități politice necreștine, care a oscilat mereu în atitudinea ei față de supușii săi de altă credință. Una dintre șansele de supraviețuire a Marii Biserici în Imperiul Otoman a constat în faptul că sultanul Mahomed al II-lea Cuceritorul (1444-1446, 1451-1481) a acordat de la început patriarhului ecumenic un statut special, chiar dacă acesta a fost revizuit în mai multe rânduri. Totodată, începând cu secolul al XVII-lea, deținătorii tronului patriarhal ecumenic au fost sprijiniți de grecii „fanarioți", chiar dacă aceștia au ajuns adesea să exercite o influență prea mare atât în alegerea, cât și în suspendarea unora dintre patriarhi. De asemenea, Patriarhia Ecumenică a găsit un sprijin material substanțial la domnitorii Țării Românești și ai Moldovei, iar apoi la țarii Rusiei.

Situația precară în care se afla Patriarhia Ecumenică pe parcursul acestei perioade se reflectă atât în schimbările dese de patriarhi și prin

* Capitol elaborat de Pr. prof. dr. Viorel Ioniță.

sfârșitul tragic al multora dintre ei, cât și în schimbarea de cinci ori, în mod forțat, a reședinței patriarhale. O altă mare dificultate pentru Marea Biserică a fost reprezentată de formarea teologică a clerului, școlile înființate de Patriarhie în diferite locuri fiind cu timpul închise de autoritățile otomane și apoi chiar de guvernul turc. Totodată, nivelul teologic și intelectual din cadrul Patriarhiei Ecumenice a scăzut mult după anul 1453, în urma emigrării în Occident a unui mare număr de intelectuali greci, care erau atrași de centrele universitare occidentale, așa cum era, în mod special, cel de la Padova, în Italia. Pe lângă multele dificultăți în relația sa cu autoritatea de stat, Patriarhia Ecumenică a ajuns, începând din secolul al XVI-lea, să se confrunte cu reprezentanții țărilor occidentale catolice sau protestante la Înalta Poartă, care au sprijinit adesea unele acțiuni prozelitiste printre creștinii ortodocși aflați sub jurisdicția Marii Biserici.

Din rațiuni metodologice, împărțim această perioadă de cinci secole și jumătate din istoria Patriarhiei Ecumenice în trei etape: 1. de la anul 1453 la anul 1821; 2. de la 1821 până în anul 1923; 3. din anul 1923 până în prezent.

Anul 1821 a marcat începutul „Revoluției grecești", sau al „Războiului grec de independență", care a culminat cu înființarea, în 1830, a Regatului Greciei și, în paralel cu aceasta, cu declararea și apoi recunoașterea autocefaliei Bisericii Greciei. Astfel, în anul 1821 se încheia perioada numită de istoricul Nicolae Iorga „Bizanț după Bizanț", prin faptul că, înființând un stat național, grecii renunțau practic la ideea ecumenicității imperiale bizantine. Patriarhia Ecumenică a ajuns după anul 1821 să se confrunte în continuare cu autoritatea otomană în declin, dar și cu grecii independentiști.

Anul 1923 a marcat desființarea și dezmembrarea Imperiului Otoman, și înființarea Republicii turce sub Mustafa Kemal Pașa (1923-1938), numit din anul 1934 *Atatürk*. În noul stat format, patriarhul ecumenic a pierdut calitatea de „etnarh", iar titlul său de „ecumenic" a fost mereu contestat de către autoritățile turce. În ultima perioadă, Patriarhia Ecumenică a ajuns să dispună de doar câteva mii de credincioși care locuiesc pe teritoriul statului turc, dar s-a impus tot mai mult în diaspora.

IV.2. Coordonatele politice și administrative ale vieții Patriarhiei Ecumenice din anul 1453 până astăzi

IV.2.a. *Relațiile Patriarhiei Ecumenice cu autoritățile politice otomane/turce*

Noul stat în cadrul căruia și-a desfășurat activitatea Patriarhia Ecumenică după anul 1453 era Imperiul Otoman, denumit adesea *Sublima* sau *Înalta Poartă*, după marea poartă a palatului Topkapı, locul unde șeful statului îi primea pe ambasadorii străini. Imperiul Otoman a durat din anul 1299 până în 1922, iar începând din anul 1453 capitala acestui stat a fost Constantinopolul. În fruntea imperiului se afla *sultanul*, monarh absolut, care lua decizii în *Divan*, un consiliu format din dregători numiți cu timpul *viziri*, dintre care era ales marele vizir, acesta din urmă fiind uneori mai puternic chiar și decât împăratul. Sultanul era atât conducătorul politic suprem, cât și conducătorul religios simbolic al lumii islamice, în calitate de *calif*, respectiv de urmaș al profetului Mahomed. Primul sultan otoman care a purtat titlul de calif a fost *Selim I* (1512-1520).

Imperiul Otoman a cunoscut cea mai mare înflorire culturală și extindere geografică în timpul sultanului *Soliman I Magnificul* (1520-1566), când, în urma bătăliei de la Mohács (1526), Principatul Transilvaniei, împreună cu o parte a regatului Ungariei, au devenit state tributare ale Sublimei Porți. Din punct de vedere administrativ, Imperiul Otoman era împărțit în provincii, care erau administrate de câte un *pașă*, deși această denumire avea mai mult un caracter onorific, fiind acordată de către sultan chiar și unor conducători militari.

Din punct de vedere religios, Imperiul Otoman era un stat islamic în cadrul căruia se aplica principiul *Șaria* (charia, chari'a sau šarīʿa), adică suma regulilor de doctrină, sociale și culturale bazate pe credința revelată de Dumnezeu (Allah) profetului Mahomed. Locuitorii Imperiului Otoman care nu erau musulmani, respectiv evreii și creștinii de diferite tradiții, erau considerați cetățeni de a doua categorie, organizați după sistemul de

Millet, cuvânt arab care însemna o comunitate religioasă având în frunte un reprezentant al său. În preajma Primului Război Mondial existau în cadrul Imperiului Otoman 15 astfel de grupări, primul „millet" fiind cel intitulat „Rūm millet", înființat în anul 1454, respectiv cel al credincioșilor ortodocși, fie greci, arabi, sirieni, sârbi sau români, care aveau în frunte, în calitate de „etnarh", pe patriarhul ecumenic. Dintre ortodocși, numai bulgarii au fost organizați într-un millet aparte, începând din anul 1870, când a avut loc schisma bulgară, aceștia nemaifiind reprezentați pe lângă Sublima Poartă de către patriarhul ecumenic.

După căderea Constantinopolului sub turci, au existat alături de „millet-ul" ortodocșilor, atât unul al evreilor, cât și un al treilea, al armenilor gregorieni. În decursul timpului, și celelalte grupări religioase au fost organizate sub formă de millet printre acestea numărându-se: armenii catolici (1831); romano-catolicii și caldeenii sau nestorienii catolici (1844); maroniții și melchiții catolici (1834); nestorienii și armenii protestanți (1850); sirienii catolici împreună cu sirienii iacobiți (1882). Sistemul de millet nu era organizat pe principii etnice, ci pe principii religioase, fiecare conducător al acestora răspunzând în fața sultanului de loialitatea membrilor grupării pe care o reprezenta și având obligația de a asigura plata dărilor speciale pe care le datorau membrii acelei grupări Sublimei Porți. În secolul al XIX-lea, cele trei grupări religioase organizate în millet imediat după anul 1453 au obținut dreptul de a avea un statut al lor, și anume: ortodocșii în anul 1862, armenii gregorieni în anul 1863, iar evreii în anul 1865. Acest sistem asigura în principiu o anumită protecție comunităților religioase respective, dar principiile sale nu au fost totdeauna respectate întocmai.

În momentul cuceririi Constantinopolului de către turci, scaunul de patriarh ecumenic era vacant, astfel că alegerea și instalarea noului patriarh s-a impus ca precedent și model de alegere a urmașilor săi până la dispariția Imperiului Otoman. Până în anul 1453, autoritatea musulmană se confruntase cu reglementarea situației unor minorități religioase, chiar creștine, în teritoriile pe care le ocupase, așa cum au fost cele din Egipt, Palestina și Siria, unde aplicase principiul „millet-ului", drept

urmare aceste principii au fost aplicate în continuare și față de comunitatea creștinilor ortodocși din jurisdicția Patriarhiei Ecumenice. În acest sens, după ce s-a interesat de situația ortodocșilor din Constantinopol, sultanul Mahomed al II-lea a ratificat alegerea ca patriarh ecumenic a lui Ghenadie al II-lea Scholarios, unul dintre cei mai erudiți greci creștini ortodocși ai vremii și un înverșunat adversar al unirii cu Biserica Romano-Catolică semnate la Conciliul de la Florența. După numirea sa în scaunul patriarhal, Ghenadie al II-lea a primit din partea sultanului un firman, prin care i se oferea „inviolabilitate personală, scutire de la plata taxelor, libertate de mișcare, garanția că nu va fi depus și dreptul de a transmite aceste privilegii succesorilor săi" (Steven Runciman, p. 190). Cu același prilej, sultanul îi înmâna noului ales însemnele demnității sale – mantia, cârja episcopală și o cruce pectorală –, fiind condus la Biserica Sfinților Apostoli, pentru a fi hirotonit de către mitropolitul de Heracleea. După încheierea acestui eveniment, noul patriarh a înconjurat orașul călare pe un cal frumos, pe care îl primise în dar de la sultan.

Odată ales și instalat, patriarhul ecumenic exercita împreună cu Sfântul Sinod, format din mitropoliți, controlul asupra întregii comunități ortodoxe, asupra episcopilor, a preoților, precum și asupra posesiunilor lor, numai Sfântul Sinod având putere de judecată asupra membrilor clerului ortodox.

Potrivit privilegiilor acordate patriarhului Ghenadie al II-lea, acesta împreună cu 15 membri apropiați erau scutiți de impozitul pe care orice nemusulman din cadrul Imperiului Otoman era obligat să-l plătească. Totuși, la scurtă vreme după aceea, a fost introdusă taxa numită *peșcheș*, care era plătită sub formă de dar, atunci când un patriarh era numit de sultan. Totodată, era introdusă și o a doua taxă, numită *haraci*, plătibilă anual și întâlnită pentru prima dată în anul 1471, în timpul patriarhului Dionisie I, atunci când adversarii lui o plăteau, cu scopul de a-l înlătura de pe tronul patriarhal. Aceste dări, la care cu timpul s-au adăugat și altele, au crescut mai ales prin concurența dintre partidele fanarioților, care doreau să impună ca patriarh pe câte unul dintre candidații lor.

Atitudinea autorităților otomane față de Patriarhia Ecumenică a oscilat în funcție de sentimentele sultanilor și ale marilor viziri față de creștini și s-au concretizat prin transformarea, în valuri, a multor biserici în moschei și chiar prin intenția unor sultani, cum a fost cea a lui Selim I, de a-i converti pe toți creștinii cu forța la islam. Creștinii ortodocși au scăpat de aceste pericole mai ales prin diplomația unor patriarhi, un exemplu în acest sens fiind patriarhul Ieremia I, în anul 1537, în timpul domniei sultanului Soliman Magnificul (1520-1566).

Începând din secolul al XVIII-lea, Patriarhia Ecumenică a fost adesea apărată în fața autorităților otomane de grecii fanarioți care obținuseră posturi diplomatice în administrația imperiului. De asemenea, pe parcursul secolului al XIX-lea au apărut o serie de schimbări în statutul juridic al acesteia, un exemplu în acest sens fiind edictul intitulat *Gülhane Hatt-ı Şerif* (*Edictul nobil din casa trandafirului*), publicat de sultanul Abdul-Medjid I (1839-1861), prin care creștinii și evreii din Imperiul Otoman erau declarați egali cu musulmanii. O altă măsură legală a fost luată de același sultan la 18 februarie 1856, prin publicarea edictului *Hatt-ı Hümayun*, prin care erau acordate mai multe drepturi civile creștinilor, printre acestea numărându-se și acela de a întreține și construi lăcașuri de cult. După publicarea acestor măsuri legislative, Patriarhia Ecumenică a obținut recunoașterea unui regulament al său în anul 1863, prin care erau prevăzute, printre altele, și condițiile pe care trebuiau să le îndeplinească cei care candidau pentru demnitatea de patriarh ecumenic, printre care se regăseau aceea de a fi membru al acestei Biserici și cea de a fi condus cu înțelepciune o eparhie din jurisdicția Marii Biserici pentru o perioadă anume de timp.

La vacantarea scaunului de patriarh ecumenic, Sfântul Sinod trebuia să întocmească o listă de candidați, pe care o înainta Sublimei Porți, care înlătura numele acelora care erau indezirabili. După finalizarea acestui proces, Sfântul Sinod alegea trei candidați dintre cei rămași, care erau propuși autorităților de stat, acestea din urmă desemnând pe viitorul patriarh. Pe parcursul celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea, procesul de modernizare survenit în cadrul Imperiului Otoman

(Tanzimat) a dus la democratizarea inclusiv a vieții comunităților religioase, urmare a acesteia fiind înființarea în Patriarhia Ecumenică a unei comisii mixte formată din mireni și clerici, care a preluat unele prerogative ale comunității ortodoxe (Rūm millet), ceea ce a avut drept rezultat o diminuare a atribuțiilor politice ale patriarhului ecumenic.

Un moment crucial în istoria Patriarhiei Ecumenice a fost marcat de schimbările politice din anii 1922-1923, când în locul Imperiului Otoman a fost înființată Republica turcă, redusă geografic la Asia Mică și la 3 procente din teritoriul Traciei. Noua republică și-a stabilit capitala politică la Ankara, fosta Ancira. Orașul Constantinopol, care a rămas cel mai important centru cultural și economic al statului, a fost numit oficial *Istanbul* (de la expresia grecească *Εἰς τὴν Πόλιν – Către oraș*) abia începând din anul 1930. În urma Războiului greco-turc din anii 1919-1922 s-a ajuns la schimbul de populații între noul stat și regatul Greciei, majoritatea populației grecești din Turcia (1,6 milioane locuitori) fiind transferată în Grecia, iar populația turcă (385.000 locuitori) rămasă în teritoriul statului grec fiind transferată în Turcia. Cu acest prilej, turcii au cerut ca și Patriarhia Ecumenică să fie transferată în afara Turciei. Această problemă a fost intens discutată la *Conferința privind Orientul Mijlociu*, desfășurată la Lausanne (Elveția), la sfârșitul anului 1922 și la începutul anului următor. Rezultatul acestei conferințe a fost consemnat într-un tratat, semnat în ziua de 24 iulie 1923 de către Turcia, Franța, Italia, Marea Britanie, Japonia, Regatul Greciei, Regatul României și regatele sârbilor, croaților și slovenilor. Acest tratat recunoștea că noul stat turc a marcat sfârșitul elenismului multimilenar din Asia Mică, dar a asigurat menținerea sediului Patriarhiei Ecumenice la Istanbul. În anul 1922, patriarhul ecumenic și-a pierdut calitatea de etnarh, în urma desființării sistemului „millet".

Referitor la situația Patriarhiei Ecumenice în noul stat turc, considerăm necesară prezentarea câtorva informații deosebit de importante. În anii 1923 și 1970, prefectul de Istanbul emitea două decrete, prin care se stabilea că atât candidații la scaunul de patriarh ecumenic, cât și membrii colegiului electoral trebuiau să fie cetățeni turci, născuți în Turcia,

să exercite o funcție bisericească în interiorul Turciei și să recunoască dreptul prefectului de a interveni în procesul de alegere și, în caz special, chiar de numire personală a unui nou patriarh. Ca urmare a acestor decizii, Patriarhia Ecumenică a făcut mai multe intervenții pe lângă autoritățile de la Ankara, cu scopul de a obține o derogare, dar rezultatul a constat doar în acordarea permiselor de ședere în Turcia pentru personalul Patriarhiei Ecumenice din afara acestei țări.

Pentru autoritățile turce rămâne o problemă deschisă și titlul de „ecumenic" dimpreună cu atribuțiile internaționale ale „patriarhului de Constantinopol", căci, în accepțiunea lor, venerabilul ierarh este „patriarhul grec din Fanar, Istanbul", Republica turcă socotindu-l pe patriarh doar un șef religios al celor câteva mii de greci rămași în Turcia.

Pe parcursul secolului al XX-lea, însemnătatea patriarhului ecumenic a scăzut radical între granițele Turciei, fiind mereu amenințat cu expulzarea sa din acest teritoriu în care activase vreme de un mileniu și jumătate. În schimb, acesta s-a impus pe plan internațional atât în cadrul diasporei ortodoxe, cât și pe plan interortodox și intercreștin.

IV.2.b. *Organizarea Patriarhiei Ecumenice din anul 1453 până astăzi*

După ocuparea Constantinopolului de către turci, sultanul Mahomed al II-lea Cuceritorul a transformat Catedrala „Sfânta Sofia" în moschee, patriarhul Ghenadie al II-lea Scholarios fiind nevoit să aleagă o nouă catedrală și o nouă reședință, stabilită, cu acordul noului stăpân, la Biserica Sfinților Apostoli. Stadiul avansat de degradare a noii reședințe și faptul că aceasta era poziționată într-un cartier locuit în mare parte de turci, ostili față de creștini, a făcut ca, după numai doi ani (1456), aceasta să fie mutată la biserica Mănăstirii Pammakaristos (a Preafericitei Fecioare Maria), unde a rămas până în anul 1587. Din acest an, pentru o perioadă de un deceniu (1587-1597), ea a fost relocată la Biserica „Preasfânta Fecioară Maria" din Vlah Serai, acolo unde se afla palatul domnitorilor români din Constantinopol. Între anii 1597-1600, ea a fost

mutată, pentru a treia oară, la Biserica „Sfântul Dimitrie – Xiloportas", fiind stabilită, în final, la Biserica „Sfântul Gheorghe" din cartierul Fanar (astăzi *Fener*, încorporat în districtul *Fatih*), unde se află și în prezent.

După anul 1453, membrii aparatului administrativ al Marii Biserici purtau aceleași denumiri și exercitau aceleași funcții ca și în timpul Imperiului Bizantin, dar erau împărțiți în nouă grupe de câte cinci, numite *pentade*. Noutatea referitoare la acest aparat a intervenit aproximativ la o sută de ani după dispariția Imperiului Bizantin, când în funcțiile care la origine erau rezervate exclusiv clericilor au apărut laici, un exemplu în acest sens fiind funcțiile de *mare hartofilax* și de *mare schevofilax*, care la jumătatea secolului al XVI-lea au fost deținute de mireni.

Patriarhia Ecumenică își exercita autoritatea, inclusiv pentru strângerea dărilor, prin *exarhi anuali*, care de obicei erau mitropoliții ce purtau titlul de exarh pentru regiunea în care se afla scaunul lor, dar au existat mai rar și exarhi aleși dintre simpli călugări (protosingheli). În limita posibilităților, la o perioadă de cinci ani, patriarhul ecumenic, „înconjurat de o numeroasă suită, până la treizeci de persoane, își vizita mitropoliții" (Nicolae Iorga, p. 90). Începând din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, un rol important în viața Patriarhiei Ecumenice l-au jucat *arhonții* (*archontes*), aleși dintre membrii familiilor de tradiție bizantină, așa cum erau Cantacuzinii, Muzalon sau Paleologii, în fapt „adevărații stăpâni ai nației și deținătorii reali ai tradiției bizantine" (N. Iorga, p. 112). După o perioadă de declin a acestei funcții, în secolul al XX-lea aceasta a renăscut, prin înființarea în Statele Unite ale Americii, în anul 1966, a Ordinului „Sfântul Andrei". Membrii acestui ordin, în exclusivitate mireni, susțin prin diferite activități benevole Patriarhia Ecumenică, printre ele numărându-se asigurarea libertății Marii Biserici în Turcia în baza unor acțiuni ce se pot concretiza prin intervenții calificate la instituțiile internaționale. Pe aceeași linie, în anul 1992, a fost înființată „Frățietatea Preasfintei Preafericite Fecioare", care susține mai ales activitatea culturală a Patriarhiei Ecumenice, prin sponsorizarea publicațiilor sau prin restaurarea bisericilor ortodoxe existente încă în Istanbul.

Din punct de vedere administrativ, mai cu seamă referitor la alegerea unui nou patriarh în caz de vacanță sau la depunerea acestuia din diferite motive, după anul 1453 Patriarhia Ecumenică a continuat practica existentă din timpul Imperiului Bizantin, potrivit căreia autoritatea supremă în Biserică era exercitată de Sfântul Sinod al Marii Biserici, respectiv de sinodul complet, şi nu doar de un sinod endemic. Problema cu care s-a confruntat Marea Biserică în acest sens a constat în dificultatea întrunirii tuturor ierarhilor membri ai sinodului, astfel că hotărârile luate de un sinod incomplet riscau să fie contestate de ceilalţi mitropoliţi.

O primă măsură organizatorică din cadrul Patriarhiei Ecumenice a fost luată la începutul anului 1546, la moartea patriarhului Ieremia I, când, prin contribuţia patriarhului Gherman al Ierusalimului (1537-1579), aflat atunci la Constantinopol, a fost adoptat un tomos „care reprezenta noua constituţie a bisericii constantinopolitane". Conform acestui tomos,

> „patriarhul legitim trebuia să fie ales de toţi arhiereii, mitropoliţii, arhiepiscopii şi episcopii Răsăritului, Apusului şi ai Peloponesului, adică ai Moreei" (N. Iorga, p. 88).

În anul 1626, patriarhul Chiril I Lucaris a impus o măsură practică, prin înlocuirea cronologiei folosite până atunci în documentele patriarhale, în care anii erau număraţi de la facerea lumii, cu cronologia creştină, potrivit căreia anii se calculau de la naşterea Mântuitorului Iisus Hristos, astfel că anul 7136 de la facerea lumii a devenit anul 1628 d.Hr. Urmând recomandărilor Congresului panortodox de la Constantinopol din vara anului 1923, în primăvara anului 1924 Patriarhia Ecumenică a îndreptat calendarul începând cu ziua de 9 martie, care a devenit 23 martie.

În urma cuceririlor turcilor selgiucizi şi apoi ale celor otomani, multe scaune episcopale nu au mai putut fi ocupate, mai ales din cauza lipsei de credincioşi în teritoriile respective. Cu toate acestea, Patriarhia Ecumenică a păstrat titlurile episcopale respective, pe care le-a acordat, după caz, ca *titluri ierarhice onorifice*, ceea ce includea posibilitatea

acestor ierarhi de a deveni mai târziu eparhioți. Această practică a apărut în viața Patriarhiei Ecumenice înainte de anul 1453, dar după această dată s-a dezvoltat tot mai mult. Mitropoliții onorifici trăiau de obicei la Constantinopol, iar episcopii onorifici trăiau pe lângă câte un mitropolit eparhiot. Totodată, mulți dintre acești ierarhi au trăit și în Țările Române. Cercetătorul Demetrius Kiminas apreciază că în cadrul Patriarhiei Ecumenice au fost aleși, de-a lungul timpului, aproximativ 500 de ierarhi cu titlul onorific (Demetrius Kiminas, p. 164 ș.u.).

O altă măsură organizatorică a fost luată de patriarhul Samuel în anul 1763. Denumită *Reforma Patriarhului Samuel*, prin aceasta era eliminat pericolul ca patriarhul să ia singur hotărâri oficiale. Pentru evitarea acestui pericol, sigiliul Patriarhiei Ecumenice a fost împărțit în patru părți, patriarhul în funcție păstrând doar una dintre acestea, celelalte trei fiind în posesia primilor trei mitropoliți din ierarhia scaunelor. Noul sistem a fost intitulat „al bătrânilor sau al gheronților" (în greacă Γεροντισμός), respectiv al primelor scaune mitropolitane în ordinea vechimii lor. Cu acest prilej, au fost declarate, ca scaune de întâietate după vechime, următoarele opt mitropolii: Cezareea Cappadociei, Efes, Heracleea, Cizic, Niceea, Nicomidia, Calcedon și Derkos. În baza măsurii patriarhului Samuel I, Patriarhia Ecumenică era reprezentată „în fața Porții ca o identitate colectivă" (Elif Bayraktar Tellan, p. 222 ș.u), fapt ce a adus cu sine și unele riscuri, printre acestea numărându-se posibilitatea celor trei mitropoliți de a cere sultanului depunerea patriarhului în funcție, dacă aceștia îl considerau nedemn. Sistemul gheronților a fost desființat în anul 1860, prin hotărârea autorităților otomane din 18 iulie, atunci când Patriarhia Ecumenică a fost obligată să introducă o serie de reguli menite să asigure participarea laicilor la conducerea sa, mai ales la alegerea patriarhului. Această nouă metodologie a fost pusă în practică la alegerea patriarhului Ioachim al II-lea, în data de 16 octombrie 1860.

Tot în anul 1860, Sfântul Sinod al Marii Biserici a înființat funcția de locțiitor de patriarh (*Locum Tenens*, în greacă Τοποτηρητής), care era exercitată în timpul unei vacantări a scaunului patriarhal, deținătorul ei având ca sarcină principală organizarea alegerii unui nou patriarh. După tulburările

de la sfârșitul Primului Război Mondial, începând din anul 1923 funcția de *Locum Tenens* a fost schimbată în cea de *Președinte provizoriu* al Sfântului Sinod. Ultimii doi ierarhi care au exercitat această responsabilitate au fost mitropolitul Meliton de Calcedon (7-16 iulie 1972), cel care a fost propus pentru a-l urma în scaunul patriarhal pe patriarhul Athenagoras, dar nu a fost acceptat de autoritatea turcă, și mitropolitul Bartolomeu de Calcedon (2-22 octombrie 1991), actualul patriarh ecumenic.

De la anul 1453 până astăzi structura Patriarhiei Ecumenice s-a schimbat radical, mai întâi prin pierderea teritoriilor în care au fost recunoscute noi Biserici Autocefale, cum au fost Biserica Ortodoxă Rusă (1448), Biserica Greciei (1850), Biserica Ortodoxă Sârbă (1879), Biserica Ortodoxă Română (1885), Biserica Ortodoxă din Polonia (1924), Biserica Ortodoxă din Albania (1937) și Biserica Ortodoxă Bulgară (1945). În schimbul acestor pierderi, Patriarhia Ecumenică s-a afirmat mai întâi prin înființarea, în luna octombrie 1924, a 14 mitropolii în „teritoriile noi", adică în teritoriile intrate în componența regatului Greciei în urma Războiului greco-turc dintre anii 1919-1922, noile scaune fiind încredințate ierarhilor care au trebuit să părăsească Turcia. Aceste mitropolii au rămas până astăzi sub jurisdicția Patriarhiei Ecumenice, dar printr-un acord cu Biserica Greciei din 4 septembrie 1928, ele sunt administrate de Sfântul Sinod de la Atena. În insula Creta, care a devenit semi-autonomă în cadrul Imperiului Otoman în anul 1890, iar din anul 1913 a fost integrată în statul grec, Biserica Ortodoxă a Cretei a rămas sub jurisdicția Patriarhiei Ecumenice, dar având un statut de autonomie.

Cea mai mare extindere a Patriarhiei Ecumenice pe parcursul secolului al XX-lea a avut loc în diaspora. Marea Biserică s-a interesat de situația comunităților grecești din diaspora, formate mai ales în nordul Italiei după anul 1453, încă de la mijlocul secolului al XVI-lea, în timpul patriarhului Dionisie al II-lea (1546-1556), mai ales ca urmare a faptului că acestea riscau să fie unite cu Roma. În anul 1908, patriarhul Ioachim al III-lea (1878-1884, 1901-1912) a publicat un tomos patriarhal și sinodal, prin care hotăra că toate comunitățile ortodoxe grecești din Europa Occidentală, America și din alte regiuni erau trecute sub jurisdicția

Patriarhiei Ecumenice. Prin această hotărâre, Patriarhia Ecumenică a înființat în toate țările aflate dincolo de teritoriul canonic al Bisericilor Ortodoxe Autocefale eparhii (în cele două Americi, începând din anul 1922, pentru întreaga Europă Occidentală, începând din același an, și în Australia și Noua Zeelandă, începând din anul 1924). Eparhiile înființate în aceste teritorii, care ocupă aproape întreaga diasporă ortodoxă, au fost înființate mai întâi cu rangul de Arhiepiscopie, dar mai târziu au fost reorganizate, prin înființarea în aceste regiuni a unui mare număr de mitropolii. Pe lângă eparhiile sale „grecești", Patriarhia Ecumenică mai cuprinde în jurisdicția sa și următoarele eparhii: Arhiepiscopiile Autonome din Finlanda și din Estonia, Mitropolia din Letonia, Eparhia Ortodoxă Albaneză din Statele Unite ale Americii, Eparhia Carpato-Rusă din Statele Unite ale Americii, Eparhia Ucraineană Ortodoxă din Statele Unite ale Americii și Biserica Ortodoxă Ucraineană din Canada. Pe parcursul celei de-a doua jumătăți a secolului al XX-lea, Patriarhia Ecumenică a înființat birouri de reprezentare a ei pe lângă Consiliul Ecumenic al Bisericilor la Geneva, apoi pe lângă instituțiile europene de la Bruxelles etc. În jurisdicția ei se afla, până în anul 2019, și Arhiepiscopia Bisericilor Ortodoxe Ruse din Europa Occidentală, dar aceasta a fost dizolvată, parohiile ei fiind trecute în cadrul mitropoliilor grecești din țările în care se aflau. Drept urmare, adunarea generală a acestei arhiepiscopii, întrunită în ziua de 7 septembrie 2019, a votat în majoritate trecerea în jurisdicția Patriarhiei Moscovei. În ziua de 14 septembrie 2019, Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Ruse a acceptat această arhiepiscopie în jurisdicția sa și a ridicat-o la rang de Mitropolie, fostului arhiepiscop Ioan Renneteau acordându-i-se rangul de Mitropolit.

IV.3. Marea Biserică în captivitate (1453-1821)

IV.3.a. *Preliminarii*

Intervalul de timp de la căderea Constantinopolului sub turci la Revoluția greacă din anul 1821, însumând 368 de ani, a fost cea mai

dificilă perioadă din istoria de un mileniu și jumătate a Patriarhiei Ecumenice, acest fapt fiind reflectat cu claritate în destinul ierarhilor care au păstorit acum Marea Biserică.

De la anul 1454, când a fost instalat primul patriarh ecumenic după căderea Constantinopolului sub turci, și până în anul 1821, tronul patriarhal a fost ocupat de 79 de patriarhi, ale căror păstoriri luate împreună oferă următoarea situație de ansamblu:

1. Din numărul total de 79 patriarhi, numai 16 au murit de moarte naturală, fiind în funcție;

2. Dintre cei 79, 12 patriarhi au fost omorâți: *4 prin spânzurare* [Partenie al III-lea (†1657), Gavriil al II-lea (†1657), Chiril al VI-lea (†1821), Grigorie al V-lea (†1821)]; *4 prin sugrumare* [Grigorie al IV-lea (†1623), Partenie al II-lea (†1651), Chiril I Lucaris (†1638), Chiril al II-lea Kontaris (†1639)]; *2 prin otrăvire* [Pahomie I (†1513), Timotei al II-lea (†1620)]; *2 în urma maltratării* [Rafael I (†1476), Rafael al II-lea (†1607)]. Mai multora dintre patriarhii condamnați la moarte li s-a propus să accepte credința musulmană pentru a scăpa cu viață, dar niciunul nu a acceptat;

3. Din numărul total de patriarhi din această perioadă, doar 48 au păstorit o singură dată, dar pe durate diferite;

4. Cea mai scurtă păstorire a fost cea a patriarhului *Gavriil al II-lea* (23 aprilie – 30 aprilie 1657), iar cea mai lungă, a patriarhului *Ieremia I* (1522-1524, 1525-1546);

5. Cu privire la durata de păstorire, un caz special a fost cel al patriarhului *Chiril al III-lea*, care a păstorit în două rânduri, prima dată doar 8 zile, în luna iunie 1652, iar a doua oară două săptămâni, în luna martie 1654, fiind apoi exilat în insula Cipru;

6. Dintre patriarhii care au păstorit în mai multe rânduri, 17 au păstorit în câte două rânduri, 9 de trei ori, 2 de patru ori, 2 de cinci ori și unul de șase ori. Mulți dintre patriarhii care au fost depuși ori s-au retras au continuat activitatea lor în fruntea unei mitropolii;

7. În lista oficială a patriarhilor Marii Biserici figurează și următoarele două cazuri speciale: patriarhul *Neofit al V-lea*, care a fost ales la 20

octombrie 1707, dar nu a fost acceptat de autoritatea otomană; patriarhul *Calinic al III-lea*, care a fost ales în ziua de 19 noiembrie 1726, dar a murit a doua zi după alegere. Cu toate acestea, ambii au fost păstrați în lista patriarhilor de Constantinopol, deoarece, deși nu au păstorit deloc în această calitate, au rămas *patriarhi aleși*.

IV.3.b. *Perioada de reorganizare și afirmare pe plan extern (1453-1595)*

În această perioadă, între păstoririle patriarhilor Ghenadie al II-lea și Ieremia al II-lea, Patriarhia Ecumenică a reușit să se organizeze pe plan intern și, în final, să se afirme din nou pe plan extern. Așa cum precizam anterior, primul patriarh sub stăpânirea otomană a fost *Ghenadie al II-lea Scholarios* (1454-1456, aprilie-iunie 1463, 1464-1465). La scurtă vreme după ocuparea Constantinopolului, noul patriarh, întronizat la începutul anului 1454, a păstorit în trei rânduri, după fiecare dintre aceste păstoriri retrăgându-se, ca urmare a nemulțumirilor provocate atât de comportamentul sultanului față de creștini, cât și de lipsa sprijinului pe care îl aștepta din partea coreligionarilor săi. Acest mare învățat ajuns călugăr era înclinat spre studiu, afirmându-se mai ales ca un autor prolific. Operele lui au fost publicate în opt volume abia după Primul Război Mondial, printre acestea numărându-se o mărturisire de credință adresată sultanului Mahomed al II-lea. După cea de-a treia păstorire, Ghenadie al II-lea s-a retras definitiv la Mănăstirea „Sf. Ioan Botezătorul" de lângă Serres, unde a și murit, probabil în anul 1472.

După păstorirea foarte scurtă a patriarhului Marcu al II-lea, aceasta însumând mai puțin de doi ani (1465-1466), a urmat patriarhul *Simeon de Trapezunt* (toamna-sfârșitul anului 1466, 1471-1475, 1482-1486). Pe parcursul celei de-a treia păstoriri, patriarhul Simeon a convocat un sinod la biserica Mănăstirii Pammakaristos, între septembrie 1483 și august 1484. Acest sinod, la care au fost prezenți și patriarhii de Alexandria, Antiohia și Ierusalim, a confirmat și a mărturisit credința formulată

la al II-lea Sinod Ecumenic din anul 381, fără *Filioque*, și a confirmat credința sinodului organizat de patriarhul Fotie în anul 879. Totodată, în cadrul sinodului a fost condamnată doctrina despre *Filioque* pe baza învățăturii Sfinților Dionisie Areopagitul și Grigorie Teologul. De asemenea, acesta a stabilit posibilitatea primirii catolicilor în Biserica Ortodoxă doar pe baza aplicării Tainei Mirungerii (Alberto Melloni, p. 221).

Un alt patriarh ecumenic reprezentativ din a doua jumătate a secolului al XV-lea, atât pentru ținuta sa spirituală, cât și pentru relațiile sale cu Biserica din Țara Românească, a fost patriarhul *Nifon al II-lea* (1486-1488, 1497-1498, aprilie 1502). Acest ierarh s-a născut în Pelopones, dintr-un tată albanez și o mamă de origine greacă, ajungând de tânăr călugăr în Epidauros, apoi la Ohrida și în final la Muntele Athos, de unde a fost numit mitropolit de Tesalonic. Nifon a fost ales în demnitatea de patriarh după retragerea patriarhului Simeon, la sfârșitul anului 1486, și a ocupat tronul patriarhal în trei rânduri, fiind exilat de fiecare dată. Bucurându-se de sprijinul domnitorului Radu cel Mare al Țării Românești (1495-1508), patriarhul Nifon al II-lea a reușit de fiecare dată să se reafirme. În anul 1488, acesta a fost suspendat de către sultanul Baiazid al II-lea (1481-1512), retrăgându-se la Sozopolis, pe malul Mării Negre. În anul 1497, a fost ales pentru a doua oară pe tronul patriarhal, cu ajutorul voievodului muntean, dar a păstorit numai un an, fiind iarăși suspendat de otomani și exilat la Adrianopol. De la Adrianopol, Nifon a reușit să ajungă, în jurul anului 1500, la Târgoviște, unde a fost numit mitropolit al Țării Românești, cu reședința la Târgoviște. În anul 1502, el a fost ales a treia oară patriarh ecumenic, dar a refuzat, rămânând în Țara Românească, unde a desfășurat o intensă activitate culturală și spirituală. În anul 1505, a intrat în conflict cu domnitorul Radu cel Mare, plecând în Sfântul Munte, la Mănăstirea Dionisiu, unde a și murit trei ani mai târziu, în anul 1508. Sf. Ierarh Nifon a fost canonizat de Patriarhul Ecumenic Teolipt I în anul 1517, cu prilejul sfințirii Mănăstirii Dealu, și este prăznuit în ziua de 11 august.

Patriarhul *Teolipt I*, care a ocupat scaunul patriarhal între anii 1513-1522, s-a bucurat de o păstorire stabilă, chiar dacă la sfârșit s-a

confruntat cu unele dificultăți. Fost mai întâi mitropolit la Ioannina, în Epir, Teolipt I a călătorit în anul 1517 în Țara Românească, unde a aprobat printr-un hrisov, semnat în data de 17 august 1517, mutarea Mitropoliei de la Argeș la Târgoviște. În același an, așa cum precizam anterior, acesta l-a trecut în rândul sfinților pe înaintașul său, Nifon al II-lea, stabilind și slujbele dedicate prăznuirii lui. În legătură cu aceste festivități de la Târgoviște, din vara anului 1517, istorisite de Gavriil Protul în biografia Sfântului Nifon al II-lea, se consideră că ar fi vorba de cea mai veche mărturie „privind procedura de canonizare în Biserica Ortodoxă post-bizantină". (Alexandru Elian, p. 511). Patriarhul Teolipt I i-a promovat și pe cei doi urmași ai săi direcți, Ieremia I și Dionisie al II-lea. Acesta a murit în anul 1522, în ajunul unui sinod ce urma să îl judece în baza unor acuzații incerte. Datorită calităților sale deosebite, Teolipt I s-a evidențiat și în activitatea celor doi ucenici și urmași ai săi.

După trecerea la cele veșnice a lui Teolipt I, pe scaunul patriarhal a urmat *Ieremia I* (1522-1524, 1525-1546), patriarhul cu cea mai lungă păstorire din această perioadă. Originar din Epir și fără o educație înaltă, Ieremia a ajuns mitropolit de Sofia, de unde a fost ridicat pe tronul patriarhal în ultima zi a anului 1522. La scurtă vreme după întronizarea sa, noul patriarh a întreprins o călătorie în Cipru, Egipt, Sinai și Palestina, în lipsa lui un sinod convocat la Constantinopol depunându-l și înlocuindu-l cu mitropolitul Ioanichie de Sozopolis. Patriarhul Ieremia I a convocat un sinod la Ierusalim, cu participarea patriarhilor de Alexandria și Antiohia, la care Ioanichie a fost excomunicat. Întors la Constantinopol la sfârșitul anului 1525, Ieremia, sprijinit de prietenii săi, a reintrat în drepturile sale de patriarh, după ce Ioanichie a fost declarat necanonic și depus. În anul 1537, Ieremia I a reușit să obțină din partea sultanului Soliman Magnificul o decizie prin care era interzisă transformarea bisericilor în moschei, dar această decizie nu a fost confirmată de următorii sultani. Patriarhul Ieremia I a consolidat și poziția Patriarhiei Ecumenice față de cele trei Patriarhii Apostolice, dar și față de Bisericile Ortodoxe din Balcani. El a trecut la cele veșnice și a fost înmormântat la

Târnovo, în Bulgaria, în ziua de 13 ianuarie 1546, pe drumul de întoarcere din Țara Românească. Prin întreaga sa activitate, acest patriarh

> „a determinat locul Marii Biserici în sânul imperiului sultanilor, de acum prevăzut cu o autoritate mărită în competențele sale și lărgită din punct de vedere geografic" (Petre Ș. Năsturel, Dan Ioan Mureșan, p. 319).

Succesorul lui Ieremia I, *Dionisie al II-lea* (1546-1556) a fost ales în Duminica Floriilor din anul 1546, dar numai de o parte dintre membrii de drept ai sinodului patriarhal, cealaltă refuzând să îl recunoască, ceea ce a dus la producerea unei schisme în sânul Marii Biserici, prima de acest fel după căderea Constantinopolului sub turci. Cu toate acestea, în ciuda acestei schisme, noul patriarh nu a putut fi înlăturat. Continuând activitatea înaintașului său de afirmare a autorității Patriarhiei Ecumenice, patriarhul Dionisie al II-lea a pus bazele politicii europene a acesteia, prin intensificarea relațiilor cu primii țari ai Rusiei și scoaterea din închisoarea rusă a Sf. Maxim Grecul (†1556). Dionisie al II-lea a fost și primul patriarh, după căderea Constantinopolului sub turci, care a reluat, timid la început, legăturile cu Apusul și a organizat comunitatea grecilor de la Veneția, sprijinind tipărirea de cărți grecești în Orașul lagunelor. Hărțuit mereu de adversari, acesta a fost victima unui atentat în ziua Schimbării la Față din anul 1554, fiind rănit cu un cuțit la față și la mână. Acest atentat a agravat starea de sănătate a bătrânului patriarh, care a murit după doi ani, în iulie 1556, fiind depus pe un tron arhieresc, cu omoforul și cu epitrahilul în jurul gâtului și având pe cap o mitră, deoarece, conform unor cercetători, purtarea mitrei de către patriarhi ar fi apărut în timpul său. Dionisie al II-lea a fost înmormântat la mănăstirea de pe insula Halki (astăzi Heybeliada) de lângă Constantinopol.

Dionisie al II-lea a fost urmat pe tronul patriarhal de *Ioasaf al II-lea* (1556-1565). Acesta a reușit să obțină o reducere a taxei către sultan la 1.000 de scuzi, a întreprins o reformă a administrației patriarhale și a redresat situația financiară a Marii Biserici, reducând la jumătate

datoriile acesteia. Mai mult decât atât, Ioasaf al II-lea a extins palatul patriarhal și s-a îngrijit de educația clerului, înființând, în anul 1556, o școală patriarhală la Constantinopol. Totodată, acest ierarh a fost primul patriarh ecumenic interesat de Reforma Protestantă, trimițându-l la Wittenberg pe diaconul Dimitrie, pentru a obține mai multe informații privitoare la acest aspect. Datorită reformelor sale, patriarhul Ioasaf al II-lea a fost supranumit „Ioasaf cel Mare". Însă, în ciuda multelor sale realizări, acesta a ajuns să fie tot mai puțin susținut de cler, față de care se comporta cu dispreț. De asemenea, răspunsul sinodal fals, redactat în anul 1557, fără consultarea sinodului, la solicitarea lui Ivan cel Groaznic (1547-1584), marele prinț al Moscovei, de a-i fi acordat titlul de țar, a reprezentat un alt punct ce a afectat imaginea patriarhului. Falsul realizat de Ioasaf a fost descoperit, astfel că, în data de 15 ianuarie 1565, un sinod al episcopilor l-a acuzat de simonie și l-a depus, exilându-l la Muntele Athos, dar, după o perioadă, Sfântul Sinod al Patriarhiei, recunoscând multele sale realizări, i-a permis reîntoarcerea sa în scaunul de mitropolit de Adrianopol, de unde fusese ales patriarh și unde a rămas până la moarte.

Unul dintre cei mai reprezentativi patriarhi din această perioadă a fost *Ieremia al II-lea* (1572-1579, 1580-1584, 1587-1595), elev al celor mai cunoscuți intelectuali greci ai vremii și unul dintre cei mai învățați patriarhi ai acestei perioade, avându-l ca susținător, printre alții, pe arhontele Mihail Cantacuzino Șeitanoglu (1510-1578), cel mai vestit dintre reprezentanții grecilor fanarioți. Printre activitățile acestui patriarh din perioada primei sale perioade de păstorire s-a numărat convocarea unui sinod pentru combaterea simoniei, restaurarea bisericii Mănăstirii Pammakaristos, Catedrala patriarhală din acel timp, și demararea unei corespondențe cu teologii luterani de la Tübingen (pentru mai multe detalii, a se vedea subcapitolul XX.3.).

În toamna anului 1579, ca urmare a executării lui Mihail Cantacuzino (primăvara anului 1578), patriarhul Ieremia al II-lea a fost depus și excomunicat, în locul său fiind numit, pentru a doua oară, Mitrofan al III-lea. Decesul subit al noului patriarh, survenit în vara anului

următor, a favorizat întoarcerea lui Ieremia al II-lea pe scaunul patriarhal. Pe parcursul celei de-a doua perioade a păstoririi sale, acesta a intrat în contact cu papa Grigorie al XIII-lea (1572-1585), cel care, în anul 1582, a introdus calendarul gregorian în Biserica Apuseană. Papa a intervenit pe lângă patriarh pentru a-l convinge să introducă în Biserica Ortodoxă aceeași reformă a calendarului, dar fără succes. În iarna anului 1583-1584, Ieremia al II-lea a căzut victimă unei conspirații inițiate de doi mitropoliți greci, care îl acuzau că ar fi uneltit împotriva Imperiului Otoman, că a botezat un musulman și că a dus tratative cu Roma. Drept urmare, acesta a fost arestat, maltratat și judecat, prilej cu care primele două acuzații au fost dovedite false, dar nu și a treia, astfel că la 22 februarie 1584 a fost depus și trimis în exil pe insula Rhodos.

După alegerea sa ca patriarh, pentru a treia oară, în anul 1587, Ieremia al II-lea a întreprins o lungă călătorie prin Polonia, Lituania, Ucraina și Rusia, prilej cu care a ridicat Biserica Ortodoxă Rusă la rang de Patriarhie. Acest act a avut loc în ziua de 26 ianuarie 1589, atunci când mitropolitul Iov al Moscovei a fost ridicat la rang de Patriarh. Actul din 26 ianuarie 1589 a fost ratificat prin convocarea, la Constantinopol, în data de 12 februarie 1593, a unui sinod, care a recunoscut ridicarea Bisericii Ruse la rang de Patriarhie. La întoarcerea sa din Rusia, patriarhul Ieremia al II-lea a ținut un sinod și în Țara Românească, în toamna anului 1591, aceasta fiind prima adunare sinodală desfășurată în Muntenia sub conducerea unui patriarh ecumenic. Cu acest prilej, a fost stabilită prima stavropighie patriarhală la București, Biserica „Radu Vodă". Au urmat alte stavropighii, iar rostul acestora se vede tot dintr-o decizie luată de același patriarh, din septembrie 1592, prin care se stabilea, sub amenințarea blestemului, ca starețul Mănăstirii Cozia să fie ales numai de către călugării care locuiau în mănăstire, fără amestecul boierilor țării, prin aceasta fiind asigurată autonomia mănăstirii față de interesele boierilor, chiar dacă aceștia erau ctitori.

Tot de la Ieremia al II-lea s-a păstrat și „cea mai veche carte de blestem patriarhicească" (A. Elian, p. 521), un document datând din 17 martie 1592, prin care anumiți oameni erau legați prin blestem arhieresc

dacă nu spuneau adevărul. Fiind receptată la o scară mai largă, această metodă prezentată în documentul patriarhului Ieremia a fost folosită și de mulți dintre ierarhii din Țările Române.

Patriarhul Ieremia al II-lea a atins aproape toate domeniile în care s-au manifestat înalții ierarhi ai Răsăritului, în vremea șederii lor la noi, „de la recoltarea de mile până la strângerea legăturilor eclesiastice cu Constantinopolul, patronarea vieții monahale și chiar intervenția în viața juridică a țării" (A. Elian, p. 522).

O altă realizare importantă a patriarhului Ieremia al II-lea a fost aceea de a fi obținut din partea autorității otomane aprobarea pentru înființarea de școli pentru greci. Ca urmare a acestui fapt, în anul 1593 a fost redeschisă *Academia Teologică* a Patriarhiei, iar prin sprijinul patriarhului, la sfârșitul secolului al XVI-lea alte șapte școli au luat ființă, la Atena, Livadeia, Chios, Smirna, Kydonia, Patmos și Ioannina. Totodată, această aprobare din partea Înaltei Porți a dus la întemeierea altor 40 de școli grecești în Asia Mică și în Grecia. Patriarhul Ieremia al II-lea a murit în anul 1595, după ce a fost exilat de turci la Muntele Sinai.

IV.3.c. *Confruntarea Patriarhiei Ecumenice cu tradițiile creștine apusene (1595-1723)*

După moartea patriarhului Ieremia al II-lea, a urmat o perioadă de 25 de ani caracterizată de schimbări rapide de ierarhi pe tronul patriarhal de la Constantinopol succedându-se: *Matei al II-lea*, care a păstorit în trei rânduri (1595, 1598-1602, 1603), *Teofan I* (1596-1597), *Gavriil I* (1596), *Neofit al II-lea* (1602-1603, 1607-1612), *Rafael al II-lea* (1603-1607) și *Timotei al II-lea*, cu cea mai lungă păstorire (1612-1620). În aceeași perioadă, patriarhul Alexandriei Meletie Pigas a fost locțiitor al tronului ecumenic (1597-1598), iar Chiril Lucaris, administrator (1612). Începând din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, influențele occidentale, mai ales catolice, dar și protestante, asupra teologiei ortodoxe au amenințat tot mai mult deturnarea acesteia de

la sursele ei patristice. Aceste influențe au fost facilitate de faptul că, în lipsa unor școli grecești, tot mai mulți tineri greci au studiat la școli occidentale. Astfel, între teologii greci s-a ajuns la o confruntare între latinofroni și filo-protestanți, un rezultat al acesteia fiind reprezentat de „cazul" patriarhului Chiril Lucaris.

Chiril Lucaris era originar din Creta și a fost sprijinit de patriarhul Meletie Pigas al Alexandriei (1590-1601), căruia i-a urmat pe tronul Sfântului Marcu între anii 1602-1620, cu numele de Chiril al III-lea, după ce studiase în Occident și călătorise prin Polonia pentru a-i apăra pe credincioșii ortodocși în fața prozelitismului catolic. Din demnitatea de patriarh al Alexandriei, la data de 4 noiembrie 1620 el fost ales pe scaunul de patriarh ecumenic, sub numele de *Chiril I*, păstorind pe tronul constantinopolitan în cinci rânduri: 4 noiembrie 1620 – 12 aprilie 1623, 22 septembrie 1623 – 4 octombrie 1633, 11 octombrie 1633 – 25 februarie 1634, începutul lunii aprilie 1634 – începutul lunii martie 1635, 5 martie 1637 – 20 iunie 1638. Un bun latinist și unul dintre cei mai străluciți intelectuali ai epocii sale, în mare parte și datorită studiilor sale la Veneția și Padova, Lucaris a devenit, cu timpul, un simpatizant al calvinismului și un înverșunat adversar al catolicilor, motiv pentru care a fost urmărit cu furie de către latinofroni.

În timpul primei părți a păstoririi sale în demnitatea de patriarh ecumenic, Chiril I a urmărit combaterea influențelor catolicilor, care înființaseră școli pentru greci în Imperiul Otoman. În acest scop, a înființat o *Academie patriarhală* și s-a îngrijit de traducerea Noului Testament în limba greacă modernă.

Ultimii ani ai lui Chiril Lucaris pe tronul patriarhal au fost marcați de apariția la Geneva, în limba latină, în anul 1629, a unei mărturisiri de credință pusă sub numele său, mărturisire care, în anul 1633, a fost publicată și în limba greacă (pentru mai multe detalii, a se vedea subcapitolul XX.4.a.). Ierarhul a infirmat paternitatea mărturisirii, fără însă a consemna în scris acest aspect. Acuzațiile împotriva lui s-au întețit, fiind învinuit în fața Sublimei Porți de complot cu Rusia împotriva Imperiului Otoman, astfel că sultanul Murad al IV-lea (1623-1640) a ordonat

arestarea sa. În ziua de 27 iunie 1638, ierarhul a fost dus cu barca de ieniceri în largul Bosforului, sugrumat și aruncat în apă. Trupul acestuia a fost pescuit de un grup de credincioși și înhumat pe insula Halki. De asemenea, urmașii direcți ai acestuia l-au condamnat ca protestant, abia mai târziu fiind condamnată doar mărturisirea atribuită acestuia. În Biserica Ortodoxă, autenticitatea mărturisirii, respectiv atribuirea ei lui Chiril I, este în general respinsă. Soarta lui Chiril a reprezentat o schimbare în rău în ceea ce privește situația Patriarhiei Ecumenice, atât din cauza faptului că acest ierarh a fost al doilea patriarh omorât în mod samavolnic și fără niciun proces, cât și ca urmare a împărțirii ierarhilor greci în două partide antagoniste de latinofroni și anti-latini, care se luptau între ele fără menajamente. Dincolo de aspectele negative, Chiril Lucaris a rămas un exemplu de patriarh care s-a îngrijit de ridicarea nivelului cultural-teologic al clerului și de îmbunătățirea vieții religioase a credincioșilor Bisericii sale.

Prima măsură luată de o instanță ortodoxă împotriva mărturisirii lui Chiril Lucaris a fost reprezentată de convocarea unui sinod la data de 24 septembrie 1638, de către patriarhul ecumenic *Chiril Kontaris* (1633, 1635-1636, 1638-1639), un ierarh cu studii la o școală iezuită, de care a rămas foarte atașat, și totodată, urmașul și adversarul patriarhului ucis cu doar trei luni înainte. Documentul adoptat de acest sinod, format din 11 paragrafe, a anatematizat în termeni foarte duri atât mărturisirea publicată la Geneva în anul 1629, cât și persoana lui Chiril Lucaris. În vara anului 1639, Chiril Kontaris a fost exilat de către turci în nordul Africii, fiind ucis după un an prin aceeași metodă ca și înaintașul său. Hotărârile sinodului constantinopolitan din decembrie 1638 au fost completate și nuanțate de un alt sinod endemic, convocat de patriarhul *Partenie I* (1639-1644) la Constantinopol, în luna mai 1642, unde a fost analizată mărturisirea lui Chiril Lucaris, care „a fost excomunicat din Biserică și supus anatemei, căci ideile sale erau calviniste" (A. Melloni, p. 256). Hotărârile acestui sinod au fost transmise sinodului convocat în toamna aceluiași an la Iași, la care a fost discutată *Mărturisirea de credință a lui Petru Movilă*. Scrisă de mitropolitul român al Kievului în

limba latină, prin această mărturisire se intenționa combaterea în mod indirect a mărturisirii chiriliene, care era folosită în activități prozelitiste atât de protestanți, cât și de catolici. Totodată, pentru a putea fi discutată la Iași, mărturisirea ierarhului român a fost tradusă în limba greacă de Meletie Sirigul. Sinodul de la Iași, desfășurat între 6 septembrie și 27 octombrie 1642, a analizat integral această mărturisire și, după înlăturarea unor învățături catolice, a aprobat-o (pentru mai multe detalii, a se vedea subcapitolul XX.4.b.).

Cel care a făcut legătura dintre aceste sinoade, participând la toate, a fost *Meletie Sirigul* (1583-1663), unul dintre cei mai de seamă teologi ortodocși ai secolului al XVII-lea. Născut la Heraklion în insula Creta, acesta a studiat la Veneția și Padova, dar din motive familiale s-a întors acasă înainte de terminarea studiilor. Ulterior, s-a călugărit în Creta, dar a intrat în conflict cu autoritățile venețiene din cauza atitudinii sale ferme în favoarea credinței ortodoxe, fiind nevoit să fugă în Egipt, unde a slujit ca preot. La sfârșitul anului 1629, patriarhul Chiril Lucaris, cu care avea în comun aversiunea sa față de catolici, l-a chemat pe compatriotul său la Constantinopol pentru a lupta împotriva propagandei iezuiților. Cu toate acestea, monahul cretan nu a împărtășit înclinația filo-protestantă a mentorului său. Activitatea lui Meletie Sirigul a fost aceea de predicator, de profesor și de traducător de texte din latină în greacă sau din greaca veche în greaca vorbită atunci. În cadrul sinodului din decembrie 1638, când a fost condamnat Chiril Lucaris, se presupune că Meletie ar fi exercitat funcția de secretar.

În timpul șederii sale la Constantinopol, Meletie a intrat în conflict cu filosoful și profesorul grec Teofil Coridaleu (1563-1646), acest conflict fiind alimentat de cele spuse într-o cuvântare a lui Coridaleu ținută în anul 1639, cu ocazia întronizării patriarhului Partenie I. Astfel, potrivit spuselor filosofului grec, mărturisirea chiriliană era întru totul ortodoxă, mai ales pasajele privitoare la Euharistie unde era condamnată utilizarea termenului catolic *transsubstantiatio* (μετουσίωσις), pe care protestanții îl respingeau nu doar pentru conținutul său filosofic, ci mai ales pentru că ei nu acceptau prezența reală a lui Iisus Hristos

în Euharistie. La o săptămână după cuvântarea lui Coridaleu, Meletie, care fusese discipolul și apoi colegul acestuia la Academia Patriarhală, a condamnat public interpretarea sa cu privire la mărturisirea chiriliană. Drept urmare, Coridaleu a retractat cele afirmate, la scurt timp după aceasta fiind numit mitropolit de Arta și Naupaktos, probabil pentru a fi îndepărtat din capitală. După doi ani de la numirea sa în demnitatea de mitropolit, Teofil Coridaleu a fost obligat să renunțe la scaunul mitropolitan, retrăgându-se la Atena, unde a și murit după scurt timp.

Chiar dacă dezaprobase atitudinea protestantizantă a lui Teofil Coridaleu, Meletie Sirigul nu era un adept al conceptului de *metousiosis*, el fiind un anti-latin radical. Cu toate acestea, teologul cretan a intuit că învățătura lucariană susținută de Coridaleu implica adoptarea învățăturii calviniste, care respingea ideea de prezență reală a lui Iisus Hristos în Euharistie. Disputa în jurul termenului *metousiosis* a continuat mult timp după aceea în rândul ortodocșilor, dat fiind faptul că cei care îl susțineau erau considerați filo-catolici, iar cei care îl respingeau erau văzuți drept filo-protestanți. Părintele profesor Dumitru Stăniloae a considerat că Meletie Sirigul a stat în fruntea „ortodocșilor riguroși", care „voiau să pună odată capăt oscilațiilor între catolicism și protestantism" (Dumitru Stăniloae, p. 11).

Meletie Sirigul a călătorit în multe rânduri în Țările Române, fiind un apropiat și, în final, duhovnicul domnitorului moldovean Vasile Lupu (1634-1653). Prin intervențiile domnitorului român pe lângă Patriarhia Ecumenică, în anul 1639 Meletie a fost numit mitropolit al Proilaviei (1639-1655), sub numele de *Meletie Brailovschi*. Rezidând uneori la Brăila, mitropolitul Meletie s-a străduit să obțină de la domnitorii români și chiar de la Kiev ajutoare pentru reconstruirea mitropoliei sale, punând bazele bisericii cu hramul „Sf. Arhangheli Mihail și Gavriil" din Brăila, edificiu care, mai târziu, a fost ales drept reședință a acestei mitropolii. Fiind o fire recalcitrantă, Meletie a intrat în conflict cu mai mulți dintre ierarhii Patriarhiei Ecumenice, astfel că, după moartea lui Vasile Lupu, a fost depus din scaunul mitropolitan, retrăgându-se la o mănăstire din Constantinopol unde a și trecut la cele veșnice în primăvara anului 1664.

Disputa în jurul *mărturisirii* lui Chiril Lucaris a izbucnit din nou în timpul păstoririi patriarhilor *Dionisie al IV-lea al Constantinopolului* (1671-1673, 1676-1679, 1682-1684, 1686-1687, 1693-1694) și respectiv *Dositei al II-lea al Ierusalimului* (1669-1707). Patriarhia Ecumenică a organizat un sinod în luna ianuarie 1672, la care a fost condamnată ca eretică mărturisirea lui Chiril Lucaris, iar patriarhul Dositei al Ierusalimului a elaborat un răspuns pe baza lucrării lui Meletie Sirigul intitulată *Combaterea capitolelor și a întrebărilor lui Chiril Lucaris* și scrisă după sinodul de la Iași, la solicitarea patriarhului Partenie I și a domnitorului Vasile Lupu. Totodată, pentru a pune capăt pentru totdeauna disputelor legate de această mărturisire, patriarhul Dositei a convocat un sinod la Ierusalim, la mijlocul lunii martie a aceluiași an. Sinodul a fost deschis la Betleem, cu prilejul sfințirii Bisericii Nașterii Domnului după restaurarea întreprinsă de acest patriarh, dar actul final a fost semnat la Ierusalim, în ziua de 16 martie 1672. La acest sinod, la care au participat 71 de ierarhi numai din Patriarhia Ierusalimului, a fost adoptată, printre altele, și mărturisirea de credință a patriarhului Dositei intitulată *Pavăza Ortodoxiei* (pentru mai multe detalii, a se vedea subcapitolul XX.4.c.).

După publicarea Actelor Sinodului de la Ierusalim în anul 1690, *Ioan Cariofil* (1600-1693) a atacat în scris învățătura despre *metousiosis*. Cariofil se născuse în Tracia și a fost discipolul și urmașul lui Teofil Coridaleu în fruntea Academiei patriarhale din Constantinopol. La atacul lui Ioan Cariofil patriarhul Dositei al Ierusalimului l-a determinat pe patriarhul ecumenic *Calinic al II-lea* (martie-noiembrie 1688, 1689-1693, 1694-1702) să convoace un sinod în prima săptămână a Postului Paștilor din anul 1691, la care a fost condamnată învățătura ucenicului lui Coridaleu, fără însă ca el să fie menționat. Acest sinod a acceptat termenul *metousiosis* cu precizarea că este un termen folosit de Sfinții Părinți, chiar dacă primul care îl utilizase fusese patriarhul Ghenadie al II-lea.

În ceea ce îl privește pe patriarhul Dionisie al IV-lea, în anul 1686, la începutul celei de-a patra perioade de păstorire a sa, acesta a transmis o scrisoare sinodală adresată patriarhului Ioachim al Moscovei

(1674-1690), prin care Mitropolia Kievului, avându-l în frunte pe mitropolitul Ghedeon, a fost trecută în jurisdicția Patriarhiei Moscovei. Dionisie al IV-lea a petrecut mai mulți ani la curtea Sf. Voievod Constantin Brâncoveanu la București, unde a și murit în septembrie 1696, fiind înmormântat la Mănăstirea „Radu Vodă".

După clarificarea învățăturii ortodoxe față de tradiția protestantă calvină, pe parcursul celei de-a doua jumătăți a secolului al XVII-lea și la începutul celui următor, Biserica Ortodoxă s-a confruntat cu tradiția anglicană. Primele contacte dintre ortodocși și anglicani au fost inițiate de patriarhul Chiril Lucaris, care l-a trimis la studii în Anglia pe Mitrofan Kritopoulos. În urma contactelor și cu alți ortodocși, printre anglicani s-a răspândit ideea posibilității de unire a lor cu ortodocșii. Această idee a devenit un proiect politic în anul 1717, atunci când anglicanii nonjurori, care nu acceptau autoritatea de stat a regelui William al III-lea (1689-1702), au adresat țarului Petru cel Mare al Rusiei (1682-1725), și Patriarhiei Ecumenice propunerea de a se uni cu Biserica Ortodoxă. În scrisoarea lor, aceștia declarau că acceptă o serie întreagă de puncte de credință comune cu ortodocșii, dar precizau că au unele probleme în ceea ce privește cultul ortodox, exprimându-și dorința de a se uni cu Patriarhia Ierusalimului. Răspunsul la această solicitare a venit din partea patriarhului ecumenic *Ieremia al III-lea* (1716-1726, 1732-1733) și a patriarhilor de Alexandria, Antiohia și Ierusalim. Totodată, răspunsului lor patriarhii răsăriteni au adăugat și actele sinoadelor de la Ierusalim (1672) și respectiv Constantinopol (1691), dimpreună cu *Mărturisirea lui Petru Movilă* și cu *Pavăza Ortodoxiei* a patriarhului Dositei al Ierusalimului. Anglicanii au răspuns că acceptă toate învățăturile din acele documente, dar resping *transsubstantiatia*, cultul sfinților și al icoanelor. Patriarhii răsăriteni au trimis atunci un al doilea răspuns, în anul 1723, format din 18 definiții și 3 răspunsuri, întocmite pe baza *Pavezei Ortodoxiei*, cerând anglicanilor să accepte în întregime credința precizată în această mărturisire, altfel nu va fi posibilă nicio unire cu ei. Anglicanii au continuat să trimită scrisori în Răsărit, dar contactele dintre ortodocși și anglicani s-au încheiat fără niciun rezultat concret.

Frământările de un secol provocate de mărturisirea atribuită lui Chiril Lucaris au dus la o apropiere între Patriarhia Ecumenică și Imperiul Țarilor. În acest sens, bunele relații dintre patriarhul Ieremia al III-lea și țarul Petru I al Rusiei au dus la aprobarea de către țar, în anul 1723, a actului de desființare a instituției patriarhatului rus și înființării Sinodului Dirigent ca formă de conducere a Bisericii Ruse. Totodată, cu aprobarea sultanului și cu ajutorul țarului Petru I, Ieremia al III-lea a reconstruit în anul 1720 Catedrala patriarhală „Sfântul Gheorghe" din Fanar, distrusă în urma unui incendiu. Acest patriarh a impus și o administrare austeră a cheltuielilor Marii Biserici, reușind astfel să redreseze într-o mică măsură situația financiară a acesteia.

IV.3.d. *Reorientarea Patriarhiei Ecumenice spre sursele ei tradiționale (1723-1821)*

Acest ultim interval de timp din istoria Patriarhiei Ecumenice în perioada turcocrației a fost marcată de o mișcare de întoarcere la sursele tradiției patristice, ca un recul față de tulburările provocate atât de influențele protestantizante, cât și latinizante. Întoarcerea la sursele proprii a constituit însă doar un prim pas pe calea de redescoperire a gândirii patristice de mai târziu. Mărturisirea lui Chiril Lucaris, dincolo de disputa legată de autenticitatea ei, a demonstrat ortodocșilor unde pot duce influențele protestante asupra gândirii lor teologice. Pe de altă parte, unirea cu Roma a melchiților din Patriarhia Antiohiei survenită în anul 1724 arăta ortodocșilor riscurile strategiei latinofronilor, care afirmau că în fond grecii și latinii împărtășesc aceeași credință. În confruntarea lor cu cele două tradiții creștine occidentale, ortodocșii au descoperit propria lor lipsă de pregătire intelectuală în general și teologică în special, mai ales din cauza lipsei unui învățământ adecvat. În fața acestui decalaj, patriarhii răsăriteni s-au străduit încă din secolul al XVII-lea să întemeieze școli, iar în această perioadă academiile domnești de la București și Iași au jucat un rol de frunte pentru întreaga Biserică Ortodoxă. De asemenea, un rol important pentru ridicarea

nivelului intelectual teologic al ortodocșilor l-a avut tiparul, care, deși nu putea fi utilizat de ortodocșii din Imperiul Otoman pentru a tipări cărți cu caracter creștin, funcționa atât în Țările Române, cât și în Apus, unde astfel de cărți au fost scoase la lumină.

Învățământul ortodox din cadrul Patriarhiei Ecumenice a cunoscut un proces de revigorare pe parcursul celei de-a doua jumătăți a secolului al XVII-lea și mai ales la începutul secolului care a urmat. Academia Patriarhală din Constantinopol a fost reorganizată în anul 1662, iar două decenii mai târziu, la Trapezunt, a fost înființată o școală numită *Phrontisterion*. Pe lângă aceste instituții de învățământ, pe parcursul primei jumătăți a secolului al XVIII-lea au luat ființă și o serie de școli monahale, cum au fost cea înființată în anul 1713 de Macarie Kalogeras lângă Mănăstirea „Sf. Ioan Evanghelistul" din insula Patmos, numită *Patmias*. De asemenea, în anul 1749, cu sprijinul patriarhului ecumenic *Chiril al V-lea* (1748-1751 și 1752-1757), a fost înființată o școală monahală la Muntele Athos, pe lângă Mănăstirea Vatoped, denumită *Athonias* sau *Athoniada Akademia*, școală care a funcționat cu mai multe întreruperi până în secolul al XX-lea. Toate aceste școli au contribuit la promovarea conștiinței elene, iar cele monahale au mijlocit renașterea spirituală, care a culminat cu mișcarea cunoscută în Țările Române sub numele de *paisianism*.

În această perioadă, definirea identității ortodoxe față de tradițiile creștine occidentale s-a manifestat și printr-o hotărâre comună a celor trei patriarhi greci referitoare la rebotezarea creștinilor de altă tradiție care doreau să devină membri ai Bisericii Ortodoxe, dar nu fuseseră botezați printr-o întreită cufundare, ci numai prin stropire. Această măsură îi privea pe toți creștinii occidentali și pe armeni, fiind impusă în urma unei dispute între greci cu privire la rebotezarea eterodocșilor. În acest sens, în anul 1750 mai mulți catolici din cartierul constantinopolitan Pera au cerut preoților ortodocși din Galata să îi primească în Biserica Ortodoxă, aceștia sperând că vor beneficia de hotărârea sinodului constantinopolitan din anul 1484, potrivit căreia catolicii puteau fi primiți în Biserica Ortodoxă doar prin administrarea Tainei Mirungerii. Cu toate acestea, preoții ortodocși din Galata au solicitat avizul

patriarhului *Chiril al V-lea*, care a recomandat măsura rebotezării chiar și a catolicilor, deoarece ei nu fuseseră botezați prin cufundare, ci doar prin stropire. Decizia lui Chiril a dus la formarea în sânul Marii Biserici a două partide, unul în favoarea rebotezării, în frunte cu patriarhul și unii clerici, la care se adăugau majoritatea călugărilor și credincioșilor de rând, iar cel de-al doilea favorabil păstrării măsurii din anul 1484, potrivit căreia catolicii erau primiți în sânul Bisericii Ortodoxe doar prin administrarea Mirungerii, sau cel puțin găsirii unui compromis, din acesta făcând parte înalți prelați, intelectuali și fanarioții interesați de păstrarea unor bune relații cu Occidentul. Patriarhul Chiril al V-lea a fost înlăturat de pe tron în luna mai a anului 1751, dar a reușit să revină, în septembrie 1752, rămânând în demnitatea de patriarh ecumenic până în ianuarie 1757. În cea de-a doua perioadă de păstorire, acesta a reușit să îl atragă de partea sa pe patriarhul Matei al Alexandriei (1746-1765) în ceea ce privește chestiunea rebotezării eterodocșilor, cei doi semnând împreună hotărârea unui sinod din anul 1755. De asemenea, patriarhul Partenie al Ierusalimului (1737-1766), deși nu a fost de față la sinod, a semnat mai târziu decizia luată de ceilalți doi ierarhi, conferindu-i acesteia un caracter panortodox. Ca o consecință, această măsură a dus la scăderea numărului de convertiri la uniatism. Înlăturat pentru a doua oară de pe tronul patriarhal de la Constantinopol, Chiril s-a retras la Muntele Athos, unde a trecut la cele veșnice în luna iulie a anului 1775.

Pe parcursul celei de-a doua jumătăți a secolului al XVIII-lea, patriarhul *Samuel I Hangherli* (1763-1768, 1773-1774) a luat o serie de măsuri pentru îmbunătățirea situației Marii Biserici, impunând o politică de economii în scopul redresării finanțelor acesteia și hotărând împărțirea sigiliului patriarhal în patru, pentru asigurarea unei conduceri colegiale a Patriarhiei. Tot acest patriarh este cel care a abolit statutul de autocefalie al Patriarhiei de Peć (1766) și al Arhiepiscopiei de Ohrida (1767), pe care le-a încadrat în jurisdicția Patriarhiei Ecumenice. Pe plan social, patriarhul Samuel I a luptat împotriva „sclaviei femeilor”, propunând măsuri împotriva obiceiurilor de zestre și de nuntă comercială. Acesta s-a îngrijit și de cei patru nepoți ai săi, fiii fratelui său Gheorghe Hangherli, doi

dintre ei devenind domnitori în Țările Române, și anume Alexandru Hangherli în Moldova (1807) și Constantin Hangerli în Valahia (1797-1799). Patriarhul Samuel I a fost depus în luna decembrie 1774, trecând la cele veșnice câteva luni mai târziu, în ziua de 10 mai a anului 1775.

După depunerea lui Samuel, pe tronul patriarhal a fost numit *Sofronie al II-lea* (1774-1780), fostul patriarh al Ierusalimului (1770-1774). Acest patriarh s-a confruntat cu mișcarea colivarilor (*kolivades*) apărută la Schitul „Sfânta Ana" de la Muntele Athos. La început, adepții acestei mișcări au fost împotriva slujbelor de pomenire a celor adormiți în ziua de duminică, pe motivul că această zi era dedicată exclusiv Învierii Domnului, și propuneau să se revină la practica tradițională conform căreia slujbele erau săvârșite sâmbăta sau în orice altă zi din săptămână. Adversarii colivarilor susțineau, dimpotrivă, că slujba de pomenire a celor adormiți, precum și orice altă slujbă au în centrul lor tema Învierii și, prin urmare, acestea ar putea fi oficiate și duminica. Disputa dintre cele două grupări amenința unitatea Marii Biserici și risca izbucnirea unei schisme în sânul acesteia. În anul 1776, monahul Atanasie Parios (1722-1813), reprezentantul colivarilor, a fost condamnat ca eretic și depus din preoție de un sinod prezidat de patriarhul Sofronie al II-lea. Personalitatea patriarhului Sofronie al II-lea este importantă și pentru istoria Mitropoliei Țării Românești. Astfel, printr-o scrisoare sinodală din 10 octombrie 1776, acesta îl înștiința pe mitropolitul Grigorie al II-lea al Țării Românești că el și urmașii săi erau învestiți cu titlul onorific de locțiitor al scaunului de mitropolit al Cezareei Cappadociei. Patriarhul Sofronie al II-lea a păstorit la Constantinopol până la moartea sa, survenită în ziua de 8 octombrie 1780.

Cu disputa colivarilor s-a confruntat și patriarhul *Gavriil al IV-lea* (1780-1785), care, în anul 1781, a convocat un sinod, în fața căruia ieromonahul Atanasie Parios a reușit să demonstreze nevinovăția sa, fiind reabilitat în treapta preoției. Ideile mișcării colivarilor au fost susținute, printre alții, și de Sfinții *Nicodim Aghioritul* (1749-1809) și *Paisie de la Neamț* (1722-1794). Totodată, ieromonahul Atanasie Parios a fost trecut în rândul sfinților în anul 1995, fiind prăznuit în ziua de 24 iunie.

Mişcarea colivarilor a scos la iveală şi o serie de nereguli din viaţa monahală de la Sfântul Munte inclusiv în ceea ce priveşte modalitatea de conducere a mănăstirilor, astfel că, în anul 1783, patriarhul Gavriil al IV-lea a aprobat un nou *Tipicon* al Sfântului Munte, care a rămas în vigoare până astăzi.

Revigorarea învăţământului ortodox a continuat şi la începutul secolului al XIX-lea. În acest sens, patriarhul *Chiril al VI-lea* (1813-1818), originar din Adrianopol, s-a îngrijit de şcoli şi de publicarea unor cărţi educative. În decembrie 1818, Chiril a fost forţat de sultan să se retragă, părăsind Constantinopolul şi stabilindu-se la Adrianopol. De asemenea, în luna aprilie a anului 1821, acesta a fost inclus pe lista celor 30 de clerici ortodocşi acuzaţi de conspiraţie cu răsculaţii greci din Adrianopol, fapt pentru care a fost spânzurat de poarta mitropoliei din Adrianopol. Trupul său a rămas acolo timp de trei zile, după care a fost aruncat în râul Mariţa. Găsit de un ţăran, acesta a fost îngropat în satul Pythio din apropiere, mormântul său existând până astăzi. Patriarhul martir Chiril al VI-lea a fost canonizat de Patriarhia Ecumenică în anul 1993 şi este prăznuit în ziua de 18 aprilie.

Ultimul patriarh ecumenic din această perioadă a fost *Grigorie al V-lea* (1797-1798, 1806-1808, 1818-1821), restauratorul Catedralei patriarhale „Sfântul Gheorghe" din Fanar. După prima sa depunere survenită în luna decembrie 1798, acesta s-a retras la Mănăstirea Iviron de la Sfântul Munte, unde a dus o viaţă de ascet. În toamna anului 1806, Grigorie al V-lea a fost rechemat pe tronul patriarhal, păstorind până în septembrie 1808, când a fost depus pentru a doua oară. După zece ani, el a fost rechemat a treia oară pe tronul patriarhal, unde a rămas până la tragicul său sfârşit, din ziua de 10/23 aprilie 1821. Înaintat în vârstă şi după o viaţă ascetică aspră, patriarhul Grigorie a căzut victimă conflictelor dintre greci şi turci din timpul Războiului de Independenţă al grecilor. Deşi el a dezaprobat războiul coreligionarilor săi, mai ales implicarea clericilor, totuşi, în ziua de Paşti a anului 1821, după săvârşirea Sfintei Liturghii, acesta a fost luat de turci, fiind îmbrăcat în odăjdii şi, după ce a refuzat să se convertească la Islam, a fost spânzurat de poarta

centrală, la intrarea în curtea reședinței și a catedralei patriarhale din Fanar. Trupul patriarhului martir a fost lăsat spânzurat două zile, iar apoi a fost târât pe străzile cetății de niște evrei și aruncat în mare. Nu se știe dacă evreii au făcut aceasta de bunăvoie sau dacă au fost forțați de către turci să o facă. În orice caz acest fapt a cauzat unele atacuri ale grecilor împotriva evreilor în Pelopones, iar evreii au luptat alături de turci în nordul Greciei împotriva grecilor. De asemenea, după ridicarea trupului celui spânzurat, poarta unde acesta fusese executat a fost sigilată și nu a mai fost niciodată deschisă. Trupul ierarhului a fost pescuit de niște pescari greci și înmormântat în catedrala din Atena, unde se află și astăzi. Patriarhul Grigorie al V-lea este cinstit în Grecia ca martir național (εθνομάρτυρας).

Pe parcursul acestei perioade din istoria Patriarhiei Ecumenice, perioadă încheiată atât de tragic, Marea Biserică a avut de înfruntat multe dificultăți, însă aceasta a rezistat în fața tuturor încercărilor, ieșind din epoca ei medievală întărită prin suferință și determinată să urmeze misiunea sa în epoca nouă care se deschidea în acel an de mari tulburări 1821.

IV.4. Patriarhia Ecumenică în pragul epocii moderne (1821-1921)

Pe parcursul secolului al XIX-lea, Imperiul Otoman, comparat în anul 1853 de Nicolae I, țarul Rusiei (1825-1855), cu „un muribund", se afla într-un proces de continuă decadență. În fața multelor provocări de ordin social, sultanii din această perioadă au inițiat o serie de reforme politice și sociale, care au avut un impact direct și asupra relațiilor dintre Patriarhia Ecumenică și autoritatea otomană, așa cum s-a menționat anterior (pentru mai multe detalii, a se vedea subcapitolul IV.2.a.). Aceste schimbări s-au reflectat și în soarta celor 22 de patriarhi care au păstorit pe tronul Marii Biserici pe parcursul acestei perioade de un secol. Astfel, dintre cei 22 de patriarhi, 7 au murit în funcție, 6 au fost depuși, iar 9 s-au retras din diferite motive, dar toți au murit de moarte naturală. De

asemenea, din totalul de 22 patriarhi, 16 au păstorit o singură dată, 5 de câte două ori, iar unul singur de trei ori, fiind vorba despre patriarhul *Antim al VI-lea* (1845-1848, 1853-1855, 1871-1873). Cea mai scurtă păstorire a fost cea a patriarhului *Meletie al III-lea*, între 18 aprilie și 28 noiembrie 1845, iar cea mai lungă, a patriarhului *Ioachim al III-lea* (4 octombrie 1878 – 30 martie 1884, 25 mai 1901 – 13 noiembrie 1912).

Primul patriarh ecumenic din această perioadă a fost *Evghenie al II-lea* (1821-1822), fost mitropolit de Pisidia. Acesta a trecut la cele veșnice la 27 iulie 1822, fiind urmat de patriarhul *Antim al III-lea* (1822-1824), fost mitropolit de Calcedon. La 9 iulie 1824, pentru refuzul său de a coopera cu autoritățile otomane și acuzat că a favorizat lupta pentru independență a sârbilor, Antim a fost depus și exilat la Mănăstirea „Sf. Ioan Botezătorul" din Cappadocia. Cu aprobarea sultanului, câteva luni mai târziu acesta a reușit să se stabilească la Smirna, unde a rămas până la moarte, survenită în anul 1842. Al treilea patriarh ecumenic din această perioadă a fost *Hrisant I* (1824-1826), fost mitropolit de Serres, care, la cererea autorităților otomane, a organizat un sinod patriarhal în ziua de 14 octombrie 1825, unde a fost hotărâtă suspendarea patriarhului Teofil al III-lea al Alexandriei pe motivul că a lipsit prea mult timp din eparhie. În septembrie 1826, pe scaunul patriarhal de la Constantinopol a fost numit *Agatanghel I* (1826-1830), bulgar de origine de lângă Adrianopol, călugărit la Mănăstirea Iviron din Sfântul Munte, ce slujise ca preot al comunității grecești din Moscova, ca mitropolit de Belgrad și apoi ca mitropolit de Calcedon. În demnitatea de patriarh ecumenic, acesta a fost foarte aspru cu supușii săi și, luând unele hotărâri contestate, a fost depus și exilat la Cezareea, unde a murit după un an. Patriarhul Agatanghel a fost un om foarte învățat, cunoscând limbile bulgară, greacă, turcă, rusă și franceză, de la el rămânând unele lucrări despre Botez, Mirungere și Căsătorie. După depunerea patriarhului Agatanghel, a fost ales *Constanțiu I* (1830-1834), care studiase la Constantinopol, la Iași și Kiev și fost arhiepiscop de Sinai. Acesta s-a retras din demnitatea de patriarh după numai patru ani, redevenind arhiepiscop de Sinai. Patriarhului Constanțiu I

L-a urmat, pentru o scurtă perioadă, între august 1834 și septembrie 1835, *Constanțiu al II-lea*, dar acesta a fost depus. A urmat patriarhul *Grigorie al VI-lea* (1835-1840, 1867-1871), fost mitropolit de Serres, un ierarh ascet și cu o viață morală aleasă, dar strict în deciziile sale mai ales referitoare la principiile căsătoriei și ale vieții monahale, precum și în ceea ce privește relațiile cu catolicii și cu protestanții. Pe linie culturală, patriarhul Grigorie al VI-lea s-a remarcat prin inițierea unei traduceri a Sfintei Scripturii în limba greacă modernă. Tot în plan cultural s-a remarcat și patriarhul *Gherman al IV-lea* (1842-1845, 1852-1853), care, la 1 octombrie 1844, a înființat, în cadrul Mănăstirii „Sfânta Treime” din insula Halki, Școala teologică de nivel superior de pe „Colina Speranței” (*Umut Tepesi*).

Pe plan interortodox s-a afirmat patriarhul *Antim al VI-lea*, fost călugăr la Mănăstirea Esfigmenu de la Muntele Athos, și mitropolit de Serres, Brusa și Efes. Pe parcursul primei sale păstoriri, acesta s-a ocupat de reorganizarea școlilor Patriarhiei, iar în anul 1848, împreună cu patriarhii Ierotei al Alexandriei, Metodie al Antiohiei și Chiril al Ierusalimului, a publicat *Enciclica patriarhilor răsăriteni către ortodocșii de pretutindeni* (pentru mai multe detalii, a se vedea subcapitolul XX.2.). În timpul celei de-a doua păstoriri, Antim al VI-lea s-a confruntat cu „schisma bulgară”, pentru soluționarea ei acesta convocând, între 29 august și 16 septembrie 1872, un sinod intitulat în registratura oficială a Patriarhiei Ecumenice „Sfântul și Marele Sinod întrunit ca să discute chestiunea bulgară” (A. Melloni, p. 363). Alături de Patriarhul Ecumenic Antim al VI-lea, la acest sinod au fost prezenți patriarhii Sofronie al Alexandriei și Ierotei al Antiohiei, dimpreună cu Sofronie, arhiepiscopul Ciprului și alți 27 de mitropoliți și episcopi. La începutul sinodului a fost de față și patriarhul Chiril al Ierusalimului, care însă a refuzat să semneze hotărârile sinodului. În cadrul sinodului s-a luat decizia ca ierarhii care, cu aprobarea autorităților otomane, inițiaseră înființarea Exarhatului Bulgar cu reședința la Constantinopol și care se întindea în cadrul Imperiului Otoman, deci în cadrul jurisdicției Patriarhiei Ecumenice, să fie anatematizați (pentru mai multe detalii, a se vedea subcapitolul

XII.6.a.). Atitudinea bulgarilor a fost considerată drept *filetism*, respectiv naționalism bisericesc, și a fost condamnată.

Lui Antim al VI-lea i-a urmat patriarhul *Ioachim al IV-lea*, care a avut o păstorire de numai doi ani (1884-1886). În timpul său, la data de 25 aprilie 1885, Bisericii Ortodoxe Române i-a fost acordat statutul de autocefalie. După Ioachim al IV-lea, a urmat patriarhul *Dionisie al V-lea* (1887-1891), fost mitropolit de Adrianopol, apreciat drept un om prudent, dar autoritar. Acest patriarh s-a luptat pentru recâștigarea privilegiilor pe care Patriarhia Ecumenică le obținuse sub otomani și pe care le pierduse ulterior, printre ele numărându-și competența tribunalelor bisericești de a-i judeca pe episcopi. În scopul redobândirii acestor drepturi, patriarhul Dionisie al V-lea și-a depus demisia în două rânduri, în 23 iulie și în 3 august 1890, dar ambele demisii i-au fost refuzate. Ca urmare a acestui fapt, între 3 octombrie și 24 decembrie 1890, ierarhul a declarat Biserica „sub persecuție", închizând toate bisericile aparținând Patriarhiei Ecumenice și interzicând orice slujbă. Aceste măsuri au deteriorat relațiile Patriarhiei cu Poarta, ele fiind remediate doar în urma intervenției Rusiei, care amenința Imperiul Otoman cu un eventual război, dacă privilegiile Patriarhiei nu erau recunoscute. Conflictul a fost rezolvat în mod favorabil pentru Patriarhia Ecumenică la data de 24 decembrie 1890, când Înalta Poartă anunța că privilegiile acesteia urmau a fi respectate. În vara anului următor, patriarhul a murit de apoplexie.

Un alt patriarh care s-a remarcat în această perioadă a fost *Ioachim al III-lea*, ierarh foarte învățat și cunoscător al limbilor română și germană, menționat anterior pentru lungimea păstoririi sale (1878-1884, 1901-1912). La 12 iunie 1902, patriarhul Ioachim al III-lea publica o *Enciclică patriarhală și sinodală*, adresată „*Patriarhilor de Alexandria și Ierusalim și Preasfintelor Biserici surori în Hristos din Cipru, Rusia, Grecia, România, Serbia și Muntenegru*", prin care cerea avizul acestora cu privire la aplicarea unor măsuri de promovare a relațiilor interortodoxe și la atitudinea ce trebuie urmată față de diferitele confesiuni creștine eterodoxe. După doi ani, același patriarh a publicat o a doua enciclică,

prin care rezuma ca linii de orientare răspunsurile primite la enciclica din anul 1902. Această enciclică din anul 1904 este considerată primul act al Patriarhiei Ecumenice prin care erau fixate criteriile de orientare în relațiile sale de tip „ecumenic" față de celelalte tradiții creștine. În anul 1908, patriarhul Ioachim publica și tomosul patriarhal și sinodal referitor la jurisdicția asupra comunităților creștin-ortodoxe grecești din diaspora, primul act ce arăta pretențiile Patriarhiei Ecumenice referitoare la jurisdicția exclusivă asupra creștinilor ortodocși din Diaspora indiferent de originea lor etnică. Această temă a preocupat intens dezbaterile interortodoxe pe tot parcursul secolului al XX-lea și a fost cel puțin în parte rezolvată prin hotărârile Sfântului și Marelui Sinod al Bisericii Ortodoxe din iunie 2016.

Ultimul patriarh care a primit recunoașterea sa din partea sultanului otoman a fost *Gherman al V-lea* (1913-1918), urmașul patriarhului Ioachim al III-lea. Acesta s-a născut în cartierul Fanar din Constantinopol și a studiat la Ierusalim, la Atena și, în final, la Halki. De asemenea, el a fost, pe rând, mitropolit de Kos, Rhodos, Heracleea și Calcedon. Fiind un om foarte învățat, Gherman a fost cel care a elaborat *Enciclica patriarhală și sinodală* care a fost publicată în anul 1920, după depunerea sa. Această enciclică, semnată de membrii Sfântului Sinod în frunte cu mitropolitul Dorotei de Brusa, în calitate de *Locum Tenens*, și datată în ianuarie 1920, era adresată „*Bisericilor lui Hristos de pretutindeni*". Totodată, ea este socotită *Magna Carta* a orientării Bisericii Ortodoxe în Mișcarea Ecumenică, în ea regăsindu-se o întreagă serie de propuneri concrete, multe dintre ele nefiind rezolvate nici astăzi.

Izbucnirea unei revolte puternice a turcilor împotriva Patriarhiei Ecumenice, la data de 7 octombrie 1918, a dus, cinci zile mai târziu, la retragerea forțată a patriarhului Gherman al V-lea la Calcedon (Kadikoy), unde a trecut la cele veșnice la 19 octombrie 1920. După retragerea acestuia, a urmat o vacanță a tronului patriarhal, din octombrie 1918 până în noiembrie 1921. În această perioadă au activat, în calitate de *Locum Tenens*, mitropoliții Dorotei de Brusa (octombrie 1918 – martie 1921) și Nicolae de Cezareea (6 martie – 25 noiembrie 1921).

IV.5. **Patriarhia Ecumenică din anul 1921 până astăzi**

După o vacanță de trei ani și o lună a scaunului patriarhal de la Constantinopol, în luna noiembrie 1921 a fost ales un nou patriarh, în persoana lui *Meletie al IV-lea Metaxakis* (25 noiembrie 1921 – 20 septembrie 1923). Acesta nu a fost însă recunoscut de autoritățile turce, fapt pentru care el este încadrat în lista patriarhilor din ultima perioadă, deși el a păstorit înainte de înființarea formală a Republicii Turce. Meletie al IV-lea a fost o personalitate cu totul ieșită din comun din mai multe puncte de vedere. În primul rând, el a fost singurul ierarh grec care a ajuns întâistătătorul a trei Biserici Ortodoxe Autocefale: arhiepiscop al Atenei și al întregii Elade, cu numele de Meletie al III-lea (1918-1920), patriarh ecumenic și patriarh al Alexandriei, cu numele de Meletie al II-lea (1926-1935). Totodată, la începutul carierei sale eclesiastice, acesta a slujit în cadrul Patriarhiei Ierusalimului ca secretar al Sfântului Sinod (1900-1908), apoi ca mitropolit de Kition în Biserica Ciprului (1910), fiind așadar singurul teolog care a slujit în posturi de răspundere în toate cele cinci Biserici Ortodoxe de limbă greacă. De asemenea, după demisia sa din demnitatea de arhiepiscop al Atenei, Meletie a emigrat în America, unde, în primăvara anului 1921, s-a pus în fruntea unei arhiepiscopii greco-ortodoxe, iar când în toamna aceluiași an a fost ales patriarh ecumenic, acesta a călătorit la Constantinopol cu un vapor cu drapel bizantin, ceea ce a constituit unul dintre motivele pentru care autoritatea turcă nu l-a recunoscut.

Ajuns patriarh la Constantinopol, Meletie al IV-lea a trecut Arhiepiscopia greacă din America sub jurisdicția Patriarhiei Ecumenice, act care nu a fost recunoscut de Biserica Greciei, din cauza faptului că aceasta din urmă înființase acea eparhie, astfel izbucnind primul conflict interortodox legat de *Diaspora Ortodoxă*. Tot acest patriarh a acceptat, la 7 iulie 1923, în jurisdicția Patriarhiei Ecumenice *Mitropolia Estoniei*, care până atunci aparținuse Patriarhiei Moscovei. În același timp, a fost trecută sub jurisdicția Patriarhiei Ecumenice și *Arhiepiscopia Ortodoxă a Finlandei*, care aparținuse tot Patriarhiei Moscovei. Patriarhul Meletie

al IV-lea a pregătit și prezidat *Congresul panortodox* de la Constantinopol, dintre 10 mai – 8 iunie 1923, care a recomandat, printre altele, îndreptarea calendarului în Bisericile Ortodoxe, având în vedere faptul că, mai înainte cu câțiva ani, toate guvernele țărilor ortodoxe adoptaseră pe linie civilă, la sugestia Ligii Națiunilor, calendarul gregorian. În vara anului 1923, sub presiunea propriilor clerici nemulțumiți de reformele sale, patriarhul Meletie al IV-lea s-a retras la Muntele Athos, de unde, în luna mai a anului 1926, a fost ales patriarh al Alexandriei.

După retragerea lui Meletie al IV-lea, pe tronul patriarhal de la Constantinopol a urmat *Grigorie al VII-lea* (6 decembrie 1923 – 17 noiembrie 1924), primul patriarh recunoscut de Kemal Pașa, primul președinte al Republicii Turce înființată la 29 octombrie 1923. Patriarhul Grigorie al VII-lea a introdus în Patriarhia Ecumenică, în luna martie 1924, calendarul îndreptat, iar la 13 noiembrie 1924 a semnat tomosul de acordare a autocefaliei Bisericii Ortodoxe din Polonia. La 17 noiembrie 1924, acesta a murit subit, în urma unui atac de cord.

Al treilea patriarh din această perioadă a fost *Constantin al VI-lea* (17 decembrie 1924 – 22 mai 1925), care, la 30 ianuarie 1925 a fost deportat de autoritatea turcă în Grecia și a abdicat în ziua de 22 mai a aceluiași an. Expulzarea acestui patriarh, care a păstorit doar o lună și jumătate, a declanșat un val de proteste până la nivelul Societății Națiunilor, dar fără succes.

Din vara anului 1925, în demnitatea de patriarh ecumenic a urmat *Vasile al III-lea* (1925-1929). Acest patriarh a studiat Filosofia și Teologia la Atena, apoi filosofia la München, unde a obținut și doctoratul. După ce a predat la Seminarul Teologic din Halki, a ajuns mitropolit de Anchialos (Pomorie, în Bulgaria), apoi de Niceea. La 1 mai 1926, patriarhul Vasile al III-lea a adresat o enciclică tuturor întâistătătorilor Bisericilor Ortodoxe, prin care le cerea opinia în legătură cu perspectiva convocării unor congrese sau conferințe pregătitoare, precum și a unui *Pro-Sinod* constituit din reprezentanții tuturor Bisericilor Ortodoxe, care să fie premergător unui Sinod Ecumenic, cum se considera atunci. Aceasta a fost primul pas pe calea pregătirii unui Sinod al întregii Biserici

Ortodoxe. Acest patriarh a fost un om de înaltă cultură, publicând foarte multe texte patristice în ediții critice. Într-o lucrare privind *Căsătoria clericilor*, publicată la Constantinopol în anul 1923, el s-a pronunțat în favoarea anulării obligativității celibatului episcopilor.

Urmașul lui Vasile al III-lea, patriarhul *Fotie al II-lea* (1929-1935) a fost la rândul său un om foarte învățat, cu studii la Plovdiv, Atena și München, unde a obținut doctoratul în Filosofie. De asemenea, acesta vorbea limbile greacă, turcă, bulgară, franceză și germană. Fotie a contribuit la îmbunătățirea relațiilor dintre Turcia și Grecia. Cu prilejul vizitei prim-ministrului grec Eleftherios Venizelos în Turcia, din toamna anului 1930, președintele Turciei, Kemal Atatürk i s-a adresat lui Fotie al II-lea pentru prima dată cu titlul de patriarh. Pentru rezolvarea disputei privitoare la Arhiepiscopia greacă din America, la 30 august 1930 patriarhul Fotie l-a numit arhiepiscop al Americii pe episcopul din Corfu, Athenagoras. Acest patriarh a continuat și activitățile de pregătire a unui sinod al Bisericii Ortodoxe. Astfel, la data de 8 mai 1930, a convocat întrunirea *Conferinței interortodoxe*, care s-a desfășurat la Mănăstirea Vatoped de la Muntele Athos între 8-23 iunie 1930, și a adoptat prima listă de teme ce urmau să fie discutate la nivel panortodox. Patriarhul Fotie al II-lea a murit la 29 decembrie 1935 la vârsta de 61 ani.

La începutul anului 1936 a fost ales pe scaunul patriarhal *Veniamin I* (1936-1946). Pe lângă dificultățile legate de cel de-al Doilea Război Mondial, acest patriarh s-a confruntat și cu un mare incendiu, care în anul 1941 a distrus o mare parte din reședința patriarhală. Urmașul lui Veniamin I, patriarhul *Maxim al V-lea* (1946-1948), a păstorit puțin mai mult de doi ani, dar fiind bolnav de nervi s-a retras, trecând la cele veșnice la 1 ianuarie 1972 în Elveția.

În toamna anului 1948 a fost ales în fruntea Patriarhiei Ecumenice unul dintre cei mai reprezentativi întâistătători ai ei din perioada modernă, în persoana patriarhului *Athenagoras I* (1948-1972). Acest patriarh, pe numele de botez Aristokles Spirou, s-a născut lângă Ioannina, în Epir, la data de 25 martie 1886, ca fiu al unui medic de țară. A studiat la Școala patriarhală din insula Halki, după care a activat,

printre altele, ca secretar al arhiepiscopului Meletie al III-lea al Atenei. În anul 1922, Athenagoras a devenit episcop de Corfu, iar la 30 august a fost numit de patriarhul Fotie al II-lea arhiepiscop al Americii, unde a înființat în anul 1937 Școala greacă de Teologie „Sfânta Cruce”, de lângă Boston. La 1 noiembrie 1948, Athenagoras a fost ales patriarh ecumenic. Datorită aprecierii de care s-a bucurat în America, la începutul anului 1949, în momentul plecării sale la Constantinopol, acesta a călătorit cu avionul prezidențial pus la dispoziție de președintele Statelor Unite ale Americii, Harry Truman (1945-1953), fapt ce l-a impus în fața opiniei publice din Turcia.

Una dintre prioritățile activității patriarhului Athenagoras a fost adâncirea relațiilor dintre toate Bisericile Ortodoxe, în primul rând prin vizite personale în toate aceste Biserici, dar mai ales prin reluarea și intensificarea procesului de pregătire a unui sinod al întregii Biserici Ortodoxe, respectiv prin convocarea celor patru *Conferințe Panortodoxe* [Rhodos (1961, 1963, 1964) și Chambésy (1968)]. La aceste întruniri au fost definitivate titulatura, metodologia și tematica sinodului întregii Biserici Ortodoxe, sinod care, începând de la Conferința Panortodoxă din anul 1968, s-a numit *Sfântul și Marele Sinod al Bisericii Ortodoxe*. În comuna Chambésy, de lângă Geneva, patriarhul Athenagoras a înființat, în anul 1966, *Centrul Ortodox al Patriarhiei Ecumenice*, unde a fost stabilit Secretariatul pentru pregătirea sinodului întregii Biserici Ortodoxe. Se crede că acest centru a fost gândit ca un eventual refugiu al patriarhului ecumenic, în cazul în care acesta ar fi expulzat din Turcia.

Totodată, patriarhul Athenagoras a fost în favoarea unei apropieri concrete față de Biserica Romano-Catolică, mai ales după întâlnirea sa cu papa Paul al VI-lea (1963-1978) la Ierusalim, în zilele de 5 și 6 ianuarie 1964. Așa a început ceea ce ambii prelați au numit „Dialogul dragostei”, menit să pregătească „Dialogul adevărului”. Ca urmare a acestui dialog și după o pregătire aprofundată printr-o comisie mixtă, cei doi prelați au ridicat în aceeași zi, la 7 decembrie 1965 – papa Paul al VI-lea în cadrul ultimei sesiuni publice a Conciliului Vatican II (1962-1965) din Catedrala „Sfântul Petru” de la Roma, iar patriarhul Athenagoras

în Catedrala „Sfântul Gheorghe" din Fanar – anatema dintre cele două Biserici pronunțată în luna iulie 1054. Apropierea dintre cei doi prelați a continuat prin vizita papei la Constantinopol, în ziua de 25 iulie 1967, când a fost primit frățește în Catedrala „Sfântul Gheorghe" din Fanar, și a patriarhului la Roma, în ziua de 26 octombrie a aceluiași an. Toate aceste fapte fără precedent, precum și cuvântările ținute de o parte și de alta au fost publicate la Roma și la Constantinopol, în anul 1971, într-un volum intitulat *Tomos Agapis*. După moartea celor doi protagoniști, această deschidere a fost continuată prin inițierea unui dialog teologic bilateral între cele două Biserici în anul 1980. La sfârșitul vieții sale, patriarhul Athenagoras a fost nevoit să vadă închisă Școala teologică de la Halki, la care studiase atât el, cât și mai mulți dintre înaintașii săi, dar și cei doi urmași pe tronul patriarhal. Școala aceasta a fost închisă în anul 1971, în baza unei decizii a Curții Constituționale de la Ankara, prin care se interzicea funcționarea instituțiilor private de învățământ superior. Patriarhia Ecumenică a intervenit în nenumărate rânduri, la cel mai înalt nivel, pentru redeschiderea școlii, dar în ciuda unor promisiuni vagi din partea autorităților turce, ea a rămas închisă până astăzi.

După trecerea la cele veșnice a patriarhului Athenagoras în ziua de 7 iulie 1972, mitropolitul Meliton de Calcedon (1966-1989) a fost desemnat ca *Locum Tenens* și apoi recomandat spre a fi ales patriarh, dar nu a fost acceptat de autoritățile turce. Ca urmare a acestui fapt, în ziua de 16 iulie 1972, pe tronul patriarhal a fost ales *Dimitrie I* (1972-1991), fost mitropolit de Imbros. Noul patriarh s-a născut la 8 septembrie 1914 la Constantinopol, unde a studiat mai întâi la Liceul francez din cartierul Galata, apoi teologia la Școala patriarhală din insula Halki. Între anii 1945-1950 a fost numit preot al comunității ortodoxe din Teheran, unde a predat limba greacă veche la universitatea de acolo. Reîntors la Istanbul, a activat între anii 1964-1972 ca episcop-vicar al Arhiepiscopiei de Constantinopol, iar în anul 1972 a fost numit mitropolit de Imbros, scaun din care a fost ridicat la demnitatea de patriarh ecumenic.

Dimitrie I a sprijinit continuarea procesului de pregătire a Sfântului și Marelui Sinod al Bisericii Ortodoxe. În acest sens, în timpul

păstoririi sale au avut loc primele trei *Conferințe Panortodoxe Presinodale* la Centrul Ortodox de la Chambésy (în anii 1976, 1982 și respectiv 1986). Totodată, acesta a continuat activitatea de apropiere față de Biserica Romano-Catolică inițiată de înaintașul său. Astfel, cu prilejul vizitei papei Ioan Paul al II-lea la Fanar, în ziua de 30 noiembrie 1979, cu ocazia prăznuirii Sf. Apostol Andrei – fapt ce însemna recunoașterea originii apostolice a scaunului de Constantinopol –, cei doi prelați au anunțat inițierea iminentă a dialogului oficial dintre cele două Biserici. Totodată, cu prilejul vizitei patriarhului Dimitrie la Roma, în ziua de 7 decembrie 1987, cei doi întâistătători au recitat împreună, în Catedrala „Sfântul Petru", Simbolul de credință niceo-constantinopolitan fără adaosul *Filioque*. Tot în această perioadă au fost inițiate dialoguri teologice cu Biserica Vechilor-Catolici (1975), Biserica Romano-Catolică (1980), Federația Luterană Mondială (1981), Bisericile Vechi Orientale (1985) și Alianța Mondială a Bisericilor Reformate (1988).

Patriarhul Dimitrie I a murit în ziua de 2 octombrie 1991, fiind urmat în demnitatea de patriarh ecumenic de *Bartolomeu I* (din 2 noiembrie 1991 până în prezent), fost mitropolit de Calcedon și unul dintre cei mai apropiați colaboratori ai înaintașului său. Patriarhul Bartolomeu, cu numele de mirean Dimitrios Arkhontonis, s-a născut pe insula Imbros, în ziua de 29 februarie 1940. După absolvirea Liceului Zografos din Istanbul, tânărul Dimitrios a urmat cursurile Școlii patriarhale din insula Halki, pe care le-a absolvit în anul 1961. Părintele spiritual al acestuia a fost mitropolitul Meliton de Calcedon, care i-a dat și numele monahal de Bartolomeu. Între anii 1961-1963, Bartolomeu a împlinit serviciul militar în armata turcă, terminând cu grad de ofițer. Între 1963 și 1968, acesta a studiat la Institutul Oriental Pontifical din Roma, apoi la Institutul Ecumenic de la Bossey (Elveția) și la Universitatea din München (Germania). A obținut titlul de Doctor în Drept Canonic din partea Universității Pontificale Gregoriene din Roma, pe baza tezei *Codificarea legilor sfinte și a ordonanțelor canonice în Biserica Ortodoxă*. În anul 1973, arhimandritul Bartolomeu a fost ales mitropolit de Filadelfia, iar în ianuarie 1990, mitropolit de Calcedon, urmând în acest scaun mentorului său, mitropolitul Meliton Khatzis.

Patriarhul Bartolomeu este cunoscut în întreaga lume ca „patriarhul verde", pentru angajamentul său în favoarea protecției mediului înconjurător. De asemenea, acesta a promovat cooperarea interortodoxă, inițiind în acest sens, începând din anul 1992, organizarea de întruniri (*Sinaxe*) ale Întâistătătorilor Bisericilor Ortodoxe Autocefale, structură la început cu caracter consultativ, dar care a devenit factor decizional în procesul de pregătire a Sfântului și Marelui Sinod al Bisericii Ortodoxe. În acest proces au participat toate cele 14 Biserici Ortodoxe Autocefale până în luna ianuarie 2016, când a avut loc Sinaxa întâistătătorilor și a reprezentanților acestora la Centrul Ortodox al Patriarhiei Ecumenice de la Chambésy, unde au fost luate ultimele hotărâri privind lista temelor, convocarea și desfășurarea Sfântului și Marelui Sinod, care s-a desfășurat între 19-26 iunie 2016, la Academia Ortodoxă din insula Creta. Din nefericire, la acest sinod au participat numai 10 dintre cele 14 Biserici Ortodoxe Autocefale, absente fiind, din diferite motive, Patriarhia Antiohiei, Patriarhia Rusă, Patriarhia Bulgară și Patriarhia Georgiană, ceea a constituit un mare obstacol pe calea receptării hotărârilor sinodului la nivel panortodox (pentru mai multe detalii, a se vedea subcapitolul XXIV.6.).

Patriarhul Bartolomeu a reprezentat Patriarhia Ecumenică la nenumărate întruniri intercreștine și interreligioase, dar și politice internaționale, prin care a afirmat rolul Bisericii Ortodoxe în lumea de astăzi. În acest sens, înaltul ierarh ortodox i-a vizitat pe papii de la Roma Ioan Paul al II-lea, Benedict al XVI-lea și Francisc I, prilejuri cu care a semnat diferite declarații comune cu aceștia. Totodată, acesta s-a îngrijit de afirmarea drepturilor Patriarhiei Ecumenice față de celelalte Biserici Ortodoxe Autocefale, uneori chiar cu prețul întreruperii unității dintre ele, așa cum s-a întâmplat în primăvara anului 2004, când Sfântul Sinod al Bisericii Greciei, sub conducerea arhiepiscopului Hristodoulos al Atenei și al întregii Elade, a numit trei noi mitropoliți în eparhiile din nordul Greciei care erau în jurisdicția Patriarhiei Ecumenice, dar care din anul 1928 se aflau sub administrarea Sfântului Sinod de la Atena. În legătură cu alegerea de mitropoliți în scaunele vacante din

acele eparhii, înțelegerea era ca Biserica Greciei să prezinte propunerile de noi mitropoliți Patriarhiei Ecumenice, aceasta din urmă fiind cea care lua hotărârea finală cu privire la numirea lor. Din cauza nerespectării acordului de către Biserica Greciei, Patriarhia Ecumenică a întrerupt comuniunea cu arhiepiscopul Hristodoulos. Însă acest conflict s-a stins după scurtă vreme, în urma recunoașterii de către arhiepiscopul Atenei a drepturilor Patriarhiei Ecumenice. De asemenea, Patriarhul Bartolomeu a acordat, la 6 ianuarie 2019, autocefalia unei părți a Bisericii Ortodoxe din Ucraina, care până în toamna anului 2018 fusese declarată schismatică de Patriarhia Moscovei, de care depinsese până în acel moment. Drept urmare a acestei intervenții a Constantinopolului în afacerile interne ale Bisericii Ruse, Patriarhia Moscovei a întrerupt comuniunea euharistică cu Patriarhia Ecumenică.

Situația Patriarhiei Ecumenice de la jumătatea secolului trecut până astăzi se reflectă în primul rând prin faptul că pe parcursul acestei perioade de șapte decenii au păstorit numai trei patriarhi, ultimul dintre ei fiind încă în funcție. În ciuda multiplelor dificultăți pe care le-au avut de înfruntat acești trei patriarhi, păstorirea lor luată împreună este din multe puncte de vedere fără precedent. Astfel, din punct de vedere al structurii sale administrative privind eparhiile din jurisdicția sa și răspândirea lor geografică, cu excepția eparhiilor din Turcia și a celor din cadrul Republicii Elene, Patriarhia Ecumenică de astăzi nu mai are nimic de-a face cu structura Marii Biserici din veacurile precedente. În al doilea rând, mai mult decât în secolele precedente, Patriarhia Ecumenică este o Biserică plurietnică, al cărei centru de greutate pastorală este în afara vechiului spațiu bizantin. Cu toate acestea, Marea Biserică ține la vechile ei privilegii, pe care se străduiește să le afirme uneori cu riscul sacrificării unității euharistice a Bisericii Ortodoxe celei una, care este comuniunea tuturor Bisericilor Ortodoxe Autocefale. La începutul celui de-al treilea mileniu creștin, Biserica Ortodoxă cea una este pusă la grele încercări, iar Patriarhiei Ecumenice îi revine un rol de frunte în acțiunea de afirmare și conservare a unității Ortodoxiei universale.

Bibliografie

În limba română: Nicolae IORGA, *Bizanț după Bizanț*, trad. Liliana Iorga-Pippidi, Ed. Enciclopedică Română, București, 1972; Steven RUNCIMAN, *Marea Biserică în captivitate*, trad. Mihai-Silviu Chirilă, Ed. Sophia, București, 2013; S. RUNCIMAN, *Căderea Constantinopolului 1453*, trad. A. Elian, Ed. Nemira, București, 2011; Ioan RĂMUREANU, „Ghenadie II Scholarios, primul patriarh ecumenic sub turci", în: *O*, 1/1956; Dumitru STĂNILOAE, *Viața și activitatea patriarhului Dosofteiu al Ierusalimului și legăturile lui cu Țările Românești*, Institutul de arte grafice și Ed. „Glasul Bucovinei", Cernăuți, 1929; Nicolae M. POPESCU, *Patriarhii Țarigradului prin țările românești. Veacul al XVI-lea*, București, 1914; N.M. POPESCU, „Kiril Lukaris și Ortodoxia românească ardeleană", în *BOR*, 7-8/1946; Alexandru ELIAN, „Legăturile Mitropoliei Ungrovlahiei cu Patriarhia de Constantinopol și cu celelalte Biserici Ortodoxe de la întemeiere până la 1800", în vol *Istoria Mitropoliei Țării Românești*, pr. M. PĂCURARIU (ed.), Ed. Trinitas, București, 2010; Ioan IVAN, „Patriarhi ortodocși în Moldova", în: *MMS*, 9-12/1975; Marin M. BRANIȘTE, „Patriarhi de Constantinopol prin Țările Române în a doua jumătate a secolului al XVII-lea", în: *MO*, 1-2/1958; Ioan DURĂ, „Voievozii Valahiei și Moldovei și patriarhii ortodocși ai Răsăritului în a doua jumătate a secolului al XVII-lea", în: *GB*, 9-10/1982; Dan Ioan MUREȘAN, „Patriarhia ecumenică și Ștefan cel Mare. Drumul sinuos de la surse la interpretare", în vol. *În memoria lui Alexandru Elian*, V. MUNTEAN (ed.), Ed. Arhiepiscopiei Timișoarei, 2008.

În limbi străine: Alberto MELLONI (ed.), *Conciliorum Oecumenicorum Generaliumque Decreta*, vol. IV/1: *The Great Councils of the Orthodox Churches. Decisions and Synodika From Constantinople 861 to Constantinople 1872*, Brepols Publishers, Turnhout, 2016; Basile Th. STAVRIDIS, *Histoire du Patriarcat œcuménique*, Centre d'études Istina, Paris, 1970; †MAXIMOS VON SARDES, *Das ökumenische Patriarchat in der orthodoxen Kirche*, Verlag Herder, Freiburg im Breisgau, 1980; Erich BRYNER, *Die Ostkirchen vom 18. bis zum 20. Jahrhundert*, Evangelische Verlagsanstalt, Leipzig, 1996; John CHRISSAVGIS, *The Ecumenical Patriarchate. A Brief Guide*, The Ecumenical Patriarchate, Istanbul, 2004; J. CHRISSAVGIS (ed.), *Cosmic Grace – Humble Prayer. The Ecological Vision of the Green Patriarch Bartholomew I*, William B. Erdmans Publishing Company, Grand Rapids/Cambridge, 2003; Samim AKGÖNÜL, *Le Patriarcat grec orthodoxe: de l'isolement à l'internationalisation de 1923 à nos jours*, Institut français d'études anatoliennes, Éd. Maisonneuve & Larose, Paris, 2004; Petre Ș. NĂSTUREL, Dan Ioan MUREȘAN, „Denys II de Constantinople (1546-1556) et les débuts de la politique européenne du Patriarcat Œcuménique", în vol. *Le Patriarcat Œcuménique de Constantinople aux XIVe – XVIe siècles: Rupture et Continuité*, Actes du colloque international, Rome, 5-7 décembre 2005, Centre d'études byzantines, néo-helléniques et sud-est européennes, Paris, 2007; Kirli Ntokme OUTKOU, „The Greek Orthodox Patriarchate of Istanbul and the Heybeliada Theological School (Halki Seminary): History, Discussions and JDP Government's Policy", în: *The Turkish Yearbook of International Relations*, 41/2010; Heinz OHME, „Das Ökumenische

Patriarchat von Konstantinopel und die türkische Religionspolitik", în: *Erfurter Vorträge zur Kulturgeschichte des Orthodoxen Christentums*, 6/2007; Rafi Gazer HACIK, „Die Orthodoxen Kirchen im Osmanischen Reich", în vol. *Die orthodoxen Kirchen der byzantinischen Tradition*, Thomas BREMER et al. (eds), Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 2013; Emre ÖKTEM, „La question de l'«oecuménicité» du Patriarcat orthodoxe d'Istanbul. Réflexion sur un arrête de la Cour de cassation turque", în: *Rivista di Studi Politici Internazionali*, Nuova Serie, LXXVII (2010), 3; Roderic H. DAVISON, *Reform in the Ottoman Empire, 1856-1876*, Princeton University Press, Princeton, 1963; Vitalien LAURENT, „Les premiers patriarches de Constantinople sous la domination turque (1454-1476). Succession et chronologie d'après un catalogue inédit", în: *Revue des études byzantines*, 26/1968; Olivier CLÉMENT, *La vérité vous rendra libre: entretiens avec le patriarche œcuménique Bartholomée 1*[er], Éd. J.-C. Lattès, Paris, 1996; E. VOULGARIS et al. (eds), *Orthodoxy and Oecumene. Gratitude volume in honor of Ecumenical Patriarch Bartholomaios I*, Harmos Publications, Athens, 2001; Elif Bayraktar TELLAN, *The Patriarch and the Sultan: The Struggle for Authority and the Quest for Order in the Eighteenth-Century Ottoman Empire*, İhsan Doğramacı Bilkent University – Department of History, Ankara, 2011; Gerhard PODSKALSKY, *Griechische Theologie in der Zeit der Türkenherrschaft (1453-1821). Die Orthodoxie im Spannungsfeld der nachreformatorischen Konfessionen des Westens*, Verlag C.H. Beck, München, 1988; Demetrius KIMINAS, *The Ecumenical Patriarchate. A History of Its Metropolitanates with Annotated Catalogs*, The Borgo Press, San Bernandino, 2009.

CAPITOLUL V

PATRIARHIA ALEXANDRIEI DIN SECOLUL AL XI-LEA PÂNĂ ASTĂZI*

V.1. Contextul politic în care a activat Patriarhia Alexandriei în această perioadă

Patriarhia Alexandriei a suferit mult în timpul stăpânirii arabe asupra Egiptului (641-1250), dar și mai mult sub stăpânirea mamelucilor (1250-1517), perioadă în care Biserica Sfântului Marcu a fost izolată de restul Bisericii Ortodoxe. Dificultățile cu care s-a confruntat pe tot parcursul acestei perioade această Biserică au fost cauzate și de faptul că marea majoritate a creștinilor proveniți dintre vechii egipteni, numiți copți, au aderat la Biserica necalcedoniană, în sânul Patriarhiei Ortodoxe a Alexandriei rămânând doar creștinii de origine greacă, al căror număr a scăzut în timpul ocupației arabe până aproape de dispariție, dar cărora li s-au adăugat ulterior unii creștini ortodocși arabi siro-libanezi. Primele generații de stăpânitori arabi ai Egiptului au avut capitala în Egiptul de Nord, pe malul drept al Nilului, la *Fustat*. Fatimizii au fondat o nouă capitală, în anul 969, numită în limba arabă *al-Qâhira* (Victorioasa), nume care, pe filieră italiană, a devenit *Cairo*. Noua capitală a Egiptului a crescut mereu, ajungând la începutul celui de-al treilea mileniu creștin să numere peste 15 milioane de locuitori. Cu toate acestea,

* Capitol elaborat de Pr. prof. dr. Viorel Ioniță.

vechea Alexandrie elenistică, port la Marea Mediterană, numărând la începutul acestui mileniu peste 5 milioane de locuitori, și-a păstrat mereu farmecul și profilul ei de metropolă culturală a Orientului din timpul fondatorului ei, Alexandru cel Mare (356-323), până astăzi.

În anul 1250, Egiptul a fost ocupat de mameluci, sclavi eliberați de diferite origini etnice, care au stăpânit peste țara Nilului până la cucerirea otomană. Sub dominația mamelucilor, creștinii în general au avut cel mai mult de suferit, fapt dovedit și prin dezvoltarea fără precedent a unei literaturi polemice anticreștine, îndreptate mai ales împotriva copților, mai bogați și – începând din perioada arabă – prezenți în structurile administrative și politice ale statului. Totodată, pe parcursul acestei perioade, unii creștini și chiar unii ierarhi ortodocși erau folosiți ca ambasadori între autoritatea mamelucilor și împărații bizantini (Hasan Çolak, p. 40). După anexarea Egiptului, în anul 1517, de către sultanul otoman Selim I (1512-1520), soarta creștinilor din regiune s-a îmbunătățit relativ, acestora aplicându-li-se sistemul de *millet*. Totodată, puținii ortodocși din cadrul Patriarhiei de Alexandria au fost incluși în *Rūm millet*, împreună cu toți ceilalți ortodocși de sub stăpânirea sultanilor otomani, și puși teoretic sub protecția patriarhului ecumenic. La momentul ocupării Egiptului de către otomani, pe tronul patriarhal din Alexandria păstorea patriarhul *Ioachim* (1486-1567), care fusese hirotonit foarte tânăr la Antiohia și căruia sultanul Selim I i-a acordat o serie de privilegii. Totodată, datorită legăturilor sale cu primul țar al Rusiei, Ivan cel Groaznic (1547-1584), Ioachim s-a bucurat și de sprijinul material al acestuia.

După anul 1517, din cauza transformării Egiptului din stat în simplă provincie cu capitala la Cairo, rolul politic al acestui oraș a scăzut. În secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, Cairo a devenit iarăși un centru economic și cultural reprezentativ. Ca o expresie a acestei înfloriri, în această perioadă se afirmă *Universitatea al-Azhar*, care a rămas până astăzi una dintre cele mai reprezentative universități islamice din întreaga lume. Această dezvoltare economică a avut drept urmare și o creștere a numărului minorităților etnice și religioase din metropolă, care, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, constituiau 20% din totalul populației de aici.

Sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea au reprezentat o perioadă tulbure pentru istoria Egiptului. În acest sens, după ce în anul 1798 regiunea a intrat în posesia trupelor lui Napoleon Bonaparte, aceasta a fost ocupată de englezi, cu sprijinul unor contingente de albanezi, fapt ce a dus la izbucnirea unui război civil. Din vâltoarea evenimentelor, în anul 1805 s-a impus albanezul Mehmet Ali (1805-1848), întemeietorul dinastiei khedivilor – termen care în limba persană înseamnă stăpân sau vice-rege –, dinastie ai căror reprezentanți s-au aflat la conducerea Egiptului până în anul 1952. Treptat, Egiptul a intrat tot mai mult în sfera de influență a Marii Britanii, fapt ce a făcut ca, între anii 1882-1922, acesta să ajungă sub protectorat britanic. În anul 1914, khedivul Hussein Kamal și-a luat titulatura de sultan al Egiptului, conducând, sub protectorat britanic, până în anul 1917. În urma tulburărilor populare de după Primul Război Mondial, la 11 noiembrie 1922 Marea Britanie a acordat Egiptului independența de stat, acesta devenind regat și fiind condus, până în anul 1953, de trei regi din dinastia khedivilor, și anume: Fuad I (1922-1936), Faruk (1936-1952) și Fuad al II-lea (1952-1953). În anul 1928, profesorul Hassan el-Banna (1906-1949) a înființat asociația *Frații Musulmani*, cu o orientare anti-occidentală și islamist-integristă, asociație care a exercitat mari presiuni politice în societatea egipteană până astăzi.

În urma izbucnirii revoluției populare din anul 1952, la 18 iunie 1953 regele Fuad al II-lea a fost obligat să abdice, regatul fiind declarat republică, iar conducerea fiind preluată de Mohamed Naguib (1953-1954). Naguib a fost urmat de președinții Gamal Abdel Nasser (1956-1970), Anwar el-Sadat (1970-1981) și Mohammed Hosni Mubarak (1981-2011), acesta din urmă fiind înlăturat de mișcarea populară începută în nordul Africii în toamna anului 2010 sub numele de „Primăvara arabă". În urma tulburărilor provocate de înlăturarea lui Mohammed Hosni Mubarak, la conducerea Egiptului a urmat un președinte civil, în persoana lui Mohamed Morsi (2011-2013), susținut de *Frații Musulmani*, dar și acesta a fost îndepărtat de mișcarea populară. După o perioadă de schimbări și de interimat, începând din 8 iunie 2014 președinția Egiptului a fost preluată de Abdel Fattah el-Sisi.

În epoca modernă, pericolul pentru viața creștinilor nu a venit din partea conducerii de stat, ci din partea mișcărilor fundamentaliste, care au constituit mereu, chiar și pentru puterea politică, o permanentă amenințare și care au inițiat mai multe atacuri teroriste împotriva comunităților creștine.

V.2. Situația generală a Patriarhiei Alexandriei din secolul al XI-lea până în prezent

Istoria Patriarhiei de Alexandria din secolul al XI-lea până în pragul epocii moderne este foarte greu de reconstituit, mai ales din cauza lipsei unor surse directe, majoritatea informațiilor privind situația acestei venerabile Biserici regăsindu-se, indirect, mai ales în documentele Patriarhiei Ecumenice. Lipsa unor mărturii directe din viața celui de-al doilea scaun apostolic ortodox este o expresie a situației grele prin care acesta a trecut pe parcursul Evului Mediu. Pe de altă parte, lipsa surselor informative este cauzată și de numărul redus de credincioși ai acestei Biserici, precum și de sărăcia materială prin care ea a trecut de-a lungul mai multor secole. Nu în ultimul rând, odată cu scăderea numărului credincioșilor ortodocși din Egipt, a scăzut, până la dispariție, și numărul eparhiilor, astfel că, din cauza atâtor lipsuri, mulți patriarhi ai Alexandriei au fost aleși de Patriarhia Ecumenică, unii dintre ei neajungând niciodată la Alexandria, ci trăind la Constantinopol sau călătorind prin Țările Române și în Rusia după ajutoare. Astfel, Patriarhia de Alexandria a devenit tot mai mult dependentă de Patriarhia Ecumenică, dar, cu toate acestea, venerabila Biserică întemeiată de Sf. Evanghelist Marcu nu a încetat niciodată să existe, așa cum au crezut greșit unii istorici. Acestor dificultăți de ordin intern și provocate de autoritățile politice cu care s-a confruntat Patriarhia Alexandriei pe parcursul primelor secole ale celui de-al doilea mileniu creștin s-au adăugat și greutățile provocate de latini, atât prin cruciați, cât și prin înființarea, în anul 1215, de către papa Inocențiu al III-lea, a unui patriarhat latin al Alexandriei, acesta fiind desființat abia în anul 1964, printr-o decizie a Conciliului II Vatican.

Pe parcursul Evului Mediu, viața religioasă în Patriarhia de Alexandria a continuat mai ales în cadrul unor mănăstiri vestite, fondate și devenite celebre încă din primul mileniu creștin. Între acestea, merită amintită *Mănăstirea „Sfântul Sava"* din Alexandria, fondată în secolul al IV-lea, care până în secolul al IX-lea s-a numit *Mănăstirea „Sfântul Marcu"* și care, în Evul Mediu, a fost folosită drept catedrală patriarhală. Această mănăstire dispunea atât de un spital, cât și de o școală și de un cimitir. Un alt centru bisericesc important al Patriarhiei de Alexandria a fost *Mănăstirea „Sfântul Gheorghe"*, fondată în secolul al X-lea în orașul vechi din Cairo, edificiu ce a fost folosit pentru o perioadă și de copți și care, din timpul patriarhului *Meletie I Pigas* (1590-1601) până astăzi are în componența lui o școală, un spital și un adăpost pentru săraci. Între aceste centre trebuie menționate atât *Biserica „Sfântul Nicolae"* din Cairo, construită în anul 1623 și care a funcționat și drept Catedrală episcopală, cât și *Mănăstirea „Sfânta Ecaterina"* din Sinai, care începând cel mai târziu din secolul al XII-lea a aparținut Patriarhiei de Alexandria. Acest ultim așezământ a fost protejat de toți stăpânitorii Egiptului, dispunând de mijloace materiale considerabile, dar oscilând între Alexandria și Ierusalim. Ca urmare a acestui fapt, patriarhul *Marcu al VI-lea al Alexandriei* (1459-1484) a renunțat la drepturile Bisericii sale asupra lui în favoarea Patriarhiei Ierusalimului. Pe parcursul secolului al XVI-lea, călugării din Sinai au luptat și au reușit să dobândească autonomia, prin înființarea *Arhiepiscopiei de Sinai, Faran și Raithu*, al cărui arhiepiscop era ales de către călugării sinaiți (pentru mai multe detalii, a se vedea subcapitolul XIX.2.). Mănăstirea din Sinai dispunea de un metoc la Alexandria și de un altul în insula Creta, la acesta din urmă viețuind uneori patriarhii alexandrini în vreme de restriște. În ceea ce privește reședința patriarhilor de Alexandria, până în secolul al X-lea aceasta a fost reprezentată de orașul Alexandria, dar, după afirmarea orașului Cairo ca centru politic și economic, patriarhii Alexandriei și-au stabilit reședința în acest oraș până în perioada modernă.

Dependența Patriarhiei Alexandriei de Patriarhia Ecumenică, începută în timpul patriarhului Marcu al II-lea al Alexandriei, s-a impus

ca o necesitate, deoarece, pe parcursul Evului Mediu aceasta nu mai dispunea nici de o structură sinodală și nici de una administrativă, iar această dependență s-a manifestat prin faptul că majoritatea patriarhilor de Alexandria, până la jumătatea secolului al XIX-lea, erau aleși la Constantinopol. Dependența Alexandriei de Constantinopol s-a manifestat și prin faptul că Patriarhia Ecumenică i-a depus pe unii patriarhi ai Alexandriei, un exemplu în acest sens fiind cazul patriarhului *Paisie I* (1657-1678), care, în anul 1665, a fost depus de Sinodul Marii Biserici, sub conducerea patriarhului ecumenic Partenie al IV-lea, în timpul celei de-a doua păstoriri a acestuia (1665-1667), pe motivul că ierarhul alexandrin a lipsit prea mult timp din eparhia sa. Relațiile dintre primele două scaune patriarhale ortodoxe apostolice s-au manifestat și prin faptul că doi patriarhi ai Alexandriei au ajuns patriarhi ai Constantinopolului, și anume: Chiril Lucaris, patriarh al Alexandriei între anii 1601-1620, și Cosma al II-lea, întâistătător al Patriarhiei de Alexandria între anii 1712-1714. Totodată, au existat și patriarhi de Constantinopol care au ajuns apoi patriarhi ai Alexandriei, așa cum a fost patriarhul ecumenic Sofronie al III-lea (1863-1866), ajuns patriarh al Alexandriei cu numele de *Sofronie al IV-lea* (1870-1899), și patriarhul ecumenic Meletie al IV-lea Metaxakis (1921-1923), ajuns patriarh al Alexandriei cu numele de *Meletie al II-lea* (1926-1935). Referitor la această dependență, se cuvine subliniat faptul că Patriarhia Ecumenică a considerat că este de datoria ei să se comporte față de celelalte Biserici „ca o mamă iubitoare", așa cum se afirma în protocolul de alegere a patriarhului Matei al Alexandriei în anul 1746, însă ea a respectat totdeauna individualitatea Bisericii întemeiate de Sf. Evanghelist Marcu.

După ce toate teritoriile în care își exercitau activitatea patriarhiile de Alexandria, Antiohia și Ierusalim au fost încorporate în Imperiul Otoman în prima jumătate a secolului al XVI-lea, cooperarea dintre acestea și Patriarhia Ecumenică a devenit mai ușoară, toate patru aflându-se sub aceeași autoritate politică, iar dacă Patriarhia Ecumenică a influențat uneori activitatea celorlalte trei patriarhate apostolice, acestea la rândul lor au contribuit la rezolvarea unor conflicte interne ale Marii Biserici.

Pe parcursul secolului al XIX-lea, Patriarhia Alexandriei a intrat într-un proces de redresare, mai ales în urma imigrării în Egipt și în alte state africane a unui număr tot mai mare de greci, care s-au organizat în diferite asociații și au sprijinit activitatea Bisericii lor, cerând să contribuie și ei la alegerea patriarhului lor. Ca urmare a acestui fapt, primul patriarh al Alexandriei ales cu participarea credincioșilor din această Biserică a fost *Ierotei al II-lea* (1847-1858), care a hirotonit alți episcopi și a înființat sau reînființat mai multe eparhii. Din nefericire, inițiativele luate de acest vrednic ierarh au fost pentru scurt timp stopate sub urmașii săi, mai ales prin amestecul Bisericii Ruse în treburile interne ale Bisericii de Alexandria, pe care rușii doreau să o unească cu Biserica necalcedoniană a copților. Ca urmare a acestui fapt, primii doi urmași ai patriarhului Ierotei, respectiv patriarhii *Calinic* (1858-1861) și *Iacob* (1861-1865), s-au confruntat cu mari dificultăți apărute în sânul comunității ortodoxe din această Biserică. Totodată, în această perioadă s-a constituit Sfântul Sinod al Patriarhiei de Alexandria, care, în anul 1866, l-a ales pe patriarhul *Nicanor* (1866-1870). Din păcate, sub acest patriarh tulburările din sânul acestei Biserici au continuat. Astfel, din cauza îmbolnăvirii sale, rușii, cu suportul egiptenilor și al unei părți a grecilor, au ales un nou patriarh, în persoana călugărului Eugen de la Xiropotamu. Ca urmare a acestui fapt, patriarhul Nicanor a convocat sinodul, care a ales un episcop-vicar și urmaș al său, în persoana călugărului Nil de la Mănăstirea athonită Esfigmenu. Apariția a doi patriarhi – unul canonic, ales de sinod, iar celălalt necanonic – amenința cu producerea unei schisme în Biserica Alexandriei, astfel că, în fața acestui pericol, patriarhul Nicanor s-a retras din scaun în primăvara anului 1869. Restabilirea păcii și a ordinii în cadrul Patriarhiei a fost realizată prin intervenția Sfântului Sinod al Patriarhiei Ecumenice, care l-a ales ca patriarh al Alexandriei pe Sofronie al III-lea, fost patriarh al Constantinopolului, care a continuat dezvoltarea structurilor administrative și sinodale ale Bisericii Alexandriei, prin intermediul lor fiind consolidată independența acestui scaun apostolic.

Primul regulament de organizare și funcționare al Patriarhiei de Alexandria a fost elaborat în timpul păstoririi patriarhului *Meletie al II-lea*

Metaxakis și adoptat de guvernul egiptean. Prin acesta erau stabilite principiile de alegere a patriarhului, proces în care erau reprezentați și mirenii, apoi cele privitoare la alegerea episcopilor, precum și principiile de administrare a finanțelor și de funcționare a tribunalelor bisericești. În aceeași perioadă, a fost ales primul episcop ortodox arab, *Abdalah*, pentru eparhia de Axum. De altfel, începând din secolul al XIX-lea, profilul etnic al Patriarhiei de Alexandria s-a schimbat tot mai mult, atât prin faptul că ortodocșilor de etnie greacă li s-au adăugat cei sirieni de limbă arabă, cât și prin faptul că, din secolul al XX-lea, a fost dezvoltată o activitate misionară tot mai accentuată a acestei Biserici în Africa Subsahariană, un număr tot mai mare de grupări etnice noi îmbogățind comunitatea Patriarhiei de Alexandria, al cărei întâistătător se intitulează pe drept cuvânt „Papă și Patriarh al *Alexandriei și al întregii Africi*".

V.3. **Patriarhii Alexandriei din secolul al XI-lea până în prezent**

Activitatea patriarhilor Alexandriei pe parcursul celui de-al doilea mileniu creștin poate fi grupată în patru perioade, în funcție de regimul politic al Egiptului, și anume: 1. între anii 1052-1567, respectiv de la începutul păstoririi patriarhului Leontie până la sfârșitul păstoririi patriarhului Ioachim; 2. între anii 1567-1805, perioada stăpânirii otomane; 3. 1805-1922, perioada influenței britanice asupra Egiptului; 4. din 1922 până astăzi, perioada de independență politică a Egiptului.

V.3.a. ***Patriarhii Alexandriei între anii 1052-1567***

Primii trei patriarhi ai Alexandriei din această perioadă sunt cunoscuți doar nominal și doar din punct de vedere al anilor de păstorire, și anume: *Leontie* (1052-1059), *Alexandru al II-lea* (1059-1062) și *Ioan al VI-lea* (1062-1100). Primul patriarh alexandrin din această perioadă, menționat în izvoarele bizantine, a fost *Sava*, despre care se știe doar că a participat la sinodul organizat în anul 1117 la Constantinopol, unde

au fost condamnate unele formulări nestoriene folosite de mitropolitul Eustratie de Niceea. Pe parcursul celei de-a doua jumătăți a secolului al XII-lea și la începutul secolului următor, este menționat și patriarhul *Marcu al III-lea* (cca 1180), recunoscut pentru faptul că a adresat 66 de întrebări canonistului Teodor Balsamon, patriarhul Antiohiei, deoarece, în timpul păstoririi sale, a izbucnit o mare foamete în Egipt. Lui Marcu al III-lea i-a urmat *Nicolae I* (cca 1210-1243), care a fost invitat de papa Inocențiu al III-lea să participe la Conciliul de la Lateran din anul 1215. Ca urmare a asedierii orașului Damietta de către cruciați în anul 1219, acest patriarh i-a adresat papei Honoriu al III-lea (1216-1227) o scrisoare prin care îl ruga să intervină pe lângă cruciați, care îi țineau captivi pe unii creștini. În această perioadă, din cauza atacurilor cruciaților, arabii au declanșat cele mai aspre persecuții împotriva creștinilor, pe care îi considerau aliați ai cruciaților.

În a doua jumătate a secolului al XIII-lea este menționat patriarhul Alexandriei *Nicolae al II-lea* (1263-1276), care a rezidat tot timpul la Constantinopol, unde a participat la sinodul din 1266, în urma căruia a fost excomunicat patriarhul ecumenic Arsenie (1254-1260, 1261-1265), fapt ce a dus la schisma arsenienilor. După Nicolae al II-lea a urmat ca patriarh al Alexandriei *Atanasie al III-lea* (1276-1316), care s-a refugiat la Constantinopol, unde a prezidat un sinod sub împăratul Andronic al II-lea Paleologul (1282-1328), prin care a fost condamnată unirea de la Lyon susținută de împăratul Mihail al VIII-lea Paleologul (1261-1282). Dificultățile de la Constantinopol l-au constrâns pe patriarhul Atanasie al III-lea să se retragă în insula Creta, unde a trăit la metocul Mănăstirii „Sfânta Ecaterina" din Sinai până la trecerea sa la cele veșnice. Sub patriarhul *Grigorie al II-lea* (1316-1354), urmașul lui Atanasie al III-lea pe scaunul patriarhal de la Alexandria, au izbucnit mari dispute între patriarhiile de Alexandria și respectiv de Ierusalim cu privire la dependența canonică a Mănăstirii „Sfânta Ecaterina" din Sinai.

Despre primii doi patriarhi urmași ai lui Grigorie al II-lea, și anume *Grigorie al III-lea* (1354-1366) și *Nifon* (1366-1385), se cunosc foarte puține informații. Astfel, primul a rezidat tot timpul la Muntele Athos,

în timp ce al doilea a locuit la Constantinopol. Nici despre următorii șase patriarhi care au urmat nu există foarte multe informații, fiind cunoscute doar numele și anii lor de păstorire, potrivit listei de pe pagina oficială a Patriarhiei Alexandriei. Aceștia au fost: *Marcu al IV-lea* (1385-1389), *Nicolae al III-lea* (1389-1398), *Grigorie al IV-lea* (1398-1412), *Nicolae al IV-lea* (1412-1417), *Atanasie al IV-lea* (1417-1425) și *Marcu al V-lea* (1425-1435).

În a doua jumătate a secolului al XV-lea sunt cunoscuți patriarhii: *Filotei* (1435-1459), care a participat la sinodul de la Ierusalim din anul 1443, unde a fost condamnată unirea de la Florența, *Marcu al VI-lea* (1459-1484), care a condamnat la rândul său unirea de la Florența și care, în anul 1467, a trimis doi călugări în Creta pentru a-i instrui pe credincioșii de acolo împotriva propagandei latine, *Grigorie al V-lea* (1484-1486), cu o scurtă perioadă de păstorire, și *Ioachim Panu* (1486-1567), care a avut o păstorire de 80 de ani, fără egal în întreaga istorie a Bisericii Ortodoxe în general. Acest venerabil ierarh a fost ales patriarh al Alexandriei la vârsta de 38 de ani și a murit la vârsta de 119 ani. Înainte de a deveni patriarh, Ioachim a fost călugăr la Mănăstirea „Sfânta Ecaterina" din Sinai. În momentul hirotoniei sale ca patriarh neexistând niciun episcop în Patriarhia Alexandriei, iar Patriarhia Ecumenică aflându-se într-o situație critică din cauza ocupării Constantinopolului de către turci, aceasta a fost realizată la Antiohia. Urmare a presiunii exercitate de Sinodul Patriarhiei Ecumenice asupra sa, în anul 1544 patriarhul Ioachim a stabilit ca toți arhiepiscopii de Sinai să fie hirotoniți de patriarhul Ierusalimului. Cu patriarhul Ioachim, care este cinstit ca sfânt în Biserica Alexandriei, se încheie prima perioadă din istoria acestei patriarhii pe parcursul celui de-al doilea mileniu creștin.

Această primă perioadă a istoriei Patriarhiei de Alexandria s-a caracterizat prin faptul că mulți dintre întâistătătorii ei s-au bucurat de păstoriri foarte lungi și, deși nu cunoaștem sfârșitul multora dintre ei, nu există indicii care să ateste faptul că vreunul dintre ei ar fi avut parte de o moarte violentă. Toate aceste constatări pot duce la concluzia că Biserica Alexandriei s-a bucurat de liniște, dar această concluzie trebuie

însoțită de precizarea că mulți dintre patriarhii acestei perioade au fugit din fața pericolului și au trăit în locuri mai sigure. Ceea ce se cunoaște cu siguranță este faptul că, la sfârșitul lungii păstoriri a Sf. Patriarh Ioachim Panu, Patriarhia Alexandriei ajunsese la o stare de stabilitate care a constituit baza activității urmașilor săi.

V.3.b. *Patriarhii Alexandriei între anii 1567-1805*

Patriarhul Ioachim a fost urmat pe scaunul patriarhal din Alexandria de *Silvestru I* (1569-1590), un ierarh originar din Creta, în timpul păstoririi căruia Patriarhia Alexandriei a cunoscut o perioadă de prosperitate. Cu acest ierarh a început șirul unor patriarhi instruiți, prin a căror activitate, dincolo de cadrul Bisericii lor, Patriarhia Alexandriei s-a impus pe plan panortodox. Urmașul patriarhului Silvestru I a fost secretarul său, *Meletie I Pigas* (1590-1601), de origine tot din Creta și care studiase la Padova. În calitate de monah, acesta a petrecut o perioadă la Mănăstirea „Sfânta Ecaterina" din Sinai, iar ca secretar patriarhal (*protosinchelos*) a rezidat mai mult timp la Constantinopol, unde putea apăra mai bine interesele Patriarhiei Alexandriei pe lângă Înalta Poartă. Una dintre primele dificultăți cu care s-a confruntat Meletie I ca patriarh a fost achitarea multelor datorii pe care Biserica Alexandriei le avea față de sultan. Din martie 1597, patriarhul Meletie I al Alexandriei a exercitat pentru un an responsabilitatea de *Locum Tenens* al scaunului de Patriarh Ecumenic, care era vacant. Pe plan internațional, patriarhul alexandrin a încercat să mijlocească unirea copților și a etiopienilor monofiziți cu Biserica Ortodoxă, dar fără succes, și a sprijinit apărarea ortodocșilor în fața acțiunilor prozelitiste ale iezuiților în Polonia, unde l-a trimis pe vărul său, Chiril Lucaris, cu trei scrisori de apărare a credinței ortodoxe. Deși Meletie Pigas nu a vizitat personal Țările Române, unde a fost adesea invitat, el a avut strânse legături cu voievodul Mihai Viteazul (1593-1601), din partea căruia a primit diferite ajutoare. Totodată, acest patriarh a fost primul care a înființat o școală la Mănăstirea „Sfântul Sava" din Alexandria. La vârsta de 52 de ani, simțindu-și

sfârșitul aproape, Meletie I l-a chemat la Alexandria pe vărul său, Chiril Lucaris, pe care l-a recomandat pentru a-i fi succesor, trecând la cele veșnice la trei zile după aceea. Vrednicul patriarh este cinstit ca sfânt în Biserica sa. De la Meletie I Pigas au rămas o serie de lucrări antilatine, precum și o bogată corespondență.

Urmașul patriarhului Meletie I Pigas pe scaunul de patriarh al Alexandriei a fost *Chiril al III-lea Lucaris* (1601-1620), provenit, asemenea ultimilor doi înaintași ai săi, din insula Creta, care, deși studiase în Italia, a devenit unul dintre cei mai înverșunați adversari ai latinilor, atitudine care l-a apropiat de protestanții reformați. Asemenea lui Meletie I, Chiril al III-lea Lucaris a administrat, în anul 1612, scaunul vacant de Patriarh Ecumenic în calitate de *Locum Tenens*, iar din luna noiembrie 1620 a fost ales Patriarh Ecumenic cu numele de Chiril I. Spre deosebire de înaintașul său, patriarhul Chiril al III-lea a vizitat în mai multe rânduri Țările Române, ca de altfel mulți dintre urmașii săi.

Lui Chiril Lucaris i-a urmat patriarhul *Gherasim I* (1620-1636), care a colaborat cu înaintașul său, ajuns patriarh ecumenic, fără însă a continua relațiile Bisericii păstorite de el cu protestanții din Olanda stabilite de predecesorul său. În timpul păstoririi patriarhului Gherasim au început să se afirme în Egipt diferite bresle de meseriași ortodocși, printre acestea numărându-se „Frățietatea bijutierilor ortodocși". Prin aceste bresle a crescut numărul credincioșilor ortodocși angajați în cadrul Patriarhiei Alexandriei, care au început să influențeze alegerea patriarhului din această Biserică.

Urmașul lui Gherasim I pe scaunul patriarhal alexandrin a fost *Mitrofan Kritopoulos* (1636-1639), originar din Veria. Prin mijlocirea lui Chiril Lucaris, acesta a studiat, între anii 1616-1624, la Colegiul Balliol din Oxford, Anglia. La întoarcerea spre țara sa, Mitrofan a trecut prin Germania, petrecând iarna anilor 1624-1625 la universitatea luterană din Helmstadt, unde, la solicitarea teologului luteran Georg Callixt, a scris o mărturisire de credință ortodoxă în limba latină cu titlul *Confessio catholicae et apostolicae in Oriente Ecclesiae*, publicată pentru prima dată în anul 1661. Aceasta este prima mărturisire de credință ortodoxă din secolul

al XVII-lea, dar care însă a suferit unele influențe protestante, spre exemplu cu privire la înțelegerea Sfintelor Taine. În toamna anului 1627, Mitrofan Kritopoulos a vizitat, printre altele, orașele elvețiene Zürich și Geneva, primul reprezentativ pentru mișcarea reformatorului Ulrich Zwingli, iar cel de-al doilea reprezentând locul de apariție a calvinismului. Ajuns patriarh al Alexandriei, Mitrofan I nu a păstorit decât trei ani, perioadă în care a susținut hotărârile sinodului local de la Constantinopol din anul 1638, care a condamnat persoana și învățătura lui Chiril Lucaris. În politica sa religioasă, acest patriarh s-a îndepărtat de Rusia și a pledat pentru o apropiere față de țările occidentale, în special față de Anglia. În afară de mărturisirea sa, de la Mitrofan au mai rămas unele scrisori despre Biserica Ortodoxă în general. Mitrofan Kritopoulos a murit în anul 1639, în Țara Românească.

Începând din anul 1639, pe tronul patriarhal al Alexandriei a urmat *Nichifor I* (1639-1645). În timpul păstoririi sale au izbucnit unele tensiuni între Biserica Alexandriei și ierarhii Mănăstirii „Sfânta Ecaterina" din Sinai, care săvârșeau slujbe religioase la metocul lor din Alexandria fără permisiunea patriarhului alexandrin. Aceste tensiuni s-au agravat în perioada în care patriarhul Nichifor se afla în Moldova, perioadă în care patriarhul ecumenic Partenie I a susținut acțiunile călugărilor sinaiți la Alexandria. În urma protestelor patriarhului Nichifor, susținut de domnitorul moldovean Vasile Lupu, patriarhul Partenie a retractat decizia sa, conflictul dintre sinaiți și Patriarhia Alexandriei fiind aplanat pentru un timp, mai ales ca urmare a trecerii la cele veșnice a patriarhului Nichifor survenită subit în primăvara anului 1645.

Conflictul cu sinaiții a continuat și în timpul păstoririi lui *Ioanichie* (1645-1657), urmașul lui Nichifor pe scaunul patriarhal din Alexandria, sultanul Mahomed al IV-lea (1648-1687) intervenind în favoarea sinaiților. Activitatea patriarhului Ioanichie a fost una deosebit de prolifică. Acesta a înființat o școală de limbă greacă și un spital la Cairo, precum și parohii în Tunisia și în Libia, la Tripoli. Totodată, activitățile lui Ioanichie marchează începutul extinderii Patriarhiei de Alexandria în afara Egiptului. În anul 1657, acest patriarh a trecut la cele veșnice din cauza ciumei.

Urmașul patriarhului Ioanichie a fost *Paisie* (1657-1678), ierarh care, la invitația țarului Alexei I (1645-1676), a călătorit la Moscova, pentru a participa la sinodul de condamnare a patriarhului Nikon al Moscovei din anul 1666-1667. Cu acest prilej, patriarhul alexandrin a obținut multe ajutoare materiale pentru Biserica sa. Acest patriarh s-a retras din scaun în anul 1678, pe motiv de bătrânețe. Patriarhul *Partenie I* (1678-1688), care a urmat pe scaunul alexandrin, a fost mai întâi mitropolit al Nazaretului sub numele de Prohoros, schimbându-și numele abia după alegerea sa ca patriarh. La recomandarea guvernatorului arab al Egiptului, acest patriarh a plecat prin Țările Române după ajutoare, dar a murit la Smirna în luna iunie 1688, sub dărâmăturile casei în care locuia, în urma unui mare cutremur.

Pe parcursul păstoririi patriarhului *Gherasim al II-lea* (1688-1710), talentat predicator și autor al unui mare număr de lucrări omiletice, s-au conturat unele relații directe între Patriarhia Alexandriei și administrația otomană centrală, relații reflectate prin trei documente turcești păstrate în arhivele de la Istanbul. Primul document este un *berat*, respectiv o scrisoare de învestire a acestui patriarh de către puterea otomană centrală, din anul 1688, prin care sunt confirmate drepturile lui asupra clerului și credincioșilor săi, drepturi împotriva cărora nu putea interveni nimeni. Prin acest berat erau precizate mai ales drepturile patriarhului de a strânge taxele care i se cuvin de la credincioșii săi, precum și de a moșteni averea mobilă și imobilă a clericilor decedați. Tot prin acest document se mai preciza că numai patriarhul are dreptul să aprobe căsătoria unui bărbat cu o femeie văduvă (H. Çolak, p. 103). Cel de-al doilea document este o petiție a patriarhului redactată la începutul păstoririi sale, prin care acesta solicita din partea sultanului dreptul de a strânge daruri pentru a putea achita datoriile Patriarhiei rămase de la înaintașul său. Al treilea document – tot o petiție, redactată imediat după prima – arată că patriarhul alexandrin solicita dreptul de a strânge donații din afara jurisdicției Bisericii sale, fiind vorba de recuperarea unei sume de bani din milostenii adunate în timpul predecesorului său, dar rămase la unii creștini din Izmir (Smirna), care se aflau în jurisdicția Patriarhiei

Ecumenice. Decizia puterii centrale otomane dată în favoarea solicitantului alexandrin prevedea că acele drepturi se acordau pe baza principiului musulman numit *Şaria*. Aşa cum sugerează cercetătorul turc Hasan Çolak, aceste documente demonstrează faptul că patriarhii Alexandriei îşi rezolvau uneori problemele lor prin relaţii directe cu puterea otomană centrală de la Istanbul, fără a face apel la mijlocirea Patriarhiei Ecumenice, aşa cum se considera până de curând.

Patriarhul Gherasim al II-lea a fost acuzat de Patriarhia de Constantinopol că ar fi introdus unele inovaţii în Sfânta Liturghie, dar aceste acuzaţii, care ar fi putut avea alte motive decât cele teologice, s-au dovedit a fi bazate pe o neînţelegere. Acest patriarh s-a retras din scaun în ianuarie 1710, din motive de bătrâneţe, şi este considerat sfânt în Biserica sa.

Înainte de a se retrage, patriarhul Gherasim al II-lea a cedat tronul patriarhal alexandrin în favoarea lui *Samuil Kapasoules* (1710-1712, 1714-1723), care a fost nevoit să se confrunte cu un contra-candidat ales în anul 1712 de Patriarhia Ecumenică în persoana lui *Cosma al II-lea* (1712-1714, 1723-1736), fost mitropolit de Claudiopolis, din Cilicia. Această situaţie, care ameninţa să ducă la o schismă în cadrul Bisericii din Alexandria, s-a complicat şi prin faptul că ambii patriarhi fuseseră recunoscuţi de către puterea centrală otomană prin câte un *berat*. După toate aparenţele, Cosma nu a reuşit să se impună la Alexandria, astfel că, în anul 1714, după aproximativ doi ani de păstorire, acesta s-a retras, Samuil I fiind recunoscut ca patriarh de drept şi de către patriarhul ecumenic Ciprian (1707-1709, 1713-1714). În a doua parte a păstoririi sale, patriarhul Samuil a încercat să obţină ajutoare din Anglia. Acesta a trecut la cele veşnice în luna septembrie a anului 1723. Revenit pentru a doua oară pe tronul patriarhal din Alexandria în anul 1726, Cosma al II-lea a rămas în această demnitate până la moartea sa, în anul 1736. În această perioadă, relaţiile Patriarhiei Alexandriei cu Rusia au slăbit, mai ales în urma înfrângerii suferită de aceasta în faţa otomanilor, în bătălia de pe Prut (1711). Patriarhului Cosma al II-lea i-a urmat *Cosma al III-lea* (1737-1746), un om foarte învăţat, fost mitropolit de Pisidia, ales în demnitatea de patriarh al Alexandriei de patriarhul ecumenic Neofit al VI-lea.

În anul 1746 a fost ales la Alexandria patriarhul *Matei* (1746-1765), fost mitropolit de Libia și, în această calitate, starețul Mănăstirii Zlătari din Țara Românească. Acest patriarh a fost recomandat Înaltei Porți de către patriarhul ecumenic Neofit al VI-lea, care, în urma unui peșcheș de 3.740 de acși, a emis un *berat* care, prin cele 16 puncte ale sale, fixa drepturile patriarhului inclusiv cu privire la posibilitatea de a strânge donații și milostenii, fără ca să poată fi oprit ori supus plății de către autoritățile locale otomane (H. Çolak, pp. 163-165). Pentru a face față situației economice precare a Bisericii sale, patriarhul Matei a trimis după ajutoare în Rusia și în Moldova. În ciuda resurselor limitate, acesta a reușit să renoveze o serie de clădiri și biserici atât din Alexandria și Cairo, cât și din Pelusium, în Egiptul de Jos, și din Libia. Matei s-a străduit să ridice nivelul de pregătire a clerului său și a luptat împotriva propagandei catolice. În timpul păstoririi sale, regele Iosua al II-lea al Etiopiei (1730-1755) i-a solicitat acestuia să accepte unirea Bisericii Etiopiene cu Biserica Ortodoxă, dar fără succes. În luna iunie 1766, patriarhul Matei s-a retras din scaun și a plecat la Muntele Athos, unde a murit la o dată necunoscută.

Patriarhul care a urmat pe scaunul Alexandriei, *Ciprian I* (1766-1783), a fost la rândul său ales de către patriarhul ecumenic. Acest ierarh, un om virtuos, a reorganizat *Școala elenă* de la Cairo, străduindu-se să rezolve conflictul cu Mănăstirea „Sfânta Ecaterina" din Sinai. Tot un om învățat și un renumit exeget al Sfintei Scripturi a fost și urmașul patriarhului Ciprian, *Gherasim al III-lea* (1783-1788), ales patriarh al Alexandriei de către patriarhul ecumenic Gavriil al IV-lea. Pe parcursul celor trei ani ai păstoririi sale, patriarhul Gherasim al III-lea s-a îngrijit de promovarea educației clerului și a credincioșilor săi.

Ultimul patriarh al Alexandriei din această perioadă a fost *Partenie al II-lea Pankostas* (1788-1805), născut în insula Patmos și ridicat pe scaunul alexandrin de patriarhul ecumenic Procopie I. Acest patriarh a restaurat vechea Mănăstire „Sfântul Gheorghe" din Cairo și a reorganizat biblioteca patriarhală. În urma ocupării Egiptului de către trupele lui Napoleon Bonaparte, Partenie al II-lea a avut mult de suferit, retrăgându-se în insula Rhodos, unde a murit în luna septembrie 1805.

Pe parcursul stăpânirii otomane asupra Egiptului, Patriarhia Alexandriei a avut o situație mai ușoară decât în perioada stăpânirii mamelucilor. Patriarhii alexandrini din această perioadă au fost numiți aproape fără excepție de Patriarhia Ecumenică, mai ales ca urmare a lipsei unei structuri sinodale în cadrul Bisericii Alexandriei. Cu toate acestea, patriarhii alexandrini au avut ocazia de a colabora cu o autoritate statală islamică cu mult înaintea Patriarhiei Ecumenice, astfel că, pe baza acestei experiențe, unii patriarhi ai Alexandriei au reușit să obțină recunoașterea lor în mod direct din partea Înaltei Porți, printr-o serie de decrete speciale prin care le erau asigurate drepturile, inclusiv acela de a aduna ajutoare și milostenii în teritorii din afara jurisdicției lor, mai ales în Țările Române și în Rusia. Tot în această perioadă, pe lângă dificultățile economice cărora trebuia să le facă față, Patriarhia Alexandriei s-a confruntat și cu prozelitismul catolic agresiv, acesta fiind stopat abia în momentul în care autoritățile otomane nu i-au mai sprijinit pe misionarii catolici susținuți de ambasadele și consulatele țărilor occidentale în diferite centre ale Imperiului Otoman.

În ciuda situației economice precare a Bisericii lor și a tuturor greutăților pe care le-au avut de înfruntat, patriarhii alexandrini au reușit să întrețină școli în mănăstirile din Cairo și din Alexandria, mai ales pentru formarea clerului și conservarea identității elene a unei părți a credincioșilor lor, deși din această perioadă începe să se afirme tot mai mult și elementul arab din cadrul Patriarhiei, prin intermediul credincioșilor siro-libanezi care imigraseră în Egipt. De asemenea, de la începutul secolului al XVII-lea, prin seria de patriarhi luminați care au păstorit pe scaunul apostolic al Alexandriei, această Biserică s-a afirmat tot mai mult pe plan internațional, din Rusia până în Anglia.

V.3.c. *Patriarhii Alexandriei în perioada influenței britanice asupra Egiptului*

După ocuparea Egiptului de către trupele lui Napoleon Bonaparte și în urma tulburărilor care au urmat, țara faraonilor a intrat sub influența

britanică pentru o perioadă de peste un secol (1805-1922), timp în care Patriarhia Alexandriei a cunoscut un curs ascendent spre deplina sa independență și dezvoltare din secolul al XX-lea. La începutul secolului al XIX-lea, mai ales după revoluția de eliberare a grecilor din anul 1821, mulți greci au emigrat din Asia Mică și din unele insule în diferite direcții, una dintre acestea fiind Egiptul. Astfel, un prim factor care a determinat dezvoltarea Patriarhiei Alexandriei la începutul secolului al XIX-lea a fost reprezentat de creșterea numărului credincioșilor mai ales de origine elenă. Primul patriarh din această perioadă a fost *Teofil al III-lea Pankostas* (1805-1825), numit de patriarhul ecumenic Calinic al V-lea. Acesta era originar din insula Patmos, fiind nepotul înaintașului său pe scaunul Alexandriei, patriarhul Partenie al II-lea. Cu suportul vice-regelui Mehmet Ali, patriarhul Teofil a facilitat imigrarea multor greci în Egipt. În anul 1818, îmbolnăvindu-se și călătorind în insula Patmos pentru tratament, Teofil a intrat în contact cu mișcarea de eliberare a grecilor (Eteria). După izbucnirea revoluției elene, el s-a instalat în insula Patmos, unde a rămas până în toamna anului 1925. Sub presiunea autorităților otomane, patriarhul ecumenic Hrisant I (1824-1826) a convocat un sinod al Patriarhiei Ecumenice în ziua de 14 octombrie 1825, care l-a suspendat pe patriarhul Teofil al III-lea pe motivul lipsei prea îndelungate din eparhia sa. Urmare a acestei decizii, patriarhul alexandrin a rămas în insula Patmos, intrând astfel în categoria ierarhilor care au căzut victime opresiunii otomane ca urmare a mișcării de eliberare a grecilor. Patriarhul Teofil al III-lea a trecut la cele veșnice în luna ianuarie a anului 1833.

Lui Teofil al III-lea i-a urmat patriarhul *Ierotei I* (1825-1845), despre care se cunoaște că a renovat Mănăstirea „Sfântul Sava" și Biserica „Sfântul Nicolae", ambele din Cairo, unde a și amenajat o casă de oaspeți pentru săraci. În anul 1842, patriarhul Ierotei I a înființat o școală arabo-elenă la Cairo și a recuperat o mulțime de captivi creștini de la arabi. După Ierotei I, a urmat patriarhul *Artemie* (1845-1847), în timpul căruia au început tulburările care au dus la obținerea independenței Patriarhiei Alexandriei. Deși ales de Patriarhia Ecumenică și un om cu multe calități,

acest patriarh nu a fost acceptat de comunitatea greacă din Alexandria. Ca urmare a acestui fapt, în urma tulburărilor care s-au produs, în luna ianuarie 1847 patriarhul Artemie a renunțat la tron. În locul lui a fost ales *Ierotei al II-lea* (1847-1858), primul patriarh al Alexandriei ales cu participarea credincioșilor. Unele dintre cele mai importante inițiative luate de acest patriarh au fost hirotonirea unor episcopi și înființarea sau reînființarea de eparhii în cadrul Patriarhiei Alexandriei, ceea ce a însemnat pasul decisiv spre constituirea unui sinod propriu al acestei patriarhii. Patriarhul Ierotei al II-lea a luat și o serie de inițiative privind formarea clerului. El nu i-a trecut cu vederea nici pe mireni, înființând o școală elenă pentru fete. Pe plan extern, acest patriarh a participat la sinodul local de la Constantinopol, din anul 1850, care a recunoscut autocefalia Bisericii Greciei. Tot el a construit Biserica „Buna Vestire" din Alexandria, unde, în anul 1856, a organizat *Comunitatea Ortodoxă Greacă* și a transferat reședința patriarhală de la Cairo.

Următorii trei succesori ai patriarhului Ierotei al II-lea - *Calinic* (1858-1861), *Iacob* (1861-1865) și *Nicanor* (1866-1870) - s-au confruntat cu opoziția comunității elene din Alexandria, toți trei fiind obligați să se retragă. Totodată, patriarhul Calinic s-a confruntat și cu amestecul Rusiei în viața bisericească din Egipt și cu tulburările provocate de acest amestec. Pe timpul păstoririi patriarhului Nicanor I a luat ființă *Sfântul Sinod al Patriarhiei Alexandriei*, fapt ce a provocat noi tulburări. Tulburările au continuat în Biserica Alexandriei, un nou patriarh fiind ales abia după un an, în persoana patriarhului *Sofronie al IV-lea* (1870-1899), care activase între anii 1863-1866 ca Patriarh Ecumenic sub numele de Sofronie al III-lea. Această alegere a fost ultima din seria celor realizate de Sinodul Patriarhiei Ecumenice. Prin cooperarea sa cu comunitatea greacă din Alexandria, Sofronie al IV-lea a reușit să restabilească pacea în această Biserică și să pună bazele dezvoltării ei în secolul care a urmat.

Ultimul patriarh al Alexandriei din această perioadă a fost *Fotie I* (1900-1925). Născut în insula Tinos, în anul 1883 acesta a fost ales patriarh al Ierusalimului, dar nefiind recunoscut de către sultan, a fost numit

doar mitropolit de Nazaret, demnitate din care a fost ales patriarh al Alexandriei. Păstorirea patriarhului Fotie a constituit perioada cea mai pronunțată de afirmare a comunității elene din Egipt, care, în anul 1907, număra aproximativ 192.000 persoane, dar care, spre sfârșitul secolului al XX-lea, a ajuns la numai 1.650 de persoane. Patriarhul Fotie a organizat Patriarhia în șapte eparhii, printre care se număra și mitropolia reînființată a Ptolemaidei. Același patriarh a înființat o tipografie proprie a Patriarhiei și a întemeiat publicațiile *Pantainos* și *Ecclesiastikos Pharos*. În anul 1923, patriarhul Fotie s-a opus îndreptării calendarului propuse de Congresul panortodox de la Constantinopol. Prin întreaga sa activitate, acest patriarh a facilitat creșterea influenței Patriarhiei Alexandriei dincolo de granițele Egiptului și afirmarea ei ca o Biserică de sine stătătoare.

În perioada influenței britanice, Patriarhia Alexandriei a trecut prin multe frământări interne, provocate de dorința comunității elene din Egipt de a avea o Biserică independentă de orice influență externă. În urma înființării treptate a mai multor eparhii și deci a hirotonirii de noi episcopi, în această perioadă a luat ființă Sfântul Sinod al acestei Biserici, ceea ce a marcat pasul decisiv pe calea afirmării independenței sale depline. Tot în această perioadă, reședința patriarhilor a fost readusă de la Cairo la Alexandria. Prin înființarea de eparhii în afara Egiptului, apoi prin înființarea unei tipografii proprii și publicarea unor periodice ale sale, Patriarhia Alexandriei s-a afirmat tot mai mult ca o Biserică de sine stătătoare, pregătită pentru activitatea sa misionară pe continentul african în cursul perioadei care a urmat.

V.3.d. *Patriarhii Alexandriei din anul 1922 până astăzi*

Epoca modernă a Patriarhiei Alexandriei a început cu patriarhul *Meletie al II-lea Metaxakis* (1926-1935), primul patriarh alexandrin recunoscut prin decret regal. În calitate de patriarh al Alexandriei, Meletie al II-lea a mijlocit adoptarea unui statut de organizare și funcționare a Patriarhiei pe care l-a supus aprobării guvernului egiptean, a organizat

tribunalele bisericești pentru clerici și mireni, a adoptat un regulament privind căsătoria și divorțul și a mărit numărul eparhiilor până la cifra de nouă, fiind primul patriarh care a schimbat titulatura întâistătătorului acestei Biserici din „Patriarh al Alexandriei și al întregului Egipt" în „Papă și Patriarh al Alexandriei și al întregii Africi". Patriarhul Meletie al II-lea a înființat la Alexandria *Seminarul Teologic „Sfântul Atanasie"* și a introdus îndreptarea calendarului potrivit hotărârilor Congresului panortodox de la Constantinopol din anul 1923, pe care el însuși îl convocase și condusese. Prin activitatea acestui patriarh, Patriarhia de Alexandria a ieșit din Evul Mediu și a intrat în epoca modernă mânată de un etos misionar fără precedent.

Programul inițiat de patriarhul Meletie al II-lea a fost continuat de urmașii săi, *Nicolae al V-lea* (1936-1939) și *Hristofor al II-lea* (1939-1966). În acest sens, Nicolae al V-lea a reorganizat instituțiile caritative și cele educaționale din această patriarhie, în timp ce Hristofor al II-lea a înființat noi eparhii în Africa Subsahariană, la Dar es Salaam (Irinupoleos), în Tanzania, în Congo și la Accra în Ghana. În anul 1958, patriarhul Hristofor al II-lea al Alexandriei a făcut o vizită irenică în Patriarhia Română, la invitația patriarhului Justinian al Bisericii Ortodoxe Române, prin această vizită fiind deschis drumul unei strânse cooperări între cele două Biserici.

După o scurtă vacanță, pe tronul patriarhal alexandrin a urmat patriarhul *Nicolae al VI-lea* (1968-1986), care a vizitat și el România și care a mutat reședința patriarhală de la Mănăstirea „Sfântul Sava" în clădirea Școlii „Tositsas" din Alexandria. Patriarhul Nicolae al VI-lea a înființat mitropoliile din *Cape Town*, în Africa de Sud, și *Harare*, din Zimbabwe. Acest patriarh a trecut la cele veșnice în luna iulie a anului 1986, la Moscova, în timpul unei vizite oficiale.

Urmașul lui Nicolae al VI-lea, *Partenie al III-lea* (1987-1996), născut în Port Said, Egipt, din părinți greci și ales patriarh din statutul de mitropolit al Cartaginei, a fost un bun teolog și un om foarte modest. Acesta a reprezentat Biserica sa la multe întruniri ecumenice internaționale, iar în calitate de patriarh a exercitat funcția de președinte al Consiliului Ecumenic al Bisericilor. Patriarhul Partenie al III-lea a hirotonit în anul

1994 primul episcop african de culoare, pentru Uganda, cu numele de *Teodor Ngiama.* Acest mare ierarh a promovat dialogul nu numai cu copţii şi cu celelalte comunităţi creştine din Africa, ci şi cu musulmanii, dar se spune că nu a dispus de mijloacele materiale necesare pentru realizarea viziunii sale misionare în Africa.

Lui Partenie al III-lea i-a urmat patriarhul *Petru al VII-lea* (1997-2004), originar din Cipru, dar care a activat de tânăr în cadrul Patriarhiei de Alexandria, fiind un foarte apropiat al înaintaşului său. Ca patriarh, Petru al VII-lea a continuat politica religioasă a predecesorului său, angajându-se în a face mai bine cunoscută credinţa creştină în toată Africa. În septembrie 2002, acest patriarh a stabilit un nou regulament de alegere a patriarhului, potrivit căruia întâistătătorul acestei Biserici urma să fie ales numai de către sinod, fără implicarea laicilor. Tot în anul 2002, patriarhul Petru al VII-lea a adresat o scrisoare preşedintelui american George W. Bush, în încercarea de a opri invazia în Irak, precizând că atacul împotriva islamului ar avea consecinţe nefaste asupra celorlalte comunităţi religioase din lume. În luna septembrie 2004, patriarhul Petru al VII-lea al Alexandriei a murit într-un accident de elicopter, în drum spre Muntele Athos, împreună cu trei ierarhi din Patriarhia Alexandriei care îl însoţeau.

Actualul Papă şi Patriarh al Alexandriei şi al Întregii Africi este *Teodor al II-lea,* ales în unanimitate de ierarhii tronului alexandrin, potrivit noului regulament, în ziua de 9 octombrie 2004 şi instalat în ziua de 24 octombrie a aceluiaşi an, în Biserica „Buna Vestire" din Alexandria. Patriarhul Teodor al II-lea s-a născut în anul 1954 şi este originar din Creta. A studiat Teologia la Atena şi Tesalonic, iar între anii 1985-1990 a activat ca exarh patriarhal la Odessa, aflată atunci în componenţa URSS, unde a înfiinţat un institut cultural elen şi un muzeu dedicat mişcării Philikis Eterias. În anul 1990, tânărul arhimandrit Teodor a fost hirotonit episcop de Cirene, fiind numit reprezentantul patriarhului Partenie al III-lea la Atena. În anul 1997, a fost numit vicar patriarhal de către înaintaşul său. În luna septembrie a aceluiaşi an, episcopul Teodor a fost ales mitropolit de Camerun, iar în anul 2002 a fost mutat la mitropolia

din Harare, în Zimbabwe. Prin activitatea sa înainte de a ajunge întâistătător, patriarhul Teodor al II-lea a cunoscut toate formele și mediile în care se desfășura întreaga activitate a Bisericii sale. Pe lângă pregătirea și experiența sa bogată, actualul patriarh alexandrin este un om foarte deschis, firesc și prietenos, reușind totdeauna să câștige simpatia tuturor celor care l-au cunoscut.

Prin purtarea de grijă a actualului său întâistătător, Patriarhia Alexandriei cuprinde în jurisdicția sa, potrivit paginii web oficiale aduse la zi în data de 17 februarie 2019, 25 arhiepiscopii, 5 mitropolii, 6 episcopii și 2 episcopi auxiliari, cărora li se adaugă alți 5 episcopi pensionați. Prin eparhiile sale, Patriarhia Alexandriei acoperă întreaga Africă, care constituie teritoriul său canonic, iar în afara continentului african această Biserică are un exarhat în cadrul Bisericii Ortodoxe Ruse și un reprezentant pe lângă Arhiepiscopul Atenei și al întregii Elade, poziții ocupate de câte unul dintre ierarhii alexandrini titulari. Începând din anul 2007, la Alexandria funcționează *Academia Patriarhală „Sfântul Atanasie"*, în cadrul căreia sunt organizate cursuri cu durata de doi ani, pentru formarea teologică și practică a personalului clerical și misionar din cadrul acestei Biserici. În cadrul acestei patriarhii funcționează și un *seminar teologic*, la Nairobi, în Kenia. Printre instituțiile de bază ale acestei patriarhii se numără Mănăstirea „Sfântul Gheorghe" din orașul Cairo și Mănăstirea „Sfântul Sava" din Alexandria. O altă instituție importantă din cadrul Patriarhiei Alexandriei este și *Biblioteca Patriarhală*, cu origini foarte vechi, dar amenajată în ultimele două decenii, aceasta incluzând peste 40.000 de volume, cărora li se adaugă o serie de manuscrise foarte vechi. Publicațiile centrale ale Patriarhiei de Alexandria sunt buletinul oficial *Pantainos*, periodicul cu studii teologice *Ekklesiastikos Pharos* și seria anuală *Analekta*, în care sunt publicate studiile elaborate de Institutul din cadrul Librăriei Patriarhale. Din inițiativa patriarhului Teodor al II-lea, începând din anul 2006, la Alexandria este publicată o colecție de studii și izvoare privind istoria acestei Biserici.

Pe plan internațional, Patriarhia Alexandriei este membră fondatoare a *Consiliului Ecumenic al Bisericilor* și membră în *Conferința*

Bisericilor din întreaga Africă și în *Consiliul Bisericilor din Orientul Mijlociu.* Această patriarhie a fost totdeauna reprezentată atât în dialogurile teologice bilaterale ale Bisericii Ortodoxe cu unele comuniuni creștine la nivel mondial, cât și la toate întrunirile panortodoxe în procesul de pregătire a Sfântului și Marelui Sinod al Bisericii Ortodoxe.

Prin activitatea misionară a patriarhilor alexandrini din secolul al XX-lea, Biserica Sfântului Marcu este din multe puncte de vedere o Biserică tânără, mișcată de un etos misionar cu adevărat apostolic.

Bibliografie

În limba română: Dimitrie G. IONESCU, *Relațiile Țărilor Române cu Patriarhia de Alexandria*, Imprimeria Națională, București, 1935; Ioan RĂMUREANU, „Legăturile Patriarhiei de Alexandria cu Țările Române", în: *ST*, 1/1966; Irineu CRĂCIUNAȘ, „Patriarhia Alexandriei", în: *MMS*, 5-6/1959; Viorel IONIȚĂ, „Patriarhia Alexandriei din 1920 până azi", în: *BOR*, 5-6/1978; Dietmar W. WINKLER, Klaus AUGUSTIN, *Bisericile Răsăritului*, trad. Ileana Zgarbură, Ed. Arhiepiscopiei Romano-Catolice de București, București, 2003; Ronald ROBERTSON, *Bisericile Creștine de Răsărit. O scurtă prezentare*, Ed. Sapientia, București, 2004; Violeta BARBU, „Cuvânt și sabie. Patriarhul Alexandriei Gherasim Palladas (1688-1710), un reprezentant al școlii veneto-cretane în Țările Române", în: *Studii și materiale de istorie medie*, 33/2015; Petronel ZAHARIUC (ed.), *Contribuții privitoare la istoria relațiilor dintre Țările Române și Bisericile Răsăritene în secolele XIV-XIX*, Ed. Universității „Al.I. Cuza", Iași, 2009; Ioan ICĂ, „Mărturisirea de credință a lui Mitrofan Kritopulos. Însemnătatea ei istorică, dogmatică și ecumenistă" (teză de doctorat), în: *MA*, 3-4/1973.

În limbi străine: Alex. Max DE ZOGHEB, *L'Église D'Alexandrie*, Imprimerie Nationale Le Caire, 1894; †MAKARIOS, BISHOP OF ZIMBABWE, *Patriarchate of Alexandria*, Ed. Militos, Atena, 1998; Dietmar SCHON, *Die orthodoxen Kirchen im interreligiösen Dialog mit dem Islam*, Walter de Gruyter GmbH, Berlin/Boston, 2017; Alexander KITROEFF, *The Greeks in Egypt 1919-1937. Ethnicity and class*, Ithaca Press, Londra, 1989; Jean-Pierre VALOGNES, *Vie et mort des Chrétiens d'Orient. Des origines à nos jours*, Éd. Fayard, Paris, 1994; Ignace DICK, *Les Melkites*, în coll. *Fils d'Abraham*, Ed. Brepols, Turnhout, 1994; Théodore D. MOSCONAS, „Le Patriarcat Grec Orthodoxe d'Alexandrie", în: *Studia Orientalia Christiana* 10/1965; Emmanouil G. CHALKIADAKIS, „The Patriarch of Alexandria Meletios Metaxakis and the Greek Orthodox migration and mission in Africa", în: *Journal of The Faculty of Theology of Aristotle University of Thessaloniki*, 5/2016; Jaakko FRÖSÉN et al., *The Medieval Library of the Greek-Orthdox Patriarchate in Alexandria*, Finnish Institute in the Middle East, Helsinki, 2005; Spyridon Th. CAMALAKIS, *The Patriarchate of Alexandria and all Africa*, trad. Dinos Garoufalias, Ed. Angelakis, Atena, 2013; J. NASRALLAH, „L'église

melchite en Iraq, en Perse et dans l'Asie centrale", în: *Proche-Orient chrétien*, XXVII (1977), 3-4; Gerhard PODSKALSKY, *Griechische Theologie in der Zeit der Türkenherrschaft (1453-1821). Die Orthodoxie im Spannungsfeld der nachreformatorischen Konfessionen des Westens*, Verlag C.H. Beck, München, 1988; Colin DAVEY, *Pioneer for unity: Metrophanes Kritopoulos (1589-1639) and relations between the Orthodox, Roman Catholic and Reformed Churches*, British Council of Churches, Londra, 1987; Klaus-Peter TODT, „Orthodoxie et Protestantisme", în: *Annuaires de l'École pratique des hautes études*, 112/2003-2004; Hasan ÇOLAK, *The Orthodox Church in the Modern Middle East: Relations between the Ottoman Central Administration and the Patriarchates of Antioch, Jerusalem and Alexandria*, Ed. Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2015; Euthymios Th. SOULOGIANNIS, *Greek Orthodox Patriarchate of Alexandria*, trad. Mana Biniari, disponibil la https://www.bibalex.org/bafriends/Action/GREEK.doc (august 2019); Site-ul oficial al Patriarhiei Alexandriei: http://www.patriarchateofalexandria.com (02.11.2020).

CAPITOLUL VI

PATRIARHIA ANTIOHIEI DIN SECOLUL AL XI-LEA PÂNĂ ASTĂZI*

Patriarhia Antiohiei a continuat pe parcursul celui de-al doilea mileniu creștin să se confrunte cu multe provocări, devenind astfel una dintre cele mai încercate Biserici Ortodoxe Apostolice. Această patriarhie a fost singura nevoită să își mute definitiv reședința din orașul în care urmașii Mântuitorului Iisus Hristos s-au numit pentru prima dată creștini (cf. *Faptele Apostolilor* 11, 26) și, cu toate acestea, întâistătătorul ei poartă până astăzi titlul de „Patriarh al Antiohiei și al întregului Orient". Evoluția istorică a Patriarhiei Antiohiei pe parcursul celui de-al doilea mileniu creștin a fost afectată fără întrerupere de schimbările politice ale lumii în care și-a desfășurat misiunea sa, aceasta cu atât mai mult cu cât, în afară de scurtele perioade ale recuceririi bizantine, în secolul al XI-lea, a teritoriilor în care ea își desfășura activitatea, această Biserică a trăit numai sub stăpânire străină, scurt timp sub latini, dar cel mai mult timp sub stăpânire musulmană.

VI.1. Contextul politic în care a activat Patriarhia Antiohiei în această perioadă

După ce a stat sub stăpânirea persană începând din anul 540, apoi sub cea arabă între anii 638-969, *sublima Antiohie* a fost recucerită de

* Capitol elaborat de Pr. prof. dr. Viorel Ioniță.

bizantini, făcând iarăși parte din imperiul basileilor între anii 969-1084. Perioada de reîncorporare a unei părți a teritoriului canonic al Bisericii Antiohiei în Imperiul Bizantin, după ocupația arabă, a constituit pentru ea un răstimp de restaurare.

Acest proces de restaurare a fost stopat de ocupația, între anii 1084-1099, a acestui teritoriu de către turcii selgiucizi. Totodată, pe parcursul desfășurării Primei Cruciade, Antiohia a fost asediată timp de opt luni de cavalerii franci, de la sfârșitul anului 1097 până în ziua de 2 iunie 1098, când cetatea a fost cucerită de aceștia. Francii au cauzat multe greutăți ortodocșilor, mai ales clerului, prin înființarea unui patriarhat latin, în urma căruia, pentru o perioadă, începând cu anul 1100, majoritatea întâistătătorilor acestei Biserici au exercitat responsabilitatea lor din exil, cel mai adesea de la Constantinopol. Statele înființate de latini în Orientul Mijlociu (*Principatul Antiohiei*, *Comitatul Edessei*, *Comitatul de Tripoli* și *Regatul Ierusalimului*) constituiau insule izolate în teritoriile cucerite de musulmani, expuse permanent atacurilor fie din partea selgiucizilor atabegi, cu sediul la Alep, fie din partea lui Saladin (1174-1193), ajuns sultan al Egiptului și emir la Damasc și la Alep, fie din partea mamelucilor.

În anul 1268, Antiohia a fost cucerită de mameluci. În urma tratativelor dintre noii cuceritori și bizantini, Patriarhia Antiohiei a fost restaurată pentru foarte scurtă vreme în acest oraș în mare parte distrus. Începând din secolul al XII-lea și până în secolul al XIV-lea, mai mulți patriarhi antiohieni au găsit refugiu și sprijin în cadrul regatului *Armeniei Mici* din Cilicia. Sub mameluci, cetatea Antiohiei și-a pierdut însemnătatea ei politică și comercială și, mai mult decât atât, a fost distrusă în urma unor cutremure, astfel că în a doua jumătate a secolului al XIV-lea patriarhii Antiohiei și-au stabilit reședința la Damasc, unde a rămas până astăzi.

La sfârșitul secolului al XIV-lea, Siria a fost invadată de armatele turco-mongole ale lui Timur Lenk (1370-1405), după care a urmat un val de persecuții împotriva creștinilor. Stăpânirea mamelucilor în Orientul Mijlociu (1268-1516), care i-au asuprit cel mai aspru pe creștini, a

fost înlocuită de cea otomană în anul 1516, când toate teritoriile în care își desfășurau activitatea Patriarhiile de Alexandria, Antiohia și Ierusalim au fost încorporate în Imperiul Otoman până la sfârșitul Primului Război Mondial. În Siria însă, stăpânirea otomană nu a eradicat complet toate structurile de autoritate arabă locală, astfel că unii emiri locali, mai ales în Munții Libanului, au păstrat o parte din autoritatea lor chiar în cadrul structurilor otomane.

Pe parcursul secolului al XIX-lea au avut loc multe frământări în Siria și Liban, regiuni care, între anii 1832 și 1841, au fost ocupate de armatele lui Mehmet Ali, vice-regele Egiptului, ceea ce a pus capăt fragmentării politice a Siriei și a deschis noi perspective în ceea ce privește situația creștinilor din Imperiul Otoman, în urma publicării edictelor reformatoare otomane din anii 1839 și 1856 (Robert M. Haddad, p. 69). Cu centrul la Damasc, Patriarhia Antiohiei, care exercita jurisdicția asupra unei mari întinderi geografice după destrămarea Imperiului Otoman la sfârșitul Primului Război Mondial, a fost direct legată mai ales de soarta Siriei și de cea a Libanului.

În urma marii revolte arabe dintre anii 1916-1918, în Orientul Mijlociu a luat naștere *Regatul arab sirian independent*, a cărui existență a fost de numai doi ani (1918-1920). În urma Conferinței de pace de la San Remo (1920), Societatea Națiunilor a hotărât trecerea Siriei sub mandat francez (1920-1940). După cel de-al Doilea Război Mondial, această regiune s-a confruntat cu o mare instabilitate politică, încercându-se chiar înființarea aici, în anul 1958, a unui stat comun cu Egiptul, sub numele de *Republica arabă unită*. Totodată, în martie 1963, a luat ființă *Republica arabă siriană*.

După o serie de tulburări politice interne, în noul stat sirian s-a impus tot mai mult partidul socialist *Baas*, sau *Partidul socialist al învierii arabe*, înființat în anul 1947, din rândul căruia a fost ales în anul 1970 președintele Hafez al-Assad, care a condus Siria până la moartea sa în anul 2000. Lui Hafez al-Assad i-a urmat fiul său Bashar al-Assad. În timpul acestuia, mișcarea contestatară cunoscută sub numele de „Primăvara arabă", începând din primăvara anului 2011, și

apoi organizația teroristă numită *Statul Islamic*, care a ocupat o mare parte a acestei țări, au dus la un grav și lung război anti-terorist, care a afectat foarte mult întreaga populație siriană, dar mai ales pe creștinii din această țară.

Statutul politic-social actual al Libanului, intitulat oficial *Republica libaneză*, cu capitala la Beirut, a fost creat de Franța în anul 1920, sub numele de *Marele Liban*, pe teritoriul provinciei (*mutassarifyat*) *Muntele Liban,* organizată cu statut autonom sub Imperiul Otoman în anul 1861. În anul 1926, „Țara cedrilor" a adoptat prima sa constituție, iar în anul 1943 a obținut independența sa completă de sub tutela franceză. Libanul este singura țară din Orientul Mijlociu în care creștinii participă de drept la exercitarea puterii politice centrale, prin faptul că funcțiile politice de bază în această republică parlamentară sunt exercitate de câte un reprezentant al celor trei comunități religioase majoritare: reprezentantul *maroniților*, care constituie grupul creștin majoritar din Liban, ocupă postul de președinte al statului, prim-ministrul este ales dintre musulmanii *suniți*, iar președintele parlamentului, dintre musulmanii *șiiți.* Între anii 1950-1970, Libanul era numit „Elveția Orientului Mijlociu", pentru înflorirea sa economică manifestată prin înmulțirea băncilor, dar între anii 1975-1990 această țară a cunoscut o mare criză politico-socială prin izbucnirea unui război civil, cauzat, printre altele, de imigrația unui mare număr de palestinieni din teritoriile ocupate de Israel, fapt ce a cauzat un dezechilibru religios. Pentru restabilirea păcii, în anul 1989, Libanul a fost ajutat de forțele militare siriene, forțe care s-au retras în anul 2005. Astăzi Libanul este condus încă de vechii „stăpâni ai războiului" și continuă să se afle într-o mare instabilitate politică, agravată în ultimul timp prin imigrarea în această țară a unui mare număr de sirieni.

În urma multelor tulburări politice prin care au trecut țările în care își desfășura misiunea sa Patriarhia Antiohiei, o mare parte dintre credincioșii ei au emigrat spre Occident, atât în Europa Occidentală, în cele două Americi, cât și în Australia și Noua Zeelandă, unde s-au organizat în parohii și eparhii sub jurisdicția Bisericii lor mame.

VI.2. Patriarhia Antiohiei în perioada recuceririi bizantine (969-1084)

La începutul mileniului al doilea, alături de greci, georgieni, armeni calcedonieni și arabi, majoritatea credincioșilor Patriarhiei de Antiohia erau siro-palestinieni, urmași ai arameenilor care, la început, vorbeau limba pe care a vorbit-o Mântuitorul Iisus Hristos în timpul activității sale pământești. Identitatea creștină a siro-palestinienilor, care au folosit în cult pe parcursul primului mileniu creștin limbile siriacă și greacă, a fost marcată de arabizarea lor, începând din perioada ocupării musulmane-arabe (638-969). În această perioadă s-au remarcat primii autori creștini de limbă arabă, în frunte cu *Teodor Abu Qurra* (750-820), fost călugăr la Mănăstirea „Sfântul Sava" din Palestina și ucenic al Sf. Ioan Damaschin, ajuns apoi episcop de Harran, demnitate din care a fost depus pentru motive necunoscute. Acest teolog a scris multe lucrări teologice apologetice atât în greacă, cât și în arabă, și este socotit „părintele literaturii eclesiastice arabe" (R.M. Haddad, p. 16).

Așadar, traducerea de texte creștine în limba arabă a început încă de la mijlocul secolului al VIII-lea d.Hr. în mănăstirile din sudul Palestinei, respectiv „Sfântul Sava" și „Sfântul Hariton", precum și în Mănăstirea „Sfânta Ecaterina" din Sinai, aceste traduceri de texte scripturistice, liturgice și ascetice în limba arabă fiind realizate din greacă și siriacă. Ca urmare a acestui fapt, încă din secolul al IX-lea, în Patriarhia Antiohiei „literatura creștină arabă a devenit un fenomen bine stabilit" (Constantin A. Panchenko, p. 20). Cu toate acestea, limba siriacă a continuat să fie folosită în cadrul acestei patriarhii până mai târziu, mai ales ca limbă de cult. Limba arabă, devenită pe parcursul mileniului al doilea, pentru creștinii din cadrul Patriarhiei Antiohiei, cel mai important mijloc de comunicare, a devenit abia mai târziu și limba lor de cult.

Pe parcursul reîncorporării Antiohiei în Imperiul Bizantin (969-1084) au fost definite coordonatele care au determinat evoluția Patriarhiei Antiohiei în raporturile sale cu Patriarhia Ecumenică. Cetatea Antiohiei a fost recucerită de bizantini în ziua de 29 octombrie 969, sub

împăratul Nichifor al II-lea Focas (963-969), care, în ziua de 11 decembrie a aceluiași an, a fost înlocuit de împăratul Ioan I Tzimiskes (969-976). În momentul când bizantinii au început asedierea Antiohiei, scaunul de patriarh din această cetate era vacant, după uciderea de către arabi, la data de 23 mai 967, a patriarhului *Hristofor I* (960-967). Pe scaunul antiohian rămas vacant, împăratul bizantin a numit ca patriarh, pe la mijlocul lunii noiembrie 969, pe Eutihie, episcop de Flavia, care după uciderea lui Nichifor Focas, protectorul său, nu a mai ajuns să fie instalat la Antiohia și s-a întors la scaunul său episcopal. Astfel, primul patriarh al Antiohiei după recucerirea bizantină a fost *Teodor al II-lea* (970-976), numit de împărat în ianuarie 970. Noul patriarh, deși recunoscut ca un om sfânt, a fost supus, înainte de a fi hirotonit episcop la Constantinopol, unei examinări canonice, fapt neobișnuit pentru patriarhii Antiohiei, căci integritatea unui patriarh era garantată prin însăși alegerea sa.

Împăratul bizantin i-a înmânat noului ales un *chrisobul*, prin care punea sub autoritatea sa toate bisericile și mănăstirile din Antiohia și din împrejurimi, restabilire necesară după tulburările din timpul stăpânirii arabe. Prin același act, împăratul bizantin a stabilit reședința patriarhului de Antiohia la Constantinopol, în Mănăstirea Preasfintei Fecioare *Hodegoi* sau *Hodegos*, așezământ în care au locuit mai apoi mulți dintre patriarhii antiohieni aflați în exil.

În timpul păstoririi patriarhului Teodor al II-lea a avut loc transferarea, de către împăratul Ioan I Tzimiskes, a pavlichienilor din teritoriul Patriarhiei Antiohiei în Peninsula Balcanică. Fiind un apropiat al împăratului Ioan I, în momentul înlăturării acestuia și urcării pe tron a împăratului Vasile al II-lea Macedoneanul (976-1025), în luna ianuarie 976, patriarhul Teodor a fost convocat la Constantinopol. Deși bolnav, acesta a răspuns afirmativ chemării, pornind spre capitală, fără însă a finaliza călătoria, din cauza trecerii sale la cele veșnice în Tarsul Ciliciei.

După moartea patriarhului Teodor al II-lea, antiohienii nemulțumiți de impunerea unui patriarh străin, care, mai mult decât atât, fusese hirotonit la Constantinopol, au întocmit o listă de candidați din cadrul Bisericilor, ce urma a fi prezentată împăratului, din care acesta trebuia să aleagă

viitorul întâistătător. Mitropolitul Agapios de Alep, însărcinat cu înmânarea listei împăratului, a cerut trecerea numelui său între cele ale celorlalți candidați. Ajuns în capitala imperiului, Agapios a reușit să obțină alegerea sa ca patriarh, cu condiția de a-l câștiga de partea împăratului pe magistrul cetății Antiohia, susținător al uzurpatorului Bardas Skleros.

Instalat la Antiohia în ianuarie 978, patriarhul *Agapios* (978-996) a desfășurat o intensă activitate de convertire a monofiziților la credința niceeană, se pare cu mult succes, dar a încetat această activitate odată cu alegerea patriarhului iacobit Atanasie al V-lea (986-1003), față de care Agapios avea un respect deosebit. În conflictul dintre împărat și uzurpatorul Bardas Focas, Agapios a trecut de partea celui din urmă, fapt pentru care, în anul 990, Vasile al II-lea Macedoneanul l-a internat pe patriarhul antiohian într-o mănăstire din Constantinopol. Cinci ani mai târziu, același împărat obținea din partea întâistătătorului antiohian demisia sa, în schimbul căreia basileul îi dăruia Mănăstirea Picridion, cu veniturile ei, și promisiunea că numele său nu va fi șters din diptichele Antiohiei. Pe parcursul exilului său, patriarhul Agapios s-a achitat de responsabilitatea sa pastorală prin emisari. Acesta a trecut la cele veșnice în luna septembrie a anului 997, la scurt timp după demisia sa.

După retragerea lui Agapios, împăratul bizantin l-a numit patriarh al Antiohiei pe *Ioan al V-lea* (cca 995-1000/1021), fost hartofilax al Patriarhiei Ecumenice, așadar un grec străin de Antiohia. După alegerea și hirotonia sa la Constantinopol, Ioan al V-lea a renunțat în scris, în favoarea Patriarhiei Ecumenice, la dreptul patriarhilor antiohieni de a fi hirotoniți de mitropoliții din jurisdicția acestei Biserici, această hotărâre fiind anulată mai târziu de patriarhul antiohian Petru al III-lea, care a declarat-o fără valoare.

În anul 1000, cu ocazia trecerii patriarhului Orestes al Ierusalimului (984-1005) prin Antiohia, în drumul său spre Constantinopol, patriarhul Ioan al V-lea i-a cedat acestuia veniturile care reveneau Antiohiei de la Biserica din Georgia, în scopul plății materialelor necesare pentru producerea Sfântului Mir, patriarhul antiohian păstrându-și în continuare doar dreptul de a fi pomenit la Sfânta Liturghie de către georgieni,

precum și acela de a trimite exarhii săi în Georgia pentru vizite pastorale și pentru colectarea veniturilor care reveneau Antiohiei din lăcașurile georgiene închinate ei.

În rândul cercetătorilor, datele privitoare la păstorirea patriarhului Ioan al V-lea sunt controversate, pentru unii (Asad J. Rustum) perioada acestuia de păstorire încheindu-se în anul 1000, în timp ce pentru alții (V. Grumel, *Le patriarcat...*) ea întinzându-se până în anul 1021.

Pe parcursul primei jumătăți a secolului al XI-lea, pe scaunul apostolic al Antiohiei s-a remarcat patriarhul *Teodor al III-lea* (1034-1042), care, în timpul patriarhatului său, a trimis un emisar în Georgia pentru a combate doctrina greșită a unui episcop georgian, care foarte probabil predica învățături monofizite. Această intervenție demonstrează că, în prima jumătate a secolului al XI-lea, Biserica Georgiei depindea încă de Patriarhia Antiohiei.

În timpul schismei dintre Roma și Constantinopol, la Antiohia păstorea patriarhul *Petru al III-lea* (1052-1056), originar din Antiohia, cu studii la Constantinopol și care era recunoscut drept un om foarte învățat, fapt dovedit mai ales din corespondența sa atât cu patriarhul Mihail Cerularie al Constantinopolului, cât și cu arhiepiscopul latin Dominicus de Grado (Aquileea). La începutul păstoririi sale, patriarhul Petru a anunțat alegerea sa atât patriarhilor de Alexandria și Ierusalim, cât și papei Leon al IX-lea, așa cum se obișnuia înainte de anul 1054. Prin autoritatea de care se bucura și cu spiritul său irenic, acest patriarh s-a străduit să-l tempereze pe tumultuosul patriarh ecumenic în pornirea sa împotriva latinilor, dar fără succes. Despre patriarhul Petru al III-lea este cunoscut și faptul că, pe parcursul șederii sale la Constantinopol, a constatat că acolo nu se mai practica postul praznicului Schimbării la Față a Domnului, post care fusese inclus în cel al Adormirii Maicii Domnului. Ca urmare a acestui fapt, după alegerea sa în demnitatea de patriarh al Antiohiei, Petru a susținut respectarea acestui post, foarte probabil împărțind în două postul Adormirii Maicii Domnului.

Potrivit unei mărturii a lui Teodor Balsamon (1140-1199), un sinod al Bisericii Antiohiei, sub președinția patriarhului Petru al III-lea,

a acordat autocefalia Bisericii Georgiei, care, după cum s-a menționat mai sus, depindea atunci canonic de Antiohia. Deși unii cercetători consideră că momentul acordării acestei autocefalii ar fi avut loc câțiva ani mai târziu, este clar faptul că Biserica Georgiei a devenit autocefală față de Patriarhia Antiohiei pe la jumătatea secolului al XI-lea.

Lui Petru al III-lea i-a urmat patriarhul *Ioan al VI-lea* (1056-1062), care, după unele ipoteze (V. Grumel), ar fi purtat numele de Dionisie. În a doua jumătate a secolului al XI-lea este menționat patriarhul *Teodosie al II-lea Chrysoberges* (cca 1075-1084), care este pomenit în biografia Sf. Gheorghe Athonitul (1009-1065), călugăr georgian foarte instruit și cu o viață duhovnicească aleasă. Acest călugăr a fost consultat de patriarhul antiohian, în cadrul unei sesiuni a sinodului antiohian, în legătură cu statutul canonic al Bisericii Georgiei, în urma căror tratative Patriarhia Antiohiei a recunoscut definitiv autocefalia acestei Biserici. Ultimul patriarh antiohian din această perioadă a fost *Ioan al VII-lea* (1088-1106) numit Ioan Oxeites, după insula Oxia din Marea Ionică, unde pare să fi trăit la sfârșitul vieții sale și unde a fost înmormântat la o dată necunoscută. Ioan al VII-lea a fost numit patriarh al Antiohiei de către împăratul Alexios I Comnenul (1081-1118), în perioada când cetatea Antiohiei se afla sub stăpânirea turcilor selgiucizi, cu puțin timp înaintea asedierii ei de către cruciați. Perioada de asediu (sfârșitul anului 1097 – iunie 1098) a reprezentat o perioadă extrem de dificilă pentru patriarhul antiohian, care, potrivit mărturiilor cronicarilor latini *Albert d'Aix* și *Wilhelm de Tir*, în acea perioadă era ținut închis de stăpânitorii turci ai cetății și uneori era atârnat într-o cușcă de metal pe zidurile cetății pentru a-i speria pe asediatori.

După ocuparea Antiohiei de către franci, aceștia au curățit Catedrala „Sfântul Petru", care fusese batjocorită de musulmani, episcopii latini participând la slujba de resfințire a catedralei sub conducerea patriarhului Ioan al VII-lea. Francii l-au instalat pe Ioan în drepturile sale, dar în iulie 1100, în urma capturării de către selgiucizi a lui Bohemund I, prințul Antiohiei (1098-1111) și suspectării patriarhului ortodox de faptul că ar fi aranjat predarea cetății bizantinilor, acesta a fugit.

În scaunul patriarhal rămas vacant, francii l-au numit în anul 1100 pe *Bernard de Valence* (1100-1135), care a fost recunoscut de Roma în anul 1119. Patriarhatul latin al Antiohiei a continuat doar cu numele până în anul 1964, când a fost desființat de Vatican. Patriarhul Ioan al VII-lea s-a retras la Constantinopol, unde a redactat o scrisoare de demisie în care istorisea necazurile pe care le-a îndurat la Antiohia. De la acest patriarh au rămas mai multe scrieri, printre care se numără și una împotriva practicii *haristicariatului*, adică a măsurilor luate de împăratul Alexios I de a încredința laicilor administrarea unor mănăstiri.

Prin activitatea teologică a unora dintre patriarhii din această perioadă, așa cum au fost Agapios, Teodor al III-lea, Petru al III-lea și Ioan al VII-lea, centrul ortodox „de creativitate culturală s-a mutat din sudul Palestinei la Antiohia" (C.A. Panchenko, p. 32).

VI.3. Patriarhia Antiohiei sub latini până la strămutarea la Damasc (1098-1364)

Întinderea geografică a Patriarhiei Antiohiei în perioada stăpânirii latine și apoi a mamelucilor era foarte mare. Astfel, potrivit mărturiei lui *Nil Doxopatris* (*PG* 132, 1083-1114), în secolul al XII-lea aceasta cuprindea în jurisdicția ei „întreaga Asie și Răsăritul până în India". În afară de Antiohia și de Damasc, alte centre bisericești mai importante ale acestei patriarhii erau: Alep, Homs, Latakia, Bosra, Hama, Beirut, Tir și Sidon, Tripoli, Akka și Baalbek, în Siria, care cuprindea atunci și Libanul, apoi Irinoupoleos (Bagdad) și Seleucia, în Mesopotamia, iar din secolul al XIII-lea s-au afirmat și eparhiile antiohiene din cadrul regatului Armeniei Mici: Tars, Adana, Pompeioupolis, Mamistra (Mopsuestia), Anazarbus și Teodosiopolis (Erzurum). În perioadele de restriște și exil, patriarhii Antiohiei conduceau Biserica lor prin emisari. Totodată, în lipsa întâistătătorilor ei sau în caz de vacanță a scaunului patriarhal, mitropoliții din cadrul acestei patriarhii se întruneau uneori în sinoade și procedau la alegerea unui nou patriarh. În perioada aceasta

de grele încercări, viața religioasă din cadrul Patriarhiei Antiohiei era promovată mai ales prin mănăstiri, care, potrivit mărturiei geografului musulman de origine greacă *Yaqut al-Hamawi* (1179-1229), erau în secolul al XII-lea în număr de 65. În ciuda distrugerii de către mameluci a unei bune părți a acestor edificii, multe dintre ele au fost reconstruite, continuându-și activitatea lor.

Perioada de la ocuparea Antiohiei de către franci (1098) până la stabilirea reședinței patriarhilor antiohieni la Damasc în anul 1364 a fost una dintre cele mai dificile perioade din istoria acestei Biserici, întâistătătorii ei trăind cel mai mult timp în exil. În prima perioadă a exilului patriarhilor antiohieni, respectiv pe parcursul secolului al XII-lea, majoritatea acestora au trăit la Constantinopol, fiind numiți de împărații bizantini în continuarea practicii din secolul al XI-lea. După moartea patriarhului Ioan al VII-lea, sau mai curând după renunțarea sa la tronul antiohian, în urma ocupării cetății de către franci, a urmat patriarhul *Ioan al VIII-lea* (1106-1137), apoi la mijlocul secolului al XII-lea este menționat și patriarhul *Ioan al IX-lea* (cca 1155-1156). În anul 1156 a fost numit patriarh al Antiohiei diaconul Sotericos Panteugenos de la Catedrala „Sfânta Sofia" din Constantinopol, dar înainte de a fi hirotonit episcop s-a descoperit că acesta susținea o erezie hristologică legată de jertfa de pe cruce a Mântuitorului Iisus Hristos, astfel că, la începutul anului 1157, un sinod ținut la Constantinopol l-a condamnat și a anulat numirea sa în această demnitate.

În vara anului 1157 a fost numit patriarh al Antiohiei *Atanasie I Manasses* (1157-1170), fost călugăr la Mănăstirea „Sfântul Ioan" din Patmos, care după ce a fost hirotonit episcop a locuit la Mănăstirea Hodegos din Constantinopol aproape zece ani. Pe timpul șederii sale la Constantinopol, acest patriarh a participat la mai multe evenimente din capitala bizantină, printre acestea numărându-se cununia împăratului Manuel I Comnenul (1143-1180) cu Maria de Antiohia, din luna decembrie a anului 1161, și sinodul din anul 1166, care a luat atitudine față de disputa legată de cuvintele Mântuitorului „Tatăl este mai mare decât Mine" (*Ioan* 14, 28).

În vara anului 1164, emirul Nuredin (*Nur ad-Din*) al Damascului l-a luat prizonier pe principele Bohemond al III-lea al Antiohiei, care a fost eliberat prin mijlocirea împăratului bizantin Manuel I Comnenul. Ca urmare a acestui fapt, către sfârșitul anului 1165, Bohemond a făcut o vizită de recunoștință la Constantinopol, prilej cu care a promis că va permite instalarea patriarhului ortodox Atanasie la Antiohia. Aflând despre sosirea patriarhului ortodox, patriarhul latin *Haimerich* (1144-1193) a plecat din Antiohia, lăsând în locul său un vicar. Patriarhul Atanasie I s-a instalat la Antiohia în anul 1166, unde a activat până în vara anului 1170. În ziua de 29 iunie a acestui an, în timpul Sfintei Liturghii, s-a produs un mare cutremur în urma căruia patriarhul Atanasie I a fost acoperit de dărâmături. Deși scos în viață, acesta a trecut la cele veșnice imediat după aceea. Patriarhul Atanasie I a scris un comentariu la *Apocalipsă*, care a fost tradus în limba armeană, și un panegiric dedicat Sfântului Hristodul, întemeietorul Mănăstirii „Sfântul Ioan" din Patmos, mort în anul 1093.

După Atanasie I a urmat patriarhul *Chiril al II-lea*, care a rezidat numai la Constantinopol, despre care se cunoaște cu siguranță că a păstorit între anii 1173-1178. În ciuda acestei informații, se consideră că păstorirea sa ar fi putut începe mai înainte de 1173 și s-ar fi încheiat mai târziu de anul 1178. Patriarhul Chiril a participat la sinodul de la Constantinopol din iulie 1173 și a semnat împreună cu patriarhul ecumenic Mihail al III-lea Anchialos o scrisoare sinodală adresată catolicosului Armeniei Grigorie al IV-lea, în scopul unirii acestei Biserici cu Biserica Ortodoxă.

Ultimul patriarh al Antiohiei din secolul al XII-lea a fost marele canonist Teodor Balsamon, cunoscut cu numele de *Teodor al IV-lea* (1185-1199) și care a trăit tot timpul la Constantinopol. Cercetătorul rus Constantin A. Panchenko afirmă că marele canonist a implementat în Biserica sa o armonizare a tradiției liturgice grecești și a încercat să facă același lucru și în Patriarhia Alexandriei (C.A. Panchenko, p. 62).

Tulburările produse la Constantinopol în timpul dinastiei anghelilor, care au culminat cu ocuparea orașului lui Constantin de către fran-

în urma cruciadei a patra din anul 1204, i-a obligat pe patriarhii Antiohiei să caute sprijin în altă parte. Astfel, pe parcursul secolelor al XIII-lea și al XIV-lea până în anul 1364, mai mulți dintre întâistătătorii antiohieni au trăit în Cilicia, sprijiniți de regii Armeniei Mici.

Regatul armean al Ciliciei a luat ființă în a doua jumătate a secolului al XI-lea, mai precis în anul 1080, în sud-estul Asiei Mici, în mare parte în vechea provincie Cilicia, care a fost eliberată de bizantini de sub stăpânirea arabilor și în care aceștia au permis așezarea multor creștini, mai ales armeni refugiați din Armenia Mare, care fusese ocupată de selgiucizii lui Alp Arslan în anul 1064. Acest regat s-a format prin unirea mai multor teritorii din câmpiile Ciliciei, din Isauria răsăriteană, dar mai ales din munții Taurus și munții Amanus, în care noii stăpânitori s-au putut ascunde și apăra mai bine. Întemeietorul acestui regat a fost principele *Rupen I* (1080-1095), din familia regilor bagratizi ai Armeniei Mari și cel care a pus bazele dinastiei rupenilor, ai cărui membri s-au înrudit atât cu unele familii bizantine, cât și cu francii. Armenia Mică a fost desființată în anul 1375, când capitala sa, Șiș, a fost ocupată de mameluci. Majoritatea armenilor din acest regat erau necalcedonieni, dar aici trăiau și armeni care trecuseră la credința calcedoniană. Alături de populația armeană, pe teritoriul Armeniei Mici trăiau și greci, georgieni, arabi, creștini și evrei. Creștinii ortodocși antiohieni calcedonieni erau reprezentați până și în structurile superioare ale acestui stat, așa cum se vede din faptul că, la încoronarea regelui *Leon (Levon) I cel Mare* (1198-1219), din decembrie 1198, șapte dintre cei 30 de baroni (*ishkhans*) sau prinți prezenți la festivitate erau de credință calcedoniană.

Primul patriarh al Antiohiei cunoscut la începutul secolului al XIII-lea a fost *Simeon al II-lea* (1206-1242), care, datorită schimbărilor politice la conducerea principatului franc al Antiohiei, a reușit să se stabilească la Antiohia între anii 1206-1212. Acest lucru a fost posibil ca urmare a faptului că principele Bohemond al IV-lea, conte de Tripoli, a reușit în anul 1201 să se impună ca principe al Antiohiei, împotriva dorinței patriarhului latin al acestei cetăți, Petru de Angoulême, care îl susținea pe

principele de drept Raymond-Roupen, nepotul lui Bohemond, dar care avea vârsta de doar doi ani. În urma acestui abuz, Bohemond al IV-lea a fost excomunicat de către papă, fapt ce l-a determinat să se bazeze, din acel moment, pe populația ortodoxă. În anul 1212, patriarhul latin Petru de Locedio a reușit să îl înlocuiască pe Bohemond cu Raymond-Roupen, astfel că patriarhul Simeon a trebuit să plece din Antiohia în Cilicia, la Tars, apoi la Niceea, făcând legătura între împărații lascarizi de la Niceea și regii armeni din Șiș.

În anul 1234, acest patriarh și-a dat acordul pentru ridicarea arhiepiscopiei de Târnovo la rang de Patriarhie. Sub principele Bohemond al V-lea al Antiohiei (1233-1252), patriarhul Simeon al II-lea se pare că a reușit să locuiască iarăși la Antiohia începând din anul 1233, unde a și murit probabil în anul 1242. Următorul patriarh al Antiohiei a fost *David* (1242-1257?), care în anul 1242 a ajuns la Antiohia și a fost primit cu mult entuziasm de mulțime, ceea ce l-a determinat pe patriarhul latin al Antiohiei Albert de Robertis să plece în Occident și să lase la Antiohia doar un vicar. Nu se cunoaște cât timp a stat patriarhul David la Antiohia, dar se știe despre el că a trăit și la Niceea, în Cipru și în Cilicia.

În anul 1254, ultimul principe franc al Antiohiei, Bohemond al VI-lea (1251-1268), s-a căsătorit cu Sibila, fiica regelui Armeniei Mici, Hethum I (1226-1270), punând astfel capăt conflictului dintre aceste două state. În acest context, a fost posibil pentru patriarhul *Eftimie al II-lea* (1260-1269) să se instaleze la Antiohia, de unde a fost alungat în mai multe rânduri. După ocuparea cetății de către mameluci în anul 1268, Eftimie a plecat în Cilicia, unde, din cauza implicării sale în cadrul unei intrigi politice, a fost închis. Reușind să scape din închisoare, Eftimie al II-lea a ajuns la Constantinopol, unde a trecut la cele veșnice în jurul anului 1275. În urma decesului patriarhului, mitropoliții antiohieni s-au întrunit în sinod la Anazarbus, alegându-l ca patriarh pe mitropolitul Teodoret al acestei cetăți, dar, în urma numirii unui nou patriarh pentru scaunul Antiohiei la Constantinopol, acesta a renunțat.

După patriarhul *Teodosie al IV-lea* (1269-1276), noul întâistătător numit de împăratul Mihail al VIII-lea Paleologul (1261-1282) a fost

Teodosie al V-lea Villehardouin (1276-1285), numit și *Prințul* – era fiul principelui Ahaei, Geoffroy de Villehardouin –, un susținător al unirii grecilor cu latinii, care se convertise la credința ortodoxă și devenise călugăr la Mănăstirea Hodegos din Constantinopol. Pe tot parcursul păstoririi sale, Teodosie al V-lea a locuit numai la Constantinopol. În momentul în care împăratul Andronic al II-lea Paleologul (1282-1328) a început prigonirea unioniștilor, Teodosie al V-lea a renunțat la tronul antiohian.

Lui Teodosie al V-lea i-a urmat patriarhul *Arsenios* (1285-1286), care a trăit cea mai mare parte a timpului în Cilicia și care, deși era un om foarte duhovnicesc și respectat, la sfârșit a fost înlăturat din dipticele Patriarhiei Antiohiene de către Patriarhia Ecumenică, fiind acuzat că ar fi fost în comuniune cu armenii.

În vara anului 1287, mitropoliții din Siria, întruniți la Tir, l-au ales ca patriarh al Antiohiei pe mitropolitul orașului, *Chiril al III-lea* (1287-1308), care a fost instalat în această demnitate aici și care a mai rezidat în oraș pentru aproximativ un an. Alegerea lui Chiril fără consultarea mitropoliților din Cilicia a dus la contestarea acestuia de către ierarhii ciliceni, care, drept răspuns, au ales un alt întâistătător, în persoana lui Dionisie de Pompeioupolis, dar care însă nu a fost recunoscut de Patriarhia Ecumenică. Văzându-se contestat, patriarhul Chiril a călătorit la Constantinopol, locuind în Mănăstirea Hodegos, dar nici el nu a primit recunoașterea din partea patriarhului ecumenic Grigorie al II-lea (1283-1289), fiind suspectat de faptul că ar fi fost în comuniune cu armenii. Recunoașterea sa a venit abia în anul 1296, în timpul patriarhului ecumenic Ioan al XII-lea (1294-1303). Chiril al III-lea a continuat în demnitatea de patriarh până în anul 1308, când a trecut la cele veșnice.

După moartea patriarhului Chiril al III-lea, Patriarhia Ecumenică l-a recunoscut în demnitatea de patriarh al Antiohiei pe *Dionisie I* (1309-1316), fost mitropolit de Pompeioupolis, care, începând din anul 1310, s-a instalat la Constantinopol, unde a și murit în anul 1316. Lui Dionisie I i-a urmat patriarhul *Dionisie al II-lea* (cca 1316-1322), mitropolit de Mamistra, care a rezidat mai mult în Cilicia.

Pe patul de moarte, patriarhul Dionisie al II-lea l-a ales ca succesor al său pe mitropolitul Sofronie de Tir, într-un gest de împăcare cu ierarhii din Siria. Una dintre inițiativele patriarhului *Sofronie I* (1322-1341) a fost reprezentată de traducerea de cărți liturgice în limba siriacă, ceea ce demonstrează că această limbă era încă folosită în Patriarhia Antiohiei.

Ultimul patriarh al Antiohiei înainte de stabilirea reședinței acestei Biserici la Damasc a fost *Ignatie al II-lea* (1342-1359), care nu numai că provenea din Cilicia, dar era de origine armean, fiind probabil singurul armean pe tronul Patriarhiei Antiohiei. În multe prezentări ale istoriei acestei patriarhii se afirmă că reședința întâistătătorilor ei a fost transferată de la Antiohia la Damasc în timpul lui Ignatie al II-lea sau chiar de către acesta, dar cercetările mai recente au adus informații noi în legătură cu acest moment. Ignatie al II-lea a fost implicat în disputa isihastă, luând atitudine împotriva învățăturii Sf. Grigorie Palama. Din cauza atitudinii sale anti-isihaste, odată cu urcarea pe tronul basileilor a lui Ioan al VI-lea Cantacuzino (1347-1354), întâistătătorul antiohian a pierdut orice suport din partea Patriarhiei Ecumenice. Ca urmare a acestui fapt, în anul 1359 ierarhii din regiunea Damascului s-au unit într-un sinod hotărând depunerea lui Ignatie, care s-a retras în Cipru, unde a și murit în anul 1366.

În locul lui Ignatie a fost ales mitropolitul Pahomie al Damascului, dar acesta nu s-a bucurat de o susținere unanimă, fiind contestat mai ales de mitropolitul Arsenie de Tir, ucenic al lui Ignatie și înverșunat adversar al învățăturii Sf. Grigorie Palama, care s-a declarat patriarh al Antiohiei. În anul 1364, Patriarhia Antiohiei l-a excomunicat pe Arsenie și l-a recunoscut în demnitatea de patriarh pe *Pahomie I* (1364-1366, 1373-1376, 1378-1386), care a rămas la Damasc, acesta reprezentând începutul stabilirii reședinței patriarhilor antiohieni aici.

Din motive necunoscute, în anul 1366 Pahomie a fost înlocuit de patriarhul *Mihail al II-lea* (1366-1373), care a solicitat și a obținut acordul autorităților mameluce de a avea reședința Bisericii sale la Damasc. În scrisoarea de confirmare a stabilirii reședinței patriarhiei aici se atrăgea atenția patriarhului să nu permită creștinilor să bată toaca de lemn foarte tare în bisericile lor. Totodată, li se atrăgea atenția creștinilor că le

era interzisă ridicarea vocilor lor prea tare, mai ales în timpul adunării musulmanilor pentru cultul lor, și că aceștia trebuiau să poarte o îmbrăcăminte diferită de cea a musulmanilor.

Astfel, reședința Patriarhiei Antiohiei a fost stabilită la Damasc practic începând din anul 1364, prin recunoașterea patriarhului Pahomie I, care a rămas la Damasc, iar această realitate a fost recunoscută oficial de către mameluci în anul 1366. La Damasc, Patriarhia Antiohiei s-a instalat în Catedrala „Adormirea Maicii Domnului" din strada numită „Îngustă" (dreaptă), prin care Sfântul Pavel trecuse, în drumul său spre casa Sfântului Anania, unde a fost botezat.

VI.4. Patriarhia Antiohiei sub stăpânirea mamelucilor (1364-1516)

Perioada de la stabilirea sediului Patriarhiei Antiohiei la Damasc (1364) până la încorporarea Orientului Mijlociu în cadrul Imperiului Otoman (1516), respectiv perioada stăpânirii mamelucilor, a fost cea mai grea din istoria venerabilei Biserici întemeiate de Sfinții Apostoli. Mamelucii au distrus complet cetatea Antiohiei în anul 1268, omorând peste 17.000 de locuitori ai săi, fapt care îndreptățea stabilirea patriarhilor acestei Biserici Apostolice la Damasc, unde au rămas până astăzi. În timpul stăpânirii mamelucilor, funcționarilor publici de origine creștină li s-a ordonat să treacă la islam, multe biserici au fost distruse, iar creștinilor li s-a impus să poarte o îmbrăcăminte specifică pentru a putea fi recunoscuți. În anul 1353, un creștin din Tir a fost executat pentru acuzația de a fi pronunțat cuvinte jignitoare la adresa profetului Mahomed. Pe lângă asuprirea grea din partea mamelucilor, creștinii de toate tradițiile au avut de înfruntat și alte încercări grele. Către mijlocul secolului al XIV-lea, ciuma neagră s-a întins atât în Orientul Mijlociu, cât și în Asia Mică, lăsând în urma ei zeci de mii de victime. Totodată, la sfârșitul secolului al XIV-lea, Siria a fost invadată de tătarii conduși de Timur Lenk, care i-au persecutat aspru pe creștini.

Patriarhul *Mihail al II-lea* (1366-1373) a devenit primul patriarh confirmat oficial cu reşedinţa la Damasc. Pe parcursul păstoririi sale însă, fostul patriarh Pahomie I a continuat să fie susţinut de unii episcopi, astfel că, după moartea lui Mihail, acesta a fost iarăşi proclamat patriarh de susţinătorii săi. Pahomie a fost în continuare contestat atât de Arsenie de Tir, care nu s-a supus, cât şi de o altă grupare, astfel că, în faţa acestor frământări, episcopii antiohieni au trimis o scrisoare patriarhului Constantinopolului Filotei Kokkinos (1353-1354, 1364-1376), prin care cereau recunoaşterea patriarhului Pahomie I. Ca urmare a continuării frământărilor în cadrul Patriarhiei Antiohiei, Patriarhia Ecumenică a numit în locul lui Pahomie un mitropolit grec din Cipru, *Marcu I* (1376-1378). La numai doi ani după alegerea sa, patriarhul Marcu I a trecut la cele veşnice, fiind urmat de Pahomie I, care a revenit pentru a treia oară pe scaunul patriarhal antiohian, păstorind până la moarte.

Între anii 1386-1395 a păstorit un patriarh al cărui nume nu este cunoscut cu exactitate, după unii acesta fiind numit Nil, în timp ce după alţii, Nicon sau chiar Nifon. Cert este că, la sfârşitul secolului al XIV-lea, patriarhul Antiohiei era *Mihail al III-lea* (1395-1412), fiul mitropolitului de Bosra şi nepotul patriarhului Mihail al II-lea. Acest patriarh a trimis la Constantinopol, chiar în anul 1395, o scrisoare de informare privind alegerea sa, dar şi o mărturisire de credinţă în care era afirmată poziţia sa în favoarea învăţăturii palamite, necesară după tulburările din sânul Bisericii antiohiene ca urmare a disputelor isihaste. În timpul păstoririi patriarhului Mihail al III-lea, oraşul Damasc a fost asediat de mongoli şi distrus, fiind afectată chiar şi catedrala patriarhală, iar mulţi credincioşi, în frunte cu patriarhul, fugind prin Liban în Cipru. Se pare că în Cipru, patriarhul Mihail al III-lea a scris o cronică a patriarhilor antiohieni începând din timpul patriarhului Pahomie I, text care a fost inclus de Paul de Alep în *Jurnalul călătoriei patriarhului Macarie Ibn El-Zaim*. Patriarhul Mihail a murit în primăvara anului 1412.

În prima jumătate a secolului al XV-lea s-a remarcat patriarhul *Dorotei al III-lea* (1436-1451), care a păstorit în timpul Conciliului unionist de la Ferrara-Florenţa (1438-1439), la care a fost invitat chiar de

împăratul Ioan al VIII-lea Paleologul. Patriarhul antiohian nu a putut participa personal la acest conciliu din cauza interdicției din partea mamelucilor, dar a fost reprezentat de mitropolitul Marcu Eugenicul al Efesului și de preotul Grigorie, duhovnicul împăratului. Ulterior, acest patriarh a participat la un sinod convocat la Ierusalim în anul 1443, la care, împreună cu patriarhii Filotei al Alexandriei și Ioan al Ierusalimului, a condamnat unirea de la Florența și l-a amenințat pe împăratul bizantin cu anatema, dacă nu renunță la unire.

După trecerea la cele veșnice a lui Dorotei al III-lea, în luna septembrie a anului 1451, pe tronul patriarhal al Antiohiei a urmat *Mihail al IV-lea* (1451-1497), fost mitropolit de Saydnaya, lângă Damasc, cu numele de Marcu, care, devenind patriarh, și-a luat numele de Mihail. Patriarhul Mihail al IV-lea a participat la un sinod ținut la Constantinopol în anul 1484, împreună cu ceilalți trei patriarhi răsăriteni, unde a fost condamnată unirea de la Florența. În anul 1487, acesta l-a hirotonit la Damasc pe patriarhul Ioachim al Alexandriei, din cauza faptului că în această Biserică nu mai existau episcopi.

Ultimul patriarh al Antiohiei din această perioadă a fost *Dorotei al IV-lea* (1497-1523), care se pare că a avut o păstorire liniștită. După înfrângerea mamelucilor, sultanul cuceritor al Orientului Mijlociu, Selim I, a stat la Damasc între 28 septembrie și 14 decembrie 1516, apoi încă odată între 22 octombrie 1517 și 22 februarie 1518. Cu prilejul acestor vizite, populația și mai ales toți demnitarii locali au ieșit în întâmpinarea sultanului, dar nu există nicio mărturie care să arate dacă patriarhul antiohian s-a prezentat în fața sultanului. În vara anului 1517, Sultanul Selim I a emis și un *berat* special pentru Mănăstirea „Sfânta Ecaterina" din Sinai.

În ceea ce privește Patriarhia Antiohiei, în arhivele turcești nu există niciun fel de indiciu care să ateste vreo solicitare a actelor de confirmare a patriarhilor acestor Biserici la numirea lor adresată Sublimei Porți (cf. Hasan Çolak). O primă explicație privind această lipsă este de ordin istoric, în sensul că nici după ocupația persană de la începutul secolului al VII-lea și nici după ocupația arabă, survenită câteva decenii mai târziu, Biserica Antiohiei nu a solicitat recunoașterea sa

din partea noilor săi stăpâni politici. Cea de-a doua explicație, mai concretă, are în vedere experiența antiohienilor privind desele schimbări politice de-a lungul timpului, care, necunoscând urmările evenimentelor, au preferat să fie precauți.

VI.5. **Perioada de afirmare a Bisericii Antiohiei pe plan internațional (1516-1724)**

Stăpânirea de 258 de ani a mamelucilor asupra Siriei, Palestinei și Egiptului a luat sfârșit după înfrângerea lor, în ziua de 24 august 1516 la *Marj Dābiq*, de către armata otomană condusă de sultanul Selim I (1512-1520). Încorporată în Imperiul Otoman, Siria a fost organizată administrativ în anul 1517 de Soliman I (1520-1566), fiul sultanului Selim, în trei *pașalâcuri* - Damasc, Alep și Tripoli –, iar în anul 1660 a fost creat un al patrulea *pașalâc*, la Saida, pentru Liban, ceea ce evidenția specificul acestei regiuni. Fiecare pașalâc era condus de câte un pașă și avea în componența sa un număr mai mare sau mai mic de *sangeacuri*, această organizare administrativă rămânând pe tot parcursul stăpânirii otomane, respectiv până în anul 1918. Puterea otomană centrală nu i-a putut însă împiedica pe administratorii locali să abuzeze de autoritatea lor, astfel că situația creștinilor sub noua stăpânire nu s-a schimbat radical față de cea din perioada precedentă.

Începând din anul 1516, Patriarhia Antiohiei a fost încorporată, împreună cu Patriarhia Alexandriei și cu cea a Ierusalimului, într-un sistem politic unitar, în care creștinilor le-a fost confirmat statutul de protejați prin lege (*Dimmī*), pe care îl aveau din timpul stăpânirii arabo-musulmane, dar erau socotiți supuși (*ra'iyia*) și considerați cel mai adesea în sens peiorativ ca necredincioși (*ghiauri*).

În Biserica Antiohiei, numai patriarhul trebuia să fie recunoscut de puterea centrală, după ce era ales de către sinod, mitropoliții și episcopii fiind numiți de către patriarh. Totodată, arhiereii antiohieni îi numeau pe preoți de cele mai multe ori la propunerea comunității pe care aceștia urmau să o păstorească. În multe rânduri, patriarhii Antiohiei au numit

ierarhi sau chiar succesori ai lor candidați apropiați acestora și uneori chiar rude. Tot în legătură cu patriarhii antiohieni trebuie subliniat și un aspect ce s-a evidențiat în această perioadă, și anume faptul că mulți dintre ei își schimbau numele când erau aleși în această înaltă demnitate, chiar dacă purtau deja un nume schimbat din momentul când deveniseră monahi. Ca un exemplu în acest sens, patriarhul Macarie al III-lea (1648-1672), deși numit la botez Ioan, la momentul hirotoniei în demnitatea de mitropolit și-a luat numele de Meletie, după numele mentorului său, mitropolitul Meletie Karmis – care, l-a rândul lui, atunci când a ajuns patriarch și-a luat numele de Eftimie –, iar când a ajuns patriarh și-a ales numele de Macarie. Aceste schimbări de nume au cauzat adesea unele confuzii în legătură cu unii patriarhi, astfel că mai mulți cercetători au decis să îi identifice pe patriarhii antiohieni numai după numele lor de familie.

În ciuda tuturor dificultăților cu care s-a confruntat Patriarhia Antiohiei în această perioadă, secolul al XVII-lea a constituit în istoria acestei Biserici o perioadă de reală înflorire teologică și culturală.

La ocuparea Siriei de către otomani, pe scaunul antiohian se afla patriarhul *Dorotei al IV-lea*, care a fost urmat de patriarhul *Mihail al V-lea* (1523-1541). În timpul păstoririi acestui patriarh a avut loc un sinod regional la Quara, în anul 1539, la care s-a discutat problema datei Paștilor, care constituia atunci un punct de discordie între diferitele tradiții creștine, care serbau Învierea Domnului la date diferite. După încheierea acestui sinod, despre care nu se cunoaște exact ce a decis, patriarhul Mihail al V-lea a făcut un pelerinaj la Ierusalim. Acest patriarh și-a încheiat păstorirea sa în anul 1541, din cauze necunoscute, și a trecut la cele veșnice la scurt timp după aceea.

Urmașul lui Mihail al V-lea, *Dorotei al V-lea* (1541-1543), a avut o păstorire foarte scurtă, fiind destituit de un sinod ținut la Ierusalim, la care au participat patriarhii Ieremia I al Constantinopolului, Ioachim al Alexandriei și Gherman al Ierusalimului, pe baza acuzației că ar fi comis fapte ilegale. Aceste fapte aveau la bază, din câte se pare, tratativele pe care întâistătătorul antiohian le dusese cu maroniții.

După destituirea lui Dorotei al V-lea, în demnitatea de patriarh al Antiohiei a fost ales *Ioachim al IV-lea* (1543-1576), originar din Damasc și fost mitropolit de Beirut. După alegerea sa, Ioachim al IV-lea s-a confruntat cu un anti-patriarh numit *Macarie*, dar conflictul a fost aplanat prin confirmarea sa de către un sinod de la Ierusalim. În anul 1557, Ioachim al IV-lea a participat la un sinod de la Alexandria, la care a fost luată hotărârea de a fi schimbat stilul de viață idioritmic de la Mănăstirea „Sfânta Ecaterina" din Sinai în cel cenobitic. De asemenea, în anul 1573, acest patriarh a prezidat un sinod la Damasc, la care s-a hotărât fixarea sumei cerute pentru mirese la un nivel acceptabil, ca urmare a faptului că unii tați care aveau fete de măritat solicitau uneori sume atât de mari, încât fetele rămâneau necăsătorite.

În anul 1577 a fost ales patriarh al Antiohiei mitropolitul Macarie al Evhaitelor, care și-a luat numele de *Mihail al VI-lea* (1577-1581). La Damasc, noul patriarh a întâmpinat dificultăți din partea unor credincioși care l-au acuzat în fața guvernatorului orașului că ar fi săvârșit crime împotriva naturii, fapt pentru care acesta s-a retras la Hama, de unde era originar, renunțând la tronul patriarhal. În urma deciziei sale, Mihail a fost mustrat de prietenul său, mitropolitul Grigorie de Alep, care i-a reproșat faptul că a cedat fără a aduce în discuție această problemă în cadrul unui sinod. Reproșul mitropolitului de Alep l-a făcut pe patriarhul retras să convoace un sinod la Hama, la care au participat episcopii din regiune, sinod care i-a excomunicat pe adversarii săi din Damasc.

În ciuda deciziei sinodului, mitropolitul Dorotei de Tripoli, considerându-l vinovat pe patriarhul Mihail, a mers la Damasc, unde a fost ales patriarh, cu numele de *Ioachim al V-lea* (1581-1592). Alegerea lui Ioachim în scaunul patriarhal a provocat o dezbinare în sânul Bisericii Antiohiei, mitropoliții din nord fiind de partea patriarhului Mihail, pe când cei din sud erau favorabili noului ales.

În fața contestării sale, în anul 1582 patriarhul Mihail l-a lăsat ca *Locum Tenens* al său pe mitropolitul Grigorie de Alep, plecând la Constantinopol, unde a obținut un firman de recunoaștere din partea

sultanului. Cu toate acestea, odată reîntors la Damasc, acesta nu a reușit să se impună, deoarece autoritățile locale îl susțineau pe adversarul său.

Confruntându-se cu agravarea situației din cadrul Bisericii Antiohiei, patriarhul Mihail a plecat pentru a doua oară la Constantinopol, cu scopul de a face apel la patriarhul Ieremia al II-lea, dar a ajuns acolo în anul 1585, în momentul alegerii pe tronul Marii Biserici a patriarhului Teolipt al II-lea, adversarul lui Ieremia al II-lea. Mihail a rămas la Constantinopol o perioadă mai lungă de timp, până în anul 1587, când Ieremia al II-lea a ajuns pentru a treia oară în demnitatea de patriarh ecumenic. Cunoscând tulburările grave din cadrul Bisericii Antiohiei, patriarhul ecumenic l-a sfătuit pe Mihail să se retragă. În anul 1592, Mihail al V-lea a trecut la cele veșnice la Rhodos, cu prilejul întoarcerii sale spre casă.

Patriarhul Ioachim al V-lea a păstorit efectiv după anul 1581, pe parcursul perioadei în care adversarul său căuta să își obțină drepturile. În anul 1586, acesta a călătorit până la Moscova, în urma delegării sale de către patriarhul ecumenic Ieremia al II-lea pentru a merge la Kiev, cu scopul de a constata situația mitropoliei de acolo. La întoarcerea sa din Rusia, Ioachim a trecut prin Moldova, unde, în anul 1587, a dăruit episcopului de Rădăuți, Gheorghe Movilă, o icoană, păstrată până în prezent la Mănăstirea Sucevița. Vizita lui Ioachim al V-lea în Moldova a reprezentat prima vizită a unui patriarh antiohian în Țările Române.

În anul 1590, patriarhul Ioachim al V-lea a participat la un sinod organizat la Constantinopol, în urma căruia a fost recunoscută ridicarea Bisericii Ruse la rang de Patriarhie.

Când Ioachim a ajuns la bătrânețe, unul dintre calomniatorii patriarhului Mihail al VI-lea a dorit să se spovedească la el, mărturisindu-i păcatul de a fi depus mărturie strâmbă împotriva unui înalt ierarh. Mâhnit foarte tare de fapta penitentului, venerabilul patriarh l-a mustrat pentru faptul că a produs atâta tulburare în Biserică prin fapta sa nelegiuită, refuzând să îl dezlege. Patriarhul Ioachim al V-lea a trecut la cele veșnice în luna octombrie a anului 1592, în timpul unei vizite pastorale la Hauran, în sudul Siriei.

După moartea lui Ioachim al V-lea, în scaunul patriarhal antiohian a fost ales *Ioachim al VI-lea* (1593-1604), fost mitropolit de Homs. În anul 1594, acesta a adresat o scrisoare țarului Feodor I al Rusiei (1584-1598), prin care mulțumea pentru ajutoarele pe care țarul le acordase. Ioachim al VI-lea a intrat în conflict cu patriarhul Meletie Pigas al Alexandriei, cu privire la numirea unui arhiepiscop al Bisericii din Cipru. Ajuns orb la bătrânețe, Ioachim a numit în locul său un vicar și a plecat la Mănăstirea Sinai, însă a trecut la cele veșnice în drum spre acest așezământ.

Vicarul numit de Ioachim al VI-lea a devenit următorul patriarh al Antiohiei, cu numele de *Dorotei al V-lea* (1604-1611). Acesta s-a străduit să îmbunătățească situația clerului său, obținând suprimarea impozitelor, și a călătorit la Constantinopol, pentru a solicita ușurarea situației credincioșilor pe care îi păstorea. Pentru îmbunătățirea situației Bisericii sale, patriarhul Dorotei al V-lea a dat dovadă de strictețe, fapt pentru care a ajuns să aibă mulți dușmani, care, nereușind să-l înlăture, l-au otrăvit în timpul unei vizite pastorale în Liban.

Datoriile mari ale Patriarhiei Antiohiei au făcut ca, după moartea samavolnică a patriarhului Dorotei al V-lea, să fie ales în această demnitate mitropolitul de Bosra, Atanasie Dabbas, care a promis că va plăti anual deficitul respectiv. Instalat patriarh cu numele de *Atanasie al III-lea* (1611-1619), acesta a pornit în călătorie prin eparhiile din jurisdicția sa, ajungând în conflict cu unii sufragani, așa cum a fost mitropolitul de Alep. Astfel, pentru a-și stabiliza poziția, patriarhul Atanasie a plecat la Constantinopol, de unde s-a întors la Damasc. Odată întors în orașul său de reședință, reprezentanții comunității ortodoxe i-au cerut întâistătătorului antiohian să își țină promisiunea de a plăti datoriile Bisericii și, nereușind să facă acest lucru, acesta a fost închis, fiind eliberat abia în urma achitării unei părți a datoriilor. După eliberare, Atanasie a mers la Tripoli, unde a găsit protecție din partea pașei de acolo, petrecând aici și ultima parte a vieții.

Încă din perioada în care patriarhul Atanasie al III-lea se afla în închisoare, ierarhii din jurul Damascului au luat decizia de a solicita

Patriarhiei Ecumenice numirea unui nou patriarh și, în acest sens, au trimis o delegație la Constantinopol, în frunte cu mitropolitul Ignatie de Sidon. În capitala imperiului, în vara anului 1619, Ignatie a fost numit patriarh al Antiohiei și învestit de patriarhul ecumenic Timotei al II-lea. Întors la Damasc, patriarhul *Ignatie al III-lea* (1619-1634) a fost foarte bine primit. Între timp însă, credincioșii din Tripoli, susținuți de mitropoliții din nord, nu au acceptat arbitrajul Patriarhiei Ecumenice și au ales ca patriarh pe fratele patriarhului Atanasie, Chiril Dabbas, mitropolit de Bosra, care a devenit patriarhul *Chiril al IV-lea* (1619-1628), fiind hirotonit de către mitropoliții din nord în aceeași perioadă în care Ignatie al III-lea era hirotonit la Constantinopol. Astfel, în anul 1619 a apărut o nouă schismă în sânul Patriarhiei Antiohiei, care a fost tulburată de luptele dintre cei doi pretendenți și mai ales dintre susținătorii lor. Fiecare partidă căuta sprijinul autorității politice locale, iar cum Ignatie era susținut de Patriarhia Ecumenică, Chiril a căutat să obțină sprijinul patriarhilor Alexandriei și Ierusalimului. Chiril Dabbas a fost sprijinit apoi de patriarhul Chiril Lucaris, ajuns patriarh ecumenic, care l-a trimis după ajutoare în Țara Românească și în Moldova, dar când s-a întors la Damasc nu a fost primit. Ca urmare a acestui fapt, Chiril a făcut apel la judecata unui sinod al Bisericii Antiohiei, care s-a întrunit în anul 1628 la Baalbek, în Liban, dar la care el nu s-a prezentat, simțind că majoritatea ierarhilor erau împotriva sa. Acest sinod l-a condamnat pe Chiril Dabbas, iar soldații emirului local l-au prins și l-au omorât, astfel că acest ierarh a rămas în istoria Bisericii ca anti-patriarh. Ignatie al III-lea însă, rămas singur patriarh între anii 1628-1634, a stat mai ales la Beirut, spre a fi în preajma protectorului său, emirul Fakhr el-Din. În aprilie 1634, patriarhul Ignatie s-a dus la Sidon ca să asiste la înmormântarea prietenului său mitropolitul Marcu, iar la întoarcere călărind pe un cal noaptea și fiind deghizat în soldat, tocmai ostașii protectorului său, ai emirului el-Din, crezând că este un dușman, l-au omorât.

Pe scaunul patriarhal antiohian rămas vacant în vara anului 1634 a fost ales, cu numele de *Eftimie al III-lea* (1634-1635), mitropolitul Meletie Karma de Alep. Acest patriarh s-a remarcat mai ales prin traducerea

sau corectarea cărților de cult în limba arabă, ceea ce a dus la generalizarea limbii arabe în cultul acestei Biserici. Eftimie a păstorit mai puțin de un an, trecând la cele veșnice în luna ianuarie 1635. Înainte de moartea sa, acesta a propus ca succesor al său pe călugărul Meletie, un grec originar din insula Chios și care se călugărise de tânăr la Mănăstirea „Sfântul Sava" din Palestina, unde se remarcase ca pictor de icoane, fapt pentru care a fost invitat la Damasc, unde a pictat Catedrala patriarhală. Ajuns patriarh, Meletie a luat numele de *Eftimie al IV-lea* (1636-1647), fiind primul patriarh antiohian de origine greacă în perioada otomană. Patriarhul Eftimie a fost caracterizat ca un patriarh „blând", bucurându-se de o păstorire liniștită, cu atât mai mult, cu cât se încadrase complet în contextul arabofon al acestei Biserici.

La sfârșitul anului 1647, înainte de a muri, patriarhul Eftimie al IV-lea l-a desemnat ca succesor al său pe mitropolitul Meletie de Alep, și el fost ucenic al patriarhului Eftimie al III-lea, care ajuns în demnitatea de patriarh al Antiohiei cu numele de *Macarie al III-lea* (1648-1672). Patriarhul Macarie al III-lea s-a născut la Alep, în familia de preoți Za'im, primind la botez prenumele de Ioan (Yuhanna). Primul său profesor a fost chiar tatăl său. Tânărul Ioan s-a căsătorit și a avut un fiu numit Paul (*Bulos*), după bunicul său. Mitropolitul Meletie Karma l-a hirotonit diacon și preot, dar, rămânând curând văduv, acesta s-a retras la Mănăstirea „Sfântul Sava", unde a învățat, printre altele, limba greacă. În anul 1634, patriarhul Eftimie al III-lea l-a chemat pe ieromonahul Ioan de la Sfântul Sava și l-a desemnat să coordoneze eparhia Alep, iar după scurt timp l-a numit mitropolit al acestei eparhii, cu numele de Meletie. Pe lângă titlul de mitropolit de Alep, Meletie Za'im a primit și titlul de *catolicos*, titlu folosit în această Biserică mai ales pentru mitropoliții din Mesopotamia și apoi din Georgia. Mitropolitul Meletie a primit și titlul de exarh al cetății Antiohia și al ținutului ei. În calitate de *catolicos*, mitropolitul Meletie de Alep îndeplinea funcția de supraveghetor al patriarhiei și astfel se forma ca viitor patriarh. Ajuns în demnitatea de întâistătător al Antiohiei, acesta l-a avut tot timpul pe lângă el pe fiul său Paul, care se căsătorise, avea doi băieți și fusese hirotonit diacon. Diaconul Paul, cunoscut în istorie cu numele de

Paul de Alep, era un tânăr foarte instruit și a exercitat responsabilitatea de secretar și cronicar al tatălui său.

La începutul păstoririi sale, patriarhul Macarie al III-lea a întreprins o călătorie pastorală în eparhiile din subordinea sa. Apoi, pentru a putea acoperi datoriile Bisericii sale, însoțit de fiul său și de o suită corespunzătoare, a pornit în două călătorii prin țările ortodoxe după ajutoare. În prima călătorie, care a durat șapte ani (1652-1659), delegația antiohiană a vizitat mai ales Moldova, Valahia, Ucraina și Rusia, fiind primită pretutindeni cu mare fast. Cu daniile pe care le-a adunat, patriarhul a acoperit datoriile patriarhiei, a înfrumusețat reședința și Catedrala patriarhală și a acordat ajutor săracilor. Pe parcursul absenței patriarhului Macarie al III-lea, deși acesta lăsase un vicar, mitropolitul Atanasie de Homs a încercat să îi ia locul, dar, în urma unui sinod organizat în toamna anului 1660 la Damasc, pretendentul a fost depus.

A doua călătorie a patriarhului Macarie, desfășurată între anii 1664-1669, a avut ca țintă Rusia, dar călătoria a urmat o rută ce trecea prin Georgia și Astrahan. La întoarcere, arhidiaconul Paul de Alep s-a îmbolnăvit și a murit la Tbilisi în ziua de 30 ianuarie 1669.

Paul de Alep a scris *Jurnalul călătoriilor patriarhului Macarie*, care constituie un izvor de o mare valoare documentară nu doar pentru istoria bisericească, ci și pentru istoria politică și culturală a țărilor vizitate. Patriarhul Macarie al III-lea s-a remarcat el însuși mai ales ca traducător și compilator de nenumărate lucrări, în special de istorie și hagiografie, multe dintre ele încă inedite, dintre care amintim: *Istoria Sinoadelor Ecumenice*; *Istoria celor patru patriarhii (Constantinopol, Alexandria, Antiohia și Ierusalim)*; *Istoria imperiului romeilor de la Constantin cel Mare la sultanul Murat*; *Istoria începutului iconoclasmului*; *Lista patriarhilor Antiohiei de la Apostolul Petru*; *Istoria tuturor domnitorilor (beys) Valahiei de la primul până în zilele noastre*; *Lista patriarhilor* (autorul spunea a arhiepiscopilor) *Ierusalimului de la Sfântul Iacov primul episcop, până în zilele noastre.*

Patriarhul Macarie al III-lea a trecut la cele veșnice la Damasc, în luna iunie a anului 1672, înscriindu-și numele său, alături de mentorul său, Eftimie al III-lea, în fruntea celor mai reprezentativi ierarhi cărturari ai Bisericii Antiohiei.

La scurtă vreme după moartea patriarhului Macarie, ierarhii din regiunea Damasc au ales ca patriarh pe nepotul acestuia, Constantin Za'im, fiul cel mic al diaconului Paul de Alep, care, după unele izvoare, avea vârsta de doar 17 ani. Noul patriarh, înscăunat cu numele de *Chiril al V-lea* (1672-1720), ales și hirotonit canonic, a fost contestat încă de la început de mitropoliții din nord susținuți de patriarhul Dositei al II-lea al Ierusalimului. Astfel, la solicitarea acestora, un sinod al Patriarhiei Ecumenice din anul 1672, sub conducerea patriarhului Dionisie al IV-lea, l-a depus pe întâistătătorul antiohian pe motiv că era prea tânăr. În locul lui Chiril, Patriarhia Ecumenică l-a numit patriarh pe mitropolitul de Homs, *Neofit* (1674-1684), nepotul patriarhului Eftimie al IV-lea, care însă nu a fost primit de ierarhii din sud și astfel s-a ajuns la o nouă schismă, mai ales că fiecare dintre cei doi ierarhi au obținut recunoașterea din partea autorităților politice. Pentru a restabili pacea în Biserica Antiohiei, în anul 1684 Patriarhia Ecumenică l-a convins pe patriarhul Neofit să renunțe la tron și, în urma unei înțelegeri cu Chiril al V-lea, acesta a fost numit mitropolit de Latakia (Laodiceea), trecând la cele veșnice după patru ani de la acest eveniment.

Patriarhul Chiril al V-lea nu a avut însă liniște nici după încheierea conflictului cu Neofit, căci, cu ajutorul misionarilor latini, ierarhii din nord au numit un nou patriarh, în persoana lui *Atanasie al IV-lea Dabbas* (1686-1694, 1720-1724), membru al familiei foștilor patriarhi Atanasie al III-lea și Chiril al IV-lea Dabbas. Printr-un unchi al său, Atanasie al IV-lea a obținut de la Înalta Poartă un firman de recunoaștere a sa ca patriarh al Antiohiei. Astfel, în vara anului 1685 acesta a fost hirotonit și instalat patriarh al Antiohiei, demnitate în care a păstorit de-a lungul a două perioade. Prima perioadă de păstorire a acestui patriarh a fost marcată de confruntarea dintre susținătorii săi cu cei ai lui Chiril al V-lea, dar în octombrie 1694 cele două partide au ajuns la o înțelegere, potrivit căreia patriarhul Atanasie, în schimbul sumei de 13.000 de scuzi, îl recunoștea pe Chiril ca patriarh de drept, urma să se retragă de la Damasc, era numit mitropolit de Alep și i se acorda dreptul de a-i urma patriarhului Chiril după moartea sa. Ca urmare a acestei înțelegeri, patriarhul Chiril al V-lea

a păstorit singur din anul 1694 până la trecerea sa la cele veșnice, survenită la începutul anului 1720. Patriarhul retras Atanasie Dabbas a fost între anii 1705-1708 și arhiepiscop al Bisericii Ciprului.

După moartea lui Chiril al V-lea, patriarhul Atanasie al IV-lea a început cea de-a doua perioadă a păstoririi sale, când, deși fusese susținut de latini și era considerat latinofil, s-a comportat ca un adevărat patriarh ortodox, fiind recunoscut de toți ierarhii subordonați lui. Atanasie Dabbas a fost ultimul patriarh care a păstorit peste întreaga Biserică a Antiohiei înainte de schisma produsă după moartea sa. Pe parcursul păstoririi sale ca patriarh al Antiohiei, Atanasie al IV-lea a stat mai mult la Alep, unde a și murit în vara anului 1724.

În ciuda dificultăților cu care s-a confruntat, Atanasie Dabbas a desfășurat o intensă activitate teologică și editorială. Dintre scrierile sale amintim *Istoria patriarhilor de Antiohia de la Petru până în anul 1202*, scrisă în limb greacă și tradusă în limba latină. Dar cea mai importantă activitate a sa în slujba clerului antiohian a fost publicarea cărților necesare săvârșirii cultului creștin-ortodox. Cu ajutorul Sf. Voievod Constantin Brâncoveanu și cu sprijinul mitropolitului Antim Ivireanul al Ungrovlahiei, patriarhul antiohian a tipărit la Snagov, în anul 1701, un *Liturghier*, iar la București, în anul 1703, un *Ceaslov*, ambele în limbile greacă și arabă, iar la sfârșitul vizitei sale la București, în anul 1705, acesta a primit o tiparniță, pe care a adus-o și a instalat-o la Alep. Liturghierul tipărit la Snagov de patriarhul Atanasie al III-lea cu ajutorul românesc a fost folosit și de melchiții catolici până la jumătatea secolului al XIX-lea.

Prin activitatea sa, patriarhul Atanasie al IV-lea a completat lista marilor ierarhi antiohieni din secolul al XVII-lea.

VI.6. Schisma din anul 1724

Pe teritoriul Patriarhiei Antiohiei, misionarii latini au desfășurat o intensă activitate de propagandă, mai întâi în perioada cruciadelor, cu sprijinul statelor latine din Orientul Mijlociu, apoi, după Conciliul de la

Trident (desfășurat în trei etape între anii 1545-1563), în mod sistematic și instituționalizat, susținuți atât de Roma, cât și de statele catolice occidentale, în frunte cu Franța. Misionarii latini, care făceau parte din diferite ordine monahale occidentale, s-au instalat în toate centrele mai importante din Orientul Mijlociu, înființând școli, distribuind cărți și trimițând tineri creștini ortodocși să studieze la școlile special înființate pentru ei la Roma sau în sudul Franței. De asemenea, cu sprijinul occidentalilor, mai mulți ortodocși, mai ales din orașele de pe coastele siriene, s-au îmbogățit din comerțul cu occidentalii, pe care au ajuns să îi simpatizeze tot mai mult.

În urma activității prozelitiste a acestor misionari latini, în centrele mari din Siria și Palestina au apărut tot mai mulți creștini ortodocși și chiar unii ierarhi care simpatizau cu tradiția latină sau pe care nu o găseau în mare contradicție cu propria lor credință ortodoxă. Efectele acestei propagande s-au manifestat tot mai intens pe parcursul celei de-a doua jumătăți a secolului al XVII-lea, când însuși patriarhul Macarie al III-lea a manifestat simpatie față de latini. Totodată, urmașii săi pe tronul patriarhal antiohian, Atanasie Dabbas și Chiril Za'im, au purtat corespondență cu oficialități catolice, dar, cum afirmă chiar un cercetător catolic, aceste tratative erau doar de natură diplomatică (Carsten M. Walbiner, „Die Bischofs-und Metropolitensitze...").

La sfârșitul secolului al XVII-lea, un exemplu radical de apropiere față de Roma a fost cel al mitropolitului Eftimie Saifi de Tir și Sidon, care, în anul 1683, a declarat public unirea sa cu latinii, devenind independent față de superiorul său ierarhic de la Damasc. Apoi, cu ajutorul unor oameni bogați locali și cu suportul comercianților francezi din Sidon, mitropolitul Eftimie a construit o importantă mănăstire lângă Sidon, pentru ordinul *vasilienilor salvatorieni* pe care l-a înființat, această mănăstire devenind un centru important pentru propaganda latinizantă uniată.

În fața disputelor dintre patriarhii Chiril Za'im și Atanasie Dabbas, simpatizanții mitropolitului Eftimie au vrut să îl propună pe acesta în demnitatea de patriarh al Antiohiei în comuniune cu Roma și au scris

în acest sens congregației *De Propaganda Fide*. Ca urmare a acestui fapt, de la Roma Eftimie a fost numit în anul 1701 *administrator* al tuturor catolicilor greci care nu erau încă supuși unui episcop în comuniune cu papa. În baza acestui mandat, mitropolitul de Tir și Sidon a desfășurat o activitate intensă, sprijinit fiind de ordinul pe care l-a înființat, devenind astfel părintele tradiției uniatismului melchit. Eftimie a intenționat și includerea unor elemente latine în cultul răsăritean, dar Vaticanul nu a fost de acord. În luna octombrie a anului 1718, patriarhul Constantinopolului, Ieremia al III-lea, a decis depunerea și exilarea lui Eftimie Saifi și a cerut patriarhului Chiril al V-lea să aplice aceste hotărâri, dar patriarhul antiohian nu a avut suficientă putere să o facă, astfel că mitropolitul Eftimie Saifi a activat nestingherit până la moartea sa survenită în octombrie 1723, la scurt timp după ce acesta solicitase Romei dezlegarea de la regula de hirotonire a unui episcop de către trei episcopi, intenționând să hirotonească singur episcopi.

În fața presiunilor latinilor, pe parcursul celei de-a doua păstoriri, patriarhul Atanasie Dabbas a luptat pentru consolidarea tradiției ortodoxe a Bisericii sale. Totodată, pe patul de moarte, acesta trimitea o scrisoare la Constantinopol, prin care promitea că renunță la tronul patriarhal, dacă în demnitatea de patriarh al Antiohiei ar fi fost numit diaconul său, Silvestru, originar din insula Cipru.

În ciuda dorinței lui Atanasie, imediat după moartea sa în luna iulie a anului 1724, clericii și notabilii din Damasc, simpatizanți ai latinilor și adepți ai mitropolitului decedat Eftimie Saifi, au ales ca patriarh al Antiohiei pe Serafim Tanas, nepotul de soră al fostului mitropolit de Tir și Sidon.

Serafim se născuse la Damasc și s-a format sub îndrumarea unchiului său, fiind apoi unul dintre primii tineri ortodocși trimiși să studieze în Apus. Tânărul Serafim a stat mai mulți ani în Italia, unde a studiat la Colegiul *De Propaganda Fide*. Reîntors în Siria în anul 1710, el a fost hirotonit diacon și preot de către unchiul său, care l-a numit predicator în eparhia sa, misiune de care tânărul s-a achitat cu succes, ajungând să fie numit de către însuși patriarhul Chiril al V-lea „predicatorul Patriarhiei Antiohiei".

Numirea pentru scaunul de patriarh a lui Serafim Tanas era sprijinită și de pașa Damascului, dar promovarea sa la rang episcopal se lovea de o problemă practică. Dintre episcopi, doar unul singur era dispus să îl hirotonească pe noul ales în treapta episcopatului, și anume mitropolitul Neofit de Saydnaya, care fusese promovat de mitropolitul Eftimie Saifi. Pentru rezolvarea acestei probleme, Neofit, împreună cu superiorul mănăstirii înființate de Eftimie, l-a hirotonit episcop pe un călugăr salvatorian și, după aceea, la 20 septembrie 1724, cei trei l-au hirotonit pe Serafim Tanas în catedrala din Damasc. Noul patriarh și-a luat numele de *Chiril al VI-lea*, recunoscând de la început autoritatea papei de la Roma.

Paralel și independent de aceste acțiuni necanonice, Sfântul Sinod al Patriarhiei Ecumenice a dat curs solicitării răposatului patriarh Atanasie Dabbas și l-a ales ca patriarh al Antiohiei pe *Silvestru* (1724-1766), care a fost hirotonit la Constantinopol în ziua de 27 septembrie 1724. Silvestru a ajuns de timpuriu să fie simpatizat de patriarhul Atanasie Dabbas, pe care l-a însoțit în multe din călătoriile sale și în compania căruia a învățat limba arabă. Prin mijlocirea Patriarhiei Ecumenice, Silvestru a obținut și recunoașterea oficială din partea sultanului Ahmed al III-lea (1703-1730).

Patriarhul Chiril al VI-lea s-a bucurat la început de suportul pașei din Damasc, dar, după înlăturarea acestuia, el s-a retras din Damasc la mănăstirea construită de unchiul său. Constatând atitudinea pro-latină a lui Chiril Tanas, Patriarhia Ecumenică l-a excomunicat în anul 1724 împreună cu toți susținătorii săi. Pe de altă parte însă, în anul 1729, papa Benedict al XIII-lea (1724-1730) l-a confirmat pe Chiril al VI-lea ca patriarh catolic și a interzis împărtășirea (*communicatio in sacris*) susținătorilor acestuia cu ortodocșii. Prin aceste măsuri a fost oficializată schisma din sânul Patriarhiei Antiohiei.

Aceste evenimente au dus la apariția Bisericii Melchite Greco-Catolice, în care au fost încorporați toți greco-catolicii, atât din Ierusalim, cât și din Alexandria. Termenul de *melchit*, derivat din cuvântul arab *melek*, adică rege sau împărat, era expresia prin care ne-calcedonienii siro-iacobiți și copții îi numeau, sub stăpânirea arabă, pe creștinii

calcedonieni, văzuți ca fiind *creștini ai împăratului*, respectiv creștini care împărtășeau credința împăratului de la Constantinopol referitoare la recunoașterea hotărârilor Sinodului al IV-lea Ecumenic de la Calcedon (451). După căderea Constantinopolului sub turci, acest termen și-a pierdut sensul, dar s-a păstrat până astăzi numai în titulatura Bisericii care s-a rupt din Patriarhia Antiohiei și s-a unit cu Roma și care se numește *Biserica Greco-Catolică Melchită*, pentru a sublinia prin aceasta pretenția de a fi continuatoarea Bisericii calcedoniene a Antiohiei înființată de Sf. Apostol Petru. În ceea ce privește Biserica Ortodoxă a Antiohiei, din acest moment aceasta s-a numit „Patriarhia Ortodoxă Greacă a Antiohiei și a întregului Orient".

Istoriografia catolică a afirmat în general că una dintre cauzele schismei antiohiene din anul 1724 ar fi fost eliberarea antiohienilor de sub autoritatea greacă a Patriarhiei Ecumenice, dar pe parcursul secolului al XVII-lea sunt cunoscuți în Patriarhia Antiohiei un total 94 de ierarhi, respectiv patriarhi, mitropoliți și episcopi luați împreună, dintre care optzeci au fost arabi localnici, unsprezece greci și trei a căror origine nu a putut fi identificată. Dintre Patriarhii antiohieni pe parcursul acestui secol doar doi au fost de origine greacă. Acești doi patriarhi au fost Eftimie al III-lea și Neofit I, care s-au adaptat la contextul cultural local, astfel că nu a existat o elenizare a Patriarhiei Antiohiei înainte de anul 1724, iar influența greacă în această Biserică nu a fost cauza acestei schisme, ci consecință la aceasta căci în perioada care a urmat influența greacă a fost mai puternică decât înainte de 1724 (C.M. Walbiner, „Bishops and Metropolitans...").

În confruntarea dintre cele două Biserici apărute după 1724, cea catolică a devenit mai latină sau mai romană, iar cea ortodoxă mai greacă. Totodată, schisma din anul 1724 a evidențiat confruntarea care exista în sânul Patriarhiei Antiohiei între diferitele centre politice și economice din teritoriul acesteia, în special dintre Damasc și Alep, aceste confruntări continuând să constituie o provocare pentru această Biserică și după anul 1724. Această schismă din sântul Patriarhiei de Antiohia a dus la apariția unei ierarhii paralele între cele două Biserici, la

confruntări între cele două tradiții, la apariția unei lungi liste de scrieri polemice de o parte și de alta, dar și la multe dar nereușite încercări de apropiere între ele.

VI.7. **Patriarhia Antiohiei în perioada dominației grecești (1724-1898)**

Perioada cuprinsă între anul 1724 și sfârșitul secolului al XIX-lea este caracterizată în istoria Patriarhiei Antiohiei ca o perioadă în care toți patriarhii acesteia au avut origini grecești. Șirul acestora a început cu patriarhul Silvestru. Acest patriarh a ajuns în Siria după un an de la alegerea sa, mai întâi la Alep, unde a fost la început foarte bine primit, dar unde, încercând să îi combată pe filo-latini prin măsuri aspre, a ajuns să fie dușmănit de toți, trebuind în final să fugă din oraș. Din această experiență, patriarhul Silvestru a înțeles că cea mai bună metodă de combatere a propagandei uniate nu era forța, ci educația religioasă a păstoriților săi. Ca urmare a acestui fapt, în anul 1726 el a înființat o școală ortodoxă la Alep, pe care a pus-o sub administrarea lui Iacob, un călugăr foarte învățat din insula Patmos. De asemenea, noul patriarh s-a străduit să tipărească texte liturgice și să traducă în limba arabă texte folositoare pentru consolidarea credinței ortodoxe.

De la Alep, patriarhul Silvestru a plecat la Tripoli, iar de acolo la Constantinopol, unde, la 2 octombrie 1730, a primit edictul de confirmare (*berat*) a sa ca patriarh din partea sultanului Mahmud I (1730-1754). În mod excepțional, acest document menționa de la început eparhiile din jurisdicția patriarhului Silvestru, reprezentând o mărturie prețioasă privind compoziția acestei Biserici din acel moment. Astfel, ea includea următoarele eparhii: Antiohia, Damasc, Alep, Tripoli, Saydnaya, Beirut, Latakia (Laodiceea), Payas (Baias sau Bayyas), Adana, Hama, Humus (Homs – Emessa), Baalbek (Heliopolis), Diyarbakir (Amida), Erzurum (Teodosiopolis), Ahisha și Cildir. Totodată, acest act, după toate evidențele întocmit potrivit dorinței patriarhului Silvestru și

prin mijlocirea Patriarhiei Ecumenice, stabilea dependența mitropoliei de Alep, cu care patriarhul avusese dificultăți, de Patriarhia Antiohiei. Poate nu era întâmplător faptul că documentul, care cuprindea în total 16 puncte (a se vedea H. Çolak, pp.159-161), este unul dintre cele mai detaliate acte de confirmare a unui patriarh antiohian din partea puterii otomane centrale, fapt care se impunea ca urmare a situației speciale în care se afla această Biserică după schisma din anul 1724.

De la Constantinopol, patriarhul Silvestru a călătorit la Erzurum, în scopul strângerii de fonduri, ajungând la Damasc în anul 1731. Făcând uz de un drept care era confirmat în firmanul său și pentru a îmbunătăți situația critică a Bisericii sale, întâistătătorul antiohian a plecat apoi după ajutoare în Țările Române, fiind foarte bine primit în Moldova de către domnitorul Ioan Nicolae Mavrocordat (1743-1747). În capitala Moldovei, Silvestru a tipărit, în anul 1745, un *Liturghier* corectat. În timpul păstoririi acestui patriarh, Patriarhiei Antiohiei i-au fost închinate Mănăstirile „Sfântul Spiridon – Vechi" din București și „Sfântul Nicolae – Popăuți" din Botoșani.

După întoarcerea din Țările Române, patriarhul Silvestru a ajuns la Damasc în anul 1750, unde a fost foarte bine primit și unde, cu ajutoarele adunate, a reparat o serie de biserici fără aprobarea autorităților locale, fapt pentru care a fost pedepsit. Pentru întărirea supușilor săi în credința ortodoxă, întâistătătorul antiohian a realizat și o serie de traduceri în limba arabă ale unor lucrări fundamentale, așa cum era *Dogmatica* Sf. Ioan Damaschin, și a săvârșit slujba de sfințire a Sfântului și Marelui Mir.

Patriarhul Silvestru a întâmpinat cele mai mari dificultăți din partea mitropoliei de Alep, al cărei titular fusese predecesorul său, patriarhul Atanasie Dabbas, între anii 1694-1720, ele începând tocmai odată cu alegerea unui nou succesor, după anul 1720, în momentul în care Atanasie a ajuns pentru a doua oară patriarh. În acel an, credincioșii din Alep au solicitat noului patriarh să le numească un mitropolit care să locuiască în eparhie, astfel că, în urma insistențelor, acesta l-a numit și hirotonit ca mitropolit de Alep, în decembrie 1721, pe călugărul Gherasim, care făcea parte din ordinul basilienilor, înființat în anul 1697

cu aprobarea patriarhului Chiril al V-lea Za'im, dar care avea încă de la început o orientare pro-latină. Patriarhul Atanasie și-a dat repede seama de orientarea pro-latină a lui Gherasim și s-a străduit să-l înlăture, astfel că mitropolitul a fost silit să plece în exil.

După ce s-au răsculat împotriva patriarhului Silvestru, credincioșii ortodocși din Alep au trimis o plângere la Patriarhia Ecumenică împotriva acestuia. Cu scopul de a fi cercetată situația, de la Constantinopol a fost trimis la Alep mitropolitul Grigorie de Heracleea, care, începând din luna iunie a anului 1727 până în aprilie 1730, a administrat această eparhie, informând la final Patriarhia de Constantinopol că populația din Alep este fermă în credința ei, doar că nu prea respectă postul. Chiar și filo-latini din Alep s-au străduit să îi facă o impresie cât mai bună acestui mitropolit.

După plecarea mitropolitului Grigorie, credincioșii din Alep au cerut Patriarhiei Ecumenice să aprobe întoarcerea din exil a mitropolitului Gherasim, iar cei de la Constantinopol, crezându-i buni ortodocși, au fost de acord cu cererea lor. După întoarcerea sa la Alep, mitropolitul Gherasim l-a pomenit pe patriarhul Silvestru, având un comportament adecvat. Filo-latinii din Alep însă, care nu erau mulțumiți de mitropolitul Gherasim, au făcut demersuri pentru înlăturarea acestuia și înlocuirea lui cu superiorul basilienilor, episcopul Maxim Hakim. După multe frământări, aceștia au reușit să obțină retragerea lui Gherasim și să îl numească pe Maxim ca mitropolit de Alep.

Între anii 1732-1746, noul mitropolit de Alep a încercat să îi cuprindă sub ascultarea sa atât pe uniți, cât și pe ortodocși, deși el fusese hirotonit de patriarhul melchit catolic Chiril Tanas, care fusese excomunicat de Patriarhia Ecumenică. Ca urmare a acestui fapt, ortodocșii nu au fost de acord cu această numire și, sub presiunea lor, mitropolitul Maxim a trebuit să părăsească orașul. În anul 1749 însă, uniții au reușit să obțină un decret oficial de recunoaștere a mitropolitului, care s-a întors la Alep. La intervenția patriarhului Silvestru, decretul de recunoaștere a lui Maxim a fost anulat, acesta reușind să preia controlul asupra eparhiei Alep, unde, în anul 1750 l-a instalat pe mitropolitul Sofronie de Acra, unul

dintre cei mai învățați ierarhi ai vremii sale. Noul mitropolit a încercat să îl câștige pe uniți prin dialog și dezbateri teologice, dar aceștia l-au considerat că ar colabora cu autoritatea locală, organizând un complot împotriva lui, în urma căruia, în toamna anului 1752, acesta a fost arestat și închis. După eliberarea sa din închisoare, mitropolitul Sofronie a plecat la Constantinopol, unde, în anul 1766, a refuzat să accepte oferta de a deveni patriarh al Antiohiei. Însă, între anii 1771-1774, acesta a devenit patriarh al Ierusalimului, cu numele de Sofronie al V-lea, iar între anii 1774-1780, patriarh al Constantinopolului, fiind după toate probabilitățile singurul patriarh ecumenic de origine arabă.

În urma nesfârșitelor frământări dintre uniții și ortodocșii din Alep, patriarhul Silvestru a propus Sinodului Patriarhiei Ecumenice să primească în jurisdicția sa această eparhie și, în aceste condiții, în anul 1757 a fost numit acolo mitropolitul grec Filimon. Prin trecerea sa în ascultarea Patriarhiei de Constantinopol, mitropolia ortodoxă de Alep era mai bine protejată de atacurile uniaților. În anul 1791, după liniștirea tensiunilor, această eparhie a revenit în jurisdicția Patriarhia Antiohiei și a început iarăși să îl pomenească pe patriarhul Antiohiei.

Patriarhul Silvestru, obosit de multele dificultăți cu care s-a confruntat, a vrut să se retragă din scaun în anul 1763, dar ierarhii sufragani nu au fost de acord, așa că acesta a continuat activitatea sa la Damasc, până la trecerea sa la cele veșnice în luna martie a anului 1766. Patriarhul Silvestru a fost considerat de istoricii melchiți greco-catolici ca un aspru persecutor, dar pentru istoricii ortodocși el a fost un sfânt și, în viziunea acestora, el a ridicat nivelul intelectual al Bisericii sale. Pornind după ajutoare în Țările Române, pe urma înaintașilor săi din secolul al XVII-lea, patriarhul Silvestru a reușit să restabilească Biserica sa afectată de schisma din anul 1724 și să o pregătească pentru misiunea care o aștepta.

La moartea lui Silvestru, antiohienii nu s-au înțeles asupra unui urmaș pe scaunul patriarhal. Pentru soluționarea acestei probleme, ei au făcut apel la patriarhii răsăriteni Samuel al Constantinopolului, Matei al Alexandriei și Partenie al Ierusalimului, cerând să îl numească în demnitatea de patriarh pe fostul mitropolit Sofronie de Alep, dar

acesta a refuzat, deși era de origine arabă, fiind născut lângă Alep. În urma refuzului lui Sofronie, Patriarhia Ecumenică l-a numit patriarh al Antiohiei pe Filimon (1766-1767), care, așa cum am menționat anterior, era mitropolit de Alep începând din anul 1757. La instalarea sa ca patriarh al Antiohiei, Filimon a reîncorporat mitropolia de Alep în această patriarhie, dar cu condiția ca titularii acestei eparhii să îl pomenească în continuare pe patriarhul ecumenic. La începutul anului 1767, acest patriarh a convocat și prezidat un sinod la Damasc, la care au fost adoptate 11 canoane privind alegerea patriarhului și organizarea patriarhiei. Aflat într-o vizită pastorală în Latakia, patriarhul Filimon a trecut la cele veșnice în luna iulie a anului 1767.

Încă de când era în viață, patriarhul Filimon l-a desemnat ca urmaș al său pe *Daniel* (1767-1791), fost mare protosinghel la Damasc. În anul 1783, patriarhul Daniel a fost delegat, prin mijlocirea marelui vizir și a Patriarhiei Ecumenice, să trimită episcopi în Cipru, pentru a sfinți un nou arhiepiscop în locul arhiepiscopului Hrisantos, suspendat de reprezentantul otoman al Ciprului Muhassil Haci Baki Agha, un prigonitor al creștinilor din această regiune. În ciuda acestei delegări, întâistătătorul antiohian a considerat că nu este nevoie să fie ales un nou arhiepiscop în Cipru, refuzând să ducă la îndeplinire sarcina. De altfel, în același an, arhiepiscopul Hrisantos, însoțit de episcopii săi, a plecat la Constantinopol pentru a se plânge Înaltei Porți cu privire la suferințele pe care le-a îndurat, obținând câștig de cauză.

În anul 1787, patriarhul Daniel, care nu era în bune relații cu supușii săi, s-a retras la Constantinopol, dar a renunțat la tronul antiohian numai în anul 1791, printr-o declarație adresată patriarhului ecumenic Neofit al VII-lea, care în luna decembrie a aceluiași an l-a numit pe scaunul vacant al Antiohiei pe mitropolitul *Antim de Helenopolis*, menționat în unele izvoare sub numele de *Eftimie* (1792-1813). În timpul păstoririi acestui patriarh, în anul 1794, credincioșii din mitropolia de Alep au cerut să intre iarăși sub jurisdicția directă a Patriarhiei Antiohiei.

În anul 1806, Patriarhul Antim/Eftimie a convocat și prezidat un sinod la Tripoli, la care au fost adoptate 11 canoane privind organizarea

vieții monahale. Aceste măsuri erau necesare, din cauza faptului că, în urma schismei din 1724, se produsese multă tulburare în viața mănăstirilor antiohiene. Asemenea înaintașului său, și acest patriarh a avut mari dificultăți cu supușii săi, fapt pentru care a plecat la Constantinopol, unde a rezidat mai mulți ani. Întors la Damasc, patriarhul Eftimie a păstorit până la trecerea sa la cele veșnice, survenită în anul 1813.

În anul 1813, Patriarhia Ecumenică l-a numit patriarh al Antiohiei pe mitropolitul de Arcadioupolis, *Serafim* (1813-1823). În anul 1821, noul patriarh a intervenit pentru restaurarea ierarhiei Bisericii Ciprului. Astfel, ca urmare a masacrării arhiepiscopului Ciprian al Ciprului, alături de toți episcopii acestei Biserici și de alți ortodocși de seamă – în total 486 de persoane –, realizată de către Kucuk Mehmet, guvernatorul otoman al Ciprului, în ziua de 9 iulie 1821, din cauza revoluției de eliberare a grecilor izbucnită în primăvara aceluiași an, întâistătătorul antiohian i-a trimis în Cipru pe episcopii Ioanichie de Epifania, Ghenadie de Seleucia și Metodie de Emessa, pentru a hirotoni noi episcopi.

Lui Serafim i-a urmat patriarhul *Metodie* (1823-1850), care a semnat împreună cu ceilalți patriarhi orientali cunoscuta *Enciclică din anul 1848*, prin care era definită poziția Bisericii Ortodoxe față de Biserica Romei. Înul 1832, în timpul păstoririi acestui patriarh, a fost înființată, de către arhimandritul Atanasie Kasie, prima școală de teologie la Mănăstirea Balamand, care a devenit apoi cel mai important centru de formare și cercetare teologică din această patriarhie. De asemenea, în anul 1836 a fost înființată *Școala Ortodoxă din Damasc*, de către Iosif Muhanna al-Haddad, astăzi sfânt în Patriarhia Antiohiei.

După moartea patriarhului Metodie, clerul antiohian a solicitat Sinodului Patriarhiei Ecumenice să le aleagă un patriarh dintre ierarhii Damascului, dar neținând cont de această solicitare, Patriarhia Ecumenică a numit până la sfârșitul secolului al XIX-lea numai ierarhi greci.

Astfel, în anul 1850 a fost numit patriarhul *Ierotei* (1850-1885), care a sprijinit și el activitatea culturală de la Mănăstirea Balamand. Totodată, cu ajutorul Rusiei au fost înființate școli în mai multe centre ale Bisericii Antiohiei.

În urma tratatului de la Kuciuk-Kainardji, încheiat în luna iulie a anului 1774, Rusia a devenit protectoarea creștinilor ortodocși din Imperiul Otoman și, astfel, s-a implicat tot mai mult în sprijinirea Bisericilor Ortodoxe din Răsărit. Ca urmare a acestui fapt, în școlile înființate aici s-au format tinerii ortodocși arabi dornici de cultură și care, fiind influențați de spiritul pașoptist, s-au angajat în promovarea identității lor ortodoxe de limbă arabă. Unul dintre cei mai însemnați reprezentanți ai acestei generații a fost tânărul *Meletie Doumani*, născut în anul 1839 la Damasc, care s-a remarcat prin calitățile sale intelectuale, pentru care, în anul 1865, a fost promovat de patriarhul Ierotei în scaunul de mitropolit de Latakia.

În timpul păstoririi patriarhului Ierotei au avut loc *masacrele din Muntele Libanului*, în urma cărora au fost uciși zeci de mii de creștini de către *druzi*, membrii unei secte islamice stabiliți de mult timp în Muntele Libanului. Această catastrofă (*nakba*), care s-a manifestat ca un adevărat război civil intercomunitar, a fost cauzată de răscoala țăranilor maroniți împotriva latifundiarilor druzi, dar și de dezechilibrul politic și economic cauzat de invazia egipteană în Siria din anul 1831, condusă de Ibrahim Pașa, fiul viceregelui Mehmet Ali al Egiptului. În urma masacrelor din primăvara anului 1860, în Liban, și din vara aceluiași an, în Damasc, unde a fost martirizat Iosif Muhanna al-Haddad (Damaschinul), parohul catedralei patriarhale, masacre care au fost oprite prin intervenția europenilor, a avut loc crearea unei provincii speciale a Libanului separată de Siria, ceea ce a dus la formarea Libanului modern. Majoritatea creștinilor omorâți erau dintre maroniți, dar au fost victime și printre melchiți și ortodocși. Ca urmare a acestor confruntări, mulți creștini au emigrat spre Egipt, dar și spre Occident, până în America. La sfârșitul catastrofei, autoritățile otomane au oferit compensații creștinilor, distribuite în cazul ortodocșilor prin purtarea de grijă a patriarhului Ierotei, care în timpul confruntărilor se afla întâmplător la Constantinopol.

După moartea patriarhului Ierotei, credincioșii și ierarhii arabi au dorit să îl promoveze pe mitropolitul Meletie de Latakia pe tronul patriarhal, dar înainte de moartea sa, patriarhul Ierotei a propus ca urmaș al său

pe *Gherasim Mesara*, un călugăr grec de la Ierusalim, membru al Frăției Sfântului Mormânt, mutat din timp pe lângă Ierotei, cu scopul de a-i urma acestuia pe tronul patriarhal. De altfel, patriarhul *Gherasim* (1885-1891) nu a stat prea mult timp pe tronul antiohian, fiind ales în demnitatea de patriarh al Ierusalimului, unde a păstorit până în anul 1896.

După plecarea patriarhului Gherasim, Patriarhia Ecumenică a reușit să îl numească pe tronul patriarhal antiohian pe *Spiridon* (1892-1898), fost mitropolit de Muntele Tabor, originar din insula Cipru. Acest patriarh s-a confruntat atât de mult cu protestele clericilor și ale credincioșilor arabi, încât a fost nevoit să se retragă în anul 1898. Protestele împotriva patriarhilor greci erau cauzate de faptul că ultimii întâistătători cu această origine erau străini de contextul țării în care erau chemați să activeze și nu înțelegeau specificul acestui context.

Pe de altă parte, trebuie evidențiat faptul că mulți dintre patriarhii greci care au păstorit Patriarhia Antiohiei între anii 1724-1898, așa cum a fost cazul primului dintre ei, Silvestru, care, în momentul când au ajuns patriarhi la Damasc cunoșteau bine limba arabă și s-au străduit să promoveze identitatea specifică acestei Biserici.

Retragerea patriarhului Spiridon și alegerea pe scaunului patriarhal antiohian a unui nou întâistătător, primul de origine arabă după anul 1724, a reprezentat începutul unei noi epoci în istoria Patriarhiei de Antiohia.

VI.8. Patriarhia Antiohiei din 1899 până în prezent

Sub presiunea clerului și a credincioșilor din Patriarhia Antiohiei, în toamna anului 1898, Sfântul Sinod al acestei Biserici l-a ales, în demnitatea de patriarh, cu numele de *Meletie al II-lea* (1899-1906), pe mitropolitul de Latakia, Meletie Dumani. Trei dintre mitropoliții acestei Patriarhii, și anume cei de Alep, Erzurum și Cilicia, care erau de origine greacă, au fost împotriva acestei alegeri și, în semn de protest, au părăsit Patriarhia Antiohiei. Îndată după alegerea sa, noul patriarh antiohian a scris tuturor întâistătătorilor Bisericilor Ortodoxe locale din acea perioadă, dar

patriarhii Constantin al V-lea al Constantinopolului, Sofronie al IV-lea al Alexandriei și Damian al Ierusalimului au refuzat să recunoască alegerea sa ca patriarh al Antiohiei. Totodată, sub influența Patriarhului Ecumenic, sultanul otoman nu a emis actul de recunoaștere a lui Meletie decât numai după un an, și aceasta numai în urma eforturilor subsecretarului tronului antiohian la Astana. Întronizarea noului patriarh a avut loc în ziua de 21 octombrie 1899 printr-o ceremonie fără precedent.

Patriarhul Meletie al II-lea se născuse la Damasc în noiembrie 1837 și a ajuns în anul 1858 secretarul patriarhului Ierotei, iar în anul 1865, mitropolit de Latakia. Acest patriarh s-a îngrijit în mod special de înființarea de școli noi și de dezvoltarea celor care existau, redeschizând Seminarul Teologic de la Balamand, unde a invitat să predea profesori specialiști din Grecia și din Rusia. În același timp, întâistătătorul antiohian a înființat în Biserica sa, grav afectată după masacrele din anul 1860, un departament social pentru ajutorarea celor săraci. În acest proces de reînnoire au fost restaurate multe mănăstiri și biserici, iar patriarhul Meletie a fost primul care s-a îngrijit de organizarea diasporei antiohiene din Europa Occidentală, din cele două Americi, din Australia și din Noua Zeelandă.

Imediat după instalarea sa, patriarhul Meletie al II-lea a constituit o comisie pentru elaborarea unui nou regulament de organizare și funcționare a Patriarhiei Antiohiei, care a fost adoptat de Sfântul Sinod al acestei Biserici în anul 1901, fără însă a fi prezentat autorităților de stat. La 26 ianuarie 1906, patriarhul Meletie al II-lea a murit în urma unui atac cerebral. Un articol apărut în acel timp preciza că nu exista cătun în Patriarhia Antiohiei în care să nu se facă cu fervoare slujbe de pomenire a celui răposat.

Prima măsură oficială după înmormântarea defunctului patriarh a fost desemnarea mitropolitului Atanasie de Homs ca *Locum Tenens* al scaunului patriarhal rămas vacant.

În ziua de 29 iunie 1906, conform prevederilor regulamentului adoptat în timpul patriarhului Meletie al II-lea, Sfântul Sinod al Patriarhiei Antiohiei l-a ales în demnitatea de patriarh al acestei Biserici pe *Grigorie*

al IV-lea (1906-1928). Patriarhul Grigorie se născuse în luna iulie a anului 1859 în Liban, având numele de mirean Ghantus Girjis Haddad, respectiv Ignatie Gheorghe Haddad. Tatăl tânărului Ignatie, fiind protestant, și-a trimis mai întâi fiul la o școală primară și generală condusă de misionari americani, ceea ce i-a oferit acestuia, printre altele, posibilitatea de a învăța limba engleză. La vârsta de 13 ani, Ignatie l-a contactat pe mitropolitul ortodox Gabriel al Muntelui Liban cu rugămintea de a-l înscrie la o școală bisericească, iar după trei ani acest mitropolit l-a luat ca secretar personal pe tânărul teolog. În anul 1877, tânărul Ignatie Gheorghe s-a călugărit și a luat numele de Grigorie, iar în anul 1890 a fost ales mitropolit de Tripoli, fiind hirotonit de patriarhul Gherasim.

După întronizarea sa în luna august a anului 1906, patriarhul Grigorie al IV-lea a scris tuturor întâistătătorilor Bisericilor Ortodoxe locale pentru a-i informa despre alegerea și instalarea sa ca patriarh al Antiohiei, majoritatea răspunzându-i cu felicitări. Cu toate acestea, patriarhii de Constantinopol, Alexandria și Ierusalim l-au recunoscut abia în anul 1909.

Patriarhul Grigorie al IV-lea a înființat o serie de școli în centrele cele mai importante ale patriarhiei, apoi în anul 1912 a plecat într-o lungă călătorie de vizite pastorale în eparhiile sufragane lui.

În primăvara anului 1913, patriarhul Grigorie al IV-lea a fost invitat de țarul Nicolae al II-lea (1894-1917) la Sankt Petersburg în Rusia, pentru a prezida slujbele dedicate împlinirii a 300 de ani de la urcarea pe tron a dinastiei romanovilor. În drum spre Rusia, patriarhul antiohian, însoțit de delegația sa, a trecut prin Constantinopol, unde a fost foarte bine primit de sultanul Mehmed al V-lea (1909-1918), care i-a dăruit o medalie otomană încrustată cu pietre prețioase. Pe timpul șederii sale în Rusia, patriarhul Grigorie a participat la un program complex și fastuos, primind din partea țarului multe și valoroase daruri. La rândul său, patriarhul a făcut daruri neprețuite țarului, printre acestea numărându-se o părticică din Sfânta Cruce pe care a fost răstignit Mântuitorul, precum și manuscrisul original al *Jurnalului de călătorie* al patriarhului Macarie al III-lea în Rusia și în Țările Române, scris de fiul acestuia, diaconul Paul de Alep, manuscris care se află până în prezent la Moscova.

Izbucnirea Primului Război Mondial, foametea care a urmat în Patriarhia Antiohiei după acest măcel și o invazie catastrofală a lăcustelor în câmpiile siriene l-au pus la grea încercare pe neobositul patriarh Grigorie al IV-lea. Dar tocmai în fața acestor greutăți s-a manifestat personalitatea cu adevărat excepțională a acestui ierarh, căci el s-a îngrijit de săraci și i-a hrănit pe toți, indiferent de credința lor. Atât de mult s-a implicat în activitatea sa caritativă, încât nu a ezitat să vândă unele din prețioasele daruri pe care le primise în Rusia, iar reședința sa avea totdeauna porțile deschise pentru toți nevoiașii, fapt pentru care întâistătătorul antiohian a ajuns să fie cinstit nu numai de creștini, ci și de musulmani.

O altă mare dificultate cu care s-a confruntat patriarhul Grigorie al IV-lea a fost încercarea de a organiza eparhiile antiohiene din diaspora, mai ales din America de Nord, dificultate care și-a găsit rezolvarea numai după moartea sa. Patriarhul Grigorie Haddad a trecut la cele veșnice în ziua de 12 decembrie 1928 la Beirut, iar trupul său a fost purtat cu multă evlavie și deosebită pompă la Damasc, la granița siriană acesta fiind întâmpinat de autoritățile siriene cu o sută de salve de artilerie. Totodată, la înmormântarea sa au participat peste 50.000 de oameni, printre care se aflau și mulți musulmani, iar toți strigau: „Grigorie Haddad, patriarhul creștinilor și imamul musulmanilor". Păstorirea și meritele patriarhului Grigorie al IV-lea au impus recunoașterea pe plan internațional a apostolicei Patriarhii a Antiohiei.

Din nefericire, după moartea lui Grigorie al IV-lea s-a produs iarăși o schismă în Patriarhia Antiohiei, din cauza împărțirii ierarhilor acestei Biserici în două grupuri, una libaneză și alta siriană. Totodată, tulburările apărute în Siria sub mandat francez, între vara anului 1925 și vara anului 1927, cunoscute sub numele de *Revolta* sau *Revoluția siriană* împotriva francezilor, au avut efect și asupra vieții Patriarhiei de Antiohia, mai ales că din *Siria*, cum era cunoscută în perioada otomană, au fost separate Libanul, Palestina și Iordania.

Disputa dintre ierarhii din cadrul Patriarhiei Antiohiei a făcut ca, după trecerea la cele veșnice a patriarhului Grigorie al IV-lea, să fie aleși doi patriarhi. Astfel, majoritatea ierarhilor acestei Biserici l-au ales și

instalat ca patriarh pe mitropolitul de Tripoli, care a devenit patriarhul *Alexandru al III-lea Tahan* (1931-1958), în timp ce ierarhii libanezi l-au ales patriarh pe Arsenie de Latakia, care însă nu a fost recunoscut de către toți. Trecerea la cele veșnice a lui Arsenie, survenită în anul 1933, a dus la încheierea schismei, patriarhul Alexandru rămânând singur și fiind recunoscut în unanimitate.

Patriarhul Alexandru al III-lea s-a născut la Damasc în anul 1869 și a urmat *Marea Școală Ortodoxă* din Damasc, iar în anul 1885 a intrat în Mănăstirea „Sfântul Ilie" din Shwayya, în Muntele Libanului, unde după un an a fost tuns în monahism. Între anii 1887-1894, acesta a studiat la Seminarul Teologic din insula Halki, de lângă Constantinopol, unde a fost hirotonit ierodiacon, iar între anii 1897-1900, la Academia Ortodoxă de la Kiev. După hirotonirea sa ca ieromonah la Damasc, de către patriarhul Meletie al II-lea, Alexandru a fost trimis la Moscova în calitate de superior al *Reprezentanței Patriarhiei Antiohiei* pe lângă Patriarhia Rusă, aici fiind hirotesit arhimandrit. În anul 1905, arhimandritul Alexandru s-a întors la Damasc, fiind ales mitropolit al eparhiei de Tars și Adana, alcătuită majoritar din credincioși ortodocși de etnie greacă, fapt pentru care acesta a fost contestat mereu, slujirea sa devenind practic imposibilă. Mitropolitul Alexandru s-a întors la Damasc la începutul anului 1906, cu ocazia funeraliilor patriarhului Meletie al II-lea, iar în anul 1908 a fost ales mitropolit de Tripoli, în locul mitropolitului Grigorie Haddad, care fusese ales patriarh. În anul 1913, mitropolitul Alexandru de Tripoli l-a însoțit pe patriarhul Grigorie al IV-lea pe parcursul călătoriei sale în Rusia.

Pe plan intern, patriarhul Alexandru al III-lea a sprijinit Seminarul Teologic de la Balamand. Totodată, cu scopul de a acoperi datoriile mari ale Bisericii sale, patriarhul a vândut unele proprietăți ale acesteia. Pe plan extern, întâistătătorul antiohian s-a străduit să organizeze și să stimuleze activitatea mitropoliei antiohiene din America. În acest sens, după consultarea întâistătătorilor altor Biserici Ortodoxe autocefale, în anul 1958 el a acordat dreptul mitropolitului *Antonie Bashir* (1936-1966) de a permite folosirea ritului occidental în parohiile antiohiene

din America. Antonie Bashir fusese trimis în America de patriarhul Grigorie al IV-lea în anul 1922, cu misiunea de a organiza Biserica antiohiană din America de Nord, iar pe baza aprobării de a îngădui ritul occidental, acest mitropolit a primit în cadrul eparhiei sale, în anul 1961, pe urmașii Bisericii Ortodoxe Catolice Americane, care foloseau ritualul latin și care au fost încorporați în *Vicariatul de Rit Occidental din Arhiepiscopia Siriană Antiohiană de New York*.

În anul 1954, patriarhul antiohian a făcut o vizită în Biserica Ortodoxă Rusă din Uniunea Sovietică, apoi a adresat o scrisoare conducerii acestei țări pentru a înceta asuprirea Bisericii Ortodoxe. În luna iunie a anului 1958, patriarhul Alexandru al III-lea a trecut la cele veșnice, fiind înmormântat în cimitirul catedralei patriarhale din Damasc.

După trecerea la cele veșnice a patriarhului Alexandru al III-lea, Teodosie Aburjaily, mitropolitul de Tripoli, a fost desemnat *Locum Tenens* al scaunului patriarhal rămas vacant, iar în noiembrie același an acesta a fost ales patriarh al Antiohiei cu numele de *Teodosie al VI-lea* (1958-1970). Patriarhul Teodosie al VI-lea s-a născut în Liban în anul 1885 și a primit la botez numele de Spiridon. După ce a studiat la Beirut, Damasc și la Balamand, a fost călugărit de patriarhul Meletie al II-lea, primind numele de Teodosie. Acesta a fost hirotonit în treapta de ierodiacon în anul 1905, de către mitropolitul Grigorie Haddad de Tripoli. Ierodiaconul Teodosie a fost trimis în anul 1912 să studieze la Seminarul Teologic al Patriarhiei Ecumenice din insula Halki, unde l-a avut coleg pe Aristotel Spirou, patriarhul ecumenic Athenagors de mai târziu. Pe parcursul studiilor sale la Halki, ierodiaconul Teodosie a fost numit, în anul 1914, reprezentant al Patriarhiei Antiohiei pe lângă Biserica Greciei la Atena, precum și delegat al Bisericii sale pentru relațiile cu guvernul turc. În anul 1915, acesta s-a întors la Damasc și a fost hirotonit ieromonah de către patriarhul Grigorie al IV-lea, apoi imediat hirotesit arhimandrit. În anul 1923, arhimandritul Teodosie a fost ales mitropolit de Tir și Sidon, unde a păstorit între anii 1923-1948. Între anii 1948-1958, acesta a activat ca mitropolit de Tripoli. În anul 1931, mitropolitul Teodosie a reprezentat Patriarhia Antiohiei la conferința dintre ortodocși și vechii

catolici de la Bonn, în Germania, iar între anii 1935-1936 a făcut o vizită pastorală la parohiile Bisericii Antiohiei din Statele Unite ale Americii, contribuind la organizarea acestora prin alegerea și hirotonia episcopului Antonie Bashir. De asemenea, în anul 1954, mitropolitul Teodosie l-a însoțit pe patriarhul Alexandru al III-lea al Antiohiei pe parcursul vizitei sale în Biserica Ortodoxă Rusă din Uniunea Sovietică.

Patriarhul Teodosie al VI-lea a desfășurat o impresionantă activitate de consolidare și afirmare a Bisericii sale atât pe plan intern, cât mai ales internațional. Datorită experienței și autorității sale spirituale, acest patriarh a contribuit la reconcilierea dintre Patriarhia Ecumenică și Biserica Ortodoxă Bulgară. Totodată, el a vizitat mai multe Biserici Ortodoxe surori, sprijinind procesul de cooperare panortodoxă început prin cele patru Conferințe Panortodoxe între anii 1961-1968, la care a trimis delegați. Pentru susținerea parohiilor ortodoxe antiohiene mai ales din America de Nord, patriarhul Teodosie a trimis tineri din Biserica sa să studieze în Occident și să devină slujitori în cadrul eparhiilor antiohiene americane. Pe plan regional, acest patriarh a sprijinit *Comitetul permanent al Bisericilor Răsăritene*, din care s-a născut în anul 1974 *Consiliul Bisericilor din Orientul Mijlociu*. Patriarhul Teodosie al VI-lea a trecut la cele veșnice în septembrie 1970 și a fost înmormântat în cimitirul catedralei patriarhale din Damasc.

La doar șase zile după trecerea la cele veșnice a patriarhului Teodosie al VI-lea, mitropolitul Elias de Alep a fost ales patriarh al Antiohiei, cu numele de *Elias al IV-lea* (1970-1979). Acest patriarh s-a născut în anul 1912 în Liban și a purtat de la botez numele de Elias (Ilie) Muawad. Tânărul Elias a studiat la școlile ortodoxe din Homs și Damasc, apoi la Seminarul Teologic al Patriarhiei Ecumenice din insula Halki, iar în final literatura arabă la Școala Ortodoxă Siriană din Damasc. După ce a ajuns ieromonah, Elias a fost trimis în anul 1947 în Brazilia, unde a purtat grijă timp de 3 ani de parohia ortodoxă antiohiană din Rio de Janeiro. În anul 1950, acesta a fost ales mitropolit de Alep și Alexandretta, calitate în care a participat, în anul 1970, la o întrunire interreligioasă organizată lângă Beirut de Consiliul Ecumenic al Bisericilor.

La scurtă vreme după întronizarea sa ca patriarh al Antiohiei, Elias al IV-lea a vizitat câteva dintre Bisericile Ortodoxe surori, printre acestea numărându-se cele din Grecia, Rusia, România și Bulgaria. În timpul vizitei făcute patriarhului Athenagoras la Constantinopol, autoritățile turce nu i-au permis să intre în țara lor decât îmbrăcat în haine civile.

Patriarhul Elias a fost primul întâistătător al acestei Biserici care a subliniat identitatea etnică a credincioșilor săi, pe care îi numea cu mândrie „creștini arabi". În anul 1974, patriarhul Elias a participat la al doilea *summit* al *Organizației pentru cooperare islamică* de la Lahore, în Pakistan, unde regele Faisal al Arabiei Saudite l-a numit „patriarhul arabilor". Totodată, în anul 1975, neobositul patriarh antiohian a vizitat Arabia Saudită, unde i-a propus regelui Khalid bin Abdul Aziz să organizeze o conferință islamo-creștină la care să se discute problema Ierusalimului.

În anul 1977, acest patriarh a întreprins o lungă călătorie în Statele Unite ale Americii și apoi în Canada, fiind primul patriarh antiohian care a călcat pe pământ american în această calitate. Pe parcursul acestei vizite, înaltul ierarh a fost primit într-o vizită oficială de președintele american Jimmy Carter, ocazie cu care oaspetele a subliniat necesitatea independenței Palestinei, fără de care nu era posibilă consolidarea păcii în Orientul Mijlociu. Cu prilejul aceluiași turneu american, patriarhul Elias a vizitat *Institutul Teologic Ortodox „Sfântul Vladimir"* de lângă New York, la care au studiat mulți studenți și au predat mulți profesori din cadrul *Arhiepiscopiei Creștine Ortodoxe Antiohiene din America de Nord*. În Canada, patriarhul oaspete a vizitat două parohii din Montreal (Quebec), unde s-au adunat mulți creștini ortodocși antiohieni. Grija acestui patriarh față de diaspora antiohiană s-a manifestat și prin vizita sa în Mexico, în anul 1978, el fiind primul patriarh antiohian care a vizitat America Latină, mai ales că majoritatea ortodocșilor de pe acest continent erau de origine antiohiană.

Pe plan intern, patriarhul Elias a prezidat adunarea patriarhală care, la 22 iunie 1972, a adoptat un nou *Statut al Bisericii Antiohiei*, în uz până astăzi. În luna iunie 1979, după un puternic atac de cord, întâistătătorul antiohian a trecut la cele veșnice și a fost înmormântat în cimitirul

catedralei patriarhale din Damasc. După obiceiul acestei Biserici, în timpul funeraliilor, trupul patriarhului decedat a fost îmbrăcat în odăjdii și așezat pe tronul arhieresc, cu fața acoperită, iar toți supușii săi i-au sărutat hainele și mâna dreaptă în semn de respect și pentru a primi binecuvântarea lui.

Patriarhul Elias al IV-lea a publicat foarte multe texte teologice, în primul rând traduceri din limba greacă, dar și lucrări originale, prin care a promovat gândirea teologică ortodoxă modernă în limba arabă.

Ultimul Patriarh al Antiohiei din secolul al XX-lea a fost *Ignatie al IV-lea Hazim* (1979-2012), întronizat în ziua de 2 iulie 1979. Acest patriarh s-a născut în anul 1921 în apropiere de orașul Hama, în Siria, și a primit la botez numele de Habib Hazim. Habib a studiat Literatura la Universitatea Americană din Beirut, în Liban, apoi între anii 1945-1949 a studiat Teologia la Institutul „Saint-Serge" din Paris. În anul 1942, acesta a fost unul dintre fondatorii *Mișcării Tineretului Ortodox din Liban și Siria*, organizație care avea scopul de a-i motiva pe credincioșii și, în special, pe tinerii din Patriarhia Antiohiei în a redescoperi sensul personal și comunitar al Sfintei Euharistii, prin practica unei împărtășiri frecvente. În anul 1945, tânărul Habib Hazim s-a călugărit și a primit numele de Ignatie. În continuarea angajamentului său în sprijinirea tineretului ortodox, ieromonahul Ignatie Hazim a devenit unul dintre fondatorii *Comuniunii Mondiale a Tineretului Ortodox „Syndesmos"*, în cadrul căreia s-au format mulți dintre ierarhii ortodocși de seamă pe parcursul celei de-a doua jumătăți a secolului al XX-lea.

În anul 1961, arhimandritul Ignatie Hazim a fost ales episcop de Palmira și numit episcop-vicar patriarhal la Damasc, după care a fost trimis ca stareț la Mănăstirea patriarhală de la Balamand, unde a activat până în anul 1970 când a fost ales mitropolit de Latakia. În primul an al păstoririi sale, noul mitropolit a reînființat vechiul *Seminar Teologic Ortodox* de la Balamand, iar în toamna anului 1970 a fost inaugurat oficial de către patriarhul Elias al IV-lea *Institutul Teologic Ortodox „Sf. Ioan Damaschin"*, cu sprijinul mitropolitului Antonie Bashir din America. Mitropolitul Ignatie a activat mulți ani ca decan al acestui institut. În anul 1988,

institutul teologic a devenit una dintre facultățile care au format *Universitatea Balamand*, și care a rămas până astăzi cea mai importantă instituție de cercetare și formare teologică din Patriarhia Antiohiei.

Atât ca episcop și mitropolit, cât și în calitate de patriarh, Ignatie al IV-lea a dus o viață foarte simplă, renunțând la fastul tradițional, pledând astfel prin cuvânt și faptă în favoarea unei vieți creștine autentice. În vara anului 1968, tânărul episcop Ignatie Hazim a participat la cea de-a patra Adunare Generală a Consiliului Ecumenic al Bisericilor, desfășurată la Uppsala, în Suedia. Unul dintre referatele privitoare la tema generală a acestei adunări, *„Iată! Eu fac toate lucrurile noi"* (cf. *Apocalipsa* 21, 5), a fost susținut de ierarhul antiohian, care a produs o impresie extraordinară asupra tuturor, cu ecou mulți ani după aceea, prin prospețimea mesajului ortodox.

În calitate de patriarh, Ignatie al IV-lea a pledat în Biserica sa pentru alegerea de clerici și mai ales de ierarhi apropiați de credincioși. Prin întreaga sa activitate, patriarhul Ignatie al IV-lea a inițiat un curent de înnoire a vieții autentic creștin ortodoxe nu numai în Biserica sa, ci în întreaga Biserică Ortodoxă, pentru care a primit titlul de *Doctor honoris causa* din partea Universității Sorbona, din Paris, apoi din partea academiilor de teologie ortodoxă din Sankt Petersburg și din Minsk. Patriarhul Ignatie al IV-lea a trecut la cele veșnice în ziua de 5 decembrie 2012, iar pe linia stilului său de viață, înainte de a fi înmormântat în cimitirul catedralei patriarhale din Damasc, trupul său, îmbrăcat în odăjdii, a fost depus pe o năsălie și nu așezat pe tron, așa cum fuseseră înmormântați înaintașii săi.

Actualul întâistătător al Bisericii Antiohiei, ales și instalat în luna decembrie 2012, este patriarhul *Ioan al X-lea Yazigi*, născut la 1 ianuarie 1955 în Latakia, Siria. Tânărul Youhanna Yazigi a urmat mai întâi studii tehnice, devenind inginer. În anul 1978, acesta a obținut titlul de Licențiat în Teologie al Institutului Teologic „Sf. Ioan Damaschin" din cadrul Universității Balamand. Pe parcursul studiilor sale de teologie, tânărul Youhanna Yazigi a manifestat un interes special pentru muzica bizantină. După ce s-a călugărit, păstrându-și numele de botez, acesta a

fost hirotonit ierodiacon în anul 1979, după care a continuat studiile la Facultatea de Teologie a Universității „Aristotel" din Tesalonic, din partea căreia a obținut, în anul 1983, titlul de Doctor în Teologie, specialitatea Liturgică. În paralel cu pregătirea doctoratului, ierodiaconul Ioan a urmat cursurile *Conservatorului de Muzică Bizantină* din Tesalonic, pe care le-a absolvit de asemenea cu succes. În același an în care a obținut titlul de Doctor în Teologie, ierodiaconul Ioan a fost hirotonit ieromonah și a început să predea Teologia Liturgică la Institutul de Teologie Ortodoxă „Sf. Ioan Damaschin" de la Balamand, al cărui rector a fost între anii 1989-1992 și 2001-2002. În anul 1995, arhimandritul Ioan a fost ales și hirotonit episcop de Al-Husn, în regiunea Wadi al-Nasara (Valea Creștinilor) din Siria, cu sediul la Mănăstirea patriarhală „Sf. Gheorghe Al-Homeyra".

În anul 2008, episcopul Ioan a fost ales mitropolit al *Mitropoliei Ortodoxe Antiohiene a Europei Occidentale și Centrale*, cu sediul la Paris, calitate în care a reprezentat Biserica sa la cea de-a patra *Conferință Panortodoxă Presinodală*, desfășurată în luna iunie 2009 la Centrul Patriarhiei Ecumenice de la Chambésy-Geneva (Elveția).

După alegerea sa pe tronul patriarhal al Antiohiei, noul patriarh a fost întronizat la data de 23 decembrie 2012, în Catedrala patriarhală „Adormirea Maicii Domnului" din Damasc. La această întronizare, printre oficialități, au fost prezenți patriarhul Grigorie al III-lea Laham al Bisericii Melchite Catolice și patriarhul Boutros (Petru) Al-Rai al Bisericii Maronite Catolice. În cuvântarea sa, noul patriarh și-a exprimat intenția de a promova o coexistență pașnică atât cu musulmanii, cât și cu ceilalți sirieni. Cum Siria se afla în acea perioadă într-un război civil, ceea ce a împiedicat participarea la acest eveniment chiar și a tuturor ierarhilor acestei Biserici, a fost organizată o a doua ceremonie de întronizare în ziua de 17 februarie 2013, la Catedrala ortodoxă antiohiană „Sfântul Nicolae" din Beirut (Liban), ceremonie la care au participat, pe lângă oficialitățile politice libaneze, și reprezentanții Bisericii Ortodoxe Antiohiene de pretutindeni. În cuvântarea rostită cu acest prilej, patriarhul Ioan a precizat, în legătură cu relațiile dintre ortodocși și musulmani, că aceștia sunt „parteneri în aceeași națiune și legăturile

noastre cu ei merg dincolo de o simplă coexistență, căci noi împărtășim cu ei responsabilitatea de a înfrunta pericolele și de a construi un viitor mai bun". Patriarhul Ioan al X-lea este autorul unui mare număr de publicații, mai ales cu caracter liturgic și pastoral.

În teritoriul canonic al Patriarhiei Antiohiei intră astăzi (februarie 2021) următoarele țări și ținuturi: Siria, Liban, Irak, Peninsula Arabică și întregul Orient, până în India și China. Mai mult decât atât, Biserica Antiohiei este foarte prezentă în diaspora, dispunând de eparhii în Europa Occidentală și Centrală, America de Nord și cea de Sud, Australia, Noua Zeelandă și Filipine. Astfel, în jurisdicția Patriarhiei de Antiohia activează în prezent 13 mitropolii în teritoriul canonic istoric și 9 eparhii în diaspora, la care se adaugă un număr de 19 episcopi auxiliari cu diferite slujiri.

Din cauza războiului civil din Siria și a instabilității politice din Liban, noul patriarh al Antiohiei s-a confruntat cu nenumărate dificultăți, pe care s-a străduit să le înfrunte cu mult curaj și cu înțelepciune, pentru a nu fi angajat într-o parte sau alta a conflictelor. Misiunea Patriarhiei Antiohiei este sprijinită și de mănăstirile din jurisdicția sa, dintre care amintim, mai întâi, mănăstirea închinată *Preasfintei Fecioare Maria* și *Sfântului Gheorghe* de la Balamand, din Liban, construită la origine de cruciați, dar folosită de Biserica Ortodoxă a Antiohiei începând din anul 1603 și lângă care a fost întemeiată de patriarhul Ignatie al IV-lea *Universitatea din Balamand* cu mai multe facultăți, între care se numără și *Institutul de Teologie Ortodoxă „Sf. Ioan Damaschin"*. Tot din Liban amintim *Mănăstirea „Sfântul Ilie"* din districtul Matn, la o înălțime de 1.150 metri. O altă mănăstire ortodoxă antiohiană este cea închinată tot *Prea Sfintei Fecioare Maria* din orașul sirian Saydnaya. Lângă orașul Saydnaya se află și *Mănăstirea „Sfântul Gheorghe"*, construită la o înălțime de 1.200 metri. Un așezământ datând din primul mileniu creștin este cel închinat *Sfântului Gheorghe din Al-Homeyra*, la 60 de kilometri de orașul Homs. Nu în ultimul rând, merită amintită *Mănăstirea „Sfânta Tecla"* din Maaloula, în apropiere de Damasc, cunoscută pentru faptul că în această localitate se mai vorbește încă limba aramaică pe care a vorbit-o și Mântuitorul Iisus Hristos.

Pe lângă situația generală dificilă a Bisericii sale, patriarhul Ioan al X-lea a fost personal greu încercat de faptul că fratele său, Paul (Boulos) Yazigi, mitropolit de Alep, a fost răpit în ziua de 22 aprilie 2013, în același timp cu mitropolitul iacobit de Alep Ioan Ibrahim. În ciuda nenumăratelor intervenții și medieri, până în prezent nu s-a aflat nimic despre soarta celor doi ierarhi. Cu puțin timp înainte de această încercare, patriarhul antiohian s-a confruntat cu o altă provocare, de data aceasta venind din partea Bisericii Ierusalimului, al cărei rezultat a fost reprezentat de întreruperea, la data de 29 aprilie 2014, a comuniunii dintre cele două Biserici surori.

Pe plan intercreștin, din anul 1948 Patriarhia Antiohiei este membră fondatoare a *Consiliului Ecumenic al Bisericilor*, precum și a *Consiliului Bisericilor din Orientul Mijlociu* de la fondarea acestuia în anul 1974. Pe plan local, această Biserică este foarte deschisă dialogului cu celelalte confesiuni creștine din Orientul Mijlociu, precum și cu comunitățile islamice, aspect subliniat și în cuvântarea patriarhului Ioan al X-lea, cu ocazia instalării sale. Pe plan misionar local, Patriarhia Ortodoxă a Antiohiei a semnat, la 12 noiembrie 1991, un acord cu Biserica Siriacă (necalcedoniană) Ortodoxă a Antiohiei, prin care cele două Biserici recunoșteau reciproc toate serviciile divine săvârșite de preoții celor două tradiții în localitățile unde există doar un singur preot al uneia sau alteia dintre cel două tradiții. Acest acord se referea inclusiv la săvârșirea Sfintei Taine a Cununiei mirilor aparținând unul de o tradiție, iar altul de alta, cu condiția ca nașii să fie de aceeași credință cu mireasa.

Pe parcursul celui de-al doilea mileniu creștin, Biserica Antiohiei s-a confruntat foarte des atât cu frământări interne, cât mai ales cu un context islamic adesea foarte agresiv, astfel că, din experiența acestor provocări, a învățat să se întărească prin credința sa apostolică și, în același timp, să fie deschisă dialogului și cooperării cu alte tradiții, spre slujirea societății în mijlocul căreia își desfășura activitatea.

Bibliografie:

În limba română: Aurel Jivi, *Istoria Bisericească Universală*, Ed. Sitech, Craiova, 2016; Ioan Rămureanu, „Legăturile Mitropoliei Ungrovlahiei cu Patriarhia de Constantinopol și celelalte Biserici Ortodoxe de la 1800 până la recunoașterea autocefaliei Bisericii noastre,"

în: *BOR*, 7-10/1959; Mircea PĂCURARIU, „Legăturile Țărilor Române cu Antiohia", în: *ST*, 9-10/1964; Ioan IVAN, „Patriarhi ortodocși în Moldova", în: *TV*, 8-10/1993; Virgil CÂNDEA, „Moldova și Orientul Apropiat în coordonatele geografiei spirituale românești," în: *TV*, 8-10/1993; Alexandru ELIAN, „Legăturile Mitropoliei Ungrovlahiei cu Patriarhia de Constantinopol și cu celelalte Biserici Ortodoxe", în: *BOR*, 7-10/1959; Scarlat PORCESCU, „Patriarhia Antiohiei", în: *MMS*, 7-8/1959; Florența IVANIUC, „Tipar de carte bisericească pentru arabi în vremea domnului Constantin Brâncoveanu", în: *BOR*, 7-8/1976; Vasile RADU, „Mănăstirea Sfântul Spiridon și patriarhul Silvestru al Antiohiei", în: *RevistaIstorică Română*, III (1933), 1; Ilie GHEORGHIȚĂ, „Tipografia arabă din Mănăstirea Sfântul Sava și venirea lui Silvestru patriarhul Antiohiei la Iași", în: *MMS*, 5-6/1958; PAUL DE ALEP, *Jurnal de călătorie în Moldova și Valahia*, studiu introductiv, ediția manuscrisului arab, trad. în limba română, note și indice de Ioana Feodorov, Ed. Academiei Române, București, 2014; I. FEODOROV, *Tipar pentru creștini arabi. Antim Ivireanul, Atanasie Dabbās și Silvestru al Antiohiei*, Ed. Istros, Brăila, 2016; ATHANASIUS DABBAS, *Istoria Patriarhilor de Antiohia*, trad. Vasile Radu, în: *BOR*, 48/1930, 49/1931; Samir GHOLAM, „Privilegiile recunoscute de autoritatea civilă Patriarhiei Antiohiei după anul 1516 și Legea «Statutului personal» pentru greco-ortodocșii din Patriarhia Antiohiei și a Întregului Orient", în: *ST*, 3-4/197[illegible]; Gheorghe DIACONU, „Relațiile Patriarhiei de Antiohia cu Țările Române și închinarea mănăstirii Sfântul Nicolae Domnesc Popăuți (I)", în: *TV*, 26/2016.

În limbi străine: Asad J. RUSTUM, *The Church of the City of God Great Antioch*, vol. II: *634-1453*, vol. III: *1453-1928* (în limba arabă), Éd. de la Librairie St. Paul, Beirut, 198[illegible]; Jean-Pierre VALOGNES, *Vie et mort des Chrétiens d'Orient*, Éd. Fayard, Paris, 1994; Venance GRUMEL, *Traité d'études byzantines*, vol. I: *La Chronologie*, Presses universitaires de France, Paris, 1958; Joseph NASRALLAH, *Chronologie des patriarches Melchites d'Antioche de 1250 à 1500*, Ierusalim, 1968; J. NASRALLAH, *Chronologie des patriarches Melchites d'Antioche de 1500 à 1634*, Ierusalim, 1959; J. NASRALLAH, *Histoire du mouvement littéraire dans l'église melchite du Ve au XXe siècle*, vol. IV: *Période ottomane*, t. 1: *1516-1724*, Brill, Louvain, 1979; J. NASRALLAH, *Histoire du mouvement littéraire dans l'église melchite du Ve au XXe siècle*, vol. IV: *Période ottomane*, t. 2: *1724-1800*, Ed. Peeters, Louvain, 1989; Robert. M. HADDAD, *Syrian Christians in Muslim Society. An Interpretation*, Princeton University Press, Princeton, 1970; Regina PANZER, *Identität und Geschichtsbewusstsein griechisch-orthodoxe Christen im Vorderen Orient zwischen Byzanz und Arabertum*, Ed. LIT, Berlin, 1997; Klaus-Peter TODT, „Griechisch-orthodoxe (Melkitische) Christen im zentralen und südlichen Syrien. Die Periode von der arabischen Eroberung bis zur Verlegung der Patriarchenresidenz nach Damaskus (635-1365)", în: *Le Muséon*, 119/2006; Michael BURGESS, *The Eastern Orthodox Churches: Concise Histories with Chronological Checklists of Their Primates*, Ed. McFarland and Co., Jefferson, 2005; Samuel NOBLE, Alexander TREIGER, *The Orthodox Church in the Arab World 700-1700: An Anthology of Sources*, Northern Illinois University Press, DeKalb, 2014; Constantin A. PANCHENKO, *Arab Orthodox Under the Ottomans 1516-1831*, Holy Trinity Seminary Press, New York

[illegible] M. THEARVIC, „Hiérarchie et population du Patriarcat Orthodoxe d'Antioche", in *Revue des études byzantines*, 3/1900; V. GRUMEL, „Le patriarcat et les patriarches d'Antioche sous la seconde domination byzantine (969-1084)", în *Echos d'Orient*, 32/1933; Wolfgang HAGE, *Das Orientalische Christentum*, Verlag W. Kohlhammer, Stuttgart, 2007; [illegible] BRUN, „Chalcedonian Orthodoxy in the Kingdom of Armenia. The Church Hierarchy, [illegible]tocracy and Communities of the Byzantines and the Chalcedonian Armenians in the 12th – 14th Century Cilicia", în: *Review of Armenian Studies*, 3 (18)/2018; C.M. WALBINER, „Die Bischofs-und Metropolitensitze des griechisch-orthodoxen Patriarchats von Antiochia von 1594 bis 1664 nach einigen zeitgenössischen Quellen", în: *Oriens Christianus*, 88/2004; C.M. WALBINER, „Bishops and Metropolitans of the Antiochian Patriarchate in the 17th Century", în: *ARAM*, 9-10/1997-1998; C.M. WALBINER, „The [illegible] of the Greek Orthodox Patriarchate of Antioch (1724) and the Emergence of a new Identity in Bilad al-Sham as reflected by some Melkite Historians of the 18th and early 20th Centuries", în: *CHRONOS. Revue d'Histoire de l'Université de Balamand*, 7/2003; Hasan [illegible], *The Orthodox Church in the Modern Middle East: Relations between the Ottoman Central Administration and the Patriarchates of Antioch, Jerusalem and Alexandria*, Ed. Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2015; *Patriarch Ignatius IV of Antioch a Great Spiritual Leader of Peace, Dialogue and Reconciliation. Festschrift in Honor of His Beatitude Ignatios IV (Hazim) Patriarch of Antioch and All East*, Ed. Great Orthodox Patriarchate of Antioch and All East, Archdiocese of Germany and Central Europe, University of Balamand, Cologne, 2015; http://orthodoxcanada.ca/Category:Bishops (decembrie 2019).

CAPITOLUL VII

PATRIARHIA IERUSALIMULUI DIN SECOLUL AL XI-LEA PÂNĂ ASTĂZI*

Patriarhia Ierusalimului este continuatoarea primei comunități creștine întemeiate de Sfinții Apostoli în ziua Cincizecimii, după pogorârea Sfântului Duh peste ei, iar întâistătătorul acestei patriarhii este urmașul Sfântului Iacov, Fratele Domului, primul episcop al Ierusalimului. Menirea principală a acestei Biserici a fost, începând din secolul al IV-lea și până astăzi, purtarea de grijă față de Locurile Sfinte, respectiv de acele locuri în care S-a născut după trup, a trăit, a pătimit, a murit, a înviat și S-a înălțat la ceruri Mântuitorul Iisus Hristos. În această misiune specială a sa, patriarhul Ierusalimului a fost mereu sprijinit de „Frăția Sfântului Mormânt” (Αγιοταφιτική Αδελφότητα), care, după tradiție, își are originea în secolul al IV-lea, dar care a evoluat și și-a definit statutul tot mai clar de-a lungul timpului.

Alături de menirea sa principală, Biserica Ortodoxă a Ierusalimului a avut dintotdeauna un teritoriu canonic determinat de evoluția politică a teritoriului Țării Sfinte. De asemenea, de-a lungul timpului, o parte a ierarhilor acestei patriarhii au devenit episcopi „titulari”, în sensul că poartă titlul unei eparhii care a dispărut, și locuiesc la Ierusalim, îndeplinind diferite ascultări pe lângă patriarh. Împreună cu celelalte două patriarhii ortodoxe apostolice din Orientul Mijlociu, respectiv cea a Alexandriei și cea a Antiohiei, Patriarhia Ierusalimului a împărtășit aceeași soartă de a fi trăit sub stăpânire străină și de a fi fost permanent expusă,

* Capitol elaborat de Pr. prof. dr. Viorel Ioniță.

pe parcursul mileniului al II-lea creștin până în secolul al XIX-lea, unor permanente presiuni prozelitiste din partea catolicilor și, mai târziu, și a protestanților.

VII.1. Contextul politic în care a evoluat Patriarhia Ierusalimului

Țara Sfântă, sau teritoriul în care se află Locurile Sfinte ale creștinilor, a fost desemnată cu numele de *Palestina* pentru prima dată de împăratul roman Hadrian (117-138), după înfrângerea răscoalei iudeilor din timpul lui Bar Kokhba (132-135) și distrugerea completă a Ierusalimului. Palestina includea în acea perioadă Iudeea, Samaria și Galileea. Împăratul Constantin cel Mare a redat Ierusalimului strălucirea sa și a ridicat în rang scaunul de episcop al Orașului Sfânt, care în secolul al V-lea a fost recunoscut ca scaun patriarhal. La începutul erei bizantine, mai precis în anul 390, Palestina era împărțită în trei provincii: 1. *Palestina Prima*, cu capitala la Cezareea Palestinei, care cuprindea Iudeea, Samaria și Pereea; 2. *Palestina Secunda*, cu capitala la Schitopolis sau Nyssa, astăzi Beit She'an în Israel, care cuprindea Galileea, Valea Megiddo, Valea Bet She'an și partea sudică a Platoului Golan; 3. *Palestina Tertia*, cu capitala la Petra, astăzi în Iordania, care includea regiunea Neghev și sudul Iordaniei, la est de Sinai. Din secolul al IV-lea până în secolul al VII-lea, Palestina a cunoscut o perioadă de mare înflorire a culturii și spiritualității creștine, mai ales în cadrul mănăstirilor care s-au dezvoltat în această perioadă.

În deceniul al IV-lea al secolului al VII-lea, regiunea a fost ocupată de arabi, orașul Ierusalim fiind asediat în luna aprilie a anului 637. Retragerea în Egipt a garnizoanei bizantine a făcut ca populația să decidă supunerea orașului asediatorilor. Ca urmare a acestui eveniment, patriarhul Sofronie al Ierusalimului (634-638) a predat cheile orașului califului Omar ibn Al-Khattab, cu care s-a întâlnit, conform tradiției, pe Muntele Măslinilor. Apreciind acest gest, califul Omar a garantat în scris tuturor creștinilor, reprezentați de patriarhul ortodox, libertate religioasă și

dreptul de a folosi Biserica Învierii sau a Sfântului Mormânt, interzicând pentru totdeauna musulmanilor să distrugă edificiul ori să construiască o moschee sau locuințe pe acel loc. Această garanție, contestată de unii cercetători, a constituit principiul de bază al raporturilor creștinilor din Țara Sfântă cu autoritatea islamică și la aceste garanții au făcut referință și le-au confirmat mulți dintre stăpânii musulmani ai Palestinei care au urmat. Cu ocazia vizitei sale la Ierusalim, califul Omar s-a rugat în locul numit *esplanada templului*, unde la scurt timp după aceea a fost construită Moscheea *Al-Aqsa*, prin aceasta Ierusalimul devenind al treilea loc sfânt al islamului, după Mecca și Medina.

Arabii au inclus Palestina în regiunea intitulată *Bilad al-Sham*, împărțită în cinci districte (*jund*) și care includea teritoriile de astăzi ale statului Israel, teritoriile palestinienilor, Iordania, Libanul și Siria. Palestina reprezenta unul dintre aceste districte și se întindea de la Sinai până la Akko, având capitala mai întâi la Lydda, apoi la Ramala și în final la Ierusalim.

În anul 1076, regiunea a fost cucerită de selgiucizi, sub conducerea generalului Atsiz ibn Uwaq al-Khwarizmi, care a ucis peste 3.000 de locuitori ai Orașului Sfânt. Pe durata stăpânirii selgiucizilor asupra Ierusalimului, aceștia au interzis pelerinajele creștinilor la Locurile Sfinte, fapt ce a constituit unul dintre motivele convocării Primei Cruciade. În anul 1099, francii participanți la Prima Cruciadă au ocupat Ierusalimul, unde au înființat un regat latin și au numit un patriarh latin. Aceștia au stăpânit Ierusalimul până în septembrie 1187, când orașul a fost asediat și ocupat de Saladin, sultanul ayyubid al Egiptului. Francii au mai rezistat un secol pe coasta de Răsărit a Mării Mediterane, până când au fost definitiv înfrânți și alungați din Orient de către mameluci. Între anii 1187-1250, Palestina a făcut parte din sultanatul ayyubid, iar între anii 1250-1516, din sultanatul mamelucilor egipteni. Între anii 1516-1917, această regiune a fost încorporată în Imperiul Otoman, cu o întrerupere între anii 1832-1841, când, alături de Siria, a fost ocupată de armata viceregelui Egiptului Mehmet Ali, sprijinită de francezi. La mijlocul secolului al XIX-lea, otomanii au restaurat autoritatea lor asupra Siriei și a Palestinei.

În timpul Primului Război Mondial, englezii au cucerit, din fostul Imperiu Otoman, o zonă care corespunde astăzi statelor Israel, teritoriilor palestiniene și Iordaniei. În noiembrie 1917, secretarul de stat (ministru de externe) al Marii Britanii, Arthur Balfour, a publicat o scrisoare deschisă adresată lordului Lionel Walter Rothschild, reprezentantul comunității evreiești britanice și finanțatorul mișcării sioniste, prin care declara că guvernul britanic era în favoarea stabilirii în Palestina a unui teritoriu național pentru evrei și că va avea în vedere toate posibilitățile pentru atingerea acestui obiectiv, prin acestea fiind de la sine înțeles faptul că nu vor fi afectate drepturile civice și religioase ale colectivităților ne-evreiești din Palestina. La conferința de pace de la San Remo, din aprilie 1920, aliații au plasat Palestina sub *mandat britanic*. *Declarația Balfour* a constituit primul pas concret pe drumul spre înființarea unui stat evreu în Palestina la vest de Iordan, după ce tot autoritățile britanice creaseră, la est de Iordan, *Emiratul hașemit al Transiordaniei*, devenit după cel de-al Doilea Război Mondial regatul Iordaniei.

În perioada interbelică, tot mai mulți evrei s-au stabilit în Palestina, sub supravegherea englezilor, astfel că, la data de 29 noiembrie 1947, Adunarea Generală a Organizației Națiunilor Unite (ONU) a aprobat împărțirea Palestinei în două state, iar pentru orașul Ierusalim a fost fixat un statut internațional. Pe baza acestor hotărâri, aceeași organizație a aprobat, în luna mai 1948, independența statului Israel, ale cărui granițe au fost fixate astfel încât să fie delimitat de teritoriile palestinienilor. Israelul nu a recunoscut statul palestinian, așa cum nici palestinienii nu au recunoscut existența statului israelian, iar tensiunile dintre cele două entități continuă până astăzi. După *Războiul de Șase Zile* din luna iunie 1967, Israelul și-a consolidat poziția sa. Ca urmare a acestui fapt, credincioșii ortodocși ai Patriarhiei Ierusalimului, în marea lor majoritate de etnie arabă-palestiniană, au ajuns să fie risipiți în teritorii diferite. Jurisdicția Patriarhiei Ierusalimului se întinde astăzi asupra Israelului, asupra teritoriilor palestiniene și asupra Iordaniei. Având în vedere faptul că această patriarhie nu desfășoară misiune în diaspora, credincioșii ortodocși palestinieni din diaspora sunt integrați în cadrul parohiilor Patriarhiei Antiohiei.

VII.2. Suferințele ortodocșilor sub cruciați și sub dinastia ayyubizilor (1099-1261)

În urma ocupării Ierusalimului de către turcii selgiucizi în anul 1076 a început șirul nesfârșit al suferințelor locuitorilor din Orașul Sfânt. La numai doi ani după acest eveniment, Ierusalimul a fost recucerit, pentru 40 de zile, de către arabii fatimizi, fiind iarăși ocupat de selgiucizi. În ziua de 6 iunie a anului 1099, cavalerii participanți la Prima Cruciadă, conduși de Raymond de Toulouse și Godefroy de Bouillon, au asediat Ierusalimul, ocupându-l la 15 iulie și masacrând o mare parte din populația musulmană, urgie descrisă de cronicarii franci în termeni apocaliptici. În urma cuceririi, cruciații au înființat Regatul latin de Ierusalim, sub conducerea lui Godefroy de Bouillon, care nu a acceptat titlul de rege al Ierusalimului, pe motivul că nu voia să poarte o coroană regală în orașul în care Mântuitorul a purtat o coroană de spini, ci numai pe acela de protector al Sfântului Mormânt. După moartea lui Godefroy, survenită la un an după cucerirea Ierusalimului, la conducerea regatului latin a urmat fratele său, Balduin de Boulogne, care a luat titlul de rege al Ierusalimului. În urma cuceririi orașului de către cruciați, evreii și musulmanii care au supraviețuit masacrului au fost expulzați din oraș. În ceea ce îi privește pe creștinii ortodocși, armeni și sirieni, aceștia au fost tolerați, însă latinii au ocupat Biserica Sfântului Mormânt.

La momentul ocupării Orașului Sfânt de către cruciați, patriarh ortodox al Ierusalimului era *Simeon al II-lea* (1084-1106), dar în vara anului 1099 acesta se afla în insula Cipru în vederea obținerii de ajutoare, rămânând acolo până la moartea sa, în anul 1106. Conform unor surse latine, patriarhul Simeon ar fi murit chiar în anul 1099, dar această informație a fost folosită drept pretext pentru ca francii să numească un patriarh latin, în persoana lui *Arnoul de Chocques*, care după câteva luni a fost destituit și înlocuit cu *Daimbert de Pisa*, prin aceasta fiind înființată Patriarhia Latină de Ierusalim, care există până astăzi. Conform mărturisirilor unor cronicari latini și chiar musulmani, cu prilejul sărbătoririi de către latini, pentru prima oară, a Paștilor la Ierusalim, în

aprilie 1100, patriarhul Daimbert a mers în Sâmbăta Mare la Biserica Învierii să se roage pentru coborârea Sfintei Lumini, dar acest lucru nu s-a întâmplat. Lipsa apariției Sfintei Lumini a fost pusă pe seama masacrului realizat de către cruciați, care au fost nevoiți să se spovedească. Spre seară, când nimeni nu se aștepta, Sfânta Lumină a apărut. În anul următor, în Sâmbăta Mare a anului 1101, același patriarh latin s-a rugat la Mormântul Mântuitorului, dar iarăși Sfânta Lumină a refuzat să apară. Următoarea zi, în Duminica Paștilor, latinii în frunte cu patriarhul lor au mers pentru a se ruga în biserica de pe platoul templului, care fusese moschee și pe care latinii o transformaseră în biserică, iar ortodocșii au rămas cu armenii și sirienii în Biserica Învierii. În momentul în care aceștia din urmă se rugau, în capela Sfântului Mormânt a apărut Sfânta Lumină, dar această încăpere era încuiată, iar cheia se afla la patriarhul latin. Aceste minuni au făcut ca latinii să acorde permisiunea ortodocșilor de a sărbători, în continuare, coborârea Luminii Sfinte în Sâmbăta Mare.

Cucerirea Ierusalimului de către cruciați a reprezentat și momentul în care, aici, a luat ființă *Ordinul cavalerilor ioaniți* (*Ordo Hospitalis sancti Joannis Hierosolymitani*), cu sarcina de a se îngriji de cei bolnavi. Totodată, în anul 1118, în cadrul Regatului latin de Ierusalim a fost înființat *Ordinul cavalerilor templieri* (*Pauperes commilitones Christi templique Salomonici Hierosolymitanis*), cu sarcina de a apăra pelerinii din Occident în Țara Sfântă.

Latinii au ocupat în Ierusalim locuințele și bisericile deținute de Patriarhia Ortodoxă a Ierusalimului, astfel că patriarhii ortodocși ai Orașului Sfânt au trăit în exil la Constantinopol, fiind aleși dintre greci. Francii au transformat Moscheea Al-Aqsa în biserică, iar Mănăstirea „Sf. Ioan Botezătorul" în spital și au numit episcopi latini în eparhiile Palestinei, doar în eparhiile de Lydda, Ramala, Hebron și Gaza activând episcopi ortodocși, care hirotoneau preoți pentru comunitățile ortodoxe din regiune. Dintre aceste eparhii, primele trei foloseau limba arabă, în timp ce în cea a Gazei era utilizată în continuare limba greacă. La Ierusalim, interesele Bisericii Ortodoxe erau reprezentate de *Frăția Sfântului*

Mormânt, formată la început din călugări greci, care fuseseră alungați din fostele locuințe ale Patriarhiei Ortodoxe și care trăiau la mănăstirea din Sion la Ierusalim, metoc al Mănăstirii „Sfântul Sava" în Orașul Sfânt. Latinii au înființat și ei o frățietate, cu sarcina de a se ocupa de Locurile Sfinte. Prin grija Frățietății Ortodoxe, sărbătoarea coborârii Luminii Sfinte în Sâmbăta Mare a fost celebrată fără întrerupere. Viața religioasă de tradiție ortodoxă a continuat în timpul regatului franc al Ierusalimului, mai ales în Mănăstirile „Sfântul Sava", „Sfântul Teodosie", „Sfântul Eftimie" și „Sfântul Gheorghe", în care se desfășura și o intensă activitate de traducere a unor texte liturgice și teologice din limba greacă în limba arabă.

Patriarhului Simeon al II-lea i-a urmat *Ioan al VIII-lea* (1106-?), fost mitropolit de Tir și Sidon, refugiat din fața cuceritorilor fatimizi și care, în anul 1107, aflându-se la Constantinopol, a fost recunoscut ca patriarh al Ierusalimului. Acest patriarh, al cărui sfârșit nu este cunoscut, a scris mai multe lucrări împotriva latinilor, mai ales privind practica azimelor și doctrina *Filioque*.

În anul 1130 în Palestina a avut loc un cutremur care a afectat atât Biserica Sfântului Mormânt, cât și clădirile mai multor lăcașuri de la Locurile Sfinte. Francii au luat în considerare faptul că responsabilitatea de reconstrucție și întreținere a acestor edificii aparținea de mult timp în seama împăratului de la Constantinopol. În acest sens, cu acordul latinilor, în anul 1169, împăratul Manuel I Comnenul (1143-1180) a refăcut Biserica Învierii, acoperind *Cuvuclionul* (Sfântul Mormânt) cu aur. În această perioadă, Patriarhia Ierusalimului era păstorită de *Ioan al IX-lea Mercuropoulos* (1156-1166), care a participat la sinodul de la Constantinopol din anul 1157, la care a fost condamnat Soterichos, proaspăt numit patriarh al Antiohiei, dar dovedit ca fiind eretic. Asemenea predecesorului său, patriarhul *Nichifor al II-lea* (1166-1170) este menționat în actele a trei sinoade de la Constantinopol din anii 1166, 1170 și 1171, fapt ce arată că acești doi patriarhi ierusalimiteni au rezidat numai la Constantinopol.

Dintre patriarhii ortodocși ai Ierusalimului din această perioadă se cuvine menționat mai ales patriarhul *Leontie al II-lea* (1170-1185), un om foarte evlavios. La începutul păstoririi sale, acesta a mers la Ierusalim cu dorința de a sluji în Biserica Învierii, dar latinii nu i-au permis decât să viziteze sfântul lăcaș asemenea unui pelerin de rând. Patriarhul Leontie s-a stabilit la Betleem, dar fiind în pericol, la invitația împăratului Manuel I Comnenul s-a retras la Constantinopol. În timpul păstoririi în exil a patriarhului Leontie al II-lea, la data de 2 octombrie 1187, Ierusalimul a fost ocupat de armatele lui Saladin, sultanul ayyubid al Egiptului. Ultimul patriarh latin care a avut reședința la Ierusalim, Heraclius d'Auvergne, a părăsit Orașul Sfânt urmat de călugării săi toți încărcați cu potire, icoane, cruci și vase de preț din diferite biserici și mănăstiri. Acesta era numai un exemplu al spolierii bisericilor răsăritene de către latini.

După alungarea latinilor din Ierusalim, Saladin a dăruit ortodocșilor toate Locurile Sfinte, dar a transformat câteva biserici în moschei, mai ales că, la rândul lor, latinii transformaseră în biserici două moschei aflate în oraș. În perioada stăpânirii sale în Egipt, Saladin a fost sprijinit de copți și de etiopieni, fapt pentru care acesta le-a acordat și lor dreptul de a avea la dispoziție câte un loc de slujire în Biserica Învierii. Împăratul bizantin Isaac al II-lea Anghelos (1185-1195) a intervenit pe lângă sultanul Saladin pentru a permite reîntoarcerea patriarhilor ortodocși de Ierusalim la scaunul lor, ceea ce noul stăpân al Palestinei a acceptat, căci ortodocșii îl sprijiniseră în lupta sa împotriva latinilor.

Primul patriarh care s-a întors la Ierusalim, după alungarea latinilor, a fost *Dositei I* (1185-1189), în anul 1187. Acesta și-a stabilit reședința într-un han și, mai apoi, la Biserica „Sfântul Marcu". Perioada de rezidență a lui Dositei la Ierusalim a fost una de scurtă durată, acesta fiind numit de către împăratul bizantin Isaac al II-lea patriarh al Constantinopolului. Refuzul bizantinilor de a-l recunoaște ca patriarh, precum și alegerea în anul 1191 a unui nou patriarh al Ierusalimului, în persoana lui *Marcu al II-lea*, au dus la retragerea totală a lui Dositei. Patriarhul Marcu a fost urmat pe tronul patriarhal ierusalimitean de către Eftimie al II-lea (1204-1223), care, în urma cuceririi Constantinopolului de către cruciați în anul 1204, a părăsit capitala imperiului.

Între anii 1229-1239, Ierusalimul a fost redobândit de latini printr-o convenție diplomatică realizată între împăratul german Frederic al II-lea de Hohenstaufen (1220-1250) și sultanul Egiptului Al-Kamil (1218-1238), nepotul lui Saladin, aflat în conflict cu fratele său, Al-Ashraf Musa (1229-1237), emirul Damascului. Profitând de luptele interne dintre cei doi ayyubizi, Frederic al II-lea a cucerit pe durata Cruciadei a șasea (1228-1229) cetatea Jaffa și a fortificat-o, iar la 18 februarie 1229 a încheiat un tratat cu sultanul Al-Malik, prin care se angaja să păstreze neutralitatea în ceea ce privește luptele interne dintre ayyubizi, primind în schimb Ierusalimul și promițând că va permite accesul musulmanilor la locurile lor sfinte. Ajuns la Ierusalim, împăratul Frederic a mers la Biserica Sfântului Mormânt și s-a încoronat singur rege al Ierusalimului, mai ales că, din anul 1225, era căsătorit cu Isabela (1212-1228), moștenitoarea fostului regat cruciat. Astfel, cetatea sfântă, împreună cu orașele Betleem și Nazaret, care au aparținut regatului latin, au ajuns iarăși sub controlul apusenilor. Excomunicarea împăratului Friederich de către papă, tocmai din cauza refuzului său de a porni în cruciadă la cererea prelatului latin, a făcut ca francii din Țara Sfântă să nu îi acorde nicio asistență acestuia, el fiind criticat chiar și de patriarhul latin al Ierusalimului, care îi reproșa că a cucerit cetatea sfântă fără să fi omorât măcar un musulman.

Deși stăpân al Ierusalimului, împăratul german nu a vrut să refacă zidurile orașului și nici să organizeze apărarea sa, fapt ce a facilitat cucerirea sa foarte ușoară. Acest lucru s-a întâmplat în anul 1239, când emirul Damascului Al-Nasir Dawud, nepotul lui Al-Kamil, a reinstaurat autoritatea islamică asupra metropolei.

În anul 1231, ca urmare a distrugerii imperiului khwarezmienilor iranieni aflat la est de Marea Caspică de către mongolii lui Genghis Han, o parte din armata înfrântă a acestora a pornit spre sud și, în urma ajutorului acordat ayyubizilor împotriva cruciaților, a primit permisiunea de a ataca Ierusalimul. În vara anului 1244, aceștia au jefuit și au distrus Orașul Sfânt, masacrând o mare parte din populație, fapt ce l-a determinat pe regele Ludovic al IX-lea cel Sfânt al Franței (1226-1270) să

pornească în Cruciada a șaptea (1248-1254), care s-a încheiat printr-un mare eșec.

În această perioadă, tronul patriarhal al Ierusalimului era ocupat de *Atanasie al II-lea* (1224-1236), originar din Imperiul de la Niceea. În anul 1235, acest patriarh a adresat o scrisoare patriarhului ecumenic Gherman al II-lea, prin care își exprima acordul pentru ridicarea scaunului de Târnovo la rang de Patriarhie. Atanasie l-a găzduit în două rânduri la Ierusalim pe Sfântul Sava, arhiepiscopul sârbilor, de care era legat printr-o strânsă prietenie.

În anul 1244, patriarh ortodox al Ierusalimului era Sofronie al III-lea (1236 -?). Acesta, împreună cu 7.000 de oameni, a părăsit orașul în timpul invaziei khwarezmienilor. Sofronie al III-lea a publicat o lucrare prin care combătea islamul, fapt pentru care a fost închis și a murit în închisoare la o dată necunoscută.

VII.3. **Patriarhia Ierusalimului în timpul stăpânirii mamelucilor (1261-1516)**

La origine, mamelucii au reprezentat un grup de sclavi cu atribuții militare, care, în timpul califilor arabi și mai apoi în perioada sultanilor ayyubizi, au urcat pe scara socială, ajungând să dețină diferite responsabilități. În anul 1250, în urma înfrângerii Cruciadei a șaptea condusă de regele Ludovic al IX-lea cel Sfânt și detronării ultimilor reprezentanți ayyubizi din Egipt, aceștia au preluat puterea, întemeind Sultanatul Mameluc, cu capitala la Cairo. Conduși de Baibars (1260-1277), cel de-al patrulea sultan mameluc al Egiptului și membru al dinastiei Bahri, mamelucii i-au înfrânt pe mongoli în bătălia de la *Ain Djalout* (1260), ocupând Siria și Palestina. În anul 1261, a fost cucerit și Ierusalimul, metropola rămânând sub dominația mamelucă până în anul 1516, când a intrat sub ocupație otomană.

Intrând în Ierusalim, Baibars s-a rugat în Moscheea Al-Aqsa. De asemenea, în anul 1269 acesta a reparat moscheea de pe aceeași esplanadă,

numită „Moscheea lui Omar". Mamelucii au permis și restaurarea și înfrumusețarea Bisericii Învierii, precum și a multor altor lăcașuri sfinte. În anul 1267, aceștia au aprobat construirea primei sinagogi în Ierusalim de către rabinul Moshe Ben Nahman (1194-1270), după ce evreii fuseseră expulzați din Ierusalim de către cruciați, iar în 1342 au permis instalarea la Locurile Sfinte a franciscanilor minoriți, ceea ce a deschis noi perspective în ceea ce privește vizitarea Locurilor Sfinte de către pelerinii din Occident, dar și instalarea definitivă a latinilor în Țara Sfântă.

Din a doua jumătate a secolului al XIII-lea, este cunoscut patriarhul Ierusalimului *Grigorie I* (1281-1298), mai ales pentru opoziția sa față de unirea cu latinii, adoptată la Conciliul de la Lyon (1274), pe care o susținea cu mare îndârjire împăratul Mihail al VIII-lea Paleologul. În acest sens, patriarhul ierusalimitean a scris o lucrare în 33 de capitole, prin care combătea punct cu punct această unire. Patriarhului Grigorie I i-a urmat pe tronul Ierusalimului patriarhul *Tadeu* (1298-1313), în timpul căruia, în anul 1309, mamelucii i-au alungat din Ierusalim pe călugării ortodocși.

În anul 1313, a fost ales patriarh al Ierusalimului *Atanasie al III-lea* (1313-1314, 1330-1334). În timpul călătoriei sale la Constantinopol pentru a obține recunoașterea din partea împăratului bizantin, episcopul de Cezareea Palestinei, Gavriil, a încercat fără succes să ocupe tronul patriarhal, Atanasie întorcându-se în scaun cu sprijinul patriarhului de Constantinopol.

Un caz similar, dar mult mai complicat, a fost cel al patriarhului *Lazăr* (1334-1368), mai ales ca urmare a faptului că acesta s-a implicat în schimbările care au dus la încoronarea împăratului bizantin Ioan al VI-lea Cantacuzino (1347-1354). În acest sens, în timpul absenței sale din Ierusalim, ca urmare a călătoriei făcute la Constantinopol pentru a obține recunoașterea imperială, călugărul Gherasim, cunoscut pentru viața lui ascetică, l-a acuzat pe noul patriarh de multe abateri, declarându-se patriarh. Mai mult decât atât, partida opusă lui Gherasim l-a ales ca patriarh pe Arsenie, un susținător al lui Lazăr și care se pare că ar fi funcționat doar ca locțiitor de patriarh. Alegerea lui Arsenie l-a făcut pe Gherasim

să plece și el la Constantinopol, pentru a obține recunoașterea sa. În fața acestei situații care amenința să producă o schismă în sânul Bisericii Ierusalimului, împăratul Andronic al III-lea (1328-1341) i-a scris sultanului Egiptului, stăpânul Palestinei, pentru a-i cere opinia cu privire la cei doi patriarhi, acesta din urmă afirmându-se în favoarea lui Lazăr. Trecerea la cele veșnice a împăratului Andronic al III-lea și constituirea unei regențe pentru fiul său, Ioan al V-lea Paleologul, din care făcea parte și patriarhul ecumenic Ioan al XIV-lea Kalekas, potrivnic lui Lazăr, a dus la recunoașterea lui Gherasim ca patriarh al Ierusalimului. După ce Ioan al VI-lea Cantacuzino s-a impus pe tronul imperial, Lazăr a trecut de partea acestuia, încoronându-l împărat. În semn de recunoștință, noul împărat l-a trimis pe cel care îl încoronase cu emisari la sultanul Egiptului, Al-Nasir Hasan, pentru a-l confirma drept patriarh al Ierusalimului. Totodată, Gherasim a fost demis, acesta părăsind Constantinopolul și îndreptându-se către Cairo, pentru a protesta împotriva acestei hotărâri, dar trecând la cele veșnice fără a ajunge la destinație.

În anul 1351, As-Salih Saladin, urmașul sultanului Al-Diin, a pornit o persecuție împotriva creștinilor și a dispus arestarea patriarhului Lazăr, care a fost torturat și închis în urma refuzului său de a se converti la islam, fiind eliberat doar în urma intervențiilor patriarhului copt pe lângă sultan. În toți acești ani tulburi, patriarhul Lazăr a fost sprijinit de către Arsenie, care, după moartea sa, a continuat să se ocupe de treburile patriarhiei.

Un nou patriarh a fost ales abia în anul 1376, în persoana lui *Doroteí I* (1376-1417), un om duhovnicesc foarte învățat, recunoscut ca un bun copist și ca traducător al multor texte religioase în limba arabă, chiar și după alegerea sa ca patriarh. Titlul pe care acesta îl purta era acela de „Patriarh al Ierusalimului, al Siriei, al țărilor arabe, al Transiordaniei, al Canei Galileei și al restului Palestinei". În timpul păstoririi lui Dorotei I, în anul 1382, dinastia mamelucilor *bahriți* a fost înlocuită de *dinastia mamelucilor burji*, originară din zona Mării Caspice, cunoscută și sub numele de *dinastia mamelucilor circasieni*. Din nefericire, reprezentanții acestei dinastii au avut o atitudine mult mai aspră față de creștini decât predecesorii lor.

Primul sultan mameluc circasian, Sayf ad-Din Barquq (1382-1389, 1390-1399), a emis un act prin care recunoștea patriarhului Dorotei al Ierusalimului suveranitatea asupra Locurilor Sfinte și dreptul de a deschide și închide porțile Bisericii Învierii, drepturi care au fost confirmate pentru patriarhii Ierusalimului și de urmașii acestui sultan. În anul 1417, patriarhul Dorotei a cedat locul fiului său, *Teofil al II-lea* (1417-1424). Retras din demnitatea de patriarh, acesta a continuat să traducă texte teologice în limba arabă, locuind în reședința patriarhală de la Biserica „Sfântul Iacov". În timpul păstoririi patriarhului Teofil al II-lea, împărăteasa bizantină Elena, soția împăratului Manuel al II-lea Paleologul (1391-1425) și fiica despotului sârb Constantin Dragaš, a vizitat Țara Sfântă, fiind însoțită de diaconul rus Zosima, care a scris un jurnal al acestei vizite ce conține valoroase informații. Potrivit unei astfel de informații din acest jurnal, porțile Bisericii Învierii erau păzite în acel timp de 15 soldați mameluci, care îi maltratau pe călugării de acolo și pe pelerini.

Patriarhului Teofil al II-lea i-a urmat *Teofan I* (1424-1431), în timpul păstoririi căruia georgienii au început să joace un rol important la Locurile Sfinte, atât prin prezența multor călugări acolo, cât și prin numărul mare de pelerini georgieni din Țara Sfântă. Creșterea influenței georgiene la Locurile Sfinte a fost facilitată și de bunele relații pe care acest popor le avea cu mamelucii circasieni, dată fiind proveniența lor din aceeași regiune.

Patriarhul *Ioachim* (1431-1450), care i-a urmat lui Teofan I pe tronul patriarhal de la Ierusalim, a fost un bun prieten al patriarhului Teofil al II-lea, bucurându-se de o prezentare laudativă din partea cronicarului Zosima. În timpul păstoririi sale, a avut loc un cutremur care a dus la distrugerea cupolei Bisericii Învierii. Acest eveniment i-a determinat pe mameluci să transforme sfântul lăcaș în moschee, dar patriarhul a protestat, arătându-le documentele de proprietate privind Locurile Sfinte, pe care Patriarhia Ierusalimului le avea încă din vremea califului Omar. Totodată, acesta a plătit autorităților mameluce suma de 6.500 riali, prin aceste demersuri salvând Biserica Învierii. La sinodul unionist de la Florența (1438-1439), Patriarhia Ierusalimului a fost reprezentată de

mitropolitul Marcu Eugenicul al Efesului, respingând de la început unirea cu Biserica Romei. Mai mult decât atât, patriarhul Ioachim a convocat un sinod la Ierusalim în anul 1445, la care Patriarhia Ecumenică a fost reprezentată de mitropolitul Arsenie de Cezareea Cappadociei, care a pronunțat excomunicarea tuturor celor care au aprobat unirea de la Florența. Ca urmare a acestui fapt, împăratul Ioan al VIII-lea Paleologul, sprijinitor al unirii, a suprimat orice finanțare a Locurilor Sfinte, ele fiind ajutate în continuare de Marii Comneni din Imperiul de la Trapezunt.

Lui Ioachim i-a urmat pe scaunul de patriarh al Ierusalimului, pentru o scurtă vreme, *Teofan al II-lea* (1450-1452), care, în anul 1450, a participat, împreună cu ceilalți patriarhi apostolici ai Răsăritului, la un sinod în Constantinopol, unde au fost respinse hotărârile sinodului unionist de la Florența. Urmașul său, *Atanasie al IV-lea* (1452-1460), a primit din partea sultanului Egiptului, în anul 1452, un document prin care era confirmat dreptul Patriarhiei Ierusalimului asupra Locurilor Sfinte.

După ocuparea Constantinopolului de către turci, la 29 mai 1453, mamelucii au început o serie de aspre atacuri împotriva creștinilor, distrugând multe biserici din Țara Sfântă, inclusiv Biserica Nașterii din Betleem și Biserica de pe Muntele Sionului, și ocupând mormântul regelui David de pe Muntele Sionului. În fața acestui pericol, în vara anului 1458, patriarhul Atanasie al IV-lea a călătorit la Constantinopol, pentru a obține sprijin din partea sultanului Mahomed al II-lea Cuceritorul. Cu acest prilej, patriarhul a arătat sultanului toate actele pe care le avea Biserica Ierusalimului începând de la califul Omar, prin care fuseseră acordate și recunoscute drepturile acestei Biserici asupra Locurilor Sfinte. În urma acestei călătorii, întâistătătorul ierusalimitean a obținut un *firman* din partea sultanului otoman prin care cuceritorul Constantinopolului poruncea ca toți oamenii și demnitarii din subordinea sa, fie pe uscat sau pe apă, să îl protejeze pe patriarhul Ierusalimului și pe călugării din subordinea acestuia de orice vătămare, refuzul de a se supune acestei porunci aducând cu sine mânia lui Allah și a profetului său. Vizita lui Atanasie la Ierusalim a provocat furia sultanului mameluc, care, drept răspuns, a început o persecuție cruntă împotriva tuturor ierarhilor și

călugărilor greci, interzicând folosirea limbii grecești, promovând în cadrul Patriarhiei Ierusalimului elementele arabe și permițând georgienilor preluarea conducerii mai multor mănăstiri, începând cu Mănăstirea „Sfântul Sava".

În a doua jumătate a secolului al XV-lea, în calitate de patriarh al Ierusalimului s-a remarcat *Grigorie al III-lea* (1468-1493), în timpul căruia a fost convocat la Constantinopol un sinod, la care Patriarhia Ierusalimului a fost reprezentată de mitropolitul Iosif de Calcedon și la care a fost condamnată unirea de la Florența.

La începutul secolului al XVI-lea se remarcă patriarhul *Marcu al III-lea* (?-1503), cunoscut cu titlul de „Arhiepiscop al Betleemului și Patriarh al Sfintei Cetăți a Ierusalimului, al Sfântului Sion, al Siriei, Arabiei și al Transiordaniei". Patriarhului Marcu i-au fost încredințate cheile Bisericii Învierii, vizitarea lăcașului fiind posibilă doar cu acordul patriarhului și în compania unui reprezentant al acestuia. În anul 1496, istoricul arab Mujir al-Din menționa că în Ierusalim existau 20 de biserici și numai o sinagogă, în apropierea unei moschei.

Ultimul patriarh al Ierusalimului din perioada stăpânirii mamelucilor și la începutul stăpânirii otomane a fost *Dorotei al II-lea* (1510-1537), în timpul căruia Ierusalimul a fost cucerit de turci și încorporat în Imperiul Otoman.

VII.4. **Patriarhia Ierusalimului sub stăpânirea otomană (1516-1918)**

În ciuda scurtei sale domnii, sultanul Selim I (1512-1520) a reușit să extindă granițele Imperiului Otoman în Răsărit, prin înfrângerea safavizilor iranieni la Cialdiran, în luna august 1514. Alianța safavizilor cu mamelucii l-au făcut pe sultanul otoman, numit *viteazul*, dar și *groaznicul*, să pornească împotriva acestora din urmă. În luna august a anului 1516, armata mamelucă a suferit o înfrângere zdrobitoare în bătălia de la Marj Dābiq de lângă Alep, în Siria, bătălie în urma căreia sultanul

mameluc Qansuh al-Ghuri și-a pierdut viața. Ca urmare a acestei victorii, la data de 29 decembrie 1516 Selim a intrat în Ierusalim, continuându-și apoi campania sa spre Egipt și înfrângând orice rezistență până la Cairo, la care a ajuns în luna ianuarie a anului 1517. Din Egipt, sultanul otoman s-a îndreptat spre Răsărit, în luna iulie a aceluiași an ocupând Mecca și Medina, care i s-au predat, și obținând insignele califatului (spada, roba și drapelul profetului), pe care le-a trimis la Constantinopol. În urma acestei campanii, Selim a devenit primul sultan otoman care a purtat și titlul de *calif*, adică de conducător religios.

În anul 1517, întreg Orientul Mijlociu, Peninsula Arabică și Egiptul erau astfel incluse în cadrul Imperiului Otoman. Siria a fost împărțită de otomani în trei regiuni (*pașalâc*), Alep, Tripoli și Damasc, din ultimul făcând parte și Palestina. Cele trei pașalâcuri, care erau conduse de câte un pașă, erau împărțite în mai multe districte (*sandjak*). Ierusalimul era considerat un district aparte, conducătorul politic al acestuia fiind numit cu mandat anual de pașa din Damasc.

VII.4.a. *Lupta cu eterodocșii pentru controlul asupra Locurilor Sfinte*

În momentul intrării sale în Ierusalim, sultanul Selim I a fost întâmpinat de patriarhul ortodox Dorotei al II-lea împreună cu călugării săi, aspect menționat și în firmanul pe care sultanul l-a oferit patriarhului, la solicitarea acestuia. Prin acest firman erau confirmate drepturile pe care Patriarhia Ierusalimului le avea asupra tuturor Locurilor Sfinte, precum și asupra tuturor mănăstirilor din oraș și din Palestina, inclusiv cele care erau atunci deținute de georgieni sau de sârbi. Patriarhul ortodox, care avea prioritate și întâietate față de toți ceilalți creștini, a primit și cheile de la ușile Bisericii Nașterii Domnului din Betleem.

De-a lungul timpului, aceste privilegii au fost limitate, ele începând să fie diminuate chiar din timpul domniei fiului și urmașului lui Selim I, Soliman Magnificul (1520-1566). Acest sultan s-a interesat îndeaproape de Orașul Sfânt, construind apeducte și mai ales fortificând cetatea cu

ziduri și porți care au rămas până astăzi. Soliman a confirmat drepturile patriarhului ortodox acordate de tatăl său, inclusiv acela de a oficia „ceremonia Luminii Sfinte”, de a restaura Biserica Învierii și de a trage clopotele. În schimb, acesta a ordonat ca cheile Bisericii Sfântului Mormânt să fie încredințate familiei musulmanului *Nasibah*, care a fost desemnat păzitor al ușii Bisericii Învierii, aceste chei rămânând în posesia familiei acestuia până în prezent.

În anii 1553-1554, administrația otomană a organizat un recensământ al Ierusalimului. Potrivit acestuia, în Orașul Sfânt locuiau 2.274 capi de familie, adică aproximativ 14.000 locuitori, dintre care 15% erau creștini, 10% evrei, iar 75% musulmani. Stăpânirea otomană asupra Palestinei a reprezentat pentru Patriarhia Ierusalimului perspectiva de a fi sub autoritatea otomană centrală adesea prin mijlocirea Patriarhiei Ecumenice sau a arhonților acesteia, care au ajuns să aibă o tot mai mare influență la Înalta Poartă. Totodată, aceasta a trebuit să se confrunte cu pretențiile latinilor și ale armenilor de a controla și ei Locurile Sfinte, primii mai ales prin intermediul ambasadelor diplomatice ale statelor catolice occidentale pe lângă Înalta Poartă, iar ceilalți prin mijloace economice. În confruntarea ei cu noile provocări, Patriarhia Ierusalimului a avut șansa de a fi condusă de patriarhi cu deosebite calități, care au reușit să afirme „mama tuturor Bisericilor” pe plan internațional.

Mai multe surse, începând cu *Istoria Patriarhiei Ierusalimului*, scrisă de patriarhul Dositei al II-lea, afirmă că, pe toată durata stăpânirii mamelucilor, patriarhii Ierusalimului au fost de origine arabă, cu primul patriarh ales după ocuparea Palestinei de către otomani începând șirul patriarhilor de origine greacă, primul dintre aceștia fiind *Gherman* (1537-1579). Gherman era originar din Pelopones și a trăit la Locurile Sfinte cu mult înainte de a deveni patriarh, ajungând stareț al Mănăstirii „Sfântul Sava”, fapt pentru care a fost uneori numit și „Savaitul”. Datorită fluenței cu care se exprima în limba arabă, acesta a fost considerat de mulți ca fiind de origine arabă. Observând calitățile sale, patriarhul Dorotei al II-lea l-a hirotonit diacon, acesta ajungând, într-un final, în locul mentorului său, care s-a retras din scaun.

Confruntarea Patriarhiei Ierusalimului în special cu latinii pentru controlul asupra Locurilor Sfinte s-a declanșat de la începutul păstoririi patriarhului Gherman, care, în anul 1538, a obținut un firman din partea sultanului Soliman Magnificul, prin care erau confirmate drepturile Bisericii sale asupra Locurilor Sfinte. Totodată, pentru a întări poziția Bisericii sale, Gherman a reorganizat Frăția Sfântului Mormânt, căreia i-a fixat un statut și pe care a legat-o mai strâns de patriarhie, angajându-i pe membrii ei în activitățile de colectare a ajutoarelor pentru întreținerea Locurilor Sfinte.

O altă preocupare a patriarhului Gherman a fost aceea de a restaura Locurile Sfinte. Cu scopul de a procura ajutoarele necesare pentru realizarea dezideratului său, la începutul păstoririi sale, acesta i-a trimis pe călugării Arsenie și Dositei în Rusia pentru obținerea unui sprijin material. Ajunși la Novgorod, cei doi l-au cunoscut pe Macarie, mitropolitul Moscovei de mai târziu, prin mijlocirea căruia au reușit să obțină suportul sperat. Dispunând de ajutoarele obținute, patriarhul Gherman a demarat lucrările la Biserica Sfântului Mormânt, dar fiind acuzat în fața guvernatorului otoman de inițierea acestor lucrări fără aprobare oficială, înaltul ierarh a fost arestat, iar construcțiile sale demolate. Dus în lanțuri în fața guvernatorului, patriarhul Gherman a reușit să scape în urma unor substanțiale mituiri, fapte despre care el a scris într-o scrisoare către mitropolitul rus Macarie. În anul 1545, în urma unui cutremur, o parte din clopotnița Bisericii Învierii a fost distrusă, patriarhul Gherman fiind nevoit să se ocupe de repararea acestor daune.

Latinii prezenți la Locurile Sfinte au luptat să convertească tot mai mulți credincioși arabi la credința catolică și, pe baza prezenței „localnicilor” în comunitatea lor, au încercat să ocupe unele dintre Locurile Sfinte. Acești credincioși localnici proveneau numai dintre ortodocși sau dintre alți creștini orientali, căci convertirea musulmanilor la credința creștină era strict interzisă. Ca urmare a acestui fapt, în anul 1550, latinii au înființat la Betleem o parohie alcătuită din credincioși localnici. Totodată, în anul 1565, un călugăr latin a cerut cheile Bisericii Sfântului Mormânt, pe care le-a restituit abia în urma intervenției autorității musulmane.

Pe parcursul lungii sale păstoriri, patriarhul Gherman s-a străduit să îi promoveze mai ales pe călugării și pe ierarhii de origine greacă. Astfel, potrivit unor surse rusești, către sfârșitul păstoririi sale, acest patriarh a adoptat o hotărâre, potrivit căreia episcopii din Patriarhia Ierusalimului puteau fi recrutați numai dintre greci. În anul 1574, Gherman a participat la un sinod local din Constantinopol, la care a fost condamnată simonia.

Ajuns la o vârstă înaintată, patriarhul ierusalimitean s-a îngrijit de alegerea unui urmaș al său. În acest sens, în anul 1579 Gherman a convocat o întrunire a tuturor ierarhilor din Patriarhia Ierusalimului, sub conducerea patriarhului Silvestru al Alexandriei (1569-1590). Întrunirea a avut ca rezultat desemnarea ca nou patriarh a lui *Sofronie al IV-lea* (1579-1608), al cărui nume a fost tras la sorți de către un copil, din listele cu numele candidaților aflate pe Sfânta Masă a Bisericii Învierii. Vârsta fragedă a noului ales a dus la refuzul acceptării lui de către mai mulți reprezentanți ai Patriarhiei Ierusalimului, dar amenințarea cu retragerea din Ierusalim a patriarhului Gherman a făcut ca acesta să fie recunoscut ca nou întâistătător al Ierusalimului. În actul pe care l-au semnat demnitarii patriarhiei în legătură cu recunoașterea alegerii noului patriarh, aceștia declarau în scris că nu au niciun drept asupra veniturilor Sfântului Mormânt și nici asupra donațiilor de aur, de argint sau de altă natură. Acest angajament se referea în mod evident la o practică pe care patriarhul Gherman a ținut să o desființeze la sfârșitul păstoririi sale.

La începutul păstoririi sale, patriarhul Sofronie al IV-lea a găsit Frăția Sfântului Mormânt cu mari datorii și, drept urmare, i-a trimis pe unii dintre membrii acesteia pentru obținerea de ajutoare. Conștient de necesitățile pe care Patriarhia Ierusalimului le avea, acest ierarh a călătorit personal după ajutoare în Moldova, chiar la începutul păstoririi sale, în timpul celei de-a doua domnii a voievodului Petru Șchiopul (1578-1579). Pe baza ajutoarelor adunate, Sofronie a reușit să construiască Biserica „Sfinții Constantin și Elena" din cadrul reședinței patriarhale. În anul 1584, acesta a călătorit la Constantinopol pentru a participa la un sinod, care a respins propunerea de a accepta calendarul gregorian adoptat atunci în Occident, prilej cu care a obținut aprobarea de

la Înalta Poartă pentru a zidi Mănăstirea „Sfântul Gherasim" din valea Iordanului. În această perioadă, în urma primirii din partea rușilor a unei mitre cu inscripții slavone – destinată de altfel predecesorului său –, Sofronie a fost acuzat de complot, reușind cu mare dificultate să scape de acuzații. În anul 1593, ierarhul ierusalimitean a participat la un al doilea sinod la Constantinopol, care a aprobat ridicarea mitropolitului Iov al Moscovei la rang de Patriarh.

În anul 1604, spre finalul păstoririi acestui ierarh, prin încheierea unui tratat între regele Franței Henric al IV-lea (1589-1610) și Înalta Poartă, erau recunoscute drepturile latinilor în Țara Sfântă. Prin acest act se puneau bazele practicii susținerii latinilor de la Locurile Sfinte pe cale diplomatică, un prim pas în acest sens fiind făcut un an mai târziu, când aceștia puneau stăpânire pe biserica de pe Golgota și pe cea din Betleem.

Asemenea înaintașului său, patriarhul Sofronie al IV-lea s-a retras din scaun în anul 1608, în timpul vizitei la Ierusalim a patriarhilor Chiril Lucaris al Alexandriei și Dorotei al Antiohiei. În prezența acestor doi patriarhi a fost posibilă alegerea noului patriarh al Ierusalimului, în persoana lui *Teofan al III-lea* (1608-1644), nepotul lui Sofronie. Încă înainte de a ajunge patriarh, Teofan a reușit prin mari eforturi să evite vânzarea către latini a Mănăstirii „Sfântul Sava" și a metocului acesteia din Ierusalim. Totodată, în anul 1611, pe baza unui firman al sultanului, acesta a reușit să îi oprească pe armeni din încercarea lor de a prelua oficierea slujbei coborârii Sfintei Lumini. În timpul păstoririi acestui patriarh, ambasadorul Franței la Constantinopol a luptat împotriva sa pentru a prelua pe seama latinilor supremația Locurilor Sfinte, contestând toate actele de proprietate asupra Locurilor Sfinte pe care Patriarhia Ierusalimului le deținea. În urma acestor intervenții, intrând în conflict cu guvernatorul local Ibrahim Pașa, care a trecut de partea latinilor, patriarhul Teofan a fost închis.

Eliberat din închisoare, patriarhul a mers la Constantinopol cu scopul de a-și obține drepturile, intrând pentru a doua oară în conflict cu Ibrahim Pașa, ajuns într-o funcție înaltă în capitală. La cererea oficialului otoman de a-i prezenta actele de proprietate asupra Locurilor Sfinte, Teofan

i-a arătat firmanul obținut din partea sultanului Soliman Magnificul. Ibrahim a luat atunci firmanul și, modificând termenul „roman", adică grec, cu cel de „latin", a afirmat că, în fond, adevărații proprietari ai Locurilor Sfinte erau latinii. Patriarhul ierusalimitean a reușit să contracareze aceste atacuri prin obținerea unui firman din partea sultanului Murad al IV-lea (1623-1640), prin care erau confirmate drepturile acordate Patriarhiei Ierusalimului de către sultanii Mahomed al II-lea și Selim I.

Toate aceste solicitări din partea autorităților otomane implicau mari cheltuieli, care se adăugau la datoriile – de altfel, mari – provocate de întreținerea Locurilor Sfinte. Ca urmare a acestui fapt, patriarhul Teofan al III-lea a călătorit în mai multe rânduri prin Țările Române, în Rusia și apoi în Georgia după ajutoare. La întoarcerea sa de la Moscova, în anul 1620, acesta a trecut prin ținuturile kievene supuse polonezilor, în care ortodocșii erau constrânși să accepte unirea cu Roma, semnată la Brest-Litovsk în anul 1596. Pentru a sprijini lupta comunităților ortodoxe de aici, patriarhul ierusalimitean a hirotonit mai mulți episcopi pentru ortodocșii din acele regiuni, întărind poziția Bisericii Ortodoxe de acolo. Strădania acestui patriarh de a plăti datoriile Bisericii sale a mers până într-acolo, încât el a trimis unele vase sfinte, împreună cu mitra patriarhală, la Alexandria, spre a fi vândute unor evrei și unor musulmani, acestea fiind răscumpărate și restituite patriarhului ierusalimitean, împreună cu o sumă de bani, numai în urma bunăvoinței unui creștin arab numit *Sadalah*. Teofan al III-lea a trecut la cele veșnice la Constantinopol, în ziua de 15 august 1644, fiind înmormântat la mănăstirea de pe insula Halki.

După moartea patriarhului Teofan al III-lea, în demnitatea de patriarh al Ierusalimului a fost numit mitropolitul Ioanichie de Bereea. Opunându-se alegerii acestuia, Frăția Sfântului Mormânt a apelat la domnitorul Vasile Lupu, prin a cărui mijlocire s-a aprobat numirea în demnitatea de patriarh a lui *Paisie* (1645-1660), nepotul patriarhului Teofan al III-lea și fost administrator al lăcașurilor din Moldova închinate Patriarhiei Ierusalimului. Numirea lui Paisie a provocat opoziția unei părți a clerului și a credincioșilor din Palestina, fapt ce l-a făcut pe

noul patriarh să ceară un firman de recunoaştere din partea sultanului Ibrahim (1640-1648). Deşi la întoarcerea la Ierusalim patriarhul Paisie a fost însoţit de un reprezentant al puterii centrale otomane pentru a fi sprijinit, acesta a avut de înfruntat mai multe dificultăţi până la acceptarea sa unanimă de către preoţii şi credincioşii arabi.

Pentru acoperirea cheltuielilor Bisericii sale, patriarhul Paisie a plecat, în anul 1649, după ajutoare în Ţările Române şi în Rusia. Pe drumul de întoarcere la Ierusalim, în Constantinopol, acesta a fost acuzat de complot cu ruşii şi închis, reuşind însă să scape. Pentru obţinerea de noi ajutoare, Paisie a călătorit şi în Georgia. În timpul absenţei sale, guvernatorul Ierusalimului a început o persecuţie atât împotriva creştinilor, cât şi a musulmanilor. Pentru a opri aceste persecuţii, patriarhul Paisie a mers la Constantinopol şi a intervenit pe lângă Înalta Poartă, intervenţie în urma căruia guvernatorul din Ierusalim a fost suspendat. Slăbit de atâtea încercări, patriarhul Paisie a trecut la cele veşnice la începutul lunii decembrie a anului 1660, în dreptul insulei Kastellorizo, pe corabia cu care călătorea spre Palestina, fiind înmormântat în taină pe insulă.

Însoţitorii defunctului patriarh s-au întors la Constantinopol, la metocul Sfântului Mormânt, unde, alături de unii membri ai Frăţiei Sfântului Mormânt, de faţă fiind şi domnitorul Moldovei Vasile Lupu, l-au ales ca patriarh al Ierusalimului pe *Nectarie* (1660-1669), un monah renumit de la Mănăstirea Muntelui Sinai. Pentru înştiinţarea lui Nectarie cu privire la alegerea sa, de la Constantinopol au fost trimişi mitropolitul Gabriel de Filipopolis împreună cu diaconul Dositei, aceştia întâlnindu-se cu monahul sinait la Ramala, în timpul călătoriei sale spre locul unde trebuia să fie hirotonit episcop al mănăstirii din Sinai.

Unul dintre cei mai apropiaţi colaboratori ai patriarhului Nectarie, precum şi al înaintaşului acestuia a fost diaconul Dositei, numit, în anul 1666, mitropolit de Cezareea Palestinei. Noul patriarh a scris o istorie a Mănăstirii „Sfânta Ecaterina", precum şi alte lucrări, prin acestea afirmându-se ca unul dintre cei mai erudiţi ierarhi ortodocşi ai vremii sale. Cu toate acestea, el nu s-a bucurat de simpatia membrilor Frăţiei Sfântului Mormânt, nefiind unul de-al lor.

Patriarhul Nectarie, acompaniat de Dositei, a efectuat mai multe vizite la Nablus, Ramala și Gaza, eparhii ce făceau parte din jurisdicția Patriarhiei Ierusalimului, și a petrecut vreme de cinci ani în Bulgaria, Țara Românească și Moldova, cu scopul de a obține sprijin material. În perioada absenței sale, cu aprobarea guvernatorului local, latinii au instalat un altar mobil în fața Sfântului Mormânt, unde erau organizate în fiecare dimineață slujbe. Pentru stoparea presiunilor din partea latinilor, patriarhul a apelat la autoritățile otomane centrale și a reușit să obțină un rezultat favorabil.

VII.4.b. *Epoca de înflorire a Patriarhiei Ierusalimului (1669-1845)*

Împovărat de ani și de multele dificultăți cu care se confruntase, la începutul anului 1669, patriarhul Nectarie, aflat în acel moment la Constantinopol alături de mitropolitul Dositei al Cezareei Palestinei, a decis să se retragă din demnitatea de patriarh al Ierusalimului. În ciuda îndemnurilor lui Dositei de a merge la Ierusalim pentru a organiza acolo procesul de succesiune, bătrânul ierarh a decis rezolvarea acestei probleme la Constantinopol. În acest sens, Nectarie a solicitat din partea sultanului un decret în baza căruia să poată organiza el însuși alegerea succesorului său, obținând acest drept prin mijlocirea domnitorului moldovean Gheorghe Duca (1665-1666, 1668-1671). În ziua de 25 ianuarie a anului 1669, la metocul Patriarhiei Ierusalimului din Constantinopol, în prezența patriarhului ecumenic Metodie, era convocată o adunare care hotăra alegerea în demnitatea de patriarh al Ierusalimului a mitropolitului Dositei Notaras al Cezareei Palestinei, în vârstă de numai 28 de ani. După finalizarea alegerii noului întâistătător al Ierusalimului, patriarhul Nectarie s-a întors la Ierusalim, retrăgându-se la Mănăstirea „Sfântul Arhanghel Mihail", unde a trecut la cele veșnice în anul 1676.

Cu patriarhul *Dositei al II-lea* (1669-1707) a început o nouă fază în istoria Bisericii Ierusalimului, căci, prin activitatea complexă a patriarhilor din această perioadă, ea s-a remarcat pe plan internațional, chiar

dacă lupta împotriva latinilor și a armenilor pentru controlul Locurilor Sfinte încă nu se terminase.

Una dintre primele acțiuni întreprinse de patriarhul Dositei la Ierusalim a fost reorganizarea Frăției Sfântului Mormânt pe baza unui nou statut, potrivit căruia numai grecii puteau fi aleși în această societate. Totodată, alegerile de ierarhi și de patriarh ai acestei Biserici urmau a fi făcute doar din rândurile membrilor acestei frății. În anul 1671, patriarhul Dositei a convocat un sinod al Patriarhiei Ierusalimului, la care l-a depus din treaptă pe arhiepiscopul Anania al Muntelui Sinai pentru tendințele sale de autonomie, dar pe care, în urma insistențelor sinaiților, l-a iertat. Acesta a fost depus din treaptă în mod definitiv în anul 1690, din cauza continuării demersurilor de obținere a independenței chiar la Înalta Poartă, fiind înlocuit cu Ioachim.

În ceea ce privește situația internă a Bisericii Ortodoxe în general, patriarhul Dositei s-a implicat direct în rezolvarea problemelor provocate de mărturisirea de credință a lui Chiril Lucaris, activitatea sa având ca rezultat alcătuirea mărturisirii de credință care îi poartă numele (pentru mai multe detalii, a se vedea subcapitolul XX.4.c.).

În luna februarie a anului 1675, ca urmare a intervențiilor ambasadorului francez pe lângă sultan referitoare la obținerea pe seama latinilor a controlului asupra Locurilor Sfinte, s-a ajuns la prezentarea din partea delegației franceze și a Patriarhiei Ierusalimului a unor argumente privitoare la dreptul de posesiune asupra acestor locuri, în urma cărora Patriarhia Ierusalimului a obținut câștig de cauză. În baza acestei hotărâri, la 26 octombrie 1675 sultanul Mustafa al II-lea (1695-1703) semna un firman prin care erau confirmate drepturile Patriarhiei Ierusalimului asupra Locurilor Sfinte. Prin acest firman nu s-a reușit aplanarea conflictului, astfel că, în anul 1683, în urma mijlocirii domnitorului Valahiei Șerban Cantacuzino (1678-1788), Dositei a reușit să obțină de la același sultan un edict (*hatișerif*) care confirma, încă o dată, drepturile Patriarhiei Ierusalimului asupra Locurilor Sfinte.

O altă dimensiune a activității patriarhului Dositei, dimensiune care a rămas constantă pe întreaga durată a păstoririi acestui neobosit ierarh,

a fost reprezentată de strădania sa de a acoperi cheltuielile legate de Locurile Sfinte, care, în anul 1669, se ridicau la suma de 100.000 piaștri. Aceste cheltuieli se creaseră atât din dorința Patriarhiei de a răscumpăra unele lăcașuri deținute anterior de georgieni și care, în neputința de a le întreține, fuseseră vândute fie latinilor, fie musulmanilor, în această categorie intrând și Mănăstirea Sfintei Cruci, cât și ca urmare a practicii de a împrumuta bani cu camătă, pentru a face față datoriilor. Pentru a acoperi toate aceste pierderi, patriarhul Dositei a urmat exemplul înaintașilor săi, călătorind prin ținuturile ortodoxe în căutarea unui sprijin material, sprijin pe care l-a obținut din plin în Țara Românească și Moldova, pe care le-a vizitat în nenumărate rânduri. În anul 1673, acesta a sfințit Sfântul Mir în Țara Românească, fapt pentru care a fost mustrat de patriarhul ecumenic.

Prin prezența și relațiile sale cu Țările Române, patriarhul Dositei a împlinit și o altă dorință a sa, anume aceea de a tipări cărți de învățătură și de slujbă pentru clericii și credincioșii Bisericii sale. Având în vedere faptul că otomanii nu permiteau instalarea unei tipografii în Palestina, iar latinii desfășurau propaganda lor prin publicații tipărite în Occident, patriarhul Dositei a reușit, în anul 1680, să înființeze o tipografie grecească la Mănăstirea Cetățuia de lângă Iași, așezământ închinat Patriarhiei Ierusalimului. Cu ajutorul domnitorului Moldovei Gheorghe Duca, în timpul celei de-a treia domnii a acestuia în Moldova (1678-1684), și prin strădania călugărului tipograf Mitrofan, prima carte tipărită de Dositei la Iași a fost o lucrare a patriarhului Nectarie de combatere a primatului papal. Tot la Iași a fost publicat, în anul 1698, volumul *Tomos Agapis*, în care patriarhul Dositei a inclus o serie de texte mai vechi, prin care apăra credința ortodoxă în fața inovațiilor catolicilor. În Țara Românească, Dositei a fost apropiat de domnitorul Șerban Cantacuzino, iar ca semn al acestei apropieri ilustrul patriarh a semnat una dintre prefețele *Bibliei lui Șerban* (1688), care a apărut, de fapt, în timpul domniei nepotului și urmașului lui Șerban, Constantin Brâncoveanu (1688-1714). Cu ajutorul domnitorului Constantin Brâncoveanu, patriarhul ierusalimitean a înființat o tipografie grecească și la București, în anul 1690, care

a fost mutată ulterior la Snagov. Prima carte tipărită aici, cu ajutorul lui Antim Ivireanul, a fost un *Manual împotriva schismei papistașilor* de ieromonahul Maxim Peloponesianul. Tot în Țările Române, Dositei a publicat și trei volume de culegeri de texte antilatine, și anume *Tomul împăcării* (Iași, 1692); *Tomul iubirii*, (Iași, 1698); *Tomul bucuriei* (București, 1705). Cea mai reprezentativă și cea mai originală lucrare a patriarhului Dositei a fost *Istoria patriarhilor Ierusalimului*, publicată în limba greacă la București, între anii 1715-1719, prin strădania nepotului și urmașului lui Dositei, Hrisant Notaras. Această lucrare, care se întinde pe 1200 de pagini, prezintă istoria Patriarhiei Ierusalimului în contextul istoriei generale a Bisericii, iar expunerea evenimentelor după anul 1054 este marcată de un ton polemic la adresa catolicilor. *Istoria patriarhilor Ierusalimului* a rămas până astăzi unul dintre principalele izvoare pentru cunoașterea istoriei Patriarhiei Ierusalimului, mai ales din prima jumătate a celui de-al doilea mileniu creștin.

Pe parcursul perioadelor sale de rezidență în Țara Românească, patriarhul Dositei s-a interesat și de soarta românilor ortodocși din Transilvania, la solicitarea acestora, care la sfârșitul secolului al XVII-lea erau expuși unor mari presiuni unioniste din partea catolicilor. În acest sens, vrednicul ierarh a făcut în anul 1701 o vizită la Brașov pentru a-i întări pe ortodocși în credința lor. Amenințat de autoritățile marelui principat cu expulzarea, Dositei s-a întors în Țara Românească. Ultima ședere în Țara Românească a patriarhului Dositei a fost în anul 1705, când acesta a prezidat un sinod, la care a fost depus episcopul Ilarie al Râmnicului, acuzat de colaborare cu catolicii, în locul lui fiind ales episcop la Râmnic Antim Ivireanul. În Țările Române, patriarhul Dositei a sprijinit academiile domnești de la București și de la Iași, recomandând acolo profesori și trimițând studenți. Prin activitatea sa pe pământ românesc, patriarhul Dositei al Ierusalimului „a făcut din Țările Românești un al doilea patriarhat al Scaunului din Ierusalim" (Dumitru Stăniloae, p. 69). Împovărat de atâtea strădanii, patriarhul Dositei a trecut la cele veșnice la Constantinopol, în ziua de 7 februarie 1707, înscriind numele său la loc de frunte pe lista patriarhilor ortodocși ai Orașului Sfânt.

Urmaşul patriarhului Dositei al II-lea a fost desemnat *Hrisant Notaras* (1707-1731), mitropolit de Cezareea Palestinei, ales ca patriarh al Ierusalimului la Constantinopol în luna februarie 1707 şi recunoscut în această demnitate, printr-un firman, de către sultanul Ahmed al III-lea (1703-1730). Nepot al patriarhului Dositei, pe lângă care şi-a petrecut tinereţea sa, Hrisant a studiat la Academia Patriarhală din Constantinopol, apoi la Academia Domnească din Bucureşti şi, în final, la Padova, de unde s-a întors în anul 1702, când a fost ales şi hirotonit mitropolit de Cezareea Palestinei.

La scurt timp după alegerea sa, patriarhul Hrisant a adresat o scrisoare ţarului Petru cel Mare (1682-1725), prin care îl informa despre decesul patriarhului Dositei şi despre alegerea sa ca succesor. Noul patriarh a ajuns la Ierusalim doi ani mai târziu, constituind Sfântul Sinod al acestei Biserici. Una din primele dificultăţi cu care s-a confruntat noul patriarh a fost faptul că armenii şi-au procurat documente false, pretinzând că ei au dreptul asupra Locurilor Sfinte, şi au încercat să preia şi practica slujirii coborârii Luminii Sfinte în Sâmbăta Mare. Patriarhul Hrisant a reuşit să demaşte acest fals şi să obţină confirmarea drepturilor Bisericii Ortodoxe asupra Locurilor Sfinte.

În anul 1711, Hrisant a obţinut aprobarea din partea sultanului Ahmed al III-lea de a repara acoperişul Bisericii Învierii, dar nu a reuşit să demareze aceste lucrări imediat, din cauza lipsei de fonduri. Ca urmare a acestui fapt, în urma unei înţelegeri cu ambasadorul francez de a împărţi cheltuielile necesare restaurărilor, acestea au fost duse la bun sfârşit în anul 1719. În anul 1722, acelaşi patriarh a întemeiat o şcoală la Jaffa, pentru educarea copiilor ortodocşi, şi un spital în Mănăstirea „Sfântul Gheorghe” din Ierusalim.

Patriarhul Hrisant s-a retras din scaun în luna februarie 1731, fiind urmat de *Meletie* (1731-1737), fost mitropolit de Cezareea Palestinei. Din cauza vârstei înaintate şi a bolii, acest patriarh nu a locuit tot timpul la Ierusalim şi nici nu a călătorit în celelalte regiuni ortodoxe, trimiţându-i pe membrii Frăţiei Sfântului Mormânt după ajutoare.

Meletie s-a retras din demnitatea de patriarh la numai şase ani după alegerea sa. Acestuia i-a urmat patriarhul *Partenie* (1737-1766), care,

asemenea înaintașilor săi, avusese demnitatea de mitropolit de Cezareea Palestinei. În anul 1737, încă de la începutul activității sale ca patriarh, Partenie a înființat prima Școală Ortodoxă din Ierusalim.

Pe parcursul păstoririi acestui ierarh, a fost încheiat un tratat de colaborare între Franța și Imperiul Otoman, în urma căruia reprezentanții francezi au devenit și mai insistenți în acțiunile lor de a obține controlul asupra Locurilor Sfinte. O consecință a acestor schimbări a fost reprezentată de o acțiune a călugărilor latini, care, în sâmbăta dinaintea Rusaliilor a anului 1756, au adunat o mulțime de arabi convertiți la catolicism și au ocupat cu forța Biserica Învierii, atacându-i pe călugării ortodocși, cele două grupuri fiind despărțite cu forța de autoritățile locale. Mai mult decât atât, în preajma Crăciunului aceluiași an, călugării latini au încuiat ușile bisericii din Betleem, cu scopul de a-l împiedica pe patriarh și pelerinii care îl însoțeau de a sărbători Nașterea Domnului aici, eveniment în urma căruia, din cauza supărării, patriarhul și-a pierdut cunoștința.

În fața acestor dificultăți, Partenie a călătorit la Constantinopol, obținând, în anul 1757, din partea sultanului Osman al III-lea (1754-1757), un firman prin care erau asigurate drepturile Patriarhiei Ierusalimului asupra Locurilor Sfinte. În acest firman era însă menționat și faptul că latinii aveau voie să săvârșească slujbele lor pe locul unde Mântuitorul a spălat picioarele ucenicilor Săi. Totodată, în cadrul documentului era recomandat ca cele două partide să încheie orice fel de dispută și să trăiască în pace. De asemenea, sultanul Mustafa al III-lea (1757-1774), urmașul lui Osman al III-lea, a stabilit ca un călugăr grec să stea zi și noapte la ușa Bisericii Sfântului Mormânt, iar ortodocșii să primească cheile Bisericii din Ghetsimani și cele de la poarta de sud a peșterii din Betleem, precum și dreptul de a folosi altarul de deasupra stelei din această peșteră. Prin aceste măsuri s-a ajuns la o perioadă de pace în ceea ce privește Locurile Sfinte, patriarhul Partenie având acum posibilitatea de a întreprinde o serie de lucrări pentru întreținerea acestora.

În anul 1766, Partenie s-a retras, în locul lui fiind ales *Efrem al II-lea* (1766-1770), recunoscut ca un predicator renumit. La scurt timp după instalarea sa, patriarhul Efrem a plecat prin Țările Române după

ajutoare. Întoarcerea sa la Constantinopol, în anul 1768, a coincis cu izbucnirea Războiului ruso-turc dintre anii 1768-1774, încheiat cu pacea de la Kuciuk-Kainargi, prin care Rusia devenea protectoarea creștinilor ortodocși din Imperiul Otoman.

În ceea ce privește disputele cu latinii și cu celelalte comunități creștine din Palestina, în lipsa patriarhului din Țara Sfântă, latinii și armenii au încercat să ocupe încă o dată Locurile Sfinte, dar interesele ortodocșilor au fost apărate de mitropolitul Sofronie de Acra.

În anul 1768, patriarhul Efrem a obținut la Constantinopol un nou edict prin care erau confirmate drepturile Frăției Sfântului Mormânt asupra Locurilor Sfinte, prin acest document arătându-se că nimeni nu avea niciun drept, nici legal și nici conform cu principiile nobilului sultan, să calce în picioare hotărârile conducătorului suprem al Imperiului Otoman și nici să ia Locurile Sfinte din posesia ortodocșilor. Înainte de trecerea sa la cele veșnice, survenită în anul 1770, patriarhul Partenie a redefinit statutul Frăției Sfântului Mormânt.

Urmașul lui Partenie pe tronul patriarhal de la Ierusalim, *Sofronie al V-lea* (1770-1775), fost mitropolit de Alep, în jurisdicția Patriarhiei de Antiohia, și mai apoi de Acra, era de origine arabă și studiase la Mănăstirea „Sfântul Sava", unde a învățat limba greacă. După numai cinci ani de păstorire ca întâistătător al Ierusalimului, Sofronie a fost ales patriarh al Constantinopolului.

Lui Sofronie i-a urmat la Ierusalim patriarhul *Avram* (1775-1787), de origine georgian. Asemenea înaintașilor săi, acesta a plecat prin Țările Române după ajutoare, cu daniile primite reușind să realizeze o serie de reparații la o mănăstire din Jaffa și la metocul Patriarhiei Ierusalimului din Constantinopol, care fusese parțial distrus în urma unui incendiu.

Patriarhul Avram a trecut la cele veșnice la Constantinopol în anul 1787, în locul lui fiind ales patriarhul *Procopie I* (1787-1788), mitropolit de Cezareea Palestinei, care, pe toată perioada scurtei sale păstoriri, a rezidat la Constantinopol. După retragerea patriarhului Procopie I, în demnitatea de patriarh al Ierusalimului a fost numit *Antim* (1788-1808),

un arab originar din Antiohia, foarte învățat, cunoscător al limbilor arabă, persană, greacă și turcă, și autor al unor lucrări teologice și al unor comentarii la Psalmi. Deși de neam arab, patriarhul Antim s-a integrat cu ușurință în comunitatea greacă din mănăstirile palestiniene. La începutul păstoririi sale, acest patriarh a organizat o serie de reparații la Mănăstirile „Sfântul Eftimie" și „Sfânta Ecaterina".

În anul 1799, Napoleon Bonaparte a invadat Egiptul și o parte din Palestina. Drept represalii, autoritățile musulmane din regiune au început o aspră prigoană a creștinilor, cu intenția de a-l determina pe Napoleon să se retragă. În urma prigoanei, 57 de călugări au fost mai întâi închiși în Biserica Învierii și ținuți acolo patru luni de zile, apoi, după ce Napoleon a ocupat cetatea Jaffa, toți creștinii din Ierusalim, cu excepția bătrânilor, femeilor și copiilor, au fost închiși 72 de zile în Biserica Învierii, fiind hrăniți doar prin grija celor de afară, care le ofereau zilnic de mâncare printr-o fereastră, și eliberați numai după retragerea lui Napoleon.

Din cauza evenimentelor tulburi ale acestei perioade, Frăția Sfântului Mormânt a ajuns atât de săracă, încât membrii ei au fost nevoiți să vândă multe dintre Sfintele Vase, pentru a acoperi o parte din cheltuieli. Mai mult decât atât, în ziua de 30 septembrie a anului 1808 un mare incendiu a distrus în întregime Biserica Învierii, mistuind toate obiectele din lemn și topindu-le pe cele din metal. Patriarhul Antim, în vârstă de 90 de ani și aflat la Constantinopol pe patul de moarte, a fost înștiințat cu privire la acest incident de către mitropolitul Misail de Petra, delegatul său la Ierusalim, trecând la cele veșnice câteva zile mai târziu, în noiembrie 1808.

În locul lui Antim a fost ales mitropolitul de Betleem, *Policarp* (1808-1827), a cărui păstorire s-a desfășurat în vremuri foarte dificile pentru populația greacă. Prima grijă a noului patriarh a fost aceea de a reconstrui Biserica Învierii, în acest sens solicitând aprobarea necesară de la Înalta Poartă. Pentru a sprijini reconstruirea Bisericii Învierii Domnului, patriarhul ecumenic Calinic al V-lea (1801-1806, 1808-1809) a adresat o enciclică tuturor Bisericilor Ortodoxe locale, pentru a sprijini această importantă lucrare, facilitând colectarea mijloacelor necesare. Începerea

lucrărilor de restaurare a Bisericii Învierii a creat tulburare atât în rândul armenilor, cât și al latinilor, care s-au plâns autorităților otomane, susținându-și dreptul lor de a participa. În urma acestui fapt s-a ajuns la formarea unei comisii care să cerceteze documentele prezentate de fiecare parte. Pe baza rezultatelor acestei cercetări, sultanul Mahmud al II-lea (1808-1839) a publicat un decret, prin care hotăra că numai ortodocșii aveau dreptul de a restaura Biserica Învierii, fără însă a-i modifica dimensiunile. În baza acestei hotărâri, ortodocșii au continuat restaurarea edificiului, lucrările fiind finalizate la data de 13 septembrie 1810, dar au fost nevoiți să cedeze latinilor și armenilor spațiile pe care aceștia le dețineau înainte de incendiu, în schimbul contribuțiilor pe care ei le aduseseră la acoperirea totală a cheltuielilor de restaurare.

În anul 1821, ca urmare a revoluției grecilor, autoritățile otomane locale au pornit o prigoană împotriva membrilor Frăției Sfântului Mormânt, cărora le-au fost confiscate toate bunurile și care au fost închiși. Mai mult decât atât, toți creștinii erau obligați să poarte îmbrăcăminte de culoare neagră și un turban alb. Ca urmare a acestui fapt, în anul 1824, creștinii împreună cu musulmanii din Ierusalim s-au revoltat împotriva guvernatorului local, care, în scopul de a opri revolta, a trimis armata, răsculații fiind nevoiți să își ascundă avutul lor în mănăstiri și să fugă. Pe parcursul acestei perioade, patriarhul Policarp a trăit mai mult la Constantinopol, unde a și trecut la cele veșnice, în anul 1827.

La începutul păstoririi patriarhului *Atanasie al V-lea* (1827-1844), Frăția Sfântului Mormânt se confrunta cu datorii atât de mari, încât nu mai putea asigura nici măcar plata paznicilor ușilor Bisericii Învierii, existând chiar riscul ca această asociație să fie desființată. În anul 1827, datoriile Patriarhiei Ierusalimului se ridicau la suma de 30 milioane de piaștri. În strădania sa de a plăti aceste datorii, noul patriarh al Ierusalimului a fost ajutat de patriarhul Constanțiu I al Constantinopolului (1830-1834), care a solicitat sultanului Mahmud al II-lea acordul de a impune tuturor creștinilor ortodocși din Imperiul Otoman plata unui piastru pentru Biserica Ierusalimului. Sultanul a aprobat această propunere, donând el însuși suma de 500.000 piaștri. Totodată, în scopul

sprijinirii Patriarhiei Ierusalimului, un prinț sârb a donat aceeași sumă ca și sultanul. Prin această inițiativă, banii necesari achitării datoriilor au fost colectați, toate aceste datorii fiind achitate în timpul păstoririi patriarhului Atanasie al V-lea. În aceeași perioadă, Palestina și Siria au fost ocupate de armatele viceregelui egiptean Mehmet Ali, care, deși supus al Înaltei Porți, se bucura de o autonomie lărgită. Această ocupație a fost motivată de refuzul guvernatorului Abdulah de la Acra de a preda o trupă de soldați egipteni rebeli, refugiați acolo din Egipt. Kedivul egiptean a trimis în Palestina o armată de 30.000 soldați, sub conducerea fiului său, Ibrahim Pașa, care a ocupat Palestina, apoi Siria, până la Alep, și Antiohia. În ziua de 21 aprilie 1834, Ibrahim Pașa, împreună cu 7.000 de pelerini, a asistat la celebrarea pogorârii Luminii Sfinte în Biserica Sfântului Mormânt. Evenimentul a fost umbrit de moartea a 155 de oameni, survenită în urma îmbulzelii provocate de dimensiunile foarte mici ale ușii de acces în biserică, îmbulzeală din care fiul lui Mehmet Ali a scăpat doar cu ajutorul soldaților săi. În urma acestei nefericite întâmplări, Ibrahim Pașa a ordonat deschiderea întregii porți, precum și a ferestrelor edificiului.

În ziua de 13 mai 1834, în Palestina a avut loc un mare cutremur, în urma căruia au fost afectate Biserica Învierii, cea a Înălțării de pe Muntele Măslinilor și cea a Nașterii din Betleem. Ortodocșii au primit dreptul de a repara singuri Biserica Învierii și Biserica Nașterii, în timp ce Biserica Înălțării urma să fie restaurată în colaborare cu latinii și cu armenii. În ciuda hotărârii, armenii au demarat singuri procesul de restaurare, provocând protestele ortodocșilor și latinilor, proteste care au fost soluționate numai în urma distrugerii lucrărilor realizate de armeni.

Egiptenii au trebuit să se retragă din Siria și Palestina în anul 1840, aceste regiuni fiind iarăși supuse, teoretic, autorității otomane. Cu toate acestea, cele două regiuni au intrat într-o nouă fază istorică, cauzată de interesele țărilor occidentale, mai ales față de Palestina. Aceste interese au fost concretizate prin înființarea de consulate, care sprijineau nu numai interesele politice ale țărilor de care acestea aparțineau, ci

urmăreau și protejarea catolicilor și respectiv a protestanților din Țara Sfântă, corespunzător cu majoritatea creștină din țara respectivă. Astfel, în anul 1838, Marea Britanie a înființat un consulat la Ierusalim, a construit o biserică pentru misiunea anglicană, iar în anul 1842 a fost instalat un episcop anglican la Ierusalim, episcopia anglicană existând până astăzi în Țara Sfântă. Primul episcop anglican avea misiunea de a converti la anglicanism pe evrei, el însuși fiind de origine iudaică, dar urmașii săi au făcut o intensă propagandă și printre ortodocși. Franța a înființat la rândul ei un consulat la Ierusalim în anul 1843, iar Austria în anul 1847, ambele sprijinind interesele catolicilor. Toate aceste acțiuni au cauzat noi provocări pentru Patriarhia Ortodoxă a Ierusalimului, ai cărei credincioși au fost sprijiniți numai prin înființarea unui consulat și a unei misiuni ruse în Palestina, sub conducerea lui Porfirie Uspenski, care, deși inițial avea rolul de a-i sprijini pe pelerinii ruși care vizitau în număr tot mai mare Țara Sfântă, și-a îndreptat atenția spre înființarea de școli pentru arabi și, în final, spre susținerea elementelor arabe din cadrul Patriarhiei Ierusalimului. Pentru a contracara toate acțiunile prozelitiste, desfășurate mai ales prin înființarea de către occidentali a unor școli pentru localnici, patriarhul Atanasie a înființat el însuși șapte școli pentru ortodocși la Ierusalim, Betleem, Jaffa, Nazaret și Acra. Patriarhul Atanasie a trecut la cele veșnice în anul 1845.

VII.4.c. *Frământări interne în sânul Patriarhiei Ierusalimului*

După moartea patriarhului Atanasie al V-lea în scaunul patriarhal de la Ierusalim a fost ales, de către Frăția Sfântului Mormânt, patriarhul *Chiril al II-lea* (1845-1872), fost mitropolit de Lyda, originar din insula Samos. Începând cu acest patriarh, întâistătătorii Patriarhiei Ierusalimului și-au stabilit reședința permanentă la Ierusalim. La începutul păstoririi sale, patriarhul Chiril s-a confruntat și el cu pretențiile latinilor asupra unora dintre Lăcașurile Sfinte, mai ales că în luna iulie a anului 1847 papa Pius al IX-lea a reînființat Patriarhatul Latin de Ierusalim. Acest patriarhat și-a stabilit reședința în cartierul armenesc din Orașul

Sfânt, primul patriarh al său fiind numit italianul Giuseppe Valerga instalat la Ierusalim în ianuarie 1848. Misiunea patriarhatului latin era de a răspândi credința catolică printre localnici, respectiv printre arabi. Grija Locurilor Sfinte deținute de latini rămânea însă în seama ordinului franciscanilor.

În toamna anului 1847 a izbucnit în Biserica Nașterii Domnului de la Betleem un scandal între ortodocși și latini cauzat de agresiunile aduse unui grup de pelerini ortodocși din partea călugărilor franciscani și dispariției stelei de argint din Peștera Sfântă. Disputa dintre greci și latini a continuat, fiind nevoie de intervenția guvernului local, care, la ordinul Înaltei Porți, a reașezat steaua la locul ei și a fost formată o comisie care să studieze problema drepturilor de control asupra Locurilor Sfinte. În urma analizelor comisiei de control, s-a hotărât ca Biserica Învierii să aparțină tuturor confesiunilor care aveau acolo altare – ortodocși, latini, armeni și copți –, dar capela Sfântului Mormânt (*Cuvuclionul*) să fie deținută numai de ortodocși. În ceea ce privește Biserica Nașterii Domnului din Betleem, aceasta urma să aparțină ortodocșilor, care trebuiau să permită latinilor trecerea prin interiorul ei, pentru a ajunge la mănăstirea lor. Ambasadorul francez nu a fost de acord cu aceste hotărâri, dar protestul acestuia a fost blocat prin intervenția ambasadorului rus.

În anul 1854, patriarhul Chiril al II-lea a înființat o tipografie arabă și a reparat o serie de biserici. Totodată, un an mai târziu, acesta a înființat o Școală teologică în Mănăstirea Sfintei Cruci, cu un număr total de 70 de studenți ortodocși, greci și arabi. Învățământul la această școală era conceput în șase trepte, ultimele două de teologie propriu-zisă, care însă era predată în limba greacă și de la care arabii erau excluși dacă nu cunoșteau această limbă. Din cauza multelor dificultăți cu care se confrunta, școala a funcționat, cu întreruperi, între anii 1855-1876, 1881-1888 și 1893-1909.

În timpul păstoririi patriarhului Chiril al II-lea, Patriarhia Ierusalimului a fost afectată de secularizarea averilor bisericești din Principatele Unite ale Moldovei și Țării Românești realizată sub domnitorul Alexandru Ioan Cuza (1859-1866). În acel moment, numărul total

așezămintelor românești închinate Patriarhiei Ierusalimului era de 72, de la care erau colectate pentru Țara Sfântă 5 milioane de drahme anual. Față de măsurile luate de domnitorul român a protestat chiar și Înalta Poartă, dar fără rezultat.

În luna septembrie a anului 1872, patriarhul Chiril al II-lea a participat în Constantinopol la un sinod prezidat de patriarhul ecumenic Antim al IV-lea, la care erau prezenți și patriarhii de Alexandria și Antiohia, cu prilejul căruia a fost pronunțată excomunicarea exarhului bulgar și a susținătorilor săi, ca urmare a înființării, cu aprobarea sultanului Abdul-Aziz (1861-1876), a Exarhatului Bulgar. Patriarhul Chiril nu a fost de acord cu excomunicarea, refuzând să semneze documentul sinodal, și a plecat la Ierusalim. Ca urmare a acestui fapt, în data de 12 decembrie 1872, sinodul din Constantinopol l-a depus pe întâistătătorul ierusalimitean, acestuia atrăgându-i-se atenția din partea membrilor Frăției Sfântului Mormânt că refuzul său de aprobare a hotărârii sinodale din Constantinopol va avea ca urmări ieșirea lor din orice ascultare față de el. Sub această presiune, patriarhul Chiril s-a retras, în ciuda atașamentului de care se bucura din partea credincioșilor și demnitarilor ortodocși arabi. Măsura depunerii patriarhului Chiril al II-lea în anul 1872 reprezenta, în fond, un prim semnal al tensiunilor din sânul Patriarhiei Ierusalimului, tensiuni care s-au accentuat în anii care au urmat.

După retragerea lui Chiril, Frăția Sfântului Mormânt l-a ales în demnitatea de patriarh pe *Procopie al II-lea* (1872-1875), fost episcop de Gaza, dar credincioșii arabi au considerat că acest ierarh nu era calificat pentru acea mare demnitate, protestând în două rânduri până la Înalta Poartă. Pentru stoparea protestelor, Frăția Sfântului Mormânt a mijlocit hirotonirea mai multor preoți greci, care să susțină poziția lor în parohii, prin această inițiativă creându-se o distanțare și mai mare între această organizație și gruparea ortodoxă arabă susținută de ruși. În fața acestor frământări, autoritatea otomană a decis depunerea patriarhului Procopie, cu condiția rămânerii lui până la moarte în reședința patriarhală. În momentul în care scaunul patriarhal al Ierusalimului a rămas vacant, demnitarii arabi ortodocși l-au invitat pe proin-patriarhul

Chiril pentru a candida, dar acesta a refuzat. Chiril al V-lea a trecut la cele veşnice în anul 1877.

În anul 1875, Frăţia Sfântului Mormânt a elaborat un *Regulament de funcţionare a Sfântului Sinod al Patriarhiei Ierusalimului* în patru părţi – 1. Obligaţiile Sinodului Patriarhal; 2. Alegerea patriarhului; 3. Calităţile candidaţilor la scaunul de patriarh; 4. Calităţile candidaţilor la rangul de Episcop şi procesul de alegere a lor –, cu un total de 17 articole, care a fost trimis Înaltei Porţi şi aprobat în data de 1 martie 1875. Printre principiile stabilite prin acest regulament era şi acela potrivit căruia Sinodul acestei Biserici trebuia să fie format din şase episcopi şi nouă arhimandriţi (*Articolul 3*). Totodată, primul pas în procesul de ocupare a scaunului patriarhal rămas vacant era alegerea unui *Locum Tenens*, care trebuia ales dintre mitropoliţii şi episcopii din cadrul Patriarhiei Ierusalimului. Numele celui ales era trimis guvernatorului local, care îl comunica Marelui Vizir şi de la care primea aprobarea. Cel recunoscut ca *Locum Tenens* avea responsabilitatea de a coordona întregul proces de alegere a noului patriarh. Se întrunea apoi comitetul de numiri format dintre ierarhii patriarhiei şi fiecare scria pe o bucată de hârtie numele unui candidat, pe care o preda ierarhului *Locum Tenens*. La sfârşit, toate numele propuse, indiferent de câte ori ar fi fost unii numiţi, erau trecute pe o listă, fără priorităţi, care era trimisă prin guvernatorul local Marelui Vizir. Solicitarea către puterea centrală era aceea de a reţine numele de ierarhi acceptaţi, pentru a fi propuşi spre a fi aleşi. Numele reţinute erau apoi prezentate colegiului electoral format din membrii Sfântului Sinod, din restul arhimandriţilor şi al protosinghelilor care trăiau în mănăstirile din Ierusalim, din câte un preot localnic arab din fiecare eparhie şi din preoţii aleşi de către credincioşii din Ierusalim. Colegiul electoral alegea trei nume din lista aprobată de Înalta Poartă, iar membrii sinodului alegeau în final, prin vot secret, pe unul dintre cei trei aleşi de colegiu, care urma să devină noul patriarh. Numele celui ales era comunicat prin guvernatorul local către Marele Vizir, pentru confirmarea finală. Episcopii şi mitropoliţii erau aleşi în final tot de către membrii Sfântului Sinod, dintr-o listă de trei nume. Atât patriarhul, cât şi ierarhii eparhiali trebuiau să fie cetăţeni otomani sau fii ai cetăţenilor otomani.

Același regulament prevedea faptul că sinodul Patriarhiei Ierusalimului trebuia să se întrunească de două ori pe săptămână, pentru a urmări îndeaproape bunul mers al acestei Biserici.

Regulamentul a fost aplicat chiar în anul 1875 pentru alegerea patriarhului *Ierotei* (1875-1882). Noul patriarh a redeschis Școala teologică de la Mănăstirea Sfintei Cruci și a promis reprezentanților Bisericii Ruse privilegii speciale în Biserica Învierii, cu speranța de a obține din Basarabia veniturile lăcașurilor închinate Sfântului Mormânt. Între timp, credincioșii arabi s-au plâns până la Înalta Poartă de faptul că ei nu au fost luați în considerare la nivelul instanțelor decizionale ale Bisericii Ierusalimului. Urmare acestor proteste, patriarhul Ierotei a primit o scrisoare din partea Marelui Vizir, prin mijlocirea guvernatorului local, prin care era solicitat pentru a da explicații cu privire la eșecul de aplanare a disputei cu credincioșii localnici. În răspunsul său, patriarhul arăta că a luat în considerare doleanțele credincioșilor localnici, în sensul că a promis ca alegerile viitoare de patriarhi și de ierarhi eparhioți să fie realizate în conformitate cu noul regulament, care prevedea participarea localnicilor în acele acțiuni decizionale. Totodată, el preciza că luase la cunoștință faptul că niciun arab nu poate fi oprit în a avea acces la intrarea în mănăstire sau la avansarea în rangurile ierarhice și promitea constituirea unui comitet de supraveghere a activității în această Biserică, sub conducerea patriarhului, dar ai căror membri să fie aleși, în proporție de 50%, dintre preoții și călugării arabi. Ultima promisiune făcută de întâistătătorul ierusalimitean era aceea că nu va fi făcută nicio diferență între felul cum urmau a fi tratați pelerinii din Siria și Palestina, față de pelerinii din alte țări.

În regulamentul propus de Frăția Sfântului Mormânt și aprobat de Înalta Poartă erau prevăzute la început și alte articole, spre exemplu cele privitoare la destituirea unui patriarh, precum și reguli interne privind organizarea acestei frății, dar ele au fost excluse din versiunea aprobată. Prevederile legate de organizarea și funcționarea Frăției Sfântului Mormânt au rămas însă reguli interne ale acesteia, printre ele numărându-se și unele prevederi care precizau că tot ceea ce dețineau acești membri

aparținea întregii comunități și, de aceea, le era interzis acestora a deține pe lângă ei rudenii ale lor. Totodată, o altă regulă preciza că membrii frăției trebuiau să locuiască în Mănăstirea Sfântului Mormânt sau în mănăstirile legate de Locurile Sfinte la care erau arondați. De asemenea, printre regulile interne era prevăzut faptul că sinodul Patriarhiei Ierusalimului trebuia să se întrunească de două ori pe săptămână, pentru a urmări îndeaproape bunul mers al acestei Biserici.

În anul 1882, în urma unui accident de călărie, patriarhul Ierotei s-a îmbolnăvit, rămânând imobilizat la pat până la moartea sa. Situația gravă a patriarhului a cauzat o competiție între membrii Frăției Sfântului Mormânt pentru alegerea unui nou întâistătător, dar, cu sprijinul direct al rușilor, a fost ales în această demnitate episcopul *Nicodim* (1883-1890), considerat ca având multă trecere la Înalta Poartă, lucru folositor, mai ales că acesta nu era deloc agreat de membrii Frăției Sfântului Mormânt. După alegerea sa, patriarhul Nicodim a realizat o vizită canonică de lungă durată în eparhiile din jurisdicția sa, străduindu-se să le întărească.

Dușmănia împotriva patriarhului Nicodim a mers atât de departe, încât un monah, căruia patriarhul nu îi dăduse voie să trăiască în Mănăstirea „Sfântul Sava", deoarece nu corespundea exigențelor monahale, a încercat fără succes să îl omoare. În final, sfătuit de prietenii săi să se retragă din scaun din cauza pericolului la care era supus, patriarhul Nicodim a acceptat, retragerea sa fiind aprobată de Înalta Poartă.

În anul 1890 a fost ales patriarh al Ierusalimului fostul patriarh al Antiohiei *Gherasim* (1891-1897), originar din Ierusalim și susținut de Frăția Sfântului Mormânt. La cererea reprezentanților credincioșilor arabi din Biserica Ierusalimului de a pune în practică punctele privind participarea lor mai activă în procesul decizional al acestei Biserici, care fuseseră promise lor de patriarhul Ierotei, Gherasim a răspuns că acele puncte sunt moarte, ca și Ierotei. Grav bolnav, acest patriarh a mers pentru tratament la Paris, dar fără succes, trecând la cele veșnice în anul 1897, în Palestina.

Patriarhului Gherasim i-a urmat patriarhul *Damian* (1897-1931), fost mitropolit de Filadelfia. Noul patriarh, de origine din insula Samos

era un om învățat și studiase chiar în Rusia, cunoscând foarte bine limba rusă, fapt pentru care a fost mereu bănuit de colaborare cu rușii. La începutul păstoririi sale, acest patriarh a sprijinit dezvoltarea școlilor patriarhiei, mai ales cu ajutorul arhimandritului Meletie Metaxakis.

În timpul păstoririi patriarhului Damian, preoții și credincioșii arabi s-au organizat și au luptat pentru a li se acorda un rol activ în viața Bisericii Ierusalimului. În acest sens, credincioșii arabi au făcut apel la *Articolul 111* din Constituția otomană, adoptată în luna iulie 1908, care prevedea înființarea în fiecare provincie a imperiului a câte unui consiliu pentru fiecare comunitate religioasă, format din membrii comunității respective. Scopul acestor consilii era în general apărarea drepturilor comunității respective și mai ales supravegherea veniturilor provenite din impozitele comunității în cauză pentru îngrijirea orfanilor și a săracilor. Pe baza acestor prevederi, credincioșii arabi din Patriarhia Ierusalimului s-au constituit într-un consiliu format din 40 de membri. O delegație formată din 6 preoți și 15 mireni s-a prezentat apoi în numele acestui consiliu în fața patriarhului Damian, pentru a solicita implicarea lor activă în procesul decizional al Bisericii lor. Întâistătătorul Ierusalimitean a luat cunoștință de înființarea acelui consiliu, dar pentru discutarea doleanțelor lor a propus formarea unui comitet mixt, format din reprezentanții consiliului arab și din cei ai Frăției Sfântului Mormânt. În urma eșecului de soluționare a doleanțelor credincioșilor localnici, lucrurile s-au complicat, aceștia apelând la Înalta Poartă, care l-a delegat pe guvernatorul local pentru a cerceta și a pune capăt disputei. Ca urmare a acestui fapt, Frăția Sfântului Mormânt s-a plâns Patriarhiei Ecumenice de complicațiile apărute în sânul Bisericii Ierusalimului.

Patriarhul Damian s-a străduit să cultive bune relații atât cu membrii Sfântului Sinod, cât și cu membrii Frăției Sfântului Mormânt, însă, în ciuda acestui fapt, ei l-au criticat, acuzându-l de incapabilitatea de a face față revendicărilor credincioșilor arabi. Ca urmare, membrii sinodului au considerat că patriarhul trebuie înlăturat, iar membrii Frăției Sfântului Mormânt au instigat mai mulți credincioși împotriva lui. La sfârșitul anului 1908, membrii Sfântului Sinod al Patriarhiei Ierusalimului au

decis suspendarea patriarhului lor, comunicând guvernatorului local această hotărâre, precum și faptul că în scaunul rămas vacant fusese ales mitropolitul Meletie de Tiberiada, în calitate de locțiitor de patriarh. Totodată, aceștia i-au informat imediat și pe patriarhii de Constantinopol și de Alexandria despre suspendarea patriarhului, primind acordul din partea celor doi întâistătători.

Comunicarea deciziei sinodului patriarhului Damian l-a făcut pe acesta să rămână foarte ferm pe poziție, afirmând pe bună dreptate că nu exista nicio prevedere în Regulamentul de funcționare a sinodului, aprobat cu câțiva ani mai înainte, care să poată permite unor călugări să îl destituie pe patriarh fără motive grave de ordin moral sau doctrinar. Susținerea de care patriarhul se bucura din partea localnicilor, care vedeau în acest eveniment o ocazie de a se afirma, a făcut ca autoritățile politice locale să perceapă această dispută ca o tensiune de ordin intern. Temându-se de apariția unor tulburări mai mari, acestea au recomandat membrilor sinodului să se împace cu patriarhul lor, reconcilierea realizându-se pe baza unei declarații comune, în urma căreia patriarhul Damian și-a continuat activitatea sa.

VII.5. **Patriarhia Ierusalimului în contemporaneitate**

La izbucnirea Primului Război Mondial, care a dus la schimbarea radicală a statutului politic al Palestinei, situația din cadrul Patriarhiei Ierusalimului părea aplanată, mai ales în urma înlăturării din Ierusalim, de către patriarhul Damian, a doi dintre cei mai activi arhimandriți: Hrisostom Papadopoulos, care a fost transferat la o parohie din Alexandria, iar mai târziu a ajuns arhiepiscop al Atenei și al întregii Elade, și respectiv pe Meletie Metaxakis, ajuns mai apoi patriarh ecumenic și în final patriarh al Alexandriei. Credincioșii localnici au continuat să se organizeze și să ceară cu insistență o administrare transparentă a averii Patriarhiei, mai ales după încheierea Primului Război Mondial, cu atât mai mult cu cât membrii Frăției Sfântului Mormânt duceau tratative cu

Regatul Greciei în vederea preluării de către acesta a controlului asupra Locurilor Sfinte.

Credincioşii localnici au înfiinţat un comitet de coordonare a activităţii lor la nivelul întregii Patriarhii a Ierusalimului, iar în anul 1923 au organizat la Haifa prima *Conferinţă Ortodoxă*, unde şi-au prezentat doleanţele lor şi în cadrul căreia a fost ales un Comitet Executiv care să continue lupta lor. În urma plângerilor adresate de localnici autorităţii mandatare britanice, aceasta a constituit o comisie specială condusă de Anton Bertrand, care, în vara anului 1925, a prezentat un raport privind situaţia din cadrul Patriarhiei Ierusalimului. Acest raport recunoştea drepturile localnicilor şi pleda pentru o mai mare implicare a lor în viaţa Patriarhiei. Patriarhul Damian dimpreună cu membrii Frăţiei Sfântului Mormânt nu au recunoscut acest raport, apreciind că puterea mandatară nu avea competenţa să schimbe *Status Quo*-ul Bisericii Ierusalimului şi care, într-un final, a rămas la fel. Prin aceasta se înţelegea recunoaşterea drepturilor asupra Locurilor Sfinte (Biserica Sfântului Mormânt, Biserica Naşterii Domnului din Betleem, Biserica Mormântului Sfintei Fecioare din Valea Chedronului şi Biserica Înălţării Domnului de pe Muntele Măslinilor) aşa cum acestea erau precizate prin firmanul din februarie 1852, dat de sultanul Abdul-Medjid I (1839-1861), şi recunoscute apoi şi prin tratatele de la Paris din anul 1856 şi respectiv de la Berlin din anul 1878, care se bucură de o garanţie continuă în dreptul internaţional.

În anii 1920 şi 1924, tensiunile dintre membrii Frăţiei Sfântului Mormânt şi patriarhul Damian au izbucnit din nou, dar nici în urma acestor tensiuni patriarhul nu a putut fi înlăturat, rămânând în scaun până la moartea sa, survenită la 14 august 1931. Păstorirea de 34 ani a patriarhului Damian a fost plină de peripeţii şi a adus multe prejudicii Patriarhiei Ierusalimului, scoţând la iveală o realitate problematică în sânul acestei Biserici, care nu şi-a găsit nici până astăzi soluţionarea.

Comitetul executiv al localnicilor a salutat raportul Comisiei Bertrand, dar şi-a exprimat nemulţumirea faţă de autoritatea britanică mandatară, care, deşi reprezenta puterea politică în Palestina, nu luase

în considerare doleanțele sale. Ca urmare a acestui fapt, în anul 1931, localnicii au protestat în momentul alegerii unui nou patriarh, fapt ce a cauzat amânarea acesteia până în vara anului 1935. Această alegere a fost posibilă pe baza unei legi adoptate de autoritatea mandatară la 17 iulie 1935, potrivit căreia era interzis oricărei organizații sau instituții să se opună alegerii unui patriarh, după împlinirea perioadei de 30 de zile de la acea alegere. Pe baza acestei legi, a fost ales ca patriarh al Ierusalimului arhiepiscopul Iordaniei, *Timotei* (1935-1955). Potrivit raportului Comisiei Bertrand, noul patriarh urma să fie recunoscut de autoritatea mandatară, dar aceasta a ezitat din cauza protestelor localnicilor. După lungi tratative, în anul 1938 localnicii au ajuns la un compromis cu autoritatea britanică, patriarhul Timotei fiind recunoscut oficial în octombrie 1939.

Pentru luarea în considerare a doleanțelor formulate de localnici, autoritatea mandatară a înțeles că era necesară o revizuire a regulamentului de funcționare a Patriarhiei Ierusalimului, care fusese adoptat de autoritatea otomană în anul 1875. Această revizuire a fost realizată prin adoptarea unei noi legi a Patriarhiei Ortodoxe la data de 20 noiembrie 1941. Noua lege prevedea punerea în aplicare a unei recomandări a raportului Comisiei Bertrand, și anume înființarea unui Comitet mixt pentru supervizarea finanțelor patriarhale, sub conducerea patriarhului, în calitate de președinte, și compus din șapte membri aleși dintre călugării numiți de Sinodul Patriarhal, din șapte membri mireni aleși dintre localnicii propuși de conferința ortodocșilor și trei membri mireni din Iordania. Nici patriarhul și nici localnicii nu au fost mulțumiți cu această propunere, una dintre obiecțiile patriarhului referindu-se la faptul că din titlul acestei legi, care se numea simplu *Legea Patriarhiei Ortodoxe din 1941*, fusese exclusă denumirea acestei Biserici ca *bizantină*, respectiv greacă.

După formarea regatului Iordaniei, ortodocșii au găsit un important sprijin în monarhii acestui stat. Pe durata păstoririi sale, patriarhul Timotei s-a confruntat cu tensiunile din sânul Bisericii sale, dar și cu vitregiile celui de-al Doilea Război Mondial, la sfârșitul căruia a luat ființă statul Israel.

Patriarhul Timotei a murit la sfârșitul anului 1955, dar, din cauza opoziției localnicilor, alegerea unui nou patriarh a avut loc abia la sfârșitul lunii ianuarie a anului 1957, când în demnitatea de întâistătător al Ierusalimului a fost ales mitropolitul de Tiberias, *Benedict* (1957-1980). La începutul păstoririi patriarhului Benedict, a fost adoptat, de către guvernul iordanian, un regulament privind relațiile dintre Frăția Sfântului Mormânt și comunitatea ortodoxă a localnicilor arabi, prin care era prevăzut, printre altele, ca viitorii candidați la diferitele funcții în patriarhie să aibă cetățenia iordaniană, dar această prevedere a fost renegociată mai târziu între patriarhie și guvernul iordanian. Începând din anul 1961, patriarhul Benedict a inițiat lucrări complexe de restaurare a Bisericii Sfântului Mormânt, care s-au încheiat în decembrie 1980, în anul trecerii sale la cele veșnice. Patriarhul Benedict a fost un om educat și prietenos, dar foarte conservativ în ceea ce privește relațiile cu alte tradiții creștine. În anul 1968, acest patriarh a făcut o vizită în România, pentru a participa la serbările dedicate aniversării a 20 de ani de la întronizarea patriarhului Justinian Marina (1948-1977). Locul de veci al patriarhului Benedict se află în cimitirul de lângă Biserica Înălțării de pe Muntele Măslinilor.

După trecerea la cele veșnice a patriarhului Benedict, în demnitatea de patriarh al Ierusalimului a fost ales *Diodor* (1981-2000), arhiepiscop de Ierapolis și exarh patriarhal la Aman, în Iordania. Noul patriarh, ales în februarie 1981, s-a născut în insula Chios și a activat în Biserica Ierusalimului de la vârsta de 15 ani. Recunoașterea lui a fost făcută printr-un decret regal, semnat la data de 21 februarie 1981, din ordinul regelui Hussein Bin Talal al Iordaniei (1952-1999). În titlul acestui decret se vorbește despre numirea mitropolitului Diodor pentru postul de „Patriarh al Orașului Sfânt al Ierusalimului pentru Biserica Greacă", așa cum se solicita de către reprezentanții acestei Biserici încă din timpul mandatului britanic.

Într-o scrisoare publicată în perioada când era candidat la alegerea de patriarh, arhiepiscopul Diodor a promis că, dacă va fi ales, nu va neglija drepturile Patriarhiei Ortodoxe și mai ales nu va vinde și nici

nu va trece cu vederea vreo parte dintre proprietățile acestei patriarhii. Totodată, luând în calcul doleanțele credincioșilor localnici, arhiepiscopul Diodor promitea că va deschide ușa și va facilita calea spre hirotonie tuturor arabilor ortodocși care doreau să intre în rândul monahilor Frăției Sfântului Mormânt. Aruncând o privire asupra primei promisiuni a ierarhului ierusalimitean, se observă că, în cadrul Patriarhiei Ierusalimului, care deținea multe terenuri și clădiri în Țara Sfântă, exista tendința accentuată ca acestea să fie vândute, mai ales evreilor, și de aceea grija credincioșilor arabi era aceea de a putea exercita o mai mare supraveghere asupra administrării averilor Bisericii lor.

Pe plan practic, patriarhul Diodor s-a străduit să îi ajute pe refugiații palestinieni și a participat la mai multe întâlniri cu membrii Comitetului Executiv al credincioșilor localnici din Biserica sa, dar aceștia au continuat să își exprime nemulțumirea.

În plan teologic, acest patriarh, cu studii de teologie la Atena și un tradiționalist convins, s-a exprimat împotriva dialogului Bisericii Ortodoxe cu alte tradiții creștine. Astfel, la întrunirea Sinodului Patriarhiei Ierusalimului din 9 mai 1989, s-a luat hotărârea ca această Biserică să se retragă din dialogul cu anglicanii, început în anul 1974, și cu toți eterodocșii, considerând că singura cale de unire cu aceștia era întoarcerea lor prin pocăință la Biserica cea adevărată. În special cu referire la anglicani, patriarhul Diodor afirma că Biserica sa a avut mult de suferit în Palestina din cauza lor. Totodată, Patriarhia Ierusalimului s-a retras din toate comisiile ecumenice pe plan internațional, în care participau reprezentanții Bisericilor Ortodoxe locale. Pentru a motiva această Biserică să reia activitatea sa ecumenică, patriarhul ecumenic Bartolomeu a adresat patriarhului Diodor, la 12 august 1992, o scrisoare prin care invita Patriarhia Ierusalimului să participe la o întrunire de dialog între ortodocși și vechii orientali. În răspunsul său, patriarhul Diodor a precizat că Biserica sa a fost totdeauna în favoarea reconcilierii și a unității tuturor popoarelor, dar că eterodocșilor Biserica Ortodoxă trebuie să le arate bogăția credinței ei și să îi aducă la credința cea adevărată. După alte încercări nereușite, patriarhul Bartolomeu a organizat în zilele de

10-31 iulie ale anului 1993 un sinod la Istanbul, la care au participat patriarhul Partenie al Alexandriei, arhiepiscopul Serafim al Bisericii Greciei și unii ierarhi cipărioți, în cadrul căruia s-a hotărât ștergerea din dipticele ortodoxe a numelui patriarhului Diodor. Această hotărâre a fost foarte aspru criticată și de unii teologi greci, iar patriarhul Diodor a răspuns că, potrivit canoanelor, numai un Sinod Ecumenic avea autoritatea să judece un patriarh. Ajungându-se la un compromis, Patriarhia Ecumenică a hotărât, în cadrul unui alt sinod, din data de 21 aprilie 1994, să reintroducă în diptice numele patriarhului ierusalimitean.

Patriarhul Diodor a vizitat Biserica Ortodoxă Română în luna iunie a anului 1982, la invitația patriarhului Iustin Moisescu (1977-1986), și a fost în relații de prietenie cu patriarhul Teoctist Arăpașu (1986-2007), căruia i-a comunicat verbal acordul său cu privire la construirea unui cămin pentru pelerinii români la Ierihon. În ultimii ani ai de viață, patriarhul Diodor a fost foarte bolnav, participând la slujbe numai în scaun rulant. Acesta a trecut la cele veșnice în ziua de 20 decembrie 2000.

Procesul de alegere a unui nou patriarh al Ierusalimului s-a confruntat iarăși cu opoziția ortodocșilor palestinieni, acesta fiind posibil abia în ziua de 13 august 2001, când în această demnitate a fost ales patriarhul *Irineu* (2001-2005), născut în insula Samos în anul 1939 și care activase în cadrul Patriarhiei Ierusalimului de la vârsta de 15 ani, unde între anii 1979-2000, în calitate de arhiepiscop de Ierapolis, exercitase responsabilitatea de reprezentant al Sfântului Mormânt pe lângă Biserica Greciei la Atena.

La scurtă vreme după alegerea sa, patriarhul Irineu a fost recunoscut de autoritatea palestiniană și de regatul Iordaniei, dar guvernul israelian l-a recunoscut abia în anul 2004. Guvernul israelian l-a suspectat pe acest patriarh că ar fi fost pro-palestinian, iar palestinienii l-au acuzat de la început că a vândut israelienilor din proprietățile patriarhiei, față de aceste acuzații ierarhul declarând că nu este „pro-palestinian, nici pro-israelian și nici pro-nimic, ci numai pro-Dumnezeu".

În anul 2004, în sânul Patriarhiei Ierusalimului a izbucnit un scandal cauzat de acuzele aduse patriarhului Irineu că ar fi aprobat vânzarea

unor clădiri din Ierusalim unei organizații israeliene. Situația a devenit atât de încordată, încât Sinodul acestei Biserici a inițiat o anchetă și, în data de 8 mai 2005, a hotărât destituirea patriarhului, acuzat că a condus după „un spirit de falsitate, de înțelegere greșită a Bisericii și de comercializarea iresponsabilă a proprietății Bisericii". Patriarhul Irineu nu a recunoscut acuzațiile ce i se aduceau, refuzând a se retrage. În vara aceluiași an, un sinod al Patriarhiei Ecumenice a aprobat hotărârea Sinodului de la Ierusalim și, drept urmare, Biserica Ierusalimului l-a trecut pe fostul patriarh în rândul călugărilor și l-a ținut într-una dintre clădirile patriarhale din Ierusalim, unde fostul patriarh se considera în continuare nevinovat și afirma că este ținut ca în închisoare. În ziua de 5 august 2019, Patriarhia Ierusalimului a recunoscut, după multe investigații, că tranzacția din luna iunie 2004, de care fostul patriarh era acuzat, fusese plină de iregularități din toate privințele și astfel vinovăția acestuia apărea într-o nouă lumină.

Păstorirea patriarhului Irineu a fost de la început până la sfârșit plină de tensiuni, acestora, adăugându-se înrăutățirea sănătății sale. În luna iulie a anului 2019, Irineu a fost reabilitat de către Sinodul Patriarhiei Ierusalimului în rang episcopal, cu titlul de *fost-patriarh*, fiind apoi transportat la Atena pentru îngrijiri medicale.

După vacantarea scaunului patriarhal al Ierusalimului în vara anului 2005, atât reprezentanții acestei Biserici, cât și autoritățile politice responsabile de soarta acesteia, de la palestinieni până la guvernul Greciei și de la israelieni până la americani, așteptau un nou patriarh care să înlăture toate urmările crizei și să afirme autoritatea Bisericii Sfântului Iacov. Sorții au căzut pe arhiepiscopul Teofil al Muntelui Tabor, un ierarh cu largă experiență internațională, dar și bun cunoscător al comunităților arabe ortodoxe și, mai mult decât atât, un apropiat al fostului patriarh capabil să îi liniștească pe nu puținii susținători ai acestuia. Ales în data de 22 august 2005, cu numele de *Teofil al III-lea*, noul patriarh avea titulatura de Preafericirea Sa, „*Patriarhul Orașului Sfânt al Ierusalimului și al întregii Țări Sfinte, al Siriei dincolo de râul Iordan, al orașului Cana Galileei și al Sfântului Sion*". În termeni geografici

Patriarhia Ierusalimului are jurisdicție în următoarele țări: Israel, teritoriile palestiniene și Iordania. Noul patriarh s-a născut lângă Messenia în Grecia, în luna aprilie a anului 1952, la Botez având numele de Ilias Giannopoulos. La vârsta de 12 ani, acesta s-a instalat în Patriarhia Ierusalimului, în cadrul căreia a slujit ca diacon, apoi ca preot al comunității majoritar arabofone din Kafr Kanna, din Galileea, unde a înființat o societate creștină misionară numită „Lumina lui Hristos".

Teofil a studiat Teologia la Atena, la Durham, în Marea Britanie, și apoi la Universitatea Ebraică din Ierusalim. Astfel, pe lângă limba sa maternă, greaca, actualul patriarh al Ierusalimului vorbește curent limbile engleză, arabă și ebraică. Începând din anul 1996, ieromonahul Teofil a activat ca preot al comunității de palestinieni ortodocși refugiați în Qatar, unde a exercitat responsabilitatea de exarh al Sfântului Mormânt în Qatar, după care a reprezentat Patriarhia Ierusalimului pe lângă Patriarhia Rusă la Moscova, între anii 2000-2003. În luna ianuarie 2005, arhimandritul Teofil a fost hirotonit episcop de patriarhul Irineu pentru Arhiepiscopia Muntelui Tabor. Instalarea patriarhului Teofil al III-lea a avut loc la data de 22 noiembrie 2005, în prezența reprezentanților tuturor Bisericilor Ortodoxe, dar și a oficialităților din Israel, Iordania, Qatar, Grecia și Autoritatea Palestiniană.

Patriarhul Teofil al III-lea a angajat Biserica sa într-o deschidere largă, de la participarea în procesul de pregătire a Sfântului și Marelui Sinod al Bisericii Ortodoxe și în comisiile pan-ortodoxe pentru dialogul cu alte tradiții creștine și până la nivelul Consiliului Ecumenic al Bisericilor și al dialogului interreligios foarte relevant în Orientul Mijlociu. Totodată, acest patriarh a apărat cu mare autoritate interesele Bisericii sale, ajungând chiar să ia uneori măsuri dure împotriva unor Biserici Ortodoxe surori, dacă acestea nu ar fi respectat interesele Bisericii sale așa cum le înțelegea el. În acest sens, la data de 9 mai 2011, Patriarhia Ierusalimului a publicat un comunicat pe internet prin care informa că Sinodul acesteia a hotărât să nu îl mai pomenească la Sfânta Liturghie pe Patriarhul Daniel al Bisericii Ortodoxe Române și să îl caterisească pe arhimandritul Irineu Crețu, superiorul Așezămintelor Ortodoxe

Românești din Țara Sfântă, pe motivul că acesta ar fi construit la Ierihon un așezământ românesc fără aprobarea Bisericii ierusalimitene. Biserica Ortodoxă Română a aflat despre aceste măsuri din presă și, cu toate acestea, întâistătătorul Bisericii Ortodoxe Române a propus Sfântului Sinod al Bisericii sale să nu întrerupă comuniunea cu Patriarhia Ierusalimului, ci să depășească această situație prin dialog. Dialogul dintre cele două Biserici a fost mijlocit, printre altele, de Patriarhia Ecumenică, prin mitropolitul Ioan de Pergam. Astfel, o delegație a Patriarhiei Române, condusă de mitropolitul Nifon, arhiepiscopul Târgoviștei, s-a întâlnit în două rânduri la Ierusalim (în februarie și respectiv iulie 2013) cu patriarhul Teofil și au pregătit împreună semnarea unui acord de restabilire a comuniunii dintre cele două Biserici, după care patriarhul Teofil a vizitat Biserica Ortodoxă Română în lunile octombrie 2014 și respectiv decembrie 2018.

În perioada pregătirii împăcării dintre Patriarhia Ierusalimului și Patriarhia Română, a fost declanșată o altă criză, de data aceasta între Patriarhia Antiohiei și Patriarhia Ierusalimului. Această criză a izbucnit după data de 4 martie 2013, când Patriarhia Ierusalimului a înființat o Arhiepiscopie de Qatar și a ridicat la rang de Arhiepiscop pe arhimandritul Macarie, care slujea de mai mult timp în Qatar pentru palestinienii ortodocși stabiliți acolo. Patriarhia Antiohiei, care a considerat dintotdeauna că regiunea Qatar aparține jurisdicției sale, a încercat prin diferite mijloace să ajungă la o înțelegere cu Patriarhia Ierusalimului, cel puțin prin schimbarea titulaturii acelei arhiepiscopii, dar nu s-a ajuns la nicio împăcare. Drept urmare, Sfântul Sinod al Patriarhiei Antiohiei, întrunit în ziua de 29 aprilie 2014, a decis întreruperea comuniunii euharistice cu Patriarhia Ierusalimului, până la rezolvarea problemei legate de Arhiepiscopia Qatarului. O urmare concretă a acestei hotărâri a fost retragerea Patriarhiei Antiohiei din procesul de pregătire a Sfântului și Marelui Sinod al Bisericii Ortodoxe și, în final, absența antiohienilor de la acest sinod desfășurat în luna iunie 2016 la Academia Ortodoxă din insula Creta.

Biserica Ierusalimului este singura dintre patriarhiile apostolice care nu a acceptat îndreptarea calendarului propusă de Congresul

panortodox de la Constantinopol din anul 1923, păstrând în continuare calendarul iulian neîndreptat.

În Patriarhia Ierusalimului, ierarhii eparhioți poartă titlul de mitropoliți și ocupă următoarele scaune mitropolitane: 1. în statul *Israel:* Cezareea Palestinei (Keisarya sau Qaysaria), Schitopolis (Beth Shean), Ptolemaida (Acra sau Akka), Nazaret și Capitolias (Beit Ras); 2. în *Palestina*: Neapolis (Nablus) și Eleutheropolis (Bayt Jibrin); 3. în *Iordania*: Petra, Bosra și Philadelphia (Amman). Exceptându-i pe cei zece mitropoliți, există și zece arhiepiscopi titulari, cu diferite funcții în cadrul administrației patriarhale centrale. În jurisdicția Patriarhiei Ierusalimului se află și Arhiepiscopia Muntelui Sinai, care are însă un statut de autonomie și de aceea va fi prezentată pe larg împreună cu celelalte Biserici Autonome.

Frăția Sfântului Mormânt continuă să desfășoare și în această perioadă o activitate foarte importantă. Ea este foarte strâns legată de Sfântul Sinod al acestei Biserici și prin faptul că președintele ei este însuși patriarhul Ierusalimului. Patriarhia Ierusalimului deține cea mai mare parte a Locurilor Sfinte și întâistătătorul ei este singurul îndreptățit să oficieze slujba coborârii Sfintei Lumini în Sâmbăta Mare.

Bibliografie

În limba română: *Mărturisirea lui Dositei, Patriarhul Ierusalimului (1672), Mărturisirea lui Chiril Lucaris, Patriarhul Constantinopolului (1629), Răspunsul patriarhilor răsăriteni către non-jurați (1723)*, ediție îngrijită, cuvânt înainte și note de Dragoș Dâscă, trad. Vasile Loichiță, Ed. Doxologia, Iași, 2019; Daniel BENGA, Mihai SĂSĂUJAN, *Creștinismul în Țara Sfântă și relațiile Bisericii Ortodoxe Române cu Patriarhia Ierusalimului*, Ed. Basilica, București, 2011; Dumitru STĂNILOAE, *Viața și activitatea patriarhului Dosofteiu al Ierusalimului și legăturile lui cu Țările Românești*, Institutul de arte grafice și Editura „Glasul Bucovinei", Cernăuți, 1929; Haralambie K. SKARLAKIDIS, *Sfânta Lumină. Minunea din Sâmbăta Mare de la Mormântul lui Hristos*, trad. ierom. Ștefan Nuțescu, Ed. Elaia, Atena, 2011; Gheorghe VASILESCU, Monahul IGNATIE, *Românii și Țara Sfântă: Culegere de studii și articole*, Ed. Istros, Brăila, 2007; Nicolae CHIȚESCU, „O dispută dogmatică din veacul al XVIII-lea la care au luat parte Dositei al Ierusalimului, Constantin Brâncoveanu și Antim Ivireanul", în: *BOR*, 7-8/1945; „Patriarhul Miron Cristea despre călătoria sa la Locurile Sfinte", în: *BOR*, 7/1927; Cornelia DIMA-DRĂGAN, „Patriarhul Ierusalimului Hrisant Notara și cultura română", în: *MMS*, 9-12/1975; Ioan

V. DURĂ, „Țările Române în «Istoria Patriarhilor Ierusalimului»", în: *ST*, 1-2/1976; Ilie GEORGESCU, „Legăturile Țărilor Române cu Ierusalimul. Patriarhii Ierusalimului în Țările Române (veac. XVII-XVIII)", în: *ST*, 5-6/1956; Liviu STAN, „Locurile Sfinte din Orient", în: *O*, 1/1952; Vasileios Ath. TSIGKOS, „Locul Patriarhului Ierusalimului și al «Patriarhului Occidentului» în Biserica Catolică și eccleziologia «comuniunii» în epistolografia Sf. Teodor Studitul", în: *ST*, 4/2008.

În limbi străine: Shahadeh KHOURY et al., *A Survey of the History of the Orthodox Church of Jerusalem*, Feras Printig Press, Amman, Iordan, 2002; Constantin A. PANCHENKO, *Arab Orthodox Under the Ottomans 1516-1831*, Holy Trinity Seminary Press, New York, 2016; Hasan ÇOLAK, *The Orthodox Church in the Modern Middle East: Relations between the Ottoman Central Administration and the Patriarchates of Antioch, Jerusalem and Alexandria*, Ed. Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2015; Wolfgang HAGE, *Das Orientalische Christentum*, Verlag W. Kohlhammer, Stuttgart, 2007; Emanoil BĂBUȘ, Ioan MOLDOVEANU, Adrian MARINESCU (eds), *The Romanian Principalities and the Holy Places along the Centuries: Papers of the Symposium held in Bucharest. 15-18 October 2006*, Ed. Sophia, București, 2007; Hanna KILDANI, *Modern Christianity in the Holy Land*, Author House, Bloomington, 2010; Elie KEDOURIE, Sylvia G. HAIM, *Palestine and Israel in the 19th and 20th Centuries*, Routledge, New York, 2013; Jean-Pierre VALOGNES, *Vie et mort des Chrétiens d'Orient*, Éd. Fayard, Paris, 1994; P.J. VATIKIOTIS, „The Greek Orthodox Patriarchate of Jerusalem between Hellenism and Arabism", în: *Middle Eastern Studies*, XXX (1994), 4; H. Eugene BOVIS, *The Jerusalem Question, 1917-1968*, Hoover Institution Press, Stanford, 1971; Joseph NASRALLAH, *Histoire du mouvement littéraire dans l'Église Melchite du Ve au XXe siècle*, vol. III/1: *969-1250*, Éd. Peeters, Louvain, 1983.

CAPITOLUL VIII

BISERICA ORTODOXĂ RUSĂ DE LA ÎNTEMEIERE PÂNĂ ÎN ANUL 1589[*]

Istoria Bisericii Ortodoxe Ruse s-a împletit strâns cu istoria poporului rus, iar în Evul Mediu această Biserică a promovat unitatea principatelor rusești. Rușii fac parte din familia mare a popoarelor slave, constituind grupa slavilor de Răsărit. Primele structuri politice ale slavilor de Răsărit, în cadrul cărora s-a răspândit credința creștină, au apărut în istorie pe parcursul secolului al IX-lea, sub conducerea unor principi varegi. Prima structură de acest tip este menționată în anul 859 la *Novgorod*, în nord-vestul Rusiei de astăzi, având în frunte un prinț numit *Rurik* (862-879), întemeietorul primei dinastii din istoria slavilor răsăriteni. Urmașul lui Rurik, *Oleg cel Înțelept* sau *de Novgorod* (879-912), a atacat orașul Kiev, i-a ucis pe conducătorii locali *Askold* și *Dir* și a devenit stăpânul Kievului. Referitor la ultimii doi principi ruși, trebuie precizat faptul că aceștia se încreștinaseră pe vremea patriarhului Fotie (858-867, 877-886) și sunt cinstiți ca sfinți în Biserica Rusă.

La Kiev, Oleg a întemeiat dinastia marilor principi de Kiev, ai căror membri au stăpânit peste rușii kieveni mai multe secole. Credința creștină era cunoscută în special în sudul teritoriului de mai târziu al Rusiei, mai precis la nord de Marea Neagră, în Crimeea și în Caucaz, încă din vremea Sfinților Apostoli, după tradiție prin predica Sf. Apostol Andrei sau a ucenicilor săi. În istoriografia Bisericii Ortodoxe Ruse s-a

[*] Capitol elaborat de Pr. prof. dr. Viorel Ioniță.

afirmat, încă din Evul Mediu, că Sf. Apostol Andrei ar fi călătorit din Chreson spre Marea Nordului pentru a ajunge la Roma, iar în această călătorie ar fi ajuns și pe malul Niprului, unde mai târziu a fost construit orașul Kiev, aici profețind viitorul creștin strălucit al acestui oraș. Totodată, în anul 867, patriarhul Fotie al Constantinopolului afirma că rușii au acceptat un episcop ortodox de la Bizanț, probabil pe vremea principilor Askold și Dir.

VIII.1. Biserica Rusă de la origini până la mutarea mitropoliei de la Kiev la Vladimir

Încă din timpul prințului Oleg cel Înțelept, rușii kieveni au atacat Constantinopolul în mai multe rânduri și au ajuns să încheie tratate comerciale cu bizantinii. Nora lui Oleg (†969), soția principelui *Igor de Kiev* (914-945), succesorul lui Oleg, a fost prima reprezentantă a dinastiei rurikizilor care a primit credința creștină, după unele ipoteze chiar la Kiev, iar după altele, la Constantinopol. Acest eveniment a avut loc pe la jumătatea secolului al X-lea, iar principesa Olga a luat la botez numele de Elena, fiind trecută de Biserica Ortodoxă Rusă în rândul sfinților. Nepotul Sfintei Olga-Elena, *Vladimir I cel Mare* (980-1015), a acordat la cerere ajutor militar împăratului bizantin Vasile al II-lea Bulgaroctonul (960-1025) împotriva uzurpatorului Bardas Focas și a cucerit cetatea rebelă Cherson.

Potrivit informațiilor din *Cronica lui Nestor*, după cucerirea acestei cetăți, Vladimir a cerut împăratului bizantin mâna surorii sale, amenințând cu ocuparea Constantinopolului în cazul în care această dorință nu urma să îi fie împlinită. Lovindu-se de refuzul împăratului, care îl înștiința de faptul că o prințesă bizantină nu se poate căsători cu un păgân, principele rus – convins de emisarii săi că dintre credințele iudaică, musulmană, latină (catolică), bulgară (bogomilă) și greacă (creștin-ortodoxă), aceasta din urmă era cea adevărată – a acceptat, în anul 987, să se boteze în Biserica „Sfântul Vasile" din cetatea Cherson, unde s-a și căsătorit cu principesa Ana Porfirogeneta. În ceea ce privește

Locul exact unde s-a botezat principele Vladimir, *Cronica lui Nestor* afirmă că „Unii, rău informați, susțin că el s-a botezat la Kiev, alții la Vasilev, iar alții aiurea" (*Cronica lui Nestor*, cap. XLII). Această afirmație l-a determinat pe unii cercetători să caute un alt loc în care să fi avut loc evenimentul, mai mulți pledând pentru Kiev, iar ca dată ziua de 6 ianuarie 988. Tot în această cronică se mai menționează faptul că principesa Ana era însoțită de un grup de preoți, fără să se precizeze dacă împreună cu ei era și un episcop, Vladimir întorcându-se la Kiev împreună cu toți aceștia. Odată cu întoarcerea sa în capitală, principele Vladimir a rânduit ca începând de la Paști și până la Rusaliile din anul 988, toată populația kieveană să se boteze în Nipru, fapt pentru care acest an este considerat momentul încreștinării oficiale a rușilor.

Încreștinarea rușilor kieveni în a doua jumătate a secolului al X-lea s-a datorat și limbii slavone, care în această perioadă înregistrase prima fază de înflorire a ei în cadrul Imperiului Bulgar, prin centrele de la *Preslav* și *Ohrida*. Avantajul limbii slavone, transmise în scris prin alfabetul chirilic, care era la origine expresia dialectului vorbit de slavii suddunăreni, consta în faptul că rușii kieveni înțelegeau această limbă. Ea a fost astfel de la început, și a rămas până astăzi, limba oficială în cultul Bisericii Ortodoxe Ruse.

Încreștinarea oficială a rușilor kieveni a însemnat și întemeierea Bisericii Ortodoxe Ruse, prin înființarea unei ierarhii proprii în jurisdicția Patriarhiei Ecumenice. Unii specialiști (A. Poppe și Gerhard Podskalsky) au demonstrat că în anul 988, pe lângă scaunul de mitropolit al Kievului, existau în acele ținuturi încă cel puțin alte patru scaune episcopale, desigur la început cu caracter misionar, și anume la Belgorod, Novgorod, Cernigov și Polotsk, dar despre aceste centre eparhiale nu se cunosc multe amănunte. Existența de la început a acestor scaune episcopale a îndreptățit înființarea la Kiev a unui centru mitropolitan cu eparhii sufragane.

Principele Vladimir, luând ca exemplu ridicarea Bisericii Bulgare la rang de Patriarhie, a încercat să obțină și el un statut de independență pentru Biserica sa, dar acest lucru nu a fost posibil, mai ales că această Biserică era în proces de constituire. Primul mitropolit cunoscut al

Kievului a fost *Teofilact* (cca 988-1018), transferat la Kiev din postul de mitropolit de Sevasta în Armenia, de unde a trebuit să fugă în urma unui război civil. Conform unei tradiții din secolul al XVI-lea, primul mitropolit al Kievului ar fi fost *Mihail*, dar despre acest ierarh există indicii că a fost contemporan cu patriarhul Fotie, deci a trăit în secolul al IX-lea, fiind posibil ca, în realitate, acesta să fi fost episcopul anonim menționat de acest patriarh în anul 867. Tot din secolul al XVI-lea s-a afirmat că al doilea mitropolit de Kiev ar fi fost *Leontie*, care, de fapt, a fost episcop de Perejaslavl. Al doilea mitropolit al Kievului a fost în realitate *Ioan I* (cca 1018-1035), menționat în viața Sfinților Boris și Gleb, scrisă în a doua jumătate a secolului al XI-lea.

În timpul domniei fiului și urmașului lui Vladimir, principele *Iaroslav Vladimirovici* sau *Iaroslav cel Înțelept* (1019-1054), statul rus kievean a cunoscut o mare înflorire politică. În paralel cu acest avânt pe plan politic, s-a dezvoltat și Biserica Ortodoxă Rusă, iar încercările unor misionari apuseni de a-i atrage pe ruși la credința latină nu au avut niciun succes. În această perioadă au fost construite multe biserici, la început cu ajutorul unor arhitecți bizantini, dar cu elemente de arhitectură locală. De asemenea, lângă Kiev, pe malul râului Nipru, a fost întemeiată în anul 1051 *Lavra Pecerska*, sau Mănăstirea peșterilor, care a rămas până astăzi un important centru de spiritualitate ortodoxă rusă.

Mitropolitului Ioan I i-a urmat *Teopempt* (cca 1034-1040), care, în anul 1039, a sfințit pentru a doua oară, probabil în urma unor reparații, Biserica Adormirii Maicii Domnului din Kiev și a participat la un sinod din Constantinopol.

În anul 1051 a fost ales de sinodul episcopilor ruși primul mitropolit de Kiev de origine rusă, în persoana lui *Ilarion* (1051-1054). Acesta a fost hirotonit episcop în Catedrala „Sfânta Sofia" din Kiev, construită de principele Iaroslav cel Înțelept. Ilarion se făcuse cunoscut prin viața sa ascetică, fiind primul monah din această regiune care se retrăgea într-o peșteră pe malul Niprului. În locul în care Ilarion se refugia pentru rugăciune a fost întemeiată la scurt timp Lavra Pecerska. Încă de la început un centru al culturii teologice și al spiritualității ortodoxe ruse, acest

așezământ monahal a fost înființat de *Sf. Antonie Athonitul* (†1073), care s-a retras pe malul Niprului într-o peșteră și a adunat în jurul său 12 călugări, în acest sens el fiind considerat întemeietorul Lavrei peșterilor în sensul ei de comunitate monahală. Dar lucrarea lui Antonie, care ducea o viață duhovnicească aspră și retrasă, lăsând grija comunității în seama starețului Varlaam, a fost continuată prin construirea primei biserici de piatră, cu hramul Adormirea Maicii Domnului, de către monahul Teodosie de Kiev, urmașul lui Varlaam, în timpul căruia s-au strâns la această mănăstire peste o sută de călugări. Astfel, *Sf. Teodosie de Kiev* (1009-1074) a devenit părintele monahismului rus, care s-a dezvoltat independent de linia oficială a Bisericii Ortodoxe Ruse și totuși a reprezentat inima vieții ei religioase. Sfântul Teodosie a introdus la această mănăstire regulile Sf. Teodor Studitul (759-826) și a publicat o colecție de învățături atât pentru monahi, cât și pentru mireni, prin care a demascat multe obiceiuri păgâne care existau încă printre ruși.

Mitropolitul Ilarion s-a afirmat și ca teolog, iar pe baza scrierilor sale s-a presupus că acesta a petrecut o perioadă la Constantinopol sau la Muntele Athos, căci, după toate aparențele, el cunoștea limba greacă. De asemenea, acest mitropolit a fost primul autor de texte teologice în slavonă, printre acestea numărându-se *Cuvânt de laudă despre marele principe Vladimir*, o *mărturisire de credință*, precum și cea mai reprezentativă lucrare a sa, *Cuvântare despre Legea dată prin Moise, despre Har și Adevăr*. Mitropolitul Ilarion s-a retras din scaun după moartea principelui Iaroslav cel Înțelept survenită în luna februarie 1054, poate și din necesitatea restaurării dependenței de Patriarhia Ecumenică, de unde erau numiți mitropoliții kieveni. După retragerea mitropolitului Ilarion, a urmat mitropolitul *Efrem* (1054-1065), iar acestuia i-a succedat mitropolitul *Gheorghe* (1065-1076), în perioada căruia, în anul 1072, a avut loc proclamarea solemnă ca sfinți a principilor martiri Boris și Gleb.

Urmașul mitropolitului Gheorghe a fost *Ioan al II-lea Prodromos* (1076-1089), care s-a făcut cunoscut atât prin învățătura și frumusețea predicilor sale, cât și prin dragostea sa față de cei nevoiași. Acest mitropolit a înființat eparhiile de Vladimir din Volînia (1085) și Turov (1088),

iar în anul 1086 a participat la o întrunire a sinodului patriarhal din Constantinopol. Mitropolitul Ioan al II-lea a trecut la cele veșnice la Kiev, în toamna anului 1089. În vara anului 1090, a fost numit mitropolit *Ioan al III-lea* (1090-1091), care însă a murit după aproximativ un an. Mitropolitul care i-a urmat acestuia, *Nicolae* (1092-1104), s-a făcut cunoscut prin două strădanii ale sale (în anii 1097 și respectiv 1101) de a restaura pacea între unii principi ruși aflați în conflict.

De la urmașul mitropolitului Nicolae, *Nichifor I* (1104-1121), au rămas patru cuvântări, pe care le-a scris în greacă, dar care au fost traduse în slavonă. Acest mitropolit a hirotonit doi episcopi (în anii 1105 și respectiv 1118) de Perejaslavl și câte unul de Vladimir din Volînia, Polotsk, Cernigov, Juriev, Belgorod și Turov. Urmașul lui Nichifor I, mitropolitul *Nichita* (1122-1126) s-a opus unor măsuri inițiate de marele principe al Kievului, *Vladimir Monomahul* (1113-1125), care a încercat să înființeze o eparhie la Smolensk, unde domnea ca principe un nepot al său. Înființarea eparhiei de Smolensk a avut însă loc sub urmașul mitropolitului Nichita, respectiv a mitropolitului *Mihail I* (1130-1145), dar această măsură a dus la nemulțumirea credincioșilor din eparhia Perejaslavl, din care s-a despărțit cea de Smolensk. Mitropolitul Mihail I a fost implicat și în certurile dintre diferiți principi și, încercând să impună respectarea dependenței bisericești de Patriarhia Ecumenică, a pregătit terenul pentru conflictul care a urmat după înlăturarea sa.

Acest conflict a izbucnit în anul 1147, odată cu numirea, pentru a doua oară, a unui mitropolit rus al Kievului de către principele *Iziaslav al II-lea Mstislavich* (1146-1154), în persoana ieromonahului *Clement Smoliatici* (1147-1155), un călugăr foarte învățat. Această numire s-a făcut în urma alegerii lui Clement de sinodul episcopilor ruși, dar fără aprobarea Patriarhiei Ecumenice. Din acel sinod kievean au făcut parte episcopii de Cernigov, Belgorod, Perejaslavl, Yuriev, Vladimir de pe Kliazma, Novgorod și Smolensk, dar episcopii din ultimele două cetăți s-au opus alegerii unui mitropolit al Kievului fără aprobarea Patriarhiei Ecumenice. În fața acestui refuz, episcopul Onufrie de Cernigov a afirmat că ei au dreptul să facă acea alegere și să hirotonească pe noul

mitropolit, deoarece au autoritatea Sf. Clement al Romei, prin faptul că o parte a moaștelor acestui episcop roman, care ar fi murit la Cherson în anul 101, fusese dusă la Kiev de prințul Vladimir. Ca urmare a acestui fapt, Clement Smoliatici a fost hirotonit și instalat mitropolit al Kievului, însă ierarhii care s-au opus alegerii sale, în frunte cu Nifon de Novgorod, au refuzat să slujească cu el și să îl pomenească la Sfânta Liturghie, și punându-se sub ascultare directă față de Constantinopol, s-a produs *prima schismă din sânul Bisericii Ruse.* Schisma aceasta s-a agravat în momentul în care de la Constantinopol a fost trimis mitropolitul *Constantin I* (1156-1159), care, după ce a ajuns la Kiev, i-a excomunicat pe prințul Iziaslav și pe mitropolitul Clement. Criza s-a agravat și mai mult prin faptul că mitropolitul Clement a încercat să înființeze o nouă eparhie în Principatul Halici. Față de lupta dintre Constantin și Clement, principele *Mstislav* (1158-1159), fiul lui Iziaslav și cuceritorul Kievului în anul 1158, s-a afirmat în favoarea celui din urmă, alungându-l pe mitropolitul Constantin, care s-a refugiat la Cernigov. În fața unei agravări a schismei, principele Rostislav (1159-1161) și boierii din Kiev au luat hotărârea de a cere Patriarhiei Ecumenice suspendarea atât a lui Clement, cât și a lui Constantin și numirea unui nou mitropolit. La scurtă vreme după acest eveniment, schisma s-a încheiat prin moartea mitropolitului Constantin la Cernigov și, mult mai târziu, a mitropolitului Clement.

Pe parcursul primei jumătăți a secolului al XII-lea, mai precis după moartea marelui principe al Kievului *Vladimir Monomahul*, statul kievean a intrat într-o criză politică provocată de lupta dintre diferiți principi. Astfel, în anul 1136, orașul Novgorod s-a separat de Kiev și s-a declarat independent, iar episcopul de Novgorod a devenit arhiepiscop în anul 1165, deși în afară de titlu nu se deosebea de ceilalți episcopi ruși. Apoi, pe parcursul celei de-a doua jumătăți a secolului al XII-lea, au avut loc o serie de schimbări în structura politică a statului kievean, impulsionate de activitatea principelui *Andrei Bogoliubski* (1157-1174) sau Andrei „iubitorul de Dumnezeu", numit astfel deoarece era foarte evlavios de tânăr, dar și un mare războinic. În anul 1155, Andrei, atunci principe de Rostov, s-a instalat la Vladimir, iar în anul 1157 a cucerit

orașul Suzdal, devenind mare principe de Vladimir-Suzdal. După ocuparea Suzdalului, principele Andrei a supus Novgorodul, iar în anul 1168, Kievul. În fiecare dintre aceste centre, marele principe a instalat oamenii săi de încredere și s-a străduit să unifice astfel toate centrele importante ale rușilor, mutând centrul noii puterii de la Kiev la Vladimir.

După moartea mitropolitului Constantin, la Kiev a fost numit de Patriarhia Ecumenică mitropolitul *Teodor* (1160-1163), care a combătut așa-numita „erezie leontiană", după numele episcopului Leon sau Leontie de Rostov și Suzdal. Acest episcop susținea că postul de miercurea și vinerea trebuie respectat chiar și atunci când într-una dintre aceste zile s-ar fi întâmplat să cadă o „sărbătoare împărătească", cum ar fi Nașterea sau Botezul Domnului. Episcopul Leon, care a avut câțiva ucenici, a ajuns până la Constantinopol, unde a susținut în continuare erezia sa.

Grija principelui Andrei Bogoliubski s-a îndreptat și către Biserică, pe care el a dorit să o întărească în același ritm cu evoluția politică a rușilor kieveni. În acest sens, el a încercat în jurul anului 1164, cu sprijinul episcopului Teofan (Feofan) de Rostov, care era în conflict cu mitropolitul *Ioan al IV-lea* de Kiev (1164-1166), să obțină aprobarea Patriarhiei Ecumenice de ridicare a scaunului episcopal de Vladimir la rangul de scaun mitropolitan, dar această solicitare nu a putut fi rezolvată favorabil.

Tendința de unificare a principatelor ruse într-un singur stat, din această perioadă, s-a reflectat și prin faptul că mitropolitul Ioan al IV-lea a purtat titlul de „*Mitropolit al Kievului și al tuturor rușilor*". Principele Andrei a adresat cererea sa patriarhului de Constantinopol *Luca Chrysovergis* (1157-1169), care i-a răspuns principelui printr-o interesantă și lungă scrisoare. În anul 1164, marele principe Andrei i-a atacat pe bulgari, pentru a asigura granițele de sud-vest ale alianței principatelor ruse pe care se lupta să o consolideze. Creșterea autorității principelui Andrei Bogoliubski a dus la asasinarea acestuia în vara anului 1174, de către o conjurație alcătuită din mai mulți principi și boieri ruși.

După moartea mitropolitului Ioan al IV-lea, Patriarhia Ecumenică a numit la Kiev pe mitropolitul *Constantin al II-lea* (1167-1170), care, la sfârșitul anului 1168, l-a suspendat pe starețul Policarp al Lavrei

Pecerska, deoarece acesta susținea postul radical de miercurea și vinerea. Măsurile luate de mitropolit împotriva starețului Policarp au provocat multă nemulțumire printre ruși. Și mai gravă a fost măsura luată de acest mitropolit împotriva lui Teodoret, care, după ce a fost ales episcop de Rostov-Vladimir, a încercat să ridice scaunul episcopal de Vladimir la rang de Mitropolie. La început, episcopul ales Teodoret a fost susținut de prințul Andrei Bogoliubski, dar după ce acesta a pierdut sprijinul politic, el a fost aspru pedepsit de mitropolitul Constantin, care a pus să i se taie limba, mâna dreaptă și să fie orbit. Se crede că duritatea acestui mitropolit a fost motivul pentru care Patriarhia Ecumenică l-a retras și l-a numit în locul său pe mitropolitul *Mihail al II-lea* (1171-?).

În timpul păstoririi mitropolitului Mihail al II-lea, starețul Policarp a fost ridicat de Patriarhia Ecumenică la rang de Arhimandrit, iar Mănăstirea Pecerska a primit rangul de *Lavră*, ca semn de împăcare cu gruparea pedepsită de fostul mitropolit Constantin al II-lea. Implicațiile politice ale acestei controverse privind respectarea cu strictețe a postului de miercurea și vinerea s-au reflectat și în atitudinea Patriarhiei Ecumenice față de această dispută, căci aceasta a devenit deodată mai îngăduitoare față de rigoarea kieveană.

Nu se cunoaște sfârșitul păstoririi mitropolitului Mihail al II-lea, dar se știe că urmașul său, *Nichifor al II-lea* (1183-1201), a început activitatea sa cel mai târziu în anul 1183 și a păstorit aproape 20 de ani, făcându-se cunoscut mai ales prin contribuția în ceea ce privește întărirea relațiilor atât între diferiții principi ruși, cât și ale celor dintre diferitele scaune episcopale sufragane lui.

După moartea mitropolitului Nichifor al II-lea, scaunul de mitropolit al Kievului a rămas vacant pe o perioadă de aproximativ zece ani, din cauza tragicelor evenimente legate de ocuparea Constantinopolului de către cruciații latini în anul 1204. În anul 1210, sau probabil cu puțin înainte, a fost numit mitropolit al Kievului *Matei* (1210-1220), care a continuat strădania de apropiere dintre principii ruși și a consolidat unitatea eparhiilor dependente de el. În anul 1224, a fost numit mitropolitul *Chiril I* (1224-1233), primul mitropolit al Kievului numit de un

patriarh ecumenic cu reşedinţa la Niceea. Începând din anul 1236 a păstorit la Kiev mitropolitul *Iosif* (1236-1240), care şi-a încetat activitatea sa odată cu ocuparea cetăţii de către mongoli, fie din cauza uciderii sale, fie din cauza retragerii în Imperiul Bizantin. Ultimul mitropolit al Kievului, care a avut teoretic reşedinţa în această cetate, dar care de fapt a trăit majoritatea timpului în alte locuri, a fost *Chiril al II-lea* (1242-1281). Acest mitropolit era rus de origine şi a fost promovat în fruntea Bisericii Ruse de marele principe *Daniel de Halici* (1239-1243, 1246-1249). În anul 1246, acesta a plecat la Niceea, pentru a fi recunoscut ca mitropolit al Kievului de către Patriarhia Ecumenică, ajungând probabil aici în anul 1247. Reîntors acasă, mitropolitul Chiril al II-lea a desfăşurat o activitate extraordinară, în ciuda greutăţii vremurilor, din cauza cotropirii majorităţii principatelor ruse de către mongoli.

Pe plan politic, activitatea mitropolitului Chiril al II-lea a fost legată de cea a lui *Alexandru Nevski* (1252-1263), pe care l-a instalat ca mare principe al Kievului, sau mai precis al ruşilor kieveni, în anul 1252 la Vladimir pe Kliazma, şi căruia, în luna noiembrie a anului 1263, i-a săvârşit slujba de înmormântare. În ciuda greutăţilor cu care s-a confruntat, mitropolitul Chiril al II-lea a reuşit să numească ierarhi în toate eparhiile sufragane lui şi a înfiinţat chiar o episcopie în Sarai, capitala Hoardei de Aur, reuşind să instaleze acolo un episcop. În anul 1274, mitropolitul Chiril al II-lea a convocat un sinod la Vladimir, la care au fost luate o serie de măsuri pentru întărirea disciplinei în Biserică, precum şi în legătură cu slujbele divine şi cu redresarea moralităţii clerului şi a mirenilor. Tot în anul 1274, acest ierarh, care se intitula *„mitropolit al întregii Rusii"*, a adoptat pentru Biserica Rusă colecţia de canoane bizantine intitulată *Pidalion*, tradusă în limba slavonă de arhiepiscopul Sava al Bisericii Ortodoxe Sârbe, cu titlul de *Kormcaja kniga*. Neobositul mitropolit Chiril al II-lea a trecut la cele veşnice în timpul unei vizite canonice la Perejaslavl, la 27 noiembrie 1281, şi a fost înmormântat în ziua de 6 decembrie a aceluiaşi an, în Catedrala „Sfânta Sofia" din Kiev.

Transferarea definitivă a scaunului de mitropolit al Kievului spre nord a avut loc în anul 1299, când mitropolitul *Maxim* (1283-1305) şi-a

mutat reședința de la Kiev la Vladimir pe Kliazma, iar Biserica Adormirii Maicii Domnului din acest oraș a devenit catedrala Bisericii Ortodoxe Ruse. Stabilindu-se la Vladimir, mitropolitul Maxim l-a mutat pe episcopul de acolo, Simion, la Rostov. Din aceeași perioadă se cuvine menționat și episcopul *Serapion* din Vladimir (1247-1275), promovat de mitropolitul Chiril al II-lea, de la care s-au păstrat cinci predici, care conțin o serie de informații privind viața bisericească din statele ruse în timpul năvălirii mongolilor și care reflectă un nivel de educație teologică înaltă.

Potrivit unei mărturii adăugate ulterior la *Diatyposis*-ul împăratului bizantin *Leon al VI-lea Înțeleptul* (886-912), în a doua jumătate a secolului al XIII-lea existau în Rusia 12 eparhii (Novgorod, Cernigov, Suzdal, Rostov, Vladimir pe Kliazma, Perejaslavl, Belgorod, Juriev, Polotsk, Riazan, Tver și Serai, în capitala tătarilor), iar în Ucraina existau alte 7 (Galiția, Vladimir de Volînia, Przemyśl, Lutsk, Turov, Holm și Smolensk), așadar în total 19 eparhii încorporate în Mitropolia Kievului. Episcopii din eparhii erau aleși de popor sau numiți de principe și apoi recomandați mitropolitului pentru a fi hirotoniți. O altă modalitate de alegere a ierarhilor a apărut la Novgorod în anul 1359, după retragerea arhiepiscopului Moise din motive de bătrânețe și boală. Mai marii cetății, dimpreună cu preoții, călugării și tot poporul, adunați pentru a alege un nou arhiepiscop, au hotărât să nu mai aleagă ei, oamenii, așa cum făcuseră până atunci, ci să ceară de la Dumnezeu un semn privind pe cel mai bun candidat și să urmeze voia Sa. Atunci au ales trei candidați potriviți, iar numele lor au fost scrise pe câte o bucată de hârtie și acestea au fost puse toate trei pe altarul Bisericii „Sfânta Sofia din Novgorod". Apoi, după ce s-au rugat lui Dumnezeu, un călugăr respectat a tras un bilețel și cel al cărui nume era scris pe bilet a fost ales arhiepiscop. Această modalitate a fost folosită apoi în mai multe împrejurări legate de alegerea ierarhilor în Biserica Rusă, precum și în alte Biserici Ortodoxe locale.

Un ultim aspect al acestei perioade ce trebuie avut în vedere, chiar dacă numai în mod rezumativ, este legat de viața culturală din această eră. Astfel, trebuie precizat faptul că prima categorie de texte originale

elaborate în Rusia kieveană au fost *cronicile*, dintre care cea mai reprezentativă a fost *Cronica lui Nestor* sau *Istoria vremurilor trecute* (*Povest vremennych let*). Problema legată atât de identificarea autorului acestei cronici și a perioadei când acesta a trăit, cât și de stabilirea numărului autorilor ei a rămas încă neclară. Sigur este însă faptul că ea a fost scrisă la Lavra Pecerska sau în contact cu această mănăstire. Această cronică acoperă perioada istorică dintre anii 862 și 1110, fiind inspirată și din unele izvoare bizantine, ea reprezentând principala sursă pentru cunoașterea începuturilor Bisericii Ortodoxe Ruse. *Cronica lui Nestor* are o mare însemnătate și pentru istoria poporului român, căci este unul dintre primele izvoare istorice care vorbește – în patru locuri – despre vlahii (*volohii*) de la Pontul Euxin. Alte cronici au apărut în diferite orașe rusești, spre exemplu la Novgorod, Pskov, Moscova etc.

Una dintre cele mai reprezentative scrieri teologice din perioada kieveană este *Patericul Lavrei Pecerska*, a cărui redactare a fost inițiată de călugărul Simeon de la această mănăstire, ajuns în anul 1214 episcop de Vladimir și Suzdal. În calitate de episcop, Simeon a adresat o scrisoare călugărului Policarp de la Lavra Pecerska, însoțită de biografiile unor monahi îmbunătățiți de la această mănăstire, dimpreună cu istorisirea minunilor săvârșite de ei. Policarp a completat colecția episcopului Simeon cu alte istorisiri și a predat întreaga colecție stareţului Akindin al acestei lavre. De-a lungul timpului, colecția de vieți ale sfinților kieveni a fost completată cu alte istorisiri, și așa a apărut *Patericul de la Pecerska* sau *Viețile Sfinților de la Lavra Pecerska*, lucrare publicată pentru prima dată în anul 1661. Primul autor de literatură religioasă din perioada kieveană este socotit *Luka Zidyata* (1036-1060), episcop de Novgorod, care a scris lucrări despre datoriile creștinilor ruși. Pe aceeași linie se înscrie și arhiepiscopul *Ioan de Novgorod* (1165-1187), autorul unei serii de lucrări privind responsabilitatea episcopului față de credincioșii săi, atrăgându-le atenția acestora cu privire la renunțarea la practicile lor păgâne.

Unul dintre cei mai reprezentativi autori ruși de texte omiletice și teologice din secolul al XII-lea a fost *Sf. Chiril de Turov* (1130-1183),

care a învățat limba greacă, având posibilitatea astfel să își lărgească mult orizontul său teologic. Sfântul Chiril s-a remarcat atât prin viața ascetică, trăind o perioadă în vârful unui stâlp, cât și prin darul său de mare orator, fiind numit de contemporanii săi *Hrisostom de Turov*. Episcopul Evghenie, un urmaș din secolul al XIX-lea al Sfântului Chiril pe scaunul episcopal de Turov, a publicat în anul 1880 operele renumitului său înaintaș, printre care se numără predici la toate duminicile din perioada Paștilor, începând cu Duminica Floriilor, precum și multe scrisori și rugăciuni compuse de acesta, dimpreună cu slujbe întregi. Viziunea Sf. Chiril de Turov despre rostul propovăduirii în Biserică a fost evidențiată de acesta prin precizarea că el nu a vorbit credincioșilor despre propriile sale păreri, ci a propovăduit Cuvântul lui Dumnezeu. Predicile Sf. Chiril de Turov au atât o valoare literară, cât și una documentară.

O ultimă lucrare, întru totul originală, din această perioadă a fost *Descrierea pelerinajului în Țara Sfântă* făcută de *stareţul Daniel* al Lavrei Pecerska la începutul secolului al XII-lea. Prin această lucrare a fost deschis drumul istorisirilor de peregrinări duhovnicești, care au culminat cu *Istorisirile Pelerinului Rus* din secolul al XIX-lea.

Toate aceste scrieri demonstrează procesul de continuă încreștinare a poporului rus și acoperă aproape toate dimensiunile vieții religioase.

VIII.2. Biserica Ortodoxă Rusă sub stăpânirea tătarilor

Fărâmițarea puterii politice a rușilor în mai multe centre, care se luptau adesea între ele, a favorizat în secolul al XIII-lea succesul invaziei mongolilor în teritoriile din centrul și sudul statelor ruse.

Din punct de vedere religios, acești invadatori erau la origine păgâni (șamaniști sau budiști), iar unii dintre ei creștini de tradiție nestoriană, dar din secolul al XIV-lea aceștia au devenit oficial musulmani. Cu toate acestea, în teritoriile aflate sub controlul lor, ei au avut întotdeauna o atitudine tolerantă din punct de vedere religios. Conducătorul mongolilor

se numea han, iar în izvoarele ruse era numit țar, cu sensul de împărat (de la latinescul *caesar*).

Sub conducerea lui *Genghis Han* (1206-1227), mongolii, după ce i-au înfrânt pe tătari în anul 1202 și i-au plasat ca avangardă a lor, au invadat Asia Centrală și au ajuns până în Europa. Din cauza acestei invazii concomitente în teritoriile ruse și în Europa, aceste două popoare au fost adesea confundate, deși ele au origini diferite. Ca urmare a acestui fapt, în multe izvoare se vorbește doar despre tătari, chiar dacă ei reprezentau doar o parte a forțelor invadatoare. Imperiul mongolilor a cunoscut cea mai mare expansiune a sa sub al treilea fiu al lui Genghis Han, *Ögedei* sau *Ogoday* (1229-1241), întinzându-se de la Oceanul Pacific până la Marea Neagră și din Centrul Asiei până în Orientul Mijlociu.

În anul 1235, Ögedei a înființat o capitală fortificată a acestui imperiu la *Karakorum* sau *Qara Qorum*, în Mongolia de astăzi. Totodată, el a încredințat hanului *Batu* sau *Baty* (1227-1255), nepotul său de frate, continuarea cuceririlor din ținuturile rusești și din Europa, astfel că acesta a ajuns până la Split la Marea Adriatică. La moartea lui Ögedei, Batu a întrerupt campania de cucerire din Europa Occidentală și s-a întors în Asia pentru a încerca să obțină conducerea imperiului de la Karakorum, dar fără succes, regența fiind asumată de văduva defunctului han, Töregene Khatun (1241-1246), în numele fiului ei *Güyük* (1246-1249). Occidentul a scăpat astfel de atacurile mongolilor, pe care francezii îi numeau *tartari*, respectiv cei care veneau din Tartar, adică din iad, de unde una dintre confuziile dintre mongoli și tătari.

În Asia, *Batu Han* a continuat cucerirea teritoriilor rusești, distrugând Moscova și Riazan în anul 1237, orașul Vladimir pe Kliazma în 1238, Cernigovul în 1239, apoi Kievul în anul 1240, dar unele cetăți din nord, în frunte cu Novgorodul, au rămas neatinse. În timpul acestor atacuri, au fost uciși chiar unii principi, așa cum a fost cazul principilor *Iuri Vsevolodovici* și *Vasilko* de Rostov, în anul 1238. De asemenea, în urma acestor cuceriri au avut de suferit și unii ierarhi, printre aceștia numărându-se mitropolitul Iosif al Kievului, amintit anterior, dar și episcopii

Mitrofan de Vladimir și *Simeon de Perejaslavl*, care au fost uciși. Totodată, pe lângă numărul mare de credincioși uciși, au fost omorâți și mulți preoți și călugări. În incursiunile lor, tătarii pârjoleau și distrugeau totul în calea lor, astfel că în cetățile rusești cucerite de ei au fost distruse multe palate princiare, precum și multe biserici.

În anul 1254, Batu Han a fondat capitala imperiului tătarilor din Europa de Răsărit, numit *Hoarda de Aur*, la *Sarai* (palat) pe Volga inferioară, de unde controla o mare parte din Rusia Europeană, de la Munții Ural la Carpați, iar în sud de la Marea Neagră la munții Caucaz. Principii statelor rusești cucerite au devenit vasali ai Hoardei de Aur, fiind nevoiți să meargă la Sarai pentru a prezenta omagiile lor hanului și obligați să plătească un tribut (*vykhod*), care la început consta în blănuri, apoi în bani. Mai mult decât atât, în caz de necesitate, rușii trebuiau să ofere hanului asistență militară.

Pe perioada ocupației tătarilor, conducerea principatelor rusești era exercitată de marele principe de Vladimir, care avea și responsabilitatea de a colecta tributul datorat Hoardei de Aur, dar toți principii erau confirmați la început de han printr-un act numit *jarlik*.

În timp ce orașele din centrul și sudul teritoriilor ruse erau cotropite de tătari, în nord-vest rușii trebuiau să facă față atacurilor suedezilor și ale teutonilor. În acest sens, în ziua de 15 iulie a anului 1240, fiul marelui principe rus *Iaroslav al II-lea de Vladimir*, Alexandru Iaroslavici, în vârstă de doar 20 de ani, repurta o importantă victorie împotriva suedezilor conduși de *Birger Magnusson* (1248-1266), în urma căruia principele rus primea supranumele de *Nevski*. Totodată, în anul 1242, același principe îi înfrângea, în bătălia de la lacul Peipus, pe cavalerii teutoni, asigurând astfel granița de nord-vest a teritoriilor rusești.

În urma acestor victorii, Alexandru Nevski s-a angajat, alături de tatăl său, în purtarea unor tratative cu Hoarda de Aur, cu scopul de a ușura situația rușilor supuși hanului. În timpul călătoriei la *Qara Qorum*, Iaroslav al II-lea a fost otrăvit. Totodată, cu prilejul vizitei sale la Sarai, Alexandru Nevski a încheiat un tratat de alianță cu Batu Han, prin care a reușit să securizeze teritoriile rusești.

Lui Batu Han, care a murit la Sarai în anul 1255, i-a urmat fiul său, *Sartaq Han*, de credință creștină nestoriană, dar care a murit după un an. La conducerea Hoardei de Aur a urmat fiul lui Sartaq, *Ulaghchi*, în vârstă de doar zece ani, dar și acesta a murit după numai un an.

După moartea lui Alexandru Nevski, relațiile dintre ruși și Hoarda de Aur au fost determinate în continuare pe bază de tratate reînnoite, dar și prin evoluția legăturilor dintre tătari și ruși, care s-au concretizat chiar prin unele înrudiri dintre reprezentanții acestor două tradiții, cum a fost cazul prințului *Teodor de Smolensk*, mort în anul 1299, care se căsătorise cu fiica hanului Mengu Temir. De asemenea trebuie precizat că toleranța Hoardei de Aur în special față de Biserica Ortodoxă Rusă a fost determinată și de bunele relații dintre aceasta și Imperiul Bizantin sub primii împărați paleologi, ca urmare a faptului că mongolii i-au învins pe selgiucizii din Asia Mică în secolul al XIII-lea, iar câte una dintre fiicele împăraților bizantini Mihail al VIII-lea (1259-1282), Andronic al II-lea (1282-1328) și Andronic al III-lea (1328-1341) au fost căsătorite cu hani ai Hoardei de Aur.

În urma clarificării relațiilor dintre autoritatea Hoardei de Aur și supușii ruși s-a ajuns la o perioadă de oarecare relaxare pentru Biserica Ortodoxă Rusă din teritoriile supuse autorității tătarilor, mai ales că aceștia nu se opuneau convertirilor la credința ortodoxă. Un aspect al acestei destinderi a fost ilustrat prin faptul că mitropolitul Chiril al II-lea (1242-1281) a numit, cu acordul hanului, în anul 1263, un episcop ortodox de Sarai, cu numele de *Mitrofan*. Același mitropolit a primit în anul 1279 un act oficial (*jarlik*), emis de hanul *Möngke-Timur* (1267-1281), prin care era recunoscută sfințenia credinței creștine, precum și inviolabilitatea bisericilor și a averilor bisericești, iar clerul ortodox era scutit de tribut față de Hoarda de Aur.

Pe parcursul secolului al XV-lea, în urma unor lupte interne, Hoarda de Aur s-a împărțit în patru *hanate*, și anume: primul a rămas la centrul vechi de la *Sarai*; al doilea organizat în *Crimeea*, în anul 1430; al treilea cu centrul la *Kazan*, începând din anul 1438; al patrulea la *Astrahan*, începând din anul 1466.

La sfârșitul secolului al XV-lea, *Timur Lenk* (1370-1405), emirul mongol al Transoxianiei, regiune care corespundea aproximativ Uzbekistanului de astăzi, a atacat și distrus, între anii 1492 și 1495, centrele *Sarai* și *Kazan*, și apoi hanatul din Crimeea, care în urma acestui eveniment, deși s-au redresat, au devenit tot mai vulnerabile.

În anul 1480, marele principe de Vladimir și Moscova, *Ivan al III-lea cel Mare* (1462-1505), a refuzat să mai plătească tribut către Hoarda de Aur, fapt ce a provocat un conflict deschis cu hanul Ahmed. Armatele celor doi conducători s-au întâlnit pe râul Ugra, dar conflictul s-a încheiat fără vărsare de sânge, datorită retragerii armatei tătare. În urma acestui conflict, Ivan al III-lea a eliberat Moscova de sub tutela Hoardei de Aur. Mai târziu, capitala hanatului, Serai, a fost definitiv distrusă în anul 1502.

Hanatul de Kazan a fost cucerit de Ivan al IV-lea cel Groaznic (1547-1584), iar hanatul de Astrahan a fost cucerit în anul 1556. Hanatul tătarilor din Crimeea, aflat sub protecția Imperiului Otoman, a rezistat până în anul 1783, când a fost cucerit de armata rusă, în timpul împărătesei Ecaterina a II-a (1762-1796), peninsula Crimeea fiind anexată Imperiului Țarist.

În plină perioadă de ocupație mongolă, Biserica Ortodoxă Rusă a fost susținută mai ales prin afirmarea monahismului rus, care a influențat atât viața religioasă și culturală, cât și pe cea social-politică. Unul dintre cei mai importanți reprezentanți ai monahismului rus din această perioadă a fost *Sf. Serghie de Radonej* (†25 septembrie 1392), unul dintre cei mai populari sfinți ruși din toate timpurile. Sfântul Serghie s-a născut în satul Varnița lângă Rostov, în anul 1314 sau, conform altor opinii, în 1320, primind la botez numele de Bartolomeu. La vârsta de 24 ani, Bartolomeu a fost călugărit la Mănăstirea „Sfânta Treime" de lângă localitatea Radonej, înființată de el, primind numele de Serghie. În anul 1354, el a fost hirotonit ieromonah și numit egumen al comunității adunate în jurul său.

Activitatea Sfântului Serghie s-a desfășurat în perioada apariției curentului isihast la Muntele Athos. În cadrul Mănăstirii „Sfânta Treime", acest sfânt a înființat o mare bibliotecă cu literatură patristică.

La început, monahii care l-au urmat pe Sfântul Serghie duceau o viață duhovnicească de tradiție idioritmică, trăind în mici comunități independente una de cealaltă. Lucrarea extraordinară a acestui nevoitor întru cele duhovnicești a ajuns să fie apreciată chiar și de patriarhul ecumenic Filotei Kokkinos (1353-1354, 1364-1376), care l-a îndemnat pe Sfântul Serghie să îi adune pe toți monahii într-o singură mănăstire după regula cenobitică (comunitară) de la Mănăstirea Studion din Constantinopol.

Sfântul Serghie i-a trimis pe mulți dintre membrii comunității adunate în jurul său pentru a face misiune, rezultatul acestor acțiuni constând în întemeierea de multe alte comunități după modelul Mănăstirii „Sfânta Treime".

În cadrul mănăstirii întemeiate de Sfântul Serghie a fost pictată, de către Sf. Andrei Iconograful, sau *Andrei Rubliov* (1360/1370-1426/1430), icoana Sfintei Treimi sub forma celor trei tineri prezenți la stejarul din Mamvri (cf. *Facerea* 18, 1 ș.u.), devenită cea mai răspândită reprezentare a Sfintei Treimi în întreaga lume.

VIII.3. **Biserica Rusă din teritoriile cucerite de statul lituaniano-polonez**

Profitând de distrugerile lăsate în urmă de invazia tătarilor în sud-vestul teritoriilor rușilor kieveni, regele Cazimir al III-lea al Poloniei (1333-1370) a cucerit, la mijlocul secolului al XIV-lea, principatele *Galiția (Halici)* și *Vladimir de Volînia* din Ucraina de astăzi, teritorii cunoscute în Evul Mediu și sub numele de *Rutenia*.

Ținutul Galiției a fost un principat al rușilor kieveni în jurul cetății Halici, care s-a unit cu ținutul Vladimir de Volînia în anul 1199, formând, sub marele principe *Roman* (†1205), membru al dinastiei rurikizilor, Principatul de Halici-Vladimir. Acest principat s-a afirmat pe timpul principelui *Daniel de Halici* (1253-1264), chiar dacă, în anul 1240 teritoriile sale au fost devastate de tătari. Principele Daniel a oscilat între oferta papală de a deveni catolic și perspectiva de a rămâne în credința ortodoxă, hotărând, într-un final, în favoarea credinței ortodoxe, de

care se pare că nu a vrut niciodată să se separe, ceea ce i-a atras o aspră mustrare din partea papei de la Roma.

În anul 1569, în urma unirii de la Lublin dintre regatul Poloniei și marele ducat al Lituaniei, întregul teritoriu al fostului Principat Halici-Vladimir a fost încorporat coroanei poloneze și împărțit administrativ în cinci voievodate. De la sfârșitul secolului al XVIII-lea, fostul teritoriu al acestui principat a fost încorporat Imperiului Habsburgic până în anul 1918, când a fost trecut în cadrul Ucrainei Sovietice.

În Principatul Galiției a existat o eparhie ortodoxă începând din anul 1134, cu reședința la Halici. Între anii 1303-1347, această eparhie a fost ridicată la rang de Mitropolie, primul mitropolit fiind *Nifon* (1303-1305), recunoscut de Patriarhia Ecumenică. În anul 1540, sediul eparhiei de Galiția a fost mutat de la Halici la Lemberg sau Lvov (Lviv). După actul unirii rutenilor cu Roma de la Brest-Litovsk din anul 1595/1596, eparhia de Lemberg a rămas ortodoxă până la sfârșitul secolului al XVII-lea, când s-a unit cu Roma.

Un alt principat al rușilor kieveni din Europa Răsăriteană a fost cel de *Polotsk*, care fusese încreștinat în tradiția ortodoxă de principesa *Rogneda* (†1002), una dintre primele soții ale principelui Vladimir I și mama principelui Iaroslav cel Înțelept. În anul 1240, în fața invaziei cavalerilor teutoni, reprezentanții acestui principat, care corespundea aproximativ teritoriului Bielorusiei de astăzi, au solicitat protecția marelui ducat al Lituaniei. Lituanienii au dat curs cererii principatului, iar începând din anul 1307 l-au încorporat pe acesta în cadrul ducatului lor. În anul 1316, în orașul *Novogrodek* din acest principat a fost numit un mitropolit care purta titlul de mitropolit al „Kievului și al tuturor rușilor kieveni". Patriarhia Ecumenică a aprobat înființarea acestui scaun mitropolitan dar cu *caracter misionar*, pentru a contracara propaganda catolică.

Ducatul Lituaniei a cunoscut cea mai mare expansiune sub marele duce *Olgerd* sau *Algirdas* (1345-1377), întinzându-se de la statele baltice de astăzi până la Marea Neagră, iar la Răsărit până la limitele statelor de sub autoritatea Moscovei. În urma înfrângerii tătarilor în bătălia de pe Nipru, din anul 1362, Algirdas a ocupat Kievul și a solicitat Patriarhiei

Ecumenice restaurarea mitropoliei acestei cetăți. Aceste acțiuni menite să reducă puterea Moscovei au fost blocate însă pe plan politic prin sprijinul Hoardei de Aur, iar pe plan bisericesc prin activitatea mitropolitului *Alexei al Moscovei* (1354-1378). După moartea lui Algirdas în anul 1377, puterea lituanienilor a scăzut, ca urmare a luptelor dintre urmașii acestui principe care a avut 18 copii. Unul dintre aceștia a devenit mai târziu regele Vladislav al II-lea al Poloniei.

În anul 1386, a fost încheiat un act de unire între Polonia și Lituania, prin căsătoria marelui duce lituanian *Vladislav Jagiello*, fiul lui Algirdas, cu prințesa poloneză *Hedwiga*, și încoronarea acestui principe ca rege al Poloniei (1386-1434). Până în anul 1386 lituanienii erau în mare parte păgâni, dar aveau o atitudine tolerantă față de creștini, mai ales că unii dintre membrii familiei lituaniene domnitoare erau de credință creștină. Prin pactul din anul 1386, Vladislav a acceptat credința catolică, s-a botezat și a luat numele creștin de Alexandru, iar credința catolică a devenit credința oficială a lituanienilor.

În urma acestor evenimente, situația ortodocșilor, mai ales a celor din teritoriul propriu-zis lituanian, s-a înrăutățit. Primii ortodocși expuși unor măsuri coercitive sub stăpânirea polono-lituaniană au fost cei implicați în căsătorii mixte, în astfel de cazuri partea ortodoxă fiind obligată să accepte credința catolică. În cronicile rusești se istorisește despre doi boieri lituanieni ortodocși, care, neacceptând credința catolică, au fost executați din ordinul regelui Vladislav.

În teritoriile fostelor principate kievene ocupate de lituanieni, noii stăpâni, deși ei nu erau de credință ortodoxă, se comportau cu îngăduință față de Biserica Ortodoxă, iar cu excepția cazurilor de căsătorii mixte, ducii lituanieni au garantat ortodocșilor dreptul de a-și păstra credința lor. De asemenea, stăpânitorii lituanieni au respectat proprietățile Bisericii Ortodoxe din teritoriile supuse lor.

În urma noii situații politice după anul 1386, mitropolia de Halici sau a Galiției și-a încetat existența în anul 1414. Ca urmare a acestui fapt, mitropolitul de la Novogrodek s-a mutat în anul 1459 la Kiev, în urma obținerii autocefaliei de către Biserica Rusă. Unul dintre mitropoliți

Kievului de la începutul secolului al XV-lea a fost *Grigorie Țamblac* (†1420), înrudit cu mitropolitul Ciprian al Moscovei. Vlădica Grigorie a trăit și a activat mai mult în Țările Române și a participat la Conciliul latin de la Konstanz (1414-1418), unde a ajuns către sfârșit. Acesta a trecut la cele veșnice la Kiev, la scurt timp după întoarcerea sa de la sinod.

Pe baza unui nou tratat între Polonia și Lituania, numit „*Unirea de la Lublin*", din data de 1 iulie 1569, menționat mai sus, Lituania a păstrat controlul asupra teritoriilor ruse din nord, în Bielorusia de astăzi, iar Polonia asupra celor din sud, în special din Ucraina de astăzi. Împărțiți astfel, rușii s-au diferențiat tot mai mult în trei grupe: *rușii mari* de la Novgorod și cei din statele moscovite de sub stăpânirea Hoardei de Aur; *rușii albi* de sub lituanieni, respectiv bielorușii de mai târziu; *ucrainenii*.

Sub presiunea Bisericii Catolice, polonezii au impus unirea de la Brest-Litovsk, din anul 1595-1596, prin care ortodocșii din Galiția erau atrași la unirea cu Roma.

În urma unirii de la Brest-Litovsk, Patriarhia Ecumenică a numit în anul 1620 un nou mitropolit la Kiev, în persoana lui *Iov*. Unul dintre cei mai cunoscuți mitropoliți ai Kievului din această perioadă a fost *Petru Movilă* (1633-1647), fiul lui Simion I Movilă, domnitor al Valahiei (1600-1601, 1601-1602) și al Moldovei (1606-1607), numit mitropolit al Kievului de patriarhul ecumenic Chiril Lucaris. Ajuns mitropolit, Petru Movilă a înființat la Kiev, în anul 1636, în cadrul Lavrei Pecerska, o *Școală de Teologie Ortodoxă*, la care se preda în limbile latină și polonă. Această școală a devenit în anul 1701 *Academia Movileană*, la care au predat o serie de mari teologi ruși. Această academie a fost închisă în anul 1817, apoi redeschisă în anul 1992.

Petru Movilă a fost autorul mai multor lucrări de teologie, dintre care cea mai cunoscută a fost *Mărturisirea de credință*, bazată pe întrebări și răspunsuri. Aceasta a fost scrisă în limba latină și tradusă în limba greacă, fiind îndreptată la Sinodul de la Iași din anul 1642.

Prin tratatul de la Perejaslavl, din anul 1654, Ucraina din partea stângă a fluviului Nipru a trecut sub forma Hatmanatului cazac autonom

în cadrul Imperiului Rus. În urma acestor schimbări politice, patriarhul ecumenic Dionisie al IV-lea (†1696) a adresat în anul 1686 o scrisoare patriarhului Moscovei, *Ioachim Savelov* (1674-1690), prin care Mitropolia Kievului, păstorită atunci de mitropolitul Ghedeon, a fost trecută în jurisdicția Patriarhiei Moscovei.

În anul 1772, în urma a ceea ce s-a numit *împărțirea Poloniei*, fostul teritoriu al Principatului de Polotsk a intrat în componența Imperiului Rus. De asemenea, după cea *de-a doua împărțire a Poloniei*, din anul 1793, sub autoritatea Imperiului Rus a intrat și Ucraina. În urma acestor cuceriri politice, Biserica Ortodoxă Rusă din toate fostele teritorii ale rușilor kieveni a intrat sub jurisdicția Patriarhiei Moscovei.

VIII.4. **Mitropolia Moscovei între anii 1308-1448**

În timpul stăpânirii Hoardei de Aur asupra rușilor, s-a afirmat tot mai mult Principatul Moscovei. Acest oraș a fost menționat pentru prima dată în anul 1147, în mesajul prințului kievean *Iuri Dolgoruki* (1149-1151, 1155-1157), care îl propunea ca loc de organizare a unui consiliu al principilor. În anul 1156, acest principe a fondat oficial orașul Moscova, pe care l-a înconjurat cu creneluri de apărare din lemn. În anul 1263, Moscova a devenit reședință princiară.

În anul 1272, *Daniel Alexandrovici* (1272-1303), fiul cel mai tânăr al lui Alexandru Nevski, a ajuns principe al Moscovei. Acesta, urmând exemplul tatălui său, s-a străduit să poarte relații pașnice cu Hoarda de Aur. În cadrul reședinței sale, în anul 1282, pe malul drept al râului Moscova, principele Daniel a întemeiat Mănăstirea Danilov, pe care a închinat-o Sf. Daniel Sihastrul și care a devenit atât necropola acestui principe, cât și reședința mitropoliților Moscovei pentru o perioadă de timp. În anul 1302, același principe a moștenit Principatul de Pereiaslavl-Saleski, care a rămas apoi legat de Moscova și a contribuit astfel la afirmarea acestui principat. Înainte de a muri, Daniel s-a călugărit și a luat marea schimă, practică întâlnită printre principii ruși.

Afirmarea Principatului Moscovei a intrat într-o nouă fază chiar în timpul domniei fiului și urmașului lui Daniel Alexandrovici, principele *Iuri al III-lea Danilovici* (1303-1325), care a extins granițele principatului său prin încorporarea principatelor de Moșaisk și Tver. În urma unui conflict cu principele Mihail de Tver, principele Juri a fost chemat la Serai, în capitala Hoardei de Aur, fiind nevoit să stea aici pentru doi ani de zile. În timpul rezidenței sale la Serai, principele moscovit s-a împrietenit cu hanul Ozbeg și s-a căsătorit cu sora acestuia – care s-a botezat și a luat numele de Agafia –, primind în schimb, deși pentru o scurtă perioadă, titlul de Mare Principe de Vladimir. În urma izbucnirii unui conflict între principele moscovit și fiul lui Mihail de Tver, Dimitrie, Iuri a fost ucis de către oponentul său în fața hanului.

După moartea marelui principe Juri, la conducerea Principatului Moscovei a urmat fratele mai mic al acestuia, *Ivan I Danilovici Kalita* (1325-1341). Acest principe l-a invitat pe mitropolitul *Petru I* (1308-1326) să se mute de la Vladimir la Moscova. Conform unora (John Meyendorff), Petru I și-a schimbat reședința la Moscova în anul 1308, în timp ce alții (Pitirim de Volokolamsk) sunt de părere că acest eveniment a avut loc abia în anul 1325. Cu toate acestea, ierarhul și-a păstrat în continuare titlul de mitropolit al Kievului. Prezența întâistătătorului Bisericii Ruse la Moscova și sprijinul direct pe care acesta l-a acordat principilor de aici au contribuit la afirmarea Moscovei în fața celorlalte state rusești.

Odată cu trecerea la cele veșnice a marelui principe Juri, titlul de *mare principe de Vladimir* a fost dobândit de Dimitrie de Tver, iar după moartea samavolnică a acestuia în anul 1326, acesta a fost preluat de fiul său, Alexandru Mihailovici. Răscoala populației din Tver împotriva Hoardei de Aur din anul 1327, înfrângerea ei și fuga principelui Alexandru în teritoriile ocupate de lituanieni au făcut ca, în anul 1328, hanul Ozbeg să retragă acest titlu principelui Alexandru Mihailovici și să i-l ofere principelui *Ivan I al Moscovei*. Ca urmare a acestei hotărâri și datorită faptului că la Moscova era și reședința mitropolitului rus, acest principat a devenit Marele Principat al rușilor.

În ceea ce îl privește pe mitropolitul Petru I, situația sa este una neobișnuită în istoria Bisericii Ortodoxe Ruse. Originar din Volînia, acest ierarh a fost propus de principele Iuri Lovovici ca mitropolit al Galiției, dar patriarhul ecumenic *Atanasie I* (1289-1293, 1303-1309) l-a numit, la recomandarea mitropolitului Maxim, mitropolit al Kievului. Potrivit istorisirii vieții sale, scrisă de episcopul Prohor al Rostovului, Petru a fost hirotonit episcop la Constantinopol chiar de patriarhul ecumenic Atanasie I.

În timpul păstoririi sale, mitropolitul Petru a publicat o ordonanță, prin care rânduia ca preoții rămași văduvi să se călugărească, altfel nemai având voie a săvârși cele sfinte. Totodată, el orânduia ca preoții bețivi să nu mai fie recunoscuți ca preoți adevărați. În momentul instalării sale la Moscova, acest mitropolit i-a prorocit prințului *Ivan I* că „orașul tău va fi vestit între toate orașele ruse și ierarhii Bisericii vor locui în acest oraș". Mitropolitul Petru I a trecut la cele veșnice în anul 1326.

Urmașul mitropolitului Petru I, ales abia după doi ani, a fost *Teognost* (1328-1353), primul mitropolit ales de Patriarhia Ecumenică direct pentru Moscova, fapt care a devenit apoi regulă generală în viața Bisericii Ortodoxe Ruse. Mitropolitul Teognost, de origine greacă, a sprijinit politica marelui principe Ivan Danilovici. Astfel, în momentul în care principele Alexandru de Tver împreună cu populația din acest ținut s-au ridicat împotriva Moscovei, mitropolitul moscovit l-a excomunicat atât pe principe Alexandru, cât și întreaga populație din Tver.

Al treilea mitropolit al Moscovei a fost *Alexei* (1354-1378), moscovit de origine, fiind fiul guvernatorului orașului în timpul principelui Daniel Alexandrovici. Nașul de botez al lui Alexei a fost Ivan Danilovici, care a ajuns apoi mare principe al Moscovei. Tânărul Alexei s-a călugărit de tânăr și a fost remarcat de mitropolitul Teognost, care l-a promovat și l-a hirotonit episcop-vicar de Vladimir. Totodată, înainte de moartea sa, acesta l-a recomandat pe Alexei patriarhului ecumenic Filotei Kokkinos, care l-a recunoscut ca mitropolit al Kievului și al întregii Rusii cu sediul la Moscova. În aceeași perioadă, în cadrul Patriarhiei Ecumenice se făceau mari presiuni din partea lituanienilor și a polonezilor pentru

obținerea recunoașterii unui mitropolit pentru ortodocșii din teritoriile rusești ocupate de aceștia, astfel că, având în vedere și propaganda catolică din principatele ruse supuse lituanienilor, aceasta a optat pentru recunoașterea mitropolitului de Kiev cu sediul la Moscova, ca întâistătător al întregii Biserici Ortodoxe Ruse.

Mitropolitul Alexei a fondat în anul 1365 Mănăstirea Arătării miraculoase a Arhanghelului Mihail din Kremlin și și-a instalat reședința în orașul Moscova. Acest mitropolit a sprijinit în mod decisiv politica principelui *Dimitrie Ivanovici* (1359-1389), atât prin asigurarea regenței în perioada de minorat a principelui, ajuns pe tron la vârsta de doar nouă ani, cât și prin susținerea acestuia în fața hanului Hoardei de Aur pentru obținerea titlului de mare principe, titlu râvnit și de alți principi.

Mitropolitul Alexei a sprijinit, de asemenea, și dezvoltarea culturii teologice rusești, de la el rămânând o traducere a celor patru Evanghelii din limba greacă în limba slavonă. Mai mult decât atât, acest mitropolit a contribuit și la îmbunătățirea relațiilor cu Hoarda de Aur, prin vindecarea miraculoasă, în anul 1357, a Tajdulei, soția hanului *Canibek* (1341-1357). Mitropolitul Alexei a trecut la cele veșnice în anul 1378 și a fost înmormântat în mănăstirea ctitorită de el. Mai târziu, acesta a fost trecut în rândul sfinților, fiind cinstit în întreaga Biserică Rusă.

Marele principe Dimitrie Ivanovici a fost primul conducător rus care a câștigat o bătălie importantă împotriva tătarilor, la *Kulikovo* pe Don, în anul 1380. În urma acestei confruntări militare, care a marcat începutul emancipării ruse de sub jugul tătar, marele principe a primit supranumele de *Donskoi*. Acest conducător rus a fost foarte atașat de *Sf. Serghie de Radonej*, care i-a botezat trei copii și care l-a binecuvântat înainte de începerea bătăliei de la Kulikovo.

Alegerea succesorului mitropolitului Alexei a fost foarte complicată, deoarece marele principe îl susținea pe duhovnicul său, Mitjas, pentru care a încercat fără succes să obțină aprobarea mitropolitului Alexei, când acesta era încă în viață. După moartea mitropolitului Alexei, marele principe l-a trimis pe candidatul său cu o delegație la Constantinopol pentru a fi confirmat și hirotonit mitropolit, dar acesta a murit

pe drum, în anul 1379. Delegații care îl însoțeau pe Mitjas l-au ales în locul său pe arhimandritul Pimen, dar Patriarhia Ecumenică a intervenit pentru a evita împărțirea mitropoliei Kievului între ruși și lituaniano-polonezi, căci aceștia doreau să aibă propriul mitropolit pentru ortodocșii supuși lor. Astfel, urmașul direct al mitropolitului Alexei a fost *Ciprian Țamblac* (1381-1382, 1390-1406), originar din Târnovo, care petrecuse o perioadă la Muntele Athos, fiind ucenic al Sf. Grigorie Palama și care, datorită reputației sale, fusese trimis de patriarhul Filotei, în anul 1373, în Lituania și în ținuturile rusești pentru a-i împăca pe principii din Lituania și Tver cu mitropolitul Alexei. Ca urmare a înrăutățirii relațiilor dintre Moscova și Lituania, sinodul local al Patriarhiei Ecumenice a hotărât, în anul 1375, să nu divizeze Biserica Rusă, propunând ca Ciprian să fie numit mitropolit al Kievului și al Lituaniei, cu scopul de a uni aceste teritorii ale Bisericii Ruse.

După moartea mitropolitului Alexei, mitropolitul Ciprian nu a fost recunoscut la Moscova decât în anul 1381, dar, înainte de a ajunge acolo, acesta a vizitat eparhiile kievene, fapt ce a contribuit la consolidarea unității Bisericii Ruse răspândite sub diferite stăpâniri. De la Moscova, unde nu era bine văzut de marele principe, mitropolitul Ciprian a fugit în anul 1382 și a petrecut mai mulți ani prin Lituania și la Constantinopol. La Moscova, marele principe l-a numit mitropolit pe *Pimen* (1382-1384), care fusese hirotonit mitropolit de patriarhul Nil Kerameus (1379-1388), în timp ce mitropolitul Ciprian peregrina prin ținuturile ruse, iar lui Pimen i-a urmat mitropolitul *Dionisie* (1384-1385). Mitropolitul Ciprian a fost rechemat la Moscova de fiul și urmașul lui Dimitrie Donskoi, marele principe *Vasile I Dimitrievici* (1389-1425), păstorind aici până la moartea sa, survenită în anul 1406. Mitropolitul Ciprian al Kievului și al întregii Rusii s-a străduit să asigure unitatea tuturor eparhiilor ruse, atât cele de sub autoritatea Moscovei, cât și cele de sub cea lituaniană. Această unitate a fost favorizată și de faptul că, în anul 1391, marele principe Vasile I s-a căsătorit cu principesa Sofia, fiica marelui principe Vytautas al Lituaniei. Potrivit unei istorisiri, în anul 1395, pe parcursul păstoririi mitropolitului Ciprian, trei demnitari ai Hoardei de Aur au

mers la Moscova pentru a cere marelui principe să se boteze, aceștia fiind botezați personal de mitropolit, cu numele de Anania, Azaria și Misael, în râul Moscova, în prezența unei mari mulțumi de oameni, naș fiindu-le însuși principele. Acest act public exprimă evoluția relațiilor dintre Hoarda de Aur și tradiția rusă. Cu patru zile înainte de trecerea sa la cele veșnice, în ziua de 16 septembrie 1406, mitropolitul Ciprian a scris un testament, rânduind ca acesta să fie citit public, la înmormântarea sa, de către episcopul Grigorie de Rostov, practică necunoscută până atunci în Biserica Rusă. Prin acel testament, mitropolitul cerea iertare tuturor celor care îl cunoscuseră, atât celor care i-au făcut bine, cât mai ales celor care au fost împotriva sa.

După moartea mitropolitului Ciprian, care a fost ulterior trecut în rândul sfinților, Patriarhia Ecumenică l-a ales ca mitropolit al Kievului și al întregii Rusii pe ieromonahul Fotie, originar din Pelopones, care a fost hirotonit ierarh la data de 1 septembrie 1408 de către patriarhul Matei (1397-1410). În drum spre Moscova, mitropolitul *Fotie* (1408-1431) a petrecut șase luni la Kiev, ajungând la destinație în primăvara anului 1410. Acest mitropolit a păstorit atât în timpul domniei marelui principe *Vasile I Dimitrievici*, cât și sub marele principe *Vasile al II-lea Vasilievici* zis *cel Orb* (1425-1433, 1433-1446, 1447-1462), ambii principi având relații încordate cu Hoarda de Aur. Din cauza conflictelor dintre Vasile al II-lea și rudele sale lituaniene din partea mamei sale, care au dus chiar la orbirea principelui, dar și a relațiilor încordate cu Hoarda de Aur, mitropolitul Fotie a avut și el de suferit. Astfel, în anul 1410, în timpul unei vizite la Vladimir acesta a fost urmărit de tătari, reușind să scape cu viață ascunzându-se într-o biserică.

Una dintre grijile acestui mitropolit a fost aceea de a mijloci cât mai multe ajutoare materiale către Patriarhia Ecumenică, aflată într-o stare avansată de sărăcie. O a doua mare grijă a mitropolitului Fotie a fost apărarea unității canonice a Bisericii Ruse din toate teritoriile rusești, atât din cele de sub stăpânirea tătară, cât și din cele supuse lituanienilor. În acest sens, el a reușit să obțină de la Patriarhia Ecumenică, în anul 1420, desființarea mitropoliei ortodoxe înființată prin strădania marelui principe lituanian Vytautas.

Pe plan intern, mitropolitul Fotie s-a confruntat cu erezia *strigolnicilor*, apărută cu aproape un secol înainte în orașul Pskov, de unde s-a răspândit la Novgorod și la Tver. Originea denumirii acestei erezii ar fi putut veni de la frizura specială a primilor reprezentanți ai ei sau de la faptul că adepții ei nu purtau barbă. Erezia strigolnicilor a fost răspândită de secta formată din membri ai clerului inferior și din oameni de rând. Membrii acestei secte îi criticau în general pe cei bogați, care – potrivit lor – îi tratau pe cei săraci ca pe niște sclavi, de unde și caracterul social al acestei mișcări eretice. Primii reprezentanți sau întemeietorii sectei strigolnicilor au fost diaconii Carp și Nichita. Acești eretici respingeau ierarhia sacramentală și viața monahală, precum și Botezul, Preoția, Împărtășania și Spovedania, pentru că acestea se administrau, potrivit lor, contra unor sume mari de bani oferite preoților. Totodată, strigolnicii condamnau simonia și viața de plăceri a clerului și cereau dreptul laicilor de a predica. Diaconul Carp a câștigat la Pskov mulți ucenici, dar a trebuit să fugă la Novgorod, unde a profitat de îngăduința arhiepiscopului Moise, dar apoi mai mulți episcopi, precum și autoritățile civile au luat măsuri mai aspre împotriva lui. Mitropolitul Fotie este cel care a luat măsuri concrete împotriva acestei erezii, care se crede că s-a stins în timpul păstoririi sale, mai precis în jurul anului 1427.

Datorită vieții sale duhovnicești înalte, mitropolitul Fotie a fost înștiințat de către un înger despre sfârșitul său și, pregătit fiind, a trecut în lumea drepților în vara anului 1431, iar mai târziu a fost trecut în rândul sfinților.

După moartea mitropolitului Fotie, marele principe al Moscovei și clerul moscovit l-au propus ca mitropolit pe episcopul Iona de Riazan, dar, în același timp, marele duce al Lituaniei Svidrigailo, cu consimțământul clerului ortodox din provinciile rusești supuse lui, a propus, în anul 1432, alegerea ca mitropolit al Kievului și al întregii Rusii a episcopului Gherasim de Smolensk. În anul 1434, episcopul Gherasim a mers la Constantinopol și, fiind un susținător al unirii cu Roma, a fost confirmat de Patriarhia Ecumenică în demnitatea de mitropolit al Kievului. După un an însă, Gherasim a fost acuzat de trădare și erezie, iar pe baza acestor acuzații

a fost executat. După acest eveniment, moscoviții au reluat proiectul lor de a-l impune pe Iona ca mitropolit al Kievului și al întregii Rusii și l-au trimis la Constantinopol, în anul 1436, pentru a fi confirmat. Episcopul Iona era cunoscut ca un înverșunat antiunionist, astfel că patriarhul Iosif împreună cu împăratul Ioan al VIII-lea Paleologul l-au propus ca mitropolit pe *Isidor* (1436-1441), care era în acel timp stareț al Mănăstirii „Sfântul Dimitrie" din Constantinopol. Informațiile privind originea și anul nașterii lui Isidor sunt contradictorii, unii afirmând că era originar din Moreea, în Pelopones, alții că ar fi fost chiar din Constantinopol, iar istoriografia rusă din secolul al XIX-lea considerând că acesta ar fi avut origini slave și s-ar fi născut în Tesalonic. În orice caz, Isidor a fost foarte apropiat de împăratul Manuel al II-lea (1391-1425), poate datorită faptului că ar fi fost chiar fiul natural al unui membru al dinastiei paleologilor. Așadar, atitudinea pătimașă a lui Isidor în favoarea unirii cu Roma poate să fi venit din legătura sa cu ultimii împărați paleologi unioniști. Totodată, simpatia lui Isidor față de catolici a fost stimulată și de faptul că el vorbea limba latină, fiind trimis în anul 1434 de împăratul Ioan al VIII-lea (1425-1448) la Conciliul de la Basel, deschis încă din anul 1431.

Mitropolitul Isidor a ajuns la Moscova în Săptămâna Luminată a anului 1437 și a fost foarte bine primit, dar îndată ce a avut ocazia el i-a vorbit marelui principe Vasile al II-lea despre planurile împăratului Ioan al VIII-lea Paleologul și ale patriarhului Iosif de a participa la „al optulea Sinod Ecumenic" în Occident, pentru a se uni cu Biserica Romei, precizând că el, Isidor, a fost invitat să participe la acel sinod și dorea să plece cât mai repede. Marele principe i-a răspuns mitropolitului că Biserica Rusă a păstrat vreme de peste 440 de ani învățătura ortodoxă transmisă prin Sf. Principe Vladimir și că ei nu sunt de acord să se unească cu Roma. După unele izvoare, mitropolitul Isidor ar fi promis principelui că nu va aduce nimic nou de la acel sinod și, în final, a plecat fără aprobarea lui Vasile al II-lea. La Conciliul de la Ferrara-Florența (1438-1439), mitropolitul Isidor al Kievului a fost unul dintre cei mai înfocați susținători ai unirii dintre ortodocși și catolici și a semnat actul de unire din 6 iulie 1439.

La scurt timp după aceea, papa Eugeniu al IV-lea l-a numit pe Isidor, în data de 17 august 1439, *Legatus a latere*, adică ambasador al papei cu autoritatea de a acționa în numele acestuia, pentru Lituania, Letonia, Polonia și întreaga Rusie. De asemenea, la 18 decembrie 1439, Isidor a fost ridicat la rangul de Cardinal. Din Italia, cardinalul Isidor s-a întors în Rusia prin Ungaria, de unde a trimis, în anul 1440, un mesaj, în calitate de legat papal, rușilor, sârbilor și valahilor (românilor) în favoarea unirii de la Florența, unire care se baza, potrivit lui Isidor, pe egalitatea dintre credința și cultul latinilor și cele ale grecilor, și care trebuia acceptată de toți. La Moscova, Isidor a ajuns abia la 19 martie 1441, și după ce a vorbit în biserică în favoarea unirii, a fost depus de Vasile al II-lea și închis. În luna septembrie a aceluiași an, acesta a reușit să fugă din închisoare, a trecut prin Tver, unde a mai rămas închis câteva luni, a ajuns în Polonia, iar în anul 1443, la Roma. În același an, papa Nicolae al V-lea l-a trimis pe Isidor ca legat în Orient, astfel că el a încercat la Constantinopol să susțină unirea, dar fără succes. În timpul asedierii Constantinopolului de către otomani în luna mai a anului 1453, Isidor a răspuns de coordonarea apărării unei părți a zidurilor orașului lui Constantin și a fost rănit la cap în timpul luptelor. Refugiat în Apus, acesta a fost numit patriarh unit al Constantinopolului în locul ultimului patriarh, Grigorie Mamas, care acceptase și el unirea și care după 1453 fugise la Roma, unde a murit în anul 1459. Isidor a murit și el la Roma, în urma unui atac cerebral, în ziua de 23 aprilie 1463.

După fuga mitropolitului Isidor, la 15 decembrie 1448 episcopii de Rostov, Suzdal, Kolomna și Perm l-au instalat ca mitropolit al Kievului și al întregii Rusii, cu acordul marelui principe, pe episcopul *Iona de Riazan* (1448-1461). Această instalare se baza pe faptul că Iona fusese ales în această treaptă de sinodul Bisericii Ruse încă din anul 1431, ca urmaș al mitropolitului Fotie. Arhiepiscopul de Novgorod și episcopul de Tver au confirmat acordul lor în scris cu privire la această instalare. Actul din decembrie 1448 este considerat în istoria Bisericii Ortodoxe Ruse ca începutul autocefaliei acestei Biserici. Teritoriile ruse din vest aflate sub stăpânire polono-lituaniană, care fuseseră aduse sub ascultarea canoni-

a scaunului mitropolitan de la Moscova de mitropoliții Ciprian și Fotie, au aparținut încă vreme de zece ani (1448-1458) jurisdicției mitropolitului Iona, ca urmare a faptului că, în anul 1451, regele Cazimir al IV-lea al Poloniei și Lituaniei (1447-1492) a recunoscut autoritatea canonică a mitropolitului Iona asupra eparhiilor ortodoxe din teritoriile supuse lui. În anul 1458 însă, regele polon a retras acele eparhii de sub ascultarea mitropolitului de la Moscova și le-a pus sub ascultarea mitropolitului unionist *Grigorie Bolgarin* (1458-1472), urmaș al mitropolitului Isidor cu titlul de mitropolit al Kievului și al întregii Rusii.

Mitropolitul Iona a trimis, în anul 1459, o scrisoare adresată tuturor episcopilor ortodocși din teritoriile rusești de sub autoritatea Poloniei, prin care îi îndemna să nu îl recunoască pe mitropolitul *eretic* Grigorie. Această mitropolie a Kievului s-a numit, între anii 1448-1596, Mitropolia Kievului și a întregului Rus, mitropoliții de aici recunoscând unirea de la Florența, iar după unirea de la Brest-Litovsk din anul 1595-1596, aceasta a devenit *Biserica greco-catolică din Ucraina*. În urma înființării mitropoliei unite de la Kiev, episcopii ruși din principatele supuse Hoardei de Aur s-au unit în sinod la Moscova, în anul 1459, și, după ce au confirmat statutul de autocefalie al Bisericii lor, i-au exclus din comuniunea lor pe episcopii din jurisdicția mitropolitului unit al Kievului. Totodată, din anul 1459, întâistătătorul Bisericii Ortodoxe Ruse s-a numit *„Mitropolit al Moscovei și al întregii Rusii"*.

Pe linie culturală, în această perioadă s-a evidențiat în Biserica Rusă contribuția specifică a mitropolitului Ciprian, care a publicat mai multe ediții îmbunătățite ale textelor liturgice, prin aceasta aducându-și aportul la uniformizarea cultului, căci până atunci erau mari deosebiri între diferitele variante locale ale acestuia în această Biserică. De asemenea, mitropolitul Ciprian a pus bazele compilației *Analelor* din diferitele teritorii rusești.

O altă contribuție culturală bisericească de la sfârșitul secolului al XIV-lea a fost marcată de activitatea misionară a episcopului *Ștefan de Perm* (1383-1396) printre siriani, o populație ne-rusă din regiunea cuprinsă între râul Dvina și Munții Ural, pentru care acest episcop a

inventat un alfabet și a tradus textele de bază necesare încreștinării ei după modelul Sfinților Chiril și Metodie, apostolii slavilor.

În prima jumătate a secolului al XV-lea, mitropolitul Fotie a scris o culegere de directive privind „*Alegerea și instalarea episcopilor*", o „*Cuvântare despre gravitatea slujirii preoțești și despre obligațiile slujitorilor bisericești*", precum și un „*Testament duhovnicesc*", care este în fond o autobiografie.

VIII.5. **Biserica Rusă de la autocefalie la rang de Patriarhie (1448-1589)**

Odată cu trecerea la cele veșnice a mitropolitului Iona, pe scaunul de mitropolit al Moscovei și al întregii Rusii a fost ales *Teodosie* (1461-1464), episcopul de Rostov, care în timpul scurtei sale păstoriri a fost martorul schimbării din fruntea Principatului Moscovei. Astfel, în anul 1462, după moartea marelui principe Vasile al II-lea, pe tronul principatului moscovit a urmat fiul acestuia, *Ivan al III-lea Vasilievici* sau *Ivan cel Mare* (1462-1505).

Mitropolitul Teodosie a avut de luptat împotriva tendințelor mitropoliei uniate a Kievului de a atrage sub influența sa eparhiile ortodoxe vestice ale rușilor, mai ales Novgorodul. De asemenea, acesta a încercat să ridice nivelul intelectual și moral al preoților, prin aceasta atrăgându-și mulți dușmani, astfel că în anul 1464 el a fost nevoit să se retragă la Mănăstirea „Sfântul Serghie", unde a și murit în anul 1475.

Al treilea mitropolit al Bisericii Ortodoxe Ruse Autocefale a fost *Filip I* (1464-1473), fost episcop de Suzdal, a cărui păstorire a fost legată de unele dintre realizările politice ale principelui Ivan cel Mare. Prima grijă a acestui principe a fost încorporarea în cadrul Marelui Principat al Moscovei a principatelor ruse prin diferite mijloace, fie prin alianțe sau tratative, fie prin luptă, așa cum a fost cazul Novgorodul, care oscila spre Lituania. A doua direcție a politicii lui Ivan cel Mare a avut în vedere relațiile cu Hoarda de Aur, el schimbând politica de curtoazie a înaintașilor săi și trecând la înfruntarea directă cu stăpânirea tătară. În

acest sens, marele principe a săvârșit un gest simbolic pe treptele Catedralei Adormirii Maicii Domnului din Moscova, prin ruperea tratatului de supunere față de autoritatea din Sarai, act care a marcat simbolic începutul eliberării Rusiei de sub jugul tătar. Această eliberare a fost obținută concret prin cucerirea de către acest mare principe a hanatului din Kazan, în anul 1487, și a hanatului Hoardei de Aur în anul 1502.

Ivan cel Mare s-a căsătorit în anul 1472 cu Zoe Paleologhina, fiica lui Toma Paleologul, despotul Moreei din Pelopones și fratele ultimului împărat bizantin, Constantin al XI-lea Paleologul. Această căsătorie a fost mijlocită de papa Sixt al IV-lea, tutorele prințesei bizantine, care spera că prin această uniune matrimonială îl va atrage pe marele principe de partea unirii florentine. Mitropolitul Filip I s-a implicat activ în celebrarea acestei cununii, interzicând prezența unui legat papal la acest act, în urma căruia marele principe Ivan al III-lea a preluat ceremonialul bizantinilor, al căror urmaș se considera.

Pe parcursul păstoririi sale, mitropolitul Filip I a început reconstrucția Catedralei Adormirii Maicii Domnului din Kremlin, construită de Petru, primul mitropolit al Moscovei, dar care între timp se deteriorase. Filip I a trecut la cele veșnice în primăvara anului 1473, fiind înmormântat în catedrala de care se îngrijise.

Lui Filip I i-a urmat mitropolitul *Gherontie* (1473-1489), fost episcop de Kolomna, care, deși a avut un conflict cu Ivan cel Mare cu privire la rânduiala sfințirii bisericilor, a ajuns să fie apropiat al principelui, susținându-l pe acesta împotriva Hoardei de Aur. În anul 1482, din cauza unor tulburări apărute în sânul Bisericii, mitropolitul Gherontie s-a retras din scaun, dar, la rugămintea marelui principe, el s-a întors, continuând să păstorească Biserica Rusă până la moartea sa, în anul 1489.

Succesorul mitropolitului Gherontie, *Zosima* (1490-1494), a fost primul mitropolit ales de sinodul episcopilor Bisericii Ruse după anul 1448. Acest mitropolit este cel dintâi care s-a adresat lui Ivan cel Mare, în anul 1492, cu formula *„Noule Constantine cel Mare, al Moscovei și al tuturor pământurilor rusești"*. Mitropolitul Zosima s-a confruntat cu o

erezie apărută la Novgorod, erezie pe care a condamnat-o arhiepiscopul Ghenadie de Novgorod. Arhiepiscopul a adresat o scriere mitropolitului și marelui principe, prin care descria erezia apărută în eparhia sa ca *erezie iudaizantă*. În această scriere erau menționate numele adepților acestei erezii în frunte cu călugărul Zaharia și preoții Gabriel, Maxim, Dionisie și Vasile, dimpreună cu diaconul Macarie, din Novgorod, la care s-au adăugat și mulți mireni, inclusiv de la Moscova. Susținătorii acestei erezii se făceau vinovați de batjocorirea Sfintelor Icoane, negarea lui Iisus Hristos și a Pururea Fecioarei Maria, propovăduind apropierea sfârșitului lumii, respectând sâmbăta și nu duminica și propunând drept porunci de urmat doar Decalogul lui Moise, de unde caracterul lor iudaizant. Condamnați de arhiepiscopul Novgorodului, acești eretici au făcut apel la marele principe, fapt ce a dus la convocarea unui sinod al Bisericii Ruse, la Moscova în anul 1490, sub conducerea mitropolitului Zosima, la care au participat nu numai ierarhii ruși, ci și mulți arhimandriți, preoți și chiar boieri în frunte cu marele principe. În urma hotărârilor sinodului, erezia a fost condamnată, iar ereticii au fost închiși din porunca principelui. Tulburările provocate de această erezie au avut și un efect pozitiv, prin pregătirea, de către arhiepiscopul Ghenadie, a unei noi ediții a Sfintei Scripturi, ca răspuns la atacurile ereticilor, care, pentru susținerea doctrinei lor, citau cărți biblice necunoscute în Biserica Rusă. Totodată, constatând nivelul scăzut de pregătire a preoților, acest arhiepiscop a pledat pentru asigurarea unei pregătiri adecvate a candidaților la preoție.

După încheierea sinodului de la Moscova, arhiepiscopul Ghenadie și-a arătat nemulțumirea față de măsurile luate împotriva ereticilor, care, potrivit lui, trebuiau spânzurați sau arși pe rug, criticându-l aspru atât pe principe, cât și pe mitropolit. Mitropolitul Zosima a fost învinuit că ar fi simpatizat cu erezia și, mai mult decât atât, că ar fi înfăptuit fapte imorale, drept urmare a fost depus în luna mai a anului 1494, trecând la cele veșnice la scurt timp după acest eveniment.

Ultimul mitropolit din timpul domniei lui Ivan cel Mare a fost *Simion* (1495-1511), primul întâistătător al Bisericii Ortodoxe Ruse care, la întronizare, a primit cârja arhierească din mâinile marelui principe,

În luna septembrie a anului 1497, Ivan al III-lea a publicat primul cod de legi (*Sudiebnik*), care oferea o bază legală puterii centralizate a principatului moscovit, iar în anul următor l-a încoronat ca urmaș la tron pe nepotul său, *Dimitrie Ivanovici*, fiul lui Ivan Ivanovici (1458-1490) și al Elenei, fiica domnitorului moldovean Ștefan cel Mare, dar care, după trei ani, a fost închis împreună cu mama sa, murind în anul 1509. Cu acest prilej, mitropolitul Simion i-a recomandat noului principe să urmeze exemplul imperiului universal al Bizanțului și să poarte grijă de sufletele și de întreaga creștinătate ortodoxă.

În luna aprilie a anului 1502, Ivan al III-lea l-a încoronat ca urmaș al său pe fiul său cel mare și al Sofiei Paleologhina, *Vasile al III-lea*, care a și urmat tatălui său în fruntea Marelui Principat al Moscovei.

În contextul ereziei iudaizante din Novgorod și ca un ecou indirect al acesteia, în Biserica Rusă a apărut o altă dispută, privitoare la statutul călugărilor și respectiv al mănăstirilor. Această dispută a fost susținută de doi reprezentanți de seamă ai spiritualității monastice rusești – ambii fiind în final canonizați ca sfinți – *Sf. Iosif de Volokolamsk* (1439-1515) și *Sf. Nil Sorski* (1433-1508). Ceea ce îi deosebea pe cei doi mari duhovnici era răspunsul la întrebarea dacă monahii și respectiv mănăstirile aveau sau nu posibilitatea de a deține bunuri pământești, deoarece în acel timp mănăstirile dețineau aproximativ o treime din pământurile rusești. Sfântul Iosif era de acord ca mănăstirile să dețină terenuri și averi, dar fixa reguli stricte de administrare a acestora, precizând ca veniturile lor să fie destinate întreținerii săracilor. De cealaltă parte, Sfântul Nil nu era de acord ca mănăstirile să aibă averi, fiind chiar în favoarea ideii de secularizare a averilor mănăstirești de către Ivan al III-lea. Problema legată de averile mănăstirilor a fost discutată la un sinod organizat la Moscova în anul 1503, sub președinția mitropolitului Simion, în urma căruia a fost adoptată învățătura Sf. Iosif de Volokolamsk. Cu toate acestea, disputa a continuat și după încheierea sinodului. Hotărârile sinodului din anul 1503 au devenit baza relațiilor dintre Biserică și stat pentru o lungă perioadă.

În toamna anului 1505, marele principe Ivan al III-lea a trecut la cele veșnice și a fost înmormântat în Catedrala „Sf. Arhanghel Mihail" din Kremlin.

După moartea lui Ivan al III-lea, în luna decembrie a anului 1505 a urmat în fruntea Marelui Principat al Moscovei *Vasile al III-lea Ivanovici* sau *Vasile cel Mare* (1505-1533), în timpul căruia s-a manifestat conştiinţa universalităţii Bisericii Ortodoxe Ruse şi a rolului Moscovei după căderea Constantinopolului sub turci la 29 mai 1453. Această conştiinţă a fost exprimată de călugărul Filotei de Pskov, de la Mănăstirea „Sfântul Eleazar", care, în anul 1510, a afirmat într-o scrisoare că *„două Rome au căzut, a treia există şi nu va mai fi niciodată o alta"* (Peter Hauptmann, Gerd Stricker, p. 252).

În anul 1505, Vasile al III-lea, deşi căsătorit de 20 de ani cu Solomonia Iurieva, dar cu care nu avea copii, a hotărât să divorţeze şi să se recăsătorească, pentru a putea asigura continuitatea dinastiei rurikizilor. Mitropolitul *Varlaam* (1511-1521), care, pentru viaţa lui spirituală austeră, fusese numit în această demnitate de către marele principe, s-a opus însă radical divorţului planificat de Vasile al III-lea. În urma opoziţiei sale, mitropolitul a fost depus în decembrie 1521, trecând la cele veşnice la un an după aceea. În locul lui Varlaam, care era un susţinător al poziţiei Sf. Nil Sorski, a fost ales un călugăr de la Mănăstirea Volokolamsk – deci ucenic al Sfântului Iosif – pe nume *Daniel* (1522-1539), care era înclinat spre o cooperare cu marele principe. Astfel, în anul 1525, mitropolitul Daniel a aprobat divorţul lui Vasile al III-lea de soţia sa, precum şi căsătoria cu Elena Glinska, fiica unei principese sârbe, care i-a dăruit marelui principe doi fii. Primul dintre aceştia, Ivan, i-a urmat tatălui său în fruntea Marelui Principat al Moscovei cu numele de Ivan al IV-lea.

Pe parcursul păstoririi sale, mitropolitul Daniel a organizat două sinoade (în 1525 şi respectiv 1531), care l-au condamnat pe călugărul Maxim Grecul (1475-1556) şi l-au exilat la o mănăstire din Tver, unde a rămas 21 de ani închis sub acuzaţia de erezie. În anul 1545, patriarhul Ioachim al Alexandriei a intervenit în favoarea lui Maxim, astfel că acesta a fost transferat la Mănăstirea „Sfânta Treime" de la Sergiyev Posad, unde a mai trăit 10 ani şi unde a murit în anul 1556. Mai târziu, lucrarea acestui călugăr fără pereche a fost tot mai apreciată, astfel că, în luna iunie a anului 1988, Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Ruse l-a trecut în rândul sfinţilor, acesta fiind prăznuit în ziua de 21 februarie.

După moartea lui Vasile al III-lea în luna decembrie a anului 1533, a urmat la conducerea Marelui Principat al Moscovei *Ivan al IV-lea*, cunoscut sub numele de *Ivan cel Groaznic* (1533-1584), care avea în acel moment vârsta de doar trei ani. Puterea politică a fost exercitată pe timpul minoratului acestui principe de o regență condusă de mama acestuia, Elena. În anul 1538, principesa Elena a murit, probabil otrăvită, puterea devenind obiectul unor dispute între două partide de boieri. Mitropolitul Daniel s-a implicat în această dispută, luând partea prințului Ivan Belski. Ca urmare a acestui fapt, grupul advers a reușit să convoace un sinod la începutul anului 1539, la care mitropolitul a fost depus. Acesta s-a retras la mănăstirea din Volokolamsk, unde a murit după un an.

În locul lui Daniel a fost numit mitropolit al Moscovei și al întregii Rusii *Ioasaf* (1539-1542), care era recunoscut pentru faptul că publicase unele lucrări teologice și care ocupa funcția de egumen al Lavrei „Sfântul Serghie". La început, mitropolitul Ioasaf a reușit să exercite o oarecare influență la curtea domnească, dar a ajuns repede să cadă în dizgrație, fiind exilat la începutul anului 1542. În final, acesta s-a retras la mănăstirea din care provenea, unde a trecut la cele veșnice în anul 1555.

Primul ierarh care a exercitat o influență pozitivă asupra lui Ivan al IV-lea a fost mitropolitul *Macarie* (1542-1563), care a ajuns duhovnicul și consilierul marelui principe și care a păstorit până la sfârșitul vieții sale. Mitropolitul Macarie, fost arhiepiscop de Novgorod, se făcuse cunoscut atât ca autor al unor lucrări teologice, cât și ca pictor de icoane, în timpul păstoririi sale ca mitropolit fiind instalată la Moscova prima tipografie. Principele Ivan al IV-lea a avut o copilărie foarte dură, care l-a marcat pentru toată viața, fapt pentru care, atunci când a ajuns să exercite efectiv puterea, a făcut-o adesea de o manieră extrem de dură, de unde a ajuns să fie numit cu apelativul *cel Groaznic*, deși în contrast cu acțiunile sale politice, el era un om foarte credincios. Ivan al IV-lea a fost *primul principe încoronat ca țar al Moscovei și al întregii Rusii* la data de 16 ianuarie 1547, de către mitropolitul Macarie, după ceremonialul stabilit de bunicul său, Ivan al III-lea, la încoronarea nepotului său, Dimitrie, care nu a mai ajuns să domnească. Ivan al IV-lea dorea însă o recunoaștere internațională a

acestui titlu și, în acest sens, a solicitat patriarhului ecumenic Ioasaf al II-lea (1556-1565) recunoașterea titlului de țar. Ca răspuns, patriarhul i-a trimis țarului, în anul 1561, o scrisoare în numele sinodului patriarhal, prin care îi recunoștea lui Ivan al IV-lea acest titlu. În anul 1547, a avut loc un mare incendiu în Moscova, în urma căruia au murit mii de oameni. După această catastrofă, țarul Ivan a convocat o adunare a reprezentanților tuturor ținuturilor rusești, adunare care a avut loc în anul 1550, cu prilejul căreia țarul a impus un cod de legi prin care înlocuia codul adoptat sub bunicul său, Ivan al III-lea, în anul 1497. Prin codul său de legi, primul țar al Rusiei punea bazele legale ale sistemului său absolutist.

Prima lucrare reprezentativă a mitropolitului Macarie a fost întocmirea colecției *Marelui Minei Rus*, lucrare pe care a început-o în anul 1540, pe când era încă arhiepiscop la Novgorod, dar pe care a terminat-o în anul 1552. Această lucrare monumentală cuprinde 12 volume *in-folio*, câte unul pentru fiecare lună, cu un total de 27.000 de pagini, în ea fiind cuprinse viețile și faptele tuturor sfinților care au trăit până atunci pe pământul rusesc. Marele minei a fost aprobat de două sinoade, organizate de mitropolitul Macarie la Moscova în anii 1547 și 1549, la care au fost canonizați în total 30 de sfinți ruși, care s-au adăugat la cei 22 de sfinți ruși canonizați anterior.

A doua mare realizare a mitropolitului Macarie a fost convocarea *Sinodului celor o sută de Capitole* (*Stoglav*), desfășurat între 23 februarie și 17 mai 1551. Acest sinod a adus în discuție, în cea mai mare parte, chestiuni de disciplină bisericească, fără a avea subiecte privitoare la doctrină. Cele o sută de capitole tratează de o manieră nesistematică următoarele șase teme: 1. *Necesitatea săvârșirii sfintelor slujbe potrivit regulilor* (*ustav*); 2. *Responsabilitatea episcopilor la conducerea eparhiilor*; 3. *Preoții și călugării trebuie judecați de tribunalele bisericești, nu de cele de stat*; 4. *Înființarea școlilor necesare pentru ridicarea nivelului teologic și moral al clerului inferior*; 5. *Viața mănăstirilor și a monahilor*; 6. *Îmbunătățirea vieții morale a mirenilor*. Aceste inițiative erau deschizătoare de noi perspective pentru viața Bisericii Ortodoxe Ruse. După cum afirma George Florovsky, acest sinod „conceput ca un sinod «reformațional» a fost

realizat ca unul reacționar" (*Căile Teologiei Ruse*, p. 50). În acest sens, acest sinod a reprezentat o ruptură față de tradiția bizantină greacă și a pledat pentru supunerea față de obiceiurile locale. De asemenea, stabilind că *Aleluia* trebuie să se cânte doar de două ori, iar semnul Sfintei Cruci trebuie făcut doar cu două degete, sinodul a pus bazele schismei creștinilor de stil vechi de mai târziu (Georges Florovsky).

Mitropolitul Macarie a fost și inițiatorul întocmirii unei *Cărți dinastice* dedicate genealogiei și preaslăvirii țarului Ivan al IV-lea. Pentru toată strădania sa, acest mitropolit, care a trecut la cele veșnice în anul 1563, a intrat în istoria Bisericii sale cu titlul de „cel Mare".

În prima parte a domniei sale, Ivan al IV-lea s-a preocupat de modernizarea Rusiei, de extinderea statului moscovit și de promovarea Bisericii. Începând din anul 1560, după moartea soției sale, Anastasia Romanova, despre care el credea că a fost omorâtă, atitudinea principelui față de supușii săi de orice rang, pe care îi bănuia de uneltiri, s-a agravat și caracterul lui impulsiv de „cel Groaznic" s-a manifestat tot mai vizibil. Tot în această perioadă, el s-a angajat în mai multe războaie atât cu tătarii, cât și cu lituanienii și cu cavalerii teutoni.

La începutul anului 1565, țarul Ivan al IV-lea și-a anunțat retragerea de la putere din cauza trădării multora dintre supușii săi, dar apoi a anunțat că va domni mai departe, dacă va avea dreptul să pedepsească pe trădători prin executarea lor și confiscarea averii. Astfel, între anii 1565-1572, Ivan cel Groaznic a instaurat sistemul politic intitulat *oprichnina*, după cuvântul rusesc *oprich* (excepție). Acest sistem consta în înființarea primei poliții politice din istoria Rusiei, formată din aproximativ 6.000 de oameni, care dispuneau de teritorii speciale fortificate, de obicei confiscate de la boierii executați. Chiar și la Moscova, membrii acestei poliții, numiți *oprichninii*, dispuneau de o fortăreață specială și erau fideli țarului, executând orbește poruncile lui. Perioada activității acestui sistem a marcat profund societatea rusă. În mod paradoxal, în aceeași perioadă țarul, rămas văduv, se gândea să se călugărească și se temea de autoritatea Bisericii, fapt pentru care s-a implicat tot mai mult în procesul de alegere a mitropoliților, pe care îi suspenda dacă se opuneau lui.

După moartea mitropolitului Macarie, pe scaunul de mitropolit al Moscovei și al întregii Rusii a fost promovat *Atanasie* (1564-1566), fostul duhovnic al țarului. Noul mitropolit îndrăznea să vorbească deschis țarului chiar și despre situația celor dizgrațiați. După doar doi ani de păstorire, mitropolitul Atanasie s-a retras din motive de sănătate – deși mulți credeau că altul a fost motivul – la o mănăstire, unde a murit în anul 1570. După retragerea mitropolitului Atanasie în luna mai 1566, la sinodul întrunit în luna iunie a aceluiași an pentru alegerea noului mitropolit, Ivan al VI-lea l-a propus pe arhiepiscopul de Kazan, *Gherman Polev*, crezând că acesta va susține politica sa, dar candidatul l-a înfruntat direct pe țar, care l-a trimis înapoi la eparhia sa, unde ierarhul a fost ulterior ucis de oprichninii.

În vara anului 1566, țarul l-a propus ca mitropolit al Moscovei pe starețul mănăstirii de pe insula Solvki din Marea Albă, care era membru al unei familii de aristocrați și ajunsese vestit pentru calitățile sale de administrator, dar și de părinte duhovnicesc. Noul mitropolit, *Filip al II-lea* (1566-1568), s-a opus de la început politicii țarului, dar a promis că nu se va implica în politică. Cu toate acestea, în urma unui apel din partea multor oameni pentru a interveni să îi apere în fața opresiunii oprichniilor, acesta nu s-a mai putut ține deoparte. Astfel, mitropolitul a început să critice deschis în cuvântările sale politica de opresiune prin sistemul *oprichnina*, cerând într-o predică ținută la Catedrala Uspenki să fie oprită uciderea oamenilor nevinovați și să se renunțe la acest sistem nedrept. În luna martie 1568, înaltul ierarh s-a adresat într-o cuvântare direct țarului, avertizându-l că la Judecata de Apoi va da seama de sângele vărsat. Situația mitropolitului a devenit și mai gravă, prin faptul că unii ierarhi și reprezentanți ai Bisericii, de frica persecuției care îi amenința, nu au fost de acord cu atitudinea sa. Ca urmare a opoziției mitropolitului moscovit, țarul a convocat un tribunal bisericesc, care l-a judecat pe baza unor mărturii false, fiind acuzat chiar de vrăjitorie, și care l-a depus în noiembrie 1568.

După depunerea mitropolitului Filip al II-lea, unii membri ai poliției imperiale au intrat peste acesta în altar, i-au rupt odăjdiile, l-au îmbrăcat

în zdrențe și l-au exilat, ținându-l închis pe rând în mai multe mănăstiri, mereu sub pază. Într-un final, în ziua de 23 decembrie 1569, acesta a fost omorât de unul dintre conducătorii poliției țarului.

Mitropolitului Filip al II-lea i-a urmat mitropolitul *Chiril al III-lea* (1568-1572), fost stareț al Mănăstirii „Sfântul Serghie", în timpul păstoririi căruia persecuțiile lui Ivan cel Groaznic au ajuns la paroxism. În anul 1571, Moscova a fost atacată de hanul din Crimeea, Devlet I Giray, mitropolitul fiind nevoit să se ascundă în Catedrala Adormirii Maicii Domnului, pentru a scăpa cu viață din fața prăpădului. Mitropolitul Chiril a trecut la cele veșnice în anul 1572. Concomitent cu trecerea la cele veșnice a ierarhului moscovit, s-a ajuns la un compromis în legătură cu sistemul politic al oprichninei, toate teritoriile acestei organizații fiind unite cu teritoriile deținute de boieri și puse sub controlul unui consiliu al boierilor care includea și reprezentanți ai structurilor oprichninei.

După trecerea la cele veșnice a mitropolitul Chiril, Ivan cel Groaznic l-a numit pe mitropolitul *Antonie* (1572-1581), fost arhiepiscop de Polotsk, care a păstorit pe parcursul uneia dintre cele mai aspre perioade din domnia marelui principe. Acest mitropolit a convocat, începând din anul 1573, o serie de ședințe ale sinodului pentru a clarifica unele aspecte legate de proprietățile mănăstirilor, care erau amenințate să fie secularizate de țar, dar a căror situație fusese reglementată prin hotărârile Sinodului Stoglav. În anul 1575, mitropolitul Antonie a fost acuzat de țar că ar fi bețiv, acesta intenționând să îl judece pe ierarh, dar se pare că a fost doar o manevră de intimidare. În același an, țarul Ivan a pus să fie decapitați mai mulți boieri și clerici, printre care se numărau arhiepiscopul Pimen de Novgorod și arhimandritul Eustatie, iar capetele acestora au fost aruncate în curtea mitropolitului. În ciuda greutăților întâmpinate, mitropolitul Antonie a păstorit până la sfârșitul vieții sale, survenit la începutul anului 1581. În același an, Ivan cel Groaznic a trimis o delegație cu multe daruri pentru cele patru patriarhii – Constantinopol, Alexandria, Antiohia și Ierusalim –, precum și pentru mănăstirile de la Muntele Athos și Muntele Sinai, cu scopul pomenirii sufletului țareviciului *Ivan Ivanovici* (1554-1581), fiul cel mare al țarului, pe care

acesta îl omorâse cu mâna sa într-un moment de furie. În urma acestei crime, s-a presupus că țarul nu a mai putut dormi niciodată liniștit. În vara anului 1582, a ajuns la Moscova o delegație a Patriarhiei Ierusalimului, condusă de mitropolitul Ioachim de Betleem, acesta fiind primul mare demnitar ierusalimitan ajuns în capitala țarilor, de unde s-a întors în Țara Sfântă încărcat de daruri.

Ultimul mitropolit al Moscovei din timpul domniei lui Ivan cel Groaznic a fost *Dionisie* (1581-1587), apreciat atât pentru o serie de scrieri care s-au pierdut, cât și pentru faptul că ar fi fost un bun vorbitor, fapt pentru care a fost numit *Grămăticul*. În luna martie a anului 1584, în timpul păstoririi acestui ierarh, țarul Ivan cel Groaznic a trecut la cele veșnice, fiind înmormântat în Catedrala „Sfântul Arhanghel Mihail" din Kremlin. Primul țar al Rusiei a fost căsătorit de opt ori și a avut în total opt copii. Dintre aceștia, patru erau băieți, dar la moartea sa mai erau în viață doar doi, Feodor și Dimitrie Ivanovici, primul în vârstă de 27 de ani, iar al doilea în vârstă de doar șase luni.

Feodor I Ivanovici (1584-1598) a fost încoronat ca țar al întregii Rusii la data de 31 mai 1584, în Catedrala Adormirii Maicii Domnului din Kremlin. Fratele său, Dimitrie Ivanovici, a murit la vârsta de 8 ani de moarte suspectă, fapt care a provocat mari tulburări și a declanșat perioada de peste două decenii a „vremurilor tulburi" din istoria rusă, legată de succesiunea dinastică la tron. În momentul încoronării sale ca țar, Feodor era căsătorit – din anul 1580 – cu *Irina Alexandra Godunova*, sora lui Boris Godunov, ministrul țarului Ivan cel Groaznic, care a devenit foarte puternic în timpul domniei cumnatului său.

Țarul Feodor I a fost un om foarte liniștit și mai ales foarte credincios, participând foarte des la slujbe și cerând să fie trase clopotele după o anumită tradiție, fapt pentru care a fost poreclit *Feodor Clopotarul*. Acest țar nu era deloc interesat de politică, astfel că țara a fost condusă de Boris Godunov. Totodată, el s-a înțeles foarte bine cu soția sa, la care ținea foarte mult, dar nu au avut copii decât numai după 12 ani de căsătorie, adică în anul 1594, când țarina Irina Alexandra Feodorovna a născut o fiică, numită *Feodosia* după tatăl său. La numai doi ani după

naștere însă, prințesa Feodora a trecut la cele veșnice. Feodor I a fost ultimul reprezentat al dinastiei rurikizilor, cu el stingându-se această dinastie întemeiată de Sfântul Vladimir I.

Mitropolitul Dionisie a fost cel care l-a încoronat țar pe Feodor I și, fiind un apropiat al familiei Șuisky, adversară familiei Godunov, a reușit să aplaneze conflictul dintre cele două familii, ceea ce ar fi trebuit să consolideze poziția sa sub noul țar. Mitropolitul a încercat însă să îl despartă pe țar de soția sa, probabil pentru a-l scoate de sub influența prea puternică a cumnatului său, astfel că, la insistența lui Boris Godunov, acesta a fost depus, în anul 1587, și exilat la o mănăstire de lângă Novgorod, unde a murit în anul 1591.

Ultimul întâistătător al Bisericii Ortodoxe Ruse cu rang de mitropolit, și primul patriarh al acestei Biserici, a fost *Iov* (1587-1607), care se născuse într-o familie de comercianți de lângă Tver și care primise la botez numele de Ivan. Încă de la vârsta adolescenței, tânărul Ivan cunoștea pe de rost foarte multe texte biblice și tânjea să devină călugăr. Într-o zi, împotriva voinței tatălui său, care dorea să îl căsătorească, Ivan a plecat la o mănăstire și s-a călugărit, luând numele de Iov. După 15 ani de călugărie, acesta a ajuns stareț, iar în anul 1581 a fost numit episcop de Kolomna, făcându-se cunoscut mai ales prin evlavia sa și prin faptul că era în măsură să rostească pe de rost rugăciuni foarte lungi. După depunerea mitropolitului Dionisie în anul 1587, episcopul Iov a fost numit de țarul Feodor arhiepiscop de Rostov și mitropolit al Moscovei și al întregii Rusii.

Biserica Ortodoxă Rusă s-a consolidat pe plan intern și s-a afirmat pe plan internațional tot mai mult începând din timpul domniei principelui Ivan cel Mare, astfel că întâistătătorul ei putea fi ridicat la rang de Patriarh, datorită relațiile tot mai intense cu patriarhiile apostolice, încă din timpul domniei lui Ivan cel Groaznic, dar tulburările politice din acel timp au întârziat această recunoaștere.

Ridicarea Mitropoliei Moscovei și a întregii Rusii la rang de Patriarhie a avut loc în timpul domniei țarului Feodor I Ivanovici, prin mijlocirea ministrului Boris Godunov. Această ridicare a fost facilitată de vizita patriarhului *Ioachim al V-lea al Antiohiei* (1581-1592) la Moscova, în anul

1586, şi, mai ales, de prezenţa la Moscova a patriarhului ecumenic *Ieremia al II-lea* (1572-1579, 1580-1584, 1587-1595), la sfârşitul anului 1588 şi la începutul anului următor. Ridicarea scaunului de mitropolit moscovit la rang de scaun patriarhal s-a desfăşurat în patru etape distincte.

Prima etapă a avut loc în ziua de 23 ianuarie 1589, prin alegerea a trei candidaţi pentru demnitatea de patriarh, în cadrul unei sesiuni a Sinodului Bisericii Ortodoxe Ruse, întrunit într-o capelă laterală a Catedralei Adormirii Maicii Domnului din Kremlin. În acea catedrală se aflau mormintele Sfinţilor Mitropoliţi ai Moscovei, Petru, Alexei şi Iona, la care sinodalii s-au rugat înainte de întrunirea lor. Alături de patriarhul Ieremia al II-lea au mai participat la acest sinod doi ierarhi oaspeţi, mitropolitul Dorotei de Monemvasia şi episcopul Arsenie de Elason, care îl însoţeau pe oaspetele constantinopolitan. Ierarhii Bisericii Ruse participanţi erau: mitropolitul *Iov al Moscovei*, arhiepiscopii *Alexandru de Novgorod şi Pskov*, *Varlaam de Rostov şi Iaroslav* şi *Tihon de Kazan şi Svijazsk*, precum şi episcopii *Iov de Suzdal şi Torusk*, *Silvestru de Smolensk şi Briansk*, *Mitrofan de Riazan şi Murom*, *Zaharia de Tver şi Kasin*, *Iosif de Kolomna şi Kasira* şi *Ghelasie de Sarai*. Sinodalii au redactat un raport adresat ţarului Feodor I, prin care precizau că au ales trei candidaţi pentru scaunul de patriarh, şi anume pe mitropolitul Iov şi pe arhiepiscopii Alexandru şi Varlaam, dintre care ţarul urma să numească pe cel care avea să fie întronizat ca patriarh.

A doua etapă în acest proces s-a desfăşurat în ziua de 26 ianuarie 1589, când, după numirea de către ţar a mitropolitului Iov ca patriarh, a avut loc ceremonia de instalare a acestuia ca prim patriarh al Bisericii Ortodoxe Ruse.

A treia etapă a fost marcată de publicarea la Moscova, în luna mai a aceluiaşi an, a unui document sinodal prin care era recunoscută formal ridicarea Mitropoliei Moscovei la rang de Patriarhie. Documentul a fost semnat de patriarhii Ieremia al II-lea al Constantinopolului şi Iov al Moscovei şi al întregii Rusii, de ţarul Feodor I, apoi de 5 mitropoliţi, 6 arhiepiscopi, 8 episcopi, 22 de arhimandriţi, 22 de stareţi şi 10 duhovnici cu autoritate morală (în rusă *saterţi*).

A patra etapă a constat în publicarea, la Constantinopol, în luna mai a anului 1590, a unui *Tomos sinodal*, prin care era recunoscută la nivel panortodox ridicarea Mitropoliei Moscovei la rang de Patriarhie. Tomosul acesta era semnat de patriarhii Ieremia al II-lea al Constantinopolului, Ioachim al V-lea al Antiohiei și Sofronie al IV-lea al Ierusalimului, la care se adăugau semnăturile a 96 de mitropoliți, arhiepiscopi și episcopi, plus cele opt ale înalților demnitari din cadrul administrației Patriarhiei Ecumenice. În acel moment, scaunul patriarhal al Alexandriei era vacant, dar a fost ocupat curând după aceea de patriarhul Meletie Pigas (1590-1601), care la început a criticat tomosul Patriarhiei Ecumenice de recunoaștere a ridicării mitropoliei Moscovei la rang de Patriarhie. În anul 1592 însă, Meletie Pigas a adresat o scrisoare țarului Feodor I al Rusiei prin care afirma că se roagă neîncetat pentru acesta, „căci Biserica Ortodoxă și noi cele patru patriarhate ortodoxe numai pe Domnia ta te avem, Noule Constantin cel Mare" (P. Hauptmann, G. Stricker, p. 302). Totodată, prin această scrisoare, patriarhul alexandrin solicita sprijinul financiar al țarului Feodor I.

Țarul Feodor I a murit în ziua de 7 ianuarie 1598. Ca urmare a faptului că acesta nu avea urmași, adunarea boierilor, a clerului și a comunelor, cu sprijinul decisiv al patriarhului Iov, l-au ales țar pe *Boris Godunov* (1598-1605), pe care patriarhul l-a încoronat în septembrie 1598. În timpul celor șapte ani de domnie a acestui țar considerat mai ales de boieri ca nelegitim, Rusia nu a reușit să se redreseze din perioada de tulburări care au urmat după moartea lui Ivan cel Groaznic, mai ales că, în anul 1601, în regiune a izbucnit o mare foamete care a ținut trei ani.

Țarul Boris a încercat să dezvolte relațiile internaționale ale Rusiei cu țările occidentale și să înființeze o universitate cu profesori străini, dar patriarhul Iov nu a fost de acord cu această propunere, temându-se că aceștia ar introduce în Rusia învățături eretice.

În toamna anului 1604, un călugăr depus pe nume Grigorie Otrepiev a reușit să fie recunoscut de regele Poloniei drept țareviciul Dimitrie Ivanovici, care ar fi scăpat cu viață. Ca urmare a acestui fapt, Grigorie a pornit în fruntea unei armate de polonezi și lituanieni împotriva lui Boris

Godunov, înregistrând un succes într-o primă bătălie din decembrie 1604, dar în ianuarie 1605 a fost învins de țar, fiind nevoit să fugă.

În luna aprilie a anului 1605, țarul Boris a murit subit la Moscova, fiind urmat pe tron de fiul său *Feodor al II-lea Borisovici Godunov*, care însă a domnit împreună cu mama sa Maria Grigorievna Skuratova, de la sfârșitul lunii aprilie până la mijlocul lunii iunie 1605, când au fost amândoi omorâți.

Pe tronul țarilor rămas vacant, uzurpatorul Grigorie Otrepiev a fost proclamat țar cu numele de *Dimitrie al II-lea*, iar cum patriarhul Iov refuza categoric să îl recunoască pe acest uzurpator, a fost declarat trădător și exilat la mănăstirea din Starița, unde se călugărise și unde, în anul 1607, primul patriarh rus a murit sărac și aproape orb. Patriarhul Iov a fost declarat sfânt de Biserica Ortodoxă Rusă în anul 1989.

Bibliografie

În limba română: ***, *Cronica lui Nestor*, trad. și comentarii G. Popa-Lisseanu, în coll. *Izvoarele istoriei românilor*, vol. VII, Tipografia Bucovina, București, 1935; Claudiu COTAN, *O istorie a Bisericilor Ortodoxe Slave*, Ed. Vasiliana '98, Iași, 2009; Geoffrey HOSKING, *Rusia - popor și imperiu 1552-1917*, trad. Dana Crăciun, Hortensia Pârlog și Maria Teleagă, Ed. Polirom, Iași, 2001; Martin SIXSMITH, *Rusia. Un mileniu de istorie*, trad. Justina Bandol și Eugen Popa, Ed. Humanitas, București, 2016; Tamara KONDRATIEVA, *Vechea Rusie*, Ed. Corint, București, 2000; Emilian POPESCU, „Bizanțul și creștinarea Europei de Sud-Vest și de Est", în: *ST*, 1/1990; Bogdan SILION, *Rusia și ispita mesianică*, Ed. Vremea, București, 2004; Helene CARRERE D'ENCANSSE, *Blestemul rușilor, eseu despre asasinatul politic*, trad. Felicia Ileana Ștefana, Ed. Polirom, Iași, 2000; Dimitri OBOLENSKY, *Un commonwealth medieval: Bizanțul, Europa de Răsărit (500-1453)*, trad. Claudia Dumitriu, Ed. Corint, București, 2002; Aldo FERRARI, *A treia Romă. Renașterea naționalismului rus*, trad. Elena Pîrvu, Ed. Anastasia, București, 1999; Vladimir ILIESCU, „Cele patru crize statale din spațiul rusesc", în: *Revista de politică internațională*, 3/2006; SF. MAXIM GRECUL, *Viața și cuvinte de folos*, vol. I, trad. Florentina Cristea, Ed. Bunavestire, Galați, 2002; SF. IOSIF DE VOLOKOLAMSK, *Epistola către iconar*, trad. Evdochia Savga, Ed. Sophia, București, 2012; SF. NIL SORSKI, *Scrieri ascetice*, trad. Adrian Tănăsescu-Vlas, Ed. Sophia, București, 2010; Georges FLOROVSKY, *Căile Teologiei Ruse*, trad. Radu Teodorescu, vol. V/1, Ed. Apa Vieții, 2015.

În limbi străine: Peter HAUPTMANN, Gerd STRICKER (eds), *Die Orthodoxe Kirche in Rußland. Dokumente ihrer Geschichte (860-1980)*, Verlag Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1988; Gerhard PODSKALSKY, *Christentum und theologische Literatur in der Kiever Rus' (988-1237)*, Verlag C.H. Beck, München, 1982; Georges FLOROVSKY, *Ways of*

Russian Theology, vol. I, în coll. *Collected Works*, vol. 5, Nordland Publishing Company, 1979; Andrzej POPPE, „L'organisation diocésaine de la Russie aux XIe – XIIe siècles", în: *Byzantion*, 40/1970 ; Roger PORTAL, *The Slavs. A Cultural and Historical Survey of the Slavonic Peoples*, trad. Patrick Evans, Harper & Row Publishers, New York, 1969; Julia PRINZ-AUS DER WIESCHE, *Die Russisch-Orthodoxe Kirche im mittelalterlichen Pskov*, Verlag Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 2004; Horst JABLONOWSKI, *Westrussland zwischen Wilna und Moskau*, în coll. *Studien zur Geschichte Osteuropas*, vol. II, Brill, Leiden, 1961; John MEYENDORFF, *Byzantium and the Rise of Russia*, St Vladimir's Seminary Press, Crestwood, New York, 1989; †PITIRIM DE VOLOKOLAMSK ȘI JURIEV (ed.), *Die Russische Orthodoxe Kirche*, De Gruyter/Evangelische Verlagsanstalt GmbH, Berlin, 1988; Peter PLANK, „Die Orthodoxen Kirchen Südosteuropas", în *Handbuch der Ostkirchenkunde*, vol. I, Wilhelm NYSSEN et al. (eds), Patmos Verlag, Düsseldorf, 1984; Igor SMOLITSCH, *Russisches Mönchtum. Entstehung, Entwicklung und Wesen. 988-1917*, Augustinus Verlag, Würzburg, 1953; Marios PHILIPPIDES, Walter K. HANAK, *Cardinal Isidore (c. 1390-1462): A Late Byzantine Scholar, Warlord, and Prelate*, Routledge, New York, 2018; Maureen PERRIE, Andrei PAVLOV, *Ivan the Terrible. Profiles in Power*, Routledge, New York, 2013; A.M. AMMANN, *Abriß der ostslawischen Kirchengeschichte*, Thomas Morus Presse, Viena, 1950; Konrad ONASCH, *Grundzüge der Russischen Kirchengeschichte*, Verlag Vandenhoeck & Rupprecht, Göttingen, 1967; Jean-Pierre ARRIGNON, *Les églises slaves des origines au XVe siècle*, Éd. Desclée, Paris, 1991; J.-P. ARRIGNON, *La Russie médiévale*, Éd. Belles Lettres, Paris, 2003; Daniel H. SHUBIN, *A History of Russian Christianity*, vol. I: *From the Earliest Years through Tsar Ivan IV*, Algora Publishing, New York, 2004.

CAPITOLUL IX

BISERICA ORTODOXĂ RUSĂ DE LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XVII-LEA PÂNĂ ASTĂZI[*]

IX.1. Patriarhia Rusă pe parcursul secolului al XVII-lea până la Petru cel Mare

După înlăturarea violentă a patriarhului Iov, în ziua de 10 iunie 1605, în demnitatea de patriarh a fost numit *Ignatie* (1605-1606), care însă nu a fost recunoscut de ceilalți ierarhi și nu figurează în listele oficiale ale Bisericii Ortodoxe Ruse. La 21 iulie 1605, pseudo-patriarhul Ignatie l-a încoronat pe fostul călugăr Grigorie Otrepiev ca țar, cu numele de *Dimitrie al II-lea* (1605-1606). Ajuns țar, Dimitrie al II-lea a făcut o serie de concesiuni mai ales claselor sociale de jos, dar a rămas străin față de pătura boierilor. Mai mult decât atât, pentru a obține sprijinul polonezilor, pe când se afla la aceștia a trecut la credința latină și a promis că va aduce sub ascultarea papei întreaga Biserică Rusă. De asemenea, în anul 1604 – aflat tot în Polonia –, pseudo-Dimitrie s-a logodit cu Maria, fiica unui demnitar polonez, pe care a chemat-o la Moscova în primăvara anului 1606. Logodnica poloneză a ajuns în capitala Rusiei însoțită de o mare escortă, iar în ziua de 8 mai 1606 a fost organizată la Moscova cununia ortodoxă a țarului cu aceasta. Fastul manifestat cu acest prilej, precum și comportamentul arogant al polonezilor, la care se adăuga vestea răspândită ca un fulger că noul țar avea de gând să impună rușilor

[*] Capitol elaborat de Pr. prof. dr. Viorel Ioniță.

credința latină, a făcut ca, în ziua de 17 mai 1606, la Moscova să izbucnească o răscoală, în urma căreia mulți polonezi au fost omorâți, iar Dimitrie, care fusese rănit în timpul luptelor, a fost ars pe rug, cenușa lui fiind răspândită cu tunul spre Occident. După înlăturarea lui Dimitrie al II-lea, Ignatie a fost trimis la o mănăstire.

Unul dintre conducătorii boierilor răsculați împotriva uzurpatorului Dimitrie se numea Vasile Șuiski, care a fost ales țar cu numele de *Vasile al IV-lea* (1606-1612). Noul țar a avut de luptat împotriva a doi pretendenți la tron, unul care s-a prezentat ca adevăratul Dimitrie al II-lea, iar altul care se numea Ivan și se prezenta drept fiul primului Dimitrie al II-lea. Grupările din jurul acestor pretendenți au fost sprijinite de Polonia, care a invadat Rusia în anul 1608, țarul Vasile al IV-lea reușind să facă față acestor atacuri doar cu ajutorul suedezilor.

Pe parcursul domniei țarului Vasile al IV-lea a păstorit patriarhul *Hermoghen* (1606-1612), ridicat la această demnitate din rangul de Mitropolit de Kazan și care era cunoscut datorită preocupărilor sale teologice și imnografice. Ca patriarh, Hermoghen s-a remarcat prin strădania sa de a ține trează credința ortodoxă a rușilor în fața invadatorilor catolici polonezi. El a scris mai multe circulare adresate poporului, care au avut un efect sporit, adunându-i pe ruși în jurul țarului și al patriarhului. În anul 1612, polonezii au atacat încă o dată Rusia și au reușit să îl ia prizonier pe țar, care a murit în închisoare la 12 septembrie 1612. De asemenea, în urma capturării țarului, patriarhul Hermoghen a fost închis într-o mănăstire, la începutul anului 1612. Deși închis, acesta a continuat să îi încurajeze prin scrisori pe credincioșii săi și din închisoare, dar, în ziua de 17 februarie 1612, dârzul ierarh a murit de foame.

În anul 1610, adversarii țarului Vasile al IV-lea l-au ales ca țar al Rusiei pe regele Poloniei, Vladislav al IV-lea Wasa, care a rămas în această demnitate (*țar titular*) doar cu numele până în anul 1618, când, în urma încheierii păcii între ruși și polonezi, a renunțat la acest titlu. După înfrângerea polonezilor, boierii ruși au organizat o *Adunare a Țării* (*Zemskij Sobor*), formată din reprezentanții tuturor provinciilor ruse, care a ales un nou țar, la 3 martie 1613, în persoana lui *Mihail*

Feodorovici Romanov (1613-1645), întemeietorul *dinastiei romanovilor*, rămasă la conducerea Rusiei până în anul 1917. Țarul Mihail, încoronat în ziua de 21 iulie 1613, era fiul lui *Feodor Nikitici Romanov*, care se remarcase în timpul domniei țarului Feodor I Ivanovici și care, la moartea în anul 1598 a țarului – rămas fără urmași –, reprezentase un posibil candidat la tron, datorită faptului că sora tatălui său, Anastasia Romanovna, fusese prima soție a lui Ivan cel Groaznic. În fața acestui risc, Boris Godunov l-a obligat pe Feodor Romanov să intre într-o mănăstire din nordul Rusiei, unde era păzit cu strictețe și unde acesta a luat numele călugăresc de *Filaret*. Soția lui Feodor Romanov, numită Xenia, împreună cu copilul lor, Mihail, care avea vârsta de doar doi ani, a fost obligată și ea să intre în mănăstire, luând numele de *Maria*. După moartea lui Boris Godunov, ieromonahul Filaret a fost numit în anul 1605 mitropolit de Rostov, iar în anul 1609 a fost propus pentru demnitatea de patriarh, dar, fiind trimis într-o delegație la regele Poloniei, acesta a fost ținut prizonier până în anul 1618.

Întors la Moscova la începutul anului 1619, mitropolitul Filaret de Rostov a fost instalat patriarh al Bisericii Ortodoxe Ruse, la 27 iunie 1619, de un sinod al ierarhilor ruși, în prezența patriarhului *Teofan al III-lea al Ierusalimului* (1608-1644), aflat în vizită la Moscova. Patriarhul *Filaret* (1619-1633) a păstorit Biserica Rusă în timp ce fiul său era țar, astfel că el s-a îngrijit nu numai de treburile bisericești, ci și de cele politice, actele oficiale fiind semnate în numele celor doi „mari suverani". Una dintre preocupările principale ale patriarhului Filaret, ca de altfel a majorității înaintașilor săi, a fost grija corectării textelor liturgice și asigurării unei corecte desfășurări a slujbelor bisericești. În acest sens, întâistătătorul rus s-a preocupat direct de tipărirea celor mai importante cărți de cult în limba slavonă și de distribuirea lor în cele mai îndepărtate colțuri ale jurisdicției sale. De asemenea, acesta s-a îngrijit de ridicarea vieții morale a clerului și a credincioșilor, înființând școli, organizând cursuri la unele mănăstiri și poruncind ierarhilor să facă acest lucru în eparhiile lor.

Având în vederea influența polonezilor catolici asupra vieții religioase a rușilor, în anul 1620 patriarhul Filaret a organizat un sinod, la

care s-a hotărât rebotezarea eterodocșilor care se retrăseseră în Rusia din teritoriile ruse ocupate de polonezi, precum și interzicerea unei cărți publicate de ortodocși în Ucraina suspectate de influențe latine, așa cum era *Evanghelia învățătoare* a lui Chiril Stavrovețki, care a fost arsă în public la Moscova în ziua de 4 decembrie 1627. În ceea ce privește politica internă, patriarhul Filaret a inițiat o reformă a armatei din Moscova, iar pe plan extern, pe lângă confruntările cu Polonia, a purtat tratative menite să apropie Rusia de Imperiul Otoman. Toate aceste măsuri s-au petrecut fără prea multă opoziție, fapt ce arăta că rușii doreau o redresare a vieții lor după „*Vremurile tulburi*" din perioada de la Ivan cel Groaznic până la Vasile al III-lea.

În timpul păstoririi patriarhului Filaret, teritoriul rus s-a mărit, astfel că întâistătătorul rus a organizat noi eparhii, așa cum a fost cea de Tobolsk, ce se întindea de la Munții Ural până în Orientul Îndepărtat. Filaret a fost singurul patriarh care era numit de credincioși cu numele său, Filaret Nichitici, ceea ce reprezenta un semn de respect.

Înainte de a trece la cele veșnice în ziua de 1 octombrie 1633, patriarhul Filaret a desemnat ca urmaș al său pe arhiepiscopul de Pskov, *Ioasaf* (1634-1640), care a fost apoi ales de Sinodul Bisericii Ruse dintr-o listă de trei candidați. Preocuparea principală a patriarhului Ioasaf a fost păstrarea ordinii bisericești și ridicarea nivelului de educație religioasă a clerului. Pe această linie, el a continuat activitatea tipografică a înaintașului său, publicând, pe parcursul păstoririi sale de numai șase ani, 23 de titluri de cărți bisericești. În anul 1636, un grup de nouă preoți, în frunte cu *Ivan Neronov* din Nijni Novgorod, care a inițiat mișcarea *Iubitorilor de Dumnezeu* (*Bogoljubcy*), a adresat patriarhului Ioasaf o petiție prin care, descriind situația jalnică în care se aflau preoții și credincioșii ruși, cereau luarea unor măsuri urgente pentru salvarea credinței. Patriarhul a luat în considerare aceste sugestii și, în scopul promovării ordinii bisericești, el a publicat, în august 1636, o *Circulară,* prin care preciza regulile de comportament al clerului și al mirenilor în Biserică. Printre aceste reguli se număra și interzicerea recitării paralele, în cadrul slujbelor bisericești, a mai multor texte liturgice în același timp. De asemenea

acest patriarh a publicat și o listă ce cuprindea ordinea diferitelor slujirii și grade bisericești.

Patriarhul Ioasaf a trecut la cele veșnice la 28 noiembrie 1640, fiind urmat de patriarhul *Iosif I* (1642-1652), care a fost ales de Sinodul Episcopilor ruși din rangul de Arhimandrit, în ziua de 21 martie 1642, și instalat după șase zile. Patriarhul Iosif a fost preocupat și el de educarea clerului, de săvârșirea corectă a slujbelor și mai ales de corectarea textelor liturgice, publicând și colecția bizantină de canoane și legi cunoscută sub numele de *Nomocanon*. În timpul păstoririi acestui patriarh, în anii 1647-1648, s-a afirmat în Biserica Rusă un cerc de preoți de mir și de arhimandriți, intitulat *râvnitorii evlaviei*, care avea în frunte pe protopopul Ștefan Vonifatiev, duhovnicul țarului, și din care făcea parte și arhimandritul Nikon Minin. Acest grup a încercat să determine luarea unor măsuri pentru îmbunătățirea slujbelor, în primul rând prin generalizarea practicii univocalității (*edinoglasie*), față de regula cântării paralele a mai multor texte liturgice (*mnogoglasie*), practică generalizată în Rusia, care făcea ca slujbele să devină foarte greu de înțeles. Această propunere a fost făcută în cadrul unui sinod din anul 1649, dar ierarhii s-au opus, motivând că astfel slujbele ar deveni prea lungi și obositoare. La insistența țarului, aflat sub influența *râvnitorilor evlaviei*, patriarhul a propus amânarea sinodului pentru a solicita avizul Patriarhiei Ecumenice. Răspunsul de la Constantinopol a ajuns la Moscova la 16 februarie 1650, prin el recomandându-se categoric ca *univocalitatea* să fie introdusă în toate bisericile. Această recomandare a fost adoptată în baza unei hotărâri luate de un sinod convocat în luna februarie a anului 1651.

La 23 iulie 1645, în timpul păstoririi patriarhului Iosif, țarul Mihail I a trecut la cele veșnice, fiind urmat de fiul său, *Alexei I Mihailovici* (1645-1676), care abia împlinise vârsta de 16 ani, dar care fusese prezentat de tatăl său încă de la începutul anului 1643 ca urmaș la tron. La începutul domniei tânărului țar, autoritatea politică a fost deținută de cumnatul său, Boris Morozov, dar mai târziu, prin înființarea unei poliții secrete, țarul a ajuns să exercite direct conducerea statului. Politica țarului Alexei I se manifesta, printre altele, prin perceperea unor impozite tot mai mari, ceea ce a dus la unele revolte ale populației.

În a doua jumătate a anului 1649, ţarul Alexei Mihailovici a convocat o *Adunare a Ţării* (*Zemskij Sobor*), care a aprobat o colecţie de legi intitulată *Aşezământul sobornicesc* (*Sobornoe Ulozenie*), menită să ia locul codului de legi adoptat de ţarul Ivan cel Groaznic în anul 1550 şi care a rămas în vigoare multă vreme. Aşa cum era precizat în predoslovie, pentru elaborarea acestui cod de legi ţarul colaborase cu patriarhul Iosif, pe care îl numea *tatăl şi mijlocitorul său la Dumnezeu*, dar şi cu mitropoliţii, cu arhiepiscopii, cu întreg Sfântul Sinod, precum şi cu boierii membri ai consiliului domnesc. Acest *Cod de legi* era format din 25 de capitole, cu un total de peste 900 de articole, prin care erau reglementate practic toate aspectele vieţii publice din statul rus în acel timp. Capitolele I, XII, XIII, XIV şi XV se refereau în mod expres la viaţa bisericească. Astfel, în *Articolul 1.1.* era fixată pedeapsa cu moartea prin ardere pe rug pentru cei care blasfemiau public numele lui Dumnezeu şi tulburau liniştea slujbelor din Biserici, aceasta fiind pentru prima dată când pedeapsa capitală prin ardere pe rug era formulată prin lege în Rusia. De asemenea, capitolul al XII-lea prevedea pedepsele pentru abaterile personalului cancelariei patriarhale şi ale personalului auxiliar, cum ar fi ţăranii de pe pământurile Patriarhiei, prevederi care erau aceleaşi şi pentru centrele eparhiale. Totodată, în capitolul al XIII-lea erau precizate pedepsele pentru personalul de la cancelarie şi pentru personalul auxiliar al mănăstirilor, fiind menţionate în total 49 de mănăstiri. Aceste prevederi limitau însă privilegiile Bisericii de până atunci, transferând unele responsabilităţi de judecată în seama autorităţii de stat. Capitolul al XIV-lea prevedea reglementări privind sărutarea, respectiv închinarea la Sfânta Cruce, inclusiv pedepse pentru cei care i-ar fi obligat pe semenii lor să se închine la Sfânta Cruce. Nu în ultimul rând, în capitolul al XV-lea erau prezentate pedepsele pentru cei care fuseseră judecaţi într-o eparhie şi care mergeau în alta, unde repetau greşelile pentru care fuseseră o dată judecaţi. Se cuvine menţionat şi capitolul al XII-lea, care prevedea judecata ţăranilor, dar prin care era legiferată legarea lor de glie. În *Articolul 24* al capitolului al XXI-lea, dedicat hoţilor şi furturilor, era prevăzut ca în cazul în care un musulman ar fi încercat prin

mijloace de forță sau prin minciună să convertească vreun rus la islam, acela urma a fi pedepsit cu moartea. Trebuie precizat și faptul că multe pedepse prin amenzi aveau sumele exacte fixate în *ruble*, ca urmare a faptului că această monedă fusese introdusă în statul rus încă din secolul al XIV-lea.

Acest cod de legi conținea, de asemenea, dispoziții referitoare la protejarea țarului, la organizarea armatei, la fixarea sistemului vamal, la relațiile dintre părinți și copii, dar și reglementări privind localurile publice, acesta constituind o descriere complexă a societății ruse de la mijlocul secolului al XVII-lea. Ideea de bază a acestui cod era reprezentată de legătura indestructibilă dintre Biserică și Stat, acesta din urmă având întâietate.

Confruntările din timpul păstoririi patriarhului Iosif, care a murit la 15 aprilie 1652, anunțau tulburările care au pus la încercare unitatea Bisericii Ruse în timpul păstoririi urmașului său.

IX.1.a. *Reforma patriarhului Nikon*

La un an după înscăunarea sa ca țar, Alexei I Mihailovici, de altfel un om foarte evlavios, l-a cunoscut pe călugărul Nikon Minin, de care a fost foarte impresionat și pe care, la început, l-a numit consilier al său în probleme bisericești. Călugărul Nikon, pe numele său de mirean Nichita Minin, se născuse în anul 1605 lângă Nijni Novgorod, într-o familie de țărani. După moartea mamei sale, acesta a petrecut mai mult timp la mănăstire, din cauza neînțelegerilor cu a doua soție a tatălui său. Căsătorindu-se și fiind un om duhovnicesc, Nichita a fost hirotonit preot, ajungând repede să fie apreciat pentru calitățile sale de predicator, drept pentru care a fost numit la o parohie din Moscova. În plan familial, acesta a fost foarte încercat, cei trei copii pe care i-a avut cu soția sa murind de mici. Ca urmare a acestui fapt, acesta a convins-o pe soția sa să intre în monahism, iar el s-a retras la Mănăstirea Solovețki de la Marea Albă, unde s-a călugărit, luând numele de Nikon. Fiind un om foarte critic și autoritar, Nikon a intrat în conflict cu comunitatea de la

acea mănăstire, mutându-se la Mănăstirea Kojuzerski de lângă Novgorod, unde a ajuns stareț. În această calitate, în anul 1646, el a vizitat Moscova, moment în care l-a întâlnit pe țarul Alexei Mihailovici.

Țarul Alexei l-a mutat pe ieromonahul Nikon la o mănăstire din Moscova, apoi a mijlocit ridicarea sa la rang de Arhimandrit, iar în anul 1649 a mijlocit numirea sa în scaunul de mitropolit de Novgorod, unde noul ierarh s-a remarcat, printre altele, printr-o activitate intensă de ajutorare a săracilor. În primăvara anului 1652, țarul Alexei a trimis o scrisoare mitropolitului Nikon, în care își exprima admirația sa față de el, pe care îl numea *„statornic învățător și păstor al sufletelor și trupurilor noastre [...], războinic puternic și erou al Împăratului Ceresc [...], iubite drag și prieten, Preasfinte Stăpâne"* (Peter Hauptmann, Gerd Stricker, p. 332). La sfârșitul acestei scrisori, în care țarul amintea despre moartea patriarhului Iosif, acesta îl ruga pe mitropolit să se întoarcă la Moscova, pentru a susține alegerea în demnitatea de patriarh a unui om vrednic cu numele de *Teognost* (în limba greacă – *cunoscut de Dumnezeu*). Deși țarul se gândea în mod evident la alegerea lui Nikon ca patriarh, el nu îl numea direct pe acesta, ci spunea doar că numele celui care urma să fie ales ca patriarh va fi „Cel cunoscut de Dumnezeu".

Mitropolitul Nikon a fost ales patriarh, de Sinodul Episcopilor, în ziua de 1 august 1652, dar el a refuzat să accepte înalta demnitate. Însă, ca urmare a rugăminților „în genunchi și cu lacrimi în ochi" chiar și ale țarului, Nikon a acceptat, dar numai cu condiția de a fi ascultat cu supunere, „ca păstor și tată". În activitatea sa, patriarhul *Nikon* (1652-1658/1666) a urmărit două direcții principale, și anume: reglementarea relațiilor dintre Biserică și Stat de așa manieră încât el să poată deveni suveran și complet independent față de țar în rezolvarea treburilor bisericești și corectarea practicii slujbelor bisericești și a cărților de cult în conformitate cu cărțile bisericești grecești. Pe linia relațiilor dintre Biserică și Stat, el a ajuns nu doar să îl influențeze pe țar în atitudinile sale politice, ci chiar să îl reprezinte uneori. Îndreptarea practicilor religioase greșite sau diferite față de tradiția greacă și, pe aceeași linie, corectarea cărților liturgice au constituit preocupări constante și pentru

unii înaintași ai patriarhului Nikon, astfel că ideea în sine nu reprezenta un motiv de discordie, cel puțin printre ierarhi. Pentru a se documenta cu privire la textele originale grecești, patriarhul Nikon s-a înconjurat de câțiva specialiști și a trimis emisari pentru a procura texte grecești, adunând până la cinci sute de manuscrise, dintre care numai zece erau cu texte liturgice. În realizarea dezideratului său, acesta a luat ca exemplu cărți precum *Evhologhionul* sau *Molitfelnicul* tipărit la Veneția în anul 1602.

În vederea planificării reformei sale, Nikon a convocat un sinod în anul 1654, la care a fost aprobată corectarea textelor liturgice ruse în limba slavonă, după textele de slujbă din limba greacă. Totuși, această hotărâre a declanșat un mare protest, din cauza faptului că acele texte grecești, pe care patriarhul dorea să le ia ca bază, erau tipărite în Apus, sub influență catolică, și erau susceptibile de a conține idei catolice. Unul dintre adversarii acestei hotărâri a fost episcopul Pavel de Kolomna, care a fost depus de patriarh pentru nesupunere.

La acest sinod au fost aduse în discuție și unele practici religioase greșite, cum ar fi închinarea cu semnul Sfintei Cruci, act despre care tradiționaliștii susțineau că trebuie făcut cu două degete, practică în favoarea căreia preoții tradiționaliști *Avacum* și *Daniel* au scris un întreg tratat adresat țarului.

În urma protestelor față de hotărârile sinodului din anul 1654, patriarhul Nikon a formulat 27 de întrebări pe care le-a adresat patriarhului ecumenic *Paisie I* (1652-1653, 1654-1655), care a convocat un sinod la Constantinopol în anul 1655, unde au fost aprobate hotărârile sinodului moscovit din anul precedent.

În primăvara anului 1655, patriarhul Macarie al III-lea al Antiohiei (1648-1672) se afla la Moscova și fiul său Paul de Alep a descris cu lux de amănunte, în *„Călătoriile Patriarhului Macarie"*, participarea ierarhului antiohian la slujba din Duminica Ortodoxiei, în ziua de 4 martie acel an. Diaconul Paul menționează că patriarhul Nikon deținea locul de onoare și îl ținea în dreapta sa pe patriarhul Macarie, deși musafirul era mai mare în grad decât gazda. În predica sa, patriarhul Nikon a vorbit împotriva

săvârșirii semnului Sfintei Cruci numai cu două degete – despre care Paul de Alep consemna că se săvârșea la ruși *așa cum binecuvântează episcopii* –, precizând că închinarea corectă se realizează cu trei degete.

Adevărata confruntare a patriarhului Nikon cu cercurile tradiționaliste s-a manifestat în momentul începerii tipăririi cărților de cult corectate de greșeli, ocazie cu care unii călugări tipografi s-au răsculat, declanșând o criză gravă în sânul Bisericii Ruse. De asemenea, influența politică prea mare a patriarhului asupra țarului a provocat multă îngrijorare în rândurile boierilor, astfel că, la începutul anului 1658, s-a format o mare opoziție împotriva patriarhului, care a reușit să creeze o distanțare între cei doi conducători. În fața unei opoziții crescânde și fără a mai avea sprijinul țarului, în ziua de 19 iulie a anului 1658, în semn de protest, patriarhul Nikon s-a dezbrăcat în public de odăjdiile chiriarhale, în mijlocul catedralei patriarhale, declarând retoric că el nu mai este patriarhul Moscovei și nu se mai consideră păstor, ci numai un membru al turmei, un păcătos și nevrednic, a ieșit furios din biserică și, potrivit mărturisirilor, a pronunțat cuvinte aspre la adresa țarului. În urma acestui eveniment, Nikon a părăsit Moscova și a înființat o mănăstire, la o distanță de aproximativ 50 kilometri de capitală, căreia i-a dat numele de Noul Ierusalim. Atitudinea patriarhului avea ca imbold speranța că țarul îl va rechema, dar acest lucru nu s-a întâmplat. Mai mult decât atât, atunci când patriarhul s-a întors la Moscova, în ziua de 17 decembrie 1664, pentru a asista la slujbă în Catedrala patriarhală, de unde a și trimis un mesaj țarului, conducătorul politic a convocat de urgență o adunare a ierarhilor și boierilor, care i-au adresat o somație patriarhului pentru a se întoarce la mănăstirea sa. Între timp, țarul și-a asumat responsabilitatea de a pune în practică reforma propusă de Nikon, dar prin mijloace mult mai judicioase. Totodată, pentru a-i împăca pe conducătorii opozanților reformelor preconizate, țarul i-a eliberat pe oponenții trimiși în exil de patriarhul Nikon încă din anul 1653, dar fără niciun rezultat.

Cu scopul de a obține destituirea oficială a patriarhului Nikon, adversarii acestuia l-au atras de partea lor pe mitropolitul *Paisie Ligarides* de

Gaza, care fusese excomunicat de Patriarhul Ierusalimului și care trăia prin Moldova și la Moscova. Astfel, acesta a reușit să îl convingă pe țarul Alexei Mihailovici să convoace un Sinod Panortodox la Moscova, pentru rezolvarea situației patriarhului retras și pentru studierea îndreptării cărților bisericești. Cunoscând planurile adversarilor săi, patriarhul Nikon a încercat prin diferite mijloace să împiedice organizarea sinodului, inclusiv prin acuzația că ierarhii greci prezenți la Moscova fuseseră destituiți la ei acasă, ceea ce era corect numai în cazul lui Paisie Ligarides. După mai mulți ani de eforturi, a fost posibilă convocarea unui *Mare Sinod Moscovit*, considerat ca *Sinod Panortodox*, care s-a desfășurat în două etape. Înainte însă de desfășurarea acestuia, țarul Alexei a convocat un sinod al episcopilor ruși între 29 aprilie – 2 iulie 1666, la care au participat și stareții celor mai mari mănăstiri. Pentru a-și asigura suportul lor, țarul le-a cerut să răspundă fiecare în scris la trei întrebări: 1. Dacă recunosc că ierarhii greci prezenți la Moscova sunt cu adevărat ortodocși și pot fi implicați în rezolvarea situației din Biserica Rusă; 2. Dacă acceptă că toate cărțile bisericești în limba greacă sunt cu adevărat ortodoxe; 3. Dacă acceptă hotărârile sinodului convocat de patriarhul Nikon în anul 1654, referitor la corectarea cărților bisericești. La aceste întrebări, toți au răspuns afirmativ, cu excepția unui singur episcop.

Având asigurat suportul ierarhiei ruse, țarul Alexei Mihailovici a convocat Marele Sinod Moscovit pentru luna decembrie a anului 1666. Alături de țar erau prezenți la acest sinod patriarhul *Paisie al Alexandriei* (1657-1678), patriarhul *Macarie al III-lea al Antiohiei*, mitropolitul *Atanasie de Iconium*, reprezentantul Patriarhiei Ecumenice, și mitropolitul *Anania de Sinai*, reprezentantul Patriarhiei Ierusalimului, la care se adăugau ierarhii ruși și un număr mare de arhimandriți. În prima etapă a acestui sinod, desfășurată între 1 și 12 decembrie 1666, s-a discutat „cazul Nikon", una dintre probleme fiind reprezentată de clarificarea criteriilor după care putea fi judecat un patriarh. După lămurirea acestor aspecte, sinodul a analizat toate abaterile săvârșite de Nikon, luând în considerare și răspunsurile sale la cele 30 de întrebări trimise lui mai înainte de o comisie de anchetatori, la care acesta a răspuns printr-un

text de 955 de pagini. Hotărârea sinodului cu privire la fostul patriarh Nikon a fost formulată sub forma unui *Tomos sinodal* editat în limbile greacă și slavonă.

În ziua de 12 decembrie 1666, patriarhul Nikon a fost chemat în fața sinodului și hotărârea care îl privea a fost citită mai întâi în limba greacă, apoi în slavonă, aceasta din urmă de către arhiepiscopul Ilarion de Riazan și Murom. Cea mai importantă acuzație adusă fostului patriarh rus, conform acestui act sinodal, era faptul de a fi părăsit fără motiv scaunul patriarhal în vara anului 1658, pentru o perioadă de opt ani și șase luni, perioadă în care unii oameni au răspândit învățături străine de credința ortodoxă, spre pierzania multor suflete. Mai mult decât atât, Nikon se făcuse vinovat de calomnierea țarului și a boierilor, de suspendarea episcopului Pavel de Kolomna fără nicio judecată sinodală, precum și de faptul că ar fi bătut și torturat pe unii dintre colaboratorii săi. Patriarhul Nikon a fost destituit din funcțiile sale sacerdotale și trecut în starea de simplu călugăr, iar în final a fost deportat sub escortă la Mănăstirea „Kirilo Belozerski" din nordul Rusiei. La 29 ianuarie 1676, înainte de moartea sa, țarul Alexei Mihailovici i-a cerut iertare lui Nikon.

După trecerea la cele veșnice a țarului Alexei, la domnie a urmat fiul său, *Feodor al III-lea Alexeievici* (1676-1682). În anul 1681, acesta l-a invitat pe Nikon să se întoarcă la Moscova, dar pe drumul de întoarcere din exil, în ziua de 17 august 1681, la Iaroslav, fostul patriarh a murit, fiind înmormântat cu onoruri de patriarh la mănăstirea înființată de el. Țarul Feodor a purtat și el sicriul cu trupul neînsuflețit al fostului patriarh Nikon până la groapă și a solicitat patriarhilor răsăriteni ridicarea tuturor condamnărilor pronunțate la adresa acestuia.

Pe parcursul celei de-a doua etape a sa, desfășurată între 31 ianuarie - 13 mai 1667, Marele Sinod Moscovit a aprobat armonizarea practicilor religioase și a textelor liturgice rusești cu cele ale celorlalte Biserici Ortodoxe, în special cu originalele grecești. Pe aceeași linie, acest sinod a condamnat și unele hotărâri ale sinodului *Stoglav* din anul 1551, deoarece aici fusese fixat ritualul și tradiția bisericească rusești drept norme, deși ele erau diferite de cele grecești. Tot legat de „cazul Nikon" a fost

definită relația dintre autoritatea politică și cea bisericească, mai întâi prin corectarea unor decizii din *Codul de legi* din anul 1649, prin care Biserica devenea prea dependentă față de Stat, și prin precizarea principiului conform căruia țarul avea întâietate în domeniul politic, iar patriarhul în cel bisericesc, dar în relația dintre aceste două autorități trebuia să fie aplicat principiul bizantin al *simfoniei*. O altă hotărâre luată la acest sinod a fost legată de recunoașterea botezului eterodocșilor care deveneau membri ai Bisericii Ortodoxe, prin anularea hotărârii sinodului de la Moscova din anul 1620, care stabilea rebotezarea romano-catolicilor și a uniților. Astfel, Marele Sinod Moscovit a decis că botezul săvârșit în numele Sfintei Treimi nu se repetă, iar creștinii eterodocși sunt primiți la credința ortodoxă numai prin Mirungere. În ultimul rând, acest sinod a decis interzicerea pictării cu chipuri umane a lui Dumnezeu-Tatăl și a lui Dumnezeu-Duhul Sfânt, o practică destul de răspândită în Rusia acelei perioade.

Prin hotărârile sale, Marele Sinod Moscovit a condamnat practicile răspândite printre ruși, dar neconforme cu tradiția ortodoxă generală, și prin aceasta a provocat indignarea adversarilor acestor „înnoiri", în frunte cu protopopul Avacum, care au refuzat să accepte aceste hotărâri. Astfel, după Marele Sinod Moscovit s-a produs în Biserica Ortodoxă Rusă o schismă, cunoscută sub numele de *Raskol*, cuvânt care în slavonă însemna „schismă".

Rascolnicii, sau *creștinii de rit vechi* – care nu trebuie confundați cu stiliștii, cei care nu au acceptat îndreptarea calendarului în unele Biserici Ortodoxe locale –, au fost aspru persecutați în perioada care a urmat Marelui Sinod Moscovit. Punctele principale ale credinței acestei grupări erau: 1. Acceptarea numai a cărților sau textelor liturgice tipărite sau scrise înainte de Nikon; 2. Săvârșirea semnului Sfintei Cruci numai cu două degete; 3. Cântarea imnului *Aleluia* numai de două ori și adăugarea la sfârșit a formulei „Slavă Ție, Doamne !"; 4. Deplasarea de la stânga la dreapta, „după soare" (*poslon*), în procesiunile liturgice; 5. Cinstirea crucii cu opt brațe; 6. Scrierea numelui Mântuitorului și pronunțarea lui cu un singur „i", respectiv „Isus", iar nu „Iisus"; 7. Cinstirea numai a icoanelor vechi sau ale copiilor acestora; 8. Folosirea la Proscomidie

numai a cinci prescuri în loc de șapte. Pentru rascolnici, Nikon era încarnarea lui Antihrist, care anunța sfârșitul lumii, de aceea această grupare era marcată de o intensă așteptare a sfârșitului iminent al lumii. O sursă directă referitoare la credința și practicile acestei grupări schismatice privite din interiorul său, imediat după sinodul din 1666-1667, este *Autobiografia* protopopului Avacum, în care sunt menționați unii dintre reprezentanții acestei grupări radical tradiționaliste.

Alături de Avacum, care a răspândit doctrina acestei grupări printr-o serie de scrieri alcătuite inclusiv din detenția sa, au fost protopopul *Ivan Neronov* și singurul episcop trecut la această grupare, *Pavel de Kolomna*, care fusese suspendat de patriarhul Nikon. Episcopul Pavel a fost condamnat la moarte după ce a aderat la această grupare și nu a avut timp să instituie un cler propriu al acesteia.

Membrii grupării Rascolnicilor se manifestau public prin ridicarea mâinii drepte cu două degete în sus, ceea ce reprezenta semnul lor de recunoaștere și de mărturisire publică. Statul rus a pornit o aspră persecuție a acestei grupări, astfel că, în fața riscului de a fi arestați, mai mulți membri ai ei au preferat să își dea foc. Avacum a sfârșit și el fiind ars pe rug în anul 1682.

După dispariția primilor preoți ai mișcării creștinilor de rit vechi, aceasta a rămas fără asistență sacramental-pastorală, astfel că pe parcursul secolului al XVIII-lea ea s-a divizat în mai multe grupări, dintre care s-au conturat două mai importante: cea a *popovților*, care erau păstoriți de preoți sau care admiteau rolul preoților, și cea a *bezpopovților*, ai cărei membri, din lipsă de preoți, renunțaseră la slujirea preoțească, aceasta fiind asumată de unii laici. Între cele două grupări au existat mereu confruntări. În anul 1846, la gruparea popovților a aderat un fost mitropolit de Sarajevo, Ambrozie, care fusese depus de Patriarhia Ecumenică, și astfel mișcarea aceasta a luat profilul unei biserici cu episcopi, preoți și diaconi. Ambrozie a devenit primul mitropolit al Bisericii de Rit Vechi de la *Fântâna Albă* (*Belaia Krinița*) din Ucraina. O grupare de creștini de rit vechi s-a așezat în Delta Dunării, mutându-și centrul eparhial de la Fântâna Albă la Brăila.

Biserica Ortodoxă Rusă a încercat în mai multe rânduri să ajungă la o împăcare cu Biserica de Rit Vechi și, în acest sens, Patriarhia Rusă a ridicat, în anul 1971, anatema sinodală din anul 1667 împotriva acestei grupări.

IX.1.b. *Activitatea urmașilor patriarhului Nikon până la țarul Petru cel Mare*

După retragerea sa din scaun în vara anului 1658, patriarhul Nikon l-a delegat pe mitropolitul Pitirim al Krutițelor, un apropiat al său, să supravegheze treburile bisericești, în speranța că prin acesta va putea controla în continuare activitatea Patriarhiei. În urma cererii țarului Alexei Mihailovici, Pitirim a preluat întreaga responsabilitate de conducere a Patriarhiei Ruse, fapt pentru care patriarhul Nikon l-a anatematizat public, în Duminica Ortodoxiei din anul 1662, acuzându-l că a ocupat tronul patriarhal în mod arbitrar. La solicitarea țarului, toți ierarhii ruși au declarat în scris că nu recunosc anatema pronunțată de Nikon împotriva mitropolitului Pitirim și astfel acesta a activat ca locțiitor al scaunului de patriarh între anii 1658-1667. Cu timpul însă, țarul Feodor al III-lea Alexeievici, urmașul lui Alexei Mihailovici, nemaifiind mulțumit de Pitirim, l-a transferat pe acesta la mitropolia de Novgorod.

Prima acțiune a Marelui Sinod Moscovit la începutul celei de-a doua etape a sa, din ziua de 31 ianuarie 1667, a fost alegerea unui nou întâistătător pentru scaunul vacant de Patriarh al Moscovei și al Întregii Rusii. În acest sens, la sugestia țarului, sinodul s-a orientat asupra arhimandritului Ioasaf de la Mănăstirea „Sfântul Serghie", care a devenit patriarhul *Ioasaf al II-lea* (1667-1672). După încheierea sinodului, acest patriarh a adresat o scrisoare creștinilor de rit vechi, pe care îi invita să se întoarcă la credința cea dreaptă, dar această încercare nu a avut niciun rezultat. Pe linia implementării hotărârilor Marelui Sinod Moscovit, patriarhul Ioasaf al II-lea a ordonat măsuri aspre împotriva preoților care refuzau să slujească după cărțile liturgice noi și foloseau la proscomidie prescuri pe care era imprimat semnul crucii cu opt brațe. De asemenea, acesta

a luat măsuri împotriva pictării icoanelor după tradiția apuseană și a apărat tradiția picturii bizantine, publicând în acest sens, în anul 1668, o colecție cu citate patristice și sinodale privind pictarea icoanelor în conformitate cu tradiția ortodoxă. Tot pe linia implementării hotărârilor sinodale, patriarhul Ioasaf al II-lea a susținut publicarea de către poetul Simion de Polotsk, care a fost la început profesorul țarului Feodor, a *Hotărârilor sinodului din 1666-1667*, precum și a unui *Catehism*. Întâistătătorul moscovit a reușit, de asemenea, să introducă practica predicării în Biserică și să trimită misionari în Nord și în Răsărit, până la granițele cu China. Acest patriarh nu a reușit însă punerea în practică a hotărârilor sinodale referitoare la întemeierea de școli și de noi eparhii, înființând doar o singură eparhie, la Belgorod.

Patriarhul Ioasaf al II-lea a încercat să afirme și independența Bisericii față de autoritatea statului, cel puțin în ceea ce privește tribunalele bisericești, dar s-a lovit de opoziția țarului Feodor al III-lea, chiar dacă acesta era un om credincios la fel ca tatăl său. Mai mult decât atât, țarul Feodor a reușit să limiteze autoritatea și mai ales amestecul Bisericii în afacerile politice.

În timpul țarului Feodor al III-lea, Rusia a început să aibă o deschidere tot mai mare față de Europa, acesta fiind primul monarh rus care se tundea și se îmbrăca după moda occidentală a vremii, anunțând astfel reformele fratelui său vitreg, Petru I cel Mare. Domnia lui Feodor a fost caracterizată de un conflict aproape continuu cu Imperiul Otoman, conflict care s-a încheiat prin pacea de la *Bahcisarai* din anul 1681. La data de 17 februarie 1672, în timpul domniei acestui țar, a trecut la cele veșnice patriarhul Ioasaf al II-lea și a fost urmat de patriarhul *Pitirim* (1672-1673), care exercitase mai înainte responsabilitatea de locțiitor de patriarh, dar care a păstorit ca patriarh numai un an, fără să se fi remarcat în mod special. În vara anului 1674 a fost ales patriarhul *Ioachim* (1674-1690), un aristocrat cunoscut ca Ivan Savelov și care intrase în monahism după ce întreaga sa familie murise în urma unei epidemii din anul 1654. După ce a trăit în mai multe mănăstiri, călugărul Ioachim a ajuns arhimandrit în anul 1664 și mitropolit de Novgorod în anul 1672

Ioachim a participat la Marele Sinod Moscovit în calitate de arhimandrit și, odată ajuns patriarh, s-a străduit să pună în practică hotărârile luate de acesta. La începutul domniei țarului Feodor Alexeievici, Ioachim a fost mentorul acestuia, acesta străduindu-se apoi să determine politica țarului în favoarea Bisericii. În anul 1675, patriarhul Ioachim a convocat un sinod, care a luat unele hotărâri privitoare la tribunalele bisericești, care trebuiau să fie controlate numai de clerici.

În anul 1686, în timpul păstoririi patriarhului Ioachim, a avut loc transferarea mitropoliei Kievului, înființată de Patriarhia Ecumenică în anul 1620, de sub jurisdicția Patriarhiei Ecumenice în jurisdicția Patriarhiei Moscovei. Acest transfer a fost posibil ca urmare a încheierii, în același an, a tratatului de „pace veșnică" între Rusia și regatul Poloniei, prin care Ucraina de pe malul stâng al râului Nipru, inclusiv orașul Kiev, trecea sub stăpânirea rușilor. La momentul semnării tratatului, Ucraina era organizată sub forma unui *Hatmanat* cu statut de autonomie obținută în anul 1648 de către hatmanul Bogdan Hmielnițchi, iar pe scaunul mitropolitan de la Kiev se afla Ghedeon. Trecerea scaunului de mitropolit al Kievului în jurisdicția Patriarhiei Moscovei a fost realizată printr-o decizie semnată de patriarhul ecumenic *Dionisie al IV-lea* (1671-1673, 1676-1679, 1682-1684, 1686-1687, 1693-1694) în anul 1686 și adresată patriarhului Moscovei, Ioachim. În anul 1685, patriarhul Ioachim a înființat la Moscova, în Mănăstirea Zaikonopassky, o Academie greco-slavo-latină, care avea rang de academie, fiind condusă de frații Ioanichie și Sofronie Lichudis, și care la început funcționa cu 70 de studenți și cu mai multe niveluri de învățământ. Către sfârșitul păstoririi sale, patriarhul Ioachim a reușit să obțină expulzarea iezuiților din Rusia.

La data de 27 aprilie a anului 1682, țarul Feodor al III-lea a trecut la cele veșnice fără să aibă urmași. Ca urmare a acestui fapt, succesiunea la tronul țarilor a devenit prilej de dispute între susținătorii diferiților urmași ai țarului Alexei I Mihailovici, care fusese căsătorit de două ori și care, în urma primei căsătorii, avusese 5 băieți și 9 fete, iar de la cea de-a doua soție, un băiat, pe Petru cel Mare, și două fete. După moartea țarului Feodor al III-lea, puterea a fost preluată de *Ivan al V-lea*

(1682-1696), fiul lui Alexei I din prima căsătorie, dar având în vedere incapabilitatea acestuia de a domni singur din motive de sănătate, la sugestia patriarhului Ioachim a fost numit regent, alături de el fratele său vitreg, *Petru I cel Mare* (1682-1725), în vârstă de doar zece ani. În această situație a fost numită regentă *Sofia Alexeievna* (1682-1689), sora bună a lui Ivan al V-lea și sora vitregă a lui Petru cel Mare. O femeie foarte energică și inteligentă, fiind instruită de poetul Simeon Polozki, principesa Sofia a condus efectiv Rusia vreme de șapte ani, dar, într-un final, a fost înlăturată. Ea s-a remarcat mai ales în politica externă a Rusiei, încheind tratate cu Polonia și cu China și trimițând ambasadori în unsprezece capitale europene. În anii 1687 și 1689, țarina Sofia a inițiat două atacuri, fără succes, împotriva Hanatului tătar din Crimeea, fapt ce a dus la declinul statutului ei, mai ales că și Ivan al V-lea s-a întors împotriva ei. Pericolul cel mai mare pentru regentă și susținătorii ei venea însă din partea tânărului țar Petru, care se apropia de majorat și care crea impresia unui om excepțional, chiar și fizic, având înălțimea de peste doi metri. Ca urmare a acestui fapt, simpatizanții regentei au organizat un complot pentru eliminarea lui Petru, dar acesta a fost sortit eșecului, tânărul țar reușind să scape. În vara anului 1689, regenta Sofia a fost înlăturată și obligată să se călugărească în Mănăstirea Novodevici de lângă Moscova, unde a și murit în anul 1704. În ceea ce îl privește pe țarul Ivan al V-lea, acesta era inofensiv, trăind în umbra fratelui său până la moarte sa survenită în ziua de 29 ianuarie a anului 1696.

Patriarhul Ioachim a trecut la cele veșnice în primăvara anului 1690. În ciuda opoziției lui Petru cel Mare, pe tronul patriarhal a fost ales patriarhul *Adrian* (1690-1700), cu sprijinul țarinei *Natalia Kirilovna* (1651-1694), mama țarului. Acesta, pe numele de botez Andrei, se remarcase ca arhimandrit la o mănăstire din Moscova în anul 1686, când a fost promovat de patriarhul Ioachim în scaunul mitropolitan de Kazan și Tatarstan, demnitate din care a fost ridicat la rangul de Patriarh. Noul patriarh era un susținător al politicii religioase dusă de înaintașii săi, străduindu-se să apere interesele Bisericii în fața statului. În acest sens, el s-a opus propunerilor de reformă ale lui Petru I, printre

acestea numărându-se decretul țarului împotriva obiceiului de a purta barbă. Fiind un om instruit, patriarhul Adrian a recunoscut necesitatea de reorganizare a Bisericii propusă de țar, chiar dacă nu își imagina cum urma să arate această reorganizare. În anul 1696, patriarhul Adrian a publicat *Mărturisirea Ortodoxă* a mitropolitului Petru Movilă în limba slavonă, tradusă cu ajutorul fraților Lichudis. De asemenea, acest patriarh a luat atitudine împotriva influențelor latinizante din Biserica Rusă referitoare la disputa privind momentul prefacerii darurilor în timpul Sfintei Liturghii, Adrian combătând teza latină conform căreia prefacerea are loc în timpul rostirii cuvintelor Mântuitorului de instituire a Tainei Sfintei Euharistii și afirmând punctul de vedere ortodox potrivit căruia prefacerea darurilor are loc în timpul Epiclezei, adică al invocării Duhului Sfânt Care coboară și săvârșește prefacerea.

Patriarhul Adrian a murit în ziua de 17 octombrie 1700, iar țarul Petru cel Mare nu a mai aprobat alegerea unui nou patriarh, ci doar numirea unui locțiitor de patriarh în persoana mitropolitului *Ștefan Yavorsky* de Riazan și Murom, această numire fiind primul pas în programul complex de reforme al țarului cu privire la Biserica Ortodoxă Rusă.

IX.2. Biserica Rusă de la Petru cel Mare până la începutul secolului al XIX-lea

IX.2.a. *Reformele lui Petru cel Mare*

Țarul *Petru cel Mare*, fiul lui Alexei Mihailovici Romanov, a domnit efectiv începând din anul 1689, după înlăturarea surorii sale, regenta Sofia Alexeievna, iar din anul 1696, după moartea fratelui său, Ivan al V-lea, a rămas singur în fruntea statului până la moartea sa. În tinerețe, Petru Alexeievici a vizitat foarte des Orașul străinilor, sau Cartierul nemților (*Nemeckaja sloboda*) de la marginea Moscovei, unde a cunoscut, printre alții, pe *Patrick Gordon*, un aristocrat scoțian, proprietar de pământ, dar priceput în domeniul tehnic, precum și pe elvețianul

François le Fort, cei doi devenind mai târziu consilier militar al țarului și respectiv amiralul primei flote rusești de război. Fiind un om energic și extrem de curios, mai ales în domeniul tehnic militar și naval, tânărul țar a făcut mai întâi lungi călătorii prin Rusia, pentru a cunoaște situația concretă a țării în fruntea căreia se afla. De asemenea, acesta a călătorit de două ori în Occident, în special în Olanda, unde s-a interesat de construirea navelor, apoi a ajuns până la Paris și în Anglia, unde a fost foarte bine primit la curțile regale de acolo. Mânat de o determinare fără egal și pe baza experienței câștigate în Occident, Petru cel Mare a inițiat și implementat un program radical de reformare și de modernizare a Rusiei în toate domeniile de activitate: în sistemul de conducere a statului și de succesiune la tron, la nivelul administrației centrale și locale, în procesul de restructurare a armatei și de înființare a unei flote de război, în procesul de promovare a economiei prin înființarea de întreprinderi, în învățământ, în ceea ce privește modernizarea societății, prin interzicerea portului bărbii și a îmbrăcămintei tradiționale rusești și în procesul de reorganizare a vieții bisericești.

În ziua de 20 decembrie 1699, țarul Petru I a hotărât înlocuirea *calendarului bizantin de la facerea lumii* cu *calendarul iulian* și a fixat începutul anului la data de 1 ianuarie, spre deosebire de calendarul bizantin care preciza că prima zi a anului era 1 septembrie, dar nu a introdus *calendarul gregorian* care era răspândit atunci în Apus. Noul calendar a fost implementat începând cu data de 1 ianuarie a anului 1700. Totodată, la 24 ianuarie 1701, Petru cel Mare a reînființat *Oficiul mănăstirilor* (*Monastyrskij Prikaz*), care fusese întemeiat de tatăl său, dar care fusese desființat în anul 1679. Prin acest oficiu a fost realizată secularizarea averilor mănăstirești, iar monahilor li s-a acordat un venit fix asigurat de Stat. Secularizarea averilor mănăstirești a fost justificată prin necesitatea acoperirii cheltuielilor războiului împotriva suedezilor, pe care Petru cel Mare tocmai îl începuse. De asemenea, în anul 1712, țarul a decis republicarea *Bibliei* în limba slavonă, după ce aceasta fusese publicată pentru prima dată în anul 1581, apoi ușor revizuită în anul 1663. Constatându-se că în această traducere se strecuraseră multe

greșeli, țarul a numit un grup de specialiști care să revizuiască textul biblic, această lucrare durând până în anul 1723. Temându-se că revizuirea textului biblic ar putea avea aceeași soartă ca cea a textelor liturgice publicate de patriarhul Nikon, Petru cel Mare a renunțat la finalizarea acestui proiect, mai ales că el republicase între timp, în anul 1717, *Biblia* din 1663 în slavonă, cu text paralel în limba olandeză, desigur pentru acoperirea cheltuielilor de către reformații olandezi. Începând din anul 1703, Petru cel Mare a construit orașul Sankt Petersburg la Marea Baltică, pe care l-a declarat, în anul 1710, noua capitală a Rusiei. După încheierea cu succes, în anul 1721, a războiului cu suedezii, țarul a luat titlul de împărat, iar statul său a fost numit Imperiul Rus. În ziua de 8 februarie 1724, împăratul a înființat la Sankt Petersburg *Academia Rusă de Științe.*

În baza politicii sale religioase, Petru cel Mare a desființat rangul de Patriarh al Bisericii Ortodoxe Ruse, prin faptul că, la moartea patriarhului Adrian, nu a mai aprobat alegerea unui nou patriarh, ci numai numirea unui locțiitor de patriarh în persoana mitropolitului *Ștefan Iavorsky* de Riazan și Murom (1658-1722). Acest ierarh studiase la Academia greco-latină din Kiev și în anul 1684 s-a convertit la catolicism. A continuat apoi studiile sale în mai multe orașe din Polonia, după care s-a întors la Kiev în anul 1689 și a revenit la credința ortodoxă, ajungând să predea la *Academia Movileană* din Kiev. În anul 1697, a fost trimis la Moscova, unde, în anul 1698, a ajuns mitropolit de Riazan și Murom. Cunoscut ca un bun orator, acesta a fost remarcat de țarul Petru cel Mare, care l-a numit locțiitor al scaunului de patriarh al Moscovei și al întregii Rusii. Fiind un om învățat, mitropolitul Ștefan a activat și la *Academia greco-latină*, înființată la Moscova în 1685, care din anul 1701 s-a numit *Academia slavo-latină*. În anul 1703, exarhul Ștefan a publicat o lucrare intitulată *Semnele venirii lui Antihrist*, prin care combătea viziunile populare eshatologice răspândite mai ales de rascolnici, pentru care Petru cel Mare era încarnarea lui Antihrist.

Datorită orientării sale filo-catolice, exarhul Ștefan a luat atitudine împotriva influențelor protestante din gândirea unor colegi de-ai săi, mai

ales a mitropolitului *Teofan Prokopovici*, prin lucrarea *Temelia credinței*, scrisă în anul 1713, dar care a fost publicată postum. *Teofan Prokopovici* (1681-1736) se născuse la Kiev și a studiat la Academia Movileană, apoi la colegiile catolice poloneze, unde s-a călugărit în ordinul greco-catolic al basilitanilor, și în final la Roma. Întors la Kiev și devenind un adversar înverșunat al catolicilor, Teofan a revenit la credința ortodoxă și a ajuns profesor și rector al Colegiului movilean. În anul 1709, Petru cel Mare a vizitat Kievul, fiind primit oficial în Catedrala „Sfânta Sofia". Cu acest prilej, ieromonahul Teofan Prokopovici a ținut un panegiric, reușind să îl impresioneze pe țar, care în anul 1716, l-a invitat la Sankt Petersburg, unde tânărul ieromonah a devenit foarte repede un colaborator important al țarului. În anul 1718, Teofan a fost numit episcop de Pskov, iar în 1720, mitropolit de Novgorod. Mitropoliții Ștefan Yavorsky și Teofan Prokopovici reprezentau la începutul secolului al XVIII-lea exponenții influențelor scolastice occidentale în teologia ortodoxă rusă, unul pe cele de tradiție catolică, iar celălalt pe cele protestante, ceea ce a dus la acea *pseudomorfoză* a teologiei ruse, cum o numea preotul profesor Georges Florovsky.

Petru cel Mare l-a atras pe lângă el pe mitropolitul Teofan Prokopovici tocmai pentru orientarea sa filo-protestantă, prin care acesta a sprijinit în special reforma inițiată de țar cu privire la forma de conducere în Biserica Rusă.

Începând din anul 1718, țarul a înlocuit vechile cancelarii centrale de stat cu 9 *colegii* (Afaceri externe, Venituri, Justiție, Război, Amiralitate etc.), iar ca organ deliberativ în stat a fost înființat un senat. De asemenea, în anul 1720 a fost publicat un *Regulament general* pentru toate colegiile nou-înființate, astfel că toate aveau aceeași bază legală și modalitate de acțiune. În acest proces de reformă a intrat și schimbarea formei de conducere din Biserică, prin înlocuirea patriarhatului cu un *Colegiu bisericesc* asemănător celorlalte colegii din administrația statului. În primăvara anului 1720, Teofan Prokopovici a elaborat, la cererea țarului, un proiect de regulament bisericesc, care a fost apoi trimis și discutat în senat, iar în final a fost semnat de 11 ierarhi și arhimandriți, la care se adăugau zece

membri laici ai senatului. Acest regulament a fost, de asemenea, supus aprobării mai multor ierarhi și stareți, astfel că acesta a fost semnat de încă 38 de ierarhi și arhimandriți, care erau de acord cu prevederile sale. Proiectul adoptat de majoritatea ierarhilor a fost prezentat senatului țării, în ianuarie 1721, cu titlul *Regulamentul Colegiului bisericesc*, decretul de aprobare a acestuia fiind semnat de țar în ziua de 25 ianuarie a anului 1721. *Regulamentul* sau *Statutul Colegiului Eclesiastic* cuprindea următoarele trei părți: 1. *Descrierea acestui colegiu și motivele înființării sale*; 2. *Chestiunile supuse competenței acestui colegiu*; 3. *Obligațiile, modalitatea de acționare și autoritatea președinților acestui colegiu.*

În ceea ce privește Colegiul bisericesc, acesta era format dintr-un președinte, doi vicepreședinți, patru consilieri și patru asesori. La începutul mandatului, fiecare membru al acestui colegiu trebuia să depună un jurământ pe „Sfintele Evanghelii" și să declare că judecătorul suprem al acestui colegiu era țarul. Acest colegiu avea în primul rând responsabilitatea de a asigura o corectă desfășurare a cultului divin, ca nu cumva să se strecoare în practici și în textele slujbelor ceva care nu ar fi fost în conformitate cu Sfintele Scripturi. Printre practicile care trebuiau înlăturate erau tocmi cele combătute de reforma patriarhului Nikon, cum ar fi cântarea imnului *Aliluia* doar de două ori sau cântarea de texte paralele în cadrul aceleiași slujbe. A doua mare responsabilitate a colegiului era asigurarea educației religioase corecte a clerului și a credincioșilor, aici fiind precizate în detaliu și obligațiile episcopilor. În acest sens, *Colegiul bisericesc* era responsabil și de înființarea și buna desfășurare a școlilor, iar în anul 1721 *Academia greco-slavă-latină*, înființată la Moscova în anul 1685, a fost trecută în responsabilitatea acestui organism. Acest organism, care de la începutul activității sale s-a numit *Preasfântul Sinod Dirigent*, dar care este cunoscut în general ca *Sinodul Dirigent*, pentru a nu se confunda cu *Sfântul Sinod* din tradiția Bisericii Ruse, era format din trei ierarhi, dintr-un număr limitat de arhimandriți și protopopi, care nu trebuiau să fie din eparhiile ierarhilor respectivi, și un *oberprocuror* totdeauna laic, în calitate de reprezentant al țarului. Deși președintele Sinodului Dirigent era mitropolitul de Novgorod, fiind

urmat, în ordine ierarhică, de cel de Sankt Petersburg, primul președinte al acestui sinod a fost mitropolitul Ștefan Yavorsky, care, deși bolnav și în relații destul de reci cu țarul, a păstrat această funcție până la moarte, probabil pentru a nu fi ocupată de adversarul său, Teofan Prokopovici. Mitropolitul Ștefan Yavorsky a murit în toamna anului 1722, cu el dispărând și demnitatea de locțiitor al scaunului patriarhal. De asemenea, odată cu desființarea patriarhatului, a rămas vacant, pentru un timp, chiar și scaunul de mitropolit al Moscovei.

Imediat după aprobarea *Regulamentului Colegiului bisericesc*, au fost publicate o serie de ordonanțe prin care erau fixate toate condițiile practice referitoare la activitatea membrilor Sinodului Dirigent, inclusiv sumele cu care aceștia erau plătiți, precum și detalii privind personalul pus la dispoziția lor. Prima ședință a Sinodului Dirigent a avut loc în ziua de 14 februarie 1721, fiind precedată de o slujbă la care a participat și țarul, și cu prilejul căruia mitropolitul Teofan Prokopovici, membru al sinodului, a ținut o cuvântare înflăcărată, comparându-l pe Petru cel Mare cu regii David și Solomon, și a afirmat că, în calitate de uns al lui Dumnezeu, țarul reprezintă instanța supremă în Biserică. Absolutismul țarist era astfel fundamentat teologic, fiind întărit apoi de același mitropolit, prin publicarea, în anul 1722, la solicitarea țarului, a unui tratat intitulat *Dreptatea voinței monarhice*.

Una dintre primele decizii ale Sinodului Dirigent a fost ca în locul pomenirii patriarhului la slujbe să fie pomenit simplu *Preasfântul Sinod Dirigent*, iar după o discuție mai lungă referitor la întrebarea dacă mai trebuie pomeniți patriarhii celorlalte Biserici, s-a hotărât ca aceștia să nu mai fie pomeniți, pentru a evita evidențierea faptului că Biserica Rusă nu mai avea un patriarh. În vara anului 1722, Sinodul Dirigent a publicat o hotărâre luată împreună cu senatul, prin care rascolnicii erau supuși unui impozit dublu față de ceilalți oameni de aceeași condiție. Petru cel Mare nu era de acord cu maltratarea acestora, în schimb ar fi făcut orice altceva să scape de schismatici și eretici, pe care îi socotea dușmani ai statului.

Sinodul Dirigent exercita autoritatea în Biserică la fel cum senatul exercita autoritatea politică, ambele fiind supuse țarului. În 30 septembrie

1721, Petru cel Mare a trimis personal o scrisoare patriarhilor orientali, prin care făcea apel la continuarea relațiilor lor de prietenie și solicita recunoașterea Sinodului Dirigent. La data de 1 februarie a anului 1722, patriarhul ecumenic *Ieremia al III-lea* (1716-1726, 1732-1733) a comunicat țarului acordul Bisericii sale cu privire la înființarea noului organ de conducere în Biserica Ortodoxă Rusă. Răspunsul de la Constantinopol a ajuns la Sankt Petersburg abia în toamna acelui an, dar împreună și cu răspunsul pozitiv al Patriarhiei Antiohiei, cele două fiind trimise spre informare la toate eparhiile ruse. În luna noiembrie a anului 1721, Sinodul Dirigent a hotărât să tipărească Regulamentul său și să îl trimită la toate eparhiile, acestuia fiindu-i adăugate și o serie de recomandări către preoți și călugări, fără însă ca acestea să fi avut avizul țarului. Aflând despre această adăugire, țarul a poruncit ca aceasta să fie retrasă, iar regulamentul să fie trimis numai în forma în care fusese aprobat. Acest incident ilustra autoritatea țarului față de Sinodul Dirigent, autoritate care s-a evidențiat cu prilejul unei participări a acestuia la întrunirile sinodului, atunci când, la cererea unui ierarh pentru numirea unui nou patriarh, țarul s-a ridicat și s-a bătut în piept, zicând: *iată patriarhul vostru*!

Reforma radicală în ceea ce privește Biserica Ortodoxă Rusă inițiată de Petru cel Mare, anticanonică din multe puncte de vedere, nu a afectat însă fondul doctrinar al acestei Biserici, ci numai administrarea ei, de aceea a fost acceptată și a putut rămâne în vigoare din anul 1721 până la convocarea *Sinodului țării sau local* din anul 1917-1918.

Politica religioasă a lui Petru cel Mare a influențat și cultura teologică a Bisericii Ortodoxe Ruse până la Primul Război Mondial. Dintre punctele de referință cronologică ale acestei perioade, reținem anii 1685, 1701 și 1840. Așa cum precizam anterior, în anul 1685 a fost înființată Academia greco-latină, unde erau predate, în limbile latină și greacă, Gramatica, Literatura (Poezia), Retorica, Logica și Fizica. Începând din anul 1701, limba de predare în academiile duhovnicești rusești a rămas exclusiv latina, iar din anul 1840, aceasta a fost definitiv înlocuită de limba rusă. O a doua caracteristică a învățământului teologic superior în Biserica Rusă, din timpul lui Petru cel Mare și până astăzi,

este faptul că acest învățământ a fost totdeauna separat de sistemul universitar de stat, fapt care a avut atât efecte negative, cât și pozitive, mai ales asupra gândirii teologice rusești. Negativ pentru învățământul teologic universitar rus a fost faptul că acesta a evoluat în afara contextului universitar în cadrul căruia ar fi avut posibilitatea să se dezvolte în dialog cu științele naturale, umane și reale. Pe de altă parte, dezvoltarea învățământului teologic ortodox rusesc în afara universităților de stat a însemnat evoluția sa în strânsă legătură cu viața Bisericii, fapt care a marcat teologia ortodoxă rusă de o manieră pozitivă.

În anul 1840 a avut loc o adevărată revoluție pentru teologia rusă, pentru că, așa cum se preciza într-un raport către Sfântul Sinod, „teologii ruși o să dobândească independența lor față de teologii latini, germani, francezi și englezi în ziua în care vor fi capabili să citească pe Părinți în limba rusă" (Alexander Schmemann, p. 178). În acest sens, începând din anul 1841, prima Catedră de Patrologie a fost înființată la academiile duhovnicești rusești și a fost început un intens proces de traducere a operelor Sfinților Părinți în limba rusă.

IX.2.b. *Sinodul Dirigent sub urmașii lui Petru cel Mare*

Sistemul politic administrativ inițiat de Petru cel Mare a supraviețuit mult timp, cu diferite modificări, în ciuda instabilității dinastice din deceniile care au urmat după moartea întemeietorului său. Ca urmare a supunerii Bisericii sub controlul direct al statului, prin Sinodul Dirigent, numit cel mai adesea în documente *Preasfântul Sinod*, Biserica Ortodoxă Rusă a devenit în această perioadă și mai dependentă de Stat decât a fost în perioadele anterioare.

Împăratul Petru I a fost căsătorit de două ori. În urma primei căsătorii, acesta a avut trei băieți, Alexei, Alexandru și Paul, dar niciunul nu a supraviețuit. Fiul cel Mare al împăratului Petru I, *Alexei Petrovici* (1690-1718) a fost căsătorit cu o ducesă germană, cu care a avut doi copii, Natalia și Petru, acesta din urmă ajungând mai târziu pe tronul bunicului său cu numele de *Petru al II-lea*. A doua soție a lui Petru cel

Mare a fost *Ecaterina Alexeevna*, care l-a sprijinit foarte mult pe soțul său și care a fost încoronată împărăteasă în luna mai a anului 1724. Petru și Ecaterina au avut împreună 11 copii, dintre care numai două fete au supraviețuit, și anume prințesele *Ana* și *Elisabeta*, ambele contribuind la continuarea dinastiei tatălui lor.

Fiul cel mare al primului împărat rus, Alexei Petrovici, a stat sub influența boierilor tradiționaliști și a unor ierarhi, astfel că s-a opus pe față politicii de deschidere europeană a tatălui său. Drept urmare a atitudinii sale, țareviciul Alexei a fost acuzat de înaltă trădare și condamnat la moarte, în anul 1718, dar a murit din cauza torturii înainte de a fi executat. Îngrijorat de succesiunea la tron, Petru cel Mare a publicat în februarie 1722 un decret privind această problemă, prin care se stabilea că monarhul are dreptul să numească urmaș la tron pe cine vrea, precum și să revină asupra deciziei sale dacă cel numit nu era vrednic. Petru cel Mare nu a ajuns să numească un urmaș la tron, astfel că, după moartea sa neprevăzută, în ianuarie 1725, diferite grupări au încercat să impună pe unul dintre favoriții lor, însă prințul general Alexandru Meșnikov, guvernatorul general al orașului Sankt Petersburg și unul dintre cei mai apropiați colaboratori ai lui Petru cel Mare, a numit-o pe tronul imperial pe a doua soție a lui Petru cel Mare, țarina *Ecaterina I* (1725-1727), aceasta fiind susținută și de mitropolitul Teodosie Janowski de Novgorod.

Pe tot parcursul secolului al XVIII-lea, evoluția Bisericii Ortodoxe Ruse a fost determinată de activitatea *Sinodului Dirigent*, care la început a stat sub influența nefastă a mitropolitului Teofan Prokopovici, până la moartea acestuia la 8 septembrie 1736. Primul ierarh care a căzut victimă strategiei de stăpânire a lui Teofan Prokopovici a fost mitropolitul Teodosie Janowski de Novgorod, care era și președintele sinodului și care a fost acuzat că ar fi criticat măsurile luate împotriva Bisericii de Petru cel Mare și ar fi răspândit bârfe la adresa împărătesei Ecaterina I și a prințului Meșnikov. Mitropolitul Teodosie a fost anchetat și exilat în Karelia, unde a murit în februarie 1726, iar Teofan Prokopovici i-a luat locul de mitropolit la Novgorod.

Odată cu înlăturarea mitropolitului Teodosie, împărăteasa Ecaterina I a promovat noi membri în Sinodul Dirigent, printre care se afla și arhimandritul Lev Yurlov. În anul 1726, Sinodul Dirigent a fost împărțit în două comisii, prima, formată din clerici, ocupându-se de chestiuni bisericești, iar cea de-a doua, formată din funcționari de stat, de chestiuni economice. Pe parcursul primelor decenii de existență a Sinodului Dirigent, mai ales în timpul activității mitropolitului Teofan Prokopovici, rolul *oberprocurorului* a fost diminuat, căci Teofan comunica direct cu autoritatea imperială.

După moartea împărătesei Ecaterina I, în luna mai a anului 1727, a urmat la tron împăratul *Petru al II-lea* (1727-1730), care încă nu împlinise vârsta de 12 ani, dar împărăteasa Ecaterina I numise ca regenți, prin testament, pe prințul Meșnikov și pe cele două fiice ale sale cu Petru cel Mare, *Ana* și *Elisabeta*. Prințesa Ana, căsătorită cu ducele Karl Friedrich de Holstein-Gottorp, a plecat în Germania, unde a născut în anul 1728 un fiu numit Karl Peter Ulrich, care a devenit mai târziu împăratul *Petru al III-lea*. La începutul domniei lui Petru al II-lea, în opoziție față de autoritatea crescândă a prințului Meșnikov, s-au impus familiile prinților Dolgoruki și Golițin, care l-au înlăturat pe acesta și sub influența cărora, Petru al II-lea a mutat reședința sa la Moscova, unde a fost încoronat în ziua de 7 martie 1728.

În perioada de domnie a lui Petru al II-lea au continuat tensiunile din sânul Sinodului Dirigent, mai ales prin încercarea de înlăturare a mitropolitului Teofan Prokopovici, acuzat de erezie, care însă a scăpat în luna ianuarie a anului 1730. După moartea împăratului Petru al II-lea la începutul anului 1730, o grupă de familii nobile în frunte cu prințul Dimitrie Golițin a hotărât limitarea autorității viitorului împărat, redactând o declarație în acest sens și căutând apoi un urmaș din dinastia Romanov care să semneze respectiva declarație. În acest sens, a fost aleasă împărăteasă *Ana Ivanovna* (1730-1740), fiica țarului Ivan al V-lea, fratele mai mare al lui Petru cel Mare.

Împărăteasa Ana Ivanova a crescut în Germania, fiind la început protestantă, dar, odată ajunsă pe tron, aceasta s-a convertit la credința

ortodoxă. Din Germania, ea a dus în Rusia mai mulți consilieri, în frunte cu contele Ernst-Johann Bühron, care și-a schimbat numele său în Biron. Deși împărăteasa Ana a condus prin intermediari, în timpul domniei sale, în anul 1734, Ucraina a fost încorporată Imperiului Rus, iar între anii 1735-1739 Rusia a purtat un război împotriva Imperiului Otoman, încheiat prin pacea de la Belgrad din anul 1739, prin care aceasta câștiga o serie de teritorii noi. Pe linia politicii sale religioase, împărăteasa Ana a cerut tuturor membrilor clerului, de la preoți până la mitropoliți, un jurământ de fidelitate în scris. În această perioadă, mitropolitul Teofan Prokopovici a profitat, încercând să se elibereze de dușmanii săi din Sinodul Dirigent, mai ales prin denunțuri. În acest sens, Lev Yurlov, care între timp fusese numit episcop de Voronej, a fost acuzat că la slujbă a pomenit-o pe țarina Evdochia, prima soție a lui Petru cel Mare, care mai trăia încă, și nu pe împărăteasa Ana. De asemenea, toți ierarhii din sinod au fost înlăturați și înlocuiți cu mitropolitul Leonid al Krutițelor, episcopul Ambrozie de Vologda, episcopul Ioachim de Suzdal și arhimandritul Platon Malinovski. Perioada aceasta de inchiziție s-a încheiat odată cu moartea lui Teofan Prokopovici la 19 septembrie 1736. După acest moment, împărăteasa Ana l-a adus în fruntea sinodului pe episcopul Ambrozie, pe care l-a numit mitropolit de Novgorod, prin aceasta relațiile din sânul Sinodului Dirigent normalizându-se. Înainte de a muri, la 17 octombrie 1740 împărăteasa Ana, care nu avea copii, l-a numit ca urmaș la tron pe *Ivan al VI-lea* (1740-1741), fiul surorii sale, Caterina. Împăratul Ivan al VI-lea avea însă în octombrie 1740 vârsta de doar două luni, astfel că mama sa, Ana Leopoldovna, copila Caterinei Ivanovna, a devenit regentă. După un an, Ivan al VI-lea a fost înlăturat de la tron și ținut închis până în anul 1764, când a fost omorât.

În timpul regenței Anei Leopoldovna, care era mai mult germană decât rusoaică și care a promovat elementele germane la toate nivelurile societății rusești, s-a accentuat printre ruși un sentiment anti-german, astfel că înlăturarea lui Ivan al VI-lea și numirea împărătesei *Elisabeta Petrovna* (1741-1761), fiica lui Petru cel Mare din a doua căsătorie, însemna reîntoarcerea la tradițiile rusești. În politica internă,

împărăteasa Elisabeta, numită „cea clementă", a desființat pedeapsa cu moartea și a înlăturat în mare parte elementele străine, mai ales germane, din structurile politice ale statului, atrăgându-și iubirea poporului. Pe plan extern, Rusia s-a afirmat în această perioadă ca o mare putere internațională.

La scurt timp după urcarea sa pe tron, împărăteasa Elisabeta a cerut Sinodului Dirigent să publice un edict de amnistiere a tuturor celor condamnați în perioada lui Teofan Prokopovici, iar ierarhii s-au bucurat de mare cinste din partea împărătesei. În anul 1756, Elisabeta a înființat o *Conferință imperială a curții*, la care au fost discutate diferite aspecte ale vieții publice, dar care nu s-a implicat în treburile bisericești. Datorită faptului că împărăteasa nu se interesa direct de treburile bisericești, în timpul domniei sale ierarhii din eparhii au cunoscut o perioadă de liniște.

În această perioadă, un rol important în Sinodul Dirigent l-a avut mitropolitul *Ambrozie de Novgorod* (1740-1745), care fusese promovat de regenta Ana Leopoldovna și care a reușit să refacă sinodul, reunind cele două comisii despărțite în anul 1726. Mitropolitul Ambrozie l-a promovat și apărat pe Arsenie Matzeevici, unul dintre cei mai importanți adversari ai amestecului statului în problemele bisericești din secolul al XVIII-lea. Arsenie era fiul unui preot din Vladimir de Volînia și a studiat la Lvov, apoi la Academia Mihăileană din Kiev, unde a ajuns profesor. În anul 1738, ieromonahul Arsenie a ajuns profesor la Academia de Științe din Sankt Petersburg, ocazie cu care episcopul Ambrozie de Vologda l-a remarcat și l-a ridicat la rangul de Arhimandrit. Când Ambrozie a ajuns președintele al Sinodului Dirigent, acesta a mijlocit numirea lui Arsenie ca episcop de Tobolsk, în Siberia, apoi în anul 1741, ca mitropolit de Rostov și membru al Sinodului Dirigent.

Imediat după încoronarea împărătesei Elisabeta, mitropolitul Arsenie a publicat un manifest foarte detaliat, prin care analiza Regulamentul sinodului și demonstra că acesta era în contradicție cu canoanele bisericești, cerând în concluzie restaurarea patriarhatului. Arsenie afirma că nu țarul Petru cel Mare era vinovat de greșelile din regulament, ci consilierii săi, care l-au sfătuit greșit, prin această afirmație făcându-se

referire evidentă la mitropolitul Teofan Prokopovici. Acest manifest a evidențiat faptul că prin desființarea patriarhatului a fost desființat și scaunul de mitropolit al Moscovei. Un prim rezultat al acestui manifest a fost reprezentat de decizia împărătesei Elisabeta de a reînființa scaunul de mitropolit al Moscovei în anul 1742, în care a fost numit mai întâi mitropolitul *Iosif al II-lea* (1742-1745), apoi fostul arhimandrit și membru al Sinodului Dirigent, *Platon Malinovski* (1745-1754). De asemenea, în același an, a fost înființată Eparhia de Sankt Petersburg, iar pe parcursul secolului al XVIII-lea au apărut în eparhii episcopii vicari. Primul episcop-vicar este semnalat între anii 1685-1690 cu titlu de „vicar de Karelia și Ladoga" în eparhia Novgorod. După anul 1700 încep să apară tot mai mulți episcopi vicari, iar în anul 1865 Sinodul Dirigent a primit aprobarea imperială de a numi vicari pretutindeni unde erau disponibile mijloace materiale. Astfel, în anul 1917, în Biserica Ortodoxă Rusă existau 70 de episcopi vicari.

În anul 1764 eparhiile au fost împărțite în trei categorii, mitropolii, arhiepiscopii și episcopii, iar în anul 1867 această împărțire a fost desființată, iar titlul de mitropolit a fost rezervat numai scaunelor de Kiev, Moscova și Petersburg. În schimb, titlul de arhiepiscop nu mai era acordat unei anumite eparhii, ci era acordat personal unor ierarhi, ca titlu onorific (Igor Smolitsch, *Geschichte der russischen Kirche...*, vol. I, pp. 365, 401).

În luna septembrie a anului 1757, împărăteasa Elisabeta a publicat o directivă, potrivit căreia veniturile bisericești urmau să fie administrate de autoritățile de stat, iar surplusul rămas după acoperirea cheltuielilor să fie depus într-un fond special, care trebuia să fie folosit de Stat în scopuri caritabile, pentru pensii și pentru construirea de noi mănăstiri și biserici. Prin această măsură, această împărăteasă a pregătit secularizarea averilor bisericești întreprinsă de împărăteasa Ecaterina a II-a.

Elisabeta era căsătorită cu contele Alexei G. Razumovki, un apropiat al membrilor Sinodului Dirigent, fapt ce a făcut ca acesta să mijlocească direct între sinod și împărăteasă. Ca urmare a acestui fapt, funcția de *oberprocuror*, care nu mai fusese ocupată din anul 1726, a rămas în continuare vacantă la începutul domniei împărătesei Elisabeta, dar a fost

mărit numărul membrilor episcopi ai acestui organ. Cu toate acestea, preşedintele senatului, mareşalul Trubeţkoi, care nu era mulţumit de faptul că sinodul era controlat direct de coroană, a convins-o pe împărătească să numească un nou *oberprocuror*, senatul obţinând astfel iarăşi autoritatea asupra Sinodului Dirigent.

Împărăteasa Elisabeta nu a avut copii, astfel că, potrivit principiilor succesiunii la tron stabilite de tatăl său, ea a numit ca succesor la tron pe fiul surorii sale văduve *Ana*, Karl-Peter Ulrich, care a ajuns în Rusia în anul 1742, când a fost botezat ortodox şi a luat numele de *Petru al III-lea Feodorovici*. Împărăteasa Elisabeta a aranjat şi căsătoria acestuia cu Sofia Augusta Friederika, copila contelui de Anhalt-Zerbst, care a ajuns în Rusia şi a fost botezată în iunie 1744, luând numele de Ecaterina Alexeevna. Atât Petru, cât şi Ecaterina fuseseră luterani, iar la momentul căsătoriei, care a avut loc în luna august a anului 1745, aveau vârsta de 17 şi respectiv 16 ani. Când a constatat că nepotul ei nu avea deloc calităţile unui împărat, iar soţia lui se comporta nepotrivit cu rangul de împărăteasă, Elisabeta a regretat amarnic faptul de a fi făcut această numire.

Împărăteasa Elisabeta I a murit în ziua de 25 decembrie a anului 1761, cu ea încheindu-se şirul urmaşilor direcţi ai lui Petru cel Mare. Totodată, prin nepotul ei, împăratul Petru al III-lea, a fost continuată dinastia Romanov pe linia Holstein-Gottorp.

IX.2.c. *Biserica Ortodoxă Rusă în timpul împărătesei Ecaterina a II-a*

Împăratul Petru al III-lea a domnit doar o jumătate de an, abdicând la numai o zi după încoronarea ca împărăteasă, la 28 iunie 1762, a soţiei sale, *Ecaterina a II-a* (1762-1796). Acesta a fost arestat şi ucis la scurt timp după încoronarea soţiei sale. Pe parcursul celor 34 de ani de domnie, Ecaterina a II-a sau cea Mare a manifestat credinţa ei ortodoxă mai ales prin nenumărate declaraţii oficiale şi acţiuni publice. După încoronare, ea a mers la Mănăstirea „Sfântul Serghie", din apropierea Moscovei, unde a sărutat mâna tuturor clericilor, apoi la Lavra Percerska din

Kiev, unde s-a închinat la moaștele tuturor sfinților, deși era o înflăcărată admiratoare a filosofului francez Voltaire – un contestatar al acestor practici –, cu care a purtat o intensă corespondență. De asemenea, aceasta a folosit Sinodul Dirigent pentru a deveni conducătoarea Bisericii, prin oberprocurorul sinodului, care era reprezentantul ei direct. În legătură cu chestiunile bisericești, Ecaterina a II-a se consulta cu mitropolitul *Gavriil Petrov* de Sankt Petersburg și Novgorod. Cea mai dificilă măsură luată de această împărăteasă împotriva Bisericii a fost secularizarea averilor bisericești, prin decretul din 26 februarie 1764, care a fost pregătit prin mai multe măsuri. Prima măsură de secularizare a averilor bisericești a fost luată la 21 martie 1762, prin promulgarea unui edict de către Petru al III-lea. În luna august a aceluiași an, Ecaterina a publicat un alt edict, cu intenția de a ameliora hotărârile ce se regăseau în cel al soțului ei. Ulterior promulgării celor două documente, au fost publicate mai multe edicte prin care se precizau măsurile concrete ce trebuiau a fi urmate, iar în decembrie 1762 a fost numită o Comisie specială formată din opt membri – trei ierarhi și cinci funcționari imperiali – care să pună în practică acest proiect. Membrii ierarhi în această comisie erau mitropolitul Dimitrie Seșionov, președintele sinodului, mitropolitul Gavriil Petrov de Novgorod și episcopul Silvestru de Perejaslavl.

Prin decretul oficial de secularizare a averilor bisericești din februarie 1764 se prevedea ca toate averile bisericești (gospodării, sate și alte averi imobile, precum și iobagii care locuiau pe acele terenuri) să fie transferate *Colegiului Economic* al statului. Toate aceste averi reprezentau un sfert din terenurile arabile ale Rusiei, iar iobagii trecuți în proprietatea imperială însumau 910.866 de persoane, număr care constituia aproximativ cinci procente din populația totală a Rusiei. Fosta Patriarhie, redevenită între timp Mitropolia Moscovei, avea 200.000 de iobagi, iar Mănăstirea „Sfântul Serghie", 106.000. Clerul a acceptat aceste confiscări, dar aproximativ 100.000 de țărani și-au exprimat nemulțumirea față de amestecul străin în viața Bisericii Ruse. Într-o scrisoare către Voltaire, Ecaterina a II-a se lăuda cu atitudinea ei anticlericală.

În tot procesul secularizării averilor bisericești, împărăteasa a folosit Sinodul Permanent, care a fost transformat într-o unealtă supusă politicii ei. Tot prin mijlocirea Sinodului Dirigent, Ecaterina a II-a a luat o serie de alte măsuri privind viața bisericească, așa cum au fost: acordarea de libertate religioasă pentru grupările protestante, în special pentru menoniți, care erau persecutați în Apus, precum și slăbirea persecuțiilor împotriva rascolnicilor; reducerea numărului zilelor de post din calendarul ortodox; restrângerea procesiunilor bisericești cu icoane; scurtarea slujbelor bisericești și înlocuirea limbii slavone cu limba rusă vorbită; curățirea Bisericii de șarlatani și acceptarea divorțurilor pe criterii mai largi; impunerea ierarhilor de a ordona ca în toate predicile să fie inclusă recomandarea de supunere față de împărăteasă.

În anul 1776 a fost dat un decret de interzicere a maltratării preoților de către episcopi. Totodată, în anul 1785, a fost publicat un decret prin care se permitea credincioșilor de rit vechi să se organizeze ca parohii în cadrul Bisericii Ortodoxe, continuând să păstreze ritul lor. Această măsură, numită *Edinoverie*, a provocat mai târziu o schismă în Biserica Rusă.

Prima victimă a măsurilor privind secularizarea averilor bisericești a fost arhiepiscopul Veniamin de Sankt Petersburg, care, participând la ședința comună a sinodului cu senatul din ziua de 18 iulie 1762 și opunându-se acestor măsuri, a fost transferat în eparhia de Kazan.

Cel mai înflăcărat oponent al secularizării averilor bisericești a fost însă mitropolitul Arsenie de Rostov. Astfel, la începutul procesului de secularizare, acesta a adresat împărătesei un protest, prin care denunța secularizarea ca un act ilegal. Sinodul Dirigent, care acceptase secularizarea, nu a putut decât să condamne atitudinea lui Arsenie și să lase la latitudinea împărătesei cele ce urmau să se întâmple. Împărăteasa a răspuns că este de datoria sinodului să îl judece pe ierarh, pentru a-i apăra pe credincioși de atitudinea lui. Ca urmare a acestui fapt, sinodul a ordonat arestarea lui Arsenie, eveniment ce a avut loc în Duminica Floriilor a anului 1763, și transferarea lui la Moscova, unde a fost ținut sub pază la Mănăstirea Simionov. În Săptămâna Luminată, în prezența

unor înalți demnitari, Ecaterina a participat la o întâlnire cu Arsenie, fără însă a reuși să îl convingă pe acesta să accepte secularizarea.

Sinodul l-a judecat pe Arsenie și, considerând că el a discreditat majestatea imperială, interpretând greșit unele texte scripturistice, a propus să fie depus din treaptă și deportat într-o mănăstire îndepărtată, sub supraveghere strictă, unde să nu aibă acces la nimic de scris. Împărăteasa a aprobat hotărârea sinodului, dar, considerându-l pe ierarh prea bătrân, a decis renunțarea la trimiterea lui în fața unui tribunal civil, și numai depunerea din treapta arhierească. Aflând data caterisirii mitropolitului Arsenie, populația Moscovei s-a adunat în biserica unde urma să aibă loc această umilire a întregii Biserici. Arsenie s-a prezentat oficial ca ierarh cu mantie și engolpion, iar după sentință un diacon i-a luat însemnele episcopale și l-a îmbrăcat într-o simplă mantie călugărească. Atunci el s-a adresat celor trei ierarhi care l-au judecat și le-a profețit modul în care ei vor muri, ceea ce s-a întâmplat întocmai, în decurs de numai un an. De asemenea, apariția mai multor semne, așa cum a fost dărâmarea cupolei bisericii din apropierea sălii unde a fost judecat Arsenie, a făcut ca renumele său de martir să crească tot mai mult. Deși condamnat, Arsenie a continuat să critice secularizarea, fapt ce a făcut-o pe împărăteasă să decidă expulzarea sa din Rusia, el fiind purtat într-o căruță specială până în orașul Reval (Tallinn) din Estonia, unde a fost închis într-o celulă și unde a murit de foame și în chinuri la 28 februarie 1772, fără ca cei care îl păzeau să știe cine este.

Efectele restrictive ale reformelor inițiate de Petru cel Mare și aplicate radical de Ecaterina a II-a au dus în rândurile țăranilor la acumularea nemulțumirilor și în final la sprijinirea revoltei cazacilor de pe Don, condusă de *Emilian Pugacev* (1742-1775). Această revoltă a izbucnit la începutul domniei împărătesei Ecaterina a II-a, atunci când răsculații și-au pus nădejdea în țarul Petru al III-lea. În anul 1763, Pugacev, care activase în războiul ruso-turc începând din anul 1768 cu grad de sublocotenent, s-a prezentat ca fiind Petru al III-lea și a organizat răscoala cazacilor din regiunea Ural. În fața răspândirii revoltei și a înmulțirii actelor de cruzime la care erau supuși unii boieri din partea țăranilor

revoltați, armata imperială a intervenit și, în vara anului 1774, răscoala a fost înăbușită în sânge. Pugacev a fost prins și închis într-o cușcă de metal, fiind dus la Moscova unde a fost executat, în ianuarie 1775, prin decapitare în public. Puterea imperială a fost astfel restaurată, dar pericolul izbucnirii nemulțumirilor nu a dispărut.

Unul dintre cei mai reprezentativi ierarhi ruși din timpul Ecaterinei a II-a a fost mitropolitul *Platon al II-lea al Moscovei* (1775-1812). Platon Levșin se născuse lângă Moscova și a studiat la Mănăstirea „Sfântul Serghie" din apropiere, unde s-a călugărit, și a ajuns profesor la Academia greco-slavo-latină din Moscova. Împărăteasa Ecaterina a II-a l-a auzit predicând pe ieromonahul Platon în octombrie 1762 și, fiind foarte impresionată, l-a luat ca instructor al țareviciului Paul Petrovici la curtea imperială, unde acesta l-a cunoscut pe Voltaire, căruia i-a făcut o bună impresie. În perioada aceasta, tânărul arhimandrit Platon a început să publice lucrări de teologie, așa cum au fost *Învățătura Ortodoxă* sau *Un scurt compendiu de teologie creștină*, în care lua atitudine împotriva unor învățături catolice sau protestante strecurate în teologia rusă. În anul 1768, arhimandritul Platon Levșin a fost numit membru al Sinodului Dirigent, în anul 1770 a devenit episcop de Tver, iar în anul 1775, mitropolit al Moscovei, unde a păstorit până la moarte, inclusiv în perioada când orașul a fost atacat de armata lui Napoleon. Platon a fost primul mitropolit care a permis înființarea la Moscova a unei comunități de creștini de rit vechi, în cadrul proiectului intitulat *Edinoverie*. Lucrările mitropolitului Platon, între care se numărau 500 de predici, au fost publicate încă din timpul vieții lui în 20 de volume. Acesta s-a îngrijit direct și de buna desfășurare a activității din seminariile din jurisdicția sa și, într-un anumit fel, a pregătit trecerea de la nivelul scăzut al culturii teologice din secolul al XVIII-lea la renașterea ei pe parcursul secolului al XIX-lea.

În timpul domniei împărătesei Ecaterina a II-a, în urma întreitei împărțiri a Poloniei între anii 1772-1795, fostele teritorii rusești ocupate de polonezi au fost încorporate în Imperiul Rus. Ca urmare a acestei încorporări, Mitropolia Ortodoxă de Kiev și Halici, unită cu Roma prin actul de la Brest-Litovsk din anul 1595-1596, a trecut iarăși sub autoritate rusă,

unirea cu Roma fiind anulată, iar greco-catolicii fiind treptat reintegrați în Biserica Ortodoxă Rusă. Un alt succes înregistrat de Ecaterina a II-a pe plan internațional a fost înfrângerea armatei otomane în războiul ruso-turc din anii 1787-1792, război care s-a încheiat prin Tratatul de pace de la Iași, din 29 decembrie 1792, prin care Imperiul Rus a fost recunoscut ca protector al ortodocșilor din Imperiul Otoman. Începând din secolul al XVIII-lea, Biserica Rusă a întreținut și o serie de biserici și chiar parohii în diaspora. În acest sens, prima biserică rusească din diaspora a fost înființată în anul 1674 la Varșovia, apoi o alta la Londra, în anul 1716, urmată de una la Berlin, în anul 1718. Totodată, în anul 1765 a fost înființată o biserică la Stockholm, în Suedia, pentru negustorii ruși de acolo.

Secularizarea averilor bisericești prin politica Ecaterinei a II-a a afectat cel mai mult viața monahală, fapt reflectat în scăderea radicală a numărului mănăstirilor, care în anul 1764, la momentul începerii secularizării, ajunseseră, numai în Rusia – fără Ucraina – la numărul de 732 de mănăstiri de călugări și 222 de mănăstiri pentru călugărițe. După această dată, acest număr a fost redus la numai 200 de mănăstiri († Pitirim de Volokolamsk și Juriev, p. 51). În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, mitropolitul *Gavriil Petrov* (1730-1801) a luat o serie de măsuri în vederea revigorării mănăstirilor rusești, mai ales prin acțiuni discrete, dar foarte eficiente. Acest ierarh a ajuns în anul 1763 episcop de Tver, de unde a fost promovat în anul 1770 arhiepiscop de Novgorod și Sankt Petersburg, iar în anul 1883, mitropolit al aceleiași eparhii și președinte al Sinodului Dirigent. Pentru reorganizarea și dezvoltarea vieții monahale, el a pus călugări îmbunătățiți în fruntea unora dintre cele mai semnificative mănăstiri, așa cum au fost: *Nazarie* de la Schitul Saratov, pus în fruntea Mănăstirii Varlaam, starețul *Adrian* de la Brinsk, trimis să reînnoiască Schitul Konevski, sau starețul *Ignatie* de la Peșnoș, care a reconstruit Mănăstirea Tikhvin. Mitropolitul Gavriil a purtat și o intensă corespondență cu *Sf. Paisie Velicicovschi* (1722-1794), pe care l-a sprijinit în publicarea *Filocaliei slavone*. Sfântul Paisie a exercitat o mare influență în procesul de îmbunătățire a vieții monahale din Biserica Rusă pe termen lung, mai ales prin traducerea *Filocaliei* în limba

slavonă, precum și prin ucenicii săi ruși, care l-au căutat și la mănăstirile din Moldova.

În această perioadă s-a dezvoltat un alt aspect al activității Bisericii Ortodoxe Ruse, în domeniul misiunii de predicare a Evangheliei printre necreștini. Activitatea misionară a Bisericii Ruse în secolul al XVIII-lea s-a evidențiat în Siberia și Kamceatka, iar la sfârșitul acestui secol, în Alaska. Eparhia de Tobolsk, pentru Siberia, a fost înființată încă din prima jumătate a secolului al XVII-lea, iar Marele Sinod Moscovit din anul 1667 a ridicat această eparhie la rang de Mitropolie. Pe parcursul secolului al XVIII-lea, această eparhie a devenit centrul din care s-a răspândit o activitate misionară extraordinară. Țarul Petru cel Mare s-a interesat personal de numirea unui ierarh la Tobolsk, astfel că, în anul 1702, aici a fost numit arhimandritul Filotei Leșinsky. În acel moment, eparhia de Tobolsk se întindea de la Cercul Polar, în nord, până la Imperiul Chinei, în sud, și de la Oceanul Pacific, în est, până la Munții Ural, în vest. La Tobolsk, mitropolitul Filotei a înființat o școală, care a devenit mai târziu seminar teologic și a format misionari pentru cele mai întinse regiuni din vasta sa eparhie.

În anul 1709, din motive de sănătate, mitropolitul Filotei s-a retras la o mănăstire și a îmbrăcat schima mare luând numele de Feodor (Teodor), lăsând în locul său pe mitropolitul Ioan Maximovici, care nu trebuie confundat cu omonimul său din secolul al XX-lea.

În anul 1715, mitropolitul Ioan a trecut la cele veșnice, astfel că mitropolitul Filotei-Feodor s-a reîntors la eparhia sa, continuându-și activitatea până la moartea sa, în anul 1727. Pe parcursul activității sale, Sfântul Filotei-Feodor, numit Apostolul Siberiei, a efectuat multe călătorii misionare și, pe lângă cele 160 de biserici pe care le-a găsit în eparhie, el a construit alte 288, la care se adăugau 37 de mănăstiri, și a încreștinat peste 40.000 de oameni. Printre urmașii mitropolitului Filotei-Feodor ca misionari în Siberia s-au numărat episcopii de Irkutsk, Inochentie (†1731), Inochentie al II-lea (†1741) și Sofronie (†1771). În Kamceatka s-a remarcat, pe la jumătatea secolului al XVIII-lea, prin activitatea sa misionară, ieromonahul Ioasaf Ciotuncev. Această activitate misionară s-a dezvoltat și pe parcursul secolului al XIX-lea.

IX.3. Biserica Ortodoxă Rusă pe parcursul secolului al XIX-lea

IX.3.a. *Politica religioasă a împăratului Paul I și urmările ei*

Urmașul împărătesei Ecaterina a II-a, decedată la 6 noiembrie 1796, a fost Paul (Pavel) Petrovici sau *Paul I* (1796-1801), fiul ei și al lui *Petru al III-lea* din casa Holstein-Gottorp-Romanov. Paul Petrovici a fost căsătorit cu o ducesă germană, care, după primirea botezului ortodox, și-a luat numele de *Maria Feodorovna*, cu ea având zece copii, printre aceștia numărându-se țarii Alexandru I și Nicolae I. În tinerețea sa, Paul Petrovici l-a avut ca profesor pe ieromonahul Platon Levșin, care a ajuns mai târziu mitropolit al Moscovei, astfel că țareviciul a fost crescut într-o atmosferă ortodoxă care a influențat întreaga sa activitate politico-socială.

În mărturiile aristocrației rusești, imaginea țarului Paul este prezentată foarte negativ, dar la nivelul poporului de rând acest țar a fost cinstit ca un sfânt, așa cum a arătat în mai multe rânduri Sf. Ioan Maximovici de San Francisco (1896-1966).

Țarul Paul a fost încoronat la Moscova în ziua de 5 aprilie 1797. În aceeași zi, el a publicat un *Statut* (*Uchrezhdenie*) *al familiei imperiale*, prin care anula principiile succesiunii la tron stabilite de Petru cel Mare în anul 1722 și stabilea că succesiunea la tronul imperial al Rusiei urma să se bazeze strict pe principiul *primogeniturii*, adică primul fiu urma la tron tatălui său, iar în cazul în care un țar nu avea copii, atunci lui îi urma fratele său mai mic. Acest statut, care prevedea și alte situații de succesiune, a rămas valabil până la desființarea monarhiei în Rusia.

Odată cu încoronarea sa, țarul Paul a mai publicat un decret prin care cerea ca toți țăranii iobagi să depună un jurământ de fidelitate față de țar, dar nu îi numea pe iobagi „robi", ci „dragi subiecți", în sens de persoane juridice cu anumite drepturi. Ca urmare a acestui fapt, a fost instituit în aparatul de stat un departament al țăranilor, la care aceștia puteau apela pentru rezolvarea necazurilor lor. Tot în legătură cu iobagii, țarul Paul a publicat un decret prin care se interzicea obligația acestora

de a lucra duminica, apoi numărul zilelor în care aceştia trebuiau să lucreze pentru stăpânii lor era limitat la trei pe săptămână. De asemenea, constatând că unii iobagi erau vânduţi separat de familiile lor, ţarul a interzis strict aceste practici. Prin toate aceste măsuri, fiul Ecaterinei a II-a a pregătit anularea iobăgiei de către urmaşii săi, în anul 1861.

Pe plan internaţional, ţarul Paul a anexat regatul Georgiei la Imperiul Rus, în anul 1801, profitând de solicitarea de ajutor a georgienilor în faţa pericolului de a fi atacaţi de perşi (iranieni). Urmare acestei integrări politice, guvernul rus a anulat statutul de autocefalie şi cel de patriarhat al Bisericii Ortodoxe a Georgiei şi aceasta a fost supusă autorităţii Sinodului Dirigent, fiind coordonată de un exarh rus, care era membru al acestui sinod. În data de 5 aprilie 1797, Paul a publicat un decret prin care afirma că ţarul este capul Bisericii Ortodoxe şi, pentru aceasta, suveranul trebuia să poarte de grijă Bisericii.

În general, ţarul Paul a avut o atitudine de respect faţă de ierarhi şi, pe parcursul scurtei sale domnii, membrii Sinodului Dirigent s-au bucurat de multă apreciere. De asemenea, atunci când aceştia nu au fost mulţumiţi de oberprocurorul V.A. Khovanski, numit în vara anului 1797, ţarul a ascultat plângerea lor şi le-a cerut să propună ei un alt oberprocuror. În vara anului 1799, sinodalii au propus ţarului pe D.I. Khvostov, care a fost apoi numit de ţar, această măsură rămânând singura excepţie din istoria Sinodului Dirigent. La începutul domniei ţarului Paul, preşedintele Sinodului Dirigent era mitropolitul de Novgorod şi Sankt Petersburg, Gavriil Petrov, care, din motive necunoscute, a fost forţat de ţar să se retragă atât din funcţia deţinută în sinod, cât şi din demnitatea de mitropolit, fiind înlocuit cu mitropolitul Ambrozie.

Faţă de clerul ortodox, dezideratul ţarului Paul a fost ca fiecare dintre slujitorii Bisericii să aibă ţinuta şi condiţiile corespunzătoare cu marea chemare a misiunii lor. În acest sens, el a luat măsuri privind asigurarea condiţiilor de viaţă ale clerului de mir, dispunând creşterea salariilor celor care primeau salariu de la stat, iar pentru cei care depindeau exclusiv de credincioşii lor, aceştia erau îndemnaţi să lucreze pe terenurile agricole bisericeşti, servicii care mai târziu au fost transformate

cu contribuții corespunzătoare în produse sau bani. Pentru încurajarea preoților au fost înființate și decorații, printre acestea numărându-se o cruce pectorală înființată chiar de țar, pe reversul căreia a rămas până târziu imprimată litera P de la Paul Petrovici. Mai mulți ierarhi, în frunte cu mitropolitul Platon al II-lea al Moscovei, nu au fost de acord cu aceste distincții. De asemenea, pentru formarea clerului, seminariile teologice din Sankt Petersburg și Kazan au fost ridicate, în anul 1797, la grad de *academii teologice*, iar Sinodul Dirigent a elaborat un nou statut al instituțiilor de învățământ teologic.

Țarul Paul a intrat tot mai mult în conflict cu aristocrația, din rândurile căreia s-a format o conjurație ai cărei membri l-au asasinat în luna martie a anului 1801.

IX.3.b. *Sinodul Dirigent pe parcursul secolului al XIX-lea*

Pe parcursul secolului al XIX-lea, activitatea Sinodului Dirigent a fost marcată de creșterea autorității oberprocurorilor, aspect ilustrat prin faptul că doi oberprocurori din această perioadă au înregistrat cele mai lungi mandate în care au exercitat această responsabilitate din istoria Sinodului Dirigent. Acești doi oberprocurori au fost contele N.A. Protasov (1836-1855), din timpul domniei țarului Nicolae I Pavlovici (1825-1855), și K.P. Pobedonoștev (1880-1906), care a avut cel mai lung mandat în această funcție, exercitat pe parcursul domniilor ultimilor trei țari ai Rusiei, Alexandru al II-lea (1855-1881), Alexandru al III-lea (1881-1894) și Nicolae al II-lea (1894-1917). Specificul rolului acestor oberprocurori, mai ales al celui de-al doilea, a constat în faptul că ei au avut puteri depline din partea țarilor respectivi. Contele Protasov era la origine general de armată și s-a comportat cu oamenii Bisericii ca și cu soldații săi, iar Pobedonoștev, nepot de preot, fiu de profesor universitar și renumit profesor de drept, era caracterizat de un conservatorism excesiv, radical opus oricărei reforme.

Dintre ierarhii membri ai Sinodului Dirigent din această perioadă, s-au remarcat mitropolitul de Moscova, *Filaret Drozdov* (1821-1867), care a influențat diferite decizii ale sinodului; mitropolitul *Grigorie*

Postnikov de Novgorod și Sankt Petersburg, ucenic al mitropolitului Filaret Drozdov, președinte al Sinodului Dirigent între anii 1856-1860 și care a fost apreciat drept unul dintre cei mai puternici ierarhi în cadrul sinodului din întreaga istorie a acestuia. Mitropolitul Grigorie a profitat de o perioadă favorabilă reformelor, din timpul țarului Alexandru al II-lea, și a propus printre altele luarea în considerare a restaurării patriarhatului, dar s-a lovit atât de opoziția oberprocurorului A.P. Tolstoi (1856-1862), cât și de cea a mitropolitului Filaret Drozdov.

Sub țarul Nicolae I, în anul 1832, a fost elaborată o *Lege organică*, prin care au fost definite în mod clar relațiile dintre Biserica Ortodoxă și statul rus. Potrivit acestui cod de legi, Biserica Ortodoxă Rusă devenea Biserică de stat. Totodată, în el era prevăzut că în cadrul încoronării unui nou țar, acesta își așeza singur coroana pe cap și era desemnat ca fiind „capul suprem al Bisericii" (*Articolul 42*). De asemenea, în *Articolul 45* era asigurată libertatea de credință nu numai a creștinilor de tradiție străină, ci și a evreilor, musulmanilor și păgânilor. În ceea ce privește *Articolul 598*, el prevedea că dacă cineva se spovedea la un duhovnic și mărturisea că are de gând să organizeze un atentat la onoarea și sănătatea țarului și nu voia să renunțe la acest plan, ci dimpotrivă se spovedea ca să obțină aprobarea duhovnicului pentru a efectua acel act, atunci duhovnicul era obligat să informeze imediat autoritatea de stat, căci acea spovedanie nu era adevărată. În *Articolul 599* se preciza că duhovnicul nu trebuie să transmită toate amănuntele, ci numai numele și statutul persoanei care plănuiește un atentat împotriva statului și nu regretă intenția sa. La o analiză a acestor măsuri, se observă că ele evidențiau, atât afirmarea autorității absolute a țarului, cât și restricțiile la care era supusă Biserica Ortodoxă Rusă.

În perioada de deschidere față de reforme de la începutul celei de a doua jumătăți a secolului al a XIX-lea, după domnia țarului Nicolae I, s-a afirmat tot mai mult nemulțumirea ierarhilor față de autoritatea Sinodului Dirigent, aceștia considerând că sunt împiedecați în activitatea lor de spiritul conservator anti-reformist central, a cărui ideologie era rezumată în cuvintele „Autocrație, Naționalism și Ortodoxie". Cele mai multe sau

cele mai curajoase voci critice la adresa puterii centrale erau înregistrate în Ucraina, unde arhiepiscopul Agatanghel de Volin a publicat chiar o carte intitulată *Captivitatea Bisericii Ruse*. Cel care a luat în considerare aceste nemulțumiri a fost urmașul și ucenicul mitropolitului Filaret Drozdov, mitropolitul *Inochentie Veniaminov* (1868-1879), care, ajungând președinte al Sinodului Dirigent, a obținut acordul oberprocurorului Tolstoi de a propune țarului Alexandru al II-lea convocarea unui sinod local al tuturor ierarhilor ruși, propunere cu care țarul nu a fost de acord, afirmând că ierarhul nu ar trebui să se grăbească în ceea ce privește planificarea unui sinod bisericesc. Acest moment reprezenta începutul discuțiilor legate de convocarea unui sinod al întregii Biserici Ruse, care a ajuns să fie organizat prea târziu pentru a mai putea influența viața religioasă a acestei Biserici, înainte de robia ei sub dictatura comunistă.

Pe parcursul ultimei părți a secolului al XIX-lea, trebuie precizat și faptul că oberprocurorul Pobedonoștev, care era împotriva oricărei reforme sau schimbări, a introdus printre altele o rotație a episcopilor în eparhii după câte 2-3 ani de păstorire, astfel încât aceștia să nu aibă posibilitatea de a intra în legături prea strânse cu preoții și cu credincioșii. De asemenea, acest oberprocuror, care a determinat în mod negativ viața Bisericii Ortodoxe Ruse din ultimele două decenii ale secolului al XIX-lea și de la începutul secolului al XX-lea, i-a promovat pe ierarhii care nu s-au opus măsurilor luate de el, dar tocmai aceste măsuri au motivat intensificarea discuțiilor privind necesitatea convocării unui sinod al întregii Biserici Ortodoxe Ruse.

Dintre preocupările principale ale Sinodului Dirigent pe parcursul secolului al XIX-lea, trebuie menționate reorganizarea învățământului teologic, tipărirea *Bibliei* în limba rusă și integrarea uniților în Biserica Ortodoxă.

IX.3.c. *Reforma învățământului teologic rus pe parcursul secolului al XIX-lea*

La începutul secolului al XIX-lea, pe teritoriul rusesc exista numai o universitate, la Moscova. În anii 1804-1805, au luat ființă alte patru

universități, la *Dorpat* (*Tartu* din Estonia), *Wilna* (*Vilnius* din Lituania), Harkov și Kazan, apoi o a cincea, la Sankt Petersburg, în anul 1819. În acest context, s-a impus necesitatea organizării și a unui învățământ teologic superior *unitar*, astfel că în anul 1807 a fost înființat un *Comitet special pentru organizarea învățământului teologic*, din care făceau parte mitropolitul Ambrozie de Sankt Petersburg, episcopul Teofilact de Kaluga, preotul Curții, Serghei, protopopul Ioan, secretarul de stat Mihail Speranski și prințul Alexandru Golițin, în calitate de oberprocuror. În preajma sărbătorilor pascale din anul 1808, acest comitet a prezentat un *Proiect de reguli pentru organizarea învățământului teologic*, după care a fost constituită, de către țar, cu acordul Sinodului Dirigent, o *Comisie pentru școlile teologice*, formată din aceiași membri ca și comitetul inițial.

În ceea ce privește conținutul învățământului teologic, se căuta asigurarea unei continuități a învățământului bisericesc precedent, dar din punct de vedere organizatoric se urma modelul universităților de stat. Așa au fost înființate și au funcționat pe parcursul secolului al XIX-lea cele patru Academii duhovnicești din cadrul Bisericii Ortodoxe Ruse, de la Kiev, Moscova, Sankt Petersburg și Kazan. Aceste patru academii acopereau tot atâtea teritorii geografice atașate lor, cu excepția academiei din Kazan, care, până în anul 1842, era încadrată în teritoriul Moscovei. Acest sistem a fost oficializat prin decretul din anul 1814, iar în cadrul acestor academii au fost formați ierarhii, teologii și preoții Bisericii Ortodoxe Ruse până la Primul Război Mondial. Durata de studiu era de 4 ani și, pe lângă disciplinele teologice tradiționale, la aceste academii erau predate și Logica, Psihologia, Istoria, Teoria literaturii, Istoria literaturii rusești, apoi limbile clasice (greaca și latina) și limbile moderne (germana, franceza și engleza).

În anul 1802 a fost înființat un *Minister al învățământului* pentru instituțiile de învățământ public. Cu toate acestea, școlile teologice funcționau sub autoritatea Sinodului Dirigent printr-o *Comisie a școlilor duhovnicești*, care și-a schimbat numele și compoziția în mai multe rânduri. De asemenea, școlile bisericești la nivel local și seminariile teologice la nivel eparhial din cele patru teritorii repartizate celor patru

academii stăteau sub responsabilitatea academiei duhovnicești din teritoriul respectiv. Potrivit acestei restructurări, seminariile se aflau sub patronajul academiilor duhovnicești, după cum urmează: Academiei Duhovnicești din Kiev îi erau supuse 12 seminarii, celei de la Moscova, 8 seminarii, celei din Sankt Petersburg, 6 seminarii, iar celei din Kazan, 10 seminarii. Cu privire la școlile bisericești, proiectul din anul 1807 recomanda înființarea de către parohii a câte unei astfel de școli în fiecare oraș, iar mai multe sate la un loc să înființeze împreună o școală bisericească. Pentru fiecare categorie de școli a fost elaborat, în perioada 1808-1814, câte un statut de funcționare, iar statutul pentru academii avea ca moto citatul biblic „Frica de Dumnezeu este începutul înțelepciunii" (*Pildele lui Solomon* 1, 7).

Organizarea învățământului teologic, mai ales la nivelul academiilor, a constituit un impuls în dezvoltarea gândirii teologice din Biserica Rusă pe parcursul secolului al XIX-lea. Statutul academiilor, adoptat în anul 1814, a fost revizuit în anii 1869 și 1884. În anul 1814 au fost fixate principiile de bază, în anul 1869 s-a deschis posibilitatea ca studenții să poată aprofunda o specializare din cele trei programate, anume dogmatică, istorie și respectiv teologie practică, iar în anul 1884 această posibilitate a fost restrânsă. La academii erau admiși printr-un examen de admitere absolvenții de seminar sau cei de gimnaziu. Academiile duhovnicești au continuat tradiția existentă, cea mai veche fiind cea din Kiev, care fusese înființată în anul 1615. În cadrul universităților de stat din Rusia nu au funcționat niciodată facultăți de Teologie, excepție făcând doar cea de la Dorpat, unde exista o facultate de Teologie Protestantă.

În statutul din anul 1814 erau prevăzute exact disciplinele de studiu și în mare parte tematica, respectiv programa analitică, pentru fiecare disciplină. Primul program al studiilor teologice a fost elaborat de arhimandritul Filaret Drozdov, pe atunci profesor la Sankt Petersburg, iar acesta includea: *Introducere în Teologia Ortodoxă*, *Sfânta Scriptură și Hermeneutica biblică*, *Dogmatica*, *Teologia Morală*, *Patristica*, *Teologia Pastorală*, *Omiletica* și *Dreptul bisericesc*. În afară de aceste discipline, erau predate și două materii opționale, *Istoria* și *Matematica*. Din anul 1844, Istoria și

Geografia au devenit specialități obligatorii pentru toți. Una dintre sarcinile academiilor duhovnicești din Rusia pe parcursul secolului al XIX-lea, când această țară a cunoscut cea mai mare întindere a ei, devenind un mare imperiu, a fost aceea de a forma misionari care să predice credința ortodoxă printre popoarele necreștine încorporate în acest mare teritoriu. Astfel, Academia Teologică de la Kazan a fost dedicată în mod special acestei sarcini și de la această instituție s-au format unii dintre misionarii care au contribuit la cea mai mare activitate misionară a Bisericii Ortodoxe Ruse atât în teritoriile cu populație musulmană din sudul Rusiei, cât și în Alaska, dar și în China, Mongolia și Japonia.

Concomitent cu organizarea învățământului teologic din Rusia, la începutul secolului al XIX-lea s-a trecut treptat la înlocuirea limbii latine, ca limbă de predare în aceste școli, cu cea rusă. Acestei schimbări i s-au opus unii ierarhi, așa cum a fost Filaret Amfiteatrov, mitropolitul Kievului, mai ales că la Kiev exista cea mai veche tradiție în ceea ce privește folosirea limbii latine. Majoritatea celorlalți ierarhi au susținut această schimbare, și renunțarea la utilizarea limbii latine ca limbă de predare în academiile rusești a reprezentat una dintre cauzele care au dus la eliberarea gândirii teologice rusești de sub influența scolasticii occidentale, atât catolice, cât și protestante. Unul dintre teologii ruși care au contribuit la afirmarea limbii ruse atât ca limbă de predare, cât și ca mijloc de exprimare teologică a fost mitropolitul Moscovei, *Macarie Bulgakov* (1879-1882), care a activat la Kiev, Sankt Petersburg, Tambov, Vilna și Moscova, și care a publicat lucrări de istorie a Bisericii Ruse și o istorie a *rascolului*, dar mai ales o *Teologie Dogmatică Ortodoxă*, apărută în anul 1856. Un alt pas important în istoria teologiei rusești pe drumul de eliberare de sub scolastica occidentală a fost întreprins de teologii care au contribuit la reorientarea teologiei ortodoxe rusești spre istoria bisericească și mai ales spre tradiția patristică. Dintre aceștia, s-a remarcat preotul profesor *Alexandru Gorski* (1812-1875), autor al mai mult lucrări, dintre care amintim: *Descrierea manuscriselor slave din Biblioteca Sinodală de la Moscova*, (5 volume, 1855-1869); *Istoria perioadei evanghelice a Bisericii Apostolice* (1883) și *Istoria Bisericii Ruse,* publicată

postum, după un manuscris al autorului. Meritul profesorului Gorski a constat și în formarea mai multor ucenici.

IX.3.d. *Publicarea Bibliei în limba rusă*

Pe pământ rusesc, *Biblia* a fost tipărită pentru prima dată în limba slavonă la Ostrog, în Ucraina, în anul 1580-1581, prin purtarea de grijă a prințului Constantin Ostrovski și prin efortul lui Ivan Feodorov, care a introdus tiparul la Moscova. Aceeași primă ediție a fost republicată la Moscova în anul 1663. Țarul Petru cel Mare a luat inițiativa editării unei noi ediții a textului slavon, dar această editare nu s-a concretizat. Fiica lui Petru cel Mare, împărăteasa Elisabeta, a sprijinit publicarea aceleiași *Biblii* slavone în anul 1751. La începutul secolului al XIX-lea, inițiativa răspândirii *Bibliei* în Rusia a fost luată de țarul Alexandru I, la sugestia oberprocurorului A.N. Galițin, ca urmare a influențelor pietiste occidentale, în special din partea *Societății biblice britanice*, înființate în anul 1804. La sfârșitul anului 1812, țarul a aprobat propunerea lui Galițin de înființare a unei *Societăți biblice* la Sankt Petersburg, care era în fond o societate anexă a *Societății biblice britanice*. Din prezidiul acestei societăți, numit la începutul anului 1813 și al cărui președinte era Galițin, nu făcea parte niciun ierarh ortodox. Abia în anul 1814, această societate a fost numită *Societatea biblică rusă* și în prezidiul ei au fost numiți și reprezentanți ai Bisericii Ortodoxe Ruse, alături de reprezentanții altor culte din Rusia, în frunte cu metodiștii. Unul dintre primii clerici ortodocși membri ai acestui prezidiu a fost rectorul Academiei Duhovnicești din Sankt Petersburg, arhimandritul Filaret Drozdov, care a insistat asupra ideii de tipărire a unei *Biblii* în limba slavonă, fapt împlinit în anul 1816. Societatea aceasta a reușit să adune un fond considerabil de bani, mai ales din partea societății mame, tipărind astfel *Biblia* în mii de exemplare, în 12 limbi, cu scopuri prozelitiste evidente. În această perioadă a fost tradus în limba rusă și *Noul Testament*, fiind tipărit în anul 1823, dar cu text slavon paralel.

Ierarhii Bisericii Ortodoxe Ruse aveau dreptate să fie îngrijorați de activitatea acestei societăți și s-au străduit să se opună activității ei,

reușind mai întâi să îl convingă pe țarul Alexandru I de riscurile pe care le implica această acțiune prozelitistă pentru societatea rusă. Astfel, în primăvara anului 1824, țarul l-a demis pe prințul Galițin din postul de ministru al educației, el retrăgându-se și din funcția de președinte al Societății biblice ruse. În locul său a fost numit mitropolitul *Serafim Glagolevski* de Novgorod și Sankt Petersburg (1821-1843), care exercita atunci și funcția de președinte al Sinodului Dirigent. Mitropolitul Serafim a reușit să obțină din partea țarului Alexandru I desființarea Societății biblice ruse, desființare care a fost aprobată abia de fratele și urmașul lui Alexandru, țarul Nicolae I, la sfârșitul anului 1825.

Împotriva tipăririi *Bibliei* în limba rusă s-au pronunțat atât mulți ierarhi ai Bisericii Ruse, cât și mulți înalți demnitari ruși, dar în această perioadă s-au afirmat în continuare și unii susținători ai acestui demers, printre aceștia numărându-se și fostul arhimandrit Filaret Drozdov, ajuns între timp mitropolit la Moscova.

În perioada care a urmat desființării Societății biblice ruse au fost publicate traduceri în limba rusă ale unor cărți ale *Vechiului Testament* sau ale *Noului Testament*, astfel că necesitatea tipăririi unei *Biblii* în limba rusă se contura tot mai clar. Ca urmare a acestui fapt, la începutul lunii septembrie a anului 1856, cu ocazia adunării mai multor ierarhi ruși la Moscova prilejuită de încoronarea țarului Alexandru al II-lea, mitropolitul Filaret Drozdov a pus iarăși problema tipăririi *Bibliei* în limba rusă, această temă fiind apoi discutată tot mai des la nivel oficial. În acest context, țarul Alexandru al II-lea a comunicat Sinodului Dirigent, în anul 1858, că traducerea completă a *Bibliei* reprezintă o necesitate. În anii care au urmat acestei inițiative au fost publicate diferite părți din *Biblie*, iar *în anul 1876 a fost publicată Biblia integrală în limba rusă*, într-un singur volum, care a fost intitulat *Biblia sinodală*, ca urmare a faptului că acesta a fost publicat cu aprobarea Sinodului Dirigent.

IX.3.e. *Revenirea uniților la Biserica Ortodoxă*

După trecerea Ucrainei de Vest și a Bielorusiei de sub stăpânirea polonă sub stăpânirea Imperiului Rus, greco-catolicii – sau greco-uniții,

așa cum mai erau ei numiți – reprezentau o bună parte din populația acestor regiuni și alături de ei se dezvoltase, în aceleași regiuni, și o comunitate de romano-catolici. Reintegrarea greco-catolicilor în Biserica Ortodoxă Rusă a fost un proces îndelungat, care a început în ultimii ani de domnie a împărătesei Ecaterina a II-a și a fost accelerat mai ales în timpul domniei nepotului ei, țarul Nicolae I. Singura măsură luată împotriva greco-catolicilor, sub țarul Alexandru I, a fost reprezentată de înființarea, în anul 1818, a unui *Colegiu uniat*, în sensul terminologiei reformelor lui Petru cel Mare. La început, colegiul greco-catolic a fost încadrat în colegiul romano-catolic și tot sub țarul Alexandru I li s-a interzis greco-catolicilor să treacă la cultul romano-catolic, precum și romano-catolicilor să intre în ordinul monahal al basilitanilor, pentru a nu întări acest ordin. Primul președinte al Colegiului uniat a fost episcopul greco-catolic Ioasaf Bulgak de Polotsk, care, în anul 1817, a devenit mitropolitul Bisericii Greco-Catolice din Rusia.

Cele mai concrete măsuri de încadrare a greco-catolicilor în Biserica Ortodoxă Rusă au fost luate sub țarul Nicolae I. Astfel, în anul 1828 a avut loc separarea Colegiului greco-catolic de cel romano-catolic și transformarea lui într-un colegiu de sine stătător. De asemenea, a fost redus numărul eparhiilor greco-catolice de la patru la două, iar în anul 1837, Colegiul greco-catolic a fost trecut sub autoritatea oberprocurorului Sinodului Dirigent. Toate aceste măsuri au culminat, în februarie 1839, cu revenirea unui mare grup de greco-catolici la Biserica Ortodoxă Rusă. Cu toate acestea, uniația nu a dispărut complet din Rusia, căci la Kholm a rămas o eparhie greco-catolică până în anul 1875, când a fost desființată.

Catolicii de rit latin au avut o altă soartă, căci țarul Nicolae I a vizitat Roma în anul 1845, când s-a întâlnit în două rânduri cu papa Grigorie al XVI-lea (1831-1846). În urma acestor întâlniri, au început tratativele dintre Rusia și Vatican, care au avut drept rezultat încheierea unui *concordat* între cele două state, în ziua de 3 august a anului 1847, în timpul papei Pius al IX-lea (1846-1878), prin care romano-catolicii au fost protejați. Situația greco-catolicilor, precum și a romano-catolicilor din Rusia s-a schimbat după Primul Război Mondial.

IX.3.f. *Cultura teologică academică rusă pe parcursul secolului al XIX-lea*

Pe parcursul secolului al XIX-lea, teologia academică rusă s-a afirmat mai ales în două direcții, a *studiilor dogmatice* și a celor *istorice*. Studiile de teologie dogmatică au continuat și adâncit prezentarea învățăturii ortodoxe prin catehisme și mărturisiri de credință din secolul al XVII-lea, iar studiile istorice au stimulat cercetarea și publicarea izvoarelor. După cele două direcții de studiu au urmat studiul cultului ortodox și, în final, studiile patristice și traducerea operelor Sfinților Părinți în limba rusă. Evoluția culturii teologice în Biserica Rusă pe parcursul secolului al XIX-lea a urmat structura învățământului de la academiile duhovnicești, care, prin reforma învățământului din anul 1869, era împărțit în următoarele trei secțiuni: 1. *Teologie*, înțelegând prin aceasta teologia sistematică; 2. *Istoria bisericească* și 3. *Teologie practică*. Astfel, primele manuale sau tratate publicate de teologii ruși în această perioadă au fost din domeniul *teologiei dogmatice*, atât pentru apărarea credinței ortodoxe în raport cu tendințele prozelitiste occidentale și în fața diferitelor curente filosofice ale timpului, cât și pentru răspândirea credinței ortodoxe în rândurile credincioșilor. Dar aproape fiecare autor de lucrări cu caracter dogmatic a publicat, în același timp, și lucrări de istorie bisericească, iar în final teologia dogmatică a fost interpretată din perspectiva istoriei dogmelor sau a evoluției istorice a formulărilor dogmatice. Mitropolitul *Platon Levșin*, anterior menționat, care a publicat lucrări cu privire la „învățătura de credință ortodoxă", a publicat și o *Istorie a Bisericii* în două volume. Pe aceeași linie s-a înscris și mitropolitul Moscovei, *Filaret Drozdov*, care, în anul 1823, a publicat un catehism în trei părți, potrivit celor trei virtuți teologice – credința, nădejdea și dragostea –, intitulat *Catehismul creștin al Bisericii Ortodoxe Catolice Orientale Greco-Ruse*. Pe linia istoriei bisericești, mitropolitul Filaret a publicat, în anul 1816, un eseu de istorie bisericească și biblică, dar în toate scrierile sale el a manifestat un mare interes față de istoria teologiei ruse și a teologiei ortodoxe în general. Mitropolitul Filaret nu a lăsat un

sistem doctrinar, dar prin cuvântările și predicile sale, el a exercitat o influență puternică asupra tuturor teologilor ruși din secolul al XIX-lea.

Una dintre contribuțiile importante ale mitropolitului Filaret la promovarea gândirii teologice în Biserica Rusă a fost impulsionarea traducerii în limba rusă, de o manieră sistematică, a operelor Sfinților Părinți. Astfel, această sarcină a fost repartizată academiilor duhovnicești din această Biserică, după cum urmează: 1. *Academia din Moscova* a coordonat traducerea operelor Părinților de limbă greacă din epoca patristică de aur, de la Sf. Atanasie cel Mare până la Sf. Maxim Mărturisitorul și Sf. Ioan Damaschin; 2. *Academia din Sankt Petersburg* a coordonat traducerea operelor de istorie bisericească, apoi a cronicilor bizantine, a unei colecții de texte liturgice vechi grecești și latine, precum și a operelor complete ale Sf. Ioan Gură de Aur și Sf. Teodor Studitul; 3. *Academia din Kiev* a coordonat traducerea lucrărilor autorilor patristici de limbă latină, Tertulian, Sfântul Ciprian, Arnobius, Sfântul Ambrozie, Fericitul Ieronim și Fericitul Augustin; 4. *Academia din Kazan* a preluat traducerea actelor Sinoadelor Ecumenice și locale. În acest fel, la sfârșitul secolului al XIX-lea, Biserica Ortodoxă Rusă dispunea de cea mai mare colecție de opere patristice în limbă modernă. Aceste traduceri au constituit una dintre principalele premise ale eliberării gândirii teologice ruse din robia scolasticii occidentale, atât catolice, cât și protestante.

Unul dintre primele tratate de teologie dogmatică la ruși a fost publicat de arhimandritul *Antonie Amfitreatov* (1815-1879), fost rector al Academiei Duhovnicești din Kiev și arhiepiscop de Kazan. Lucrarea acestui teolog se intitula *Teologia Dogmatică a Bisericii Ortodoxe Răsăritene, cu o introducere generală în cursul științelor teologice* și a fost publicată prima dată la Kiev în anul 1848. De asemenea, unul dintre cei mai cunoscuți autori de tratate dogmatice a fost *Macarie Bulgakov* (1816-1882), profesor și rector al Academiei Duhovnicești din Sankt Petersburg, apoi arhiepiscop de Harkov, apoi de Vilnius și Lituania, iar în final mitropolit de Moscova (1879-1882). Mitropolitul Macarie a fost un mare erudit, cunoscut mai ales prin tratatul său de *Teologie Dogmatică Ortodoxă* în două volume, publicat prima dată în anul 1852, tradus

în limba franceză și republicat la Geneva încă din timpul vieții autorului. Acest autor a excelat, de asemenea, cel puțin din punct de vedere cantitativ, și în domeniul istoriei bisericești, prin publicațiile *Istoria Academiei din Kiev* (1843), *Scene din istoria Bisericii Ruse înainte de invazia tătarilor* (1847), *Istoria creștinismului din Rusia în timpul Sfântului Vladimir* (1847), *Istoria sectei separatiste numită a credincioșilor de rit vechi* (1868) și *Istoria Bisericii Ruse* în 12 volume, apărută începând din anul 1857. Lucrările mitropolitului Macarie au fost foarte aspru criticate încă din timpul vieții sale, apoi de preotul profesor Georges Florovsky, care considera că Macarie nu a fost un autor original, bazându-se doar pe acumularea de materiale străine. Cu toate acestea, lucrările mitropolitului Macarie reprezintă adevărate enciclopedii, având un stil pedagogic și, totodată, concis. Astfel, în ciuda caracterului lor scolastic, ele au marcat o nouă etapă în istoria culturii teologice rusești.

Un alt autor de tratate atât dogmatice, cât și de istorie bisericească a fost arhiepiscopul de Cernigov, *Filaret Gumilevski* (1805-1866), profesor și rector al Academiei Duhovnicești de la Moscova, apoi episcop de Riga, arhiepiscop de Harkov și, în final, arhiepiscop de Cernigov. Arhiepiscopul Filaret a publicat un tratat de *Teologie Dogmatică Ortodoxă* în două volume, în anul 1864, în care a îmbinat o profundă analiză contemplativă a dogmelor, cu o strălucită demonstrație istorică a tradiției. În introducerea lucrării sale, autorul afirma că s-a străduit să prezinte dogma ca un adevăr rațional, printr-o analiză filosofică și printr-o demonstrație istorică. De asemenea, acesta mai preciza că nu a elaborat opera sa fără luarea în considerare a raționalismului german. Dacă Antonie Amfiteatrov și Macarie Bulgakov au fost criticați pentru influențele catolicizante din lucrările lor, Filaret Gumilevski a fost criticat, pe drept cuvânt, că a suferit influențe protestante. Arhiepiscopul Filaret s-a remarcat și ca autor de tratate istorice, mai ales de istoria Bisericii Ortodoxe Ruse, acestea fiind redactate într-o manieră sistematică. El a scris o *Istorie a Bisericii Ruse, în cinci perioade*, lucrare care a fost socotită echivalentă cu *Istoria generală a Rusiei*, în 12 volume, publicată de Nicolae Mihailovici Karamzin (1766-1826), între anii 1816-1826.

Una dintre cele mai elaborate abordări a dogmelor din perspectivă istorică a fost întreprinsă de *Silvestru Malevanski* (1828-1908), rector al Academiei Duhovnicești din Kiev și episcop de Kanev, prin lucrarea sa în 5 volume, intitulată *Încercare de prezentare a Teologiei Ortodoxe Dogmatice, prin explicarea istorică a dogmelor*, publicată la Kiev, între anii 1878-1892.

Mitropoliții Filaret Drozdov și Macarie Bulgakov, împreună cu arhiepiscopul Filaret Gumilevski și episcopul Silvestru Malevanski, au înființat „Școala istorică", prin unirea teologiei, filosofiei și istoriei în tradiția vie a Bisericii. Abordarea istorică a teologiei sistematice din perspectiva *Istoriei Dogmelor* și chiar din perspectiva experienței liturgice a Bisericii Ortodoxe a fost scoasă în evidență de preotul profesor *Alexandru V. Gorski* (1812-1875), care a predat la început *Istoria bisericească* la Academia Duhovnicească de la Moscova, pe o perioadă de 30 de ani, apoi, în ultimii ani de activitate, pe când devenise rectorul acestei academii, *Dogmatica*.

Dintre ucenicii profesorului Alexandru V. Gorski s-a remarcat *Alexandru L. Katanski* (1836-1919), care, la începutul carierei sale academice, a activat la Academia Duhovnicească din Moscova, unde s-a format în domeniul studiilor istorice. Acest teolog a predat Dogmatica la Academia din Sankt Petersburg, unde, în anul 1871, a publicat un studiu intitulat *Despre interpretarea istorică a dogmelor.* Alexandru L. Katanski aducea în discuție „fidelitatea față de Sfinții Părinți", încurajându-i pe teologii ruși să iubească din toată inima operele Sfinților Părinți, pe care să le accepte drept singurele mijloace ale renașterii gândirii teologice rusești.

Un alt ucenic al lui Alexandru Gorski, în domeniul istoriei bisericești, a fost și *Evghenie E. Golubinski* (1834-1912), care a aplicat însă altă metodologie istorică și s-a deosebit de mentorul său. Golubinski a fost autorul primei *Istorii critice a Bisericii ruse până în secolul al XVI-lea*, în patru volume. Dintre lucrările profesorului Golubinski mai amintim: *Despre modul în care au acționat conducătorii greco-romani din secolele IV, V și VI, în slujba Bisericii împotriva ereticilor și a schismaticilor* (1859); *Scurtă istorie a Bisericilor bulgară, sârbă și moldo-valahă*, în 2 volume (1871); *Istoria Bisericii Ruse*, în 2 volume (1900); *Istoria*

canonizării sfinților în Biserica Rusă (1903); *Preacuviosul Serghie de Radonej și întemeierea Lavrei Sfânta Treime* (1909); *Despre polemica cu credincioșii de rit vechi* (1905). Profesorul Golubinski cunoștea limba greacă și a călătorit în Grecia și în alte țări din Europa, unde s-a documentat, reușind să abordeze istoria Bisericii Ruse într-un context foarte larg. Noutatea adusă de acest istoric a fost dată de faptul că el a folosit metoda comparativă, mai ales în prezentarea perioadei kievene a Bisericii Ruse până la invazia mongolilor, confruntând informațiile din tradiția rusă cu cele din tradiția bizantină.

Istoria Sinoadelor Ecumenice a fost aprofundată de profesorul *Alexei P. Lebedev* (1845-1908), care a predat Istoria bisericească la Academia Duhovnicească din Moscova, apoi la Universitatea din același oraș. Acest autor a reușit să publice, într-o colecție de zece volume, cele mai importante lucrări ale sale. Din această colecție, volumele al III-lea și al IV-lea erau dedicate Sinoadelor Ecumenice, iar volumul al VI-lea, Schismei dintre Răsărit și Apus, în legătură cu care autorul susținea teza conform căreia aceasta nu a avut loc în anul 1054, ci mult mai înainte. Volumul al IX-lea era dedicat *istoriei Bisericii Greco-Orientale de la ocuparea Constantinopolului de către turci până azi* (în timpul autorului). Lucrarea profesorului Lebedev reprezenta o noutate, căci nimeni nu abordase încă această perioadă din istoria generală a Bisericii Ortodoxe. Alexei P. Lebedev a fost criticat de unii colegi ai săi pentru exprimarea sa uneori prea incisivă, spre exemplu, la adresa papei.

Spre deosebire de profesorul Lebedev, *Vasili V. Bolotov* (1853-1900), cunoscut specialist cu privire la adaosul *Filioque*, afirma despre acesta că este o *teologumenă occidentală*, care nu poate fi considerată motiv de separare între Răsărit și Apus. Profesorul Bolotov a înființat, împreună cu profesorul *Ivan E. Troițky* (1842-1901), *Școala de istorie bisericească* de la Academia Duhovnicească din Sankt Petersburg. Ivan Troițky s-a ocupat în special de istoria bizantină, având ca temă principală relațiile dintre Stat și Biserică în imperiul basileilor.

Metoda istorică a fost aplicată în cercetarea teologică rusă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și în domeniul *Liturgicii*, prin contribuția

episcopului *Porfirie Uspensky* (1804-1885), care, pe parcursul activității sale în Țara Sfântă și apoi al vizitelor la Muntele Athos și la Constantinopol, a adunat multe documente originale, de mare valoare liturgică și istorică, pe care le-a publicat. Abordarea istorică a deschis calea și spre studiul *artei creștine*, prin contribuția profesorului *Feodor Bulsaev* (1818-1897) și a ucenicului său, *Nicodim P. Kondakov* (1844-1925), ambii de la Sankt Petersburg. Ca deschizător de drumuri în domeniul studiului și al istoriei *Dreptului Canonic* s-a remarcat *Ioan Sokolov* (1818-1869), fost profesor la academiile teologice din Kazan și apoi Sankt Petersburg, iar în final episcop de Smolensk, care a lansat studiul acestei discipline prin analiza surselor ei. Dintre urmașii lui Sokolov merită menționați preotul *Mihail Gorceakov* (1838-1910) și profesorul *Ilia Berdnikov* (1841-1914).

Diversitatea vastă a teologiei ortodoxe rusești pe parcursul secolului al XIX-lea a impus prezentarea ei în lucrări de sinteză, și în acest sens a fost editată la Sankt Petersburg, între anii 1900-1911, de către profesorii *Nicolai N. Glubokovski* (1863-1937) și *Alexandru P. Lopuchin* (1852-1904), o *Enciclopedie a Teologiei Ortodoxe* sau *Dicționarul teologic enciclopedic*, în 9 volume, lucrare care însă nu a fost finalizată.

În paralel cu metoda *Școlii istorice*, a apărut în gândirea teologică rusă un curent de tendință *moralistă*, chiar pietistă. Un prim reprezentant al acestui curent a fost preotul profesor *Gherasim Pavsky* (1787-1863), de la Sankt Petersburg, specialist în studii ebraice și întemeietor al unei *Școli de studii biblice*, care pleda pentru un creștinism sentimental, punând accent pe dimensiunea afectivă a vieții creștine. Pe aceeași linie s-a manifestat arhiepiscopul *Inochentie Borisov* de Cherson și Taurida (1800-1855), care a publicat diferite materiale pornind de la *Caracterul moral al lui Iisus Hristos*. Tendința aceasta moralistă, care neglija cu voie sau fără voie dimensiunea dogmatică-patristică și sacramentală a Bisericii Ortodoxe, a fost reprezentată și de mitropolitul Kievului, *Antonie Khrapovițky* (1863-1936), care mai târziu a devenit primul mitropolit al Bisericii Ortodoxe Ruse din afara Rusiei, cu sediul la Carloviț, în Serbia. Înainte de a fi ridicat la rang episcopal, acest teolog a activat ca profesor și rector la Seminarul din Sankt Petersburg, apoi la academiile de

la Sergiyev Posad și în final de la Kazan. Profesorul Khrapovițky a dezvoltat un sistem moral, prin care insista asupra „datelor psihologice ale libertății și responsabilității morale". Conceptul de „mistic" avea pentru acest teolog sensul peiorativ de „magic". Curentul moralist a fost dus la extrem de profesorul *Maxim M. Tareev* (1866-1934), care a predat mulți ani *Morala* la Academia din Moscova și care a pus accentul pe persoana lui Hristos, respingând învățătura Sfinților Părinți, pe care o socotea pur gnosticism, iar despre învățătura dogmatică a Bisericii el spunea că scopul ei a fost de a formula credința creștină în termeni filosofici. Tareev a respins radical întreaga tradiție greacă, pe care o opunea tradiției rusești, cea care reprezenta pentru el o *filosofie a inimii*. Acest curent moralist, numit de profesorul Georges Florovsky „*monism moral*", punea accentul uneori exclusiv pe latura afectivă a vieții creștine, latură care, după toate aparențele, lipsea în abordarea teologiei academice din acel secol al căutărilor.

IX.3.g. ***Teologia ascetico-mistică***

Influența Sf. Paisie Velicicovschi asupra culturii teologice ruse s-a resimțit pe parcursul secolului al XIX-lea mai ales la Mănăstirea Optina, în timpul păstoririi *Sfântului Macarie* (†1860), starețul acestei mănăstiri, și cu sprijinul mitropolitului Filaret Drozdov. Aici a fost inițiată publicarea în limba rusă a unei serii de texte patristice cu conținut duhovnicesc, traduse în mare parte de Sfântul Paisie sau de ucenicii săi în limba slavonă. Dintre aceste texte amintim pe cele ale Sf. Isaac Sirul, Marcu Ascetul, Maxim Mărturisitorul și Simeon Noul Teolog. Pe parcursul celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea, Mănăstirea Optina, după tradiție având originile încă din secolul al XIV-lea, a devenit un punct de atracție pentru mulți reprezentanți de seamă ai culturii laice din Rusia, în frunte cu scriitorul Feodor Dostoievski, care a fost acompaniat la Optina de către filosoful creștin Vladimir Soloviov.

O contribuție directă la reînnoirea monahismului rus a fost adusă, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, de *Sf. Tihon de Zadonsk*

(1724-1783), episcop de Voronej (1763-1767) și precursor al mișcării „stareților" din secolul al XIX-lea, prin faptul că a fost îndrumătorul spiritual al multor oameni, atât monahi, cât și preoți de mir și mireni. Sfântul Tihon a fost un om învățat, activând ca profesor la Seminarul din Novgorod, apoi la cel din Tver, unde a ajuns rector. În anul 1761, a fost ales episcop-vicar al arhiepiscopului de Novgorod, iar în anul 1763 a fost numit episcop de Voronej. După ce s-a implicat foarte mult în activitatea sa pastorală și spirituală vreme de șapte ani, ca urmare a problemelor de sănătate el a trebuit să se retragă la Mănăstirea Tolșesk pentru a se reface. Apoi, în anul 1769, s-a retras la Mănăstirea Zadonsk, unde a rămas până la sfârșitul vieții sale. Sfântul Tihon a lăsat foarte multe scrieri cu caracter pastoral pentru îndrumarea preoților, dar cele mai multe lucrări ale sale, adunate în 15 volume, sunt scrieri de zidire duhovnicească pentru toți credincioșii, foarte apreciate până astăzi. Pentru darul său de predicator, Sfântul Tihon a fost numit „Hrisostom al vremii sale". Ideea centrală în orientarea duhovnicească a Sfântului Tihon a fost *urmarea lui Hristos*. El avea darul profeției, prevestind dinainte succesul rușilor împotriva armatei lui Napoleon, care a invadat Rusia în anul 1812. Dintre scrierile sale destinate mai ales îndrumării preoților și monahilor amintim: *Despre cele șapte Sfinte Taine*, *Despre Slujirea Preoțească*, *Despre Taina Pocăinței*, *Despre Taina Cununiei* și *Povețe pentru monahi*. În ceea ce privește scrierile duhovnicești ale acestuia, trebuie menționate: *Dumnezeu în împrejurările vieții de zi cu zi*, *Comoara duhovnicească din lume adunată*, *Lupta între carne și duh* și *Trepte către cer*. Sfântul Tihon a prevăzut dinainte plecarea sa din viața pământească, murind așa cum a prezis, în ziua de duminică 13 august 1783. Trecerea sa în rândul sfinților a avut loc în anul 1861.

Cel mai luminos reprezentant al monahismului rus din epoca modernă, cinstit până astăzi în toate Bisericile Ortodoxe, este *Sf. Serafim de Sarov* (1754-1833), născut în orașul Kursk, la 19 iulie 1754, din părinții Isidor și Agata Moșnin și care a purtat, de la botez, numele de Prohor. La vârsta de 17 ani, tânărul Prohor a plecat împreună cu doi prieteni la Mănăstirea Sarov, așezată la confluența râurilor Sarovka și

Satys. La această mănăstire, Prohor a fost călugărit în anul 1776 și a primit numele de Serafim, iar în anul 1793 a fost hirotonit ieromonah. Timp de 16 ani (1794-1810), ieromonahul Serafim a dus o viață de eremit, retras în pădure și stând uneori zile întregi pe platforma unei stânci, rugându-se neîncetat. În anul 1810 s-a întors în mănăstire, dar și acolo a dus o viață retrasă. Prin inspirația Maicii Domnului, Sfântul Serafim a înființat, în anul 1824, o mănăstire de maici la Diveevo, în care erau admise numai fecioare, numărul lor ajungând până la peste 1.000. Între anii 1825-1833, el s-a retras iarăși în pădure, în singurătate, și din această perioadă s-a afirmat ca *stareț*, în sens de îndrumător duhovnicesc, fiind căutat de mulți oameni. Sfântul Serafim a prevăzut dinainte ziua morții sale, survenită în ziua de 14 ianuarie a anului 1833. La 19 iulie 1903, Sf. Serafim de Sarov a fost trecut în rândul sfinților.

Sfântul Serafim nu a lăsat nimic în scris, dar o parte dintre învățăturile sale au fost transmise prin istorisirea convorbirilor sale cu credinciosul Nicolae Motovilov, către sfârșitul anului 1831, deci cu aproximativ doi ani înaintea trecerii sfântului la cele veșnice. Astfel, învățăturile Sf. Serafim de Sarov au fost răspândite în întreaga Biserică Ortodoxă și urmate de diferiți credincioși. Potrivit acestui sfânt, scopul vieții duhovnicești este *dobândirea harului Duhului Sfânt*, care inspiră pe fiecare credincios spre tot lucrul bun, iar mijloacele de obținere a acestuia sunt *rugăciunea*, *postul*, *singurătatea* și *asceza*. Totodată, după Sfântul Serafim, roadele harului sunt *discernământul*, *priveghrea*, *milostenia* și toate *faptele bune*, dacă ele sunt săvârșite din dragoste pentru Hristos. Prin recomandările sale concrete, adresate tuturor celor care îl caută pe Hristos, Sf. Serafim de Sarov a exercitat o mare influență atât asupra monahilor și a monahiilor, cât și asupra multor credincioși mireni.

Un alt sfânt rus care a îmbogățit literatura ortodoxă ascetico-mistică din secolul al XIX-lea a fost episcopul *Ignatie Briancianinov* (1807-1867), care a purtat de la botez numele de Dimitrie Alexandrovici. Născut într-o familie înstărită, tânărul Dimitrie a urmat mai întâi o Școală Militară din Sankt Petersburg, dar, fiind înclinat spre cele duhovnicești, acesta nu era deloc mulțumit cu viața pe care o ducea, deși avea mult succes la

studii. La vârsta de 20 de ani s-a îmbolnăvit grav și a trebuit să întrerupă studiile, după care a petrecut patru ani în diferite mănăstiri, fiind călugărit în anul 1831 și primind numele de Ignatie, într-o mănăstire situată în apropiere de locul său de naștere. Înainte de a fi călugărit, tânărul Ignatie l-a cunoscut pe starețul Leonida de la Mănăstirea Optina, care l-a influențat în devenirea sa spirituală. La recomandarea țarului Nicolae I, ieromonahul Ignatie a fost ridicat la rang de Arhimandrit și pus în fruntea Mănăstirii „Sfântul Serghie" din Sankt Petersburg, iar în anul 1857 a fost numit episcop de Caucaz și Marea Neagră, la Sevastopol. După patru ani de activitate ca ierarh, Sfântul Ignatie s-a retras și s-a dedicat vieții duhovnicești și scrisului. A trecut la cele veșnice în data de 12 mai 1867, fiind trecut în rândul sfinților în anul 1988. Acest ierarh a lăsat în urmă o bogată operă de zidire duhovnicească, formată din predici, cuvântări, lucrări de îndrumare duhovnicească și scrisori.

Una dintre ideile centrale ale învățăturii Sf. Ignatie Briancianinov a fost *practica Rugăciunii lui Iisus* sau *Rugăciunea inimii*. În această direcție, el recomanda *pocăința sinceră* și *smerenia*, exprimate prin lacrimi, singurele care pot să îl ferească pe credincios de iluzia mulțumirii de sine însuși. Dobândirea unei inimi demne să primească darul Rugăciunii lui Iisus se obține după o viață morală dusă potrivit poruncilor din Sfânta Evanghelie. Dintre scrierile Sf. Ignatie Briancianinov, amintim: *Experiențe ascetice*; *Fărâmiturile Ospățului*; *Cuvânt despre moarte*; *Aripi duhovnicești pentru cei osteniți și împovărați*; *Despre rugăciunea lui Iisus*; *Experiențe ascetice*; *Cuvinte către cei care vor să se mântuiască*; *Călăuza rugătorului*; *Izbăvirea de durerile ostenelilor zadarnice*; *Despre înșelare*; *Ofranda monahilor contemporani*; *Cuvânt despre om*; *Despre vedenii, duhuri și minuni*.

Printre reprezentanții culturii duhovnicești din Biserica Rusă, pe parcursul secolului al XIX-lea, se numără și *Sf. Teofan Zăvorâtul* (1815-1894), autor de scrieri duhovnicești apreciate în cercuri largi de credincioși ortodocși din întreaga lume până astăzi. Născut în familia preotului Vasile Govorov și primind din botez numele de Gheorghe, Sfântul Teofan a studiat la seminariile teologice din Livny, Oryol și Kiev,

iar în anul 1841 s-a călugărit, cu numele de Teofan, fiind hirotonit ierodiacon și ieromonah în același an. A predat Teologia și Filosofia la seminar, apoi a plecat în Palestina, ca preot în cadrul *Misiunii ruse*, unde a activat șapte ani, ocazie cu care a învățat limba greacă. A activat apoi o perioadă ca duhovnic în cadrul ambasadei ruse la Constantinopol. La întoarcerea sa în Rusia, ieromonahul Teofan a devenit rectorul Academiei Duhovnicești din Sankt Petersburg, iar în vara anului 1859 a fost numit episcop de Tambov, de unde a trecut în anul 1863 la Vladimir. În anul 1872, episcopul Teofan a cerut eliberarea sa din responsabilitatea de episcop și s-a retras la Mănăstirea Vîșen din regiunea Riazan, unde petrecea zile întregi cufundat în rugăciune, fapt pentru care a primit numele de Zăvorâtul. În chilia sa, episcopul Teofan avea o bibliotecă mare cu cărți în rusă și slavonă, dar și în greacă, engleză, franceză și germană, astfel că, stând izolat, acesta a scris unele dintre lucrările sale și a purtat o corespondență cu cei care apelau la el. La sfârșitul vieții sale, acest mare ascet a suferit de mai multe boli, pierzându-și chiar vederea la ochiul drept. Sf. Teofan Zăvorâtul a trecut la cele veșnice în anul 1894, fiind canonizat de Biserica Ortodoxă Rusă în anul 1988.

Pe baza experienței sale din Țara Sfântă și la Constantinopol, apoi prin cunoștințele sale, inclusiv de limbi străine, și mai ales pe baza vieții sale duhovnicești foarte intense, Sf. Teofan Zăvorâtul s-a remarcat în primul rând prin contribuția sa la traducerea *Filocaliei* din limba slavonă în limba rusă, precum și prin publicarea unui număr impresionant de scrieri pentru zidire sufletească. Prin vasta sa cultură teologică, dar și prin viața sa de mare ascet, Sf. Teofan Zăvorâtul a făcut legătura între teologia academică și gândirea ascetică-mistică printr-o sinteză de excepție. Prin scrierile sale, Sfântul Teofan a aprofundat practic toate aspectele vieții creștine, scriind despre *Rugăciune, Post, Biruirea păcatului, Pregătirea pentru spovedanie și pentru Sfânta Împărtășanie, Participarea la sfintele slujbe, Mântuirea în viața de familie, Viața lăuntrică, Boala și moartea.* Foarte ziditoare de suflet sunt și predicile acestuia, precum și răspunsurile sale la întrebări ale intelectualilor care i s-au adresat în scris, fapt care demonstrează cât de căutat era acest sfânt de către toți

oamenii. Pentru concentrarea atenţiei sale asupra vieţii interioare şi mai ales asupra Rugăciunii inimii, Sf. Teofan Zăvorâtul a fost numit *Teologul Inimii*. Sfântul Teofan propunea rostirea Rugăciunii inimii „Doamne Iisuse Hristoase, Fiul lui Dumnezeu, miluieşte-mă pe mine, păcătosul", în forma „*Doamne Milostive, miluieşte-mă aşa cum vrei Tu*!". Prin exemplul său şi mai ales prin răspândirea scrierilor sale duhovniceşti, Sf. Teofan Zăvorâtul contribuie până astăzi de o manieră considerabilă la formarea şi îndrumarea unui număr mare de credincioşi din toate Bisericile Ortodoxe locale.

Printre autorii de scrieri duhovniceşti din Biserica Ortodoxă Rusă, din această perioadă, s-a remarcat şi *Sf. Ioan de Kronstadt* (1829-1908). Acesta s-a născut într-o familie săracă, în satul Sura din regiunea Arhanghelsk, şi a primit la botez numele de *Ioan* (Ivan Ilici Serghiev), deoarece în ziua când a fost botezat se făcea pomenirea Sf. Ioan de Rila. Acesta a studiat la Seminarul din Arhanghelsk şi apoi la Academia Duhovnicească din Sankt Petersburg. Pe parcursul studiilor sale, tânărul Ioan Serghiev îşi dorea să devină misionar, dar într-o noapte a visat că slujea în Catedrala „Sfântul Andrei" din Kronstadt, de la Marea Baltică. Tot în acea perioadă a cunoscut-o pe tânăra Elisabeta, fata preotului Constantin Nesviţki de la acea catedrală, cu care s-a căsătorit. După absolvirea studiilor la Sankt Petersburg, Ioan a fost hirotonit diacon şi apoi preot, în decembrie 1855, pe seama catedralei din Kronstadt, unde a slujit timp de 53 de ani, până la moartea sa. Deşi era căsătorit, preotul Ioan a dus permanent o viaţă de ascet, încât chiar atunci când mergea pe stradă se ruga şi păstra mâinile încrucişate pe piept. Printre măsurile pe care le-a aplicat în pastoraţia sa, criticate de unii reprezentanţi ai Bisericii Ruse, au fost: săvârşirea Sfintei Liturghii în fiecare zi; micşorarea iconostasului astfel că se putea vedea de către credincioşi tot ceea ce se petrecea în Sfântul Altar; recomandarea către credincioşi de a se împărtăşi cât mai des; spovedirea credincioşilor în grup şi mărturisirea păcatelor cu voce tare etc.

Preotul Ioan de Kronstadt a ajuns să fie cunoscut în întreaga Rusie pentru viaţa sa duhovnicească, mai ales după publicarea unui articol despre el în ziarul *Timpuri Noi* (*Novoe Vremia*), în anul 1883, în care

16 persoane declarau că au fost vindecate în chip minunat de el, care le-a recomandat să trăiască păzind poruncile lui Dumnezeu și să se împărtășească foarte des. Preotul Ioan a ajuns atât de cunoscut, încât însuși țarul Alexandru al III-lea (1881-1894) l-a chemat la palatul său din Crimeea, pentru a-l vindeca de o boală grea. De la Sf. Ioan de Kronstadt au rămas mai multe scrieri, dintre care cea mai importantă este *Viața mea în Hristos*, la origine, un jurnal al său. Această carte nu reprezintă o expunere sistematică a viziunii duhovnicești a autorului ei, ci o serie neîntreruptă de reflecții și recomandări bazate pe texte scripturistice și pe experiența sa spirituală. Atât viața și străduințele Sf. Ioan de Kronstadt, cât și îndemnurile sale către toți oamenii sunt pătrunse nu doar de credința fermă în Dumnezeu, ci mai ales de bucuria de a se ști mereu însoțit de harul Său. Prin viața sa duhovnicească și prin felul cum trăia Sfintele Taine, Sf. Ioan de Kronstadt a simbolizat o întoarcere la spiritualitatea Sfinților Părinți.

IX.3.h. *Filosofia religioasă rusă*

Ca urmare a politicii pro-occidentale a țarului Petru cel Mare, interesul față de cultura apuseană a crescut mereu în Rusia. Pe parcursul secolului al XIX-lea, mai ales după respingerea invaziei armatei lui Napoleon în anul 1812 și prin afirmarea Imperiului Rus pe plan european, s-a conturat printre intelectualii ruși un puternic curent *pro-occidental*. Luând în considerare starea înapoiată a societății ruse la nivel social-economic și cultural, adepții acestui curent considerau că salvarea Rusiei ar fi fost posibilă numai prin implementarea în țara lor a valorilor occidentale. Una dintre alternativele la această viziune a fost reprezentată de curentul – numit ironic de adversarii săi – al „*slavofililor*". Slavofilii scoteau în evidență valori ale spiritului rus, pe care le considerau egale sau chiar superioare valorilor occidentale, printre acestea, la loc de frunte, numărându-se credința ortodoxă, de aceea s-a afirmat că reprezentanții primei generații de slavofili ar trebui numiți mai potrivit „*ortodoxofili*". Atât occidentaliștii, cât și slavofilii erau preocupați în

primul rând de locul Rusiei în lume, în special în Europa. Din prima generație de slavofili s-au impus Alexei Homiakov, frații Ivan și Petru Kirievski, frații Constantin și Ivan Aksakov și Iuri Samarin. Caracterul specific al acestui curent consta, mai ales cu privire la prima generație a reprezentanților săi, în faptul că aceștia nu erau clerici și nici teologi de formație, precum nici profesori universitari de profesie. În orientarea lor, slavofilii nu erau naționaliști, căci considerau că valorile sintezei ruse, bazate pe credința ortodoxă, erau singurele care ar fi putut salva și Occidentul, sau mai curând care ar fi putut uni cultura răsăriteană cu cea apuseană. Din prima generație de slavofili s-a impus *Alexei S. Homiakov* (1804-1860), mai ales prin concepția sa despre Biserică în contrast cu doctrina despre aceasta din tradiția romano-catolică și în cea protestantă.

Alexei S. Homiakov s-a născut la Moscova, într-o familie de oameni înstăriți, mama sa fiind membră a familiei Kirievski, astfel că cei doi frați Kirievski menționați anterior erau verii săi. Tânărul Alexei a urmat o carieră militară, dar, după moartea fratelui său, Teodor, el s-a retras din armată pentru a se îngriji de mama sa, la care ținea foarte mult. Homiakov a fost căsătorit cu Ecaterina Yazikova și au avut împreună mai mulți copii, iar moartea prematură a soției sale l-a afectat foarte mult. Acesta a studiat la Paris și, pe lângă limba franceză, cunoștea, de asemenea, limbile germană și engleză, precum și limbile clasice (greaca și latina). Cunoștințele sale de limbă engleză s-au evidențiat mai ales prin corespondența sa cu anglicanul William Palmer (1811-1879), prin care au fost expuse unele dintre ideile sale de bază cu privire la Biserica Ortodoxă.

Alexei Homiakov a intrat în contact cu civilizația occidentală mai întâi în urma asediului Moscovei de către armatele lui Napoleon în anul 1812, eveniment în timpul căruia casa lui părintească a fost grav avariată. De asemenea, în anul 1815 familia Homiakov s-a mutat pentru o perioadă la Sankt Petersburg, unde tânărul Alexei a fost neplăcut impresionat de decadența societății occidentalizate din capitală. Dar, în mod direct, Alexei Homiakov a cunoscut cultura occidentală în timpul șederii sale la Paris, precum și al vizitelor sale prin Occident. În timpul

vieții sale, Alexei Homiakov a fost cunoscut mai ales ca poet reprezentant al școlii lui Alexandru Pușkin (1799-1837). Pe lângă poezii, el a publicat și două piese de teatru, *Yermak* și *Falsul Dimitrie*, ambele cu tematică istorică. În anul 1838, acest autor a început să scrie o istorie universală numită *Semiramida*, prin care dorea să scoată în evidență lupta slavilor pentru independență în contextul istoriei universale. Fire romantică și autentic creștin ortodox, Homiakov a fost foarte apropiat de oamenii de rând, mai ales de țărani. Acesta a trecut la cele veșnice la vârsta de doar 56 de ani, ca urmare a infectării cu holeră de la un țăran pe care el voia să îl ajute să se vindece.

Opera teologică a lui Alexei Homiakov are un caracter polemic, fiind scrisă ocazional pentru a defini credința ortodoxă în contrast cu tradițiile creștine occidentale sau pentru a răspunde la întrebările corespondentului său anglican. Aceasta a fost publicată în timpul vieții sale numai în Occident, în bună parte fie în limba franceză, fie în engleză. Dintre scrierile sale cu caracter teologic, în timpul vieții sale au apărut doar volumele *Câteva remarci ale unui creștin ortodox cu privire la comuniunile occidentale* (*Quelques mots sur les communions occidentales, par un chrétien orthodoxe*), publicată prima dată la Paris în anul 1853, și *Biserica latină și protestantismul din punctul de vedere al Bisericii Răsăritene* (*L'Église latine et le protestantisme au point de vue de l'Église d'Orient*), publicată pentru prima oară la Leipzig, în anul 1858. Așa cum s-a menționat anterior, Alexei Homiakov a purtat o corespondență cu anglicanul William Palmer, între anii 1844-1854, iar în anul 1847 el a călătorit în Anglia, unde s-a întâlnit personal cu destinatarul scrisorilor sale. William Palmer a predat teologia la Durham și apoi la Oxford, fiind adeptul *teoriei anglicane a ramurilor*, potrivit căreia fiecare din Bisericile istorice era doar o ramură a Bisericii celei una a lui Hristos. Convins de veridicitatea acestei teorii, Palmer a călătorit de două ori în Rusia (în 1840 și 1842), pentru a obține din partea Bisericii Ortodoxe Ruse aprobarea intercomuniunii cu anglicanii sau cel puțin împărtășirii sale în Biserica Ortodoxă Rusă fără renunțarea la credința anglicană. La aceste solicitări utopice a răspuns negativ chiar mitropolitul Filaret Drozdov

al Moscovei. În final, Palmer s-a convertit la catolicism, căci în Biserica Romano-Catolică nu i s-a cerut să renunțe la doctrina anglicană. Palmer și Homiakov au intrat în contact prin mijlocirea unor prieteni comuni. Cele 12 scrisori ale lui Homiakov adresate lui Palmer cuprind o bună parte din ideile autorului privind identitatea Bisericii Ortodoxe.

Lucrarea prin care Alexei Homiakov a expus în mod sistematic viziunea sa cu privire la Biserica Ortodoxă se intitulează *Biserica este una* (*Tserkov' Odna*), scrisă cel mai probabil în anul 1845. Autorul a încercat să publice această scriere în Rusia, dar nu a primit aprobare. Nereușind să o publice nici în străinătate, lucrarea lui Homiakov a văzut lumina tiparului postum. Această scriere conține următoarele capitole foarte concise: 1. Unitatea Bisericii; 2. Biserica vizibilă și cea invizibilă; 3. Biserica pe pământ; 4. Una, Sfântă, Catolică și Apostolică; 5. Scriptură și Tradiție; 6. Mărturisirea, rugăciunea și faptele; 7. Crezul; 8. Biserica și Tainele sale; 9. Credința și viața în Unitatea Bisericii; 10. Mântuirea 11. Unitatea Ortodoxiei. În viziunea lui Homiakov, Biserica Romano-Catolică a pus accentul în mod exagerat pe unitate în detrimentul libertății, iar protestanții au accentuat libertatea în detrimentul unității. Față de aceste două extreme, Biserica Ortodoxă a realizat o sinteză între unitate și libertate, prin dragoste.

Potrivit lui Homiakov, în Biserică sunt cuprinși toți credincioșii

> „care sunt în viață pe pământ, dimpreună cu cei care și-au terminat cursul pământesc și cu cei care, la fel ca îngerii, nu au fost creați pentru o viață pe pământ, precum și cei din generațiile viitoare care nu și-au început încă cursul pământesc, toți sunt uniți într-o singură Biserică, în unul și același har al lui Dumnezeu" (*Biserica cea Una*, cap. I).

Unitatea Bisericii se manifestă în exterior *„prin comuniunea Tainelor"*, iar unitatea internă prin unitatea duhului, și nimeni nu se poate mântui *„fără a lua parte la sfințenia internă a Bisericii, la credința, nădejdea și dragostea ei"* (*Biserica cea Una*, cap. IX). În mod evident, Homiakov combătea sensul general al Bisericii ca instituție omenească

și insista asupra caracterului viu, tainic și euharistic al ei. Prin taina Sfintei Euharistii, credinciosul care primește prin credință darurile sfințite, primește cu adevărat Trupul și Sângele lui Hristos, și această unire este garanția că noi toți vom învia atât cu trupul, cât și cu sufletul.

În scrierile sale, Homiakov a citat des texte scripturistice, iar mai rar texte patristice, și de câte ori făcea o afirmație despre credința ortodoxă, nu exprima o părere personală, ci expunea învățătura Bisericii prin formula „În legătură cu [...], Sfânta Biserică învață că [...]". În viziunea sa despre Biserica Ortodoxă, Homiakov pare să fi avut drept precursor în Biserica Rusă pe Sf. Mitropolit Filaret Drozdov. Opera teologică a lui Alexei Homiakov a fost accesibilă doar unui cerc restrâns de prieteni, căci lucrările sale nu au fost publicate în Rusia decât după moartea sa, pentru prima dată în anul 1879, și chiar și atunci editorii trebuiau să precizeze – încă și la cea de-a patra ediție a operelor sale din anul 1900 – că „neclaritatea și lipsa de precizie a unora dintre expresiile folosite de acest autor se datorează faptului că el nu a urmat educație teologică specială". Însă pentru preotul Alexander Schmemann, Alexei Homiakov a fost „părintele spiritual și inspiratorul principal al filosofiei religioase ruse", exercitând „o influență enormă pentru dezvoltarea teologiei ruse" (A. Schmemann, p. 177).

Cel mai important reprezentant al *filosofiei religioase ruse* pe parcursul celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea a fost fără îndoială *Vladimir S. Soloviov* (1853-1900), născut într-o familie aleasă de buni creștini. După ce în anii adolescenței, sub influența filosofiei materialiste germane, a refuzat orice practică religioasă, la vârsta de 20 de ani Vladimir a redevenit creștin. La vârsta de 21 ani, acesta a ajuns conferențiar la Universitatea din Moscova, iar la 27 de ani a obținut titlul de Doctor habil în Filosofie, devenind celebru prin publicarea prelegerilor sale despre *Teandrie* (1877-1878). Vladimir Soloviov a fost un apropiat al scriitorului Feodor Dostoievski, împreună cu care a vizitat Mănăstirea Optina. Spre deosebire de scriitorul Lev Tolstoi (1828-1910), care susținea un creștinism moral, dar abstract, Soloviov susținea tradiția creștină istorică și ierarhică. Om cu excepționale calități, de mare sensibilitate, poet consacrat, Vladimir Soloviov s-a remarcat și a rămas în

istoria culturii ruse mai ales ca *filosof religios*, dar a fost „mai mult religios decât filosof”, iar metafizica sa „are un pronunțat caracter mistic și religios, fiind o metafizică fundamental teologică, ce se dorește înainte de toate a fi ortodoxă” (Alexandre Kojevnikoff, p. 538).

În mitologia sa, Soloviov a căutat o unitate între demersurile considerate în general antagonice și anume: teologic și filosofic, rațional și mistic, logic și intuitiv sau experimental etc. Interesul său a fost definirea raporturilor dintre entități fundamentale ca: ființă și devenire; spirit și materie, om și natură, individ și colectivitate, divinitate și lume. Scopul demersului său a fost de a cuprinde toate aceste entități într-o unitate, și în acest sens termenii cheie pe care i-a folosit au fost: *Atotunitatea pozitivă*, *Sofia*, *Dumnezeu-omul* și *Dumnezeu-omenirea*. Dumnezeu este absolutul care se revelează în Iisus Hristos ca Dumnezeu-Omul, din dragoste pentru Dumnezeu-omenirea și pentru omenirea îndumnezeită sau, mai curând, pentru omenirea aflată pe calea spre îndumnezeire. Absolutul se proiectează în afară și astfel apar *spiritul*, *logosul* și *sufletul*, care sunt în fond *binele*, *adevărul* și *frumosul*, iar acestea sunt susținute de înțelepciunea lui Dumnezeu, adică *Sofia*, care reprezintă iubirea. Sofia este o *idee divină veșnică* și reprezintă *fundamentul feminin* al universului. Pentru Soloviov, Sofia ia chipul unei femei pe care el l-a văzut prin intermediul a trei viziuni – una în Rusia, alta în Anglia și a treia în Egipt –, fapt ce poate simboliza raportul acestei idei divine cu trei realități religioase distincte. Soloviov a lansat astfel în gândirea filosofică creștină de tradiție răsăriteană conceptul de *Sofia*, care a fost apoi aprofundat de unii dintre urmașii săi, în special de preotul profesor Serghei Bulgakov.

Vladimir Soloviov a criticat nu numai situația din sânul Bisericii Ortodoxe Ruse, dar și pe cea socio-politică a Imperiului Rus, aceasta mai ales prin lucrări publicate în limba franceză, cum au fost: *Ideea rusă*, tipărită în anul 1887, *Sfântul Vladimir și statul creștin*, tipărită la Paris, cu ocazia aniversării a nouă secole de la încreștinarea rușilor kieveni, și marea sinteză intitulată *Rusia și Biserica universală*, tipărită în anul 1889. Aceste lucrări au fost publicate în limba rusă numai după moartea prematură a autorului. În această ultimă lucrare, Vladimir Soloviov expunea

viziunea sa privind unirea dintre Biserica Rusă și Biserica Romano-Catolică, în perspectiva de a deveni o singură Biserică, sub coordonarea țarului rus și a papei ca întâistătător. Soloviov a primit împărtășania din partea unui preot greco-catolic, și acest act a fost un motiv în plus care a dus la excluderea sa de la împărtășirea ortodoxă. Cu toate acestea, pe patul de moarte, el s-a spovedit și s-a împărtășit în tradiția ortodoxă. Prin critica sa la adresa Bisericii Ruse, dar mai ales pentru ideile sale teologice uneori în contradicție cu învățătura ortodoxă, Biserica Rusă a păstrat o distanță necesară față de el, iar prin critica sa la adresa Rusiei, el s-a îndepărtat de slavofili. În penultimul deceniu al secolului al XIX-lea, Soloviov s-a interesat de poporul evreu și, cu scopul de a putea citi Psalmii în original, a învățat limba ebraică. Totodată, el a intrat în conflict cu intelectualitatea rusă, prin publicarea unor materiale referitoare la poporul evreu, așa cum au fost *Iudaismul și chestiunea creștină* (1884), *Talmudul și literatura nouă despre el în Austria și Germania* (1886) și *Israelul neotestamentar* (1885). Prin aceste lucrări, autorul a criticat dur antisemitismul din publicistica rusă și a exprimat speranța sa că și evreii îl vor recunoaște pe Iisus Hristos ca Mesia al lor. Petru simpatia sa față de Biserica Romano-Catolică, Soloviov s-a bucurat de mai mult interes în Occident decât în Rusia.

Datorită vastei sale culturi, Vladimir Soloviov s-a preocupat și de islam, chiar dacă marginal, fapt ce dovedea viziunea sa universalistă. Pe lângă lucrările sale cu caracter filosofico-mistic și cele de critică literară sau cele polemice, el s-a remarcat și prin corespondența sa bogată și prin nenumăratele articole publicate în periodice sau enciclopedii, dar și prin poezie, prin care și-a manifestat latura poetică. Operele complete ale lui Vladimir Soloviov în ediția rusă cuprind 14 volume.

Nicolae Berdiaev, care a dezvoltat filosofia religioasă rusă în secolul al XX-lea, dar evitând unele excese ale strălucitului său înaintaș, afirma despre Soloviov că

> „au existat doi Vladimir Soloviov, unul diurn și altul nocturn, iar contradicțiile dintre cel nocturn s-au reconciliat în conștiința lui

Soloviov cel diurn. Despre Vladimir Soloviov se poate spune cu tot atâta dreptate că el a fost un mistic și un raționalist, un ortodox și un catolic, un om al Bisericii și un gnostic liber, un conservator și un liberal. Aceste curente de gândire opuse îl consideră ca pe unul de al lor. Dar el a fost în timpul vieții sale, și trebuie să rămână dincolo de moarte, singur și neînțeles" (Nicolas Berdiaev, p. 75).

Vladimir Soloviov a murit în vara primului an al secolului al XX-lea, la vârsta de doar 47 de ani, și se spune că ultimele sale cuvinte au fost „*Grea este lucrarea în slujirea Domnului*", de parcă ar fi văzut profetic calvarul Bisericii sale pe parcursul secolului care începea.

La sfârșitul secolului al XIX-lea, cultura teologică rusă înregistra un succes fără seamăn, prin cel mai mare număr de traduceri patristice în limbă modernă, prin începutul eliberării sale de sub influența scolasticii occidentale, precum și prin conturarea unor curente de gândire teologică și de filosofie religioasă care au stimulat dezvoltarea teologiei ortodoxe în general pe parcursul secolului al XX-lea.

IX.4. Biserica Rusă la începutul secolului al XX-lea

IX.4.a. *Ultimii ani de activitate a Sinodului Dirigent*

Pe parcursul secolului al XIX-lea, activitatea Sinodului Dirigent a fost tot mai mult controlată de autoritatea de Stat prin oberprocurori, iar la cumpăna dintre secolele al XIX-lea și al XX-lea, oberprocurorul Pobedonoștev s-a opus oricărei încercări de reformă. La începutul mandatului acestui oberprocuror, în penultimul deceniu al secolului al XIX-lea, au fost luate cel puțin două măsuri în folosul *clerului alb*, respectiv al clerului de mir, prin introducerea unui salariu de la stat pentru toți preoții și prin delegarea tuturor parohiilor pentru organizarea de școli elementare bisericești. La sfârșitul secolului al XIX-lea, școlile elementare bisericești au ajuns să depășească numărul școlilor elementare publice,

astfel că Biserica Ortodoxă Rusă a reușit să intensifice activitatea să de catehizare a tinerilor. Pe de altă parte, blocajul exercitat asupra Bisericii Ortodoxe Ruse prin Sinodul Dirigent, care, începând din anul 1883, era format în exclusivitate din ierarhi dispuși să sprijine politica absolutistă a statului, a avut drept rezultat o mare discreditare a Bisericii în fața multor credincioși și mai ales a intelectualilor. La începutul secolului al XX-lea, sub presiunea frământărilor sociale tot mai intense, s-a manifestat în sânul Bisericii Ortodoxe Ruse, la toate nivelurile, o dorință de schimbare și mai ales de eliberare de sub controlul statului.

Sub presiunea schimbărilor, țarul Nicolae al II-lea a numit în anul 1904 o *Comisie specială pentru elaborarea unui edict de toleranță religioasă* pentru toate cultele din Rusia, prilej care i-a încurajat pe reprezentanții Bisericii Ortodoxe să exprime doleanțele lor. Discuțiile din sânul Bisericii Ruse la cel mai înalt nivel privind necesitatea unor schimbări au fost sintetizate de mitropolitul de Sankt Petersburg, *Antonie Vadkovski* (1898-1912), într-un memoriu adresat, în februarie 1905, *Comitetului ministerial* care pregătea proiectul edictului de toleranță. Prin memoriul său, elaborat cu ajutorul profesorilor de la Academia Duhovnicească din Sankt Petersburg, mitropolitul Antonie solicita numirea unor reprezentanți ai clerului în acel comitet ministerial și propunea solicitarea aprobării țarului pentru organizarea unei adunări a reprezentanților ierarhiei bisericești, la care să participe și experți din rândurile clerului și ale mirenilor, pentru examinarea administrării bisericești, în vederea adoptării unor reforme necesare și a restaurării patriarhatului. Acesta era primul memoriu oficial pentru pregătirea și convocarea unui Sinod local al Bisericii Ortodoxe Ruse. Un prim rezultat al acestei intervenții a fost faptul că din prima cameră parlamentară rusă (*Duma*), înființată la 26 aprilie 1906 și formată din 196 deputați, au făcut parte șase reprezentanți ai clerului ortodox, care erau numiți de țar la recomandarea Sinodului Dirigent.

Din primăvara anului 1906 până în decembrie 1917 au avut loc patru sesiuni ale acestei adunări, în care au fost aleși 13 membri ortodocși la a doua sesiune, 45 la a treia și 46 la a patra. Însă cea mai importantă

Urmare a memoriului mitropolitului Antonie Vadkovski a fost numirea, în decembrie 1905, a unui *Comitet pentru pregătirea sinodului* solicitat, sub coordonarea acestui mitropolit, din care mai făceau parte încă 9 ierarhi, 20 de profesori de teologie și un grup de personalități ale vieții publice în calitate de specialiști. Respectivul comitet a lucrat din martie până în decembrie 1906, iar la sfârșit a prezentat țarului un proiect de planificare și organizare a unui Sinod local al Bisericii Ruse. În acest proiect, sinodul ce urma a fi înființat era numit *„Sinodul extraordinar al Bisericii Ortodoxe Ruse"*, fiind format din ierarhi, preoți și mireni, primii, cu drept de vot, iar ceilalți, doar cu rol consultativ. Președintele sinodului era mitropolitul de Sankt Petersburg, iar ceilalți doi mitropoliți, respectiv cel de Moscova și cel de Kiev, erau locțiitorii președintelui. Fiecare eparhie ortodoxă rusă urma să fie reprezentată de episcopul titular, împreună cu un preot și un mirean din acea eparhie. Clericii pensionari puteau participa dacă erau invitați, iar mănăstirile urmau să fie, de asemenea, reprezentate. Sinodul era singura instanță care avea autoritate legislativă în Biserica Ortodoxă Rusă și dreptul de a-l alege pe patriarh, care devenea președintele de drept al acestuia. În acest proiect mai era prevăzut că țarul urma să fie reprezentat de către oberprocuror, care avea rol activ la luarea hotărârilor cu caracter social, dar nu și a celor strict bisericești. Proiectul elaborat era întru totul pe linia tradiției canonice a Bisericii Ortodoxe, dar avea un caracter provizoriu. Din cauza părerilor împărțite cu privire la compoziția și tematica unui astfel de sinod, dar și a rezervelor mari ale unor membri din foarte multe cercuri, mai ales la nivel înalt, referitor la alcătuirea acestuia, comitetul însărcinat cu pregătirea sinodului a fost dizolvat. În ciuda acestor piedici, pregătirea sinodului dorit a continuat într-o manieră neoficială, care la momentul oportun a făcut posibilă convocarea fără întârziere a acestui sinod.

La începutul secolului al XX-lea, situația Bisericii Ortodoxe Ruse s-a agravat și prin faptul că la nivelul Sinodului Dirigent aceasta era direct legată de ideologia conservatoare a statului țarist, deși societatea rusă trecea prin tensiuni sociale tot mai alarmante. Un semnal de alarmă al tensiunilor sociale din Rusia a fost dat de evenimentele din

„Duminica însângerată" (9 ianuarie 1905), când muncitorii de la mai multe fabrici din Sankt Petersburg, aflați în grevă, au pornit într-o demonstrație pașnică spre palatul de iarnă, pentru a prezenta țarului o serie de reforme. În fruntea greviștilor se afla preotul *Gheorghe Gapon*, care purta doleanțele tutor referitoare la o îmbunătățire a condițiilor de muncă, la reforma agrară, la desființarea cenzurii și la libertatea religioasă. În marșul lor, greviștii, deși au fost opriți de poliție, au ajuns la palatul de iarnă în după-amiaza acelei zile, fără să știe că țarul nu era acolo. Poliția a deschis focul asupra demonstranților, eveniment în urma căruia au murit în mod sigur peste o sută de oameni, numărul lor total fiind încă un subiect de dispută. Preotul Gapon a reușit să scape și a fugit în străinătate.

Politica centrală a continuat în Rusia pe aceleași principii, deși sub presiunea socială au fost luate unele măsuri, așa cum a fost *Edictul de toleranță religioasă* publicat la 17 aprilie 1905. Acest edict a fost favorabil celorlalte culte din Rusia, dar pentru Biserica Ortodoxă Rusă a avut mai multe efecte negative, prin faptul că, pe de o parte, sute de mii de greco-catolici, care fuseseră încadrați prin măsuri coercitive în Biserica Ortodoxă, s-au întors la credința lor, iar pe de altă parte, multe grupări sectare, în frunte cu creștinii de rit vechi, dar și cele de origine occidentală, s-au dezvoltat.

Sinodul Dirigent și-a continuat activitatea sa până la sfârșitul sistemului politic țarist. La 12 mai 1907, acesta a publicat o ordonanță referitoare la preoții membri ai *Dumei*, care făceau parte din partide politice revoluționare și care ar fi lipsit demonstrativ în ziua de 7 mai de la ședința în care s-a discutat un apel privind planificarea unui atentat împotriva țarului. Acei preoți erau chemați în fața unei comisii de disciplină a Sinodului Dirigent, pentru a fi anchetați. În această ordonanță se preciza că slujirea preoțească era intrinsec legată de respectarea autorității și a ordinii de stat existente, și de supunere față de împărat, care este unsul lui Dumnezeu. Unii preoți și unii teologi au aderat la diferite formațiuni politice de stânga, dar ierarhia a rămas până la sfârșit în mare parte legată de autoritatea imperială, ceea ce a însemnat că Biserica Ortodoxă

Rusă a fost complet nepregătită în fața schimbărilor politice care s-au produs în Rusia pe parcursul Primului Război Mondial.

La începutul Primului Război Mondial, Rusia a înregistrat o serie de succese, dar după mai mult eșecuri și în urma foametei din iarna 1916-1917, la începutul anului 1917 statul rus se găsea într-o criză economică, socială și politică accentuată. La împlinirea a 12 ani de la evenimentele din „Duminica însângerată", în februarie 1917 a izbucnit o revoluție, în urma căreia Rusia a fost declarată de către membrii partidului socialist revoluționar Republică Democratică. La 15 martie 1917, țarul Nicolae al II-lea a abdicat, a fost reținut și ascuns împreună cu întreaga sa familie, iar la 17 iulie 1918 a fost împușcat alături de soția sa, Alexandra Feodorovna, de fiicele Olga, Tatiana, Maria și Anastasia, de fiul său, Alexei, de medicul familiei și de trei servitori. La 20 august 2000, Biserica Ortodoxă Rusă l-a trecut pe țarul Nicolae al II-lea, împreună cu familia sa, în rândul sfinților, fiind cinstiți în ziua de 17 iulie.

În momentul desființării monarhiei în Rusia, Biserica Ortodoxă Rusă era formată din 73 eparhii, 54.174 biserici, 23.593 capele, 478 mănăstiri de călugări și 475 de călugărițe; 53.236 preoți, 15.712 diaconi, 11.845 călugări și 17.283 călugărițe. După înlăturarea monarhiei și instaurarea guvernului comunist în Rusia, Armata Roșie a reușit să cucerească treptat țările care se desprinseseră de Imperiul Rus în anul 1917, și anume Georgia, Ucraina, Armenia, Azerbaidjan și țările baltice, Estonia, Letonia, Lituania, precum și Bielorusia, iar la 30 decembrie 1922 a luat ființă Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste, din care făceau parte 15 republici.

IX.4.b. *Sinodul local al Bisericii Ortodoxe Ruse din 1917-1918*

Sinodul pregătit de comitetul condus în anul 1905 de mitropolitul Antonie Vadkovski, care a decedat în anul 1912, a fost în final convocat de guvernul socialist provizoriu, prin mijlocirea ultimului oberprocuror al Sinodului Dirigent, V.N. Livov, la 29 aprilie 1917. Sinodul Dirigent a înființat în aceeași zi un *Consiliu pre-sinodal* format din 60 de membri,

printre care și un reprezentant al Bisericii Ortodoxe din Georgia, cu mandatul de a pregăti organizarea și convocarea unui sinod al întregii Biserici Ortodoxe Ruse. Acest consiliu a propus convocarea sinodului pentru ziua de 11 iunie, dar deschiderea sa a fost amânată la data de 15 august. Astfel, *Sinodul local al Bisericii Ruse s-a desfășurat între 15 august 1917 și 7 septembrie 1918 în trei sesiuni*, după cum urmează:

Prima sesiune s-a desfășurat între 15 august și 9 decembrie 1917, în Catedrala „Hristos Mântuitorul" din Moscova, la ea participând în total 564 delegați, dintre care 265 de clerici (10 mitropoliți, 17 arhiepiscopi, 53 episcopi, 15 arhimandriți, iar restul ieromonahi și preoți de mir) și 299 de mireni, reprezentând toate cele 73 de eparhii cuprinse la acel moment în jurisdicția Bisericii Ortodoxe Ruse. Președintele sinodului a fost mitropolitul Kievului, Vladimir Bogojavlenskij (1915-1918), iar lucrările s-au desfășurat în ședințe plenare și pe grupe tematice. După clarificarea procedurilor metodologice, unul dintre primele puncte de pe ordinea de zi a acestui sinod a fost restaurarea patriarhatului rus și alegerea unui nou patriarh. Alegerea noului patriarh al Bisericii Ortodoxe Ruse, cel de-al unsprezecelea, după o întrerupere de peste două secole, a avut loc în ziua de 5 noiembrie 1917, când au fost selectați trei candidați: arhiepiscopul *Antonie Khrapovițky* de Harkov, arhiepiscopul *Arsenie Stadnițki* de Novgorod și mitropolitul *Tihon Belavin*, instalat în scaunul de mitropolit al Moscovei în ziua de 14 august 1917. Numele celor trei candidați au fost puse în câte un plic și acestea au fost așezate pe Sfânta Masă din catedrala unde se desfășura sinodul, iar un călugăr venerabil a ales unul dintre ele, în care se regăsea numele mitropolitului Tihon, care în ziua de 21 noiembrie a fost instalat ca patriarh al Bisericii Ortodoxe Ruse, devenind din acel moment președintele sinodului. În aceeași sesiune a fost aprobată înființarea *Sfântului Sinod* al Bisericii Ortodoxe Ruse, format din patriarh și 12 membri ierarhi. Alături de Sfântul Sinod, a fost înființat și un *Consiliu bisericesc suprem*, format din 15 membri, jumătate clerici și jumătate mireni.

La data de 25 octombrie (7 noiembrie pe stil nou) 1917, în timpul desfășurării primei sesiuni a Sinodului local al întregii Biserici Ortodoxe

lune, a avut loc Revoluția bolșevică din Rusia, în urma căreia a fost instaurat guvernul bolșevic condus de Vladimir Ilici Lenin, guvern de orientare materialist atee, sub conducerea căruia, pe parcursul perioadei interbelice, Biserica Ortodoxă Rusă a avut de îndurat cea mai neagră perioadă de persecuție din istoria sa. În ciuda schimbărilor politice din Rusia din acele momente, Sinodul local s-a întrunit în cea de-*a doua sesiune, între 19 ianuarie și 7 aprilie 1918*, la care au participat 110 delegați, dintre care numai 24 de episcopi. Primul punct de pe ordinea de zi a acestei sesiuni a fost asigurarea succesiunii la tronul patriarhal, luându-se hotărârea ca patriarhul să își aleagă de la început un locțiitor, în cazul în care el ar fi fost înlăturat subit, ceea ce patriarhul Tihon a și făcut în ziua următoare. De asemenea, în ziua de 10 februarie 1918, Sfântul Sinod a preluat tot ceea ce rămăsese de la Sinodul Dirigent (memorii și rapoarte etc.). Un al treilea punct a fost reprezentat de îmbunătățirea situației și misiunii parohiilor și administrarea eparhiilor, iar în acest context s-a discutat și despre situația credincioșilor de rit vechi care au intrat sub oblăduirea Bisericii Ortodoxe, dar care își păstraseră în continuare identitatea lor (*Edinoveria*). În legătură cu acest ultim aspect, la 15 mai 1918 Simeon Șleyev a fost hirotonit drept primul episcop pentru această categorie specială de credincioși. O hotărâre privind situația credincioșilor, luată de acest sinod, a fost cea referitoare la condițiile de aprobare a unui divorț bisericesc, iar ultima acțiune întreprinsă a fost canonizarea a doi preoți de mir.

A treia sesiune a Sinodului local s-a desfășurat între 6 iulie și 7 septembrie 1918, la aceasta participând 118 delegați, dintre care numai 16 erau episcopi. Participanții la sinod s-au confruntat de la început cu schimbările dramatice intervenite în situația politică a țării, fiind nevoiți să lucreze în case particulare, iar nu în Catedrala „Hristos Mântuitorul", așa cum se întâmplase în cazul celor două ședințe anterioare. Un prim punct al discuțiilor a fost alegerea patriarhului în regimul sovietic, respectiv în condițiile în care acesta ar fi fost depus subit. În al doilea rând a fost anulată decizia Sinodului Dirigent din 14 aprilie 1763, prin care fusese condamnat mitropolitul Arsenie Matzeevici, care se opusese

amestecului statului în treburile bisericești sub împărăteasa Ecaterina a II-a. Sinodul a discutat și despre situația mănăstirilor, inclusiv despre condițiile de alegere a stareților și de acceptare a noilor candidați la viața monahală. O ultimă decizie a acestui sinod a fost acordarea autonomiei Bisericii Ortodoxe Ucrainene, ca urmare a declarării independenței Ucrainei. Sinodul național rus s-a încheiat brusc în ziua de 7 septembrie 1918, înainte de a fi epuizat ordinea de zi pe care și-o fixase la început.

La data de 11 noiembrie 1917, Sfântul Sinod al Bisericii Ruse a publicat un mesaj profetic, prin care arăta că „o crimă groaznică a fost comisă împotriva credinței ortodoxe, a întregului popor ortodox și a istoriei sale". Prin acest mesaj, sinodul chema „întreaga Biserică Rusă să se roage și să se pocăiască pentru marele păcat al acelor fii ai săi care s-au lăsat seduși, care au comis fratricid din ignoranță și care au distrus cu blasfemie sanctuarele naționale". Cu încredințarea că „Dumnezeu nu Se lasă batjocorit", mesajul încheia cu aclamarea: „*Să învie Dumnezeu și să se risipească vrăjmașii Lui și să fugă de la fața Lui cei ce-L urăsc pe El*" (P. Hauptmann, G. Stricker, pp. 640-641).

Prin hotărârile luate – în primul rând, prin restaurarea patriarhatului și alegerea unui nou patriarh –, acest sinod a pregătit Biserica Ortodoxă Rusă cu o structură administrativă fără de care aceasta ar fi avut și mai mari dificultăți în fața opresiunii din partea dictaturii bolșevice.

IX.4.c. *Cultura teologică rusă la începutul secolului al XX-lea*

La începutul secolului al XX-lea, Rusia a trecut printr-o criză social-politică profundă. Cu toate acestea, în domeniul cultural a cunoscut o perioadă de renaștere, caracterizată în literatură și în artele plastice prin *simbolism*. O bună parte dintre intelectuali, mai ales filosofi, erau interesați de credința creștină, fiind „în căutarea lui Dumnezeu" , dar nu toți găseau răspunsurile dorite în viața și învățătura Bisericii lor. O concretizare a acestor căutări a fost organizarea unei serii de *întâlniri religios-filosofice* la Sankt Petersburg, între anii 1901-1903, la inițiativa scriitorului *Dmitri Merejkovski* (1865-1941), întruniri la care participau activ

atât un grup de filosofi și scriitori, cât și unul de teologi. Scopul acestor întâlniri a fost inițierea unui dialog între filosofie și credința creștină, mai ales că unii dintre intelectuali, așa cum era însuși Merejkovski, nu voiau să renunțe la Biserica istorică. Președintele acestor întâlniri a fost arhiepiscopul de Finlanda și Vyborg, *Serghie Stragorosky* (1867-1944), în acel moment rector al Academiei Duhovnicești din Sankt Petersburg, care, în anul 1943, a devenit al doilea patriarh al Bisericii Ruse după restaurarea acestei demnități în anul 1917. În cadrul acestor întruniri, Merejkovski considera că este necesară o „renaștere creștină", pentru a contracara renașterea păgână foarte răspândită, iar aceasta ar fi putut începe în literatură. Deși aceste întâlniri au reprezentat un eveniment cu totul special în istoria culturii rusești, ele nu au dus la niciun rezultat concret, mai ales că cele două grupări aveau viziuni complet opuse una față de cealaltă. Gruparea teologilor vedea aceste întruniri din punctul de vedere al misiunii Bisericii, iar cealaltă grupare aștepta din partea Bisericii o abordare radical nouă a credinței creștine, un nou testament, astfel că, așa cum afirma Merejkovski, „unirea Bisericii cu lumea nu a avut loc".

O altă renaștere a avut loc în acea perioadă în domeniul filosofiei religioase, mai ales prin contribuția ucenicilor lui Vladimir Soloviov. După înăbușirea în sânge a revoltei din ianuarie 1905, care a fost susținută și de mulți intelectuali, criza politico-socială și lipsa de orientare în societatea rusă s-au acutizat. Începând din acel an, au luat naștere la Moscova și la Sankt Petersburg, iar mai apoi la Kiev și la Vladimir, o serie de *Asociații religios-filosofice*, care, pornind de la conceptele lui Vladimir Soloviov, intenționau să găsească norme de orientare pentru vremea lor. Aceste asociații au activat între anii 1905-1907 ilegal, apoi au continuat practic până în anul 1922, când toți gânditorii nemarxiști au fost obligați să părăsească țara. În cadrul asociației din Moscova au activat de la început, printre alții, Serghei N. Bulgakov, Nicolae A. Berdiaev, Pavel A. Florensky, Peter A. Struve și Semyon L. Frank. Cu excepția lui Pavel Florensky, toți ceilalți fuseseră mai întâi atrași de marxism.

Serghei Bulgakov (1871-1944) s-a născut în orașul Livny, în familia preotului ortodox Nicolai Bulgakov. Acesta a studiat *Dreptul* și *Economia*

politică, înclinând spre o orientare de stânga, după care s-a întors la credința ortodoxă. În anul 1918, Bulgakov a fost hirotonit preot, iar după expulzarea sa din Uniunea Sovietică, în anul 1922, a devenit unul dintre cei mai importanți reprezentanți ai teologiei ortodoxe ruse din exil. *Nicolae Berdiaev* (1874-1948), expulzat și el din țară asemenea lui Bulgakov, a devenit unul dintre cei mai importanți reprezentanți ai filosofiei religioase ruse din exil. *Peter Struve* (1870-1944) a fost la origine filosof, dar s-a remarcat mai ales ca editor și publicist al gândirii filosofico-religioase atât în Rusia, cât și în exil. *Semyon Frank* (1877-1950), de origine evreu, a fost invitat în asociația religios-filosofică de Peter Struve, iar în anul 1912 s-a convertit la credința ortodoxă.

Dintre toți acești gânditori amintiți anterior, în perioada prerevoluționară s-a remarcat Pavel Florensky (1882-1937), care s-a impus drept cel mai important gânditor creștin al acelei perioade. Acesta s-a născut în Azerbaidjan, tatăl său fiind inginer rus de căi ferate, iar mama sa, de origine armeană. Părinții săi nu i-au transmis niciun fel de educație religioasă, astfel că în copilăria sa Pavel a crescut într-un mediu neutru din punct de vedere religios. La vârsta de 17 ani, acest tânăr sensibil a trecut printr-o mare criză spirituală, în urma căreia s-a apropiat de credința ortodoxă. După terminarea gimnaziului cu medalia de aur la Tbilisi, în Georgia, el a continuat studii de *matematică* și în paralel de *filosofie* la Universitatea din Moscova. În anul 1904, la sfârșitul acestor studii, Pavel a refuzat un post de asistent la această universitate și a continuat studiile de teologie la Academia Duhovnicească din Sergiyev Posad. Pe parcursul acestei perioade, el a înființat împreună cu alți colegi militanți *Frăția creștină de luptă*, cu scopul de a reorienta societatea rusă după principiile lui Vladimir Soloviov. Pe această linie, a publicat, în anul 1906, un articol intitulat *Strigătul sângelui*, prin care protesta împotriva executării unui ofițer. În urma acestui act de revoltă, Pavel Florensky a fost arestat și condamnat la trei luni de închisoare, dar după câteva zile a fost eliberat la intervenția rectorului Academiei Duhovnicești. În anul 1908, Florensky a absolvit studiile sale de teologie cu lucrarea *Despre adevărul religios*, care a constituit apoi o bună parte din cea mai importantă lucrare teologică a sa,

publicată în anul 1914, cu titlul *Stâlpul și Temelia Adevărului – încercare de teodicee ortodoxă în douăsprezece scrisori.* În anul 1910, Pavel Florensky s-a căsătorit cu Ana Mihailovna, împreună cu care a avut cinci copii, iar în anul 1911 a fost hirotonit preot și s-a stabilit la Sergiyev Posad, lângă Mănăstirea „Sfânta Treime".

Din momentul hirotoniei sale, Pavel Florensky a purtat mereu reverendă, de obicei albă, și o cruce pectorală, chiar și atunci când a lucrat în instituții sovietice sau când a fost închis. Sub autoritatea comunistă, acestuia i s-a permis până la un punct să se comporte ca preot în public pentru calitățile sale științifice de excepție, dar în mai 1928 a fost arestat împreună cu alți „foști aristocrați" care trăiau la Sergiyev Posad, fiind condamnat să nu poată locui în orașele mai mari. Ca urmare a acestui fapt, el a ales ca loc de deportare orașul Nijni Novgorod, de unde a fost apoi lăsat să plece la intervenția fostei soții a lui Maxim Gorki. Reîntors la familie, Pavel s-a stabilit la Moscova, unde a lucrat în continuare la *Planul de Stat pentru Electrificarea Rusiei.* În cadrul unui nou val de arestări din luna februarie a anului 1933, preotul Florensky a fost arestat și condamnat la zece ani de închisoare în tabără de muncă forțată. Apoi, după un an, a fost trimis într-una dintre cele mai aspre închisori din arhipelagul *Solovki* de la Marea Albă. În anul 1935, acesta a fost înștiințat că putea fi eliberat din închisoare la solicitarea președintelui Cehoslovaciei, dar el a refuzat, declarând că nu poate să îi părăsească pe oamenii săi din închisoare. Pe parcursul detenției sale, Pavel a reușit să trimită peste 100 de scrisori, unele adresate mamei sale, dar majoritatea, soției și copiilor săi. Acele scrisori, publicate abia după 1990, sunt mărturii cutremurătoare despre ceea ce a avut de îndurat acest preot model și savant de talie mondială, dar mai ales despre dragostea și încrederea sa în Dumnezeu și despre grija unui soț și tată iubitor. În urma unor denunțări de pretinsă activitate antirevoluționară, în ziua de 8 decembrie 1937 Pavel Florensky a fost împușcat și îngropat într-o groapă comună, familia sa aflând despre acest sfârșit martiric al său mult mai târziu. În anul 1958, autoritățile sovietice l-au reabilitat pe Pavel Florensky, cu precizarea că el a fost condamnat fără niciun element la dosar,

ci doar pe baza unor mărturii false, iar cei care s-au făcut vinovați de acestea au fost condamnați. Întreaga sa operă a fost publicată însă după 1990, când mărturia acestui preot model și geniu în științele exacte l-a impresionat pe mulți oameni.

Viziunea teologică a preotului Pavel Florensky a fost exprimată în mare parte prin lucrarea *Stâlpul și Temelia Adevărului*, care, așa cum se precizează în titlul ei complet, este formată din 12 scrisori adresate unui prieten, probabil imaginar. Acest stil dă lucrării un caracter special, de mărturii personale și de descrieri foarte poetice ale contextului întâlnirii dintre autor și destinatarul său, prezentat ca prieten foarte drag. Pe baza formației sale de filosof, autorul pornește de la o serie de considerații gnoseologice, și pentru cunoașterea credinței ortodoxe el aplică *metoda antinomiilor*, cu referire la adevărurile dogmatice, căci dogma în formule antinomice (Dumnezeu Unul în Treime; Iisus Hristos, o Persoană în două Naturi) nu constrânge libertatea omului de a crede. Adevărul de credință poate fi cunoscut nu prin logică, ci prin experiență vie, de aceea credința ortodoxă nu poate fi cunoscută decât prin trăirea ei, neexistând altă cale decât aceasta. Prin *Teodiceea* sa, continuând teoria lui Vladimir Soloviov, preotul Florensky dorea să dezvolte o știință religioasă și o religie științifică, prin care să ofere o sinteză între Biserică și lume, pe baza rolului Sofiei divine a lui Soloviov, idei care nu erau conforme cu învățătura ortodoxă.

O altă contribuție a lui Pavel Florensky la gândirea teologică ortodoxă, sau mai precis la filosofia creștină ortodoxă, este cea referitoare la *teologia icoanei*, prin cele două lucrări despre pictura ortodoxă și icoană, anume *Perspectiva inversă* și respectiv *Iconostasul*. Aceste lucrări au pornit de la experiența autorului, începând din anul 1918, cât a activat în calitate de secretar la lucrările *Comisiei pentru inventarierea capodoperelor artistice* ale Mănăstirii „Sfânta Treime” de la Sergiyev Posad, acțiune prin care acele valori inestimabile au fost salvate de la distrugere. În anul 1919, Florensky a prezentat un raport legat de activitatea acestei comisii, în fața *Institutului de Istoria Picturii și de Muzeologie* din Moscova, raport care a stat la baza lucrării *Perspectiva inversă*. Această lucrare

a fost completată în anul 1922 prin publicarea lucrării *Iconostasul*. În aceste lucrări, autorul a analizat, pe baza unei erudiții uimitoare, arta picturii din perspectiva fizicii și a matematicii din Antichitate până în vremea sa, demonstrând că icoana adevărată este pictată într-o perspectivă fizică inversă decât în pictura renascentistă. Contribuția specifică a lui Pavel Florensky a constat în faptul de a fi afirmat superioritatea artistică a icoanei din perspectiva dinamicii forțelor și nu doar ca un joc al formelor. În contextul acestor preocupări, Florensky a scos în evidență valoarea excepțională a icoanei Sfintei Treimi pictată cu cinci secole mai înainte de Sf. Andrei Rubliov.

Unul dintre cei mai apropiați prieteni ai lui Pavel Florensky a fost preotul Serghei Bulgakov, veteranul teologilor ruși din exil, care, în anul 1943, atunci când a aflat despre moartea martirică a prietenului său, a afirmat că acesta a fost cel mai mare dintre toți contemporanii săi, subliniind că „adevărata operă a părintelui Pavel nu sunt cărțile sale, nici gândurile și cuvintele sale, ci el însuși și toată viața sa, care a trecut fără întoarcere din acest secol în secolul următor" („Postfață", în Paul Florensky, *La Perspective inversée, L'Iconostase*).

Destinul martiric al preotului și savantului Pavel Florensky simbolizează sfârșitul tragic al filosofiei și teologiei ruse la ea acasă, după avântul pe care îl luase la începutul secolului al XX-lea.

IX.5. Biserica Rusă sub persecuția sovietică în perioada interbelică

În momentul alegerii sale în anul 1917, patriarhul *Tihon* (1917-1925) avea o lungă experiență pastorală la diferite niveluri și în cele mai diferite contexte de activitate din viața Bisericii Ortodoxe Ruse. Acesta se născuse în ianuarie 1865 în familia unui preot de țară și a purtat din botez numele de *Vasile Ivanovici Belavin*. Tânărul Vasile a studiat la Seminarul din Pskov și la Academia Duhovnicească din Sankt Petersburg și a ajuns profesor și rector al Seminarului din Cholm. În anul 1897 a fost hirotonit episcop pentru eparhia de Lublin, în Polonia, iar între anii 1898-1906 a activat în America, unde a organizat parohiile rusești

din Statele Unite și Canada. Întors în Rusia, acesta a activat între anii 1907-1913 ca episcop al eparhiei Iaroslav, între anii 1913-1917, ca episcop de Vilna (Vilnius) în Lituania, iar la 21 iunie 1917 a fost ales mitropolit de Moscova, unde a fost instalat în ziua de 14 august, respectiv în ajunul deschiderii primei sesiuni a sinodului în cadrul căruia a fost ales patriarh al Bisericii Ortodoxe Ruse.

Patriarhul Tihon cunoștea ca nimeni altul situația Bisericii în fruntea căreia fusese ales, fiind și un om învățat, duhovnicesc, modest și cinstit de toți. Una dintre primele sale declarații privind situația politică din Rusia ocupată de doar câteva luni de bolșevici a fost publicarea unei enciclice, la 1 februarie 1918, prin care a pronunțat anatema și excomunicarea „dușmanilor lui Hristos" și a „conducătorilor fără Dumnezeu ai vremurilor noastre întunecate", această condamnare fiind confirmată de cea de-a doua sesiune a Sinodului național. La mijlocul lunii iulie a anului 1918, aflând despre uciderea țarului Nicolae al II-lea împreună cu familia sa, patriarhul Tihon a condamnat public acest act în termeni foarte aspri. Întrunit în cea de-a treia sesiune a sa, Sinodul local al Bisericii Ruse a aprobat acțiunile patriarhului Tihon de a se opune confiscărilor masive ale averilor bisericești și, ținând cont de pericolul că patriarhul ar putea fie arestat, acesta i-a recomandat insistent să se protejeze „pentru binele Bisericii". La sfârșitul anului 1918, bolșevicii au început un val de aspre persecuții, în general, și împotriva Bisericii, în special. În urma acestora persecuții, patriarhul Tihon a fost pus sub arest la domiciliu până la sărbătoarea Paștilor din anul 1919. Toate aceste schimbări și persecuții, la care se adăuga și convingerea că dictatura bolșevicilor nu va trece repede, l-au determinat pe patriarh să fie mai circumspect față de noile autorități din Rusia.

Una dintre primele acțiuni în încercarea noului patriarh de a limita persecuția bolșevicilor împotriva Bisericii a constat în actul său public de condamnare a *Mișcării albe*, din 25 septembrie 1919. În această mișcare intrau toate forțele anti-bolșevice, pro-țariste, inclusiv militare, în rândurile căreia se numărau și mulți reprezentanți ai Bisericii Ortodoxe Ruse. De altfel, patriarhul Tihon a recomandat întregului cler să nu se ralieze

niciunei grupări politice, nici de stânga și nici de dreapta. Apoi, ținând cont de faptul că legăturile și comunicarea cu toate eparhiile devenise tot mai dificilă, el a publicat un decret, la 7 noiembrie 1920, prin care acorda temporar autonomie eparhiilor care erau complet izolate de Patriarhie. De acest decret au profitat ierarhii, preoții și credincioșii ruși care părăsiseră Rusia în perioada războiului civil și care au constituit, la Carloviț în Serbia, un sinod al Bisericii Ruse în exil, care, într-o primă fază, nu intenționa să se rupă de Biserica-mamă. În luna mai 1922, patriarhul Tihon a fost arestat – după unele indicii se pare că ar fi fost ținut sub arest la domiciliu – pe baza acuzațiilor că: 1. în vara anului 1918 ar fi avut legături cu agenți ai regimului francez; 2. ar fi întreținut legături cu generalii contrarevoluționari care căutau să răstoarne puterea socialistă; 3. ar fi adresat credincioșilor mai multe apeluri împotriva măsurilor de separare dintre Stat și Biserică; 4. ar fi trimis enciclice pentru înființarea de consilii eparhiale antisovietice; 5. ar fi poruncit episcopilor să nu permită înlăturarea din raclele sfinților a acelor obiecte care nu au nimic de-a face cu moaștele respective; 6. ar fi permis convocarea de sinoade în străinătate, mai precis la Carloviț.

Acuzația privind raclele sfinților se referea la faptul că noua autoritate de stat ordonase inspectarea tuturor raclelor cu moaște de sfinți și confiscarea tuturor lucrurilor care nu aveau nimic de-a face cu sfinții, deci o formă de jefuire blasfematoare a raclelor, față de care Biserica s-a opus. În fața acestor acuzații și înțelegând că este mai de folos Bisericii să cultive relații pașnice cu autoritatea sovietică, patriarhul Tihon a adresat, la data de 16 iunie 1923, o solicitare Tribunalului suprem al Republicii Socialiste Sovietice Ruse, prin care declara că recunoaște acuzațiile pentru care a fost condamnat și, regretând declarațiile și acțiunile împotriva autorității sovietice, solicita să i se ridice pedeapsa. În final, patriarhul declara că din acel moment el nu mai este un dușman al puterii sovietice și că se distanțează definitiv și hotărât de contrarevoluția monarhist-albgardistă atât din țară, cât și din străinătate. Această declarație, despre care nimeni nu poate spune cu precizie dacă a fost făcută în deplină libertate, dar pe care patriarhul a repetat-o și într-o circulară adresată

mai târziu ierarhilor ruși, a provocat multe critici la adresa autorului ei și a dus la îndepărtarea radicală a diasporei ruse față de Patriarhie. Prin atitudinea sa, patriarhul Tihon a pus bazele unor relații noi între Biserică și Stat, relații însă care supuneau total Biserica statului comunist ateu. Tribunalul suprem a aprobat solicitarea patriarhului și acesta a fost eliberat, dar păstorirea lui a devenit tot mai dificilă.

O grea încercare pentru patriarhul Tihon, în perioada în care era în regim de domiciliu forțat, a venit din sânul Bisericii sale, prin intermediul grupării unor ierarhi și preoți numită „Biserica vie" sau „Biserica reînvierii", care se străduia nu numai să împace principiile credinței creștine cu principiile marxist-leniniste, ci chiar să arate că Biserica găsește în clasa muncitoare cel mai bun sprijinitor. De fapt, la început, autoritatea comunistă a sprijinit această grupare tocmai pentru a slăbi autoritatea patriarhului. Astfel, gruparea „Biserica vie", care, în mod paradoxal, se considera continuatoarea Bisericii din timpul Sinodului Dirigent, a organizat între 29 aprilie și 9 mai 1923 un sinod, pe care l-a intitulat „Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe", la care au participat 67 de episcopi. Despre acești episcopi, patriarhul Tihon a declarat mai târziu că nu cunoștea decât 10-15 dintre ei, ceea ce însemna că ceilalți erau necanonici. Acest sinod a declarat că numai puterea sovietică este în măsură să realizeze cu mijloace politice idealurile Împărăției lui Dumnezeu pe pământ. Totodată, el l-a acuzat pe patriarhul Tihon că ar fi fost cel mai mare reacționar și dușman al puterii sovietice, a declarat drept nulă anatema pronunțată de patriarh la adresa bolșevicilor și a decis depunerea sa din treaptă, inclusiv din calitatea sa de călugăr, și declararea lui ca fiind un simplu om de rând, numit Vasile Belavin. De asemenea, sinodul i-a excomunicat pe toți ierarhii ruși din diaspora, a hotărât căsătorirea episcopilor, recăsătorirea preoților văduvi și inutilitatea mănăstirilor. Aceste hotărâri au produs o mare confuzie în rândul multor credincioși și a provocat mari dificultăți adevăratei Biserici Ortodoxe Ruse. În ziua de 2 ianuarie 1924, patriarhul Tihon împreună cu Sfântul Sinod au declarat necanonică ierarhia așa-zisei „Biserici vii", precum și hotărârile sinodului acesteia ca fiind în total dezacord cu tradiția canonică a Sinoadelor Ecumenice.

În toamna anului 1924, patriarhul Tihon s-a confruntat cu cererea Comitetului Executiv Central al URSS de a introduce în ciclul liturgic al Bisericii Ortodoxe Ruse calendarul gregorian, care fusese introdus în Rusia de bolșevici la 1 ianuarie 1918. Adresa aceasta preciza că toate Bisericile Ortodoxe au hotărât, la o „conferință panortodoxă" din Constantinopol din vara anului 1923, să accepte introducerea calendarului pe stil nou. La 30 septembrie 1924, întâistătătorul rus a răspuns la solicitarea respectivă precizând că, la cererea organelor de stat încă din anul 1923, Biserica Ortodoxă Rusă a propus introducerea calendarului pe stil nou începând cu data de 2 octombrie 1923. Însă această propunere a cauzat multă dezorientare în rândul credincioșilor, iar patriarhul a aflat că nu toate Bisericile Ortodoxe au dat curs îndreptării calendarului propusă la întrunirea de la Constantinopol. Din aceste cauze, Sfântul Sinod al Bisericii Ruse a hotărât, la 8 noiembrie 1923, să suspende introducerea obligatorie și generală a calendarului pe stil nou. În adresa sa către Comitetul Executiv Central, patriarhul Tihon a încercat să explice opoziția radicală a credincioșilor față de problema calendarului, considerând că una dintre cauzele acestei opoziții era faptul că respectiva schimbare fusese recomandată de sinodul „Bisericii vii", ceea ce constituia un motiv în plus de iritare printre credincioși, iar concluzia corectă a patriarhului era că după multele tulburări care s-au produs în sânul Bisericii Ruse, schimbarea calendarului ar fi riscat să producă o adevărată schismă în sânul acesteia.

După multele încercări la care a fost supus, inclusiv prin unele atentate nereușite la viața sa, patriarhul Tihon, din ce în ce mai slăbit, a trecut la cele veșnice, la Spitalul Bakunin din Moscova, în ziua de 25 martie 1925, imediat după ce s-a închinat de trei ori cu semnul Sfintei Cruci și a zis de fiecare dată „Slavă Domnului!". Patriarhul Tihon a fost înmormântat în ziua de 30 martie în biserica Mănăstirii Donskoi din Moscova, din sobor făcând parte 56 de ierarhi și peste 500 de preoți, în timp ce numărul credincioșilor fiind de ordinul zecilor de mii. Patriarhul Tihon a fost înmormântat de așa manieră încât să nu fie cunoscut mormântul său, pentru a nu fi distrus de comuniști. La câteva zile după

înmormântare a fost publicat în presa moscovită un testament al lui Tihon, pe care patriarhul îl semnase chiar în ziua morții sale. În acest testament, ținând cont de faptul că prin constituția URSS era asigurată libertatea de conștiință a cetățenilor, patriarhul cerea tuturor ierarhilor și credincioșilor să recunoască noua ordine politică. Totodată, după ce recomanda ascultare față de noul regim, patriarhul exprima speranța sa profundă că stabilirea unor relații curate și cinstite va mișca guvernul să acorde încredere deplină Bisericii și să îi dea posibilitatea să poată asigura copiilor și credincioșilor educație religioasă, să întrețină școli teologice pentru formarea preoților, precum și să poată edita cărți și reviste pentru apărarea credinței ortodoxe. În urma destinderii situației politice din cadrul URSS, la 9 octombrie 1989 patriarhul Tihon a fost canonizat în Biserica Ortodoxă Rusă, după ce rămășițele sale pământești au fost exhumate prin purtarea de grijă a patriarhului Alexei al II-lea.

Imediat după înmormântarea patriarhului Tihon, întrucât nu era posibilă convocarea unui sinod general, cei 56 de ierarhi prezenți la funeralii s-au întrunit pentru a discuta despre succesiunea pe tronul patriarhal. În acest sens, a fost luată în considerare recomandarea patriarhului defunct, din 25 decembrie 1924, care propunea ca locțiitor de patriarh cu titlu provizoriu pe unul dintre următorii trei mitropoliți: Chiril de Kazan, Agatanghel de Iaroslav și Petru al Krutițelor. Ținând cont de faptul că primii doi ierarhi erau exilați, ca locțiitor de patriarh a fost propus mitropolitul *Petru al Krutițelor* (aprilie-decembrie 1925). Autoritatea comunistă nu a permis alegerea unui nou patriarh și astfel Biserica Ortodoxă Rusă a rămas iarăși fără patriarh vreme de 20 de ani. Mitropolitul Petru, care fusese considerat de comuniști ca un om pașnic și supus, s-a dovedit a fi un energic apărător al Bisericii sale, mai ales împotriva „Bisericii vii", care planifica un nou sinod pentru sfârșitul anului 1925. Membrii acestei grupări eretice, sprijiniți de autoritatea comunistă și conduși de mitropolitul schismatic Veniamin Muratovski, au depus o cerere de unire cu Biserica Ortodoxă la sfârșitul lunii martie 1925. Ca răspuns la această cerere, mitropolitul Petru a publicat, la 27 iulie 1925, o enciclică prin care preciza că primirea membrilor acelei

mișcări în sânul Bisericii nu va fi posibilă decât cu condiția ca aceștia să denunțe individual rătăcirea lor și să facă penitență publică. O altă provocare cu care s-a confruntat mitropolitul Petru venea din partea unei grupări numite a „grigorienilor", partizani ai episcopului Grigorie Iakovski de Ekaterinburg (Sverdlovsk în perioada comunistă), care nu recunoșteau canonicitatea funcției de locțiitor patriarhal. De asemenea, scurta slujire a mitropolitului Petru în fruntea Bisericii Ortodoxe Ruse a fost expusă în a doua jumătate a anului 1925 creșterii prigoanei antireligioase, marcată și prin înființarea unei *Uniuni a oamenilor fără Dumnezeu*, care din anul 1929 s-a numit *Uniunea ateiștilor militanți*.

Membrii grupării „Biserica vie" au organizat, între 1-19 octombrie 1925, o Conferință regională pan-rusă, la care au participat 300 delegați, dintre care 106 episcopi, 100 preoți de parohie și 100 mireni. La această întrunire era prezent și un oaspete de onoare, arhimandritul Vasile Dimopoulos, reprezentant al Patriarhiei Ecumenice. Interesul principal al acestei conferințe era împăcarea cu Biserica Ortodoxă. Mitropolitul Petru s-a arătat foarte ferm pe poziția sa, astfel că, în presă, acestuia i-au fost aduse acuzații foarte grave – că ar fi împotriva puterii comuniste, că ar lupta pentru restaurarea monarhiei și că ar fi trimis bani ierarhilor din exil –, toate aceste invenții fiind realizate pentru a fi compromis în fața puterii de stat. Constatând că mulți dintre ierarhii care erau de partea lui au fost arestați, mitropolitul Petru a publicat, la 5 decembrie 1925, două scrisori. Prima scrisoare conținea numele succesorilor săi în funcția de locțiitor ai scaunului patriarhal, și anume cele ale mitropoliților Chiril de Kazan și Agatanghel de Iaroslav, care fuseseră numiți de patriarhul Tihon și care se aflau încă în exil, și cele ale mitropoliților Arsenie de Novgorod și Serghei de Nijni-Novgorod. În cea de-a doua scrisoare, mitropolitul Petru îl numea ca urmaș al său doar pe mitropolitul Serghei. În ziua de 10 decembrie 1925, mitropolitul Petru a fost arestat și închis, iar despre el se știe numai că a fost purtat prin mai multe închisori, apoi trimis într-un lagăr din Siberia, unde a murit în anul 1936.

În ziua de 14 decembrie 1925, mitropolitul *Serghei de Nijni-Novgorod* (1925-1943) a trimis o scrisoare episcopului-vicar Gabriel al mitropoliei

Moscovei, prin care comunica acordul său de a prelua răspunderea de locțiitor al scaunului patriarhal, potrivit recomandării mitropolitului Petru. Pentru început, mitropolitul Serghei nu a putut părăsi eparhia sa, din cauza restricțiilor impuse de regimul comunist, astfel că la Moscova autoritatea comunistă l-a incitat pe episcopul Grigorie de Ekaterinburg să preia conducerea Bisericii Ruse. Ca urmare a acestui fapt, Grigorie a instituit un Consiliu bisericesc suprem, dar, pentru a prelua această funcție, avea nevoie de aprobarea mitropolitului Petru, care era închis și ținut izolat la Moscova, necunoscând cele ce se întâmplau în Biserica sa. Mitropolitul Serghie a rămas ferm, astfel că, până la urmă, grigorienii au trebuit să se retragă pentru totdeauna. După eșecul numirii episcopului Grigorie de Ekaterinburg, ministrul de interne l-a contactat pe mitropolitul exilat Agatanghel, promițându-i libertatea în schimbul acceptării funcției de *Locum Tenens,* ca urmare a faptului că el fusese propus de patriarhul Tihon. Agatanghel a acceptat, obținând și suportul din partea mitropolitului Petru, dar și de această dată mitropolitul Serghei a reușit să se impună, mai ales că tot mai mulți ierarhi s-au declarat de partea sa. Mitropolitul Serghei s-a afirmat în fața celorlalți contracandidați și, la data de 10 iunie 1926, a adresat o solicitare Ministerului de Interne, pentru a obține înregistrarea Bisericii Ortodoxe Ruse ca asociație religioasă recunoscută de stat.

Din a doua jumătate a anului 1926, mitropolitul Serghei a numit ierarhi în eparhiile vacante, mai ales în acelea în care arhipăstorii lor fuseseră exilați sau trecuseră la „Biserica vie", printre acestea numărându-se Mitropolia de Leningrad, așa cum se numea deja orașul fondat de Petru cel Mare. Astfel, numai în vara și toamna anului 1926, mitropolitul Serghei a hirotonit 26 de episcopi.

La instigarea Ministerului de Interne, s-au produs și mai mari tulburări în sânul Bisericii, mitropolitul Serghei fiind și el închis până în primăvara anului 1927, când a fost eliberat și când i s-a permis să călătorească, acesta plecând la Moscova. În ziua de 7 mai 1927, el a adresat o a doua solicitare de înregistrare a Bisericii Ortodoxe Ruse, în urma căreia a fost arestat pentru a clarifica solicitarea sa. În închisoare, mitropolitul

Serghei a fost amenințat cu executarea tuturor ierarhilor aflați în închisoare sau în exil, în cazul în care acesta nu va da o declarație de condamnare a tuturor acțiunilor împotriva autorității sovietice, cerându-i-se ca autoritatea sovietică să fie pomenită la Sfânta Liturghie. În fața acestei amenințări, ierarhul a dat declarația solicitată, cerând în schimb recunoașterea administrației patriarhale, eparhiale și parohiale, apoi posibilitatea de a organiza un Sinod al Bisericii Ortodoxe pentru alegerea unui nou patriarh, precum și dreptul de a organiza școli teologice și de a publica un periodic cu titlul *Jurnalul Patriarhiei Moscovei.*

La 20 mai 1927, Ministerul de Interne a acordat o înregistrare provizorie a Sfântului Sinod ca autoritate de referință a Bisericii Ortodoxe Ruse. Condiția pentru această recunoaștere era ca mitropolitul Serghei să informeze toate parohiile că acestea trebuie să susțină autoritatea sovietică. La 29 mai, mitropolitul împreună cu Sfântul Sinod au publicat o declarație, care a fost trimisă la toate parohiile, iar după două săptămâni a fost publicată în ziarul *Izvestia*. În această declarație se afirma că „noi ne rugăm cu recunoștință Domnului, Binefăcătorul Bisericii noastre, și exprimăm recunoștința noastră guvernului sovietic pentru faptul de a fi luat în considerare necesitățile poporului ortodox". După o lună, Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Ruse a fost recunoscut oficial, iar mitropolitul Serghie a fost acceptat ca locțiitor de patriarh, urmând ca acesta să fie recunoscut de către întâistătătorii Patriarhiilor Apostolice. În cadrul Bisericii Ruse, mai mulți ierarhi au condamnat declarația mitropolitului Serghei, unii demisionând din această cauză, astfel că pentru o perioadă mitropolitul Serghei s-a străduit să stabilească ordinea în Biserică, chiar cu prețul suspendării unor ierarhi.

O altă dificultate pentru Biserica Rusă a apărut în data de 8 aprilie a anului 1929, când a fost publicat un decret „*Despre organizațiile religioase*", potrivit căruia nu mai era permisă decât propaganda ateistă, orice altă formă de propagandă fiind interzisă. Prin această măsură, Biserica era constrânsă să desfășoare activitatea sa pastorală numai în spațiul strict bisericesc. În ziua de 15 februarie 1930, mitropolitul Serghei a acordat un interviu unei agenții apusene, care a fost apoi publicat

în ziarul *Isvestia*, prin care afirma că nu există persecuție religioasă în URSS, că dacă se închid bisericile este din cauza credincioșilor, că dacă unii clerici și credincioși sunt închiși, aceasta nu se întâmplă din cauza credinței lor, ci din aceleași cauze care se aplică și celorlalți oameni, că, în ceea ce privește interzicerea propagandei, clericilor nu le este interzis să predice în cadrul slujbelor religioase etc.

Mitropolitul Serghei era obligat să rămână pe linia de supunere, și pentru aceasta a fost foarte aspru criticat chiar și în rândurile ierarhilor din Biserica sa. Exact în aceeași perioadă, respectiv în anii 1929-1930, a început procesul de colectivizare forțată și de confiscare a averilor țăranilor, ceea ce a avut un impact și pentru Biserică, deoarece aceste acțiuni erau însoțite de intensificarea propagandei ateiste. În luna mai 1930, Catedrala „Hristos Mântuitorul" din Moscova, sfințită în anul 1883, a fost demolată. La 24 aprilie 1934, Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Ruse a acordat mitropolitului Serghei titlul de mitropolit de Moscova și Kolomna. La 5 decembrie 1936, Uniunea Sovietică a adoptat, la propunere lui Iosif Visarionovici Stalin, o nouă constituție, potrivit căreia se afirma – prin *Articolul 124* – că, în vederea „asigurării libertății de conștiință pentru toți cetățenii, în URSS Biserica este despărțită de Stat, tot așa Școala de Biserică. Libertatea practicării cultului și libertatea propagandei antireligioase sunt recunoscute pentru fiecare cetățean".

La 26 iunie 1941, armata germană a invadat URSS, prin aceasta începând astfel, pentru toți rușii, *Marele Război pentru Apărarea Patriei*, la succesul căruia Biserica Ortodoxă Rusă a depus eforturi neașteptate, ceea ce a dus la schimbarea opticii puterii sovietice față de ea. Mitropolitul Serghei a publicat mai multe circulare prin care binecuvânta fiecare luptător, dar i-a și încurajat pe toți credincioșii pentru a depune tot efortul în scopul eliberării patriei. Printr-o altă circulară, ierarhul îi condamna pe ierarhii care se aflau în teritoriile eliberate la începutul războiului de armata germană și care apreciau aceasta ca o eliberare de sub jugul bolșevic. Culmea apropierii dintre Biserică și Stat a fost marcată de primirea, în ziua de 4 septembrie 1943, a mitropolitului Serghei, însoțit de alți trei mitropoliți, în audiență la Iosif Vissarionovici Stalin, prilej

în care conducătorul statului a aprobat înființarea unui Sfânt Sinod al Bisericii Ruse, care își încetase activitatea sa din anul 1935, și alegerea unui patriarh. După patru zile, a fost constituit un sinod format din 19 ierarhi, care l-a ales pe mitropolitul Serghei ca al doisprezecelea patriarh al Bisericii Ortodoxe Ruse, acesta fiind instalat la 21 septembrie 1943 și recunoscut de cei patru patriarhi apostolici. În același an, a fost înființat *Consiliul de stat pentru relațiile cu Biserica Ortodoxă Rusă*, multe biserici au fost redeschise, iar mulți dintre clericii care erau închiși au fost eliberați. Toate acestea încununau strădania bătrânului ierarh Serghei, care a păstorit ca patriarh doar 8 luni, trecând la cele veșnice în ziua de 15 mai 1944.

IX.6. Biserica Rusă între anii 1944-1990

După moartea patriarhului Serghei, a fost deschis testamentul său, în care era propus ca locțiitor de patriarh mitropolitul Alexei Simanski de Leningrad și Novgorod. Cei șase membri ai Sfântului Sinod au fost de acord cu propunerea defunctului patriarh, astfel că mitropolitul Alexei a devenit locțiitor de patriarh până la întrunirea Sinodului Episcopilor pentru alegerea noului patriarh. Deși era numai locțiitor de patriarh, mitropolitul Alexei a numit pe parcursul anului 1944 o serie de episcopi pentru eparhiile vacante, iar în aceeași perioadă ultimii trei episcopi din „Biserica vie” s-au împăcat cu Biserica Ortodoxă. Între 21-23 noiembrie 1944, s-a întrunit la Moscova Sinodul Episcopilor, compus din 50 de ierarhi, care a pregătit convocarea unui Sinod local al Bisericii Ortodoxe Ruse, cu scopul alegerii noului patriarh. Sinodul local s-a desfășurat între 31 ianuarie – 2 februarie 1945, la el participând 204 delegați, dintre care 46 episcopi. La acest sinod au fost prezenți și patriarhii Hristofor al II-lea al Alexandriei, Alexandru al III-lea al Antiohiei și catolicosul Calistrat al Georgiei. Acest sinod l-a ales ca patriarh al Bisericii Ortodoxe Ruse pe mitropolitul Alexei și a adoptat un *Statut de organizare și funcționare a Bisericii Ortodoxe Ruse.*

Patriarhul *Alexei I* (1945-1970) s-a născut la Moscova, în ziua de 27 octombrie 1877, într-o familie de nobili, primind la botez numele de *Serghei Vladimirovici Simanski*. După absolvirea studiilor de Drept internațional la Universitatea din Moscova, tânărul Serghei s-a înscris în anul 1900 la Academia Duhovnicească de la Moscova, obținând în anul 1904 titlul de licențiat în teologie. Tânărul teolog s-a călugărit în anul 1902 și a primit numele călugăresc de *Alexei*, iar în anul 1906 a devenit arhimandrit. A activat ca profesor și rector la seminariile teologice din Tula și Novgorod, iar în anul 1913 a fost numit episcop de Thvin. După Revoluția bolșevică din anul 1917, acesta a fost arestat în mai multe rânduri, iar între anii 1922-1926 a fost exilat în Kazahstan. După ce a activat ca episcop-vicar și apoi arhiepiscop al Novgorodului, în anul 1932 a fost numit mitropolit al aceleiași eparhii, iar în anul 1933 a fost transferat ca mitropolit de Leningrad și Novgorod, poziție din care a fost ales locțiitor de patriarh și în final patriarh al Bisericii Ortodoxe Ruse. La 4 februarie 1945, patriarhul Alexei I a fost întronizat, la această festivitate participând peste 5.000 de credincioși.

În ziua de 10 aprilie 1945, o delegație ortodoxă condusă de patriarhul Alexei I a avut o întâlnire cu Iosif Vissarionovici Stalin, prilej cu care acesta a afirmat că Uniunea Sovietică avea nevoie de Biserică pentru a stabiliza poziția sa internațională, prin stabilirea de contacte cu celelalte state sau instituții din cadrul acestora. Astfel, dezvoltarea relațiilor cu celelalte Biserici Ortodoxe surori și, de asemenea, cu alte tradiții creștine, precum și participarea la activitatea unor organizații intercreștine regionale și mondiale au constituit una dintre direcțiile majore ale activității Bisericii Ortodoxe Ruse în epoca postbelică, până la căderea comunismului. În timpul păstoririi patriarhului Alexei I au fost organizate o serie de conferințe și congrese naționale și internaționale dedicate salvgardării păcii și denuclearizării, prin care, în fond, era sprijinită politica internațională sovietică, pentru că prin „lupta pentru pace" dusă de Biserica Ortodoxă Rusă era demascată politica „lumii capitaliste".

Pe linia relațiilor externe, patriarhul Alexei I a realizat un pelerinaj la Locurile Sfinte chiar la sfârșitul lunii mai 1945, în fruntea unei mici

delegații, prilej cu care l-a vizitat pe patriarhul Timotei al Ierusalimului, după care a trecut prin Liban și Siria, unde l-a vizitat pe patriarhul Alexandru al III-lea al Antiohiei. După încorporarea României, Bulgariei și Serbiei în blocul comunist sub tutela URSS, Patriarhia Moscovei a dezvoltat relații foarte intense cu Bisericile Ortodoxe din aceste țări. Tot pe linia întăririi relațiilor interortodoxe, Patriarhia Moscovei a organizat, între 8-18 iulie 1948, o *Conferință a reprezentanților Bisericilor Ortodoxe* cu prilejul aniversării a 500 de ani de autocefalie a Bisericii Ortodoxe Ruse. Cu această ocazie, Bisericile Ortodoxe prezente au decis să nu trimită delegați la prima Adunare Generală a Consiliului Ecumenic al Bisericilor, programată pentru toamna acelui an la Amsterdam. Prin astfel de acțiuni, Patriarhia Moscovei manifesta dorința sa de coordonare a relațiilor panortodoxe. În mesajul conferinței către „creștinii din întreaga lume" se afirma că „Sfânta Biserică Ortodoxă Ecumenică găsește în activitatea jertfelnică a Bisericii Ortodoxe Ruse Autocefale un sprijin neclintit pentru apărarea păcii", prin această afirmație fiind exprimată nu numai pretenția de supremație a Patriarhiei Moscovei, ci și programul ei de „luptă pentru pace". Tot pe această linie, Patriarhia Moscovei a sprijinit activitatea organizației *Conferința Creștină pentru Pace*, înființată la Praga în anul 1958 de teologul luteran Josef Hromadka.

O altă direcție de activitate a Bisericii Ortodoxe Ruse, complementară și susținută de prima, a fost strădania de dezvoltare a structurilor ei interne, de ocupare a scaunelor eparhiale rămase vacante și de reorganizare a parohiilor, precum și dezvoltarea învățământului teologic necesar pentru formarea clerului. În eparhiile din Ucraina, Bielorusia și din țările baltice Estonia, Letonia și Lituania, care au fost ultimele teritorii rusești eliberate de sub ocupația germană, o parte dintre ierarhii ortodocși s-au retras cu armata germană, iar unii dintre cei care au rămas au fost suspectați că au colaborat cu germanii, astfel că ocuparea scaunelor eparhiale ortodoxe din aceste regiuni a devenit urgentă. La întrunirea sa din 8-10 martie 1946, Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Ruse a anulat unirea cu Roma de la Brest-Litovsk, din anul 1595-1596, și

a hotărât revenirea credincioșilor foști greco-catolici la „Sfânta Credință Ortodoxă Părintească a Bisericii Ortodoxe Ruse".

În ciuda eforturilor Bisericii Ortodoxe Ruse de a sprijini politica Uniunii Sovietice pe plan internațional, în URSS prigoana ateistă s-a intensificat după anul 1947. În acest an, *Uniunea ateiștilor militanți* a fost schimbată în *Uniunea pentru extinderea cunoștințelor politice și științifice*, al cărei principiu de bază era că educația în școli nu poate fi decât ateistă. La nivelul central al politicii sovietice se afirma că Statul nu intenționează să distrugă Biserica, ci numai să îi educe pe toți cetățenii lui, inclusiv pe cei credincioși, de adevărurile materialismului dialectic. În anul 1948 s-a considerat că înlăturarea prejudecăților religioase este o condiție pentru trecerea de la socialism la comunism. După moartea lui Iosif Vissarionovici Stalin la 5 martie 1953, la cârma URSS a urmat Nichita Sergheevici Hrușciov, care a criticat politica de opresiune a înaintașului său și a inițiat o relaxare privind sistemul lagărelor de concentrare. Cu privire la Biserica Ortodoxă Rusă, Hrușciov considera că politica religioasă din timpul lui Stalin a permis dezvoltarea acesteia, fapt care a dus la o stagnare a URSS. De asemenea, noul șef de la Kremlin a afirmat public că patriarhul Alexei nu trebuia să obțină permisiunea de a merge în Țara Sfântă.

Patriarhul Alexei a încercat în mai multe rânduri să obțină o întrevedere cu Hrușciov, dar fără succes. Politica antireligioasă a lui Hrușciov, care a avut un efect negativ și asupra politicii religioase din statele satelit ale URSS, a fost extrem de criticată în Occident. Ca urmare a acestui fapt, conducătorul rus a înțeles că, pentru a beneficia de bune relații internaționale, nu era cazul să prigonească Biserica Ortodoxă, ci să permită practicarea religiei în sfera privată. Un efect al acestei ușoare destinderi a fost faptul că o serie de clerici arestați au fost eliberați.

În luna mai a anului 1958, patriarhul Alexei a organizat o festivitate cu largă participare internațională, pentru a celebra 40 de ani de la alegerea patriarhului Tihon. De asemenea, în anul 1960 acesta a vizitat iarăși Patriarhiile orientale, apoi în anul 1962 a efectuat vizite Bisericilor Ortodoxe din Serbia, România și Bulgaria. Pe linia relațiilor cu organizațiile

intercreștine internaționale, Biserica Ortodoxă Rusă a devenit membră a *Consiliului Ecumenic al Bisericilor* în anul 1961. Într-o scrisoare adresată pastorului Willem Visser't Hooft (1900-1985), secretarul general al acestei organizații, patriarhul Alexei I menționa, printre altele, că Biserica Ortodoxă Rusă are 73 de eparhii și 73 de ierarhi, 2 academii teologice (Zagorsk și Leningrad), 6 seminarii (Zagorsk, Leningrad, Kiev, Odessa, Saratov și Stavropol), 40 de mănăstiri, 20.000 de parohii și 30.000 de preoți și diaconi.

La 18 iulie 1961, s-a desfășurat la Moscova un nou Sinod al episcopilor, care a luat unele hotărâri de schimbare a unor articole din *Statutul de organizare și funcționare a Bisericii Ortodoxe Ruse* privind organizarea parohiilor, includerea ierarhilor din fruntea Administrației patriarhale și respectiv a Sectorului de Relații Externe ca membri de drept în Sfântul Sinod și aprobarea solicitării Bisericii Ruse de a deveni membră în Consiliul Ecumenic al Bisericilor.

Începând din deceniul al șaptelea al secolului al XX-lea, Biserica Ortodoxă Rusă s-a confruntat cu voci critice din rândurile preoților săi. În toamna anului 1964, Nichita Sergheevici Hrușciov a fost înlăturat și înlocuit cu Leonid Ilici Brejnev, dar politica ateistă a statului sovietic a rămas în mare aceeași. În anul 1965, *Departamentul de stat pentru relațiile cu Biserica Ortodoxă* s-a contopit cu *Departamentul de afaceri religioase*, ceea ce a adus o oarecare destindere pentru Biserică. În anul 1969, Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Ruse a adoptat hotărârea de a-i accepta la împărtășanie pe catolici și pe creștinii de rit vechi, acolo unde aceștia doreau. Această decizie a produs îngrijorare în rândurile clerului ortodox, de aceea s-a precizat că hotărârea respectivă se aplică în cazurile în care acei creștini nu aveau posibilitatea să se împărtășească după tradiția lor.

Patriarhul Alexei I a murit în ziua de 17 aprilie 1970, la vârsta de 93 de ani, iar ierarhul cel mai vechi în hirotonie, mitropolitul Pimen de Krutiți și Kolomna, a fost ales locțiitor de patriarh, activând în această funcție mai bine de un an, deoarece în anul 1970, URSS aniversa centenarul nașterii lui Vladimir Ilici Lenin, iar autoritățile sovietice nu au permis organizarea

unui sinod local pentru alegerea noului patriarh. Ca urmare a acestui fapt, sinodul s-a desfăşurat abia între 20 mai şi 2 iunie 1971, la acesta participând 238 de delegaţi, dintre care 75 ierarhi, 85 preoţi şi 78 mireni, care reprezentau 67 de eparhii din cadrul URSS şi 14 din străinătate. Bisericile Ortodoxe surori au fost reprezentate de patriarhul Nicolae al Alexandriei, patriarhul Justinian al Bisericii Ortodoxe Române, mitropolitul Maxim, locţiitor de patriarh al Bisericii Ortodoxe Bulgare, catolicosul Efrem al Bisericii Ortodoxe Georgiene, mitropolitul Vasile al Bisericii Ortodoxe din Polonia şi mitropolitul Dorotei de Praga. Consiliul Ecumenic al Bisericilor a fost reprezentat prin secretarul general Eugene C. Blake. Oaspeţii ilustrau aprecierea de care se bucura Biserica Ortodoxă Rusă peste hotare, iar acest fapt era de bun augur pentru poziţia acestei Biserici în cadrul societăţii sovietice. Alegerea noului patriarh a avut loc în ultima zi de lucru a sinodului (2 iunie 1971) şi a fost făcută prin vot deschis, fiind ales în unanimitate patriarhul Pimen al Moscovei şi al întregii Rusii.

Patriarhul *Pimen* (1971-1990) s-a născut la 23 iulie 1910 în oraşul Bogorodsk, din apropierea Moscovei, într-o familie modestă, primind la botez numele de Serghie Mihailovici Izvekov. Acesta s-a călugărit la vârsta de 17 ani, în plină perioadă de persecuţie comunistă. În anul 1932, el a fost hirotonit ieromonah, în 1949 a fost numit stareţ al Lavrei Pecersk din Kiev, iar în anul 1954 a trecut în fruntea Lavrei „Sfânta Treime" din Zagorsk (Sergiyev Posad). După ce în anul 1957 a fost hirotonit episcop-vicar al eparhiei de Odessa, a fost imediat transferat la Moscova, în fruntea Cancelariei patriarhale. În anul 1961, acesta a păstorit pentru o perioadă de nouă luni eparhia de Tula, apoi a fost promovat mitropolit de Leningrad, iar în anul 1963 a devenit mitropolit de Kruţiţi şi Kolomna, slujire din care a fost ridicat la rang de Patriarh.

Sinodul local din vara anului 1971 a confirmat şi acordarea de către patriarhul Alexei I a autocefaliei *Bisericii Ortodoxe din Polonia* (22 iunie 1942), *Bisericii Ortodoxe din Cehoslovacia* (23 noiembrie 1951), *Bisericii Ortodoxe din America* (10 aprilie 1970), precum şi a statutului de autonomie *Bisericii Ortodoxe din Finlanda* (30 aprilie 1957) şi *Bisericii Ortodoxe din Japonia* (10 aprilie 1970). La începutul păstoririi patriarhului Pimen,

relațiile dintre Biserică și Stat au continuat pe aceleași coordonate ca și în ultimii ani de păstorire a predecesorului său. În contextul semnării *Actului final de la Helsinki* la 1 august 1975, Comitetul Central al Partidului Comunist al URSS a adoptat, în același an, noi măsuri privind asociațiile religioase, prin care se preciza că aceste asociații aveau dreptul să primească donații și contribuții pentru renovarea și restaurarea lăcașurilor lor de cult. Prin aceeași hotărâre se mai stabilea că este permisă desfășurarea procesiunilor religioase în aer liber și în public, în apartamente și în case, dar pe baza unei aprobări din partea comitetelor executive regionale.

Guvernul central sovietic continua să se manifeste îngăduitor la nivel național, dar lăsa aplicarea măsurilor luate la latitudinea organelor comuniste locale. În anul 1977, a fost adoptată o nouă constituție a URSS, în care se preciza, prin *Articolul 52*, că cetățenilor URSS le este garantată libertatea de conștiință, respectiv dreptul de a mărturisi orice religie, de a practica slujbe religioase sau de a desfășura o propagandă ateistă. Important era și faptul că prin același articol se interzicea orice acțiune dușmănoasă față de convingerile religioase. Aceste măsuri au avut un efect pozitiv pentru desfășurarea activității Bisericii Ortodoxe Ruse, mai ales începând din anul 1985, când în fruntea URSS a ajuns Mihail Serghevici Gorbaciov. Astfel, spre sfârșitul erei sovietice s-a constatat o creștere a numărului parohiilor și al preoților în Biserica Ortodoxă Rusă. Un alt fenomen care a marcat viața acestei Biserici în ultimii ani ai URSS a fost afirmarea unui număr tot mai mare de intelectuali ruși care se declarau creștini și susțineau importanța credinței creștine pentru societatea rusă. Către sfârșitul păstoririi patriarhului Pimen au fost organizate în URSS pe parcursul anului 1988, mai ales la Moscova și la Kiev, conferințe și simpozioane dedicate aniversării unui mileniu de la încreștinarea rușilor, care au culminat cu festivitățile din 15-16 iunie 1988 de la Moscova. Cu acest prilej au fost restituite Bisericii, pe parcursul celei de-a doua jumătăți a anului 1988, peste 1.000 de biserici, inclusiv unele biserici din Kremlin, precum și multe obiecte de cult confiscate. Publicarea a nenumărate contribuții privind istoria și contribuția Bisericii Ortodoxe Ruse la dezvoltarea culturii și a spiritualității ruse a evidențiat rolul important al acestei Biserici

în fața ideologiei comuniste muribunde. La 3 mai 1990, patriarhul Pimen a trecut la cele veșnice și a fost înmormântat alături de înaintașul său, la Mănăstirea „Sfânta Treime".

IX.7. **Biserica Ortodoxă Rusă după dezmembrarea Uniunii Sovietice**

În ziua morții patriarhului Pimen (3 mai 1990), Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Ruse a ales ca locțiitor de patriarh pe mitropolitul Filaret Denisenko de Kiev, iar Sinodul Episcopilor s-a întrunit pentru alegerea noului patriarh, în zilele de 6-7 iunie 1990, la reședința patriarhală de la Mănăstirea Danilov din Moscova. La acest sinod au participat 92 de ierarhi, dintre care 75 erau eligibili. La primul tur de scrutin, cele mai multe voturi au fost acordate mitropolitului Alexei de Leningrad și Novgorod, iar la al doilea scrutin acesta a obținut majoritatea voturilor. Patriarhul *Alexei al II-lea* (1990-2008), numit de la botez *Alexei Mihailovici Ridiger*, a fost primul întâistătător al Bisericii Ortodoxe Ruse ales prin vot secret și fără amestecul autorității politice. Noul patriarh se născuse la Tallinn în Estonia, la 23 februarie 1923, fiind urmașul unei familii nobile germano-baltice cu titlul de „von Ridiger", care s-a convertit la credința ortodoxă în secolul al XVIII-lea. Tatăl patriarhului Alexei al II-lea, Mihail Ridiger, a fost preot în Tallinn. După al Doilea Război Mondial, tânărul Alexei a studiat la Seminarul Teologic din Leningrad, pe care l-a absolvit în anul 1949, apoi la Academia Duhovnicească din același oraș, obținând titlul de licențiat în teologie în anul 1953. La început, teologul Alexei Ridiger a fost preot căsătorit, dar a divorțat cu acordul soției sale și în anul 1961 a devenit ieromonah. În anul 1964 a fost hirotonit episcop, în anul 1968 a fost numit mitropolit de Tallinn, după care în anul 1970 a fost ridicat la rangul de Mitropolit de Leningrad și Novgord, demnitate din care a fost ales patriarh.

Păstorirea patriarhului Alexei al II-lea a început în momentul destrămării Uniunii Sovietice, schimbare care a adus cu sine mari șanse

dar și noi dificultăți pentru Biserica Ortodoxă Rusă. Una dintre primele acțiuni întreprinse de noul patriarh a fost intervenția sa pe lângă conducerea URSS pentru aprobarea introducerii educației religioase în școlile publice. Această intervenție a fost făcută la momentul oportun, căci la 1 octombrie 1990 guvernul sovietic a adoptat o nouă lege privind *Organizațiile religioase*, în care se preciza, prin *Articolul 6*, că organizațiile religioase înregistrate oficial în URSS pot să acorde educație religioasă copiilor și adulților, pot să înființeze școli religioase și pot desfășura educație religioasă și în alte forme. Această măsură legală a fost apreciată drept prima măsură de restaurare a autonomiei Bisericii Ortodoxe Ruse după umilirea ei de către Petru cel Mare. În luna noiembrie a aceluiași an a fost adoptată o altă lege, pe baza căreia Biserica Ortodoxă a putut recupera multe biserici care fuseseră confiscate.

Pe plan intern, patriarhul Alexei al II-lea a denunțat public încercarea de răsturnare a președintelui Mihail Gorbaciov, printr-o cuvântare transmisă la radio, cuvântare care a avut un mare rol în ceea ce privește destinderea tensiunii politice din Rusia din vara anului 1991. Destrămarea Uniunii Sovietice nu mai putea fi oprită, dar prin atitudinea ultimului președinte sovietic, sprijinit de patriarhul Alexei al II-lea, această destrămare s-a făcut pașnic. Prin dispariția Uniunii Sovietice, majoritatea fostelor republici sovietice, așa cum erau Ucraina, Bielorusia, Estonia și Moldova, s-au declarat independente. Independența politică a acestor țări față de Moscova a atras după sine și independența unora dintre Bisericile Ortodoxe ale acestora față de Patriarhia Rusă. În Bielorusia, Biserica Ortodoxă a rămas unitară și în comuniune cu Patriarhia Moscovei. În Estonia și Moldova, credincioșii ortodocși autohtoni, respectiv ne-ruși, s-au organizat în câte o mitropolie sub jurisdicția Patriarhiei Ecumenice pentru Estonia, respectiv a Patriarhiei Române în Moldova. Dar în aceste țări a continuat să funcționeze și câte o mitropolie aflată sub jurisdicția Patriarhiei Moscovei, situație la care nu s-a găsit încă o soluție. Biserica Ortodoxă din Ucraina a cunoscut însă cea mai dificilă evoluție, începând din anul 1992, când mitropolitul Filaret Denisenko al Kievului și al întregii Ucraine s-a declarat patriarh al Bisericii Ortodoxe

din Ucraina. După multe încercări nereușite de împăcare cu acesta, în anul 1997 Patriarhia Moscovei l-a excomunicat. O altă grupare ortodoxă schismatică din această țară a fost *Biserica Ortodoxă Autocefală* din Ucraina, condusă de mitropolitul Macarie Maletici, care a fost și el excomunicat de Patriarhia Moscovei. Cea mai mare parte a ierarhiei și a parohiilor ortodoxe din Ucraina a rămas însă în cadrul *Bisericii Ortodoxe Ucrainene* din jurisdicția Patriarhiei Moscovei, sub păstorirea mitropolitului Vladimir Sabodan, până la moartea acestuia (†2014).

Până la numirea sa pe tronul patriarhal, mitropolitul Alexei a reprezentat Biserica sa la multe întruniri internaționale, mai ales în cadrul *Conferinței Bisericilor Europene*, al cărei președinte a fost până în momentul alegerii sale ca patriarh. Patriarhul Alexei al II-lea a continuat să reprezinte Biserica Ortodoxă Rusă pe plan internațional și a susținut participarea acesteia la diferite întruniri intercreștine. Pe plan intern, o mare grijă a acestuia s-a manifestat față de cinstirea clericilor și a credincioșilor ortodocși ruși care au murit pentru credința lor de-a lungul istoriei, dar în special sub dictatura comunistă. În acest sens, o comisie specială a studiat cazul ultimului țar al Rusiei, Nicolae al II-lea, iar în cadrul Sinodului local al Bisericii Ruse din 13-16 august 2000, acesta împreună cu soția sa și cu cei cinci copii ai lor au fost trecuți în rândul sfinților, dimpreună cu un total de 1.154 de neo-martiri. În cadrul aceluiași sinod, convocat ca sinod jubiliar la începutul mileniului al doilea creștin, a fost adoptat și un document privind *Bazele doctrinei sociale a Bisericii Ortodoxe Ruse*. Acest document a fost foarte discutat mai ales în Occident, pentru că exprima o poziționare ortodoxă față de multe provocări social-politice pentru creștini la începutul mileniului al treilea. Patriarhul Alexei al II-lea a reușit să realizeze reconcilierea dintre Patriarhia Moscovei și *Biserica Ortodoxă Rusă din afara Rusiei* (*Russian Orthodox Church Outside Russian – ROCOR*), prin semnarea unui acord de restabilire a comuniunii dintre acestea două, la 17 mai 2007, de către el și mitropolitul Laurus al ROCOR. Patriarhul Alexei al II-lea, în timpul căruia Biserica Ortodoxă Rusă s-a consolidat la nivel intern și s-a afirmat prin specificul ei pe plan internațional, a murit subit în ziua de 5 decembrie a anului 2008.

În ziua de 6 decembrie 2008, mitropolitul Chiril de Smolensk și Kaliningrad a fost ales locțiitor al tronului patriarhal, iar la 27 februarie 2009 a fost ales, de Sinodul Episcopilor, ca patriarh al Moscovei și al întregii Rusii. Patriarhul *Chiril* (din 2009 până în prezent), numit la botez Vladimir Mihailovici Gundyaev, s-a născut în ziua de 20 noiembrie 1946 în familia unui preot din Leningrad și a studiat în orașul natal, devenind ucenic al mitropolitului Nicodim de Leningrad și Novgorod (†1978), unul dintre primii reprezentanți de seamă ai Bisericii Ortodoxe Ruse la reuniunile intercreștine pe plan internațional. Tânărul arhimandrit Chiril a debutat ca profesor la Seminarul din Leningrad, apoi a reprezentat Biserica sa, între anii 1971-1974, la Consiliul Ecumenic al Bisericilor de la Geneva, iar între anii 1974-1984 a activat ca rector al Academiei Duhovnicești din Leningrad. În anul 1976, acesta a fost hirotonit episcop de Vyborg, în mitropolia de Leningrad, în 1984 a devenit arhiepiscop de Smolensk și Viazma, din anul 1989 a condus, în calitate de președinte, *Departamentul de Relații Externe al Patriarhiei Moscovei*, iar din anul 1991 a ajuns mitropolit de Smolensk și Kaliningrad. În momentul alegerii sale în fruntea Bisericii Ortodoxe Ruse, patriarhul Chiril avea o îndelungă experiență pe plan internațional în ceea ce privește relațiile inter-creștine și inter-religioase. Printre vizitele sale de o importanță deosebită s-a numărat cea din Polonia, în luna august 2012, ocazie cu care a semnat împreună cu reprezentanții Bisericii Romano-Catolice din Polonia un apel la reconciliere între poporul rus și poporul polonez. Tot pe plan extern, patriarhul Chiril a contribuit la destinderea relațiilor Bisericii sale cu Biserica Romano-Catolică la nivelul Vaticanului.

Activitatea Bisericii Ortodoxe Ruse în timpul păstoririi patriarhului Chiril se reflectă foarte concret prin următoarele statistici privind evoluția numărului parohiilor acestei Biserici pe parcursul celei de-a doua jumătăți a secolului al XX-lea și la începutul acestui secol. Astfel, în anul 1940 funcționau în cadrul acestei Biserici 500 de parohii, apoi numărul parohiilor din următorii ani a fost: 1946 – 10.504; 1947 – 14.039; 1958 – 13.415; 1966 – 7.466; 1986 – 6.742; 1991 – 10.118; 1999 – 19.065; 2001 – 22.800; 2007 – 27.393. În raportul său prezentat la Sinodul Episcopilor

Bisericii Ortodoxe Ruse în ziua de 29 noiembrie 2017, patriarhul Chiril a prezentat următoarele statistici privind situația Bisericii sale, nu numai în Rusia, ci pe tot cuprinsul jurisdicției sale: 303 eparhii, cu 10 mai multe decât în anul 2016 și cu 144 mai multe decât în anul 2009; din totalul eparhiilor, 60 erau mitropolii; numărul total al preoților era de 34.774, la care se adăugau 4.640 de diaconi; de asemenea, numărul total al bisericilor și al lăcașurilor în care se săvârșea permanent, nu ocazional, Sfânta Liturghie era de 36.878; numărul mănăstirilor de călugări era de 462, iar cel de călugărițe de 482 (cf. Thomas Bremer, p. 137-138). În anul 2016, numărul total de ierarhi ai Bisericii Ortodoxe Ruse era de 361, iar numărul școlilor teologice medii de peste 50, la care se adăugau o serie de institute de grad universitar la Moscova, Sankt Petersburg, Volgograd și Minsk. Aceste statistici, oricât de relative ar fi, oferă o imagine de ansamblu a activității Bisericii Ortodoxe Ruse, cea mai mare Biserică Ortodoxă din toate punctele de vedere.

În ultima vreme, patriarhul Chiril a fost pus în fața unei situații dificile, ca urmare a tulburărilor izbucnite între comunitățile ortodoxe din Ucraina, unde, în ritm cu deteriorarea relațiilor dintre Rusia și Ucraina din ultimii ani, s-au complicat și relațiile dintre Patriarhia Moscovei și două dintre grupările ortodoxe de aici. După moartea mitropolitului Vladimir, în anul 2014, a urmat în fruntea *Bisericii Ortodoxe Ucrainene* din jurisdicția Patriarhiei Moscovei mitropolitul *Onufrie Berezovski*. Această mitropolie cuprinde cel mai mare număr de ierarhi, clerici și credincioși ortodocși din Ucraina. La 11 octombrie 2018, Sfântul Sinod al Patriarhiei Ecumenice a anulat caterisirea „patriarhului" Filaret și a „mitropolitului" Macarie, deși aceștia fuseseră caterisiți de Patriarhia Moscovei. Ca urmare a acestor hotărâri, Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Ruse, sub conducerea patriarhului Chiril al Moscovei și al întregii Rusii, a hotărât, la 15 octombrie 2018, întreruperea comuniunii euharistice cu Patriarhia Ecumenică. La 15 decembrie 2018, Patriarhia Ecumenică a convocat la Kiev un „sinod al unificării", la care au fost invitați toți ierarhii ortodocși din Ucraina, în vederea unirii lor într-o singură Biserică, dar la acest sinod nu au participat decât ierarhii reprezentanți

al celor două grupări declarate schismatice de Patriarhia Moscovei, și recunoscute ca atare până în acel moment de toate Bisericile Ortodoxe locale. În cadrul sinodului a fost votată unirea celor două grupări, care au dat naștere *Bisericii Ortodoxe din Ucraina*, în fruntea căreia a fost ales mitropolitul Epifanie, ucenic al „patriarhului" Filaret. De asemenea, în ziua de 6 ianuarie 2019, patriarhul ecumenic Bartolomeu a acordat tomosul de autocefalie Bisericii Ortodoxe din Ucraina, fapt care nu a adus nici unitatea și nici pacea bisericească în Ucraina, iar pe plan panortodox a dus la riscul înregimentării Bisericilor Ortodoxe Autocefale unele cu Constantinopolul și altele cu Moscova. În fața acestei situații grave, Biserica Ortodoxă Rusă va trebui să găsească împreună cu Patriarhia Ecumenică soluționarea „crizei bisericești din Ucraina" și în acest efort al lor cele două Biserici trebuie să fie sprijinite de toate celelalte Biserici Ortodoxe locale, căci altfel este afectată unitatea întregii Biserici Ortodoxe celei una.

Bibliografie

În limba română: Ion PULPEA, „Bisericile Ortodoxe cu specială privire asupra Bisericii ortodoxe ruse", în: *ST*, 1-2/1949; Chiril PISTRUI, „Biserica Ortodoxă Rusă 1918-1958", în: *MA*, 1-2/1960; Claudiu COTAN, *O istorie a Bisericilor Ortodoxe Slave*, Ed. Vasiliana '98, Iași, 2009; Christine CHAILLOT (coord.), *Biserica Ortodoxă din Europa de Est în secolul XX*, trad. Liliana Donose Samuelsson, Ed. Humanitas, București, 2011; Geoffrey HOSKING, *Rusia: popor și imperiu, 1552-1917*, trad. Diana Crăciun, Hortensia Pârlog și Maria Teleag, Ed. Polirom, Iași, 2001; SF. FILARET, MITROPOLITUL MOSCOVEI, *Pagini de corespondență*, trad. Denis Chiriac, Ed. Doxologia, Iași, 2016; Robert K. MASSIE, *Petru cel Mare. Viața și lumea lui*, trad. Claudia Roxana Olteanu, Ed. ALL, București, 2015; Martin SIXSMITH, *Rusia. Un mileniu de istorie*, trad. Justina Bandol și Eugen Popa, Ed. Humanitas, București, 2016; Alexandr VARONA, *Tragedia schismei ruse. Reforma patriarhului Nikon și începuturile staroverilor*, Ed. Kriterion, București, 2002.

În limbi străine: †PITIRIM DE VOLOKOLAMSK ȘI JURIEV (ed.), *Die Russische Orthodoxe Kirche*, De Gruyter/Evangelische Verlagsanstalt GmbH, Berlin, 1988; Peter HAUPTMANN, Gerd STRICKER (eds), *Die Orthodoxe Kirche in Rußland. Dokumente ihrer Geschichte (860-1980)*, Verlag Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1988; Peter PLANK, „Die Russische Orthodoxie im Zaren-Imperium der Romanov", în *Handbuch der Ostkirchenkunde*, vol. I, W. NYSSEN et al. (eds), Patmos Verlag, Düsseldorf, 1984; Hans-Joachim TORKE, (ed.), *Die russischen Zaren 1547-1917*, Verlag C.H. Beck, München, 1999; Pierre GONNEAU, *Histoire*

de la Russie d'Ivan le Terrible à Nicolas II, Ed. Tallandier, Paris, 2016; Paul Meyendorff, *Russia, Ritual, and Reform. The Liturgical Reforms of Nikon in the 17th century*, St Vladimir's Seminary Press, New York, 1991; Peter T. de Simone, *The Old Believers in Imperial Russia: Oppression, Opportunism and Religious Identity in Tsarist Moscow*, Bloomsbury Academic, Londra/New York, 2018; Wolfram von Scheliha, *Russland und die orthodoxe Universalkirche in der Patriarchatsperiode 1589-1721*, Verlag Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 2004; Alexander Rentel, „Byzantine and Slavic Orthodoxy", în vol. *The Oxford History of Christian Worship*, G. Wainwright, K.B. Westerfield Tucker (eds), Oxford University Press, Oxford, 2006; Paul Bushkovitch, *Religion and Society in Russia: The Sixteenth and Seventeenth Centuries*, Oxford University Press, New York/Oxford, 1992; Alexander Schmemann, „Russian Theology: 1920-1972 An Introductory Survey", în: *St Vladimir's Theological Quarterly*, 4/1972; Viktoria Pleyer, *Das russische Altgläubigentum: Geschichte, Darstellung in der Literatur*, Verlag Otto Sagner, München, 1961; Daniel H. Shubin, *A History of Russian Christianity*, vol. 2: *The Patriarchal Era Trough Tsar Peter the Great 1586-1741*, Algora Publishing, New York, 2005; D.H. Shubin, *A History of Russian Christianity*, vol. 3: *The Synodal Era and the Sectarians – 1725 to 1894*, Algora Publishing, New York, 2005; D.H. Shubin, *A History of Russian Christianity*, vol. 4: *Tsar Nicholas II to Gorbachev's Edict on the Freedom of Conscience*, Algora Publishing, New York, 2006; Igor Smolitsch, *Geschichte der Russischen Kirche 1700-1917*, vol. I, Brill, Leiden, 1964; I. Smolitsch, *Geschichte der Russischen Kirche 1700-1917*, vol. 2, Verlag Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1990; I. Smolitsch, *Russisches Mönchtum. Entstehung, Entwicklung und Wesen. 988-1917*, Augustinus Verlag, Würzburg, 1953; Maria Köhler-Baur, *Die geistlichen Akademien in Russland im 19. Jahrhundert*, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 1997; Günther Schulz, *Das Landeskonzil der Orthodoxen Kirche in Russland 1917/18 – ein unbekanntes Reformpotential*, Verlag Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1995: Alexander A. Bogolepov, *Church Reforms in Russia 1905-1918*, Publications of the Metropolitan Council of the Russian Orthodox Church in America, Bridgeport, 1966; Alexandre Kojevnikoff, „La métaphysique religieuse de Vladimir Soloviev I", în: *Revue d'histoire et de philosophie religieuses*, 6/1934; A. Kojevnikoff, „La métaphysique religieuse de Vladimir Soloviev II", în: *Revue d'histoire et de philosophie religieuses*, 1-2/1935; Thomas Bremer, *Kreuz und Kreml. Kleine Geschichte der orthodoxen Kirche in Russland*, Herder Verlag, Freiburg im Breisgau, 2007; Robert Lewis Nichols, Theofanis George Stavrou, *Russian Orthodoxy Under the Old Regime*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1978; Nicolas Berdiaev, *Pour un christianisme de création et liberté*, trad. Céline Marangé, Éd. du Cerf, Paris, 2009; Paul Florensky, *La Perspective inversée, L'Iconostase*, Éd. L'Âge d'homme, Lausanne, 1992.

CAPITOLUL X

BISERICA ORTODOXĂ SÂRBĂ DE LA ÎNCEPUT PÂNĂ ASTĂZI[*]

Sârbii fac parte din familia slavilor de sud, care au emigrat din ținuturile Belorusiei și ale Ucrainei de astăzi în Peninsula Balcanică, în mai multe valuri, începând din secolul al V-lea, apoi mai intens în secolul al VII-lea, când au fost invitați de împăratul bizantin Heraclius (610-641) să se alieze cu el împotriva avarilor. Pentru acest ajutor, împăratul le-a acordat sârbilor dreptul să se așeze în Peninsula Balcanică. În perioada când au ajuns în sud, sârbii erau păgâni, dar acolo au intrat în contact cu credința creștină a populației autohtone, primii misionari printre sârbi fiind de tradiție latină, din cetățile de pe coasta Mării Adriatice. Începând din secolul al IX-lea, conducătorii formațiunilor politice ale sârbilor din dinastia *Vlastimirovici* s-au încreștinat în tradiția bizantină. Încreștinarea sârbilor a fost facilitată prin activitatea misionară și prin traducerea cărților de bază ale credinței creștine în limba slavonă de Clement și Naum, ucenicii fraților Constantin-Chiril și Metodie. Chiar dacă se vorbește despre încreștinarea în masă a sârbilor în secolul al VII-lea și respectiv al IX-lea, aceasta a constituit un proces îndelungat și profund, care s-a concretizat în secolul al IX-lea prin apariția unor eparhii în teritoriile locuite de ei, la Belgrad, Branicevo, Ston, Ras, Lipljan, Niș și Prizren. Aceste eparhii făceau parte din jurisdicția scaunului arhiepiscopului de la Ohrida, pe atunci cel mai important centru al tradiției chirilo-metodiene la sud de Dunăre.

[*] Capitol elaborat de Pr. prof. dr. Viorel Ioniță.

În Munții Balcani, sârbii s-au organizat în mici principate, care luptau adesea între ele. La sfârșitul secolului al X-lea, sub țarul Simeon I (893-927), bulgarii au ocupat o parte dintre teritoriile sârbilor, dar aceștia au reușit să reziste presiunilor fie din partea bulgarilor sau a bizantinilor din est, fie a ungurilor din nord. După înfrângerea bizantinilor de către selgiucizi în bătălia de la Myriokephalon (septembrie 1176) și în urma morții împăratului Manuel I Comnenul (1143-1180), Imperiul Bizantin nu a mai avut putere să se opună dezvoltării statelor slave din Balcani. De această situație a profitat principele sârbilor (*Mare Jupan*) *Ștefan Nemanja* (cca 1165/1168-1196), care a reușit să unifice mai multe principate sârbești și, prin cucerirea unor teritorii noi, să întemeieze un adevărat regat independent.

X.1. Biserica Ortodoxă Sârbă de la obținerea autocefaliei până la ridicarea la rang de Patriarhie

Principele Ștefan Nemania a avut mai mulți copii, dintre aceștia remarcându-se cel mijlociu, Ștefan al II-lea, și mezinul Rastko. În anul 1197, Ștefan Nemania a lăsat tronul fiului său mijlociu și s-a călugărit la Mănăstirea Studenița, ctitoria sa. Ajuns în fruntea sârbilor în locul tatălui său, *Ștefan al II-lea Nemanjić* (1197-1228) a primit coroana de rege al sârbilor în anul 1217, din partea papei Honoriu al III-lea (1216-1227) printr-un legat papal, de aceea el a purtat numele de *Primul încoronat* (Prvovenčani). Acest fapt ilustrează presiunile la care erau supuși sârbii din partea latinilor. Fiul cel mic al prințului Ștefan I, *Rastko* (1169-1237), a devenit monah cu numele de *Sava* la Muntele Athos, unde a trăit de la vârsta de 16 ani, în Mănăstirea Vatoped. Principele Ștefan I Nemanja a luat în călugărie numele de *Simeon* și a plecat la Muntele Athos, unde a ctitorit, împreună cu fiul său Sava, *Mănăstirea Hilandar*, unde a și trecut la cele veșnice, în anul 1199 sau 1200. În anul 1207, ieromonahul Sava s-a întors în Serbia, aducând cu el rămășițele pământești ale tatălui său, pe care le-a depus în Mănăstirea Studenița. La scurt timp după aceasta, principele Ștefan/Simeon a fost trecut în rândul sfinților.

La Mănăstirea Studenița, ieromonahul Sava a fost ridicat la rangul de arhimandrit, iar una din primele sale griji a fost împăcarea fraților săi, Vukan și Ștefan, care se luptau între ei. Cea mai mare grijă a arhimandritului Sava a fost însă construirea de biserici și de mănăstiri, precum și intensificarea activității pastoral-misionare a Bisericii sârbilor. Pentru a putea organiza activitatea Bisericii Sârbe în mod liber și pentru a pune stavilă presiunilor latinilor de a-i atrage pe sârbi în jurisdicția Romei, Sava a hotărât să strângă legăturile cu Patriarhia Ecumenică. Astfel, în anul 1219, el a plecat la Niceea, unde se aflau în exil împăratul bizantin Teodor I Lascaris și patriarhul ecumenic Manuel I, cărora le-a solicitat acordarea independenței Bisericii sale față de scaunul de la Ohrida. Solicitarea arhimandritului Sava a fost aprobată și Biserica Ortodoxă Sârbă a fost ridicată la rang de Arhiepiscopie autocefală, iar el a fost hirotonit arhiepiscop. Arhiepiscopul Ohridei, Dimitrie Chomatenos (1216-1236), s-a opus ridicării Bisericii Sârbe la rang de Arhiepiscopie autocefală, dar în sprijinul arhiepiscopului Sava au intervenit patriarhii de Alexandria, Antiohia și Ierusalim, care au recunoscut noul statut al acestei Biserici.

Pe drumul de întoarcere spre casă de la Niceea, unde primise din partea Patriarhiei Ecumenice titlul de *„Arhiepiscop al țării sârbilor și al ținuturilor de pe litoral”*, arhiepiscopul *Sava* (1219-1234) a zăbovit la Tesalonic, unde a tradus în limba slavonă colecția de legi și canoane intitulată *Nomocanonul* (*Kormchaya kniga*), traducere care a fost folosită apoi și în Biserica Rusă. De la Tesalonic, arhiepiscopul Sava a plecat spre Serbia însoțit de mai mulți călugări sârbi de la Athos. Primul arhiepiscop sârb a stabilit reședința sa la Mănăstirea Žiča din ținutul *Raška*, așa cum era numită în acea perioadă Serbia istorică. Mănăstirea Žiča fusese întemeiată de fratele arhiepiscopul Sava, regele Ștefan al II-lea, în anul 1208. Pe lângă scaunul de arhiepiscop, Sava a înființat zece noi eparhii, opt în Serbia istorică și două pe litoralul adriatic, la Kotor și la Ston. Apoi, prin extinderea regatului sârb spre nord, acestor eparhii li s-au adăugat alte eparhii mai vechi, în frunte cu cea de la Belgrad. În eparhiile mai vechi unde păstoreau episcopi greci, aceștia au fost înlocuiți cu ierarhi sârbi. Alături de aceste eparhii, arhiepiscopul Sava a înființat și

o serie de mănăstiri, pentru care a tradus din limba greacă mai multe tipicoane. În anul 1221, arhiepiscopul Sava a convocat la Žiča un sinod și sfatul țării, format din reprezentanții diferitelor ținuturi sârbești, prilej cu care l-a încoronat pe fratele său Ștefan al II-lea ca rege al sârbilor și a recomandat urmarea credinței celei adevărate, obținând aprobarea de către toți a structurilor pe care le-a dat Bisericii lor. În perioada de constituire a Bisericii Sârbe, un mare pericol pentru credința ortodoxă era reprezentat de erezia bogomilismului, împotriva căreia au fost luate măsuri drastice chiar din timpul păstoririi Sfântului Sava.

În bisericile sârbești ctitorite în secolul al XIII-lea, după exemplul celor ctitorite de arhiepiscopul Sava, s-a impus un stil arhitectonic și pictural specific, în care au fost preluate elementele fundamentale ale artei bizantine, dar cu unele influențe romanice. Biserica în formă de cruce cu cupolă înscrisă, alături de naos și pronaos, cu program iconografic specific bizantin, a devenit proprie artei sârbești. Nu în ultimul rând, arhiepiscopul Sava a pus și bazele unei literaturi teologice, imnografice și istorice în limba slavonă, prin traducerile făcute de el din limba greacă, dar și prin lucrări originale. În anul 1234, arhiepiscopul Sava a lăsat ca urmaș al său pe episcopul Arsenie de Srem și a plecat într-un lung pelerinaj în Țara Sfântă, trecând prin Egipt și Palestina, unde a vizitat Ierusalimul și Mănăstirea „Sfântul Sava". Din Țara Sfântă, acesta a trecut în Siria, vizitând Damascul și Antiohia, de unde a plecat la Bagdad, apoi s-a întors prin Armenia și Asia Mică, trecând prin Constantinopol. Ajuns în Bulgaria, arhiepiscopul Sava a murit la Târnovo, în ziua de 14 ianuarie 1235. După ce au rămas un an îngropate într-o biserică din Târnovo, rămășițele sale pământești au fost transferate în Serbia, prin grija urmașului său, și au fost depuse în *Mănăstirea Mileșeva*. Asemenea tatălui său, arhiepiscopul Sava, a fost trecut în rândul sfinților în calendarul sârb, ambii fiind cinstiți ca întemeietori de Biserică și de țară. Către sfârșitul vieții sale, și regele Ștefan al II-lea Nemanjić s-a călugărit, fiind trecut și el, după trecerea sa la cele veșnice, în rândul sfinților.

Sf. Ștefan/Simeon Nemanja și Sf. Sava Nemanja au reprezentat modele pentru urmașii lor, primul pentru regii, țarii și despoții sârbi,

iar al doilea pentru întâistătătorii Bisericii Sârbe. După Sfântul Sava, a urmat arhiepiscopul *Arsenie I* (1234–1263), care, în anul 1253, a mutat reședința arhiepiscopiei de la Mănăstirea Žiča la Mănăstirea Peć (în limba turcă Ipek), din regiunea Kosovo de astăzi. Cel de-al treilea arhiepiscop de Peć a fost *Sava al II-lea* (1263-1271), fiul regelui Ștefan al II-lea și nepotul Sfântului Sava. Dintre cei 11 arhiepiscopi urmași ai Sfântului Sava, până la ridicarea Bisericii Sârbe la rang de Patriarhie, s-a evidențiat mai ales arhiepiscopul *Daniel (Danilo) al II-lea* (1324-1337), care a urmat în toate exemplul strălucitului său înaintaș. Arhiepiscopul Daniel, și el de origine nobilă, a ajuns stareț la Hilandar pe Muntele Athos, apoi episcop la Banjska și în final arhiepiscop de Peć. Ca arhiepiscop, Daniel al II-lea s-a remarcat atât în calitate de ctitor de multe biserici, dar mai ales ca autor de texte hagiografice, adunând și prelucrând, într-o colecție, *Viețile regilor și ale arhiepiscopilor sârbi*, aceasta reprezentând cea mai importantă sursă privind viețile arhiepiscopilor de Peć anteriori lui. Hagiografia a fost de la început un gen literar istorico-teologic foarte cultivat în Biserica Ortodoxă Sârbă, stil care a contribuit în mod determinant la dezvoltarea spiritualității sârbilor.

Pe timpul păstoririi arhiepiscopului Daniel al II-lea, în Biserica Sârbă a fost realizată o reformă liturgică, prin corectarea textelor liturgice în comparație cu originalele grecești și prin traducerea în slavonă a *Tipiconului* de la Ierusalim, care l-a înlocuit pe cel de la Constantinopol. Prin contribuția sa, arhiepiscopul Daniel al II-lea a devenit pentru cultura sârbă „punctul de referință și model al stilului și al gustului literare pe parcursul epocii de aur din ultimele două secole ale Evului Mediu" (Bosko I. Bojovic, p. 41).

X.2. Prima Patriarhie Sârbă (1346-1459)

Pe linie politică, al optulea urmaș al Sf. Ștefan Nemanja, *Ștefan al IV-lea Dušan*, care a domnit ca rege al sârbilor între anii 1331-1346, s-a declarat împărat (țar) în anul 1346 și a condus ca atare până la moartea

sa în anul 1355. Împăratul Ștefan Dušan a marcat epoca de aur a istoriei sârbilor atât prin întinderea geografică a imperiului său, cât și prin organizarea internă pe baza publicării uneia dintre cele mai mari culegeri de legi din Europa medievală, cunoscută sub numele de *Dușanov zakonik*. Primul împărat sârb a susținut ridicarea Bisericii Ortodoxe Sârbe la rang de Patriarhie, fapt realizat în Duminica Floriilor din anul 1346. Acest act s-a bazat pe decizia unui sinod întrunit la Skopje, unde se afla reședința domnitorilor sârbi în acea vreme. La acest sinod au participat patriarhul bulgar Simeon de Târnovo, arhiepiscopul de Ohrida, protosul Muntelui Athos și episcopii greci din teritoriile proaspăt încorporate în Imperiul Sârb. În rangul de prim Patriarh al sârbilor a fost ridicat arhiepiscopul *Ioanichie al II-lea* (1346-1354), care păstorea ca arhiepiscop de Peć din anul 1338. Patriarhul Ioanichie, care purta titlul de *„patriarh al ținuturilor sârbești și al celor de coastă"*, l-a încoronat, în duminica Paștilor din același an, pe regele Ștefan al IV-lea Dušan ca împărat, iar pe fiul acestuia, Ștefan al V-lea Uroš, ca rege. Împăratul Ștefan al IV-lea Dušan purta titlul de *„împărat al sârbilor și al grecilor"*.

Ridicarea regelui sârb la rang de Împărat și a Bisericii Sârbe la rang de Patriarhat nu a fost acceptată la Constantinopol. Astfel, la inițiativa împăratului bizantin Ioan al VI-lea Cantacuzino, patriarhul Constantinopolului *Calist I* a anatematizat întreaga Biserică Sârbă în anul 1352. Însă în fața pericolului otoman, Patriarhia Ecumenică a fost deschisă la tratative cu Biserica Sârbă. Reconcilierea dintre aceste două Biserici s-a realizat mai ales prin mijlocirea monahilor de la Muntele Athos, unde sârbii se bucurau de mare trecere. Astfel, în anul 1375, patriarhul ecumenic Filotei Kokkinos a ridicat anatema împotriva Bisericii Sârbe. După moartea împăratului Ștefan al IV-lea Dušan în anul 1355, la conducerea Imperiului Sârb a urmat fiul său, *Ștefan al V-lea Uroš* (1355-1371), care însă nu s-a ridicat la înălțimea chemării sale, astfel că imperiul s-a fărâmițat în mai multe principate, ceea ce reprezenta un mare risc în fața invaziei otomane. Mai mult decât atât, acest țar a murit în anul 1371 fără a avea urmași, cu el stingându-se dinastia nemanizilor. În noua situație creată, s-a remarcat prințul *Lazăr Hrebljanović* (1371-1389), care s-a

străduit să organizeze rezistența în fața invaziei otomane și a stabilit capitala la Kruševac. În timpul domniei acestui principe a avut loc împăcarea dintre Patriarhia Ecumenică și Patriarhia Sârbă din anul 1375, prin strădania celui de-al doilea patriarh sârb de la Peć, *Sava al IV-lea* (1354-1375), recunoscut pentru viața sa duhovnicească. În vederea realizării acestei împăcări, prințul Lazăr și patriarhul Sava al IV-lea au găsit un important sprijin în călugărul sârb Isaia, isihast de la Sfântul Munte și bun prieten al patriarhului Filotei Kokkinos. În schimbul ridicării anatemei, sârbii au trebuit doar să promită că dacă vor mai ocupa teritorii grecești, nu îi vor alunga de acolo pe episcopii greci. Împăcarea dintre sârbi și greci a avut loc spre sfârșitul anului 1375, la scurt timp după trecerea la cele veșnice a patriarhului Sava al IV-lea, survenită în luna aprilie a anului 1375. Înainte de moartea sa, patriarhul Sava al IV-lea l-a propus în locul său pe patriarhul *Efrem* (1375-1380, 1389-1390), originar din Bulgaria. Acesta trăise de tânăr mai mulți ani la Muntele Athos, iar de acolo a plecat în Serbia, unde a fost remarcat pentru viața sa duhovnicească de înaintașul său. Biograful și ucenicul patriarhului Efrem, episcopul Marcu de Peć, îl descrie pe mentorul său ca pe un om sfânt. În anul 1380, Efrem s-a retras din scaunul patriarhal, pentru a evita adâncirea discordiei dintre mai multe partide, în locul său urmând patriarhul *Spiridon* (1380-1389).

După ce principele Lazăr i-a înfruntat cu succes pe turci în trei rânduri, bătălia decisivă dintre sârbi și turci a fost dată pe *Câmpia Mierlei* (Kosovo Polje), în ziua de 28 iunie 1389. Sârbii au suferit o amară înfrângere, prințul Lazăr murind pe câmpul de luptă, asemenea sultanului Murad I (1362-1389). Patriarhul Spiridon a murit la câteva luni după această bătălie, iar în locul său a fost rechemat patriarhul Efrem, care a mai păstorit doar un an, retrăgându-se a doua oară din scaun și trăind în singurătate până în anul 1400, când a murit. După a doua retragere a lui Efrem a urmat patriarhul *Daniel al III-lea* (1391-1396), de origine nobilă. Acest patriarh a fondat, în anul 1382, împreună cu tatăl său, care s-a călugărit luând numele de Dorotei, *Mănăstirea Drencea*. Patriarhul Daniel al III-lea a avut o contribuție determinantă la instaurarea cinstirii

Sf. Martir Lazăr, despotul căzut pe câmpul de luptă la Kosovo Polje. În acest sens, eruditul patriarh a compus mai multe texte liturgice, așa cum au fost *Slujba Sfântului Sava, Slujba Sfântului Simeon, Slujba Sfântului Milutin* și *Istorisire despre Prințul Lazăr*. Patriarhul Daniel al III-lea a susținut și conceptul de *„Linie Sfântă"*, prin care se considera că de la Sfinții întemeietori Ștefan/Simeon și Sava Nemanja continua o tradiție sfântă atât a domnitorilor statului sârb, cât și una a întâistătătorilor Bisericii Sârbe. În interpretarea patriarhului Daniel al III-lea, despotul Lazăr făcea parte din această Sfântă Linie sau tradiție, deși el nu era membru al dinastiei nemanide.

Prințesa Milița, văduva prințului martir Lazăr, a ajuns la o înțelegere cu turcii, potrivit căreia fiii ei urmau să domnească peste sârbi, dar sub autoritatea otomană. Fiul ei, *Ștefan Lazarević* (1389-1427), a stabilit capitala sa la Belgrad și a reușit să domnească cu titlul de *despot* al sârbilor, cu aprobarea turcilor drept recunoștință pentru sprijinul acordat lor. Lui Ștefan Lazarević i-a urmat nepotul său, *Gheorghe Branković* (1427-1456), care a trebuit să cedeze ungurilor cetatea Belgrad și care și-a stabilit capitala la Smederevo. Ultimul patriarh de Peć din prima perioadă a Patriarhiei Sârbe a fost *Arsenie al II-lea* (1457-1463), care a mutat reședința sa în apropiere de Smederevo. În anul 1459, această ultimă capitală medievală sârbă a fost cucerită de otomani și după dispariția statului sârb a dispărut treptat și Patriarhia Sârbă. De fapt nu este cunoscut un act oficial prin care Patriarhia de Peć să fi fost desființată, dar după anul 1459 urmașii patriarhului Arsenie al II-lea purtau titlul de arhiepiscopi de Peć, aflându-se în jurisdicția Arhiepiscopiei de Ohrida. Arhiepiscopia de Ohrida era condusă atunci mai ales de ierarhi greci, astfel că Biserica Sârbă risca să își piardă caracterul ei specific slav și să se elenizeze. Redusă la rang de Arhiepiscopie, Biserica Ortodoxă Sârbă a continuat să joace un rol determinant atât la dezvoltarea culturii și a spiritualității poporului sârb, cât mai ales la conservarea credinței sale ortodoxe și a identității sale specifice, atunci când structurile statale ale acestui popor au fost desființate. Viața religioasă în această Biserică, precum și gândirea ei teologică au fost de la început marcate de tradiția

spirituală a Muntelui Athos, de aceea, pe parcursul îndelungatei sale robii sub jugul turcesc, mănăstirile sârbești ascunse în munți au devenit cele mai importante centre de spiritualitate și cultură ortodoxă sârbă.

X.3. A doua Patriarhie Sârbă (1557–1766)

X.3.a. *De la reînființarea Patriarhiei la retragerea patriarhului Maxim I (1674)*

Înființarea, respectiv reactivarea celui de-al doilea Patriarhat Sârb, cu sediul tot la Peć, a fost un act de recunoștință față de sârbi din partea sultanului pentru ajutorul dat de aceștia turcilor în luptele lor din Europa Centrală. Restabilirea Patriarhiei de Peć a fost făcută prin mijlocirea lui *Mehmet Pașa Sokolović*, marele vizir din timpul sultanilor Soliman Magnificul, Selim al II-lea și Murad al III-lea. Mehmet Sokolović se născuse într-o familie de sârbi ortodocși din Bosnia și s-a numit din botez Bajo. Acesta a căzut de tânăr victimă practicii otomane intitulată *devșirme*, respectiv a *impozitului sângelui*, potrivit căruia băieții tineri erau luați cu forța, convertiți la islam, instruiți ca soldați și, în final, cei mai mulți încorporați în rândurile ienicerilor. După ce a ajuns la cel mai înalt rang în ierarhia otomană, Mehmet Pașa a intervenit în favoarea Bisericii în sânul căreia se născuse. Restaurarea Patriarhiei de Peć era necesară în primul rând pentru a evita conflictele dintre ierarhii sârbi și arhiepiscopii de Ohrida. Un astfel de conflict a avut loc în anul 1525, când episcopul sârb Pavel de Smederevo, mijlocind, prin intermediul marelui vizir Ibrahim Pașa, arestarea arhiepiscopului Prohor de Ohrida, s-a proclamat patriarh de Peć, fiind depus de un sinod de la Ohrida. Arhiepiscopul Prohor a reușit să scape și a cerut la Constantinopol restabilirea ordinii, iar apoi a convocat un sinod la Ohrida în anul 1528/1529, la care a fost luată hotărârea ca orice cleric sau mirean care ar încerca să înlăture un ierarh sau să ocupe un scaun episcopal vacant cu ajutorul autorităților otomane să fie excomunicat.

Pentru a preveni astfel de conflicte, marele vizir Mehmet Pașa l-a numit patriarh la Peć pe *Macarie Sokolović* (1557-1571), vărul sau chiar fratele său. Patriarhul Macarie, născut în Bosnia, a intrat de tânăr în Mănăstirea Mileșeva, de unde a plecat la Muntele Athos, acolo ajungând egumenul Mănăstirii Hilandar. În momentul în care a fost ridicat la rangul de Patriarh, Macarie era deja hirotonit episcop de câțiva ani. Titulatura noului întâistătător al Bisericii Sârbe era „*Arhiepiscop de Peć și Patriarh al sârbilor și al bulgarilor*", aceasta pentru că în jurisdicția sa intrau atunci și unele eparhii bulgare. Un secol mai târziu, titulatura urmașilor lui Macarie era: „*Patriarh al tuturor sârbilor și bulgarilor, al ținuturilor de pe litoral și al regiunilor danubiene de nord*". Această titulatură acoperea nu numai ținuturile fostului imperiu al sârbilor, ci toate regiunile în care locuiau sârbi, chiar și acelea în care ei erau în minoritate. Așa cum remarca un istoric sârb, această titulatură corespundea teritoriului de mai târziu al fostei Iugoslavii (B.I. Bojovic, p. 54).

Patriarhul Macarie a fost recunoscut de autoritatea otomană, prin mijlocirea lui Mehmet Pașa, și ca etnarh, respectiv conducător al națiunii sârbe, calitate în care intra și obligația de a strânge dările supușilor sârbi față de Înalta Poartă. Toți urmașii patriarhului Macarie trebuiau să fie recunoscuți de Înalta Poartă. Pe plan intern, patriarhul Macarie a înființat noi eparhii, numărul total al acestora ajungând în acel timp la cifra de 40. A doua Patriarhie de Peć a avut o mult mai mare întindere decât prima. Patriarhul Macarie a reconstruit multe mănăstiri, în special mănăstirea *Banja,* și a organizat școli în majoritatea mănăstirilor. Înainte de a muri, Macarie a numit ca urmaș pe nepotul său, mitropolitul Antonie de Herțegovina, iar un sinod de la mănăstirea Banja, din anul 1571, a aprobat această propunere, după care Macarie fiind bolnav s-a retras în favoarea nepotului său. Patriarhul Macarie a trecut la cele veșnice în septembrie 1574, iar la scurt timp după aceea a fost trecut în rândul sfinților, fiind apreciat de unii istorici sârbi drept cel mai important întâistătător al Bisericii Sârbe după Sfântul Sava.

Patriarhului Macarie i-au urmat, între anii 1571-1590, patru nepoți ai săi, și anume *Antonie Sokolović* (1571-1575), *Gherasim Sokolović*

(1575-1586), *Savatie Sokolović* (1586-1587) și *Ierotei Sokolović* (1589-1590). Patriarhul Gherasim a fost contestat de vărul și urmașul său, Savatie, care i-a și luat locul, dar care a murit înaintea oponentului său. Toți acești patriarhi au fost mai întâi mitropoliți de Herțegovina. Ultimul patriarh de Peć din secolul al XVI-lea a fost *Ioan (Jovan) al II-lea* (1592-1613), valah de origine, în timpul căruia, în anul 1594, sârbii din Banat s-au răsculat împotriva otomanilor. Sârbii răsculați purtau un steag cu icoana Sfântului Sava, steag sfințit de patriarhul Jovan. Răscoala a fost înăbușită în sânge de marele vizir Kocea Sinan, un albanez la origine, care a ordonat ca moaștele Sfântului Sava să fie duse la Belgrad, unde au fost arse în public la 27 aprilie 1595. Acuzat că ar fi planificat această revoltă, patriarhul Jovan a fost arestat și dus la Constantinopol, unde a fost omorât în anul 1614.

După uciderea patriarhului Jovan al II-lea, pe tronul patriarhal rămas vacant a fost ales *Paisie I de Janievo* (1614-1648), care s-a remarcat ca un bun gospodar, dar și ca scriitor, compozitor și diplomat. Patriarhul Paisie I a fost primul întâistătător al Bisericii Sârbe care a luat legătura cu Patriarhia Rusă în timpul patriarhului Filaret Romanov (1619-1633). Pe linie diplomatică, acesta a reușit să păstreze un echilibru între autoritatea otomană și papalitate, care făcea presiuni asupra lui pentru unirea cu Roma. În acest sens, a ajuns la Peć o delegație latină, cu care patriarhul sârb a purtat un dialog prin care a arătat că el ar putea accepta primatul de onoare al papei, dar nu învățăturile despre *Filioque*, *azime* și despre celelalte inovații apusene. Dar cea mai importantă activitate desfășurată de acest patriarh a fost pe plan intern, în primul rând prin nenumăratele vizite pe care le-a făcut în eparhiile sârbe, inclusiv în teritoriile de sub stăpânirea austro-ungară, așa cum era eparhia de Marcea, din Croația de astăzi. Unii călători occidentali care au trecut prin Serbia pe parcursul primei jumătăți a secolului al XVII-lea au apreciat buna organizare a Bisericii Sârbe. Patriarhul Paisie I s-a remarcat și ca un mare colecționar de cărți și manuscrise, apoi ca autor de texte istorice și imnografice, scriind o biografie a ultimului împărat sârb, Ștefan al V-lea Uroš. Către sfârșitul vieții sale, întâistătătorul sârb a făcut și el, asemenea multora dintre înaintașii săi, un pelerinaj la Locurile Sfinte. În toamna anului

1647, trecând printr-un sat, acest neobosit patriarh a fost rănit de un taur, murind după câteva zile și fiind înmormântat în Mănăstirea Peć.

A doua jumătate a secolului al XVII-lea a marcat pentru Biserica Sârbă începutul unei lungi perioade de persecuții și de pribegie. Perioada aceasta a început cu păstorirea patriarhului *Gavriil (Gavrilo) I Rajić* (1648-1655), care a pornit într-o lungă călătorie până în Rusia, trecând prin Țara Românească, pentru a aduna ajutoare. La Târgoviște, patriarhul sârb a mijlocit împăcarea dintre domnitorul Matei Basarab și hatmanul cazacilor Bogdan Hmielnițchi. La Moscova, Gavriil a fost primit de patriarhul Nikon, iar în anul 1654 a participat la sinodul organizat de acesta, unde a fost hotărâtă corectarea cărților bisericești din Biserica Rusă. În anul 1655, întâistătătorul sârb a luat hotărârea de a rămâne în Rusia și a scris mitropoliților sârbi pentru alegerea unui nou patriarh, dar patru ani mai târziu, în anul 1659, acesta s-a răzgândit, reîntorcându-se în Serbia, unde a fost imediat arestat și acuzat că ar fi uneltit începutul războiului dintre ruși și turci dintre 1654-1667. Dus la Bursa, patriarhul Gavriil a fost acuzat și de faptul că ar fi încercat să îi convertească pe unii musulmani la credința creștină. Pentru a scăpa cu viață, patriarhului i s-a propus să treacă la credința musulmanilor, dar refuzând, acesta fost omorât în ziua de 18 iulie a anului 1659. Având în vedere destinul tragic al înaintașului său, patriarhul *Maxim* (1655-1674) a evitat să aibă legături cu Rusia, dar pentru a putea plăti dările din ce în ce mai mari față de turci, acest ierarh a călătorit în anul 1662 în Țara Românească cu scopul de a aduna ajutoare. După exemplul înaintașului său, și patriarhul Maxim a călătorit foarte mult prin eparhiile Bisericii sale, dar el a întrerupt orice legături cu Roma. Totodată, fiind un om învățat, și acest patriarh a adunat multe cărți și manuscrise. Spre finalul păstoririi sale, patriarhul Maxim a făcut un pelerinaj la Locurile Sfinte. În 1674, acesta s-a retras din scaun din motive de sănătate, trecând la cele veșnice la Peć, în anul 1680.

X.3.b. *Cele două Mari Migrații ale sârbilor*

Înainte de a se retrage din scaun, patriarhul Maxim I l-a propus în rangul de Mitropolit de Peć pe *Arsenie al III-lea Cernoević* (1674-1690),

care l-a urmat pe tronul patriarhal. Arsenie se născuse în Muntenegru și a plecat de tânăr la Peć, unde a devenit un apropiat al patriarhului Maxim I, pe care l-a numit mai târziu „tatăl și dascălul meu". Ajuns mitropolit și apoi patriarh, Arsenie a vizitat multe eparhii din Patriarhia Sârbă, străduindu-se să îi zidească sufletește pe credincioșii săi. În anul 1682, acesta a realizat un pelerinaj în Țara Sfântă, unde a fost foarte bine primit de patriarhul Ierusalimului Dositei Notaras. Patriarhul sârb s-a împotrivit asupririi otomane, astfel că, odată întors în Serbia, în anul 1683, a primit cu mare bucurie vestea înfrângerii turcilor la Viena. În urma respingerii lor la Viena, turcii au continuat lupta lor mai ales în sudul Dunării până în anul 1699, când războiul s-a terminat prin pacea de la Carloviț. Sârbii din sudul Dunării au fost foarte expuși prigoanei turcești, cea mai aspră desfășurându-se între anii 1687-1689, în timpul lui Jegen Osman Pașa, care l-a luat prizonier pe patriarhul Arsenie, condiționând eliberarea lui doar în urma plății sumei de 10.000 de taleri. În urma acestui eveniment, patriarhul, înțelegând că viața îi era pusă în pericol, s-a hotărât să părăsească teritoriul ocupat de turci, mai ales că aceștia îl acuzau de primirea unor sume de bani din partea habsburgilor, pentru susținerea luptei împotriva Imperiului Otoman.

În anul 1688, armata austrică a eliberat de sub ocupația otomană orașul Belgrad și Serbia centrală, inclusiv cetatea Peć, reședința patriarhală. Cu acest prilej, patriarhul s-a întâlnit cu comandantul armatei austriece, întâlnire în urma căreia acesta a trimis o circulară tuturor episcopilor sârbi, prin care le recomanda colaborarea numai cu austriecii. În anul 1690, turcii i-au respins pe austrieci și au reocupat cea mai mare parte din Serbia. În fața pericolului de a cădea victimă răzbunării turcilor, patriarhul Arsenie a pornit în fruntea unui grup de sârbi – aproximativ 60.000-70.000 de persoane – spre nord, în ceea ce s-a numit *Marea Migrație Sârbă* sau, mai exact, *Prima Mare Migrație Sârbă*, din teritoriile sârbe în teritoriul Imperiului Habsburgic. Sub conducerea patriarhului Arsenie, sârbii s-au întrunit în ziua de 16 iunie 1690 la Belgrad, într-o adunare populară, hotărând acceptarea împăratului Leopold I (1655-1705) ca rege al sârbilor și continuarea luptei împotriva turcilor.

Împăratul Leopold a acordat o serie de privilegii sârbilor din imperiu aflați sub conducerea patriarhului Arsenie, acestea stând mai târziu la baza formării regiunii sârbești Voivodina. În urma înțelegerii cu împăratul, populația sârbă condusă de patriarhul Arsenie a trecut râurile Sava și Dunărea, avansând până dincolo de Buda, în regiunea orașului *Szentendre* (Sfântul Andrei). Odată stabiliți aici, aceștia au trebuit să facă față presiunilor romano-catolicilor pentru acceptarea credinței lor, iar patriarhul Arsenie al III-lea a fost recunoscut doar ca mitropolit. În luna decembrie a anului 1690, neobositul patriarh a obținut din partea împăratului de la Viena o *Diplomă de protejare* a sârbilor și a credinței lor. În urma încheierii păcii de la Carloviț, prin semnarea tratatului dintre Liga Sfântă și Imperiul Otoman din 26 ianuarie 1699, Viena a renunțat la sprijinul sârbilor în zona de graniță. În consecință, privilegiile acestora acordate de împăratul Leopold I nu au mai fost respectate, iar patriarhul a fost declarat mitropolit doar al sârbilor proaspăt imigrați în imperiu și nu al celor de la sudul Dunării. Situația sârbilor s-a îmbunătățit abia după anul 1703, în urma răscoalei ungurilor sub Francisc Rákóczi al II-lea. Patriarhul Arsenie al III-lea a murit la Viena în anul 1706 și a fost înmormântat la Mănăstirea Kruședol din Voivodina.

După prima mare emigrare a sârbilor din Serbia, mai ales din Kosovo și Metohia, turcii au adus în aceste regiuni depopulate albanezi trecuți la islam, care, fiind avantajați față de populația sârbă răsfirată, s-au așezat acolo pentru totdeauna. Astfel teritoriile în care se formase identitatea și credința sârbilor au ajuns să fie ocupate în majoritate de musulmani. În ceea ce privește șirul patriarhilor de Peć, acesta a continuat după plecarea patriarhului Arsenie al III-lea, primul urmaș al acestuia fiind patriarhul *Calinic I* (1691-1710), grec de neam și rudă a marelui arhonte din Fanar Alexandru Mavrocordat. Deși numit patriarh, Calinic I nu a fost recunoscut de majoritatea credincioșilor și a ierarhilor rămași în Serbia, cel puțin atât timp cât a trăit patriarhul Arsenie al III-lea, care era apreciat drept patriarhul tuturor sârbilor. La un an de la trecerea la cele veșnice a patriarhului Arsenie, sârbii din Imperiul Habsburgic au organizat o mare adunare la Carloviț, la care au hotărât rămânerea în

comuniune cu Patriarhia de Peć, dar organizarea unei mitropolii autonome pentru sârbii din imperiu, la Mănăstirea Kruședol. La rândul său, pentru păstrarea unității Bisericii Sârbe, patriarhul a recunoscut această mitropolie. Calinic I a murit la Timișoara în anul 1710. Urmașul său, patriarhul *Atanasie I* (1711-1712), s-a străduit să strângă legăturile cu Mitropolia de Kruședol, pentru a întări unitatea întregii Biserici Sârbe, dar a murit după mai puțin de un an de la înscăunarea sa.

O nouă încercare privind unitatea Bisericii Sârbe a apărut în timpul păstoririi patriarhului *Moise Rajović* (1712-1726), atunci când, în urma războiului dintre austrieci și turci din anii 1716-1718, au fost eliberate teritoriile de nord ale Serbiei, în care erau cuprinse orașul Belgrad și Banatul Sârbesc, unde, în anul 1718, a fost restaurat regatul Serbiei. Ca urmare a acestor evenimente, la Belgrad a fost înființată o mitropolie autonomă, recunoscută de patriarhul Moise și pusă sub păstorirea mitropolitului Moise Petrović. În anul 1725, fiind bătrân și bolnav, patriarhul Moise Rajović l-a numit ca urmaș al său pe mitropolitul Arsenie de Raška, trecând la cele veșnice la scurtă vreme după aceasta, în primăvara anului 1726. Noul patriarh, *Arsenie al IV-lea Jovanović Șakabent* (1726-1737) a purtat titulatura de „*Arhiepiscop de Peć și Patriarh al tuturor sârbilor, bulgarilor și al Iliriei*". Asemenea multora dintre înaintașii săi, acesta a efectuat nenumărate vizite pastorale în eparhiile aflate sub jurisdicția lui.

După eliberarea Belgradului de către austrieci, patriarhul Arsenie al IV-lea a fost așteptat acolo ca un mare simbol a identității tuturor sârbilor. Între anii 1737-1739, a izbucnit un nou război între turci și austrieci, în urma căruia otomanii au reuși din nou ocuparea teritoriilor pierdute în conflictul anterior, inclusiv Belgradul, iar „regatul Serbiei" a fost desființat. Pentru atitudinea sa înverșunată antiotomană și ca urmare a acuzelor de colaborare cu puterea austriacă, patriarhul Arsenie al IV-lea a fost nevoit să fugă din fața turcilor, reușind să treacă, în anul 1739, alături de o mare mulțime de credincioși sârbi, în teritoriile austriece și așezându-se în zona de graniță dintre cele două imperii. Această emigrație este considerată *A doua Mare Migrație a sârbilor* din

Serbia în Imperiul Habsburgic. Cu aprobarea Curţii de la Viena, patriarhul Arsenie al IV-lea a devenit mitropolit al tuturor sârbilor din Imperiul Habsburgic, stabilindu-şi reşedinţa la Carloviţ, unde a păstorit între anii 1739-1748. Deşi aflat în Imperiul Habsburgic, întâistătătorul sârb a continuat să păstreze strânse legături cu sârbii rămaşi sub autoritatea otomană.

X.3.c. *Ultimii ani ai Patriarhiei de Peć*

În anul 1739, cu aprobarea Patriarhiei Ecumenice, Înalta Poartă l-a depus pe patriarhul Arsenie al IV-lea, în locul lui fiind numit un ierarh grec, *Ioanichie al III-lea* (1739-1746), un ierarh care nu s-a bucurat de dragostea poporului sârb. Confruntându-se cu prea multe datorii ale Patriarhiei de Peć, ca urmare a faptului că turcii pretindeau perceperea impozitului şi pentru sârbii care emigraseră, patriarhul Ioanichie al III-lea s-a retras din scaunul patriarhal, plecând la Constantinopol, unde a ajuns patriarh ecumenic, tot cu numele de Ioanichie al III-lea (1761-1763). În anul 1742, sârbii au reuşit să aibă din nou un patriarh sârb, în persoana lui *Atanasie al II-lea Gavrilović* (1746-1752). Noul întâistătător s-a străduit să consolideze eparhiile sufragane lui. În acest sens, el a făcut mai multe vizite, de la mănăstirea bulgărească Rila, aflată în acea perioadă în jurisdicţia Patriarhiei de Peć, şi până la Sarajevo, şi din Muntenegru până la Belgrad, unde în anul 1750, l-a instalat în scaunul de mitropolit pe Vasile Petrović. Patriarhul Atanasie al II-lea s-a străduit, de asemenea, să păstreze bune legături cu Mitropolia de Carloviţ, eparhie de unde primea cărţi tipărite pentru nevoile Bisericii sale.

Lui Atanasie al II-lea i-au urmat doi patriarhi de asemenea sârbi, dar care au păstorit foarte puţin, şi anume *Gavriil al II-lea* (doar în a doua jumătate a anului 1752) şi respectiv *Gavriil al III-lea* (1753-1755). În timpul lui Gavriil al III-lea, Patriarhia de Peć a trecut prin mari tulburări, mai ales de ordin financiar, astfel că, supus presiunilor, acest patriarh a fost nevoit să se retragă din scaun în anul 1755. Instabilitatea din sânul Patriarhiei Sârbe s-a manifestat prin faptul că pe parcursul anului

1755 au păstorit patru patriarhi: *Gavriil al III-lea*, *Vicențiu (Vikentije) I Ștefanović*, *Paisie al II-lea*, grec de neam, dar care activase mulți ani în cadrul Bisericii Sârbe, și *Gavriil al IV-lea*, tot cu origini grecești. Din anul 1758 până în anul 1766 au urmat încă trei patriarhi, și anume: grecul *Chiril al II-lea* (1758-1763), *Vasile Iovanović* (1763-1765) și *Calinic al II-lea* (1765-1766), de asemenea de origine greacă. Din cauza situației financiare tot mai precare a Patriarhiei de Peć, patriarhii Chiril al II-lea și Vasile Iovanović au fost depuși, iar Calinic al II-lea a demisionat. Totodată, printr-o scrisoare, acesta din urmă, împreună cu alți cinci episcopi, a cerut de la Constantinopol desființarea acestei patriarhii. Ca urmare a acestui fapt, începând cu data de 11 septembrie a anului 1766, Patriarhia Ecumenică a cerut Înaltei Porți desființarea scaunului patriarhal de Peć și transferarea tuturor eparhiilor care fuseseră dependente de acesta în jurisdicția Patriarhiei de Constantinopol.

Întâistătătorii celei de-a doua Patriarhii de Peć au păstorit poporul sârb sub stăpânirea otomană într-o perioadă când Biserica era singura structură instituțională proprie acestui popor. Astfel, Biserica Ortodoxă a asigurat coeziunea socială și a păstrat identitatea etnică și credința ortodoxă a sârbilor, în ciuda faptului că întâistătătorii ei din această perioadă au fost în majoritate greci.

X.4. Biserica Ortodoxă Sârbă de la a doua desființare a Patriarhiei Sârbe până la restaurarea sa definitivă

X.4.a. *Biserica Sârbă în jurisdicția Patriarhiei Ecumenice (1766-1879)*

După desființarea Patriarhiei de Peć, cetatea Belgrad a devenit centrul bisericesc al sârbilor din Imperiul Otoman. În anul 1766, această cetate făcea parte din pașalâcul cu același nume. În urma războiului austro-turc din anii 1788-1791, ea a fost eliberată pentru scurtă vreme de sub dominația otomanilor, dar la scurt timp a intrat iarăși în sfera de

influență a acestora. De fiecare dată când turcii ocupau iarăși teritoriile pierdute, declanșau tot mai aspre persecuții împotriva populației sârbe. Astfel, în anul 1801, ienicerii din Pașalâcul de Belgrad s-au răsculat, ucigându-l pe pașa Hagi Mustafa, iar pentru a-i intimida pe sârbi, în februarie 1804, aceștia au masacrat 70 de reprezentanți ai sârbilor. Acest masacru a reprezentat cauza care a dus la prima răscoală a sârbilor împotriva turcilor dintre anii 1804-1813. În ianuarie 1806, cetatea Belgradului a fost eliberată de sub turci de răsculații sârbi aflați sub comanda lui *Đorđe Petrović*, cunoscut sub numele de *Karageorge*, adică George cel Negru. În anul 1807, a fost constituit la Belgrad un „guvern sârb", iar în anul 1808 scriitorul Dositei Obradović a înființat aici o „Școală înaltă", care mai târziu a devenit Universitatea din Belgrad. Cinci ani mai târziu, în anul 1813, turcii au reușit să ocupe din nou orașul Belgrad, ceea ce a dus, în anul 1815, la a doua răscoală a sârbilor, sub conducerea lui Miloš Obrenović, care a deschis calea unor negocieri între sârbi și Înalta Poartă. În urma unei recunoașteri limitate, sârbii s-au organizat într-un principat sub autoritatea otomană, condus de principele *Miloš Obrenović* (1815-1839). Din cauza faptului că turcii au păstrat pentru un timp fortăreața Kalemegdan din Belgrad, sârbii și-au stabilit capitala provizorie la Kragujevac. Sultanul Mahmud al II-lea (1808-1839) a recunoscut oficial autonomia Serbiei în anul 1830.

În urma desființării Patriarhiei de Peć, Patriarhia Ecumenică a numit în Serbia numai ierarhi greci, care nu s-au îngrijit îndeaproape de credincioșii sârbi. În această perioadă, centrul bisericesc al sârbilor era reprezentat de Mitropolia de Belgrad, iar mitropoliții greci care au păstorit această eparhie au fost: *Dionisie Papazoglu* (1784-1791), *Metodie* (1791-1801), *Leontie Lambrović* (1801-1813), *Dionisie al II-lea* (1813-1815), *Agatanghel* (1816-1826), *Chiril* (1826) și *Antim* (1827-1831). Singurul ierarh sârb din această perioadă a fost *Meletie Niksić*, episcop de Șabaț, ales în anul 1816. În anul 1809, mitropolitul Leontie era pe punctul de a fi expulzat de către sârbi, dar a fost salvat la intervenția Rusiei. Acest mitropolit s-a retras, într-un final, în anul 1813. În locul său, conducătorul Karageorge l-a numit ca mitropolit la Belgrad pe

călugărul Milentie Stevanovici, dorind ca acesta să fie hirotonit în această treaptă în Rusia. În ciuda dorinței conducătorului sârb, rușii nu au acceptat această propunere, considerând că Biserica Sârbă nu era autonomă. Situația Bisericii Sârbe s-a îmbunătățit în urma tratatelor de la Akkerman (1826) și de la Adrianopol (1829), care au garantat sârbilor libertatea de cult și dreptul de a-și alege singuri ierarhii. Pe baza acestor acorduri internaționale, sultanul Mahmud al II-lea a garantat sârbilor prin două *hatișerifuri* – unul din august 1830, iar celălalt din decembrie 1838 – dreptul de a-și alege mitropolitul și episcopii, dar sârbii rămâneau în continuare sub jurisdicția Patriarhiei Ecumenice, care urma să îi investească pe mitropoliții aleși, fără însă ca aceștia să fie obligați a se prezenta personal în capitala imperiului.

Pe baza acestor drepturi, prințul Miloš Obrenović l-a numit pe primul mitropolit sârb, *Meletie Pavlović* (1831-1833), care, în anul 1831, a călătorit la Constantinopol pentru a fi hirotonit. Statutul Bisericii Sârbe după obținerea autonomiei politice a fost definit printr-un acord între Principatul Serbiei și patriarhul ecumenic Constanțiu I (1830-1834), de la începutul anului 1832. Această convenție conținea opt articole, prin care era precizat, printre altele, că Patriarhia Ecumenică nu se opune alegerii ierarhilor sârbi și că titlul mitropolitului de Belgrad era „*Mitropolitul Belgradului și al întregii Serbii*". De asemenea, prin această convenție, care a stat la baza relațiilor dintre Biserica Sârbă din Imperiul Otoman și Patriarhia Ecumenică între anii 1832-1879, erau clarificate și unele aspecte de ordin financiar. Mitropolitului Meletie i-a urmat mitropolitul *Petru Iovanović* (1833-1859).

În anul 1879, principele Milan al IV-lea Obrenović, împreună cu *Mihail Iovanović* (1859-1881, 1889-1898), mitropolitul de Belgrad, a adresat patriarhului ecumenic Ioachim al III-lea (1878-1884, 1901-1912) o scrisoare prin care solicita autocefalia Bisericii Sârbe. Dorința celor doi conducători a fost îndeplinită printr-un *Tomos patriarhal și sinodal* din octombrie 1879. Potrivit acestui *tomos*, Sinodul Bisericii Ortodoxe Sârbe era format din arhiepiscopul Belgradului și din întâistătătorii altor patru eparhii. În anul 1882, Principatul Serbiei a fost ridicat la rang de Regat.

Relațiile dintre Biserica Ortodoxă Sârbă și puterea politică din Serbia au fost adesea încordate. Mitropolitul Mihail Iovanović a intrat în conflict cu primul rege sârb, *Milan I Obrenović* (1882-1889), care a încercat să restrângă drepturile Bisericii. Ca urmare a opoziției mitropolitului, acesta a fost suspendat, întorcându-se pe tronul mitropolitan abia după abdicarea regelui Milan în anul 1889. Al doilea arhiepiscop de Belgrad și mitropolit al Serbiei după Mihail Iovanović a fost *Dimitrie Pavlović* (1905-1920), care a devenit și primul patriarh după restaurarea Patriarhiei Sârbe în anul 1920.

X.4.b. *Biserica Sârbă din Imperiului Habsburgic până în anul 1920*

După moartea patriarhului Arsenie al III-lea în anul 1706, în cadrul Bisericii Sârbe din Imperiul Habsburgic a izbucnit o dispută privitoare la posibilitatea ca Mitropolia de Kruședol să rămână în jurisdicția Patriarhiei de Peć, așa cum cerea Patriarhia Ecumenică, sau să devină independentă. În anul 1708, la o adunare a clerului și a reprezentanților mirenilor, numită în limba sârbă *Sabor*, s-a decis ca Mitropolia de Kruședol să rămână sub jurisdicția Patriarhiei de Peć. Tot cu această ocazie, a fost ales ca mitropolit de Kruședol *Isaia Đaković* (1708), care însă a murit la scurt timp după aceea, în locul lui fiind ales *Sofronie Podgoriceanin* (1710-1711). După alegerea mitropolitului Sofronie, patriarhul Calinic I de Peć a recunoscut alegerea acestuia și a acordat un statut de autonomie Mitropoliei de Kruședol. Mitropolitul Sofronie a murit la numai un an după înscăunarea sa, iar mitropolia a rămas doi ani fără conducător. În anul 1713, un alt *Sabor* l-a ales în demnitatea de mitropolit pe *Vincențiu Popović* (1713-1725).

În timpul războiului austro-turc din anii 1716-1718, Mănăstirea Kruședol a fost distrusă de turci, astfel că mitropolitul Vincențiu a mutat reședința mitropoliei în orașul Carloviț. În urma tratatului de pace de la Passarowitz (1718), prin care s-a încheiat acest război, Imperiul Habsburgic și-a extins sfera de influență în Serbia, incluzând între granițele sale și orașul Belgrad, care a devenit o parte a Voivodinei. Astfel, în anul

1718, Biserica Ortodoxă Sârbă din Voivodina avea doi mitropoliți, pe *Vincențiu de Carloviț* și pe *Moise Petrović de Belgrad* (1713-1730). În urma acordului de la Passarowitz, turcii au cedat austriecilor și Oltenia până în anul 1739, când aceasta a fost iarăși ocupată de către turci. Între anii 1726-1739, în perioada de stăpânire austriacă asupra Olteniei, scaunul episcopal de la Râmnic a figurat în lista scaunelor episcopale încadrate Mitropoliei de Carloviț. După anul 1718, sârbii doreau unirea celor două scaune mitropolitane de la Belgrad și Carloviț, dar Curtea de la Viena prefera păstrarea lor separat, pentru a le putea controla mai bine. Ca urmare a acestui fapt, sârbii s-au întrunit într-un *Sabor* la Novi-Sad, unde au hotărât ca, după moartea mitropolitului de Carloviț, locul său să fie luat de mitropolitul de Belgrad. Totodată, în anul 1721, patriarhul *Moise de Peć* (1712-1726) publica o *Gramată patriarhală* prin care confirma autonomia Mitropoliei de Belgrad și aproba hotărârea *Saborului* de la Novi-Sad. După moartea mitropolitului Vincențiu de Carloviț, o adunare reunită la Carloviț în 1726 a aprobat unirea celor două scaune mitropolitane sub numele de Mitropolia de Carloviț-Belgrad și sub conducerea mitropolitului *Moise Petrović*. Astfel, de atunci și până în prezent, patriarhul Bisericii Sârbe poartă titlul de Mitropolit de Belgrad-Carloviț. Mitropolitul Moise și urmașii săi s-au străduit să înființeze școli și să publice cărți, mai ales cu ajutorul țarului Petru cel Mare al Rusiei.

Între anii 1736-1739 a avut loc un nou război între turci, pe de o parte, și austrieci aliați cu rușii, pe de altă parte, război încheiat cu pacea de la Belgrad din anul 1739, prin care turcii ocupau iarăși teritoriul sârb de la sud de râurile Sava și Dunăre. În urma acestei împărțiri, cetatea Belgradului cu teritoriile aferente au intrat iarăși sub ocupația otomană, iar Mitropolia Belgradului a trecut în jurisdicția directă a Patriarhiei de Peć. După desființarea acestei patriarhii în anul 1766, Mitropolia Belgradului a rămas coordonatoarea Bisericii Sârbe din teritoriul aflat sub ocupația otomană până la independența țării. Ca urmare a stabilirii patriarhului Arsenie al IV-lea Iovanović în Imperiul Habsburgic și alegerii sale în demnitatea de mitropolit al sârbilor de aici, în anul 1743 împărăteasa Maria Tereza (1740-1780) l-a recunoscut pe ierarhul sârb

în această demnitate, confirmând, totodată, și privilegiile acordate sârbilor de către socrul ei, împăratul Leopold I.

Deși politica religioasă a Imperiului Habsburgic pe parcursul secolului al XVIII-lea avea în vedere unirea supușilor ortodocși ai împăratului cu Biserica Romano-Catolică, totuși, având în vedere faptul că o mare parte din armata imperială era formată din sârbi, Curtea de la Viena a avut o altă atitudine față de aceștia, în comparație cu românii ardeleni sau cu rutenii ortodocși. Sârbii au profitat de avantajul lor și, pe tot parcursul celei de-a doua jumătăți a secolului al XVIII-lea, au adresat Curții de la Viena numeroase solicitări, printre acestea numărându-se cea referitoare la acordarea soldaților sârbi a acelorași grade și recompense precum cele primite de austrieci sau nemți, cea privitoare la finanțarea școlilor pentru sârbi ș.a. În anul 1752, mitropolitul *Pavel (Pavle) Nenadović de Carloviț* (1749-1768) a intervenit pe lângă Maria Tereza, cerând întreruperea presiunilor uniaților asupra sârbilor ortodocși din Slovenia și Croația. În urma acestui protest, împărăteasa a dispus încetarea persecuțiilor împotriva sârbilor, dar a și interzis ca sârbii să mai construiască biserici sau mănăstiri în alte teritorii decât în acelea în care aceștia erau majoritari. De asemenea, în anul 1770, împărăteasa a publicat un *Regulament al privilegiilor* (*Regulamentum Privilegiorum*), prin care erau anulate drepturile sârbilor de a fi „un stat în stat". Tot prin acest regulament se prevedea ca Biserica să fie separată de Stat, respectiv de structurile politice, și să se ocupe în exclusivitate de treburile spirituale și nu de cele sociale, ierarhii nemaiavând dreptul de control asupra mănăstirilor. De asemenea, printre prevederi se număra reducerea numărului sărbătorilor religioase ortodoxe, scoaterea din calendarul sârb a sfinților ruși ș.a.

În anul 1770, Mitropolia de Carloviț cuprindea nouă eparhii, între care se număra și Episcopia ortodoxă română a Sibiului, înființată în anul 1761, dar ocupată până în anul 1811 de către ierarhi sârbi. Ca urmare a publicării regulamentului din anul 1770, toate eparhiile din Mitropolia de Carloviț au fost afectate, provocând un val de proteste în rândul populației sârbe din imperiu. Pentru aplanarea conflictelor,

împărăteasa publica, în anul 1777, un al doilea regulament, în care preciza că episcopii sârbi ar fi fost de acord cu propunerile primului regulament, dar că unii credincioși erau împotrivă. De asemenea, în anul 1779, aceasta publica un document intitulat *Rescriptum Declaratorium*, prin care afirma vechile privilegii ale sârbilor, dar cu câteva schimbări.

O nouă schimbare în ceea ce privește comunitățile de sârbi din Imperiul Habsburgic a avut loc între anii 1751-1753, odată cu desființarea graniței stabilite de-a lungul Tisei, moment în care aproximativ 10.000 de sârbi au emigrat în sudul Imperiului Rus, respectiv în Ucraina de astăzi, unde cu timpul s-au integrat complet în rândul populației locale. Ca urmare a acestei migrații, mitropolitul Pavel Nenadović a reușit să obțină unele concesii din partea Vienei.

În anul 1770, în timpul păstoririi mitropolitului *Iovan Georgievič* (1769-1773), sârbii au obținut dreptul de a dispune de o tipografie cu litere chirilice, în schimbul promisiunii de a nu mai importa cărți din Rusia. De asemenea, în timpul mitropolitului *Moise al II-lea* (1781-1790), scaunul de episcop ortodox român de la Cernăuți a fost ridicat la rang de Mitropolie, iar această eparhie a fost pusă doar sub „jurisdicția spirituală" a Mitropoliei de la Carloviț. În anul 1873, Mitropoliei de Cernăuți i-au fost subordonate episcopiile de Zadar și Kotor din Dalmația, în urma căruia această mitropolie a primit numele de *Mitropolia Bucovinei și Dalmației.*

Mitropolitul de Carloviț *Ștefan Stratimirović* (1790-1836), ales la Timișoara, a deschis la Carloviț, în anul 1791, un gimnaziu, iar în anul 1794, un seminar. Acest mitropolit era un rusofil convins, foarte tradiționalist, intrând în conflict cu intelectualii sârbi care luptau pentru europenizarea lor. Tendințele laicizante din rândul sârbilor s-au manifestat mai puternic după Revoluția din anul 1848 care a cuprins întreaga Europă. În fața acelor provocări, mitropolitul *Iosif Raiacić* (1842-1861) a convocat un *Sabor* la Carloviț, în zilele de 13-15 mai 1848, la care Voivodina a fost declarată ducat autonom în cadrul Imperiului Habsburgic. Tot atunci, *Ștefan Șuplicats*, un colonel din armata austriacă, dar cu origini sârbești, a fost numit duce sau voievod, iar mitropolitul Iosif a fost declarat patriarh. Deși la început Viena nu a

acceptat revendicările adunării de la Carloviț, totuși, ținând cont de suportul pe care sârbii îl acordaseră în confruntările armate împotriva revoluționarilor unguri din anul 1848, noul împărat Franz Josef (1848-1916) a aprobat, în decembrie 1848, aproape toate propunerile acestei adunări.

O nouă problemă a apărut la sfârșitul anului 1848, după moartea lui Ștefan Șuplicats, atunci când împăratul și-a adăugat la titlurile sale pe cel de duce al Voivodinei, iar, din anul 1860, pe acela de mare duce. Titlul de patriarh al lui Iosif Raiacić a rămas, mai ales că Viena aprecia separarea bisericească între Carloviț și Belgrad prin ridicarea la rang de Patriarhie a Mitropoliei de Carloviț. Urmașul patriarhului Iosif a fost *Samuel Mașirević* (1864-1870), în timpul căruia, în anul 1864, s-a produs separarea amicală între români și sârbi prin înființarea Mitropoliei Transilvaniei sub Sf. Mitropolit Andrei Șaguna. De asemenea, în timpul păstoririi aceluiași patriarh, în anul 1867, ungurii au obținut ridicarea Ungariei la rang de Regat, împăratul de la Viena fiind, în același timp, și rege al Ungariei, în sistem de dublă monarhie. În urma acestei restructurări, Voivodina a fost încadrată regatului Ungariei, sârbii devenind cetățeni de categoria a treia.

În această perioadă, în rândul sârbilor a izbucnit o mare dispută referitoare la modul în care adunările (*sabor*) erau percepute, și anume ca simple întruniri bisericești, așa cum considera Viena, sau ca adevărate întruniri naționale. După moartea patriarhului Samuel, Viena a refuzat recunoașterea altui patriarh. Abia în anul 1882 a fost recunoscut ca patriarh *Gherman Angelić* (1882-1888), care s-a afirmat prin activitatea sa de înființare a mai multor școli. Acestuia i-au urmat patriarhii *Gheorghe Brancović* (1890-1907) și respectiv *Lucian Bogdanović* (1908-1913). În anul 1912, în timpul păstoririi acestuia din urmă, ungurii au desființat Patriarhia de Carloviț, dorind mutarea ei la Budapesta, după ce în anul 1907, impuseseră maghiarizarea tuturor școlilor sârbești. Primul Război Mondial a pus capăt acestor presiuni, iar la 25 noiembrie 1918 Voivodina s-a unit cu Serbia, în timp ce în anul 1920 scaunul mitropolitan de la Carloviț s-a unit cu cel de la Belgrad.

X.4.c. *Biserica Sârbă din Muntenegru*

Muntenegru, astăzi stat independent de pe coasta dalmată a Mării Adriatice, a făcut parte din Imperiul Sârb medieval și a manifestat întotdeauna veleități de independență. În anul 1499, Muntenegru a fost ocupat de turci, care însă nu au reușit niciodată să stăpânească în sens strict această țară montană rebelă. Puterea locală a fost exercitată în Muntenegru de către cnejii locali chiar și sub turci, aceștia plătindu-și impozitele față de Înalta Poartă în schimbul păstrării unei autonomii reduse. Din punct de vedere religios, locuitorii acestei țări erau sârbi ortodocși, care însă au trăit multe secole izolați de marea masă a sârbilor, de aceea unii dintre ei pretind astăzi că nu sunt sârbi, ci muntenegreni. La întemeierea Bisericii Ortodoxe Sârbe de către Sfântul Sava, în Muntenegru a fost înființată episcopia de Zeta, în anul 1219, iar după ridicarea Bisericii Sârbe la rang de Patriarhie, scaunul de Zeta a devenit mitropolie. Centrul acestei eparhii a fost la început în orașul Kotor, pe coastă, dar în anul 1485, sub mitropolitul *Visarion* (1484-1494), acesta a fost mutat la Mănăstirea Cetinie. Aici, în anul 1494, a fost tipărită prima carte de slujbă în limba slavonă pentru sârbi, respectiv un *Octoih*. Mănăstirea Cetinie a fost distrusă de turci, pentru prima dată, în anul 1692. În fața asupririi otomane, muntenegrenii au făcut apel la venețieni, cu care au rămas în contact multă vreme. Totodată, mitropolitul *Daniel Petrović* (1697-1735) a cerut ajutorul țarului Petru cel Mare, fapt pentru care muntenegrenii au fost și mai aspru asupriți de către turci, mai ales după ce țarul rus a intrat în război cu Imperiul Otoman.

Cu mitropolitul Daniel Petrović a început succesiunea ierarhilor bazată pe rudenia unchi-nepot, reprezentanții acesteia stând, între anii 1697-1851, nu numai în fruntea Bisericii Ortodoxe, ci și a statului din Muntenegru. Mitropolitul Daniel și urmașii săi au purtat cognomenul de *Njegoș*, după localitatea de unde proveneau, Njeguši. În timpul stăpânirii otomane, a apărut în societatea muntenegreană un fenomen, și anume acela al convertirii unor sârbi la islam. Față de acest pericol, mitropolitul Daniel a dispus luarea unor măsuri aspre, mergând până la eliminarea

fizică a *poturițe*-lor, adică a celor care se turciseră. În anul 1714, Mănăstirea Cetinie, care fusese restaurată, a fost din nou distrusă de turci, care doreau prinderea și uciderea mitropolitului Daniel. Deși urmărit, ierarhul muntenegrean a reușit să scape prin Veneția și a ajuns în Rusia. În anul 1716, mitropolitul Daniel s-a întors prin Veneția în Muntenegru și s-a instalat în cetatea muntenegreană Budva, aflată sub stăpânire venețiană. De acolo, curajosul vlădică a coordonat reconstruirea Mănăstirii Cetinie și a altor lăcașuri distruse de turci. Încă din timpul vieții, mitropolitul Daniel a numit ca succesor pe nepotul său *Sava Petrović* (1735-1781). În fața greutăților, mitropolitul Sava a plecat și el în Rusia, unde a stat doi ani (1742-1744) și de unde s-a întors plin de daruri. După desființarea Patriarhiei de Peć, penultimul patriarh sârb, *Vasile*, s-a retras în Muntenegru, unde a provocat o serie de tulburări, astfel că în anul 1773 a fost expulzat din acest ținut. Deși după anul 1766 titlul de mitropolit de Muntenegru a fost desființat, totuși muntenegrenii au continuat să îl numească pe conducătorul lor bisericesc cu acest titlu.

Biserica din Muntenegru a cunoscut o perioadă de înflorire sub mitropolitul *Petru I Petrović* (1784-1830), care a fost ales de o Adunare formată din peste 1.000 de reprezentanți ai poporului și ai mănăstirilor din Muntenegru. După alegerea sa, mitropolitul Petru I a dorit să fie hirotonit episcop de către patriarhul Rusiei, dar, cum acest lucru era imposibil, hirotonia a fost realizată în anul 1784, la Carloviț, de către mitropolitul Moise al II-lea. Fiind un rusofil înfocat și sperând să obțină ajutoare din Rusia, mitropolitul Petru Petrović a călătorit în Rusia, unde însă nu a fost bine primit și unde nu a obținut niciun ajutor. Acest ierarh a înregistrat mari succese pe plan intern, mai întâi prin înfrângerea unui atac al turcilor, în urma căruia la teritoriul muntenegrean a fost adăugat și teritoriul Brda, sau al culmilor muntoase. La inițiativa acestui ierarh a fost adoptat în Muntenegru primul *Cod de legi* al acestei țări, la început compus din 16 articole. Două dintre aceste articole se refereau la practica foarte răspândită a *vendetei sângelui*, iar pentru eradicarea acestei practici se prevedea pedeapsa cu moartea pentru cei care o practicau. În anul 1830, după moartea mitropolitului Petru I, în scaunul rămas vacant a fost ales nepotul acestuia, care a păstorit cu numele de *Petru*

al II-lea *Petrović* (1830-1851) și care a plecat în Rusia pentru a fi hirotonit. La Sankt Petersburg, Sinodul Dirigent al Bisericii Ortodoxe Ruse l-a recunoscut pe Petru ca episcop al Muntenegrului, după care a fost hirotonit. Episcopul Petru al II-lea s-a remarcat mai ales pe plan social și cultural, deschizând prima școală în Muntenegru și instalând, în anul 1835, o tipografie, la care au fost tipărite atât cărți de cult, cât și manualele școlare. Episcopul Petru al II-lea s-a remarcat și a rămas în istoria culturii sârbe și ca unul dintre cei mai reprezentativi poeți ai vremii sale.

În anul 1851, o adunare a poporului l-a ales pe *Daniel Petrović* ca nou episcop, dar înainte ca acesta să fie hirotonit ierarh, administrația de stat a fost separată de cea bisericească, noul ales fiind numit în fruntea statului muntenegrean. În primăvara anului 1852, o altă adunare a declarat înființarea Principatului Muntenegru, iar *Daniel Petrović* a fost ales principe (1851-1860), urmând ca noul episcop să fie ales și numit de către guvern. Noul mitropolit a fost ales abia în anul 1858, în persoana lui *Nicanor Ivanović Niegoș* (1858-1860). După numai doi ani, acesta a fost destituit de noul principe *Nikola Petrović* (1860-1910), iar un nou mitropolit a fost ales abia în anul 1863, în persoana lui *Ilarion al II-lea Roganović* (1863-1882). După alegerea sa, Ilarion a plecat la Sankt Petersburg unde a fost hirotonit episcop. Episcopul Ilarion al II-lea a fost foarte iubit de popor pentru simplitatea sa, dar în timpul său s-a adâncit separarea dintre Biserică și Stat. În anul 1868, o adunare populară a decis ce procentaj din averile bisericești și mai ales mănăstirești să rămână în seama Bisericii și ce procentaj va trece în seama statului, prin purtarea de grijă a principelui. Totodată, aceasta a rânduit ca preoții din fiecare parohie să păstreze câte un registru în care să fie trecute toate datele de botez, cununie și înmormântare.

După obținerea independenței Muntenegrului în anul 1878, ca urmare a înfrângerii turcilor în războiul din 1875-1878, Ilarion al II-lea a devenit mitropolit și a înființat un seminar la Cetinie și o episcopie la Mănăstirea Ostrog. Susținând politica principelui Nikola, mitropolitul Ilarion al II-lea a contribuit la ridicarea nivelului social și educativ al populației din Muntenegru. Acest mitropolit a murit în anul 1882, iar în luna noiembrie a

aceluiași an a fost ales mitropolitul *Visarion al III-lea Liubișa* (1882-1884). Prințul Nikola l-a numit pe mitropolitul Visarion al III-lea atât în fruntea Bisericii, cât și ca „ministru al educației", deoarece școlile erau legate fie de parohii, fie de mănăstiri. Mitropolitul Visarion fusese hirotonit episcop în anul 1878 de către mitropolitul Ilarion și a devenit primul episcop de Kotor. În calitate de mitropolit, Visarion al III-lea s-a remarcat ca un bun organizator și ca autor de diferite texte pe care le trimitea preoților. Visarion a murit la scurt timp după înscăunarea sa ca mitropolit, fiind urmat de mitropolitul *Mitrofan Ban* (1885-1920), care se remarcase prin participarea sa la lupta împotriva turcilor. După alegerea sa ca mitropolit, Mitrofan a plecat și el la Sankt Petersburg pentru a fi hirotonit. Printre multele realizări ale acestui mitropolit în slujba Bisericii sale în vederea îmbunătățirii vieții preoților, s-a numărat înființarea unui fond de pensii pentru aceștia. În anul în care mitropolitul Mitrofan a ajuns în fruntea Bisericii Ortodoxe din Muntenegru, aceasta era formată din două eparhii, 159 de parohii, 198 de biserici și 15 mănăstiri. Acest mitropolit a publicat un *Ghid pentru spovedanie* și *Cele șapte Sfinte Taine ale Noului Testament*, iar în anul 1903, o *Constituție a Sfântului Sinod*, potrivit căreia acest organ suprem al Bisericii era format din episcopi, arhimandriți și trei preoți de mir cu rang superior, iar alegerea noilor ierarhi urma să se facă de către Sfântul Sinod. După cel de-al Doilea Război Balcanic, din vara anului 1913, teritoriul statului Muntenegru s-a extins și a cuprins între granițele sale și orașul Peć, prima reședință a Patriarhiei Sârbe. După moartea mitropolitului Mitrofan Ban în anul 1920, a fost ales tot un mitropolit cu origini muntenegrene, și anume *Gavriil Dojić* (1920-1938), care, în anul 1938, a ajuns patriarh al Bisericii Ortodoxe Sârbe sub numele de *Gavriil al V-lea* (1938-1950).

X.5. Reunificarea Bisericii Sârbe și restabilirea Patriarhiei

Pe parcursul Primului Război Mondial (1914-1918), Biserica Ortodoxă Sârbă a plătit un tribut foarte mare, prin jertfa a aproximativ o mie de preoți, morți sau dispăruți. După încheierea acestei conflagrații

și eliberarea tuturor teritoriilor sârbilor, ale croaților și ale slovenilor, la 1 Decembrie 1918 *Regatul Serbiei* s-a transformat în *Regatul Sârbilor, al Croaților și al Slovenilor*, care în anul 1929 a devenit *Regatul Iugoslaviei* sau al slavilor de sud. Acest regat a fost condus de reprezentanții dinastiei *Karađorđević* până la 29 noiembrie 1943, când a fost înființată *Iugoslavia Federativă Democrată*, care din 29 noiembrie 1945 a devenit *Republica Federativă Populară a Iugoslaviei*, iar de la 7 aprilie 1963 *Republica Federativă Socialistă a Iugoslaviei*. În cadrul acestui stat multietnic, format în anul 1918, au fost încorporate toate vechile teritorii ale sârbilor, precum și cele ale croaților și slovenilor. În preajma Primului Război Mondial, Biserica Ortodoxă Sârbă era răsfirată în șase provincii diferite și în șase jurisdicții distincte, și anume: 1. *Mitropolia din Regatul Serbiei*, cu 5 eparhii: Belgrad, Niș, Jicea, Șabaț și Timok; 2. *Mitropolia din Regatul Muntenegrului*, cu 3 eparhii: Cetinie, Nikšić și Peć; 3. *Patriarhia de Carloviț* din cadrul fostului Imperiu Austro-Ungar, cu 7 eparhii: Carloviț, Vârșeț, Timișoara, Budim, Bacika, Pakraț și Plașki; 4. *Mitropolia de Bosnia și Herțegovina*, cu 4 eparhii: Dobro-Bosnian, Zahum-Herțegovina, Zvornik-Tuzla și Banja Luka-Bihać; 5. *Șapte eparhii* din sudul Serbiei și din Macedonia, care au fost încorporate în Regatul Serbiei abia după Primul Război Balcanic din 1912-1913, iar înainte se aflaseră în jurisdicția Patriarhiei Ecumenice: Skopje, Ras-Prizren, Veleș-Debar, Pelagonia, Prespa-Ohrid, Strumița și Vodeno; 6. *Două eparhii din Dalmația și golful Kotor*, care între anii 1867-1918 au aparținut Mitropoliei Bucovinei și Dalmației: Dalmația-Istra și Golful Kotor.

La 31 decembrie 1918, s-a întrunit la Carloviț prima conferință a tuturor episcopilor sârbi, care au exprimat dorința de unire a tuturor eparhiilor sârbe și au planificat pașii de urmat pentru atingerea acestui scop. Una dintre condițiile premergătoare unirii era reprezentată de clarificarea relațiilor cu Patriarhia Ecumenică și cu Mitropolia Bucovinei și Dalmației de la Cernăuți, în ceea ce privește statutul eparhiilor sârbe care se aflau în acel moment în jurisdicția acestor Biserici. După obținerea acordului din partea Patriarhiei Ecumenice și a Mitropoliei de la Cernăuți, Biserica Sârbă a obținut, în iunie 1920, aprobarea guvernului

și a regelui Petru I al Regatului Serbiei pentru unirea tuturor eparhiilor sârbe într-o singură Biserică. Pe baza acestor pregătiri, în zilele de 9-12 septembrie 1920, mitropolitul Dimitrie Pavlović al Belgradului a convocat *Adunarea tuturor ierarhilor sârbi* la Belgrad, care, sub președinția mitropolitului Mitrofan Ban de Muntenegru, a proclamat restaurarea Patriarhiei Sârbe de Peć și a ales ca prim patriarh pe mitropolitul Dimitrie. Guvernul sârb nu a recunoscut această alegere și a publicat la 23 octombrie același an un *Decret* privind modalitatea de alegere a patriarhului. Astfel, la 12 noiembrie 1920, s-a întrunit *Adunarea Electorală*, formată din episcopi, dar și din mireni și reprezentanți ai autorității de stat, care a ales dintre cei trei candidați propuși pe arhiepiscopul de Belgrad și mitropolit al Serbiei Dimitrie Pavlović ca *„Patriarh sârb al Bisericii Ortodoxe din Regatul Sârbilor, Croaților și al Slovenilor"*.

Restaurarea Patriarhiei Sârbe a fost recunoscută de Patriarhia Ecumenică prin *Tomosul patriarhal și sinodal* semnat de patriarhul Meletie al IV-lea Metaxakis (1921-1923), la data de 19 februarie 1922, prin care Marea Biserică renunța formal la dreptul de jurisdicție asupra eparhiilor care trecuseră în cadrul Patriarhiei Sârbe. Instalarea formală a patriarhului *Dimitrie* (1920-1930) a avut loc în anul 1924 la Peć, în prezența regelui Alexandru Karađorđević (1921-1934), care a dăruit noului patriarh un engolpion cu chipul Sfântului Sava, engolpion care ulterior a fost transmis tuturor urmașilor patriarhului Dimitrie. Pe parcursul păstoririi sale, patriarhul Dimitrie s-a străduit să reorganizeze Biserica sa și mai ales să întemeieze școli necesare pentru pregătirea clerului. Astfel, au fost înființate cinci seminarii teologice în cele mai mari provincii, și anume: la *Carloviț* în Voivodina, la *Sarajevo* în Bosnia-Herțegovina, la *Cetinie* în Muntenegru, la *Prizren* în Serbia-Kosovo și la *Bitolia* în Macedonia. De asemenea, în anul 1920 a fost înființată *Facultatea de Teologie Ortodoxă* din cadrul Universității din Belgrad. Această facultate s-a afirmat în perioada interbelică prin contribuția mai multor mari teologi ruși emigrați, care au predat o perioadă la această facultate. Totodată, tineri teologi sârbi au fost trimiși la studii atât la Atena sau la Cernăuți, cât și în Occident, astfel că teologia sârbă s-a afirmat prin caracterul

el specific. Patriarhul Dimitrie a contribuit personal la editarea unor lucrări reprezentative, aşa cum au fost *Slujba Sfântului Ştefan Lazarević* şi reeditarea *Tipiconului de la Hilandar* al Sfântului Sava. Patriarhul Dimitrie a trecut la cele veşnice la 6 aprilie 1930.

La şase zile după moartea patriarhului Dimitrie, a fost ales patriarhul *Varnava* (1930-1937), originar din Muntenegru, care studiase în Rusia şi care, în anul 1905, a ajuns duhovnicul Legaţiei Sârbe de la Constantinopol. Varnava a călătorit prin Ţara Sfântă, Grecia şi Sfântul Munte, străduindu-se să înveţe cât mai multe lucruri, iar în anul 1910, având cetăţenie turcă, acesta a ajuns episcop al eparhiei de Veles-Debar din Macedonia, care aparţinea încă de Patriarhia Ecumenică. În anul 1920, după ce peregrinase prin Europa Occidentală, episcopul Varnava a fost numit mitropolit de Skopje, de unde, după zece ani, a fost ales patriarh. Prima realizare a patriarhului Varnava a fost adoptarea, la 24 noiembrie 1931, a unui *Statut al Bisericii Ortodoxe Sârbe*, care prevedea reorganizarea acestei Biserici. În acel moment, în Patriarhia Sârbă erau incluse 31 de eparhii, care au fost reduse la 21. Noua organizare avea în vedere stabilirea a cinci scaune mitropolitane cu episcopii sufragane, şi anume: 1. *Mitropolia de Belgrad-Carloviţ*, condusă de patriarh; 2. *Mitropolia de Dabro-Bosnia*, cu reşedinţa la Sarajevo în Bosnia-Herţegovina; 3. *Mitropolia de Zagreb*, în Croaţia; 4. *Mitropolia de Skopje*, în Macedonia; 5. *Mitropolia de Muntenegru şi Litoral*, cu reşedinţa la Cetinie. În perioada interbelică, de Patriarhia Sârbă depindea şi Biserica Ortodoxă din Cehoslovacia, precum şi un vicariat în Albania şi o serie de eparhii din diaspora, care vor fi prezentate la capitolul *Diaspora Ortodoxă*. În cadrul *Statutului* din anul 1931 se prevedea şi înfiinţarea de şcoli ortodoxe parohiale în Serbia şi Muntenegru, astfel de şcoli existând deja în provinciile sârbe care fuseseră încadrate în Imperiul Austro-Ungar.

Relaţiile de la început sensibile între Biserica Sârbă şi Regatul Serbiei, Croaţiei şi Sloveniei s-au agravat în perioada de păstorire a patriarhului Varnava, din cauza proiectului de concordat dintre acest regat şi Vatican. Tratativele dintre cele două state au început la scurt timp după Primul Război Mondial, dar tensiunile dintre reprezentanţii Bisericii

Ortodoxe Sârbe și guvernul de la Belgrad au izbucnit în anul 1935, când acesta din urmă intenționa să încheie tratatul preconizat. Patriarhul Varnava a înaintat guvernului două seturi de critici privitoare la proiectul de concordat. În vara anului 1937, tensiunea creată în jurul problemei concordatului a atins un punct culminant în momentul în care a fost făcută publică știrea conform căreia patriarhul Varnava, la vârsta de numai 57 de ani, se afla pe patul de moarte, bănuindu-se că ar fi fost otrăvit. În urma acestui eveniment, în ziua de 19 iulie a anului 1937 a fost organizată o slujbă pentru însănătoșirea patriarhului, după care credincioșii au pornit într-o procesiune, ajungând la ciocniri cu forțele de ordine. Această confruntare a avut ca rezultat mulți răniți, fapt pentru care slujba menționată este recunoscută și ca *„slujba însângerată"*.

Adunarea parlamentară a aprobat proiectul de concordat în ziua de 23 iulie 1937, iar în noaptea de 23 spre 24 iulie patriarhul Varnava a murit, fapt care i-a incitat și mai mult pe adversarii concordatului. Tulburarea a fost atât de mare, încât guvernul nu a mai îndrăznit să prezinte proiectul de concordat parlamentului, iar odată cu moartea patriarhului, a murit și concordatul. Reprezentanții Bisericii Sârbe au fost atât de porniți împotriva guvernului și parlamentului, încât i-au excomunicat pe toți membrii acestor două organisme care votaseră în favoarea concordatului.

În ceea ce îl privește pe patriarhul Varnava, acesta a rămas în istorie prin multele sale realizări atât pe plan intern, cât și pe plan interortodox. Personalitatea lui a fost atât de puternică, încât mai mulți sloveni au trecut la credința ortodoxă, în timpul său fiind înființată prima parohie ortodoxă sârbă în Slovenia. După trecerea la cele veșnice a patriarhului Varnava, relațiile dintre Biserică și autoritățile de stat iugoslave au continuat a fi tensionate, situația destinzându-se abia în urma promisiunilor guvernului de a nu mai supune parlamentului un alt proiect de concordat.

X.6. Biserica Sârbă în timpul celui de-al Doilea Război Mondial

Suferințele prin care Biserica Ortodoxă Sârbă a trecut pe parcursul celui de-al Doilea Război Mondial au fost ilustrate prin soarta

întâistătătorului ei, a patriarhului *Gavriil (Gavrilo) al V-lea Dojić* (1938-1950), ales în ziua de 21 februarie 1938. Acest patriarh era originar din Muntenegru și studiase la Seminarul din Prizren, apoi la Școala Patriarhiei Ecumenice din insula Halki, după care a obținut titlul de Doctor al Facultății de Teologie de la Universitatea din Atena. După finalizarea studiilor, ieromonahul Gavriil a activat un timp ca secretar al Mănăstirii Hilandar de la Muntele Athos, iar în anul 1911 a ajuns episcop de Prizren, apoi, între anii 1913-1920, a activat ca mitropolit de Peć, de unde a fost transferat, în anul 1920, în demnitatea de mitropolit de Muntenegru și Ținuturile de Coastă. Pe parcursul primilor trei ani de păstorire a sa, patriarhul Gavriil al V-lea a efectuat multe vizite pastorale și s-a străduit să consolideze unitatea Bisericii sale și să afirme rolul ei în societatea iugoslavă.

La 21 martie 1941, guvernul iugoslav a semnat un pact de intrare în război alături de Germania, Italia, Bulgaria și Ungaria. În ciuda hotărârii guvernului, o parte dintre ofițerii și oamenii politici sârbi fideli monarhiei, sprijiniți de patriarh și de mulți episcopi ortodocși, s-au opus acestui act și, în ziua de 27 martie a aceluiași an, a avut loc o lovitură de stat prin care guvernul a fost înlăturat, încercându-se inițierea unor tratative de retragere a Serbiei din Axă. Furios din cauza acestor schimbări, Adolf Hitler a declarat război Serbiei, cu atât mai mult cu cât Croația rămăsese mai departe alături de Axă. Celelalte ținuturi iugoslave au fost ocupate de invadatori, Slovenia a fost împărțită între italieni și nemți, Muntenegru a fost ocupat de Italia, Voivodina a fost anexată Ungariei, Macedonia, de Bulgaria, iar Kosovo-Metohia a intrat în componența Albaniei. Serbia a fost invadată de armatele Axei încă de la începutul lunii aprilie a anului 1941, iar la 17 aprilie 1941 Iugoslavia a capitulat. Serbia istorică a fost ocupată în special de nemți.

Patriarhul Gavriil al V-lea, care se retrăsese la Mănăstirea Racovița, în apropiere de Belgrad, a fost arestat împreună cu episcopul Nicolae Velimirović de Žiča în iulie 1941, ambii fiind ținuți închiși prin diferite mănăstiri transformate în închisori din zonele ocupate de nemți și supuși la tot felul de restricții. La 14 septembrie 1944, cei doi ierarhi au fost transferați în

Germania și închiși în lagărul de exterminare de la Dachau, lângă München, de unde au fost eliberați de armata americană la 8 mai 1945. Din Germania, cei doi ierarhi au plecat în Anglia, unde au asistat la botezul prințului moștenitor Alexandru Karađorđević, fiul regelui Petru al II-lea al Iugoslaviei. Cu acest prilej, patriarhul a ținut o cuvântare prin care a făcut apel la țările democratice occidentale pentru a interveni în favoarea creștinilor prigoniți de comuniști. Din cauza acestei cuvântări, autoritățile britanice i-au cerut patriarhului să părăsească Anglia. După plecarea din Anglia, Gavriil al V-lea a rămas o perioadă în Occident pentru a se reface și a vizitat de două ori Roma, dar a refuzat să accepte atât invitația papei Pius al XII-lea de a-l vizita, cât și ajutorul financiar oferit de acesta, ca semn de protest față de faptul că pontiful roman nu a luat atitudine împotriva convertirii forțate a multor sârbi ortodocși la catolicism și nici împotriva atrocităților croaților catolici față de sârbi.

Spre deosebire de patriarhul Gavriil al V-lea, episcopul Nicolae Velimirović a plecat în Statele Unite, unde a desfășurat o intensă activitate didactică la Seminariile „Sfântul Vladimir" de lângă New York și „Sfântul Tihon" din Pennsylvania. Acesta a trecut la cele veșnice la 18 martie 1956. Nicolae Velimirović a lăsat ca moștenire o vastă operă teologică, interzisă în vremea comunistă, prin care a devenit unul dintre cei mai reprezentativi teologi sârbi din secolul al XX-lea. La 19 mai 2003, Sfântul Sinod al Bisericii Sârbe l-a trecut pe acesta în rândul sfinților. În ceea ce privește soarta celorlalți ierarhi sârbi care erau în funcțiune în martie 1941, din douăzeci și unu de ierarhi cinci au fost uciși, alți doi au murit internați în lagăre, iar doi care activau în Croația au fost torturați brutal și deportați în Serbia, unde au murit imediat după aceea, numai zece rămânând în funcție în eparhiile lor. Dintre preoții de mir, cel puțin 250 au fost omorâți, iar mulți alții au fost expulzați. Înainte de război, pe întreg teritoriul Iugoslaviei existau 4.200 de biserici și capele, la care se adăugau 220 de mănăstiri. Dintre acestea, 330 de biserici, 49 de capele și 17 mănăstiri au fost complet distruse, iar alte 335 de biserici, 23 de capele și 17 mănăstiri au fost avariate. De asemenea, reședința patriarhală din Belgrad a fost ocupată de nemți, iar administrația patriarhală, devastată.

În absența patriarhului, mitropolitul *Iosif Țviović* de Skopje a preluat conducerea Bisericii Sârbe, fapt care a fost apoi aprobat de patriarhul Gavriil. Aflat în exil, patriarhul a intrat în contact cu ierarhii sârbi prima dată în luna mai 1941, când i s-a permis să se întâlnească cu un grup de ierarhi, iar a doua oară, mai târziu, când a fost informat despre atrocitățile comise împotriva sârbilor ortodocși din Croația de către membrii grupării *Ustașa*. Membrii acestei organizații, înființată încă din anul 1933 și formată din croați naziști, au fost cei mai aprigi prigonitori ai sârbilor. Un exemplu al atrocităților pe care aceștia le-au realizat împotriva ortodocșilor sârbi este reprezentat de martiriul episcopului de Banja-Luka, *Platon Iovanović*, căruia i-au fost bătute pe picioarele goale potcoave cu cuie înroșite în foc. Din cauza agresiunilor din perioada războiului, după încheierea acestuia, deși cele două popoare au fost încadrate încă o dată între granițele aceluiași stat iugoslav, a durat mult timp până ce s-a putut ajunge la o relativă împăcare.

Întors la Belgrad la sfârșitul anului 1946, patriarhul Gavriil al V-lea a participat la un mare congres slav, desfășurat în luna decembrie a acelui an la Belgrad. La acest congres era prezent și mitropolitul Nicolae al Krutițelor, reprezentantul Bisericii Ortodoxe Ruse. Patriarhul Gavriil a surprins pe toți participanții atunci când, în cuvântarea sa, a pronunțat laude la adresa lui Tito și a lui Stalin. În luna aprilie 1947, patriarhul Gavriil a inițiat pregătirile pentru organizarea primei întruniri a Adunării Episcopilor după război, care a adoptat un nou Statut al Bisericii Sârbe, în mare parte prin revizuirea Statutului din anul 1931. În acest nou *Statut* se prevedea că singurele venituri ale Bisericii urmau să provină din terenurile pe care aceasta le mai deținea, precum și din taxele plătite pentru servicii, din contribuții voluntare și din modestele profituri de la puținele fundații de care mai beneficia Biserica. Totodată, în cadrul acestuia a fost schimbată și procedura de alegere a patriarhului în caz de vacanță. Potrivit acestei noi proceduri, Sfântul Sinod trebuia să aleagă trei candidați dintre ierarhii cu cel puțin cinci ani de vechime. Dintre cei trei candidați, *Adunarea electorală*, formată din ierarhi, arhimandriți, preoți de mir și laici, alegea pe noul patriarh. Având în vedere faptul că alegerile de patriarh au părut mai

târziu manipulabile, procedura de alegere a patriarhului a fost schimbată în anul 1967, prin desființarea Adunării electorale, alegerea noului patriarh urmând a fi făcută doar la nivelul Sfântului Sinod. În vara anului 1948, patriarhul Gavriil al V-lea a participat la Conferința jubiliară organizată de Patriarhia Rusă la Moscova, între 8-18 iulie 1948, cu prilejul aniversării a 500 de ani de autocefalie a Bisericii Ruse.

Cea mai mare grijă a patriarhului Gavriil a fost reprezentată de ocuparea scaunelor episcopale vacante. Astfel, pe parcursul anului 1947 au avut loc multe numiri de ierarhi, ceea ce a deschis o perspectivă nouă pentru viața și activitatea Bisericii Ortodoxe Sârbe după război. După multele suferințe îndurate, patriarhul Gavriil al V-lea, bolnav și slăbit, a trecut la cele veșnice în ziua de 7 mai 1950.

X.7. Biserica Ortodoxă Sârbă în perioada comunistă

X.7.a. *Confruntarea Bisericii Sârbe cu puterea comunistă*

În Serbia ocupată de nemți, mulți oameni s-au răsculat împotriva cotropitorilor, iar rezistența a fost coordonată de partidul comunist iugoslav în frunte cu Iosif Broz, care a purtat ca nume conspirativ, printre altele, pe cel de *Tito*, și care după război s-a numit *Iosif Broz Tito*, fiind cunoscut pe plan internațional mai ales sub numele de *Tito*. Serbia a fost eliberată de sub dominația nazistă de către Armata Roșie, iar Tito, care era comandantul militar al rezistenței, a reușit să se impună în fruntea statului cu ajutorul sovieticilor. Astfel, la 29 noiembrie 1945, regele Petru al II-lea al Iugoslaviei a fost forțat să abdice, iar țara a fost declarată *Republica Federativă Populară a Iugoslaviei*, reconstituită din fostele ținuturi ale regatului, pe care *Constituția din 1946* le-a transformat în republici populare, mai apoi socialiste, după cum urmează: Bosnia-Herțegovina, Croația, Macedonia, Muntenegru, Serbia și Slovenia. Unii preoți ortodocși s-au raliat mișcării de rezistență în timpul războiului, mai ales în calitate de duhovnici, dar printre aceștia au existat și unii

care au simpatizat apoi cu puterea comunistă. Astfel, în guvernul provizoriu, înființat la 7 martie 1945, ministrul de interne era preotul ortodox *Vlada Zečević*, membru al partidului comunist din anul 1942, iar un alt preot ortodox, *Milan Similianić*, a ocupat funcția de vice-președinte al Serbiei. Cu toate acestea, noul guvern al Iugoslaviei a decis în noiembrie 1945 separarea Bisericii de Stat, precum și reforma agrară, care a dus la confiscarea de către Stat a 80% din terenurile mănăstirilor. O altă măsură restrictivă împotriva Bisericii Ortodoxe Sârbe a fost restrângerea învățământului teologic și desființarea treptată a predării catehismului în școlile publice. Ca urmare a acestui fapt, Biserica Sârbă dispunea doar de două seminarii, unul la Prizren, în Kosovo, deschis în anul 1947, și altul la Belgrad, deschis în anul 1949, iar la 1 iulie 1952, Facultatea de Teologie Ortodoxă a fost exclusă din cadrul Universității din Belgrad.

După moartea patriarhului Gavriil, s-a procedat la alegerea noului patriarh pe baza *Statutului* adoptat în anul 1947, această alegere fiind făcută sub presiunea *Uniunii preoților ortodocși din Iugoslavia*, înființată la 5 martie 1947. Astfel, la 1 iulie 1950 a fost ales patriarhul *Vichentie al II-lea Prodanov* (1950-1958), originar din Voivodina și care, în anul 1939, ajunsese mitropolit de Zeletovo-Strumița în Macedonia, de unde a fost alungat de bulgari în anul 1941. Pe perioada războiului, vlădica Vichentie a administrat Eparhia Žiča, al cărei titular era episcopul Nicolae Velimirović, pe atunci închis de germani. Din anul 1947 până la alegerea sa ca patriarh, episcopul Vichentie a activat ca episcop de Srem. Asociația preoților ortodocși a susținut alegerea acestui ierarh cu speranța că, prin mijlocirea lui, Sfântul Sinod va recunoaște această asociație, iar noul întâistătător sârb se va supune regimului. Noul patriarh, care era un adevărat intelectual și un istoric consacrat, s-a arătat foarte cooperativ și respectuos la nivel oficial, dar de fiecare dată când trebuia să ia o hotărâre cu caracter politic, aranja lucrurile de așa manieră, astfel încât să nu aibă niciodată majoritatea necesară a episcopilor. În anul 1955, patriarhul Vichentie a efectuat o vizită frățească Bisericii Ortodoxe a Greciei, iar în anul 1956, Bisericii Ortodoxe Ruse. Totodată, acesta a intrat în dialog și cu unele Biserici Protestante din Occident, din

partea cărora a primit ajutoare considerabile prin serviciul de întrajutorare bisericească al Consiliului Ecumenic al Bisericilor.

Patriarhul Vichentie nu a fost niciodată de acord cu asociația *Uniunea preoților ortodocși* și s-a opus radical propunerii autorității comuniste, transmise Sfântului Sinod în vara anului 1958, de înființare a unei *Biserici Ortodoxe Autonome a Macedoniei*. Această propunere pornea de la o evoluție istorică mai lungă, mai întâi pentru faptul că teritoriul de astăzi al *Republicii Macedoniei de Nord* dimpreună cu Biserica sa Ortodoxă au oscilat de-a lungul timpului între diferite stăpâniri, iar în timpul celui de-al Doilea Război Mondial Macedonia a fost anexată Bulgariei. Totodată, *Statutul Bisericii Ortodoxe Sârbe* din anul 1947 prevedea că în cazuri speciale slujbele în această Biserică puteau fi săvârșite și în alte limbi, cum ar fi slavo-macedoneana. De asemenea, în anul 1951, membrii unei delegații din Macedonia, aflată în vizită la patriarhul Vichentie, declarau că ei nu voiau niciodată să se separe de Biserica Sârbă, dar că doreau să aibă ierarhi care să vorbească limba lor. La această solicitare, patriarhul l-a trimis pe episcopul său vicar, *Dositei Stoiković*, care se născuse în Serbia, dar din părinți macedoneni. Episcopul Dositei a vizitat Macedonia la sfârșitul anului 1951, dar fără un rezultat concret. Apoi, pe parcursul vizitei sale în Grecia din anul 1955, patriarhul Vichentie însuși a vizitat Macedonia. Ca urmare a acestui fapt, în anul 1957, acesta a fost de acord cu alegerea a trei episcopi solicitați de macedoneni și cu utilizarea limbii slavo-macedonene în Biserică. Interesul manifestat de patriarhul Vichentie pentru rezolvarea solicitărilor macedonenilor s-a concretizat prin faptul că el a vizitat încă o dată Macedonia la începutul anului 1958. În ciuda deschiderii întâistătătorului sârb în ceea ce privește problema macedonenilor, lucrurile au escaladat. Astfel, în cadrul Adunării Episcopilor de la începutul lunii iulie a anului 1958, unde urmau a fi aleși cei trei candidați propuși de macedoneni pentru demnitățile de arhierei, s-a aflat că toți cei trei candidați erau preoți căsătoriți. În ziua de 5 iulie a anului 1958, la scurt timp după încheierea ședinței, patriarhul Vichentie al II-lea a trecut la cele veșnice, existând probabilitatea ca acesta să fi fost otrăvit.

După decesul neașteptat al patriarhului Vichentie al II-lea, alegerea unui nou patriarh pare să fi constituit o mare dificultate pentru membrii Sfântului Sinod, care au ales ca *Locum Tenens* pe episcopul *Hrisostom Vojinović* de Branicevo. Colegiul electoral s-a întrunit la 14 septembrie 1958, în cadrul acestuia – spre surprinderea multora – fiind ales patriarhul *Gherman Dorić* (1958-1990). Patriarhul Gherman, deși fusese preot căsătorit, îndeplinea pe deplin condițiile cerute de marea responsabilitate de a se afla în fruntea Bisericii Ortodoxe Sârbe. Cunoscut sub numele de Hranislav Dorić, acesta se născuse în Serbia Centrală, în vara anului 1899, într-o familie de preot. După finalizarea studiilor de teologie în Serbia, până la grad universitar, tânărul teolog a studiat Dreptul la Sorbona, în Paris, fiind cunoscător al limbilor franceză, engleză și germană. Hirotonit preot în anul 1927, tânărul Hranislav a slujit în diferite parohii, iar în anul 1938, după alegerea patriarhului Gavriil, datorită pregătirii sale juridice, a ajuns referent la Cancelaria Sfântului Sinod al Bisericii Sârbe. În vara anului 1951, după ce a rămas văduv, Hranislav s-a călugărit la Mănăstirea Studenița, luând numele de Gherman. În același an, Gherman a fost ales episcop-vicar al eparhiei de Moravița, trecând ulterior și la alte eparhii, dar rămânând în continuare secretarul Sfântului Sinod.

Înainte de alegerea sa în fruntea Bisericii Sârbe, vlădica Gherman a călătorit foarte mult, apoi, la scurtă vreme după instalarea sa în fruntea Bisericii Sârbe, a pornit într-o serie de vizite, începând cu Țara Sfântă și continuând cu Bisericile Ortodoxe surori. În timpul păstoririi sale, Biserica Ortodoxă Sârbă a participat activ la Conferințele Panortodoxe, începând din anul 1961, iar din anul 1965 a devenit membră a *Consiliului Ecumenic al Bisericilor*. Totodată, ținând cont de faptul că în acea perioadă mii și mii de credincioși sârbi au plecat să lucreze în Occident, mai ales în Republica Federală Germania, unde erau numiți „muncitori oaspeți" (*Gastarbeiter*), patriarhul Gherman a înființat mai multe eparhii ortodoxe sârbe în diaspora, acestea urmând a fi prezentate în capitolul privind *Diaspora Ortodoxă*. Una dintre provocările cu care s-a confruntat patriarhul Gherman pe plan intern a fost relația sa cu *Uniunea preoților ortodocși din Iugoslavia*, simpatizantă a guvernului

comunist, care o susținea, dar și un fel de organ al puterii comuniste în sânul Bisericii. Deși această asociație avea o atitudine foarte critică la adresa ierarhilor pe care îi considera „naționaliști sârbi", totuși membrii acesteia se străduiau să fie recunoscuți de Sfântul Sinod și să aibă acces în organele de conducere ale Bisericii. Asociațiile preoților la nivel eparhial au primit aprobarea unora dintre ierarhii respectivi, dar la nivel național Sfântul Sinod a evitat recunoașterea acestei asociații complet necanonice. Așa cum afirma un istoric sârb, „asociația și episcopatul au învățat cu timpul cum să trăiască unii cu alții, dar rivalitățile au continuat" (Paul Pavlovich, p. 253). În timpul îndelungatei sale păstoriri, patriarhul Gherman s-a confruntat, de asemenea, și cu două schisme în interiorul Bisericii sale, una privind Biserica Macedoniei și a doua privind o eparhie ortodoxă sârbă din Statele Unite ale Americii.

X.7.b. ***Schisma Bisericii din Macedonia și încheierea ei***

Încercările ortodocșilor din Republica Federativă Macedonia de a avea ierarhi din rândurile lor, strădanii depuse încă din timpul păstoririi patriarhului Vichentie, s-au încununat cu succes în timpul patriarhului Gherman. Patriarhia Sârbă nu a intrat în disputa privind identitatea etnică a macedonenilor și nici nu a respins dorința lor de a avea ierarhi de origine macedoneană, ci a dorit doar să păstreze această Biserică locală în cadrul canonic al jurisdicției sale. După toate aparențele, Patriarhia Sârbă ar fi putut ajunge fără mari dificultăți la o înțelegere cu ortodocșii macedoneni, dar comuniștii în frunte cu Tito susțineau cauza macedoneană cu toată forța, tocmai pentru a slăbi autoritatea Patriarhiei Sârbe. Noile intervenții în vederea obținerii autonomiei Bisericii din Macedonia au fost mijlocite prin acțiunile *Uniunii preoților ortodocși din Iugoslavia*, desigur împinsă la aceasta de către autoritatea comunistă. La aproximativ o lună după alegerea patriarhului Gherman, *Asociația Preoților Ortodocși din Macedonia*, cu suportul Asociației iugoslave a preoților, al guvernului Republicii Macedonia și al celui federal, a convocat un *Sabor*, respectiv o Mare Adunare Bisericească, în luna octombrie a anului 1958,

la Ohrida, care a declarat *„Biserica Macedoniei Autonomă, în unire canonică cu Biserica Ortodoxă Sârbă, prin Sanctitatea Sa Patriarhul"*. Acest *Sabor* a ales ca *„Arhiepiscop de Ohrida și Skopje și Mitropolit al Macedoniei"* pe episcopul Dositei Stoiković, care vizitase Macedonia în anul 1951, trimis de patriarhul Vichentie, dar care, în decembrie 1958, călătorise pentru a doua oară în Macedonia fără înștiințarea și fără acordul patriarhului. La aceeași întrunire a *Sabor*-ului de la Ohrida au fost aleși încă doi episcopi și a fost adoptat un Statut al *Bisericii Ortodoxe Autonome a Macedoniei.*

Sfântul Sinod al Bisericii Sârbe a fost pus în fața unui fapt împlinit și, sperând că Biserica Macedoniei va rămâne în jurisdicția sa, nu a luat nicio măsură împotriva inițiativelor de la Ohrida. Mai mult chiar, la 19 iulie 1959, patriarhul Gherman a participat personal la Sfânta Liturghie de la Skopje, în cadrul căreia, împreună cu mitropolitul Dositei, l-a hirotonit pe unul dintre episcopii aleși la întrunirea din luna decembrie a anului precedent. Prin aceasta, macedonenii au atins primul lor scop, adică să aibă doi episcopi canonici, care puteau apoi hirotoni alți episcopi. Dar ei au continuat lupta lor pentru independența completă, și în iulie 1967 au convocat un alt *Sabor*, tot la Ohrida, care a declarat autocefalia Bisericii Macedonene, iar mitropolitul Dositei a fost decorat personal de Tito, ceea ce adeverește afirmația că această Biserică a fost o creație comunistă. Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Sârbe i-a judecat și depus pe ierarhii Bisericii Macedonene schismatice și nicio altă Biserică Ortodoxă din lume nu a recunoscut canonicitatea acestei Biserici, în ciuda nesfârșitelor sale solicitări. Mitropolitul Dositei a murit la 20 mai 1981 și de atunci până în prezent a avut patru urmași, toți aflându-se în aceeași situație necanonică.

De-a lungul timpului, Patriarhia Sârbă a încercat să ajungă la o înțelegere cu Biserica Macedoneană schismatică și, în anul 2002, a fost propus un acord, potrivit căruia Biserica Macedoneană urma să intre în jurisdicția Patriarhiei Sârbe cu statut de Biserică Autonomă, acord pe care Biserica Macedoneană l-a respins. Însă, cu această ocazie, de Biserica Macedoneană s-a separat episcopul *Ioan Vranișkovski* de Veleș, care a trecut în jurisdicția Patriarhiei Sârbe, devenind în anul

2005 Arhiepiscopul Ortodox de Ohrida cu numele de *Ioan al VI-lea*. Acest ierarh a avut mult de suferit, dar s-a luptat să păstreze legătura cu Biserica-mamă.

În urma tratativelor din ultimii ani, în ziua de 9 mai 2022, Patriarhia Ecumenică a propus restabilirea comuniunii canonice și euharistice cu Biserica Ortodoxă din Republica Macedonia de Nord și a recomandat Bisericii Ortodoxe Sârbe reglementarea aspectelor canonice privitoare la organizarea Bisericii Macedonene. Drept urmare, în ziua de 5 iunie 2022, patriarhul Porfirie al Bisericii Ortodoxe Sârbe a publicat, în numele Sfântului Sinod al Bisericii sale, tomosul de recunoaștere a autocefaliei Bisericii Ortodoxe din Macedonia – Arhiepiscopia de Ohrida. Acest act solemn a avut loc în cadrul Sfintei Liturghii, prezidate de patriarhul Porfirie în Catedrala „Sf. Arhanghel Mihail" din Belgrad, la care a participat și arhiepiscopul Ștefan de Ohrida și Macedonia. Prin acest act s-a încheiat formal schisma dintre Biserica Ortodoxă Sârbă și Biserica Ortodoxă din Macedonia. Imediat după aceste decizii, mai multe Biserici Ortodoxe locale au recunoscut oficial statutul de autocefalie al Bisericii Ortodoxe din Macedonia de Nord.

În ședința sa din 9 februarie 2023, Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române „a recunoscut tomosul sinodal inițial, emis în data de 5 iunie 2022 de Patriarhia Serbiei, privind acordarea autocefaliei Bisericii Ortodoxe din Republica Macedonia de Nord", după care a precizat că „așteaptă ca Patriarhia Ecumenică să inițieze (consultări) și să emită un Tomos final de autocefalie pentru a exprima un consens panortodox pe această temă a recunoașterii autocefaliei" (https://basilica.ro/precizare-privind-decizia-sfantului-sinod-al-patriarhiei-romane-de-recunoastere-a-autocefaliei-bisericii-din-macedonia-de-nord/-). Între timp, Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe din Republica Macedonia de Nord a luat măsurile necesare pentru împăcarea cu arhiepiscopul Ioan al VI-lea. Acest sinod a mai declarat că Patriarhia Ecumenică solicită acestei Biserici să se numească simplu Arhiepiscopia de Ohrida, fără să facă referință la Macedonia. De asemenea, ziua de 23 februarie 2023, Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe din Republica Macedonia de

Nord a declarat că „Biserica Ortodoxă Macedoneană - Arhiepiscopia Ohridei (BOM - AO) este păstrătoarea ordinii și a canoanelor care se referă la stabilirea numelui de BOM-AO și la statul său de autocefalie, fiind condusă de sfintele sale canoane, învățătura, Sfintele Scripturi și Sfânta Tradiție" (https://orthodoxtimes.com/archdiocese-of-ohrid-we-are-the-guardian-of-our-name-as-the-orthodox-church-of-macedonia/). Recunoașterea autocefaliei Bisericii Ortodoxe a Macedoniei Arhiepiscopiei de Ohrida de către toate Bisericile Ortodoxe Autocefale este în curs de desfășurare.

X.7.c. *Schisma bisericească a sârbilor din America*

Încă de la jumătatea secolului al XIX-lea, grupuri de sârbi ortodocși au emigrat în America, acest proces de migrație spre continentul nord-american desfășurându-se în trei perioade: primul între anii 1850-1918, al doilea în perioada interbelică, iar al treilea în perioada stăpânirii comuniste din Iugoslavia. În aceleași perioade, mulți credincioși ortodocși sârbi s-au așezat și în alte teritorii ale *Diasporei Ortodoxe*, respectiv în Europa Occidentală, Australia sau Noua Zeelandă, situația acestor grupări urmând a fi prezentată la capitolul general privind *Diaspora Ortodoxă*. Primele parohii ortodoxe sârbe din America s-au aflat sub jurisdicția *Mitropoliei Ortodoxe Ruse Americane* până în anul 1917, când arhimandritul sârb *Mardarie Usković* a fost numit administrator al parohiilor sârbe. Aceste parohii s-au constituit în anul 1921 într-o eparhie de sine stătătoare, iar arhimandritul Mardarie a devenit, în anul 1927, primul episcop titular al acestei eparhii. Mardarie *Usković* a trecut la cele veșnice în anul 1935. În anul 1939, Adunarea Eparhială a acestei episcopii l-a ales în fruntea eparhiei pe episcopul *Dionisie Milivoievič*, la origine preot căsătorit, dar care, după ce a rămas văduv, a plecat și s-a călugărit la Mănăstirea sârbă Hilandar de la Muntele Athos. Acesta a predat apoi la mai multe școli mănăstirești, după care, în anul 1938, a ajuns episcop-vicar al patriarhului Gavriil. În aprilie 1940, el a ajuns în Statele Unite ale Americii la *Libertyville*, unde era centrul eparhiei sârbe.

Pe parcursul a mai bine de două decenii, episcopul Dionisie a reuşit să înfiinţeze mai multe parohii, atât în Statele Unite, cât şi în Canada, apoi pe lângă majoritatea parohiilor a înfiinţat şcoli confesionale, iar la nivelul eparhiei a organizat o serie de asociaţii culturale şi social-caritative. În anul 1956, Adunarea Eparhială a acestei episcopii a luat în considerare riscul ca puterea comunistă iugoslavă să poată exercita o presiune nepotrivită asupra Bisericii Sârbe şi a recomandat episcopului Dionisie să îl informeze pe patriarhul Gherman despre dorinţa sârbilor ortodocşi din America şi Canada ca, în cazul unei vacantări a scaunului episcopal, să li se asigure privilegiul de a numi trei candidaţi, dintre care unul să fie ales episcop al Americii de către Sfântul Sinod. În anul 1960, episcopul Dionisie a solicitat Patriarhiei Sârbe ridicarea scaunului episcopal din America la rang de Mitropolie, adăugarea la această eparhie America de Sud şi Africa de Sud şi numirea a trei episcopi vicari. Această propunere nu a fost bine primită la Belgrad, unde, între timp, ajunseseră mai multe plângeri din America împotriva episcopului Dionisie. Patriarhia Sârbă a trimis o comisie sinodală pentru a cerceta situaţia din America, dar nu s-a ajuns la niciun rezultat, episcopul Dionisie solicitând mereu un răspuns scris la doleanţele lor.

La 10 mai 1963, Sfântul Sinod al Bisericii Sârbe a adresat o scrisoare preoţilor şi credincioşilor sârbi din America, cu privire la *noua organizare a Eparhiei din America şi Canada*. Această scrisoare răspundea repetatelor cereri ale eparhiei pentru înfiinţarea mai multor episcopii şi comunica hotărârea de reorganizare a eparhiei în următoarele trei episcopii: *Eparhia Americano-Canadiană de Centru-Est*, *Eparhia Americană de Centru-Vest* şi *Eparhia Americană de Vest*. Pentru prima eparhie, Sfântul Sinod l-a numit pe preotul *Ştefan Lastaviţa*, din Windsor, Ontario (Canada), pentru a doua a propus să rămână episcopul Dionisie, iar arhimandritul *Grigorie Udicki* a fost numit administrator al celei de-a treia eparhii, acesta făcând deja partea din cadrul ei, asemenea şi contra candidatului său. În legătură cu episcopul Dionisie, întrucât împotriva sa au fost adresate Patriarhiei numeroase plângeri, la decizia Sfântului Sinod el a fost suspendat din slujirea arhierească până la luarea unei

decizii definitive de către Comisia canonică, această eparhie urmând a fi administrată de arhimandritul *Firmilian Ocokolić*. Episcopul Dionisie și toți susținătorii săi au fost șocați de aceste decizii, pe care le-au socotit dictatoriale, luate sub presiunea comunistă și, prin urmare, ilegale.

La 25 mai 1963, episcopul Dionisie a răspuns că atâta timp cât nu vor fi luate în considerare recomandările Adunării Eparhiale comunicate în scris Patriarhiei, el nu va renunța la responsabilitatea sa. La 9 iunie s-a întrunit Consiliul Eparhial, care a trimis o telegramă la Belgrad, comunicând că membrii acestui consiliu nu au autoritatea de a răspunde la scrisoarea sinodală până când nu se va întruni Adunarea Eparhială în zilele de 6-8 august acel an. Consiliul Eparhial a solicitat Patriarhiei trimiterea unei comisii în America, pe cheltuiala eparhiei, care să cerceteze acuzațiile aduse împotriva episcopului Dionisie. La 13 iunie 1963, Sfântul Sinod a trimis o comisie sinodală formată din episcopul Hrisostom Voinović de Branicevo, episcopul Visarion Kostić de Bačka, secretarul Sfântului Sinod Mladen Mladenović și arhidiaconul Božidar Tripković. Cei doi episcopi au folosit acest prilej pentru a-l hirotoni episcop pe arhimandritul Ștefan Lastavița (1963-1966). La 3 iulie 1963, comisia sinodală s-a întâlnit cu episcopul Dionisie, care a refuzat să răspundă la acuzații verbale și nu scrise, neajungându-se la vreun rezultat. La numai o zi după încheierea acestei întâlniri, comisia sinodală a publicat o declarație către sârbii ortodocși din America, anunțând că atitudinea jignitoare a episcopului Dionisie impune cea mai mare pedeapsă canonică, respectiv caterisirea și excomunicarea lui din Biserică, și cerea tuturor credincioșilor sârbi ai celor trei eparhii să nu se mai supună întru nimic acestuia.

Adunarea Eparhială, întrunită la Libertyville între 6-8 august 1963, a hotărât că deciziile Sfântului Sinod din mai 1963 erau ilegale, neconstituționale și nule, și nu a recunoscut numirea celor trei noi episcopi. La 14 noiembrie 1963, Adunarea Eparhială s-a întrunit din nou și, respingând încă odată hotărârile Sfântului Sinod, a proclamat *autonomia completă* a eparhiei, care urma să fie organizată sub aceeași formă ca și înainte de război. Tot în noiembrie 1963, *Irineu Kovacević* a fost

ales ca episcop-vicar al episcopului Dionisie. În data de 5 mai a anului 1964, Sântul Sinod al Bisericii Sârbe a pronunțat caterisirea episcopului Dionisie și a respins alegerea episcopului-vicar Irineu, apoi în anul 1968 și la începutul lui 1969, i-a caterisit pe toți preoții care l-au susținut pe Dionisie. Așa a apărut schisma dintre Patriarhia Sârbă și Episcopia Sârbă Americano-Canadiană. Episcopul Dionisie a continuat ca episcop al eparhiei ca și mai înainte, dar urmat numai de o parte dintre preoți. De asemenea, și cele trei eparhii înființate de Sfântul Sinod și-au continuat existența. Cele două grupări s-au atacat în procese reciproce. Această schismă a fost anulată abia după căderea regimului comunist din Iugoslavia și în urma multor intervenții, printre acestea numărându-se cea a Sf. Iustin Popovici, adresată la Praznicul Paștilor din anul 1975 tuturor ierarhilor sârbi. Astfel, în anul 1992 a fost posibilă restabilirea comuniunii euharistice între cele două grupări, iar în anul 2009 a fost posibilă unificarea administrativă și eliminarea structurilor eparhiale paralele.

X.7.d. *Teologi ortodocși sârbi recunoscuți pe plan panortodox*

Dintre teologii ortodocși sârbi care s-au impus pe plan panortodox la sfârșitul secolului al XIX-lea și la începutul celui de al XX-lea, îl amintim pe *Nicodim Milaș* (1845-1915), fost episcop de Dalmația, astăzi în Croația, care a devenit unul dintre cei mai cunoscuți canoniști ortodocși, printre lucrările sale cele mai reprezentative numărându-se: 1. *Privire canonică-istorică în legătură cu înființarea Mitropoliei Sârbo-Română a Bucovinei și Dalmației*; 2. *Demnitățile clericale în Biserica Ortodoxă*; 3. *Kormchya Kniga a Sfântului Sava;* 4. *Biserica Ortodoxă și Dreptul Canonic* în 6 volume; 5. *Propaganda Romano-Catolică, temeiurile și regulile ei astăzi*; 6. *Principiile jurisdicției în Biserica Ortodoxă*; 7. *Monahismul ortodox*; 8. *Canoanele Bisericii Ortodoxe cu comentarii*; 9. *Biserica și Statul în Imperiul Austro-Ungar* ș.a. Multe dintre lucrările episcopului Nicodim Milaș au fost traduse și în limbile popoarelor ortodoxe, inclusiv în limba română, și au constituit baza formării Dreptului Canonic Ortodox în epoca modernă.

Unul dintre cei mai renumiţi teologi ortodocşi sârbi din secolul al XX-lea a fost *Sf. Nicolae Velimirović*, episcop de Ohrida şi Žiča (1880-1956), primul-născut dintre cei nouă copii ai unei familii de ţărani credincioşi din satul Lelici, Serbia. După studii de bază la Mănăstirea Celije, acesta a urmat studiul teologiei la Belgrad, când s-a remarcat pentru interesul său inclusiv faţă de literatura clasică universală, citind autori ca: W. Shakespeare, Voltaire, F. Nietzsche, K. Marx, A. Puşkin, L. Tolstoi şi F. Dostoievski. După absolvirea studiilor teologice de la Belgrad, tânărul Nicolae a fost invitat să rămână acolo ca profesor, dar a plecat la studii în Rusia la Sankt Petersburg, iar apoi la Berna, în Elveţia, unde a obţinut în anul 1908 titlul de Doctor în Teologie din partea Facultăţii de Teologie Veche Catolică sau, mai exact, Creştin-Catolică. Titlul tezei de doctorat a fost: *Credinţa în Învierea lui Hristos ca temei al dogmelor în Biserica Apostolică*. A urmat apoi studii de doctorat în Filosofie în Anglia, unde nu a putut obţine titlul de Doctor, dar a obţinut acest titlu la Geneva, în Elveţia, cu teza intitulată *Filosofia lui Berkeley*.

În anul 1909, tânărul Nicolae a intrat în monahism, iar în anul 1911 a devenit profesor la Academia Teologică din Belgrad, unde a predat Filosofia, Logica, Istoria şi Limbi moderne. Cuvântările şi predicile sale au fost foarte apreciate în cercuri tot mai largi, pentru că pentru explicarea credinţei creştine autorul făcea referinţă la viaţa Sfântului Sava, cel mai popular sfânt la sârbi. Unul dintre studenţii părintelui Nicolae Velimirović a fost Iustin Popovici. În anul 1915, ieromonahul Nicolae Velimirović a plecat în Statele Unite ale Americii, unde a vizitat multe comunităţi ortodoxe şi a luptat pentru cauza sârbilor intraţi în război, făcându-se cunoscut în cercuri largi pentru viziunea sa pacifistă asupra lumii, dar şi pentru cultura sa vastă şi talentul său oratoric, fiind numit uneori „Ioan Gură de Aur al vremii sale". Din America s-a întors în Anglia, unde, în anul 1916, a primit titlul de *Doctor honoris causa* din partea Universităţii din Cambridge. După ce a petrecut mai mult timp în Anglia, primind şi alte titluri academice, în anul 1919 s-a întors în Serbia, unde a devenit episcop de Žiča. După un an, acesta a fost delegat să preia Eparhia de Ohrida, iar din anul 1931 a preluat şi grija eparhiei

de Bitolia. În anul 1920, a vizitat încă o dată Statele Unite ale Americii, de data aceasta cu mandatul de a organiza Biserica Sârbă de acolo. În anul 1936, episcopul Nicolae s-a întors la eparhia sa inițială de Žiča, în apropiere de locul său de naștere. Prin cuvântările și scrierile sale, episcopul Nicolae a luptat pentru apărarea identității ortodoxe a poporului sârb, fiind un anticomunist convins.

Acesta a fost acuzat că în scrierile sale ar fi făcut afirmații antisemite și că sârbii ar fi un popor arian. Cu toate acestea, când Serbia a fost ocupată de nemți, pe parcursul celui de-al Doilea Război Mondial, episcopul Nicolae a fost ținut în arest de nemți, alături de patriarhul Gavriil al V-lea. În luna septembrie 1944, cei doi ierarhi au fost transferați în lagărul de concentrare nazistă de la Dachau, în Bavaria, de unde au fost eliberați în decembrie același an de armata americană. Din Europa Occidentală, episcopul Nicolae Velimirovici a plecat în America, unde a activat până la sfârșitul vieții sale. Episcopul Nicolae Velimirović a murit în ziua de 18 martie 1956 și a fost înmormântat la Mănăstirea „Sfântul Sava" din Libertyville, lângă Chicago. În luna mai a anului 1991, după căderea comunismului, rămășițele sale pământești au fost transferate în cimitirul din localitatea sa natală și îngropate alături de cele ale părinților săi. În ziua de 19 mai 2003, Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Sârbe l-a trecut pe episcopul Nicolae Velimirović în rândul sfinților. În perioada comunistă, cărțile episcopului Nicolae au fost interzise în Serbia.

Sf. Nicolae Velimirović a publicat nenumărate lucrări, iar altele elaborate de el au fost publicate postum de ucenicii săi. O primă categorie de lucrări ale acestui teolog erudit au un caracter memorialistic istoric, printre acestea numărându-se: *Amintirile mele din Boka*, sau *Luptele franco-slave din Bocca di Cattaro*, fiind vorba despre „fiordurile europene", așa cum a fost numit canionul muntenegrean de la Marea Adriatică. Tot în această categorie intră și *Amintirile din Bitolia* sau *Amintiri de la Dachau*. O altă categorie de lucrări ale acestui autor au un caracter istoric-duhovnicesc, interpretând mesajul duhovnicesc ale unor evenimente sau personalități din trecut. Dintre acestea, amintim: *Spiritul religios al slavilor*; *Viața Sfântului Sava* sau *Religia membrilor familiei Niegoș*

din Muntenegru ș.a. Sfântul Nicolae a fost preocupat și de evoluția culturală și spirituală a Europei, acest lucru observându-se din lucrările *Renașterea spirituală a Europei* sau *Războiul și Biblia*. Printre scrierile acestui autor întâlnim și lucrări catehetice de explicare a credinței creștine atât pentru credincioșii ortodocși, cât și pentru oamenii de alte confesiuni, în această categorie remarcându-se *Credința Sfinților*, care a fost la origine un catehism scris în limba engleză. Dar cele mai multe scrieri ale Sf. Nicolae Velimirović sunt dedicate zidirii sufletești, în această categorie intrând *Cuvântări*, *predici* sau *meditații* rostite cu diferite prilejuri. Trebuie precizat faptul că, la începutul activității sale, acest autor a fost interesat de cunoaștere și a căutat înțelepciunea chiar și la autori necreștini, până în India, fără însă a-și pierde credința sa creștină. Apoi, deși în perioada interbelică a fost trimis în America pentru a stabili legături cu personalități influente, inclusiv cu episcopi protestanți, totuși Sf. Nicolae Velimirović s-a pronunțat în mai multe rânduri împotriva ecumenismului, așa cum îl cunoscuse el în perioada aceea, criticându-l și văzând în tendințele ecumeniste din perioada respectivă un mare pericol pentru adevărata credință ortodoxă.

Un alt teolog ortodox sârb reprezentativ din secolul al XX-lea a fost *Sf. Iustin Popovici* (1894-1979), ucenicul Sf. Nicolae Velimirović. Iustin Popovici s-a născut în ziua de 6 aprilie 1894 în orașul Vranje din sudul Serbiei, primind la botez numele Blagoje, căci ziua lui de naștere a fost în ajunul Bunei Vestiri. După terminarea studiilor la Facultatea de Teologie din cadrul Universității din Belgrad, în anul 1914, pe parcursul Primului Război Mondial, el a activat ca voluntar la îngrijirea soldaților răniți, iar la 1 ianuarie 1916 s-a călugărit luând numele Sf. Iustin Martirul și Filosoful. La scurt timp după aceea, a plecat la Petrograd în Rusia, unde s-a familiarizat cu viețile sfinților ruși. După un an petrecut în Rusia, Sfântul Iustin a plecat în Anglia, unde a studiat la Londra timp de zece ani (1916-1926), iar la sfârșit a prezentat o teză de doctorat în Filosofie cu titlul *Filosofia și Religia lui Feodor Mihailovici Dostoievki*, care însă a fost respinsă din cauza criticii aspre formulate la adresa umanismului, a raționalismului și a antropocentrismului occidental, dar și la

cea a romano-catolicismului. Iustin Popovici a încheiat studiile sale de teologie în anul 1926, la Atena, unde a obținut titlul de Doctor în Teologie pe baza unei lucrări cu titlul *Problema persoanei și a cunoașterii după Sfântul Macarie Egipteanul.*

Sf. Iustin Popovici a început activitatea sa didactică la Academia Teologică „Sfinții Chiril și Metodie" de la Prizren, dar după aproximativ doi ani a plecat la Bitolia, pentru a-l ajuta pe episcopul Iosif Cvijović în organizarea Bisericii Ortodoxe a rutenilor din Cehoslovacia. La Bitolia, tânărul teolog a activat ca profesor la seminarul din localitate, având ca colaborator pe tânărul Ioan Maximovici, care mai târziu a ajuns episcop de Shanghai și San Francisco. În anul 1934, ieromonahul Iustin Popovici a fost numit profesor de Dogmatică la Academia de Teologie „Sfântul Sava" din Belgrad, precum și la Facultatea de Teologie din cadrul universității din capitala sârbă. Ca profesor universitar, Iustin Popovici a contribuit la înființarea *Societății Sârbe de Filosofie.* După încheierea celui de-al Doilea Război Mondial, când în Iugoslavia s-a instaurat puterea comunistă, părintelui Iustin Popovici nu i s-a mai permis să predea. Acesta a trăit la Mănăstirea Celije sub permanentă supraveghere, dar a continuat să scrie, devenind *conștiința secretă a Bisericii Sârbe.* Acesta a trecut la cele veșnice în ziua de 7 aprilie 1979, după calendarul neîndreptat. În ziua de 2 mai 2010, Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Sârbe l-a trecut pe ieromonahul Iustin Popovici în rândul sfinților.

În lucrările sale, Sf. Iustin Popovici s-a preocupat de raportul dintre filosofie și teologie, fiind expert în ambele domenii, și în acest sens a scris, printre altele: *Teoria cunoașterii după Sfântul Isaac*; *Filosofia și Religia lui F.M. Dostoievski* și *Dostoievski despre Europa și Slavism.* Acest erudit teolog s-a remarcat mai ales ca dogmatist, domeniu în care a scris o serie de lucrări, dintre care amintim *Dogmatica Bisericii Ortodoxe*, în trei volume, *Fundamentele Teologiei* și *Omul și Dumnezeu-Omul.* Pe linia spiritualității ortodoxe, Sfântul Iustin a contribuit la traducerea în limba sârbă și la generalizarea *Vieților Sfinților* în 12 volume.

În lumea ortodoxă din ultimele trei decenii, Sf. Iustin Popovici a fost intens contestat, ca urmare a criticii sale aspre la adresa ecumenismului,

mai ales prin lucrarea *Biserica Ortodoxă și Ecumenismul*, publicată în anul 1974. În legătură cu această publicație nu trebuie trecut cu vederea faptul că acest teolog nu a îndreptat critica sa doar împotriva Occidentului neortodox, ci și împotriva ortodocșilor, ierarhi sau profesori de teologie, care au lansat atunci afirmații despre unirea bisericilor în contradicție cu eclesiologia ortodoxă. Dar privind afirmațiile acestui autor din perspectiva timpului și mai ales a evoluției Mișcării Ecumenice din ultimele decenii, se poate considera că viziunea acestui mărturisitor a fost de a invita la o profundă reflecție privind mărturisirea credinței ortodoxe în lumea de astăzi, iar relațiile ortodocșilor cu lumea eterodoxă să fie coordonate pe bazele rezultatelor acelei reflecții la nivel panortodox.

X.8. Biserica Ortodoxă Sârbă din anul 1990 până astăzi

După al Doilea Război Mondial, unitatea statului federativ multinațional al Iugoslaviei a fost asigurată prin autoritatea și opresiunea comunistă. Cu toate acestea, chiar înainte de moartea președintelui Iosif Broz Tito (4 mai 1980) au început să apară tensiuni între diferitele etnii din cadrul acestui stat. După moartea lui Tito, unitatea Iugoslaviei era tot mai grav amenințată de tendințele de autonomie ale republicilor acestei federații. Din primăvara anului 1980 până în mai 1991, în fruntea statului iugoslav s-au perindat pe rând câte un reprezentant al celor șase republici federative, dar în mai 1991 acest sistem a intrat în criză, deschizând drumul spre dezmembrarea statului federativ. În iunie 1991, Croația și Slovenia s-au retras din Federația iugoslavă, iar în toamna aceluiași an au devenit republici independente. A urmat independența Macedoniei, care din primăvara anului 1993 a devenit *Fosta Republică Iugoslavă Macedonia*, iar din anul 2019, *Republica Macedonia de Nord*. Independența statului *Bosnia și Herțegovina* a fost recunoscută pe plan internațional în anul 1995, după războiul dintre sârbi și bosniaci (1992-1995). Regiunea Kosovo făcuse totdeauna parte din Serbia, dar fiind

locuită de o majoritate albanofonă islamică, a luptat pentru obținerea independenței sale, ceea ce a dus la izbucnirea, între anii 1998-1999, a unui război între *Armata albaneză de eliberare* și armata sârbă. Această regiune și-a declarat independența în februarie 2008, fără să fie recunoscută de toate statele. Între anii 1992-2006, unită cu Serbia a mai rămas doar Republica Muntenegru, care însă ș-a obținut și ea independența, în urma unui referendum organizat în iunie 2006. Din anul 2006, Serbia a devenit Republica Sârbă, cu capitala la Belgrad, oraș care a rămas în continuare și centrul Patriarhiei Bisericii Ortodoxe Sârbe.

Patriarhul Gherman a avut cea mai lungă păstorire din istoria modernă a Bisericii Ortodoxe Sârbe – 32 de ani –, acesta păstorind până după căderea conducerii comuniste în Iugoslavia. Dârzenia lui în slujba Bisericii sub opresiunea comunistă a fost ilustrată și prin faptul că a solicitat de 88 de ori aprobarea din partea autorității de stat a construirii Catedralei patriarhale „Sfântul Sava" din Belgrad, aprobare pe care a primit-o abia în anul 1984. În anul 1989, patriarhul Gherman, în vârstă de 90 ani, a avut un accident urmat de mai multe operații, ajungând în incapacitate de a mai putea conduce Biserica. În această situație, la 30 noiembrie 1990, Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Sârbe a luat act de incapacitatea patriarhului Gherman și a declarat scaunul patriarhal vacant. Bătrânul patriarh a murit în luna august 1991, la vârsta de 92 de ani. La 1 decembrie 1990, a fost ales patriarhul *Pavle* (1990-2009), născut în anul 1914. Patriarhul Pavle a purtat din botez numele de *Gojko Stojčević* și a rămas de tânăr orfan de ambii părinți. După terminarea liceului în Belgrad, tânărul Gojko a studiat la Facultatea de Teologie Ortodoxă tot din capitală, pe care a absolvit-o în anul 1942. După război, a lucrat în construcții, dar fiind foarte firav, s-a călugărit în anul 1948 luând numele de Pavle. Între anii 1955-1957, ieromonahul Pavle a urmat cursuri de doctorat în Teologie la Facultatea de Teologie Ortodoxă a Universității din Atena, unde a obținut titlul de Doctor în Teologie, în specialitatea Noul Testament și Liturgică. La 29 mai 1957, acesta a fost ales episcop al Eparhiei de Raška-Prizren din teritoriul Kosovo și Metohia, unde a slujit cu toată dăruirea până când a fost ales patriarh.

Încă înainte de a fi fost ales patriarh, episcopul Pavle s-a remarcat ca un strălucit teolog, publicând nenumărate materiale de liturgică, iar în domeniul studiilor biblice el a tradus și editat, în anul 1984, prima traducere a Noului Testament în limba sârbă. În memoria celor care l-au cunoscut, patriarhul Pavle a rămas ca un sfânt, prin viața lui modestă și iubitoare. A fost ierarhul care nu avea mașină și când a fost întrebat de ce, el a răspuns că își va cumpăra una după ce fiecare familie de albanezi sau de sârbi din Kosovo va avea câte una. În anul 1989, acesta a fost atacat de un grup de tineri kosovari, care l-au bătut atât de rău, încât a trebuit să fie spitalizat mai multe luni. Cu toate acestea, el a refuzat să îi dea în judecată pe acei tineri, pe care i-a iertat. Atât ca episcop în Kosovo-Metohia, în preajma destrămării Iugoslaviei, cât mai ales în calitate de patriarh al Bisericii Ortodoxe Sârbe, blândul și fragilul vlădică Pavle a avut de înfruntat unele dintre cele mai grele și mai tragice momente din istoria Bisericii Sârbe. Prin strălucirea personalității sale de adevărat urmaș al Sfântului Sava, patriarhul Pavle a știut să țină echilibrul între diferitele tendințe din sânul Bisericii sale și să impună respect și recunoștință față de Biserica martirizată. Una dintre bucuriile sale a fost depășirea schismei din cadrul Bisericii Sârbe din America. În perioada războiului din Bosnia-Herțegovina, precum și a celui din Kosovo, apoi a bombardamentului NATO în Serbia, comunitățile protestante au cerut Consiliului Ecumenic al Bisericilor și Conferinței Bisericilor Europene să excludă Biserica Ortodoxă Sârbă din rândurile lor, dar secretarii generali ai acestor organizații, precum și un grup restrâns de teologi occidentali care l-au cunoscut pe patriarhul Pavle. au apărat Biserica Sârbă. Către sfârșitul vieții sale, slăbit și bolnav, patriarhul Pavle a cerut Sfântului Sinod să accepte retragerea sa din scaun, dar s-a lovit de refuzul acestuia, fiind declarat patriarh pe viață. De altfel, în ultima parte a vieții sale, întâistătătorul cu viață de sfânt a trăit mai mult în spital. Patriarhul Pavle a trecut la cele veșnice în ziua de 15 noiembrie 2009.

Urmașul patriarhului Pavle a fost ales la 22 ianuarie 2010, după următoarea procedură: Sfântul Sinod a ales trei candidați ale căror nume au fost scrise pe câte o foaie de hârtie, puse fiecare în câte un plic separat,

iar plicurile au fost așezate pe Sfântul Altar. Sfântul Sinod a invocat apoi ajutorul Duhului Sfânt, după care un călugăr cu autoritate spirituală a luat un plic, în care era scris numele episcopului Irineu de Niș, care a doua zi a fost instalat ca patriarh, cu numele *Irineu I, Mitropolit de Belgrad și Carloviț, Arhiepiscop de Peć și Patriarh al Bisericii Ortodoxe Sârbe*. Patriarhul Irineu s-a născut la 28 august 1930, primind la botez numele de Miroslav Gavrilović. Acesta a studiat mai întâi la Seminarul Teologic din Prizren, apoi la Facultatea de Teologie Ortodoxă din Belgrad, iar mai târziu a urmat cursuri de specializare la Facultatea de Teologie a Universității din Atena. După efectuarea serviciului militar, în anul 1959 a depus voturile monahale, la Mănăstirea Racovița, luând numele de Irineu. Tânărul ieromonah a predat ca profesor la seminariile teologice din Prizren și de la Mănăstirea Ostrog, din Muntenegru, iar în anul 1974 a fost ales episcop de Moravița și vicar al patriarhului Gherman. În anul 1975, vlădica Irineu a fost ales episcop de Niș, unde a păstorit 35 de ani, până la alegerea sa ca patriarh. După întronizarea sa la 23 ianuarie 2010 în Catedrala patriarhală din Belgrad, în ziua de 3 octombrie a aceluiași an patriarhul Irineu a fost formal întronizat și în scaunul istoric patriarhal de la Peć. Apreciat ca un *tradiționalist moderat*, patriarhul Irineu s-a străduit să consolideze unitatea Bisericii Ortodoxe Sârbe și să afirme prezența și contribuția acesteia pe plan internațional. Patriarhul Irineu a trecut la cele veșnice în ziua de 20 noiembrie 2020 și a fost înmormântat în noua Catedrală „Sfântul Sava" din Belgrad.

După vacantarea tronului patriarhal de la Belgrad, Sinodul ierarhilor sârbi a ales ca *Locum Tenes* pe mitropolitul Hrisostom de Dabro-Bosna, cu reședința în Sarajevo (Bosnia-Herțegovina), care a pregătit alegerea noului întâistătător al Bisericii Sârbe. Astfel, Sfântul Sinod al Bisericii Sârbe a ales în ziua de joi, 18 februarie 2021, pe mitropolitul *Porfirie* de Zagreb și Ljubljana, cu titlul de *Arhiepiscop de Peć, Mitropolit de Belgrad-Carloviț și Patriarh al Bisericii Ortodoxe Sârbe.* Noul patriarh sârb s-a născut în ziua de 22 iulie 1961, la Becej, în nordul Serbiei, și a primit din botez numele de Prvoslav. La vârsta de 25 de ani, tânărul Prvoslav a fost călugărit de duhovnicul său, episcopul Irineu de Backa, la

Mănăstirea Deceani, primind numele de Porfirie. După terminarea studiilor de Licență la Facultatea de Teologie Ortodoxă din Belgrad în anul 1986, monahul Porfirie a fost hirotonit ierodiacon de episcopul Pavle de Rașka-Prizren, care a devenit apoi patriarh al Bisericii Ortodoxe Sârbe. Ierodiaconul Porfirie a continuat studii de specializare la Facultatea de Teologie din Atena, unde a obținut în anul 2004 titlul de Doctor în teologie. La 14 mai 1999, ieromonahul Porfirie a fost ales episcop de Jegar, cu funcția de arhiereu-vicar al episcopului Irineu de Backa, iar în iulie 2014 arhiereul Profirie a fost ales și instalat mitropolit de Zagreb și Ljubljana. Mitropolitul Porfirie s-a făcut cunoscut prin slujirea sa în favoarea tinerilor, precum și a oamenilor cu dificultăți, cum ar fi cei dependenți de droguri, încă din timpul când activa ca simplu ieromonah, ajungând să fie căutat de tineri, dintre care unii au devenit monahi. Noul patriarh vorbește, pe lângă limba sa maternă sârba, limbile greacă, engleză, germană și rusă. În calitate de ierarh, acesta s-a afirmat ca un om de dialog, dispunând de toate calitățile necesare unui întâistătător al Bisericii Ortodoxe Sârbe în vâltoarea vremurilor de astăzi.*

Statutul actual sau Constituția Bisericii Ortodoxe Sârbe, care are la bază varianta adoptată în anul 1947, dar revizuită în anul 1957, cuprinde 140 de articole. Potrivit *Articolului 11*, autoritatea în Biserica Sârbă este exercitată de către patriarh împreună cu Sfânta Adunare a Episcopilor, din aceasta fiind ales Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Sârbe. Potrivit articolului 14 din *Statut*, eparhiile Bisericii Ortodoxe Sârbe din fostul teritoriu iugoslav sunt în număr de 24, în frunte cu Arhiepiscopia de Belgrad și Carloviț și terminând cu Episcopia de Sumadia, cu centrul la Kraguevaț. Din cele 24 de eparhii, numai una este arhiepiscopie, cea păstorită de patriarh, iar alte trei au rang de mitropolie, și anume: 1. Muntenegru și Litoral, cu sediul în Cetinie (Muntenegru); 2. Dabro-Bosnia, cu sediul în Sarajevo (Bosnia-Herțegovina); 3. Zagreb și Ljubljana, cu sediul la Zagreb (Croația). Unitățile bisericești ale Bisericii Ortodoxe Sârbe din diaspora sunt prezentate la capitolul *Diaspora Ortodoxă*.

Biserica Ortodoxă Sârbă se afirmă în context panortodox prin fidelitate față de tradiția patristică și filocalică, dar și prin disponibilitatea de a veni în întâmpinarea cerințelor spirituale ale credincioșilor săi de astăzi.

Bibliografie

În limba română: †NESTOR VORNICESCU, „Patriarhia Serbiei", în: *MMS*, 1-2/19..; Niculae ȘERBĂNESCU, „Legăturile bisericești, culturale și politice între români și sârbi", în: *MO*, 5-6/1963; Teodor BODOGAE, „Un capitol din istoria relațiilor culturale sârbo-române. Acte inedite din corespondența lui Șaguna", în: *MA*, 7-8/1970; Silviu ANUICHI, „Rolul Mitropoliei de Carlovitz în apărarea Ortodoxiei", în: *O*, 3/1961; S. ANUICHI, „Activitatea mitropolitului Pavel Nenadovici în slujba Ortodoxiei", în: *ST*, 9-10/1961; S. ANUICHI, „Patriarhia de Peci (Ypek) între anii 1557-1766", în: *ST*, 7-8/1962; S. ANUICHI, „Raporturile dintre Patriarhia Sârbă de Ypek și Patriarhia Greco-Bulgară de Ohrida în secolele XIV-XVIII", în: *ST*, 9-10/1960; S. ANUICHI, „Un episcop uitat: Vichentie Popovici (1774-178.)", în: *MB*, 1-3/1979; S. ANUICHI, „Relațiile bisericești romăno-sârbe din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea", în: *BOR*, 7-8/1980; Aurel JIVI, „Patriarhia Ortodoxă Sârbă de la 1920 până în prezent", în: *ST*, 5-6/1970; A. JIVI, „Relațiile Mitropoliei de la Carloviț cu Biserica Ortodoxă Română din Transilvania în secolul al XVIII-lea", în: *BOR*, 5-6/1970; Dietmar W. WINKLER, Klaus AUGUSTIN, *Bisericile din Răsărit. O scurtă prezentare*, Ed. Arhiepiscopiei Romano-Catolice de București, București, 2003; Nicolae CIACHIR, *Istoria popoarelor din sud-estul Europei în epoca modernă*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1987.

În limbi străine: Rade KISIC, „Die Serbische Orthodoxe Kirche", în Thomas BREMER et al. (eds), *Die orthodoxen Kirchen der byzantinischen Tradition*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 2013; Dimitrije M. KALEZIC, „Die Serbische Orthodoxe Kirche in Geschichte und Gegenwart", în vol. *Religion und Gesellschaft in Südosteuropa*, Hans-Dieter DÖPMANN (ed.), Südosteuropa-Gesellschaft e.V., München, 1997; Bosko I. BOJOVIC, *L'Église orthodoxe serbe. Histoire, spiritualité, modernité*, Éd. du Cerf, Paris, 2018; Thomas BREMER, *Kleine Geschichte der Religionen in Jugoslawien. Königreich – Kommunismus – Krieg*, Herder Verlag, Freiburg im Breisgau, 2003; Pavle IVIC (ed.), *The History of Serbian Culture*, trad. Randall A. Major, Porthill Publishers, 1999; Vladislav B. SOTIROVID, „The Serbian Patriarchate of Pec in the Ottoman Empire: The First Phase (1557-94)", în: *Journal of the North American Society for Serbian Studies*, 2/2011; Paul PAVLOVICH, *The History of the Serbian Orthodox Church*, Serbian Heritage Books, Toronto, 1989; Erich BRYNER, *Die Ostkirchen vom 18. bis zum 20. Jahrhundert*, Evangelische Verlagsanstalt, Leipzig, 1996; Dușan KASICI, „Serbian Archbishops and Patriarchs", în *Serbian Orthodox Church. Its Past and Present*, vol. 1, Eparhijski Upravni Odbor, Belgrad, 1965; D. KASICI, „A Short Survey of the History of the Serbian Orthodox Church", în *Serbian Orthodox Church. Its Past and Present*. vol. 1, Eparhijski Upravni Odbor, Belgrad, 1965; Gerhard PODSKALSKY, *Theologische Literatur des Mittelalters in Bulgarien und Serbien 865-1459*, Verlag C.H. Beck, München, 2000.

CAPITOLUL XI

BISERICA ORTODOXĂ ROMÂNĂ DE LA ÎNCEPUTURI PÂNĂ ASTĂZI*

XI.1. Spațiul de formare a poporului român creștin

Spațiul de formare a poporului român corespunde, până la Retragerea Aureliană din Dacia (271-274), cu teritoriile cucerite la nord de Dunăre de împăratul Traian (98-117), în urma Războaielor daco-romane dintre anii 101-102 și 105-106. Interesul administrației imperiale romane de a romaniza această provincie a fost foarte mare, căutând să o integreze cât mai solid în componența imperiului. După retragerea administrației civile și a armatei în sudul Dunării, în teritoriile nord-dunărene în care s-a format poporul român au fost cuprinși și dacii liberi, și astfel aria de răspândire a elementului daco-roman s-a extins asupra întregului spațiu aflat în stăpânirea geto-dacilor până la cucerirea romană. Concomitent cu procesul de formare a poporului român în acest spațiu carpato-danubiano-pontic a pătruns și învățătura creștină, chiar de propovăduire apostolică, prin Sf. Apostoli Andrei și Filip, încât este o realitate de necontestat că poporul român s-a format ca popor creștin. Roma și apoi Constantinopolul, păstrând legături economice, culturale și religioase cu spațiul nord-dunărean, au avut menirea să mențină creștinătatea daco-romană în permanentă legătură cu romanitatea creștină orientală, iar evoluția bisericească ulterioară

* Capitol elaborat de Pr. prof. dr. Nicolae Chifăr.

a românilor a depins de organizarea bisericească sud-dunăreană și implicit bizantină.

Nu numai spațiul danubiano-pontic, cu vestitele cetăți grecești de la Tomis (Constanța), Calatis (Mangalia), Halmyris (Cernavodă), Durostorum (Silistra) și multe altele de pe teritoriul Dobrogei de astăzi, a constituit vatra creștinismului, ci și multe așezări urbane din cuprinsul Daciei Romane au reprezentat centre de răspândire a învățăturii creștine. Descoperirile arheologice, numismatice și epigrafice stau ca mărturie de necontestat. Cele mai reprezentative sunt: *Donariumul* descoperit la Biertan cu inscripția „Ego Zenovius votum posui" și cu monograma creștină XP (Chrisma), datată din secolul al IV-lea, *Gema* de onix de la Potaissa (Turda) cu inscripția ΙΧΘΥΣ (pește) și alte simboluri creștine, și cele două *Geme* de la Romula (Reșca/Olt) decorate cu câte doi pești, respectiv doi păuni și cu o cruce. Tot pe teritoriul Transilvaniei au fost descoperite mai multe obiecte (opaițe, pecetare, inele, vase) cu inscripții creștine (pești, cruci, porumbei, păuni etc.), aduse în teritoriile de formare a poporului român din alte părți ale imperiului. Inscripțiile creștine latine demonstrează că aceste obiecte erau folosite de comunitățile daco-romane care existau în aceste ținuturi și după Retragerea Aureliană.

De asemenea, au fost descoperite și urme ale unor lăcașuri de cult [Slăveni (Olt), Porolissum-Moigrad (Sălaj), Izvoarele (Mehedinți), Morisena-Cenad (Timiș), Sucidava-Celei-Corabia (Olt)], în interiorul sau în apropierea lor fiind identificate morminte și obiecte de cult creștine, unele dintre ele fiind obiecte de uz casnic destinate apoi cultului creștin prin inscripționarea lor cu cruci. Biserica din satul Densuș (Hunedoara) se pare că a fost inițial un monument funerar al generalului roman Longinus, fiind ulterior transformată în lăcaș de cult și refăcută în mai multe etape după distrugerea suferită din partea avarilor. Acest lăcaș funcționează ca biserică ortodoxă parohială până astăzi. În teritoriile extracarpatice, încreștinarea populației daco-romane este dovedită de descoperirea unor morminte creștine [Barboși (Galați)] și a mai multor obiecte cu inscripții creștine la Botoșana (Suceava), Davideni (Neamț),

Coştești (Iași), Traian (Bacău), Dănești (Vaslui), Săbăoani și Secuieni (Neamț), Cândești (Buzău), Dulceanca (Teleorman), Budureasa (Prahova) ș.a.

Persecuțiile romane împotriva creștinilor au înscris numele multor martiri daco-romani creștini în Sinaxarele și Martirologiile bisericești, martiri care au pătimit în cetăți dunărene și pontice (Sirmium-Mitrovița, Singidunum-Belgrad, Durostorum-Silistra, Halmyris-Murighiol, Tomis-Constanța, Niculițel, Axiopolis-Cernavodă, Noviodunum-Isaccea). Cel mai reprezentativ act martiric privind persecuțiile creștinilor din nordul Dunării este reprezentat de *Scrisoarea Bisericii din Goția către Biserica din Cappadocia*, datând din anii 373-374 și care relatează martiriul Sfântului Sava și pătimirile preotului Sansala. Toate aceste mărturii atestă răspândirea creștinismului la nord de Dunăre și regiunile intra și extracarpatice, în spațiul de formare a poporului român.

Organizarea bisericească în acest spațiu prezintă pentru primul mileniu creștin multe lacune determinate de marile migrații de popoare din zona asiatică spre Europa Centrală și de Sud-Est, care au limitat și, în unele cazuri, chiar au întrerupt viața bisericească în aceste teritorii. Faptul că misiunea creștină la slavi și la unguri – printre ultimele popoare migratoare care au trecut peste spațiul de locuire al populației daco-romane și s-au stabilit în proximitatea acestuia (la sudul Dunării și în Câmpia Panoniei) – a fost încununată cu succes prin lucrarea Sfinților Chiril și Metodie și a ucenicilor lor a determinat consolidarea organizării bisericești și la români, ei rămânând în strânsă legătură cu creștinătatea bizantină și apoi slavă sud-dunăreană. Descoperirile arheologice și mărturiile documentare scrise demonstrează faptul că a existat o continuitate a vieții bisericești în spațiul carpato-dunărean, care s-a dezvoltat ulterior în perioada medievală. Existența unui mare număr de centre episcopale în sudul Dunării până la marea invazie slavă de la începutul secolului al VII-lea, așa cum o demonstrează prezența unui număr însemnat de participanți din aceste zone la Sinoadele Ecumenice și la disputele teologice ce au precedat sau au urmat acestor sinoade, presupune printre altele și desfășurarea unei misiuni creștine la nord de

Dunăre și, prin urmare, existența unei vieți bisericești concludente, mai ales după obținerea libertății de manifestare prin Edictul de la Mediolanum, din anul 313. Elocvente sunt sinoadele ținute la Sardica (343) și Sirmium (351-378), la care s-au întrunit un număr foarte mare de episcopi din aceste provincii. La acestea adăugăm importanța pe care o avea scaunul episcopal de la Tomis, ai cărui titulari participau la Sinoadele Ecumenice și erau apreciați pentru ortodoxia credinței lor [Gherontie/Terentie, la Sinodul al II-lea Ecumenic de la Constantinopol (381), și Timotei, la Sinodul al III-lea Ecumenic de la Efes (431)]. De asemenea, semnificativă a fost păstorirea Sfântului Niceta, episcop de Remesiana (Bela Balanka, Serbia), un misionar de limbă latină care a propovăduit Evanghelia și la sciți, geți și daci, și a episcopului Laurențiu de Novae, ale cărui omilii păstrate s-ar părea că sunt adresate unor comunități creștine daco-romane. Nu excludem misiunea exercitată la nord de Dunăre de către episcopii sud-dunăreni, prin delegarea unor horepiscopi și periodeuți, categorie de clerici cu atribuții episcopale care au existat până în secolele VIII-IX.

Descoperirea celor două basilici de secol al IV-lea la Morisena-Cenad (Timiș) și Sucidava-Celei-Corabia (Olt) presupune existența acolo a două scaune episcopale, mai ales după recucerirea constantiniană la nord de Dunăre și construirea podului între Sucidava și Oescus inaugurat în anul 328. Apoi, episcopul Teofil, numit al Gothiei și participant la Primul Sinod Ecumenic de la Niceea (325), se presupune că era episcop pentru „țara gotică" ocupată atunci de goți, predicând nu numai în limbile gotă și greacă, ci și în limba latină, deci pentru daco-romani.

Cel mai vechi centru episcopal de pe teritoriul țării noastre este Tomis (Constanța). Deși atestat documentar abia în anul 369, nu este exclus ca episcopii Evanghelicus, Efrem și Tit să fi păstorit acolo înaintea lui Vetranion (Bretanion). Acesta din urmă a fost urmat de Gherontie, Teotim I, Timotei, Alexandru, Timotei al II-lea, Paternus și Valentinian, de la care s-a păstrat o corespondență cu papa Vigiliu în legătură cu condamnarea „celor trei capitole" la Sinodul al V-lea Ecumenic de la Constantinopol (553), el fiind ultimul episcop de Tomis menționat în documente, cu el

încheindu-se și știrile legate de episcopia Tomisului. Tot în Dobrogea au activat renumiți teologi, ca Sf. Ioan Casian, Gherman și Dionisie Exiguul, sau călugării sciți Leonțiu, Ioan Maxențiu, Petru Diaconul și alții, care atestă existența unei efervescențe teologice de mare însemnătate la Tomis și în general în Scythia Minor (Dobrogea). Mulțimea lăcașurilor de cult (peste 35 de basilici) și a obiectelor creștine descoperite pe teritoriul Dobrogei demonstrează nu numai existența unei vieți bisericești intense în această provincie locuită de daco-romani, ci și implicarea episcopilor și teologilor sciți la consolidarea și promovarea vieții bisericești a fraților lor daco-romani din ținuturile extracarpatice. Complexul eclezial de la Basarabi (Constanța), format din șase bisericuțe rupestre cu galerii funerare, descoperit în anul 1957 și care se presupune că datează din secolul al IV-lea, indică și începuturi ale monahismului la daco-romani după modelul așezămintelor monahale din Egipt și Palestina.

XI.2. Viața bisericească în secolele VII-XIV

Deși peste ținuturile fostei Dacii au trecut mai multe valuri de popoare migratoare (goți, gepizi, huni, avari, pecenegi și cumani), numai slavii au contribuit la etapa de desăvârșire a formării poporului român și a limbii române. Asimilați de superioritatea numerică a străromânilor prin stadiul avansat de civilizație materială și spirituală, slavii au contribuit în raport de 1/6 la formarea lexicului românesc. Cu toate acestea, limba romanică vorbită de străromâni era atât de consolidată, încât nicio frază nu poate fi alcătuită numai din cuvinte slave, fără elementul latin.

Importanța pe care a avut-o elementul slav sud-dunărean în organizarea bisericească a străromânilor, deja creștini din nordul Dunării, mai ales după formarea Primului Țarat Bulgar sub hanul Krum și încreștinarea bulgarilor sub țarul Boris-Mihail în anul 865, s-a datorat misiunii de încreștinare și culturalizare a slavilor și implicit a bulgarilor prin Clement și Constantin, ucenicii Sfinților Chiril și Metodie, alungați din Moravia după anul 885. Primiți cu mare interes de țarul

Boris-Mihail, cei doi ucenici metodieni, care mai târziu au ajuns episcopi de Ohrida și Preslav, au dezvoltat două centre culturale bisericești la Preslav și Ohrida, care au atins apogeul lor, sau „veacul de aur al literaturii vechi bulgare", sub țarii Simeon (893-927) și Petru (927-969). Tot în această perioadă a fost recunoscută și autocefalia Bisericii Bulgare, prin Arhiepiscopia de Ohrida. Deși Primul Țarat Bulgar a fost desființat de împărații bizantini Ioan Tzimiskes (969-976) și Vasile al II-lea Bulgaroctonul (976-1025) și încorporat Imperiului Bizantin ca thema Paristrion, iar Arhiepiscopia de Ohrida supusă jurisdicției Patriarhiei de Constantinopol, urmând să fie păstorită de ierarhi greci, cultura literară și spiritualitatea creștină bulgare au jucat un mare rol în organizarea vieții bisericești la românii din nordul Dunării.

Suprapunerea asimilării triburilor slave de către autohtonii daco-romani cu încreștinarea lor și a confraților lor din sudul Dunării a făcut ca șefii militari ai slavilor rămași printre daco-romanii din nordul Dunării să ceară săvârșirea slujbelor liturgice în limba slavonă, înțeleasă de ei, și nu în limba latină vorbită de străromâni. Așa, limba slavonă a devenit pentru mai multe secole atât limbă de cult, cât și limbă de cancelarie la români. Ritul „bizantino-slav" sau „bizantin de limbă slavă" introdus la români, dar care continuau să audă propovăduirea Evangheliei și să se spovedească în limba română veche, neconfundându-se cu lumea slavă care îi înconjura din toate părțile, i-a menținut pe aceștia ortodocși în latinitatea lor și incoruptibili la atracțiile Romei catolice, cum s-a întâmplat cu moravii care, deși au fost încreștinați în rit răsăritean sau bizantin, renunțând la limba slavonă în cult în favoarea limbii latine, au îmbrățișat ritul latin și catolicismul. Faptul că termenii slavi au intrat doar în limbajul liturgic și nu în cel teologico-dogmatic, care este eminamente latin, demonstrează că strămoșii noștri erau deja creștini la așezarea slavilor în ținuturile locuite de ei.

Chiar dacă pentru secolele VII-X avem puține mărturii despre organizarea bisericească la nord de Dunăre, nu se poate admite teoria că în această perioadă nu a existat o ierarhie bisericească în aceste teritorii. Un popor care se formase creștin nu putea fi lipsit de cultul divin săvârșit

numai de cler, iar faptul că în secolele VIII-IX a fost desfășurat amplul program misionar demarat de Bizanț prin Sfinții Chiril și Metodie de a-i încreștina pe slavii care îi înconjurau pe români din toate părțile, fără a se aminti de vreo activitate misionară creștină pentru români, denotă faptul că aceștia erau deja creștini și primeau oblăduire spirituală și conducere bisericească prin episcopi sau horepiscopi autohtoni, sau prin preoții hirotoniți de aceștia.

După revenirea Dobrogei în stăpânirea bizantină (971), Patriarhia de Constantinopol s-a îngrijit să refacă aici cel puțin un centru episcopal, dar nu la Tomis, ci mai spre nord, probabil în zona Noviodunum-Dinogeția (Niculițel-Garvăn), prin care să se asigure continuitatea vieții bisericești și în ținuturile extracarpatice. Descoperirile arheologice din Moldova, datând din secolele IX-XI, dau mărturie despre existența și continuitatea vieții creștine la români. Vase de lut având cruci incizate, cruciulițe de plumb, inele cu simboluri creștine, cruci relicvar (purtate îndeosebi de episcopi) și alte obiecte cu însemne creștine sunt mărturii elocvente în acest sens. Mai reduse ca număr, însă nelipsite, sunt astfel de descoperiri arheologice și în Transilvania și în Țara Românească.

Începutul organizării politice a românilor în cnezate și voievodate conduse de despoți, cneji și voievozi în a doua jumătate a secolului al X-lea și în cele următoare a influențat și organizarea bisericească, deoarece recunoașterea autonomiei unui conducător politic era garantată și de existența unui episcop în cetatea de reședință. Astfel, pe teritoriul Țării Karvunei – Dobrogea de astăzi –, condusă pe parcursul secolului al XIV-lea de către despoții Balică, Dobrotici și apoi Ivanco, exista un centru episcopal la Vicina (Isaccea), al cărui titular, în anul 1285, era Teodor. Intrând în posesia voievodului Basarab I al Țării Românești și fiind mereu în pericolul atacurilor tătare din nordul Mării Negre, scaunul mitropolitan de Vicina a fost transferat, în anul 1359, la Argeș, unde era și reședința voievodului, ultimul mitropolit de Vicina, Iachint devenind primul mitropolit al Țării Românești.

În Transilvania, la așezarea ungurilor în Câmpia Panoniei, exista o populație preponderent românească amestecată cu slavi și bulgari,

așa cum precizează cronicile vremii, care avea și o organizare politică. În acest sens, trebuie menționate voievodatele lui Menumorut, Glad și Gelu și „țările" Bârsei, Făgărașului, Almașului, Hațegului, Zarandului și Maramureșului. Nu toți conducătorii politici ale acestor formațiuni politice aveau și un episcop la curtea lor, dar nu excludem existența acestora la Biharea și Dăbâca, unde au fost descoperite fundații de biserici de piatră și mai multe obiecte cu inscripții creștine, cruci și monede bizantine, mărturii ale menținerii legăturii cu Patriarhia de Constantinopol și cu episcopiile sud-dunărene care puteau trimite și în Transilvania horepiscopi sau episcopi misionari (periodeuți), până ce voievozii au așezat episcopi „ai cetății" sau „eparhioți". În sprijinul acestei afirmații stă faptul că în orașele cucerite de unguri, foste centre politice voievodale românești, a fost menținută nu numai reședința noului stăpân, ci a fost înființată și câte o episcopie catolică pe temeliile unei episcopii ortodoxe mai vechi.

Cuceririle treptate făcute de unguri în Transilvania au dus la înființarea unor organisme politice mai mici (comitatele regale), dar și la păstrarea organizării politice la nivel de țară (voievodatul), care a dăinuit în acest teritoriu românesc peste o jumătate de mileniu. Încreștinarea ungurilor mai întâi sub influență bizantină, în contact cu slavii din Moravia și Panonia, și cu românii din Transilvania, iar mai apoi alegerea lor a ritului latin au avut repercusiuni și asupra organizării vieții bisericești a românilor din teritoriile intracarpatice din Banat, Bihor și Maramureș, care și-au păstrat credința ortodoxă și ritul bizantino-slav. Descoperirile arheologice au scos la iveală fundații ale unor biserici românești vechi peste care au fost construite biserici catolice ce au servit ca și catedrale episcopale, cum se poate observa la Alba Iulia, unde peste vechea organizare bisericească ortodoxă românească s-a suprapus cea catolică maghiară, aceasta cu atât mai mult cu cât după 1054 ortodocșii erau considerați schismatici. Același lucru s-a întâmplat și la Morisena-Cenad (Timiș), după înfrângerea cneazului Ohtum, unde călugării ortodocși au fost mutați la Oroszlanos (în Serbia de astăzi), iar la Cenad au fost aduși călugări catolici, Gherhard devenind episcop de Cenad în vechiul centru bisericesc ortodox Morisena.

Pentru teritoriile extracarpatice aflăm de existența unor „pseudo-episcopi", adică ortodocși, care nu erau în comuniune cu episcopul catolic al Cumaniei sau Milcoviei, dar care asigurau oblăduirea bisericească a românilor (valahilor) din Câmpia Munteniei peste care se așezaseră cumanii. Prin urmare, scrisoarea papei Grigorie al IX-lea către principele Béla, viitorul rege Béla al IV-lea al Ungariei, din 14 noiembrie 1234, atestă existența unor episcopi ortodocși în teritoriile extracarpatice.

Existența unor formațiuni politice în sudul Carpaților (Cnezatele lui Ioan, Farcaș, Litovoi și Seneslau), atestate de *Diploma Cavalerilor Ioaniți*, dată de regele Béla al IV-lea al Ungariei la 2 iunie 1247, presupune și existența unor episcopi aici, diploma menționând că de veniturile bisericilor clădite de aceștia să nu se atingă, ci să rămână neatinse „cinstea și drepturile arhiepiscopilor și episcopilor pe care se știe că le au". Înființarea ulterioară nu numai a Mitropoliei de la Argeș, ci și a Episcopiilor de la Severin și Râmnic presupune continuarea vieții bisericești a românilor dependenți până atunci de centrele episcopale de la curțile cnejilor amintiți.

Același lucru îl constatăm și în ținuturile românești de la est de Carpați, unde existau „Țara Bolohovenilor", a „Berladnicilor" și a „Brodnicilor" menționate de cronicile rusești și poloneze, dar și de unele acte papale. La curtea conducătorilor acestor formațiuni locuiau și episcopi, în sprijinul acestei presupuneri stând descoperirile arheologice a peste 20 de cruci-relicvar și cruci-engolpion din secolele XII-XIII, de proveniență bizantină și rusească, care nu puteau aparține decât unor ierarhi locali.

XI.3. Biserica Ortodoxă Română din Țara Românească și din Moldova în perioada Evului Mediu (secolele XIV-XVIII)

În Evul Mediu, organizarea bisericească românească a urmat organizării politice a celor trei provincii românești, Țara Românească, Moldova și Transilvania, în fiecare dintre ele existând câte o mitropolie, dependentă

direct sau indirect – așa cum a fost cazul Mitropoliei Transilvaniei, al
sub oblăduirea Patriarhiei Ecumenice prin mitropolitul Țării Român
care purta titulatura și de „exarh al Plaiurilor și a toată Ungaria", Plai
reprezentând Transilvania – de Patriarhia Ecumenică.

După câștigarea independenței politice prin victoria de la Pos
(9-12 noiembrie 1330) contra regatului Ungariei de către Basarab I Î
meietorul (1310-1352), fiul acestuia, Nicolae Alexandru Basarab (13
1364), a obținut de la patriarhul ecumenic Calist I și de la Sfântul Sino
Patriarhiei Ecumenice, cu „încuviințarea împăratului Ioan al V-lea P
ologul", aprobarea pentru mutarea mitropolitului Iachint de la Vic
la Argeș, în mai 1359. Cu aceasta, Mitropolia de Vicina și-a înch
existența de mai bine de un secol și jumătate (1285-1359). Mitrop
Țării Românești sau a Ungrovlahiei, existentă deja la începutul dom
lui Nicolae Alexandru (1352), dobândea astfel recunoaștere canonic
prin urmare, erau reactivate vechile legături ale Patriarhiei de Const
tinopol cu românii de la nord de Dunăre, din ținuturile extracarpat
întrerupte din cauza invaziei popoarelor migratoare. Reședința mit
politului a fost mai întâi la Câmpulung, apoi la Argeș (Curtea de Arg
la Târgoviște, din 17 august 1517, și la București, din anul 1668.

Devenind membru al Sfântului Sinod al Patriarhiei Ecumenice,
tropolitul Țării Românești se bucura de mare prestigiu, încredințându-
și reprezentarea canonică a patriarhiei din Constantinopol asupra Bi
ricii românești din Transilvania, prin titulatura de „exarh al Plaiur
și a toată Ungaria" pe care o deținea. Mitropolitul exercita jurisdi
asupra întregii Țări Românești, jurisdicție extinsă și asupra ținutur
Amlașului și Făgărașului, stăpânite de domnii munteni, și asu
„părților tătărăști", în nord-vestul Mării Negre, a „cetății Durostoru
și „până la Marea cea mare", adică asupra Dobrogei, ținuturi stăpâ
de domnitorul Mircea cel Bătrân (cel Mare) până în anul 1417. În a
1370, a fost înființată o a doua mitropolie în Țara Românească, num
a „Severinului", în partea dreaptă a Oltului, având reședința prob
la Râmnic și fiind păstorită de Antim Critopulos (1370-1380), nu
apoi mitropolit la Argeș (1380-1401). În anul 1403, aceasta și-a înc

existența și a reintrat în componența Mitropoliei Ungrovlahiei, nemaifiind consemnat niciun mitropolit de Severin.

Un moment important pentru istoria Mitropoliei Ungrovlahiei l-a constituit domnia lui Radu cel Mare (1495-1508). Acesta l-a chemat în anul 1503 pe fostul patriarh ecumenic Nifon al II-lea și i-a încredințat demnitatea de mitropolit al Ungrovlahiei (1503-1505), pentru a da o mai bună organizare bisericească și spirituală mitropoliei. La soborul (sinodul mitropolitan) din anul 1503 s-a hotărât înființarea a două episcopii sufragane, la Râmnic-Noul Severin și la Buzău. Deși a hirotonit doi episcopi pentru aceste eparhii, organizarea lor canonică a necesitat timp, fiind realizată sub domnitorul Neagoe Basarab (1512-1521), mare ctitor de biserici și sprijinitor al culturii și artei bisericești. Dintre urmașii lui Nifon al II-lea, îi amintim pe Macarie (1512-1521), căruia i se datorează primele tipărituri slavone la noi, *Liturghierul* (1508), *Octoihul* (1510) și *Tetraevanghelul* (1512), precum și pe Eftimie I (1561-1576) și Serafim (1576-1586), care întrețineau legături culturale cu diaconul Coresi și sprijineau activitatea tipografică a ieromonahului Lavrentie la Mănăstirea Plumbuita. La Episcopia Râmnicului, care cuprindea aria bisericească a fostei Mitropolii a Severinului, s-a remarcat episcopul Teofil (1593- 1601), om de încredere al domnitorului Mihai Viteazul (1593-1601), iar la Episcopia Buzăului, ce cuprindea în jurisdicția ei ținuturile Buzău, Râmnicu Sărat și Brăila, episcopul Luca din Cipru (1583-1602), ajuns mitropolit al Ungrovlahiei (1602-1629) și trimis cu misiuni diplomatice la Alba Iulia și Moscova de același domnitor.

Teritoriile românești căzute sub ocupație otomană (Giurgiu, Turnu, Chilia, Cetatea Albă, Bugeac, Tighina și Brăila) au fost încorporate administrativ-bisericesc în Mitropolia Proilaviei, cu reședința la Brăila, care a funcționat în perioada anilor 1542-1828 și care era condusă de ierarhi greci dependenți de Patriarhia Ecumenică, iar românii ortodocși din Dobrogea, cucerită de otomani în anul 1417, erau supuși canonic mitropoliților greci de la Dristra (Silistra).

Remarcabilă pentru viața bisericească a Mitropoliei Ungrovlahiei a fost domnia lui Matei Basarab (1632-1654). Acest domnitor a

sprijinit activitatea mitropolitului Teofil (1636-1648), în timpul lui fiind înființate două tipografii, la Câmpulung și Govora, unde au fost tipărite, în slavonește și românește, pe lângă numeroase cărți de cult, și cele două colecții de legi, *Pravila mică* „de la Govora" (1640-1641) și *Pravila mare* „de la Târgoviște" (1652). Mitropolitului Ștefan (1648-1653; 1655-1668) i se datorează traducerea mai multor cărți de slujbă cu text bilingv slavo-român, în timpul păstoririi lui fiind făcut un pas decisiv în „românizarea" slujbelor, și ctitorirea de către domnitorul Constantin Șerban Basarab (1654-1658) a actualei catedrale patriarhale din București, sfințită de patriarhul Macarie al Antiohiei în anul 1658. Bucureștiul a devenit reședință mitropolitană din anul 1668.

De-a lungul secolului al XVII-lea și la începutul celui de-al XVIII-lea, la Râmnic s-au remarcat episcopii Ignatie Sârbu (1636-1653) și Antim Ivireanul (1705-1708), iar la Buzău, episcopul Mitrofan (1691-1702), care au continuat activitatea tipografică cu mai mare intensitate, datorită sprijinului acordat de unii domnitori cărturari. Printre aceștia se înscrie la loc de cinste domnitorul martir Constantin Brâncoveanu (1688-1714), care nu numai că a dat Bisericii românești o mare înflorire sub toate aspectele, creând epoca brâncovenească în artă și arhitectură, pictură și sculptură, dar a contribuit definitiv și la introducerea limbii române în cult, prin activitatea editorială și tipografică a Sf. Antim Ivireanul (episcop de Râmnic: 1705-1708; mitropolit al Ungrovlahiei: 1708-1716), la București, Snagov, Râmnic și Târgoviște. Din cele 63 de cărți tipărite în timpul păstoririi acestui sfânt ierarh, 39 au fost lucrate de el însuși. În această perioadă, au fost tipărite 30 de cărți în grecește, 22 în românește și una în slavonă, la care se adaugă 6 slavo-române, 2 greco-arabe, una greco-română și una greco-slavo-română. Deși georgian de neam, Sfântul Antim a slujit cu dăruire și implicare totală neamul românesc, fiind considerat pe drept „creatorul" limbii liturgice la români. Acesta a fost trecut în rândul sfinților, ca ierarh martir, la 21 iunie 1992.

Între anii 1711-1821 și respectiv 1716-1821, în Țara Românească și în Moldova au fost impuse de către Înalta Poartă domniile fanariote, care au avut multiple implicații și asupra vieții bisericești. Dintre ierarhii

re au păstorit în Țările Române, mai ales în Țara Românească, aproximativ jumătate au fost greci de neam, militând pentru introducerea limbii grecești în cult și pentru sporirea averilor Patriarhiilor Răsăritene și a mănăstirilor din Muntele Athos, prin gestionarea excesivă în folosul lor a numeroaselor mănăstiri închinate de domnitori români munteni și moldoveni. Acum însă se remarcă și unele activități în sprijinul cultului și spiritualității românești, continuându-se activitatea tipografică și înființarea de școli. Astfel, din această perioadă trebuie amintit mitropolitul Nifon Cretanul (1738-1753), în timpul căruia au fost tipărite peste 30 de cărți românești și care a militat pentru desființarea „rumâniei", adică a obiceiului legării țăranilor de glie. Totodată, cele două vizite canonice realizate de acest mitropolit în cuprinsul mitropoliei i-au dat posibilitatea să facă importante însemnări despre Biserica românească. În același spirit se înscriu și păstoririle mitropoliților Grigore al II-lea (1760-1777) și Dositei Filitti (1793-1810). Mitropolitul Grigorie al II-lea s-a remarcat prin tipărirea a peste 40 de cărți de slujbă în românește, unele pe cheltuială proprie, și prin reorganizarea școlii superioare de la Sfântul Sava din București. De asemenea, acesta a condus și delegația diplomatică română la Petersburg, pentru a cere țarinei Ecaterina a II-a sprijin în eliberarea Țărilor Române de sub suzeranitate otomană, ocazie cu care a primit de la generalul Petru Saltâkov, în anul 1774, moaștele Sf. Dimitrie cel Nou, pe care le-a așezat în Catedrala mitropolitană din București.

În timpul ocupației rusești (1806-1812), atât în Moldova, cât și în Țara Românească, Biserica a fost administrată (1808-1812) de mitropolitul Gavriil Bănulescu Bodoni al Poltavei și Kievului, în calitate de „exarh", devenit apoi mitropolit al Basarabiei cu reședința la Chișinău. Ultimul mitropolit muntean din perioada fanariotă a fost Dionisie Lupu (1819-1821), care a acționat pentru românizarea scaunelor arhierești, cu scopul stopării abuzurilor fanarioților în ceea ce privește treburile bisericești, a sprijinit școala de la Sfântul Sava, a deschis o școală de muzică în București și a fost primul ierarh muntean care a trimis tineri bursieri români la studii în Occident. În Episcopia Râmnicului s-a remarcat episcopi cărturari care au îndrumat activitatea tipografică

și o mai bună organizare a bisericilor și mănăstirilor, printre ei numărându-se Damaschin Dascălul (1708-1725), Grigorie Socoteanu (1749-1764), Chesarie (1773-1780) și Filaret (1780-1792), iar la Buzău, episcopii Metodie (1741-1748), Cosma Popescu (1763-1787) și Costandie Filitti (1793-1819). Trebuie menționat și faptul că la 18 octombrie 1793 a fost înființată Episcopia Argeșului, cu reședința la ctitoria lui Neagoe Basarab de la Curtea de Argeș, activitatea administrativă și culturală a acesteia fiind legată de păstorirea episcopului Iosif (1793-1820).

Marile evenimente politice ale secolului al XIX-lea și de la începutul celui de al XX-lea – Revoluția național-socială din anul 1821 condusă de Tudor Vladimirescu, care a reinstaurat „domniile pământene", Revoluția de la 1848, care a desființat iobăgia și a adus în prim-plan drepturile naționale ale românilor, Unirea Principatelor din anul 1859, Războiul de Independență din anii 1877-1878 și Marea Unire de la 1918, care a făurit Statul Național Unitar Român – au adus schimbări majore și în ceea ce privește viața bisericească.

Mitropolitul Grigorie Dascălu al Țării Românești (1823-1828; 1833-1834) a marcat viața bisericească a Mitropoliei Ungrovlahiei în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Pe lângă imensa activitate de traducător de lucrări teologice de mare valoare, care au fost tipărite la Iași și la București, acesta a luat primele măsuri de înlocuire a egumenilor greci cu români în mănăstirile închinate și a dispus folosirea echitabilă a veniturilor lor și în folosul mănăstirilor, unele ajunse în stare avansată de ruinare. Acest demers a atras nemulțumirea grecilor, care au mijlocit pe lângă țarul Rusiei înlăturarea din scaun a mitropolitului în perioada de ocupație rusească (1828-1834), acesta fiind exilat la Chișinău (trei ani), la Buzău (un an) și la Căldărușani (șase luni). Reîntors în demnitatea de mitropolit, Grigorie Dascălu a dat la tipar o nouă ediție a *Vieților sfinților* în 12 volume, tipărită la Căldărușani între anii 1834-1836.

După o vacantare prelungită a scaunului mitropolitan, a fost ales mitropolitul Neofit (1840-1848), fost episcop de Râmnic, sub păstorirea căruia au fost aplicate multe prevederi ale *Regulamentului Organic* – aprobat în Țara Românească în anul 1831 – referitoare la administrarea averilor

bisericești și la starea materială a clerului, precum și la nivelul de pregătire a clerului de mir prin asigurarea unui corp didactic bine pregătit, format din tineri trimiși la studii la seminariile și academiile teologice de la Kiev și Petersburg sau Pesta și Atena. În această perioadă, la Argeș și la Buzău a fost continuată activitatea cultural-tipografică datorită episcopilor Ilarion Gheorghiadis (1820-1821, 1828-1845) și Grigorie Râmniceanu (1823-1828), respectiv Chesarie (1825- 1846) și Filotei (1850-1859). După Unirea Principatelor la 24 ianuarie 1859, a urmat și unificarea bisericească a celor două mitropolii, astfel că se poate vorbi despre Biserica Ortodoxă Română, recunoscută oficial ca autocefală la 25 aprilie 1885.

În Moldova, viața bisericească a urmat un curs similar celei din Țara Românească. După „descălecatul" lui Bogdan din Cuhea Maramureșului (după noile cercetări în anul 1363 și nu 1359 cum s-a crezut mult timp), Moldova s-a format ca stat feudal independent cu capitala la Siret. Extinderea și desăvârșirea organizării politico-administrative a noului stat s-a făcut sub Petru Mușat (1375-1391), care a stabilit cetatea de scaun la Suceava. Consolidarea puterii politice în fața celor două regate vecine, Ungaria și Polonia, necesita și o organizare bisericească corespunzătoare. Potrivit cercetărilor recente, Mitropolia Moldovei a fost întemeiată cu statut canonic recunoscut și de Patriarhia Ecumenică înainte de luna septembrie a anului 1386. Conflictul dintre domnitorul Petru I Mușat și Patriarhia de Constantinopol s-a declanșat în momentul în care domnitorul a cerut mitropolitului Antonie de Halici să hirotonească doi ierarhi români, pe Iosif și pe Meletie, primul ca mitropolit și al doilea ca episcop, desigur de Rădăuți. Acolo exista un scaun ierarhic mai vechi, de vreme ce domnitorul Bogdan I ctitorise acolo Biserica „Sfântul Nicolae", care a funcționat și ca necropolă domnească, și ca biserică episcopală. Patriarhul ecumenic dorea însă trimiterea și în Moldova a unor ierarhi greci, așa cum se întâmplase în Țara Românească și în Rusia, căutând să impună ca mitropoliți pe Teodosie și Ieremia. Conflictul s-a încheiat la 26 iulie 1401, în timpul domniei lui Alexandru cel Bun (1400-1432), atunci când patriarhul ecumenic Matei I (1397-1402, 1403-410) a trimis *tomosul* prin care recunoștea validitatea hirotoniei mitropolitului Iosif I.

Reședința mitropolitului Moldovei era la Suceava, iar jurisdicția acestuia se extindea asupra întregii Moldove. În anul 1408 a fost înființată Episcopia Romanului, care în anul 1435, la împărțirea Moldovei între cei doi fii ai lui Alexandru cel Bun, Iliaș și Ștefan, a fost ridicată la rang de Mitropolie („a Țării de Jos"), rămânând cu acest statut până în anul 1442, când Ștefan a rămas singur domnitor. Episcopul de Roman și-a menținut titlul onorific de mitropolit, acest titlu fiind acordat uneori și episcopului de Rădăuți, unde fusese înființată o episcopie de către Alexandru cel Bun la 6 iulie 1413, pentru 50 de sate/parohii din zona Cernăuți, Suceava și Dorohoi, suplimentate cu 11 moșii, danii confirmate de două hrisoave date de Ștefan cel Mare în anii 1490 și 1503. Înființarea celor două episcopii sufragane urmărea o bună administrare bisericească a extinsului teritoriu al Moldovei, dar și evitarea trimiterii unui candidat la hirotonia întru episcop în afara granițelor țării în caz de vacantare a unui scaun episcopal, existența a doi episcopi făcând posibilă o hirotonie canonică pe teritoriul Moldovei.

După moartea lui Iosif I, patriarhul și împăratul din Bizanț au reușit să impună și în Moldova trei ierarhi greci, însă relevantă a fost păstorirea mitropolitului Teoctist (1453-1477), cel care l-a uns domn pe Ștefan cel Mare și care a sfințit cea mai impozantă ctitorie ștefaniană, Mănăstirea Putna, la 3 septembrie 1470. Acestuia i-a urmat mitropolitul Gheorghe (1477-1508), care a continuat să sprijine activitatea ctitoricească ștefaniană și pe cea culturală și artistică desfășurată îndeosebi la mănăstirile Putna și Neamț.

Din cauza instabilității politice, în secolul al XVI-lea a avut de suferit și viața bisericească. Consemnăm însă și nume de mitropoliți și episcopi moldoveni care s-au remarcat. Dintre mitropoliții din această perioadă, merită menționați Teofan I (1530-1546) și Grigorie Roșca (1546-1551), care s-au ocupat de extinderea și zugrăvirea Mănăstirii Voroneț, dar și Gheorghe al III-lea Movilă (1588-1591, 1595-1600, 1601-1605), care, împreună cu frații săi, domnitorii Ieremia și Simeon Movilă, a ctitorit Mănăstirea Sucevița. În ceea ce îi privește pe ceilalți ierarhi din scaunele existente sub jurisdicția Mitropoliei Moldovei, dintre aceștia îi amintim pe

Macarie al II-lea Cronicarul, episcop de Roman (1531-1548; 1551-1558), continuatorul *Letopisețului moldovenesc* și susținătorul elanului ctitoricesc al domnitorului Petru Rareș (1527-1538; 1541-1546), care a ctitorit Catedrala episcopală din Roman și Mănăstirea Râșca, dar și pe Eftimie (1550-1565) și Isaia (1564-1577) de la Rădăuți, preocupați de importanța consemnărilor în cronici a istoriei politice și bisericești a Moldovei.

Secolul al XVII-lea a reprezentat și pentru Mitropolia Moldovei secolul marilor realizări culturale, tipografice, de artă și arhitectură bisericească și de efervescență teologică sprijinită de domnitori așa cum au fost Vasile Lupu (1634-1653), Constantin Cantemir (1685-1693) și Dimitrie Cantemir (1710-1711). În această perioadă, Mitropolia Moldovei a fost păstorită de ierarhi cărturari, precum Anastasie Crimca (1608-1617, 1619-1629), Varlaam (1632-1653) și Dosoftei (1671-1686).

După ce a fost episcop de Rădăuți (1600) și Roman (1606-1608), mitropolitul Anastasie Crimca, ctitorul Mănăstirii Dragomirna – o capodoperă a artei medievale românești – și al primului spital-azil urban cunoscut până astăzi, înființat la Suceava, s-a distins ca cel mai talentat miniaturist, punând bazele „școlii miniaturistice" de la Dragomirna. De la el au rămas 25 de manuscrise slavone împodobite cu miniaturi, doar nouă păstrate în țară, iar restul în Rusia, Ucraina, Dresda și Viena. Pe lângă numeroasele frontispicii și inițiale înflorate, manuscrisele cuprind scene și personaje biblice, vrednicul mitropolit fiind și un iscusit portretist. De altfel, acesta este și primul autoportretist din pictura românească, chipul lui apărând de 15 ori în manuscrisele sale.

Mitropolitul Varlaam, călugărit la Mănăstirea Secu și ridicat la cel mai înalt rang arhieresc din Moldova direct din treapta clericală de ieromonah, s-a impus ca mare cărturar și teolog într-o perioadă în care Ortodoxia era asaltată de propaganda reformat-calvină, căreia i-a căzut victimă chiar patriarhul ecumenic Chiril Lucaris. Cu aprobarea unui sobor la care au participat ierarhii moldoveni și munteni și egumenii marilor mănăstiri, mitropolitul Varlaam a publicat în anul 1645 *Răspunsul împotriva Catehismusului calvinesc*, carte destinată mai ales românilor din Transilvania, unde domneau principi calvini. Cărțile de

căpătâi ale mitropolitului Varlaam au fost: *Cazania* sau *Carte românească de învățătură la duminicile de peste an, la Praznicele împărătești și la Sfinții mari* (1643), *Șapte taine ale Bisericii* (1644), *Carte românească de învățătură la pravilele Împărătești și de la alte giudețe* sau *Pravila lui Vasile Lupu* (1646), precum și traducerea lucrării *Scara* a Sf. Ioan Scărarul, rămasă în manuscris. Datorită frumuseții limbii românești, cărțile lui au circulat în toate provinciile românești. Păstorirea mitropolitului Varlaam este leagă și de înființarea Colegiului de la Mănăstirea „Sfinții Trei Ierarhi" din Iași, de aducerea moaștelor Sf. Cuvioase Parascheva la Iași (13 iunie 1641), de înființarea tipografiei de la Sfinții Trei Ierarhi, dăruită de mitropolitul român Petru Movilă al Kievului (1633-1646), și de întrunirea Sinodului de la Iași (1642), care a adunat reprezentanții celor trei ramuri ale Ortodoxiei (greacă, slavă și română) și care a aprobat *Mărturisirea de credință*, alcătuită de mitropolitul Petru Movilă în limba latină, sub forma a 261 de întrebări și răspunsuri, și tradusă în grecește de ieromonahul Meletie Sirigul. După aprobarea ei de către Sinodul patriarhal din Constantinopol (1643) și ulterior a patriarhilor din Alexandria, Antiohia și Ierusalim, această mărturisire a devenit *Mărturisirea ortodoxă a Bisericii Sobornicești și Apostolice a Răsăritului*, fiind tradusă și tipărită în numeroase limbi și ediții.

Mitropolitul Dosoftei, fost episcop de Huși (1658-1660) și Roman (1660-1671), s-a remarcat ca un talentat poet, prin cartea *Psaltirea în versuri* (1673) și prin numeroase poeme cronologice despre domnitorii Moldovei. Tot el a tipărit *Dumnezeiasca liturghie* (1679) și *Acatistul Născătoarei de Dumnezeu* (1673), fiind primul ierarh cărturar moldovean care a început traducerea și tipărirea unor cărți de slujbă în românește. Ultima carte tipărită de el în Moldova a fost *Viața și petrecerea Sfinților* (1682-1686), căci în anul 1686 el a fost deportat în Polonia, unde a și murit la 13 decembrie 1693. Activitatea cărturărească a continuat-o și în Polonia, traducând din operele patristice ale Sf. Ioan Damaschin, Ignatie al Antiohiei, Gherman al Constantinopolului, Simeon al Tesalonicului, precum și *Mărgăritarele* Sf. Ioan Gură de Aur.

Sub domniile fanariote (1711-1821), Biserica Moldovei a fost păstorită numai de ierarhi de neam românesc, care făceau parte de drept din divanul domnesc. În această perioadă, pe scaunul mitropolitan s-au remarcat mitropoliții Ghedeon (1708-1722), care, în anul 1711, l-a primit la Iași pe țarul Petru cel Mare al Rusiei, Iacob Putneanul (1750-1760), de la care a rămas un manual pentru școlile sprijinite de el intitulat un *Bucvar* și care, în anul 1774, a înființat, împreună cu arhimandritul Vartolomei Măzăreanu, „Școala duhovnicească" de la Putna, după modelul Academiei Movilene de la Kiev, Gavriil Callimachi (1760-1786) de numele căruia se leagă zidirea catedralei mitropolitane din Iași cu hramul Sfântul Gheorghe („Mitropolia veche"), și Iacob Stamati (1792-1803), cu o bogată activitate filantropică și care a înființat la Iași o farmacie și a ctitorit Biserica Banu. La Roman și Huși s-a remarcat viitorul mitropolit Veniamin Costachi.

Episcopia Rădăuților a devenit Episcopia Bucovinei după anexarea, în anul 1775, a nordului Moldovei de către Imperiul Habsburgic, organizarea ei internă fiind realizată prin aplicarea *Regulamentului de organizare a Bisericii Ortodoxe Românești din Bucovina*, din anul 1786.

În prima jumătate a secolului al XIX-lea, viața bisericească din Moldova a fost marcată de personalitatea mitropolitului cărturar Veniamin Costachi (1803-1842). De numele lui se leagă înființarea Seminarului de la Socola (1803), care îi va purta numele, și Academiei Mihăilene, intitulată așa după numele domnitorului Mihail Sturza (1834-1849), școli de mare prestigiu pe lângă altele de toate gradele, atât bisericești, cât și laice, și care au contribuit substanțial la renașterea culturii naționale în Moldova. În această activitate, mitropolitul a fost sprijinit de marele învățat Gheorghe Asachi și de arhiereul Filaret Scriban. De asemenea, în tipografiile de la Iași și Neamț, înființate de mitropolitul Veniamin în anul 1807, au fost tipărite peste 150 de cărți de slujbă, literatură patristică și hagiografică, ce au cunoscut o mare răspândire și în Transilvania. Totodată, acesta a pus bazele monumentalei catedrale mitropolitane din Iași, terminată sub mitropolitul Iosif Naniescu între anii 1880-1887, a înzestrat spitalul și farmacia de la Mănăstirea Precista Mare din Roman,

iar averea sa moștenită de la părinți a donat-o Spitalului „Sfântul Spiridon" din Iași. Punându-se în aplicare și *Regulamentul Organic* din anul 1832, mitropolitul Veniamin Costachi s-a îngrijit de eliminarea abuzurilor și de creșterea bunăstării materiale și spirituale a clerului de mir. Urmașul său, mitropolitul Sofronie Miclescu (1851-1860) a sprijinit Unirea Principatelor, după care viața bisericească în Țara Românească și Moldova a intrat într-o altă sferă de dezvoltare.

XI.4. **Biserica din regatul României de la autocefalie până în anul 1918**

La 24 ianuarie 1859 s-a realizat Unirea Principatelor, prin alegerea ca singur domnitor în Țara Românească și în Moldova a lui Alexandru Ioan Cuza (1859-1866), unire sprijinită și de Biserică prin ierarhii ei. Măsurile luate însă în detrimentul rânduielilor bisericești – *Legea secularizării averilor bisericești* (1863), *Decretul pentru reglementarea schimei monahicești* (1864), *Legea pentru numirea de mitropoliți și episcopi eparhioți în România* (1865), ș.a. – au dus la crearea unei stări conflictuale între Biserică și Statul tot mai secularizat, acțiunile bisericești îndreptate împotriva acestor măsuri concretizându-se în cunoscuta „luptă pentru canonicitate". Astfel, se cerea respectarea vechilor rânduieli bisericești privind alegerea ierarhilor, administrarea averilor și neamestecul statului laic în problemele interne ale Bisericii. După înlăturarea lui Alexandru Ioan Cuza, la 14/26 decembrie 1872 a fost votată de Senat și de Camera Deputaților, și sancționată de principele Carol I al României (1866-1914) *Legea pentru alegerea mitropoliților și episcopilor eparhioți, cum și a constituirii Sfântului Sinod al Sfintei Biserici Autocefale Ortodoxe Române* (*Legea sinodală*), prin care se încheia lupta pentru canonicitate.

Pentru unificarea religioasă a Bisericii din cele două principate și recunoașterea autocefaliei ei, s-a votat la 3 decembrie 1864 *Decretul organic pentru înființarea unei autorități sinodale centrale*, mitropolitul

Țării Românești devenind, începând cu 11 ianuarie 1865, mitropolitul-primat al României, titlu pe care l-a primit pentru prima dată mitropolitul Nifon Rusailă (1865-1875), sub păstorirea căruia s-au petrecut toate aceste schimbări.

Sub urmașul său, mitropolitul-primat Calinic Miclescu (1875-1886), în urma obținerii independenței de stat a României față de Imperiul Otoman prin războiul din anii 1877-1878, la 25 aprilie 1885 s-a obținut recunoașterea autocefaliei Bisericii Ortodoxe Române din partea Patriarhiei de Constantinopol, autocefalie proclamată atât prin *Decretul organic* din anul 1864, cât și prin *Legea sinodală* din 26 decembrie 1872. Tot în timpul păstoririi mitropolitului-primat Calinic a fost înființată și Facultatea de Teologie din București (1881), a fost inaugurată Tipografia Cărților Bisericești din București (1882), existentă până în prezent, și a început apariția, cu data de la 1 octombrie 1874, a revistei *Biserica Ortodoxă Română* ca organ oficial al Sfântului Sinod. În anul 1893 a fost votată și *Legea clerului mirean și a seminariilor*, care prevedea salarizarea preoților, împărțiți pe mai multe categorii, în funcție de pregătirea lor și de locul unde activau, dar care însă a fost supusă mereu unor îmbunătățiri.

Prin decretul domnesc din 17 noiembrie 1864, a fost înființată Episcopia Dunării de Jos cu reședința la Ismail, pentru județele Ismail, Bolgrad, Covurlui și Brăila, avându-l ca prim episcop pe Melchisedec Ștefănescu (1865-1879).

Până la făurirea României Mari (1 decembrie 1918), exceptându-i pe primii doi mitropoliți-primați amintiți anterior, în această demnitate au mai fost Iosif Gheorghian (1886-1893; 1896-1909), Ghenadie Petrescu (1893-1896), Atanasie Mironescu (1909-1911) și Conon Arămescu-Donici (1912-1919), în timpul căruia a fost tipărită prima ediție sinodală a *Bibliei* (1914).

Dintre episcopii eparhioți care au păstorit în a doua jumătate a secolului al XIX-lea s-au remarcat oameni de cultură, cu pregătire intelectuală și duhovnicească de mare importanță, cei mai cunoscuți fiind episcopii Melchisedec Ștefănescu al Dunării de Jos (1865-1879),

Dionisie Romano al Buzăului (1865-1873), primul membru de onoare al Academiei Române, care prin donația unui impresionant număr de cărți vechi a alcătuit primul fond al Bibliotecii Academiei, acestuia fiindu-i adăugat după moartea sa peste 150 de manuscrise și 7.000 de cărți, și Sf. Calinic de la Râmnic (1850-1868), care, prin activitatea sa în domeniul cultural și administrativ, a dat un suflu nou spiritualității monastice din România.

XI.5. Biserica Ortodoxă Română din Transilvania până în anul 1918

În Transilvania, știrile despre viața bisericească la români stau tot sub semnul descoperirilor arheologice și a izvoarelor epigrafice și documentare, însă și acestea sunt foarte puține, astfel încât nu putem decât să presupunem că organizarea bisericească ce s-a conturat mult mai vizibil începând cu secolul al XIV-lea s-a suprapus pe una mult mai veche, așa cum s-a întâmplat și în teritoriile extracarpatice.

Existența unor formațiuni statale cneziale și voievodale românești înainte de cuceririle treptate ale ținuturilor transilvănene de către regii maghiari presupunea și existența unor scaune episcopale la curțile acestora, la Biharea, Dăbâca, Cenad și în părțile Hunedoarei. Sub dominația regilor maghiari, nobilii români au trebuit să-și maghiarizeze numele și să treacă la catolicism pentru a-și putea păstra titlurile și privilegiile nobiliare, nemaifiind interesați să sprijine credința ortodoxă împărtășită de țărănimea românească majoritară, care a ajuns să fie lipsită de orice drepturi sociale și naționale în fața celor trei națiuni (unguri, secui și sași) care formau în anul 1437 uniunea „Unio Trium Nationum". Astfel, catolicismul, în calitate de religie a celor trei națiuni, s-a impus ca religie oficială în Transilvania, Ortodoxia, socotită după anul 1054 ca schismatică, rămânând doar o religie tolerată. Deși nu dețineau organizare bisericească patronată de domnitori ca în Țările Române extracarpatice, românii transilvăneni, pentru a rezista în fața prozelitismului catolic, au

păstrat mai puternic apartenența la credința ortodoxă, schimbarea credinței (legii) însemnând și deznaționalizarea lor. Deși au fost înființate episcopii catolice în unele vechi centre episcopale sau horepiscopale ortodoxe, acestea din urmă au continuat să existe, un exemplu în acest sens fiind reprezentat de episcopia ortodoxă „de pe moșiile fiilor cneazului Bâlea", amintită într-un document papal din 3 mai 1205. Totodată, existența unor mănăstiri ale „călugărilor greci" – adică ortodocși – la Meseșeni, Hodoș și Voivozi, bisericuțele rupestre din Sălaj, precum și măsurile luate de regii maghiari împotriva preoților și credincioșilor „schismatici" reprezintă alte argumente în sprijinul continuității unei populații românești ortodoxe care își avea propria ei organizare și viață religioasă aici. Prin Mănăstirea „Sfântul Mihail" din Perii Maramureșului, stavropighie patriarhală din anul 1391, Patriarhia de Constantinopol exercita oblăduire bisericească pentru românii din aceste ținuturi.

Numele arhiepiscopului Ghelasie, înscris pe al doilea strat de pictură de la Mănăstirea Râmeț, atestat în anul 1376, este de asemenea un indiciu al existenței unor arhierei locali. În zona Hunedoarei activa în anul 1456 Ioan din Caffa (Crimeea), iar mitropolitul Ioanichie obținea de la Matei Corvin, la 20 martie 1479, scutirea de dări a preoților români din Maramureș. La „Mitropolia" din Feleac (Cluj) sunt consemnate numele arhiepiscopilor Daniil (1488), Marcu și Danciu, iar în anul 1538, cel al episcopului Petru. Mitropolitul Țării Românești, fiind delegat de Patriarhia Ecumenică, începând cu anul 1401, ca „exarh al Plaiurilor", supraveghea viața bisericească din Transilvania, mitropoliții ei fiind hirotoniți la Argeș, apoi la Târgoviște și la București. Mai mult decât atât, domnitorii români munteni și chiar moldoveni ctitoreau biserici în Transilvania și sprijineau viața bisericească prin danii în bani și moșii, unii dintre ei deținând feude acolo.

Odată cu transformarea Ungariei în pașalâc turcesc (1451), Transilvania împreună cu Banatul și Partium (teritoriile vestice) au format un voievodat autonom sub suzeranitate otomană, cu capitala la Alba Iulia. Din punct de vedere religios, românii ortodocși majoritari nu au beneficiat de privilegii, căci principii erau fie catolici, fie protestanți-calvini

și erau interesați să mențină echilibrul confesional al națiunilor privilegiate. Astfel, a început propagarea calvinismului printre români, prin instituirea de episcopi (superintendenți) români calvini, prin tipărituri și prin școli. Scaunul episcopal de la Feleac a fost mutat în părțile de sud ale Transilvaniei, fie la Prislop, fie la Geoagiu de Sus sau la Râmeț. Se consideră că Eftimie (1571-1574) este primul episcop cu reședința la Alba Iulia, acesta fiind urmat de Hristofor al II-lea (1574-1579) și apoi de Ghenadie (1579-1585), din grija căruia au fost tipărite *Sbornicul slavon* (1580), la Sebeș, și *Evanghelia cu învățătură*, la Brașov (1581), de către diaconul Coresi.

Mitropolitul Ioan al III-lea (1585-1605) a păstorit în timpul realizării Unirii celor trei Țări Românești de către Mihai Viteazul. Domnitorul muntean s-a îngrijit de viața religioasă a românilor din Transilvania, cerând de la Sigismund Bathory drepturi pentru aceștia și ctitorind o catedrală și o reședință mitropolitană la Alba Iulia. Tot în Transilvania, exista o episcopie la Vad, pentru românii de pe feudele ardelene ale domnitorilor moldoveni, ierarhii acestei episcopii fiind hirotoniți la Suceava. De asemenea, în anul 1563 este atestat și numele unui episcop Daniil, care rezida în părțile Aradului. La Timișoara și Vârșeț existau episcopi sârbi, dependenți de Patriarhia de Peć, dar care păstoreau și peste români. Astfel, în anul 1594 este cunoscut aici episcopul Teodor de Vârșeț.

În secolul al XVII-lea, mitropoliții Transilvaniei s-au bucurat de păstoriri mai lungi: Teoctist (1605-1623), Dosoftei (1623-1627), Ghenadie al II-lea (1627-1640), Ilie Iorest (1640-1643), Simion Ștefan (1643-1656), Sava Brancovici (1656-1680), Varlaam (1685-1692), Teofil (1692-1697) și Atanasie Anghel (1698-1701), care a îmbrățișat uniatismul, întrerupând șirul mitropoliților ortodocși până în anul 1864.

Se remarcă și în Transilvania o viață bisericească organizată și o dezvoltare culturală remarcabilă. Deși ierarhii români erau puși sub supravegherea superintendentului calvin și obligați să respecte anumite condiții umilitoare și restricții în exercitarea cultului religios, prin predici, prin prefețele cărților, prin tipărituri, prin convocarea de soboare, prin vizite canonice și prin îndeplinirea misiunii lor arhierești aceștia

au apărat credința strămoșească în Transilvania. Mitropolitul Simeon Ștefan a dat prima ediție integrală a *Noului Testament* în limba română, tipărit la Alba Iulia în anul 1648, și o *Psaltire* în anul 1651. În prefața la Noul Testament subliniază importanța folosirii limbii române pe care să o înțeleagă românii din toate cele trei provincii. De la Varlaam a rămas un *Liturghier* (1687) și un *Molitvelnic* (1689), tipărite tot la Alba Iulia. Surghiuniți în baza faptului că nu respectau restricțiile impuse și că întrețineau legături cu țarii ruși, de la care primiseră multe ajutoare, mitropoliții Ilie Iorest și Sava Brancovici s-au stins din viață ca mărturisitori, primul la Putna, iar celălalt la scurt timp după eliberarea din temniță, fiind canonizați la 21 octombrie 1955 la Alba Iulia, lor adăugându-li-se ulterior și Simion Ștefan.

După trecerea Transilvaniei în stăpânirea Imperiului Habsburgic, confirmată și de turci prin pacea de la Carloviț din 26 ianuarie 1699, Curtea de la Viena a sprijinit propaganda uniată a călugărilor iezuiți printre românii ortodocși. În timp ce mitropolitul Teofil a respins categoric ideea de uniație, succesorul lui, Atanasie Anghel, a acceptat-o sub presiune și amenințări, dar și în schimbul unor mari promisiuni și titluri nobiliare, astfel că la 19/30 martie 1701 împăratul Leopold I (1658-1705) ratifica unirea prin *Diploma a doua Leopoldină*. Mitropolia ortodoxă era desființată, iar mitropolitul Atanasie Anghel era rehirotonit la Viena și numit episcop „al națiunii române" din Transilvania, fiind subordonat arhiepiscopului catolic de Esztergom. Acesta a fost instalat la Alba Iulia ca episcop unit la 14/25 iunie 1701.

Românii ortodocși, rămași fără cârmuirea bisericească a unui ierarh și neacceptând unirea, au cerut sprijinul mitropolitului sârb de Carloviț. Astfel, după revolta antiuniată condusă de călugării Visarion Sarai și Sofronie de la Cioara, care a culminat cu Sinodul de la Alba Iulia, din 14-18 februarie 1761, și căreia i s-a răspuns prin distrugerea multor biserici, mănăstiri și schituri – inclusiv ctitoria brâncovenească de la Sâmbăta de Sus, căci cea din Făgăraș fusese transformată în biserică episcopală a uniților – de către armata generalului Adolf Nikolaus von Buccow, în anul 1761 Curtea de la Viena a aprobat numirea unui

episcop sârb pentru românii ortodocși din Ardeal. Ca urmare a acestui fapt, Biserica Ortodoxă din Ardeal a fost păstorită până în anul 1810 de episcopii sârbi Dionisie Novacovici, Sofronie Chirilovici, Ghedeon Nichitici și Gherasim Adamovici, aceștia având reședința la Sibiu. În această perioadă, Episcopia Ortodoxă Română din Transilvania a fost pusă sub jurisdicția Mitropoliei Sârbe de la Carloviț (1783). În anul 1786, s-a reușit deschiderea unui curs pedagogic și teologic pentru pregătirea preoților și învățătorilor confesionali, condus de Dimitrie Eustatievici, care a constituit baza viitorului Seminar Teologic, Institutului Teologic-Pedagogic, Academiei Teologice și Facultății de Teologie. Astfel, prin acest curs și prin celelalte instituții amintite anterior, învățământul teologic sibian a avut o continuitate de 235 de ani.

Trecerea la cele veșnice a episcopului Gherasim Adamovici în anul 1796 a reprezentat pentru scaunul episcopal de la Sibiu începutul unei sedisvacanțe de paisprezece ani, un nou episcop aici fiind numit de către Curtea de la Viena abia în anul 1810, în persoana lui Vasile Moga (1811-1845). Acesta a luptat pentru recunoașterea unor drepturi pentru români, a sprijinit învățământul primar în școlile confesionale și a deschis un seminar cu o durată de șase luni, pe care l-a pus sub conducerea lui Gheorghe Lazăr și căruia i-a asigurat ca spațiu de funcționare casa în care era și reședința episcopală și birourile eparhiale. Situația precară a Bisericii Ortodoxe Române din Transilvania a luat sfârșit odată cu venirea arhimandritului Andrei Șaguna la Sibiu, mai întâi ca vicar general (1846-1847), apoi episcop (1848-1864) și pe urmă mitropolit (1864-1873). De numele lui se leagă toată istoria modernă a Mitropoliei Ardealului. Datorită lui a fost reînființată vechea Mitropolie Ortodoxă Română a Transilvaniei – aprobată prin autograful imperial din 12/24 decembrie 1864 –, cu două episcopii sufragane la Arad și la Caransebeș, prin despărțirea ierarhică de Mitropolia sârbă de la Carloviț. De asemenea, acesta a transformat Seminarul Teologic în Institutul Teologic-Pedagogic cu durată de trei ani, a înființat Tipografia Arhidiecezană, unde au fost tipărite zeci de cărți, multe avându-l autor chiar pe mitropolit, a înzestrat Mitropolia cu o nouă reședință, cu

imobile spațioase pentru birourile eparhiale, pentru tipografie și pentru Institut, a inițiat Fondul pentru construirea unei catedrale mitropolitane, a reorganizat învățământul confesional românesc, înființând peste 800 de școli, două gimnazii, la Brașov și la Brad și alte instituții de învățământ, a militat permanent împreună cu mitropolitul unit de la Blaj pentru drepturile sociale și naționale ale românilor ardeleni, a inițiat apariția a două publicații, *Telegraful Român* (1853) și *Calendarul Arhiepiscopiei Sibiului/Îndrumătorul Bisericesc* (1852), care apar fără întrerupere până astăzi, a contribuit la înființarea, în anul 1861, a „Asociației Transilvane pentru cultură și literatură română" (Astra) și a dat Bisericii Ortodoxe Române din Transilvania cel mai elaborat regulament bisericesc fundamentat pe principiile autonomiei și sinodalității, cu participarea la conducerea Bisericii a clerului (1/3) și mirenilor (2/3), numit *Statutul organic al Bisericii Ortodoxe Române din Transilvania*, constituție care a stat la baza Statutului de organizare a întregii Biserici Ortodoxe Române din anul 1925 și a celui din 1948. În anul 2011, Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române a hotărât canonizarea mitropolitului Andrei Șaguna, fiind prăznuit la 30 noiembrie, împreună cu Sf. Apostol Andrei.

Urmașii mitropolitului Andrei Șaguna până la Marea Unire au fost Procopie Ivașcovici (1873-1874), ales patriarh la Carloviț, Miron Romanul (1874-1898), Ioan Mețianu (1898-1916), în timpul păstoririi căruia a fost ridicată Catedrala mitropolitană din Sibiu (1902-1906) și reamenajată și extinsă clădirea Institutului Teologic Pedagogic (astăzi Facultatea de Teologie), și Vasile Mangra (1916-1918).

Episcopiile sufragane Mitropoliei Ardealului au fost cea a Aradului, înființată în anul 1706, dar păstorită de ierarhi sârbi până în anul 1828 și care își extindea jurisdicția și asupra românilor ortodocși din Bihor, de unde au fost aleși cei trei mitropoliți de după Andrei Șaguna, și cea a Caransebeșului, înființată în anul 1865 și condusă, printre alții, de episcopii Nicolae Popea (1889-1908), membru al Academiei Române, și Miron Cristea (1910-1919), ajuns mitropolit-primat și apoi primul patriarh al Bisericii Ortodoxe Române.

XI.6. Biserica Ortodoxă Română de la 1918 până astăzi

XI.6.a. *Ridicarea la rang de Patriarhie*

Marea Unire de la 1 decembrie 1918 a adus în componența Bisericii Ortodoxe Române și Bisericile din Basarabia, Bucovina, Transilvania și Banat, ea devenind astfel a doua Biserică Ortodoxă ca mărime. Pentru organizarea ei unitară, la 6 mai 1925 a fost promulgată *Legea și Statutul de organizare a Bisericii Ortodoxe Române*, care avea la bază *Statutul Șagunian*. Totodată, s-a pus în discuție problema ridicării Bisericii Ortodoxe Române la rang de Patriarhie. Astfel, la 4 februarie 1925, Sfântul Sinod a adoptat *Actul de înființare a Patriarhatului ortodox român*, promulgat la 23 februarie 1925 ca *Legea pentru ridicarea scaunului arhiepiscopal și mitropolitan al Ungrovlahiei ca primat al României la rang de scaun patriarhal*. Ridicarea Bisericii Ortodoxe Române la rangul de Patriarhie a fost recunoscută de către patriarhul ecumenic Vasile al III-lea printr-un *tomos* din data de 30 iulie 1925. Mitropolitul-primat Miron Cristea, ales la 19 decembrie 1919, devenea primul patriarh al României, ceremonia învestirii și înscăunării făcându-se la București, la 1 noiembrie 1925.

Patriarhia Română avea următoarea structură canonic-administrativă: 1. *Mitropolia Ungrovlahiei*, cu cinci eparhii sufragane: Arhiepiscopia Bucureștilor și Episcopiile Râmnicului-Noul Severin, Buzăului, Argeșului și Tomisului; 2. *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, cu patru eparhii: Arhiepiscopia Iașilor și Episcopiile Romanului, Hușilor și Dunării de Jos; 3. *Mitropolia Ardealului*, cu cinci eparhii: Arhiepiscopia de Alba Iulia și Sibiu și Episcopiile Aradului, Caransebeșului, Clujului și Oradiei; 4. *Mitropolia Bucovinei*, cu două eparhii: Arhiepiscopia Cernăuților și Episcopia Hotinului; 5. *Mitropolia Basarabiei*, cu două eparhii: Arhiepiscopia Chișinăului și Episcopia Cetății Albe-Ismail. Exista și o Episcopie a armatei cu reședința la Alba Iulia. Mai târziu au fost înființate Episcopia Misionară pentru românii din America (1934) și Episcopiile Maramureșului (1937) și Timișoarei (1940).

Autoritatea supremă în problemele spirituale, canonice și bisericești de orice natură era Sfântul Sinod, având ca organ executiv Consiliul Central Bisericesc, iar ca organ deliberativ pentru întreaga patriarhie, Congresul Național Bisericesc, format din câte șase reprezentanți (2 clerici și 4 mireni) ai fiecărei eparhii. Averea comună a Bisericii, Fondul general bisericesc și subvențiile de la stat erau administrate de o Eforie formată din trei membri (1 cleric și 2 mireni).

Alături de primii doi patriarhi, Miron Cristea (1925-1939) și Nicodim Munteanu (1939-1948) – oameni de înaltă cultură teologică și vocație spirituală și națională care au condus Biserica în perioada interbelică și în primii ani ai instaurării regimului comunist –, s-au remarcat și o serie de ierarhi români, unii foști profesori de teologie, iubitori de cultură și buni iconomi ai treburilor bisericești. Dintre aceștia îi amintim pe mitropoliții Irineu Mihălcescu, Nectarie Cotlarciuc, Visarion Puiu, Tit Simedrea, Nicolae Bălan și Gurie Grosu, și pe episcopii Vartolomeu Stănescu, Nicolae Ivan, Nicolae Colan, Nicolae Popovici, Roman Ciorogariu, Vasile Lăzărescu, Grigorie Comșa și alții, toți aceștia contribuind la ridicarea prestigiului intelectual, cultural și spiritual românesc, care a fost recunoscut pe plan internațional, la nivel ortodox și interconfesional.

Între anii 1940-1944, când în urma Dictatului de la Viena (30 august 1940) nord-estul Transilvaniei a fost ocupat de Ungaria horthystă, Biserica Ortodoxă a avut mult de suferit, înregistrându-se multe victime din rândul preoților și credincioșilor. De asemenea, episcopii Nicolae Popovici al Oradiei și Vasile Stan al Maramureșului au fost expulzați din eparhiile lor, nemaiavând posibilitatea să asigure oblăduirea bisericească a clerului și credincioșilor lor. În această perioadă, singurul ierarh căruia i s-a permis rămânerea în teritoriul ocupat a fost Nicolae Colan, care a locuit la Cluj.

XI.6.b. *Biserica Ortodoxă Română în perioada comunistă*

După instaurarea regimului comunist în România, Biserica Ortodoxă Română a trecut prin mari greutăți, restricții și suferințe, fiind condusă cu mult tact și diplomație bisericească de patriarhii Justinian

Marina (1948-1977), Iustin Moisescu (1977-1986) și Teoctist Arăpașu (1986-2007). Prin *Legea pentru regimul general al Cultelor*, promulgată la 4 august 1948, și prin noul *Statut pentru organizarea și funcționarea Bisericii Ortodoxe Române*, aprobat la 19-20 octombrie 1948 și care se baza tot pe principiile fundamentale ale *Statutului șagunian*, Biserica primea un nou cadru de funcționare. Cu toate acestea, ea era supusă unei permanente cenzuri și supravegheri din partea statului, prin inspectorii de Culte și ofițerii de Securitate. Erau controlate mai ales legăturile cu teologi din alte țări veniți în România, iar participările teologilor români la congrese și întruniri științifice din străinătate se făcea numai cu acordul Departamentului Cultelor. De asemenea, toate publicațiile erau cenzurate și reduse ca tiraj. Tipăriturile circulau într-un cadru foarte restrâns, iar catehizarea credincioșilor în cadrul vecerniei, prevăzută în *Statut* nu putea fi făcută, preoții și copiii fiind urmăriți. Peste 1800 de preoți ortodocși au fost arestați, anchetați și trimiși în închisori sau forțați să lucreze la Canalul Dunăre-Marea Neagră. Unii au fost deportați chiar în Siberia, fiind considerați periculoși noii orânduiri de stat. Aceste măsuri au fost aplicate cu duritate în perioada anilor 1948-1952 și 1958-1959, terminându-se abia în anul 1964, când deținuții politici au fost eliberați. Printre cei întemnițați s-au numărat profesorii de teologie Nichifor Crainic, Teodor M. Popescu, Dumitru Stăniloae, Ioan Gh. Savin, Constantin Tomescu, Ilarion Felea, Liviu Munteanu (ultimii doi morți în închisoare), arhimandriții Sofian Boghiu, Benedict Ghiuș, Haralambie și Vasile Vasilache, ieromonahii Daniil Sandu Tudor și Ioan Iovan, precum și mulți preoți, studenți teologi, călugări și călugărițe. Preotul militar Dimitrie Bejan a fost luat prizonier de sovietici, iar după revenirea în țară a trecut prin mai multe închisori românești, întorcându-se acasă după 22 de ani. Fostul mitropolit Visarion Puiu al Bucovinei a fost condamnat la moarte „în contumacie" în anul 1946, scăpând numai prin refugiul său în Franța, unde a și murit în anul 1964. Au fost arestați și închiși toți ierarhii Bisericii Unite, unii murind în închisoare, iar alții primind domiciliu forțat. Același destin l-au avut și episcopii romano-catolici din Alba Iulia, Timișoara, București și Iași, ultimii trei

murind în închisoare. De asemenea, au fost arestați zeci de preoți uniți și romano-catolici, și pastori protestanți și neoprotestanți.

S-a reușit totuși menținerea celor trei publicații centrale bisericești (*Biserica Ortodoxă Română*, *Ortodoxia*, *Studii Teologice*) și câte una la nivel de mitropolie. De asemenea, a fost reeditată *Biblia Sinodală* (1968 și 1975) și au fost tipărite *Noul Testament*, cărțile de cult și manualele pentru seminariile și cele două Institute Teologice (București și Sibiu) rămase în funcțiune după ce au fost desființate Facultatea de Teologie din București și cele cinci Academii Teologice din Transilvania (Sibiu, Cluj, Arad, Oradea și Caransebeș), și a fost redus la șase numărul seminariilor teologice. La inițiativa patriarhului Iustin Moisescu s-a început un amplu program de traducere și editare din operele Sfinților Părinți, publicate în colecția *Părinți și Scriitori Bisericești*. Deși construirea de noi biserici era restricționată, s-a desfășurat totuși un amplu program de restaurare a celor mai importante biserici și mănăstiri, monumente de artă, arhitectură și spiritualitate ale patrimoniului național românesc.

Organizarea administrativ-bisericească a Patriarhiei Române în această perioadă era următoarea: 1. *Mitropolia Ungrovlahiei*, cu eparhiile: Arhiepiscopia Bucureștilor, Arhiepiscopia Tomisului și Dunării de Jos și Episcopia Buzăului; 2. *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, cu eparhiile: Arhiepiscopia Iașilor și Episcopia Romanului și Hușilor; 3. *Mitropolia Ardealului, Crișanei și Maramureșului*, cu eparhiile: Arhiepiscopia Sibiului, Arhiepiscopia Vadului, Feleacului și Clujului, Episcopia Alba Iuliei și Episcopia Oradiei; 4. *Mitropolia Olteniei* (înființată în 1949), cu eparhiile: Arhiepiscopia Craiovei și Episcopia Râmnicului și Argeșului; 5. *Mitropolia Banatului* (înființată în 1947), cu eparhiile: Arhiepiscopia Timișoarei și Caransebeșului și Episcopia Aradului, Ienopolei și Hălmagiului; pentru românii din străinătate existau Arhiepiscopia Misionară Ortodoxă Română din Statele Unite ale Americii și Canada și Arhiepiscopia Misionară Ortodoxă Română pentru Europa Centrală și Occidentală.

La 21 octombrie 1948 s-a realizat revenirea românilor din Transilvania uniți cu Biserica Romei în anul 1701 (greco-catolici) în sânul Bisericii Ortodoxe Române. La chemarea adresată de mitropolitul Nicolae

Bălan al Ardealului (1920-1955), pe Câmpia Libertății de la Blaj din anul 1948, dar și cu participarea activă a autorităților de stat, cei 36 de protopopi și preoți greco-catolici români, în frunte cu Traian Belașcu, au hotărât la Cluj revenirea la Biserica strămoșească, hotărâre comunicată de ei Sfântului Sinod și patriarhului Justinian la București, la 3 octombrie 1948. Momentul solemn al revenirii a fost marcat de întrunirea Adunării Naționale Bisericești în frunte cu patriarhul Justinian și cu membrii Sfântului Sinod în Catedrala „Reîntregirii" din Alba Iulia, la 21 octombrie 1948. Episcopii și unii preoți greco-catolici au refuzat să recunoască această revenire și au continuat să activeze în clandestinitate până în anul 1990, când a fost reactivată Biserica Greco-Catolică din România.

Un alt eveniment important din viața Bisericii Ortodoxe Române a fost reprezentat de generalizarea cultului sfinților ale căror moaște se află de secole în țara noastră (Sf. Cuvioasă Parascheva, Sf. Mucenița Filofteia, Sf. Dimitrie cel Nou, Sf. Nicodim de la Tismana și Sf. Ioan Valahul) și canonizarea unor sfinți români: Sf. Ierarhi Calinic de la Cernica, Iorest și Sava de la Alba Iulia, Iosif de la Partoș, Cuvioșii Visarion și Sofronie și mucenicul Oprea Miclăuș. Canonizarea solemnă a fost făcută în zilele de 10-23 octombrie 1955, fiind urmată apoi de noi canonizări de sfinți români după anul 1990.

XI.6.c. ***Biserica Ortodoxă Română din anul 1990 până astăzi***

După evenimentele din decembrie 1989 care au dus la înlăturarea regimului comunist din România, Biserica Ortodoxă Română a intrat într-o nouă etapă a dezvoltării ei istorice și cultural-spirituale. Având libertate religioasă deplină, Biserica a acordat importanță tuturor sectoarelor ei de activitate. Sub păstorirea patriarhului Teoctist Arăpașu, autorul celor 13 volume de studii, conferințe, cuvântări și pastorale publicate sub titlul generic *Pe treptele slujirii creștine*, s-a continuat programul de restaurare a monumentelor istorice de artă și arhitectură bisericească, de reeditare a *Bibliei* (1988 și ediția „sinodală și jubiliară" revizuită de arhiepiscopul Bartolomeu Anania, publicată în 2002), a tuturor cărților

de cult și a unor manuale de teologie, de reînființare și înființare a unor noi facultăți de teologie și seminarii teologice, de editare și publicare a unei bogate literaturi Teologice, de redeschidere a învățământului religios în școlile de stat până la nivel liceal, de înființare a unor așezăminte de asistență socială și altele.

La 30 septembrie 2007, a fost întronizat al șaselea patriarh al Bisericii Ortodoxe Române, Preafericitul Părinte Patriarh Daniel Ciobotea, mai înainte episcop-vicar la Timișoara (1990) și Mitropolit al Moldovei și Bucovinei (1990-2007). Personalitate de mare cultură și erudit teolog, cu un înalt spirit organizatoric și gospodăresc, Părintele Patriarh Daniel conduce destinele Bisericii Ortodoxe Române cu multă dăruire, clarviziune și responsabilitate. Ca mitropolit la Iași, acesta a înființat (reactivat) Facultatea de Teologie din cadrul Universității „Alexandru Ioan Cuza" din Iași și mai multe seminarii teologice (Iași, Botoșani, Dorohoi, Piatra Neamț, Agapia), asigurându-le un personal didactic pregătit corespunzător și cooptând profesori din toată țara, cu studii de specializare în străinătate. De asemenea, a înființat Editura și Tipografia Trinitas de la Mănăstirea Golia (astăzi Editura Doxologia), unde au fost tipărite sute de cărți, a deschis o clinică și un cabinet stomatologic la Iași, precum și mai multe centre de asistență socială (Iași, Mănăstirea Neamț, Mănăstirea Durău) și cultural-misionare, precum și postul de Radio „Trinitas". Totodată, la inițiativa sa, au fost construite zeci de biserici noi și au fost înființate multe mănăstiri și schituri.

Ca patriarh, Preafericitul Părinte Daniel a continuat dezvoltarea tuturor acestor sectoare la un nivel mult mai înalt. A deschis postul de televiziune „Trinitas TV", Centrul de presă „Basilica", Agenția de presă „Basilica", a inițiat apariția Ziarului „Lumina", iar la Tipografia Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă au fost tipărite noi ediții ale *Bibliei* și *Noului Testament*, retipărite în mai multe ediții cărțile de cult și au apărut zeci de lucrări ale ierarhilor și profesorilor de teologie, precum și traduceri din Sfinții Părinți într-o serie nouă a colecției *Părinți și Scriitori Bisericești*, acordându-se importanță comemorării unor sfinți, precum Sf. Ioan Gură de Aur (2007) sau Sf. Vasile cel Mare (2009).

În anul 2011 s-au început lucrările de construcție la Catedrala „Mântuirii Neamului" din București, astăzi fiind într-o stare avansată de finalizare. Altarul catedralei a fost sfințit cu prilejul sărbătoririi Centenarului Unirii (28 noiembrie 2018) de către Sanctitatea Sa Patriarhul Ecumenic Bartolomeu al Constantinopolului, în prezența membrilor Sfântului Sinod, în frunte cu Părintele Patriarh Daniel, și a unui impresionant sobor de preoți.

În toată această perioadă, Patriarhia Română a fost vizitată de mai mulți întâistătători și ierarhi ai Bisericilor Ortodoxe surori și de reprezentanți ai altor confesiuni.

Astăzi, Biserica Ortodoxă Română are următoarea structură canonico-administrativă: 1. *Mitropolia Munteniei și Dobrogei*, cu eparhiile: Arhiepiscopia Bucureștilor, Arhiepiscopia Tomisului, Arhiepiscopia Târgoviștei, Arhiepiscopia Argeșului și Muscelului, Arhiepiscopia Buzăului și Vrancei, Arhiepiscopia Dunării de Jos, Episcopia Sloboziei și Călărașilor, Episcopia Alexandriei și Teleormanului, Episcopia Giurgiului și Episcopia Tulcii; 2. *Mitropolia Moldovei și Bucovinei*, cu eparhiile: Arhiepiscopia Iașilor, Arhiepiscopia Sucevei și Rădăuților, Arhiepiscopia Romanului și Bacăului și Episcopia Hușilor; 3. *Mitropolia Ardealului*, cu eparhiile: Arhiepiscopia Sibiului, Arhiepiscopia Alba Iuliei, Episcopia Oradiei, Episcopia Covasnei și Harghitei și Episcopia Devei și Hunedoarei; 4. *Mitropolia Clujului, Maramureșului și Sălajului*, cu eparhiile: Arhiepiscopia Vadului, Feleacului și Clujului, Episcopia Maramureșului și Sătmarului și Episcopia Sălajului; 5. *Mitropolia Olteniei*, cu eparhiile: Arhiepiscopia Craiovei, Arhiepiscopia Râmnicului, Episcopia Severinului și Strehaiei și Episcopia Slatinei și Romanaților; 6. *Mitropolia Banatului*, cu eparhiile: Arhiepiscopia Timișoarei, Arhiepiscopia Aradului și Episcopia Caransebeșului. La acestea se adaugă diaspora românească foarte extinsă, organizată administrativ în mai multe mitropolii și episcopii dependente direct de Patriarhia Română.

Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române este format din ierarhi cu o înaltă pregătire teologică, cu specializări și doctorate în teologie la universități din țară și din străinătate, autori de lucrări teologice de

înaltă ținută, unii dintre ei fiind membri de onoare a Academiei Române (Preafericitul Părinte Patriarh Daniel, Înaltpreasfințitul Mitropolit Laurențiu al Ardealului și Înaltpreasfințitul Mitropolit Irineu al Olteniei) sau distinși cu înalte titluri laice și bisericești în țară și străinătate.

XI.7. Monahismul ortodox românesc

Descoperirile arheologice dau mărturie despre existența unor locuri de viețuire monahală prezente și în spațiul de formare al poporului român încă din primele secole ale creștinismului. Bisericuțele rupestre de la Basarabi (Constanța), peșterile, chiliile și sihăstriile din Vrancea, Buzău, Argeș, Neamț și Sălaj sau din malurile stâncoase ale Nistrului sunt mărturii elocvente, iar cultura teologică a călugărilor sciți este recunoscută nu numai în Răsărit, ci și în Apus, mai ales prin scrierile Sf. Ioan Casian. Mănăstirile călugărilor „greci" de la Morisena (Cenad), Meseș, Hodoș și Kenez atestă existența unor comunități monastice în teritoriile românești în secolele XI-XIII. Legăturile pe care le-au păstrat românii din teritoriile carpato-dunărene cu creștinătatea bizantino-slavă sud-dunăreană presupun și influențe monastice sârbo-bulgare, athonite și chiar kievene printre români. Acestea s-au intensificat odată cu întemeierea statelor medievale independente Țara Românească și Moldova, și cu recunoașterea autonomiei bisericești a mitropoliilor existente acolo. Astfel, noua organizare canonică dată mitropoliilor românești a vizat și dezvoltarea vieții monahale.

În Țara Românească a venit din Serbia Sfântul Nicodim, care a dat un suflu athonit monahismului românesc. După modelul celor două mănăstiri, Vodița și Tismana, întemeiate și conduse de el până la sfârșitul vieții (26 decembrie 1406), la sfârșitul secolului al XIV-lea și în secolul al XV-lea au fost ctitorite mănăstiri voievodale – Cozia, Cotmeana, Arnota, Snagov, Dealu, Govora, Bistrița-Vâlcea – și au fost refăcute unele mai vechi.

În Moldova datează din aceeași perioadă mănăstirile Bogdănești, Neamț, Probota, Moldovița, Bistrița-Neamț, Humor, Vărzărești și Căpriana

(dincolo de Prut), unele dintre ele fiind refăcute mai târziu în forma pe c o prezintă astăzi. Marele ctitor moldovean Ștefan cel Mare a refăcut ve vetre monahale (Neamț, Bistrița și Dobrovăț) și a ctitorit altele noi (Put Voroneț și Tazlău).

În Transilvania în secolul al XIV-lea existau mănăstiri la Prislo Râmeț, în Banat la Partoș, Săraca, Vărădia și Mesici, în județul Arad Hodoș și Bezdin, în Bihor la Voivozi, iar în Maramureș la Peri, Bârsa și Cuhea.

Mănăstirile erau înzestrate de ctitori cu moșii și venituri coresp zătoare pentru trebuințele călugărilor, iar ctitorii trebuiau să fie pome la Sfânta Liturghie și la parastase, chipurile lor zugrăvite în prona numele lor trecute în pisanii și de obicei erau înmormântați în bi rica mănăstirii. Uneori, daniile făcute pe vecie și întărite periodic p hrisoave erau atât de multe, încât mănăstirile concurau cu episcopi În plus, mănăstirile se bucurau de scutiri de taxe, aveau dreptul să fa comerț sau chiar să strângă ele vamă. Aceste înzestrări și scutiri finan are urmăreau desfășurarea de activități culturale, artistice și umanita iar în caz de primejdie din afară, sprijinirea țării.

Mănăstirile erau conduse de egumeni, aleși de domnitori din oamenii de încredere. Pentru a limita amestecul exagerat al autorit politice, unele mănăstiri impuneau dreptul de a fi ales egumenul de că „sobor" sau obștea călugărilor. Egumenul era ajutat de duhovnic, c săvârșea slujbele și asigura latura duhovnicească, și de econom, care a gura buna chivernisire a averii mănăstirești, fiecare fiind ajutat în dom niul de activitate de alți subalterni. În general, munca era împletită rugăciunea, monahii și monahiile fiind antrenați fie la munca câmpul în creșterea animalelor, în pomicultură, viticultură, apicultură și pis cultură, fie în ateliere de copiști, zugravi, de broderie și croitorie, tâmp rie sau la bucătărie și brutărie. În general, în monahismul românesc făcea o sinteză între viața contemplativă (reculegere și rugăciune) și activă (participarea la viața socială). Numărul călugărilor în mănăstir românești era destul de ridicat, iar evlavia credincioșilor simpli, da a boierilor și a domnitorilor era foarte mare față de ei, ceea ce expl

multitudinea ctitoriilor boiereşti şi domneşti în Ţările Române. Deşi începuturile monahismului la români a înclinat spre sihăstrie (idioritmie), care s-a păstrat în toate perioadele, viețuirea de obşte (cenobitică) s-a dezvoltat în marile lavre de la noi. Foarte importantă era îndrumarea duhovnicească, ucenicia ce se făcea pe lângă marii duhovnici şi sihaştri, ca apoi ucenicii să devină la rândul lor formatori de viețuire monahală. Curentul isihast promovat de mari duhovnici care au viețuit o vreme în Muntele Athos s-a răspândit şi la români, fiind practicat cu predilecție în Ţara Românească şi în Moldova.

În secolul al XVI-lea se continuă preocuparea ctitoricească de mănăstiri şi biserici nu numai la domnitori şi la unii boieri, ci chiar la unii egumeni. Spre sfârşitul acestui secol a apărut fenomenul „închinărilor", ca expresie a dărniciei şi evlaviei domnitorilor români față de Muntele Athos şi Patriarhiile Răsăritene aflate sub dominație islamică. Astfel, domnitorii hotărau prin hrisov închinarea uneia sau alteia dintre ctitoriile lor unei mănăstiri athonite sau unei patriarhii ortodoxe din Orient, ca din veniturile ei să fie asigurată existența beneficiarului. Cu timpul s-a ajuns şi la abuzuri, din cauza trimiterii tuturor veniturilor în afara țării, fapt ce cauza ruinarea mănăstirilor. Pentru a pune capăt unei astfel de situații, dar şi pentru a aduce în patrimoniul statului suprafețe de teren şi pădure, domnitorul Alexandru Ioan Cuza a decis secularizarea averilor mănăstireşti, trecând în proprietatea statului aproape un sfert din suprafața de teren a țării, o măsură condamnată categoric de Patriarhia Ecumenică şi de Muntele Athos, şi neagreată de conducerea bisericească din România. Fiind aprobată de Senat şi Camera Deputaților, legea a rămas irevocabilă.

O altă specificitate a acestei perioade a fost construirea pe lângă marile mănăstiri a unei biserici-bolniță pentru îngrijirea monahilor suferinzi, dar şi pentru desfăşurarea unor activități de asistență socială, mai ales acolo unde era întemeiat un spital.

Dintre domnitorii ctitori de mari mănăstiri în Ţara Românească, îi amintim pe Radu cel Mare, care a zidit biserica Mănăstirii Dealu şi a refăcut în întregime Govora, şi pe Neagoe Basarab, care a ctitorit Mănăstirea

de la Curtea de Argeș și a refăcut Tismana și Snagov. Tot acum au fost ctitorite mănăstirile voievodale de la Viforâta, Cârnu, Plumbuita, Antinoasa, Mihai Vodă, precum și cele boierești de la Strehaia, Călui, Gura Motrului, Stelea, Stănești și schiturile Surpatele și Corbii de Piatră.

În Moldova, s-au remarcat domnitorii Petru Rareș, care a ctitorit Probota, Râșca și Moldovița, Alexandru Lăpușneanu (1552-1561, 1564-1568), ctitor al mănăstirilor Slatina și Pângărați și al bisericii Mănăstirii Bistrița, Petru Șchiopul (1574-1577, 1577-1578, 1578-1579, 1582-1591), care a ctitorit Agapia Veche, Galata și Hlincea în Iași, și cei din familia Movileștilor, ctitori ai Mănăstirii Sucevița. Ctitorii boierești mai însemnate au fost Golia, în Iași, și Secu.

În Transilvania au continuat să existe așezămintele amintite anterior și au fost ridicate sau refăcute de domnitorii munteni și moldoveni bisericile de la Vad, Feleac, Ciceu, Cetatea de Baltă și Sfântul Nicolae din Șcheii Brașovului.

Secolul al XVII-lea a fost relevant și pentru monahismul românesc. În Țara Românească, domnitorul Matei Basarab a ctitorit mănăstirile Arnota, Măxineni, Căldărușani, Brebu și Strehaia, a refăcut Negru Vodă (Câmpulung), Plumbuita, Brâncoveni, Cârnul, Mitropolia din Târgoviște și Catedrala episcopală din Râmnic și a zidit Catedrala episcopală din Buzău. Constantin Șerban a zidit Catedrala mitropolitană (azi patriarhală) din București, iar Constantin Brâncoveanu a ctitorit biserici la Potlogi și Mogoșoaia, a refăcut marile mănăstiri mai vechi Cozia, Dealu, Snagov, Bistrița, Strehaia, Polovraci, Gura Motrului și a înălțat Complexul mănăstiresc de la Hurez și Biserica „Sfântul Gheorghe – Nou" din București, pregătindu-și acolo locul de odihnă veșnică. Prin frumusețea arhitecturală și eleganța picturală, prin bogăția ornamentației în sculptură și prin adăugarea pridvorului deschis cu arcade și coloane prevăzute cu capiteluri bogat ornamentate, domnitorul martir a oferit artei românești stilul brâncovenesc inconfundabil, care s-a transmis și în arhitectura civilă, prin așa-numitul stil neoromânesc din perioada interbelică. Monahismul românesc s-a bucurat și de atenția acordată de către dregătorii domnești, prin ctitoriile lor, dar și de cea a Sf. Antim

Ivireanul, ctitorul Mănăstirii „Toţi Sfinţii" din Bucureşti (Antim). În această perioadă au trăit şi mari duhovnici şi sihaştri, precum Ioanichie schimonahul, Daniil duhovnicul, Misail, Neofit, Meletie şi schimonahul Antonie de la Schitul Iezeru (Vâlcea).

În Moldova se remarcă Mănăstirea Dragomirna, bijuteria arhitecturală a mitropolitului Anastasie Crimca, Mănăstirea „Sfinţii Trei Ierarhi" din Iaşi, capodopera domnitorului Vasile Lupu (1634-1653), care a refăcut şi Golia şi Hlincea, şi a zidit Biserica Stelea din Târgovişte. Domnitorul Gheorghe Duca (1665-1666, 1668-1672, 1678-1684) a ridicat Mănăstirea Cetăţuia de lângă Iaşi şi a construit o nouă catedrală mitropolitană la Iaşi, cu hramul „Întâmpinarea Domnului". Şi în Moldova este continuată îndrumarea duhovnicească întâlnită în timpul lui Daniil Sihastrul şi a domnitorului Ştefan cel Mare, prin mari duhovnici precum Anastasie de la Secu, Chiriac de la Tazlău, Lazăr de la Putna, Partenie şi Rafail de la Agapia şi Eftimie de la Voroneţ, în preajma cărora s-au format duhovniceşte şi monahii ca Melania şi Casiana din Munţii Ceahlăului, dar mai ales Cuvioasa Teodora de la Sihla, ale cărei moaşte au fost duse prin anii 1829-1834 la Lavra Pecerska din Kiev, unde sunt păstrate sub numele de Cuvioasa Teodora din Carpaţi.

Numărul mare de mănăstiri a însemnat şi un număr mare de călugări proveniţi nu numai din rândul credincioşilor, ci şi al preoţilor şi boierilor, mai ales după ce aceştia rămâneau văduvi. Sporind averile mănăstirilor prin numeroase danii, viaţa duhovnicească a avut uneori de suferit fiind nevoie de luarea unor măsuri de către soboare convocate de ierarhi, la care participau unii egumeni şi dregători domneşti, aşa cum s-a întâmplat în anul 1626, în timpul mitropolitului Anastasie Crimca. În pofida unor neajunsuri create de incursiunile de jefuire din partea turcilor, tătarilor, ungurilor şi polonezilor, de administrare defectuoasă a „mănăstirilor închinate" şi altele, monahismul românesc a acordat atenţie şi asistenţei sociale, dar mai ales activităţii tipografice şi celei artistice, în care erau antrenaţi mulţi călugări.

În Transilvania, monahismul, mult mai restrâns ca număr de călugări şi mănăstiri, a continuat să se desfăşoare în aşezămintele deja

existente și s-a bucurat de sprijinul domnitorilor români, fiind construite noi mănăstiri la Toplița, Moisei și la Sâmbăta de Sus, la care adăugăm și bisericile voievodale de la Turnu Roșu (Matei Basarab) și din Făgăraș și Ocna Sibiului, construite de Constantin Brâncoveanu.

În secolul al XVIII-lea și la începutul celui de al XIX-lea s-a continuat viața monahală în mănăstirile existente din secolele anterioare. În această perioadă întâlnim și noi ctitorii, însă mai multe realizate de către boieri și monahi, și mai puține de către domnitori, care, fiind greci, nu erau atașați așa de mult de țările pe care le cârmuiau și care avea domnii scurte și nesigure. Dintre ctitoriile domnești, amintim: Văcărești, „Sfântul Spiridon – Nou" și Stavropoleos din București, în Țara Românească, și Precista din Focșani și Frumoasa din Iași, în Moldova. Dintre ctitoriile boierești sau realizate de monahi sau monahii, menționăm: Obedeanu, Zamfira, Ciorogârla (Samurcășești), Țigănești, Susana, Cheia, Cernica, Stânișoara, Pasărea, Ghighiu, Lainici, Berislăvești și Schitul Pătrunsa, în Țara Românească, și Hâncu, Dobrușa, Vărzărești (în stânga Prutului), Vovidenia, Almaș, Horaița, Vorona și Giurgeni, în Moldova.

Pe lângă activitatea tipografică, monahismul românesc a acordat atenție tot mai mare asistenței sociale, din cauza deselor războaie ruso-turce care afectau teritoriul românesc, transformându-l de multe ori în teatru de război, și care lăsau mulți orfani și văduve, și creau multă suferință în popor. Astfel, bolnițele mănăstirești au pus bazele unor spitale moderne, iar școlile mănăstirești constituiau în continuare centre de cultură pentru copiii de la sate, dar și pentru călugări și călugărițe.

Pe lângă marii duhovnici care au activat în această perioadă (Pahomie de la Pocrov, fost episcop de Roman, și Vasile de la Poiana Mărului), spiritualitatea monahală de inspirație athonit-isihastă care s-a dezvoltat în marile lavre românești, cu ecouri în tot spațiul slav, mai ales în cel ucrainean și rusesc, a fost îndrumată și promovată de starețul Paisie Velicicovschi (1722-1794) de la Dragomirna, Neamț și Secu. Venit din Ucraina, cu studii la Academia Duhovnicească de la Kiev și viețuind câțiva ani în Țara Românească sub îndrumarea starețului Vasile de la Poiana Mărului, monahul Paisie a plecat în Muntele Athos, unde a stat

17 ani, nevoindu-se întru cele duhovnicești și adunând în jurul lui mulți ucenici. În anul 1763, el a venit cu aceștia în Moldova și s-a așezat la Mănăstirea Dragomirna. Ajuns la acest așezământ monahal, vrednicul monah a realizat un *Tipicon* pentru monahi, în 28 de puncte, care prevedea, printre altele: viață de obște, ascultare, sărăcie, smerenie, muncă la câmp sau în atelierele mănăstirii, slujbe zilnice și predici, îngrijirea bolnavilor și străinilor, spovedania în fața duhovnicului.

După ocupația austriacă a nordului Moldovei (1775), monahul Paisie a venit cu ucenicii la Mănăstirea Secu, iar în anul 1779 i s-a încredințat și stăreția Mănăstirii Neamț, unde s-a mutat cu o parte dintre ucenici, îndrumând ambele așezăminte până la sfârșitul vieții (15 noiembrie 1794), după *Tipiconul* dat la Dragomirna. Pe lângă îndrumarea duhovnicească, starețul Paisie a înființat o adevărată școală de copiști și traducători la Mănăstirea Neamț, de aici păstrându-se până astăzi aproximativ 300 de manuscrise, dintre care aproape 40 scrise de el, și lucrări originale, mai ales despre Rugăciunea minții, care circula în manuscris printre monahi. Totodată, acesta a îndrumat peste 700 de călugări moldoveni, munteni, transilvăneni, ruși, ucraineni, greci, bulgari, sârbi și chiar evrei încreștinați, dezvoltând o adevărată mișcare de înnoire spirituală numită „paisianism", care a fost promovată nu numai în mănăstirile românești prin numeroșii ucenici pe care i-a avut, printre care cel mai cunoscut a fost starețul Gheorghe de la Cernica și Căldărușani, ci și în Ucraina și în îndepărtata Rusie. Suflul acesta neoisihast a marcat până astăzi monahismul românesc. Ierarhi ca Grigorie Dascălul al Țării Românești (ucenic direct al starețului Paisie) și Calinic de la Cernica, episcop al Râmnicului, au dobândit nimbul sfințeniei urmând regula duhovnicească paisiană.

În ceea ce privește monahismul românesc din Transilvania și Banat, acesta a cunoscut o perioadă de stagnare, atât din cauza sârbizării multor mănăstiri, cât și distrugerii a aproximativ 150 de schituri, în frunte cu Mănăstirea Sâmbăta de Sus, între anii 1761-1762, la ordinele generalului Buccow. Acestei perioade i-au supraviețuit mănăstirile Prislop, Nicula și Bixad, ele fiind preluate de greco-catolici. Mulți ardeleni s-au

refugiat în Țările Române, unde fie au trăit printre monahii de acol fie au ctitorit alte mănăstiri, cum ar fi Pocrov, Predeal, Cheia, Suzan Stânișoara și Cocoș în Dobrogea.

În prima jumătate a secolului al XIX-lea, monahismul române a cunoscut aceleași forme tradiționale de manifestare, atât sub aspe duhovnicesc, în spiritul paisian, cât și cărturăresc și filantropic. Toat aceste activități au fost diminuate în urma *Decretului de secularizare averilor mănăstirești* (13/25 decembrie 1863), care a lipsit mănăstiril de o bază materială corespunzătoare, și *Legii călugăriei* sau *Decretul Organic pentru reglementarea schimei monahicești* (30 noiembrie 1864 care permitea intrarea în monahism numai a tinerilor cu pregătire te logică superioară, din rândul cărora să fie recrutați și viitorii ierarh ceilalți având posibilitatea să se călugărească numai după vârsta de 6 de ani, în cazul bărbaților, și după cea de 50 de ani, în cazul femeilo orice intrare în monahism trebuind să fie aprobată de către Minister Cultelor. Aceste două legi date în timpul lui Alexandru Ioan Cuza au d la scăderea substanțială a numărului monahilor și la reducerea vizibil a activităților educaționale și cărturărești. Cu toate acestea, în timp Războiului de Independență (1877-1878) și a Primului Război Mondi (1914-1918, România păstrându-și neutralitatea până în 1916), aprox mativ 200 de călugări și de călugărițe au însoțit soldații pe front și i-a îngrijit în spitale, monahismul aducându-și și de această dată obolul să filantropic și patriotic.

Înainte de emiterea celor două decrete amintite anterior, au fo înființate câteva schituri și mănăstiri – Frăsinei, Tarcău, Durău, Coco Celic-Dere și Saon – și s-a intensificat prezența românească la Munte Athos, unde au fost înființate schiturile Lacu, Prodromu și Chilia „Sfân tul Ipatie", numărul monahilor români de acolo atingând cifra de 70 De asemenea, menționăm zidirea primei biserici ortodoxe pe Munte Tabor, de către ieromonahii moldoveni Irinarh Roset și Nectarie Banu

În perioada interbelică au funcționat marile mănăstiri din sec lele anterioare, dar cu un număr redus de călugări și călugărițe. D asemenea, în Transilvania și în Banat au fost reactivate unele dint

așezămintele mai vechi și au fost ridicate unele noi: Sâmbăta de Sus (ctitorită de mitropolitul Nicolae Bălan), Toplița (ctitoria patriarhului Miron Cristea), Rohia, Izbuc, Partoș, Săraca, Izvorul Miron și Timișeni. În această perioadă s-au remarcat și mari duhovnici, precum Ioanichie Moroi (Sihăstria), Vichentie Mălău (Secu), Nifon Matei (Rohia), Macarie Giușcă (Vasiova), Silvestru Florescu (Frăsinei) și Ilarion Radu (Iași).

Instaurarea regimului comunist a afectat și viața monahală din România. Prin *Decretul de Stat numărul 410* din anul 1959 au fost desființate mai multe mănăstiri și schituri, călugării și călugărițele fiind scoși cu forța din ele și trimiși la familiile lor sau la muncă în ateliere de stat. Patriarhul Justinian Marina, sprijinind înființarea unor ateliere meșteșugărești (țesătorie, artizanat, croitorie etc.), a reușit să încadreze o parte dintre monahi și monahii aici, ținându-i în preajma mănăstirilor. În anul 1959, comuniștii au închis și cele două seminarii monahale pentru maici de la Agapia și Hurez, înființate tot de către patriarhul Justinian în anul 1949, a exmatriculat toate studentele din cele două Institute Teologice de la București și Sibiu și a interzis înmatricularea călugărilor și a călugărițelor, dar și a fetelor în școlile teologice. Cu toate acestea, mănăstirile care au rămas deschise, cu număr redus de viețuitori și sub permanenta supraveghere a statului prin inspectorii de Culte și prin angajați ai Securității, au reușit să mențină suflul monahal, să se îngrijească de păstrarea și restaurarea patrimoniului cultural și artistic al acestora, să îndrume pe cât era posibil viața duhovnicească a credincioșilor care le vizitau și să se facă mesagere ale credinței și ale valorilor naționale românești.

La sfârșitul anului 1989 funcționau 32 de mănăstiri și 27 de schituri de călugări, 35 de mănăstiri și 6 schituri de călugărițe, 14 metocuri și 35 de paraclise mănăstirești, în care activau 740 de călugări și 1.771 de călugărițe. Majoritatea mănăstirilor aveau amenajate muzee și colecții de artă și literatură bisericească. Și în această perioadă au trăit mari duhovnici, care, în condiții de restricții și supravegheri atente din partea Securității, au îndrumat viața duhovnicească a monahilor, dar și a credincioșilor mireni. Dintre aceștia, îi amintim pe: arhimandriții Paisie Olaru (Sihla), Ilie Cleopa (Sihăstria), Arsenie Papacioc (Techirghiol),

Ioanichie Bălan (Sihăstria), Teofil Părăian și Serafim Popescu (Sâmbăta de Sus), Sofian Boghiu, Mina Dobzeu, Ilarion Argatu, Iustin Pârvu, ieromonahul Arsenie Boca (Sâmbăta de Sus și Prislop) și mulți alții.

Schimbările survenite în decembrie 1989 prin înlăturarea regimului comunist a adus o mare revigorare monahismului românesc. Pe lângă așezămintele monahale existente, au fost reconstruite sau reactivate cele distruse sau închise și au fost ctitorite multe altele noi. Prin grija Preafericitului Părinte Patriarh Daniel și a tuturor ierarhilor Sfântului Sinod, cu sprijinul oferit de mulți donatori, dar și de mulți credincioși rămași atașați duhovnicește de așezămintele monahale, au fost restaurate bisericile și clădirile vechi și au fost construite biserici, paraclise și incinte mănăstirești noi. Deși în locul vechilor tipografii mănăstirești au fost înființate tipografiile eparhiale și Tipografia Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă din București, mănăstirile continuă să dețină ateliere de broderie și croitorie pentru veșminte preoțești, de pictură și sculptură unde lucrează cu multă dibăcie și talent călugări și călugărițe, precum și multe centre de asistență socială și cultural-misionare.

XI.8. **Cultura teologică în Biserica Ortodoxă Română**

Începuturile creștinismului românesc sunt localizate în Scythia Minor (Dobrogea). În secolul al VI-lea este cunoscută activitatea literară a Sf. Ioan Casian și a călugărilor sciți, care scriau opere valoroase în apărarea hristologiei mărturisite la Sinoadele de la Efes (431) și Calcedon (451). Perioada migrației popoarelor asiatice spre Europa a afectat nu numai organizarea religioasă, ci a întârziat și începuturile literaturii teologice pe pământ românesc până în Evul Mediu, când, odată cu dezvoltarea monahismului la români, au apărut și primele creații ale culturii teologice românești. Ele au fost legate de bogata activitate a renumiților copiști de manuscrise slavone. În acest sens, îi amintim pe ieromonahul Gavril Uric de la Neamț, cu *Tetraevanghelul* din anul 1429 și cu alte 13 manuscrise semnate de el, sau pe ieromonahul Nicodim de la Putna, cu

Tetraevanghelul dedicat Mănăstirii Humor care conține renumitul portret policromatic al domnitorului Ștefan cel Mare, în timpul căruia funcționau două centre de copiști la mănăstirile Neamț și Putna. Aceste manuscrise de o reală frumusețe uimesc prin splendoarea miniaturilor, a frontispiciilor și a literelor de început înflorate. De asemenea, menționăm *Tetraevanghelul* copiat de Sf. Nicodim de la Tismana, între anii 1404-1405, iar ca prime creații literare, *Viața Sfântului Ioan cel Nou de la Suceava*, scrisă de monahul Grigorie din Moldova, înainte de anul 1439, și *Pripelele* (scurte texte imnografice) monahului Filotei, fost sfetnic al lui Mircea cel Bătrân. Amintim, totodată, primele tipărituri pe pământ românesc: *Liturghierul* slavon al ieromonahului Macarie (Târgoviște, 1508), prima ediție ortodoxă a acestei cărți de cult pe pământ românesc, și *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie*, un tratat isihasto-politic și un monument literar unic în felul lui.

O contribuție esențială la dezvoltarea culturii românești au avut-o așa-numitele „monarhii culturale", reprezentativi fiind, pentru Țara Românească, domnitorii Matei Basarab și Constantin Brâncoveanu, iar pentru Moldova, domnitorul Vasile Lupu. În timpul acestor domnitori s-au remarcat marii ierarhi cărturari Petru Movilă al Kievului, Varlaam al Moldovei și Antim Ivireanul al Țării Românești. Traducerea în limba română și tipărirea cărților de cult care erau însoțite de prefețe cu un conținut revelator pentru cultivarea conștiinței apartenenței la același neam și la aceiași limbă constituiau contribuții esențiale la dezvoltarea culturii teologice și literare românești. În acest sens trebuie menționat *Noul Testament* de la Bălgrad (Alba Iulia) al mitropolitului Simion Ștefan, tipărit în anul 1648 și care a stat la baza *Bibliei de la București* (1688) – prima traducere integrală a Sfintei Scripturi –, dar și *Cazania lui Varlaam* (1643) și *Didahiile* Sf. Antim Ivireanul.

Cultura românească îi datorează o operă originală umanistului moldovean Nicolae Milescu Spătarul (1636-1708). Ca diplomat la Curtea țarilor ruși, fiind trimis în misiune în China, acesta a scris *Jurnalul Siberian* și *Descrierea Chinei*. De asemenea, pe lângă traducerea Vechiului Testament care a fost inclus în *Biblia de la București* (1688), acesta

a scris, la cererea marchizului Arnauld de Pomponne, ambasadorul Franței în Suedia, lucrarea *Enchiridion Sive Stella Orientalis Occidentali splendens, id est sensus Ecclesiae Orientalis, scilicet graece, de transsubstantione corporis Domini, allisque contraversiis...* (*Manual sau Steaua Răsăritului strălucind în Apus, adică părerea Bisericii Răsăritene Ortodoxe despre prefacerea Trupului Domnului și de alte controverse...*), tipărită la Paris sub titlul *Ecrit d'un seigneur moldave sur la croyance des grecs* și încadrată în colecția de mărturii patristice și teologice publicată de Pierre Nicole și E. Renandot cu titlul *La perpetiute de la foi de l' Eglise catholique touchant l' Eucharistie* (3 volume, 1669-1674, reeditată în 6 volume, 1702-1704).

În Transilvania, pe lângă tipărirea unor manuale traduse în alte limbi, sunt publicate și câteva opere originale ale mitropolitului Andrei Șaguna, cum ar fi *Elemente de drept canonic* (1854), *Istoria Bisericii Ortodoxe Răsăritene Universale* (2 volume, 1860) și *Manual de studiu pastoral* (1872). Odată cu înființarea Facultăților de Teologie din Cernăuți (1875) și București (1881), se remarcă profesori erudiți, cu opere de mare valoare: Eusebiu Popovici (*Istoria Bisericească Universală*, în limba germană, tradusă de Atanasie Mironescu, 4 volume, București, 1925-1932), Dimitrie Boroianu (*Istoria Dogmelor Bisericilor Ortodoxe* și *Dreptul Bisericesc*, 2 volume); Badea Cireșanu (*Tezaurul Liturgic*, 3 volume); Irineu Mihălcescu (*Compendiu de Teologie Simbolică*); Emilian Voiutschi (*Prelegeri academice din teologia morală ortodoxă*, 3 volume); Teodor Tarnavschi (*Liturgica*); Nicolae Popea (*Mitropolia Ortodoxă a Transilvaniei*); Ilarion Pușcariu (*Mitropolia românilor ortodocși din Transilvania*) și alții. În această perioadă au fost editate publicații importante, precum *Biserica Ortodoxă Română* (București), *Candela* (Cernăuți), *Telegraful Român* și *Revista Teologică* (Sibiu), *Foaia Diecezană* (Caransebeș) și *Biserica și Școala* (Arad).

În perioada interbelică, teologia românească s-a afirmat și pe plan național, și internațional, prin lucrările marilor profesori de teologie ce au activat în centrele universitare din țară. Remarcăm câteva nume: Gala Galaction, Haralambie Rovența, Teodor M. Popescu, Niculae M.

Popescu, Irineu Mihălcescu, Petre Vintilescu, Dimitrie Boroianu, Vasile G. Ispir, Ioan G. Coman, la Bucureşti; Vasile Tarnavschi, Vasile Gheorghiu, Nicolae Cotos, Vasile Loichiţă, Valerian Şesan, la Cernăuţi; Toma Bulat, Constantin Tomescu, Cicerone Iordăchescu, Ioan Gh. Savin, Iuliu Scriban, la Chişinău; Nicolae Colan, Grigorie Marcu, Nicolae Neaga, Nicolae Popovici, Dumitru Stăniloae, Spiridon Cândea, Liviu Stan, Teodor Bodogae, Nicolae Mladin, Dumitru Călugăr, Dumitru Belu, Milan Şesan, Sofron Vlad, Ilarion Felea, Petru Deheleanu, Gheorghe Cotoşman, Liviu Munteanu, Orest Bucesvchi, Vasile Lăzărescu şi alţii, la Academiile Teologice din Transilvania. Cele două colecţii iniţiate la Sibiu de către mitropolitul Nicolae Bălan – un remarcabil formator de corp profesoral de elită la Academia Sibiană, prin trimiterea de tineri teologi ca şi bursieri la universităţile din Apus şi la Atena –, *Seria teologică* şi *Seria didactică*, au cuprins lucrări de mare valoare pentru teologia românească: *Începuturile nestorianismului* şi *Epicleza Euharistică* (Nicolae Popovici), *Viaţa şi învăţătura Sfântului Grigorie Palama* şi *Iisus Hristos şi restaurarea omului* (Dumitru Stăniloae), *Mirenii în Biserică* (Liviu Stan), *Saul din Tars*, *Antropologia paulină* şi *Procesul Mântuitorului* (Grigorie Marcu, ultima împreună cu Ioan Fruma). La acestea se adaugă altele, precum *Introducerea în sfintele cărţi ale Testamentului Nou*, *Sfânta Evanghelie după Matei cu comentar* şi *Epistola către Romani cu introducere şi comentar* (Vasile Georgiu), *Doctrina Sfântului Ioan Damaschinul despre Maica Preacurata* şi *Mărturisirea lui Dositei al Ierusalimului* (Vasile Loichiţă), *Fiinţa şi originea religiei*, *Existenţa lui Dumnezeu*, *Mistica şi ascetica ortodoxă* şi *Mistica Apuseană* (Ioan Gh. Savin), ultimele două constituind cursuri predate la Facultatea de Teologie din Bucureşti între anii 1945-1948 şi publicate la Sibiu în anul 1996, *Istoria Vechii Literaturi Creştine* (Cicerone Iordăchescu), *Convertirea creştină* şi *Religia iubirii* (Ilarion Felea) şi altele.

Congresul Facultăţilor de Teologie ţinut la Atena în anul 1936 şi care a lansat proiectul de cercetare teologică în spiritul Sfinţilor Părinţi (înapoi la Părinţi – *zurueck zu den Vaetern*), a impulsionat direcţia teologică neopatristică în duh palamit, al cărei promotor a fost părintele

Dumitru Stăniloae, în acea perioadă profesor și, la scurt timp, rector al Academiei Teologice „Andreiene" de la Sibiu. Încă din anii 1930, părintele Stăniloae a publicat primul studiu despre teologia Sf. Grigorie Palama, intitulat *Calea spre lumina dumnezeiască*, urmată în anul 1932 de traducerea a două tratate din *Triadele în apărarea sfinților isihaști* care vor însoți prima monografie științifică a vieții și învățăturii marelui părinte isihast, apărută la Sibiu în anul 1938 cu titlul *Viața și învățătura Sfântului Grigorie Palama*. După ce a publicat în anul 1943 lucrarea *Iisus Hristos sau restaurarea omului*, o remarcabilă sinteză de hristologie, părintele Stăniloae pune în fața doctrinei comuniste propagate de regimul care s-a instalat la noi după cel de-al Doilea Război Mondial, temeiurile rezistenței spirituale autentice care sunt cuprinse în *Filocalia*, din care a publicat la Sibiu primele patru volume. Ajuns profesor la Facultatea de Teologie din București, acesta a expus sub formă de cursuri sinteza de teologie filocalică și palamită *Ascetica și Mistica Ortodoxă* publicată în anul 1981 cu titlul *Spiritualitatea Ortodoxă*, ca al treilea volum al tratatului de Teologie Morală Ortodoxă. Lucrarea a fost republicată în forma ei autentică în anii 1993 și 2019 (ca volumul al XIII-lea din seria *Opere complete* apărută la Editura Basilica din București). După anii de detenție în care a putut publica doar studii ample de teologie dogmatică, din anul 1973, în calitate de profesor pensionar, părintele Stăniloae a dat la tipar *Filocalia*, volumele 5-10 (1976-1981), *Teologia Dogmatică Ortodoxă* (3 volume, 1978) și *Spiritualitate și comuniune în Liturghia ortodoxă* (1986). Punând în fața intelectualismului abstract scolastic criteriul experienței mistice de tip isihast, și a exențialismului tomist, personalismul comunitar și haric ca model al comuniunii trinitare și eclesiale între Dumnezeu, om și creație, părintele Stăniloae a evidențiat adevărul conform căruia această comuniune se realizează concret în dubla experiență a coborârii lui Dumnezeu și a urcușului personal-mistic și comunitar-liturgic al credinciosului și Bisericii spre Împărăția Sfintei Treimi. Contemporană cu demersuri similare venite din partea teologilor greci și ruși, sinteza neopatristică lăsată moștenire de părintele Dumitru Stăniloae atât teologiei

românești, cât și celei internaționale – multe scrieri fiind traduse în limbile moderne de circulație – trebuie să fie receptată ca model de teologhisire în școlile teologice din Biserica Ortodoxă Română.

Pe lângă această moștenire de teologie dogmatică și spiritualitate creștină, în teologia românească au fost alcătuite și alte sinteze, cum ar fi *Patrologia* părintelui Ioan G. Coman (3 volume, București, 1984-1988) sau *Istoria Bisericii Ortodoxe Române* a părintelui Mircea Păcurariu (3 volume, publicată în mai multe ediții), un compendiu tradus și în limba germană, la care se adaugă și lucrări de mare valoare ale bizantinologilor Gheorghe Brătianu, Nicolae Bănescu, Alexandru Elian, Victor Spinei, Tudor Teoteoi, Nicolae Șerban Tanașoca, Emilian Popescu și Stelian Brezeanu.

Remarcăm și inițiativa patriarhului Iustin Moisescu de a fi traduse în românește și publicate în colecția *Părinți și Scriitori Bisericești* operele marilor Părinți ai Bisericii, proiect reluat prin purtarea de grijă a Preafericitului Părinte Patriarh Daniel, într-o serie nouă și care întregește literatura patristică în grai românesc publicată în diferite periodice sau în volume distincte atât înainte de 1989, dar cu un mai mare avânt după 1989.

Cultura teologică românească susținută în condiții de cenzură comunistă de către profesorii de la cele două Institute Teologice din București și Sibiu a cunoscut după 1989 o etapă de afirmare, prin lucrările multor profesori de teologie de la facultățile de Teologie Ortodoxă din Patriarhia Română, lucrări care se ridică la un înalt standard național și internațional.

Bibliografie

În limba română: Ion Bianu, Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche*, vol. I-IV, J.V. Socec, București, 1903-1944; Sebastian Dumitru Cârstea, *Monahismul ardelean în trecut și astăzi*, Ed. Andreiana, Sibiu, 2008; Ioan G. Coman, *Scriitori Bisericești din epoca Străromână*, Ed. IBMBOR, București, 1979; Silviu Dragomir, *Istoria dezrobirii religioase a românilor din Ardeal în secolul al XVIII-lea*, 2 vol., Tipografia Arhidiecezană, Sibiu, 1920-1930; Ed. Dacia, Cluj-Napoca, [2]2012; Nicolae Gudea, Ioan Ghiurco, *Din istoria creștinismului la români. Mărturii arheologice*, Ed. Episcopiei Ortodoxe Române, Oradea, 1988; Viorel Ioniță (coord.), *Teologia Ortodoxă în secolul al XX-lea și la începutul secolului al XXI-lea*, Ed. Basilica, București, 2011; Ștefan Meteș, *Istoria Bisericii și vieții religioase a românilor din Transilvania*, vol. I, Ed. Librăriei Arhidiecezane, Sibiu,

1935; George MURNU, *Studii istorice privitoare la trecutul românilor de peste Dunăre*, Ed. Academiei Române, București, 1984; †EPIFANIE NOROCEL, „Sfântul Apostol Andrei în tradiția românilor-mărturie a vechimii și a continuității noastre", în vol. *Pagini din istoria veche a creștinismului la români*, Ed. Episcopiei Buzăului, Buzău, 1986; P.P. PANAITESCU, *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, Ed. Academiei Române, București, 1965; Mircea PĂCURARIU, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, 3 vol. Ed. Trinitas, Iași, ^{3}2004-2008; M. PĂCURARIU, *Sfinți Daco-Romani și români*, Ed. Trinitas, Iași, ^{3}2007; M. PĂCURARIU, *Începuturile Mitropoliei Transilvaniei*, Ed. IBMBOR, București, 1980; M. PĂCURARIU, *Istoria Bisericii Românești din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*, Ed. Episcopiei Devei și Hunedoarei, Deva, 2018; M. PĂCURARIU, *Cultura teologică românească. Scurtă prezentare istorică*, Ed. Basilica, București, 2011; M. PĂCURARIU, *O viață închinată bisericii și neamului: Sfântul Ierarh Andrei Șaguna, Mitropolitul Transilvaniei*, Ed. Andreiana, Sibiu, 2012; Emilian POPESCU, *Inscripții grecești și latine din secolele IV-XIII descoperite în România*, Ed. Academiei Române, București, 1976; E. POPESCU, „Sfântul Apostol Filip – misionar pe pământul românesc", în vol. *Logos, IPS Arhiepiscop Bartolomeu al Clujului la împlinirea vârstei de 80 de ani*, Ed. Renașterea, Cluj-Napoca, 2001; E. POPESCU, *Christianitas Daco-Romana. Florilegium Studiorium*, Ed. Academiei Române, București, 1994; Adrian Andrei RUSU, *Dicționarul mănăstirilor din Transilvania, Banat și Maramureș*, Ed. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2000; Aurelian SACERDOȚEANU, „Organizarea Bisericii Ortodoxe Române în secolele al IX-XIII-lea", în *ST*, 3-4/1968; Dumitru STĂNILOAE, *Uniatismul în Transilvania, încercare de dezmembrare a poporului român*, Ed. IBMBOR, București, 1973; Niculae ȘERBĂNESCU, „1600 de ani de la prima mărturie documentară despre existența episcopiei Tomisului", în: *BOR*, 9-10/1969; Ilie ȘANDRU, Valentin BORDA, *Patriarhul Miron Cristea*, Ed. Casa de Editură „Petru Maior", Târgu Mureș, 1998; Dan Gh. TEODOR, *Creștinismul la Est de Carpați de la origini până în secolul al XIV-lea*, Ed. Trinitas, Iași, 1991; Răzvan THEODORESCU, *Bizanț, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale românești (sec. X- XIV)*, Ed. Academiei Române, București, 1974; Ciprian ZAHARIA, *Iosif Mușat, întâiul ierarh român*, Ed. Episcopiei Romanului și Hușilor, București, 1987; Dan ZAMFIRESCU, Ciprian ZAHARIA, *Paisianismul, un moment românesc în istoria spiritualității române*, Ed. Roza Vânturilor, București, 1996; Nestor VORNICESCU, *Primele scrieri patristice în literatura noastră sec. IV-XVI*, Ed. Mitropoliei Olteniei, Craiova, 1984; ***, *Autocefalie, Patriarhie, Slujire Sfântă*, Ed. IBMBOR, București, 1995; ***, *Autocefalie, Libertate și Demnitate*, Ed. Basilica, București, 2010; ***, *Autocefalie și responsabilitate*, Ed. Basilica, București, 2010; ***, *Autocefalie și comuniune*, Ed. Basilica, București, 2010; *Centenarul Autocefaliei Bisericii Ortodoxe Române*, 1885-1985, Ed. IBMBOR, București, 1987; *Mitropolitul Andrei Șaguna, creator de epocă în Istoria Bisericii Românești*, Ed. Andreiana, Sibiu, 2008; *Românii în reînnoirea isihastă. Studii închinate Sfântului Cuvios Paisie de la Neamț*, Ed. Trinitas, Iași, 1997; *Sfântul Apostol Andrei, ocrotitorul României, începătorul botezului în*

poporul român, Ed. Basilica, București, 2012; *Sfinți români și apărători ai legii strămoșești*, Ed. IBMBOR, București, 1987; Johann SCHNEIDER, *Ecleziologia organică a mitropolitului Andrei Şaguna și fundamentele ei biblice, canonice și moderne*, trad. Ioan Ică jr, Ed. Deisis, Sibiu, 2008.

În limbi străine: Ion BARNEA, „Monumenti paleocristiani della Dacia Traiana", în vol. *Corsi di cultura sull'arte ravennate e bizantina*, 18/1971; E. LOZOVAN, „Aux origins du christianisme daco-scythiques", în Franz ALTHEIM, *Geschichte der Hunnen*, vol. IV, Verlag Walter De Gruyter, Berlin, 1962.

CAPITOLUL XII

BISERICA ORTODOXĂ BULGARĂ DE LA ÎNTEMEIERE PÂNĂ ASTĂZI*

XII.1. Premisele încreștinării bulgarilor

Credința creștină s-a răspândit printre slavo-bulgarii așezați în sudul Dunării începând din secolul al VI-lea, iar proto-bulgarii, care nu erau slavi, au venit în contact cu aceasta încă din timpul șederii lor în Caucaz, dar au rămas păgâni până la așezarea lor în Peninsula Balcanică. Etnogeneza bulgarilor, formată din contopirea celor două grupări menționate, a avut loc pe parcursul Primului Imperiu Bulgar (681-1018). Încreștinarea oficială a bulgarilor a avut loc în anul 865, în timpul țarului Boris (852-889), care, în 864, s-a botezat și a luat numele creștin de Mihail, neamul bulgarilor devenind primul popor slav încreștinat. În teritoriile incluse în Imperiul Bulgar, mai vast decât teritoriul de astăzi al Bulgariei, existau de mai mult timp scaune episcopale ocupate de episcopi greci, dar în secolul al IX-lea a fost constituită Biserica Bulgară propriu-zisă în tradiția bizantină, după o încercare nereușită de obținere a autocefaliei din partea papei de la Roma. Încreștinarea bulgarilor și, mai apoi, formarea spiritualității și a culturii bulgare au fost stimulate de faptul că centrul activității misionare a Sfinților Constantin-Chiril și Metodie, apostolii slavilor, și al primilor ucenici ai lor s-a aflat pe teritoriul bulgar.

* Capitol elaborat de Pr. prof. dr. Viorel Ioniță.

Prin purtarea de grijă a țarului Boris-Mihail, Biserica Bulgară s-a organizat începând din anul 870, când a fost înființată o arhiepiscopie autonomă la *Pliska*, prima capitală a statului bulgar, unde a fost trimis un ierarh grec pe nume *Iosif*. Sub acest arhiepiscop, toate slujbele erau săvârșite în limba greacă, dar odată cu venirea pe teritoriul bulgar a lui *Clement*, *Naum* și *Anghelar*, trei dintre ucenicii Sfinților Chiril și Metodie, alungați din Moravia, treptat slavona a început să ia locul limbii grecești. Unul dintre cei trei ucenici ai apostolilor slavilor, Clement, a plecat la Ohrida, în Macedonia de Nord de astăzi, unde a activat o perioadă, formând mulți ucenici, traducând texte biblice și liturgice din limba greacă în limba slavă veche, publicate la început în alfabet glagolitic, apoi chirilic, și înființând mai multe școli. În anul 893, el a fost hirotonit arhiepiscop de Ohrida, despre acest *„Apostol al bulgarilor"*, Sf. Teofilact de Ohrida afirmând că el ar fi fost „primul episcop de limbă bulgară" (Todor Sabev, p. 111). Clement de Ohrida a murit în anul 916 și a fost înmormântat în Mănăstirea „Sfântul Pantelimon" din Ohrida, fiind apoi trecut în rândul sfinților. Naum a activat un timp la *Preslav*, a doua capitală a statului bulgar între anii 893-971, unde a înființat o școală asemănătoare cu cea de la Ohrida. Un sinod desfășurat la Preslav în anul 893 a hotărât introducerea limbii slavone ca limbă oficială în stat și în Biserica Bulgară. Naum s-a retras la Ohrida, unde a murit în anul 910, fiind înmormântat în mănăstirea întemeiată de el lângă Ohrida, după care a fost și el trecut în rândul sfinților.

Prin strădania acestor ucenici ai Sfinților Chiril și Metodie, Biserica Bulgară a folosit încă de timpuriu limba slavonă în cult, aceasta devenind mijlocul de dezvoltare a unei culturi specifice poporului bulgar.

XII.2. **Prima Patriarhie Bulgară**

La începutul secolului al X-lea, Primul Imperiu Bulgar a ajuns sub țarul *Simeon I* (893-927) la o mare înflorire, fapt ce a creat un cadru propice pentru afirmarea Bisericii Bulgare. În acest sens, în anul 919,

o adunare național-bisericească a declarat autocefalia acestei Biserici, aceasta fiind recunoscută de către Patriarhia Ecumenică în anul 927. Primul patriarh bulgar a fost *Leontie al Bulgariei* (919-927), acesta având reședința la Preslav, de unde era și originar. Prima Patriarhie Bulgară avea o mare întindere, mai ales la sud, la vest și la nord. Principalele centre mitropolitane se aflau în *Bulgaria de Nord*, la Pliska, Preslav, Dorostol, Vidin, Morava, și în *Bulgaria de Sud*, la Filipopolis (Plovdiv), Sardica (Sofia), Bregalnița, Ohrida și Prespa. Centrul cultural de la Preslav a fost unul dintre primele puncte de iradiere a culturii creștine în haină slavonă, în acest centru activând alți doi ucenici ai Sfinților Chiril și Metodie, și anume *Constantin de Preslav* și *Ioan Exarhul*, urmași ai Sfântului Naum. Lângă Preslav fuseseră înființate două mănăstiri, una dintre ele fiind dedicată Sfântului Pantelimon (Pantlejana), în care s-a călugărit țarul Boris-Mihail în anul 889 și unde a murit în anul 907. Odată cu organizarea Bisericii Bulgare și răspândirea limbii slavone în cult, s-a dezvoltat în această Biserică și viața monahală, iar unul dintre primii reprezentanți ai monahismului bulgar a fost *Sf. Ioan de Rila* (†946), care a întemeiat Mănăstirea Rila, devenită mai târziu una dintre cele mai reprezentative mănăstiri bulgare.

În anul 971, împăratul bizantin Ioan I Tzimiskes (969-976) a atacat statul bulgar și a cucerit cetatea Preslav, al cărei nume l-a schimbat în *Ioanoupolis*. După acest moment, centrul Patriarhiei Bulgare a fost mutat, în timpul patriarhului *Gherman* (cca 972-990) – urmând peregrinarea reședințelor imperiale –, la Sardica, Vodena, Moglena și Prespa. În timpul păstoririi patriarhul *Filip* (cca 1000-1015), reședința patriarhală a fost stabilită la Ohrida. În această perioadă, Biserica Bulgară s-a confruntat cu erezia bogomililor, după strămutarea de către împăratul Ioan Tzimiskes a unui mare număr de pavlichieni din Asia Mică în Peninsula Balcanică. Această erezie, cu un puternic caracter social, s-a răspândit mai ales în zonele rurale și se pare că nu a pătruns până în zona Ohridei.

Ultima capitală a Primului Imperiu Bulgar, în timpul țarului *Samuil* (997-1014), a fost Ohrida. În timpul lui Samuil, acest imperiu a cunoscut

epoca sa de glorie, dar și începutul decăderii sale, bulgarii atacând în mai multe rânduri Imperiul Bizantin. La 29 iulie 1014, bulgarii au suferit o grea înfrângere la Kleidon, în fața forțelor bizantine conduse de împăratul Vasile al II-lea Macedoneanul (976-1025), țarul Samuil murind la scurt timp după această bătălie. În ciuda opoziției unora dintre demnitarii bulgari, în anul 1018 ultimii reprezentanți ai dinastiei lui Samuil, numită a *Komitopulilor*, s-au predat pe rând bizantinilor, primind diferite demnități în aparatul administrativ bizantin.

Ultimul patriarh al Bulgariei și arhiepiscop de Ohrida, în perioada Primului Imperiu Bulgar, a fost *David* (cca 1015-1018), care a mijlocit între urmașii țarului Samuil și curtea bizantină. După desființarea Primului Imperiu Bulgar, împăratul Vasile al II-lea, care a vizitat Ohrida, a decis printr-un chrisobul acordarea în continuare a statutului de autocefalie a scaunului ohridan, dar în rang de arhiepiscopie. În această perioadă, Arhiepiscopia de Ohrida avea jurisdicție – stabilită prin gramate emise de către Vasile al II-lea Macedoneanul – asupra părții de vest a Macedoniei, așadar fără Tesalonic, a unei părți din Morava, Timocului, Nișului, Sirmiumului, Belgradului, Sredețului, Vidinului, Albaniei Centrale, părții de nord a Epirului, Serbiei și Tesaliei de Nord. Sub urmașii împăratului Vasile al II-lea, jurisdicția Arhiepiscopiei de Ohrida a fost continuu diminuată.

XII.3. **Arhiepiscopia de Ohrida între anii 1018-1235**

Ultimul patriarh de Ohrida, David, a păstrat în continuare acest scaun, purtând titlul de arhiepiscop, între anii 1018-1037, dar păstorind asupra unui teritoriu mai mic decât al fostei Patriarhii de Ohrida, iar restul fostelor teritorii bulgare au fost administrate direct de Patriarhia Ecumenică. Astfel, vreme de mai bine de două secole, centrul bisericesc al Bisericii Bulgare a rămas la Ohrida. După anul 1018, Arhiepiscopia de Ohrida era considerată în continuare autocefală, dar sub autoritate bizantină, majoritatea arhiepiscopilor care au urmat aici fiind de origine greacă și numiți de Patriarhia Ecumenică.

În anul 1037, după moartea arhiepiscopului David, a fost numit arhiepiscopul grec *Leon* (1037-1056), fost hartofilax al Catedralei „Sfânta Sofia" din Constantinopol. Arhiepiscopul Leon de Ohrida a rămas cunoscut în istoria bisericească prin participarea sa la disputele cu reprezentanții latini din timpul patriarhului Mihail Cerularie, dispute care au dus la schisma dintre Răsărit și Apus din luna iulie 1054. În anul 1053, arhiepiscopul de Ohrida a publicat o epistolă adresată episcopului latin Ioan de Trani, în care critica unele practici latine condamnate chiar de Sinodul Apostolic de la Ierusalim, printre acestea numărându-se: consumarea cărnii animalelor sugrumate, consumarea sângelui, apoi folosirea azimelor la Euharistie și alte practici liturgice necanonice.

Unul dintre cei mai reprezentativi arhiepiscopi de Ohrida în a doua jumătate a secolului al XI-lea a fost *Teofilact de Ohrida* (cca 1084-1117), născut în Epir pe la jumătatea acestui secol. Înainte de a ajunge arhiepiscop, Teofilact se făcuse cunoscut la Constantinopol ca un om foarte învățat, fiind diacon al Catedralei „Sfânta Sofia". Deși de origine greacă, fiind provenit din cercurile constantinopolitane, arhiepiscopul Teofilact a luptat pentru păstrarea independenței eparhiei sale față de Patriarhia Ecumenică și împotriva răspândirii ereziei bogomililor, ajungând să fie respectat și iubit de supușii săi bulgari. Cu toate acestea, el se plângea în corespondența sa despre manierele bulgarilor, încercând fără succes să obțină eliberarea din această demnitate. Corespondența lui Teofilact cu diferiți demnitari bizantini constituie o bogată sursă de informații privind viața politică și socială din Bulgaria acelor vremuri. Arhiepiscopul Teofilact a scris și o biografie a Sf. Clement de Ohrida. Însă numele acestui ierarh a rămas legat mai ales de opera sa exegetică pe linia Sf. Ioan Gură de Aur, arhiepiscopul de Ohrida semnând comentarii la cele patru Evanghelii, la Epistolele Sf. Apostol Pavel și la profeții mici. Opera lui Teofilact de Ohrida, apreciat și în Occident, unde a fost citat de Toma de Aquino, este publicată în volumele 123-126 ale colecției *Patrologia Graeca*. Arhiepiscopul Teofilact a trecut la cele veșnice în anul 1117 sau puțin după aceea, fiind trecut mai târziu în rândul sfinților.

Un alt arhiepiscop reprezentativ al Ohridei a fost *Ioan al IV-lea* (c. 1139-1163), nepotul de frate al împăratului Alexios I Comnenul. Din botez, arhiepiscopul Ioan s-a numit *Adrian* și a urmat o carieră străluci- cită în administrația bizantină, ajungând până la demnitatea de duce (guvernator militar) al regiunii Chaldia din Asia Mică. Adrian Comne- nul a fost căsătorit și a avut două fiice. În jurul anului 1136, cu acordul soției sale, acesta s-a călugărit și a luat numele de Ioan. Ca arhiepis- cop de Ohrida, el a participat la un sinod din anul 1143, la care au fost condamnați doi episcopi adepți ai ereziei bogomililor. De asemenea, în anii 1156 și 1157, a participat la două sinoade de la Constantino- pol, la care a fost judecat și condamnat ca eretic *Sotericos Panteugenos*, care fusese ales patriarh al Antiohiei, dar a cărui alegere a fost anulată. Ioan al IV-lea a fost primul arhiepiscop de Ohrida care a purtat titlul de „*Arhiepiscop de Justiniana Prima și al întregii Bulgarii*". Acest titlu a fost apoi deținut și de arhiepiscopul de Ohrida *Dimitrie Homatianos* (1216- 1236), un specialist în drept, de la care au rămas nenumărate documente de judecată cu mare valoare documentară. În timpul păstoririi acestui arhiepiscop, Biserica din jurisdicția sa a cunoscut o mare stabilitate. Tot în această perioadă, mai exact în anul 1219, Biserica Ortodoxă Sârbă a obținut autocefalia din partea Patriarhiei Ecumenice de la Niceea, arhi- episcopul Dimitrie străduindu-se prin diferite mijloace, însă fără succes, să păstreze în jurisdicția scaunului de Ohrida eparhiile sârbe. La sfârșitul perioadei de păstorire a arhiepiscopului Dimitrie, Biserica Ortodoxă Bulgară a fost iarăși ridicată la rang de Patriarhie, noua reședință fiind stabilită la Târnovo.

XII.4. Patriarhia de Târnovo sau a doua Patriarhie Bulgară

În urma declinului Imperiului Bizantin, atacat în Răsărit de selgiu- cizi, pe parcursul celei de-a doua jumătăți a secolului al XII-lea, în teri- toriul bulgar a luat ființă un nou stat independent, cunoscut în istorie sub numele de *Al Doilea Imperiu Bulgar*, dar și ca *Imperiul Vlaho-Bulgar*.

Acest stat a luat ființă în anul 1186, în urma răscoalei fraților *Ioan Asan I* (1186-1196) și *Petru al IV-lea* (1196-1197), fii de ciobani bogați din munți, care s-au răsculat împotriva autorităților bizantine, din cauza creșterii impozitelor pe care trebuiau să le plătească. Cei doi frați au întemeiat dinastia Asăneștilor, ai căror descendenți au stat în fruntea acestui imperiu, cu capitala la Târnovo, vreme de aproape un secol. Pentru a asigura independența lor și pe linie bisericească, atât față de scaunul arhiepiscopului de Ohrida, cât mai ales față de Patriarhia de Constantinopol, conducătorii acestui imperiu l-au numit arhiepiscop pe *Vasile I* (1186-1232). Țarul Ioan Asan I a fost omorât în anul 1196, iar după un an a fost omorât și fratele lui mai mare, Petru, iar în fruntea imperiului a rămas singur fratele lor mai mic, *Ioniță Caloian* (1197-1207). Cum însă Patriarhia Ecumenică nu a fost de acord să recunoască autocefalia Arhiepiscopiei de Târnovo, mai ales că bulgarii se aflau în conflict cu bizantinii, Ioniță Caloian s-a adresat papei Inocențiu al III-lea (1198-1216), din partea căruia a solicitat trimiterea unui emisar în Bulgaria. Trimisul papal a ajuns la Târnovo în decembrie 1199, iar în scrisoarea sa către Ioniță Caloian, papa, care dorea să includă Biserica Bulgară în jurisdicția sa, preciza că a auzit despre originea romană a lui Caloian, ceea ce indică faptul că Asăneștii erau valahi. După mai multe tratative, papa l-a recunoscut pe Vasile I ca arhiepiscop, dar nu ca patriarh. Papa Inocențiu a trimis arhiepiscopului bulgar un *Pallium*, care reprezenta simbolul comuniunii lui Vasile I cu papa, Biserica Bulgară devenind în acel moment unită cu Roma. Ioniță Caloian nu a fost mulțumit și a cerut papei trimiterea unor reprezentanți ai săi care să îl încoroneze ca împărat. Ca urmare a acestui fapt, la începutul anului 1204, un trimis papal a dus stăpânitorului bulgar coroana de rege, dar nu de împărat. Regele Ioniță Caloian, care se declarase împărat, a murit în anul 1207, în timpul asaltului de la Tesalonic.

Imperiul Vlaho-Bulgar a cunoscut o mare înflorire în timpul țarului *Ioan al II-lea Asan* (1218-1241), când acesta a avut și cea mai mare întindere teritorială. Tot sub conducerea acestui țar a avut loc și împăcarea cu Imperiul Bizantin și recunoașterea, în anul 1235, a Arhiepiscopiei

de Târnovo ca Patriarhie. Primul patriarh de Târnovo a fost *Ioachim I* (1235-1246), care era de origine bulgară și care plecase de tânăr la Athos, unde a petrecut mai mulți ani. După întoarcerea sa în Bulgaria, acesta a întemeiat o mănăstire în apropiere de Dunăre. Ieromonahul Ioachim a ajuns vestit prin viața sa duhovnicească, iar țarul Ioan Asan al II-lea, auzind de el, l-a vizitat și a rămas atașat de el. Înființarea Patriarhiei de Târnovo a fost aprobată de un sinod al Patriarhiei Ecumenice de la Niceea, sinod desfășurat la Lampsac, în Asia Mică, în timpul patriarhului de Constantinopol Gherman al II-lea (1223-1240). În momentul ridicării scaunului arhiepiscopal de la Târnovo la rang de Patriarhie, aceasta cuprindea în jurisdicția sa 14 eparhii, inclusiv Arhiepiscopia de Ohrida.

Patriarhul Ioachim I de Târnovo s-a impus prin activitatea sa pastorală și prin grija față de cei nedreptățiți. După moartea țarului Ioan Asan al II-lea în anul 1241, acesta a devenit regent al țarului minor Căliman (Koloman) I Asan (1241-1246), fapt ce ilustrează autoritatea de care patriarhul Ioachim s-a bucurat în statul bulgar de atunci. La scurt timp după moartea sa pașnică în ianuarie 1246, patriarhul Ioachim a fost trecut în rândul sfinților. Patriarhului Ioachim I i-a urmat patriarhul *Visarion*, care, conform unor istorici, s-ar fi numit Spiridon și despre care se cunoaște doar că, pe la anul 1238, s-a opus celei de-a treia căsătorii a împăratului Ioan Asan al II-lea cu Irina Comnena Ducaina. Pentru acest fapt, patriarhul Visarion-Spiridon a fost acuzat de simpatie cu latinii și executat, iar Biserica Bulgară l-a trecut în rândul sfinților. Dintre patriarhii de Târnovo s-a remarcat și patriarhul *Ignatie* (1272-1278), prin opoziția sa fermă împotriva unirii Bisericii Ortodoxe cu Roma, susținută la al II-lea Conciliu de la Lyon (1274) de către trimișii împăratului Mihail al VIII-lea Paleologul, care susținea și desființarea Patriarhiei de Târnovo. Urmare atitudinii ferme a patriarhului Ignatie, Târnovo a ajuns să fie numit în cronografia bulgară medievală „*Noul Constantinopol*". Urmașul patriarhului Ignatie a fost *Macarie* (cca 1278-1282), care a păstorit în vremuri foarte tulburi și a sfârșit prin moarte martirică, fără să se știe exact cum și unde.

Tot tragic a fost și sfârșitul patriarhului *Ioachim al III-lea* (cca 1282-1300), care a păstorit într-o perioadă de declin a Imperiului Bulgar. Înainte de a ajunge patriarh, după anul 1272, Ioachim făcuse parte din delegația bulgară trimisă la Constantinopol, unde, împreună cu delegații greci, urma să aibă discuții cu o delegație latină, în ceea ce privește perspectivele de unire dintre greci și latini. În acest context a fost evidențiat exemplul patriarhului bulgar Ignatie, considerat „stâlp al Ortodoxiei", și astfel bulgarii s-au opus unirii cu Roma. În timpul păstoririi patriarhului Ioachim al III-lea, împăratul *Gheorghe (Georgi) I Terter* (1279-1292) a trimis ca ostatici la Constantinopol pe soția sa Maria împreună cu fiul lor Todor Svetoslav, pentru a se recăsători cu Kira Maria. Patriarhul Ioachim al III-lea s-a opus acestei recăsătoriri și l-a oprit pe împărat de la cele sfinte, astfel că acesta a cedat și a chemat-o pe soția sa din exil, împăcându-se cu aceasta în anul 1282. De asemenea, în anul 1285, patriarhul Ioachim a fost trimis la Constantinopol, pentru a mijloci eliberarea din captivitate a tânărului prinț. În ultimul deceniu al secolului al XIII-lea, statul bulgar a trecut printr-o criză politică provocată și de atacul și amestecul mongolilor în politica acestui stat. În anul 1292, împăratul Gheorghe I Terter s-a retras, acesta fiind succedat în fruntea Imperiului Vlaho-Bulgar, până în anul 1300, de trei împărați. În anul 1300, pe tronul imperiului a ajuns *Todor Sveatoslav* (1300-1321), fiul împăratului Gheorghe I Terter. În mod surprinzător, noul împărat, pe care patriarhul Ioachim îl apărase și îl scosese din exilul constantinopolitan, l-a acuzat pe acesta că ar fi încercat să comploteze cu mongolii și l-a condamnat la moarte, fiind aruncat din vârful fortăreței Țareveț în râul Yantra. Biserica Bulgară l-a socotit nevinovat pe patriarhul Ioachim al III-lea și l-a trecut în rândul sfinților.

Viața bisericească din cadrul Patriarhiei de Târnovo pe parcursul secolului al XIV-lea a fost marcată de activitatea Sf. Teodosie de Târnovo (1300-1363), cel care a introdus practica isihastă în Biserica Bulgară și a înființat Mănăstirea Kilifarevo, pe lângă care a fost organizată și o școală. Unul dintre ucenicii Sfântului Teodosie a fost Sfântul Patriarh *Eftimie* (1375-1394), mare isihast, prin care s-a încheiat șirul patriarhilor bulgari

de Târnovo. Sfântul Eftimie era originar din capitala bulgară și fă parte din vestita familie Țamblac, din care s-au remarcat mitropol Ciprian Țamblac al Moscovei și mitropolitul Grigorie Țamblac al Kie lui. Sfântul Eftimie s-a călugărit de tânăr la Mănăstirea Kilifarevo, tră pe lângă Sfântul Teodosie, după care s-a format la mănăstirile Stud din Constantinopol și Marea Lavră din Muntele Athos, unde a fost u nic al Sf. Grigorie Sinaitul și și al Sf. Grigorie Palama. În final, Eftim petrecut un timp la Mănăstirea bulgărească Zografu din Sfântul Mu unde s-a pregătit pentru corectarea textelor liturgice slavone. În ju anului 1371, acesta s-a întors la Târnovo, unde a înființat Mănăsti „Sfânta Treime", pe lângă care a ridicat și o școală. În timpul păstoi sale ca patriarh, Sfântul Eftimie a combătut unele dintre ereziile v mii, obținând o mare autoritate teologică și morală, astfel încât m mitropoliți și călugări i-au adresat în timp diferite întrebări de inte teologic și duhovnicesc. Marea contribuție literară a acestui ierarh a reprezentată de corectarea textelor liturgice slavone, care s-au răspâr atât în Serbia și Rusia, cât și în Țările Române. Patriarhul Eftimie Târnovo s-a remarcat și prin compunerea multor vieți de sfinți, prec și prin bogata sa corespondență, inclusiv cu Sf. Nicodim de la Tisma

Ultimul țar bulgar care a domnit în fruntea celui de-al doilea Im riu Bulgar a fost *Ioan Alexandru Asan* (1331-1371), care, în anul 13 a împărțit imperiul fiilor săi. Micile formațiuni statale apărute în ur acestei împărțiri nu au mai reușit să facă față invaziei otomane, as că, până la sfârșitul secolului al XIV-lea, ele au fost incluse pe rând Imperiul Otoman. În vara anului 1393, cetatea Târnovo a fost ased timp de trei luni de către turci, cel care a condus apărarea capitalei fi Sfântul Eftimie. În ziua de 17 iulie 1393, această cetate a fost ocup de către turci, bisericile au fost transformate în moschei, preoții au batjocoriți și expulzați, iar peste o sută de demnitari au fost omo Sfântul Eftimie a fost trimis în exil, se crede la Mănăstirea Bacik unde a murit, potrivit tradiției, la 4 aprilie 1404, fiind mai apoi tre în rândul sfinților. În vara anului 1394, Patriarhia Ecumenică a tre teritoriile Patriarhiei de Târnovo în jurisdicția sa.

XII.5. Arhiepiscopia de Ohrida sub stăpânirea otomană (1408-1767)

După desființarea Patriarhiei de Târnovo în anul 1394, Arhiepiscopia de Ohrida a rămas cel mai important centru bisericesc bulgar până la dizolvarea acestui scaun în anul 1767 și incorporarea întregii Biserici Bulgare în jurisdicția Patriarhiei Ecumenice. Între anii 1395-1408, regiunea Ohrida a fost ocupată de către turci și cum acest oraș, numit de turci *Ohri*, a devenit un important centru administrativ otoman (*Sanjak*), Arhiepiscopia ortodoxă a depins direct de Înalta Poartă, în perspectivă canonică devenind autocefală. Pe de altă parte, ca urmare a relațiilor pe care le avea cu Poarta, Patriarhia Ecumenică s-a amestecat adesea în procesul de numire a arhiepiscopilor de la Ohrida, acest amestec fiind evidențiat și de faptul că majoritatea arhiepiscopilor de aici, în această perioadă, au fost de origine greacă. Însă trebuie precizat și faptul că, deși cu origini grecești, unii dintre acești ierarhi cunoșteau bine limba slavonă, iar toți titularii scaunului arhiepiscopal ohridan au luptat mereu pentru apărarea drepturilor și a jurisdicției eparhiei lor. În cadrul acestei arhiepiscopii trăiau credincioși bulgari, sârbi, valahi, greci, macedoneni și albanezi, față de care s-a căutat mereu păstrarea unui echilibru, iar conștiința națională bulgară a apărut treptat abia în secolul al XVIII-lea.

Dependența Arhiepiscopiei de Ohrida de Înalta Poartă a adus cu sine și mari dezavantaje pentru creștinii de aici. Astfel, în timpul sultanului Mehmed I (1413-1421), Biserica „Sfânta Sofia" din acest oraș a fost transformată în moschee. Totodată, în anul 1466, sultanul Mahomed al II-lea Cuceritorul (1444-1446, 1451-1481), după eliberarea orașului Ohrida, care fusese cucerit în anul 1462 de către albanezul *Gheorghe Castriotis* (*Skanderbeg*), a aplicat aspre pedepse împotriva celor suspectați de nesupunere, printre aceștia aflându-se și arhiepiscopul *Dorotei* de Ohrida, care a fost depus de către sultan și expulzat, împreună cu mai mulți clerici și demnitari creștini, la Elbasan, la sud-est de Tirana, unde a fost forțat să lucreze la construirea unei fortărețe.

Cu același prilej, sultanul Mahomed al II-lea a transformat Catedrala arhiepiscopală „Sfântul Clement” în moschee, noul sediu al arhiepiscopiei fiind mutat la Biserica Maicii Domnului, unde au fost transferate și moaștele Sf. Clement de Ohrida. În locul lui Dorotei, sultanul l-a numit arhiepiscop, în anul 1466, pe fostul patriarh al Constantinopolului, *Marcu al II-lea Xilocaraves* (cca 1465-1466). Marcu fusese depus de pe tronul patriarhal la intervenția grecilor din Trapezunt, pentru a fi înlocuit cu patriarhul Simeon I, care a plătit o sumă mare de bani Înaltei Porți. Marcu Xilocaraves fusese amenințat cu delapidarea la Constantinopol, dar a fost scăpat din ordinul sultanului, care l-a numit la Ohrida unde acesta a păstorit până la moartea sa probabil în anul 1466.

Un alt eveniment din istoria Arhiepiscopiei de Ohrida în secolul al XV-lea a fost legat de desființarea primei Patriarhii Sârbe de Peć în anul 1459, ocazie cu care teritoriul arhiepiscopiei bulgare s-a mărit considerabil. Relațiile dintre Arhiepiscopia de Ohrida și eparhiile sârbe au fost uneori tensionate, un exemplu în acest sens fiind reprezentat de evenimentul din jurul anului 1525, când episcopul sârb Pavel de Smederevo a mijlocit, prin intermediul marelui vizir Ibrahim Pașa, arestarea arhiepiscopului de Ohrida *Prohor* (1523-1550), care a fost amenințat cu demiterea. Arhiepiscopul Prohor, grec de neam, dar cunoscător al limbii slavone, a sprijinit restabilirea limbii slavone ca limbă de cult în eparhia sa. Tot acest arhiepiscop l-a hirotonit pe episcopul Pafnutie, în anul 1540, pentru credincioșii din Eparhia de Ohrida care se stabiliseră în Italia. Urmașul lui Prohor, arhiepiscopul *Paisie* (1565-?), a numit și el un episcop pentru Italia în anul 1565, pe nume Timotei, fapt pentru care a fost destituit și exilat la Mănăstirea Zografu din Muntele Athos, unde a și murit. Se pare însă că destituirea lui Paisie a fost motivată de acuzații mult mai gravă potrivit căreia acesta și-ar fi luat titlul de patriarh de *Justiniana Prima* și ar fi cerut papei recunoașterea acestui titlu.

Situația arhiepiscopilor de Ohrida a devenit, cu timpul, foarte dificilă din punct de vedere material, aceștia fiind nevoiți să plătească daruri atât autorităților otomane, cât și Patriarhiei Ecumenice. Această realitate este reflectată într-o scrisoare a arhiepiscopului *Sofronie* (1566-1572),

adresată în anul 1566 patriarhului ecumenic Mitrofan al III-lea (1565-1572, 1579-1580), în care arhiepiscopul se plângea patriarhului împotriva a trei ierarhi susținuți de Patriarhie, dar depuși de un sinod de la Ohrida. Cu același prilej, Sofronie se lamenta mai ales de faptul că Patriarhia a mărit taxele pe care el trebuia să le plătească cu diferite prilejuri. Pentru a face față datoriilor tot mai mari pe care le aveau de plătit, arhiepiscopii de Ohrida au apelat pentru ajutor uneori la Roma, iar din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, tot mai des la Moscova. În anul 1586, arhiepiscopul *Gavriil* (1572-1588) a călătorit personal până la Moscova după ajutoare. Totodată, urmașul său, *Ioachim* (1593-1596), a primit daruri din partea țarului Feodor I Ivanovici (1584-1598), în timpul căruia scaunul mitropolitan de la Moscova a fost ridicat la rang de Patriarhie. Aceste daruri au fost trimise arhiepiscopului Ioachim pentru faptul de a fi participat la Sinodul constantinopolitan care a recunoscut ridicarea Bisericii Ruse la rang de Patriarhie. Un alt arhiepiscop de Ohrida plecat în Rusia după ajutoare a fost *Nectarie I* (1598-1613). În luna august a anului 1598, acest ierarh era menționat în Moldova, unde domnitorul Ieremia Movilă îl recomanda, la 14 august, lui Jan Zamoyski, marele cancelar al Poloniei, pentru a i se permite trecerea prin teritoriile supuse polonezilor în drumul său spre Rusia. Nectarie a fost absent mai mult de un an din Ohrida, astfel că, în lipsa lui și în împrejurări nu prea clare, a fost ales arhiepiscopul *Varlaam*. Acesta a fost decapitat de turci în ziua de 28 mai 1598, deoarece s-a opus lor.

Un caz mai special a fost cel al arhiepiscopului *Porfirie Paleologul* (1624-1627), care a adresat în anul 1624 o scrisoare papei Urban al VIII-lea (1623-1644), prin care îi cerea ajutor împotriva turcilor. Porfirie a plecat apoi la Roma, însoțit de mitropolitul Ieremia de Durazzo, iar din Italia cei doi au peregrinat prin Europa, ajungând în vara anului 1625 la Cracovia, unde s-au declarat ca fiind membri ai Congregației Sfintei Fecioare. După acest periplu, arhiepiscopul Porfirie nu s-a mai întors la Ohrida, el fiind menționat mai târziu în insula Zante, unde a și murit în anul 1643. Asemănătoare este și situația arhiepiscopului *Avram Mesapsa* (1629-1637), care, după ce fusese episcop

de Nea-Patras, a aderat formal la credința catolică în anul 1632, când se afla la Roma. Din Italia, acest ierarh a trecut prin Franța și a ajuns în Anglia, iar în anul 1634, în Rusia. La Moscova, Avram a fost cercetat dacă este în comuniune cu papa, dar, negând totul, a primit mai multe ajutoare. Deși demascat de o scrisoare ajunsă la Moscova cu puțin timp înainte de plecarea sa din Rusia, arhiepiscopul Avram a reușit să scape, întorcându-se acasă fără a suferi prejudicii. În secolul al XVII-lea se cunosc însă și arhiepiscopi de Ohrida care s-au opus presiunilor catolicilor, printre aceștia numărându-se *Ignatie I* (1660-1662), care, după doi ani, a demisionat și s-a retras în insula Chios, unde a ajuns mitropolit. În insula Chios, Ignatie a luptat împotriva catolicilor din insulă, apoi în anul 1672 a luat atitudine și împotriva doctrinei protestante, printr-un raport adresat ambasadorului francez Nointel.

Pe parcursul secolului al XVII-lea, autoritățile otomane, angajate în tot mai multe conflicte militare costisitoare, au impus creștinilor taxe tot mai mari, impozitul crescând de patru ori. Creșterea corupției stăpânitorilor otomani centrali și locali a influențat direct și creșterea impozitelor. Pe lângă plata acestor impozite, creștinii erau forțați să suporte, pe cheltuială proprie, întreținerea soldaților turci în perioada iernii, iar dacă unii călugări părăseau vreo mănăstire din cauza imposibilității de a plăti impozitul, atunci acesta trebuia achitat de acea mănăstire. Cu alte cuvinte, toleranța religioasă a otomanilor față de creștini era însoțită de exploatarea materială a acestora. Sultanul Mehmed al IV-lea (1648-1687) a intenționat chiar să impună convertirea forțată a tuturor creștinilor la islam, dar nu a reușit. În fața acestor presiuni, mulți creștini din cadrul Arhiepiscopiei de Ohrida s-au lepădat de credința creștină devenind musulmani, iar alții au emigrat mai ales în Italia, unde, cu sprijinul papalității, desigur cu scopul de a-i câștiga la catolicism, aceștia și-au ales ierarhi pentru a-i păstori. Au existat însă și mulți creștini care au rezistat tuturor greutăților și și-au păstrat credința lor creștină. Această realitate este ilustrată de exemplul multor martiri, așa cum au fost *George de Kratovo*, care, la 11 februarie 1515, a fost ars de viu la vârsta de 18 ani, un alt *George*, spânzurat de un arbore la mijlocul secolului al XVI-lea, *Nicolae de Sofia*, care, în anul 1555, a fost

delapidat, *Iacob de Kastoria*, care, împreună cu doi elevi ai săi, *Iacob* și călugărul *Dionisie*, a fost martirizat la 1 octombrie 1520, sau episcopul *Visarion de Smolian*, ucis în anul 1670.

În secolul al XVIII-lea s-a înregistrat o revigorare a sentimentului religios în cadrul Arhiepiscopiei de Ohrida. Astfel, acum apare un nou grup de mărturisitori ai credinței ortodoxe, din care făceau parte *Nicodim de Berat*, martirizat în anul 1709, un albanez pe nume *Christo*, ucis în anul 1748, *Anghel de Florina*, decapitat la Bitolia în anul 1750, *Damaschin de Gabrovo*, omorât în anul 1771, *Zlata de Maglen*, martirizat în anul 1795, *Onufrie de Gabrovo*, ucis în anul 1818, și mulți alții. La începutul secolului al XVIII-lea, la Ohrida a avut loc o renaștere spirituală în timpul arhiepiscopul *Ioasaf* (1719-1745), dar care a fost urmată de o perioadă de multe nenorociri. Eparhiile sufragane Ohridei, în această perioadă, erau: Veles, Verria, Vodena, Gora și Mokra, Grevena, Dibra, Durazzo, Elbassan, Italia de Sud, Kicevo, Korița, Kastoria, Moliskos, Moglena, Pelagonia-Bitolia, Prespa, Sisanion, Strumița, Spatia și Musakia. Un impuls în afirmarea conștiinței naționale a bulgarilor a fost dat de *Paisie de Hilandar* (1722-1772), care, în anul 1762, a publicat în limba bulgară lucrarea *Istoria popoarelor, a țarilor și a sfinților slavo-bulgari*, cunoscută și ca *Istoria slavo-bulgară*. În fața afirmării crescânde a identității bulgare, ierarhii greci din eparhiile bulgare au intensificat prigoana împotriva limbii slavone și înlocuirea acesteia cu limba greacă, manuscrisele slavone fiind arse, iar cei care foloseau în continuare această limbă, aspru persecutați. În fond, aceste măsuri au stimulat și mai mult conștiința etnică a bulgarilor. Pentru scaunul de Ohrida se găseau până la sfârșit candidați din anturajul Patriarhiei Ecumenice, care erau dispuși să plătească pentru ocuparea acestei demnități, însă datoriile eparhiei sărăcite au devenit tot mai mari. Ca urmare a acestui fapt, asemenea Patriarhiei de Peć, arhiepiscopii greci de Ohrida au solicitat Patriarhiei Ecumenice să îi ia sub oblăduirea ei. Astfel, în anul 1767, Arhiepiscopia de Ohrida a fost desființată, ultimul ei arhiepiscop fiind *Arsenie al II-lea* (1763-1767). Din acel moment, Ohrida a fost supusă scaunului mitropolitan de Durazzo (Durrës) din Albania, sub jurisdicția Patriarhiei Ecumenice,

iar Biserica Ortodoxă Bulgară nu a mai dispus de o conducere proprie, majoritatea ierarhilor din regiune fiind greci.

XII.6. Lupta pentru independența bisericească

XII.6.a. *Afirmarea conștiinței naționale a bulgarilor și înființarea Exarhatului*

Lucrarea Sf. Paisie de Hilandar a constituit impulsul trezirii sentimentului național al bulgarilor și al conștiinței stării în care aceștia se aflau atât din punct de vedere social-politic, cât și din punct de vedere spiritual-religios. Ca urmare a acestui fapt, Sfântul Paisie a fost considerat primul luminător-pionier al libertății culturale și religioase a poporului bulgar. Un al doilea luptător pentru deșteptarea sentimentului național al bulgarilor a fost *Sf. Sofronie de Vrața* (1739-1813). Acest sfânt, numit la botez Stojko Vladislavov, a fost un preot căsătorit, care, după ce l-a cunoscut pe Sf. Paisie de Hilandar, s-a călugărit la Mănăstirea Kapinovo luându-și numele de Sofronie. În anul 1794, el a fost hirotonit episcop de Vrața, în nord-vestul Bulgariei. Fiind prigonit de turci și chiar închis, în anul 1803, episcopul Sofronie a trecut în Țara Românească, unde „a fost primit foarte prietenește de către mitropolitul Dositei Filitti (1793-1810), și în general de preoțimea română, și de poporul român, și a fost sprijinit în activitatea sa apostolică național-bisericească" (Stefan Zankow, p. 192). În anul 1808, vlădica Sofronie l-a hirotonit diacon pe Sf. Calinic de la Cernica, în Biserica „Sfântul Nicolae" a Mănăstirii Cernica. În Țara Românească, episcopul Sofronie a compus opera sa omiletică și literară, publicând în anul 1806, la Râmnicu Vâlcea, în limba neo-bulgară, un *Chiriacodromion*. În aceeași perioadă, acesta a scris și alte lucrări, dintre care amintim o autobiografie, publicată postum și intitulată *Viața și suferințele păcătosului Sofronie*, prima autobiografie a unei personalități bulgare. Episcopul Sofronie de Vrața a murit la București în anul 1813 și a fost mai târziu trecut de Biserica Bulgară în rândul sfinților.

Acești doi autori au contribuit la renașterea sentimentului național al poporului bulgar, ceea ce a dus mai întâi la înființarea unui număr tot mai mare de școli, proces în care s-a remarcat tot un cleric, și anume *Sf. Neofit de Rila* (1793-1881), care a devenit susținătorul și conducătorul școlilor bulgare. Mișcarea de renaștere a poporului bulgar urmărea atât independența politică a acestuia, cât și cea bisericească. Patriarhia Ecumenică s-a opus radical tuturor încercărilor de emancipare bisericească a bulgarilor, fapt ce a dus la izbucnirea așa-numitei *Dispute bisericești greco-bulgare*.

Primele acțiuni concrete de obținere a independenței bisericești la bulgari au apărut pe parcursul primei jumătăți a secolului al XIX-lea și au constat în încercarea de alungare a ierarhilor greci și înlocuirea lor cu ierarhi bulgari. O astfel de încercare a avut loc, în anul 1824, în Eparhia de Vrața, unde păstorea episcopul Metodie (1813-1828), care însă nu a putut fi alungat, conducătorul bulgarilor în această încercare fiind condamnat la moarte. După câțiva ani, o încercare asemănătoare a avut loc la Târnovo, eparhie simbolică pentru bulgari, dar tot fără succes. Însă astfel de acțiuni au fost semnale de alarmă care au inspirat angajarea bulgarilor din diaspora, respectiv din România, Serbia sau din Rusia. Mișcarea bulgarilor de independență a fost decisiv impulsionată de firmanul (*Hatt-i humayun*) sultanului Abdul-Medjid I (1839-1861), din 18 februarie 1856, prin care se acorda libertate tuturor comunităților religioase nemusulmane din Imperiul Otoman. Potrivit acestui act, fiecare comunitate religioasă trebuia să dispună de un statut propriu, pe baza căruia să fie ales un șef și un consiliu al ei. Pe această bază, fiecare comunitate religioasă era liberă să se administreze singură, iar Statul interzicea orice discriminare pe bază religioasă și recunoștea egalitatea tuturor cetățenilor indiferent de religia lor. Pentru bulgari, acest act revoluționar a însemnat asigurarea unui cadru legal pentru strădaniile lor de independență religioasă.

Pe noua bază legală, la Constantinopol a avut loc un prim act simbolic al luptei bulgarilor pentru independența lor bisericească, în duminica de Paști a anului 1860, care atunci a căzut în ziua de 3 aprilie. În acea

zi, episcopul bulgar *Ilarion Mihailovski*, ajuns mitropolit de Macariop nu l-a mai pomenit pe patriarhul ecumenic la Sfânta Liturghie pascal acest act fiind săvârşit, din câte se pare, cu acordul autorităţilor otoman Totodată, în aceeaşi zi, delegaţii comunităţii bulgare au fost primiţi marele vizir Ali Paşa. Actul de la 3 aprilie 1860, din biserica bulgară de Constantinopol, prin care comunitatea bulgară de aici se declara ind pendentă faţă de Patriarhia Ecumenică, s-a răspândit ca un fulger, pr ducând atât multă bucurie în cercurile bulgare, cât şi multă indignare rândul grecilor. La numai 6 zile după aceea, mai exact la 9 aprilie 186 Sinodul Patriarhiei Ecumenice, informat de faptul că episcopul Ilarion făcut acel gest la solicitarea credincioşilor, a cerut autorităţilor otoma pedepsirea acestuia. Ca urmare a lipsei de reacţie a guvernului ot man la cererea sinodului, Patriarhia Ecumenică l-a depus pe episcop Ilarion în luna februarie 1861 şi l-a exilat la Muntele Athos. De as menea, episcopii Auxenţiu de Veles şi Paisie de Plovdiv, care susţine cauza colegului lor Ilarion, au fost pedepsiţi în acelaşi mod.

Reacţia Patriarhiei Ecumenice la acţiunile bulgarilor nu a făc decât să îi îndârjească pe reprezentanţii acestora, care erau susţinu de autorităţile otomane pe baza firmanului din anul 1856. Pe parcu sul deceniului care a urmat evenimentului din 3 aprilie 1860, majo tatea ierarhilor greci au fost alungaţi din eparhiile bulgăreşti. În aceea perioadă, la Constantinopol a fost format un *Consiliu Naţional Bulg* alcătuit din mireni şi ierarhi, care a început să acţioneze sistematic pe tru obţinerea autonomiei bisericeşti faţă de Patriarhia Ecumenică. Du multe negocieri, la 27 februarie 1870, sultanul Abdul-Aziz (1861-187 a semnat un firman, prin care era aprobată înfiinţarea unei autorit independente a Bisericii Bulgare, sub forma unui exarhat autono Acest exarhat includea eparhiile în care bulgarii erau majoritari acele eparhii cu populaţie mixtă, dar ale căror credincioşi, în urm unui plebiscit, erau de acord în proporţie de două treimi cu intrarea jurisdicţia acestuia. În ceea ce priveşte relaţia cu Patriarhia Ecumenic exarhatul rămânea canonic sub jurisdicţia ei, aceasta trebuind să îşi d acordul pentru înfiinţarea lui. Patriarhia Ecumenică s-a opus înfiinţă

Exarhatului bulgar, act care ar fi dus la pierderea multor eparhii și, totodată, a unor însemnate venituri.

După publicarea firmanului din luna februarie a anului 1870, *Consiliul Național Bulgar* din Constantinopol a continuat strădaniile sale în vederea înființării exarhatului, prin intense pregătiri reușind să convoace la Constantinopol prima *Adunare Națională Bisericească Bulgară.* La această întrunire, desfășurată între 23 februarie – 24 iulie 1871, au participat 50 de reprezentanți, dintre care 11 clerici și 39 de mireni. Către sfârșitul lucrărilor sale, adunarea a adoptat un *Statut de organizare și funcționare a Exarhatului Bisericii Ortodoxe Bulgare*, care a fost imediat tradus în limba turcă și înaintat autorităților otomane. Pe baza acestui statut, la 12 februarie 1872, episcopii bulgari constituiți în sinod l-au ales ca exarh pe episcopul *Ilarion Mihailovski*, care însă, între timp, fusese caterisit de Patriarhia Ecumenică. Supus diferitelor presiuni, Ilarion Mihailovski s-a retras înainte ca numele său să fie propus autorităților otomane. După numai patru zile de la alegerea episcopului Ilarion, respectiv la 16 februarie 1872, a fost ales ca exarh mitropolitul *Antim Chalakov de Vidin* (1872-1877), cel mai în vârstă ierarh bulgar. Primul exarh al Bisericii Bulgare se născuse în anul 1816, primind la botez numele de *Atanas Mihailov*, și a studiat la Seminarul Patriarhiei Ecumenice din insula Halki, apoi la Odessa și la Academia Teologică de la Moscova, fiind călugărit de mitropolitul Filaret Drozdov al Moscovei.

Față de situația creată prin constituirea Exarhatului bulgar, Patriarhia Ecumenică a convocat un sinod, la care, pe lângă reprezentanții Patriarhiei Ecumenice, au fost prezenți și patriarhii Sofronie al IV-lea al Alexandriei, Ierotei al Antiohiei și Chiril al II-lea al Ierusalimului, precum și arhiepiscopul Sofronie al III-lea al Ciprului. Acest sinod, desfășurat între 29 august și 16 septembrie 1872, intitulat în registratura oficială a Patriarhiei Ecumenice *„Sfântul și Marele Sinod întrunit ca să discute chestiunea bulgară"* (Alberto Melloni, p. 363), a condamnat întreaga Biserică Bulgară ca schismatică și a aprobat caterisirea exarhului Antim și a tuturor ierarhilor susținători ai acestuia. Cea mai importantă decizie a acestui sinod a fost însă reprezentată de condamnarea

filetismului, sau a naționalismului bisericesc, drept erezie. Se consideră că patriarhul Chiril al II-lea al Ierusalimului a refuzat semnarea hotărârii de condamnare a ierarhului bulgar și a părăsit Constantinopolul de teama rușilor, cu care era în bune relații. Drept urmare, acesta a fost condamnat și depus de sinodul constantinopolitan. Bisericile Ortodoxe care nu au fost reprezentate la acest sinod – Biserica Rusă, Biserica Sârbă și Biserica Română – nu au aprobat hotărârile luate în anul 1872 și au refuzat condamnarea Exarhatului bulgar.

Excomunicarea întregii Biserici Bulgare a dus la nașterea unei schisme între Patriarhia Ecumenică și Biserica Ortodoxă Bulgară, schismă care a fost anulată abia după Al Doilea Război Mondial.

XII.6.b. *Activitatea Exarhatului între anii 1872-1915*

Exarhul Antim, care avea reședința lângă Constantinopol, a activat intens atât pentru organizarea Bisericii sale, cât și pentru obținerea independenței poporului său. În luna aprilie a anului 1876, bulgarii s-au răsculat împotriva stăpânirii otomane, mai ales în zona *Munților Rodopi*, unde au ucis peste o mie de turci. Otomanii au răspuns cu cruzime, răscoala fiind înăbușită în sânge. Ca urmare a acestui fapt, exarhul Antim a adresat o scrisoare țarului Rusiei, prin care îi cerea sprijinul în lupta pentru eliberarea Bulgariei. După înăbușirea răscoalei, Poarta a cerut reprezentanților bulgari să-l înlăture pe exarhul Antim, acesta fiind suspendat din funcția sa la 12 aprilie 1877 și trimis în exil la Ankara. În urma Războiului româno-ruso-turc desfășurat între 24 aprilie 1877 – 3 martie 1878 pe teritoriul bulgar și încheiat prin tratatul de pace de la San Stefano (3 martie 1878), era recunoscută independența politică a Serbiei, Muntenegrului și României, iar Bulgaria era declarată principat autonom sub autoritatea Porții, dar, pentru doi ani, sub ocupație rusească.

Potrivit tratatului de la San Stefano, Principatul Bulgariei cuprindea atât *Rumelia răsăriteană*, respectiv teritoriul european al Turciei de astăzi, dar administrată de Poartă, cât și nordul Macedoniei. Aceste teritorii au fost pierdute ulterior, dar, în amintirea tratatului, ziua de 3

martie a rămas până astăzi ziua națională a Bulgariei. Prima Constituție a Bulgariei a fost adoptată în aprilie 1879 la Târnovo, prin intermediul ei statul bulgar fiind declarat monarhie constituțională. Totodată, în vara aceluiași an a fost ales principe *Alexandru von Battenberg* (1879-1886). La 7 septembrie 1886, principele Alexandru a abdicat, la 25 iunie 1887, după o serie de tulburări politice interne, fiind ales principele *Ferdinand de Saxa-Coburg și Gotha* (1887-1918). În data de 22 septembrie 1908, principele Ferdinand a declarat, la Târnovo, independența de stat a Bulgariei, iar el și-a luat titlul de țar. Alianța cu Puterile Centrale și înfrângerea acestora în Primul Război Mondial au dus la abdicarea țarului Ferdinand, locul acestuia fiind luat de fiul său, țarul *Boris al III-lea* (1918-1943). După trecerea la cele veșnice a țarului Boris, în luna septembrie a anului 1943, pe tronul bulgar a urmat fiul acestuia, Simeon al II-lea (1943-1946), în vârstă de numai 6 ani. În anul 1946, Bulgaria a devenit republică populară.

După demiterea exarhului Antim, la 24 aprilie 1877, Colegiul electoral s-a întrunit la reședința exarhului din Constantinopol, hotărând alegerea în postul vacant de exarh a mitropolitului *Iosif Yovchev de Loveci* (1877-1915). Noul întâistătător al Bisericii Bulgare, al cărui nume la botez era *Lazăr*, studiase la *Colegiul francez* de lângă Constantinopol, apoi literatura și dreptul la Paris. Reîntors la Constantinopol, acesta a debutat ca jurist la *Tribunalul otoman de comerț*. După înființarea Exarhatului bulgar, tânărul Lazăr a ajuns secretar al Consiliului bisericesc și, fiind încurajat de exarhul Antim, s-a călugărit în anul 1972 și a luat numele de Iosif. În primii ani de existență a Exarhatului, tânărul ieromonah Iosif a fost foarte util, datorită cunoștințelor sale de jurist. În anul 1875, Iosif a fost hirotonit episcop, iar un an mai târziu, deși foarte tânăr, a fost numit în rangul de Mitropolit de Loveci. Exarhul Iosif a avut reședința sa, până în anul 1913, la Constantinopol, pentru a fi aproape și de bulgarii care trăiau în provinciile otomane aflate în afara principatului, respectiv a regatului bulgar. O lovitură puternică a fost dată întregului popor bulgar și Bisericii sale prin deciziile luate la Congresul de la Berlin (13 iunie – 13 iulie 1878), prin care a fost revizuită împărțirea

teritorială stabilită la San Stefano. Astfel, principatul bulgar era redus la teritoriul dintre Dunăre și Munții Balcani, Bulgaria de Sud, numită uneori *Rumelia de Sud*, devenea o provincie otomană cu administrare proprie, iar Macedonia rămânea în continuare o provincie otomană. Ierarhii ortodocși din cadrul principatului și apoi al regatului bulgar au înființat un Sfânt Sinod, care îl avea în frunte pe exarh sau, în cazul în care acesta nu putea fi prezent, pe un vicar al său.

Una dintre grijile permanente ale exarhului Iosif a fost legată de acordarea de asistență religioasă bulgarilor care trăiau în afara principatului. În acest sens, el a numit ierarhi bulgari la Skopje, Ohrida, Newrokop, Veles, Bitolia, Strumița și Debar. În afară de aceste eparhii istorice, au fost înființate încă 8 eparhii în Macedonia și una în Tracia, la Edirne (Adrianopol). În anul 1892, exarhul a început construcția Bisericii „Sfântul Ștefan" din cartierul Fanar, în Constantinopol. De asemenea, odată cu numirea sa în funcția de ministru al educației în regatul Bulgariei, exarhul Iosif a înființat până în anul 1912 peste 1.400 de școli bulgărești în provinciile care nu erau încă eliberate de sub turci. În anul 1895 a fost revizuit și *Statutul de organizare și funcționare a Exarhatului*, potrivit căruia din Exarhatul bulgar făceau parte următoarele eparhii: Sofia, Filipopolis (Plovdiv), Târnovo, Dorostol, Varna și Preslav, Vidin, Vrața, Sliven, Samokof, Loveci și Stara-Zagora, fiecare eparhie având în fruntea ei câte un mitropolit (*Articolul 6*).

O schimbare majoră în istoria regatului Bulgariei și a Bisericii Ortodoxe Bulgare a intervenit în urma celor două Războaie Balcanice. Primul Război Balcanic, desfășurat între 8 octombrie 1912 și 18 mai 1913 și încheiat prin înfrângerea Imperiului Otoman de către Liga Balcanică, formată din Muntenegru, Serbia, Bulgaria și Grecia, a avut ca rezultat deposedarea otomanilor, prin *Tratatul de pace de la Londra* (30 mai 1913), de toate teritoriile lor europene. În ceea ce privește cel de-al Doilea Război Balcanic, acesta a pus față în față foștii aliați. Început la 29 iunie 1913 prin atacul surprinzător realizat de bulgari împotriva grecilor și sârbilor, conflictul militar i-a angajat la scurt timp atât pe români, cât și pe turci, în calitate de adversari ai bulgarilor. Al Doilea Război

Balcanic s-a încheiat prin *Tratatul de pace de la București*, din 10 august 1913, prin care Bulgaria pierdea Macedonia – partea de nord a acesteia fiind adăugată regatului sârb, iar partea de sud-est, regatului grec –, Cadrilaterul, care urma să fie anexat de România, și Rumelia sau Tracia de Răsărit, cu Adrianopolul, cedată Imperiului Otoman. După înceierea celui de-al Doilea Război Balcanic, păstrarea reședinței exarhului bulgar la Constantinopol nu se mai justifica, astfel că, în anul 1913, exarhul Iosif s-a mutat la Sofia, unde a și murit în ziua de 20 iunie 1915, fiind înmormântat în apropierea altarului Catedralei „Sf. Alexandru Nevski" din capitala bulgară. Reprezentanța Exarhatului bulgar și-a păstrat reședința sa de la Istanbul până după cel de-al Doilea Război Mondial, când în urma încheierii schismei dintre Patriarhia Ecumenică și Biserica Bulgară, Exarhatul a fost desființat.

XII.7. **Biserica Bulgară în perioada 1915-1945**

La scurtă vreme după moartea exarhului Iosif, în data de 14 octombrie 1915, Bulgaria a intrat în Primul Război Mondial, alături de Puterile Centrale, adică de Imperiul German, Imperiul Austro-Ungar și Imperiul Otoman. Potrivit unui tratat secret încheiat la 6 septembrie 1915 între Bulgaria și Imperiul German, scopul Bulgariei era acela de a recâștiga teritoriilor pierdute după cel de-al Doilea Război Balcanic. Adversarii Puterilor Centrale erau reprezentați de statele *Antantei*: Franța, Imperiul Britanic, Rusia, Serbia, iar din 1916 și România. Cu sprijinul Puterilor Centrale, în anul 1916, Bulgaria a ocupat teritoriile pierdute în 1913, dar, ca urmare a înfrângerii acestora și încheierii armistițiului de la Tesalonic (29 septembrie 1918) și tratatului de la *San Remo* (aprilie 1920), ea a fost nevoită să se retragă din toate teritoriile ocupate samavolnic și să se restrângă la teritoriul avut înainte de război. După moartea exarhului Iosif, Exarhatul a fost condus de mitropolitul locțiitor de președinte al Sfântului Sinod, care a numit noi episcopi în teritoriile ocupate între anii 1916-1918. Cu toate acestea, episcopii bulgari care au supraviețuit

în teritoriile ocupate au fost alungați împreună cu mulți credincioși bulgari, după ce armata bulgară a trebuit să se retragă din acele teritorii.

Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Bulgare s-a confruntat încă dinainte de Primul Război Mondial, iar după aceea și mai intens, cu conducerea de stat, care împărtășea un punct de vedere liberal și nu oferea sprijin Bisericii. Încă din anul 1919, Sfântul Sinod a constatat necesitatea adaptării *Statutului Bisericii Bulgare*, astfel că, între februarie 1921 și februarie 1922, a fost elaborat un nou Statut, format din 568 de articole. Acest Statut adoptat de Adunarea națională bisericească a fost înaintat autorităților de stat, care însă nu l-au aprobat niciodată. Statul a publicat mai apoi un decret prin care au fost aduse doar unele îndreptări Statutului în vigoare. Atitudinea autorităților de stat față de Biserică a constituit una dintre cauzele vacantării postului de exarh al Bisericii Bulgare și extinderii stării de provizorat a acestuia până după cel de-al Doilea Război Mondial. Împotriva exarhatului s-au manifestat însă și unii ierarhi, așa cum a fost Simeon de Varna, care considera că Exarhatul a fost o creație politică, realizat mai ales pentru bulgarii din Imperiul Otoman (Germain Reydon, p. 461). În ciuda dificultăților cu care se confrunta, Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Bulgare s-a străduit să rezolve o serie de probleme urgente cu care această Biserică se confrunta. În lipsa unui exarh, respectiv a unui întâistătător propriu-zis între anii 1915-1945, responsabilitatea de locțiitor al președintelui Sfântului Sinod a fost asumată de următorii mitropoliți: *Partenie de Sofia* (1915-1918), *Vasile de Dorostol-Cerven* (1919-1920), *Maxim de Plovdiv* (1920-1927), *Clement de Vrața* (1927-1930), *Neofit de Vidin* (1930-1944) și *Ștefan de Sofia* (1944-1945).

Una dintre prioritățile cu care s-a confruntat Sfântul Sinod al Bisericii Bulgare în perioada interbelică a fost reprezentată de formarea clerului și, în general, de educația religioasă a tineretului. Potrivit cifrelor publicate de unul dintre cei mai reprezentativi teologi bulgari, în anul 1924 activau în această biserică 2.185 de preoți, dintre care numai 16 absolviseră studii teologice universitare; 733, numai studii teologice medii; 109, studii medii de stat; 1.005, cu studii gimnaziale neterminate

și 322 absolvenți de școli generale (S. Zankow, p. 204). În vederea ridicării nivelului teologic al clerului, Sfântul Sinod s-a străduit să înființeze seminarii teologice, iar după depășirea multor obstacole, în anul 1923 a reușit să înființeze prima Facultate de Teologie Ortodoxă în cadrul Universității de Stat de la Sofia. Până în acel moment și chiar după aceea, teologii bulgari urmau studii universitare teologice la academiile rusești, precum și la Cernăuți sau la București. Strădaniile Sfântului Sinod se reflectă în cifrele privind situația clerului ortodox bulgar din anul 1938, moment în care, în Biserica Ortodoxă Bulgară activau 2.486 preoți, dintre care 114 cu studii teologice superioare, 1.772 cu studii teologice medii sau studii medii în școlile de stat și 600 cu studii medii incomplete. În ceea ce privește educația religioasă predată în școlile publice, se constatase că majoritatea profesorilor de religie erau formați în spiritul liberal secularizant, astfel că activitatea lor avea rezultatul opus față de cel așteptat de Biserică. O altă mare provocare pentru Biserica Ortodoxă Bulgară în perioada interbelică a fost reprezentată și de activitatea prozelitistă romano-catolică, tocmai prin înființarea de școli și internate gratuite, precum și a unor fundații de binefacere, ceea ce a dus la apariția unei Biserici Bulgare unite cu Roma.

În perioada interbelică, Biserica Ortodoxă Bulgară a fost sprijinită mai ales de Bisericile Ortodoxe Rusă și Română, care nu au recunoscut anatema pronunțată de Patriarhia Ecumenică împotriva acesteia, ci au rămas fără întrerupere în comuniune cu ea. În anul 1921, Biserica Ortodoxă Română a dăruit Bisericii Bulgare Sfântul Mir, iar în anul 1930, în cadrul *Comisiei interortodoxe* de la Vatoped, delegația română a propus anularea „schisme anacronice și fără obiect” (S. Zankow, p. 192) împotriva Bisericii Bulgare. O nouă perioadă de mari încercări a început pentru Biserica Bulgară odată cu intrarea regatului Bulgariei în cel de-al Doilea Război Mondial, la 1 martie 1941, alături de Germania, care a promis bulgarilor recuperarea teritoriilor pierdute după Primul Război Mondial. După ocuparea de către armata bulgară a unei părți din teritoriile respective, din Macedonia și Tracia de Est, Sfântul Sinod al Bisericii Bulgare s-a întrunit la 21 aprilie 1941 și a decis reorganizarea eparhiilor

din teritoriile nou-câștigate, unde au fost numiți episcopi bulgari. Sub presiunea Germaniei naziste, Statul bulgar a hotărât expulzarea evreilor din Bulgaria spre lagărele de concentrare din Germania, acțiune cu care mulți ierarhi, în frunte cu mitropoliții Ștefan al Sofiei, Paisie de Vrața și Chiril de Plovdiv, nu au fost de acord. La 8 septembrie 1944, Armata Roșie a ocupat Bulgaria, care a pierdut încă odată toate teritoriile ocupate și a trebuit să se restrângă la teritoriul deținut după încheierea Primului Război Mondial. Singura mângâiere a bulgarilor la sfârșitul celui de Al-Doilea Război Mondial a fost reprezentată de înlăturarea schismei cu Patriarhia Ecumenică și restaurarea Patriarhiei Bulgare.

Unul dintre cei mai cunoscuți teologi ortodocși bulgari pe plan internațional din prima jumătate a secolului al XX-lea a fost preotul profesor Ștefan Zankov (1881-1965). Acesta a studiat la Facultatea de Teologie de la Universitatea din Cernăuți, unde a obținut titlul de Doctor în Teologie în anul 1905. Mai târziu, el a continuat studii de specializare la Facultatea de Teologie Protestantă de la Universitatea din Zürich, în Elveția, unde a obținut un alt titlu de Doctor în anul 1918. Între anii 1923-1950, acest teolog a activat ca profesor de Drept Canonic la Facultatea de Teologie „Sf. Clement de Ohrida" din cadrul Universității de la Sofia, iar între anii 1923-1924 și respectiv 1938-1939, a exercitat și funcția de decan al acestei facultăți. Totodată, în anul universitar 1940-1941, acesta a fost rectorul Universității din Sofia. În anul 1950, Facultatea de Teologie a fost înlăturată din universitate și a devenit Academia Teologică a Bisericii Ortodoxe Bulgare. În cadrul acestei instituții, preotul profesor Zankov a continuat activitatea sa profesorală până la pensionare în anul 1960.

Preotul profesor Ștefan Zankov a fost unul dintre primii teologi ortodocși care a ținut o serie de prelegeri despre Biserica Ortodoxă în Occident (Berlin, 1927), prelegeri care au stat la baza unei cărți publicate la Berlin, în anul 1928, cu titlul *Das orthodoxe Christentum des Ostens: sein Wesen und seine gegenwärtige Gestalt* (*Creștinătatea ortodoxă a Răsăritului: ființa sa și situația sa actuală*), carte publicată după un an în limba engleză, la Londra, cu titlul *The Eastern Orthodox Church*.

Această lucrare a reprezentat una dintre primele prezentări a Bisericii Ortodoxe de către un teolog ortodox în lumea occidentală, fapt ce l-a făcut cunoscut pe autor în întreaga lume creştină. De altfel, profesorul Zankov a participat la cele două Conferinţe mondiale ale Comisiei pentru Credinţă şi Constituţie de la Lausanne (1927) şi respectiv de la Oxford (1937), precum şi la Primul Congres al Facultăţilor de Teologie Ortodoxă, desfăşurat între 29 noiembrie şi 3 decembrie 1936 la Atena. Pe lângă contribuţia sa teologică, grija profesorului Ştefan Zankov a fost reprezentată de scoaterea din izolare a Bisericii sale, aflate în schismă cu Patriarhia Ecumenică după constituirea Exarhatului bulgar în anul 1872. Pentru activitatea sa pe plan internaţional, profesorul Zankov a primit mai multe titluri universitare onorifice.

XII.8. **Biserica Bulgară între anii 1945-1990**

XII.8.a. ***Înlăturarea schismei şi ridicarea la rang de Patriarhie***

După ocuparea Bulgariei de către Armata Roşie, în septembrie 1944, Sfântul Sinod al Bisericii Bulgare s-a întrunit în sesiune de lucru, la 16 octombrie 1944, şi după ce a acceptat demisia mitropolitului Nifon de Vidin din funcţia de preşedinte al Sinodului, l-a ales în locul acestuia pe mitropolitul Ştefan de Sofia. Totodată, Sfântul Sinod a solicitat din partea noii autorităţi bulgare aprobarea alegerii unui nou exarh. După aprobarea solicitării, Sfântul Sinod a convocat Colegiul electoral pe data de 21 ianuarie 1945, la care au participat 90 de alegători. Pentru alegerea celui de-al treilea exarh al Bisericii Ortodoxe Bulgare au fost propuşi trei candidaţi, şi anume mitropoliţii Ştefan de Sofia, Neofit de Vidin şi Mihail de Dorostol-Cerven. Majoritatea voturilor au fost în favoarea mitropolitului *Ştefan* (1945-1948), care, în ianuarie 1945, a devenit cel de-al treilea şi ultimul exarh al Bisericii Ortodoxe Bulgare.

Mitropolitul Ştefan s-a născut în septembrie 1878, primind la botez numele de Stoian Popgheorghiev Şokov. Acesta a studiat Teologia la

Universitatea din Kiev. În anul 1910, tânărul Stoian s-a călugărit primind numele de Ștefan, după care a continuat studii de specializare la Geneva și Freiburg, în Elveția, unde, în anul 1919, a obținut titlul de Doctor în Filologie. Ajuns mitropolit de Sofia în anul 1922, vlădica Ștefan s-a opus deportării evreilor bulgari în Germania, intervenind în acest sens de mai multe ori atât pe lângă guvern, cât și pe lângă țar, însă fără prea mult succes, el reușind să obțină doar promisiunea că evreii convertiți la credința creștină vor fi lăsați în pace. Ca urmare a acestui fapt, el a aprobat peste cinci sute de cereri din partea evreilor pentru a fi botezați. Mitropolitul Ștefan a reprezentat Biserica Ortodoxă Bulgară la Conferința Ortodoxă de la Moscova, din 8-19 iulie 1948, dedicată aniversării a 500 de ani de la proclamarea autocefaliei Bisericii Ortodoxe Ruse. La această conferință, el a ținut o cuvântare prin care lăuda rolul Bisericii Ortodoxe Ruse în apărarea ortodocșilor din Imperiul Otoman, dar s-a oprit cu afirmațiile sale la anul 1917, fără a face vreo referire la Biserica Rusă sub comuniști. Totodată, la sfârșitul conferinței, acesta a ezitat și numai cu greu a semnat hotărârile luate acolo, mai ales cu privire la condamnarea a tot ceea ce era occidental. Mai mult decât atât, odată întors la Sofia, mitropolitul Ștefan a amânat publicarea hotărârilor de la Moscova, în ciuda cerințelor conducerii bulgare. Pentru atitudinea sa evident anticomunistă, mitropolitul Ștefan a pierdut și sprijinul Bisericii Ruse, împotriva lui ridicându-se și mai mulți mitropoliți bulgari. Astfel, acest ierarh integru a fost depus din scaun la 8 septembrie 1948, apoi deportat în satul său natal, Bania, din centrul Bulgariei, unde a murit în anul 1957, uitat de toți. Pentru angajamentul său în favoarea evreilor, în anul 2001 mitropolitul Ștefan a fost declarat de conducerea memorialului *Yad Vashem* din Israel „Drept între popoare".

Cea mai importantă realizare a exarhului Ștefan a fost reprezentată de anularea schismei cu Patriarhia Ecumenică. În acest sens, o delegație a Bisericii Ortodoxe Bulgare a fost trimisă la Istanbul pentru a trata împăcarea cu Patriarhia Ecumenică. Din delegația bulgară făceau parte mitropoliții Boris de Nevrokop, Sofronie de Târnovo, și episcopul

Andrei de Velicika. În urma acestor tratative, la 19 februarie 1945 a fost semnat un protocol de anulare a schismei, iar pe data de 22 februarie 1945, patriarhul ecumenic Veniamin (1936-1946) a semnat *Tomosul sinodal și patriarhal* de recunoaștere a autocefaliei Bisericii Ortodoxe Bulgare.

În urma restaurării autocefaliei Bisericii Ortodoxe Bulgare, s-a încheiat și mandatul mitropolitului Ștefan ca exarh, însă, în calitate de mitropolit al Sofiei, el a continuat să exercite funcția de președinte al Sfântului Sinod și deci de întâistătător al Bisericii sale.

După înlăturarea mitropolitului Ștefan, în demnitatea de locțiitor al scaunului de mitropolit al Sofiei a fost ales mitropolitul *Mihail de Ruse* (septembrie 1948 – ianuarie 1949), apoi mitropolitul *Paisie de Vrața* (1949-1951), care, între anii 1948-1950, a exercitat și funcția de președinte al Sfântului Sinod. Pe linie politică, puterea comunistă s-a instalat treptat în Bulgaria începând din septembrie 1944, sub autoritatea Armatei Roșii, și culminând prin adoptarea unei noi *Constituții* la 4 decembrie 1947, care prevedea separarea Bisericii de Stat și eliminarea educației religioase din școlile publice. De asemenea, la 24 februarie 1949 a fost adoptată o *Lege a cultelor*, prin care se fixau tot mai multe restricții referitoare la activitatea Bisericii. Mai mult decât atât, între septembrie 1944 și mai 1945 au fost uciși 50 de preoți, doar pentru suspiciunea că ar fi fost susținători ai ideologiei fasciste. În anul 1946, puterea comunistă a exclus religia din școlile publice și a introdus căsătoria civilă, apoi între anii 1946-1948, majoritatea proprietăților bisericești au fost naționalizate.

La 3 ianuarie 1951, Sfântul Sinod Bulgar a aprobat noul *Statut al Bisericii Ortodoxe Bulgare*, care fusese deja adoptat de Consiliul de Miniștri la sfârșitul lunii decembrie 1950. Primul articol al acestui Statut preciza că Biserica Ortodoxă Bulgară este Patriarhat. În aceeași zi a fost ales ca președinte al Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Bulgare mitropolitul de Plovdiv *Chiril* (1951-1953), care din ianuarie 1949 exercita funcția de locțiitor al scaunului mitropolitan de Sofia. Mitropolitul Chiril s-a născut la Sofia în ziua de 3 ianuarie 1901 și a primit

la botez numele de Constantin Markov Constantinov. Acesta a studiat Teologia și Filosofia la universitățile din Sofia, Belgrad și Berlin, iar după încheierea studiilor, a fost călugărit, luându-și numele de Chiril. Tânărul Chiril a stat de la început sub influența mitropolitului Ștefan, devenind și el adversar al ideologiei naziste și apărător al drepturilor evreilor. În anul 1938, Chiril Constantinov a ajuns mitropolit de Plovdiv, unde s-a opus curajos deportării a 600 de evrei, amenințând că se va așeza în fața trenului care ar fi trebuit să îi ducă pe aceștia în Germania. În ciuda acestui fapt, în toamna anului 1944, mitropolitul Chiril de Plovdiv împreună cu mitropolitul Paisie de Vrața au fost arestați și ținuți în pușcărie mai multe luni, sub acuzația că ar fi adepți ai fascismului. După eliberare, ambii mitropoliți au fost socotiți apți pentru a fi aleși ca întâistătători ai Bisericii Bulgare, și într-adevăr Paisie a devenit primul președinte al Sfântului Sinod și locțiitor al scaunului de mitropolit de Sofia, iar la începutul anului 1951 a fost înlocuit de mitropolitul Chiril.

După instaurarea puterii comuniste în Bulgaria, mitropolitul Chiril a înțeles că, pentru a ajuta Biserica sa, conflictul permanent cu autoritatea de stat nu reprezenta o soluție, ci mai degrabă găsirea unei căi de înțelegere. Primul mare pas făcut de acesta a fost reprezentat de pregătirea ridicării Bisericii Ortodoxe Bulgare la rang de Patriarhie, ceea ce însemna restaurarea patriarhatului bulgar întrerupt în anul 1394, acest act fiind facilitat mai ales de sprijinul Bisericii Ortodoxe Ruse. Astfel, în zilele de 8-10 mai 1953, *Adunarea național-bisericească* întrunită la Sofia a decis mai întâi ridicarea Bisericii Ortodoxe Bulgare la rang de Patriarhie și alegerea unui patriarh. Pentru această demnitate, în ziua de 27 aprilie, au fost numiți trei candidați, și anume mitropoliții Chiril de Plovdiv, Neofit de Vidin și Clement de Stara Zagora. În urma deliberărilor, în ziua de 10 mai 1953, Adunarea național-bisericească l-a ales, cu majoritate de voturi, pe mitropolitul *Chiril* (1953-1971) în demnitatea de Patriarh al Bisericii Ortodoxe Bulgare și de mitropolit de Sofia, acesta continuând, totodată, să dețină până la sfârșitul vieții demnitatea de mitropolit de Plovdiv.

XII.8.b. *Biserica Bulgară în perioada comunistă*

Pe parcursul anului 1953, majoritatea Bisericilor Ortodoxe Autocefale au recunoscut oficial statutul de Patriarhie al Bisericii Ortodoxe Bulgare. La întronizarea patriarhului Chiril, printre personalitățile de vază, a fost prezent și patriarhul Justinian al Bisericii Ortodoxe Române. Patriarhul ecumenic Athenagoras a comunicat în 1953 dezacordul său față de actul din 10 mai, dar, după mai multe intervenții, la 27 iulie 1961, Patriarhia Ecumenică și-a dat acordul cu privire la ridicarea Bisericii Bulgare la rang de Patriarhie. Această recunoaștere a fost determinată de pregătirea Primei Conferințe Panortodoxe din insula Rhodos, între 24 septembrie - 1 octombrie 1961, la care Biserica Ortodoxă Bulgară a fost reprezentată de o delegație condusă de mitropolitul Clement de Stara Zagora. Din această delegație făcea parte și mitropolitul Maxim de Loveci, ajuns mai târziu patriarh, precum și preotul profesor Ștefan Zankov. În vara anului 1962, o delegație a Bisericii Ortodoxe Bulgare condusă de patriarhul Chiril a făcut o vizită oficială Patriarhiei Ecumenice, apoi Patriarhiilor de Alexandria, Antiohia și Ierusalim, precum și Bisericii Greciei. După modelul Bisericii Ortodoxe Ruse, și patriarhul Chiril a angajat Biserica Ortodoxă Bulgară în intense relații cu Bisericile Ortodoxe surori, precum și cu unele organizații intercreștine internaționale, relații care impuneau mai multă recunoaștere a acestei Biserici pe plan intern.

Patriarhul Chiril a vizitat Patriarhia Română în trei rânduri, și anume: în octombrie 1954, în octombrie 1955 și în iunie 1968, având bune relații cu patriarhul Justinian Marina al Bisericii Ortodoxe Române. Una dintre marile griji ale acestui patriarh foarte instruit a fost reprezentat și de formarea noilor generații de preoți, în acest sens el sprijinind dezvoltarea singurei instituții de învățământ teologic universitar existentă la acea vreme în Bulgaria, și anume fosta Facultate de Teologie, scoasă din Universitate în anul 1950 și transformată în Academie după modelul rusesc. Astfel, profesorii de aici erau angajați în schimb de experiență mai ales cu colegii lor de la instituțiile de învățământ teologic universitar din

țările comuniste. Un exemplu în acest sens a fost reprezentat de vizita preotului profesor Sofron Vlad, rectorul Institutului Teologic de Grad Universitar din Sibiu, împreună cu preotul profesor Gheorghe Moisescu de la Institutul Teologic de Grad Universitar din București, la Academia Teologică din Sofia în anul 1957, prilej cu care au fost stabilite activități de colaborare. Totodată, mai mulți tineri ortodocși bulgari au studiat la București, în timp ce tineri ortodocși români au mers la studii la Academia Teologică din Sofia. Schimburile de profesori și studenți teologi bulgari au fost însă mult mai intense cu Biserica Rusă.

Patriarhul Chiril a fost interesat și de dezvoltarea unor relații între Biserica Ortodoxă Bulgară și organizațiile intercreștine internaționale. Astfel, în urma mijlocirii Patriarhiei Moscovei, Biserica Ortodoxă Bulgară a trimis delegați la cea de-a III-a Adunare Generală a Consiliului Ecumenic al Bisericilor (New Delhi, India, 18 noiembrie – 6 decembrie 1961), unde aceasta a devenit membră a organizației de la Geneva, împreună cu Bisericile Ortodoxe Rusă, Română și Poloneză. În anul 1964, pastorul Willem Visser't Hooft, secretarul general al Consiliului Ecumenic al Bisericilor, a făcut o vizită oficială în Bulgaria. Tot în această perioadă, Biserica Ortodoxă Bulgară a devenit membră a Conferinței Bisericilor Europene și a Conferinței Creștine pentru Pace de la Praga. De asemenea, pe aceeași linie a relațiilor externe, patriarhul Chiril a reușit, în anul 1963, aducerea sub jurisdicția Patriarhiei Bulgare a *Eparhiei Ortodoxe Bulgare a Statelor Unite ale Americii, Canadei și Australiei*, păstorită atunci de episcopul Andrei Petkov, care, cu acest prilej, a fost ridicat la rang de Mitropolit. Apoi, în anul 1965, Patriarhia Bulgară l-a trimis pe arhimandritul Ioan, consilier al Mitropoliei de Sofia, ca observator la cea de-a patra, și ultima, Sesiune a Conciliului Vatican II (12 septembrie – 9 decembrie 1965).

Autoritățile de stat comuniste bulgare erau foarte interesate ca prin contactele internaționale ale Bisericii Bulgare să fie mijlocită o imagine pozitivă a situației interne din Republica Populară Bulgară, mai ales referitor la libertatea religioasă. La nivelul politicii interne însă, autoritatea comunistă a luat măsuri tot mai restrictive față de Biserică, așa cum s-a

întâmplat încă din anul 1948, când în bugetul statului nu mai erau prevăzute fonduri pentru salarizarea preoților, care, nemulțumiți de această decizie, s-au revoltat. Dictatura comunistă bulgară a susținut sistematic restrângerea activităților religioase, inclusiv prin constrângeri la adresa tuturor cetățenilor, care dacă erau descoperiți ca fiind creștini, își puteau pierde serviciul pe care îl aveau. Scăderea numărului credincioșilor este foarte clar ilustrată prin datele recensământului din anul 1962, când numai 35,51% dintre bulgari s-au declarat credincioși, două treimi din aceștia fiind femei. De asemenea, în anul 1956, numărul total al preoților ortodocși era de 2.179, iar în anul 1970, de numai 1.320.

În anul 1968, patriarhul Chiril a introdus în Biserica Bulgară calendarul îndreptat, așa cum recomandase Congresul Panortodox de la Constantinopol din anul 1923. În urma acestei decizii, o grupă de clerici și mireni au refuzat acceptarea acestei măsuri, separându-se și formând o grupare stilistă, care, după 1991, s-a unit cu gruparea schismatică ce a luat naștere în acea perioadă (pentru mai multe detalii, a se vedea subcapitolul XII.9.a). Către sfârșitul vieții sale, față de disputele care mai tulburau spiritele cu privire la rolul Exarhatului bulgar și la regiunile pe care bulgarii le-au pierdut după cel de-al Doilea Război Balcanic în anul 1913, patriarhul Chiril a publicat două lucrări, și anume: 1. *Exarhatul bulgar din regiunea tracică Edirne și din Macedonia după Războiul de eliberare 1877-1878*, în două volume (Sofia, 1969-1970); 2. *Populația bulgară din Macedonia și lupta pentru stabilirea exarhatului* (Sofia, 1971). În anul 1970, Academia de Științe a Bulgariei a acordat patriarhului Chiril titlul de academician. Patriarhul Chiril a trecut la cele veșnice la 7 martie 1971. Pentru sprijinul acordat de acesta evreilor în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, memorialul *Yad Vashem* din Ierusalim i-a acordat în anul 2001 titlul de „Drept printre popoare".

Al doilea întâistătător al Bisericii Ortodoxe Bulgare după restaurarea Patriarhiei a fost patriarhul *Maxim* (1971-2012). Noul patriarh, al cărui nume de mirean era *Marin Naidenov Minkov*, s-a născut în satul Oreșak la data de 29 octombrie 1914. După absolvirea cursurilor Seminarului Teologic din Sofia (1935) și a studiilor la Facultatea de Teologie

a Universității din Sofia (1941), acesta s-a călugărit în anul 1941, fiind hirotonit ieromonah în anul 1944 și ridicat la rangul de Arhimandrit în anul 1947. Între anii 1950-1955, arhimandritul Maxim a fost reprezentantul Patriarhiei Bulgare la Moscova. În anul 1956, acesta a fost hirotonit episcop-vicar, exercitând până în anul 1960 funcția de secretar al Sfântului Sinod. În anul 1960 episcopul Maxim a fost ales mitropolit de Loveci. După instalarea sa ca patriarh în ziua de 4 iulie 1971, mitropoliții Pimen de Nevrokop, Paisie de Vrața și Iosif de Varna au adresat un memoriu către Sfântul Sinod, prin care protestau împotriva alegerii sale, pe care o considerau necanonică, pretinzând că nu ar fi fost respectate unele prevederi ale *Statutului* din anul 1951. Acest protest a rămas fără ecou până după căderea dictaturii comuniste din Bulgaria, când a devenit unul dintre argumentele care au dus la izbucnirea unei schisme.

Patriarhul Maxim a susținut în continuare deschiderea Bisericii Ortodoxe Bulgare atât față de celelalte Biserici Ortodoxe, cât și față de organizațiile intercreștine internaționale, în acestea din urmă fiind personal foarte angajat în timpul păstoririi sale ca mitropolit. Totodată, așa cum obișnuiau toate Bisericile Ortodoxe din lagărul comunist, și Biserica Bulgară a organizat în timpul păstoririi patriarhului Maxim o serie de evenimente comemorative festive cu caracter internațional, prilejuri cu care fie întâistătători de biserici, fie reprezentanți ai organizațiilor inter-creștine internaționale erau oaspeți ai Bisericii Bulgare. Dintre aceste evenimente amintim: aniversarea a 25 de ani de la reînființarea Patriarhiei Bulgare, în ziua de 10 mai 1978, aniversarea a 30 de ani de la reînființarea Patriarhiei Bulgare, între 27 mai și 3 iunie 1980, și festivitatea de aniversare a 70 de ani ai patriarhului Maxim, între 26 și 30 octombrie 1984. În aceeași perioadă, Patriarhia Bulgară a fost gazda a două întruniri cu caracter ecumenic: 1. Consultația Consiliului Ecumenic al Bisericilor privind angajarea Bisericilor Ortodoxe în această organizație (Sofia, 1981); 2. Consultația interortodoxă cu tema „Perspective ortodoxe privind Creația" (Sofia, 1987). Aceste evenimente cu implicații internaționale erau dovada unei recunoașteri din partea regimului comunist din Bulgaria, începând din anii '70, a „beneficiului de a folosi

Biserica Ortodoxă Bulgară ca mijloc de consolidare etno-națională, care ar putea compensa deficiența economică a socialismului" (Daniela Kalkandjieva, „The Bulgarian Orthodox Church", p. 93). Patriarhul Maxim a trăit până la vârsta de 98 de ani, el continuând să păstorească în fruntea Bisericii Ortodoxe Bulgare timp de 22 de ani după căderea comunismului din Bulgaria, perioadă în care s-a confruntat cu cea mai adâncă schismă din sânul acestei Biserici.

XII.9. Biserica Ortodoxă Bulgară după anul 1990

XII.9.a. *Schisma din sânul Bisericii Bulgare*

Prin înlăturarea lui Todor Jivkov, președintele statului și al Partidului Comunist Bulgar, la 10 noiembrie 1989, Bulgaria a intrat în procesul de democratizare, care a culminat în anul 2007 cu admiterea acestei țări ca membră a Uniunii Europene. După căderea dictaturii comuniste, Biserica Bulgară s-a confruntat cu o serie de critici, care au dus la apariția unei schisme în sânul ei cu grave urmări pentru mărturia ortodoxă în societatea bulgară postcomunistă. Începând din anul 1988, în Bulgaria s-au afirmat diferite asociații pentru apărarea drepturilor omului, dintre care s-a impus *Comitetul independent pentru apărarea drepturilor religioase, pentru libertatea de conștiință și valorile spirituale*, comitet care era format în general din creștini ortodocși. Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Bulgare a condamnat acest comitet la 28 martie 1989, condamnarea constituind unul dintre motivele pentru care autoritatea de stat nu a înregistrat respectivul comitet în anul 1989. Printre conducătorii *Comitetului independent pentru apărarea drepturilor religioase, pentru libertatea de conștiință și valorile spirituale* se număra și arhimandritul Hristofor Subev, un specialist în fizică nucleară care studiase teologia fără frecvență și care intrase în monahism în anul 1980. Unul dintre obiectivele acestui comitet era reprezentat de stoparea amestecului statului în treburile interne ale Bisericii și de reînnoirea Bisericii, care

implica înlăturarea ierarhilor suspectați că ar fi colaborat cu autoritatea comunistă, în frunte cu patriarhul Maxim.

La sfârșitul anului 1989, mai multe grupări democratice s-au unit cu *Comitetul independent*, formând împreună partidul *Uniunea Forțelor Democratice* (UFD). În ianuarie 1990, Sfântul Sinod Bulgar a luat inițiativa organizării unei *Adunări naționale bisericești*, constituind un comitet de pregătire a acestei adunări, în care a fost cooptat și arhimandritul Hristofor, dar nici acest plan nu a fost dus la bun sfârșit. În cadrul acestei *Adunări* a fost ales, din partea *Partidul Socialist Bulgar* (PSB) – continuatorul Partidului Comunist –, mitropolitul Pancratie de Stara Zagora, președintele Departamentului de Relații Externe al Patriarhiei Bulgare. Această alegere, coroborată cu sprijinul acordat de către Sfântul Sinod *Partidului Socialist Bulgar*, a fost considerată de unii drept dovadă a legăturii ierarhilor cu partidul comunist. Primele alegeri libere din Bulgaria au avut loc în luna iunie a anului 1990, în cadrul lor fiind implicată și *Uniunea Forțelor Democratice*. Cu această ocazie, *Partidul Socialist Bulgar* a câștigat majoritatea locurilor din parlament. De asemenea, în anul 1990 profesorul de Drept Canonic Radko Poptodorov a publicat un articol prin care îi condamna pe membrii Sfântului Sinod pentru cooperarea lor cu regimul comunist. Acest profesor afirma că Biserica Bulgară a fost condusă de ierarhi aleși necanonic, deoarece după anul 1954 atât alegerile de mitropolit, cât și cea de patriarh au fost necanonice, deoarece mandatul ultimei *Adunări naționale bisericești* s-a încheiat cu alegerea patriarhului Chiril. În final, acesta concluziona că atât alegerea episcopului Maxim ca mitropolit în anul 1960, cât și cea de patriarh, în anul 1971, au fost necanonice. Singurul mitropolit în viață în anul 1990 și considerat canonic era mitropolitul Pimen de Nevrokop, care fusese ales în anul 1952. Profesorul Poptodorov a devenit astfel ideologul grupării radicale pentru înnoirea Bisericii condusă de arhimandritul Hristofor Subev. La 7 iulie 1990, Sfântul Sinod publica o declarație prin care recunoștea vinovăția membrilor săi pentru unele fapte din trecut, iar în data de 20 iulie a aceluiași an, mitropoliții Pimen de Nevrokop, Pancratie de Stara Zagora, Ștefan de Veliko Târnovo, Calinic de Vrața,

Dometian de Vidin și Chiril de Varna și Preslav declarau că se pocăiesc de greșelile făcute de ei în timpul comunismului. Cu toate acestea, declarațiile cu caracter general ale ierarhilor au fost considerate de mulți ca nesincere.

Sub presiunea grupărilor protestatare, *Direcția pentru cultură* de pe lângă *Consiliul de miniștri* a publicat, în luna mai a anului 1992, un act semnat de președintele acestei direcții, Metodie Spasov, prin care patriarhul Maxim era demis, pe baza acuzațiilor că ar fi fost agent comunist și că ar fi contribuit la degradarea Bisericii. Prin același act, autoritatea de stat numea un nou sinod, în fruntea căruia era propus, ca locțiitor de președinte, mitropolitul Pimen de Nevrokop. Noile autorități de stat care condamnau amestecul dictaturii comuniste s-au amestecat acum mult mai adânc și mai brutal în viața Bisericii Ortodoxe, și pe o bază anticanonică. O serie de ierarhi s-au adunat în jurul lui Pimen, iar arhimandritul Hristofor a fost hirotonit episcop de Makariopoli din Macedonia. De asemenea, la începutul lunii iunie 1992, această grupare a ocupat prin forță clădirea Sfântului Sinod. Astfel a apărut schisma din sânul Bisericii Bulgare prin intervenția directă a autorității de stat și prin suportul unor clerici însetați de putere. În vara anului 1994, membrii Sfântului Sinod din jurul patriarhului Maxim au reușit să recupereze clădirea Sfântului Sinod, iar Biserica Ortodoxă Bulgară s-a rupt în două grupări, una legitimă, iar cealaltă schismatică, această schismă producând multă sminteală printre credincioși.

Gruparea schismatică a organizat, în vara anului 1996, întrunirea unei *Adunări naționale bisericești*, care a adoptat un nou *Statut al Bisericii Ortodoxe Bulgare*, după care s-a transformat în colegiu electoral, alegându-l ca patriarh pe mitropolitul Pimen de Nevrokop. Cu pretenția de a respecta tradiția, această adunare a ales mai întâi trei candidați pentru demnitatea de patriarh, pe lângă mitropolitul de Nevrokop fiind numiți doi candidați dintre membrii Sfântului Sinod legal, fără însă ca aceștia să fi fost consultați. La începutul lunii iulie a anului 1997, Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Bulgare a organizat o întrunire a *Conferinței naționale bisericești*, care a condamnat acțiunile represive ale regimului

comunist asupra Bisericii și a cinstit memoria victimelor dictaturii comuniste. Întâistătătorii mai multor Biserici Ortodoxe Autocefale au exprimat public solidaritatea lor cu patriarhul Maxim și, ca o expresie a acestei susțineri, patriarhii Alexei al II-lea al Bisericii Ortodoxe Ruse și Teoctist al Bisericii Ortodoxe Române au participat la festivitățile de la Sofia, din ziua de 1 martie 1998, prilejuite de împlinirea a 120 de ani de la eliberarea Bulgariei de sub turci.

În luna iunie a anului 1998, gruparea schismatică, care nu fusese recunoscută de nicio Biserică Ortodoxă din lume, a organizat o *Conferință națională a clerului și laicilor ortodocși*, la care au participat și clerici din Biserica oficială. Această grupare a hotărât să convoace pentru luna octombrie a aceluiași an întrunirea unei *Adunări naționale bisericești excepționale*. În fața acestor provocări crescânde, Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Bulgare i-a invitat pe toți întâistătătorii Bisericilor Ortodoxe Autocefale să participe la un *Sinod Panortodox excepțional*, care să ia atitudine față de gruparea schismatică. Convocarea acestui Sinod s-a făcut la intervenția patriarhului Maxim pe lângă patriarhul ecumenic Bartolomeu, care, în vara anului 1998, a trimis o circulară către toți întâistătătorii Bisericilor Ortodoxe locale. La acest sinod, desfășurat în Catedrala „Sf. Alexandru Nevski" din Sofia în zilele de 30 septembrie – 1 octombrie 1998, au participat patriarhul Bartolomeu al Constantinopolului, patriarhul Petru al VII-lea al Alexandriei, patriarhul Ignatie al IV-lea al Antiohiei, mitropolitul Chiriakos, reprezentantul Patriarhiei Ierusalimului, patriarhul Alexei al II-lea al Moscovei și al întregii Rusii, patriarhul Pavle al Bisericii Ortodoxe Sârbe, patriarhul Teoctist al Bisericii Ortodoxe Române, arhiepiscopul Hrisostom I al Ciprului, arhiepiscopul Hristodoulos al Atenei și al întregii Elade, mitropolitul Sava al Varșoviei și al întregii Polonii, arhiepiscopul Anastasios al Albaniei și episcopul Simeon, reprezentant al Bisericii Ortodoxe din ținuturile Cehiei și din Slovacia. Într-o primă fază, acest sinod a ascultat o prezentare a istoriei schismei făcută de patriarhul Maxim, apoi o prezentare a schismaticilor, pe care i-a invitat să se căiască de faptele lor și să se întoarcă în sânul Bisericii. În final, Sinodul Panortodox a declarat că

singurul patriarh legitim era Maxim. De asemenea, pe baza declarațiilor de pocăință semnate de cei 13 ierarhi schismatici, Sinodul a hotărât să i se recunoască mitropolitului Pimen demnitatea de arhiereu, așadar nu cea de patriarh, și să poarte titlul de *fost mitropolit* de Nevrokop. Totodată, ceilalți ierarhi schismatici urmau să fie recunoscuți în demnitățile lor. Pe aceleași criterii au fost reprimiți în comuniunea Bisericii toți preoții hirotoniți de schismatici, precum și monahii, monahiile și mirenii care aparțineau acestei grupări.

În perioada care a urmat s-a dovedit că declarațiile de pocăință ale schismaticilor au fost fățarnice, ei continuând activitatea lor ca și înainte, fiind susținuți și de unii demnitari de stat. O schimbare în atitudinea grupării schismatice a intervenit la 10 aprilie 1999, odată cu moartea mitropolitului Pimen, când conducerea statului nu a mai permis alegerea unui patriarh alternativ. Totuși, schismaticii au ales un locțiitor al președintelui sinodului lor în persoana lui Inochentie, care și-a arogat titlul de mitropolit al Sofiei. Între cele două grupări a urmat o perioadă de confruntări duse până la Consiliul Europei, mai ales cu privire la o serie de proprietăți care au trecut din posesia unor în a altora. Un pas decisiv spre depășirea schismei a avut loc în anul 2010, când mitropolitul Inochentie a făcut un apel la înlăturarea dezbinării, a renunțat la titlurile sale și a dizolvat „sinodul" său. Totodată, la 6 noiembrie 2012 a trecut patriarhul Maxim la cele veșnice, de acesta fiind condiționate din partea schismaticilor perspectivele de împăcare cu Biserica de care se depărtaseră.

XII.9.b. *Situația actuală a Bisericii Ortodoxe Bulgare*

Primul întâistătător al Bisericii Ortodoxe Bulgare ales după căderea dictaturii comuniste în Bulgaria a fost patriarhul *Neofit* (24 februarie 2013). Imediat după moartea patriarhului Maxim, la 6 noiembrie 2012, în calitate de locțiitor al tronului patriarhal a fost numit mitropolitul Chiril de Varna. De asemenea, în zilele de 15-16 februarie 2013, Sfântul Sinod al acestei Biserici i-a ales pe mitropoliții Galaction de Stara Zagora,

Neofit de Ruse și Gavriil de Loveci pentru a fi propuși colegiului electoral în vedere alegerii viitorului întâistătător. Adunarea națională bisericească, formată din toți ierarhii și din reprezentanții clerici și mireni din fiecare eparhie, s-a întrunit în ziua de 24 februarie 2012, alegându-l cu majoritate de voturi pe patriarhul Neofit. Actualul întâistătător al Bisericii Ortodoxe Bulgare s-a născut la data de 15 octombrie 1945, la Sofia, având numele de mirean Simeon Nikolov Dimitrov. Înclinat de la început spre o viață duhovnicească, tânărul Simeon a studiat la Seminarul Teologic din Cerepiș, apoi la Academia Teologică din Sofia, după care, fiind un bun cântăreț și atras de muzica bisericească, a continuat studiile la Academia de Muzică Bisericească din Moscova. În vara anului 1975, tânărul Simeon s-a călugărit la Mănăstirea Troian, primind numele de Neofit. Începând din anul 1977, ieromonahul Neofit a activat ca profesor de muzică bisericească și ritual la Academia Teologică din Sofia, ajungând chiar rectorul acestei instituții. În anul 1985, el a fost hirotonit episcop, iar între anii 1991-1994 a exercitat funcția de secretar al Sfântului Sinod. În anul 1994, episcopul Neofit a fost ales mitropolit de Dorostol și Cerven. În anul 2001, această eparhie a fost împărțită în două, și anume în Mitropolia de Ruse și în Mitropolia de Dorostolski, mitropolitul Neofit continuând activitatea sa în fruntea Mitropoliei de Ruse. În calitate de secretar al Sfântului Sinod în anii de intensă confruntare cu schismaticii, vlădica Neofit a jucat un rol important în negocierile cu aceștia, mai ales în ceea ce privește recuperarea clădirii Sfântului Sinod.

Întâistătătorul Bisericii Ortodoxe Bulgare poartă titlul de *Mitropolit de Sofia și Patriarh al întregii Bulgarii*, iar Biserica Bulgară are în jurisdicția sa 12 eparhii în Bulgaria și două în diaspora, și anume: Vidin, Vrața, Loveci, Veliko Târnovo, Dorostol, Ruse, Varna și Pereslav, Sliven, Stara Zagora, Plovdiv, Sofia și Nevrokop, Mitropolia pentru Europa Centrală și Occidentală, cu sediul la Berlin, și Mitropolia Americii, Canadei și Australiei, cu sediul la New York. Pentru formarea clerului, Biserica Ortodoxă Bulgară dispune de următoarele două seminarii: *Seminarul Teologic „Sf. Ioan de Rila"* din Sofia și *Seminarul Teologic „Sfinții Chiril și Metodie"* din Plovdiv, la care se adaugă următoarele trei instituții de

învățământ teologic de grad universitar: *Facultatea de Teologie „Sf. Clement de Ohrida"* din cadrul Universității din Sofia, *Academia Teologică Ortodoxă „Sfinții Chiril și Metodie"* din Plovdiv și *Departamentul de Teologie „Sfântul Paisie de Hilandar"* din cadrul Universității din Plovdiv. Din totalul de 7 milioane al populației bulgare, ortodocșii constituie mai bine de două treimi, numărul preoților fiind de aproximativ 1.500, iar numărul mănăstirilor, 120.

Biserica Ortodoxă Bulgară a fost membră în *Conferința Creștină pentru Pace de la Praga* începând de la înființarea acestei organizații în anul 1958, apoi în *Consiliul Ecumenic al Bisericilor* începând din anul 1961, iar în *Conferința Bisericilor Europene* începând din anul 1975. La nivel panortodox, din anul 1961, Biserica Bulgară a fost reprezentată la toate întrunirile pregătitoare ale Sfântului și Marelui Sinod al Bisericii Ortodoxe. Până la căderea comunismului în Bulgaria, această Biserică a fost reprezentată și în comisiile ortodoxe de dialog cu *Comuniunea Anglicană* începând din anul 1973, cu *Uniunea de la Utrecht a Vechilor Catolici* începând din anul 1975, cu *Biserica Romano-Catolică* începând din anul 1980, cu *Federația Luterană Mondială* începând din anul 1981, cu *Bisericile Vechi Orientale* începând din anul 1985 și cu *Alianța Reformată Mondială* începând din anul 1988. Activitatea ecumenică pe plan internațional a Bisericii Ortodoxe Bulgare a constituit după anul 1990 una dintre acuzațiile schismaticilor la adresa ei, pe motivul că această activitate ar fi fost comandată și controlată de autoritatea comunistă. În acest sens, unul dintre efectele schismei bulgare a fost retragerea Bisericii Ortodoxe Bulgare din toate organizațiile intercreștine internaționale. Această retragere a dus la o izolare completă a acestei Biserici, care, în ultimii ani, a participat doar la întrunirile interortodoxe în vederea pregătirii Sfântului și Marelui Sinod al Bisericii Ortodoxe, începând din anul 2009.

La Sinaxa Întâistătătorilor și a reprezentanților Bisericilor Ortodoxe din ianuarie 2016, ocazie cu care au fost luate toate hotărârile practice privind convocarea și desfășurarea Sfântului și Marelui Sinod Ortodox, Biserica Ortodoxă Bulgară a fost reprezentată de o delegație condusă de

patriarhul Neofit, care a semnat toate deciziile luate la această întruni La scurtă vreme după aceea, Patriarhia Bulgară, sub presiunea cercu lor conservatoare din sânul ei, a renunțat la a mai participa la Sfântul Marele Sinod din iunie 2016, unul dintre motivele principale fiind ac potrivit căruia sinodul avea pe ordinea de zi discutarea și adoptai unui document privind raportarea Bisericii Ortodoxe față de Mișca Ecumenică. Unii specialiști bulgari au afirmat că după căderea dic turii comuniste în Bulgaria, s-a manifestat o renaștere a sentimentu religios printre oameni, proces care însă a fost în mare parte blocat schisma din sânul Bisericii Ortodoxe Bulgare. Cu toate acestea, majo tatea bulgarilor sunt credincioși în inerția tradiției și a identității lor, perspectivele de viitor pentru Biserica Ortodoxă Bulgară „sunt leg de oportunitatea acesteia de a asuma o poziție de lider în formarea o niei publice cu privire la problemele de moralitate și de interes națion (Petar Kanev, p. 95).

Bibliografie

În limba română: ***, *Istoria Bisericii Ortodoxe Bulgare. Scurtă introducere*, tr Gheorghiță Ciocioi, Ed. Sophia, București, 2015; Claudiu COTAN, *Biserica și sta Biserica Ortodoxă în secolul al XX-lea*, Ed. Vasiliana '98, Iași, 2009; C. COTAN, *O i rie a Bisericilor Ortodoxe Slave*, Ed. Vasiliana '98, Iași, 2009; Florin DOBREI, „Implica Bisericii Ortodoxe Române în soluționarea conflictului bulgaro-constantinopoli din anii 1870-1945", în: *AB*, 7-9/2006; Milan ȘESAN, „Slavii, creștinismul și Roma", *MMS*, 9-12/1961; E. NOROCEL, „Patriarhia Bulgară de Târnovo între anii 1235-1393" *ST*, nr. 3-4/1966; E. NOROCEL, „Sfântul Eftimie, ultimul patriarh de Târnovo și legătu lui cu Biserica românească", în: *BOR*, 5-6/1966; Epifanie NOROCEL, „Relațiile biseric și culturale între Biserica Ortodoxă Română și Biserica Bulgară în secolul al XIX-l în: *BOR*, 9-10/1967; Constantin PĂTULEANU, „Schisma bulgară și contribuția ror nească la ridicarea ei", în: *Analele Facultății de Teologie Ortodoxă din Craiova*, 6/20 S. SIMEONOV, „Înființarea Exarhatului bulgar", în: *BOR*, 5-6/1941; Tit SIMEDREA, „Und când a luat ființă legenda despre atârnarea canonică a scaunelor mitropolitane din Ț Românească și din Moldova de Arhiepiscopia de Ohrida?", în: *BOR*, 9-10/1967; Vic Hin BUNEA, „Sfântul Sofronie de Vrața", în: *MA*, 1-3/1966; Teodor BODOGAE, „200 ani de la apariția Istoriei slavo-bulgare a lui Paisie de Hilandar (1762-1962)", în: *A* 11-12/1963; Silviu ANUICHI, „Biserica ortodoxă bulgară de la înființarea Exarhatului pâ la înființarea Patriarhiei", în: *GB*, 11-12/1960; Atanasie P. MADGEAROF, „Schisma bulga

în *BOR*, 4/1926; Alexandru MADGEARU, *Asăneștii. Istoria politico-militară a statului dinastiei Asan (1185-1280)*, Ed. Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2014.

În limbi străine: Alberto MELLONI (ed.), *Conciliorum Oecumenicorum Generaliumque Decreta*, vol. IV/1: *The Great Councils of the Orthodox Churches. Decisions and Synodika. From Constantinople 861 to Constantinople 1872*, Brepols Publishers, Turnhout, 2016; Julia LIS, „Die Bulgarische Orthodoxe Kirche", în Thomas BREMER et al. (eds), *Die orthodoxen Kirchen der byzantinischen Tradition*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 2013; Angel KRASTEV, „Die Bulgarische Kirche in Geschichte und Gegenwart", în vol. *Religion und Gesellschaft in Südosteuropa*, Hans-Dieter DÖPMANN (ed.), Südosteuropa-Gesellschaft e.V., München, 1997; Todor SABEV, „Evolution et Originalité de L'Eglise locale de Bulgarie", în vol. *Eglise Locale et Eglise Universelle*, Éd. du Centre Orthodoxe du Patriarcat Œcuménique, Chambésy, 1981; Stefan ZANKOW, „Die bulgarische Orthodoxe Kirche: in Geschichte und Gegenwart", în: *Internationale kirchliche Zeitschrift*, 4/1958; H.-D. DÖPMANN, *Kirche in Bulgarien von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Biblion Verlag, München, 2006; Stéphane YERASIMOS, „L'Eglise Orthodoxe pépinière des états balkaniques", în: *Revue des mondes musulmans et de la Méditerranée*, 66/1992; Gerhard PODSKALSKY, *Theologische Literatur des Mittelalters in Bulgarien und Serbien 865-1459*, Verlag C.H. Beck, München, 2000; A.-P. PECHAYRE, „L'Archevêché d'Ohrida de 1394 à 1767: A propos d'un ouvrage récent", în: *Revue des études byzantines*, 182/1936; A.-P. PECHAYRE, „L'archevêché d'Ochrida de 1394 à 1767: A propos d'un ouvrage récent (suite et fin)", în: *Revue des études byzantines*, 183/1936; Angeliki LAIOU, Cécile MORRISSON (eds), *Le Monde Byzantin*, vol. III: *L'Empire grec et ses voisins XIIIe-XVe siècle*, Presses Universitaires de France, Paris, 2015; Steven RUNCIMAN, *A History of the First Bulgarian Empire*, G. Bell & Sons, Londra, 1930; Daniela KALKANDJIEVA, „The Retauration of the Patriarchal Dignity of the Bulgarian Orthodox Church", în: *Bulgarian Historical Review*, 1/1994; D. KALKANDJIEVA, „The Bulgarian Orthodox Church", în vol. *Eastern Christianity and the Cold War, 1945-91*, Lucian N. LEUSTEAN (ed.), Ed. Routledge, Londra/New York, 2010; Janice BROUN, „The Schism în the Bulgarian Orthodox Church", în: *Religion, State and Society*, 21.2/1993; Raymond JANIN, „L'exarchat bulgare", în: *Revue des études byzantines*, 114/1918; Germain REYDON, „Dans l'Église bulgare séparée: Le principe d'autorité", în: *Revue des études byzantines*, 127-128/1922; Petar KANEV, „Religion in Bulgaria after 1989: historical and sociocultural aspects", în: *South-East Europe Review*, 1/2002.

CAPITOLUL XIII

BISERICA ORTODOXĂ GEORGIANĂ DE LA ÎNCEPUT PÂNĂ ASTĂZI*

XIII.1. Statul Georgia și încreștinarea poporului georgian

O frumoasă veche legendă georgiană istorisește că, atunci când Dumnezeu a împărțit popoarelor lumii pământul în care să locuiască, georgienii au întârziat și au ajuns după ce totul fusese deja distribuit altor neamuri. Trimișii georgienilor i-au fost însă atât de bineplăcuți Domnului, încât Acesta a decis să le ofere lor micul ținut păstrat pentru Sine. Așa ar fi primit georgienii cea mai frumoasă parte a pământului. Adevărul este că pelerinul la locurile sfinte ale Georgiei rămâne uimit de frumusețea peisajelor și de diversitatea lor, de munți și mare, de câmpii și râuri, de plante și păsări, de plantațiile de viță de vie și de ceai, de nenumăratele mănăstiri și biserici vechi răspândite în întreaga țară, cele mai vechi datând din secolul al IV-lea, când creștinismul a devenit deja religia națională a georgienilor. Legenda de mai sus nu este departe de adevăr, deoarece nu departe de granița de sud a Georgiei se află vechea Mesopotamie, locul Paradisului descris în *Cartea Facerii* (2, 10-14), dar și Muntele Ararat, locul unde s-ar fi oprit după Potop corabia lui Noe (cf. *Facerea* 8) și de unde s-au răspândit apoi popoarele peste întreg pământul. După legământul făcut de Dumnezeu cu Noe, acesta i-a adus jertfă Domnului din animalele din corabie, iar apoi a

* Capitol elaborat de Pr. prof. dr. Daniel Benga.

devenit lucrător de pământ și a sădit vie (cf. *Facerea* 9, 20). Cercetările arheologice moderne au descoperit cele mai vechi amfore de vin din lume în Georgia, datându-le în anul 5000 î.Hr. În Georgia se cunosc, de asemenea, 500 de soiuri de struguri, la fel ca și în Armenia vecină, dintre care unele sunt unice și nu se găsesc nicăieri altundeva pe acest pământ, confirmând adevărul Sfintei Scripturi referitor la istoria lumii de după Potop.

Situată în zona Caucazului, un adevărat creuzet al popoarelor, între Marea Neagră și Marea Caspică, și ocrotită de munți maiestuoși, Georgia constituie, alături de Armenia, una dintre cele mai vechi culturi creștine ale lumii, regele Mirian acceptând creștinismul ca religie de stat deja în secolul al IV-lea (pentru evoluția creștinismului georgian în primul mileniu, a se vedea volumul întâi al acestui manual). Lanțul de munți Caucazul Mare, cu unele vârfuri de peste 5.000 metri, străjuiește Georgia în partea de nord pe o lungime de 1.100 km, marcând granița cu Rusia, iar lanțul Caucazul Mic formează granița de sud, cu Turcia și cu Armenia, și de Sud-Est, cu Azerbaidjan. Granița de vest este reprezentată de Marea Neagră, care asigură legătura pe apă cu spațiul creștin al Europei de sud-est. Biserica Ortodoxă Georgiană este singura dintre Bisericile ortodoxe care a fost încreștinată de o femeie, Sfânta Nina, venerată până astăzi în mod deosebit și ale cărei mormânt și Sfinte Moaște se află în Mănăstirea Bodbe, la granița cu Azerbaidjanul, reprezentând – geografic vorbind – un fel de strajă a creștinismului în fața lumii islamice, care, de-a lungul întregii istorii a Georgiei, a constituit o amenințare majoră pentru cei mai estici creștini ai Europei (cu excepția Rusiei). Bisericii Ortodoxe Georgiene îi aparțin astăzi toți etnicii georgieni, care reprezintă 84% din populația totală de 3,7 milioane de locuitori a țării, alături de aceștia trăind 6,4% locuitori azeri, 5,6% armeni, 1,5% ruși și alte câteva minorități. Marea minune a creștinismului georgian este în primul rând existența sa, faptul de a nu fi dispărut din istorie, așa cum s-a întâmplat în multe regiuni ale Orientului Mijlociu din cauza cuceririlor persane, arabe, mongole sau turce. Nu numai că identitatea creștină a poporului georgian s-a păstrat, dar ea se caracterizează până

astăzi printr-o deosebită ospitalitate și dragoste a georgienilor față de pământul și țara proprie, dar și față de oaspeții care le calcă pragul cu gând de pace.

XIII.2. Biserica Georgiei de la încreștinare până în secolul al XI-lea

Istoria tumultoasă și dificilă a creștinismului georgian poate fi identificată chiar în nenumăratele denumiri pe care țara le-a avut și le are la diferite popoare. Georgia a fost numită de greci *Kolchis*, iar de bizantini *Lazica*, după tribul lazilor, înrudit cu georgienii. Georgia răsăriteană a fost numită de propriii locuitori *Kartlia*, care s-a transformat la popoarele occidentale în *Iberia*. Începând cu secolul al XI-lea, datorită răspândirii foarte mari a cinstirii Sfântului Gheorghe, țara a fost numită tot mai des *Georgia*, nume pe care îl păstrează oficial până astăzi. După numele vechii reședințe regale din Gurdzani, în provincia răsăriteană Kahetia, perșii au numit țara *Gurdzani*, iar turcii, *Gurdzistan*. De la perși au preluat rușii denumirea de *Gruzia*, întâlnită în multe dintre cronicile slave. Deși țara a fost râvnită de unele dintre marile imperii ale istoriei – Bizantin, Persan, Arab, Mongol, Otoman sau Rus –, ale căror interese s-au intersectat în Caucaz, poporul georgian a rezistat tuturor acestora datorită puternicei sale identități creștine. Atunci când principii erau învinși și țara cucerită de străini, mănăstirile și bisericile, pe care georgienii le iubesc nespus până astăzi, s-au transformat în locuri de păstrare a identității naționale de-a lungul secolelor, astfel încât poporul și biserica au ajuns să fie una.

După ce Sfântul Andrei a vestit deja în primul secol creștin Evanghelia în Caucaz, înainte de a ajunge și pe teritoriul României de astăzi, predicând în Kartlia după cele mai vechi izvoare georgiene, Sfânta Nina sau Nino a contribuit la convertirea regelui Mirian, care a declarat deja în anul 337 creștinismul ca religie de stat în Georgia. În primele secole de existență, Biserica Georgiei s-a aflat sub influența Patriarhiilor

Ierusalimului și Antiohiei, cultivând, de asemenea, relații strânse cu Biserica Armeniei, încreștinată oficial de Sf. Grigorie Luminătorul în anul 301. În urma disputelor hristologice dintre ortodoxia bizantină și monofiziți, în secolele al V-lea și al VI-lea, Biserica Georgiei, spre deosebire de cea armeană, a rămas în comuniune de credință cu Biserica Ortodoxă din Imperiul Bizantin.

Cuceririle arabilor islamici începând cu secolul al VII-lea în întregul Orient nu au cruțat nici Georgia, aceștia supunând mai multe principate georgiene și întemeind Emiratul de Tbilisi (736-1122). Populația creștină a fost persecutată în această perioadă, încercându-se convertirea la islam a acesteia. În special mănăstirile au fost centrele în care s-a păstrat identitatea creștină de-a lungul tuturor acestor secole de asuprire.

XIII.3. Epoca de aur a creștinismului georgian într-un regat unit (secolele XI-XIII)

Regele Bagrat al III-lea (1008-1014) a reușit în anul 1008 să unească într-un singur regat cele mai multe teritorii georgiene, stabilind capitala la Kutaisi. După această realizare istorică remarcabilă, pentru statul georgian au urmat două secole de înflorire culturală, datorate stabilității politice realizate și a libertății. Regii care au susținut această înflorire culturală creștină au fost următorii: David al IV-lea (1089-1125), numit și „Restauratorul", Dimitrie (1125-1154, 1155-1156), Gheorghe al III-lea (1156-1184) și Tamara (1184-1213). Invazia mongolilor din anul 1236 și raidurile repetate ale lui Timur Lenk (1370-1405) dintre anii 1380-1405 au dus la dezmembrarea regatului centralizat, care a fost împărțit în mai multe principate, ce au ajuns apoi treptat sub stăpânirea perșilor sau a turcilor.

În anul 1020, sub păstorirea catolicosului *Melchisedec I* (1001-1030,1039-1045), contemporan al regelui Gheorghe I (1014-1027), fiul unificatorului Bagrat al III-lea, a fost reconstruită și extinsă catedrala din Msketa. Pe parcursul săpăturilor arheologice a fost descoperită o inscripție care redă pentru prima dată, pentru catolicosul Georgiei, un

titlu comun cu cel al întâistătătorului Armeniei și titlul de patriarh. Astfel, din secolul al XI-lea, întâistătătorul Georgiei purta numele de catolicos-patriarh, titlu păstrat până astăzi de patriarhul Bisericii Ortodoxe Georgiene. Acesta avea jurisdicție asupra tuturor creștinilor din regatul nou-constituit.

Unificarea realizată de Bagrat al III-lea în anul 1008 a dus la consolidarea statului georgian, care doar la câteva decenii după aceea a trebuit să facă față atacurilor turcilor selgiucizi. Aceștia din urmă au zdrobit armatele bizantine și armene în bătălia de la Mantzikert din anul 1071, în apropiere de Lacul Van, din Turcia de astăzi. Atacul lor asupra Georgiei este descris în celebrul izvor numit *Viața Kartiliei*, o cronică ce descrie istoria Georgiei dintre secolele IV-XII:

> „Nenumărați creștini au fost uciși sau luați în robie; Kartilia a devenit pentru ochii oamenilor o imagine a groazei: vechile biserici au fost dărâmate, din cauza cadavrelor ochiul nu mai putea să vadă pământul. [...] Turcii s-au așezat în țara noastră și au început să atace, să prade, să distrugă, să incendieze, pe noi creștinii să ne facă sclavi. [...] Sfintele biserici au fost transformate în grajduri pentru cai, și altarele lui Dumnezeu, în locuri ale necurăției lor. Preoții au fost tăiați cu sabia chiar în timpul săvârșirii Dumnezeieștii Jertfe, iar sângele lor s-a amestecat cu cel al Domnului. Alții au fost târâți în amară robie, de cei bătrâni nu au avut nicio milă, pe fecioare le-au batjocorit, pe tineri i-au circumcis, iar pe copiii gingași i-au răpit" (Ilma Reißner, *Georgien, Goldenes Vlies und Weinrebenkreuz*, p. 44).

Cu toate acestea, câțiva ani mai târziu, în anul 1122, poate cel mai mare rege al Georgiei, David al IV-lea, a reușit să recucerească orașul Tbilisi și să desființeze vechiul Emirat musulman întemeiat în anul 736. După cucerirea metropolei, regele a întărit și securizat granițele regatului. Totodată, în anul 1105, înainte de ocuparea orașului Tbilisi, acesta a început construirea Mănăstirii Gelati, lângă Kutaisi, a cărei școală a devenit un important centru de iradiere a culturii creștine georgiene.

Aici a activat și renumitul monah Arsen, un ucenic al învățatului monah Efrem, care trăia într-o mănăstire georgiană de lângă Antiohia. Acesta a studiat, de asemenea, în Mănăstirea Mangana din Constantinopol, revenind apoi în Georgia și întemeind această importantă școală superioară bisericească din Gelati, iar mai târziu o a doua școală în Ikalto, în partea cea mai de răsărit a regatului. Mănăstirea din Gelati avea și un spital, în care renumiți medici ai vremii îi tratau pe bolnavi, iar cronica *Viața Kartiliei* istorisește că însuși regele David mergea aici adesea și își arăta iubirea față de bolnavi:

> „Fiecăruia îi dădea sărutul păcii; îi răsfăța ca un tată, se milostivea de ei și le împlinea dorințele. Le dădea curaj pentru a avea răbdare, le verifica patul cu mâna lui, hainele și vesela, tot ceea ce aveau, și le dădea galbeni din destul. Îi avertiza pe supraveghetori și rânduia totul ca un binefăcător și în slujba lui Dumnezeu" (I. Reißner, *Georgien, Goldenes Vlies und Weinrebenkreuz*, p. 45).

Acesta este chipul unui principe creștin adevărat, care nu îi stăpânește pe cei supuși fără milă, ci devine un slujitor al bucuriei lor. Ca o mare cetate a culturii georgiene de la sfârșitul secolului al XII-lea, Mănăstirea Gelati a fost considerată „al doilea Ierusalim" și „o nouă Atenă" în Georgia.

Regele David al IV-lea a convocat și Sinodul din Ruisi-Urbnisi (1103), care a implementat o serie de reforme bisericești, stabilind modul de organizare al celor peste 30 de eparhii pe baza nomocanonului bizantin, care a devenit de atunci și fundamentul dreptului bisericesc georgian. Ierarhii și preoții nevrednici au fost depuși din treaptă, iar disciplina clerului și a credincioșilor a fost întărită. Conștient de marea importanță a comuniunii dintre creștini în fața unei mări musulmane, regele David a căutat și dialogul cu Biserica Armeniei, care, din secolul al VI-lea, s-a despărțit de Biserica Bizantină, dar aversiunea dintre cele două popoare, veche de secole, nu a putut fi depășită nici în ceea ce privește credința.

Sub regina Tamara, strănepoata regelui David Întemeietorul, regatul Georgiei a cunoscut cea mai mare putere și întindere, ajungând și la

apogeul dezvoltării sale culturale în domeniul artei (arhitectură, sculptură, iconografie, literatură) și al științei (teologie, filosofie etc.). Deoarece credința creștin-ortodoxă a georgienilor a reprezentat un element fundamental al identității lor naționale, se subînțelege că în toate aceste domenii expresia creștină și valorile inspirate din aceasta au fost determinante. Sub regina Tamara, statul georgian se întindea de la nord la sud de la Munții Caucaz și până aproape la Lacul Van, iar de la est la vest de la Marea Caspică până la Marea Neagră. Astfel, regatul georgian a devenit cea mai puternică forță militară și cel mai influent actor politic creștin în Orientul Apropiat, având ca vasal chiar și Imperiul de Trapezunt, după cucerirea Constantinopolului de către cruciați în timpul Cruciadei a patra (1202-1204) și destrămarea Imperiului Bizantin în mai multe state.

De această extindere a profitat și Biserica Georgiană, ai cărei episcopi și stareți reprezentau liantul între popor și conducătorii politici. Respectul față de catolicosul-patriarh era asemănător cu cel adus de popor regelui. Astfel, au fost create peste 30 de eparhii, fiind reorganizată întreaga structură bisericească în funcție de noile realități statale, iar atunci când a fost nevoie, mulți dintre ierarhi și-au asumat chiar și un rol politic. Dezvoltarea regatului nu s-a realizat doar din punct de vedere edilitar, prin ridicarea de mănăstiri și cetăți de apărare, ci și prin dezvoltarea literaturii, teologiei și filosofiei, în special prin traducerea multor opere teologice în limba georgiană. Nu doar literatura religioasă a ajuns acum la înflorire, ci și poezia laică, în timpul domniei Tamarei fiind scris eposul național georgian *Bărbatul în piele de panteră*, de către Șota Rustaveli. Lucrarea descrie în peste 1500 de versuri virtuți precum cavalerismul și generozitatea, iubirea și fidelitatea, care trec dincolo de națiune și religie, fiind trecută de către UNESCO, în 2013, în lista creațiilor patrimoniului mondial al umanității. Această lucrare, asemănătoare ca valoare cu *Iliada* sau cu *Cântecul Nibelungilor*, deși mult mai puțin cunoscută, nu a constituit doar culmea literaturii medievale georgiene, ci a fost și „cântecul de lebădă" al acesteia.

Așa cum se întâmplă adesea în istorie, orice epocă de glorie este urmată de o epocă de decădere. Aceasta a început în Georgia cu urmașii

la tron ai Tamarei, regele Gheorghe al IV-lea (1213-1223) și regina Rusudan (1223-1245), care au reușit să mențină țara încă într-o situație stabilă datorită bunăstării lăsate de predecesoarea lor. Regina Tamara a domnit 29 de ani, fiind iubită de poporul georgian, care, la moartea ei, au plâns-o cu jale, numind-o „mamă a Kartiliei". Totodată, pentru deosebita ei activitate, cronicile medievale georgiene au denumit-o „doamna noastră a Georgiei" și „regină a reginelor și podoabă a țării și a credinței".

Mongolii au pătruns în Georgia în mai multe raiduri în timpul regimei Rusudan și au impus locuitorilor cuceriți impozite în bani, dar și taxe în produse atât de mari, încât cei mai mulți și-au părăsit casele și ogoarele și au fugit în munți. Mongolii au reușit să oblige trupele georgiene să participe chiar la cucerirea Ierusalimului în anul 1299. Mulți dintre regii și principii georgieni din această perioadă au fost obligați de stăpânitorii mongoli să își exploateze propriul popor și să îi impună biruri și taxe pentru a rămâne la domnie. Una dintre cele mai ambivalente figuri ale istoriei secolului al XIII-lea a fost regele Dimitrie al II-lea (1271-1289), sub care poporul s-a bucurat de o oarecare liniște și bunăstare. Acesta a fost un binefăcător al săracilor, dar cronicile relatează că era dedat poftei de băutură asemenea mongolilor și poligamiei islamice. Cu toate acestea, pentru a ocroti țara de o nouă invazie, regele Dimitrie al II-lea s-a predat de bunăvoie hanului mongol, pentru a-l executa, fiind decapitat în tabăra hanului Argun și intrând în istoria și poezia georgiană sub numele de „Decapitatul" sau „Autosacrificatul". Până la atacurile distrugătoare ale lui Timur Lenk, Georgia a mai cunoscut o nouă stare de stabilitate în timpul regelui Gheorghe al V-lea cel Măreț (1299-1302, 1314-1346).

XIII.4. **Georgia în jocul de interese al mongolilor, turcilor și perșilor (secolele XIV-XVIII)**

Raidurile și distrugerile majore cauzate georgienilor de mongolii lui Timur Lenk între anii 1380-1405 au condus la părăsirea mănăstirilor, distrugerea multora dintre ele și a bisericilor, dar și la destrămarea regatului

unit georgian în mai multe mici principate, care au devenit treptat vasale otomanilor sau perșilor. În timpul regelui Alexandru I (1412-1443) a avut loc dezmembrarea dinastiei bagratizilor în trei mari regate: *Kartilia*, în centru, cu capitala la Tbilisi, *Kahetia*, în răsăritul extrem, cu capitala la Telavi, și *Imeretia*, în vest, cu capitala la Kutaisi. Pe lângă acestea, existau alte peste 20 de principate, care adesea rivalizau unul cu altul, fără a mai reuși în următoarele secole să constituie un stat unitar.

Mai înainte însă de destrămarea regatului, în anul 1390 a avut loc despărțirea bisericească și administrativă a Bisericii Ortodoxe Georgiene în două catolicosate, unul cu sediul în *Mzcheta*, iar celălalt în partea de vest, cu sediul mai întâi în *Bicvinta*, iar apoi, începând din aproximativ anul 1660, în *Kutaisi*. Patriarhul care rezida în Mzcheta a păstrat în continuare titlul de patriarh-catolicos, considerându-se succesorul de drept și legitim al vechilor patriarhi-catolicoși georgieni. În toată această istorie dramatică a poporului georgian, cel mai de seamă rol l-a jucat instituția catolicosului-patriarh, a cărui influență, prestigiu și respect au fost asemănătoare cu cele ale regelui, iar jignirea persoanei sale a fost considerată o ofensă adusă maiestății. Astfel, catolicosul-patriarh încorpora unitatea și demnitatea poporului georgian, pe care acesta a simbolizat-o de fiecare dată când țara a fost prădată și împărțită între puterile vecine.

Deja în anul 1440, șahul azer Djahan a invadat teritoriile georgiene din est și a măcelărit mare parte din populația acelor regiuni, lăsând în urma sa piramide formate din capetele creștinilor uciși. După ce în anul 1453 Constantinopolul a fost cucerit de către otomani, în 1461 a căzut și Imperiul de Trapezunt, un aliat creștin al georgienilor. Izolată total în următoarele două secole, Georgia a fost atacată și cucerită parțial fie de otomani, fie de perși. Încercarea mai multor principi georgieni de a se uni în luptă împotriva sultanului Soliman Magnificul (1520-1566) a fost sortită eșecului, astfel că în anul 1553 sultanul otoman sunnit și șahul persan șiit au împărțit definitiv Georgia între ei, obligându-i pe locuitori la plata unor mari tributuri și trimiterea de sclavi, fiind înregistrate chiar convertiri la islam ale georgienilor pentru a se salva din starea de

robie. Totodată, sunt cunoscute și treceri la islam ale principilor, acea fiind condiția impusă de stăpânitori pentru a putea conduce, ca p musulman de această dată, propriul popor creștin.

Dacă principii georgieni din vest s-au bucurat de o mai mare autor mie din partea otomanilor, șahii persani care stăpâneau estul Georg în special regatele Kartilia și Kahetia, au căutat să influențeze mult n mult din punct de vedere religios și social viața supușilor creștini, re trebuind să accepte credința musulmană pentru a fi confirmați de șah conducerea poporului. Cele mai mari persecuții le-au suportat georg nii sub șahul Abbas I (1588-1629), care, prin deportări și schimburi populație, a încercat o islamizare totală a teritoriilor georgiene cuceri În anul 1614 au fost deportate câteva sute de mii de georgieni în regiun persane cele mai îndepărtate, Shirvan și Masandera. Mulți au murit drum de foame, de sete sau măcinați de boli, iar cei ajunși acolo au f siliți să se convertească la islam. În locul lor au fost colonizați în Geor perși și armeni, pentru a distruge unitatea națională și religioasă a ță Printre mărturisitorii și martirii persecuțiilor șahului Abbas se num regele Luasarb al II-lea al Kartiliei (1605-1615), care, din cauza opozi față de șah, a fost sugrumat în citadela Schiras. În aceeași citadelă a f chinuită, arsă și ucisă în anul 1624 regina Katevan a Kahetiei, care e până astăzi una dintre cele mai cinstite sfinte ale Georgiei, icoanele fiind prezente spre cinstire în foarte multe lăcașuri de cult, inclusiv noua Catedrală patriarhală din Tbilisi.

Speranța de salvare a țării de abuzurile descrise mai sus a venit c nord, de unde pătrundea și își afirma interesele în Caucaz Rusia, posibil aliat creștin, care împărtășea pe deasupra și credința ortodo atât de importantă pentru georgieni. Apropierea Georgiei de Imp riul Țarist, care părea să fie o șansă enormă pentru apărarea identit naționale creștine, s-a transformat treptat într-o altă mare încerc pentru poporul georgian. Uciderea șahului Nadir în anul 1747 și cuce rea multor teritorii persane de către Imperiul Otoman și Imperiul R în special în Transcaucazia, au condus la prăbușirea Imperiului Pers În anul 1783, prin mijlocirea catolicosului-patriarh *Anton I* (1744-17

1764-1788), aflat mai mulți ani în capitala imperială rusă, regele georgian Heraclie al II-lea (1744-1798), care a reușit să unească regatele Kartlia și Kahetia, și țarina Ecaterina a II-a (1762-1796) au semnat un tratat de protecție a Georgiei de către marele Imperiu Rus.

În a doua parte a secolului al XVIII-lea, numită „Epoca de argint", Georgia a cunoscut a doua perioadă de înflorire a culturii georgiene din mileniul al doilea, după „Epoca de aur" din secolele XII-XIII. Un rol definitoriu l-a jucat catolicosul-patriarh Anton I, care, sub influența unor călugări capucini catolici, a trecut la catolicism, fiind depus din treaptă de un sinod georgian. După o perioadă de pocăință, acesta a plecat în Rusia, de unde s-a întors în Georgia în anul 1762, redevenind în anul 1763 patriarh al Georgiei, după ce un sinod rus l-a reprimit la ortodoxie în Sankt Petersburg. Reluându-și scaunul de catolicos-patriarh al Georgiei, Anton I, care s-a familiarizat în anii petrecuți în Rusia cu reformele începute de Petru cel Mare și continuate de țarii de după el, a introdus o serie de reforme și în Biserica Georgiei, ridicând școli și seminarii teologice după model rusesc, publicând cărți liturgice, hagiografice, de drept bisericesc și catehisme pentru ridicarea nivelului cultural al preoților și credincioșilor.

XIII.5. **Biserica Ortodoxă a Georgiei în Imperiul Țarist (1801-1917)**

Apropierea georgienilor de Imperiul Rus, devenit între timp principala putere politică creștină în Răsărit, și speranța unui sprijin în fața marilor puteri islamice vecine au condus însă în cele din urmă la anexarea treptată de către ruși a Georgiei. Dorința de a supune aceste teritorii poate fi remarcată deja din timpul țarului Feodor I (1584-1598), care purta și titlul de „Domn peste regii Georgiei", chiar dacă în acel timp aceștia nu s-au recunoscut ca vasali ai țarului rus. Tratatul de protecție a Georgiei de către Rusia, semnat în anul 1783, prevedea protectoratul rusesc asupra Georgiei, pentru a o putea apăra de atacurile persane sau

otomane. Acest tratat a dus la apariția din partea acestor puteri os a unor tendințe de răzbunare. Astfel, în 1795, perșii au prădat pen a cincisprezecea oară Tbilisi, masacrând mulți clerici și luând ca r peste 2.000 de georgieni, fără vreo reacție din partea țarilor ruși. Im riul Rus a trecut treptat la anexarea totală a țării, aceasta petrecându în două etape, în timpul țarului Alexandru I (1801-1825). După mo tea regelui Gheorghe al XII-lea (1798-1800), armatele rusești au a xat mai întâi Georgia de Est în anul 1801, transformând-o în provin rusească „Gruzia", aceasta fiind urmată de anexarea Georgiei de Vest anul 1810. Unele provincii, precum Imeretia și Abhazia nu au fost a xate de Rusia decât treptat, deoarece georgienii s-au opus militar u ocupații străine. Cu toate acestea, până în anul 1864 au fost alipite Im riului Țarist și aceste provincii.

Din punct de vedere bisericesc, această anexare administrativă p tică a avut consecințe foarte grave pentru autonomia și identitatea Bi ricii Georgiene. Astfel, Catolicosatul de Imereti din vestul Georgie fost desființat definitiv în anul 1811, iar *Anton al II-lea* (1788-181 catolicosul-patriarh din Mzcheta, a fost obligat să se retragă din sca fiind exilat în Rusia. Acesta era fiul regelui Heraclie al II-lea. Prin ace acte, Patriarhia Georgiei cu capitala în Mzcheta a fost desființată în to litate. Biserica Ortodoxă Georgiană a fost supusă jurisdicțional Sino lui Dirigent al Bisericii Ortodoxe Ruse și administrată sub forma u Exarhat. În fruntea acestui Exarhat a fost numit mai întâi mitropoli georgian Varlam Eristavi, dar din anul 1817, când a fost numit ca ex rusul Teofilact Rusanov, cea mai înaltă funcție administrativă a exar tului a fost ocupată doar de ierarhi ruși. Aceștia erau străini de etho poporului georgian și erau priviți de populație ca reprezentanții u cotropitor străin. Așa cum s-a întâmplat mereu în istorie, orice cuce politică a fost urmată de încercarea de cucerire culturală și religio a celui supus. A urmat un secol (1817-1917) de dependență politic bisericească a Georgiei de Rusia, timp în care ierarhia bisericească a f rusificată, limba liturgică georgiană înlocuită cu slavona veche, iar to ținea de identitatea georgiană oprimat. Această încercare de rusific

forțată a cultului a avut consecințe nefaste pentru Biserica Georgiană, deoarece mulți credincioși au renunțat să mai meargă la slujbe bisericești pe care nu le înțelegeau, producându-se în acele regiuni o desbisericire a poporului. Faptul că Georgia este acoperită în proporție de peste 50% de munți foarte înalți, unele vârfuri ajungând la peste 5.000 de metri altitudine, a îngreunat rusificarea întregului teritoriu, astfel încât multe regiuni muntoase sau mai retrase față de marile orașe și căi comerciale au rămas izolate, păstrându-și identitatea și limba georgiană în cult. În ciuda acestei realități dureroase pentru georgieni, au existat în secolul al XIX-lea teologi precum episcopul Gabriel de Kutaisi, care a redactat o serie de predici foarte apreciate de popor, traduse în anul 1867 chiar și în limba engleză, asigurându-li-se astfel posibilitatea unei receptări la scară internațională.

Multe dintre comorile bisericești ale Georgiei (icoane, obiecte de cult din aur și argint sau manuscrise), care nu au fost distruse de mongoli, perși sau otomani, au dispărut în această perioadă, fiind foarte probabil în mare parte transportate în Rusia. Încercarea de rusificare a Georgiei poate fi observată până astăzi în multe biserici ale țării, unde se păstrează fresce din timpul ocupației rusești, care au fost realizate peste cele mai vechi georgiene, numele sfinților sau al scenelor biblice fiind pictate în limba rusă. Consecințele tuturor acestor realități legate de rusificarea vieții bisericești a georgienilor au fost antipatia, resentimentele și aversiunea față de stăpânirea rusă, care au marcat de atunci și până astăzi sentimentul național georgian. Aceste sentimente au fost exprimate de-a lungul întregului secol al XIX-lea de către ierarhii georgieni care au cerut Rusiei restabilirea autocefaliei Bisericii Ortodoxe Georgiene. Uneori, georgienii au apelat și la violență, așa cum s-a întâmplat în anul 1908, când exarhul rus în Tbilisi, Nicon, a fost asasinat de către autori necunoscuți, fapt care a condus la tensiuni imense între cele două națiuni.

În această perioadă a ocupației rusești, formarea clericilor a fost realizată în Seminarul Teologic din Tbilisi, care a devenit un important centru pentru păstrarea și formarea sentimentului național georgian. În

această perioadă a intrat în acest seminar un anume Soso Dşugaşvili (1894), nimeni altul decât marele dictator de mai târziu Iosif Vissarionovici Stalin, care a jucat un rol atât de nefast în istoria Rusiei şi a Europei. Ține de paradoxul istoriei ca unul dintre cei mai groaznici dictatori ai lumii, care a decis masacre, deportări şi colonizări pentru zeci de milioane de oameni, care și-au pierdut viața în lagărele din Siberia sau din alte zone, să provină din sânul unui popor atât de credincios şi să studieze chiar şi teologia înainte de a-şi începe activitatea sa politică.

XIII.6. **Biserica Ortodoxă Georgiană în Uniunea Sovietică (1921-1991)**

La finalul Primului Război Mondial, profitând de Revoluția din Rusia, trei teritorii transcaucaziene, Georgia, Armenia și Azerbaidjan, și-au declarat independența, devenind republici de sine stătătoare. Libertatea georgienilor nu a durat prea mult, deoarece după declararea independenței acesteia la 26 mai 1918, deja la 25 februarie 1921 Armata Roşie a ocupat din nou țara, aceasta devenind din 1922 parte a Republicii Sovietice Federative Transcaucaziene, alături de Armenia și Azerbaidjan. Din anul 1937, Georgia a primit un statut de autonomie, devenind una dintre cele 15 republici ale Uniunii Sovietice. Această recucerire a Georgiei a avut urmări mult mai grave asupra creştinismului georgian decât epoca în care s-a aflat sub Imperiul Ţarist. Noul context politic ostil în totalitate credinței și Bisericii Ortodoxe Georgiene a durat până la 9 aprilie 1991, când Georgia și-a declarat independența după desființarea Uniunii Sovietice. Este vorba despre o robie de 70 de ani, asemănătoare robiei babilonice.

Imediat după declararea primei independențe a țării la finalul Primului Război Mondial, în data de 3 martie 1917, un sinod al ierarhilor georgieni întrunit în vechea capitală Mzcheta, l-a ales catolicos-patriarh pe *Kirion al II-lea* (1917-1918), declarând autocefalia Bisericii Ortodoxe Georgiene și reintroducând limba georgiană în cult. Acest act nu a fost

recunoscut însă de Patriarhia Moscovei, iar patriarhul a murit în anul următor în condiții până astăzi neelucidate. Noul patriarh *Leonid* (1918-1921) a murit, de asemenea, la scurt timp după reocuparea țării de către ruși, la 11 iunie 1921, după ce ar fi spus în Catedrala Sioni din Tbilisi: „Dacă pentru salvarea țării este nevoie de o jertfă, sunt pregătit să-mi dau viața". După ocupația rusă din anul 1921, urmașul patriarhului Leonida, *Abrozie* (1921-1927), s-a adresat Conferinței Internaționale din Genova, cerând o supraveghere internațională asupra Georgiei, deoarece odată cu venirea sovieticilor, viața religioasă a fost supusă unor persecuții enorme, asemănătoare cu cele din Rusia. Procesul public înscenat și intentat de Uniunea Sovietică întâistătătorului georgian a durat 10 zile și s-a finalizat în 1924 prin condamnarea sa la 8 ani de închisoare, acesta murind însă după 3 ani. În timpul judecării patriarhului Ambrozie, acesta ar fi recunoscut că a greșit apelând la conferința de la Genova, dar ar fi spus și următoarele cuvinte care nu au mai fost trecute în acte: „Sufletul meu aparține lui Dumnezeu, inima mea aparține Georgiei, iar trupul meu vi-l las vouă să faceți ce vreți cu el".

Guvernul comunist din Kremlin considera Biserica Ortodoxă Georgiană, la fel ca și în timpul Imperiului Țarist, ca fiind vatra rezistenței naționale împotriva stăpânirii rusești. Drept urmare, s-a urmărit distrugerea acesteia prin măsuri de o deosebită duritate, în special în timpul catolicosului *Hristofor al III-lea* (1927-1932). Ierarhii și preoții au fost arestați și trimiși în lagăre, iar credincioșii persecutați, multe biserici au fost închise sau chiar distruse, mănăstirile au fost închise și călugării alungați, fiind transformate în depozite sau grajduri, manuscrisele și icoanele de mare valoare au fost confiscate, aflându-se până astăzi în muzeele de stat etc. Izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial și nevoia lui Stalin de a primi sprijinul Bisericii Ortodoxe împotriva germanilor au condus la încetarea persecuțiilor în anul 1943. În acest context, la data de 31 octombrie 1943, în timpul păstoririi catolicosului-patriarh *Calistrat* (1932-1952), Biserica Ortodoxă Rusă a recunoscut autocefalia Bisericii Ortodoxe Georgiene și statutul acesteia de Biserică soră. Dintr-un document din anul 1945 reiese că în Georgia

erau înregistrați 135 de clerici, care slujeau în 29 de biserici. Catolicosul *Melchisedec al III-lea* (1952-1960) a reușit să obțină redeschiderea bisericilor din Bodbe, unde era mormântul Sfintei Nina, din Motsameta și din Ilori, în ciuda presiunii sovietice constante din timpul păstoririi sale. Persecuțiile împotriva creștinilor au izbucnit cu mare violență în perioada în care Nichita Sergheevici Hrușciov (1958-1964) a fost prim-ministru al Uniunii Sovietice. Noul catolicos *Efrem al II-lea* (1960-1972) a păstorit Biserica Georgiană în aceste vremuri deosebit de dificile, evitând o confruntare directă cu regimul sovietic și păstrând bune relații cu Biserica Ortodoxă Rusă și cu cea a Armeniei. Totodată, acesta a hotărât, împreună cu Sfântul Sinod, intrarea Bisericii Ortodoxe Georgiene în Consiliul Ecumenic al Bisericilor.

După o scurtă păstorire a catolicosului *David al V-lea* (1972-1977), în anul 1977 a fost ales catolicos-patriarh *Ilia al II-lea*, acesta păstorind Biserica Ortodoxă a Georgiei până astăzi. Patriarhul Ilia al II-lea s-a născut în anul 1933 în Vladicavcaz și a studiat la Moscova, unde a absolvit Academia Teologică în 1960. În 1957, în al doilea an de studiu academic, acesta a fost tuns în monahism și hirotonit preot cu binecuvântarea catolicosului Melchisedec al III-lea. După reîntoarcerea în Georgia, în anul 1963, el a fost hirotonit episcop de Batumi și Shemokdemi, devenind și vicar patriarhal. După ce în anul 1969 a fost ridicat la rangul de Mitropolit, în data de 25 decembrie 1977 mitropolitul Ilia a fost ales catolicos-patriarh al Bisericii Georgiene. Sub arhipăstorirea sa au fost implementate o serie de reforme care au condus treptat la refacerea vieții bisericești în Georgia. Astfel, au fost aleși din nou episcopi în unele scaune vacante, deoarece în perioada comunistă numărul eparhiilor din Georgia fuseseră reduse la opt. Abia după reobținerea independenței țării, numărul eparhiilor istorice tradiționale a putut fi restabilit în totalitate. Tot în această perioadă trebuie consemnată deschiderea ecumenică a Bisericii Ortodoxe Georgiene, care a inițiat legături cu Vaticanul și cu Arhiepiscopia de Canterbury. Situația s-a schimbat însă radical după obținerea libertății religioase în anii '90, când sentimentul anti-ecumenic a devenit foarte puternic, în mare

parte și din cauza unui puternic prozelitism în rândul georgienilor din partea mai multor confesiuni occidentale.

XIII.7. Biserica Ortodoxă Georgiană în contemporaneitate (1991-2021)

La 9 aprilie 1991, Georgia și-a declarat independența după desființarea Uniunii Sovietice, iar Biserica Ortodoxă Georgiană a început un nou drum în libertate, dar cu foarte multe provocări, în mare parte moștenite din vicisitudinile istoriei mai vechi, dar și din timpul stăpânirii sovietice. Deja la data de 23 ianuarie 1990, Biserica Ortodoxă Georgiană a primit confirmarea autocefaliei și din partea Patriarhiei Ecumenice, prin tomosul emis de patriarhul ecumenic Dimitrie. În acest tomos era vorba, de fapt, despre reconfirmarea vechii autocefalii, recunoscute în anul 1943 și de către Biserica Ortodoxă Rusă. Astfel, el amintea de faptul că marele canonist grec Teodor Balsamon (1140-1199) recunoștea deja autocefalia Bisericii Georgiene față de Patriarhia de Antiohia, iar acum ea era doar reconfirmată. Numele oficial stabilit în document era *„Sfânta Biserică Ortodoxă Autocefală a întregii Georgii"*. Aceasta era condusă de Sfântul Sinod, în fruntea căruia se afla „Arhiepiscopul de Mzcheta și Tbilisi și Catolicosul întregii Georgii". Din acest moment, Biserica Ortodoxă Georgiană și-a recăpătat locul în mijlocul familiei Bisericilor Ortodoxe, devenind una dintre cele paisprezece Biserici Ortodoxe Autocefale, cu drepturi depline în toate deciziile luate la nivel panortodox. În discuțiile privitoare la diptice, unde este prevăzută ordinea canonică a Bisericilor Ortodoxe, Biserica Ortodoxă Georgiană pledează până astăzi pentru o rediscutare a acestora și trecerea ei în rândul bisericilor cu rang de Patriarhie după vechile Patriarhii istorice de Constantinopol, Alexandria, Antiohia și Ierusalim, dar înaintea Patriarhiilor Rusă, Română, Sârbă și Bulgară, care au obținut acest rang abia în secolul al XVI-lea (Rusia), respectiv în secolele XIX-XX (celelalte trei).

După obținerea libertății și recunoașterea autocefaliei la nivel panortodox, Biserica Ortodoxă Georgiană a început un proces total de reconstrucție și afirmare a identității ortodoxe, marcat de foarte multe șanse, dar și de greutăți, asemănător cu cel petrecut și în celelalte țări foste membre sau aflate în sfera de influență a Uniunii Sovietice. După ce au fost reîntemeiate eparhiile istorice ale țării, s-a trecut le recuperarea și restaurarea bisericilor și a mănăstirilor confiscate și ruinate de către bolșevici. În paralel cu acest proces, a trebuit începută misiunea în rândul poporului, care era în mare parte nebotezat, fiind nevoie de catehizarea acestuia în principalele puncte ale credinței și ethosului ortodox. Un simbol al schimbării l-a constituit botezul președintelui georgian Eduard Șevardnadze (1995-2003), care demonstra că acesta renunța la concepțiile sale ateiste pe care le avusese în anii când a activat ca ministru de externe al Uniunii Sovietice.

Biserica Ortodoxă a Georgiei s-a confruntat, de asemenea, cu puternice mișcări anti-ecumenice, influențate în mod special de monahi conservatori sau adepți ai calendarului neîndreptat, susținuți de grupări asemănătoare din Rusia. Catolicosul-patriarh Ilia al II-lea fusese ales chiar președinte al Consiliului Ecumenic al Bisericilor cu sediul la Geneva, între anii 1978-1983. Deoarece noii ierarhi au fost aleși din rândul monahilor aflați sub influență anti-ecumenică, chiar în sinodul Bisericii Georgiene s-a format un astfel de curent, care a condus în cele din urmă în anul 1997 la retragerea Bisericii Ortodoxe Georgiene din Consiliul Ecumenic al Bisericilor și din Conferința Bisericilor Europene, pentru a evita o schismă în interiorul său.

Într-un sondaj de opinie realizat în anul 2011, 94% din populația georgiană și-a exprimat încrederea în catolicosul-patriarh Ilia al II-lea. Această încredere a poporului în Biserică îi asigură acesteia o mare influență asupra guvernului și autorităților, care adesea iau decizii în funcție de modul în care poporul ortodox se situează cu privire la o anumită temă. Un exemplu în acest sens a fost reprezentat de refuzul semnării în anul 2003 a unui tratat între Georgia și Vatican, în urma obstrucției venite din partea Bisericii Ortodoxe a Georgiei.

Printr-un acord bilateral între statul georgian și Biserica Ortodoxă Georgiană, semnat în octombrie 2002 de către președintele țării Eduard Șevardnadze și patriarhul Ilia al II-lea și aprobat de parlament, i s-a recunoscut acesteia statutul de Biserică națională, iar viziunea ortodoxă a fost preluată ca ideologie de stat. Avem de-a face aici cu un nou model de simfonie bizantină, în care Statul și Biserica se sprijină reciproc. Documentul a fost criticat internațional, deoarece celelalte culte și confesiuni din Georgia nu erau tratate în mod egal cu Biserica Ortodoxă Georgiană. În anul 2011, a intrat în vigoare o nouă lege a cultelor, Bisericii Ortodoxe Georgiene fiindu-i păstrat prin aceasta în continuare un statut privilegiat, bucurându-se între altele și de scutirea de impozite.

Biserica Ortodoxă Georgiană nu a participat, alături de Patriarhia Antiohiei, Biserica Ortodoxă Rusă și Biserica Ortodoxă Bulgară, la Sfântul și Marele Sinod al Bisericii Ortodoxe din Creta (2016). După ce Sfântul Sinod georgian a fost inițial de acord cu documentele sinodale și a stabilit în 25 mai 2016 delegația care urma să participe la întâlnirea din Creta, cu câteva zile înaintea deschiderii sinodului, în ședința din 10 iunie 2016, s-a luat decizia ca Biserica Georgiei să nu mai participe la lucrări. În ambele ședințe s-au adus critici la trei dintre cele șase documente aflate pe ordinea de zi a sinodului, propunându-se îmbunătățiri. Cercetătorii georgieni deschiși dialogului panortodox și intercreștin au criticat această decizie, arătând că prin retragerea Bisericii Ortodoxe Georgiene din forurile ecumenice, dublată de o izolare teologică în ultimele decenii, aceasta nu a reușit să intre într-un dialog teologic real și constructiv nici cu celelalte Biserici Ortodoxe.

Astăzi, Biserica Ortodoxă Georgiană, care numără aproximativ 3,5 milioane de credincioși, este condusă de catolicosul-patriarh Ilia al II-lea (ales în anul 1977). În anul 2004 a fost sfințită în Tbilisi Catedrala Sfintei Treimi (Sameba), care are o înălțime de 85 de metri și o capacitate de 15.000 de credincioși, reprezentând una dintre cele mai mari biserici ortodoxe din lume. Pe terenul învecinat catedralei se află reședința catolicosului-patriarh Ilia al II-lea, o mănăstire și un seminar teologic. Catedrala Sameba încorporează toată istoria și demnitatea poporului

georgian, adăpostind icoane de nepreţuită valoare şi alte podoabe de cult, şi reprezentând unul dintre cele mai importante locuri de pelerinaj ale Georgiei, pe lângă mormântul Sfintei Nina, aflat în partea de est a ţării, aproape de graniţa cu Azerbaidjanul, ca un stâlp duhovnicesc puternic de apărare a Ortodoxiei din Georgia şi Europa. În reprezentarea din icoane, o recunoaştem pe Sfânta Nina prin faptul că poartă în mână o Sfântă Cruce din lemn de viţă de vie, ale cărei braţe sunt legate chiar cu propriul păr. Această cruce este păstrată astăzi în Catedrala Sioni din Tbilisi, fiind unul dintre cele mai importante odoare sfinte ale poporului georgian, la umbra şi cu puterea căruia acesta şi-a trăit propria istorie creştină.

XIII.8. Cultura teologică georgiană: limba şi traducerile Sfintei Scripturi

Originea limbii georgiene, încadrată în familia limbilor ibero-caucaziene, a rămas până astăzi o enigmă nedeplin dezlegată de către cercetători. Alfabetul georgian este atestat arheologic prin inscripţii începând din secolul al V-lea d.Hr., ipoteza cea mai susţinută fiind aceea a dezvoltării lui din cel armean creat de Mesrop la începutul aceluiaşi secol. Având în vedere încreştinarea consecutivă a celor două ţări în secolul al IV-lea şi nevoia de a crea o scriere proprie în care să fie traduse *Sfânta Scriptură* şi cărţile liturgice, ipoteza aceasta este cea mai plauzibilă. Prima formă de scriere georgiană este numită „scrierea preoţească" (*hucuri*), în vigoare între secolele V-XI, fiind redactată cu majuscule, iar cea de-a doua este numită „scrierea războinicilor" (*mhedruli*). Alfabetul are 38 de litere, păstrând ordinea celui grec, iar literele noi sunt adăugate la final. Între secolele V-XVI, textele au fost scrise de mână, iar de la începutul secolului al XVII-lea (1629), tiparul a pătruns şi în Georgia, înlocuind manuscrisele.

Manuscrisele georgiene reprezintă documente foarte valoroase pentru întreaga creştinătate, datorită vechimii şi numărului lor. S-au

păstrat până astăzi peste 10.000 de manuscrise, dintre care 8.000 sunt păstrate și cercetate la *Institutul Manuscriselor* din Tbilisi, iar alte 700, la Kutaisi. Datorită istoriei, mulți georgieni, care au fost siliți să aleagă calea exilului, au luat cu ei manuscrise, iar acestea se păstrează astăzi în multe locuri: la Sankt Petersburg se află peste 500 de manuscrise georgiene, multe luate din țară în timpul stăpânirii țariste sau a ocupației sovietice. Monahii georgieni au purtat, redactat și tradus manuscrise în georgiană în diferite locuri, astfel că la Mănăstirea Sinai se află 86 de manuscrise georgiene, între care o psaltire pe papirus din secolele VII-VIII.

Literatura georgiană începe în secolul al V-lea și este exclusiv religioasă până în secolul al XI-lea, constând în primă fază din traduceri din limbile armeană, siriacă și greacă. Din secolul al VI-lea datează primele scrieri originale georgiene, care sunt în special acte martirice și vieți ale sfinților georgieni. Imnografia bisericească a început în secolul al X-lea și a cunoscut o mare înflorire în secolele XII-XIII, prin autori precum Ioan de Anca, Ioan Savteli și catolicosul Arsen Bulmaisimisdze.

Traducerea *Sfintei Scripturi* în limba georgiană a început deja în secolul al V-lea, dar abia în secolul al XI-lea Giorgi Mtacmideli (1014-1066) a realizat o primă ediție completă a celor patru Evanghelii și a Psaltirii. Așadar, Biserica Georgiei nu a posedat o Biblie complet tradusă în limba proprie în primul mileniu creştin. Cel mai complet manuscris cu cărțile *Sfintei Scripturi* în georgiană se păstrează la Sf. Munte Athos și datează din anul 978, dar din acesta lipsesc mai multe cărți ale Vechiului Testament, iar dintre cele traduse, multe nu sunt complete. Abia în anul 1743 s-a tipărit prima *Biblie* integrală în limba georgiană, la o tipografie în apropiere de Moscova, pe cheltuiala prințului Bakar, fiul regelui Vahtang al VI-lea (1703-1737). Cu toate acestea, textul *Sfintei Scripturi* se bucură în conștiința georgienilor de o valoare neprețuită, întrecând în valoare toate celelalte cărți cu texte sfinte, așa cum reiese dintr-o mențiune făcută în viața Sf. Grigorie Handzta (†861): „Acesta știa pe de rost cărțile *pecetluite* ale Noului

Testament și multe cărți ale Vechiului Testament, în timp ce cuvintele *nepecetluite* ale Sfinților Părinți îi curgeau fără număr din gură".

Națiunea și credința ortodoxă au format un tot unitar în istoria Georgiei. Acest aspect se poate observa în calendarul bisericii georgiene, care în ultima perioadă a canonizat foarte mulți sfinți, depășind rigoarea de analiză necesară pentru modul în care aceștia au mărturisit credința, după părerea unor cercetători georgieni moderni. Până în secolul al XIX-lea existau în calendar 59 de sfinți georgieni, bineînțeles alături de ceilalți sfinți comuni bisericilor ortodoxe. Din acest secol, odată cu anexarea țării la Imperiul Rus, se poate observa o schimbare de atitudine, prin imitarea Bisericii Ortodoxe Ruse, trecându-se la canonizarea și trecerea în calendar a nenumărate persoane din cercurile bisericești și lumești, regi, principi, războinici, patrioți, a căror mărturisire a credinței și viață duhovnicească nu pot fi mereu probate sau în unele cazuri sunt chiar îndoielnice. Astfel, calendarul a fost completat în ultimele două secole cu sute de noi sfinți. S-a introdus în calendar chiar și o sărbătoare a limbii georgiene, numită *„Laudă și slavă limbii georgiene"*, fiind prăznuită în Sâmbăta lui Lazăr, înainte de Florii. Într-o poezie mistică, ce a stat la baza acestei sărbători, se spune, printre altele, că limba georgiană va judeca toate celelalte limbi ale pământului la învierea de obște. Această tendință naționalistă, de a pune identitatea națională georgiană deasupra ortodoxiei universale, a fost criticată de renumiți savanți georgieni, care au purtat și un dialog critic cu reprezentanți ai Academiilor Teologice și ai Patriarhiei, în urma căruia canonizările și trecerea în calendar a acelor persoane pentru care nu există argumente și dovezi clare a fost uneori stopată, iar alteori încetinită.

Cultura teologică georgiană este sprijinită astăzi de două *Academii Teologice*, una în Tbilisi, iar cealaltă în Kutaisi, pregătirea primă a teologilor și preoților georgieni fiind realizată în șase seminarii teologice din întreaga țară. Georgia este singura țară din fosta Uniune Sovietică în care a fost introdusă ora de religie în școlile de stat, ceea ce a condus în ultimele decenii la o transmitere reflectată a tradiției ortodoxe în rândul familiilor creștine.

XIII.9. Monahismul georgian

Monahismul georgian are un element distinctiv, și anume faptul că monahii nu trăiesc doar ca eremiți retrași în munți sau statornici în mănăstiri, ci au urmat modelul lui Hristos, nelegându-se întru totul de o patrie pământească. Viața monahală asumată ca o călătorie trecătoare pe pământ, o caracteristică moștenită în parte din monahismul sirian care a influențat puternic cultura monahală georgiană, a condus la răspândirea călugărilor georgieni în întregul Orient Apropiat, Asia Mică și Estul Europei. În aceste locuri au trăit alături de alți monahi ortodocși, iar adesea georgienii și-au construit propriile mănăstiri, susținute de-a lungul istoriei de regii Georgiei. Monahismul georgian a practicat neîncetat un schimb de daruri, dăruind mereu altor biserici din Orient, dar și îmbogățindu-se din spiritualitatea și valorile acestora. Dacă renumiții monahi Evagrie Ponticul (secolul al IV-lea) – asumat de georgieni ca un conațional de-al lor, născut pe malul Mării Negre – și Petru Ivireanul (secolul al V-lea) au dus învățăturile ascetice din regiunea Caucazului până în Siria, Țara Sfântă sau Egipt, nu mai puțin celebrii „13 monahi sirieni" au venit în Georgia la jumătatea secolului al VI-lea, reorganizând viața monahală și stabilind ca normativă forma de viață chinovială pentru mănăstirile Georgiei.

Acest tip de „pelerinaj" monahal a fost determinat, de asemenea, de istoria zbuciumată a Georgiei, marcată de nenumărate invazii și distrugeri ale mănăstirilor, care i-au obligat pe mulți monahi să caute adăpost și liniștea necesare pentru rugăciune și asceză la alte popoare ortodoxe ale lumii creștine. Astfel, întâlnim deja în primul mileniu creștin monahi georgieni în Țara Sfântă, Peninsula Sinai, Siria, Cipru, în Olimpul Bitiniei din Asia Mică și în Constantinopol. În anul 980 a fost ridicată cea mai importantă, influentă și cunoscută vatră monahală georgiană din lume, în Muntele Athos, sub numele de Mănăstirea Iviron (sau a georgienilor), cu sprijinul unui demnitar regal de la curtea regelui David I. Aceasta a fost condusă de primii doi egumeni *Eftimie* (†1028) și *Gheorghe* (†1065), care au fost activi, de asemenea, ca traducători și

scriitori. O altă caracteristică a monahilor georgieni a fost aceea de a încerca, din locurile creștine în care se aflau și din mijlocul popoarelor care le-au acordat protecție și sprijin, să ajute Biserica-mamă cu scrieri, traduceri sau tipărituri necesare cultului și culturii creștine din Georgia. Chiar cei doi egumeni athoniți amintiți au tradus mai multe cărți grecești în georgiană, inaugurând o nouă fază a literaturii lor naționale, pe care au orientat-o mult mai mult în mileniul al doilea spre Constantinopol, după o lungă influență a Ierusalimului în primul mileniu, în special până la cucerirea arabă a acestuia în anul 638. În Mănăstirea Iviron se păstrează până astăzi poate cea mai renumită icoană a Sfântului Munte, Maica Domnului Portaitissa (apărătoarea porții), o icoană de tip Hodighitria (arătătoarea căii), care, după tradiția athonită, ar proveni de la o văduvă din Constantinopol care, în timpul iconoclasmului, ar fi pus icoana pe mare, pentru a nu fi distrusă. Icoana a ajuns 200 de ani mai târziu pe malul răsăritean al Muntelui Athos, de unde a fost recuperată în jurul anului 1004 de către călugării georgieni de la Mănăstirea Iviron, iar copiile ei sunt răspândite astăzi în toată lumea ortodoxă.

În secolul al XI-lea s-au dezvoltat, de asemenea, mai multe mănăstiri georgiene în jurul Antiohiei în Siria, în care au trăit și activat renumiți monahi traducători de lucrări teologice în limba georgiană, precum Gheorghe și Efrem. Opera lor de traducere a fost sprijinită și din vest, din Mănăstirea georgiană Petriconi (astăzi Baskovo), întemeiată în actuala Bulgarie de către marele domestic bizantin Grigorie Pakurianos (1083-1084). De aici, monahul georgian Ioan (†1125), care studiase Teologia și Filosofia la Constantinopol sub îndrumarea lui Mihail Psellos și Ioan Italos, a realizat traduceri de opere teologice și filosofice foarte elevate în limba georgiană, creând pentru prima oară o terminologie filosofică în georgiană, care a marcat limba și cultura vreme de mai multe secole după aceea.

Începând cu secolul al XII-lea, odată cu începutul așa-numitei „Epoci de aur" a istoriei și culturii georgiene, au fost construite multe mănăstiri pe teritoriul Georgiei, între ele remarcându-se cea din Gelati și cea din Ikalto, care au contribuit prin propriile academii mănăstirești

la dezvoltarea culturii creștine din Georgia. Mănăstirea Kintsvisi este de asemenea renumită pentru vechea biserică închinată Sfântului Nicolae din secolul al XIII-lea, existentă până astăzi. Vremurile tulburi din secolele următoare, marcate de invaziile selgiucidă și mongolă, iar apoi de frecventele atacuri ale perșilor și otomanilor, au adus cu ele și distrugerea multora dintre mănăstirile georgiene. Antim Ivireanul, mitropolitul Țării Românești (1708-1716), originar din Georgia și întemeietor al Mănăstirii Antim din București, a jucat un rol determinant în introducerea limbii române și în cult și a tipărit, de asemenea, cărți pentru Orientul creștin lipsit de posibilitatea tiparului sub stăpânirea musulmană. În secolele de stăpânire rusească și apoi sovietică, viața monahală georgiană a continuat, cu toate că multe mănăstiri au fost distruse după intrarea sovieticilor în Georgia în 1921. După anul 1991 au fost refăcute multe biserici și așezăminte mănăstirești, viața monahală cunoscând o nouă înflorire. Viețile celor mai importanți monahi și sfinți georgieni au fost adunate într-un *Pateric Georgian*, publicat de către Mănăstirea Paraklitou din Sfântul Munte Athos și tradus în anul 2004 în limba română.

Bibliografie

În limba română: Christine CHAILLOT (coord.), *Biserica Ortodoxă din Europa de Est în secolul XX*, trad. Liliana Donose Samuelsson, Ed. Humanitas, București, 2011; Nicolae CHIFĂR, *Istoria Creștinismului*, vol. II, Ed. Universității „Lucian Blaga", Sibiu, 2008; P. CONSTANTINESCU-IAȘI, „Din relațiile culturale româno-gruzine", în: *Studii și Articole de Istorie*, 2/1957; Epifanie NOROCEL, „Istoricul Bisericii georgiene și relațiile ei cu Biserica românească", în: *MMS*, 9-10/1967; *Patericul georgian*, trad. Doru Ionuț Vasile și Cristian Spătărelu, Ed. Cartea Ortodoxă/Ed. Egumenița, Galați, 2004. Ioan RĂMUREANU, Milan ȘESAN, Teodor BODOGAE, *Istoria bisericească universală*, vol. II, Ed. IBMBOR, București, 1993; Dietmar W. WINKLER, Klaus AUGUSTIN, *Bisericile din Răsărit. O scurtă prezentare*, Ed. Arhiepiscopiei Romano-Catolice de București, București, 2003.

În limbi străine: Julius ASSFALG, David MARSHALL Lang, „Georgien", în: *Theologische Realenzyklopädie*, vol. 12, 1984; J. ASSFALG, Paul KRÜGER, *Kleines Wörterbuch des Christlichen Orients*, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 1975; J. ASSFALG, „Georgien", în: *Lexikon für Theologie und Kirche*, vol. 4, 1995; Michael KOHLBACHER, „Die Georgische Orthodoxe Kirche", în vol. *Die orthodoxen Kirchen der byzantinischen Tradition*, Thomas BREMER et al. (eds), Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 2013; Erich BRYNER,

Die Ostkirchen vom 18. bis zum 20. Jahrhundert, Evangelische Verlagsanstalt, Leipzig, 1996; Hans-Dieter DÖPMANN, *Die orthodoxen Kirchen in Geschichte und Gegenwart*, Peter Lang Verlag, Frankfurt am Main, ²2010; Tamara GRDZELIDZE, Martin GEORGE, Lukas VISCHER (eds), *Witness Through Troubled Times: A History of the Orthodox Church of Georgia, 1811 to the Present*, Bennett & Bloom, Londra, 2006; *Georgian Monks on Mount Athos: Two Eleventh Century Lives of the Hegoumenoi of Iviron*, trad. și introd. Tamara Grdzelidze, Bennett & Bloom, Londra, 2009; Wolfgang HAGE, *Das orientalische Christentum*, Kohlhammer Verlag, Stuttgart, 2007; Peter HAUPTMANN, „Unter dem Weinrebenkreuz der heiligen Nino", în: *Kirche im Osten*, 17/1974; Lothar HEISER, *Die georgische orthodoxe Kirche und ihr Glaubenszeugnis*, Paulinus-Verlag, Trier, 1989; K. KEKELIDZE, *Geschichte der kirchlichen georgischen Literatur*, Michael TARCHNISVILI, J. ASSFALG (eds), Biblioteca Apostolica Vaticana, Vatican, 1955; Hermann KINDER, Werner HILGEMANN, Manfred HERDT, *Atlas Weltgeschichte. Von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Deutscher Taschenbuch Verlag, München, 2006; Ioan-Vasile LEB, Konstantin NIKOLAKOPOULOS, Ilie URSA (eds), *Die Orthodoxe Kirche in der Selbstdarstellung. Ein Kompendium*, LIT Verlag, Berlin, 2016; Jean-Marie MAYEUR, *Die Geschichte des Christentums*, vol. 13: *Krisen und Erneuerung (1958-2000)*, T. BREMER et al. (eds), Herder Verlag, Freiburg/Basel/Viena, 2002; Nugzar PAPUASHVILI, *Aus der jüngsten Vergangenheit der Georgischen Orthodoxen Kirche – Die Erneuerung der Autokephalie und die Reformen*, Verlag „Universal", Tbilisi, 2012; Ilma REISSNER, *Georgien. Geschichte – Kunst – Kultur*, Herder Verlag, Freiburg im Breisgau, 1989; I. REISSNER, *Georgien, Goldenes Vlies und Weinrebenkreuz*, Verlag Der christliche Osten, Würzburg, 1998; Nino SAKVARELIDZE, „Die Stellungnahme der Georgischen Kirche zur Panorthodoxen Synode", în: *Orthodoxes Forum*, 31/2017.

CAPITOLUL XIV

BISERICA CIPRULUI DIN SECOLUL AL XI-LEA PÂNĂ ASTĂZI*

Biserica Ciprului (*Εκκλησία τῆς Κύπρου*) este o Biserică de origine apostolică, având-u-i ca întemeietori pe Sf. Apostol Pavel și pe Sfântul Barnaba, cel din urmă fiind originar din această insulă. Deoarece în epoca romană insula Cipru făcea parte din prefectura Orientului, care avea capitala la Antiohia Siriei, pe perioada primelor patru secole ale erei creștine Biserica Ciprului a stat sub jurisdicția Bisericii Antiohiei. La Sinodul al III-lea Ecumenic (Efes, 431), prin *Canonul 8*, această Biserică a primit statutul de autocefalie. Epoca bizantină (330-1192) a fost nu numai cea mai lungă dintre perioadele în care se împarte istoria Bisericii Ortodoxe din Cipru, dar și una dintre cele mai înfloritoare din viața acesteia. În această perioadă, mai ales în secolul al VII-lea, insula a fost invadată și devastată în mai multe rânduri de arabi, astfel că în anul 688 s-a produs un exod în masă al cprioților, care, ajutați fiind de împăratul bizantin Justinian al II-lea (685-695, 705-711), s-au așezat în regiunea *Helespontului* (denumirea antică a strâmtorii Dardanele). Aici, împăratul bizantin a înființat un oraș numit *Nea Justinianopolis*, unde ciprioții au rămas câțiva ani și unde și-au ales un nou arhiepiscop cu numele de Ioan. Prin *Canonul 39* al Sinodului Quinisext (691-692), care s-a desfășurat tocmai în perioada exilului cipriot, au fost recunoscute scaunului de *Nea Justinianopolis* aceleași drepturi pe care le avea de la

* Capitol elaborat de Pr. prof. dr. Viorel Ioniță.

început întâistătătorul Bisericii Ciprului. Astfel, după întoarcerea acasă a cComprioților din Helespont, la începutul secolului al VIII-lea, întâistătătorii acestei Biserici au păstrat până astăzi titlul de *Arhiepiscop al Noii Justiniane și al întregului Cipru*. Pe parcursul celui de-al doilea mileniu creștin, destinul Bisericii Ciprului a fost direct legat de situația politică a insulei, astfel că istoria acestei Biserici se împarte în următoarele patru perioade: 1. Perioada stăpânirii francilor sau a latinilor (1192-1571); 2. Perioada stăpânirii otomane (1571-1878); 3. Perioada stăpânirii engleze (1878-1960); 4. Perioada Republicii cipriote (din 1960 până astăzi).

XIV.1. **Perioada stăpânirii francilor sau a latinilor (1192-1571)**

De la sfârșitul secolului al XI-lea, mai precis începând cu Prima Cruciadă (1096-1099), cruciații au încercat în mai multe rânduri să ocupe insula Cipru, dar fără succes. În schimb, pe parcursul Cruciadei a doua (1147-1149), aceștia au cotropit și au jefuit insula, plecând apoi spre Locurile Sfinte. În anul 1190, în timpul Cruciadei a treia (1189-1192), regele englez Richard Inimă de Leu (1189-1199) a cucerit insula Cipru și a confiscat jumătate din averea locuitorilor, folosind această insulă ca bază de aprovizionare pentru expedițiile menite să elibereze Locurile Sfinte de sub stăpânirea musulmană. În urma unei revolte nereușite a ciprioților, regele englez a hotărât să plece din insulă și să o vândă ordinului templierilor. Având nevoie de bani și concentrându-se asupra Locurilor Sfinte, la rândul lor templierii au vândut insula fostului rege al Ierusalimului, Guy de Lusignan, care a fost proclamat rege al Ciprului în anul 1192, domnind aici până la moartea sa în anul 1194 și punând bazele dinastiei de Lusignan.

Începând din anul 1196, francii au instituit în Cipru o ierarhie romano-catolică menită să înlocuiască ierarhia ortodoxă. Astfel, cei patru ierarhi ortodocși, respectiv arhiepiscopul Ciprului, cu reședința la Nicosia, și cei trei mitropoliți de Paphos, Limassol și Ammohostos au fost cu timpul alungați din reședințele lor, iar locul lor a fost luat de

ierarhi latini. Arhiepiscopii ortodocși care au păstorit Biserica Ciprului în prima parte a stăpânirii france în insulă – *Sofronie al II-lea* (1191-1209), *Isaia* (1209-1222), *Neofit* (1222-1251), *Gheorghe al II-lea* (1251-1254) și *Gherman* (1254-1260) – s-au străduit să apere drepturile Bisericii lor, în fața asupririi latinilor. În acest sens, arhiepiscopul Isaia a criticat dominația latină și a plecat la Constantinopol pentru a primi ajutor în favoarea Bisericii sale, fapt pentru care i s-a interzis de către latini întoarcerea în Cipru. De asemenea, urmașul său, arhiepiscopul Neofit, a refuzat să se supună primatului romano-catolic, de aceea a fost alungat din insultă, stabilindu-se în Asia Mică. În această perioadă, nu numai ierarhii, ci și preoții și călugării ortodocși s-au ridicat împotriva asupririi latine.

Unul dintre actele cele mai crunte ale stăpânirii latine în Cipru a fost închiderea și torturarea vreme de trei ani a unui număr de 13 călugări din Mănăstirea Kantara, care au refuzat să renunțe la credința lor ortodoxă, în anul 1231 aceștia fiind arși de vii. Astfel de acte barbare, în loc să îi înfricoșeze pe ciprioți, i-au îndârjit și mai tare împotriva stăpânirii latine, în rezistența lor aceștia fiind îndemnați și prin două scrisori adresate lor de către patriarhul ecumenic Gherman al II-lea (1223-1240). Impresionat de suferințele la care era supusă populația ortodoxă a insulei, patriarhul Gherman a adresat o scrisoare și papei Grigorie al IX-lea (1227-1241), prin care denunța persecuțiile latinilor împotriva acesteia. În răspunsul său, papa preciza că situația din Cipru este datorată despărțirii bisericilor și propunea ca ortodocșii să se întoarcă la catolicism și să se supună latinilor. Cu câtva timp înainte de anul 1260, arhiepiscopul Gherman, împreună cu trei episcopi sufragani lui, a plecat la Roma, pentru a prezenta un protest direct papei Alexandru al IV-lea (1254-1261) în legătură cu oprimarea lor de către latini. Aceste intervenții au avut drept urmare o oarecare îmbunătățire a situației ciprioților ortodocși, dar de scurtă durată, căci după moartea arhiepiscopului Gherman, în anul 1260, demnitatea de arhiepiscop al Bisericii Ortodoxe din Cipru a fost desființată, fiind suprimată și autocefalia acestei Biserici, care a fost complet supusă ierarhiei latine.

Pe parcursul secolului al XV-lea, situația ortodocșilor cuprioți s-a ameliorat în urma căsătoriei regelui franc Ioan al II-lea al Ciprului (1432-1458), cu Elena Paleologhina, fiica lui Teodor al II-lea Paleologul (1407-1443), despot de Moreea și duce al Spartei, al doilea fiu al împăratului bizantin Manuel al II-lea Paleologul (1391-1425). Astfel, atât regina Elena, cât și fiica acesteia, Carlotta, care a domnit singură în Cipru între anii 1458 și 1464, s-au străduit să îmbunătățească situația populației ortodoxe a regatului.

În timpul reginei *Catarina Cornaro*, văduva regelui Iacob al II-lea (1463-1473), ultimul conducător latin propriu-zis al Ciprului, regentă a fiului său Iacob al III-lea (1473-1474) și apoi singură suverană a regatului vreme de 15 ani (1474-1489), insula a fost cedată venețienilor, care au stăpânit-o până în anul 1571, când aceasta a fost ocupată de către turci. Întreaga perioadă de dominație a latinilor în insula Cipru a fost pentru ciprioți, și mai ales pentru Biserica Ortodoxă de aici, o perioadă de grele încercări. Acestea erau cauzate atât de jaful și impozitele mari la care erau supuși ciprioții, cât și de faptul că francii înființaseră o Biserică Latină ce era favorizată în detrimentul Bisericii Ortodoxe a localnicilor. Cu toate acestea, ciprioții nu și-au pierdut credința lor, rămânând statornici în tradiția ortodoxă.

În ciuda situației dificile pentru Biserica Ortodoxă din Cipru pe parcursul dominației latinilor, cultura și spiritualitatea ortodoxă au continuat să se dezvolte. În această perioadă s-a dezvoltat în continuare viața monahală, mai ales în mănăstirile „Sfântul Gheorghe" și „Sfântul Ioan" din Pipe. Cu privire la cultura teologică ortodoxă din această perioadă, îl amintim pe *Sf. Neofit Zăvorâtul* (1134-1220), autor al unui număr impresionat de predici, comentarii la unele cărți ale Sfintei Scripturi și cuvântări de laudă (*Enkomioane*) la unii sfinți ciprioți. De remarcat este scrierea sa intitulată *Despre grozăviile petrecute în țara Ciprului*, în care descrie suferințele ciprioților din partea asupritorilor latini în a doua jumătate a secolului al XII-lea. Un alt reprezentant al culturii cipriote ortodoxe din această perioadă a fost *Georgios Lapithis*, care a trăit în secolul al XIV-lea și de la care s-a păstrat un poem intitulat *Versuri politice*

improvizate pentru auzul comun. De asemenea, tot acum s-a remarcat și istoricul *Leontios Machairas*, trăitor la sfârșitul secolului al XIV-lea și care a scris o *Descriere a plăcutei țări a Ciprului care se cheamă cronică*, în care descrie viața ortodocșilor ciprioți de la vizita Sfintei Elena în Cipru, în secolul al IV-lea, până la începutul stăpânirii latine în insulă.

XIV.2. **Perioada stăpânirii otomane (1571-1878)**

În perioada stăpânirii otomane, Biserica Ortodoxă din Cipru a trecut prin cele mai mari încercări din istoria sa. La început, când otomanii au ocupat insula în anul 1571, ciprioții au întâmpinat cu simpatie armatele sultanului Selim al II-lea (1566-1574), sperând să scape de opresiunea latină, dar nebănuind că intrau sub o stăpânire mult mai cruntă. Unii dintre arhiepiscopii ciprioți din această perioadă – *Timotei I* (1572-1578), *Veniamin* (1600-1604), *Hristodul I* (1606-?) și *Nichifor* (1640-1674) – au făcut pe rând apel la regele Filip al II-lea al Spaniei (1556-1598), la Carol Emmanuel I de Savoia (1580-1630), la regele Filip al III-lea al Spaniei (1598-1621) și la Carol Emmanuel al II-lea de Savoia (1638-1575), pentru a obține eliberarea ciprioților de sub jugul otoman. Aceste tratative diplomatice nu numai că nu au dus la niciun rezultat concret, ci au înrăutățit situația sultanii înăsprind măsurile împotriva ciprioților. Astfel, abia în anul 1660, a fost pentru prima dată recunoscut oficial un arhiepiscop al Ciprului, în persoana arhiepiscopului *Nichifor*, care a primit de asemenea demnitatea de etnarh, devenind astfel atât căpetenia religioasă supremă, cât și conducătorul național al ciprioților ortodocși. Prin această demnitate, arhiepiscopul cipriot răspundea de organizarea vieții religioase a ortodocșilor și era responsabil în fața autorităților otomane pentru orice neorânduială produsă în sânul grupării etnice al cărei etnarh era. Prin această recunoaștere a fost restabilită autocefalia Bisericii Ortodoxe din Cipru, care fusese anulată de către latini.

Cele mai multe greutăți cu care s-au confruntat ciprioții ortodocși în această perioadă au venit din partea guvernatorilor otomani ai insulei.

De aceea, mai mulți dintre arhiepiscopii Bisericii Ciprului, de la sfârșitul secolului al XVII-lea până la începutul secolului al XIX-lea, printre aceștia numărându-se *Iacob I* (1691-1692), *Iacob al II-lea* (1710-1718), *Silvestru* (1718-1734), *Filotei* (1734-1745, 1745-1759) și *Hrisant* (1767-1810), au plecat la Istanbul pentru a solicita Înaltei Porți ameliorarea situației cipriotilor asupriți de către guvernatorii locali. Aceste intervenții au adus adesea mai multe necazuri ierarhilor cipriotí, care au fost exilați sau li s-a interzis întoarcerea în insulă. Suferințele ortodocșilor din Cipru au culminat în anul 1821 cu moartea martirică a unui număr de 486 de ierarhi, preoți și laici, în frunte cu arhiepiscopul *Ciprian* (1810-1821) și cu cei trei mitropoliți de atunci, Hrisantos de Paphos, Meletie de Kition și Laurențiu de Kyrenia, acuzați că ar fi sprijinit mișcarea de eliberare a Greciei de sub stăpânirea otomană (Eteria). Revoluționarii greci, deși aveau legături cu ierarhii ciprioți, inclusiv cu arhiepiscopul Ciprian, care îi sprijinise cu bani, nu au întreprins nicio acțiune de răscoală a cipriotilor împotriva autorității otomane. Istoricul Georgios Kipiadis a consemnat numele tuturor celor uciși pentru credința creștină în urma acestui masacru, precum și locul dimpreună cu felul în care au fost aceștia martirizați.

În luna decembrie a anului 1821 au fost hirotoniți, de către trei ierarhi din Patriarhia Antiohiei, noi ierarhi în locul celor martirizați, și anume arhiepiscopul *Ioachim* (1821-1824) și mitropoliții Panaretos de Paphos, Leontie de Kition și Damaschin de Kyrenia.

Și pe parcursul secolului al XIX-lea, ierarhii greci au făcut apel la Înalta Poartă pentru a fi ușurați de împilarea guvernatorilor locali. Astfel, arhiepiscopul *Panaretos* (1827-1840), fost mai întâi mitropolit de Paphos (1821-1827), a convocat în anul 1830 o adunare a reprezentanților ciprioți, pentru a se coordona în vederea intervențiilor către autoritățile otomane, cu scopul scutirii cipriotilor de obligațiile foarte grele la care erau supuși, reușind să obțină acest lucru. În același timp, acest arhiepiscop a făcut intervenții și către șeful guvernului grec, Ioannis Kapodistrias (1828-1831), pentru a obține includerea insulei Cipru în cadrul statului grec, care se forma atunci, dar fără niciun rezultat. Urmașul arhiepiscopului Panaretos, care s-a retras într-o mănăstire unde a și

murit în anul 1842, a fost arhiepiscopul *Ioanichie* (1840-1849), ales în anul 1840, care a intervenit zadarnic la Istanbul pentru obținerea de drepturi politice în favoarea cprioților ortodocși.

Lui Ioanichie i-a urmat în scaun arhiepiscopul *Chiril I* (1849-1854), care a încercat să organizeze o răscoală a cprioților greci împotriva autorității otomane. Acesta a reușit să evite însă o confruntare, salvând viețile păstoriților săi. Lui Chiril i-a urmat arhiepiscopul *Macarie I* (1854-1865), care a obținut, la 18 februarie 1856, din partea autorităților otomane publicarea unei decizii intitulate *Hatt-ı Hümayun*, prin care se acordau de către sultan binefaceri cprioților ortodocși. În anul 1865, la Nicosia a izbucnit o epidemie de ciumă, căreia i-a căzut victimă și arhiepiscopul Macarie I. Ultimul arhiepiscop de sub stăpânirea otomană a Ciprului a fost *Sofronie al III-lea* (1865-1900), care, în anul 1871, a fost avut în vedere pentru demnitatea de patriarh ecumenic, dar care a fost însă înlăturat de pe lista de candidați de către Înalta Poartă.

Viața culturală și spirituală din Cipru s-a dezvoltat mai ales pe parcursul secolului al XIX-lea. Arhiepiscopul Panaretos a reînființat în anul 1830 *Școala grecească* din Nicosia, care fusese închisă, iar arhiepiscopul Macarie I a reorganizat această școală și a înființat, în anul 1857, un pension de fete, tot la Nicosia. De asemenea, acest ierarh a construit și marele palat sinodal, precum și încăperile din jurul său. Totodată, arhiepiscopul Sofronie al III-lea a reorganizat activitatea pastorală a Bisericii sale, s-a îngrijit de îmbunătățirea vieții morale a credincioșilor și a înființat, în anul 1893, un gimnaziu la Nicosia, de același nivel cu gimnaziile din Grecia. În perioada stăpânirii otomane a Ciprului, un rol important în păstrarea credinței ortodoxe a cprioților l-au avut mănăstirile, mai ales cele care fuseseră întemeiate încă din perioada bizantină.

Deși turcii au transformat diferite biserici în moschei și nu au favorizat în niciun fel promovarea culturii și a spiritualității creștine, totuși mulți autori ciprioți s-au afirmat și în această perioadă. Dintre aceștia îi amintim pe *Leontios Evstratios* (1565-1600), de la care s-au păstrat mai multe scrisori, pe ieromonahul *Mathaios Galatianos*, care a trăit în prima jumătate a secolului al XVII-lea și care a scris imnuri pentru sfinții

ciprioți, a corectat Mineiele pentru lunile decembrie și ianuarie, precum și Antologhionul. Merită remarcați, de asemenea, arhiepiscopul *Ilarion Kigalas* (1674-1682), care a scris diferite lucrări în limbile greacă, latină și italiană și a compus mai multe imnuri bisericești, și arhiepiscopul *Filotei* (1734-1745), autorul unei lucrări intitulate *Însemnări privitoare la Biserica cipriotilor și expunere despre privilegiile ei.* În secolul al XVIII-lea s-au remarcat ieromonahul *Hrysanthos Cipriotul*, autor de imnuri, *Efraim Atenianul*, primul director al Școlii grecești din Nicosia, ajuns apoi patriarh al Ierusalimului cu numele de Efrem al II-lea (1766-1770), arhimandritul *Ciprian* (1735-1815), care a întocmit o *Istorie cronologică a insulei Cipru.* În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, este cunoscut istoricul bisericesc *Philippos Gheorghiu*, autor al lucrării *Informații istorice privitoare la Biserica din Cipru.* Toate aceste mărturii demonstrează pe deplin faptul că, în ciuda asupririi din partea otomanilor, Biserica Ortodoxă din Cipru și-a continuat activitatea sa misionară și culturală, ajutând poporul cipriot să își păstreze credința și să își conserve identitatea sa națională.

XIV.3. **Perioada stăpânirii engleze (1878-1960)**

La data de 14 iulie 1878, Ciprul a intrat sub stăpânirea Marii Britanii, în urma semnării unui tratat între coroana britanică și sultanul Abdul-Hamid al II-lea (1876-1909), prin care insula era cedată autorităților britanice. Această schimbare a fost primită cu multă bucurie de populația cipriotă, cu speranța că, fiind vorba de o putere creștină, Marea Britanie ar putea aduce eliberarea de orice asuprire. Însă, chiar dacă dominația britanică asupra Ciprului nu a fost atât de dură ca cea otomană, nici în această perioadă cipriotii nu s-au bucurat de o deplină libertate, fiind mai ales supuși unor grele impozite. Mai mult de atât, după încheierea Primului Război Mondial (1914-1918), Marea Britanie a anexat insula Cipru, iar în anul 1925 a declarat această insulă drept colonie britanică. Situația grea în care se afla populația cipriotă a dus la răscoale împotriva

stăpânirii, așa cum a fost cazul în luna octombrie a anului 1931, când o revoltă populară cipriotă a fost înăbușită în sânge de autoritățile britanice din insulă. Pe tot parcursul acestei perioade, populația cipriotă, sub conducerea Bisericii Ortodoxe, a luptat pentru dobândirea independenței politice, pe care a reușit să o obțină în anul 1960.

Primul arhiepiscop al Bisericii Ciprului din perioada stăpânirii britanice a fost *Sofronie al III-lea*, cel care păstorise Biserica sa timp de 13 ani sub stăpânire otomană. În anul 1889, arhiepiscopul Sofronie a plecat la Londra, în fruntea unei delegații cipriote, cu scopul de a interveni pe lângă guvernul britanic pentru ușurarea situației populației cipriote, fără a obține însă vreun sprijin. După moartea arhiepiscopului Sofronie în anul 1900, scaunul de arhiepiscop a rămas vacant vreme de aproape 10 ani, din cauza unor neînțelegeri interne din sânul acestei Biserici, abia în anul 1909 fiind ales arhiepiscopul *Chiril al II-lea* (1909-1916), fost mitropolit de Kyrenia și apoi de Kition. În anul 1909, acest arhiepiscop s-a îngrijit de elaborarea unui Statut al Bisericii sale în anul 1909, Statut care a fost apoi revizuit în anul 1914. Tot în această perioadă, mai precis în anul 1910, la Larnaca, în Mănăstirea „Sfântul Gheorghe", a fost înființat primul seminar pentru pregătirea clerului cipriot, seminar care a fost reorganizat în anul 1925. Arhiepiscopul *Chiril al III-lea* (1916-1933) a continuat activitatea culturală a înaintașului său, prin sprijinirea dezvoltării școlilor și prin încurajarea studiului istoriei și civilizației cipriote. Acest arhiepiscop a călătorit în două rânduri la Londra, în anii 1918, respectiv 1920, pentru a interveni pe lângă autoritățile britanice în favoarea populației cipriote. De asemenea, în anul 1929, acesta a întocmit un nou Statut pentru Biserica sa, dar care nu a fost pus în aplicare din motive politice.

În urma revoltei populare pentru eliberarea insulei din anul 1931, mitropoliții Nicodim de Kition și Macarie de Kyrenia au fost arestați și, fiind considerați drept principalii instigatori ai revoltei, au fost exilați. În același timp, autoritatea britanică a anulat toate libertățile de care se bucura Biserica Ortodoxă, interzicând chiar și tragerea clopotelor. Astfel, la moartea arhiepiscopului Chiril al III-lea, survenită în anul 1933,

scaunul de întâistătător al acestei Biserici a rămas vacant mai mulți ani, din cauza inexistenței unui Sinod în cadrul acestei Biserici, mitropoliții fiind în exil, și decretării de către autoritatea britanică a trei legi anticanonice referitoare la alegerea arhiepiscopului. Abia în 1947, după ce legile anticanonice au fost suspendate în anul 1946, a fost ales un nou arhiepiscop în persoana lui *Leontie*, fost mitropolit de Paphos, iar din anul 1933, locțiitor de arhiepiscop. Leontie a trecut la cele veșnice la numai 36 de zile de la înscăunarea sa, în locul lui fiind ales *Macarie al II-lea* (1947-1950), fost mitropolit de Kyrenia timp de 30 de ani.

Pentru a se asigura canonicitatea acestei alegeri, s-a constituit un sinod la care au fost invitați să ia parte și mitropoliții Adamantios de Pergam și Maxim de Sardes din cadrul Patriarhiei Ecumenice. Arhiepiscopul Macarie al II-lea a reorganizat seminarul teologic în anul 1949, pe care l-a mutat la Nicosia, dându-i numele „Sfântul Barnaba". La 15 ianuarie 1950, Biserica Cipriotă a organizat un plebiscit, în urma căruia majoritatea populației grecești din insulă s-a declarat în favoarea unirii Ciprului cu Grecia. Mitropolitul Ciprian de Kyrenia a plecat în fruntea unei delegații pentru a transmite rezultatul plebiscitului unionist guvernului grec, guvernului britanic și Organizației Națiunilor Unite. Între timp, arhiepiscopul Macarie al II-lea a murit, iar în locul lui a fost ales mitropolitul de Kition, sub numele de *Macarie al III-lea Mouskos* (1950-1977), care a continuat strădaniile în vederea obținerii independenței de stat a insulei, devenind în anul 1960 primul președinte al statului cipriot independent – *Republica Cipru.*

În perioada stăpânirii britanice în Cipru, cultura și spiritualitatea ortodoxă au cunoscut o perioadă de renaștere și înflorire. În această perioadă s-a dezvoltat presa bisericească, prin apariția primului periodic creștin, *Apostolul Barnaba*, publicat de preotul Ioannis Makulis, începând din anul 1901. De asemenea, începând din anul 1911, Harilaos Papaioanu a editat periodicul *Lumina* (*Fos*), iar mitropolitul Meletie Metaxakis de Kition, periodicul *Vestitorul bisericesc* (*Ekklesiastikos Kiryx*). Acest mitropolit, care a păstorit în Cipru vreme de 8 ani (1910-1918), este unul dintre cei mai de seamă ierarhi greci din prima jumătate

a secolului al XX-lea (pentru mai multe detalii, a se vedea subcapitolul IV.5.). Din această perioadă, se cuvine să amintim și editarea periodicilor *Iubirea* (1940), *Speranța* (1943) și *Renașterea creștină* (1944). Biserica din Cipru a susținut, de asemenea, editarea periodicelor *Ciprul elen* (1949), *Tribuna bisericească* (1954) și *Viața bisericească* (1959). Toate aceste titluri exprimă în mod clar un program de redeșteptare națională ortodoxă. În această perioadă s-au afirmat și o seamă de teologi ciprioți, care au publicat în toate domeniile teologiei, dintre care îi amintim pe arhimandritul *Hipolit Mihailidis* (1881-1960), autor de lucrări privind istoria teologiei ortodoxe, pe *Loizos Filipu* (1885-1950) și pe *Ioannis Tsiknopulos* (1897-1972), care au publicat lucrări referitoare la istoria Bisericii Ciprului.

XIV.4. Perioada Republicii Cipru și situația actuală

În urma strădaniilor de obținere a independenței Ciprului, întreprinse mai ales de către Biserica Ortodoxă din insulă, la 11 februarie 1959 a fost semnat la Zürich, în Elveția, un acord între Grecia și Turcia privind această problematică. De asemenea, la data de 19 februarie a aceluiași an, la *Lancaster House* din Londra a fost semnat un al doilea acord, între Turcia, Grecia, Marea Britanie și comunitatea cipriotă, care punea bazele independenței de stat a acestei insule. Comunitatea cipriotă era atunci formată din două grupări etnice, una majoritară a ciprioților greci, condusă la Londra chiar de către arhiepiscopul Macarie al III-lea, și o alta a ciprioților turci, care s-au stabilit în insulă mai ales în perioada dominației otomane și care era reprezentată la Londra prin doctorul Fazıl Küçük. Astfel, insula Cipru a devenit republică la data de 16 august 1960, iar arhiepiscopul Macarie al III-lea a fost ales președinte al noului stat independent, continuând să exercite și funcția de arhiepiscop al Bisericii de aici. În urma acestui măreț eveniment a început ultima perioadă din istoria Ciprului și a Bisericii sale, cea în care insula a devenit pentru prima dată în istoria sa un stat independent. Cea mai

mare problemă cu care s-a confruntat Republica Cipru, de la început și până astăzi, a fost creată de tensiunile dintre cele două grupări etnice din insulă, mai ales că unii ciprioți greci doreau să vadă statul lor încorporat Republicii Elene, tendință care producea temeri în sânul comunității cipriote turce, orientată tot mai mult spre Turcia.

Arhiepiscopul Macarie al III-lea s-a străduit să mențină echilibrul dintre cele două comunități cipriote, dar din nefericire situația s-a agravat în urma unor confruntări interne. Susținuți de junta militară care a acaparat puterea în Grecia începând din anul 1967, cei trei mitropoliți ai Bisericii Ciprului de atunci, Ghenadie de Paphos, Antim de Kition și Ciprian de Kyrenia, au cerut arhiepiscopului Macarie al III-lea, la 2 martie 1972, să demisioneze din funcția de președinte al statului, pe motivul că această funcție era în contradicție cu demnitatea de întâistătător al Bisericii acelui stat. Fiind convins că o eventuală demisie a sa ar duce în mod sigur la dezmembrarea statului cipriot, arhiepiscopul a refuzat, astfel că, la 7 martie 1973, cei trei mitropoliți răzvrătiți împotriva întâistătătorului lor l-au caterisit pe arhiepiscop. Atitudinea celor trei ierarhi a fost condamnată de toți întâistătătorii celorlalte Biserici Ortodoxe, care au continuat să rămână în comuniune cu arhiepiscopul Macarie. Cei trei ierarhi protestatari nu s-au supus chemării celorlalte Biserici Ortodoxe, ba mai mult, la 13 aprilie 1973 au publicat hotărârea lor de caterisire a arhiepiscopului, iar la data de 17 aprilie a aceluiași an au făcut apel la clerul și credincioșii ciprioți, cerându-le să nu se mai supună arhiepiscopului socotit de ei caterisit.

Pentru a rezolva schisma din sânul Bisericii sale, arhiepiscopul Macarie al III-lea a convocat la Nicosia, în data de 5 iulie 1973, un „*Sinod lărgit și desăvârșit*", la care au participat patriarhii Nicolae al VI-lea al Alexandriei și Ilie al IV-lea al Antiohiei, precum și alți ierarhi din Patriarhiile Alexandriei, Antiohiei și Ierusalimului. Acest sinod special a constatat că pronunțarea caterisirii împotriva arhiepiscopului de către cei trei mitropoliți a fost necanonică și nedreaptă. Cum cei trei mitropoliți nu s-au supus nici hotărârilor acestui sinod, la data de 14 iulie 1973 au fost excomunicați. Conștientă de eșecul de a-l înlătura

pe arhiepiscopul Macarie din fruntea statului, junta militară din Grecia a organizat o lovitură de stat, la 15 iulie 1974, atacând palatul arhiepiscopal cu intenția de a-l omorî pe arhiepiscop, însă fără succes, acesta reușind să fugă. Planul puciștilor era împărțirea în două a insulei Cipru, potrivit celor două grupări etnice. Profitând de această lovitură de stat, Turcia a invadat Ciprul între 20 iulie și 16 august 1974, ocupând partea de nord-est a insulei, care în anul 1983 s-a declarat stat independent cu numele de Republica Turcă a Ciprului de Nord. În urma acestei invazii, Ciprul s-a împărțit în două zone, iar ciprioții greci ortodocși au fost alungați din zona controlată de turci, bisericile și mănăstirile din această zonă au fost în mare parte desacralizate, iar orașul Nicosia a fost împărțit în două, asemenea Berlinului. De asemenea, în urma acestei tragedii, mulți greci ciprioți au fost omorâți, iar alții alungați din propriile lor case, această ocupație sângerând asemenea unei răni în trupul națiunii cipriote ortodoxe până astăzi.

În ciuda acestor dificultăți, arhiepiscopul Macarie al III-lea s-a străduit să mențină ordinea în Biserică. În locul celor trei mitropoliți răzvrătiți, Sinodul special din vara anului 1973 a ales alți ierarhi, și anume: pe mitropolitul Hrisostom I de Paphos, și pe horepiscopii Hrisantos de Ledra și Barnaba de Salamina. La data de 13 august 1973, numărul scaunelor mitropolitane a fost ridicat de la trei la cinci, fiind astfel aleși noi ierarhi. În urma loviturii de stat îndreptată împotriva lui, arhiepiscopul Macarie a plecat în exil, de unde, la data de 7 decembrie a anului 1974, s-a întors în Cipru, fiind primit triumfal de ciprioți. În anii care au urmat, vrednicul arhiepiscop și președinte al Ciprului a luptat pentru consolidarea situației economice și sociale din societatea cipriotă, după tulburările provocate atât de lovitura de stat, cât mai ales de ocupația turcească. Arhiepiscopul Macarie al III-lea a murit la 3 august 1977 și a fost plâns de întreaga populație. Următorii conducători ai statului cipriot au fost aleși din rândul laicatului. Arhiepiscopului Macarie al III-lea i-a urmat în demnitatea de arhiepiscop al Ciprului *Hrisostom I*, fost mitropolit de Paphos, care a păstorit Biserica Ciprului între anii 1977-2006.

Pe parcursul celor aproape 30 de ani de păstorire ca arhiepiscop al Bisericii Ciprului, Hrisostom I a continuat programul de redresare culturală și socială a Bisericii sale inițiat de predecesorul său. Astfel, a fost redeschis Seminarul Teologic „Sfântul Barnaba", închis din cauza tulburărilor din vara anului 1974, au fost îmbunătățite salariile preoților, iar în anul 1979 a fost adoptat un nou Statut al Bisericii Ciprului, care prevedea în mod special măsuri pentru dezvoltarea teologică și spirituală a personalului de cult și administrativ bisericesc, precum și o administrare judicioasă a averilor bisericești, mai ales că această Biserică deținea multe terenuri și alte surse de venit. La începutul anului 1982, Ghenadie, fost mitropolit de Paphos și unul dintre cei trei ierarhi răzvrătiți, a adresat o scrisoare arhiepiscopului Hrisostom I, prin care își cerea iertare de cele întâmplate, declarând că este gata să respecte și să accepte orice hotărâre a unui nou „Sinod lărgit și desăvârșit". Astfel, arhiepiscopul Hrisostom I a convocat un al doilea astfel de sinod, la Nicosia, în data de 5 aprilie 1982, la acesta participând patriarhii Nicolae al VI-lea al Alexandriei, Ignatie al IV-lea al Antiohiei și Diodor al Ierusalimului, cărora li s-au adăugat alți 16 arhierei din cele patru Biserici. Mitropolitul Ghenadie a fost iertat și i s-a acordat titlul de „fost (proin) mitropolit de Paphos", iar fostul mitropolit Antim de Kition, un alt răzvrătit, a fost iertat „prin iconomie", căci între timp murise. Prin aceste acțiuni, schisma produsă în anul 1973 a fost înlăturată. Începând din anul 2004, arhiepiscopul Hrisostom I s-a îmbolnăvit de Alzheimer și a ajuns în incapacitatea de a mai putea să-și îndeplinească responsabilitățile sale de arhipăstor. Având în vedere faptul că în Statutul Bisericii Ciprului nu exista o prevedere legală pentru reglementarea unui caz de totală incapacitate a unui ierarh, la solicitarea Bisericii Ciprului, patriarhul ecumenic Bartolomeu a organizat în luna mai a anului 2006 un „sinod lărgit și desăvârșit", care l-a considerat pe arhiepiscopul Hristostom I incapabil de a păstori Biserica sa, declarând vacant scaunul de arhiepiscop. Arhiepiscopul Hrisostom I, care și-a păstrat titlul până moartea sa, survenită în data de 22 decembrie a anului 2007. Între timp, în anul 2006, Biserica

Ciprului a ales un nou arhiepiscop în persoana lui *Hrisostom al II-lea*, fost mitropolit de Paphos.

Arhiepiscopul Hrisostom al II-lea al Noii Justiniane și al întregului Cipru, al cărui nume de mirean este Herodotos Demetriu, s-a născut la data de 10 aprilie 1941, în satul Tala de lângă Paphos. Tânărul Herodot a intrat în Mănăstirea „Sfântul Neofit" din apropiere de Paphos la vârsta de 12 ani, a studiat la gimnaziul din Paphos, iar mai apoi la Facultatea de Teologie din Atena. În anul 1972, acesta a devenit egumenul Mănăstirii „Sfântul Neofit", iar în februarie 1978, mitropolit de Paphos, de unde a fost ales arhiepiscop în luna octombrie a anului 2006. Noul arhiepiscop a continuat strădania celor doi înaintași ai săi de afirmare a Bisericii sale atât pe plan intern, cât și internațional. În această perioadă au fost înființate noi eparhii, astfel că în prezent în această Biserică activează un arhiepiscop, nouă mitropoliți – de Paphos, de Kition, de Kyrenia, de Limassol, de Morfu, de Constantia și Ammochostos, de Kykkos și Tillyria, de Tamasu și Oreini și de Trimitunda – precum și șapte episcopi, cu rol de episcopi-vicari, purtând următoare titluri: de Karpasia, de Arsinoe, de Amathus, de Ledra, de Chytra, de Neapolis și de Mesaoria.

Arhiepiscopul Hrisostom al II-lea a trecut la cele veșnice în data de 7 noiembrie 2022, la vârsta de 81 de ani, iar mitropolitul Georgios de Paphos a fost numit *Locum Tenens*. În data de 24 decembrie 2022, mitropolitul Georgios a fost ales arhiepiscop al Bisericii Ciprului. Arhiepiscopul actual al acestei Biserici s-a născut în ziua de 25 mai 1949, purtând din botez numele de Georgios Papachrisostomou și a fost instalat în scaunul de arhiepiscop în ziua de 8 ianuarie 2023. Activitatea pastorală și misionară a acestei Biserici este astăzi foarte bine organizată. Pentru formarea personalului bisericesc, Seminarul Teologic „Sfântul Barnaba" din Nicosia a fost reorganizat. O foarte mare dezvoltare a cunoscut în ultimii ani viața monahală din cele 47 de mănăstiri și schituri active în prezent (mai 2023), care desfășoară și o activitate misionară și caritativă. Biserica Ciprului este foarte activă pe plan interortodox și intercreștin, fiind membră a Consiliului Ecumenic al Bisericilor din anul 1948, precum și a Conferinței Bisericilor

Europene și a Consiliului Bisericilor din Orientul Mijlociu. Din anul 2007, Biserica Ciprului are o reprezentanță pe lângă Uniunea Europeană la Bruxelles, coordonată de episcopul Porfirie de Neapolis. Între Biserica Ciprului și Biserica Ortodoxă Română au existat dintotdeauna relații de bună colaborare, manifestate prin vizite reciproce între întâistătătorii celor două Biserici, precum și prin aceea că zeci de preoți români slujesc în diferite parohii din cadrul Bisericii Ciprului.

Bibliografie

În limba română: Mircea PĂCURARIU, „Legăturile bisericești ale Țărilor Române cu insula Cipru", în: *MO*, 10-12/1979; Aurel JIVI, „Biserica Ortodoxă din Cipru și situația ei actuală", în: *ST*, 1-2/1970; Irineu CRĂCIUNAȘ, „Arhiepiscopia Ciprului", în: *MMS*, 5-6/1960; Andreas N. MITSIDIS, *Scurtă istorie a Bisericii din Cipru*, trad. Tudor Teoteoi, Ed. Omonia, București, 1999; Dietmar W. WINKLER, Klaus AUGUSTIN, *Bisericile din Răsărit. O scurtă prezentare*, Ed. Arhiepiscopiei Romano-Catolice de București, București, 2003.

În limbi străine: LEONTIOS MACHAIRAS, *Recital Concerning the Sweet Land of Cyprus, entitled Chronicle*, R.M. DOWKINS (ed.), 2 vol., Clarendon Press, Oxford, 1932; John HACKETTI, *History of the Orthodox Church of Cyprus*, Methuen & Co, Londra, 1901; P. Kostas KYRRIS, *History of Cyprus*, Lambousa Publications, Nicosia, 1996; Polys MODINOS, *Chypre le dur chemin de l'histoire*, Fondation Archevêque Makarios III, Nicosia, 1987; Hans-Dieter DÖPMANN, *Die orthodoxen Kirchen*, Union Verlag, Berlin, 1991; Ronald G. ROBERTSON, *The Eastern Christian Churches. A breif survey*, Ed. Orientalia Christiana, Roma, 1993; Erich BRYNER, *Die Ostkirchen vom 18. bis zum 20. Jahrhundert*, Evangelische Verlagsanstalt, Leipzig, 1996; Benedict ENGLEZAKIS, *Studies on the History of the Church of Cyprus 4th to 20th Centuries*, Ashgate Publishing, Brookfield, 1995; Friedrich HEYER, Andreas MÜLLER, *„Kirchen und Religionsgemeinschaften"*, în vol. *Zypern*, Klaus-Detlev GROTHUSEN, Winfried STEFFANI, Peter ZERVAKIS (eds), coll. *Südosteuropa-Handbuch*, vol. VIII, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1998; Michael N. MICHALIS et al. (eds), *Ottoman Cyprus. A Collection of Studies on History and Culture*, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 2009.

CAPITOLUL XV

BISERICA GRECIEI DE LA DECLARAREA AUTOCEFALIEI PÂNĂ ASTĂZI*

XV.1. Formarea și evoluția geografică a Greciei moderne

Biserica Greciei (*Εκκλησίας της Ελλάδος*) este de origine apostolică și, de-a lungul timpului, a făcut parte din Patriarhia Ecumenică. Cu structura ei actuală, aceasta a apărut în secolul al XIX-lea, fiind legată direct de constituirea statului grec modern. Grecia modernă, la început monarhie, iar din anul 1974, republică, a luat ființă după *Revoluția greacă*, sau mai exact *Războiul grec de independență*, dintre anii 1821-1829, care a izbucnit în mai multe zone și a fost sprijinit de reprezentanții Bisericii Ortodoxe. Prima fază a acestui război a constat în insurecția din primăvara anului 1821, condusă de Alexandru Ipsilanti (1792-1828), sprijinită de Rusia și desfășurată în Moldova și Țara Românească, revoluție înăbușită de otomani în sânge în luna iunie a anului 1821 la Drăgășani. O altă fază a revoluției grecilor a pornit în Moreea – numele de atunci al peninsulei Pelopones. Aceasta a avut succes, astfel că, la începutul lunii aprilie 1821, ea a cuprins și peninsula Attica, în frunte cu orașul Atena. Istoria Greciei moderne a început cu data de 15 decembrie 1821, când, la Epidaur, în Pelopones, s-a întrunit *Adunarea națională greacă*, adunare ce a adoptat o *Constituție provizorie*. O nouă fază în evoluția statului grec aflat în proces de formare a fost marcată

* Capitol elaborat de Pr. prof. dr. Viorel Ioniță.

de cea de-a patra *Adunare națională* din aprilie 1827, cu ocazia căr contele Ioannis Kapodistrias, sau Capo d'Istria (1776-1831), care a vase în Ministerul de Externe al Rusiei, a fost numit primul guvern al Greciei. Din 1828 până la asasinarea sa în anul 1831, Kapodistria înlocuit structurile democratice revoluționare de până atunci și a c dus țara spre un sistem autoritar central. Acest nou stat, care nu complet independent și care se confrunta cu multe tulburări polit interne, a fost atacat în mai multe rânduri de către Imperiul Otom dar salvarea grecilor a venit prin intervenția Angliei, a Franței ș Rusiei, care au sprijinit încheierea unui tratat la Londra, în ziua de 6 i 1827, prin care se cerea Imperiului Otoman recunoașterea indep dentei Greciei.

Turcii au inițiat însă noi atacuri, fiind în final înfrânți în lu octombrie a anului 1827, de către flotele celor trei țări menționate an rior. Prin Tratatul de la Adrianopol, din 14 septembrie 1829, Răzb iul grec de independență lua sfârșit și erau puse bazele statului g modern. Totodată, la Conferința de la Londra, din anul 1831, era re noscut statutul de independență deplină a Greciei. Statele occident în frunte cu Anglia, temându-se de o prea mare influență a Rusiei a pra grecilor, au aprobat independența Greciei cu condiția ca aceasta aibă în frunte o monarhie occidentală. Astfel, începând din anul 18 Grecia a devenit regat, primul rege al ei fiind *Otto Friedrich Ludwig* v *Wittelsbach*, sub numele de *Otto I* (1832-1862), un german romar catolic în vârstă de doar 17 ani. Până când regele a fost în măsură domnească singur, regența a fost asigurată de un comitet de patru de nitari germani în frunte cu contele Josef Ludwig von Armansperg, c a impus organizarea tânărului regat grec după model german. Potri acestui model politic, relațiile dintre Biserică și Stat au fost reglem tate după sistemul de *Sinod Dirigent* controlat de Stat, introdus în Ru de țarul Petru cel Mare. De aceea, acest sistem politic a fost consi rat de criticii greci ca fiind o stăpânire a străinilor (*Xenocrație*) sa bavarezilor (*Bavarocrație*), regele Otto fiind originar din Bavaria. baza acestui început, politica internă a Greciei a fost mereu tulbur

de confruntările dintre monarhiști și republicani, între anii 1832-1974, când Grecia era teoretic monarhie, existând mai multe perioade în care regii au fost suspendați și țara a fost declarată republică. După cel de-al Doilea Război Mondial, pe teritoriul Greciei a izbucnit un *război civil*, ca urmare a încercării comuniștilor de a acapara puterea. În urma multelor frământări interne, în anul 1967, armata a preluat puterea și a început ceea ce s-a numit în istoria grecilor „dictatura coloneilor", care a dus la desființarea monarhiei. După retragerea coloneilor în anul 1974, Grecia a devenit republică parlamentară.

În momentul dobândirii independenței sale, Grecia cuprindea numai Peloponesul și Attica. Prima capitală a noului stat a fost *Nauplia* (*Nafplio*), în Pelopones, iar din anul 1834, Atena. Politica externă a noului stat grec s-a concentrat mai ales asupra viziunii numite *Marea Idee*, prin care se urmărea eliberarea de sub turci a tuturor teritoriilor locuite de greci și încorporarea lor în regatul grec. Un prim pas în această direcție a fost realizat în anul 1864, când au fost încorporate Greciei insulele ionice *Corfu* sau *Kerkyra*, *Paxos*, *Lefkada*, *Itaca*, *Kefalonia* și *Zachintos*. De asemenea, în anul 1881 au fost încorporate și regiunile *Tesalia* și *Arta* din centrul Greciei, iar după Războaiele Balcanice, în anul 1913, au fost adăugate teritoriului grec și *Macedonia de Sud*, cu orașul *Tesalonic*, și insula *Creta*. Susținătorii *Marii Idei* au inițiat după Primul Război Mondial un atac armat împotriva Turciei, grecii reușind la început ocuparea unei părți a teritoriului turcesc din jurul orașului Smirna (Izmir) în Asia Mică, în anul 1922 însă, aceștia au suferit o amară înfrângere. Acest conflict s-a încheiat prin tratatul de la Lausanne, Elveția, din anul 1923, prin care erau fixate granițele dintre greci și turci și se stabilea transferul populației grecești din Turcia (Asia Mică) în Grecia și a celei turcești din Grecia în Turcia. Teritoriul Greciei actuale s-a mărit pentru ultima dată în anul 1947, când Italia a cedat statului grec Arhipelagul Dodecanez. Dintre insulele acestui arhipelg, următoarele sunt locuite: *Rhodos*, *Karpathos*, *Kos*, *Kalymnos*, *Astypalea*, *Kasos*, *Tilos*, *Symi*, *Leros*, *Nisiros*, *Patmos*, *Halki*, *Lipsi*, *Pserimos*, *Agathonisi*, *Levitha*, *Kastellorizo*, *Arkoi*, *Telendos*, *Kinaros* și *Maratos*.

Organizarea Bisericii Greciei nu a urmat însă extinderea teritorială a statului grec modern, căci *teritoriile noi* adăugate acestuia în secolul al XX-lea au rămas în jurisdicția Patriarhiei Ecumenice.

XV.2. Biserica Greciei de la înființare până la recunoașterea autocefaliei (1833-1850)

Biserica Ortodoxă a fost, de la întemeierea ei în vremea Sfinților Apostoli, termenul de referință al identității poporului grec, iar în vremuri de restriște aceasta a constituit forța care a apărat poporul grec în fața latinilor sau a turcilor. În virtutea acestei tradiții, Biserica Ortodoxă a fost cea care a sprijinit și lupta de eliberare a grecilor de sub jugul turcesc. Războiul grec de independență din Pelopones a început la sărbătoarea Bunei Vestiri (25 martie) din anul 1821, când mitropolitul *Gherman al III-lea* de Patras a binecuvântat steagul revoltei la Mănăstirea „Aghia Lavra". Acest mitropolit era originar din Pelopones, a activat ca preot la Smirna și a fost hirotonit episcop de Patras de către patriarhul ecumenic Grigorie al V-lea. Tot în Pelopones, episcopul *Antim de Elis* sau *Eleia* a compus o rugăciune de binecuvântare a luptătorilor în luna martie a anului 1821, în care compara eliberarea grecilor de sub „ismailiți" cu eliberarea poporului evreu de sub egipteni. Importanța acestor acte este subliniată prin faptul că Mănăstirea „Aghia Lavra" din Pelopones reprezintă astăzi un monument național, iar ziua de 25 martie este sărbătorită până în prezent în Grecia ca zi națională, sau ziua independenței. Dacă pe parcursul perioadei bizantine grecii se numeau *romei*, începând cu răscoala din anul 1821 aceștia s-au numit *eleni*, pentru a scoate în evidență faptul că ei se considerau urmașii elenilor antici.

Războiul de independență grecesc a fost susținut de multe personalități occidentale, fapt ce i-a încurajat pe greci, care, după anul 1821, făceau față cu mari greutăți atacurilor turcilor. Pe plan bisericesc s-a pus în această perioadă și problema legăturii Bisericii Ortodoxe din cadrul statului grec în formare cu Patriarhia Ecumenică. În luna mai

a anului 1828, la îndemnul Înaltei Porți, patriarhul ecumenic *Agatanghel* (1826-1830) a trimis în Grecia, mai precis în teritoriile ocupate de răsculați, o delegație formată din patru membri ai sinodului patriarhal, cu scrisori către *clericii și demnitarii greci*, prin care răsculații erau îndemnați să se supună autorității otomane. Această acțiune a contribuit la distanțarea grecilor răsculați față de Patriarhia Ecumenică, care era considerată de unii drept instrument al Înaltei Porți. În luna septembrie a anului 1829, guvernatorul Kapodistrias a înființat un minister pentru „Afacerile bisericești și educația publică", iar primul ministru al acestui portofoliu, Nicolae Hrysogelos, a trimis instrucțiuni ierarhilor referitoare la îndatoririle lor. Aceste măsuri exprimau în mod clar intenția lui Kapodostrias de a supune Biserica autorității statului.

În anul 1831, Adunarea națională a grecilor din Pelopones l-a delegat pe episcopul Iosif de Androussa să se ocupe de problemele privitoare la organizarea bisericească, acesta urmând a fi ajutat de un *Comitet bisericesc* format din cinci membri. Problema administrării Bisericii din statul grec însemna în primul rând definirea raporturilor acesteia cu Patriarhia Ecumenică, printre greci fiind conturate două tendințe: una în favoarea cooperării cu monarhia occidentală și îndepărtarea de Patriarhia Ecumenică, iar cealaltă, antioccidentală și în favoarea unei cooperări cu statele ortodoxe, inclusiv rămânerea sub jurisdicția Constantinopolului. Reprezentantul primei orientări era arhimandritul *Teoclit Farmachides* (1784-1860), în timp ce a doua îl avea ca susținător pe *Constantin Iconomos* (1780-1857), ambii numărați printre teologii greci cei mai reprezentativi din acel timp. Primul grec influent care a susținut în mod public autocefalia Bisericii Greciei a fost *Adamantios Korais* (1748-1833), care, la începutul anului 1833, a afirmat că membrii clerului nu sunt obligați să îl recunoască pe patriarhul ecumenic drept cap al lor, atâta vreme cât Constantinopolul era capitala tiranului ilegitim. Dimpotrivă, potrivit lui Korais, Biserica Greacă trebuia să fie condusă de ierarhi aleși de cler și de credincioși, așa cum era obiceiul în cadrul Bisericii Ruse. Viziunea lui Korais, care trăia atunci la Paris și care era una dintre cele mai reprezentative voci ale intelectualilor greci,

a produs mare indignare atât în cercurile Patriarhiei Ecumenice, cât și în rândurile conservatorilor din regatul Greciei.

Printr-un decret regal din 15 martie 1833 a fost numită o *Comisie mixtă*, de clerici și mireni, cu mandatul de a elabora un plan de organizare a Bisericii Greciei. Din această comisie făcea parte și profesorul Teoclit Farmachides, care susținea viziunea lui Adamantios Korais. La propunerea acestei comisii mixte, la 23 iulie a fost publicată *Legea organică a Bisericii Autocefale a Greciei*, prin care Biserica Greacă era declarată independentă față de Patriarhia Ecumenică. În ceea ce privește conducerea Bisericii Greciei, această lege prevedea numirea de către rege a unui Sfânt Sinod, format din 5 membri, în cadrul căruia monarhul era reprezentat de un consilier al său. Regele avea autoritatea să convoace Sinodul, dar nu să intervină în hotărârile sale cu caracter bisericesc. Totodată, prin această *Lege organică* se afirma că regele era *capul* Bisericii. Cel dintâi secretar al Sfântului Sinod a fost profesorul Teoclit Farmachides. Prima reacție față de această *Lege organică* a fost a ambasadorului rus, care a cerut public ca regele Otto I să renunțe la credința sa catolică și să se convertească la credința ortodoxă. În mod evident, Rusia nu era de acord cu proclamarea autocefaliei Bisericii Greciei, deoarece prin aceasta erau limitate din ce în ce mai mult posibilitățile autorităților rusești de a-și exercita influența în noul stat.

Decizia luată prin *Legea organică* din anul 1833 reprezenta începutul efectiv al istoriei Bisericii Greciei, dar și supunerea ei totală față de autoritatea politică. Patriarhia Ecumenică a reacționat față de această măsură prin întreruperea comuniunii cu ierarhii Bisericii Greciei, fapt ce a declanșat schisma între cele două Biserici. Măsurile privind organizarea după model occidental a Bisericii în noul stat grec au continuat. Astfel, membrii Sinodului Bisericii Greciei – doi preoți de mir și trei ieromonahi – urmau să fie numiți de autoritatea de stat, această formă de conducere fiind asemănătoare cu *Sinodul Dirigent* din Biserica Rusă, precum și cu *Oberconsistoriul* din Bavaria. Mult mai grave au fost însă măsurile de secularizare a averilor mănăstirești luate de conducerea regatului, prin care dintre cele 563 de mănăstiri care existau în acel

moment în cadrul noului stat, 463 au fost închise, pe motivul că nu se puteau întreține și nu dispuneau de o comunitate de cel puțin 6 membri. Din averile mănăstirești secularizate sau vândute la licitație urma să fie înființat un fond din care să se asigure salariile preoților și întreținerea școlilor, dar acest proiect nu s-a realizat.

Un alt eveniment din viața Bisericii Greciei pe parcursul primei jumătăți a secolului al XIX-lea a fost traducerea *Bibliei* în limba neogreacă de către profesorul *Neofit Vamvas* (1776-1855) de la Facultatea de Teologie din Atena. Astfel, *Vechiul Testament* a fost publicat la Londra, în anul 1840, iar *Noul Testament*, la Atena, în anul 1844. Această lucrare a fost realizată cu sprijinul *Societății Biblice Britanice*, ceea ce a constituit un argument în plus împotriva acestei traduceri, iar disputa legată de această traducere a durat multă vreme după moartea traducătorului ei. Din punct de vedere administrativ, Biserica Greciei era compusă, potrivit decretului regal din 20 noiembrie 1833, din 10 episcopii permanente și alte 30 de „eparhii temporare", care au fost înființate pentru acei ierarhi greci care activaseră în diferite regiuni ale Imperiului Otoman, de unde fuseseră expulzați de către turci, și care se refugiaseră în teritoriul noului stat grec. Chiar dacă înainte de 1833 unii dintre acești ierarhi avuseseră rangul de Mitropolit sau de Arhiepiscop, prin legea din 1833, toți au fost considerați episcopi egali între ei.

Tot în anul 1833 a fost înființată Eparhia de Attica, identică cu prefectura omonimă, iar Atena a devenit reședința noii eparhii. În acest an a fost numit episcop de Attica *Neofit al V-lea Metaxas* (1833-1861), unul dintre cei mai reprezentativi ierarhi ai Bisericii Greciei din secolul al XIX-lea. Acesta a fost primul întâistătător al Bisericii Greciei, păstorind în această demnitate și fiind președinte al Sfântului Sinod vreme de 28 de ani. În momentul izbucnirii Războiului grec de independență, episcopul Neofit al V-lea a fost unul dintre principalii inițiatori ai răscoalei din Grecia centrală. După înființarea statului grec, ierarhul a activat în diferite comisii și comitete, fiind și un bun prieten al lui Ioannis Kapodistrias.

După anul 1833, între Biserică și Stat a izbucnit un conflict referitor la căsătorii și divorțuri. Astfel, la 31 martie 1834, Biserica stabilea că

pentru realizarea unei căsătorii era necesar mai întâi acordul episcopului local. Însă, la 15 mai 1835, Sfântul Sinod îi informa pe ierarhi că, întrucât căsătoria și divorțul intraseră în competența instituțiilor civile, aceștia erau degrevați de această răspundere, în sarcina lor rămânând doar săvârșirea cununiilor și pronunțarea divorțurilor care fuseseră aprobate în prealabil de o instanță civilă.

O primă schimbare a avut loc în politica internă a regatului Greciei prin revoluția din 3 septembrie 1843, în urma căreia sistemul monarhic absolut al regelui Otto I a fost transformat într-o monarhie constituțională. La 12 noiembrie 1843, Sfântul Sinod a adresat guvernului grec un raport prin care erau criticate multe dintre măsurile luate de Stat pe baza *Legii organice* din anul 1833, mai ales privind scoaterea Bisericii Greciei de sub jurisdicția Patriarhiei Ecumenice. De asemenea, în luna decembrie a aceluiași an, acesta a elaborat un proiect de *Statut de funcționare* a Bisericii Greciei format din 10 articole. În cel de-al doilea articol se preciza că Biserica Greciei este *indisolubil legată dogmatic și canonic* de Patriarhia Ecumenică, iar în articolul al patrulea, regele era numit nu *cap*, așa cum prevedea *Legea organică*, ci *protector* al Bisericii. Acest raport a influențat procesul de elaborare a *Constituției* adoptate în anul 1844, în care, potrivit celui de-al doilea articol, era prevăzut că Biserica Greciei împărtășește aceeași credință cu Marea Biserică a Constantinopolului și cu oricare altă Biserică a lui Hristos care urmează aceeași credință, dar este *autocefală*, activând independent de oricare altă Biserică în drepturile sale suverane, și este condusă de Sfântul Sinod. În două rânduri, această constituție preciza că regele este *protectorul*, iar nu *capul* Bisericii.

După intense tratative cu Patriarhia Ecumenică, aceasta a convocat un sinod local în vara anului 1850, în cadrul căruia a fost aprobată recunoașterea autocefaliei Bisericii Greciei, care a fost declarată prin *Tomosul patriarhal și sinodal* din data de 29 iunie 1850. Acest tomos a fost semnat de patriarhul ecumenic *Antim al IV-lea* (1840-1841, 1848-1852), precum și de foștii patriarhi de Constantinopol *Grigorie al VI-lea*, *Gherman al IV-lea*, *Antim al VI-lea* și *Constanțiu I*, precum și de

patriarhul *Chiril al II-lea al Ierusalimului* și de alți 13 ierarhi ai Patriarhiei Ecumenice. Prin acest act se afirma că „Biserica Ortodoxă din Regatul Greciei este autocefală" și se recomanda ca în conducerea ei să nu se amestece Statul, ci aceasta să fie exercitată de un Sinod al episcopilor aleși canonic. Acest act a fost confirmat în Grecia printr-un decret regal din 15 august 1850. După recunoașterea autocefaliei Bisericii Greciei, mitropolitul Neofit al V-lea nu s-a mai numit de Attica, ci de *Atena*. Biserica Greciei a fost astfel trecută în rândul Bisericilor Ortodoxe Autocefale, devenind prima Biserică Ortodoxă Autocefală din timpurile moderne. În ceea ce privește relațiile acesteia cu Statul grec, ele au rămas pentru încă mult timp unele problematice.

Cultura teologică în Biserica Greciei a fost promovată prin Facultatea de Teologie Ortodoxă din cadrul Universității Otoniene de la Atena, înființată în anul 1837. Primii profesori de la această facultate studiaseră în marea lor majoritate în Germania, ajungând astfel să învețe o teologie scolastică. În aceeași perioadă, a fost declarată ca limbă oficială *katarevusa*, o variantă artificială a limbii grecești moderne, purificată, la care s-a renunțat oficial abia în anul 1976. Din prima generație de teologi greci de la Facultatea de Teologie din Atena îi amintim pe *Teoclit Farmachides*, menționat anterior, care s-a remarcat, printre altele, prin traducerea în limba greacă vorbită a șase volume de comentarii la scrierile Noului Testament ale Sf. Ioan Gură de Aur, precum și a unor scrieri ale lui Eftimie Zigabenul. Colegul și adversarul lui Farmakides, *Constantin Iconomos*, a scris o *Istorie a Bisericii Grecești* între anii 1821-1852, o perioadă pe care a cunoscut-o în mod direct, fapt pentru care această lucrare este foarte importantă pentru informațiile pe care le oferă. De asemenea, din aceeași generație de teologi a făcut parte și profesorul *Constantin Contogonis* (†1878), care a elaborat manualele de *Patrologie*, *Istorie a Bisericii de la întemeierea ei până la mijlocul secolului al XIX-lea*, în 2 volume, *Arheologie biblică* și *Introducere în cărțile biblice*. Aceste exemple demonstrează strădania teologilor greci de a contribui la promovarea teologiei ortodoxe în vremea lor, chiar dacă la început această contribuție a fost realizată într-o manieră scolastică.

XV.3. Biserica Greciei de la autocefalie la definitivarea structurii canonice (1850-1882)

După recunoașterea autocefaliei Bisericii Greciei, guvernul grec a publicat în vara anului 1852 două legi – cu numerele 200 și 201 – care reiterau unele principii stabilite prin *Legea organică* din anul 1833 cu privire la dependența Bisericii față de Stat, regelui asigurându-i-se dreptul de *veto* față de hotărârile Sfântului Sinod. Ceea ce apărea nou în aceste măsuri era faptul că, prin *Legea nr. 200*, erau prevăzute 24 de eparhii sub coordonarea mitropolitului de Atena. Mitropolitul de Atena Neofit al V-lea Metaxas a exercitat funcția de președinte al Sfântului Sinod până în anul 1861, când, la vârsta de aproape o sută de ani, a trecut la cele veșnice. Acestuia i-a urmat mitropolitul *Mihail al IV-lea Apostolidis* (1861-1862), care a inaugurat noua catedrală din Atena și a ridicat câte o statuie patriarhului martir Grigorie al V-lea, lui Adamantios Korais și lui Rigas Feraios în fața Universității din Atena.

La mijlocul secolului al XIX-lea au avut loc o serie de schimbări în conducerea politică a Greciei, cu urmări atât pentru Stat, cât și pentru Biserică. În anul 1843, trupele germane care îl însoțeau pe regele Otto I au ajuns la sfârșitul mandatului lor și au părăsit Grecia, regele rămânând fără protecție militară. La scurt timp după aceea, a izbucnit o revoltă, în urma căreia regele a fost obligat să accepte adoptarea unei Constituții, care schimba sistemul politic absolutist. Această Constituție, adoptată în luna martie a anului 1844, a stabilit exercitarea puterii de către rege împreună cu un parlament bicameral și a acordat dreptul de vot tuturor cetățenilor de parte bărbătească. În ciuda acestui fapt, regele nu a cedat toate privilegiile sale, astfel că la 10 octombrie 1862 s-a produs o altă răscoală care a dus la înlăturarea sa. Otto I nu se afla în acel moment la Atena și nu s-a mai putut întoarce în capitală, fiind evacuat în Occident cu un vas englez. Regele Otto I a trecut la cele veșnice în anul 1867, în Germania.

În locul lui Otto I a fost ales rege *Wilhelm Georg Christian von Glücksburg*, prinț danez, care a domnit în Grecia aproape o jumătate de secol

cu numele de *George I* (1863-1913) și a întemeiat dinastia regală elenă. Regele George (Georgios) a adus Greciei ca „zestre" insulele ionice, care până atunci erau în stăpânirea Angliei, organizate din anul 1815 ca *Statele Unite ale Insulelor Ioniene*. În aceste insule, alipite regatului Greciei, existau cinci eparhii aflate sub jurisdicția Patriarhiei Ecumenice, care nu erau dispuse să intre sub jurisdicția Bisericii Greciei, dar la 9 iulie 1866 Patriarhia Ecumenică a comunicat acordul ei privind încorporarea celor cinci eparhii în cadrul Bisericii Greciei. În această perioadă păstorea la Atena și exercita funcția de președinte al Sfântului Sinod mitropolitul *Teofil Vlahopapadopoulos* (1862-1873). În timpul păstoririi acestui ierarh, Grecia era tulburată de instabilitate politică și de influențe occidentale, ceea ce implica riscul îndepărtării credincioșilor de la credința ortodoxă. În acest context, în Biserica Greacă au apărut unii predicatori ai adevăratei credințe, printre aceștia numărându-se și *Hristofor Panaiotopoulos* (1770-1861), cunoscut cu supranumele de *Papoulakos*, care predica cu mult succes prin satele grecești întoarcerea la credința ortodoxă, reprezentând *„o teologie mesianică populistă"* (Dimitris Stamatopoulos, p. 55). Papoulakos a fost persecutat atât de Stat, cât și de Biserică și a murit în exil în anul 1861, însă mai târziu a ajuns să fie cinstit ca mare ascet. În timpul păstoririi mitropolitului Teofil, a fost înființată în Statele Unite ale Americii prima parohie greacă, la New Orleans, sub jurisdicția Bisericii Greciei. De asemenea, în aceeași perioadă, a fost înființată și o parohie greacă în Australia, sub jurisdicția aceleiași Biserici.

Perioada de păstorire a mitropolitului Teofil a fost marcată și de apariția în Biserica Greciei a unei alte mișcări de înnoire spirituală, imediat după activitatea lui Papoulakos, dar inițiată de mireanul *Apostol Macrachis* (1831-1905). Acesta studiase la Constantinopol și apoi în Franța, unde s-a familiarizat cu filosofia occidentală și, după ce s-a stabilit la Atena în anul 1866, a activat mai ales în capitală și în diferite orașe, astfel că el a fost considerat reprezentantul unei *„teologii mesianice burghezo-filosofice"* (D. Stamatopoulos, p. 55). În anul 1867, Macrachis a inițiat publicarea unei reviste intitulată *Logos*, care a fost recomandată tuturor de către mitropolitul Teofil. În predicile și conferințele

sale, acesta era împotriva influențelor occidentale, condamna corupția, inclusiv a unor ierarhi, pe care îi acuza de simonie, și lupta pentru o viață creștină curată. Totodată, el pleda pentru reforme radicale în societate, în Biserică și în stat. Macrachis a criticat foarte dur *Facultatea de Teologie* din Atena, pe care o socotea lăcaș al întunericului, și a fondat la Atena, în anul 1876, o *Școală a Logosului*, în care el însuși activa ca profesor de Filosofie, pe care o preda din perspectiva iubirii *Cuvântului* (Logosului). În antropologie, Macrachis era trihotomist, afirmând că omul este constituit din trup, minte și suflet, iar cu privire la Mântuitorul Hristos afirma că Acesta a ajuns la perfecțiune numai în momentul botezului în Iordan, în prezența celor trei Persoane ale Sfintei Treimi.

Mitropolitul de Atena *Procopie I Gheorghiadis* (1874-1889) a fost aspru criticat de Macrachis, care îl acuza pe ierarh de simonie, ca urmare a alegerii, în anul 1875, a trei ierarhi care, fiind dovediți ca simoniaci, au fost depuși în anul 1877. Ca urmare a acestui fapt, clericii care îl sprijineau pe Macrachis au refuzat să îl pomenească la slujbe pe mitropolitul Procopie, deoarece Sinodul nu îi excomunicase pe cei trei foști ierarhi simoniaci depuși. În decembrie 1879, Sfântul Sinod al Bisericii Greciei, sub președinția mitropolitului Procopie, l-a judecat pe Macrachis și l-a condamnat, mai ales pentru trihotomismul său, la trei luni de închisoare. Odată eliberat, acesta a înființat o asociație intitulată „Constantin cel Mare", cu scopul de a realiza Împărăția lui Dumnezeu pe pământ, care să pună capăt împărăției lui Mahomed prin recucerirea Constantinopolului. Această acțiune a lui Macrachis se pare că a fost cauza unei alte întemnițări a sa de opt luni. Eliberat pentru a doua oară din închisoare, Apostol Macrachis s-a dedicat scrisului, lăsând în urmă nenumărate lucrări prin care i-a influențat pe mulți după moartea sa, întâmplată în anul 1905. Urmașii lui Macrachis au afirmat mereu că el a fost pedepsit de Sfântul Sinod, dar nu a fost niciodată excomunicat, de aceea el a rămas în continuare o mare personalitate a Bisericii Greciei din secolul al XIX-lea.

În urma războiului româno-ruso-turc dintre anii 1877-1878, Congresul de la Berlin, din anul 1881, a acordat Greciei regiunile *Tesalia* și *Epirul de Sud*. Ca urmare a acestui fapt, începând din anul 1882, cu

acordul Patriarhiei Ecumenice, cele cinci mitropolii și cinci episcopii din aceste regiuni au fost trecute în jurisdicția Bisericii Greciei. Structura canonică a Bisericii Greciei, respectiv teritoriul ei canonic au fost desăvârșite astfel la această dată. În același an, a fost inițiată o reformă în Biserica Greciei, prin care a fost stabilită următoarea ordine a celor 40 de eparhii: o mitropolie la Atena, al cărei titular era președintele de drept al Sfântului Sinod, 17 arhiepiscopii și 22 episcopii.

XV.4. **Biserica Greciei între anii 1882-1923**

După moartea mitropolitului Procopie I, pe tronul mitropolitan atenian a urmat *Gherman al II-lea Kalliagas* (1889-1896), transferat din scaunul de arhiepiscop al Kefaloniei. Gherman Kalliagas fusese ucenicul patriarhului ecumenic Sofronie al III-lea (1863-1866), care a ajuns apoi patriarh al Alexandriei cu numele de Sofronie al IV-lea (1870-1899). Înainte de a ajunge arhiepiscop al Kefaloniei, ieromonahul Gherman a fost timp de șapte ani profesor la Școala Patriarhiei Ecumenice de la Halki, apoi diacon la Alexandria, în compania magistrului său. Patriarhul Sofronie era un susținător al reformelor otomane cunoscute sub numele de *Tanzimat*, care susțineau, printre altele, participarea laicilor la structurile de conducere a Bisericii. Astfel, îndată ce a ajuns pe tronul mitropolitan atenian, mitropolitul Gherman a înființat în anul 1890 *Sfânta Asociație* (*Ieros Syndesmos*), care continua practica asociațiilor de clerici și mireni de promovare a vieții creștine. Specificul asociației înființate de mitropolitul Gherman consta în faptul că în ea puteau fi membri atât preoții căsătoriți, cât și cei necăsătoriți, iar această asociație urmărea atât formarea continuă a celor deja hirotoniți, cât și pregătirea candidaților la preoție.

După moartea subită a mitropolitului Gherman în ianuarie 1896, a fost ales mitropolitul *Procopie al II-lea Oikonomidis* (1896-1901), fost arhimandrit și care activase ca profesor la Facultatea de Teologie din Atena, această alegere reprezentând o noutate în viața Bisericii Greciei.

Noul întâistătător al Bisericii Greciei a studiat Teologia la Atena și la Moscova, apoi a continuat studiile sale la Geneva și Heidelberg, fiind apropiat de tradiția rusă. Mitropolitul Procopie a intenționat să revizuiască principiile relațiilor dintre Biserică și Stat și a pus bazele unui fond bisericesc pentru preoți, dar a fost implicat în tulburările legate de publicarea *Noului Testament* în limba populară (*dimotiki*), în anul 1901, de către scriitorul Alexandru Pallis (1851-1935). Acest act a provocat mare tulburare în Biserica Greciei și mai ales un protest vehement din partea Universității din Atena. Totodată, dat fiind faptul că publicarea traducerii a fost făcută cu aprobarea mitropolitului Procopie al II-lea, acesta a trebuit să se retragă din scaun în anul 1901, murind la un an după aceea. Patriarhia Ecumenică a aprobat traducerea lui Alexandru Pallis în anul 1911. Întâistătătorul Bisericii Greciei cu care s-a încheiat șirul mitropoliților de Atena pe baza principiilor din secolul al XIX-lea a fost *Teoclit I Minopoulos* (1902-1917, 1920-1922), după el fiind adoptată o altă structură a acestei Biserici. Pe parcursul primei perioade de păstorire a acestui ierarh a fost înființată asociația *Zoi* (*Viața*), una dintre cele mai reprezentative frății creștine (χριστιανικές αδελφότητες) care au apărut în Biserica Greciei încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea. Aceste frății au fost înființate mai ales de intelectuali, pentru a trăi o viață creștină autentică, și ele au marcat viața Bisericii Greciei practic pe tot parcursul secolului al XX-lea.

Frăția *Zoi* a fost înființată în anul 1907 de preotul *Eusebiu Mattopoulos* (1849-1929), la origine ucenic al lui Apostol Macrachis, de care însă s-a separat în anul 1887, din cauza pietismului exagerat și a ideilor dogmatice greșite ale acestuia. Această frăție era formată din preoți și din mireni, bărbați și femei, dar *celibatari*, care respectau voturile monahale de feciorie, sărăcie și ascultare, dar care erau aleși mai ales dintre intelectuali. Menirea acestei frății era atât de a mijloci desăvârșirea creștină a membrilor ei, cât și de a răspândi credința ortodoxă în școli și prin publicații. Frăția *Zoi* a fost înregistrată la autoritățile de stat ca asociație publică, în semn de distanțare față de autoritatea bisericească, deși mai mulți ierarhi au fost susținători sau au fost aleși din rândurile acestei

frăţii. Deşi membrilor acestei frăţii nu li s-a reproşat nimic de ordin dogmatic, problematic era caracterul ei elitist de asociaţie „para-eclesială". Această frăţie s-a afirmat mai ales după Primul Război Mondial, ajungând la o mare diversificare a activităţilor sale. Pentru acoperirea unei palete tot mai largi de activităţi, frăţia *Zoi* a înfiinţat frăţii sau asociaţii afiliate, aşa cum au fost „*Sf. Apostol Pavel*", fondată în anul 1929, şi *Evlavia* (*Εὐσέβεια*), fondată în noiembrie 1938. Pe parcursul celei de-a doua jumătăţi a secolului al XX-lea au apărut unele confruntări interne în sânul frăţiei *Zoi*, ca urmare a unor acuzaţii ale unor teologi tineri că frăţia este de orientare protestantă occidentală şi că practică un pietism exagerat, prin care s-ar fi îndepărtat de la principiile fondatorului ei. În anul 1961, o scindare în sânul acestei frăţii a dus la înfiinţarea unui noi frăţii intitulată *Sotir* (Mântuitorul), mai conservatoare. În perioada confruntării cu mişcarea comunistă din timpul războiului civil, frăţia *Zoi* a fost considerată adversara radicală a acesteia. Mult mai grav pentru această frăţie a fost apoi faptul de a fi fost prea apropiată de *dictatura coloneilor* ca orientare de dreapta, fapt care a dus la scăderea importanţei sale în Biserica şi societatea greacă.

Pe parcursul primei păstoriri a mitropolitului Teoclit au avut loc şi cele două *Războaie Balcanice*, în urma cărora Greciei i-au fost adăugate „teritoriile noi" *Macedonia de Sud* şi *Epirul*, ocupate de greci încă din anul 1912, şi *Tracia occidentală* şi *insulele Mării Egee de Nord*, în 1913. În aceste teritorii existau 36 de mitropolii, care însă au rămas în continuare sub jurisdicţia Patriarhiei Ecumenice. Printr-un act sinodal al Patriarhiei Ecumenice din anul 1928, aceste mitropolii au fost supuse administrativ Sfântului Sinod al Bisericii Greciei, dar ele au rămas în continuare, până astăzi, în jurisdicţia Patriarhiei Ecumenice. Tot în anul 1913, prin tratatul de la Londra, insula Creta, care avea atunci un statut de autonomie politică sub suzeranitatea Imperiului Otoman, a fost încadrată regatului Greciei. În anul 1923, în urma tratatului de la Lausanne, a avut loc un schimb de populaţie între Creta şi Turcia. Biserica din Creta, care era semi-autonomă în 1913 şi avea propriul Sfânt Sinod, a rămas şi ea mai departe în jurisdicţia Patriarhiei Ecumenice.

Mitropolitul Teoclit I, deși era o fire moderată, sub mari presiuni politice și chiar ale unor ierarhi, a participat la condamnarea publică a prim-ministrului *Eleftherios Venizelos* (1864-1936), în ziua de 12 decembrie 1916, acuzat de revoltă împotriva guvernului regalist și de înființarea unui guvern provizoriu la Tesalonic. După realegerea lui Venizelos ca prim-ministru, la 27 iunie 1917, a fost constituit un sinod al „celor demni", iar ierarhii care participaseră la actul din decembrie 1916, inclusiv mitropolitul Teoclit I, au fost depuși. Venizelos a fost unul dintre cei mai importanți reprezentanți ai elenismului de tip republican liberal, acesta exercitând între anii 1910-1935, în mai multe rânduri, funcția de prim-ministru și fiind socotit „fondatorul Greciei moderne". După înlăturarea mitropolitului Teoclit I, a fost numit mitropolit al Atenei *Meletie al III-lea Metaxakis* (1918-1920), un fervent susținător al lui Venizelos. Ajuns întâistătător al Bisericii Greciei, acesta a inițiat o serie de măsuri care ar fi trebuit să elibereze Biserica de sub controlul statului, dar în urma înfrângerii lui Venizelos la alegerile din luna noiembrie a anului 1920, Meletie al III-lea a trebuit să se retragă din scaun. În scaunul mitropolitan de la Atena rămas vacant a fost reinstalat mitropolitul *Teoclit I*, care a păstorit în anii tulburi ai războiului greco-turc.

Războiul greco-turc a izbucnit la 15 mai 1919, când trupele grecești au ocupat orașul Smirna din Asia Mică. Acesta s-a desfășurat sub forma mai multor atacuri de gherilă împotriva soldaților greci, superiori numeric. Începând din aceeași perioadă, rezistența turcilor a fost organizată de *Mustafa Kemal* (1881-1938), supranumit mai târziu *Atatürk* (tatăl turcilor), care se remarcase deja ca ofițer în timpul Primului Război Mondial. La 10 august 1920 a fost semnat *Tratatul de la Sevrès*, în Franța, între membrii Antantei și sultanul Mehmed al IV-lea (1918-1922), prin care Imperiul Otoman renunța definitiv, printre altele, la *Tracia Orientală* fără Constantinopol, care era cedată grecilor, însă acest tratat nu a fost niciodată aplicat. Încurajați de acest tratat, în vara anului 1921, grecii au continuat cuceririle lor în Asia Mică, intenționând să atace Ankara, dar au fost respinși. Ca urmare a acestui fapt și din cauza lipsei sprijinului promis de către englezi, grecii au început să se retragă.

Războiul s-a încheiat tragic în ziua de 9 septembrie 1922, când Kemal Atatürk a cucerit orașul Smirna. Pentru turci, acest război este considerat „de eliberare", iar pentru greci, „catastrofa din Asia Mică", deoarece, fiind agresori și eșuând în acțiunea lor, aceștia din urmă au pierdut și teritoriile prevăzute prin *Tratatul de la Sevrès.* La Atena, conducătorii greci responsabili de această tragedie au fost condamnați la moarte. Una dintre urmările războiului greco-turc a fost reprezentată de acordul privind schimbul de populații, semnat de Grecia și reprezentanții *Marii Adunări Naționale* a Turciei la Lausanne, în 30 ianuarie 1923, prin care 1,2 milioane de greci din Asia Mică au trebuit să părăsească locurile lor și să plece în Grecia, iar 400.000 de turci din Grecia au fost transferați în Turcia. Acest schimb de populații s-a făcut cu multe jertfe, iar aceste evenimente au marcat pentru greci sfârșitul „Marii Idei" și începutul unei perioade de permanente tensiuni între ei și turci.

XV.5. **Biserica Greciei între anii 1923-1949**

La 8 martie 1923 a fost ales un nou mitropolit al Atenei, în persoana arhimandritului, profesor la Facultatea de Teologie din Atena, *Hrisostom I Papadopoulos* (1923-1938), născut în anul 1868 în Madytos din Turcia de astăzi. După ce a studiat la Constantinopol, Ierusalim, Smirna și Atena, tânărul Hrisostom și-a continuat studiile de istorie bisericească la Academiile Duhovnicești din Kiev (1891-1893) și Sankt Petersburg (1893-1895), după care a activat ca profesor la *Școala Teologică „Sfânta Cruce"* din Ierusalim, perioadă în care a devenit monah, iar din anul 1900, arhimandrit. De la Ierusalim, arhimandritul Hrisostom a fost transferat ca preot de parohie la Alexandria (1909-1911), iar în anul 1911 s-a întors la Atena, unde a devenit director al Seminarului Rizarios, de unde a fost promovat profesor de Istorie bisericească la Facultatea de Teologie a Universității din Atena. Datorită cunoștințelor sale de limbi străine și posibilității de a fi putut cerceta arhivele din mai multe Biserici Ortodoxe, Hrisostom Papadopoulos a devenit unul dintre primii autori

calificați de tratate privind istoria unor Biserici Ortodoxe. Printre lucrările acestuia se numără monografiile dedicate *Patriarhiei Ierusalimului*, *Bisericii Greciei* și *Patriarhiei Alexandriei*, dar și studii importante despre istoria Bisericilor Antiohiană, Sârbă și Română.

Imediat după alegerea sa ca mitropolit al Atenei, Hrisostom Papadopoulos a convocat un sinod al tuturor episcopilor, fapt întâmplat pentru prima dată în istoria Bisericii Greciei, care a elaborat un nou *Statut* al acestei Biserici, adoptat în decembrie 1923. Potrivit acestui Statut, autoritatea în Biserica Greciei era exersată de *Sinodul ierarhiei* (*Σύνοδος της Ιεραρχίας*), numit și *Sfântul Sinod al tuturor ierarhilor*, iar începând din anul 1925, puterea executivă a Sinodului tuturor ierarhilor era exercitată de *Sinodul Permanent* (*Διαρκής Σύνοδος*), sub președinția mitropolitului Atenei și format la început din șapte membri. Membrii Sinodului Permanent se schimbau anual, prin rotație, în ordinea vechimii lor în arhierie, iar acest sinod se putea întruni ori de câte ori era nevoie. Prin *Legea nr. 3.615/1928*, acest Sinod era format din nouă membri, câte patru mitropoliți sub jurisdicția Bisericii Greciei și patru din teritoriile noi, iar președintele rămânea totdeauna arhiepiscopul Atenei, iar din 1932, numărul lor a fost majorat de la nouă la treisprezece, câte 6 din cele două grupe de ierarhi, plus arhiepiscopul. La întrunirea celor două tipuri de sinoade, până în anul 1974 era prezent și un reprezentant al guvernului, care făcea un raport, guvernul având posibilitatea să accepte sau să refuze hotărârile luate de autoritatea bisericească. De asemenea, printr-o decizie din anul 1927, toți ierarhii eparhioți din Biserica Greciei au primit titlul de mitropolit, iar cel de la Atena, de *arhiepiscop*. Hrisostom Papadopoulos a fost primul întâistătător al acestei Biserici care a primit titlul de *Arhiepiscop al Atenei și al întregii Grecii*.

În luna martie a anului 1924, Biserica Greciei a adoptat calendarul îndreptat, potrivit recomandărilor *Congresului panortodox de la Constantinopol*, din vara anului 1923. Mai mulți credincioși și clerici s-au opus acestei măsuri și au înființat, în anul 1935, o grupare stilistă schismatică în Grecia. Încă din anul 1923, a început la Atena tipărirea

revistei *Ekklisia*, iar din anul 1930, a revistei *Theologia*, mijloace de publicare atât a diferitelor hotărâri și știri privind viața Bisericii Greciei, cât și a multor articole și studii de teologie. În anul 1925 a fost înființată *Universitatea Aristotel din Tesalonic*, în cadrul căreia a fost înființată a doua Facultate de Teologie a Bisericii Greciei. De asemenea, în anul 1926, arhiepiscopul Hrisostom I a fost ales printre membrii fondatori ai Academiei din Atena. Totodată, în anul 1936, a fost întemeiat la Atena centrul de publicații *Apostoliki Diakonia* al Bisericii Greciei, care a publicat nenumărate titluri dedicate formării spirituale a credincioșilor de toate vârstele, precum și materiale de interes pastoral-misionar. După o activitate prin care s-a conturat profilul actual al Bisericii Greciei, arhiepiscopul Hrisostom I a trecut la cele veșnice în ziua de 28 octombrie 1938.

Arhiepiscopului Hrisostom I i-a urmat mitropolitul de Corint, *Damaschin Papandreou*, care însă a fost înlăturat sub presiunea frățiilor și a autorității dictatoriale de stat, în locul său fiind numit arhiepiscopul *Hrisant Philippidis* (1938-1941). Hrisant a fost mai întâi mitropolit de Trapezunt, în Asia Mică, și susținător al frăției *Zoi*, remarcându-se prin susținerea luptei naționale a grecilor și prin acțiunile sale sociale. Pe parcursul păstoririi acestuia, s-a pus accentul pe rolul *Sinodului Permanent*, Sinodul tuturor ierarhilor pierzându-și din importanță. În momentul în care Grecia a fost invadată de naziști în anul 1941, arhiepiscopul Hrisant s-a retras, arhiepiscopul *Damaschin Papandreou* (1941-1949), ales canonic încă din anul 1938, fiind repus în drepturi. Născut în anul 1891, tânărul Papandreou a participat activ la Războaiele Balcanice, apoi s-a îndreptat spre preoție, devenind preot, în anul 1917, și episcop al Corintului, în anul 1922. La Corint, acesta s-a remarcat prin implicarea sa la înlăturarea urmărilor cutremurului din anul 1928. În anul 1930, episcopul Damaschin a fost trimis de Patriarhia Ecumenică în America pentru a organiza acolo diaspora ortodoxă greacă din cadrul Arhiepiscopiei Ortodoxe Grecești din cele două Americi. În timpul ocupației germane, arhiepiscopul Damaschin a reușit să se impună în fața germanilor și a luat măsuri pentru restaurarea

autorității Sinodului tuturor episcopilor. În anul 1943, în plin război, acesta a reușit să obțină, prin *Legea nr. 671*, adoptarea unui nou *Statut al Bisericii Greciei*, prin care era definit rolul Sinodului Permanent. De asemenea, în același an, odată cu începerea persecutării evreilor din regiunea ateniană, arhiepiscopul Damaschin a intervenit, dând ordin să li se elibereze acestora certificate de botez, chiar false, cu scopul de a-i scăpa din fața prigoanei naziste. Pentru această acțiune umanitară, marele ierarh a primit mai târziu din partea memorialului *Yad Vashem* din Ierusalim titlul de „Drept printre popoare".

Din luna decembrie a anului 1944 și până în luna septembrie a anului 1946, arhiepiscopul Damaschin a exercitat și funcția de regent până la întoarcerea regelui George al II-lea. De asemenea, în această perioadă, pentru scurtă vreme, a deținut și responsabilitatea de prim-ministru. Arhiepiscopul Damaschin a păstorit Biserica Greciei și pe parcursul Războiului Civil, desfășurat în Grecia între 12 februarie 1946 și 16 octombrie 1949, și purtat între *Armata națională greacă*, susținută de occidentali, și *Forțele democratice grecești de orientare comunistă*, susținute de Uniunea Sovietică, Iugoslavia, Albania și Bulgaria. Acest război, care a făcut mai multe victime decât ocupația nazistă, a constituit în fond etapa premergătoare a *Războiului Rece* din Europa de Est. Reprezentanții Bisericii Greciei au fost în marea lor majoritate de partea autorității de stat, dar au existat și cazuri de ierarhi și preoți care au simpatizat cu comuniștii. Atrocitățile săvârșite de comuniști, printre care s-a numărat și transferarea a circa 28.000 de copii greci în țările comuniste vecine pentru a fi educați în noua ideologie și uciderea multor preoți, au împins Biserica Greciei împreună cu marea majoritate a grecilor în frontul anticomunist. Un rol foarte important în lupta împotriva comuniștilor a fost exercitat de frăția *Zoi*. Către sfârșitul acestui război, mai precis în ziua de 30 mai 1949, epuizat de activitatea extraordinară desfășurată în slujba neamului său, arhiepiscopul Damaschin a trecut la cele veșnice la vârsta de doar 58 de ani.

Pe parcursul perioadei interbelice s-au afirmat o serie de teologi greci, cum au fost arhiepiscopul *Hrisostom Papadopoulos*, în domeniul

Istoriei bisericești, și *Zikos Rosis* (1838-1933), în domeniul Teologiei sistematice. Profesorul Rosis a studiat și a predat în Germania, și a publicat un *Sistem de teologie ortodoxă*, fiind astfel primul care a încercat să prezinte învățătura ortodoxă de o manieră sistematică. Totodată, acesta a fost interesat de promovarea dragostei creștine și a toleranței între diferitele tradiții creștine, dar fără nicio tendință spre prozelitism.

Cel mai reprezentativ teolog grec din prima jumătate a secolului al XX-lea, mai ales din perspectivă occidentală, a fost însă *Christos Androutsos* (1869-1935), profesor de Teologie Dogmatică și Etică la Atena, care s-a făcut cunoscut încă din anul 1896 prin publicarea la Constantinopol a două lucrări despre păcatul originar. Prima lucrare a lui Androutsos, prin care acesta s-a impus pe plan internațional, a fost *Simbolica din punct de vedere ortodox*, publicată în anul 1901, în care era prezentată învățătura ortodoxă în contrast cu cea catolică și respectiv cea protestantă. Apoi, după o lucrare privind hirotoniile anglicane, publicată în anul 1903, acest profesor atenian a publicat, în același an, cea mai importantă lucrare a sa, intitulată *Dogmatica Bisericii Ortodoxe Răsăritene*. La scurtă vreme după apariția acestei cărți, mai precis în anul 1908, renumitul teolog catolic asumpționist Martin Jugie a realizat o prezentare elogioasă a ei, precizând că, pentru prima dată de la înființarea Universității din Atena, un autor „începe cu o introducere în teologie și termină cu timpurile de pe urmă" (Martin Jugie, p. 147). Teologul asumpționist, care cunoștea foarte bine teologia ortodoxă, era încântat să găsească o Teologie Dogmatică Ortodoxă pe structură scolastică, dar nota că opera lui Androutsos a fost criticată chiar de unii colegi ai săi, așa cum erau Constantin Dyovouniotis (†1943) și Dimitrie Balanos (1877-1959), care l-au acuzat pe autorul *Dogmaticii* de influențe occidentale. *Dogmatica* lui Christos Androutsos, pe care părintele profesor Dumitru Stăniloae a tradus-o în limba română, reprezenta o lucrare bazată pe o structură și o argumentație scolastică, dar ca manual a fost foarte utilă până la descoperirea altor perspective de abordare a tradiției ortodoxe.

XV.6. Biserica Greciei de la încheierea Războiului Civil la sfârșitul dictaturii coloneilor (1949-1974)

Urmașul arhiepiscopului Damaschin a fost mitropolitul de Ioannina *Spiridon Vlachos* (1949-1956), născut în anul 1873 în Bitinia, Asia Mică. Noul arhiepiscop al Atenei a studiat la Școala Patriarhiei Ecumenice din insula Halki, după care a ajuns vicar la Kavala, în Macedonia otomană, remarcându-se de la început ca un neînfricat apărător al drepturilor grecilor. Între anii 1906-1916, Spiridon Vlachos a activat ca mitropolit de Vella și Konița în Epir. În anul 1913, după ce Epirul de Nord a fost cedat Albaniei, mitropolitul Spiridon a organizat lupta de independență greacă, dar a fost arestat și trimis în Grecia. În anul 1916, acesta a ajuns mitropolit de Ioannina, unde a păstorit până la alegerea sa ca arhiepiscop al Atenei. În calitate de întâistătător al Bisericii Greciei, arhiepiscopul Spiridon I a luptat pentru restaurarea Bisericii sale, foarte afectată de război și de confruntările interne. Având în vedere originea sa din Asia Mică, acesta nu a renunțat niciodată la *Marea Idee* și pe această linie l-a sprijinit mult pe arhiepiscopul Macarie al III-lea al Ciprului în lupta sa pentru independența țării sale. Bucurându-se de o mare popularitate printre toți grecii, arhiepiscopul Spiridon a păstorit în pace, politicienii greci neîndrăznind să i se opună. Acesta a trecut la cele veșnice în ziua de 21 martie 1956, la vârsta de 83 de ani.

Arhiepiscopului Spiridon i-a urmat *Dorotei al III-lea Kottaras* (1956-1957), un om foarte învățat, specialist în Drept Canonic și cu multe calități, ales din scaunul mitropolitan de Larisa și Platamon. Pe parcursul scurtei sale păstoriri, arhiepiscopul Dorotei al III-lea a luptat împotriva influențelor catolice, mai ale ca urmare a presiunilor de încheiere a unui concordat între Vatican și guvernul grec. Totodată, acesta a făcut o vizită la Belgrad, în Serbia, patriarhului Vichentie al II-lea. Din cauza scurtei sale păstoriri, arhiepiscopul Dorotei nu a ajuns să pună în practică planurile sale ambițioase pentru Biserică, murind în vara anului 1957. În demnitatea de arhiepiscop al Atenei și al întregii Grecii a urmat *Teoclit al II-lea Panagiotopoulos* (1957-1962), fost mitropolit de Patras

care s-a remarcat prin renovarea palatului arhiepiscopal din Atena. Pentru ridicarea nivelului de pregătire a clerului, acest arhiepiscop a organizat o serie de cursuri speciale la Mănăstirea Penteli de lângă Atena. În anul 1960, Biserica Greciei a fost vizitată de patriarhul Alexei I al Moscovei, acesta fiind primul întâistătător al Bisericii Ortodoxe Ruse care a vizitat Biserica Greciei. După arhiepiscopul Teoclit, la 13 ianuarie 1962 a fost ales arhiepiscopul *Iacob al III-lea Vavanatsos*, care a fost însă aspru criticat de frățiile ortodoxe pentru viața sa morală, fiind repede depus și retrăgându-se la 25 ianuarie 1962. În același an, la 14 februarie 1962, a fost ales un nou arhiepiscop, în persoana lui *Hrisostom al II-lea Hadjistavrou* (1962-1967), născut în anul 1880 în Asia Mică, având din botez numele de Temistocle. La vârsta de 17 ani, tânărul Temistocle a vrut să se alăture armatei grecești de eliberare. După terminarea gimnaziului din insula Samos, acesta a studiat la Școala Patriarhiei Ecumenice din Halki, după care a continuat cu studii de drept la Lausanne începând din anul 1906, pe care le-a terminat după unele întreruperi în anul 1910. A activat ca episcop-vicar la Smirna, apoi ca mitropolit de Filadelfia. La sfârșitul Primului Război Mondial, a fost condamnat la moarte de turci pentru acțiunile sale patriotice, dar a fost grațiat. Acesta a activat apoi ca mitropolit de Efes, în anul 1922, iar în 1924 a ajuns mitropolit de Rhodos, apoi de Veria și în final de Filippi, de unde a fost ales arhiepiscop. Una dintre prioritățile acestui arhiepiscop a fost aceea de sprijinire a refugiaților greci din Asia Mică. Arhiepiscopul Hrisostom al II-lea al Atenei a participat între 24 septembrie și 1 octombrie 1961 la lucrările primei *Conferințe Panortodoxe* din insula Rhodos. Arhiepiscopul Hrisostom al II-lea a fost însă obligat să se retragă din scaun la 11 mai 1967, trecând la cele veșnice la scurtă vreme după aceea, în data de 9 iunie a anului 1968.

În anii care au urmat după 1949, viața politică din Grecia a fost în continuare tulburată, astfel că, la 21 aprilie 1967, un grup de ofițeri au întreprins o lovitură de stat care a dus la perioada cunoscută în istoria Greciei ca „dictatura coloneilor", aceasta pentru că majoritatea puciștilor erau ofițeri de grade inferioare. Această perioadă a durat până în vara

anului 1974 și s-a încheiat în urma eșecului politic din Cipru, care a dus la ocuparea Ciprului de Nord de către armata turcă. Ultimul rege al Greciei a fost Constantin al II-lea (1964-1973), al cărui mandat a încetat în vara anului 1973, iar la 8 decembrie 1974 a fost organizat un referendum pentru stabilirea formei constituționale a Grecei, dar numai 31% din populație s-a pronunțat în favoarea monarhiei, astfel că Grecia a devenit republică parlamentară. Deși retras din viața politică, regele Constantin al II-lea nu a abdicat niciodată.

Biserica Greciei a fost direct afectată de aceste schimbări politice, în primul rând prin înlăturarea arhiepiscopului Hrisostom al II-lea în luna mai a anului 1967. Astfel, ca urmare a refuzului arhiepiscopului de a se retrage, guvernul dictatorial a fixat printr-o ordonanță limita de vârstă a mandatului arhiepiscopilor la 80 de ani, forțându-l pe întâistătătorul grec, în vârstă de 87 de ani, să accepte decizia. După înlăturarea arhiepiscopului Hrisostom al II-lea, guvernul a aprobat *Legea nr. 3*, prin care erau anulate prevederile Statutului din 1943, fiind desființat Sinodul Permanent, care era înlocuit cu un sinod special compus din 8 ierarhi, impuși de dictatură. Una dintre primele acțiuni ale acestui sinod special a fost alegerea, la 14 mai 1967, a unui nou arhiepiscop, în persoana arhimandritului *Ieronim I Kotsonis* (1967-1973), numit de către regele Constantin al II-lea. Arhiepiscopul Ieronim I s-a născut în anul 1901 în insula Tinos și, după terminarea studiilor de teologie la Atena, a continuat cu studii de drept în Anglia și Germania. În timpul celui de-al Doilea Război Mondial, arhimandritul Ieronim s-a implicat foarte mult în ajutorarea materială și spirituală a săracilor și a orfanilor, fiind un membru activ al frăției *Zoi*. După războiul civil, acesta a sprijinit reintegrarea în societate a copiilor și a tinerilor greci, victime ale politicii comuniștilor.

Pe parcursul păstoririi sale, arhiepiscopul Ieronim I i-a sprijinit pe săraci și pe bolnavi, a înființat aziluri pentru bătrâni și s-a îngrijit de mărirea salariilor preoților. În anul 1969, acesta a adoptat însă un nou Statut bisericesc, prin care a fixat pensionarea ierarhilor la vârsta de 7? de ani. Prin Statutul adoptat de el, arhiepiscopul Ieronim I nu a mai luat

în considerare participarea la Sinodul Permanent a mitropoliților din teritoriile noi și astfel și-a atras critici din partea Patriarhiei Ecumenice. Printre multele măsuri pe care le-a luat acest arhiepiscop pe linia politică a regimului din acel timp, a fost aceea de a promova ierarhi cu viață morală curată în locul ierarhilor cu o viață morală discutabilă. Astfel, el i-a suspendat pe mai mulți mitropoliți pe motivul că nu ar fi demni și i-a înlocuit cu ierarhi „demni", care erau toți membri ai frăției *Zoi*. Aceste măsuri, care în fond urmăreau înlăturarea ierarhilor nesupuși regimului, au fost considerate anticanonice. În fața criticilor aduse, arhiepiscopul s-a retras în insula Tinos și a înaintat o cerere de demisie, care însă nu a fost aprobată de către ierarhii numiți de el. Însă ierarhii disidenți au dat în judecată întregul Sinod, care a fost declarat ilegal. Ca urmare a acestui fapt, la 12 decembrie 1973, Ieronim I s-a retras din scaun. Arhiepiscopul Ieronim I a trecut la cele veșnice în anul 1988. Cooperarea cu dictatura a fost în defavoarea atât a acestui arhiepiscop, cât și a frăției *Zoi*, ceea ce a dus la scăderea importanței acestei frății în rândurile credincioșilor.

După al Doilea Război Mondial, gândirea teologică greacă a continuat tradiția „teologiei academice", pe această linie înscriindu-se, printre alții, profesorul *Panaghiotis Trembelas* (1886-1977), specialist în Teologie practică, dar care a publicat o *Dogmatică a Bisericii Ortodoxe Răsăritene* în trei volume. Această lucrare a fost tradusă și publicată în limba franceză între anii 1966-1968, fiind prima lucrare de dogmatică ortodoxă apărută în limba franceză după cea a mitropolitului Macarie Bulgakov, apărită la Paris cu mai bine de un secol înainte. Lucrarea lui Trembelas a fost apreciată drept o *„prezentare sintetică a dogmelor"* (Gérard Siegwalt, p. 177), în ea fiind citați și o serie de teologi occidentali, atât catolici, cât și protestanți, față de care autorul a prezentat punctul de vedere ortodox.

Unul dintre cei mai reprezentativi teologi greci ai „teologiei academice" a fost profesorul *Ioannis N. Karmiris* (1904-1991), de la Facultatea de Teologie din Atena, care a publicat încă din anul 1937 o lucrare intitulată *Ortodoxia și Protestantismul*, prin care sintetiza istoric și dogmatic poziția Bisericii Ortodoxe față de tradițiile protestante. De asemenea, în anii 1952, respectiv 1953, acest profesor, care studiase la Atena,

Berlin și Bonn, a publicat, în două volume, colecția „texte simbolice" intitulată *Monumente dogmatice și simbolice ale Bisericii Ortodoxe Universale* (*Τα δογματικά και συμβολικά μνημεία της ορθόδόξου καθολικής Εκκλησίας*). Această colecție, care începe cu Simbolul apostolic și se încheie cu poziția Bisericii Greciei față de declarația Comisiei pentru Credință și Constituție a Consiliului Ecumenic al Bisericilor de la Lund, din anul 1952, este importantă atât prin reunirea acestui lung șir de „texte simbolice ortodoxe", cât mai ales prin introducerile și comentariile originale ale autorului la fiecare dintre acele texte normative pentru credința Bisericii Ortodoxe. În anul 1957, profesorul Karmiris a publicat o sinteză de dogmatică intitulată *Sinopsa învățăturii dogmatice a Bisericii Ortodoxe Universale* (*Σύνοψις της δογματικής διδασκαλίας της Ορθοδόξου Καθολικής Εκκλησίας*), în care preciza adevărurile de credință ortodoxă în fața provocărilor timpului.

În deceniul al șaptelea al secolului al XX-lea, în teologia ortodoxă greacă a avut loc o schimbare de orientare, prin operele unor tineri teologi numiți împreună „generația anilor '60" (Pantelis Kalaitzidis, p. 129). Dintre aceștia, cei mai recunoscuți pe plan internațional au fost: Nikos Nissiotis, Ioannis Zizioulas, Ioannis (John) Romanides, Georgios Mantzaridis, Nikolaos Matsoukas, Panayotis Nellas și Christos Yannaras.

Nikolaos (Nikos) Nissiotis (1924-1986) s-a născut la Atena și, după terminarea studiilor de teologie de aici, a urmat studii de specializare în Elveția, unde i-a audiat pe teologii protestanți Karl Barth, la Basel, și respectiv Emil Bruner, la Zürich, precum și pe filosoful Carl Jaspers, la Zürich. Nissiotis a fost mai întâi profesor la Facultatea de Teologie din Atena, apoi, între anii 1958-1974, a activat la Institutul Ecumenic de la Bossey, în Elveția, prilej cu care s-a remarcat pe plan mondial. Acest teolog a publicat lucrări dedicate teologiei persoanei, raportului dintre Biserică și societate, charismei învățământului, precum și principiilor de raportare a Bisericii Ortodoxe în cadrul Mișcării Ecumenice.

Ioannis Zizioulas, mitropolit de Pergam în jurisdicția Patriarhiei Ecumenice, s-a născut în anul 1931, a studiat Teologia la Tesalonic, după care a urmat cursuri de specializare în Statele Unite, unde l-a avut

profesor pe preotul Georges Florovsky. Tânărul Ioannis Zizioulas a început activitatea sa didactică, în calitate de asistent, la Facultatea de Teologie din Atena, apoi, începând din anul 1970, a predat mai mulți ani *Teologia patristică* în Scoția și Anglia, continuând ca profesor invitat la diferite centre teologice din Occident, perioadă în care s-a remarcat pe plan internațional. În anul 1986, el a fost numit mitropolit titular de Pergam și s-a impus drept unul dintre cei mai reprezentativi teologi ortodocși. Mitropolitul de Pergam a fost un reprezentant eminent al orientării de „reîntoarcere la gândirea Sfinților Părinți" și a evidențiat în scrierile sale rolul episcopului și al ideii de primat în Biserică, apoi dimensiunea euharistică a comuniunii ecleziale și unitatea Bisericii. În ziua de 2 februarie 2023, renumitul ierarh teolog a trecut la cele veșnice, fiind omagiat atât în Răsărit cât și în Apus.

Preotul profesor *Ioannis (John) Romanides* (1927-2001) s-a născut în Grecia, dar a crescut și s-a format în America, unde au emigrat părinții săi. După studii de teologie în America, acesta a obținut titlul de Doctor în Teologie la Atena, devenind apoi profesor de Teologie dogmatică la Institutul „Sfânta Cruce" din Brookline, Massachusetts. După scurt timp, Ioannis Romanides a fost numit profesor la Facultatea de Teologie Ortodoxă din Tesalonic, unde a activat până la pensie. Profesorul Romanides a fost preocupat de rolul nefast al francilor – așa cum îi numea el pe latini – în lumea bizantină și scotea în evidență valoarea *romanității orientale*, inclusiv a poporului român. În teologie, acesta a insistat asupra importanței îndumnezeirii omului, sintetizând gândirea sa în trei termeni: purificarea, glorificarea și îndumnezeirea omului.

Profesorul *Georgios Mantzaridis* s-a născut în anul 1935 la Tesalonic, unde a și studiat și activat ca profesor de etică. Acesta a publicat, printre altele: *Linii fundamentale de etică creștină*, *Viața ortodoxă duhovnicească*, *Doctrina Sfântului Grigorie de Palama* și *Sociologia creștinismului*. Profesorul tesalonicean a insistat asupra ideii de îndumnezeire a omului, în perspectiva căreia a pledat pentru o viață creștină curată, cunoscând viețile și prezentându-i pe unii părinți îmbunătățiți, precum Sf. Paisie Aghioritul.

Unul dintre cei mai productivi teologi din această categorie a fost însă *Nikolaos (Nikos) Matsoukas* (1934-2006), profesor la Facultatea de Teologie de la Tesalonic, din ale cărui lucrări menționăm: *Protestantismul*, *Istoria filosofiei bizantine* și mai ales *Teologia Dogmatică și Simbolică* în mai multe volume. Acest autor, care a tratat o mulțime de teme teologice, a urmărit în special dezvoltarea unei hermeneutici prin care să depășească „*tradiția influențelor scolasticismului medieval din Biserică*" (Cristinel Ioja, p. 168).

Teologul *Panayotis Nellas* (1936-1986) a studiat la Atena, apoi în Franța și la Roma, după care a predat teologia la un institut din capitala greacă. Profesorul Nellas a fost un apropiat al părintelui Dumitru Stăniloae, fiind unul dintre primii teologi greci care l-a făcut cunoscut pe teologul român în Grecia. Nellas a fost legat de Muntele Athos, una dintre cele mai reprezentative lucrări ale sale, *Omul – animal îndumnezeit* (*Ζώον θεούμενον*) fiind scrisă la Mănăstirea Stavronikita. Profesorul Nellas, coleg de studii și de soartă cu Yannaras în sensul carierelor lor universitare, a fost interesat de tema îmbunătățirii omului până la gradul de îndumnezeire.

Christos Yannaras, născut la Atena în anul 1935, a studiat Teologia și Filosofia la Atena, la Bonn și la Paris. Acesta a obținut titlul de Doctor în Teologie la Tesalonic și pe cel de Doctor în Filosofie la Universitatea Sorbona din Paris. El a activat ca profesor titular la Universitatea de Științe Sociale și Politice „Panteion" de la Atena și a conferențiat ca profesor invitat la nenumărate universități din lume. Teolog și filosof creștin-ortodox, Yannaras a publicat, printre altele: *Credința vie a Bisericii, introducere în teologia ortodoxă*; *Despre absența și necunoașterea lui Dumnezeu după scrierile areopagitice și după Martin Heidegger*; *Libertatea moralei*; *Eseu despre Eros: variațiuni la Cântarea cântărilor*; *Filosofie fără ruptură*. Prin specificul operei sale, acest teolog a fost receptat mai ales în domeniul spiritualității creștine și al unei culturi creștine ortodoxe.

Punctele comune ale teologilor din „generația anilor '60" prezentați mai sus sunt reprezentate de inspirația directă sau indirectă din teologia rusă dezvoltată în diaspora privind întoarcerea teologhisirii la gândirea

Părinților, această idee fiind propusă de preotul profesor Georges Florovsky încă de la Congresul Facultăților de Teologie Ortodoxă de la Atena din anul 1936. Afirmarea și mai apoi larga răspândire a teologiei generației '60 s-a confruntat cu opoziția curentului tradiționalist, iar mai târziu, cu cea a unui curent apărut în teologia greacă de la începutul noului mileniu.

XV.7. Biserica Greciei din anul 1974 până astăzi

După retragerea arhiepiscopului Ieronim I, guvernul din ultima fază a dictaturii militare a convocat un sinod format doar din ierarhi aleși înainte de anul 1967, astfel că, din totalul de 66 ierarhi, numai 32 au fost considerați eligibili. Această măsură a fost luată și pentru a stopa alegerea unui arhiepiscop dintre susținătorii lui Ieronim I. Întrunirea electorală a celor 32 de ierarhi eligibili a avut loc la Mănăstirea Petrachi, în ziua de 12 ianuarie 1974, în cadrul ei fiind ales mitropolitul *Serafim Tikas* (1974-1998), care a fost instalat ca arhiepiscop al Atenei și al întregii Grecii în ziua de 16 ianuarie 1974. Noul arhiepiscop s-a născut la 15 august 1913 și a primit la botez numele de Visarion Tikas. Acesta s-a călugărit în anul 1936, primind numele de Serafim, a studiat la Facultatea de Teologie din Atena, în 1942 a devenit arhimandrit și a lucrat ca secretar al Sfântului Sinod în timpul arhiepiscopului Damaschin. Arhimandritul Serafim a fost ales mitropolit de Arta în anul 1949, iar în anul 1958 a fost transferat în scaunul mitropolitan de la Ioannina. Deși a fost ales în timpul dictaturii militare, arhiepiscopul Serafim, fiind o persoană moderată, a reușit să se mențină și să păstorească până la trecerea sa la cele veșnice la 10 aprilie 1998, înregistrând cea mai lungă păstorire a unui întâistătător din istoria Bisericii Greciei. După înlăturarea dictaturii militare în vara anului 1974, una dintre primele acțiuni întreprinse de arhiepiscopul Serafim a fost anularea Statutului Bisericii Greciei adoptat de Ieronim I în anul 1969 și restaurarea Statutului din anul 1943, prin *Legea nr. 87/1974*. Totodată, în același an, au fost suspendați 13 mitropoliți numiți necanonic în timpul dictaturii militare.

După înlăturarea dictaturii militare, la 9 iunie 1975 a fost adoptată o nouă *Constituție a Greciei*, care prevedea – prin *Articolul 3.1.* – că:

„Religia dominantă în Grecia este cea a Bisericii Ortodoxe Răsăritene a lui Hristos [...]. Ea (Biserica – *n.n.*) este autocefală, fiind condusă de Sfântul Sinod al ierarhilor în funcție și de Sfântul Sinod Permanent format din rândurile acestora, care sunt constituite pe baza prescrierilor din *Tomosul Patriarhal* din 29 iunie 1850 și din *Actul sinodal* din 4 septembrie 1928".

Ultimul act se referea la situația mitropoliților din teritoriile noi, care au rămas sub jurisdicția Patriarhiei Ecumenice. Prin *Articolul 13*, privind libertatea de conștiință, noua Constituție prevedea în alineatul al doilea că „prozelitismul este interzis". În legătură cu Sfânta Scriptură se preciza, prin Aliniatul 3 din Paragraful 3, că „o traducere oficială într-o altă limbă fără aprobarea Bisericii Autocefale a Greciei și a Marii Biserici a Constantinopolului este interzisă". Pe baza noii constituții a fost pregătit un nou Statut al Bisericii Greciei, care a fost aprobat prin *Legea nr. 590/17 mai 1977*. Potrivit acestui Statut, Sinodul episcopilor urma să se întrunească odată pe an, în timp ce înainte se întrunea doar la trei ani. Sinodul Permanent, care a fost pentru prima dată recunoscut prin Constituția țării din 1975, avea menirea să conducă Biserica Greciei între adunările sinodului episcopilor. De asemenea, potrivit acestui nou Statut, Biserica Greciei se ocupa de treburile sale interne fără amestecul statului, aceasta eliberându-se astfel tot mai mult de sub controlul autorității de stat.

Arhiepiscopul Serafim s-a străduit să păstreze un echilibru între diferitele orientări și curente din sânul Bisericii Greciei, încercând să limiteze influența frăției *Zoi* în viața bisericească, deși în timpul său au luat naștere alte asociații, cum a fost *Stavros* (Crucea), apoi cea mai importantă dintre ele intitulată *Hrisopigi* (Izvorul de aur). Trei dintre membrii fondatori ai acestei ultime asociații au fost promovați de arhiepiscopul Serafim la rang de Mitropolit. Acest arhiepiscop s-a străduit să păstreze bune relații cu toate Bisericile Ortodoxe surori, mai ales cu Patriarhia Ecumenică, deși

pe parcursul lungii sale păstoriri nici patriarhul Dimitrie I și nici patriarhul Bartolomeu I nu au vizitat vreodată Biserica Greciei. După ce Grecia a devenit membră a *Comunității Economice Europene* în anul 1981, guvernele Greciei care s-au perindat au adoptat tot mai multe legi liberale, unele dintre ele în contradicție cu morala creștin-ortodoxă tradițională, printre acestea numărându-se: depenalizarea adulterului, legiferarea avortului, legiferarea divorțului ș.a. În anii '80, guvernele de stânga aflate la putere în Grecia (1981-1989) au încercat să secularizeze averile mănăstirești și bisericești, însă fără succes, datorită opoziției arhiepiscopului Serafim. Pentru dezvoltarea activității pastorale a Bisericii au fost înființate mai multe mitropolii în jurul Atenei și al Tesalonicului, iar pentru pregătirea candidaților la preoție, acest arhiepiscop a reorganizat seminariile, pe care le-a supus *Ministerului educației naționale*, în scopul asigurării finanțării lor. Pe plan intern, întâistătătorul grec s-a opus hotărât tuturor formelor de prozelitism din partea Bisericii Romano-Catolice. Prin felul său simplu de a fi și apropiat de oameni, arhiepiscopul Serafim a fost foarte apreciat de poporul credincios. Deși spre sfârșitul păstoririi sale unii dintre ierarhi i-au cerut să se retragă, acesta a rezistat în demnitatea de arhiepiscop până la trecerea sa la cele veșnice în ziua de 10 aprilie 1998, la vârsta de 85 de ani.

Deceniul ce a urmat în istoria Bisericii Greciei după moartea arhiepiscopului Serafim a fost marcat de activitatea unuia dintre cei mai mediatizați întâistătători ai Bisericii Greciei, *Hristodoulos Paraskevaides* (1998-2008). Acesta s-a născut la 17 ianuarie 1939 în orașul Xanthi din nordul Greciei, din părinți emigrați din Asia Mică, și a primit din botez numele de *Christos Paraskevaides*. După studii de drept și de teologie la Universitatea din Atena, tânărul Christos a obținut titlul de Doctor în Teologie cu o teză despre stiliști. Pe lângă limba sa maternă, arhiepiscopul Hristodoulos vorbea limbile engleză, franceză, germană și italiană. Hirotonit ieromonah în anul 1965, el a ocupat funcția de secretar al Sfântului Sinod pe întreaga perioadă de păstorire a arhiepiscopului Ieronim I. În anul 1974, arhimandritul Hristodoulos a fost ales mitropolit de Dimitrias și Almiros, cu sediul în orașul Volos, unde a activat 24 de ani, perioadă în care s-a făcut cunoscut prin poziția sa în favoarea păstrării tradiției, dar cu

deschidere spre lume. Pe parcursul activității sale în fruntea Bisericii Greciei, Hristodoulos s-a impus prin viziunea sa anti-occidentală, dar care nu excludea dialogul cu tradițiile apusene. Pe această linie, el a acceptat vizita papei Ioan Paul al II-lea în Grecia în luna mai a anului 2001, din câte se pare după ce acesta din urmă a acceptat să ceară iertare poporului grec pentru crimele latinilor contra ortodocșilor din Constantinopol în timpul Cruciadei a patra din anul 1204. Ca răspuns la această vizită, arhiepiscopul Hristodoulos l-a vizitat la Vatican pe papa Benedict al XVI-lea în ziua de 14 decembrie 2006, prilej cu care cei doi prelați au publicat o declarație comună, în 12 puncte, prin care a fost exprimată „necesitatea continuării unui dialog teologic constructiv" între cele două Biserici. Tot pe plan intercreștin, cu aprobarea și participarea arhiepiscopului Hristodoulos, a fost organizată la Atena, între 9-16 mai 2005, *Conferința Mondială pentru Misiune și Evanghelizare*.

Pe plan interortodox, arhiepiscopul Hristodoulos a intensificat relațiile Bisericii sale cu Bisericile Ortodoxe surori, în special cu Biserica Ortodoxă Română, pe care a vizitat-o în mai multe rânduri. La 23 mai 2000, acesta a obținut titlul de *Doctor honoris causa* din partea Universității „Alexandru Ioan Cuza" din Iași, în timpul păstoririi ca mitropolit al Moldovei și Bucovinei a Preafericitului Părinte Patriarh Daniel al Bisericii Ortodoxe Române. Întâistătătorul Bisericii Ortodoxe Române l-a vizitat pe arhiepiscopul Bisericii Greciei la Atena în ziua de 22 decembrie 2007, când acesta era foarte bolnav. În ceea ce privește relațiile dintre arhiepiscopul Hristodoulos și patriarhul ecumenic Bartolomeu I, acestea au fost însă unele tensionate, la 30 aprilie 2004, acesta din urmă anunțând întreruperea comuniunii euharistice cu întâistătătorul Bisericii Greciei. Motivul acestei decizii, luate de Sinodul Patriarhiei Ecumenice format din 41 de ierarhi, a fost faptul că, la data de 26 aprilie a aceluiași an, Sfântul Sinod al Bisericii Greciei, sub președinția arhiepiscopului Hristodoulos, a ales trei mitropoliți pentru eparhiile din nordul Greciei aflate sub jurisdicția Patriarhiei Ecumenice fără informarea acesteia. La patru luni după aceea, arhiepiscopul Hristodoulos s-a supus și cei doi ierarhi au reluat comuniunea euharistică.

Personalitatea arhiepiscopului Hristodoulos s-a manifestat mai ales pe plan local, prin faptul de a fi impus Biserica Ortodoxă și importanța ei pentru poporul elen în atenția mass-mediei. Încă din perioada activității sale ca mitropolit, Hristodoulos a acordat o atenție specială tineretului grec, care în mare parte nu mai era atras de Biserică. În cuvântarea sa de instalare ca arhiepiscop, el s-a adresat în mod special tinerilor, punându-le la suflet faptul că „Ortodoxia a fost și trebuie să fie o parte integrantă a culturii lor și că ei trebuie să fie mândri de aceasta și să o declare cu voce tare". Programul său pentru atragerea tineretului în Biserică a fost sintetizat în chemarea: „*Veniți cum sunteți, veniți chiar dacă purtați jeans sau minijupe și cercei*". Cu toate acestea, se apreciază că această chemare nu a avut urmări decât de moment, pentru că Biserica nu a dezvoltat o strategie corespunzătoare acestei chemări. În viziunea arhiepiscopului Hristodoulos, care vorbea pe înțelesul tuturor, elementele de bază ale identității culturii gecilor erau moștenirea lor elenă de la vechii greci și transmiterea ei prin filiera creștină bizantină. Deoarece în perioada păstoririi sale guvernul grec a luat tot mai multe hotărâri sub presiunea Uniunii Europene, așa cum a fost cea a legalizării avortului, a homosexualității și a eutanasiei, întâistătătorul grec a luptat împotriva acestor măsuri cu toată forța. În anul 2003, tot pe baza unei hotărâri a Uniunii Europene, guvernul grec de atunci a propus excluderea din cardurile de identitate a oricărei referințe la identitatea religioasă a cetățenilor. În faza discuțiilor pe marginea acestei propuneri, arhiepiscopul a reușit să adune zeci și zeci de mii de oameni, care să protesteze împotriva acestei propuneri, însă fără succes.

Arhiepiscopul Hristodoulos a avut mulți admiratori, dar și tot atâția critici și adversari, chiar și în sânul Bisericii sale. Dacă pentru unii el era un tradiționalist, pentru alții era un modernist, chiar dacă întreaga lui activitate nu poate fi redusă nici la una și nici la cealaltă dintre aceste dimensiuni extreme. Printre ierarhii greci care l-au criticat pe arhiepiscop s-au numărat mitropoliții Hrisostom de Zakynthos și Ieronim de Teba, acesta din urmă blamând amestecul arhiepiscopului în politică, fără însă a realiza că avea să devină chiar el succesorul arhiepiscopului pe

care îl critica. Dintre profesorii de Teologie din Biserica Greciei, Savvas Agouridis a dezaprobat în mod direct politica bisericească a întâistătătorului grec. Chiar dacă nu a găsit rezolvarea tuturor problemelor cu care s-a confruntat, arhiepiscopul Hristodoulos a avut meritul de a le fi identificat și de a le fi divulgat. Din cauza duratei scurte a păstoririi sale, multe dintre propunerile sale nu au putut fi realizate. Neobositul luptător pentru prezența și activitatea Bisericii în lume a suferit o operație de cancer abdominal în vara anului 2007, în urma căreia starea sa de sănătate s-a agravat, el trecând la cele veșnice la 29 ianuarie 2008, la câteva zile după ce împlinise vârsta de 69 de ani. Recunoașterea importanței slujirii sale în fruntea Bisericii Greciei s-a manifestat prin omagiul adus lui Hristodoulos la înmormântarea sa, din ziua de 31 ianuarie 2008, la care au participat, pe lângă nenumărate alte personalități, patriarhii Bartolomeu al Constantinopolului, Teodor al II-lea al Alexandriei, Teofil al III-lea al Ierusalimului și Daniel al Bisericii Ortodoxe Române, precum și arhiepiscopul Hrisostom al II-lea al Bisericii Ciprului. Arhiepiscopul Hristodoulos a fost un ierarh carismatic care a reușit să revigoreze viața Bisericii Greciei în societatea greacă aflată într-un stadiu avansat de secularizare.

Urmașul arhiepiscopului Hristodoulos este actualul Întâistătător al Bisericii Greciei, *Ieronim al II-lea Liapis*, ales în ziua de 7 februarie și întronizat la 16 februarie 2008. Arhiepiscopul Ieronim al II-lea s-a născut la 10 martie 1938, în localitatea Oinofyta din centrul Greciei, primind la botez numele de *Ioan Liapis*. După studii de arheologie, bizantinologie și teologie la Universitatea din Atena, tânărul Ioan a urmat studii de specializare la universitățile din Graz, în Austria, Regensburg și München, în Germania. După încheierea studiilor, acesta a activat o perioadă ca lector în cadrul *Societății de Arheologie* din Atena, apoi a continuat ca profesor la Liceul Leontios din Atena. În anul 1967, monahul Ieronim a fost hirotonit ierodiacon, apoi ieromonah și a activat în cadrul Mitropoliei de Teba și Livadia, fiind ales și secretar al Sfântului Sinod. În acea perioadă, el a publicat două lucrări de arheologie: *Monumente medievale din Evia* (1971), respectiv *Monumente medievale din*

Beoția (*Viotia*) *creștină* (2005). În anul 1981, Ieronim a fost ales mitropolit de Teba și Levadia, unde a activat până la alegerea sa ca arhiepiscop al Atenei și al întregii Elade. Pe timpul păstoririi sale ca mitropolit, vlădica Ieronim s-a remarcat ca un bun organizator, renovând biserici și mănăstiri, dar și hirotonind preoți pregătiți, astfel că 82 dintre cei 110 preoți din cadrul Mitropoliei de Teba și Livadia aveau dublă pregătire superioară, în domeniul teologiei și în diverse alte domenii.

Arhiepiscopul Ieronim al II-lea este, din mai multe puncte de vedere, contrariul înaintașului său, evitând să se afle în obiectivul permanent al presei. Totodată, el este un bun organizator, care știe să apere interesele Bisericii sale. În ultimii ani, Biserica Greciei a fost direct afectată de criza financiară a țării, care a fost nevoită să facă împrumuturi mari din exterior. În această perioadă de criză, Biserica Greciei a dezvoltat activități de asistare a multor nevoiași. Începând din anul 2014, Grecia a devenit una dintre cele mai importante ținte ale emigrației din Orientul Mijlociu spre Europa, mai ales după războiul civil din Siria, izbucnit în anul 2011, și apoi după destrămarea Statului Islamic. Arhiepiscopul Ieronim al II-lea s-a implicat direct în ajutorarea refugiaților, vizitând, la 16 aprilie 2016, campusul de emigranți din insula Lesbos, împreună cu papa Francisc și cu patriarhul Bartolomeu al Constantinopolului. Pe lângă protejarea emigranților, arhiepiscopul Ieronim al II-lea a fost foarte angajat în respectarea mediului înconjurător. Într-o luare de atitudine din anul 2012, acest înalt ierarh a criticat în mod public rasismul, antisemitismul, islamofobia și mișcările de dreapta din Grecia, afirmând că „*Biserica îi iubește pe toți oamenii, inclusiv pe cei care sunt negri, albi sau necreștini*".

În anul 2019, Grecia avea o populație de 10,72 milioane de locuitori, dintre care 97,4% de etnie greacă, iar restul de diferite alte naționalități, din această ultimă grupă ponderea cea mai mare fiind reprezentată de minoritatea turcă, în procent de 0,5%, și apoi de cea meglenoromână, în procent de 0,1%. Din totalul populației grecești, 97% sunt ortodocși, iar Grecia este singurul stat din lume în care credința ortodoxă a fost declarată religie de stat. Cu toate acestea, relațiile dintre Biserică și

Statul grec sunt adesea încordate și tot mai multe voci, unele chiar din sânul Bisericii, se afirmă în favoarea despărțirii Bisericii de Stat. Pe teritoriul Greciei există astăzi (mai 2020) 81 de mitropolii, între care nu sunt incluse eparhiile din insula Creta, din Arhipelagul Dodecanez și din insula Patmos, care se află sub jurisdicția Patriarhiei Ecumenice. Peninsula Athos, cu cele 20 de mănăstirii și multe schituri și colibe, deși reprezintă un teritoriu grecesc, aparține tot Patriarhiei Ecumenice. Dintre cele 81 de eparhii, cele 36 aflate în „teritoriile noi", adică în nordul Greciei, și care au fost adăugate regatului Greciei după *Războaiele Balcanice* (1912-1913) se află în jurisdicția Patriarhiei Ecumenice, dar prin acordul din anul 1928 menționat anterior, ele sunt administrate de Sfântul Sinod al Bisericii Greciei, în care mitropoliții lor sunt prezenți activ. Totodată, jumătate dintre membrii Sinodului Permanent al acestei Biserici sunt numiți de drept dintre cei 36 de mitropoliți ai acestor eparhii. Singura restricție pentru Biserica Greciei, în ceea ce îi privește pe cei 36 de mitropoliți, se referă la faptul că numirea lor trebuie să fie făcută de Patriarhia Ecumenică. În sens strict, Biserica Greciei este formată din 45 de mitropolii. În această Biserică activează pe lângă cei peste 100 de ierarhi, aproximativ 8.500 de preoți și 3.500 de monahi și monahii, aceștia viețuind în 541 de mănăstiri și schituri. Pentru formarea clerului, Biserica Greciei, ca și Patriarhia Ecumenică și Patriarhiile de Alexandria și de Ierusalim, se bazează pe cele două Facultăți de Teologie din cadrul universităților din Atena și Tesalonic, precum și pe cele trei *Academii bisericești* din Atena, Tesalonic și Ioannina, acestea trei înființate mai recent, pentru formarea exclusivă a candidaților la preoție. În Biserica Greciei s-a impus tot mai mult în ultimii ani *Academia de la Volos pentru Studii Teologice*, cunoscută la nivel intercreștin datorită conferințelor internaționale pe care le organizează. Începând din anul 1969, Biserica Greciei susține și un *Centru Interortodox* la Mănăstirea Penteli de lângă Atena, centru care a fost renovat în mai multe rânduri și unde au fost organizate nenumărate întruniri interortodoxe, intercreștine și chiar interreligioase. Pe plan internațional, Biserica Greciei este membră în Consiliul Ecumenic al Bisericilor și în

Conferința Bisericilor Europene, iar la Bruxelles, această Biserică este reprezentată printr-un birou propriu pe lângă instituțiile europene.

Pe parcursul ultimului deceniu al secolului al XX-lea și la începutul primului secol din noul mileniu creștin s-au afirmat în spațiul teologic elen tot mai mulți tineri teologi, majoritatea ucenici ai membrilor „generației anilor '60", care propuneau teme teologice pe care le considerau absente în abordarea teologică a mentorilor lor. Printre aceste teme teologice se numărau: 1. promovarea unui dialog cu noile realități sociale și culturale; 2. conștientizarea necesității unui dialog mai autentic și mai onest cu Occidentul creștin; 3. confruntarea cu noile provocări ale globalizării, ale unei societăți multiculturale și ale altor identități religioase într-o Europă în rapidă schimbare; 4. accentuarea prea mare a rolului monahismului care a apărut în lucrările unor autori din generația precedentă, accentuare care ar putea fi dăunătoare unității Bisericii; 5. un interes crescând față de Teologia liturgică și apariția unei mișcări de înnoire liturgică; 6. revalorificarea misiunii creștine și a misiunii ca element constitutiv al Bisericii; 7. redescoperirea eticii creștine; 8. un interes nou față de o teologie politică; 9. o reconsiderare a devalorizării studiilor biblice; 10. teologia feministă și problema hirotoniei femeilor; 11. o critică radicală a naționalismului religios și a helenocentrismului; 12. depășirea concentrării într-un bizantinism și un culturalism eclesiastic. Trebuie precizat că unele dintre aceste teme, respectiv cele care nu sunt specifice numai contextului grec, au fost abordate în *Enciclica* și respectiv în *Mesajul* Sfântului și Marelui Sinod al Bisericii Ortodoxe, desfășurat în luna iunie 2016 la Academia Ortodoxă din Creta. Acest sinod a adoptat răspunsuri constructive la temele social-etice pe care le-a abordat. Pe de altă parte, trebuie precizat că multe dintre temele enumerate mai sus sunt doar propuneri sau sugestii formulate de unii teologi greci (a se vedea P. Kalaitzidis, p. 136 ș.u.) pentru o nouă agendă teologică. Aceste teme, chiar dacă unele dintre ele sunt în fază de simple propuneri, exprimă conștiința profetică a noilor generații de teologi greci, care doresc să deschidă noi perspective pentru activitatea Bisericii lor la începutul celui de-al treilea mileniu creștin.

Bibliografie

În limba română: Apostolos E. VAKALOPOULOS, *Istoria Greciei moderne (1204-1985)*, trad. Dumitru N. Nicolae, Ed. Euroatlantica, București, 2004; Ioan RĂMUREANU, „Legăturile Mitropoliei Ungrovlahiei cu Patriarhia de Constantinopol și celelalte Biserici Ortodoxe, de la 1800 până la recunoașterea autocefaliei Bisericii noastre", în: *BOR*, 7-10/1959; Liviu STAN, „Noul Statut de organizare al Bisericii Ortodoxe din Grecia", în: *O*, 2/1970; L. STAN, „Legături ale Bisericii Ortodoxe Române cu Biserica Ortodoxă din Grecia", în: *MO*, 2-4/1962; Ene BRANIȘTE, „Biserica Greciei", în: *O*, 2/1967; Nestor VORNICESCU, „Biserica Ortodoxă din Grecia", în: *MMS*, 7-8/1961.

În limbi străine: Erich BRYNER, *Die Ostkirchen vom 18. bis zum 20. Jahrhundert*, Evangelische Verlagsanstalt, Leipzig, 1996; D. OULIS, G. MAKRIS, S. ROUSSOS, „The Orthodox Church of Greece: Policies and Challenges under Archbishop Christodoulos of Athens (1998-2008)", în: *International Journal for the Study of the Christian Church*, X (2010), 2-3; Konstantinos PAPASTATHIS, „Church Jurisdictional Fragmentation, Religious Discourse and Public Policy: the Greek Case", în: *Studia z Prawa Wyznaniowego*, 18/2015; Dimitrios MOSCHOS, „Die Kirche von Hellas", vol. *Die orthodoxen Kirchen der byzantinischen Tradition*, Thomas BREMER et al. (eds), Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 2013; Dimitris STAMATOPOULOS, „The Orthodox Church of Greece", în vol. *Orthodox Christianity and Nationalism in Nineteenth Century Southeastern Europe*, Lucian N. LEUSTEAN (ed.), Fordham University Press, New York, 2014; Vasilios N. MAKRIDES, „The Orthodox Church of Greece", în vol. *Eastern Christianity and the Cold War, 1945-91*, L.N. LEUSTEAN (ed.), coll. *Routledge Studies in the History of Russia and Eastern Europe*, vol. 10, Routledge, Londra/New York, 2010; Vasilios N. MAKRIDES, „Orthodoxy in the Service of Anticommunism: The Religious Organization Zoe during the Greek Civil War", în vol. *The Greek Civil War: Essays on a Conflict of Exceptionalism and Silences*, Philip CARABOTT, Thanasis D. SFIKAS (eds) coll. *Publications of the Centre for Hellenic Studies, King's College, London*, vol. 6, Ashgate Publishing, Aldershot, 2004; Lucien J. FRARY, *Russian and the Making of the Modern Greek Identity, 1821-1844*, Oxford University Press, Oxford, 2015; †DEMETRIOS OF SEBASTEIA, *The Patriarchal and Synodical Act of 1928: Why the full implementation of its provisions has been obstructed*, Stamoulis Publishing Co., Atena, 2007; Grigorios D. PAPATHOMAS, „Histoire de l'Eglise de Grèce au 20e siècle", în vol. *L'Eglise orthodoxe en Europe orientale au 20e siècle*, Christine CHAILLOT (ed.), Éd. Du Cerf, Paris, 2009; Aleksandra Djurić MILANOVIĆ, Radmila RADIĆ (eds), *Orthodox Christian Renewal Movements in Eastern Europe*, Palgrave Macmillan, Cham, 2017; Paul LADOUCEUR, *Modern Orthodox Theology. Behold, I Make All Things New (Rev. 21, 5)*, T&T Clark, Londra/New York/Oxford/New Delhi/Sydney, 2019; Martin JUGIE, „Une nouvelle dogmatique orthodoxe. Trois théologiens grecs en présence", în: *Échos d'Orient*, 11-70/1908; Gérard SIEGWALT, „Une dogmatique orthodoxe", în: *Revue d'histoire et de philosophie religieuses*, 2/1969 ; Pantelis KALAITZIDIS, „New trends in Greek Orthodox theology: challenges in the movement towards a genuine renewal and Christian unity", în: *Scottish Journal of Theology*, 2/2014; Cristinel IOJA, „Nikolaos Matsoukas' Efforts to overcome Scholastic in Dogmatic Theology", în: *International Journal of Orthodox Theology* 3-4/2012; http://www.ecclesia.gr/english/enindex.html (mai 2020).

CAPITOLUL XVI

BISERICA ORTODOXĂ DIN POLONIA DE LA ÎNCEPUTURI PÂNĂ ASTĂZI*

Istoria ortodocșilor din Polonia este strâns legată de dezvoltarea istorică a propriei lor țări, adică una deosebit de zbuciumată, regatul Poloniei cunoscând trei împărțiri doar în secolul al XVIII-lea (1772, 1793 și 1795), situația stabilizându-se abia în urma celor două Războaie Mondiale. Și fiindcă schimbările politice au atras după ele și schimbări în organizarea Bisericii, istoria Bisericii Ortodoxe din Polonia urmează și ea cronologia acestor evenimente, împărțirea, pentru studiu, consemnând următoarele perioade: 1. Începuturile Bisericii Ortodoxe în Polonia; 2. Scindarea Bisericii Ortodoxe din Polonia; 3. Împărțirea Poloniei și consecințele ei pentru Biserica Ortodoxă; 4. Biserica Ortodoxă din Polonia între anii 1918-1945; 5. Biserica Ortodoxă în timpul regimului comunist (1945-1980); 6. Biserica Ortodoxă din 1980 până astăzi.

XVI.1. **Începuturile Bisericii Ortodoxe din Polonia**

Încreștinarea oficială a polonezilor datează din perioada de formare a statului polonez în secolul al IX-lea. Unii cercetători consideră însă că primele contacte ale acestora cu creștinismul au avut loc pe la începutul secolului al VI-lea, așadar cu aproape trei secole înainte de creștinarea

* Capitol elaborat de Pr. prof. dr. Ioan-Vasile Leb.

oficială în rit latin a primului prinț polonez în anul 966. Ținuturile slavilor de pe Vistula, ai căror urmași sunt polonezii, se aflau atunci pe linia care traversa Europa de Nord spre Balcani și care despărțea cultura latină, catolico-apuseană, de cultura greco-slavonă, bizantină, fapt pentru care creștinismul de aici a fost influențat de ambele părți. Istoria acestora este strâns legată de cea a Moraviei, unde, după anul 864, urmașii Sfinților Chiril și Metodie au desfășurat o activitate misionară deosebită. Față de misionarii latini care impuneau limba latină în cult, aceștia propovăduiau Evanghelia în limba slavonă, cunoscută de popor, așa încât ritul slavon al Sfântului Metodie a fost acceptat de tot mai mulți dintre slavii vistulani care locuiau în aceste ținuturi. Folosirea limbii slavone în cult a dat roade și în aceste regiuni, unii cercetători considerând că începând cu secolul al X-lea existau episcopii de rit ortodox la Cracovia și Vislica. Astfel, conform unor cercetări mai noi, după moartea Sfântului Metodie (6 aprilie 885), ucenicul acestuia, Gorazd, a fugit în Polonia, mutând sediul episcopiei morave la Cracovia, care a devenit, în acest mod, o continuare a vechii mitropolii metodiene. Se știe, de asemenea, că în Cracovia, pe vremea regelui polonez Boleslav I (992-1025), pe lângă noua catedrală de rit latin cu hramul „Sfântul Václav", exista și Catedrala slavonă a Sfântului Mihail (cf. Jaroslaw Godun, p. 16).

Statul polonez atestat istoric începe cu domnia lui Mieszko (Mieczislaw) I (960-992) din dinastia Piaștilor, care a reușit să unifice triburile slavilor occidentali. Deși există istorici care susțin că acesta a fost botezat în ritul răsăritean, de urmași ai Sfântului Metodie, data oficială a încreștinării polonezilor se consideră a fi botezul acestuia în ritul latin, în anul 966, după căsătoria sa – în anul 965 – cu Doubravka, fiica principelui Boleslav I al Boemiei (936-972). Atunci s-a pus și problema reglementării relațiilor dintre cele două rituri creștine, mai ales datorită faptului că statul primilor Piaști se învecina la vest cu Imperiul Romano-German, iar la est cu Rusia Kieveană, ambele influențând procesul de încreștinare a polonezilor. Din cauza presiunii împăratului german Otto I (936-973), cneazul polon a acceptat organizarea unei episcopii latine la Poznan, în anul 968, dependentă de Arhiepiscopia de Magdeburg. Este

cunoscut faptul că aici era oficiată Liturghia Sfântului Petru încă din timpul lui Metodie. Cu toate că în anul 985 Mieszko a fost nevoit să presteze un jurământ de vasalitate în fața împăratului german Otto al III-lea (983-1002), în anul 991, acesta a acceptat supunerea totală față de papa Ioan al XV-lea (985-996), obligându-se să plătească „dinarul Sfântului Petru". În această perioadă, procesul de încreștinare în limba slavonă s-a accentuat, astfel că, în secolele următoare, numărul ortodocșilor din estul țării, aflați sub jurisdicția Constantinopolului, a ajuns să reprezinte majoritatea populației din aceste ținuturi. Lui Mieszko i-a urmat la conducere fiul său Boleslaw I cel Viteaz (992-1025), care a stabilit contacte diplomatice cu Bizanțul. În anul 1018, acesta a alipit statului său regiunea Grody Cerwinskie, care fusese stăpânită și de tatăl său și care avea o populație majoritar ortodoxă, ceea ce a marcat începutul unei prezențe constante a Ortodoxiei între hotarele statului polonez. După cucerirea Cracoviei, supunerea slavilor de apus și a Kievului, în anul 1025 Boleslaw a fost oficial încoronat, devenind primul rege al Poloniei. Există documente clare care arată că urmașul său, Mieszko al II-lea (1025-1034), a cărui primă soție, Rycheza, era ortodoxă, se ruga atât în propria sa limbă, adică slavona, cât și în latină și greacă, ceea ce confirmă existența unor puternice influențe bizantine în regatul său. De altfel, săpăturile arheologice recente de la Ostrow Legnicki, Cracovia, Vislica, Przemysl și din alte orașe confirmă existența, în secolele X-XII, a lăcașurilor de cult ortodoxe, în care se foloseau cărți liturgice în alfabetul chirilic.

În secolele al XII-lea și al XIII-lea, statul polonez s-a fărâmițat în ducate, unele dintre acestea ajungând, din 1033, sub stăpânirea împăratului german Conrad al II-lea (1024-1039). Cu toate acestea, în ciuda repetatelor amenințări papale care susțineau catolicizarea ținuturilor poloneze, instituțiile ortodoxe s-au dezvoltat mai ales datorită activității misionare desfășurate de episcopiile proaspăt întemeiate, inclusiv a celei de Halici (1147-1155). Un rol deosebit la dezvoltarea Bisericii Ortodoxe din estul Poloniei l-au avut principii de Halici–Volînia, după anul 1245 înregistrându-se o dezvoltare rapidă a centrelor bisericești din statul polonez. După mutarea scaunului mitropolitului de Kiev la Vladimir

pe Kliazma, în anul 1303, Patriarhia Ecumenică a permis ducelui de Halici, George I (Jerzy I), să întemeieze o mitropolie separată pentru teritoriile rutene aflate sub jurisdicția ei, având sub ascultare episcopiile de Vladimir din Volînia, Przemyśl, Lutsk, Turov și Chelm. Hrisovul era emis de împăratul Andronic al II-lea Paleologul (1282-1328). În anul 1328, Eparhia de Halici era din nou episcopie supusă Kievului, pentru ca în 1341, patriarhul Ioan al XIV-lea Kalekas (1334-1347) să o ridice iarăși la rang de Mitropolie. În 1347, aceasta ajungea, pentru încă o dată, episcopie sub jurisdicția Kievului. În anul 1349, cnezatele rusești Halici și Lvov au ajuns sub stăpânirea regelui Cazimir cel Mare al Poloniei (1333-1370), care, în 1370, i-a cerut patriarhului ecumenic Filotei Kokkinos (1353-1354, 1364-1376) să îl ridice pe episcopul Antonie al Haliciului la treapta de mitropolit, amenințând că în cazul unui răspuns negativ îi va sili pe toți credincioșii ortodocși ucraineni din regatul său să treacă la catolicism. Moartea regelui Cazimir în anul 1370 a pus însă capăt proiectului său de creare a unei structuri independente a Bisericii Ortodoxe din Polonia. Totuși, în mai 1371, Patriarhia Ecumenică a acceptat reînființarea Mitropoliei de Halici, cu patru eparhii sufragane, sub păstorirea mitropolitului Antonie (1371-1391). Mitropolia Haliciului a avut strânse relații cu Mitropolia Moldovei și cu Mitropolia Țării Românești, primii episcopi ai Moldovei fiind hirotoniți înainte de 1386 de către mitropolitul Antonie al Haliciului.

XVI.2. **Scindarea Bisericii Ortodoxe din Polonia (1596)**

După moartea regelui Cazimir cel Mare, situația Bisericii Ortodoxe din regat a devenit tot mai dificilă. Rusia Haliciană a trecut sub stăpânirea regelui maghiar Ludovic I de Anjou (1370-1384), care susținea politica papală de catolicizare forțată a ortodocșilor „schismatici", crunt persecutați. Aceeași politică de represalii s-a accentuat și sub domnia lui Vladislav Jagiello (1386-1434), mai ales după unirea Poloniei cu Lituania în anul 1386, când catolicismul a devenit dominant și privilegiat.

Rezistența ortodoxă a fost preluată de către *Frățiile ortodoxe*, care aveau rolul de a apăra drepturile credincioșilor ortodocși, cea dintâi Frăție fiind înființată la Lvov în anul 1439. Din anul 1458 până la unirea de la Brest-Litovsk din 1596, Biserica Ortodoxă din ținuturile rutene ale statului polono–lituanian a avut propria ei structură: Mitropolia de Kiev-Halici, sub jurisdicția Patriarhiei Ecumenice. Însă, în urma unui decret dat de regele Cazimir al IV-lea Jagiello (1447-1492), începând cu anul 1480, alegerea mitropoliților a fost făcută cu participarea laicilor, fiind nesocotită tradiția canonică ortodoxă.

La începutul secolului al XVI-lea, Biserica Ortodoxă din Polonia avea o structură definitivă, Mitropolia Kievului având sub jurisdicție zece eparhii, dintre care șapte ale Marelui Ducat al Lituaniei și trei în teritoriile rutene ale regatului Poloniei (Chelm-Bielsk, Przemyśl -Samborsk și Halici). Episcopia ortodoxă de Halici a fost mutată la Lvov, în anul 1539, astfel încât, la sfârșitul secolului al XVI-lea, pe teritoriul statului polonez existau opt eparhii ortodoxe. Prin Uniunea de la Lublin, din 9 iulie 1569, Polonia s-a unit cu Lituania, formând *Regnum Serenissimum Poloniae*, federație monarhică ce a durat până în anul 1795. Sub stăpânirea ei se aflau părți ale Poloniei și Lituaniei de astăzi, întregul teritoriu al Bielorusiei și părți din Ucraina (cu Kievul) și Letonia, precum și teritoriul vestic rusesc ce formează astăzi regiunea Smolensk. La început, aici erau două limbi oficiale, poloneza și ruteana (în Marele Ducat al Lituaniei, locuit în majoritate de ruteni). Mai târziu, singura limbă oficială a rămas limba poloneză. Întrucât o mare parte dintre bielorușii, ucrainenii și rutenii ortodocși au fost încorporați politic în administrația polonă, ei trebuiau să facă față acum nu doar prozelitismului catolic și celui protestant, ci și presiunii făcute de către statul polonez și de nobilimea ruteană, care îi obliga să-și renege credința.

În timpul regelui Sigismund al III-lea Vasa (1587-1632), când Iezuiții erau atotputernici, ortodocșii erau lipsiți de orice drept, iar mulți dintre nobili au trecut la catolicism pentru a-și păstra proprietățile și privilegiile, chiar unii ierarhi fiind înclinați spre unirea cu Roma, care le făgăduia libertatea de cult și intrarea în Dieta polonă și în Senat. Așa

se face că sinodul ținut la Brest-Litovsk, între 16-20 octombrie 1596, a primit unirea cu Roma. Mitropolitul împreună cu cinci episcopi, cu puțini preoți și cu un număr restrâns de credincioși au semnat unirea în fața nobilimii, a armatei și a regelui. Cu aceasta, Biserica răsăriteană din Polonia a fost scindată în ortodocși și greco-catolici (uniați), urmarea fiind reprezentată de nenumărate conflicte între cele două părți. Regele Sigismund al III-lea a emis un decret prin care acorda uniților toate drepturile și privilegiile de care se bucurase înainte Biserica Ortodoxă, în timp ce clerul și majoritatea laicilor ortodocși nu mai erau recunoscuți de guvernanți. Însă aceștia, în frunte cu prințul Constantin de Ostrog (1526-1608), pe toată perioada anilor 1596 și 1632, nu au încetat să-și ceară drepturile și proprietățile pierdute. Având și sprijinul protestanților, ei au reușit să determine parlamentul să se întrunească în anii 1607 și 1609 pentru a confirma drepturile Bisericii Ortodoxe din Polonia. Cu toate acestea, lăcașurile de cult ortodoxe erau profanate și răpite ortodocșilor, deși aceștia reprezentau o majoritate zdrobitoare în cadrul parohiilor. Biserica Ortodoxă și ierarhia ei nu au fost recunoscute oficial înainte de 1632, ci abia după alegerea regelui Ladislau (Wladislaw) al IV-lea (1632-1648).

Un rol deosebit în organizarea și revitalizarea Bisericii Ortodoxe l-a avut în această perioadă românul Petru Movilă (1633-1647), arhimandritul Lavrei Peșterilor (Lavra Pecerskaia) din Kiev, care a devenit mitropolit al Kievului. Revolta cazacilor din anul 1648 s-a încheiat prin acordul de la Perejaslavl, din anul 1654, cu urmări importante atât pentru ortodocși, cât și pentru uniți. Întrucât prin acest acord partea Ucrainei de pe malul stâng al Nistrului a trecut sub stăpânire rusească, aceasta a dus la izbucnirea războiului ruso-polon dintre anii 1654-1658. Trupele moscovite au ocupat Marele Ducat al Lituaniei și o mare parte a teritoriilor rusești care aparțineau regatului polon. În timpul războiului, în anul 1656, s-au dus tratative polono-moscovite la Nemiezy, țarul Alexei Mihailovici (1645-1676) fiind ales și rege al Poloniei. În cadrul acestor tratative au fost reafirmate drepturile și privilegiile Bisericii Ortodoxe și ale Bisericii Catolice, cerându-se întrunirea unui sinod comun al celor

două Biserici, care să ratifice un acord bilateral privitor la relațiile dintre ele. În anul 1658, prin acordul de la Hadziach, a fost anulată Unirea de la Brest din cadrul teritoriilor Principatului Ruteniei, au fost înapoiate ortodocșilor toate proprietățile confiscate de uniați, iar episcopii ortodocși au primit locuri în Senat. Papalitatea și uniații au reușit însă, un an mai târziu, să anuleze aceste hotărâri, domnia regelui Ioan Cazimir al II-lea al Poloniei (1648-1668) însemnând creșterea influenței uniatismului în defavoarea ortodocșilor. Constituția din 1676 interzicea ortodocșilor orice legătură cu Patriarhia din Constantinopol. La 3 mai 1686, printr-un nou tratat dintre Rusia și Polonia, Mitropolia de Kiev, care se afla atunci pe teritoriul Rusiei, a primit dreptul de jurisdicție asupra tuturor parohiilor ortodoxe de pe teritoriul polonez.

XVI.3. Împărțirea Poloniei și urmările ei pentru Biserica Ortodoxă

Polonia a fost împărțită de trei ori între Prusia, Austria și Rusia, în anii 1772, 1793 și respectiv 1795, ceea ce a avut urmări importante și din punct de vedere religios. Bielorușii, ucrainenii și rutenii au ajuns în componența Rusiei. Parohiile ortodoxe au fost trecute sub jurisdicția episcopilor ruși, Biserica Ortodoxă fiind transformată în parte integrantă a Bisericii Ortodoxe Ruse, anulându-i-se independența juridică și organizatorică. Episcopii ruși închideau mănăstirile vechi și întemeiau altele noi. În Polonia, *Seimul* (Parlamentul) din anii 1788-1792 a hotărât crearea unei structuri ortodoxe independente de Moscova, iar sinodul de la Pinsk, din anul 1791, a înființat Înaltul Consistoriu de rit grec răsăritean din Regatul Poloniei și din Marele Ducat al Lituaniei, pentru ca la 21 mai 1792 să fie restaurată jurisdicția Patriarhiei de Constantinopol asupra Bisericii Ortodoxe din Polonia. Aplicarea acestor măsuri a fost împiedicată de cele două împărțiri care au urmat (1793 și 1795) și de alipirea regatului Poloniei la Rusia, în anul 1815, parohiile ortodoxe fiind subordonate episcopilor ruși. Credincioșii uniți au fost

siliți să revină la Ortodoxie ca reparație morală pentru unirea impusă la Brest-Litovsk, pentru ca la 25 martie 1839, la sinodul de la Polotsk, să fie încorporați în Biserica Ortodoxă Rusă, proces încheiat în timpul țarului Alexandru al II-lea (1855-1881), prin decizia Sinodului Dirigent de la Sankt Petresburg, din 11 mai 1875, când credincioșii Episcopiei de Chelm au fost alipiți la Eparhia Varșovia-Chelm.

În perioada anilor 1863-1915, multe parohii ortodoxe au fost și ele încorporate în Biserica Ortodoxă Rusă. În anul 1905, printr-un edict de toleranță (*ucaz*) al țarului Nicolae al II-lea (1894-1917), erau permise unele schimbări în relațiile confesionale, fapt pentru care unii dintre foștii uniți au părăsit Biserica Ortodoxă și au trecut la cea Catolică. În teritoriile poloneze aflate sub stăpânirea Imperiului Habsburgic, greco-catolicii au prosperat, însă ritul uniat a suferit o latinizare accentuată. În aceste teritorii aflate sub stăpânire austriacă, rezistența ortodoxă a fost reprezentată de Mănăstirea „Sfântul Onufrie" de la Jableczna.

XVI.4. **Biserica Ortodoxă din Polonia între anii 1918-1945**

Primul Război Mondial (1914-1918), pe lângă nenorocirile aduse lumii întregi, a făcut să crească și speranțele de renaștere națională ale polonezilor. În această perioadă, comunitatea ortodoxă era foarte dezorganizată. Cea mai mare parte a credincioșilor ortodocși din estul Poloniei, împreună cu clerul lor, a fost evacuată și transferată în regiuni îndepărtate ale Rusiei, așa încât viața parohială a încetat definitiv. Pe teritoriile poloneze au mai rămas doar doi episcopi: Tihon Belavin, episcop de Vilnius, care a devenit apoi patriarhul Moscovei (1917), și Dionisie Valedinski, episcopul de Kremeneț, care în anul 1923 a ajuns mitropolit al Varșoviei. Anul 1918 a însemnat nu numai sfârșitul războiului, ci și redobândirea independenței Poloniei, reorganizată în cea de-a doua Republică Poloneză (care a durat între 1918-1939). Puținii ortodocși, care s-au reîntors între 1919 și 1921 din exilul rusesc în parohiile de altădată, au avut de înfruntat o realitate crudă, întrucât

autoritățile poloneze, în mod eronat, percepeau Biserica Ortodoxă din Polonia ca simbol al unei forțe care a oprimat poporul polonez și a contribuit la dezmembrarea statală. În urma războiului polono-sovietic din anii 1920-1921, granițele Poloniei au fost deplasate cu 200 de kilometri la est de Curzon, coincizând aproximativ cu granița polono-sovietică din anul 1945. Urmărind polonizarea și catolicizarea țării, statul polonez a demarat o puternică acțiune pentru micșorarea numărului parohiilor și al mănăstirilor ortodoxe, multe dintre ele fiind date catolicilor și uniților, și fiind confiscate chiar unele edificii care nu fuseseră niciodată catolice, cum era cazul Mănăstirii „Sfântul Onufrie" din Jableczna sau al Mănăstirii „Buna Vestire" de la Suprasl.

Între anii 1918 și 1923, Biserica Ortodoxă din Polonia avea peste 4.000.000 de credincioși, în șapte eparhii, fapt pentru care patriarhul Tihon al Moscovei, la 14/27 septembrie 1921, i-a acordat acestei Biserici o largă autonomie și l-a numit ca exarh pe *Gheorghe (Jerzy) Jaroszewski*, fost arhiepiscop de Minsk și Turov, acesta fiind și primul mitropolit al Varșoviei (1921-1923). Fiind asasinat de un arhimandrit fanatic, la 8 februarie 1923, în locul lui a fost ales mitropolitul *Dionisie Valedinski* (1923-1947). Acesta a primit și acordul patriarhului Tihon, care l-a numit mitropolit al Varșoviei și al întregii Polonii. Mitropolitul Dionisie a făcut apoi eforturi pentru dobândirea autocefaliei Bisericii Ortodoxe din Polonia, însă Patriarhia Moscovei, de care ortodocșii din Polonia aparțineau încă din anul 1686, a refuzat acest lucru. În această situație, de comun acord cu autoritățile poloneze, mitropolitul Dionisie s-a adresat Patriarhiei Ecumenice. La 13 noiembrie 1924, patriarhul ecumenic Grigorie al VII-lea (1923-1924) a emis tomosul sinodal prin care era recunoscută autocefalia Bisericii Ortodoxe din Polonia, proclamată apoi solemn la Varșovia, la 17 septembrie 1925.

Această autocefalie a fost recunoscută de toate Bisericile Ortodoxe Autocefale și Autonome, cu excepția Bisericii Ruse, care susținea că numai ea era îndreptățită să facă acest lucru, pe considerentul că – potrivit ei – are calitatea de „Biserică-mamă". Deși era a doua ca număr de credincioși din Polonia, după Biserica Romano-Catolică, Biserica

Ortodoxă din Polonia nu avea un statut legal, fiind la discreția statului polonez și a Bisericii Catolice. Abia la 18 noiembrie 1938, președintele republicii poloneze a semnat un *decret cu privire la relația dintre Statul polonez și Biserica Ortodoxă Autocefală Poloneză*, prin care era reglementată problema statutului juridic al Bisericii Ortodoxe din această țară. Însă decretul nu oprea abuzurile statului și al catolicilor, permițând închiderea și distrugerea sistematică a bisericilor ortodoxe, cu scopul de a-i catoliciza și poloniza pe credincioșii lor prin așa-numitul proces de „pacificare". Mai mult, limba oficială devenea exclusiv polona, limbă a liturghiilor și publicațiilor (științifice, administrative etc.), iar bisericile confiscate de Biserica Romano-Catolică deveneau proprietate de drept a acestora. Această stare de lucruri a durat până la data de 1 septembrie 1939, când Polonia a fost ocupată de Germania nazistă, iar două săptămâni mai târziu, de trupele sovietice, declanșându-se cel de-al Doilea Război Mondial. Cea de-a doua Republică Poloneză lua sfârșit, țara fiind împărțită între cei doi invadatori, cu repercusiuni și asupra vieții religioase. Între anii 1941-1944, autoritățile naziste, dorind să lichideze ideologia comunistă, au permis crearea unor structuri ale Bisericilor bielorusă și ucraineană, fără ca acestea să fie recunoscute de către celelalte Biserici Ortodoxe. Pe de altă parte, în teritoriile ocupate de ei, rușii sovietici au creat, după 17 septembrie 1939, Republica Sovietică Socialistă Bielorusia și Republica Sovietică Socialistă Ucraineană, cu numeroase restricții din partea administrației sovietice.

XVI.5. **Biserica Ortodoxă din Polonia în timpul regimului comunist (1945-1980)**

La sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, statul polonez nu s-a mai regăsit între vechile sale granițe, întrucât poziția geografică a Poloniei a fost deplasată către vest. Republica Populară Polonă (cea de-a treia Republică Poloneză), apărută acum ca stat-satelit al Uniunii Sovietice, a intrat sub un regim totalitar comunist. Ca urmare a

pierderilor teritoriale suferite de Polonia, și Biserica Ortodoxă Autocefală și-a modificat structura organizatorică și starea de proprietate. Galiția (*Ucraina occidentală*), care aparținuse Poloniei, și Rusia subcarpatică (*Podcarpatia*), care făcuse parte din Cehoslovacia, au fost anexate de Rusia. Credincioșii uniți în urma sinoadelor de la Brest-Litovsk (1595-1596), Ujhorod (1649 și 1652) și Muncaci (1690 și 1691) au fost readuși la Ortodoxie între anii 1946-1949, cu sprijinul puterii sovietice, și încorporați în Mitropolia Kievului. Ortodocșii rămași în Polonia, dispersați și în teritoriile care aparținuseră înainte de război Germaniei (Silezia), necesitau o nouă organizare bisericească, întrucât din cele cinci eparhii existente înainte de război rămăseseră doar cea de Varșovia și, parțial, cea de Hrodna, pierderile umane și materiale fiind imense. Deportările sau expulzările la care au fost supuși ortodocșii ucraineni și bieloruși (mai ales prin așa-numita *Acțiune Vistula*), precum și intoleranța și manifestările antiortodoxe ale polonezilor catolici și uniți au accentuat și ele dezastrul de după război. În activitatea ei, propaganda poloneză de atunci folosea sintagma *catolic – polonez, ortodox – rus*. Mitropolitul Dionisie a fost înlăturat pe motiv că în timpul războiului ar fi desfășurat activități contrare rațiunii de stat poloneze (de fapt era vorba despre atitudinea antisovietică a acestuia) și, contrar legilor canonice, în 1948, administrația Bisericii a fost încredințată unui Colegiu de conducere temporară a Bisericii Ortodoxe Poloneze, în frunte cu episcopul Timotei Szretter.

La 5 iunie 1948, Biserica Ortodoxă din Polonia a cerut Patriarhiei Moscovei acordarea unei noi autocefalii, motivând că:

> „Biserica Autonomă Poloneză consideră necanonică și nevalabilă autocefalia proclamată prin *tomosul* patriarhului ecumenic Grigorie al VII-lea, la 13 noiembrie 1924, cu nr. 4588 și cere binecuvântarea Bisericii Ruse mame pentru o autocefalie canonică".

La 22 iunie 1948 patriarhul Alexei I al Moscovei (1945-1970) a acordat această autocefalie, numindu-l pe arhiepiscopul *Timotei Szretter* ca primat

al Bisericii Ortodoxe din Polonia, fapt ce a nemulțumit Patriarhia Ecumenică. Patriarhul Athenagoras I al Constantinopolului (1948-1972) a acuzat Biserica Rusă de desconsiderare nepermisă față de o Biserică soră, solicitând introducerea pe ordinea de zi a viitorului Sinod al întregii Biserici Ortodoxe și problema autocefaliei. Cu toate acestea, în anul 1951, după ce mitropolitul Dionisie a fost înlăturat de către regimul comunist, Biserica Ortodoxă din Polonia a cerut patriarhului Alexei să numească un nou titular și astfel arhiepiscopul *Macarie Oksijuk* de Lvov a devenit mitropolit al Varșoviei și al întregii Polonii (1951-1961), încheind perioada de haos care domnise în viața religioasă poloneză de la încheierea războiului. Noul mitropolit a reorganizat structura eparhială, așa încât în anul 1951 Biserica Ortodoxă avea următoarele eparhii: Varșovia-Bielsk, Bialystok-Gdansk, Lodz-Poznan și Wroclaw-Szczecin, structură ce avea să dureze – cu mici modificări aduse în anul 1958 – vreme de treizeci de ani.

Deși conflictele cu Biserica Romano-Catolică, susținută de autoritățile poloneze, au continuat, totuși au fost înființate noi parohii, iar *Seminarul Teologic Ortodox din Varșovia*, care inițial a avut statut de Liceu Teologic Ortodox, a fost redeschis și începând din anul 1957 a fost înființată *Secția de Teologie Ortodoxă* la Academia de Teologie Creștină din Varșovia. Nu a fost permisă însă predarea religiei în școli. O schimbare în relațiile interbisericești a avut loc în anii 1960, după intrarea în Consiliul Ecumenic al Bisericilor a Bisericii Ortodoxe Ruse și a celorlalte Biserici Ortodoxe din blocul comunist, inclusiv a celei din Polonia (în 1961), ai cărei reprezentanți au fost aleși în forurile de conducere a organizației de la Geneva începând cu anul 1962, ieșind astfel din izolarea de până atunci. Păstorirea îndelungată a arhiepiscopului *Vasile Doroskiewicz* ca mitropolit al Varșoviei și primat al Bisericii Ortodoxe din Polonia (1970-1998), când situația ortodocșilor din această țară s-a stabilizat, a fost deosebit de benefică. Acum a fost definitivat Statutul de funcționare internă a Bisericii, care a fost adoptat de sinodul episcopilor la 26 februarie 1970, ceea ce a permis intensificarea vieții religioase, a învățământului teologic, a presei bisericeștii și a relațiilor interbisericești. Reînnoirea spirituală și socială a polonezilor din anii 1980, generată de

mișcarea *Solidarnosc* (*Solidaritatea*), a avut urmări benefice și pentru Biserica Ortodoxă, aceasta având posibilitatea de a alege noi episcopi, care au dinamizat activitatea parohiilor ortodoxe.

XVI.6. Biserica Ortodoxă Poloneză din 1980 până în prezent

Schimbările politice și sociale din Polonia de după 1980 au deschis și Bisericii Ortodoxe din această țară calea spre angajarea ei în problemele publice, ceea ce s-a concretizat în crearea de noi eparhii și în numirea de noi episcopi (în 1983), în construirea de biserici noi și refacerea celor vechi, în angrenarea tinerilor în viața bisericească, precum și în intensificarea vieții monahale. Actul din 17 mai 1989, care garanta libertatea de conștiință și libertatea religioasă, a fost ratificat de comun acord cu Biserica Ortodoxă Poloneză, ceea ce însemna o reevaluare a poziției Statului polonez în domeniul religiei. Ceva mai târziu, la 4 iulie 1991, parlamentul a promulgat o nouă lege care reglementa relațiile dintre statul polonez și Biserica Ortodoxă Autocefală din Polonia, garantând autonomia și autoguvernarea acesteia, precum și dreptul de a se servi în viața internă bisericească de limba slavă veche ca limbă liturgică, dar și de limbile credincioșilor. Noua lege reglementa și problema situației materiale, permițând Bisericii să facă demersurile necesare în vederea recuperării lăcașurilor de cult pierdute și a bunurilor materiale sau funciare de care fusese privată în ultimele decenii. Biserica primea astfel dreptul de proprietate asupra tuturor lăcașurilor de cult în proprietatea cărora se afla la data emiterii actului juridic. Se prevedea, de asemenea, în mod explicit, că aceasta nu depindea de nicio autoritate străină, religioasă sau laică, și că i se acordau drepturi egale cu alte Biserici și grupuri religioase din Polonia. Statutul juridic al Bisericii Ortodoxe Poloneze a fost însă echivalat cu cel al altor comunități religioase abia în anul 1997, după ratificarea concordatului dintre Republica Polonia și Vatican (26 iunie 1997). Reglementările amintite au permis ca, la 1 ianuarie 1994, ministrul apărării să instituie un vicariat ortodox al armatei, condus de episcopul Sawa Hrycuniak. În

octombrie 1998, patriarhul ecumenic Bartolomeu a vizitat Biserica Ortodoxă din Polonia, fiind urmat apoi și de alți întâistătători ai Bisericilor Ortodoxe surori. După moartea mitropolitului Vasile, Sinodul l-a ales, la 12 mai 1998, pe arhiepiscopul *Sawa Hrycuniak* de Bialystok și Gdansk, sub păstorirea căruia Biserica Ortodoxă din Polonia cunoaște o dezvoltare deosebită. O revigorare deosebită a cunoscut în această perioadă viața monahală, prin activitatea deosebită a Mănăstirilor „Sfântul Onufrie" din Jableczna, „Buna Vestire" din Suprasl, „Sf. Marta și Maria" de pe Sfântul Munte Grabarka și altele, importante locuri de pelerinaj care susțin spiritualitatea ortodocșilor polonezi, concretizată și prin canonizarea unui important număr de sfinți locali.

Cu un număr de 600.000-700.000 de credincioși, împărțiți în șapte episcopii teritoriale și o episcopie a armatei, Biserica Ortodoxă din Polonia este în această țară cea mai mare Biserică după cea Romano-Catolică, cei mai mulți credincioși fiind polonezi sau ucraineni care trăiesc mai ales în regiunea Bialystok. Cei aproximativ 400 de preoți ortodocși activează în 220 de parohii. În diaspora există și alte episcopii și parohii, mai ales în Portugalia, Spania, Brazilia și Italia. Cei 100 de monahi și monahii viețuiesc în cinci mănăstiri de călugări și trei de maici. Viitorii preoți sunt pregătiți, din fonduri proprii, la Catedra de Teologie Ortodoxă a Universității din Bialystok (înființată în anul 1999) și la Secția de Teologie Ortodoxă din cadrul Academiei de Teologie Creștină din Varșovia (înființată în anul 1957), aceasta din urmă având și dreptul de a acorda titlul de Doctor în Teologie și *Doctor honoris causa*. Există, de asemenea, un seminar teologic la Varșovia (înființat în anul 1951), o școală de iconografie la Bielsk Podlaski (din 1991) și o școală de muzică bisericească la Hajnowka (din 16 septembrie 1996).

Între teologii mai importanți, îi amintim pe mitropolitul *Vasile Doroszkievicz (*1914-1998), pe preotul *Serafim Zelezniakowicz*, pe preotul *Marian Bendza* (1951-2018), pe arhiepiscopul *Ieremia Anchimiuk* (1943-2017), pe mitropolitul *Sawa Hrycuniak*, pe preotul *Gregorz Sosna*, autorul unui număr de 20 de volume, printre care 8 tomuri de bibliografie a Bisericii Ortodoxe din Polonia și a creștinismului răsăritean, apoi

pe preotul *Andrej Kuzma*, precum și pe *Jaroslaw Godun*, care, în anul 2005, a obținut titlul de Doctor în Teologie la Facultatea de Teologie Ortodoxă „Justinian Patriarhul" din cadrul Universității din București, cu teza intitulată *Biserica Ortodoxă Autocefală Poloneză și legăturile ei cu Biserica Ortodoxă Română*. În cadrul acestei Biserici a continuat să apară, după cel de-al Doilea Război Mondial, fără întreruperi, *Calendarul Ortodox* (*Kalendarz Prawoslawny*), apoi în anii '80 a apărut *Revista Ortodoxă* (*Przeglad Prawoslaeny*), iar din 1992, Frăția Tinerilor Ortodocși editează *Buletinul de știri al Frăției* (*Wiadomosci Bractwa*), care, din anul 1996, apare cu titlul de *Arche, Wiadomosci Bractwa*. Organele de presă oficiale ale acestei Biserici sunt *Buletinul de Știri al Bisericii Ortodoxe Autocefale Poloneze* (*Wiadomosci Polskiego Autokefalicznego Kosciola Prawoslawnego*) și *Vestitorul Bisericesc* (*Cerkovnyj Wiestnik*). La 15 iunie 2014, Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Poloneze a decis să armonizeze calendarul liturgic, astfel încât vechiul stil să fie aplicat în toate parohiile, iar acolo unde este necesar, serviciile liturgice să fie permise și după stilul nou. De pildă, Mitropolitul Sawa slujește Nașterea Domnului pe 25 decembrie, după care pleacă în estul Poloniei pentru a ține slujba de Crăciun pe 7 ianuarie. În ceea ce privește limba liturgică, întrucât nu toți ortodocșii polonezi cunosc slava veche, avem de-a face cu o perioadă de tranziție, fiind folosită, de regulă, slava veche, dar și limbile poloneză și bielorusă. Există, de pildă, parohii în care slujba este săvârșită în slava veche, iar predica este rostită în limbile poloneză, rusă sau bielorusă. În orașe, de regulă, Sfânta Liturghie este săvârșită de două ori, mai întâi în poloneză, iar apoi în slava veche, însă există și parohii în care întreaga Liturghie este săvârșită numai în poloneză. La sfârșitul anului 2014 a fost publicată prima traducere ortodoxă în limba poloneză a celor patru Evanghelii, sub numele de *Sfânta Evanghelie*.

Din anul 1961, Biserica Ortodoxă Poloneză este activă în cadrul Mișcării Ecumenice, fiind membră în *Consiliul Ecumenic al Bisericilor*, în *Conferința Bisericilor Europene*, în *Comisia Internațională de Dialog Teologic Catolic-Ortodox*, în *Consiliul Ecumenic Polonez* (*Polska Rada Ekumeniczna*) ș.a. Între 19-26 iunie 2016, mitropolitul Sawa a participat

la lucrările Sfântului și Marelui Sinod al Bisericii Ortodoxe, desfășurat în insula Creta. Sub raport interconfesional, o importanță deosebită o are și parteneriatul Bisericii Ortodoxe din Polonia cu Biserica Evanghelică din Saxonia (Sachsen), cu care desfășoară diferite proiecte diaconale.

Bibliografie

În limba română: Christine CHAILLOT (coord.), *Biserica Ortodoxă din Europa de Est în secolul XX*, trad. Liliana Donose Samuelsson, Ed. Humanitas, București, 2011; Nicolae CHIFĂR, *Istoria Creștinismului*, vol. II, Ed. Universității „Lucian Blaga", Sibiu, 2008; Ștefan GĂNCEANU, „Biserica Ortodoxă Polonă din 1945 până în prezent", în: *MMS*, 11-12/1970; Jaroslaw GODUN, *Biserica Ortodoxă Autocefală Poloneză și relațiile ei cu Biserica Ortodoxă Română (1924-2004)* [teză de doctorat], București, 2005 (manuscris); J. GODUN, „Autocefalia Bisericii Ortodoxe Poloneze. Premisele și recunoașterea ei", în: *Romanoslavica*, XLIV/2009; Ioan-Vasile LEB, „Relațiile cu Biserica Ortodoxă din Polonia și Biserica Ortodoxă din Ținuturile Cehiei și din Slovacia", în vol. *Autocefalie și comuniune. Biserica Ortodoxă Română și cooperarea externă (1885-2010)*, Ed. Basilica, București, 2010; Vasile MUNTEAN, *Istoria creștină* generală, vol. I: *Ab initio-1054*, Ed. IBMBOR, București, 2008; Veniamin NISTOR, „Biserica Ortodoxă din Polonia", în: *RT*, 7/1931; Veniamin POCITAN, „Biserici românești în Lemberg (Lvov)", în: *BOR*, 6/1928; Milan ȘESAN, „Mitropolia Ortodoxă Polonă", în: *MMS*, 7-8/1960; Dietmar W. WINKLER, Klaus AUGUSTIN, *Bisericile din Răsărit. O scurtă prezentare*, Ed. Arhiepiscopiei Romano-Catolice de București, București, 2003; Anthony-Emil N. TACHIAOS, *Sfinții Chiril și Metodie și culturalizarea slavilor*, trad. Constantin Făgețan, Ed. Sophia, București, 2002.

În limbi străine: Thomas BREMER et al. (eds), *Die orthodoxen Kirchen der byzantinischen Tradition*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 2013; Erich BRYNER, *Die Ostkirchen vom 18. bis zum 20. Jahrhundert*, Evangelische Verlagsanstalt, Leipzig, 1996; Hans-Dieter DÖPMANN, *Die orthodoxen Kirchen in Geschichte und Gegenwart*, Peter Lang Verlag, Frankfurt am Main, [2]2010; Borys A. GUDZIAK, *Crisis and Reform. The Kyivan Metropolitanate, the Patriarchate of Constantinople, and the Genesis of the Union of Brest*, Harvard University Press, Cambridge, 1998; Friedrich HEYER, *Kirchengeschichte der Ukraine im 20 Jahrhundert*, Verlag Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2003; Hermann KINDER, Werner HILGEMANN, Manfred HERDT, *Atlas Weltgeschichte. Von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Deutscher Taschenbuch Verlag, München, 2006; Ambroise JOBERT, *De Luther à Mohila, la Pologne dans la crise de la chrétienté* 1517-1648, Institut d'Études Slaves, Paris, 1974; Ioan-Vasile LEB et al. (eds), *Die Orthodoxe Kirche in der Selbstdarstellung. Ein Kompendium*, LIT Verlag, Berlin, 2016; Jean-Marie MAYEUR, *Die Geschichte des Christentums*, vol. 13: *Krisen und Erneuerung (1958-2000)*, T. BREMER et al. (eds), Herder Verlag, Freiburg/Basel/Viena, 2002; Edward D. WYNOT jr., *The Polish Orthodox Church in the Twentieth Century and Beyond: Prisoner of History*, Lexington Books, Londra, 2015.

CAPITOLUL XVII

BISERICA ORTODOXĂ AUTOCEFALĂ A ALBANIEI DE LA ÎNCEPUT PÂNĂ ASTĂZI[*1]

XVII.1. Teritoriul albanez până în pragul epocii moderne

Potrivit Statutului său actual, Biserica Ortodoxă Autocefală a Albaniei (*Kisha Orthodhokse Autoqefale e Shqipërisë*) a apărut în istorie după Primul Război Mondial, dar, prin structura sa, ea este continuatoarea centrelor eparhiale care au existat pe teritoriul actual al Albaniei din primele secole ale erei creștine. Credința creștină pe acele meleaguri a fost răspândită încă din vremea Sfinților Apostoli, iar din punct de vedere administrativ, eparhiile din acest teritoriu au aparținut de-a lungul secolelor de *Vicariatul latin din Tesalonic* (din perioada apostolică până în anul 731), de *Patriarhia Ecumenică* (din anul 731 până în secolul al XI-lea), de *Arhiepiscopia Autocefală de Ohrida* (din secolul al XI-lea până în anul 1767) și iarăși de *Patriarhia Ecumenică* (1767-1937). Autocefalia acestei Biserici a fost recunoscută de Patriarhia Ecumenică în anul 1937. Prima caracteristică a Bisericii Albaniei este limba albaneză, care, deși la prima vedere nu seamănă cu nicio altă limbă europeană, aparține grupului lingvistic traco-iliric din familia limbilor indo-europene. Limba albaneză a devenit limbă de cult abia în secolul al XX-lea, până atunci în eparhiile ortodoxe din acest teritoriu fiind utilizată limba greacă. Unul dintre cele mai

[*] Capitol elaborat de Pr. prof. dr. Viorel Ioniță.

importante orașe albaneze din punct de vedere istoric și strategic, și de altfel și cel mai însemnat port al Albaniei, este *Durrës*, anticul *Epidamnos*, cunoscut în perioada bizantină cu numele de *Dyrrachium*, iar în italiană, ca *Durazzo*. Orașul Dyrrachium este punctul unde Via Egnatia intra în Peninsula Balcanică și traversa teritoriile grecești până la Bizanț.

Din punct de vedere politic, pe parcursul erei creștine, teritoriul statului albanez actual a făcut parte din Imperiul Roman, apoi din Imperiul Bizantin și în final din Imperiul Otoman. În cadrul Imperiului Otoman, albanezii au fost supuși unei presiuni de islamizare, astfel că o bună parte dintre ei au devenit musulmani. Cel mai cunoscut personaj din istoria poporului albanez, astăzi erou național, a fost *Gheorghe Castriotis* cunoscut sub numele de *Skanderbeg* (1405-1468), care s-a remarcat în lupta împotriva ocupației otomane. Din secolul al XV-lea, când teritoriul albanez a fost încadrat în Imperiul Otoman, albanezii au plătit și ei monstruosul tribut al sângelui (*devșirme*), potrivit căruia mulți băieți tineri erau răpiți din familiile creștinilor și duși la Istanbul, unde erau școliți până deveneau slujitori fanatici ai sultanului în administrație, dar mai ales în cadrul trupelor de ieniceri. Unii dintre acești tineri au ajuns în cele mai înalte funcții din armată sau din administrația centrală otomană. Astfel, în lista marilor viziri (prim-miniștri) ai Imperiului Otoman se întâlnesc mulți albanezi, așa cum au fost: *Ișak Pașa* și *Kocia Davud Pașa* în secolul al XV-lea, apoi *Dukakinzade Ahmed Pașa, Kara Ahmed Pașa* și mai mulți membri din familia *Köprülü* pe parcursul secolului al XVII-lea. Albanezul *Mehmet Ali Pașa* (1805-1848) a fost întemeietorul primei dinastii monarhice a Egiptului eliberat de sub suzeranitatea otomană. Acestea sunt doar câteva exemple de albanezi care s-au remarcat în istoria Imperiului Otoman și care ilustrează trăinicia poporului albanez în ciuda faptului că acesta nu a beneficiat niciodată, înainte de secolul al XX-lea, de un stat propriu. În cadrul Imperiului Otoman, albanezii musulmani erau asimilați cu ceilalți musulmani, iar albanezii creștini ortodocși erau asimilați cu grecii.

XVII.2. Limba albaneză în Biserica Ortodoxă până la anul 1908

Ierarhii ortodocși din teritoriile Albaniei de astăzi până la începutul secolului al XX-lea au fost străini, majoritatea dintre ei fiind greci, iar limba de cult a fost pe parcursul aceleiași perioade limba greacă. Pentru activitatea lor misionară și pastorală, ierarhii ortodocși din aceste teritorii, cel puțin unii dintre ei, au învățat limba albaneză, care până la începutul secolului al XX-lea nu era unitară. Pentru împlinirea cerințelor pastorale s-a impus însă de timpuriu traducerea în limba albaneză a textelor Sfintei Scripturi, precum și a celor liturgice, acțiune care potrivit specialiștilor a început în secolul al XIV-lea (Konstantinos Giakoumis, p. 138). Primele texte liturgice cunoscute traduse în limba albaneză în secolul al XIV-lea au fost *Evanghelia Învierii* și troparul „*Hristos a înviat*!". O altă traducere veche a fost *Evanghelia de la Elbasan*, din Centrul Albaniei, păstrată într-un manuscris datat la anul 1761. Dintre traducătorii albanezi de texte biblice sau liturgice, îi amintim pe *Teodor Haxhifilip*, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, și pe *Constantin de Berat*, de la începutul secolului al XIX-lea. Pe baza unei inscripții din anul 1731 se constată că în Biserica din teritoriile albaneze se folosea și limba valahă. Toate aceste traduceri foloseau alfabetul grec. Mai mult decât atât, până la finalizarea procesului de formare a unei limbi unitare, acestea erau realizate în câte unul dintre dialectele locale ale limbii albaneze. Cele mai răspândite dialecte ale acestei limbi sunt: dialectul *tosk* (*toskë*), răspândit în sudul țării, și cel *gheg* (*gegë*), din nord.

Primele traduceri integrale în albaneză ale *Noului Testament*, apoi ale *Vechiului Testament* au fost făcute în secolul al XIX-lea, folosindu-se pentru scrierea lor tot alfabetul grec. Pe parcursul celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea, intelectualii albanezi s-au străduit să stabilească un alfabet propriu limbii lor. În acest sens, un pas hotărâtor a fost întreprins de o grupă de oameni de litere albanezi din Constantinopol, care au publicat în anul 1878 un text intitulat *Alfabetul latin adaptat pentru limba albaneză*, text ce constituie baza alfabetului albanez modern. Un an mai târziu, respectiv în anul 1879, a fost înființată

la Constantinopol *Societatea pentru tipărirea scrierilor albaneze*, care a mijlocit tipărirea primelor ziare în această limbă. Un alt centru important de afirmare a scrisului albanez a fost capitala României, București, unde exista o mare comunitate albaneză, care în anul 1886 a înființat asociația *Drita* (*Lumina*). În aceeași perioadă au fost publicate primele manuale școlare în limba albaneză. Cea dintâi școală albaneză a început să funcționeze din anul 1887, lângă catedrala ortodoxă din orașul *Corcea*. Aceasta era o școală privată, deschisă pentru copii de credințe diferite: ortodocși, catolici și musulmani. În Albania existau în acel moment școli romano-catolice, cu sprijin din Italia, precum și școli speciale (*tekke*) ale musulmanilor de tradiție *bektași*, foarte răspândiți în Albania, școli care contribuiau și ele la afirmarea limbii albaneze.

În orașul *Monastir* (astăzi *Bitolia* din Macedonia de Nord) s-a întrunit, între 14-22 noiembrie 1908, un *Congres al intelectualilor albanezi*, care a hotărât ca limba albaneză să folosească pentru scriere *alfabetul latin*. Potrivit acestei hotărâri, valabilă până astăzi, scrierea albaneză este fonetică și folosește numai două semne diacritice, și anume *sedila* (exemplu Ç) și *trema* (Ë). Acestea au devenit regulile de bază ale limbii albaneze. O scrisoare adresată de Patriarhia Ecumenică mitropolitului Ioanichie de Ioannina și Vella (cf. K. Giakoumis, p. 142) reprezintă o mărturie importantă privind folosirea limbii albaneze în parohiile ortodoxe din ținuturile albaneze. Acest document arată că o grupă de creștini reprezentând 12 sate din provincia *Pogoniani*, aflată în cadrul eparhiei păstorite de mitropolitul Ioanichie, au prezentat un raport Patriarhiei Ecumenice, prin care se menționa că în acele sate, unde nu se vorbea decât limba albaneză, exista un *obicei vechi* ca preotul numit pentru parohiile de aici să vorbească bine limba albaneză. Totodată, în respectivul raport era precizat că mitropolitul Ioanichie a ignorat obiceiul menționat și a numit pentru satele cu pricina un preot, de altfel plin de calități, dar care nu vorbea deloc limba albaneză. Acest fapt a avut consecințe grave, căci credincioșii nu puteau să se spovedească la preotul care nu înțelegea limba lor și, drept urmare, nu se puteau împărtăși. Patriarhia Ecumenică a recomandat mitropolitului menționat să

numească un preot potrivit, astfel încât credincioșii să nu mai fie lipsiți de Sfânta Împărtășanie. Așa cum a fost cazul în toate celelalte Biserici Ortodoxe din Balcani, și în Biserica din teritoriile albaneze, credința ortodoxă a fost păstrată și transmisă mai departe mai ales prin mănăstiri, care și aici erau într-un număr foarte mare.

O altă mărturie privind folosirea limbii albaneze în cultul ortodox din teritoriile albaneze se găsește într-un codex din anul 1877, în care se arată că între hotărârile luate de *Consiliul Bătrânilor* din Korcea a fost și aceea de a stabili principiul ca un diacon să fie plătit pentru a citi în cadrul slujbelor duminicale Sfânta Evanghelie în limba albaneză. Din această mărturie reiese că limba slujbelor era greaca și doar pentru citirea Evangheliei se folosea limba albaneză. Patriarhia Ecumenică a sprijinit traducerea textelor biblice în limba albaneză pentru uz liturgic și pastoral, dar mai apoi a refuzat să aprobe folosirea acestei limbi pentru slujbe în întregimea lor, condamnând aceste acțiuni drept *filetiste* (naționaliste). Strădania credincioșilor ortodocși albanezi pentru folosirea limbii lor în slujbele religioase a reprezentat o necesitate pastorală, dar, în același timp, și o mărturie a afirmării conștiinței lor naționale.

La începutul secolului al XX-lea, folosirea limbii albaneze în săvârșirea slujbelor religioase din cadrul comunităților ortodoxe albaneze era strict interzisă de greci, fapt ilustrat de asasinarea, în anul 1905, de către un grup de greci, a preotului albanez *Kristo Negovani*, pentru că a îndrăznit să săvârșească Sfânta Liturghie în limba albaneză în localitatea sa natală, Negovan, astăzi în nordul Greciei. Drept represalii pentru asasinarea acestui preot, o grupă de albanezi l-au asasinat, în anul 1908, pe episcopul grec *Fotie de Korcea*, care lupta pentru păstrarea limbii grecești în cult. Lupta albanezilor pentru cauza lor națională a fost foarte puternic sprijinită de asociațiile de albanezi din diaspora. Una dintre cele mai importante comunități albaneze din diaspora se afla în Statele Unite ale Americii, unde, în anul 1908, parohia ortodoxă albaneză din Boston a săvârșit Sfânta Liturghie în limba albaneză. Acest lucru a fost posibil prin efortul lui *Teofan Stilian Noli*, cunoscut sub numele de *Fan Noli* (1882-1965), un albanez care se născuse în Tracia, lângă Adrianopol

(Edirne), și care moștenise de la tatăl său dragostea față de muzica bizantină și darul de a cânta frumos. După ce a colindat țările balcanice în compania unei trupe de teatru, tânărul Fan Noli a intrat în contact cu unele grupuri de albanezi care luptau pentru independența țării lor, iar în anul 1906 a plecat în America. În anul 1907, aflat în orașul Hudson, din Statele Unite ale Americii, cursul vieții lui Fan Noli a cunoscut o cu totul altă traiectorie, acesta fiind martor la refuzul unui preot ortodox grec de a oficia slujba înmormântării unui albanez, pe motiv că acesta fusese excomunicat din cauza activității sale naționaliste. Ca urmare a acestui fapt, Fan Noli i-a adunat pe albanezi și a înființat o comunitate pe care a numit-o *Biserica Ortodoxă Albaneză Autocefală*, el devenind primul preot al acesteia. În anul 1908, Fan Noli a fost hirotonit diacon și preot de către episcopul ortodox rus Platon de New York. La două săptămâni după aceea, la 22 martie 1908, el a oficiat pentru prima dată Sfânta Liturghie, tradusă de el, în limba albaneză. În anul 1910, acest luptător a devenit primul episcop al Bisericii Ortodoxe Albaneze. În vara anului 1911, noul episcop a vizitat comunitățile albaneze din Chișinău, Odessa, București și Sofia, în care a oficiat Sfânta Liturghie în limba albaneză. În anul 1919, parohiile ortodoxe albaneze din America s-au constituit într-o eparhie, în fruntea căreia a fost ales episcopul Fan Noli. Astfel, Sfânta Liturghie în limba albaneză a început să fie oficiată în tot mai multe comunități ortodoxe albaneze mai ales din diaspora, cu mai bine de un deceniu înainte de declararea autocefaliei Bisericii Albaneze.

În același curent de afirmare a identității etnice prin folosirea propriei limbi la săvârșirea cultului divin s-au înscris și aromânii din teritoriile albaneze, dintre care unii au plătit cu viața pentru curajul de a sluji Sfânta Liturghie în limba proprie. Un exemplu în acest sens îl reprezintă preotul Haralambie Balamace, care a sfârșit tragic, fiind omorât de către greci chiar de Praznicul Învierii Domnului în ziua de 23 martie 1914. Preotul Balamace, care fusese hirotonit la Curtea de Argeș, a fost martirizat împreună cu alți doi români pe nume Papa Lambru și Sotir Balamace, în orașul Korcea, ca urmare a instigării mitropolitului grec Ghermanos al locului.

XVII.3. Formarea statului albanez independent

Formarea statului albanez a fost pregătită mai ales de afirmarea conștiinței de neam prin publicarea de texte în limba albaneză în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Deși autoritățile otomane au interzis folosirea acestei limbi și publicarea de texte în albaneză, valul pornit nu mai putea fi oprit. Astfel, în ciuda acestor opreliști, la București a fost tipărită, în anul 1899, o carte manifest intitulată *Albania – ce a fost, ce este și ce va fi*. Acest text – devenit *Manifestul renașterii albaneze* –, deși publicat anonim, era scris de filosoful *Sami Frashëri* (1850-1904), care activa la Constantinopol, prin el fiind expuse perspectivele înființării unei republici libere și independente a Albaniei. Pe parcursul celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea, depășirea diferențelor religioase dintre albanezi era rezumată în deviza *„Religia albanezilor este albanismul*", prin care interesele naționale pentru înființarea unui stat unitar erau considerate mai importante decât interesele religioase partinice ale celor trei comunități religioase: musulmani, ortodocși și romano-catolici.

La începutul secolului al XX-lea, Imperiul Otoman, aflat într-o criză profundă, mai controla în Peninsula Balcanică doar teritoriile de mai târziu ale Albaniei, Macedoniei de Nord și Kosovo. În aceste teritorii, ca urmare a dezordinii politice extreme, albanezii au început să se organizeze în vederea înființării unui stat propriu. În acest sens, la 1906 a luat ființă în localitatea Monastir un *Comitet secret pentru eliberarea Albaniei*. Începând din anul 1909, teritoriul de astăzi al Albaniei, precum și cel al Macedoniei de Nord au devenit spațiul unor grave confruntări între *Mișcarea Turcilor Tineri* și reprezentanții vechilor structuri otomane, în urma cărora stăpânirea otomană a ajuns să fie respinsă chiar și de către albanezii musulmani. În anul 1910 a izbucnit în Kosovo o răscoală împotriva autorității otomane, răscoală ce s-a întins și în nordul Albaniei și care avea ca scop întemeierea unui stat independent. Pe parcursul *Primului Război Balcanic*, izbucnit la începutul lunii octombrie 1912 între *Liga Balcanică*, formată din Muntenegru, Bulgaria, Serbia și

Grecia, pe de o parte, și Imperiul Otoman, pe de altă parte, teritoriile locuite de albanezi constituiau ținta noilor state balcanice Grecia, Bulgaria și Serbia. În fața acestui pericol, la 28 noiembrie 1912, în orașul albanez Vlora, *Ismail Qemali* (1844-1919), conducătorul *Mișcării naționale albaneze*, a declarat în numele acestei organizații independența Albaniei și a hotărât înființarea unui guvern provizoriu al Republicii Albania.

În primăvara anului 1913, în urma războiului cu statele balcanice, Imperiul Otoman a pierdut toate teritoriile din Peninsula Balcanică. *Conferința ambasadorilor Marilor Puteri occidentale* de la Londra, din data de 30 mai a anului 1913, a recunoscut independența Albaniei și a fixat granițele noului stat, care au fost apoi definitiv stabilite prin *Protocolul de la Florența* din luna decembrie a anului 1913. Conferința ambasadorilor de la Londra a hotărât, de asemenea, ca noul stat Albania să fie un principat condus de un principe occidental, așa cum se hotărâse pentru toate statele nou-înființate din Peninsula Balcanică, cu scopul evitării unei influențe prea mari a Rusiei în această regiune. În fruntea Principatului Albaniei a fost numit prințul *Wilhelm de Wied* (1876-1945), care a ajuns la Durrës, capitala noului stat, în ziua de 21 februarie 1914, dar nu a putut domni decât până la 3 septembrie 1914, când s-a întors în Germania pentru totdeauna, fără însă a renunța la titlul de principe al Albaniei. Pe parcursul scurtei sale șederi în Albania, prințul Wilhelm l-a numit în funcția de prim-ministru pe *Turhan Pașa Përmeti* (1846-1927), care înregistrase în lunga sa carieră de demnitar otoman numai eșecuri. Ca urmare a acestui fapt, noul stat albanez nu a ajuns să dispună de o administrație centrală și nici de o armată proprie, fapt ce a dus la izbucnirea unor lupte interne între diferiți potentați locali.

Dificultățile acestui stat au continuat pe parcursul Primului Război Mondial, când, deși Albania a rămas neutră, a fost totuși invadată de armatele austriece, în nord, și de cele italiene și franceze, în sud, care doreau obținerea pentru țările lor teritoriile ocupate. Mai mult decât atât, între anii 1918-1920, Turhan Pașa Përmeti a reușit să înființeze la Durrës un guvern fantomă supus Italiei, ocupând iarăși funcția de

prim-ministru. Pentru contracararea acestor probleme, la 21 ianuarie și la 9 februarie 1920, mai multe personalități albaneze reprezentative s-au întrunit în localitatea *Lushnja*, într-un *Congres național albanez*, care a afirmat independența Albaniei. De asemenea, același congres a luat decizia destituirii guvernului condus de Përmeti și – pentru a evita orice confruntare cu gruparea de la Durrës – stabilirea noii capitale la *Tirana*, care a rămas capitala acestei țări până în prezent. Mai mult decât atât, Congresul din Lushnja a hotărât înființarea unui *Consiliu Suprem*, cu rol de guvern provizoriu, format din reprezentanții celor patru grupări religioase din Albania, după cum urmează: Luigi Bumci (*romano-catolic*), Agif Pashe Elbasani (*musulman-bektași*), Abdi Toptani (*musulman-sunnit*) și Mihal Turtulli (*ortodox*). Tot atunci a fost înființat și un *Consiliu național* cu rol de parlament provizoriu, care și-a început activitatea la 21 aprilie 1921. Pe parcursul perioadei interbelice, instabilitatea politică a Albaniei a fost întreținută, printre alții, de *Ahmet Zogu* (1895-1961), care a cooperat cu unele puteri străine și a exercitat funcția de prim-ministru (1922-1924), apoi de președinte (1925), declarându-se într-un final rege al Albaniei (1928-1939).

O altă personalitate care a marcat viața politică, dar și pe cea bisericească din Albania, a fost *Fan Noli*, menționat anterior, care a vizitat pentru prima dată țara sa de origine abia în anul 1913, un an mai târziu aflându-se printre cei care l-au întâmpinat la Durrës pe prințul Wilhelm de Wied. La izbucnirea Primului Război Mondial, Fan Noli s-a întors în SUA, unde, în anul 1917, a fost ales în fruntea asociației *Vatra*, care coordona activitatea diasporei albaneze. Prin activitatea sa diplomatică de la sfârșitul războiului, episcopul Fan Noli a reușit să obțină, în anul 1920, acceptarea Albaniei ca stat independent în *Liga Națiunilor* de la Geneva, ceea ce asigura integritatea acestui stat față de tendințele revendicative ale statelor vecine Grecia, Iugoslavia și Italia. În anul 1921, episcopul Noli a fost ales membru în parlamentul albanez, ajungând mai apoi ministru și, pentru scurtă vreme, prim-ministru (16 iunie – 23 decembrie 1924). Acest om foarte instruit s-a orientat însă în politică tot mai mult spre stânga, activând mai mult în diaspora, iar după al Doilea

Război Mondial vizitând chiar Uniunea Sovietică. Pe parcursul anilor 1930, statul albanez a intrat tot mai mult sub influența Italiei, iar la 7 aprilie 1939, trupele italiene au invadat Albania.

XVII.4. **Declararea și recunoașterea autocefaliei Bisericii Ortodoxe Albaneze**

După reafirmarea independenței Albaniei în anul 1920, tânărul stat susținea Biserica Ortodoxă în eforturile sale de a deveni independentă, respectiv autocefală. În acel moment, Albania era însă păstorită de patru ierarhi greci, în frunte cu mitropolitul Iacob, toți susținuți de Patriarhia Ecumenică. Cele patru eparhii erau: Durrës, Berat, Corcea și Gjirokastra. Mișcarea de emancipare eclesială a fost inspirată și susținută în această perioadă de către episcopul *Fan Noli*, care avea în Albania doar responsabilități politice. Primul pas spre independența Bisericii Albaneze a fost alungarea ierarhilor greci, primul fiind mitropolitul de Corcea, în primăvara anului 1921. După plecarea mitropolitului, în această eparhie a fost permisă folosirea limbii albaneze în cult. Către sfârșitul aceluiași an au fost alungați și mitropolitul de Berat, precum și mitropolitul Iacob de Durrës, care exercita responsabilitatea de întâistătător al Bisericii din Albania. Mitropolitul de Gjirokastra, unde influența grecilor era mai mare, nu a putut fi expulzat în același timp.

În luna septembrie a anului 1922, la Berat, s-a întrunit un *Congres național ortodox* sub conducerea preotului Vasil Marko, numit *At-Vassil*, congres care a declarat autocefalia Bisericii Ortodoxe Albaneze și a hotărât generalizarea folosirii limbii albaneze în cultul Bisericii lor. Din punct de vedere oficial, Biserica Albaniei nu avea niciun episcop în acel moment, astfel că At-Vassil, deși era preot căsătorit, a fost ales întâistătătorul Bisericii Ortodoxe Autocefale a Albaniei, cu reședința la Corcea. At-Vassil era ajutat de un consiliu format din 8 membri, jumătate clerici și jumătate mireni. La acest congres a fost adoptat și un proiect de *Statut al Bisericii Ortodoxe din Albania.* Aceste măsuri au fost

primite cu nelinişte mai ales de grecii din eparhia Gjirokastra, precum şi de Biserica Sârbă, care era îngrijorată de soarta minorităţii sârbe din Albania, pentru care Patriarhia de la Belgrad a trimis un vicar în persoana episcopului Victor, acesta având reşedinţa la Shkodër. Patriarhul ecumenic *Meletie al IV-lea Metaxakis* (1921-1923) a trimis la Corcea un exarh patriarhal în persoana ierarhului *Ierotei*, episcop titular de Miletopolis, care era de origine albaneză şi care studiase la Şcoala Patriarhiei Ecumenice de la Halki. Ca urmare acestor contacte, între 10 aprilie şi 25 mai 1923, o delegaţie a Bisericii Albaneze s-a deplasat la Constantinopol, fără însă a reuşi să obţină acordarea autocefaliei Bisericii lor.

Patriarhul Meletie al IV-lea a motivat refuzul său pe baza faptului că Biserica Ortodoxă era minoritară în Albania, iar credinţa creştin-ortodoxă nu era religie de stat, precum şi a faptului că, luat în ansamblu, clerul albanez nu era suficient pregătit pentru a se conduce singur. În schimb, acesta acorda Bisericii Albaniei statutul de autonomie, ea urmând să poarte numele de *Arhiepiscopia Autonomă a Albaniei* şi să fie compusă din cele patru mitropolii amintite anterior. O noutate în recomandarea patriarhală era aceea că întâistătătorul Biserici Albaneze urma să aibă reşedinţa la Tirana şi să poarte titlul de *„Arhiepiscop al întregii Albanii"*. Alegerea mitropoliţilor trebuia a fi făcută de către Sinodul Bisericii Albaneze pe baza propunerilor din partea adunării electorale formate din clerici şi mireni, iar patriarhul ecumenic îşi rezerva dreptul de a aproba alegerile respective. Patriarhul Meletie al IV-lea a mai stabilit că limba liturgică în Biserica Albaniei rămânea greaca, dar că Sfântul Sinod al Bisericii Albaneze avea dreptul să permită şi folosirea limbii albaneze în cazuri speciale şi era mandatat să supravegheze traducerea textelor biblice şi liturgice în limba albaneză. Patriarhul ecumenic le-a comunicat clerului şi credincioşilor albanezi, printr-o scrisoare, propunerile sale, care însă au fost respinse, aceştia căutând alte căi pentru obţinerea autocefaliei.

În acest sens, în vara anului 1923, arhimandritul albanez *Visarion Juvani* a călătorit la Belgrad, unde a solicitat acordarea sau măcar recunoaşterea autocefaliei Bisericii Albaneze, însă fără succes, patriarhul

sârb Dimitrie (1920-1930) recomandându-i petiționarului să se adreseze Constantinopolului. Schimbarea în relațiile dintre Biserica Albaneză și Patriarhia Ecumenică a intervenit în momentul în care exarhul patriarhal Ierotei a trecut de partea albanezilor, fapt pentru care acesta a fost rechemat la Constantinopol, chemare căreia însă ierarhul nu i-a dat curs. Mai mult decât atât, lui Ierotei i s-a alăturat un alt ierarh albanez din Patriarhia Ecumenică, *Hristofor Kissi*, episcop titular de Synada. De asemenea, la 21 septembrie 1923, episcopul Fan Noli a fost numit episcop de Corcea, astfel că Biserica Albaniei a ajuns să dispună de un sinod al episcopilor format din cei trei ierarhi amintiți anterior. Aceștia s-au întrunit la Corcea în luna ianuarie a anului 1924, hotărând întemeierea *Sinodului național al Bisericii Ortodoxe a Albaniei* și preluarea eparhiilor ortodoxe albaneze după cum urmează: Ierotei la Corcea, Hrisostom la Berat și Fan Noli la Durrës. Astfel, *Teofan (Fan) Stilian Noli* (1923-1924) a devenit pentru scurt timp *primul întâistătător al Bisericii Ortodoxe a Albaniei*. În luna decembrie a anului 1924, după căderea guvernului condus de Fan Noli, acest ierarh a fost nevoit să plece în exil.

Aflarea veștilor referitoare la înființarea Sinodului național al Bisericii Ortodoxe a Albaniei l-au făcut pe noul patriarh ecumenic Grigorie al VII-lea (1923-1924) să convoace un sinod, în cadrul căruia s-a luat hotărârea ca, până la primirea unor informații mai complete din Albania, să nu fie luată nicio decizie. La 16 februarie 1924, Sfântul Sinod al Patriarhiei Ecumenice s-a întrunit pentru a doua oară, printre participanți numărându-se și fostul episcop de Berat, Ioachim. În mod surprinzător, acest ierarh grec a recomandat să fie acceptată situația ca atare și să fie iertați cei trei ierarhi albanezi. Sfântul Sinod constantinopolitan a decis acceptarea acestei propuneri și recunoașterea episcopului Ierotei, fost de Miletopolis, ca întâistătător al Bisericii Albaneze, dar a refuzat să accepte numirea celor trei ierarhi albanezi în eparhiile alese de ei, pentru a nu da impresia că au fost admise toate actele necanonice făptuite de acești ierarhi. Astfel, episcopul *Ierotei* (1924-1929) a fost considerat locțiitor al scaunului de întâistătător al Bisericii Ortodoxe a Albaniei. În urma acestor hotărâri, presa greacă din Constantinopol,

precum și guvernul grec de la Atena au luat atitudine, forțând Patriarhia Ecumenică în a nu mai lua niciun fel de poziție față de situația din Albania. O schimbare a intervenit la sfârșitul lunii mai a anului 1925, când arhimandritul Visarion Juvani, care se străduia să obțină recunoașterea autocefaliei Bisericii Ortodoxe din Albania pe alte căi decât din partea Patriarhiei Ecumenice, a fost hirotonit episcop, la *Kotor* în Muntenegru, de către doi ierarhi ruși aflați în exil împreună cu episcopul locului. Acest act a produs o profundă indignare Patriarhiei Ecumenice, care s-a arătat dispusă să reia tratativele privind statutul Bisericii Albaneze.

În primăvara anului 1926, tratativele dintre Biserica Albaniei și Patriarhia Ecumenică au fost mijlocite de către mitropolitul Hrisant Filipide, exarhul patriarhal de la Atena, care a călătorit la Tirana în calitate de delegat. În urma acestor tratative, la 7 iunie 1926 a fost semnat un acord între Biserica Albaneză și Patriarhia Ecumenică, potrivit căruia această Biserică urma să cuprindă cinci eparhii, și anume: o arhiepiscopie, la Tirana, și patru mitropolii, la Durrës, Corcea, Gjirokastra și Berat. Limba de cult în această Biserică rămânea în continuare greaca, dar putea fi aprobată și folosirea limbii albaneze în anumite împrejurări. Acest acord era însoțit de o listă de candidați dintre care patriarhul Constantinopolului urma să aleagă ierarhii pentru cele cinci eparhii menționate. Guvernul albanez, aflat sub influența Italiei, s-a opus acceptării acestui acord, făcând apel la ortodocșii „naționaliști", care nu voiau să fie supuși Constantinopolului. În ceea ce îi privește pe episcopii Ierotei de Corcea și Hrisostom de Berat, aceștia au refuzat să se opună Patriarhiei Ecumenice.

În această perioadă s-a remarcat episcopul Visarion, care a călătorit la Belgrad pentru a solicita încă o dată recunoașterea autocefaliei Bisericii Albaniei. Deși a refuzat cererea ierarhului albanez, Patriarhia Sârbă a permis episcopului sârb Victor din Albania să participe la hirotonia unor noi episcopi, necesari pentru constituirea unui nou Sfânt Sinod. Astfel, în ziua de 12 ianuarie 1929, episcopii Visarion și Victor au hirotonit la Tirana trei episcopi și anume: pe arhimandritul *Agatanghel Jamji* și doi preoți văduvi, *Eftimie* și *Atanasie*. Episcopul *Visarion Juvani*

(1929-1936) a devenit arhiepiscop și întâistătător al Bisericii Ortoc Albaneze, calitate în care, la 26 februarie 1929, a convocat Sfântul Si după ce toți cei patru ierarhi albanezi primiseră actul de recunoaș din partea regelui Zogu. La data de 6 septembrie 1929, a fost ado *Statutul de organizare și funcționare al Bisericii Albaneze.* Arhiepisc Visarion a trimis scrisori tuturor Bisericilor Ortodoxe Autocefale, care afirma că la constituirea Sfântului Sinod al Bisericii sale au fost pectate toate principiile canonice ale Bisericii Ortodoxe.

Patriarhia Ecumenică i-a depus și excomunicat pe cei patru ier și a făcut o plângere împotriva acelor acte ilegale chiar la Liga Națiur de la Geneva. Drept ripostă, guvernul albanez l-a expulzat pe episc Ierotei de Corcea, iar episcopul Hristofor Kissi a fost închis, deși ac erau amândoi albanezi de origine. Acțiunile necanonice din Albani fost condamnate și de Patriarhia Alexandriei, Patriarhia Rusă și Bise Greciei, în timp ce Bisericile Ortodoxe Antiohiană, Română și Polo nu au reacționat. În ceea ce privește Biserica Ortodoxă a Serbiei, ît stătătorul acesteia a fost felicitat de către regele Zogu, pentru sprij acordat Bisericii Albaneze. Pentru a dobândi recunoașterea autoc liei Bisericii sale și pentru a primi Sfântul și Marele Mir, arhiepisc Visarion a vizitat Patriarhia Română în luna mai a anului 1932, u deși a fost foarte bine primit, nu a obținut niciun rezultat. Recu când impasul în care se afla, guvernul albanez a încercat să se apr de Patriarhia Ecumenică, primul pas în acest sens fiind reprezenta numirea, în luna octombrie a anului 1933, a ierarhului grec Hrist Kissi, ca mitropolit de Corcea, demers ce a fost acceptat de Patria Ecumenică și interpretat ca disponibilitate pentru tratative. Cum Patriarhia Ecumenică nu a răspuns în niciun fel, în vara anului 1 Sfântul Sinod albanez a planificat depunerea mitropolitului Hrist care însă s-a retras, pentru a evita orice alte dificultăți. Guvernul alb a intenționat să îl propună totuși pe acesta ca întâistătător al Bise Albaneze, pentru a putea trata cu Patriarhia Ecumenică, dar a const că pentru concretizarea acestei propuneri o problemă era reprezen de arhiepiscopul Visarion.

În luna mai a anului 1936, la Corcea, a fost organizat un mare *Congres al clericilor și mirenilor ortodocși*, care a cerut demisia lui Visarion, în urma căreia acesta s-a retras. După retragerea lui Visarion, au urmat o serie de frământări, încheiate numai în urma acordării, de către Patriarhia Ecumenică, exarhului de la Atena, *Hrisant Philippidis*, ajuns mai apoi arhiepiscop al Atenei și al întregii Grecii (1938-1941), a unor puteri depline, în scopul mijlocirii împăcării cu guvernul albanez. Hrisant a ajuns la un acord definitiv cu autoritățile albaneze, prin care se prevedea numirea în scaunul de arhiepiscop a mitropolitului Hristofor Kissi. Totodată, în demnitatea de mitropolit de Corcea a fost propus un teolog mirean, *Pantelimon Kotokos*, iar pentru scaunul de Gjirokastra, călugărul albanez *Evloghie Curilas* de la Muntele Athos. În ceea ce îl privește pe mitropolitul *Agatanghel Jamji*, singurul dintre ierarhii suspendați în anul 1929, acesta a fost numit mitropolit de Berat. Cei doi candidați, care nu erau ierarhi, urmau să meargă la Patriarhia Ecumenică pentru a fi hirotoniți episcopi, iar aceasta urma să proclame autocefalia Bisericii Ortodoxe a Albaniei. În cadrul Patriarhiei Ecumenice, acest acord a fost în principiu aprobat, singurul impediment în semnarea lui fiind reprezentat de faptul că mitropolitul Agatanghel fusese excomunicat de către Patriarhie în anul 1929. Cu scopul încheierii conflictului, Patriarhia Ecumenică și-a dat acordul pentru anularea sentinței împotriva acestui ierarh, cu condiția ca el să își ceară iertare. Totodată, cei doi candidați mireni împreună cu episcopul Hristofor urmau să declare în scris că nu vor avea nicio legătură cu Visarion Juvani. Pe baza acestui acord, la 2 aprilie 1937, cei doi candidați la rangul de Episcop au fost hirotoniți diaconi apoi preoți, iar în 11 aprilie, episcopi. Repartizarea celor patru ierarhi pe eparhii a fost realizată tot de Patriarhia Ecumenică, după cum urmează: mitropolitul *Hristofor Kissi* a fost numit arhiepiscop de Tirana, Durrës și Elbasan; *Evloghie*, episcop de Corcea; *Agatanghel*, episcop de Berat, Avlon și Canina; iar *Pantelimon*, episcop de Gjirokastra. Noua structură canonică era așadar alcătuită din scaunul de arhiepiscop și din trei episcopii, Mitropoliile de Korcea și Berat fiind transformate în simple episcopii.

În ziua de luni, 12 aprilie 1937, Sfântul Sinod al Patriarhiei Ecumenice a semnat *Tomosul de acordare a autocefaliei Bisericii Ortodoxe Albaneze*. Delegația albaneză împreună cu cei patru ierarhi s-a întors la Tirana, unde parlamentul a aprobat actul autocefaliei, iar recunoașterea ierarhilor în eparhiile respective a fost proclamată de rege. În duminica Floriilor din 25 aprilie 1937, în prezența reprezentanților tuturor instituțiilor statului albanez, arhiepiscopul Hristofor a devenit *primul întâistătător ales și instalat canonic* al Bisericii Ortodoxe Albaneze Autocefale. Tomosul de recunoaștere a autocefaliei Bisericii Ortodoxe Albaneze din data de 12 aprilie 1937 a fost semnat de patriarhul ecumenic *Veniamin* (1936-1946), precum și de cei 11 membri ai Sfântului Sinod al Patriarhiei Ecumenice. În acest tomos se preciza că titulatura acestei Biserici este *Sfânta Biserică Ortodoxă Autocefală a Albaniei*, iar cel al întâistătătorului ei, *Arhiepiscopul de Tirana și al întregii Albanii*. Totodată, era precizat și faptul că „Sfânta Biserică soră autocefală a Albaniei va primi Sfântul Mir din partea Marii Noastre Biserici a lui Hristos". Tomosul era adresat arhiepiscopului *Hristofor* de Tirana și al întregii Albanii (1937-1948), „președintele Sfântului Sinod al Sfintei Biserici Autocefale Ortodoxe a Albaniei" (J. Lacombe, p. 355). Astfel, după multe frământări, Biserica Ortodoxă a Albaniei a devenit cea de-a treisprezecea Biserică Ortodoxă Autocefală, potrivit dipticelor Patriarhiei Ecumenice. În preajma celui de-al Doilea Război Mondial, această Biserică îngloba 23% din totalul populației, fiind formată, din punct de vedere etnic, din albanezi, greci, vlahi și slavi și având la dispoziție 29 de mănăstiri și 449 preoți. Pentru pregătirea clerului existau, în anul 1939, două seminarii teologice, unul la Tirana și al doilea la Corcea, înființat în anul 1938.

XVII.5. Biserica Albaniei între anii 1939-1990

După recunoașterea autocefaliei sale și în același timp stabilirea unei structuri sinodale canonice și recunoscute de toate Bisericile Ortodoxe locale, Biserica Ortodoxă a Albaniei a intrat într-o fază de consolidare

de scurtă durată, căci, după numai doi ani, Albania a intrat în faza premergătoare celui de-al Doilea Război Mondial. După izbucnirea acestui mare măcel, statul albanez, care se afla de mai mulți ani sub puternica influență italiană, a fost ocupat, la 7 aprilie 1939, de trupele italiene. Regele Zogu a părăsit țara, iar regele italian *Victor Emanuel al III-lea* (1900-1946) a devenit și rege al Albaniei. Italienii au numit la Tirana un guvern care le-a rămas fidel. Cotropitorii italieni au avut mereu de luptat împotriva opoziției albaneze, formată la început din ofițerii albanezi din poliție și armată demobilizați de ocupanți. Cu timpul, rezistența armată albaneză s-a structurat în două grupări rivale, de o parte *Frontul Național* (*Balli Kombëtar*), format din naționaliști anticomuniști, iar de cealaltă, gruparea *Mișcarea Națională de Eliberare*, coordonată de *Partidul Comunist Albanez* (PCA), înființat la 8 noiembrie 1941. La conferința națională a Partidului Comunist Albanez din martie 1943, *Enver Hodja* (1908-1985) a fost ales secretar general al acestui partid, coordonând lupta de rezistență a Armatei Naționale de Eliberare în fața ocupației străine până la eliberarea țării.

La 8 septembrie 1943, Italia a capitulat și s-a retras din Albania, țara fiind ocupată de armata germană, dar care, în ciuda superiorității ei tehnice, nu a reușit să supună tot poporul albanez. În ziua de 29 noiembrie 1944, ultimii soldați germani s-au retras din orașul Shkodër, această zi reprezentând momentul în care Al Doilea Război Mondial se încheia pentru poporul albanez cu mare succes, deși acesta era plătit cu multe jertfe omenești. Marele câștigător al războiului a fost Partidul Comunist Albanez, care s-a instalat la putere încă din anul 1944 cu sprijinul Iugoslaviei. Pe plan intern, dictatura comunistă i-a eliminat pe toți adversarii săi, iar pe plan extern a izolat țara tot mai mult față de orice contact din afară. Începând din anul 1967, Republica Socialistă Albania a fost declarată singurul stat ateu din lume.

Pe parcursul războiului, Biserica Ortodoxă Autocefală a Albaniei a fost condusă de arhiepiscopul *Hristofor*, născut în anul 1881 la Berat și care primise la botez numele de *Sotir Kissi*. Pe lângă sarcina grea de a organiza și consolida tânăra sa Biserică Autocefală, arhiepiscopul Hristofor

s-a confruntat cu presiunile unioniste ale romano-catolicilor, mai
după ce țara a fost ocupată de armatele italiene. Se crede că acest arl
piscop ar fi fost dispus să accepte unirea cu Roma, dar a amânat me
decizia, astfel că aceasta nu a mai avut loc. O altă mare provocare per
ortodocșii albanezi a fost reprezentată de amenințarea comunistă, c
se impunea tot mai mult încă din timpul războiului. Sprijinit de Bise
Ortodoxă Albaneză din America, în cadrul căreia era activ episcopul
Noli, arhiepiscopul Hristofor a fost de partea forțelor albaneze anticoı
niste. Către sfârșitul războiului, același arhiepiscop a acceptat propu
rea autorității militare naziste germane de a încorpora în cadrul Biseı
Ortodoxe Albaneze două eparhii pentru minoritățile albaneze, pri
în Kosovo, cu sediul la Prizren, unde a fost numit episcopul alba
Serafim, iar a doua în nordul Macedoniei, cu sediul la Struga, und
fost numit episcopul albanez *Irineu Banuși*. După încheierea războiu
cele două eparhii au fost desființate, deoarece atât Kosovo, cât și n
dul Macedoniei au fost cedate Iugoslaviei. Expus mâniei comuniști
arhiepiscopul Hristofor a fost destituit în ziua de Crăciun a anului 19
După zece ani de la destituirea sa, respectiv la 19 iunie 1958, acesta a
găsit mort în casa lui, foarte probabil otrăvit, deși versiunea oficială p
ciza că ierarhul ar fi murit în urma unui atac de cord.

La izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial, doi dintre cei pa
ierarhi recunoscuți de Patriarhia Ecumenică în aprilie 1937, *Evloghi*
Corcea (1937-1941) și *Pantelimon de Gjirokastra* (1937-1941) – or
nari din regiunile pe care le păstoreau, numite de greci *Epirul de Nor*
unde exista o puternică minoritate greacă – au părăsit eparhiile lor, p
când în Grecia, unde au susținut *Mișcarea Epirului de Nord*, care afiı
că Grecia trebuie să anexeze această regiune. Ca urmare a acestui f
în anul 1941, episcopul Agatanghel de Berat a fost transferat la Epaı
de Corcea, de unde era de origine, în locul său fiind numit, în ace
an, fostul arhiepiscop Veniamin Juvani. Acesta din urmă a fost are
de comuniști în anul 1946 și condamnat la 20 de ani de închisoare,
a fost eliberat în anul 1963. Veniamin Juvani a trecut la cele veșnice
ani mai târziu, în anul 1965.

În scaunul de arhiepiscop rămas vacant după înlăturarea lui Hristofor, la începutul anului 1949 a fost numit episcopul *Paisie de Corcea* (1949-1966). Noul arhiepiscop se născuse în anul 1881 și fusese la început preot căsătorit. Fiul acestuia, *Iosif Pashko*, a devenit unul dintre conducătorii comuniști. Arhiepiscopul Paisie s-a numit din botez Pashko Vodica și a intrat în monahism după ce a rămas văduv, devenind arhimandrit în anul 1920. În timpul celui de-al Doilea Război Mondial, arhimandritul Paisie a luptat în rândurile *Mișcării Naționale de Eliberare*, fiind susținător al comuniștilor, care l-au și pus în fruntea Bisericii Ortodoxe Albaneze. În demnitatea de episcop de Corcea, arhimandritul Paisie fusese hirotonit la 18 aprilie 1948, de către arhiepiscopul Hristofor, împreună cu episcopul rus Nestor Sidoruk.

În timpul păstoririi arhiepiscopului Paisie a fost convocată la Tirana, în luna februarie a anului 1950, o *Adunare de clerici și mireni ai Bisericii Ortodoxe Albaneze*, care a adoptat un nou *Statut* al acestei Biserici, aprobat de parlamentul comunist la 26 noiembrie același an. În *Articolul 4* din noul Statut se prevedea că întâistătătorul Bisericii Ortodoxe Albaneze trebuie să fie cetățean albanez. Arhiepiscopul Paisie nu s-a opus niciunei măsuri luate de guvernul comunist împotriva Bisericii și, pentru a demonstra orientarea sa politică, a vizitat în două rânduri Uniunea Sovietică. Biserica Ortodoxă Albaneză a ajuns astfel sub controlul total al statului comunist, încât chiar și pentru hirotonirea unui diacon era necesară obținerea aprobării din partea statului. Împreună cu noul arhiepiscop a fost schimbat întregul Sfânt Sinod, din care, în anul 1952, alături de arhiepiscopul Paisie, mai făceau parte următorii episcopi: *Chiril Naslazi de Berat, Filotei Duni de Corcea, Damian Kokoneshi de Gjirokastra* și episcopul-vicar *Sofronie Borova*. Începând cu anii '60, sfera de activitate a Bisericii Ortodoxe a Albaniei a devenit tot mai restrânsă, iar măsurile împotriva credinței creștine au devenit tot mai dure. Arhiepiscopul Paisie a trecut la cele veșnice în luna martie a anului 1966.

Ultimul arhiepiscop al Bisericii Ortodoxe a Albaniei din perioada comunistă a fost *Damian* (aprilie 1966 – februarie 1967), care a păstorit însă mai puțin de un an. Arhiepiscopul Damian era de origine

aromână, din apropierea orașului Pogradec. Acesta se născuse în anul 1886, primind la botez numele de Dhimitër Kokoneshi. Tânărul Dhimitër a absolvit Școala normală din Monastir, apoi Academia Teologică de la Ioannina. Pe când era preot tânăr, acesta s-a făcut cunoscut prin faptul că, la 27 noiembrie 1918, a semnat, împreună cu Fan Noli și cu mai mulți preoți albanezi, o petiție adresată președintelui Statelor Unite ale Americii, Woodrow Wilson (1913-1921), prin care se solicita ajutorul pentru recunoașterea autocefaliei Bisericii Ortodoxe din Albania. În luna februarie a anului 1942, Dhimitër Kokoneshi a condus o delegație din regiunea Mokër la întâlnirea cu Mișcarea Națională de Eliberare, în urma căreia a fost înființat un batalion de partizani din această regiune, în cadrul căruia acesta s-a înrolat voluntar. Așa au început legăturile sale cu partidul comunist. Așa cum am menționat anterior, acest preot a avut demnitatea de episcop de Gjirokastra, calitate în care a făcut parte din delegația condusă în URSS de arhiepiscopul Paisie în anul 1958, după ce Damian vizitase Moscova și în anul 1948.

Inspirându-se din revoluția culturală chineză, în ziua de 6 februarie 1967, dictatorul Enver Hodja a declarat Albania *primul și singurul stat ateu din lume*. Aceasta a însemnat interzicerea oricărei activități religioase și transformarea tuturor lăcașurilor de cult, atât creștine, cât și musulmane, în spații de interes public. Catedrala ortodoxă din centrul capitalei, aflată în Piața Skanderbeg, a fost distrusă de comuniști în anul 1965, în locul ei fiind construit un hotel. Printr-un decret de stat din 22 noiembrie 1967, orice formă de manifestare religioasă a fost interzisă. Drept urmare a acestor decizii, în luna februarie 1967, arhiepiscopul Damian a fost arestat și închis, dar fiind luată în considerare vârsta sa înaintată, de 81 ani, precum și faptul că acesta colaborase cu partidul comunist, a fost eliberat. După eliberare, întâistătătorul albanez s-a retras la Pogradec, unde a murit la data de 18 octombrie 1973. Vestea decesului său a fost mediatizată în străinătate mult mai târziu. Toți ierarhii ortodocși au fost complet eliminați, astfel că în Biserica Ortodoxă Autocefală a Albaniei nu au mai putut fi săvârșite hirotonii vreme de un sfert de secol. Majoritatea bisericilor și a mănăstirilor au fost fie demolate, fie transformate în spații de

interes public, în contrast cu destinația lor inițială. Preoții și călugării au fost închiși sau internați în lagăre de muncă silnică sau chiar omorâți și orice formă de viață religioasă era aspru pedepsită. Toate obiectele religioase – cărți, icoane sau vase sfinte – au fost confiscate și batjocorite. Politica antireligioasă a luat adesea forme radicale de batjocorire a oricărui sentiment sau act religios. Însă, în ciuda tuturor restricțiilor, mai dure decât în orice altă țară comunistă, credința creștină a supraviețuit în subteran, cu enorme sacrificii.

XVII.6. Biserica Ortodoxă Albaneză de la căderea comunismului până astăzi

După moartea dictatorului Enver Hodja la 11 aprilie 1985, în fruntea Partidului Comunist și a statului albanez a urmat *Ramiz Alia* (1982-1991), care a continuat în principiu politica înaintașului său, dar cu unele semne de destindere. După modelul mișcărilor populare din țările comuniste din Europa Centrală și de Est, tineretul albanez a început să organizeze tot mai multe acțiuni de protest la care au participat treptat și alți oameni. În fața acestor acțiuni, conducerea statului albanez a trebuit să facă tot o serie de concesii de la ideologia comunistă. Astfel, sub presiunea grevelor generale, la 4 iunie 1991, Partidul Comunist s-a retras de la guvernare, fiind constituit un guvern de unitate națională, ceea ce a deschis drumul lung și anevoios al Albaniei spre democrație. Anul 1991 a marcat și începutul unei profunde reînvieri a Bisericii Ortodoxe Autocefale a Albaniei, prin strădania unui ierarh misionar fără seamăn în epoca modernă. Așa cum în anul 1937 Patriarhia Ecumenică a salvat canonicitatea Bisericii Ortodoxe Albaneze, tot așa, și în anul 1991, aceeași Patriarhie a luat inițiativa reorganizării acestei Biserici, care, de altfel, nu ar fi putut realiza acest lucru de una singură. Astfel, în luna ianuarie a anului 1991, patriarhul ecumenic Dimitrie I (1972-1991) a numit în calitate de exarh patriarhal în Albania pe episcopul Anastasie de Androussa, cu mandatul de a restaura Biserica Ortodoxă Autocefală a Albaniei.

Episcopul Anastasie s-a născut la 4 noiembrie 1929, în cartierul Pireu din Atena și a primit la botez numele de *Anastas Janullatos*. Acesta a studiat cu succes Teologia la Atena și a fost un membru activ al frăției *Zoi*, contribuind la răspândirea credinței printre tineri, de care a rămas legat toată viața, devenind secretarul general (1958-1961) și mai apoi vicepreședinte (1964-1978) al *Asociației Mondiale a Tineretului Ortodox „Syndesmos"*. În anul 1960, tânărul Anastasie a intrat în monahism și a fost hirotonit ierodiacon, calitate în care a înființat *Centrul interortodox de misiune „Porefthentes"*, în scopul de a stimula activitatea misionară a Bisericii. În luna mai a anului 1964, ierodiaconul Anastasie a fost hirotonit ieromonah și a plecat în misiune în Uganda, unde a săvârșit prima sa Sfântă Liturghie. Aici nu a putut rămâne pentru mult timp, îmbolnăvindu-se de malarie și fiind nevoit să se întoarcă în Grecia. Acasă, acesta s-a dedicat aprofundării studiilor în domeniul Misiologiei și al Istoriei religiilor, iar după stagii de cercetare în Germania și Uganda, a dobândit titlul de Doctor în Teologie. În anul 1972, a fost hirotonit episcop, cu titlul de Androussa, și a devenit directorul general al departamentului *Apostoliki Diakonia* al Bisericii Greciei. În același an, episcopul Anastasie a devenit profesor la Facultatea de Teologie a Universității din Atena. În anul 1980, acesta a fost delegat de Patriarhia Alexandriei pentru a consolida activitatea pastoral-misionară a Arhiepiscopiei Ortodoxe din Africa de Est, devenind locțiitor de arhiepiscop. În această calitate, a redeschis, în anul 1982, Seminarul Teologic Ortodox din Nairobi, în cadrul căruia s-au format zeci și zeci de tineri convertiți la credința ortodoxă. Pe parcursul perioadei de un deceniu cât a activat în Africa de Est, episcopul Anastasie a hirotonit peste 60 de preoți localnici și peste 40 de citeți. Pe baza experienței sale misionare extraordinare și a activității sale în planul relațiilor intercreștine și interreligioase la nivel mondial, episcopul Anastasie era cel mai potrivit ierarh pentru a fi chemat să ridice din ruină Biserica Ortodoxă Autocefală a Albaniei.

La numirea sa ca exarh patriarhal în Albania, episcopul Anastasie a trebuit să aștepte șase luni până când autoritățile albaneze i-au permis să intre în țara lor, astfel că acesta a ajuns la Tirana abia în ziua de

17 iulie a anului 1991. După ce a vizitat cele mai importante locuri ale prezenței ortodoxe în Albania și a constatat distrugerea a peste 1.600 de biserici și mănăstiri, acesta a reușit într-un timp record să organizeze în zilele de 1-2 august 1991 *Adunarea generală a clerului și mirenilor ortodocși.* La această adunare au participat 15 clerici și 30 de mireni, reprezentând toate provinciile bisericești ale Bisericii Ortodoxe Albaneze. Adunarea a ales patru consilieri bisericești, precum și un *Consiliu al Laicilor* format din 13 membri, care au constituit prima structură administrativă a acestei Biserici. O delegație a Bisericii Ortodoxe Albaneze a vizitat apoi Patriarhia Ecumenică și a solicitat formal numirea episcopului Anastasie în demnitatea de Arhiepiscop de Tirana, Durrës și al întregii Albania. Drept urmare, Sfântul Sinod al Patriarhiei Ecumenice, sub președinția patriarhului Bartolomeu, la sesiunea din 24 iunie 1992, l-a numit pe episcopul Anastasie în această demnitate. Totodată, Sinodul a ales și trei episcopi, toți trei de origine greacă, pentru eparhiile istorice albaneze de la Corcea, Gjirokastra și Berat. La aflarea acestor hotărâri luate de Patriarhia Ecumenică, autoritățile albaneze în frunte cu președintele *Sali Berisha* (1992-1997) au fost de acord să accepte numirea arhiepiscopului Anastasie, dar nu și a celor trei episcopi. Astfel, la 2 august 1992, arhiepiscopul Anastasie a fost întronizat la Tirana, în prezența reprezentanților tuturor comunităților religioase din Albania. Poziția noului arhiepiscop al Bisericii Ortodoxe Albaneze, care pentru câțiva ani a rămas singurul ei ierarh, a fost amenințată de încercarea unor grupări de a-l înlătura, dar de fiecare dată credincioșii ortodocși l-au susținut ferm pe ierarhul lor.

În ciuda refuzului autorităților albaneze și a incidentelor amintite anterior, în luna iulie a anului 1996, Patriarhia Ecumenică i-a hirotonit pe cei trei ierarhi numiți pentru eparhiile albaneze, astfel că celor trei ierarhi li s-a interzis categoric intrarea în Albania. După tratative între autoritățile albaneze și Patriarhia Ecumenică, în anul 1998 s-a ajuns la o formulă de compromis, prin care au fost acceptați doi ierarhi de origine greacă – arhiepiscopul Anastasie și mitropolitul *Ignatie de Berat* – și doi ierarhi albanezi – mitropolitul *Ioan de Corcea* și episcopul *Kozma*

Qirjo de Apollonia. Cei doi episcopi albanezi aleși nu erau încă hirotoniți episcopi, astfel că, în ziua de 18 iunie a anului 1998, a fost celebrată la Tirana constituirea Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Autocefale a Albaniei, în prezența a doi ierarhi reprezentanți ai Patriarhiei Ecumenice. Dintre cei doi ierarhi albanezi aleși, cel mai tânăr era mitropolitul Ioan (Fatimir Pelushi), care se născuse la 1 ianuarie 1956, în Tirana și fusese botezat în secret în anul 1979 de către preotul Kozma Qirjo, primind din botez numele de Ioan. Acest tânăr a studiat Teologia la Institutul Grec-Ortodox „Sfânta Cruce" din Statele Unite ale Americii, a fost hirotonit ierodiacon și ieromonah în anul 1994, iar după o altă perioadă de studii în Statele Unite, a fost ridicat la rangul de Arhimandrit în anul 1996. În ziua de 20 iulie 1998, arhimandritul Ioan a fost hirotonit și instalat mitropolit de Corcea.

Episcopul *Kozma de Apollonia* a fost singurul ierarh din noul Sinod albanez care a activat ca preot în Albania în perioada comunistă. Acest episcop, numit din botez *Kozma Qirjo*, s-a născut în Bestrovë (Vlora), la 10 decembrie 1922. La 25 aprilie 1945 a fost hirotonit diacon de fostul arhiepiscop Hristofor, apoi preot, de mitropolitul Visarion Juvani. Acesta a slujit ca paroh al Bisericii „Cinci Martiri" din Bestrovë, până la începutul prigoanei comuniste, în anul 1967. Pe parcursul perioadei de persecuții, a desfășurat diferite activități pentru a se întreține, dar în secret a continuat să îi susțină pe credincioși, botezând în acea perioadă peste 3.000 de oameni. În ziua de 23 iulie a anului 1998, preotul Kozma a fost hirotonit episcop de Apollonia. După doi ani de la întronizarea sa, acesta a trecut la cele veșnice, fiind înmormântat în apropierea bisericii în care a slujit de la început ca preot. Prin hirotonirea ierarhilor amintiți anterior, la sfârșitul lunii iulie a anului 1998 era constituit primul Sfânt Sinod al Bisericii Albaniei, după perioada de prigoană comunistă, format din arhiepiscopul Anastasie, mitropoliții Ignatie și Ioan și episcopul Kozma.

Adunarea generală a Bisericii Ortodoxe Autocefale a Albaniei, compusă din 257 de membri și întrunită în zilele de 3-4 noiembrie 2006, la Mănăstirea „Sfântul Vlasie" de lângă Durrës, a aprobat un nou

Statut al acestei Biserici. Totodată, Sfântul Sinod, întrunit în ziua de 11 noiembrie 2006, sub preşedinţia arhiepiscopului Anastasie, a hotărât ridicarea la rang de Arhiereu a următorilor trei tineri arhimandriţi: *Dimitrie* (Dhimitër Sinaiti), în rangul de Mitropolit de Gjirokastra, *Nicolae* (Nikola Hyka), în rangul de Episcop de Apollonia şi Fier, şi *Andon* (Andon Merdani), în rangul de Episcop de Elbasan, ultimii doi fiind episcopi-vicari ai arhiepiscopului Anastasie. La cei şase membri ai Sfântului Sinod s-au adăugat, în luna ianuarie a anului 2012, încă doi episcopi-auxiliari, şi anume: *Natanael Lavrioti*, episcop de Amantia, şi *Asti Bakallbashi*, episcop de Bylis. Episcopul Natanael de Amantia a preluat funcţia de secretar al Sfântului Sinod. Aşadar, Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Autocefale a Albaniei este format, începând din anul 2012, din opt membri, dintre care un arhiepiscop, trei mitropoliţi şi patru episcopi, din punct de vedere etnic, numai doi fiind greci de origine. Arhiepiscopul Anastasie a primit cetăţenia albaneză, printr-un decret prezidenţial din 27 decembrie 2017, aceasta după un sfert de veac de activitate apostolică în această ţară.

În vederea pregătirii clerului şi a personalului necesar misiunii Bisericii Albaneze, arhiepiscopul Anastasie a înfiinţat, încă din anul 1992, Academia Teologică „Învierea lui Hristos", la Mănăstirea „Sfântul Vlasie" din apropierea oraşului Durrës. Această instituţie de învăţământ a devenit locul de formare a ierarhilor şi mai ales a preoţilor din cadrul acestei Biserici. La nivelul anului 2018, în Biserica Albaniei activau 159 de preoţi. O altă grijă a arhiepiscopului Anastasie a fost, de la început, restaurarea bisericilor şi mănăstirilor de pe teritoriul Albaniei, până în prezent fiind refăcute 160 de biserici şi mănăstiri şi construite alte 150 de lăcaşuri de cult. În afară de lăcaşurile de cult, întâistătătorul Bisericii Albaneze a ctitorit diferite instituţii de binefacere. În timpul războiului din Kosovo (6 martie 1998 – 10 iunie 1999), Biserica Ortodoxă Albaneză a fost cea care a organizat şi întreţinut campusuri pentru refugiaţi, chiar dacă aceştia erau în majoritatea lor musulmani. Activitatea de ctitor a arhiepiscopului Anastasie a culminat cu zidirea şi împodobirea unei minunate catedrale cu hramul „Învierea Domnului", în care s-a

slujit pentru prima dată în anul 2012, cu prilejul împlinirii a două decenii de activitate a ctitorului în Albania. Sfințirea oficială a noii catedrale a avut loc în ziua de 1 iunie 2014, în prezența patriarhului ecumenic și a întâistătătorilor Bisericilor Ortodoxe ale Ierusalimului, Serbiei, României, Ciprului, Greciei și Poloniei, precum și a reprezentanților tuturor celorlalte Biserici Ortodoxe Autocefale.

Biserica Ortodoxă Autocefală a Albaniei desfășoară activitatea ei pastoral-educativă prin publicarea de cărți și reviste, precum: revista lunară *Învierea*; revista pentru copii *Bucuria*; revista pentru tineret *Clopote*; publicația academică *Cercetarea*; publicația *Cuvântul* a Academiei Teologice; alte publicații la nivelul eparhiilor. Biserica Ortodoxă Albaneză a participat activ la toate întrunirile panortodoxe pregătitoare ale Sfântului și Marelui Sinod al Bisericii Ortodoxe, precum și la desfășurarea acestui sinod în luna iunie a anului 2016 la Academia Ortodoxă din insula Creta. Această Biserică a fost activă și în comisiile panortodoxe de dialog cu alte comunități creștine la nivel mondial (anglicani, romano-catolici, vechi orientali, luterani și reformați) din ultimele trei decenii ale secolului al XX-lea. Prin angajamentul întâistătătorului său, ea s-a impus în cadrul dialogului intercreștin și interreligios, atât pe plan local, cât și la nivel regional și mondial. Personalitatea arhiepiscopului Anastasie este recunoscută în întreaga lume, el fiind recompensat, pentru mărturia sa, cu nenumărate titluri și onoruri, iar cine vizitează această Biserică înțelege că, prin strădania întâistătătorului ei, aceasta a cunoscut o adevărată înviere și, nu întâmplător, cuvântul *Înviere* (*Anastasis*) se regăsește în titlul multor instituții și publicații ale Bisericii Ortodoxe Autocefale a Albaniei.

Bibliografie

În limba română: Milan ȘESAN, „Mitropolia Ortodoxă din Albania", în: *MMS*, 1-2/1961; Mark MAZOWER, *Balcanii. De la sfârșitul Bizanțului până azi*, trad. Tudor Călin Zarojanu, Ed. Humanitas, 2018; Alan G. JAMIESON, *Credința prin sabie: Scurtă istorie a conflictului dintre creștini și musulmani*, trad. Andra Ramona Dodiță, Ed. Niculescu, București, 2017; Ion I. RUSSU, *Obârșia tracică a românilor și albanezilor*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1995; Nicolae CIACHIR, Gelcu Sefedin MAKSUTOVICI, *Studii și documente despre*

Istoria albanezilor din România, Ed. Ararat, București, 1998; Christine Chaillot (coord.), *Biserica Ortodoxă din Europa de Est în secolul XX*, trad. Liliana Donose Samuelsson, Ed. Humanitas, București, 2011; Stoica Lascu, *Independența Albaniei în percepția opiniei publice românești (1912-1914)*, Ed. Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2012; Alexandru Gica, *O mare „mică istorie". Haralambie Balamace*, Ed. Cartea Aromână, Constanța, 2015.

***În limbi străine*:** Gilles de Rapper, *Les Albanais à Istanbul*, Éd. Institut français d'études anatoliennes, Istanbul, 2014; Jim Forest, *The resurrection of the church in Albania. Voices of Orthodox Christians*, WCC Publications, Geneva, 2002; Erich Bryner, *Die Ostkirchen vom 18. bis zum 20. Jahrhundert*, Evangelische Verlagsanstalt, Leipzig, 1996; Michael K. Prohazka, „Die Orthodoxe Kirche von Albanien", în vol. *Die orthodoxen Kirchen der byzantinischen Tradition*, Thomas Bremer et al. (eds), Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 2013; Josef Bata, „Das Verhältnis von Christentum und Islam bei den Albanern in Geschichte und Gegenwart", în vol. *Religion und Gesellschaft in Südosteuropa*, Hans-Dieter Döpmann (ed.), Südosteuropa Gesellschaft e.V., München, 1997; Konstantinos Giakoumis, „The Policy of the Orthodox Patriarchate towards the Use of Albanian in Church Services", în: *Albanohellenica*, 4/2011; Michael Burgess, *The Eastern Orthodox Churches. Concise History with Chronological Checklists of Their Primates*, McFarland & Company Inc., Jefferson/Londra, 2005; Nathalie Clayer, „Le meurtre du prêtre. Acte fondateur de la mobilisation nationaliste albanaise à l'aube de la révolution Jeune Turque", în: *Balkanologie*, IX (2005), 1-2; Robert Elsie, „The Christian Saints of Albania", în: *Balkanistika*, 13/2000; R. Elsie, *A Dictionary of Albanian Religion, Mythologie and Folk Culture*, Hurst & Company, Londra, 2001; George Gawrych, *The Crescent and the Eagle: Ottoman Rule, Islam and the Albanians, 1874-1913*, Bloomsbury Academic, Londra, 2006 ; Kosta Giakoumis, „The Orthodox Church in Albania During the Ottoman Rule (15th – 19th century)", în vol. *Religion und Kultur im albanisch-sprachigen Südosteuropa*, A. Rathberger (ed.), Pro Oriente/Peter Lang, Frankfurt am Main, 2010; Elias G. Skoulidas, „The Albanian Greek-Orthodox Intellectuals. Aspects of their Discourse between Albanian and Greek National Narratives (late 19th – early 20th centuries)", în: *XRONOS*, 7/2013; J. Lacombe, „Chronique des Églises orientales, I: L'Église d'Albanie: L'autocéphalie," în: *Revue des études byzantines*, 187/1937; Gilles de Rapper, „Espace et religion: chrétiens et musulmans en Albanie du Sud", în: *Etudes Balkaniques*, 9/2002; Renate Ndarurinze, *Albanien. Mit Tirana, Adriaküste und Albanischen Alpen*, Trescher Verlag, Berlin, 2015; https://orthodoxalbania.org/2020/en/2012/09/13/17873/ (16 mai 2020).

CAPITOLUL XVIII

BISERICA ORTODOXĂ A ȚINUTURILOR CEHE ȘI A SLOVACIEI DE LA ÎNCEPUT PÂNĂ ASTĂZI*

Istoria Bisericii Ortodoxe din ținuturile Cehiei și Slovaciei a fost marcată de istoria celor două popoare, cehii și slovacii, fapt pentru care ea trebuie privită în directă legătură cu progresul sau regresul înregistrat de acestea de-a lungul timpului, așa încât vom prezenta dezvoltarea Ortodoxiei din aceste ținuturi în următoarele capitole: 1. Începuturile Ortodoxiei în aceste ținuturi (secolele IX-XI); 2. Biserica Ortodoxă la cehi și slovaci în secolele XI-XIX – a. Până la cucerirea habsburgică; b. În timpul stăpânirii habsburgice; 3. Biserica Ortodoxă în timpul Republicii Cehoslovace – a. În perioada interbelică (1918-1945); b. În timpul regimului comunist (1945-1989); 4. Biserica Ortodoxă a cehilor și slovacilor din 1989 până astăzi – a. Scindarea Cehoslovaciei și configurația actuală a Bisericii Ortodoxe din cele două state independente; b. Teologia și învățământul teologic.

XVIII.1. Începuturile Ortodoxiei în aceste ținuturi (secolele IX-XI)

Biserica Ortodoxă din Ținuturile Cehiei și Slovaciei se consideră, pe bună dreptate, continuatoarea misiunii fraților Chiril și Metodie în

* Capitol elaborat de Pr. prof. dr. Ioan-Vasile Leb.

regatul Moraviei Mari, din secolul al IX-lea. Triburile de slavi, care colonizaseră aceste teritorii în secolul al VI-lea, făceau parte din familia slavilor vestici (polonezii, pomeranienii, abodriții, sorabii, cehii și slovacii). Cei din urmă (cehii și slovacii) se învecinau, la vest, cu franco-germanii, aflați într-o puternică ofensivă către est. Teritoriile de la Dunărea mijlocie erau sub stăpânirea longobarzilor și a gepizilor, iar la sud de acestea se întindea Imperiul Bizantin. În anul 567, Pannonia a fost cucerită de către migratorii avari, care și-au stabilit aici centrul politic și care, mai apoi, aliați cu longobarzii, i-au zdrobit pe gepizi, cei din urmă dispărând astfel din istorie. La scurt timp (anul 568), longobarzii au fost siliți și ei să migreze spre nordul Italiei, avarii întinzându-și stăpânirea și asupra ținuturilor slave, devenind, pentru două secole, o putere militară de temut între Imperiul Franc și Imperiul Bizantin. În anii 610-611, aliați cu longobarzii, avarii au atacat Imperiul Bizantin, ocupând întreaga Peninsulă Balcanică, iar în anul 626, aliați cu slavii și cu perșii, au asediat Constantinopolul, împăratul Heraclius (610-641) fiind plecat cu oștile împotriva perșilor. Avarii au fost însă puși pe fugă de către garnizoana orașului.

Din *Cronica lui Fredegar* aflăm că în anul 623/624, slavii s-au răsculat împotriva avarilor, sub conducerea unui negustor franc, Samo, conducător de caravane. Acesta a reușit, în scurt timp, să unească sub sceptrul său triburile slave de pe teritoriul Slovaciei de astăzi și o parte dintre cele din Moravia și din Austria de Nord-Est sau de Jos (*Niederösterreich*), pentru a lupta atât împotriva avarilor, cât și împotriva agresiunii francilor din partea de vest. Pe atunci, caravanele erau însoțite de luptători care le apărau de eventualii atacatori. După părerea celor mai mulți istorici, răscoala slavilor a pornit în ținuturile Bratislavei de astăzi, dar regatul creat de Samo (*regnum Samoni*) a depășit Boemia și Moravia de astăzi. După mărturia lui Fredegar, Samo era păgân, deși se știe că francii adoptaseră creștinismul în jurul anului 496, iar tradiția potrivit căreia acesta ar fi fost botezat în Bizanț nu prezintă siguranță. După moartea lui Samo, în anul 658, imperiul său s-a dezmembrat, iar slavii din aceste ținuturi au ajuns din nou sub stăpânirea avarilor, informațiile despre ei fiind foarte puține. Imperiul avarilor a fost distrus de către Carol cel Mare (768-814), în urma mai

multor campanii din anul 792, ceea ce a permis intensificarea contactelor francilor cu slavii din fostele teritorii avare. Odată cu negustorii franci, au venit aici și misionari din Bavaria, care au încercat să îi încreștineze, însă abia după cucerirea lui Carol, misiunea creștină a avut succese mai mari. În anul 798, Carol l-a însărcinat pe arhiepiscopul Arno de Salzburg (cca 750-821) să cerceteze ținuturile locuite de către slavi, iar în anul 803, când cei doi s-au întâlnit la Salzburg, a fost conceput un plan misionar coerent pentru încreștinarea slavilor.

Câțiva ani mai târziu, la Dieta de la Frankfurt, din anul 822, sunt amintiți trimișii cneazului Mojmir al Moraviei, care cereau recunoașterea cnezatului lor ca stat independent, pentru ca în jurul anului 828, arhiepiscopul Adalram de Salzburg (†836), urmașul lui Arno, să sfințească o biserică la Nitra, în actuala Slovacie de Vest, pe vremea ducelui Pribina (?-861), care era susținut de franci. În anul 830, Pribina a fost alungat de la Nitra de către ducele morav Mojmir I (830-846), care a reunit teritoriile slave, formând așa-numitul imperiu *Moravia Mare* (*Magna Moravia*), de o parte și de alta a Moravei, care a avut o importanță deosebită pentru formarea Cehoslovaciei de mai târziu. Noul stat a trebuit, neîncetat, să facă față atacurilor vecine, mai ales ale urmașilor lui Carol cel Mare. În anul 846, Ludovic Germanicul (843-876) a reușit să-l îndepărteze pe Mojmir, înlocuindu-l cu Rastislav de Nitra (846-870), nepotul său, care părea mai ascultător. Numai că, după scurt timp, acesta s-a dovedit a fi o mare dezamăgire, continuând politica unchiului său cu mai multă consecvență. În anul 855, după o campanie de patru ani, învins fiind, Ludovic s-a retras din ținuturile Moraviei, care a devenit din nou independentă. Rămânea însă dependența spirituală față de franci, întrucât tânăra Biserică Moravă depindea de arhiepiscopia de Salzburg.

Arheologii au descoperit biserici datând din secolele VII-X, la Staré Město (sau Velehrad), care probabil a fost capitala de la început, la Mikulčice, la Bratislava și în alte locuri, descoperiri ce atestă influența misionarilor bavarezi. În scurt timp, Rastislav și-a întins stăpânirea până la granița cu Imperiul Bulgar din sud. Dorind să slăbească și influența religioasă francă din vest, în anul 860 sau 861, principele slav s-a adresat

papei Nicolae I (858-867), cerându-i să înființeze pentru moravi o episcopie proprie, ceea ce papa a refuzat. După primirea acestui răspuns negativ, în anul 862 conducătorul morav a trimis o delegație la Constantinopol, rugându-i pe împăratul Mihail al III-lea (842-867), pe regentul Bardas (862-866) și pe Patriarhul Fotie (858-867, 877-886) să trimită misionari în Moravia, pentru a propovădui creștinismul în limba slavă. Conform *Vieții lui Chiril* (cap. 14), Rastislav îi scria împăratului:

> „De când poporul nostru a lepădat închinarea la idoli și a venit sub legea creștinească, nu am avut un învățător în stare să ne deslușească credința în graiul nostru, astfel încât și alte țări, văzând aceasta, să urmeze nouă. De aceea, Stăpâne, trimite-ne un astfel de episcop și învățător, căci de la tine curge pururi legea cea bună către toate ținuturile".

Principele slav dorea relații strânse cu Bizanțul, deoarece simțea presiunea exercitată simultan de germani și de bulgari, iar împăratul bizantin putea să intervină pe lângă aceștia din urmă, în timp ce patriarhul, prin trimiterea unui episcop, ar fi putut scoate Biserica statului său de sub jurisdicția bavarezilor catolici. La rândul lor, bizantinii aveau acum ocazia de a contracara influența francă în ținuturile Moraviei, astfel că, în primăvara anului 863, o delegație de preoți și monahi, condusă de frații Chiril și Metodie, era primită cu mare cinste de către Rastislav și Curtea sa. În drumul ei spre Moravia, delegația va fi trecut prin Bulgaria țarului Boris (852-889), prin nordul Serbiei și prin Pannonia cneazului Kocel (cca 861-874), ajungând la Velehrad, reședința cneazului Rastislav. Constantin (826-869) și Mihail (815-885), cu numele de monahi Chiril și Metodie, erau doi învățați greci din Tesalonic, care cunoșteau limba slavă ce se vorbea în oraș (pentru biografia și activitatea lor, a se vedea *Istoria Bisericească Universală*, vol. I, pp. 561-570; Anthony-Emil N. Tachiaos, *passim.*). Pentru noua lor misiune, cei doi frați dispuneau atât de o înaltă cultură teologică dobândită la Universitatea din Constantinopol, cât și de alfabetul slav, alcătuit în Mănăstirea Olymp din Bitinia, numit „glagolitic", după care a fost alcătuit mai târziu alfabetul „chirilic".

Cei doi frați aveau deja și o experiență misionară, întrucât mai fuseseră și în alte misiuni. Din 863 până la moartea lui Metodie, în anul 885, misionarii bizantini au desfășurat o activitate misionară de o importanță excepțională nu numai pentru slavii din Moravia Mare, ci și pentru ceilalți slavi ortodocși, oferindu-le un dar nemuritor: Sfânta Scriptură, Liturghia și cărțile de cult în limba slavonă, contribuind decisiv la dezvoltarea identității și culturii acestora. În toată această perioadă, misionarii bizantini, deși au fost sprijiniți de principele Rastislav, iar papa Adrian al II-lea (867-872) a aprobat limba slavonă ca limbă liturgică, și chiar l-a hirotonit pe Metodie episcop în anul 870, intrigile clerului german, în frunte cu episcopul Wiching de Nitra, și politica pro-apuseană a principelui Sveatopluk (870-894) l-au convins pe papa Ștefan al V-lea (885-891) să interzică Liturghia în limba slavonă. La 6 aprilie 885, Metodie a murit și a fost înmormântat la Velehrad în Moravia. Acesta reușise, împreună cu Chiril și ucenicii lor, să întemeieze în Moravia o Biserică bine organizată, cu o limbă și o literatură bisericească proprie, limba slavă. Metodie a lăsat ca urmaș pe ucenicul său Gorazd (†896), care făcuse o misiune deosebită și între polonezi, însă și acesta a trebuit să se refugieze împreună cu ceilalți ucenici ai lui Metodie în sudul Dunării, în Bulgaria, unde au desfășurat o activitate misionară foarte intensă, rezultatul fiind acela că limba slavă a devenit fundamentul creștinismului ortodox al slavilor din sudul și vestul Europei. Moravia intrase sub dependența clerului franco-german, care a încercat să distrugă cu totul realizările misionarilor chirilo-metodieni. Deși au reușit în mare măsură acest lucru, Ortodoxia moravă nu a pierit, cunoscând o revigorare datorită influenței exercitate de Rusia kieveană și reînviind mult timp după aceea.

Sub presiunea franco-germană, după moartea lui Sveatopluk în anul 894, Imperiul Moraviei Mari s-a destrămat, urmașul acestuia, Mojmir al II-lea (894-907), fiind nevoit să caute sprijinul papei Ioan al VIII-lea (872-882). În anul 880, papa a declarat regatul morav sub protecția Romei, iar papa Ioan al IX-lea (898-900) a numit, în anul 900, un episcop pentru moravi și a hirotonit ca episcopi alți trei preoți slavi. Așadar, acum subordonarea moravilor era totală. Între timp, situația politică

în Europa s-a schimbat din cauza atacurilor hoardelor maghiare, care, după ce i-au învins pe bulgari și pecenegi (895-896), s-au așezat în Pannonia. În fața pericolului, în anul 901, ducele Arnulf I „cel Rău" al Bavariei (907-937) a încheiat pace cu Mojmir al II-lea, însă armatele celor doi au fost nimicite în bătălia de la Pressburg (Bratislava) din anul 907, Mojmir murind în bătălie, iar slovacii ajungând sub stăpânirea noilor cuceritori, de care s-au eliberat abia în anul 1918.

În secolul al IX-lea, triburile cehilor din Boemia s-au unit într-un ducat sub conducerea familiei Przemysl, care se așezase aproape de Praga. În acest context, în anul 874, Metodie i-a botezat pe ducele Bořivoj I al Boemiei (cca 870-889) și pe soția lui, Ludmila, împreună cu mulți dintre slujitorii lor, punând temelie Bisericii creștine din Boemia. Ludmila s-a îngrijit mult de educația creștină a nepoților lor, Venceslau (Wenzel) [907-929], care, în anul 922, a ajuns duce, și Boleslav. Mama lor, Drahomirna (†934), fiind păgână, nu vedea cu ochi buni răspândirea creștinismului, așa încât, la îndemnul ei, Boleslav i-a ucis pe cei doi (Ludmila și Venceslau) în anul 929, pe când se aflau la rugăciune, aceștia devenind astfel primii martiri ai Boemiei. La scurt timp, ei au fost trecuți în rândul sfinților, iar Venceslau este socotit și astăzi sfântul ocrotitor al Boemiei, Biserica „Sfântului Vitus" din Praga, unde este înmormântat, reprezentând un loc de pelerinaj.

XVIII.2. **Biserica Ortodoxă a cehilor și slovacilor între secolele X-XIX**

XVIII.2.a. *Biserica Ortodoxă a cehilor și slovacilor până la cucerirea habsburgică*

După uciderea principelui Venceslau, pe tronul Boemiei (Cehia de astăzi) a urcat fratele lui, Boleslav I cel Crud (935-972), care a întărit dinastia de Przemysl. În anul 950, acesta s-a supus împăratului german Otto I (936-973), alături de care a participat la catastrofala înfrângere a

maghiarilor în bătălia de la Lechfeld, din anul 955. În urma păcii care s-a încheiat, regii maghiari au primit misionari latini, Ștefan I cel Sfânt (997-1038) botezându-se și primind coroană de la papa Silvestru al II-lea (999-1003). Sub presiunea germanilor, Boleslav și urmașii săi pe scaunul Boemiei au dus o politică pro-occidentală, sprijinind catolicizarea țării, mai ales după înființarea Episcopiei latine de Praga (973), pusă sub jurisdicția Arhiepiscopiei de Mainz. Boemia a fost integrată în Sfântul Imperiu Romano-German, din care a făcut parte între anii 1002-1806.

Cu toate presiunile făcute asupra lor, există documente care dovedesc existența pe teritoriul ceh a unor reprezentanți chirilo-metodieni. De pildă, la mănăstirea de la Sázava, la 30 kilometri de Praga, în timpul egumenului Procopie (970-1053), au fost copiate cărți scrise în slavonă și în latină de către călugări benedictini care urmau ritul slavon, fapt dovedit și de relațiile pe care călugării care i-au urmat lui Procopie le-au întreținut cu Lavra Peșterilor de la Kiev. Aceasta poate explica și motivul pentru care Carol al IV-lea (1346-1378), regele Boemiei și împărat romano-german, a pus temeliile Mănăstirii Emmaus din Praga (1347), unde urma ca Sfânta Liturghie să fie săvârșită în limba slavonă. Situată pe drumul care duce spre Višegrad, mănăstirea a fost construită pe locul unei vechi biserici în care, după tradiție, Sfinții Metodie și Procopie slujiseră în slava veche.

Nu este, iarăși, deloc întâmplător faptul că în timpul mișcării reformatoare conduse de către Jan Hus (1372-1415), aceasta este una dintre puținele mănăstiri care nu au fost distruse de către husiți, ci între anii 1419-1589, a fost ocupată de către utraquiști, iar din 1446 a funcționat aici singura mănăstire utraquistă din oraș. Utraquiștii aveau multe învățături apropiate de cele ortodoxe, cum ar fi cuminecarea sub ambele forme euharistice, pâine și vin (*sub utraque speciae*), introducerea limbii poporului în cult ș.a., fapt pentru care s-au adresat patriarhului de Constantinopol. Ei cereau permisiunea de a hirotoni preoți și își exprimau dorința de a-și consolida relațiile cu Patriarhia Ecumenică. Trimisul acestora, Petrus Payneus, cunoscut și sub numele de Constantin Platris, a sosit la Constantinopol la sfârșitul anului 1451 sau la începutul anului 1452, ducând cu sine *Evangheliarul* Sfântului Procopie de la Sazava și

purtând discuții cu Gheorghe Scholarios (cca 1400 – cca 1473), care ulterior a ajuns patriarh ecumenic, cu numele de Ghenadie al II-lea. Patriarhia Ecumenică a recunoscut această „Biserică creștină", Payneu primind la întoarcere o scrisoare – *Epistola Constantinopolitanae Ecclesiae ad Bohemos* – în care îi invita pe cehi la unire, promițând că îndată după realizarea acesteia, le va fi trimis un episcop și un număr satisfăcător de preoți. Căderea Constantinopolului sub turci în anul 1453 a împiedicat această unire. Ideea ei a continuat să existe însă mai departe, despre aceasta amintind husitul Bohemund Turnowsky, cu ocazia discuțiilor „Fraților cehi" din Polonia cu ortodocșii, în anul 1587.

XVIII.2.b. *Biserica Ortodoxă a cehilor și slovacilor în timpul stăpânirii habsburgice*

După bătălia de la Mohács (1526), în care turcii i-au învins pe maghiari, transformând Ungaria în pașalâc (1541), *Coroana Boemiei* a fost integrată treptat în monarhia habsburgică, drept una dintre cele trei părți ale sale, alături de Arhiducatul Austriei și de Regatul Ungariei. Răscoala din Boemia (1618-1620) a fost urmată de o centralizare accentuată a monarhiei și de o germanizare și recatolicizare forțată, pentru ca, în timpul reformelor din secolul al XVIII-lea, Coroana Boemiei să fie *de facto* abolită (1749). De-a lungul timpului s-a pierdut apoi orice urmă de Ortodoxie pe teritoriul Republicii Cehe de astăzi.

Slovacia de Est, care fusese cucerită de către maghiari (907), a intrat apoi în regatul ungar sub denumirea de „Ungaria de Sus" (*Oberungarn*). Aici au fost aduși coloniști germani și misionari latini, care au catolicizat aceste ținuturi, înlăturând realizările Sfinților Chiril și Metodie. După atacurile mongolilor, din anul 1241, care au pustiit și au depopulat aceste ținuturi, regii maghiari au adus noi coloniști germani, cărora le-au acordat o seamă de privilegii, în timp ce autohtonii erau tot mai marginalizați și asupriți. Din punct de vedere etnic, populația era foarte amestecată, alături de slovaci trăind aici atât germani, cât și maghiari,

dar mai ales comunități importante de ortodocși ruteni transcarpatici, ale căror parohii ortodoxe au existat de pe vremea Moraviei Mari sau a Rusiei kievene până în secolul al XVII-lea. Aceste parohii erau subordonate Eparhiei de Mukacevo, iar aceasta era sub jurisdicția Patriarhiei de Constantinopol. După căderea stăpânirii regatului maghiar, vestul Bisericii din Mukacevo a intrat imediat sub stăpânirea habsburgilor, iar estul, după o perioadă, sub cea a principilor calvini din Transilvania, care susțineau calvinizarea ortodocșilor, în timp ce habsburgii susțineau catolicizarea acestora. Având deja modelul Unirii de la Brest-Litovsk și, mai ales, sprijinul Curții imperiale de la Viena, unii nobili maghiari din Ucraina subcarpatică au determinat o parte dintre credincioșii ortodocși să primească unirea cu Roma. Având slabe legături cu Kievul, cu Iașii Moldovei și cu Bălgradul ardelean (Alba Iulia), episcopii de Mukacevo, Vasile Tarasovici (1633-1651) și Petru Partenie Petrovici (1592-1665) au oscilat, în anii 1642-1700, între uniație și Ortodoxie. În cele din urmă, rutenii din Rusia subcarpatică-podcarpatică s-au unit cu Roma, în urma sinoadelor de la Ujhorod (Ungvar), din 24 aprilie 1649 și 15 ianuarie 1652, și a sinodului de la Mukacevo, din 1690-1691.

În urma intervenției arhiepiscopului maghiar de Esztergom (Strigonium), primatul Ungariei, Leopold Kollonitsch, s-a statornicit Episcopia unită de Mukacevo (1631-1707). Cu acest prilej au fost arse toate arhivele ortodoxe locale, pentru a se pierde orice dovadă că populația fusese ortodoxă, pornindu-se un puternic proces de latinizare. Urmarea a fost aceea că, din cauza propagandei clerului unit, precum și din pricina presiunilor politice și economice, numărul credincioșilor ortodocși a scăzut foarte mult. În secolul al XVIII-lea, episcopul unit Ghenadie Bizanczy (1715-1732) a fost subordonat episcopului latin de Erlau, devenind simplu vicar al acestuia, iar preoții uniți au devenit capelani ai preoților catolici. Abia în anul 1771, în urma intervenției Mariei Tereza, Roma a recunoscut independența Episcopiei unite de Mukacevo. Totuși, în pofida sprijinului acordat de Curtea de la Viena unirii bisericești cu Roma, Ortodoxia a supraviețuit, așa încât Actul de toleranță religioasă din anul 1781, dat de împăratul Iosif al II-lea (1780-1790), recunoștea

existenţa Bisericilor necatolice şi menţiona Biserica Ortodoxă sub denumirea de „greci neuniaţi", chiar dacă nu le acorda egalitate confesională.

În ţinuturile *Cehiei*, în secolul al XIX-lea a avut loc o mişcare de reînviere a sentimentului naţional. În anul 1863, câţiva politicieni nemulţumiţi de regimul autoritar şi recunoscuţi pentru înclinaţia lor slavofilă, aşa cum erau cei din familiile Rieger, Gregor, Sladkovsky şi Brauner, au fost primiţi în sânul Bisericii Ortodoxe şi au întemeiat o comunitate ortodoxă, primind Biserica „Sfântul Nicolae" din Oraşul Vechi din Praga pentru slujbele lor religioase. Acestora li s-au adăugat credincioşi veniţi din Ucraina, Slovacia şi Ungaria, care au venit la Praga. Începând din anul 1874, preotul rus Nikolai Rîşcov a oficiat regulat slujbele ortodoxe în Oraşul Vechi din Praga, comunitatea ortodoxă de aici fiind pusă, în anul 1883, sub jurisdicţia Mitropoliei din Cernăuţi. Însă autorităţile vieneze au considerat că această reînviere a Ortodoxiei reprezenta un pericol panslavist, fapt pentru care comunităţii ortodoxe din Praga i-a fost retrasă autorizaţia de a mai funcţiona ca parohie independentă, aşa încât în 1903 a fost nevoită să se înregistreze ca „cerc ortodox de discuţii", menţinând vie tradiţia şi spiritualitatea ortodoxă. În anul 1905, numărul ortodocşilor a crescut mereu, prin convertirea unui mare grup de vechi-catolici cehi.

XVIII.3. **Biserica Ortodoxă a cehilor şi slovacilor în timpul Republicii Cehoslovace**

XVIII.3.a. ***Biserica Ortodoxă a cehilor şi slovacilor între anii 1918-1945***

După Primul Război Mondial, prin unirea Cehiei (Boemia) şi Moraviei cu Slovacia, a luat naştere noul stat Cehoslovacia, care a fost recunoscut prin tratatul de pace încheiat între puterile Antantei (Franţa, Anglia, Italia şi Statele Unite ale Americii) şi Austria, la 10 septembrie 1919, la Saint-Germain, în Franţa. După îndepărtarea vechilor restricţii impuse

Ortodoxiei, mulți oameni au părăsit Biserica Romano-Catolică, astfel încât prin noile convertiri ale preoților catolici și uniți, nemulțumiți de politica regimului austro-ungar, au fost create premisele fondării unei Biserici Ortodoxe autonome. Ca urmaș al patriarhului de la Carloviț, care, până la înființarea Mitropoliei de Cernăuți în anul 1873, avusese jurisdicția asupra ortodocșilor din ținuturile cisleithanice ale monarhiei habsburgice, patriarhul sârb Dimitrie Pavlović (1920-1930) s-a socotit îndreptățit să organizeze această nouă Biserică. De aceea, la 24 septembrie 1921, l-a hirotonit, la Belgrad, ca episcop de Moravia și Silezia, pe fostul preot romano-catolic Matei Pavlik (1879-1942), călugărit sub numele de Gorazd. Era un nume programatic, amintind de fostul ucenic al Sfântului Metodie.

Pe vremea când a primit hirotonia întru episcop, Gorazd făcea parte din Biserica Reformată numită „Biserica Ortodoxă din Cehoslovacia", fondată în anul 1920, de numeroși preoți și laici catolici care au părăsit Biserica Romano-Catolică, și care avea deja 500.000 de membri. Însă din pricina conflictelor interne cauzate de unele probleme fundamentale de credință, în anul 1924 Biserica Ortodoxă din Cehoslovacia s-a scindat. Majoritatea credincioșilor au format Biserica Ortodoxă din Cehoslovacia, care avea o orientare extrem de liberală și modernistă și care, în cele din urmă, și-a luat denumirea de „Biserica Cehoslovacă husită", sub conducerea „patriarhului" Karel Farský (1880-1927). Cealaltă parte a credincioșilor au constituit *Eparhia ortodoxă cehă* sub jurisdicția Bisericii Ortodoxe Sârbe, condusă de către episcopul Gorazd, Statutul acesteia fiind aprobat de guvernul cehoslovac prin decizia Ministerului de Instrucție din 31 martie 1922. Episcopul Gorazd a tradus în limba cehă unele cărți liturgice, însă a simplificat mult forma tradițională a slujbelor. În pofida dificultăților din perioada interbelică, acest episcop a reușit să pună bazele Bisericii Ortodoxe în Boemia, în Moravia și, parțial, în Slovacia, construind, din donațiile credincioșilor, și unele biserici. În urma unui acord interstatal, la 22 noiembrie 1925, regimul Republicii Cehoslovace a recunoscut jurisdicția Patriarhiei Sârbe, iar pe episcopul Gorazd, drept conducător al Bisericii Ortodoxe din Cehoslovacia. În anul 1928, acesta a obținut autonomia din partea Biserici Ortodoxe

Sârbe, numărul credincioșilor săi ajungând, în anul 1939, la 35.000. Patriarhia Ecumenică a acordat autocefalia Bisericii Ortodoxe Cehoslovace abia în anul 1998, în timpul păstoririi mitropolitului Dorotei.

Paralel cu aceasta, exista și mica eparhie ortodoxă din Praga condusă de către episcopul ceh *Savatie (Sabazd) Vrabec* (1880-1959), aflată sub jurisdicția Patriarhiei Ecumenice. La 8 martie 1923, patriarhul ecumenic Meletie al IV-lea Metaxakis (1921-1923), considerând că prin *Canonul 28* al Sinodului al IV-lea Ecumenic de la Calcedon are jurisdicție asupra întregii diaspore, i-a acordat *tomosul* de autocefalie și titlul de „Arhiepiscop de Praga și al întregii Cehoslovacii", fiind astfel primul arhiepiscop de Praga (1923-1951). Arhimandritul Savatie, care studiase în Rusia și era un preot conservator, a fost hirotonit episcop de patriarhul ecumenic Meletie al IV-lea în anul 1921 și a avut un rol important în procesul de restabilire a prezenței ortodoxe în Slovacia și în regiunea transcarpatică. Din păcate, disensiunile dintre cele două jurisdicții subordonate Patriarhiei de Constantinopol și Patriarhiei Sârbe s-au sfârșit cu o schismă, care a slăbit Ortodoxia cehoslovacă, ajungând ca în anul 1945 aceasta să aibă doar 45.000 de credincioși, față de 145.000 câți erau în anul 1931.

La Praga exista, în această perioadă, și o importantă comunitate alcătuită din imigranți ruși, organizați în câteva parohii conduse de fostul episcop de Bielsk (astăzi în Polonia) *Serghei Korolev* (1881-1952). Hirotonit episcop în anul 1920, acest om sfânt a trăit între 1922 și 1946 la Praga, și se afla sub jurisdicția mitropolitului Evloghie de la Paris, care ținea de Patriarhia Ecumenică. Acesta a ajuns apoi arhiepiscop de Kazan și a murit în URSS. Dintre personalitățile refugiate la Praga, îi amintim pe filosoful Nikolai Lossky, preotul Serghei Bulgakov, Petru Savițki, istoricii literari Alfred Bem și Evgheni Lianțov și alții.

După Primul Război Mondial, pe teritoriul slovac al Cehoslovaciei recent înființate, numeroși emigranți s-au întors din Statele Unite ale Americii, influențați de Sf. Alexei Toth (1853-1909), „părintele Rusiei americane". Acesta fusese preot catolic uniat de rit greco-catolic din Slovacia și conducea trecerea la Ortodoxie a compatrioților săi din America. Slovacia fiind, pe atunci, sub jurisdicție sârbă, în anul 1921, episcopul sârb Dositei Vasici, recent canonizat, a fost trimis în Cehoslovacia

și numit în scaunul episcopal de Mukacevo, pe atunci în Cehoslovacia (astăzi în Ucraina), eparhia sa cuprinzând teritoriul istoric al Slovaciei de Est. La sfârșitul anului 1921, au trecut la Ortodoxie aproximativ 100.000 de credincioși uniați. Episcopii ortodocși de Mukacevo erau trimiși din Serbia până la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial în 1945, când regiunea carpato-rusă a trecut în componența teritoriului sovietic. Un alt emigrant din URSS, arhimandritul Vitalie Maximenko, fostul conducător al tipografiei Lavrei Pociaev, a fost trimis în ținutul Prešovului, de către mitropolitul Antonie Khrapovițky, conducătorul Bisericii Ortodoxe Ruse din afara Rusiei (1924-1936). Acesta a înființat, la Ladomirova, în nord-estul Slovaciei, Misiunea monahală „Sf. Iov de Pociaev”, unde au fost tipărite o serie de publicații, între care și gazeta *Pravoslavnica Carpato-Rusie*. Până în anul 1944, Ladomirova a fost cel mai important centru ortodox din Slovacia, după acest an comunitatea monahală de aici fiind nevoită să emigreze la Jordanville, în Statele Unite ale Americii, unde și-a continuat activitatea publicistică. Unul dintre ultimii membri ai acestei prime comunități de la Ladomirova, mitropolitul Lavru Skurla (1928-2008), născut în Slovacia, a fost între 2001 și 2008 primatul Bisericii Ortodoxe Ruse din afara Rusiei.

În martie 1939, Cehoslovacia a fost ocupată de germani, care i-au împărțit teritoriul în trei regiuni: Boemia și Moravia (aflate astăzi în Republica Cehă) au devenit protectorat german, Slovacia era un satelit german cu guvern fascist, iar Transcarpatia a fost alipită Ungariei. Întrucât legăturile cu Biserica Sârbă au fost întrerupte, Eparhia ortodoxă cehă a episcopului Gorazd a trebuit să fie încorporată în Arhiepiscopia Bisericii Ortodoxe Ruse din Exil, păstorită de mitropolitul Serafim Lade (1939-1950), cu sediul la Berlin. În 1942, episcopul Gorazd, care sprijinea rezistența contra naziștilor, a oferit azil în Catedrala ortodoxă „Sf. Chiril și Metodie” din Praga unui grup de parașutiști care îl asasinaseră pe *Reichsprotektor*-ul Reinhard Heydrich. Trădați de unul dintre colegi, aceștia s-au sinucis, iar episcopul Gorazd împreună cu mai mulți colaboratori apropiați au fost acuzați de trădare, judecați și împușcați de naziști la 4 septembrie 1942, toți fiind trecuți mai târziu în rândul sfinților. Biserica Ortodoxă a fost scoasă în afara legii, iar proprietățile

i-au fost confiscate, credincioșii fiind nevoiți să-și creeze o Biserică a catacombelor. Mucenicia episcopului Gorazd a fost recunoscută de Biserica Ortodoxă Sârbă în 4 mai 1961, iar la 24 august 1987, acesta a fost canonizat în Catedrala „Sfântul Gorazd" din Olomouc, Moravia.

XVIII.3.b. *Biserica Ortodoxă a cehilor și slovacilor în timpul regimului comunist (1945-1989)*

Întrucât între 1939-1945 ținuturile răsăritene ale Carpato-Rusiei au revenit Uniunii Sovietice, după încheierea celui de-al Doilea Război Mondial și intrarea Cehoslovaciei în sfera de influență politică a Uniunii Sovietice, a început procesul de reorganizare a Bisericii Ortodoxe Cehoslovace sub patronajul rusesc. Noile împrejurări istorice au împiedicat Biserica Ortodoxă Sârbă să-și refacă eparhiile de pe teritoriul ceh și slovac, așa încât Adunarea Eparhială a Bisericii Ortodoxe din Cehoslovacia a hotărât la 8 noiembrie 1945, la Olomouc (Olmütz), ieșirea de sub jurisdicția Patriarhiei Sârbe. Totodată, la 14 ianuarie 1946, Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Ruse a aprobat cererea Bisericii Ortodoxe din Cehoslovacia de a fi preluată sub jurisdicția ei. Patriarhul Alexei I al Moscovei (1945-1970) l-a trimis pe arhiepiscopul Elefterie Voronțov de Rostov ca exarh al Patriarhiei Moscovei, acesta reușind să refacă unitatea internă a Bisericii Ortodoxe Cehoslovace. Biserica Ortodoxă se întărise în anul 1947 prin venirea a 30.000 de ortodocși cehi din Volînia, care au fost obligați să-și părăsească locurile de baștină. În aprilie 1947, a avut loc la Prešov o adunare a clericilor și laicilor din Slovacia, în cursul căreia s-a confirmat crearea noii Eparhii de Prešov pentru ruteni și ucraineni, condusă, în calitate de prim ierarh (1947-1949), de arhiepiscopul Elefterie Voronțov, viitorul mitropolit de Praga. Eparhia fusese înființată în anul 1929, însă pe atunci făcea parte din Eparhia ortodoxă carpato-rusă de Mukacevo, care a trebuit să fie reorganizată.

Între timp, Partidul Comunist Cehoslovac, prin lovitura de stat din 25 februarie 1948, a ajuns la putere, instaurând un regim subordonat

Moscovei. Până în anul 1989, când regimul comunist a fost înlăturat, viața bisericească a fost limitată, toate Bisericile, fără excepție, fiind supuse unui control strict din partea statului. Cu toate acestea, Biserica Ortodoxă Cehoslovacă a continuat să se organizeze mai departe. Întrucât numărul preoților scăzuse drastic, pentru pregătirea acestora a fost înființat în anul 1948 un seminar teologic în Karlsbad (Karlovy Vary), care a fost apoi mutat la Praga, în anul 1950, devenind Facultatea de Teologie Ortodoxă a universității pragheze. Fiind însă necesară o reorganizare bisericească, un an mai târziu, Adunarea Episcopiei Ortodoxe Cehe din 7 decembrie 1949 a hotărât întemeierea noii *Eparhii de Olomouc și Brno*, condusă de episcopul Cestmir Kracmar, un apropiat al episcopului Gorazd. Succesorul acestuia a fost, între 1954-1959, episcopul Clement Kelly, un fost preot greco-catolic slovac. Amândoi au fost obligați de către autoritățile comuniste să își dea demisia, după care, timp de mai bine de două decenii, comuniștii au interzis alegerea unui nou episcop. Abia în anul 1983 a fost înscăunat episcopul Nikanor Iuhimiuk, cetățean al URSS din Ucraina, care fusese hirotonit inițial ca episcop de Mihalovce. Acestuia i-a urmat, în 1988, un ceh, episcopul Hristofor Pulec, ales în anul 2000 ca arhiepiscop de Praga, iar apoi primat al Bisericii de aici în anul 2006. În prezent, eparhia este condusă de arhiepiscopul Simion Jakovlevic, un ceh de origine sârbă, fost vicar al mitropolitului Dorotei.

Eparhia ortodoxă de Praga a fost creată în ianuarie 1950 și condusă, între anii 1950-1955 de arhiepiscopul *Elefterie Voronțov*. La 23 noiembrie 1951, Patriarhia Moscovei a acordat din nou autocefalia Bisericii Ortodoxe din Cehoslovacia, care a fost proclamată solemn la 8 decembrie, mitropolitul Elefterie devenind al treilea mitropolit de Praga (1951-1955). Până în anul 2000, eparhia de Praga a reprezentat scaunul primaților Bisericii Ortodoxe Autocefale a Cehoslovaciei. Lui Elefterie i-au succedat ca primați: mitropolitul rus *Ioan Kuchin* (1955-1964) și mitropolitul *Dorotei Filip* (1964-1999), fost episcop de Prešov.

Eparhia ortodoxă de Prešov, după arhiepiscopul Elefterie, a fost condusă de către episcopul rus *Alexei Deciterev* (1955-1964), acesta fiind urmat de episcopul Dorotei Filip, rutean din vechiul teritoriu

transcarpatic ceh și viitor mitropolit de Praga. Acestuia i-a urmat episcopul *Nicolae Kocvar* (1964-2006), care a devenit şi primul arhiepiscop de Prešov și apoi, în anul 2000, cel dintâi primat al Bisericii Ortodoxe a Republicii Cehe și a Slovaciei, cu scaunul episcopal în Slovacia.

Eparhia ortodoxă de Mihalovce a fost creată pentru slovaci și unguri de către o adunare specială a Eparhiei de Prešov, din iulie 1950. În fruntea ei a fost ales părintele Viktor Mihalić, fost preot uniat, care, sub numele de *Alexandru*, a păstorit între anii 1950 și 1954. Urmaşul lui, episcopul *Metodie Milly* (1954-1965), a fost la origine tot preot uniat. Acestuia i-au urmat doi episcopi născuți în Ucraina, *Kiril Mucicka* (1965-1979) și episcopul *Nikanor Iuhimiuk* (1980-1982), ultimul dintre ei devenind apoi episcop de Olomouc și Brno. Între 1983 și 2006, la Mihalovce a păstorit slovacul *Jan Holonic*, care a fost ales apoi arhiepiscop de Prešov. Din anul 2007, i-a urmat episcopul ceh *Gheorghe Stransky*.

Anul 1950 a adus cu sine și un eveniment ale cărui urmări se resimt până astăzi. Astfel, în ziua de 28 mai 1950, sinodul de la Preșov, convocat de câțiva reprezentanți ai Bisericii Slovace Greco-Catolice (uniate), sub presiunea autorităților comuniste, a hotărât întoarcerea la Biserica Ortodoxă. În anul 1968, după invadarea Cehoslovaciei de către trupele sovietice și ale aliaților lor, unii dintre contestatarii sinodului de la Prešov au restabilit în Slovacia Biserica Catolică de rit bizantin, cu sprijinul acelorași autorități comuniste, aducând cu sine pentru ambele părți suferințe încă nevindecate.

XVIII.4. **Biserica Ortodoxă a cehilor și slovacilor din 1989 până astăzi**

XVIII.4.a. ***Scindarea Republicii Cehoslovace și configurația actuală a Bisericii Ortodoxe***

Odată cu prăbușirea regimului comunist în anul 1989, Cehoslovacia a intrat într-o nouă epocă de dezvoltare, Bisericii fiindu-i permis să aibă

toate structurile necesare, care îi fuseseră înainte interzise: mănăstiri, școli parohiale, instituții de binefacere, asociații ale tineretului ș.a. Nu au lipsit însă nici dificultățile, întrucât, în anii 1990, a fost făcut transferul tuturor proprietăților bisericești – biserici, clădiri și localuri ale facultății – în proprietatea Bisericii Unite, care le deținuse până în anul 1952. Era necesar, așadar, un efort foarte mare pentru normalizarea situației din sânul Bisericii Ortodoxe din Cehoslovacia. De aceea, între 11 și 12 decembrie 1992, a fost ținută la Prešov o adunare generală a ortodocșilor care a decis ca, în pofida împărțirii iminente a Cehoslovaciei în două state independente, Republica Cehă și Slovacia (ceea ce s-a și întâmplat la 1 ianuarie 1993), unitatea administrativă a Bisericii locale trebuie să fie păstrată, precum și cea canonică și euharistică. Prin noul Statut al Bisericii, ratificat tot atunci, se stabileau două consilii mitropolitane separate, pentru a organiza treburile Bisericii din cele două state independente nou-create. Adunarea a adoptat și o nouă denumire, Biserica Ortodoxă din Ținuturile Cehiei și Slovaciei, și a hotărât canonizarea în anul 1994 a principelui Rastislav al Moraviei, inițiatorul misiunii Sfinților Chiril și Metodie.

Și întrucât vechea organizare din 1951, în patru eparhii, nu mai corespundea noii realități istorice, în anul 1993, după separarea pașnică a Cehoslovaciei în cele două state independente, s-a decis următoarea organizare:

1. Arhiepiscopia de Praga (condusă în 2008 de arhiepiscopul și mitropolitul Hristofor Pulec, reprezentant oficial al Bisericii Ortodoxe din Republica Cehă și primat al Bisericii);
2. Arhiepiscopia de Prešov (condusă în 2008 de arhiepiscopul Ioan Holonič, ca reprezentant al Bisericii Ortodoxe din Slovacia, asistat de episcopul-vicar Tihon Holossy de Komarno);
3. Eparhia de Olomouc și Brno din Republica Cehă (condusă în anul 2008 de episcopul titular Simion Jakovljević);
4. Eparhia de Mihalovce din Slovacia (condusă în 2008 de episcopul Gheorghe Stransky).

Conform noului Statut, Sfântul Sinod al episcopilor este forul clerical suprem, ale cărui atribuții cuprind problemele canonice, disciplinare,

educaționale, de catehizare, misionare și administrative. Dacă între anii 1951-1993 Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Cehoslovace era constituit din toți ierarhii și era subordonat mitropolitului de Praga și al întregii Cehoslovacii, în urma despărțirii celor două state independente, arhiepiscopul de Praga și arhiepiscopul de Prešov puteau fi aleși primați ai Bisericii. În conformitate cu *tomosul* Patriarhiei de Constantinopol din anul 1998, toți ierarhii eparhioți poartă titlul de mitropolit, iar primatul, pe cel de arhiepiscop. Forul legislativ al acestei Biserici este Adunarea Generală, alcătuită din ierarhii eparhiilor și din reprezentanții aleși ai clerului și ai laicilor. Ei îi revine, printre altele, și sarcina de a alege primatul Bisericii. Forul executiv este format din două sinoade mitropolitane, unul în Republica Cehă și altul în Slovacia, conduse de arhiepiscopii de Praga, respectiv de Prešov.

La zece ani de la obținerea libertății, între 15 și 17 octombrie 1999, a fost ținută cea de-a IX-a Adunare Generală a Bisericii Ortodoxe din Ținuturile Cehiei și a Slovaciei, la Mănăstirea „Adormirea Maicii Domnului" de la Vilemov, care a rectificat Statutul Bisericii și a introdus reguli noi, cerute de noile realități istorice. La 30 decembrie 1999, mitropolitul Dorotei a murit, după o lungă și fructuoasă păstorire, iar cea de-a X-a Adunare Generală l-a ales primat pe arhiepiscopul de Prešov, *Nicolae Kocvar* (2000-2006). Acestuia i-a urmat, între 2006 și 2013, arhiepiscopul de Praga *Hristofor Pulec*. Actualul primat este, începând din anul 2013, Rastislav Gont, care poartă titulatura de Arhiepiscop de Prešov și Mitropolit al Ținuturilor Cehiei și Slovaciei. Conform unora dintre statistici, această Biserică Ortodoxă are aproximativ 75.000 de credincioși, din care 23.000 sunt în Cehia, iar 51.000 în Slovacia (altele oferă numărul de 100.000). Primatul Bisericii are rangul de Mitropolit și are sediul la Prešov. Cei patru episcopi (de Praga și de Olomouc-Brno pentru Cehia, și Prešov și Mihalovce-Kosice pentru Slovacia) alcătuiesc Sfântul Sinod, cel mai înalt organ canonic al Bisericii. Cele 242 de parohii sunt păstorite de 170 de preoți, pregătiți la Facultatea de Teologie Ortodoxă din Prešov și la Centrul de Studii din Olomouc. Există, de asemenea, opt mănăstiri,

patru pentru călugărițe și patru pentru călugări, viețuitorii acestora fiind de diverse naționalități și venind din diferite țări (Rusia, Ucraina, România, Ungaria etc.). Cele mai importante sunt Mănăstirea „Sfântul Procopie" din Sazava, situată în Most, și Mănăstirea „Adormirea Maicii Domnului" din Vilemov.

În ultima perioadă au fost înființate, în ambele țări, o serie de instituții de asistență socială, precum și două asociații ale tineretului ortodox, care fac parte din Uniunea Mondială a Tineretului Ortodox „Syndesmos". Tineretul slovac publică revista *Istina.* Departamentul pentru publicații al consiliului mitropolitan din Slovacia editează lunar, din 1950, revista *Odkaz sv Cyrila a Metoda* (*Moștenirea Sfinților Chiril și Metodie*) în limbile slovacă și ruteană, iar consiliul mitropolitan ceh, tot neîntrerupt, din 1945, revista *Hlas pravoslavi* (*Glasul Ortodoxiei*). Limba liturgică este slavona, cu posibilitatea de a se sluji și în alte limbi, iar calendarul folosit este atât cel iulian, cât și cel iulian îndreptat.

XVIII.4.b. *Teologia și învățământul în Biserica din Ținuturile Cehiei și Slovaciei*

În anul 1950 a fost înființată la Praga Facultatea de Teologie Ortodoxă, care a fost mutată în anul 1951 la Prešov, iar la 1 ianuarie 1997 a fost incorporată în Universitatea din Prešov, având două niveluri de studii – Licență și Master –, absolvenții devenind preoți sau lucrând în diferite instituții bisericești și de stat. Facultatea de Teologie Ortodoxă cuprinde și seminarul teologic, având o filială la Olomouc. Începând cu anul 1950, la Prešov apare publicația *Colecția de teologie ortodoxă*, în care publică atât teologi locali, cât și străini. Facultatea de Teologie organizează conferințe internaționale, având colaborări cu profesori invitați, sau schimb de studenți cu universități și institute din străinătate (Ucraina, Rusia, Bielorusia, România, Polonia, Grecia, Germania, Bulgaria etc.). De asemenea, Facultatea de Teologie Husită de la Universitatea Carolină din Praga (*Husitská teologická fakulta – Univerzita*

Karlova) oferă un program de teologie ortodoxă, după absolvirea căruia obținându-se diplome de Master recunoscute.

Dintre teologii mai importanți, îi amintim pe: pr. prof. Pavel Aleș, arhiepiscopul Hristofor Pulec, fost primat, episcopul Gheorghe Stransky, pr. Jaroslav Šuvarský, pr. Vaclav Jezek, Vladimir Gerka și, nu în ultimul rând, arhiepiscopul Rastislav Gont, actualul primat al Bisericii, care desfășoară și o bogată activitate ecumenică. În perioada 23-25 mai 2013, la aniversarea a 1150 de ani de la sosirea în părțile Moraviei Mari a Sfinților Chiril și Metodie, a fost prezent patriarhul ecumenic Bartolomeu, alături de alți ierarhi, Sfânta Liturghie fiind săvârșită în biserica din Mihalovce, întemeiată de acești doi sfinți. De asemenea, în data de 10 octombrie 2019, în Catedrala „Sf. Chiril și Metodie" din Praga, alături de Sfântul Gorazd, au fost canonizați cinci martiri, împreună cu familiile lor, care au căzut jertfă represiunii naziste.

Bibliografie

În limba română: Nicolae CHIFĂR, *Istoria Creștinismului*, vol. II, Ed. Universității „Lucian Blaga", Sibiu, 2008; Ștefan GĂNCEANU, „Biserica Ortodoxă din Cehoslovacia din 1945 până în prezent", în: *ST*, 3-4/1969; Ioan-Vasile LEB, „Relațiile cu Biserica Ortodoxă din Polonia și Biserica Ortodoxă din Ținuturile Cehiei și din Slovacia", în vol. *Autocefalie și comuniune. Biserica Ortodoxă Română și cooperarea externă (1885-2010)*, Ed. Basilica, București, 2010; I.-V. LEB, „Relațiile husiților cehi cu Patriarhia Constantinopolului în secolul al XV-lea", în I.-V. LEB, *Teologie și Istorie. Studii de teologie patristică și istorie bisericească*, Ed. Arhidiecezana, Cluj-Napoca, 1999; Vasile V. MUNTEAN, *Istoria creștinătății de la Hristos până la Reformă*, Ed. Sophia, București, 2004; †ANTONIE PLĂMĂDEALĂ, *Contribuții istorice privind perioada 1918-1939. Elie Miron Cristea. Documente și corespondență*, Tiparul tipografiei eparhiale, Sibiu, 1987; Hristofor PULEC, Gheorghe STRANSKY, „Biserica Ortodoxă din Republica Cehă și Slovacia în secolul XX", în vol. *Biserica Ortodoxă din Europa de Est în secolul XX*, Christine CHAILLOT (coord.), trad. Liliana Donose Samuelsson, Ed. Humanitas, București, 2011; Ioan PULPEA (RĂMUREANU), „Două noi Biserici autocefale: Biserica Ortodoxă Polonă și Biserica Ortodoxă Cehoslovacă", în: *O*, 3/1953; Milan ȘESAN, „Mitropolia ortodoxă cehoslovacă", în: *MMS*, 3-4/1961; Anthony-Emil N. TACHIAOS, *Sfinții Chiril și Metodie și culturalizarea slavilor*, trad. Constantin Făgețan, Ed. Sophia, București, 2002.

În limbi străine: Erich BRYNER, *Die Ostkirchen vom 18. bis zum 20. Jahrhundert*, Evangelische Verlagsanstalt, Leipzig, 1996; Hans-Dieter DÖPMANN, *Die Ostkirchen vom Bilderstreit bis zur Kirchenspaltung*, Evangelische Verlagsanstalt, Leipzig, 1990; Václav

[illegible], Vladimir Gerka, „Ecumenical dialogue in the perspective of the Orthodox Church in Czech Lands and Slovakia", în vol. *Orthodox Handbook on Ecumenism*, Pantelis Kalaitzidis et al. (eds), Regnum Books International, Oxford, 2014; I.-V. Leb et al. (eds), *Die Ortodoxe Kirche in der Selbstdarstellung. Ein Kompendium*, LIT Verlag, Berlin, 2016; Pavel Milko, „Die Orthodoxe Kirche der tschechischen Ländern und der Slowakei", în vol. *Die orthodoxen Kirchen der byzantinischen Tradition*, Thomas Bremer et al. (eds), Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 2013; Wilhelm Nyssen et al. (eds), *Handbuch der Ostkirchenkunde*, vol. I, Patmos Verlag, Düsseldorf, 1984; Roland Schönfeld, *Slowakei. Vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, Verlag Friedrich Pustet/ Südosteuropa-Gesellschaft, Regensburg/München, 2000; Hermann Kinder, Werner Hilgemann, Manfred Herdt, *Atlas Weltgeschichte. Von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Deutscher Taschenbuch Verlag, München, 2006; Ernst Christoph Suttner, *Quellen zur Geschichte der Kirchenunionen des 16. Bis 18. Jahrhunderts*, Institut für Ökumenische Studien der Universität Freiburg Schweiz, Fribourg, 2010; Jaroslav Šuvarský, *Biskup Gorazd*, Metropolitní Rada Pravoslavné Církve, Praga, 1979.

CAPITOLUL XIX

BISERICI ORTODOXE AUTONOME*

XIX.1. Statutul canonic al Bisericilor Ortodoxe Autonome

În textul privind „Autonomia și modul ei de proclamare", aprobat de *Sfântul și Marele Sinod al Bisericii Ortodoxe*, întrunit în luna iunie a anului 2016 la Academia Ortodoxă din insula Creta, se precizează că *„Instituția Autonomiei exprimă, de o manieră canonică, statutul de independență relativă sau parțială a unei părți eclesiale precise în raport cu jurisdicția canonică a Bisericii Autocefale față de care ea are relația sa canonică*" (*Paragraful 1*). În legătură cu instituția autonomiei, se mai precizează că *„pe parcursul aplicării acestei instituții în practica eclesială, s-au format diferite grade de dependență referitoare la relațiile Bisericii autonome cu Biserica autocefală de care a aparținut*" (*Paragraful 1.a.*). În alți termeni, Bisericile Ortodoxe Autonome stau în „diferite grade de dependență" sub jurisdicția uneia sau a alteia dintre cele 14 Biserici Ortodoxe Autocefale, recunoscute de toți. Capitolele anterioare, în care sunt prezentate *Bisericile Ortodoxe Autocefale*, cuprind și expunerea apariției Bisericilor Autonome, mai ales în cazul în care acea apariție a fost problematică pentru Biserica-mamă, cum este cazul situației bisericești din Ucraina, pentru Patriarhia Rusă. Acest exemplu evidențiază faptul că multe Biserici Autonome au o situație canonică neclară și nu sunt recunoscute ca atare de toate Bisericile Ortodoxe

* Capitol elaborat de Pr. prof. dr. Viorel Ioniță.

locale. Totodată, în textul adoptat de Sfântul și Marele Sinod al Bisericii Ortodoxe menționat anterior se precizează și faptul că *„în spațiul geografic al Diasporei ortodoxe”* nu se întemeiază Biserici Autonome. Ca urmare a acestui fapt, în acest capitol vom prezenta numai acele Biserici Ortodoxe Autonome care au un statut clar și sunt recunoscute de toate Bisericile Ortodoxe Autocefale.

XIX.2. **Arhiepiscopia de Sinai, Faran și Raitu**

Această Arhiepiscopie are un statut special atât prin vechimea sa, cât și prin legătura ei cu Mănăstirea „Sfânta Ecaterina” de la Muntele Sinai. Titulatura ei actuală reflectă situația bisericească a Peninsulei Sinai din perioada Sinoadelor Ecumenice, când aici a existat o *Episcopie de Faran* (Pharan sau Feiran), care, în timpul Sinodului al IV-lea Ecumenic (451), aparținea de Patriarhia Ierusalimului. Faran a fost o vestită cetate în valea cu același nume din peninsula Sinai, care, în urma cuceririlor musulmane, a ajuns în ruină. În ceea ce privește *Raitu*, acest termen reprezintă numele unei mănăstiri de lângă portul de la Marea Roșie cu același nume, mănăstire cunoscută încă din secolul al IV-lea ca reședință episcopală, dar care a dispărut: din același motiv ca și cetatea Faran. În secolul al VII-lea, în contextul ereziei monotelite, sunt menționați doi teologi cu același nume, Teodor de Faran și Teodor de Raitu, teologi despre care unii specialiști au considerat că ar fi fost, în fond, una și aceeași persoană. După condamnarea monotelismului la Sinodul al VI-lea Ecumenic (680-681), perioadă care corespunde cu invazia arabă în peninsula Sinai, titlurile de episcop de Faran și episcop de Raitu au fost preluate de episcopul de Sinai, care și-a asumat și a continuat și tradiția creștină a acelor locuri unde în perioada pre-islamică se afirmase o viață creștină înfloritoare.

Mănăstirea Sinai a fost întemeiată pe locul unde Moise a văzut rugul aprins, care „ardea, dar nu se mistuia” (*Ieșirea* 3, 2), iar primul așezământ a fost construit acolo de Sf. Împărăteasă Elena, mama Sf.

împărat Constantin cel Mare (306-337). Însă ctitorul mănăstirii-cetate, care a dăinuit în pustia sinaită peste veacuri, a fost împăratul Justinian I (527-565). După cucerirea arabă în secolul al VII-lea, acest așezământ a fost, cu puține excepții, protejat chiar și de stăpânitorii musulmani. Începând din secolul al IX-lea, mănăstirea a devenit cunoscută și prin faptul că acolo au fost transferate în chip minunat moaștele Sf. Mucenițe Ecaterina (†305), care a suferit moarte martirică la începutul secolului al IV-lea. Tot la această mănăstire se află și moaștele Sf. Ioan Scărarul (579-649). La Mănăstirea „Sfânta Ecaterina" din Sinai s-a slujit întotdeauna în limba greacă, iar aici există o mare colecție de manuscrise vechi și de icoane dinainte de prigoana iconoclastă din secolul al VIII-lea, astfel că, în anul 2002, acest așezământ a fost înscris de UNESCO pe lista patrimoniului cultural mondial.

Titlul de *arhiepiscop de Sinai, Faran și Raitu* a apărut pe parcursul celui de-al doilea mileniu creștin, potrivit unor mărturii chiar încă din anul 1211, când dogele Veneției *Pietro Ziani* (1205-1229) l-a menționat pe „arhiepiscopul Simeon" în legătură cu proprietățile Mănăstirii Sinai din insula Creta. Arhiepiscopul Simeon a fost considerat de autorii latini că ar fi căutat apropierea de catolici, mai ales după Cruciada a patra (1202-1204). De altfel, încă de la sfârșitul secolului al XI-lea, după Prima Cruciadă (1096-1099), când latinii s-au instalat în Țara Sfântă, Mănăstirea Sinai a fost și ea afectată de expansiunea catolică în Orient, dar a reușit să își păstreze neatinsă identitatea ortodoxă. Revenind la titlul de *arhiepiscop de Sinai*, acesta a apărut într-o scriere a învățatului călugăr sinait Nectarie, din vremea domnitorului moldovean Vasile Lupu (1634-1653). Astfel, după ce a efectuat o lungă călătorie până în Moldova, Nectarie a scris o istorie pe scurt a Mănăstirii Sinai și a aplicat retroactiv acest titlu până în secolul al XIII-lea. Nectarie a fost ales arhiepiscop de Sinai în jurul anului 1660. Călătorind la Ierusalim pentru a fi confirmat și hirotonit, acesta a aflat că a fost ales patriarh al Ierusalimului, păstorind în această demnitate între anii 1660-1669. În ceea ce privește dependența canonică a Mănăstirii Sinai, ea a oscilat

între Patriarhiile de Alexandria și de Ierusalim, oscilare cauzată lupta continuă a monahilor sinaiți pentru independența lor.

Din motive insuficient de clare, patriarhul Marcu al VI-lea al A xandriei (1459-1484) a renunțat la drepturile Bisericii sale asupra ac tei mănăstiri în favoarea Patriarhiei Ierusalimului. Cu toate acestea îr tensiunile dintre Mănăstirea Sinai și Patriarhia Alexandriei au coı nuat, astfel că monahii sinaiți au apelat la Patriarhia Ecumenică. Ast printr-un act emis în anul 1575 de patriarhul ecumenic Ieremia al lea, în timpul primei sale perioade de păstorire (1572-1579), a con mat drepturile Patriarhiei Ierusalimului asupra *Arhiepiscopiei de Sii Faran și Raitu*. Această recunoaștere a fost reconfirmată de Patriar Ecumenică în anul 1782. Arhiepiscopul de Sinai *Constanțiu al II-* (1805-1830), care, înainte de a ajunge arhiepiscop, studiase printre alı la Academia Domnească din Iași, a ocupat între anii 1830-1834 tro de patriarh ecumenic, cu numele de Constanțiu I. Din anul 1834, ace s-a retras din această demnitate, reluându-și tronul de arhiepiscop Sinai, pe care l-a deținut până la moartea sa în anul 1859. Acestea s doar câteva mărturii care demonstrează importanța pe care a avu Arhiepiscopia de Sinai, Faran și Raitu în context panortodox de-a lı gul timpului.

Mănăstirea „Sfânta Ecaterina" din Sinai este foarte bogată atât p afluxul de pelerini, care a continuat din Evul Mediu timpuriu pâ astăzi, cât și prin diferitele metocuri pe care le avea la Alexandria, Ie salim, Damasc și în Creta, dar și prin multele lăcașuri închinate ei ı ales din Rusia și din Țările Române. Numărul turiștilor a crescut epoca modernă, fapt ce constituie o sursă importantă de venit, dar ; sarcină greu de îndeplinit de comunitatea monahală, deranjată de ac aflux uman. Arhiepiscopul de Sinai, Faran și Raitu, care a fost de obi și starețul mănăstirii, locuia adesea la unul dintre metocurile mănăsti se pare de cele mai multe ori la Alexandria. Între Arhiepiscopia de Si și Patriarhia Alexandriei au izbucnit de-a lungul timpului unele ter uni, care au fost rezolvate prin acorduri în scris. Astfel, în luna ma anului 1894, a fost adoptat un acord între patriarhul alexandrin Sofro

al IV-lea (1870-1899) și arhiepiscopul sinait *Porfirie I* (1885-1904), potrivit căruia, la metocul Mănăstirii „Sfânta Ecaterina" din Cairo, călugării sinaiți nu aveau dreptul să amenajeze o capelă și, prin urmare, nici să săvârșească Sfânta Liturghie sau vreun alt serviciu religios prin care ar fi putut atrage credincioșii patriarhiei. În mod evident, pe parcursul păstoririi patriarhului alexandrin Fotie (1900-1925), călugării sinaiți nu au mai respectat acordul încheiat cu alexandrinii.

Această încălcare a fost însă denunțată de urmașul patriarhului Fotie, autoritarul patriarh Meletie al II-lea Metaxakis (1926-1935), care, în luna iunie a anului 1928, l-a obligat pe arhiepiscopul sinait *Porfirie al III-lea* (1926-1968) să părăsească Egiptul, din cauza faptului că acesta și păstoriții săi nu au respectat acordul din anul 1894. Împăcarea dintre cei doi întâistătători s-a realizat abia la 5 noiembrie 1932, când s-a semnat un nou acord între cele două Biserici. Prin noul acord se stabilea că: 1. Reședința arhiepiscopului este la Mănăstirea Sinai; 2. Patriarhia Alexandriei recunoaște oficial metocul sinait situat în cartierul Daher din Cairo; 3. La acest metoc nu pot viețui permanent decât maximum trei viețuitori ale căror nume trebuiau să fie comunicate patriarhiei; 4. Dacă vreunul dintre acești viețuitori se expunea criticii patriarhului prin comportamentul său, atunci arhiepiscopul urma să fie informat și trebuia să îl cheme pe cel în cauză pentru a-l judeca la mănăstire; 5. Metocul nu avea voie să săvârșească niciun serviciu liturgic și, așadar, era lipsit complet de drepturi parohiale.

Arhiepiscopul sinait din prezent, Damian, este cel mai vechi întâistătător în funcție al unei Biserici Ortodoxe locale, păstorind în această demnitate din data de 10 decembrie 1973. Acest arhiepiscop s-a născut în anul 1935, în Grecia Centrală, a studiat Teologia și Medicina la Atena, iar în anul 1961 a plecat la Sinai. Aici s-a călugărit în anul 1962, devenind ierodiacon, apoi ieromonah, în anul 1965. Arhiepiscopul de Sinai, Faran și Raitu exercită autoritatea sa atât asupra comunității monahale, formată din câteva zeci de călugări, cât și peste credincioșii ortodocși din regiune, în număr de mai multe sute. Comunitatea monahală sinaită a avut dintotdeauna grijă și de grupele de beduini din

regiune, creştini sau musulmani, cu care a avut de obicei bune relații, și nu s-a rezumat doar la activitatea spirituală sau culturală din interiorul mănăstirii-cetate întemeiate de Justinian.

XIX.3. **Biserica Ortodoxă Finlandeză (Suomen Ortodoksinen Kirkko)**

Teritoriul de astăzi al Finlandei a fost disputat, începând din secolul al XIII-lea, între rușii din Novgorod din sud-est și suedezii din vest. Astfel, primele acțiuni misionare creștine au pătruns pe acest teritoriu dinspre ținuturile rusești, fiind de tradiție răsăriteană. După Reforma lui Martin Luther, ca urmare a influenței tot mai mari a suedezilor, marea majoritate a finlandezilor au îmbrățișat luteranismul. În timpul țarului Petru cel Mare (1682-1725), în jurul anului 1700, o mare parte dintre teritoriile finlandeze au intrat sub stăpânire rusă. De asemenea, începând din anul 1809 și până la sfârșitul Primului Război Mondial, Finlanda a fost complet încorporată în Imperiul Rus, sub forma unui *Mare Principat* autonom, primul principe fiind chiar țarul *Alexandru I*, între anii 1809-1825. Până la declararea principatului, capitala Finlandei a fost orașul Turku (în suedeză *Åbo*), din sud-vestul Finlandei, care simboliza dependența finlandezilor față de Suedia. Ca urmare a acestui fapt, țarul-principe a mutat capitala finlandeză la Helsinki. Până la începutul secolului al XIX-lea, o mare parte a finlandezilor erau luterani, cu excepția celor din sud-est, respectiv din regiunea Karelia, majoritari de credință ortodoxă. Pe parcursul secolului al XIX-lea, credința ortodoxă s-a răspândit printre finlandezi și a devenit vizibilă prin construirea unor frumoase catedrale ortodoxe în orașele Helsinki, Turku, Vaasa, Ilomanti și Tampere.

Parohiile ortodoxe din Finlanda au aparținut la început de Mitropolia de Novgorod, apoi de cea de la Sankt Petersburg. La 24 octombrie 1892 a fost înființată o eparhie specială pentru Finlanda, cu sediul în orașul Vîborg (în finlandeză *Viipuri*), astăzi în Rusia. Titularul acestei

eparhii a purtat titlul de *„Arhiepiscop de Vîborg și al întregii Finlande"*. În acel an existau în Finlanda 33 parohii ortodoxe și 42 de preoți. Primii patru arhiepiscopi de Vîborg au fost ruși, și anume: *Antonie Vadkovsky* (1892-1899), *Nicolae Nalimov* (1899-1901), *Serghei Stragorodski* (1901-1917), care a ajuns patriarh al Moscovei între anii 1943-1944, și *Serafim Lukyanov* (1917-1923). Pe parcursul secolului al XIX-lea, în parohiile ortodoxe finlandeze s-a făcut simțită tot mai intens folosirea limbii finlandeze, mai ales că, în același timp, au fost construite tot mai multe biserici și școli. Anul 1892 reprezintă, de fapt, începutul istoric al Bisericii Ortodoxe din Finlanda, care a rămas o Biserică Ortodoxă locală de tradiție rusă. La 6 decembrie 1917, spre sfârșitul Primului Război Mondial, mai precis imediat după izbucnirea Revoluției bolșevice din Rusia, Finlanda și-a declarat independența față de statul rus, iar la 26 noiembrie 1918, *Arhiepiscopia de Vîborg și întreaga Finlandă* s-a declarat autonomă. În anul 1919, Sinodul Bisericii Ortodoxe Finlandeze a solicitat patriarhului rus *Tihon* (1917-1925) acordarea autocefaliei. În data de 11 februarie a anului 1921, Patriarhia Rusă a acordat finlandezilor doar un statut de autonomie lărgită.

Sub presiunea autorității de stat finlandeze, care doreau să se distanțeze de Moscova, Biserica Ortodoxă Finlandeză a solicitat Patriarhiei Ecumenice acordarea statutului de autocefalie, însă la 6 iunie 1923 patriarhul Meletie al IV-lea Metaxakis (1921-1923), asemenea omologului său rus, a acceptat doar acordarea autonomiei. Aflând despre această situație, în noiembrie 1923 patriarhul rus Tihon a trimis o scrisoare Bisericii Ortodoxe Finlandeze, cu invitația ca aceasta să se întoarcă în sânul Bisericii-mame, dar fără succes. De asemenea, în același an, autoritățile finlandeze l-au înlăturat pe arhiepiscopul Serafim, pe motivul că nu a contribuit suficient la răspândirea limbii finlandeze în Biserică. În urma acestui fapt, finlandezii ortodocși au căutat un alt candidat pentru demnitatea de arhiepiscop, alegându-l pe preotul ortodox estonian *Gherman Aav*, care a fost hirotonit episcop în anul 1925, cu titlul de *„Arhiepiscop al Kareliei și al întregii Finlande"*. Patriarhia Ecumenică a cerut noului arhiepiscop pomenirea la Sfânta Liturghie mai întâi a

patriarhului ecumenic, iar apoi a patriarhului Moscovei, cerere cu care arhiepiscopul Gherman nu s-a conformat, refuzând să îl pomenească pe întâistătătorul rus. Pentru formarea clerului său, Biserica Ortodoxă Finlandeză a înfiinţat, încă din anul 1918, un seminar la *Sortavala*, care a fost mutat apoi la Helsinki şi în final la Kuopio. Biserica Ortodoxă Finlandeză a adoptat în luna octombrie 1921 calendarul gregorian şi a început să celebreze Paştile la aceeaşi dată cu tradiţiile creştine occidentale, la fel ca şi Biserica Ortodoxă Apostolică Estoniană.

Arhiepiscopul *Gherman* (1925-1960) s-a străduit să înlocuiască la slujbele religioase limba slavonă cu limba finlandeză. În anul 1930, patriarhul ecumenic Fotie al II-lea (1929-1935) a acordat arhiepiscopului Gherman privilegiul de a purta camilafcă albă. După Al Doilea Război Mondial, Uniunea Sovietică a ocupat sudul Kareliei, astfel că reşedinţa arhiepiscopului finlandez ortodox a fost mutată spre nord-vest, în oraşul Kuopio, cea de-a doua Catedrală episcopală fiind stabilită la Helsinki. În urma unei restructurări administrative, Biserica Ortodoxă Finlandeză era formată din două eparhii – a Kareliei, cu sediul la Kuopio, şi cea de Helsinki, unde păstorea episcopul Alexandru Karpin. În deceniul care a urmat celui de-al Doilea Război Mondial s-a produs o mare tulburare în sânul acestei Biserici, ca urmare a faptului că unii credincioşi şi chiar unii clerici, nostalgici după cultul în limba slavonă, doreau să se întoarcă în sânul Patriarhiei Moscovei, ajungându-se chiar la stabilirea unor contacte în acest sens cu Biserica Rusă. Însă în anul 1955, Sfântul Sinod al Bisericii Finlandeze a hotărât rămânerea în jurisdicţia Patriarhiei Ecumenice. Riscul unei posibile schisme în sânul acestei Biserici a fost complet înlăturat în anul 1957, când Patriarhia Moscovei a recunoscut dependenţa Bisericii Ortodoxe Finlandeze de Patriarhia Ecumenică.

În anul 1955 a fost reactivată demnitatea de episcop-vicar al arhiepiscopului, cu titlul de episcop de Joensuu, pentru această demnitate fiind ales ieromonahul *Paul (Paavali) Olmari*. Acest episcop era de origine rusă şi s-a născut la Sankt Petersburg în anul 1914, primind la botez numele de Georgy Alvovici Gusev. Familia acestuia s-a mutat în

Finlanda din cauza Revoluției bolșevice, ocazie cu care tânărul Georgy și a schimbat numele în *Yrjö Olmari*. Episcopul Paul a studiat la Seminarul Teologic din Sortavala, remarcându-se mai ales în domeniul muzicii bisericești, s-a călugărit în anul 1938 la Mănăstirea „Noul Valaam", și a activat ca preot și profesor de seminar, contribuind la traducerea și adaptarea de texte liturgice slavone în limba finlandeză. După retragerea din scaun a arhiepiscopului Gherman, la vârsta de 82 de ani, episcopul *Paul Olmari* (1960-1987), în finlandeză *Paavali*, a fost ales *Arhiepiscop al Kareliei și al întregii Finlande*. Pe parcursul păstoririi sale, arhiepiscopul Paul a consolidat Biserica Ortodoxă Finlandeză pe plan intern și a făcut-o cunoscută pe plan internațional. Sub conducerea acestui arhiepiscop, în anul 1978 Biserica Ortodoxă Finlandeză a fost recunoscută de statul finlandez drept a doua Biserică de stat din această țară, cu același statut ca Biserica Evanghelică Luterană a Finlandei. Tot pe plan intern, arhiepiscopul Paul a sprijinit foarte mult dezvoltarea singurei mănăstiri de călugări din Biserica sa, anume Mănăstirea „Noul Valaam" (*Valamo*). În apropierea acestei mănăstiri a fost reorganizată și singura mănăstire de călugărițe din Finlanda, cunoscută sub numele de *Mănăstirea Sfintei Treimi de la Lintula*. Pregătirea clerului ortodox era asigurată în timpul păstoririi arhiepiscopului Paul la Seminarul Teologic din Kuopio. La nivel internațional, Biserica Ortodoxă Finlandeză s-a afirmat atât în cadrul organizațiilor ecumenice internaționale, cât și în cadrul întrunirilor panortodoxe. În anul 1987, arhiepiscopul Paul s-a retras. La 12 februarie 1988, acesta a trecut la cele veșnice, fiind înmormântat la Mănăstirea „Noul Valaam".

În anul 1987 a fost ales arhiepiscop al Kareliei și al întregii Finlanda *Ioan Wilho Rinne* (1987-2001), născut în anul 1923 în orașul Turku, într-o familie de luterani. Ioan Rinne s-a convertit la credința ortodoxă în anul 1966, după ce a obținut titlul de Doctor în Teologie evanghelică la Universitatea din Turku. În anul 1967, Ioan Rinne s-a călugărit la Mănăstirea „Sf. Ioan Teologul" din insula Patmos, după care a fost hirotonit ierodiacon și apoi ieromonah în cadrul Patriarhiei Ecumenice. În anul 1971, ieromonahul Ioan a fost ales și hirotonit episcop de Laponia,

ca episcop-vicar al arhiepiscopului Kareliei și al întregii Finlande. anul 1971, el a obținut titlul de Doctor în Drept Canonic Ortodox partea Universității din Tesalonic, iar după un an, respectiv în anul 19 a fost ridicat la rangul de Mitropolit de Helsinki. Arhiepiscopul Ioa fost activ pe plan ecumenic, remarcându-se ca un foarte bun teolog domeniul Dreptului Canonic. După anul 1990, când Biserica Apos lică Ortodoxă a Estoniei a fost recunoscută de statul finlandez, arhie copul Ioan a exercitat demnitatea de locțiitor de mitropolit al ace Biserici. În anul 2001, acesta s-a pensionat, iar Patriarhia Ecumenică acordat titlul onorific de Mitropolit de Niceea. După pensionare, fo arhiepiscop Ioan a trăit în orașul său natal, Turku, unde a și trecut la veșnice la 1 iulie 2010.

Actualul întâistătător al Bisericii Ortodoxe Finlandeze este arhie copul *Leo Makkonen*, născut în anul 1948. După terminarea studiilor teologie la Seminarul din Kuopio, Leo a fost hirotonit diacon și pr în anul 1973, iar în anul 1979 a fost ales episcop de Joensuu. La un distanță, acesta a fost promovat în scaunul de mitropolit de Oulu (19 1996), iar între anii 1996-2001 a activat ca mitropolit de Helsinki, fi astfel unul dintre puținii ierarhi finlandezi care a activat în toate ep hiile Bisericii sale. În timpul păstoririi acestui arhiepiscop, în anul 20 Seminarul Teologic de la Joensuu a fost încorporat în cadrul Facult de Teologie Evanghelică din cadrul Universității din același oraș. În a 2010, Universitatea din Joensuu s-a unit cu Universitățile din Kuopi Savonlinna și au format împreună *Universitatea de Est a Finlandei*, secții în toate cele trei orașe. În cadrul noii universități, fosta Facult de Teologie Evanghelică s-a transformat în *Institut de Teologie*, ca pa a Facultății de Filosofie. Specificul acestui institut este că dispune două departamente – unul de *Teologie occidentală*, respectiv de T logie Evanghelică, și altul de *Teologie răsăriteană*, respectiv de Teo gie Ortodoxă. În cadrul acestuia, disciplinele neteologice sunt pred în comun, atât pentru studenții protestanți, cât și pentru cei ortodo Localul fostului Seminar Teologic a devenit căminul studenților t logi ortodocși, având un program spiritual specific. Seminarul Teolo

Ortodox de la Kuopio și-a continuat activitatea sa sub directa îndrumare a arhiepiscopului.

Sub îndrumarea arhiepiscopului Leo, Biserica Ortodoxă Finlandeză a elaborat o nouă restructurare administrativă, care a fost pusă în practică începând cu data de 1 ianuarie 2018. Una dintre cele mai mari schimbări a constat în faptul că, după pensionarea mitropolitului Ambrozie de Helsinki (2002-2018), la începutul anului 2018, titlul întâistătătorului acestei Biserici s-a schimbat din Arhiepiscop de Kuopio și al întregii Finlande, în *Arhiepiscop de Helsinki și al întregii Finlande*. Astfel, arhiepiscopul Leo a luat locul mitropolitului de Helsinki, iar scaunul episcopal de la Kuopio s-a schimbat în *scaunul mitropolitan de Kuopio și Karelia*, aici fiind ales, în noiembrie 2018, episcopul-vicar Arsenie de Joensuu. Arhiepiscopul Leo și-a mutat reședința la Helsinki, dar administrația bisericească a întregii Biserici Ortodoxe Finlandeze a rămas mai departe la Kuopio în Karelia, căci în această regiune trăiesc majoritatea credincioșilor ortodocși finlandezi. Biserica Ortodoxă Finlandeză este compusă, începând din anul 2018, din trei eparhii: Arhiepiscopia de Helsinki, Mitropolia de Kuopio și Karelia și Mitropolia de Oulu, păstorită de mitropolitul Ilie. Mitropolia de Oulu, din partea de nord a Finlandei, a fost înființată la 1 ianuarie 1980, primul ierarh al acestei eparhii fiind, vreme de 16 ani (1980-1996), actualul arhiepiscop Leo.

Reorganizarea administrativă a Bisericii Ortodoxe din Finlanda, care a urmărit în primul rând stimularea activității sale misionare, a avut la bază regruparea unor parohii mici în unități mai mari și degrevarea preoților, pe cât posibil, de prea multe sarcini administrative, pentru a se putea dedica cât mai mult slujirii lor pastoral-misionare. În urma acestor restructurări, în cadrul acestei Biserici există 21 de comunități, unele având până la 20.000 de membri, iar cele mai mici, la 700 de membri. Pe lângă parohiile ortodoxe finlandeze, în Finlanda există și două parohii ortodoxe rusești. De asemenea, în parohiile finlandeze activează și mai mulți preoți ortodocși români, dar care sunt disponibili și pentru românii ortodocși stabiliți în această țară. Numărul total al preoților ortodocși de aici este de 140. Din totalul de 5,5 milioane de locuitori

ai Finlandei, 68,7% aparţin Bisericii Evanghelice Luterane, 28,5% sunt aconfesionali, 1,1% ortodocşi, iar 1,7% aparţin altor religii.

Organul decizional suprem al Bisericii Ortodoxe Finlandeze este *Sfântul Sinod*, format din toţi ierarhii, 11 preoţi de mir, 3 cântăreţi şi 18 mireni atât bărbaţi, cât şi femei. Organul executiv al acestei administraţii este reprezentat de *Consiliul Bisericesc*, prezidat de arhiepiscop, dar având şi membri mireni. De asemenea, instanţa care răspunde de corectitudinea dogmatică şi canonică a tuturor deciziile luate de Sfântul Sinod este *Conferinţa episcopală*, formată din toţi ierarhii. În viaţa acestei Biserici, mirenii exercită un rol foarte important, astfel că pentru ei au fost înfiinţate, printre altele, următoarele platforme: 1. *Asociaţia tineretului ortodox*; 2. *Asociaţia studenţilor creştini*; 3. *Asociaţia finlandeză a învăţătorilor ortodocşi*; 4. *Asociaţia cântăreţilor ortodocşi*; 5. *Societatea finlandeză a pictorilor de icoane*. Tinerii ortodocşi din Finlanda au fost mereu reprezentaţi în diferite asociaţii şi organizaţii intercreştine internaţionale. În anul 1977 a fost înfiinţată *Misiunea Ortodoxă Finlandeză*, care a susţinut activităţi misionare în Africa de Est. Deşi este o Biserică mică din punct de vedere numeric, Biserica Ortodoxă Finlandeză este foarte dinamică şi stă în comuniune cu toate celelalte Biserici Ortodoxe locale, fiind Biserica cu cel mai înalt grad de autonomie.

XIX.4. **Biserica Ortodoxă Apostolică Estoniană (Eesti Apostlik-Õigeusu Kirik)**

Estonia a fost ocupată, începând din secolul al XIII-lea, de cavalerii teutoni, care au încreştinat această ţară în tradiţia latină catolică. Din secolul al XVI-lea, estonienii au îmbrăţişat credinţa evanghelică-luterană, care a rămas până astăzi credinţa majoritară în această ţară cu o populaţie de mai puţin de 1,5 milioane de locuitori. Cu toate acestea, credinţa ortodoxă a fost cunoscută pe teritoriul estonian încă din secolul al XII-lea, mai ales prin comercianţii ruşi care s-au aşezat în Reval (Tallinn) – aşa cum numeau ruşii capitala de astăzi a Estoniei –, dar

și prin membrii comunității ortodoxe rusești din Dorpat (Tartu). Prin pacea de la Nystad, din anul 1721, care punea capăt *Marelui Război al Nordului* (1700-1721), dintre ruși și suedezi, Estonia a fost încorporată în Imperiul Țarist, rămânând în cadrul acestuia până la sfârșitul Primului Război Mondial. În această perioadă de două secole, Rusia a încercat prin diferite mijloace să răspândească credința ortodoxă printre estonieni. Comunitățile ortodoxe estoniene din această perioadă au stat, până la izbucnirea Primului Război Mondial, mai întâi sub jurisdicția Mitropoliei din Sankt Petersburg, iar începând din anul 1865, sub jurisdicția Mitropoliei de Riga, din Letonia, înființată în anul 1850. Istoria proprie a Bisericii Ortodoxe din Estonia a început după Primul Război Mondial, când, la 23 februarie 1918, această țară și-a declarat independența.

La începutul secolului al XX-lea, ortodocșii estonieni au tradus în limba lor cărțile de cult ortodoxe și doreau obținerea independenței bisericești. Cu toate acestea, abia spre sfârșitul primei conflagrații mondiale, Biserica din Estonia a reușit să obțină numirea și hirotonia unui episcop propriu, în persoana preotului Paul Kulbusch, care activa ca preot într-o parohie din Sankt Petersburg. La 31 decembrie 1917, acest preot a fost hirotonit episcop de Tallinn, cu numele de *Platon*, ajungând mai târziu locțiitor al scaunului mitropolitan de Riga. Episcopul Platon, primul episcop ortodox de origine estoniană, a fost foarte activ și s-a străduit să ofere ajutor cât mai multor ortodocși. După retragerea germanilor din țările baltice, acest episcop a trimis, la 12 noiembrie 1918, o circulară către preoții și credincioșii din cele 110 parohii pe care le păstorea, prin care îi încuraja să sprijine autoritățile politice estoniene. În timpul ocupării orașului Tartu de către forțele bolșevice (21 decembrie 1918 – 14 ianuarie 1919), la începutul lunii ianuarie a anului 1919, episcopul Platon a fost arestat și ucis împreună cu doi preoți ortodocși estonieni.

Reprezentanții parohiilor ortodoxe estoniene s-au întrunit într-o Adunare generală, la 21 martie 1919, și au decis înființarea *Bisericii Apostolice Ortodoxe Estoniene* (*BAOE*) sau *din Estonia*, atributul de *Biserică Apostolică* fiind utilizat doar pentru a se distinge de Biserica Ortodoxă Rusă, care, în fond, reprezenta Biserica-mamă a Bisericii Estoniene.

Cu același prilej, Adunarea a decis înființarea Eparhiei ortodoxe de Tallinn, pentru care a fost ales un *Consiliu Eparhial.* Conducătorii aleși la această adunare au solicitat independența Bisericii lor față de Patriarhia Rusă. Ca urmare a acestui fapt, la 15 iunie 1920, Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Ruse, cu binecuvântarea patriarhului Tihon, a acordat autonomia Bisericii Apostolice Ortodoxe Estoniene. La întrunirea sa din ziua de 1 septembrie 1920, Adunarea generală l-a ales pe preotul Alexandru Paulus ca episcop al acestei Biserici. Biserica Ortodoxă din Estonia a decis în anul 1920 să adopte calendarul gregorian, așa cum a făcut și Biserica Ortodoxă din Finlanda, pentru a urma același calendar atât cu Statul, cât și cu comunitatea protestantă majoritară. Totodată, din cauza dificultăților de comunicare cu Patriarhia Moscovei, mai ales după arestarea patriarhului Tihon în luna aprilie a anului 1922, Adunarea generală a Bisericii Estoniene a hotărât să solicite recunoașterea sa canonică din partea Patriarhiei Ecumenice. Pe baza acestei hotărâri, în luna aprilie a anului 1923, episcopul *Alexandru* a adresat o scrisoare patriarhului ecumenic Meletie al IV-lea Metaxakis, solicitând primirea Bisericii Apostolice Ortodoxe Estoniene sub jurisdicția Marii Biserici. La data de 7 iulie 1923, patriarhul Meletie al IV-lea a acordat *Tomosul de autonomie* a acestei Biserici, iar în aceeași zi episcopul Alexandru a fost ridicat la rangul de *Mitropolit de Tallinn și al întregii Estonii.* Tot Patriarhia Ecumenică a hotărât organizarea Bisericii Ortodoxe din Estonia în trei eparhii, și anume: Tallinn, Narva și Petseri. La 22 mai 1935 a fost aprobat *Statutul de organizare și funcționare al Bisericii Apostolice Ortodoxe Estoniene.*

În primăvara anului 1940, Biserica Estoniană era slujită de 3 ierarhi în funcție și unul la pensie, precum și de 140 de preoți și 30 de diaconi, repartizați în 156 de parohii și 4 mănăstiri. Formarea clerului era realizată la Seminarul Teologic de la Petseri, înființat în anul 1933, iar în cadrul Facultății de Teologie Protestantă din Tartu exista o Catedră de Teologie Ortodoxă. Organul suprem al Bisericii Apostolice Ortodoxe Estoniene era *Sinodul* format din toți ierarhii, în calitate de membri de drept, cinci clerici și trei mireni, aceștia din urmă aleși dintre membrii

Adunării generale bisericești. Pe parcursul celui de-al Doilea Război Mondial, Estonia a fost ocupată, între 1940-1941, de către Uniunea Sovietică, iar între 1941-1944, de armata nazistă germană. Între 1944-1990, Estonia a fost anexată Uniunii Sovietice. La 23 septembrie 1940, Sinodul Bisericii Estoniene a hotărât să solicite mitropolitului Serghie, locțiitorul scaunului de patriarh al Moscovei, acceptarea intrării Bisericii Estoniene sub jurisdicția Bisericii Ortodoxe Ruse, pe baza rezoluției din luna iunie a anului 1920, prin care Patriarhia Moscovei acordase autonomia Bisericii din Estonia. Mitropolitul Alexandru spera că încadrarea Bisericii sale în Biserica Rusă nu ar fi anulat statutul de autonomie al Bisericii Estoniei și că aceasta ar fi putut urma în continuare calendarul gregorian. Mitropolitul Serghie a răspuns mitropolitului Alexandru în decembrie 1940, precizând că Biserica Apostolică Ortodoxă Estoniană nu poate fi primită sub oblăduirea rusă în baza acelor condiții, deoarece nu ar fi putut exista două Biserici Ortodoxe – se înțelege, independente – în cadrul aceluiași stat.

Pentru soluționarea acestei probleme, la 24 februarie 1941, Patriarhia Moscovei a decis înființarea unui *Exarhat al Bisericii Ortodoxe Ruse* cu statut de Mitropolie, care cuprindea toate eparhiile ortodoxe din Lituania, Letonia și Estonia, prin această hotărâre fiind desființat Sinodul Bisericii Apostolice Ortodoxe Estoniene. În fruntea acestui Exarhat a fost numit mitropolitul *Serghei Voskresensky*, care era în acel moment mitropolit de Vilnius și al întregii Lituania. În fața acestor schimbări, mai mult de jumătate din preoții Bisericii Estoniene au demisionat, unii au fost arestați și multe dintre bunurile mobile și imobile al acestei Biserici au fost confiscate de către ruși. În noua situație, mitropolitul Alexandru a fost numit episcop pentru parohiile estoniene, iar episcopul Paul de Narva, pentru cele rusofone. Această restructurare marca începutul definirii a două grupări, chiar a două Biserici Ortodoxe, în Estonia, în primul rând prin faptul că în cadrul lor erau utilizare două limbi diferite în slujbele religioase, așadar o diferențiere pe criterii etnice. O ușurare a parohiilor ortodoxe estoniene a venit în vara anului 1941, când armata germană a ocupat întreaga Estonie și a pus-o sub autoritatea unui

Comandament militar. Mitropolitul Alexandru a preluat demnitatea de întâistătător al Bisericii Apostolice Ortodoxe Estoniene, iar la 23 iulie 1942 a înregistrat Mitropolia Ortodoxă a Estoniei sub jurisdicția Patriarhiei Ecumenice în documentele autorității germane. Episcopul Pavel de Narva și-a continuat activitatea în slujba parohiilor rusofone, astfel că, la 28 octombrie 1942, Comisariatul General German a dat preoților și parohiilor ortodoxe din Estonia posibilitatea de a alege singuri rămânerea în cadrul Bisericii Apostolice Ortodoxe Estoniene sau trecerea sub ascultarea episcopului Pavel de Narva. La 10 noiembrie 1942, autoritatea germană a înregistrat Eparhia de Narva, din nord-estul Estoniei, ca *Episcopie a Patriarhiei Moscovei* sub ascultarea exarhului Serghie al Letoniei și Estoniei.

În data de 25 iulie 1943, mitropolitul Alexandru a hirotonit, împreună cu fostul arhiepiscop Nicolae de Petseri, pe preotul Petru ca episcop de Petseri și Tartu, pentru a păstori parohiile din sud-estul Estoniei, fiind astfel reconstituit Sinodul Bisericii Apostolice Ortodoxe Estoniene. Ierarhii din cadrul Exarhatului rus au luptat mereu împotriva mitropolitului Alexandru, pe care l-au excomunicat în luna noiembrie a anului 1942. Ca urmare a agravării situației politice din Estonia și apropierii armatei sovietice de țările baltice, în luna martie 1944 mitropolitul Alexandru a plecat în Suedia, cu intenția de a conduce Biserica sa din exil. În toamna anului 1944, Estonia a fost iarăși ocupată de Armata Roșie, această țară devenind Republică Socialistă Sovietică până în anul 1990. Instalat la Stockholm, mitropolitul Alexandru a înființat un nou Sinod, alcătuit din 8 membri – 5 clerici și 3 mireni – cu ajutorul căruia a condus Biserica Apostolică Ortodoxă Estoniană din exil. După decesul mitropolitului Alexandru în anul 1953, a fost ales un nou mitropolit, în persoana preotului *Jüri Välbe*. Acest mitropolit a trecut la cele veșnice în anul 1961, în locul său Patriarhia Ecumenică delegându-l mai întâi pe arhiepiscopul Athenagoras al Thyatirelor din Marea Britanie, iar mai apoi pe mitropolitul Paul al Suediei, pentru a avea în grijă parohiile ortodoxe estoniene.

În legătură cu parohiile ortodoxe din Estonia, Sfântul Sinod al Patriarhiei Moscovei a decis, la 10 decembrie 1944, desființarea Bisericii

Apostolice Ortodoxe Estoniene și înființarea în locul ei a Eparhiei de Tallinn și a întregii Estonii. În anul 1961 a fost numit ca episcop de Tallinn Alexei Riediger, născut în capitala Estoniei. În anul 1968, acesta a fost ridicat la rangul de Mitropolit de Tallinn și al întregii Estonii, iar în 1986, la cel de mitropolit de Leningrad și Novgorod. Între anii 1990-2008, Alexei a activat ca patriarh al Bisericii Ortodoxe Ruse. În timpul păstoririi sale la Tallinn, mitropolitul Alexei a solicitat din partea Patriarhiei Ecumenice anularea tomosului de acordare a statutului de autonomie pentru Biserica Apostolică Ortodoxă Estoniană. Patriarhia Ecumenică a dat curs acestei solicitări, abrogând tomosul la data de 13 aprilie 1978. În perioada ocupării sovietice a Estoniei, mulți ruși au fost colonizați în această țară, astfel că în anul 1990 majoritatea credincioșilor Bisericii Ortodoxe Estoniene erau de etnie rusă.

După dezmembrarea Uniunii Sovietice, la data de 20 august a anului 1991 Estonia și-a redobândit independența de stat. Preoții și credincioșii ortodocși estonieni au început lupta lor pentru restaurarea autonomiei Bisericii Apostolice Ortodoxe Estoniene, dar ortodocșii de etnie rusă din Estonia doreau rămânerea în jurisdicția Patriarhiei Moscovei. La 20 iulie 1990, Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Ruse, sub președinția patriarhului Alexei al II-lea, fostul mitropolit de Tallinn, l-a ales pe arhimandritul estonian Vyaceslav Vasilievici Jakobs, fost preot căsătorit, dar între timp rămas văduv, în demnitatea de episcop de Tallinn. După o lună de la alegerea sa, acest preot s-a călugărit, primind numele de Cornelius. La începutul lunii septembrie, el a fost ridicat la rangul de Arhimandrit, iar o săptămână mai târziu a fost hirotonit episcop. În anul 1992, Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Ruse a acordat autonomia *Bisericii Ortodoxe Estoniene*, iar *Cornelius* a primit titlul de episcop de Tallinn și întreaga Estonie. În anul 1996, episcopul Cornelius a fost ridicat la rangul de Arhiepiscop, iar în anul 2000, la rangul de Mitropolit.

Preoții și credincioșii estonieni s-au străduit, de la începutul redobândirii independenței țării lor, să restaureze autonomia Bisericii Apostolice Ortodoxe Estoniene, astfel că în anul 1993, Ministerul de interne al Estoniei a înregistrat Sinodul Bisericii Ortodoxe a Estoniei din Exil ca

Biserica Ortodoxă Autonomă a Estoniei. Ca urmare a faptului că în anul 1978 statutul de autonomie al acestei Biserici fusese suspendat, patriarhul ecumenic Bartolomeu a emis, la 20 februarie 1996, un act sinodal și patriarhal, prin care era reactivat Tomosul de autonomie acordat acestei biserici în anul 1923. În legătură cu situația bisericească a credincioșilor ortodocși imigranți în Estonia în perioada când această țară făcea parte din Uniunea Sovietică, acest act patriarhal preciza că aceștia ar putea fi organizați sub ascultarea propriului lor episcop, ca parte integrantă din Biserica Ortodoxă Autonomă a Estoniei. Drept răspuns la aceste măsuri luate de Patriarhia Ecumenică, la data de 23 februarie 1996, Patriarhia Rusă a întrerupt comuniunea cu patriarhul de Constantinopol, pe motivul amestecului în treburile interne ale Bisericii Ortodoxe Ruse, respectiv în teritoriul canonic al acesteia. Cele două Patriarhii s-au pus însă repede de acord să constituie o comisie comună de dialog, care să elaboreze o platformă de înțelegere. Această comisie mixtă s-a întrunit la Zürich, în Elveția, între 3-22 aprilie 1996. Pe baza proiectului elaborat de aici, la 16 mai 1996, Patriarhia Moscovei și Patriarhia Ecumenică au semnat un acord prin care se prevedeau următoarele: 1. Creștinii ortodocși din Estonia să decidă în mod liber de care jurisdicție bisericească doresc să aparțină; 2. Patriarhia Ecumenică suspendă pentru o perioadă de 4 luni actul de acordare a autonomiei Bisericii Estoniene, ca împreună cu Patriarhia Moscovei să elaboreze o propunere privind Biserica Ortodoxă din Estonia. Propunerea elaborată de aceste două Patriarhii urma să fie prezentată autorităților de stat estoniene, cu scopul de a asigura drepturi egale tuturor creștinilor ortodocși, inclusiv dreptul de proprietate bisericească.

Aceste propuneri nu au fost însă puse în practică, cele două grupări acuzându-se reciproc de faptul că nu ar fi înțeles corect hotărârile comisiei mixte. Patriarhia Ecumenică l-a delegat însă pe arhiepiscopul Ioan de Kuopio și întreaga Finlandă ca locțiitor de mitropolit al Bisericii Apostolice Ortodoxe Estoniene. Episcopia Ortodoxă din Estonia de sub jurisdicția Patriarhiei Moscovei nu era recunoscută oficial, unul dintre motive fiind faptul că foarte mulți dintre credincioșii acestei eparhii

aveau doar cetățenie rusă și nu vorbeau limba estoniană, iar această situație a înveninat și mai mult relațiile dintre cele două eparhii. O altă dificultate consta în faptul că, deși eparhia de sub jurisdicția Moscovei avea aproximativ 150.000 de credincioși, iar Biserica Autonomă număra doar 20.000 de credincioși, aceasta din urmă, fiind singura recunoscută oficial, avea dreptul asupra tuturor proprietăților pe care Biserica Apostolică Ortodoxă Estoniană le deținuse până la izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial. Totodată, recunoașterea Bisericii Ortodoxe din jurisdicția Moscovei era blocată și de faptul că nu puteau fi recunoscute două Biserici Ortodoxe Estoniene. Ca urmare a acestui fapt, s-a propus ca această eparhie să fie recunoscută ca Biserica Ortodoxă Rusă din Estonia, dar reprezentanții acestei eparhii nu au acceptat. În cele din urmă, eparhia a fost înregistrată la Ministerul de Interne estonian cu numele de *Biserica Ortodoxă Estoniană (Patriarhia Moscovei),* iar mitropolitul Cornelius a purtat titlul de Mitropolit de Tallinn și întreaga Estonie. Acest mitropolit a păstorit eparhia rusofonă până în aprilie 2018, la vârsta de 93 de ani, când a trecut la cele veșnice. În locul său a fost ales mitropolitul Evghenie.

La 9 martie 1999, Congresul Bisericii Apostolice Ortodoxe Estoniene a ales ca mitropolit de Tallinn și al întregii Estonii pe episcopul Ștefan de Nazianz, episcop-vicar al Mitropoliei Ortodoxe Grecești din Franța. Mitropolitul Ștefan s-a născut în anul 1940, în Congo Belgian, purtând din botez numele de Hristakis Haralambides, fiind de origine cipriotă. A studiat Teologia la Institutul „Saint-Serge" din Paris (1960-1965), apoi la Universitatea Sorbona (1964-1968), iar în anul 1987 a fost hirotonit episcop titular de Nazianz, cu sediul la Nisa, în sudul Franței.

Sfântul Sinod al Bisericii Apostolice Ortodoxe Estoniene este compus din mitropolitul *Ștefan de Tallinn și al întregii Estonii*, dimpreună cu episcopii *Ilie de Tartu* și *Alexandru de Pärnu și Saare*, ambii hirotoniți în luna ianuarie a anului 2009. Începând din anul 2015, Biserica Apostolică Ortodoxă Estoniană dispune de o Catedră de Teologie Ortodoxă în cadrul Institutului de Teologie Evanghelică din Tallinn. În cadrul acestei Biserici activează 34 de preoți și 4 diaconi. Statutul actual de organizare

și funcționare al Bisericii Apostolice Ortodoxe Estoniene a fost aprobat la 27 octombrie 2003. Această Biserică este membră în Consiliul Ecumenic al Bisericilor din Estonia, iar din anul 2007, și în Conferința Bisericilor Europene.

XIX.5. **Biserica Ortodoxă din Japonia**

XIX.5.a. *Activitatea Sfântului Nicolae, Luminătorul Japoniei*

Biserica Ortodoxă din Japonia a fost întemeiată în a doua jumătate a secolului al XIX-lea de *Sfântul Nicolae* (1836-1912), cel „întocmai cu Apostolii", unul dintre cei mai activi și eficienți misionari ruși din timpurile moderne, numit și *Luminătorul Japoniei*. Acest ierarh s-a născut într-o familie săracă cu mulți copii și a primit la botez numele de *Ivan Dimitrievici Kasatkin*, fiind înclinat de mic spre carte și mai ales spre cele duhovnicești. Așa a început să frecventeze Școala bisericească din Belsk, echivalentul unei școli generale, apoi Seminarul Teologic din Smolensk, continuând perioada sa de formare la Academia Duhovnicească din Sankt Petersburg. În anul 1857, consulul rus din Japonia a adresat Sinodului Dirigent al Bisericii Ruse solicitarea de a trimite un preot rus în ținutul niponilor, ca să fie atât preot al consulatului, cât și exemplu și învățător al credinței ortodoxe printre japonezi. Sinodul Dirigent a trimis acea solicitare Academiei Duhovnicești din Sankt Petersburg. Tânărul Ivan s-a arătat interesat de această misiune, mărturisind acest lucru rectorului academiei. Ca urmare a acestui fapt, în anul 1860, el a fost călugărit, primind numele de Nicolae, a fost hirotonit ierodiacon și imediat după aceea, ieromonah. În același an, tânărul ieromonah Nicolae a plecat spre Hakodate, Japonia, luând cu el o copie a icoanei Maicii Domnului de Smolensk. În drum său, acesta s-a întâlnit cu *Sf. Inochentie Veniaminov, Apostolul Siberiei și al Americii*, care, după activitatea sa misionară în Kamceatka, a ajuns mitropolit al Moscovei (1867-1879). Vlădica Inochentie l-a influențat mult pe ieromonahul

Nicolae, mai ales prin recomandarea de a învăța limba oamenilor cărora urma să le predice Evanghelia și de a se adapta culturii lor.

Ieromonahul și apoi ierarhul Nicolae Kasatkin a scris un *Jurnal* pe parcursul activității sale în Japonia, publicat postum în 5 volume și care constituie o valoroasă sursă directă de informații atât privind întreaga sa activitate în Japonia, cât și pentru nenumărate informații despre oamenii din acea țară și cultura lor. Pe parcursul primilor șapte ani de ședere în Japonia, ieromonahul Nicolae a învățat atât de bine limba și atât de multe despre istoria și cultura niponă, încât îi întrecea cu acestea chiar pe mulți localnici. La sfârșitul acestei perioade de șapte ani, el reușise să înființeze o parohie de aproximativ 20 de localnici, bărbați și femei, care au primit credința creștină. În anul 1869, ieromonahul Nicolae a plecat la Sankt Petersburg și a prezentat Sinodului Dirigent un raport despre rezultatele activității sale. Ca urmare a acestui fapt, Sinodul a decis înființarea în Japonia a unei *Misiuni bisericești* pentru convertirea niponilor la credința ortodoxă, ieromonahul Nicolae fiind numit directorul ei și, în același timp, fiind ridicat la rangul de Arhimandrit. Întors în Japonia, arhimandritul Nicolae a lăsat comunitatea din Hakodate în grija ieromonahului Anatolie, primul său asociat, stabilind centrul Misiunii bisericești la Tokyo.

O nouă dimensiune a activității acestui misionar în Japonia a fost înființarea de școli, prima fiind deschisă în anul 1871. Acestea s-au bucurat de apreciere în rândul populației japoneze, printre elevii arhimandritului Nicolae numărându-se mai mulți fii de înalți demnitari japonezi. În anul 1875 a fost înființat la Tokyo un seminar teologic, astfel că aici existau patru școli ale Misiunii ruse: o școală de cateheți, seminarul menționat, o școală de fete și o școală pentru pregătirea specială a clerului. De asemenea, la Hakodate funcționau alte două școli, una de fete și alta de băieți. Paralel cu înființarea de școli, arhimandritul Nicolae a început încă din anul 1873 construirea unei Biserici la Tokyo. În *Jurnalul* său, acest neobosit misionar a descris amănunțit procesul de formare a credincioșilor în credința creștină cu ajutorul unor cateheți localnici, care prezentau săptămânal rapoarte de activitate, ce erau discutate de consiliul Misiunii. În

anul 1874 a ajuns în Japonia episcopul Pavel de Kamceatka, acesta hirotonind mai mulți localnici ca diaconi și preoți. Începând din anul 1877, Misiunea a început să publice un magazin intitulat *Vestitorul bisericii*. În anul 1878, comunitatea Bisericii Ortodoxe din Japonia înființată de arhimandritul Nicolae număra 4.114 membri, iar atât în școli, cât și în cadrul cultului era folosită limba japoneză vorbită.

Luând act de progresul extraordinar al acestei Misiuni, Sinodul Dirigent al Bisericii Ruse a decis, în anul 1880, să îl ridice pe arhimandritul Nicolae la rang de Episcop, acest eveniment având loc în luna martie a anului 1880, în Catedrala „Alexandru Nevski" din Sankt Petersburg. În urma hirotoniei sale în demnitatea arhierească, episcopul Nicolae de Tokyo a devenit primul întâistătător al Bisericii Ortodoxe din Japonia.

Una dintre cele mai mari realizări ale episcopului Nicolae a fost construirea la Tokyo a unei impozante catedrale cu hramul „Învierea Domnului", care a fost terminată și sfințită în anul 1891. Totodată, acesta a elaborat un *Dicționar teologic ortodox* pentru uzul studenților săi, după ce, anterior, tradusese în limba japoneză și textele biblice și liturgice necesare. Pe parcursul activității sale de o jumătate de secol în Japonia, vlădica Nicolae s-a confruntat de mai multe ori cu mari dificultăți cauzate de conflictele dintre ruși și japonezi, așa cum s-a întâmplat în anul 1905, în urma războiului ruso-japonez. În urma acestui război, ierarhul a reușit să îi ajute pe mulți dintre prizonierii ruși din Japonia. În semn de apreciere a activității sale, în anul 1905, autoritățile de la Sankt Petersburg l-au ridicat pe episcopul Nicolae la rangul de Arhiepiscop. În anul 1911, după o jumătate de secol de activitate misionară a Sfântului Nicolae, Biserica Ortodoxă Japoneză număra 266 de parohii, cu 33.017 credincioși, un arhiepiscop și un episcop, 33 de preoți, 6 diaconi, 14 profesori de muzică bisericească și 116 cateheți. Arhiepiscopul Nicolae a trecut la cele veșnice în ziua de 3 februarie 1912, iar în aprilie 1970, Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Ruse sub conducerea patriarhului Alexei I l-a trecut în rândul sfinților, fiind prăznuit în ziua de 3 februarie.

Arhiepiscopului Nicolae Kasatkin i-a urmat la conducerea Bisericii Ortodoxe a Japoniei episcopul său vicar, *Serghie Tihomirov* (1912-1941).

Vlădica Serghie s-a născut în anul 1871 în familia unui preot de țară lângă Novgorod și a studiat la Academia Duhovnicească din Sankt Petersburg, unde, după terminarea studiilor, a continuat ca profesor, perioadă în care s-a remarcat ca deosebit predicator și istoric al Bisericii din regiunea Novgorod. Tânărul Tihomirov s-a călugărit în anul 1895 și, în același an, a fost hirotonit ierodiacon și ieromonah. Totodată, în anul 1899 a fost ridicat la rangul de Arhimandrit, iar în anul 1905 a fost hirotonit episcop-vicar al arhiepiscopului de Sankt Petersburg. În anul 1908, vlădica Serghie a fost numit episcop-vicar al arhiepiscopului Nicolae al Japoniei, cu titlul de episcop de Kyoto. La momentul sosirii sale în Japonia, în vara anului 1908, acest ierarh cunoștea limbile greacă, ebraică, germană, latină, engleză, și arabă, la care a adăugat limba japoneză, astfel că după un an putea predica în această limbă. Până în anul 1908, fuseseră trimiși din Rusia mai mulți episcopi pentru a-l ajuta pe arhiepiscopul Nicolae, dar, în fața dificultăților, toți s-au întors înapoi, singurul rămas fiind vlădica Serghie. Acesta s-a implicat mult în consolidarea Bisericii Ortodoxe din Japonia, astfel că după moartea Sfântului Nicolae, în luna mai a anului 1912 a fost ales arhiepiscop al Japoniei, continuând activitatea aici în stilul înaintașului său.

După instaurarea puterii bolșevice în Rusia, arhiepiscopul Serghie s-a confruntat cu mari dificultăți, mai ales că toate subvențiile și donațiile din Rusia au fost blocate. Mai mult decât atât, în anul 1923, un mare cutremur a distrus Catedrala Învierii din Tokyo. Pentru reconstruirea catedralei, episcopul Serghie a demarat o intensă campanie de strângere de fonduri, reușind să finalizeze edificiul în anul 1929. În anul 1931, arhiepiscopul Serghie al Japoniei a fost ridicat de Sfântul Sinod al Bisericii Ruse la rang de Mitropolit al întregii Japonii. În preajma celui de-al Doilea Război Mondial, orientarea militarist-naționalistă a Japoniei a pus Biserica Ortodoxă din această țară în fața unor mari dificultăți, căci, începând din toamna anului 1940, nicio instituție sau comunitate religioasă nu putea avea în fruntea sa străini, ci numai japonezi. Ca urmare a acestui fapt, mitropolitul Serghie și alți ruși aflați în posturi de răspundere în cadrul Bisericii Ortodoxe Japoneze au fost destituiți și au trăit

consemnați la domiciliu. Confruntat cu această situație, mitropolitul a trecut la cele veșnice în luna august 1945 în condiții neclare, trupul lui neînsuflețit fiind transportat la cimitir în mod disimulat și înmormântat alături de Sf. Nicolae al Japoniei.

XIX.5.b. *Biserica Ortodoxă Japoneză în cadrul Mitropoliei din America*

În contextul tulburărilor apărute după înlăturarea mitropolitului Serghie, o grupare de credincioși japonezi s-au organizat ca asociație religioasă condusă de un mirean, pe care au înregistrat-o în documentele statului. Cu statut oficial, această asociație a contactat Biserica Ortodoxă Rusă din afara Rusiei (*Russian Orthodox Church Outside Russia* – *ROCOR*), de la care a solicitat hirotonia întru episcop a protopopului Ioan Ono, cel mai vechi preot dintre preoții japonezi. Preotul Ioan se născuse în anul 1872 și purtase din botez numele de Kiichi Yamazaki. În anul 1885, odată ajuns seminarist, acesta a fost botezat și a primit numele creștin de Ioan. Totodată, în anul 1894, acesta s-a căsătorit cu Vera Ono, fiica primului preot ortodox japonez, Ioan Atsure Sakai, luând numele de familie al soției sale. În anul 1905, Ioan Ono a fost hirotonit preot și a fost numit paroh al comunității din Yokohama. Când a fost propus pentru a fi hirotonit episcop, protopopul Ioan Ono era căsătorit și a convenit cu soția sa ca ambii să intre în mănăstire, el devenind ieromonahul Nicolae, iar soția, monahia Elena. În luna aprilie a anului 1941, ieromonahul Nicolae Ono a fost hirotonit episcop de Tokyo și al întregii Japonii de către un grup de ierarhi din cadrul ROCOR în frunte cu mitropolitul Meletie de Harbin și întreagă Manciuria. Astfel, *Nicolae Ono* (1941-1945) a devenit al treilea întâistătător al Bisericii Ortodoxe din Japonia, chiar dacă mitropolitul Serghie trăia încă și nu fusese depus de o instanță bisericească.

După capitularea Japoniei la sfârșitul războiului și intrarea ei sub influența americană, Biserica Ortodoxă a Japoniei a intrat sub ocrotirea *Bisericii Greco-Catolice Ortodoxe Ruse din America*, numită simplu

Mitropolia, care în anul 1970 a devenit Biserica Ortodoxă din America. Ca urmare a acestui fapt, Mitropolia din America l-a delegat pe episcopul *Veniamin Basalyga* de Pittsburgh și Virginia de Vest pentru a conduce Biserica Ortodoxă din Japonia în calitate de arhiepiscop. Vlădica Veniamin a activat ca arhiepiscop de Tokyo între anii 1946-1953, după care s-a întors în America, unde a continuat misiunea sa ca arhiepiscop de Pittsburgh până în anul 1963, când a trecut de la cele veșnice. Chiar dacă în cadrul Bisericii Japoneze activa și episcopul Nicolae Ono, arhiepiscopul Veniamin era considerat urmașul de drept al mitropolitului Serghie, deoarece primul, alături de o minoritate de credincioși, se apropiase de Patriarhia Moscovei. În anul 1956, episcopul Nicolae a trecut la cele veșnice, după ce, cu doi ani înainte, în 1954, se împăcase cu membrii Bisericii Ortodoxe din Japonia.

În anul 1953, Mitropolia din America l-a numit ca episcop de Tokyo pe *Irineu Bekiș* (1953-1960). Acesta se născuse în anul 1892 lângă Lublin (astăzi în Polonia), primind la botez numele Ioan, și studiase la Seminarul din Holm. În anul 1916, Ioan a fost hirotonit, slujind la mai multe parohii până în anul 1944, când, în fața pericolului invaziei armatei roșii, a trecut în Germania. În Europa Occidentală, preotul Ioan Bekiș a activat în mai multe parohii până în anul 1952, când a emigrat cu întreaga sa familie în Statele Unite ale Americii, unde, după un an, rămas văduv, s-a călugărit, primind numele Irineu. Fiind ales în același an episcop de Tokyo, acesta a fost făcut arhimandrit și hirotonit episcop în iunie 1953. În Japonia, noul arhiepiscop a reorganizat Biserica Ortodoxă Japoneză și a redeschis Seminarul Teologic din capitala niponă. Reușind să reconstituie unitatea acestei Biserici, vlădica Irineu a fost ridicat în anul 1957 la rangul de Arhiepiscop al întregii Japonii. În anul 1960, acesta s-a întors în America, unde a activat ca episcop de Boston și Noua Anglie, iar în anul 1965 a fost ales arhiepiscop de New York și mitropolit al Americii și Canadei. Mitropolitul Irineu a devenit primul întâistătător al Bisericii Ortodoxe din America, la 9 iunie 1970 primind din partea Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Ruse tomosul de autocefalie.

După transferul arhiepiscopului Irineu în America, Mitropolia a numit ca arhiepiscop de Tokyo pe *Nikon de Greve* (1959-1963), care a păstorit în Japonia o scurtă perioadă. Arhiepiscopul Nikon se născuse în anul 1895 la Batum, în Caucazul rusesc, purtând din botez numele de Alexie. Acesta a urmat la început o cariere militară, intrând în timpul Primului Război Mondial în rândurile Armatei Albe. După înfrângerea acesteia de către Armata Roșie, tânărul Alexie a emigrat în Europa Occidentală, unde a urmat cursurile Institutului „Saint-Serge" din Paris chiar de la înființarea acestuia în anul 1925. În anul 1928, acesta s-a călugărit și a luat numele de Nikon, activând ca preot la Bratislava, apoi la Paris. În anul 1946, Nikon a fost numit episcop al Belgiei, dar după un an a plecat în America și a fost încadrat în Mitropolia Ortodoxă, ca rector al Seminarului „Sfântul Tihon" din Pennsylvania. În anul 1948, el a fost numit episcop de Philadelphia, în 1952, ca episcop de Toronto, în Canada, apoi în anul 1959 a fost ales arhiepiscop de Tokyo și al întregii Japonii. Arhiepiscopul Nikon a continuat organizarea și consolidarea Bisericii Ortodoxe Japoneze, care suferea încă din cauza războiului. După patru ani de la alegerea sa în demnitatea de arhiepiscop, Nikon s-a întors și el în America.

XIX.5.c. *Reintrarea Bisericii Ortodoxe Japoneze în jurisdicția Patriarhiei Moscovei și obținerea autonomiei*

Ultimul întâistătător al Bisericii Ortodoxe Japoneze de origine rusă a fost *Vladimir Nagosky* (1964-1972). Acesta s-a născut în America în anul 1922, într-o familie de emigranți ruși din Galiția, primind la botez numele Vasile Nagosky. După studii la diferite universități, el a urmat cursurile Institutului „Sfântul Vladimir" din New York, pe care le-a absolvit în anul 1959. În timpul studiilor sale, tânărul Vasile a fost hirotonit diacon și, la scurt timp după aceea, preot. În anul 1961, s-a călugărit, primind numele de Vladimir. Un an mai târziu, arhimandritul Vladimir a fost numit episcop de Kyoto și vicar al arhiepiscopului Nikon al Japoniei, iar după plecarea acestuia în America, a fost ridicat la rang

de Arhiepiscop de Tokyo și al întregii Japonii. Arhiepiscopul Vladimir a marcat istoria Bisericii Ortodoxe din Japonia prin faptul că în timpul păstoririi sale, în luna martie a anului 1970, Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Ruse a acordat Bisericii Japoneze statutul de *Biserică Autonomă*, ridicând-o la rang de Mitropolie, iar vlădica Vladimir devenind întâiul arhiepiscop de Tokyo și mitropolit al Bisericii Ortodoxe Japoneze Autonome. Acordarea autonomiei Bisericii Japoneze de către Patriarhia Moscovei a fost pronunțată în același timp cu acordarea autocefaliei Bisericii Ortodoxe din America. După exact doi ani de la acest eveniment, Patriarhia Moscovei a aprobat transferul mitropolitului Vladimir în cadrul Bisericii Ortodoxe a Americii.

Plecarea arhiepiscopului Vladimir în America a oferit prilejul alegerii unui întâistătător localnic pentru Biserica Ortodoxă Japoneză, fapt care se impunea și pe care Patriarhia Moscovei l-a aprobat. Astfel, în această demnitate a fost ales *Teodosie Nagașima* (1972-1999), născut la Tokyo în anul 1935. Acesta a fost atras la credința ortodoxă datorită cântărilor bisericești de la catedrala ortodoxă din capitala Japoniei. Ca urmare a acestui fapt, tânărul Shiji Nagașima s-a botezat și a devenit membru al corului acelei catedrale. Totodată, el a urmat cursurile Seminarului Teologic întemeiat de Sf. Nicolae al Japoniei. În anul 1964, acesta a fost hirotonit diacon, iar după un an, preot. După absolvirea seminarului din Tokyo, Shiji a continuat studiile la Institutul „Sfântul Tihon" din Statele Unite ale Americii. În anul 1969, el s-a călugărit, primind numele de Teodosie, a fost ridicat la rangul de Arhimandrit, iar apoi a fost hirotonit episcop de Kyoto, stabilindu-și reședința la Osaka. În martie 1972, vlădica Teodosie a fost ales în rangul de Întâistătător al Bisericii Ortodoxe Japoneze. Pe parcursul păstoririi de 27 de ani a mitropolitului Teodosie, Biserica Ortodoxă Autonomă a Japoniei s-a consolidat și s-a dezvoltat.

Întâistătătorul actual (mai 2023) al Bisericii Ortodoxe Autonome a Japoniei se numește *Daniel Nușiro*. Acest arhiepiscop s-a născut la 5 septembrie 1938, în Toyohași, într-o familie ortodoxă, și a fost botezat de prunc, primind numele Jude, fiind așadar primul întâistătător care a fost membru al acestei Biserici încă din pruncie. După studii de

literatură franceză, tânărul Jude a studiat Teologia la Seminarul Teologic din Tokyo (1962-1965), apoi la Institutul „Sfântul Vladimir" din New York (1965-1969), perioadă în care s-a căsătorit. În anul 1970, acesta a fost hirotonit diacon, slujind doi ani la Catedrala mitropolitană din Tokyo, iar în anul 1972, a fost hirotonit preot pentru parohia în care se născuse. După ce a rămas văduv, urmând un obicei japonez străvechi, a luat numele de familie al fostei sale soții, Nușiro. În vara anului 1999, preotul Jude s-a călugărit, primind numele de Daniel, iar în toamna aceluiași an a fost hirotonit episcop și instalat în fruntea Eparhiei de Kyoto și Japonia Occidentală. În ziua de 14 mai 2000, episcopul Daniel a fost întronizat ca arhiepiscop de Tokyo și mitropolit al întregii Japonii de către patriarhul Alexei al II-lea al Moscovei.

Mitropolitul Daniel a publicat diferite broșuri cu texte din Sfinții Părinți și cu comentarii la diferite teme de interes pastoral pentru credincioși. În anul 2005, întâistătătorul Bisericii Japoniei a înființat o mănăstire de călugări pe lângă catedrala din Tokyo. În activitatea sa pastoral-misionară, începând din ianuarie 2000, acesta este ajutat de episcopul *Serafim Tsujie* de Dendai și Japonia de Est, care, în anul 2012, a fost ridicat la rangul de Arhiepiscop. Potrivit unor statistici publicate de Ministerul Culturii din Japonia, în anul 2014, Biserica Ortodoxă Japoneză cuprindea 67 de parohii și 37 de preoți și aproximativ 30.000 de credincioși. Pentru formarea personalului său bisericesc, această Biserică dispune de Seminarul Teologic din Tokyo.

Bibliografie

În limba română: Cezar Vasiliu, „Biserica Ortodoxă Finlandeză", în: *ST*, 5-6/1964; Viorel Ioniță, *Sinodul al VI-lea Ecumenic și importanța sa pentru ecumenismul actual*, Ed. IBMBOR, București, 1978; Adrian Marinescu, *Mânăstirea Sf. Ecaterina de la Muntele Sinai și legăturile ei cu Țările Române. Perspectivă istorico-patristică*, Ed. Sophia, București, 2009; A. Marinescu, „Un român «stareț» la Mănăstirea Sfânta Ecaterina de la Muntele Sinai: Ioachim Valahul (1510-1540)", în vol. *Studia Historica et Theologica. Omagiu Prof. Emilian Popescu*, Constantin C. Petolescu (coord.), Ed. Trinitas, Iași, 2003; Dietmar W. Winkler, Klaus Augustin, *Bisericile din Răsărit. O scurtă prezentare*, Ed. Arhiepiscopiei Romano-Catolice de București, București, 2003; Elena Dragomir, Silviu Miloiu, *Istoria Finlandei*, Ed. Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2010.

În limbi străine: Demetrius Kiminas, *The Ecumenical Patriarchate. A History of Its Metropolitanates with Annotated Catalogs*, The Borgo Press, San Bernandino, 2009; Erich Bryner, *Die Ostkirchen vom 18. bis zum 20. Jahrhundert*, Evangelische Verlagsanstalt, Leipzig, 1996; Reinhard Thöle (ed.), *Zugänge zur Orthodoxie*, Verlag Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1998; Wilhelm Kahle, *Die Begegnung des baltischen Protestantismus und der russisch-orthodoxen Kirche*, Brill, Leiden/Köln, 1959; Veikko Purmonen (ed.), *Orthodoxy in Finland: past and present*, Orthodox Clergy Association, Kuopio, ^{2}1984; Urmo Toom, „Orthodox Church in Estonia", în: *The Encyclopedia of Eastern Orthodox Christianity*, John Anthony McGuckin (ed.), Wiley-Blackwell Publishing, Haboken, 2011; Walter D. Ward, *The Mirage of Saracen. Christians and Nomads in the Sinai Peninsula in Late Antiquity*, University of California Press, Oakland, 2015; Irfan Shahîd, *Byzantium and the Arabs in the Fourth Century*, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington D.C., 1984; John Meyendorff, *The Orthodox Church. Its Past and Its Role in the World Today*, St Vladimir's Seminary Press, Crestwood, 1981; Otto F.A. Meinardus, *Christians in Egipt. Orthodox, Catholic and Protestant Communities. Past and Present*, The American Univeristy in Cairo Press, Cairo, 2006; Werner Elert, „Theodor von Pharan und Theodor von Raithou", în: *Theologische Literaturzeitung*, 70/1951; Jean-François Jolivalt, †Stephanos de Tallin et de toute l'Estonie, *La véritable histoire des Orthodoxes d'Estonie*, Éd. L'Harmattan, Paris, 2012; Georgică Grigoriță, *L'Autonomie Ecclésiastique selon la Législation Canonique Actuelle de l'Eglise Orthodoxe et de l'Eglise Catholique. Etude canonique comparative*, Ed. Pontificia Università Gregoriana, Roma, 2011; Kevin Baker, *A History of the Orthodox Church in China, Korea and Japan*, Edwin Mellen Press Ltd, New York, 2006; Ruslan A. Savchuk, „Orthodox Mission in Japan at the Turn of XIX-XX Centuries", în: *Modern European Researches*, 5/2017; https://www.orthodoxjapan.jp/index.html (1 aprilie 2021).

CAPITOLUL XX

MĂRTURISIRILE DE CREDINȚĂ ORTODOXE FAȚĂ DE CONFESIUNILE OCCIDENTALE (SECOLELE XV-XIX)*

XX.1. **Originea și importanța mărturisirilor de credință**

Mărturisirile de credință (în limba greacă: *ομολὸγία της πίστεως*; în limba latină: *confessio fidei*) au apărut încă de la începutul Bisericii, respectiv din epoca apostolică, așa cum se constată în *Sfânta Scriptură*. În acest sens, identificăm o formă de „mărturisire de credință" foarte concisă chiar în Noul Testament, și anume „Tu ești Hristosul, Fiul lui Dumnezeu Celui viu" (*Matei* 16, 16) sau „Da, Doamne. Eu am crezut că Tu ești Hristosul, Fiul lui Dumnezeu, Care a venit în lume" (*Ioan* 11, 27) ș.a. În scrierile Noului Testament întâlnim și formule de mărturisire a credinței creștine mult mai complexe, cum ar fi cea de la *1 Corinteni* 15, 3 ș.u. sau de la *Filipeni* 2, 6-11. După modelul biblic, primii creștini erau obișnuiți să folosească formule mai scurte sau mai lungi de mărturisire a credinței lor, necesare mai ales la catehizarea celor care se pregăteau pentru a primi Taina Sfântului Botez, precum și pentru rostirea lor în cadrul serviciilor liturgice. Pe parcursul primelor trei secole ale Bisericii creștine întâlnim astfel tradiția mărturisirilor de credință sau a simbolurilor baptismale, adică a acelor expuneri concise ale credinței creștine folosite la săvârșirea botezului. O mărturie a acestei tradiții găsim la Ipolit al Romei (170-235).

* Capitol elaborat de Pr. prof. dr. Viorel Ioniță.

Pe lângă rostul lor catehetic, sau de permanentă zidire sufletească prin mărturisirea credinței creștine, mărturisirile sau simbolurile de credință din primele veacuri au avut și un scop apologetic, adică de apărare a credinței celei adevărate în fața diferitelor atacuri împotriva ei sau a pericolului de a o interpreta greșit. Acest rol al mărturisirilor de credință s-a accentuat încă din secolul al II-lea, tocmai prin faptul că ereticii, respectiv cei care predicau o învățătură greșită cu privire la credința creștină, foloseau și ei formule de credință, prin care încercau să răspândească erezia lor în cercuri cât mai largi.

Funcția mărturisirilor de credință din Biserica primară este precizată și mai mult odată cu proclamarea de către Primul Sinod Ecumenic (Niceea, 325) a unei mărturisiri ortodoxe, sau a formulei dogmatice (*horos*), formată din 7 articole, cu privire la credința în Dumnezeu-Tatăl și în Dumnezeu-Fiul, formulare care a înlocuit treptat diferitele simboluri baptismale locale de până atunci și a devenit credința oficială a Bisericii până astăzi. Cele 7 articole de la Niceea au fost ușor reformulate și completate cu altele 5 la al II-lea Sinod Ecumenic (Constantinopol, 381), referitoare la Dumnezeu-Duhul Sfânt, la Biserică, la Botez, la cea de-a Doua Venire a Mântuitorului Iisus Hristos și la viața veșnică. Apare astfel mărturisirea de credință, sau Simbolul niceo-constantinopolitan, care a rămas până astăzi normativ pentru Biserica Ortodoxă, având chiar și o funcție liturgică, prin faptul că este recitat solemn în cadrul Sfintei Liturghii, ca parte integrantă a acesteia. Ultimele cinci Sinoade Ecumenice au confirmat caracterul normativ al mărturisirii de credință de la Niceea și de la Constantinopol și au explicitat unele sau altele dintre expresiile formulate concis în mărturisirea-simbol. Pe parcursul perioadei patristice, adică între secolele IV-VIII, și chiar în perioada postpatristică, respectiv până în secolul al XIV-lea, întâlnim la mai mulți Sfinți Părinți sau scriitori bisericești expuneri mai lungi sau mai scurte cu privire la credința creștină, așa cum sunt catehezele Sf. Chiril al Ierusalimului (313-386) sau expunerea sistematică și foarte detaliată a credinței creștine ce se regăsește în *Dogmatica* Sf. Ioan Damaschin (675-749). Aceste explicitări aveau rostul de a ajuta la o mai bună cunoaștere

sau la aprofundarea credinței creștine, cuprinsă într-o formă concisă în Simbolul niceo-constantinopolitan.

Un nou stil de mărturisire de credință, mult mai elaborat, sau mai precis o mărturisire de credință ortodoxă cu o altă menire decât până în acel moment, a apărut după căderea Constantinopolului sub turci (29 mai 1453), când patriarhul Ghenadie al II-lea Scholarios (1454-1456, aprilie-iunie 1463, 1464-1465), primul patriarh ecumenic după cucerirea capitalei bizantine de către forțele otomane, a scris o expunere a credinței creștine, la solicitarea sultanului Mahomed al II-lea (1444-1446, 1451-1481). Mărturisirea de credință a Patriarhului Ghenadie Scholarios, intitulată *Despre calea mântuirii oamenilor*, scrisă în anul 1456 și compusă din 12 capitole, după numărul Sfinților Apostoli, a fost socotită de unii cercetători drept prima scriere ortodoxă simbolică, respectiv o scriere în care este prezentată credința ortodoxă în raport cu altă credință, în acest caz chiar cu o altă religie, și anume islamul. Din această perspectivă, Mărturisirea lui Ghenadie Scholarios are și o importanță deosebită pentru dialogul interreligios din punct de vedere ortodox. Mărturisirea aceasta a avut însă un caracter personal, chiar dacă a fost scrisă de un patriarh ecumenic, deoarece ea nu a fost aprobată de un sinod ortodox, fie și local, deși acest fapt nu micșorează cu nimic caracterul excepțional al Mărturisirii eruditului patriarh.

Începând din secolul al XVI-lea, după răspândirea reformei lui Martin Luther (1483-1546) și a lui Jean Calvin (1509-1564), mai multe regiuni locuite în majoritate de ortodocși au ajuns să fie conduse de autorități politice protestante – așa cum a fost cazul Transilvaniei –, astfel că ortodocșii din acele părți au fost expuși unei puternice presiuni de a accepta credința protestantă. Totodată, începând din același secol s-a impus în cadrul protestantismului, din nevoi misionare sau de justificare în fața autorităților catolice, stilul mărturisirilor de credință (*Confessio*, *Glaubensbekenntnis*), sau acela al scrierilor de mărturisire (*Bekenntinsschriften*), în care erau expuse elementele de credință specifice unei anumite grupări protestante. În tradiția luterană, o astfel de scriere, rămasă normativă în multe biserici evanghelice luterane până

astăzi, a fost *Confessio Augustana*, compusă de Philipp Melanchth (1497-1560), unul dintre cei mai apropiați colaboratori ai lui Mart Luther, și prezentată, în anul 1530, augustului împărat, fapt pent care a primit acest nume. Deoarece Mărturisirea a fost prezentată și dieta de la Augsburg, ea este cunoscută și cu numele de *Mărturisir de la Augsburg*. Aceasta a fost tradusă în limba greacă, se pare chiar Philipp Melanchthon, și trimisă la Constantinopol Patriarhiei Ecum nice, de unde însă protestanții nu au primit niciun răspuns. Tradiț reformată calvină s-a răspândit încă și mai mult începând din secol al XVI-lea, prin adoptarea, în diferite Biserici Protestante-Reforma a unor mărturisiri cum au fost: *Confessio Helvetica Prior* (1536) și ap *Confessio Helvetica Posterior* (1562), pentru Elveția, la care trebuie adă gat *Catehismul de la Geneva*, scris de Jean Calvin în anul 1541; *Confess Gallicana* (1559), pentru Franța; *Confessio Belgica* (1566), pentru Țăril de Jos; *Confessio Hungarica* (1557-1558), pentru Ungaria și Transilv nia; *Confessio Polonica* (1570), pentru Polonia ș.a.

Alături de apariția unui mare număr de scrieri simbolice confesi nale, dintre care unele au fost amintite mai sus, în aceeași perioadă apărut și scrieri simbolice care au încercat să împace mai multe curen protestante. Printre acestea se numără și *Catehismul de la Heidelb* (1563), care încerca să împace tradiția luterană cu cea calvină, în zo unde aceste tradiții au fost obligate de puterea politică să se unească. aceeași perioadă, practica publicării de lucrări cu caracter apologetic fața propagandei protestante a fost cunoscută chiar și în sânul Biseri Romano-Catolice. În acest sens sunt de menționat lucrările *Catechism minimus* (1556) și *Parvum catechismus* (1558), publicate de Petrus Can sius (1521-1597), renumitul iezuit susținător al Contrareformei. Tradi scrierilor simbolice a avut o influență nefastă în sânul Bisericilor Or doxe, mai întâi prin faptul că astfel de scrieri, fie sub formă de catehism fie sub cea de mărturisiri de credință cu conținut protestant, au fost pub cate printre ortodocși cu scopul de a-i atrage la credința protestantă. A menea exemple se întâlnesc chiar în Transilvania, unde a fost publicat *Catehism luteran*, considerat drept prima carte tipărită în limba româ

la Sibiu, în anul 1544. Totodată, în anul 1642 a fost publicat la Alba Iulia, tot în limba română, un *Catehism calvinesc*, care a fost combătut de Sf. Mitropolit Varlaam al Moldovei (1632-1653), prin lucrarea sa *Răspuns la Catehismul calvinesc*, publicată la Iași în anul 1645.

XX.2. Combaterea influențelor latinizante și a uniatismului

Conciliul unionist de la Florența, care a declarat unirea Bisericii Ortodoxe cu Biserica Romano-Catolică prin declarația din 6 iulie 1439, a adus mari prejudiții Bisericii Ortodoxe, în primul rând prin faptul că latinii considerau încheiată această unire care rămânea doar să fie pusă în practică, în acest scop propaganda prozelitistă catolică utilizând toate mijloacele posibile. În al doilea rând, prin actul de la Florența erau încurajați latinofronii din sânul Bisericii Ortodoxe în convingerile lor că grecii mărturisesc aceeași credință ca și latinii. Termenul de latinofroni (*latinophrones*) s-a răspândit în Răsărit mai ales în contextul Conciliului unionist de la Lyon (1274) și era printre greci un termen de ocară, însemnând „cel care gândește ca latinii". În fața acestor pericole, după dispariția Imperiului Bizantin, Marea Biserică a avut de luptat atât împotriva propagandei prozelitiste catolice, cât și împotriva latinofronilor din interiorul său. Astfel, pentru precizarea diferențelor dintre credința ortodoxă și cea latină, patriarhul ecumenic Simeon I (1466, 1471-1475, 1482-1486) a inițiat elaborarea și aprobarea unei decizii la nivel panortodox, printr-un sinod desfășurat la o dată necunoscută, între septembrie 1483 și august 1484 (Alberto Melloni, p. 221). Caracterul panortodox al acestui sinod a fost asigurat de prezența și semnăturile celor trei patriarhi ai Alexandriei, Antiohiei și Ierusalimului. Prin hotărârile acestui sinod, autointitulat „sfânt și ecumenic", a fost condamnat Conciliul de la Florența, apoi a fost combătut adaosul *Filioque* pe baza teologiei Sf. Grigorie de Nazianz și a Sf. Dionisie Areopagitul. Tot acest sinod a aprobat și modalitatea de primire în Biserica Ortodoxă a catolicilor doar prin Mirungere.

Combaterea propagandei catolice s-a făcut și prin scris. În acest se îl amintim pe teologul Manuel din Corint (cca 1460-1551), fost cond cător al Academiei Patriarhale, care a publicat o lucrare împotriva ad osului Filioque bazată pe diferența dintre purcederea veșnică a Duhul Sfânt din Tatăl și trimiterea Lui în timp prin Fiul. Din aceeași genera de teologi greci a făcut parte și călugărul autodidact Gheorghe Kalyv († după 1527). În polemica sa împotriva latinilor, acest călugăr a sc despre cele șapte Taine și a combătut adaosul Filioque, folosirea azim lor și doctrina potrivit căreia sfințirea darurilor la Euharistie ar avea l în timpul rostirii cuvintelor de instituire a acestei Taine de către Mânt itorul la Cina cea de Taină. Între teologii greci care au apărat credința l în fața ofensivei latine în secolul al XVI-lea s-a numărat și mitropolit Damaschin Studitul de Arta și Naupaktos (cca 1500-1577). Acesta s născut la Tesalonic pe la începutul secolului al XVI-lea, a studiat la Ac demia Patriarhală din Constantinopol și a ajuns mitropolit, făcând se cunoscut mai ales printr-o colecție de predici în care apăra credin ortodoxă și în care făcea referire la învățătura Sf. Grigorie Palama.

Pentru atragerea grecilor în sfera de gândire latină, papa Grig rie al XIII-lea (1572-1585) a înființat la Roma, în anul 1577, un col giu special pentru greci intitulat „Sfântul Atanasie". Pe de altă part Veneția, asupra căreia papalitatea nu avea prea mare autoritate, ocu mai multe teritorii foste bizantine, mai ales în insule, și facilita tin rilor greci de acolo continuarea studiilor fie la Veneția, unde exista comunitate ortodoxă greacă, fie la Padova. Primul tânăr grec care obținut titlul de Doctor al Colegiului „Sfântul Atanasie" a fost Petr Arkoudios (cca 1562-1633), născut în insula Corfu, care s-a conver la catolicism și a activat în sânul Bisericii Latine până la moartea sa. U alt exemplu de tânăr grec trecut la credința catolică a fost Leo Allati (1586-1669), născut în insula Chios, dar dus de un unchi al său încă la vârsta de 9 ani în Italia. Acesta a urmat studii clasice și teologice același Colegiu „Sfântul Atanasie", s-a convertit la catolicism și a lucr mai ales ca bibliotecar la biblioteca Vaticanului. Leo Allatius, care s străduit cu mult succes să procure pentru Vatican documente grec

vechi, s-a luptat în domeniul teologiei pentru a demonstra compatibilitatea dintre tradiția creștină greacă și cea latină. Din pleiada grecilor convertiți la credința catolică face parte și cretanul Ioan Matei Cariofil (1566-1633), care, după ce a urmat studii strălucite, s-a întors în Creta, unde a manifestat o atitudine favorabilă latinilor, fiind nevoit să se întoarcă la Roma. Acesta a atacat scrierile arhiepiscopului Nil Cabasila al Tesalonicului.

Unul dintre cei mai reprezentativi teologi ortodocși din această perioadă a fost Meletie I Pigas, patriarh al Alexandriei (1590-1601), care studiase la Veneția și Padova și care cunoștea foarte bine tradiția latină. Cea mai importantă operă scrisă de acesta s-a intitulat *Stromateos*, fiind o lucrare cu caracter inedit despre ființa Bisericii, în care sunt atinse și temele de dispută cu latinii. A doua lucrare importantă a patriarhului Meletie este formată din patru scrisori referitoare la uniația rutenilor, prin care acesta expunea credința ortodoxă mai ales față de primatul papal. Prin aceste patru scrisori, acesta îl încuraja pe principele Vasile de Ostrog să îi îndemne pe credincioșii ortodocși în a nu renunța la credința lor. În anul 1594, patriarhul Meletie a întocmit o lucrare, pe care nu a terminat-o însă, despre Sfintele Taine, în care aborda diferențele față de latini cu privire la Sfânta Euharistie. De la acest autor a rămas și un catehism intitulat *Învățătura ortodoxă* (*Ορθόδοξος διδασκαλία*), în care sunt, de asemenea, abordate punctele de diferență față de latini, printre acestea numărându-se adaosul Filioque, purgatoriul, primatul papal ș.a. O altă contribuție a patriarhului Meletie Pigas la promovarea culturii teologice ortodoxe în fața propagandei catolice din acel timp a fost aceea de a fi promovat mulți ucenici de-ai săi, printre care s-a numărat și Maxim Peloponnesios sau Studitul (cca 1565-1621), care a publicat o lucrare despre Schisma papistașilor, în care a combătut cele cinci puncte de diferență dintre ortodocși și catolici: primatul papal, infailibilitatea papală, adaosul *Filioque*, azimele și purgatoriul.

Definirea credinței ortodoxe față de latini, la mijlocul secolului al XVIII-lea, s-a manifestat și printr-o hotărâre comună a patriarhilor răsăriteni referitoare la rebotezarea creștinilor de altă tradiție, care

doreau să devină membri ai Bisericii Ortodoxe, dar care nu fuseseră botezați printr-o întreită cufundare, ci numai prin stropire. Această hotărâre se referea atât la catolici și protestanți, cât și la armeni, dar cei care au fost cel mai direct afectați de aceste hotărâri au fost latinii. Patriarhii răsăriteni au fost motivați în luarea acestei decizii de faptul că în anul 1755 papa Benedict al XIV-lea (1740-1758) a publicat o bulă intitulată *Allate sunt*, prin care oficializa ritul uniat și anunța apariția unui *Euhologiu* (*Molitfelnic*) grecesc corectat, prin aceasta punând o bază oficială ritului greco-catolic. Astfel, în anul 1755, pe parcursul celei de-a doua perioade de păstorire a sa, patriarhul ecumenic Chiril al V-lea (1748-1751, 1752-1757) a convocat un sinod, la o dată pe care nu o cunoaștem cu exactitate, la care a fost adoptată o definiție dogmatică (*horos*), prin care era stabilită primirea la credința ortodoxă a celor botezați în afara Bisericii Ortodoxe doar prin rebotezare, preoții și ierarhii care primeau astfel de creștini doar prin Mirungere urmând a fi depuși (A. Melloni, p. 349). Această decizie, care a fost semnată și de patriarhii Matei al Alexandriei (1746-1765), respectiv Partenie al Ierusalimului (1737-1766), nu a fost anulată nici până astăzi. Din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, s-a constatat o scădere a numărului celor care au trecut la uniați.

Patriarhii răsăriteni au definit credința ortodoxă față de doctrina romano-catolică, mai ales cu privire la *Filioque*, la purgatoriu și, în special, față de primatul papal, și prin *Enciclica patriarhilor ortodocși din anul 1848*. Această enciclică a fost adoptată în sinod și semnată de patriarhul ecumenic Antim al VI-lea (1845-1848, 1853-1855, 1871-1873) împreună cu patriarhii Ierotei al II-lea Alexandriei (1847-1858), Metodie al Antiohiei (1823-1850) și Chiril al II-lea Ierusalimului (1845-1872). Epistola enciclică a celor patru patriarhi răsăriteni era adresată tuturor credincioșilor ortodocși, ca răspuns la scrisoarea papei Pius al IX-lea (1846-1878) intitulată *Către Răsăriteni*, prin care acesta căuta o apropiere față de ortodocși. Enciclica patriarhilor ortodocși, care cuprinde 23 de paragrafe, prin care se subliniază că singura Biserică adevărată este Biserica Ortodoxă, afirmă printre altele că între ereziile răspândite

„pentru judecăți pe care Dumnezeu le știe, pe o mare parte a pământului, a fost cândva arianismul, iar astăzi este și Papistășia, dar și aceasta (ca și acela, care a pierit cu totul), deși este în putere acum, nu va birui până în sfârșit, ci va trece și se va doborî, și în cer va răsuna glas mare: Doborâtu-s-a (*Apocalipsa* 12, 10)".

Această enciclică este primul document oficial din epoca modernă emis de către întâistătătorii Patriarhiilor apostolice prin care se ia o atitudine fermă față de anumite învățături catolice greșite din punct de vedere ortodox.

XX.3. **Definirea credinței ortodoxe în raport cu credința luterană**

Teologii protestanți au intrat în contact cu Biserica Ortodoxă încă din secolul al XVI-lea, cu scopul de a-și consolida poziția lor față de Biserica Romano-Catolică, dar și cu intenția de a-i atrage pe ortodocși la credința lor. Astfel, în primăvara anului 1573, profesorii luterani de la Tübingen (Germania) Martin Crusius (1526-1607) și Jakob Andreae (1528-1590) au intrat în corespondență cu patriarhul ecumenic Ieremia al II-lea (1572-1579, 1580-1584, 1587-1595), prin intermediul pastorului ambasadei germane de la Constantinopol Ștefan Gerlach. Intenția luteranilor era ca Biserica lor să fie recunoscută drept Biserică adevărată și, în consecință, să îi atragă pe ortodocși în tabăra lor. Corespondența aceasta a constat dintr-un schimb de mai multe scrisori. Cu scopul de a-l convinge pe patriarh de justețea doctrinei lor, luteranii i-au trimis acestuia *Confesiunea Augustană* în traducere greacă. Din această corespondență s-au impus mai ales trei dintre răspunsurile patriarhului, care au fost numite de specialiști *răspunsuri teologice*.

Primul răspuns teologic al patriarhului Ieremia al II-lea a fost trimis luteranilor în luna mai a anului 1576, prin el acesta recomandând destinatarilor săi să urmeze credința transmisă de la Iisus Hristos prin

Sfinții Apostoli și definită prin deciziile sinoadelor. Cu aceeași ocazie, patriarhul reproșa protestanților că nu respectă Sfânta Tradiție, nu au cele șapte Sfinte Taine și împărtășesc doctrina greșită despre *Filioque*. Având în vedere faptul că luteranii au revenit cu alte argumente, pretinzând că ei mărturisesc adevărata credință, patriarhul le-a adresat acestora *al doilea răspuns teologic*, în luna mai a anului 1579, prin care răspundea punct cu punct la precizările ce se regăseau în *Confesiunea Augustană*, menționând că dacă ei nu acceptă credința cea adevărată, nu se pot apropia de ortodocși. Luteranii s-au considerat și de această dată neînțeleși, astfel că au avansat și alte argumente în favoarea poziției lor. Ca urmare a acestui fapt, în luna iunie a anului 1581, patriarhul Ieremia al II-lea le-a adresat acestora *al treilea răspuns teologic* al său, care a fost de altfel și ultimul. În tonul politicos și frățesc al întregii corespondențe, patriarhul le recomanda destinatarilor săi ca, dacă nu sunt în măsură să accepte credința cea adevărată, să nu îi mai scrie pe teme de credință, ci numai amical. Atitudinea patriarhului Ieremia al II-lea a fost considerată un model pentru dialogul teologic oficial dintre Bisericile Ortodoxe și cele luterane din a doua jumătate a secolului al XX-lea.

O a doua etapă a contactelor teologice dintre ortodocși și luterani a fost marcată de Mărturisirea ortodoxă publicată în secolul al XVII-lea de Mitrofan Kritopoulos, patriarh al Alexandriei între anii 1636-1639. Acesta a făcut studii îndelungate în mai multe țări din Apus, mai ales în mediul protestant, trimis fiind de sprijinitorul său, patriarhul ecumenic Chiril Lucaris. Kritopoulos a scris în anul 1625, la rugămintea teologilor luterani din Helmstedt (Germania), o *Mărturisire de credință* în 23 de capitole. Din dorința de a fi pe placul protestanților, sau cel puțin de a nu-i supăra, Mitrofan a expus învățătura ortodoxă în unele aspecte ale sale de o manieră imprecisă, sau chiar greșită, un exemplu în acest sens fiind reprezentat de Sfintele Taine, pe care acesta le-a împărțit în indispensabile (Botezul, Pocăința și Euharistia) și benevole (Mirungerea, Hirotonia, Nunta și Maslul). De asemenea, în legătură cu pomenirea morților, Mitrofan afirma că

„Biserica lui Hristos a rânduit să fie aduse rugăciuni și cereri pentru cei adormiți, astfel încât, prin aceste rugăciuni ce se înalță la Dumnezeu, ori să se slobozească cu desăvârșire de suferințele ce i-au cuprins, ori să afle o oarecare ușurare și mângâiere în închisoarea în care se află sufletele lor".

Cu privire la chinurile iadului, autorul *Mărturisirii ortodoxe* din anul 1625 socotea că acestea se refereau la un foc al conștiinței și nu la unul corporal sau spiritual. Mărturisirea lui Mitrofan Kritopoulos nu a fost discutată oficial la niciun sinod ortodox, astfel că ea a rămas o scriere particulară, pentru care autorul ei a fost socotit până astăzi, chiar de către unii teologi ortodocși, ca un teolog ortodox protestantizant.

XX.4. **Definirea credinței ortodoxe față de reformați**

XX.4.a. ***Mărturisirea de credință semnată de Chiril Lucaris***

Pe parcursul primei jumătăți a secolului al XVII-lea, reformații, sau calvinii, au încercat prin diferite mijloace să intre în contact cu ortodocșii. În urma acestor contacte, în anul 1629 a fost publicată la Geneva o Mărturisire de credință care a produs multă tulburare în sânul Bisericii Ortodoxe. Această Mărturisire era pusă sub numele lui Chiril Lucaris, care a ocupat în cinci rânduri scaunul de patriarh ecumenic (1620-1623, 1623-1633, 1633-1634, 1634-1635, 1637-1638). Publicată mai întâi în limba latină, această pretinsă Mărturisire ortodoxă reprezintă o broșură de opt pagini, intitulată *Confessio fidei reverendissimi domini Cyrilli patriarchae Constantinopolitani et consensu patriarcharum Alexandrini et Hierosolimitani aliorumque ecclesiarum orientalium antistitum* (*Mărturisirea de credință a preacinstitului Chiril, patriarhul Constantinopolului, scrisă cu consensul patriarhilor de Alexandria și Ierusalim și de alți ierarhi ai Bisericii Răsăritului*). Deși intitulată astfel, trebuie subliniat încă de la început faptul că nu există niciun indiciu

privitor la faptul că vreun alt patriarh răsăritean sau vreun alt ierarh ortodox, în afară de Chiril Lucaris, ar fi fost consultat în legătură cu elaborarea acestei Mărturisiri cu un conținut complet calvinist. Astfel, referința potrivit căreia această Mărturisire ar fi fost scrisă cu consensul patriarhilor de Alexandria și Ierusalim este una mincinoasă.

Prima măsură luată de o instanță ortodoxă împotriva *Mărturisirii* lui Chiril Lucaris a fost sinodul convocat la 24 septembrie 1638 de către patriarhul ecumenic Chiril al II-lea Kontaris (1633, 1635-1636, 1638-1639), urmașul și adversarul patriarhului ucis cu doar trei luni înainte. După cum menționează documentul întocmit atunci, acest sinod a fost convocat de urgență și era format „din patriarhii și mitropoliții care prin dumnezeiască providență se aflau atunci în capitala otomană" – așadar, un sinod endemic –, scopul acestuia fiind „de a anatematiza pe Lucaris și pe toți care urmau relele lui sfaturi" (A. Melloni, p. 231). Alături de patriarhul Chiril Kontaris, documentul emis de sinod a fost semnat de patriarhii Mitrofan Kritopoulos al Alexandriei, respectiv Teofan al Ierusalimului. Acest document, format din 11 paragrafe, a anatematizat în termeni foarte duri atât Mărturisirea publicată la Geneva în anii 1629, respectiv 1633, cât și pe Chiril Lucaris. Spre deosebire de Chiril Lucaris, patriarhul Chiril Kontaris, datorită studiilor sale, a fost foarte apropiat de Biserica Romano-Catolică. În acest sens, la data de 15 decembrie a anului 1648, acesta a semnat o Mărturisire catolică în fața nunțiului papal și a vicarului Patriarhiei Latine de Constantinopol. Cei doi patriarhi cu numele de Chiril au reprezentat cele două extreme, una protestantizantă și cealaltă catolicizantă, care amenințau să abată teologia ortodoxă de la identitatea ei apostolică și patristică.

XX.4.b. *Mărturisirea de credință a mitropolitului Petru Movilă*

Cea de-a doua mărturisire de credință ortodoxă publicată pe parcursul secolului al XVII-lea, după cea a lui Mitrofan Kritopoulos, a fost scrisă de mitropolitul român al Kievului, Petru Movilă (1633-1646), în limba latină, cu titlul *Expositio fidei Ecclesiae Russiae Minoris* (*Expunerea*

redinței Bisericii Rusiei Mici). Menirea acestei Mărturisiri era de a combate propaganda protestantă printre ortodocși, bazată pe publicarea unor false mărturisiri de credință ortodoxă, așa cum a fost aceea atribuită patriarhului Chiril Lucaris. Mărturisirea lui Petru Movilă a fost întocmită după stilul catehismelor catolice și cuprinde 261 de întrebări și răspunsuri, împărțite după cele trei virtuți teologice: Credința (explicarea Crezului niceo-constantinopolitan), Nădejdea (explicarea rugăciunii „Tatăl nostru" și a Fericirilor) și Dragostea (explicarea Decalogului). Cu privire la Sfânta Tradiție, spre exemplu, în această Mărturisire se precizează, la întrebarea numărul 48 – „Ce este Sfânta Tradiție?" – că

> „Sfânta Tradiție sau Sfânta Predanie este învățătura dată de Dumnezeu prin viu grai Bisericii și din care o parte s-a fixat în scris mai târziu. Ca și Sf. Scriptură, Sf. Tradiție cuprinde Descoperirea dumnezeiască trebuitoare mântuirii noastre. Ea este viața Bisericii în Duhul Sfânt, sau permanenta prezență a Duhului Sfânt în viața Bisericii".

Totodată, la întrebarea numărul 49 – „Când a luat naștere Sfânta Tradiție?" –, mărturisirea mitropolitului român subliniază că

> „Sfânta Tradiție a luat naștere înainte de Sfânta Scriptură. În înțelepciunea Sa, Dumnezeu a voit ca adevărurile Descoperirii dumnezeiești să fie date întâi prin viu grai, spre a fi ușor de înțeles și primite. Dacă învățătura dumnezeiască s-ar fi dat de la început în scris, credința nu s-ar fi răspândit cu aceeași ușurință și putere ca prin viu grai, cu care este înzestrat tot omul. Credința se dovedește și se întărește, la cei mai mulți oameni, îndeosebi prin viu grai. Sf. Apostol Pavel spune: «Credința este din auzire, iar auzirea prin cuvântul lui Hristos» (*Romani* 10, 17)".

Această Mărturisire a fost analizată la un sinod local, convocat de mitropolitul Petru Movilă însuși, la Kiev, între 8-18 septembrie 1640, la care au participat delegați ai episcopilor de Lvov, Przemyśl, Mstislav

și Lutsk. Discutând Mărturisirea lui Petru Movilă, participanții nu s-au putut pune de acord în special asupra a două afirmații cuprinse aici, și anume cea referitoare la existența purgatoriului, precum și cea despre momentul când are loc prefacerea Darurilor la Sfânta Liturghie. Pentru lămurirea acestor două puncte de credință, mitropolitul Petru Movilă al Kievului a trimis lucrarea sa Patriarhiei Ecumenice, solicitând patriarhului Partenie I (1639-1644) să dispună discutarea Mărturisirii în cauză la un sinod panortodox. Având în vedere și tulburările produse în sânul Bisericii Ortodoxe de Mărturisirea calvinizantă atribuită lui Chiril Lucaris, patriarhul Partenie I a convocat la Constantinopol, în luna mai a anului 1642, un sinod la care au participat 45 de ierarhi, ieromonahi și demnitari. Aici a fost analizată Mărturisirea lui Chiril Lucaris, în care au fost identificate și combătute 18 puncte eretice, precum și alte puncte problematice, cum ar fi respingerea cinstirii sfinților și a icoanelor sau a autorității sinoadelor. Pe baza acestor constatări, care se pare că au fost făcute mai înainte de Sinodul Permanent al Patriarhiei Ecumenice, Chiril Lucaris „a fost excomunicat din Biserică și supus anatemei, căci ideile sale erau calviniste" (A. Melloni, p. 256). Hotărârile acestui sinod au fost transmise sinodului convocat în toamna aceluiași an la Iași, la care a fost discutată Mărturisirea de credință a lui Petru Movilă.

Sinodul de la Iași, desfășurat între 6 septembrie și 27 octombrie 1642, a fost pregătit de domnitorul Vasile Lupu (1634-1653) împreună cu mitropolitul Varlaam al Moldovei, cu acordul Patriarhiei Ecumenice, care a și trimis o delegație formată din Porfirie, fost mitropolit de Niceea, și din ieromonahul Meletie Sirigul, unul dintre cei mai învățați teologi greci din acel timp, care a și tradus Mărturisirea lui Petru Movilă din limba latină în limba greacă. La sinodul de la Iași au participat și trei delegați ai mitropolitului Petru Movilă, și anume Isaia Trofimovici Kozloski, egumenul Mănăstirii „Sfântul Nicolae", Iosif Cononovici Gorbatki, rectorul Academiei din Kiev, și Ignatie Oxenovici Staruschi, predicator al Catedralei „Sfânta Sofia" din Kiev. Acest sinod a discutat punct cu punct Mărturisirea lui Petru Movilă în versiunea greacă, pe care a aprobat-o în urma înlăturării unor învățături catolice, așa cum era

ea despre acceptarea purgatoriului, precum și afirmația potrivit căreia prefacerea darurilor euharistice ar avea loc în timpul rostirii cuvintelor prin care Mântuitorul a instituit această Sfântă Taină. În forma adoptată de sinodul de la Iași, Mărturisirea de credință a lui Petru Movilă a fost apoi aprobată de Sinodul Permanent al Patriarhiei Ecumenice din data de 11 mai 1643, iar mai apoi și de patriarhii Alexandriei, Antiohiei și Ierusalimului, devenind astfel Mărturisirea ortodoxă a Bisericii Catolice și Apostolice a Răsăritului (Ορθόδοξη ομολογία της καθολικής και αποστολικής ανατολικής εκκλησίας).

XX.4.c. *Mărturisirea de credință a patriarhului Dositei al Ierusalimului*

Disputa în jurul Mărturisirii lui Chiril Lucaris a izbucnit din nou în momentul în care contele Olivier de Nointel, ambasadorul francez la Înalta Poartă între anii 1670-1679, a solicitat o declarație din partea Patriarhiei Ecumenice în legătură cu autenticitatea acestei Mărturisiri. Interesul francezilor era justificat de disputa dintre janseniștii și calvinii din Franța cu privire la termenul *transsubstantiatio* referitor la Euharistie, în legătură cu care calvinii afirmau că în acel punct ei împărtășesc aceeași credință cu ortodocșii, care au condamnat și ei termenul respectiv prin Mărturisirea patriarhului Chiril Lucaris. Partenerii de dialog ai ambasadorului francez în Răsărit au fost patriarhii Dionisie al IV-lea al Constantinopolului (1671-1673, 1676-1679, 1682-1684, 1686-1687, 1693-1694) și Dositei al II-lea al Ierusalimului (1669-1707). Patriarhia Ecumenică a organizat un sinod în luna ianuarie a anului 1672, la care a fost condamnată ca eretică Mărturisirea lui Chiril Lucaris, iar patriarhul Dositei al Ierusalimului a elaborat un răspuns pe baza lucrării lui Meletie Sirigul, intitulată *Combaterea capitolelor și a întrebărilor lui Chiril Lucaris* și scrisă după sinodul de la Iași la solicitarea patriarhului Partenie I și a domnitorului Vasile Lupu.

Pentru a pune capăt pentru totdeauna disputelor legate de Mărturisirea lui Chiril Lucaris, la mijlocul lunii martie a aceluiași an, patriarhul Dositei a convocat un sinod la Ierusalim, care a fost însă deschis

la Betleem. La acest sinod, la care au participat 71 de ierarhi numai din Patriarhia Ierusalimului, a fost adoptată, printre altele, și *Mărturisirea de credință a patriarhului Dositei* intitulată *Pavăza Ortodoxiei*. Mărturisirea lui Dositei expune învățătura Bisericii Ortodoxe despre Sfânta Treime (hotărârea I), Sfânta Scriptură (Hotărârea a II-a), libertatea omului (Hotărârea a VI-a), Biserică (Hotărârile X-XI) și despre Sfintele Taine (Hotărârea a XV-a). Deși ea a fost inclusă între actele sinodului ierusalimitean, totuși textul este redactat numai în numele lui „Dositei, din mila lui Dumnezeu patriarh al Ierusalimului, către toți care întreabă și se interesează de credința și cultul grecilor..." și se încheie cu semnătura sa, dată la Ierusalim, în ziua de 16 martie 1672.

Obiectivul principal al sinodului de la Betleem-Ierusalim a fost un răspuns ferm la adresa calvinilor, că Mărturisirea atribuită lui Chiril Lucaris nu este ortodoxă, precum și că autorul ei nu a fost patriarhul menționat, care a fost în realitate un bun ortodox. Mărturisirea lui Dositei conținea însă unele afirmații care puteau fi interpretate în sens romano-catolic, un exemplu fiind reprezentat de referirile la starea sufletelor după moarte sau de folosirea termenului *transsubstantiatio* (în greacă, *metousiosis*). Aceste afirmații au fost corectate mai târziu de autorul acestei Mărturisiri. În capitolul al 17-lea al Mărturisirii lui Dositei, referitor la prefacerea Darurilor, se foloseau chiar termenii de substanță și accidenți. Termenul de *transsubstantiatio*, de tradiție aristotelică, exprima ideea că în Sfânta Euharistie se schimbă numai substanța (*ousia*) sau natura elementelor (pâinea și vinul) în natura Trupului și a Sângelui lui Hristos, dar acele elemente își păstrează neschimbați accidenții lor (forma solidă sau lichidă, culoarea, gustul etc.).

După publicarea Actelor sinodului de la Ierusalim în anul 1690, Ioan Cariofil (1600-1693), profesor la Academia Patriarhală din Constantinopol, a atacat în scris învățătura despre *transsubstantiatio – metousiosis* din Mărturisirea lui Dositei. Această dispută a fost încheiată în favoarea patriarhului Dositei, în cadrul sinodului ținut la Constantinopol în prima săptămână a Postului Paștilor a anului 1691 (pentru mai multe detalii, a se vedea subcapitolul IV.3.c.).

Forțat să fugă de la Constantinopol, Ioan Cariofil a ajuns la București, primind sprijinul domnitorului Constantin Brâncoveanu, care a intervenit pe lângă patriarhul Dositei pentru a nu-l prigoni pe învățatul grec, care, potrivit lui, ar fi învățat credința cea adevărată. Cu acest prilej, patriarhul Ierusalimului, care a primit chiar și după aceea multe daruri din partea domnitorului român, i-a răspuns acestuia că

> „legile lui Dumnezeu nu s-au dat pe munții Țării Românești, nici de Domnii Țării Românești, ci la Constantinopol, de către împărați și Sinoade, dacă are Cariofil ceva de spus, să mergem laolaltă la Constantinopol și acolo să vorbească" (Dumitru Stăniloae, p. 18).

Cu hotărârile sinodului constantinopolitan din anul 1691 s-au încheiat disputele interortodoxe legate de conținutul Mărturisirii lui Chiril Lucaris. Actele sinodului de la Ierusalim din anul 1672, împreună cu *Mărturisirea lui Petru Movilă* și cu *Pavăza Ortodoxiei* a lui Dositei al Ierusalimului au fost trimise în Apus prin ambasadorul francez Olivier de Nointel, astfel că reformații nu au mai putut afirma că ei mărturisesc aceeași credință ca și ortodocșii.

XX.4.d. ***Mărturisirea de credință a lui Nicolae Milescu Spătarul***

O dovadă a preocupărilor ortodocșilor în legătură cu doctrina catolică despre *transsubstantiatio* este reprezentată de mărturisirea de credință, foarte puțin cunoscută, a lui Nicolae Milescu Spătarul (1636-1708), scrisă în anul 1667, cu titlul *Enchiridion sive Stella Orientalis Occidentali Splendens, id est sensus Ecclesiae Orientalis, scilicet Graecae, de Transsubstantione Corporis Domini aliisque controversiis* (*Manual sau Steaua Orientului strălucind Occidentului, adică atitudinea Bisericii Orientale sau Grecești despre transsubstanțierea Trupului Domnului și alte controverse*). Marele învățat român a scris această lucrare în limbile latină și greacă, la solicitarea ambasadorului Franței în Suedia, Simon Arnauld, marchiz de Pomponne. Lucrarea lui Nicolae Miclescu

a fost publicată în Franța, în anul 1669, în volumul *La perpétuité de la foi de l' Église Catholique touchant l'Eucharistie défendue contre le livre du Sieur Claude, Ministre de Charenton*, editată de Antoine Arnauld și Pierre Nicole, fiind astfel prima lucrare a unui autor român publicată în această țară occidentală. Nicolae Milescu Spătarul, care l-a cunoscut foarte bine pe patriarhul Dositei al Ierusalimului, a respins prin lucrarea sa doctrina romano-catolică despre *transsubstantiatio* și a precizat că, în Sfânta Euharistie, „pâinea și vinul, prin cuvintele Domnului, se prefac substanțial și adevărat". Prin această lucrare, Nicolae Milescu Spătarul, care a studiat la Academia Patriarhiei Ecumenice din Constantinopol și a tradus o mare parte din cărțile Vechiului Testament, incluse în *Biblia de la București*, s-a dovedit a fi fost nu numai un diplomat cunoscut, ci și un bun teolog ortodox al vremii sale.

XX.5. Răspunsul patriarhilor răsăriteni către anglicanii nonjurori

În perioada confruntărilor confesionale din Europa, după apariția diferitelor grupări protestante, Biserica Ortodoxă a fost nevoită să își definească credința sa și față de tradiția anglicană. Contactele dintre teologii ortodocși și anglicani au avut loc încă din secolul al XVI-lea, când patriarhii răsăriteni au trimis reprezentanți ai lor pentru a căuta ajutoare în Anglia, apoi prin faptul că unii tineri greci au fost trimiși de ierarhii lor să studieze în Anglia, așa cum a fost cazul lui Mitrofan Kritopoulos. La începutul secolului al XVIII-lea, anglicanii au intrat în contact cu țarul Petru cel Mare (1682-1725), care a vizitat Anglia, încercând să se unească cu ortodocșii. Foarte interesați de unirea cu ortodocșii au fost membrii unei grupări de anglicani disidenți care se numeau „nonjurori", deoarece nu au dorit să depună jurământul față de William al III-lea, rege al Angliei între anii 1689-1702. Anglicanii nonjurori au adresat în anul 1717 o scrisoare către țarul Petru și către Patriarhia Ecumenică, prin care declarau că renunță la adaosul *Filioque*, că admit cele șapte

Sfinte Taine, precum și sistemul sinodal, promițând să traducă scrieri ale Sfinților Părinți în limba engleză. Aceștia considerau că Patriarhia Ierusalimului ar trebui să dețină primatul de onoare între toate Bisericile și declarau că doresc să intre sub ascultarea acesteia.

Patriarhul ecumenic Ieremia al III-lea (1716-1726, 1732-1733), împreună cu patriarhii Alexandriei, Ierusalimului și Antiohiei, a adresat anglicanilor nonjurori, în anul 1718, *Răspunsul patriarhilor orientali*. Împreună cu răspunsul lor, ortodocșii au trimis și copii ale hotărârilor sinoadelor care au condamnat mărturisirea atribuită lui Chiril Lucaris, precum și Mărturisirile lui Petru Movilă și a patriarhului Dositei, pe care le recomandau destinatarilor spre studiu. Anglicanii nonjurori, care de altfel au acceptat cele mai multe dintre punctele de învățătură ortodoxă, au răspuns că acceptă toate propunerile ortodocșilor cu excepția celor privitoare la *transsubstantiatio* și la cultul sfinților și al icoanelor. În fața acestui refuz, patriarhii Ieremia al III-lea, Atanasie al IV-lea al Antiohiei (1686-1694, 1720-1724) și Hrisant Notaras al Ierusalimului (1707-1731) au trimis anglicanilor nonjurori, în luna septembrie a anului 1723, un răspuns intitulat *Epistola Preasfințiților Patriarhi ai Bisericii Catolice Orientale despre credința ortodoxă*. Această epistolă cuprindea 18 definiții de credință și 3 răspunsuri, prin care era prezentată credința ortodoxă față de doctrina anglicană. Anglicanii au continuat să scrie ortodocșilor, dar nu au mai primit un răspuns la nivelul celor două menționate anterior.

Mărturisirile de credință ortodoxă și răspunsurile oficiale ale patriarhilor răsăriteni față de catolici și protestanți, pe parcursul secolelor XV-XIX, sunt mărturii sau expresii concrete ale luptei de apărare a credinței celei adevărate, atât în fața prozelitismului catolic, cât și în fața celui protestant. În măsura în care au fost aprobate de unul sau mai multe sinoade ortodoxe, aceste scrieri au devenit normative pentru tradiția Bisericii Ortodoxe. Astfel, Mărturisirea mitropolitului Petru Movilă, după ce a fost corectată la un sinod local și apoi adoptată la un sinod panortodox, a fost publicată în Biserica Ortodoxă Română în mai multe ediții, spre îndrumarea clerului și a credincioșilor. În procesul de

apărare a credinței creștin-ortodoxe în fața multelor atacuri prozelitiste din această perioadă, au fost organizate mai multe *sinoade panortodoxe*, care au contribuit atât la adoptarea formulărilor de credință ortodoxă, cât și la consolidarea relațiilor dintre diferitele Biserici Ortodoxe locale.

Bibliografie

În limba română: *Mărturisirea lui Dositei, Patriarhul Ierusalimului (1672), Mărturisirea lui Chiril Lucaris, Patriarhul Constantinopolului (1629), Răspunsul patriarhilor răsăriteni către non-jurați (1723)*, ediție îngrijită, cuvânt înainte și note de Dragoș Dâscă, trad. Vasile Loichiță, Ed. Doxologia, Iași, 2019; Ioan ICĂ, „Mărturisirea de credință a lui Mitrofan Kritopulos. Însemnătatea ei istorică, dogmatică și ecumenistă" (teză de doctorat), în: *MA*, 3-4/1973; Dumitru STĂNILOAE, *Viața și activitatea patriarhului Dosoftei al Ierusalimului și legăturile lui cu Țările Românești*, Institutul de arte grafice și Ed. „Glasul Bucovinei", Cernăuți, 1929; *Mărturisirea de credință a Bisericii Ortodoxe*, trad. Alexandru Elian, Ed. IBMBOR, București, 1981; Teodor M. POPESCU, „Enciclica patriarhilor ortodocși de la 1848. Studiu introductiv, text și traducere", în: *BOR*, 11-12/1935; I. ICĂ, „Importanța dogmatică a Răspunsurilor Patriarhului Ieremia al II-lea", în: *O*, 3/1961; Ioan RĂMUREANU, „Mărturisirea de credință a patriarhului ecumenic Ghenadie al II-lea Scholarios", în: *O*, 4/1984; Milan ȘESAN, „Sinodalitatea ortodoxă în sec. XV-XVII", în: *MA*, 4-6/1965; M. ȘESAN, „Sinodalitatea ortodoxă în sec. XVII-XVIII", în: *MA*, 9-10/1965; Viorel IONIȚĂ, „La aniversarea a 350 de ani de la Sinodul de la Iași", în: *Analele Științifice ale Universității „Al.I. Cuza" din Iași*, s.n., Teologie, vol. I, 1992; Dănuț MANU, „Importanța sinoadelor răsăritene din secolul al XVII-lea pentru unitatea Ortodoxiei" (teză de doctorat), în: *O*, 3-4/1987; †NESTOR VORNICESCU, *Sfântul Ierarh Petru Movilă: Mitropolitul Kievului, al Galiției și a toată Ucraina*, Craiova, 1999; Nina NEGRU, „Mărturisirea de credință a Spătarului Nicolae Milescu", în: *Magazin bibliologic*, 4/2006; Daniel BENGA, „O încercare de «recitire» a dialogului teologic dintre Patriarhul Ieremia al II-lea și luteranii din Tübingen (1573-1581)", în: *Anuarul Facultății de Teologie Ortodoxă București*, 3/2003; Gabriel GÂRDAN, „Dialogul dintre teologia cuvântului și teologia misterului. Corespondența dintre teologii luterani de la Tübingen și Patriarhul Ieremia al II-lea", în: *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Theologia Orthodoxa*, 2/2008.

În limbi străine: Ioannis KARMIRIS, *Τα δογματικά και συμβολικά μνημεία της ορθόδόξου καθολικής Εκκλησίας*, vol. I, Atena, 1960; vol. II, Graz, 1968; Alberto MELLONI (ed.), *Conciliorum Oecumenicorum Generaliumque Decreta*, vol. IV/1: *The Great Councils of the Orthodox Churches. Decisions and Synodika. From Constantinople 861 to Constantinople 1872*, Brepols Publishers, Turnhout, 2016; J. MIHALCESCO, „Les idées calvinistes du patriarche Cyrille Lucaris", în: *Revue d'histoire et de philosophie religieuses*, 6/1931; Tomasz KEMPA, „Kyrillos Loukaris and the Confessional Problems in the Polish-Lithuanian Commonwealth at the turn to the seventeenth Century", în: *Acta Poloniae*

Historica, 104/2011; Ovidiu OLAR, „Dosithée de Jérusalem et le Synode de Jassy (1642)", în: *Analele Putnei*, 10/2014; Vassa KONTOUMA, „Recherches sur Dosithée II de Jérusalem (1669-1707)", în: *Annuaire de l'École pratique des hautes études (EPHE), Section des sciences religieuses*, 124/2017; J.N.W.B. ROBERTSON (ed.), *The Acts and Decrees of the Synod of Ierusalem în 1672*, Ed. Thomas Baker, Londra, 1899; Gerhard PODSKALSKY, *Griechische Theologie in der Zeit der Turkenherrschaft (1453–1821). Die Orthodoxie im Spannungsfeld der nachreformatorischen Konfessionen des Westens*, Verlag C.H. Beck, München, 1988; David HEITH-STADE, „Eastern Orthodox Ecclesiologies in the Era of Confessionalism", în: *Theoforum*, 41/2010; Paul LADOUCEUR, *Modern Orthodox Theology. Behold, I Make All Things New (Rev. 21, 5)*, T&T Clark, Londra/New York/Oxford/New Delhi/Sydney, 2019.

CAPITOLUL XXI

MONAHISMUL ATHONIT ŞI INFLUENŢA SA ÎN BULGARIA, SERBIA ŞI ALBANIA[*]

XXI.1. Preliminarii

Sfârşitul primului mileniu creştin şi începutul celui de-al doilea a găsit monahismul într-o stare înfloritoare, prin grija unor monahi harismatici care s-au ocupat de reorganizarea vieţii mănăstireşti, ceea ce a condus la o reînnoire duhovnicească, mai ales după nesfârşitele lupte iconoclaste. *Sf. Teodor Studitul* (759-826) şi *Sf. Simeon Noul Teolog* (949-1022), doi dintre marii reprezentanţi ai monahismului din ultima parte a primului mileniu creştin, au reuşit să reorganizeze monahismul pe bazele rugăciunii şi studiului teologiei. Aşa cum este cunoscut, în fruntea luptei pentru restabilirea cultului icoanelor s-a aflat Mănăstirea Studion, reorganizată mai întâi de Sf. Teodor Studitul în secolul al IX-lea, când numărul mare de monahi prezenţi aici a fost împărţit în trei gupe, fiecare dintre acestea ocupându-se alternativ cu rugăciunea, munca şi odihna. Mănăstirea Studion era cunoscută nu numai pentru viaţa contemplativă, ci şi pentru studiul riguros al teologiei. În ceea ce îl priveşte pe Sf. Simeon Noul Teolog, acesta a contribuit din plin la promovarea unei mişcări de înnoire duhovnicească a monahismului, aşa cum a fost ea numită de către părintele Dumitru Stăniloae. Această mişcare de înnoire duhovnicească va fi continuată de ucenicul Sfântului Simeon,

[*] Capitol elaborat de Pr. prof. dr. Constantin Pătuleanu.

Nichita Stithatul (†1092), precum și de Nichifor Monahul (†1290), de Teolipt al Filadelfiei (†1324) și desăvârșită în secolele următoare de doi străluciți reprezentanți ai monahismului athonit: Grigorie Sinaitul (†1346) și Grigorie Palama (†1359).

Este evident faptul că monahismul de la începutul mileniului al doilea a fost marcat de personalitatea Sf. Simeon Noul Teolog, sub îndrumarea căruia a cunoscut o traiectorie duhovnicească ascendentă. Viața duhovnicească propusă de Sfântul Simeon se poate caracteriza prin intensificarea rugăciunii și a vieții lăuntrice. În anul 976, după ce a reușit să-și rezolve toate problemele ce țineau de familie, Sfântul Simeon s-a retras la Mănăstirea Studion, unde a început să aprofundeze asceza și rugăciunea. Egumenul Petru l-a încredințat duhovnicului Simeon Evlaviosul, care, după numai un an, l-a lăsat în grija egumenului Antonie de la Mănăstirea „Sfântul Mamas". În anul 980, egumenul Antonie l-a hirotonit pe Simeon întru preot, iar la scurt timp după moartea acestuia, Simeon a fost ales în fruntea mănăstirii, cu acordul patriarhului Nicolae al II-lea Chrysoberges. Atunci a început o nouă perioadă atât pentru dezvoltarea personală a lui Simeon, dar mai ales în privința revigorării vieții contemplative a mănăstirii.

La Constantinopol se poate observa apariția unor ctitorii imperiale care au contribuit și ele la dezvoltarea monahismului la început de mileniu. Acesta a continuat să se dezvolte mai ales în timpul dinastiei comnenilor (1057-1059, 1081-1185), când au fost înființate unele mănăstiri noi, printre acestea numărându-se Mănăstirea de călugări „Mântuitorul cel iubitor de oameni" (*Philanthropos Soter*), Mănăstirea de maici „Maica Domnului cea plină de har" (*Kecharitomene*), precum și Mănăstirea Pantocrator, care era prevăzută și cu un spital. Tot în această perioadă a fost construită o altă mănăstire închinată Maicii Domnului, cu denumirea „Mântuitoarea Lumii"(*Kosmosoteria*). Amintim aici și întemeierea pe insula Patmos a Mănăstirii „Sf. Ioan Teologul". Din nefericire, odată cu începutul cuceririlor selgiucide în Asia Mică, mănăstirile din această arie geografică au început să-și piardă din importanță. Locul lor a fost luat tot mai mult de mănăstirile din Sfântul Munte Athos, care a devenit din acel moment centrul spiritualității monahismului ortodox.

XXI.2. Sfântul Munte Athos

Sfântul Munte Athos, denumit și Grădina Maicii Domnului, este așezat în Peninsula Calcidică, formată din trei brațe: Kassandra, Sithonia și Athos. Sfântul Munte se află în partea de răsărit, față de celelalte două brațe ale peninsulei, având o lungime de 60 de kilometri, o lățime care variază între 8 și 12 kilometri. Înălțimea acestuia este cuprinsă între 510 metri și 2033 metri pe vârful Athon. Brațul Athos, înconjurat de apele învolburate ale Mării Egee, departe de zgomotul cotidian și de orice ispită lumească, a constituit din vremuri străvechi o atracție pentru cei care căutau meditația și rugăciunea. Istoricul Herodot amintește de șase cetăți locuite de greci și mai ales de faptul că gigantul Athos a fost aruncat în adânc în urma luptelor sale cu zeii Olimpului. Tradiția a consemnat faptul că Maica Domnului a vizitat Sfântul Munte însoțită de Sf. Apostol Ioan.

Începutul vieții monahale pe Muntele Sfânt pare legendar. Cu toate acestea, există unele documente care afirmă că primele biserici au fost zidite în timpul Sf. Împărat Constantin cel Mare și al mamei sale, Sfânta Elena, care i-ar fi îndepărtat pe toți locuitorii din Muntele Athos, acesta fiind dat monahilor. Primele documente consemnează faptul că în secolul al VII-lea ar fi sosit aici primii asceți alungați din Egipt și din Orient în urma cuceririlor arabe. În anul 885 apar și primele hrisoave, emise de împăratul Vasile I Macedoneanul, prin care acesta acorda atât libertate monahilor, cât și dreptul acestora de posesiune al întregii peninsule. În urma hrisovului emis de împăratul Leon al VI-lea Filosoful (cel Înțelept) în anul 908, monahii din Muntele Athos nu mai depindeau de mănăstirile din afara Sfântului Munte. Tot atunci a apărut pentru prima dată în documente și titulatura de „Protos" al Sfântului Munte, adică duhovnic și conducător al tuturor monahilor athoniți.

Primul protos cunoscut a fost monahul Andrei. Între anii 961-962, Sf. Atanasie Athonitul a început construirea Mănăstirii Marea Lavră cu ajutorul material al împăratului Nichifor al II-lea Focas (963-969). În anul 963, Marea Lavră a devenit „mănăstire împărătească". La inițiativa împăratului Ioan Tzimiskes (969-976), starețul Mănăstirii Studion din

Constantinopol, Eftimie, a întocmit, între anii 970-971, primul *Tipicon* (*Statut privind organizarea și administrarea Republicii Athonite*) pentru monahii athoniți, prin care s-a statuat rânduiala vieții chinoviale (de obște), alături de cea idioritmică (anahoretică). Acest *Tipicon* se păstrează și astăzi în Mănăstirea Protaton, aflată în capitala Sfântului Munte, Kareia, el constituind baza atât pentru următoarele tipicoane, cât și pentru dezvoltarea ulterioară a vieții mănăstirești din Muntele Athos.

Între anii 1045 și 1046 a apărut cel de-al doilea *Tipicon* al Sfântului Munte, în timpul împăratului Constantin Monomahul, prin care se stabilea ca acesta să fie condus de către o *Epistasie* alcătuită din monahi. Tot acum au apărut și primele mănăstiri mari întărite prin hrisoave și s-a interzis intrarea femeilor în Muntele Athos, care, începând din acel moment, a fost numit „Sfântul Munte". Monahii athoniți s-au implicat activ în viața bisericească a Răsăritului, având un rol esențial în apărarea și întărirea credinței ortodoxe în Balcani, mai ales după încreștinarea slavilor și a bulgarilor din secolele VII-VIII, precum și în fața tendințelor prozelitiste ale Bisericii Apusene, care încerca să își sporească influența în Răsărit. Începând din secolele X-XI, în Muntele Athos au început să sosească monahi din Iviria, Italia, Bulgaria și Rusia, ceea ce a conferit acestuia o notă de ecumenicitate. Mai târziu, Sfântul Munte s-a transformat într-un puternic centru de apărarea a dreptei credințe. În acest sens, după sinodul unionist de la Lyon (1274), o serie de monahi athoniți din mănăstirile Iviron, Vatoped și Zografu și-au pierdut viața, în urma protestelor antiunioniste. În veacul al XIV-lea, Muntele Sfânt a cunoscut o perioadă de înnoire duhovnicească, prin opera Sf. Grigorie Sinaitul (1255-1346) și a Sf. Grigorie Palama (1296-1359). În urma invaziei otomane, în anul 1424, Sfântul Munte a trecut sub autoritatea sultanului.

Sfântul Munte a jucat un rol important în Revoluția greacă din 1821, când Sfânta Chinotită a îngăduit femeilor și copiilor să se adăpostească aici, din fața furiei turcești. În anul 1830, în Duminica Sfântului Toma, armatele turcești s-au retras din Sfântul Munte, iar în anul 1913, acesta a intrat în componența statului grec, fără însă a-și pierde autonomia. În anul 1963, s-au sărbătorit 1000 de ani de la înființarea Mănăstirii Marea Lavră,

tot atunci fiind stabilit ca toate mănăstirile să treacă la viața chinovială. Începând cu anul 1970, viața mănăstirească din Sfântul Munte cunoaște o profundă înnoire prin venirea aici a unor profesori de teologie din Grecia, urmați de studenții lor. Până în anul 1992, toate mănăstirile au trecut de la viața idioritmică la cea chinovială. Pe lângă cele 20 de mănăstiri, în Sfântul Munte se află 12 schituri, precum și o mulțime de chilii. Totodată, potrivit recensământului din anul 2011, aici viețuiesc peste 1.830 de monahi.

Capitala Sfântului Munte Athos este *Kareia* (*Karyes*), situată în partea centrală a peninsulei, aici aflându-se întreaga structură administrativă a Athosului. Organismul central de conducere al Sfântului Munte este *Sfânta Chinotită*, alcătuită din 20 de monahi, câte unul din fiecare dintre cele 20 de mănăstiri. Organul executiv al Chinotitei este *Sfânta Epistasie*, formată din 4 membri ai Chinotitei, în frunte cu Protosul, care la început era ales pe viață, dar care, din secolul al XIV-lea, este ales în fiecare an de către adunarea celor 20 de stareți ai mănăstirilor. Tot aici se află și sediul guvernatorului civil, numit de Ministerul elen al Afacerilor Externe, acesta fiind responsabil cu ordinea și disciplina publică, precum și sediul poliției și al poștei, dar și un spital.

Mănăstirea Protaton

În apropierea Sediului Chinonitei se află Mănăstirirea Protaton, una dintre cele mai importante mănăstiri din Sfântul Munte, construită de Sf. Constantin cel Mare și închinată Adormirii Maicii Domnului. Pictura datează din secolul al XIV-lea și a fost realizată de pictorul Manuel Panselinos. În altar se păstrează icoana făcătoare de minuni a Maicii Domnului numită *Axion Estin*. Turnul de la Protaton adăpostește o bogată bibliotecă.

Marea Lavră

Marea Lavră a fost înființată în anul 963 de Sf. Atanasie Athonitul, cu sprijinul împăraților Nichifor Focas și Ioan Tzimiskes. Cel de-al doilea

Tipicon al Sfântului Munte confirmă poziția privilegiată a Marii Lavre și o așază pe primul loc în ordinea ierarhică. Printre renumiții asceți ai acestei mănăstiri se numără și Sf. Grigorie Palama. În secolele XIV-XV, mănăstirea a trecut prin grele încercări, din cauza cuceririi otomane. În secolul al XVI-lea, numărul monahilor devenise atât de mic, încât Marea Lavră nu a mai reușit să funcționeze după regula chinovială, transformându-se în mănăstire cu viață idioritmică. Voievodul Neagoe Basarab a ajutat sfânta mănăstire prin diferite lucrări de întreținere, acoperind biserica cu plumb. În anul 1535, biserica a fost pictată de pictorul Teofan Cretanul. La început, hramul mănăstirii a fost Buna Vestire, dar în anul 1425, la porunca Maicii Domnului, a fost schimbat cu hramul „Sfântul Atanasie", ctitorul Marii Lavre. Mănăstirea adăpostește mai multe icoane făcătoare de minuni: Icoana Maicii Domnului *Oikonomissa*, Icoana Maicii Domnului *Koukouzalissa*, Icoana Maicii Domnului *Eleovrytissa*. Biblioteca mănăstirii este extrem de valoroasă datorită mulțimii documentelor și a hrisoavelor păstrate aici, printre acestea numărându-se 2.800 de manuscrise, dintre care 500 pe pergament.

Mănăstirea Vatoped

Tradiția spune că întemeierea acestei mănăstiri este legată de numele împăratului Constantin cel Mare. În documente, mănăstirea apare abia în anul 985, căci în primul *Tipicon* al Sfântului Munte aceasta nu apare. În următorul *Tipicon*, mănăstirea este menționată pe locul al doilea, loc pe care îl deține până astăzi. Sf. Grigorie Palama a fost tuns în monahism în Mănăstirea Vatoped și a viețuit aici timp de 3 ani, după care s-a mutat în Marea Lavră. Această mănăstire deține mai multe icoane renumite ale Maicii Domnului; Icoana Maicii Domnului *Eleovrytissa* (Izvorâtoarea de untdelemn), *Pirovolitissa* (Împușcata), Maica Domnului *Odighitria* (Îndrumătoarea), Maica Domnului *Paramythia* (Mângâietoarea), Maica Domnului *Vimatarissa* (Altarița), precum și un fragment din Lemnul Sfinte Cruci. Tot aici se află și capul Sf. Ioan Gură de Aur. Biblioteca mănăstirii deține peste 2.050 de manuscrise, dintre care o treime

pe pergament, precum și foarte multe documente. Lângă mănăstire a fost construită, în anul 1748, *Academia Teologică Athoniada*, astăzi în ruină. Primul ei director a fost Evghenios Vulgaris, iar printre profesori și ucenici ai școlii s-au aflat Neofit Kavsocalivitul, Atanasie din Paros și Cosma Etolianul.

Mănăstirea Iviron

Mănăstirea Iviron a fost întemeiată între anii 980-985, de doi monahi din Iviria (Georgia), Ioan Varasvatze și fiul său Eftimie. Aceasta este construită pe locul unde cu 2000 de ani în urmă a poposit Maica Domnului, când a vizitat Muntele Athos. În *Tipiconul* lui Constantin Monomahul, mănăstirea este menționată pe locul al treilea în ierarhia mănăstirilor athonite. La intrarea în așezământul monahal se află Paraclisul „Maicii Domnului «Portărița»", care adăpostește Icoana făcătoare de minuni Maica Domnului «Portărița». Biserica principală (*Katholikonul*) a mănăstirii este închinată Adormirii Maicii Domnului. În incintă există încă o biserică închinată Sf. Ioan Botezătorul și alte 12 paraclise. Biblioteca mănăstirii cuprinde 2.000 de manuscrise și 15 pergamente liturgice.

Mănăstirea Hilandar

Mănăstirea Hilandar a fost întemeiată de regele Ștefan Nemania și de fiul său cel mic, Rastko. Acesta s-a retras din lume la Muntele Athos, unde a devenit monah cu numele de Sava. În cele din urmă, și regele Ștefan s-a călugărit sub numele de Simeon, ambii închinoviindu-se la Mănăstirea Vatoped. În urma intervenției urmașului și fiului lui Ștefan la tron, Ștefan al II-lea Nemanjić (1197-1228), Mănăstirea Vatoped le-a dăruit celor doi Mănăstirea Hilandar, privilegiu întărit de hrisovul împăratului Alexios al III-lea din anul 1198, care precizează că mănăstirea „este dar veșnic al sârbilor". Cei doi monahi au refăcut așezământul, fiind astfel considerați ctitorii Mănăstirii Hilandar, care ocupă locul al patrulea în ierarhia mănăstirilor din Athos. Aici sunt adăpostite Icoana

Maicii Domnului *Trihirusa* (Cea cu trei mâini). Biblioteca mănăstirii deține 990 de manuscrise, dintre care 809 în slavonă, precum și 165 de hrisoave bizantine.

Mănăstirea Dionisiu

Mănăstirea Dionisiu a fost întemeiată între anii 1370 și 1374 de Cuviosul Dionisie din Karissos, cu sprijinul împăratului Alexios al III-lea Anghelos și a fost închinată Nașterii Sf. Ioan Botezătorul. Așezământul păstrează mâna dreaptă a Sf. Ioan Botezătorul. În anul 1389, mănăstirea a fost recunoscută ca „mănăstire patriarhală" de către patriarhul ecumenic Antonie al IV-lea. În anul 1574, ea a cumpărat drepturile Mănăstirii Xiropotamu, astfel că de atunci aceasta este a cincea în ierarhia mănăstirilor athonite. Aici se află Chivotul Sfântului Nifon, dăruit de domnitorul Neagoe Basarab mănăstirii. Dintre icoane, ce se regăsesc aici, amintim Icoana Maicii Domnului „Dulcea Sărutare".

Mănăstirea Cutlumuș

Mănăstirea Cutlumuș se află în apropiere de Kareia, capitala Sfântului Munte. Tradiția spune că aceasta este ctitoria împăratului Alexios I Comnenul (1081-1118). Printre ctitorii mănăstirii se numără și domnitorii Țării Românești Alexandru Basarab și Ioan Vladislav, care au sprijinit consistent mănăstirea. În anul 1372, starețul Hariton a fost numit mitropolit al Țării Românești, urmaș al său rămânând monahul român Melchisedec. Din anul 1574, mănăstirea deține locul al șaselea în ierarhia mănăstirilor athonite. În această așezământ se află Icoana Maicii Domnului „Ocrotitoare nebiruită".

Mănăstirea Pantocrator

Această mănăstire, cu hramul „Schimbarea la Față" și aflată pe locul al șaptea în ordine ierarhică, a fost ctitorită de frații Alexios și Ioan

Strategopoulos în secolul al XIV-lea, fiind sfințită de patriarhul ecumenic Calist I (1350-1353, 1355-1363) cu puțin timp înainte de a muri. Așezământul a fost recunoscut drept mănăstire patriarhală, iar mai apoi împărătească. Domnitorul Neagoe Basarab a făcut danii generoase acestei mănăstiri. În anul 1992, ea a devenit ultima mănăstire din Muntele Athos care a trecut la viața chinovială. Aici se află Icoana Schimbării la Față și Icoana Maicii Domnului *Gherontissa* (Stareța). Biblioteca mănăstirii cuprinde 350 de manuscrise. De această mănăstire aparține și Schitul Sfântului Proroc Ilie, unde se află și chilia în care s-a nevoit Sf. Paisie Velicicovschi.

Mănăstirea Xiropotamu

Mănăstirea Xiropotamu este închinată Sfinților 40 de Mucenici din Sevastia. Tradiția atribuie întemeierea ei împărătesei Pulcheria (cca 398-453) și mai apoi împăraților Roman I Lecapenul (919-944) și Constantin al VII-lea Porfirogenetul (913-959). Izvoarele însă vorbesc de întemeierea mănăstirii spre sfârșitul secolului al X-lea. Mănăstirea deține locul al optulea în ierarhia mănăstirilor. Aici se află cel mai mare fragment din Lemnul Sfintei Crucii. În bibliotecă se păstrează 409 manuscrise, dintre care 20 pe pergament.

Mănăstirea Zografu

Mănăstirea Zografu a fost întemeiată în timpul împăratul Leon al VI-lea cel Înțelept (886-912) de către trei frații Moise, Aaron și Ioan din Lihnida (astăzi Ohrida) și este închinată Sfântului Gheorghe. În *Tipiconul* lui Ioan Tzimiskes din anul 970 este menționat numele lui Gheorghe Zugravul. În secolul al XIII-lea, mănăstirea era locuită de bulgari. Domnitorii români au ajutat acest așezământ, printre aceștia remarcându-se Sf. Ștefan cel Mare. În biserica mănăstirii se află Icoana nefăcută de mână a Sfântului Gheorghe, Icoana Maicii Domnului „Ascultătoarea" și Icoana Maicii Domnului „Acatist" sau „Prevestitoarea". Biblioteca de aici adăpostește 162 de manuscrise grecești și 388 slavone.

Mănăstirea Dohiariu

Mănăstirea Dohiariu a fost întemeiată în aceeași perioadă cu mănăstirile Vatoped și Marea Lavră, de către Cuviosul Eftimie, care s-a nevoit împreună cu Sf. Atanasie Athonitul și care îndeplinea slujba de *dohiar* (iconom). Cea mai cunoscută icoană din mănăstire este Icoana Maicii Domnului „Grabnic-Ascultătoarea". Biblioteca așezământului păstrează 395 de manuscrise, dintre care 60 pe pergament.

Mănăstirea Karakalu

Mănăstirea Karakalu este închinată Sf. Apostoli Petru și Pavel. Nu se cunosc foarte multe lucruri despre întemeierea ei. Aceasta apare menționată într-un document al Protosului din anul 1018, ceea ce ne arată că la acea dată mănăstirea funcționa. În reconstrucția bisericii din anul 1548 s-au implicat domnitorii Moldovei Petru Rareș (1527-1538, 1541-1546) și Alexandru Lăpușneanu (1552-1561, 1564-1568). Biblioteca deține 279 de manuscrise, dintre care 47 pe pergament.

Mănăstirea Filoteu

Mănăstirea Filoteu este și ea una dintre cele mai vechi mănăstiri athonite, având hramul Buna Vestire. Pe baza unui document al Marii Lavre din care aflăm și numele ctitorilor – călugării Filotei, Arsenie și Dionisie –, această mănăstire este atestată în jurul anului 992. Reconstruirea bisericii așezământului a fost realizată cu sprijinul domnitorilor Țării Românești Grigorie al II-lea Ghica și Constantin Mavrocordat în anul 1746. În mănăstire se păstrează Icoana Maicii Domnului „Dulcea Sărutare" și Mâna dreaptă a Sf. Ioan Gură de Aur. Biblioteca mănăstirii deține 370 de manuscrise și 47 de pergamente.

Mănăstirea Simonos Petras

Mănăstirea Simonos Petras a fost construită pe o stâncă, la 300 de metri deasupra nivelului mării, uimind prin arhitectura sa specială

Întemeierea mănăstirii este datată la anul 1364, când pustnicul Simeon, care se nevoia într-o peșteră din apropiere, a văzut o stea, în noaptea de Crăciun, coborând deasupra stâncii unde locuia, fapt pentru care mănăstirea s-a numit și Noul Betleem. Ocrotitoarea așezământului este Sf. Maria Magdalena. Un aport important la construirea mănăstirii l-a avut domnitorul sârb Ioan Uglieša, care, în anul 1368, a înzestrat mănăstirea cu daruri și metocuri, dar și Mihai Viteazul, care, de asemenea, a făcut danii importante acesteia. În anul 1762, a venit în mănăstire Sf. Paisie Velicicovschi cu obștea sa, dar din pricina multelor datorii acumulate de așezământ, acesta nu a rămas aici.

Mănăstirea „Sfântul Pavel"

Mănăstirea „Sfântul Pavel" a fost întemeiată de un oarecare Pavel, pe care unii îl asimilează Sf. Pavel Xiropotamiteanul. În documente, mănăstirea apare pentru prima data în anul 1071. În anul 1365, aceasta este oferită de către Mănstirea Xiropotamu monahilor sârbi Gherasim Radonia și Antonie Pagari, care au refăcut-o, aceasta rămânând sârbească până în secolul al XX-lea. Donații importante au fost făcute mănăstirii de domnitorii români Ștefan cel Mare, Neagoe Basarab și Constantin Brâncoveanu. În mănăstire se păstrează Icoana Maicii Domnului „Izvorâtoarea de Mir" și Icoana Sf. Pavel Xiropotamiteanul.

Mănăstirea Stavronichita

Mănăstirea Stavronichita este menționată pentru prima dată în hrisovul din 1012 ce se păstrează în Arhiva Marii Lavre, în care apare semnătura monahului Nichifor Stavronichiotul. Tradiția vorbește și despre un oarecare ofițer al împăratului Ioan Tzimiskes cu nume asemănător sau de monahii Stavros și Nichita ca posibili ctitori. Denumirea datează din anii 1018-1019. Așadar, mănăstirea a fost întemeiată în a doua jumătate a secolului al XI-lea, odată cu Marea Lavră, Iviron sau Vatoped. În mănăstire se află Icoana Mântuitorului și a Maicii Domnului pictate de Teofan Cretanul, precum și Icoana Sfântului Nicolae, făcătoare de

minuni. Biblioteca cuprinde 169 de codice, dintre care 58 pe pergament. Domnitorii Matei Basarab, Șerban Cantacuzino și Nicolae Mavrocordat se află printre binefăcătorii mănăstirii.

Mănăstirea Xenofont

Mănăstirea Xenofont a fost întemeiată de cuviosul Xenofont în anul 998, conform unui document din această perioadă în care apare semnătura acestuia. Noua biserică, zidită în anul 1817, este cea mai mare din Sfântul Munte. Biblioteca mănăstirii cuprinde 400 de manuscrise și câteva mii de cărți. Relațiile românești cu această mănăstirea au început în vremea boierilor Craiovești.

Mănăstirea Grigoriu

Mănăstirea Grigoriu este menționată într-un manuscris din anul 1310. În al treilea *Tipicon* al Sfântului Munte (1394), mănăstirea deținea locul al douăzeci și doilea din cele 25 de mănăstiri existente atunci, iar din 1574, deține locul al șaptesprezecelea. În anul 1500, aceasta a fost rectitorită de domnitorul Ștefan cel Mare. Între odoarele de preț păstrate aici amintim: o parte din Lemnul Sfintei Cruci, precum și moaștele unor sfinți (capul Sf. Grigorie de Nazianz și cel al Sf. Dionisie Areopagitul, precum și moaștele Sf. Anastasia Romana, cinstită în mod deosebit de monahi). Biblioteca, deși a suferit mari pierderi de-a lungul timpului, mai păstrează încă 297 de manuscrise, dintre care 11 pe pergament.

Mănăstirea Esfigmenu

Mănăstirea Esfigmenu își are începuturile în secolul al X-lea, potrivit mărturiilor documentare *Epistola Sfântului Pavel de la Xiropotamu* (1016) și *Testamentul monahului Dimitrie* (1030). În *Tipiconul* lui Constantin Monomahul din anul 1045, mănăstirea deținea locul al cincilea în ierarhia mănăstirilor athonite. De notat este faptul că aici au

viețuit personalități importante, precum patriarhul ecumenic Atanasie I (1289-1293, 1303-1309) și Sf. Grigorie Palama. În anul 1533, mănăstirea a fost incendiată de turci, fiind refăcută cu ajutorul Țărilor Române și al Rusiei. În biblioteca așezământului se păstrează 400 de manuscrise, dintre care 75 pe pergament. În anul 1803, egumenul Teodorit a călătorit în Moldova și i-a propus mitropolitului Veniamin Costachi să preia mănăstirea în schimbul refacerii ei, însă, din motive necunoscute, ierarhul moldovean a refuzat cererea, ratând astfel șansa ca România să dețină o mănăstire în Sfântul Munte.

Mănăstirea „Sfântul Pantelimon"

Mănăstirea „Sfântul Pantelimon" (Rusikon) a fost ctitorită în veacul al XII-lea, fiind cedată în anul 1143 monahilor sârbi. În secolul al XVI-lea, aceasta a fost închisă din pricina problemelor economice. Ea a fost refăcută la sfârșitul veacului al XVIII-lea, mai ales prin daniile domnitorilor proveniți din familia Callimachi, astfel încât pe la anul 1806 mănăstirea s-a numit „Chinovia Callimachilor". Primul egumen rus a fost arhimandritul Macarie, ales în anul 1875. Patriarhia Ecumenică a recunoscut supremația rușilor și a numit mănăstirea „Chinovia rusească a Sfântului Pantelimon". În mănăstire se păstrează capul Sfântului Pantelimon, precum și capul Sf. Siluan Athonitul. Aceasta deține o bogată bibliotecă, unde se află 1.300 de manuscrise, dintre care 110 pe pergament, iar 600 sunt în limba slavonă.

Mănăstirea Konstamonitu

Mănăstirea Konstamonitu a fost ctitorită, conform documentelor, în secolul al XI-lea și este ultima în ordine ierarhică. În anul 1097, egumenul ei era Hariton, rudă a împăratului Alexios I Comnenul. În mănăstire se păstrează un fragment din Lemnul Sfintei Cruci și mâna dreaptă a Sf. Arhidiacon Ștefan, precum și Icoana Maicii Domnului *Odighitria*, Icoana Maica Domnului *Antifonitria* (Împotrivă glăsuitoarea) și Icoana Sfântului Ștefan.

XXI.3. **Monahismul la bulgari**

Încă de la încreștinarea bulgarilor în anul 864, pe coasta Mării Negre au luat ființă unele centre monahale, după cum arată cercetările arheologice de la Mănăstirea „Sfânta Maria" din satul Ravna, lângă Varna. Aici au fost descoperite o serie de inscripții în zidăria mănăstirii, precum și ruinele unui *scriptorium*, ceea ce dovedește că mănăstirea fusese un centru spiritual deosebit. Alte centre monahale au fost în orașele capitală *Pliska* și *Preslav*. Pe baza unor obiecte descoperite, se poate stabili existența mănăstirilor *Tuzlalaka* și *Patlejna* (Sfântul Pantelimon). Din păcate, pentru veacurile al IX-lea și al X-lea pot fi identificate doar foarte puțin nume de monahi, astfel încât se cunosc puține lucruri despre viața bisericească și spirituală a primei generații de călugări bulgari.

Ohrida reprezintă un loc privilegiat prin prezența și activitatea lui Clement și Naum, ucenici ai Sfinților Chiril și Metodie, apostolii slavilor, care au înființat aici o renumită școală literară. Amintim aici și pe episcopul Constantin de Preslav sau pe călugărul Chrabăr. Lor li se datorează apariția multor texte liturgice, predici și scrieri ascetice, precum și traducerea unor texte cu caracter filosofic și teologic-exegetic. În perioada bizantină, generalul Grigorie Pakurianos, de origine armeano-georgiană, a ctitorit în Munții Rodopi, lângă Bachkovo, Mănăstirea *Petritzos*, căreia i-a dat și un *Tipicon* al unei mănăstiri din Constantinopol (1083). În anul 1401, aici a fost exilat patriarhul Eftimie. Mănăstirea a fost distrusă de otomani, dar a fost refăcută în anul 1604.

Un rol special în ceea ce privește spiritualitatea bulgară l-a avut mănăstirea înființată de monahul *Ioan de Rila* (†18 august 946) care îi poartă numele. Acesta s-a născut în anul 876 în localitatea Skrino. La vârsta de 25 și-a vândut averea, a împărțit-o săracilor și a îmbrățișat viața monahală. Cunoscut pentru asceza s-a aspră în Munții Rila, curând a adunat în jurul său mai mulți călugări, pentru care a înființat mănăstirea care îi poartă numele. Pentru nevoințele sale și pentru viața sa sfântă, el a fost canonizat la scurt timp după trecerea la Domnul, probabil în a doua jumătate a secolului al X-lea. Sfintele sale moaște au trecut pe rând pe la Sofia, prin Ungaria și apoi la Târnovo, pentru ca în anul 1469 să

le readuse la ctitoria sa. Mănăstirea are o tradiție istorică de mai bine de un mileniu și a fost de-a lungul secolelor un stindard al spiritualității bulgare și păstrătoare a tradițiilor și a conștiinței naționale în timpul ocupației turcești și în fața presiunii otomane de deznaționalizare, precum și în obținerea independenței statale. Biserica mare a fost construită în anul 1837, dimpreună cu întregul complex. Aici a funcționat în veacul al XIX-lea prima școală bulgară modernă și prima tipografie. Turnul construit în veacul al XIV-lea are întipărită stema Moldovei, iar pe iconostas se păstrează atât stema Țării Românești, cât și cea a Moldovei. De asemenea, în muzeul mănăstirii se află un epitaf dăruit de Bogdan Vodă, fiul lui Ștefan cel Mare, și un *Tetraevangheliar* (manuscris) realizat la Suceava în anul 1529, ceea ce denotă sprijinul oferit de români acestei mănăstiri. De menționat este și faptul că mâna dreaptă a Sfântului Ioan a fost dăruită unei mănăstiri din Rusia cu numele Rila, iar în drum spre Rusia, sfintele moaște au trecut prin București și Moldova.

Tot în această perioadă începe și istoria Mănăstirii bulgare Zografu de la Muntele Athos, amintite anterior. În timpul Imperiului Asăneștilor (Ioniță Caloian și Ioan Asan al II-lea), monahismul bulgar a cunoscut o nouă perioadă de înflorire. Astfel, în orașul Târnovo, noua capitală a imperiului, au luat ființă noi centre monastice. Amintim aici două mănăstiri construite de călugării ishihaști Teodosie și Eftimie de Târnovo, ucenici ai Sf. Grigorie Sinaitul, și anume: „Sfânta Maria", în centrul de la Kalifarevo, și „Sfânta Treime", la marginea orașului Târnovo. Un centru spiritual de excepție l-a format complexul monastic isihast organizat de Sf. Grigorie Sinaitul în Munții Ștranța, la Paroria (Stara Planina). Totodată, trebuie menționate și mănăstirile din jurul orașelor Ruse și Cerven, precum și faptul că imediat după cucerirea otomană astfel de centre monastice s-au dezvoltat în munții din jurul orașului Sofia.

XXI.4. Monahismul la sârbi

Până în veacul al XII-lea, nu avem multe date despre viața monahală în Serbia. Din *Viața Sfântului Ștefan (Simeon) Nemania*, scrisă de

fiul său, Sfântul Sava, știm că acesta a construit două mănăstiri, una în *Toplița*, închinată Maicii Domnului, și cealaltă în *Rasca* (Djurdjevi Stupovi), închinată Sfântului Gheorghe. Regele Ștefan s-a retras de la conducerea Serbiei și s-a călugărit în anul 1197 sub numele de Simeon, la Mănăstirea Studenița, întemeiată de el încă din anul 1180, unde pe la 1208 au fost aduse și sfintele sale moaște de către fiul său Sava. La scurt timp după intrarea în monahism, Simeon s-a îndreptat spre Mănăstirea Vatoped din Sfântul Munte, unde fiul său, Rastko, fusese călugărit de la vârsta de 17 ani sub numele de Sava. Ei au solicitat Mănăstirii Vatoped să le fie încredințată Biserica Hilandar. Au urmat ample restaurări, în urma cărora împăratul Alexios al III-lea Anghelos a emis hrisovul de întemeiere a Mănăstirii Hilandar, care a devenit astfel mănăstirea națională a sârbilor. Datorită bogatei sale biblioteci și școlii de traducere și copiere de texte, mănăstirea a devenit un centru important de spiritualitate. Prin viața sa contemplativă, precum și prin contribuția la dezvoltarea dreptului bisericesc și a vieții liturgice, Sfântul Sava va participa, la rândul său, la înflorirea monahismului și a spiritualități, nu numai în Sfântul Munte, ci și în Serbia, mai ales după numirea sa ca arhiepiscop al Serbiei.

Între centrele monahale sârbești din această perioadă trebuie menționată și mănăstirea construită de primul rege încoronat al Serbiei, Ștefan al II-lea Nemanjić, în localitatea Žiča, în jurul anului 1219, care, sub țarul Ștefan Dušan (1331-1355), a devenit centrul Patriarhiei Sârbe (1346).

Regele Ștefan Vladislav (1233-1244) a pus bazele unei noi mănăstiri, în localitatea Mileșevo, nu departe de Mănăstirea Studenița, chiar în anul urcării sale pe tron. Mai târziu, aici a fost aduse moaștele Sfântului Sava. Mănăstirea Gracianița a fost construită de regele Ștefan Uroš al II-lea Milutin (1282-1321) în apropiere de localitatea Priștina. Regele Uroš al III-lea Dečanski a început în anul 1327 construirea Mănăstirii Deciani, finalizată de țarul Ștefan Dušan pe la anul 1335. Văduva despotului Lazăr, mort în războiul cu turcii la Kosovo Polje, a construit între anii 1390-1393 Mănăstirea Liubostinia, în apropiere de localitatea Žiča. Amintim și alte câteva mănăstiri construite în veacul al XIV-lea

Mănăstirea „Sfântului Marcu" în Skopje; Mănăstirea Ravanița construită de principelui Lazăr Hrebljanović (1371-1389) și necropolă a acestuia. Această ultimă mănăstire amintită a suferit multe avarii din cauza repetatelor atacuri din partea turcilor, fiind restaurată în anul 1717. În veacul a XIX-lea, ea a suferit noi distrugeri din partea revoluționarilor, pentru ca în timpul celui de-al Doilea Război Mondial să fie atacată și distrusă de germani. Biserica mănăstirii păstrează fresce din anii 1395-1387, fiind primul monument de artă medievală sârbească ce provine din Școala Moravă. Mănăstirea este cunoscută și pentru faptul că aici se află moaștele Sfântului Romil, ucenic la Paroria al Sf. Grigorie Sinaitul.

Unele mănăstiri din Serbia au fost ctitorite și de români. Printre acestea amintim așezământul monahal Mănăstirița din Craina, ctitorit de domnitorul Radu I (1377-1383), precum și Mănăstirea Rakovița. Domnitorul Radu cel Mare a ctitorit Mănăstirea Lăpușnia, la care a contribuit și unchiul său, pârcălabul Gherghina. Mitropolitul Ungrovlahiei Maxim Brancovici a construit Mănăstirea Kruședol din Srem, cu ajutorul lui Neagoe Basarab. O serie de donații la acest așezământ au fost făcute de către domnitorii Ștefan cel Mare și Petru Rareș. Amintim și faptul că Sf. Nicodim de la Tismana a întemeiat lângă localitatea Brza Palanka, în anul 1399, Mănăstirea Vratna, restaurată în anul 1527 cu ajutorul domnitorului Radu de la Afumați.

XXI.5. **Monahismul în Albania**

Albanezii sunt o populație traco-ilirică, care în decursul timpului au fost ocupați de romani și bizantini, pentru ca în anul 1479 țara să fie transformată în provincie turcească. Abia în anul 1913 Albania și-a dobândit independența. De menționat este faptul că sub dominația musulmană mulți albanezi au fost islamizați. În trecut, în Albania a existat o importantă comunitate de vlahi. În ceea ce privește viața monahală, se cunoaște faptul că în anul 1938 în Albania existau 29 de așezăminte monahale. După 1956, Albania a devenit republică populară, iar în anul

1967, regimul comunist a publicat o declarație de un ateism extrem. După anul 1991, au fost refăcute un număr de 20 de mănăstiri, unele istorice, iar altele noi. Printre acestea amintim Mănăstirea „Sf. Ioan Prodromul", care a fost construită în localitatea Moscopole, în anul 1632. Un fapt deosebit îl reprezintă apariția, în anul 1802, a unui lexicon în limbile greacă, aromână, bulgară și albaneză, alcătuit de clericul Daniil Moscopoleanu.

Lângă Tirana se află Mănăstirea „Sf. Ioan Vladimir", ctitorită în anul 1381. Amintim aici și de existența a două mănăstiri bizantine, una închinată Nașterii Maicii Domnului, construită de către împăratul Andronic al II-lea Paleologul (1282-1328) în localitatea Ardenica, și alta închinată Sfântului Nicolae, refăcută la jumătatea veacului al XIX-lea. După căderea regimului comunist din Albania, au fost reactivate unele mănăstiri și chiar s-a construit una sub patronajul Sfântului Vlasie în apropiere de orașul Durrës.

Bibliografie:

În limba română: Mircea Păcurariu (coord.), *Enciclopedia Ortodoxiei Românești*, Ed. IBMO, București, 2010; M. Păcurariu, Nicolae Edroiu (coord.), *Monahismul Ortodox Românesc. Istorie, Contribuții și Repertorizare*, vol. I, Ed. Basilica, București, 2014; Virgil Cândea, „Locul spiritualității românești în reînnoirea isihastă", în vol. *Românii în reînnoirea isihastă – studii închinate Sf. Cuv. Paisie de la Neamț*, V. Cândea (ed.), Ed. Trinitas, Iași, 1997.

În limbi străine: Gerhard Podskalsky, *Theologische Literatur des Mittelalters in Bulgarien und Serbien 865-1459*, *Verlag C.H. Beck*, München, 2000; Iannis Toutatsoglou, *Makedonien. Geschichte, Monumete, Museen*, Ekdotike Athenon, Atena, 2000; Sotiris Kadas, *Mount Athos. An illustrated guid to the monasteries and their history*, Ekdotike Athenon, Atena, 1994; Hans-Dieter Döpmann, *Kirche in Bulgarien von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Biblion Verlag, München, 2006.

CAPITOLUL XXII
ÎNVĂȚĂMÂNTUL TEOLOGIC ORTODOX DIN SECOLUL AL XIX-LEA PÂNĂ ASTĂZI*

XXII.1. Considerații generale

Din Evul Mediu până în pragul epocii moderne, învățământul teologic ortodox s-a dezvoltat mai ales pe lângă mănăstiri, al căror rol pentru păstrarea și transmiterea corectă a teologiei și mai ales a spiritualității a fost totdeauna foarte important. Instituții propriu-zise de învățământ teologic ortodox în sensul actual al cuvântului au apărut abia în secolul al XVII-lea și s-au dezvoltat pe parcursul secolului care a urmat. Amintim, în acest sens, academiile domnești de la București și Iași, unde se preda mai ales în limba greacă, deoarece studenții acestor școli erau aleși din întreg spațiul sud-est european. Aceste academii nu urmăreau doar formarea viitorilor clerici, căci în cadrul lor se predau în egală măsură științele exacte, cele umaniste și cele teologice. Din acest motiv, aceste academii pot fi socotite printre primele instituții de învățământ ortodox care aveau un nivel de pregătire asemănător cu cel al instituțiilor de învățământ occidentale din acea epocă.

Pentru aceeași perioadă trebuie amintite academiile duhovnicești din cadrul Bisericii Ortodoxe Ruse, de la Moscova, Sankt Petersburg, Kiev și Kazan. Ca urmare a influenței exercitate de țarul Petru I (1682-1725) asupra culturii rusești, aceste academii au ajuns să folosească foarte intens limba latină, fapt ce a facilitat în mod direct accesul teologilor ruși la

* Capitol elaborat de Pr. prof. dr. Viorel Ioniță.

scrierile teologice occidentale de limbă latină, dar și o impregnare a gândirii teologice ortodoxe de gândirea scolastică occidentală. Pe de altă parte, infiltrarea gândirii scolastice occidentale s-a produs și în teologia ortodoxă de limbă greacă, chiar pe parcursul ultimelor veacuri de existență a Imperiului Bizantin, prin activitatea așa-zișilor „latinofroni”. În urma acestor influențe, teologia ortodoxă a intrat într-o perioadă „scolastică”, de care s-a eliberat abia pe parcursul secolului al XX-lea. Perioada scolastică a teologiei ortodoxe a fost foarte aspru criticată în secolul trecut, mai ales că ea constituia punctul de referință față de care gândirea teologică ortodoxă din acea perioadă lupta să se elibereze.

Pe parcursul secolului al XIX-lea au luat ființă primele facultăți de Teologie Ortodoxă în cadrul universităților de stat, și anume în Grecia, România, Serbia etc. Pe lângă facultățile de Teologie încorporate în sistemul învățământului de stat, în toate Bisericile Ortodoxe au continuat să existe instituții de învățământ teologic superior, fie sub formă de academii, fie sub aceea de institute. Aceste instituții, care s-au dezvoltat pe parcursul secolului al XX-lea, s-au remarcat ca adevărate laboratoare, fără de care dezvoltarea extraordinară a gândirii teologice ortodoxe din această perioadă nu poate fi imaginată. Totodată, ca urmare emigrării unui număr mare de credincioși și teologi ortodocși, în primul rând din Uniunea Sovietică după instaurarea dictaturii bolșevice în Rusia, mai apoi din celelalte țări cu populație majoritar ortodoxă, au apărut în diaspora tot mai multe instituții de învățământ teologic ortodox. Primele dintre acestea se numără Institutul „Saint-Serge” de la Paris, „Sfântul Vladimir” de la New York ș.a.

Până la jumătatea secolului al XX-lea, teologia ortodoxă era practic necunoscută în Apus. La începutul acestui secol, teologi protestanți de mare autoritate, ca Adolf von Harnack (1851-1930) sau Hans Lietzmann (1875-1942), considerau că Biserica Ortodoxă din timpul lor era Biserica pietrificată din vremea lui Constantin cel Mare. De aceea, în lumea protestantă, dar și în cea romano-catolică, informațiile despre Biserica Ortodoxă sau teologia ei erau credibile numai dacă proveneau de la autori occidentali de specialitate. Abia în a doua jumătate a secolului trecut,

occidentalii au început să se intereseze de teologia ortodoxă și să acorde teologilor ortodocși tot mai multă credibilitate. Teologii ortodocși au devenit astfel parteneri egali ai teologilor occidentali, așa încât primii au ajuns să influențeze tot mai mult gândirea teologică occidentală de diferite tradiții confesionale, mai ales prin traducerea unui număr tot mai mare de lucrări reprezentative din teologia ortodoxă în limbile occidentale. Ca urmare a acestei afirmări a teologiei ortodoxe practic în întreaga lume, afirmare foarte mult facilitată și de participarea ortodocșilor la întruniri intercreștine la diferite niveluri, mai ales începând din a doua jumătate a secolului al XX-lea, s-a creat posibilitatea de înființare a unor departamente sau catedre de Teologie Ortodoxă în cadrul facultăților de Teologie occidentală, cum a fost cazul la München și Münster în Germania, la Graz în Austria, la Glasgow și Oxford în Marea Britanie ș.a.

În prezent, există în întreaga lume un mare număr de instituții de învățământ teologic ortodox de grad universitar – academii, institute sau facultăți – care aparțin uneia sau alteia dintre Bisericile Ortodoxe Autocefale sau Autonome. La acestea se adaugă peste 120 de seminarii teologice, precum și mai multe instituții de învățământ special, cum ar fi cele de muzică bisericească sau de artă sacră. În cele ce urmează, vom prezenta pe scurt cele mai importante dintre aceste instituții de grad universitar, care au activat pe parcursul secolului al XX-lea și activează încă, pentru a sublinia cadrul în care s-a dezvoltat gândirea teologică ortodoxă în această perioadă. Dat fiind faptul că învățământul teologic ortodox se desfășoară în cea mai mare parte în limba folosită în Bisericile Ortodoxe respective, vom prezenta mai jos aceste instituții grupate potrivit limbii pe care o folosesc: greacă, arabă, rusă, sârbă, română, bulgară etc.

XXII.2. **Instituții de învățământ teologic ortodox în limba greacă**

a. *Școala Teologică din insula Halki*, Turcia, a fost pentru o bună perioadă una dintre cele mai reprezentative instituții de învățământ teologic ale Patriarhiei Ecumenice. Înființată în anul 1844 pe insula al cărei nume

îl poartă, atât cu un nivel mediu, cât și cu unul superior de învățământ teologic, această școală a funcționat până în anul 1971, când a fost închisă din ordinul autorităților turcești. În ciuda multelor intervenții la nivel internațional, școala din insula Halki încă nu a fost redeschisă. Din rândurile profesorilor de teologie de la Halki s-au remarcat teologii care au elaborat multe dintre documentele de importanță panortodoxă pe parcursul secolului al XX-lea. Printre studenții acestei instituții s-au numărat și patriarhii ecumenici *Maxim al V-lea* (1946-1948), *Athenagoras I* (1948-1972), *Dimitrie I* (1972-1991), precum și Sanctitatea Sa Patriarhul Bartolomeu (începând din anul 1991).

b. *Facultatea de Teologie a Universității Naționale Othoniene din Atena* a fost înființată în luna aprilie a anului 1837, printr-un decret al regelui Otto I al Greciei (1832-1862). În anul 1862, denumirea universității s-a schimbat din „Othoniană" în „Națională". La începutul secolului al XX-lea, această facultate a trecut în componența proaspăt înființatei Universități Kapodistriene (1911), iar din anul 1932 este parte a Universității Naționale Kapodistriene din Atena. Structura Facultății de Teologie a fost una omogenă până în anul 1974, când, alături de „Teologie", a apărut și secția „Pastorală", având ca scop pregătirea clerului. În anul 1975, aceasta din urmă a fost înlocuită de secția de „Calificare clericală", pentru o perioadă de doi ani, iar din anul 1977, secția „Pastorală" a revenit în structura facultății și s-a păstrat fără întrerupere până în prezent. Din anul 1994, denumirea celei de-a doua secții s-a schimbat din Pastorală în secția de „Teologie Socială". Dintre profesorii atenieni, s-au remarcat Christos Androutsos, Hrisostom Papadopoulos, Amilkas Alivizatos, Ioannis N. Karmiris, Gerasimos Konidaris, Savvas Agouridis, Panaghiotis N. Trembelas, Constantin Belezos, Constantin Diovouniotis, Evangelos Theodorou, Megas L. Farantos, Constantin Scouteris, Vlasios Phidas, Georgios Metallinos, Constantin Delikostantis ș.a.

c. *Facultatea de Teologie a Universității „Aristotel" din Tesalonic* a început să funcționeze în primăvara anului 1942, iar în toamna aceluiași an cursurile au fost suspendate și reluate trei ani mai târziu. Din anul 1945 până în prezent, facultatea a funcționat fără întrerupere, cu o structură

unitară până în anul 1964, an în care cursurile au fost structurate în trei secții: 1. Teologie; 2. Pastorală și 3. Slujire Bisericească și Socială, ultima fiind desființată după doar câțiva ani. Până în anul 1983, cele două secții au avut corp profesoral comun, dar programe de studii diferite. Ele au continuat ca entități separate la nivel academic și administrativ, dar făcând parte din aceeași instituție, respectiv universitate. Dintre profesorii mai cunoscuți care au predat aici, îi amintim pe Georgios Mantzaridis, V. Hristoforidis, Ioannis Anastasios, Ioànnis (John) Romanides, Vasilios Stavridis, Christos Oikonomou, Georgios Martzelos, Theodor Zisis, Petros Vasiliades, Anestis Keselopoulos, Dimitra Koukoura etc.

d. În anul 2006, Biserica Greciei a înființat patru *Academii bisericești universitare*, la Atena, Tesalonic, Vella și Heraklion (Creta). Aceste instituții, aflate sub directa oblăduire a Bisericii, asigură formarea personalului bisericesc și acordă titluri academice echivalente cu cele oferite de instituțiile universitare.

XXII.3. **Instituții de învățământ teologic în limba arabă**

Institutul de Teologie „Sf. Ioan Damaschin" de la Balamand, Liban, a fost înființat în anul 1970 și inaugurat oficial la 7 octombrie 1971, de către patriarhul Ilie al IV-lea al Antiohiei. Acest institut reprezintă cea mai importantă instituție de învățământ teologic ortodox superior în limba arabă. Printre profesorii reprezentativi de la acest institut, îi amintim pe patriarhul Ignatie Hazim și pe actualul patriarh al Antiohiei, Ioan al X-lea, precum și pe mai tinerii profesori Isaac Barakat, Daniel Ayuch, Georgi Fadi, Georges Nahas, Ramy Wannous ș.a.

XXII.4. **Instituții de învățământ teologic în limba rusă**

a. *Academia Teologică de la Moscova* își are originea în Școala greco-latină, înființată în anul 1685 la Moscova, drept prima instituție

de învățământ superior în acest oraș. În anul 1701, țarul Petru cel Mare a transformat această școală în academie de stat, după modelul universităților occidentale. Din anul 1775, numele acestei academii a fost schimbat în *Academia Slavonă, Greacă și Latină*, iar din anul 1814, ea a fost transferată de la Moscova la Mănăstirea „Sfânta Treime" (*Lavra Sfântului Serghie*), fiind redenumită *Academia bisericească*. În anul 1918, academia a fost închisă de către bolșevici și redeschisă în anul 1943 la Moscova, de unde s-a reîntors definitiv la Lavra Sfântului Serghie în anul 1949. În anul 1947, această academie a obținut dreptul de a acorda titlul de candidat, doctor și profesor. Printre profesorii care au activat la această instituție, îi amintim pe Fjodor Posdejewski, Vasily Osipovich Klyuchevsky, Pavel A. Florensky, arhiepiscopul Arsenie Stadnițki, Filaret Gumilevski, Alexandru V. Gorski, Evghenie E. Golubinski, Ioan Popov, Veniamin Platonov, Dimitrii Bogoliubov, Nicolae Kolcițki, Petru Gnedici, Serghei A. Volkov, Alexei P. Lebedev, Serghei V. Troițky, mitropolitul Nicolai Kytepov, arhiepiscopul Alexander Timofeev, Alexei I. Osipov, Konstantin E. Skurat, Vladislav Cypin ș.a.

b. *Academia de Teologie Ortodoxă de la Sankt Petersburg* are ca prim precursor Școala slavonă din cadrul Mănăstirii „Alexandru Nevski", înființată în anul 1721. În anul 1726, această școală a fost transformată în *Seminarul Slavo-Greco-Latin*, în 1788, în Seminarul principal din Sankt Petersburg, iar în anul 1797, în academie. Această academie a fost închisă de către regimul bolșevic în anul 1918, iar apoi redeschisă în anul 1946. Printre profesorii care s-au remarcat în secolul al XIX-lea, îi amintim pe mitropolitul de mai târziu Filaret Drozdov, precum și pe Vasili V. Bolotov, Nicolai N. Glubokovski, Alexandru P. Lopuchin, I.A. Chistovici, A.I. Brilliantov, Evghenie Bolkhovitinov, Macarie Bulgakov, Inochentie Borisov, Antonie Vadkovsky, A.A. Dmitrievsky. Între cei mai renumiți studenți ai acestei academii se numără: Sf. Ioan de Kronstadt, Sf. Patriarh Tihon (Belavin); Sf. Nicolae al Japoniei, Varnava (Rosić), patriarhul Serbiei, Sf. Teofan Zăvorâtul, Sf. Mitropolit Veniamin Kazanski și N.D. Uspenski. Printre profesorii din ultima perioadă, s-a numărat și actualul patriarh al Moscovei și al întregii Rusii, Chiril Gundyaev, precum și Vitaly Borovoj, Vladimir Mustafin, Iannuarij Iwlijew, Vladimir Khulap ș.a.

c. *Academia Teologică de la Kiev* a fost înființată în anul 1632 de Petru Movilă – pe atunci arhimandrit – la început ca școală ortodoxă, pe teritoriul Lavrei Pecerska, având ca limbi de predare latina și poloneza. În anul 1701, școala cu grad de liceu a devenit Academia Movileană, aici predând pe parcursul secolului al XVIII-lea o serie întreagă de profesori renumiți, precum A.A. Dimitrievski, F.A. Smirnov, V.D. Priluckij, N.N. Palmov, M.N. Skaballanovici ș.a. În anul 1819, academia a fost închisă din ordinul țarului Alexandru I. Doi ani mai târziu, ea a fost redeschisă în aceleași loc sub numele de *Academie Teologică*, funcționând până în anul 1918, când a fost iarăși închisă din ordinul bolșevicilor. În anul 1992, Academia Teologică a fost redeschisă și funcționează până în prezent sub jurisdicția Bisericii Ortodoxe din Ucraina (Patriarhia Moscovei).

d. *Academia Teologică din Kazan* își are originea în Școala pentru educarea copiilor preoților din acest oraș, înființată în anul 1718 și care în anul 1723 a fost transformată în Școala Latină-Slavonă, iar în 1732, în Seminarul Teologic de la Kazan. Academia Teologică de la Kazan a fost înființată abia în anul 1842. Dintre profesorii de la această academie, îi amintim pe Veniamin Snegirev, Nikolai Petrov, Nikanor Brovkovici, Ioan Sokolov, V.A. Snegirevs, P.P. Ponomarev, L.I. Pisarev, N.F. Krasnoselcev, V.A. Narbekov, Victor Ivanovici Nesmelov, Ilia Berdnikov, Peter Vasilievich Znamensky și Gordi Semenovici Sablukov. În această perioadă, Academia de la Kazan s-a remarcat mai ales prin activitatea ei de formare a misionarilor printre necreștini. Această academie a fost închisă de către bolșevici în anul 1918, iar în septembrie 1997, în locul ei a fost înființat un Seminar Teologic.

e. *Institutul Teologic „Sfântul Tihon" din Moscova* a fost înființat în anul 1992 și oferă educație teologică mai ales celor care au urmat mai întâi o altă specializare. Direcțiile de studiu sunt: teologie pastorală, catehetică, istorică-filologică, formarea de profesori de religie, iconografie, pictură și arhitectură bisericească.

f. *Institutul „Sfinții Chiril și Metodie"*, înființat în anul 2009, la Moscova, asigură studii de Master și Doctorat. Această instituție reia inițiativa din anul 1963, de organizare a cursurilor postuniversitare

de la Academia Teologică din Moscova, pentru formarea personalului bisericesc.

g. *Academia Teologică Ortodoxă „Sfântul Serghie"* de la Moscova, înființată în anul 2008, asigură studii la nivel universitar și doctoral, în domeniul teologiei ortodoxe, al psihologiei și al managementului bisericesc. Această instituție a luat ființă după unificarea Bisericii Ortodoxe Ruse cu Biserica Ortodoxă Rusă din afara granițelor Rusiei.

h. *Institutul Biblic „Sfântul Andrei"* de la Moscova a fost fondat în anul 1995, ca instituție de învățământ teologic. Potrivit precizării din titlul pe care îl poartă, Institutul „Sfântul Andrei" oferă posibilități de studiu în teologie și mai ales în studii biblice nu numai pentru viitorii clerici, ci și pentru cei interesați de acest domeniu. Institutul facilitează și organizarea de cursuri de vară, seminarii, conferințe publice etc. Totodată, acesta s-a remarcat și prin publicațiile sale teologice.

i. *Academia Ortodoxă-Teologică de la Minsk*, în Bielorusia, a fost înființată în anul 1996, ca instituție privată a Bisericii Ortodoxe Ruse, cu o perioadă de studii de trei ani.

XXII.5. **Instituții de învățământ teologic ortodox în limba sârbă**

a. *Facultatea de Teologie din cadrul Universității de Stat din Belgrad* a luat ființă în anul 1920. În anul 1952, această facultate a fost exclusă din Universitate, dar a continuat să funcționeze ca instituție a Bisericii. Reintroducerea Facultății de Teologie în Universitatea de Stat a avut loc în ianuarie 2004. Printre profesorii care au predat la această facultate se numără Čedomir Drašković, Sf. Nicolae Velimirović, Sf. Iustin Popović de Čelije, episcopul Atanasie Jevtić, episcopul Irinej Bulović, episcopul Ignatie D. Mitić, Vladan Perišić, Radomir Popović, Predrag Puzović, Radovan Bigović, Zoran Krstić, Porfirie Perić, Dragan Milin, Ksenija Koncerević ș.a.

b. *Academia Teologică „Sf. Vasile de Ostrog"* a fost înființată în anul 1992 la Srbinje (Foca, Bosnia-Herțegovina). În anul 2004, această academie a devenit facultate de Teologie, după ce fusese încorporată în

Universitatea din Sarajevo încă din anul 1994. Printre profesorii de aici, îi amintim pe Milan Radulović, Boris Brajović și Radomir Popović.

XXII.6. Instituții de învățământ teologic ortodox în limba română

a. *Facultatea de Teologie Ortodoxă de la Cernăuți* a reprezentat, până în anul 1940, continuatoarea Institutului Teologic care a funcționat în acest oraș între anii 1827-1875. Odată cu ocuparea, în anul 1940, a Bucovinei de Nord, inclusiv a orașului Cernăuți, de către forțele sovietice, facultatea a fost transferată la Suceava, apoi la Iași și la Râmnic, iar din 1948, ceea ce a rămas din ea a fost încorporat în Institutul Teologic de Grad Universitar de la București. La această facultate, cursurile erau ținute, până la 1918, în mare parte în limbile germană și poloneză. Folosirea limbii germane a avut două avantaje majore: în primul rând, cursurile puteau fi astfel urmate de studenți ortodocși din toate colțurile Imperiului Habsburgic - români, sârbi, ucraineni etc. -, iar, în al doilea rând, standardele de predare și cercetare de aici erau de nivel european. La această facultate s-au format mulți teologi, care au contribuit în mod decisiv la dezvoltarea gândirii teologice pe parcursul secolului al XX-lea, așa cum au fost Orest Bucevschi, Vasile Loichiță, Liviu Stan, Vladimir Prelipcean și Dumitru Stăniloae. Dintre profesorii mai de seamă de la Cernăuți, îi amintim pe: Ștefan Saghin, Vasile Tarnavschi, Eusebiu Popovici, Vasile Gheorghiu, Nicolae Cotos, Vasile Loichiță, Valerian Șesan, Simion Relli ș.a.

b. *Facultatea de Teologie Ortodoxă „Justinian Patriarhul" din cadrul Universității din București* a fost înființată la 12 noiembrie 1881 și a funcționat până la 4 august 1948 în cadrul Universității din București, când a fost exclusă de către regimul comunist din Universitate. Aceasta a continuat sub forma Institutului Teologic de Grad Universitar până în anul în 1991, când a fost încadrată iarăși în Universitatea din București. În prezent, facultatea are patru specializări: Teologie Pastorală, Teologie Didactică, Asistență Socială și Artă Sacră. Dintre profesorii reprezentativi

de aici, îi amintim pe Dumitru Stăniloae, Dimitrie Boroianu, Ioan G. Coman, Nichifor Crainic, Gala Galaction, Teodor M. Popescu, Petre Vintilescu, Liviu Stan, Nicolae Nicolaescu, Petru Rezuș, Nicolae Chițescu, Ene Braniște, Alexandru Elian, Niculae M. Popescu, Ioan Rămureanu, Vasile Ispir, Niculae Șerbănescu, Dumitru Fecioru, Nicolae Balca, Dumitru Popescu, Constantin Galeriu, Dumitru Radu, Constantin Cornițescu, Emilian Cornițescu, Nicu Moldoveanu, Ioan Caraza, Viorel Ioniță, Nicolae Necula, Remus Rus, Ștefan Sandu, Ștefan Buchiu, Constantin Coman, Adrian Gabor, Emanoil Băbuș, Vasile Răducă, Vasile Gordon, Sterea Tache, Daniel Benga, Constantin Pătuleanu ș.a.

c. *Facultatea de Teologie Ortodoxă de la Chișinău* a luat ființă în anul 1926, aici activând mai ales profesori de teologie de la București, așa cum au fost Ioan Mihălcescu, primul decan al acestei facultăți, ajuns mai târziu mitropolit al Moldovei, Vasile Radu, Gala Galaction, Nichifor Crainic, Toma Bulat, Constantin N. Tomescu, Ioan Savin, frații Cicerone și Valeriu Iordăchescu, Iuliu Scriban, Nicolae Popescu-Prahova, la care s-au adăugat profesori localnici, precum Serghie Bejan, Ilie Tocan, Ștefan Ciobanu și Alexandru Boldur. În fața invadării Basarabiei de către trupele sovietice, la 28 iunie 1940 facultatea a fost mutată la Iași, unde, la 22 iunie 1941, a fost asimilată Facultății de Teologie de la Cernăuți, de asemenea mutată la Iași. În anul 1948, ceea ce a mai rămas din această facultate a fost transferat la nou-înființatul Institut Teologic de Grad Universitar din București.

d. *Facultatea de Teologie Ortodoxă „Andrei Șaguna" din cadrul Universității „Lucian Blaga" din Sibiu* este cea mai veche instituție de învățământ teologic în limba română, aceasta funcționând fără întrerupere din anul 1786. Din secolul al XIX-lea până în anul 1948, a avut statutul de *Academie Teologică*, între anii 1948-1990, ca *Institut Teologic de Grad Universitar*, iar din anul 1991, ca Facultate încadrată Universității din Sibiu. Dintre profesorii reprezentativi de aici, îi amintim pe Nicolae Colan, Dumitru Stăniloae, Nicolae Popovici, Grigorie Marcu, Spiridon Cândea, Liviu Stan, Teodor Bodogae, Corneliu Sârbu, Nicolae Mladin, Gheorghe Șoima, Dumitru Călugăr, Nicolae Neaga,

Sofron Vlad, Grigorie T. Marcu, Dumitru Belu, Isidor Todoran, Milan Șesan, Mircea Păcurariu, Constantin Voicu, Ilie Moldovan, Ioan Ică, Sebastian Șebu, Aurel Jivi, Dumitru Abrudan, Vasile Mihoc, Nicolae Chifăr, Ioan I. Ică Jr ș.a.

e. *Facultatea de Teologie Ortodoxă „Dumitru Stăniloae” din cadrul Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași* este continuatoare primei facultăți de Teologie Ortodoxă română, care luase ființă în anul 1860, în cadrul Universității din acest oraș. Facultatea înființată în anul 1860 a activat pentru scurtă vreme. Actuala facultate a fost înființată la începutul anului 1990, mai întâi ca Institut Teologic de Grad Universitar, iar după un an, ca Facultate în cadrul Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași. Printre profesorii care au activat aici, s-au numărat: Preafericitul Părinte Patriarh Daniel, pe atunci mitropolit al Moldovei și Bucovinei, Mircea Păcurariu, Emilian Popescu, Dumitru Popescu, Viorel Ioniță, Petre Semen, Mihai Vizitiu, Nicolae Chifăr, Nicolae Achimescu, Ion Vicovan, Viorel Sava, Gheorghe Popa, Gheorghe Pietraru, Ioan-Cristinel Teșu ș.a.

f. *Facultatea de Teologie Ortodoxă din cadrul Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca* își are începuturile în anul 1924, când a fost înființat *Institutul Teologic de la Cluj*. Începând cu cel de-al doilea an universitar, acest institut a fost organizat ca *Academie Teologică*, cu intenția mărturisită ca, la timpul potrivit, să fie transformată în Facultate de Teologie și încorporată în Universitate. Academia Teologică din Cluj a funcționat din anul 1925 până în anul 1948, când a fost desființată de către regimul comunist. Institutul Teologic Universitar Ortodox din Cluj-Napoca a fost reînființat la data de 1 iulie 1990, iar începând cu anul universitar 1992-1993 a fost integrat în Universitatea „Babeș-Bolyai”, primind numele de *Facultatea de Teologie Ortodoxă din Cluj-Napoca*. Dintre profesorii reprezentativi din cadrul acestei facultăți, îi amintim pe Andrei Buzdug, Orest Bucevschi, Liviu Galaction Munteanu, Ioan Pașca, Gheorghe Stănescu, Isidor Todoran, Nicolae Colan, Ioan Zăgrean, Înaltpreasfințitul Mitropolit Andrei Andreicuț, Ioan Ică, Alexandru Moraru, Ioan-Vasile Leb, Valer Bel, Ioan Chirilă, Stelian Tofană, Vasile Stanciu, Ștefan Iloae ș.a.

g. *Facultatea de Teologie Ortodoxă din Arad*, înființată în anul 1991, în cadrul Universității „Aurel Vlaicu” din Arad, este continuatoarea *Institutului Teologic* (1822-1927) și apoi a *Academiei Teologice* (1927-1948), care au funcționat pe rând în acest oraș. Dintre profesorii ce au predat aici, îi amintim pe Teodor Botiș, Ilarion V. Felea, Petru Deheleanu, Simion Șiclovan, Vintilă Popescu ș.a. Începând cu anul universitar 2010-2011, această facultate se numește *Facultatea de Teologie Ortodoxă „Ilarion V. Felea”*. Printre profesorii de aici, se numără Ioan Tulcan, Constantin Rus, Cristinel Ioja ș.a.

h. *Facultatea de Teologie Ortodoxă „Episcop Dr. Vasile Coman” a Universității din Oradea*, înființată în luna mai a anului 1990, continuă activitatea *Academiei Teologice* din acest oraș, înființată în luna mai a anului 1923. În urma Dictatului de la Viena (30 august 1940), Academia Teologică a fost mutată, între 1940-1941, la Caransebeș, iar din toamna anului 1941, la Timișoara, unde a funcționat până în toamna anului 1948, când a fost desființată. Dintre profesorii acestei academii, îi amintim pe mitropolitul de mai târziu Vasile Lăzărescu, Mihail Bulacu, Ștefan Lupșa, Dumitru Belu, Sofron Vlad și Teodor Savu. La noua facultate, au activat sau activează profesorii Constantin Voicu, Dumitru Abrudan, Nicu Dumitrașcu, Dumitru Megheșan, Marius Țepelea ș.a.

i. *Facultatea de Teologie Ortodoxă din cadrul Universității „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia* a luat ființă în anul 1990, la început doar cu specializarea Teologie-Asistență Socială, iar din anul 1995 ca o facultate propriu-zisă. Dintre profesorii acestei facultăți, îi amintim pe Înaltpreasfințitul Mitropolit Andrei Andreicuț, Înaltpreasfințitul Arhiepiscop Irineu Pop, Preasfințitul Episcop Gurie Georgiu, Emil Jurcan, Gheorghe Remete, Simion Todoran, Mihai Himcinschi ș.a.

j. *Facultatea de Teologie Ortodoxă din cadrul Universității din Craiova* a luat ființă la 1 octombrie 1992. Începând din anul universitar 2005-2006, această facultate asigură studii universitare de Licență, de Master și de Doctorat. Dintre profesorii de aici, îi amintim pe episcopul Damaschin Coravu, Înaltpreasfințitul Mitropolit Irineu Popa, Preasfințitul Episcop Nicodim Nicolăescu, Ștefan Răsceanu, Constantin

Pătuleanu, Pavel Chirilă, Alexandru Izvoranu, Constantin Băjău, Picu-Nelu Ocoleanu, Nicolae-Răzvan Stan ș.a.

k. *Facultatea de Teologie Ortodoxă din cadrul Universității „Ovidius" din Constanța* a luat ființă începând cu anul universitar 1992–1993. Din anul universitar 2001-2002, la Constanța sunt organizate cursuri de Master, iar din anul universitar 2004-2005, această facultate a devenit instituție organizatoare de studii de Doctorat. În anul 2005, aici a luat ființă un *Centru de cercetări teologice, ecumenice și interculturale*. Ca profesori, la această facultate au activat sau activează Înaltreasfințitul Arhiepiscop Teodosie Petrescu, Dumitru Radu, Constantin Cornițescu, Emilian Cornițescu, Nicolae Dură, Alexandru Ioniță, Claudiu Cotan, Adrian Neculcea, Vasile Nechita, Bogdan Moise ș.a.

l. *Facultatea de Teologie Ortodoxă „Sfânta Filofteia" din cadrul Universității din Pitești* a luat ființă în anul 1991, odată cu înființarea acestei universități. Din anul universitar 2011-2012, această facultate a fost transformată într-un departament de Teologie care funcționează în cadrul Facultății de Teologie, Litere, Istorie și Arte.

m. *Facultatea de Teologie Ortodoxă din cadrul Universității din Târgoviște* a fost înființată în anul 1992 și asigura la început următoarele trei specializări: Teologie Pastorală, Teologie Asistență Socială și Teologie Litere. Începând din anul 2012, această instituție de învățământ teologic ortodox se numește Facultatea de Teologie Ortodoxă și Științele Educației, fiind parte a aceleiași universități și incluzând două departamente: Departamentul Teologie și Departamentul Științele Educației. În cadrul acestor două departamente sunt organizate studii de Licență în specializarea Teologie Ortodoxă Pastorală, respectiv Pedagogia Învățământului Primar și Preșcolar. Dintre profesorii de aici, îi amintim pe Înaltpreasfințitul Mitropolit Nifon Mihăiță, Arhiepiscopul Târgoviștei, Dumitru Radu, Nicolae Necula, Gheorghe Anghelescu, Ioan Stoica, Marian Vâlciu, Florea Ștefan, Ioan Croitoru ș.a.

n. *Secția de Teologie Ortodoxă-Istorie, din cadrul Facultății de Științe Economice și Administrative a Universității „Eftimie Murgu" din Reșița*, cu specializarea Teologie Didactică, a luat ființă în anul 1998, ca o

continuatoare a *Academiei Teologice* din Caransebeș. Dintre profesorii de aici, îi amintim pe Preasfințitul Episcop Lucian Mic, Sorin Cosma, Vasile Muntean, Dumitru Jompan, Vasile Petrica ș.a.

o. *Departamentul de Teologie Ortodoxă al Facultății de Istorie, Filosofie și Teologie din cadrul Universității „Dunărea de Jos" din Galați* a luat ființă în anul 1991 și asigură specializarea în domeniul Spiritualității Ortodoxă și Asistență Socială, și Artă Sacră. Dintre profesorii acestui departament, îi amintim pe Înaltpreasfințitul Arhiepiscop Casian Crăciun, Nicolae Necula, George Enache, Ionel Ene, Gabriel Pandele ș.a.

p. *Departamentul de Teologie Ortodoxă, din cadrul Facultății de Litere, Istorie și Teologie de la Universitatea de Vest din Timișoara*, a luat ființă în anul 2003, cu specializările Teologie Pastorală și Teologie Didactică. Dintre profesorii de la această instituție, îi amintim pe: Aurel Jivi, Vasile Muntean, Petru Bona, Nicolae Belean, Nicolae Morar ș.a.

q. *Domeniul Teologie Ortodoxă din cadrul Departamentului de Științe Socio-Umane, Teologie și Arte al Facultății de Litere a Universității Tehnice din Cluj-Napoca – Centrul Universitar Nord din Baia Mare* a fost înființat în anul 1992. Dintre cadrele didactice de aici, îi amintim pe Ștefan Pomian, Adrian Gh. Paul, Dani Dorinel ș.a.

r. *Academia de Teologie Ortodoxă din Moldova* a fost înființată în anul 1993, sub patronajul Mitropoliei Chișinăului și a Întregii Moldove (Patriarhia Rusă). Dintre profesori de aici îi amintim pe Vetcislav Cazacu, Valeriu Ciubotaru, Alexei Galiț ș.a.

XXII.7. **Instituții de învățământ teologic în limba bulgară**

a. *Facultatea de Teologie „Sf. Clement de Ohrida" din cadrul Universității din Sofia* a fost înființată în anul 1923, iar între anii 1950-1991 a funcționat ca *Academie Teologică* sub autoritatea exclusivă a Bisericii. În anul 1991, această academie a fost reîncadrată în Universitatea de Stat din Sofia. Dintre profesorii reprezentativi care au predat la această facultate, îi amintim pe: Nicolae Glubokovsky (de origine rusă), Ștefan Zankov, Ivan Goșev,

Ivan Panchovsky, Todor Sabev, Evthymiy Sapundzhiev, Christo Stoyanov, Nikolay Shivarov, Ivan Zhelev Dimitrov ş.a.

b. *Facultatea de Teologie Ortodoxă „Sfinţii Chiril şi Metodie" din cadrul Universităţii din Veliko Tarnovo* a fost înfiinţată în anul 1991. Dintre profesorii acestei facultăţi, îi amintim pe Totyu Koev, Dimitar Popmarinov Kirov, Marian Stoyadinov ş.a.

c. *Departamentul de Teologie al Facultăţii de Ştiinţe Umaniste din cadrul Universităţii „Episcop Constantin Preslavski" din Şumen* a fost înfiinţat în anul 1991. Aici activează, printre alţii, profesorul Pavel Stefanov.

d. *Departamentul de Teologie din cadrul Facultăţii de Filosofie şi Istorie a Universităţii* „Sf. Paisie de Hilandar" din Plovdiv a fost înfiinţat în anul 1991. Dintre profesorii de aici, îl amintim pe Dimitar Stankov Kirov.

XXII.8. **Instituţii de învăţământ teologic în limba georgiană**

Academia Teologică de la Tbilisi a luat fiinţă în anul 1988. Totodată, în anul 1996 a fost redeschisă *Academia Teologică de la Gelati*, în apropiere de Kutaisi, fondată încă din secolul al XII-lea şi desfiinţată în perioada comunistă. Academia de la Tbilisi constituie unul dintre cele mai importante centre de cultură şi spiritualitate ale Bisericii Ortodoxe din Georgia. În anul 2005, Biserica Georgiană a înfiinţat o Fundaţie internaţională de caritate, cu scopul de a reînnoi şi dezvolta spiritualitatea, cultura şi ştiinţa georgiană. Totodată, în anul 2006, în cadrul Academiei Teologice de la Tbilisi a fost înfiinţat un centru de muzică liturgică georgiană.

XXII.9. **Instituţii de învăţământ teologic în limba poloneză**

Academia Creştină Teologică din Varşovia, Polonia, este instituţia ecumenică de stat în cadrul căreia funcţionează trei departamente de teologie, şi anume: 1. luterană; 2. ortodoxă; 3. veche catolică. Studiul teologiei ortodoxe a existat ca departament de sine stătător la Universitatea

din Varșovia până în anul 1945, când acesta nu a mai primit dreptul de funcționare. În anul 1957, studiul teologiei ortodoxe a fost permis alături de celelalte două tradiții teologice care compun împreună Academia de la Varșovia. Academia are o singură facultate, și anume cea de teologie, cu două departamente, unul de teologie în trei subsecții și unul de științe sociale. Din anul 1994, Academia Teologică de la Varșovia a obținut dreptul de a acorda titlul de Doctor în Teologie. În cadrul acestei academii, disciplinele neteologice sunt comune. Pe lângă departamentul de teologie din cadrul Academiei Creștine Teologice, Biserica Ortodoxă din Polonia mai dispune de un Seminar Teologic la Varșovia, de o Școală de Pictură (icoane) la Bielsk Podalski, precum și de o Școală de Muzică Bisericească la Hajnówka.

XXII.10. Instituții de învățământ teologic în limba albaneză

Academia Teologică „Învierea lui Hristos" a fost înființată în anul 1992 la Tirana, Albania. În anul 1996, ea a fost transferată într-un local nou-construit lângă Mănăstirea „Sfântul Vlasie", din apropierea orașului Durrës. Această academie are scopul de a asigura formarea spirituală și academică a clerului și a laicilor prin studii teologice, viață liturgică și activitate practică. Printre profesorii de aici, îi amintim mai întâi pe fondatorul ei, arhiepiscopul Anastasios al Tiranei și al întregii Albanii, precum și pe episcopul Nicolae, Luke Veronis, Nathan Hope ș.a.

XXII.11. Instituții de învățământ teologic în limbile cehă și slovacă

Facultatea de Teologie Ortodoxă de limbă cehă și respectiv slovacă a fost înființată la Praga, în anul 1950, iar în anul 1951 a fost transferată la Prešov, unde, în anul 1997 a fost încorporată Universității de aici. În prezent, această facultate oferă studii de Licență și Master, cu specializările

teologie ortodoxă, educație religioasă, educație etică și activitate socială. Facultatea de la Prešov dispune de o filială la Olomouc, în Cehia. Facultatea de Teologie husită din cadrul Universității Caroline din Praga organizează un program de studii de teologie ortodoxă.

XXII.12. **Instituții de învățământ teologic ortodox în limba finlandeză**

Facultatea de Teologie de la Universitatea din Joensuu, Finlanda, înființată în anul 2002, are un caracter special, prin faptul că include o secție de Teologie occidentală, respectiv Luterană, și una răsăriteană, respectiv Ortodoxă. Această facultate, care organizează cursuri la nivel de Licență (potrivit sistemului Bologna), Master și Doctorat, este singura care asigură studii de teologie ortodoxă în Finlanda și în toate țările scandinave. Studenții de la cele două secții urmează în comun unele discipline, iar studenții de la secția de teologie ortodoxă urmează și cursurile Seminarului Teologic Ortodox, transferat de la Kuopio la Joensuu în anul 1988.

XXII.13. **Instituții teologice ortodoxe de învățământ în diaspora**

a. *Institutul de Teologie Ortodoxă „Saint-Serge"* a fost înființat la Paris în anul 1925, fiind astfel cea mai veche instituție ortodoxă de învățământ superior din Occident. Acesta a stat în jurisdicția Patriarhiei Ecumenice până în anul 2019, când a trecut sub jurisdicția Patriarhiei Moscovei. Dintre profesorii care s-au remarcat la acest institut, îi amintim pe: Serghei Bulgakov, A.W. Kartaschev, Vasili Zenkowski, Cassian Besobrasov, Georges Florovsky, George Fedotov, Leo Zander, Nicolae Afanasiev, Kiprian Kern, Paul Evdokimov, Alexei Kniazeff, Boris Bobrinskoy, Olivier Clément, Ilya Melia, Nicolai Kulomzin ș.a.

b. *Institutul Teologic Ortodox „Sfântul Vladimir" din New York*, Statele Unite ale Americii, din jurisdicția Bisericii Ortodoxe din America

(Orthodox Church in America), reprezintă primul institut teologic o dox din America. Acesta a fost înființat la Minneapolis, în anul 19 fiind mutat apoi la Tenafly (1912). Institutul a fost închis în anul 19 reluându-și activitatea abia la 3 octombrie 1938, într-o locație mod din Brooklyn, New York, unde funcționează până în prezent. Din profesorii de aici, îi amintim pe: Georges Florovsky, Alexander Schi mann, John Meyendorff, George P. Fedotov, Nicolae O. Lossky, Nico S. Arseniev, Alexander A. Bogolepov, Serge S. Verhovskoy, Sophie K lomzin, John Breck, Thomas Hopko, John H. Erickson, John Behr ș.

c. *Școala Greacă Ortodoxă de Teologie „Holy Cross"*, din Stat Unite ale Americii, instituție prestigioasă de învățământ teologic su rior în jurisdicția Patriarhiei Ecumenice, a fost înființată în anul 193 Pomfret, Connecticut, ca seminar al Arhiepiscopiei Ortodoxe Grec din America. În anul 1946, această școală a fost transferată la Bro line, Massachusetts, unde funcționează până în prezent, ca instituție învățământ teologic superior. Pe lângă școala de teologie, la Holy Cr există și un gimnaziu cunoscut sub numele de Colegiul Elen, sepa însă de Facultatea de Teologie, deși studenții celor două instituții f mează o singură comunitate de studiu. Printre cei mai reprezentat profesori de aici, se numără George Bebis, Alkiviadis Calivas, Stan S. Harakas, George C. Papademetriou, Thomas FitzGerald, Emman Clapsis, George Dion Dragas, Lewis Patsavos, Eugen J. Pentiuc, Jan C. Skedros, Theodore Stylianopoulos, Evie Zachariades-Holmberg ș.

d. *Departamentul de Teologie Ortodoxă din cadrul Universit München* își are originea în inițiativa Facultății de Teologie Catolică a această universitate, din anul 1979, de a transforma Catedra de „M une și Științele religioase" într-o Catedră de Teologie Ortodoxă. Prin titular al acestei catedre a for profesorul doctor Theodor Nikolau, c și-a început activitatea sa la München la 1 noiembrie 1984. După d câteva luni, Ministerul de Resort din Bavaria l-a delegat pe profeso Nikolau să înființeze un institut cu numele de *Institut de Teologie Or doxă*, care și-a început activitatea în toamna anului 1995. Acest ins tut se află în jurisdicția Patriarhiei Ecumenice, dar atât prin compoz

corpului profesoral, cât și prin proveniența studenților, el are un caracter panortodox. Activitatea de aici se desfășoară pe următoarele trei direcții: 1. studii de Licență cu o durată de 4 ani și jumătate (9 semestre); 2. studii de Doctorat; 3. studii de Teologie Ortodoxă ca specializare secundară (*Orthodoxe Theologie als Nebenfach*). Dintre profesorii de la acest institut, îi amintim pe Theodor Nikolau, Vladimir Ivanov, Konstantinos Nikolakopoulos, Athanasios Vletsis, Adrian Marinescu, Ioan-Vasile Leb, Daniel Benga, Mihail Săsăujan ș.a.

e. *Institutul de Studii Creștin-Ortodoxe* (*The Institute for Orthodox Christian Studies - IOCS*) de la Cambridge a fost înființat în anul 1999, în Marea Britanie, și se află în jurisdicția Patriarhiei Ecumenice. Printre profesorii acestui institut, îi amintim pe mitropolitul Antonie de Suroj, John Jillions, Mitropolitul Kallistos de Diokleia, mitropolitul Ioan de Pergam (Ioannis Zizioulas), Thomas Hopko, Andrew Louth, arhimandriții Simion și Zaharia de la Mănăstirea „Sf. Ioan Botezătorul" din Essex ș.a.

e. *Institutul de Teologie Ortodoxă de pe lângă Centrul Ortodox al Patriarhiei Ecumenice de la Chambésy*, Elveția, a luat ființă la 12 iunie 1996, în urma semnării unui acord între mitropolitul Damaschin, pe atunci al Elveției, Facultatea de Teologie Protestantă din cadrul Universității de la Geneva și Facultatea de Teologie Catolică din cadrul Universității din Fribourg, Elveția. Cursurile postuniversitare cu o durată de 2 ani, organizate la acest institut, sunt frecventate de studenți din diferite Biserici Ortodoxe. Printre profesorii care au predat aici, îi menționăm pe Constantin Scouteris, Vlassios Fidas, arhimandritul Athanasios Hatzopoulos, Constantin Delikostantis, arhiepiscopul Job Getcha ș.a.

În ultima vreme au luat ființă în cadrul diasporei ortodoxe mai multe instituții de învățământ teologic ortodox, dintre care amintim *Academia de Teologie Ortodoxă de la Toronto*, Canada, și *Institutul Ortodox „Patriarhul Athenagoras"*, Statele Unite ale Americii, ambele sub jurisdicția Patriarhiei Ecumenice. De asemenea, în anul 1986, la Sydney, în Australia, a fost înființat Institutul de Teologie Ortodoxă Greacă „Sfântul Andrei" din cadrul Arhiepiscopiei Ortodoxe Grecești din

Australia și Noua Zeelandă. Alte instituții noi sunt *Academia de Teologie Ortodoxă* „Sfântul Atanasie" din Statele Unite ale Americii, aflat sub jurisdicția Patriarhiei Antiohiei, *Centrul Ortodox de Studii și Cercetări „Dumitru Stăniloae"* de la Paris, din jurisdicția Mitropoliei Ortodoxe Române pentru Europa Occidentală și Meridională, și *Seminarul Ortodox „Sfânta Genevieva"* de la Paris, din jurisdicția Patriarhiei Moscovei. Aceste instituții și centre culturale folosesc tot mai multe mijloace tehnice moderne de predare, inclusiv online. Astfel, studiul teologiei ortodoxe este astăzi accesibil oamenilor din întreaga lume, fapt care asigură, pe de o parte, o tot mai bună formare a credincioșilor și mai ales a clerului ortodox, iar, pe de altă parte, prin această activitate se dezvoltă misiunea Bisericii Ortodoxe într-o lume aflată în plin proces de globalizare.

Bibliografie

În limba română: Mircea PĂCURARIU, „Istoricul Institutului Teologic Universitar din Sibiu, 1921-1961", în: *MA*, 11-12/1961; M. PĂCURARIU, „150 de ani de la înființarea primei școli teologice ortodoxe din Ardeal", în: *BOR*, 3-4/1961; M. PĂCURARIU, „Istoria învățământului teologic în Biserica Ortodoxă Română", în: *BOR*, 9-10/1981; M. PĂCURARIU, *Cultura teologică românească. Scurtă prezentare istorică*, Ed. Basilica, București, 2011; Viorel IONIȚĂ, „Instituțiile ortodoxe de învățământ teologic: factori determinanți pentru promovarea teologiei ortodoxe", în vol. *Teologia Ortodoxă în secolul al XX-lea și la începutul secolului al XXI-lea*, V. IONIȚĂ (coord.), Ed. Basilica, București, 2011; Adrian GABOR, Daniel BENGA, Mihail SĂSĂUJAN, Ionuț-Alexandru TUDORIE, *Istoricul Facultății de Teologie Ortodoxă „Patriarhul Justinian" a Universității din București (1881-2013)*, Ed. Basilica, București, 2013; Alexandru MORARU, *50 de ani de învățământ teologic seminarial ortodox în Cluj-Napoca (1952-2002)*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2002.

În limbi străine: V. IONIȚĂ, „Der Unterricht der exakten Wissenschaften an der führstlichen Hochschule von Bukarest im XVII.-XVIII. Jahrhundert und die Kirche der Walachei", în vol. *Les Eglises face aux sciences du Moyen Age au XXe siècle. Actes du Colloque de la Commission internationale d'histoire ecclésiastique commparèe tenu à Genève en août 1989*, Olivier FATIO (ed.), Éd. DROZ, Geneva, 1991; John MEYENDORFF, *Byzantine Theology. Histroical Trends and Doctrinal Themes*, Fordham University Press, New York, 1979; Christine CHAILLOT (coord.), *L'Eglise Orthodoxe en Europe Orientale au XXe siècle*, Éd. du Cerf, Paris, 2009; J. MEYENDORFF et al., *A Legacy of Excellence: St Vladimir's Orthodox Theological Seminary, 1938-1988*, St Vladimir's Seminary Press, Crestwood, 1988; Theodor NIKOLAU et al. (eds), „Ost-und Westerweiterung in Theologie. 20 Jahre Orthodoxe Theologie in München", în *Veröffentlichungen des Instituts für Orthodoxe Theologie*, vol. 9, EOS Verlag, Erzabtei St. Otilien, 2006.

CAPITOLUL XXIII

DIASPORA ORTODOXĂ

XXIII.1. Diaspora ortodoxă în trecut și astăzi*

XXIII.1.a. *Noțiunea de diaspora*

Termenul de *diaspora* a fost utilizat în vechime mai întâi cu referire la comunitățile evreiești din „împrăștiere", respectiv în afara granițelor tradiționale ale arealului evreiesc, după care și în Biserica creștină primară, prin care creștinii erau desemnați ca un popor trăind în comunități restrânse, ca niște străini prin lume. Acest termen a revenit în limbajul general, în zorii epocii moderne, spre a desemna „orice grup etnic sau religios trăind în izolare față de corpul principal de care acela depinsese" (Ruth Rouse, Charles Neill, p. 806). Astfel, după căderea Constantinopolului sub turci (1453), a apărut „diaspora greacă" în Europa Occidentală și Meridională, iar din secolul al XIX-lea, în urma destrămării marilor imperii, apoi în secolul al XX-lea, ca urmare a catastrofelor lăsate în urmă de cele două Războaie Mondiale, când procesul de migrare a oamenilor de diferite tradiții culturale și religioase sau din alte motive a atins culmi fără precedent, termenul de diaspora a ajuns să fie folosit tot mai mult, vorbindu-se astfel despre: *diaspora rusă, diaspora armeană, diaspora irlandeză, diaspora kurdă, diaspora portugheză, diaspora italiană, diaspora bretonă, diaspora africană, diaspora*

* Capitol elaborat de Pr. prof. dr. Viorel Ioniță.

chineză, diaspora arabă, diaspora coreeană, diaspora tibetană, diaspora quebecuază, diaspora românească ș.a. Toate aceste grupări formează împreună „*migrația internațională*”, care, potrivit unui raport al *Comisiei globale a Organizației Națiunilor Unite* din anul 2005, se ridica la cifra de 200 de milioane de persoane, cifră care până în prezent a fost cu siguranță depășită. Păstrând sensul originar, acela de împrăștiere, sau chiar de dispersare, în greaca veche acest termen avea chiar un sens botanic, cu referință la sămânța care se împrăștie pe ogor, diaspora referindu-se la procesul de separare sau de detașare a unui grup de entitatea de care depinde, sau chiar la o pierdere a teritoriului de origine, la care în ultimul timp s-a adăugat și sensul identității unui grup „dispersat” față de marea masă a contextului „gazdă”. Din această perspectivă s-a încercat formularea unei definiții a statutului grupurilor aparținând unei „diaspora” anume, care ar consta din următoarele trei elemente:

1. conștiința și faptul de a revendica o identitate etnică sau națională, la care se adaugă cea religioasă, diferită față de contextul „gazdă”;
2. existența unei organizații politice, religioase sau culturale a grupului respectiv;
3. existența de contacte, sub diferite forme, reale sau imaginare, cu teritoriul sau cu țara de origine.

Potrivit acestei definiții, statutul de diasporă se referă în exclusivitate la grupuri mai mari sau mai mici. Se înțelege că sublinierea caracterului de grup al diasporei este importantă în special pentru instituțiile de stat. Instituțiile umanitare și cele religioase insistă și ele asupra aspectului comunitar al diasporei, urmărind să protejeze diaspora în dimensiunea ei comunitară sau tocmai să adâncească acest caracter al ei.

XXIII.1.b. *Diaspora din punct de vedere ortodox*

În tradiția ortodoxă, diaspora se definește, în primul rând, prin raportul ei cu Biserica-mamă. În acest sens, se cuvine să precizăm că fiecare dintre cele 14 Biserici Ortodoxe Autocefale recunoscute în prezent de toți ortodocșii, care formează împreună comuniunea Bisericii Ortodoxe celei

una, își are teritoriul ei de jurisdicție, sau teritoriul canonic, bine determinat la nivel panortodox. Din cadrul acestor Biserici au emigrat de-a lungul timpului și din diferite motive numeroși credincioși, care s-au așezat în afara spațiului canonic ortodox, formând astfel *diaspora ortodoxă*. Particularitatea acestei diaspore a fost, încă din secolul al XIX-lea și mai apoi foarte pronunțat după Primul Război Mondial, că fiecare grup a continuat să își păstreze specificul cultural, etnic și religios, inclusiv prin continuarea de a depinde „canonic" de Biserica din care provenea, adică de Biserica-mamă. Această dependență canonică permitea o autonomie internă a unităților bisericești din diaspora, care însă nu deveneau complet independente, ci continuau să depindă de Biserica-mamă. Ca atare, au apărut în diaspora ortodoxă grupări paralele de credincioși, constituiți în parohii sau chiar în eparhii, care depindeau fie de Patriarhia Ecumenică, în această categorie intrând toate comunitățile de limbă greacă, fie de Patriarhia Antiohiei, care includea în mod special pe creștinii ortodocși de limbă arabă, fie de Patriarhia Moscovei, de Patriarhia Sârbă, de Patriarhia Română, Patriarhia Bulgară etc. Această situație, îndreptățită de nevoile pastorale ale respectivilor credincioși, a dus, pe de o parte, uneori la tensiuni între diferitele jurisdicții, iar, pe de altă parte, a pus probleme serioase pentru coerența mărturiei ortodoxe în spațiul respectiv al diasporei.

Una dintre cele mai mari dificultăți în calea rezolvării canonice a situației din diaspora ortodoxă a constat în existența mai multor episcopi titulari în același loc (oraș), ceea ce este în contradicție cu tradiția canonică a Bisericii Ortodoxe. O altă dificultate a constat în pretenția Patriarhiei Ecumenice, bazată pe *Canonul 28* al Sinodului al IV-lea Ecumenic (Calcedon, 451), care acorda scaunului de Constantinopol dreptul de a hirotoni pe mitropoliții din „teritoriile barbare", de jurisdicție asupra tuturor teritoriile aflate dincolo de granițele canonice ale Bisericilor Ortodoxe Autocefale. Reprezentanții diasporei ortodoxe, în cadrul căreia s-au afirmat unii dintre cei mai importanți teologi ortodocși de pe parcursul secolului al XX-lea, au solicitat adeseori să li se acorde un statut de mai mare autonomie, dacă nu chiar de autocefalie. Aceste dezbateri au fost stimulate și de schimbarea compoziției etnice a acesteia, așa

după cum arată două studii (a se vedea Alexei D. Krindarch) referitoare la situația ortodocșilor cuprinși în cadrul *Adunării Episcopilor Ortodocși Canonici din America Centrală și de Nord* (*Assembly of Canonical Orthodox Bishops of North and Central America*), situație în care se regăsesc multe puncte comune cu „diaspora" ortodoxă de pretutindeni. Potrivit analizei reflectate în primul dintre aceste studii, pe baza informațiilor oferite de parohiile ortodoxe din Statele Unite ale Americii în anul 2010, compoziția etnică a acestor comunități includea următoarele patru categorii de persoane:

1. descendenții imigranților greci, slavi, arabi, români sau albanezi, la a doua, a treia, a patra sau chiar a cincea generație;

2. imigranții ajunși în Statele Unite ale Americii pe parcursul ultimelor decenii;

3. americanii, mai ales dintre catolici sau protestanți, convertiți la Ortodoxie;

4. descendenții americanilor convertiți la Ortodoxie.

Este interesant de remarcat că, din această perspectivă, grupul etnic cel mai compact, practic de 100%, este cel albanez, urmat de cel al românilor ortodocși, care include 87% elemente etnice românești. Dată fiind componența lor etnică, diferită de la o comunitate la alta, este de la sine înțeles că serviciile religioase în aceste comunități sunt săvârșite atât în limba națională respectivă, cât și în limba engleză. Totodată, la întrebarea adresată tuturor parohiilor din America, în ce măsură doresc să-și păstreze moștenirea lor etnică (*ethnic heritage*), 49% din totalul parohiilor americane au răspuns afirmativ, numai 36% au fost împotriva păstrării acestei moșteniri, iar 15% au răspuns că nu sunt sigure. Este evident că răspunsul negativ la întrebarea de mai sus venea, mai ales, din partea comunităților cu un procent mai ridicat de etnici americani sau cu un caracter amestecat din punct de vedere etnic. Tot din cadrul acestor comunități se exprimă tot mai des doleanța ca ele să nu mai fie considerate ca „diaspora", mai ales pentru credincioșii ortodocși autohtoni, acestea încercând să fie cât mai mult sau complet asimilate cu societatea din care fac parte. În ciuda acestor tendințe, justificate în contextul lor,

diaspora ortodoxă este departe de a-și fi consumat istoria și cu atât mai puțin misiunea ei specifică.

XXIII.1.c. *Hotărâri privind diaspora ortodoxă la nivel panortodox*

Rezolvarea, cel puțin în parte, a problemei diasporei ortodoxe a avut loc prin hotărârile luate de cea de-a IV-a *Conferință Panortodoxă Presinodală*, desfășurată la Centrul Ortodox al Patriarhiei Ecumenice de la Chambésy, lângă Geneva, în Elveția, între 6-13 iunie 2009. Aici au fost adoptate o serie de decizii cu privire la organizarea acesteia „în conformitate cu eclesiologia ortodoxă și cu practica și tradiția canonică a Bisericii Ortodoxe". Această conferință a constatat că, „datorită unor motive de ordin istoric și pastoral, în stadiul actual, nu se poate trece imediat la ordinea strictă a Bisericii cu privire la această chestiune, adică să existe un singur episcop într-un singur loc". Ca urmare a acestui fapt, conferința „a ajuns la concluzia de a propune crearea unei situații tranzitorii, care va pregăti terenul pentru o soluție strict canonică a problemei" pe baza unor principii și directive stabilite tot atunci, respectiv a unor linii directoare pentru organizarea atât de Conferințe ale Episcopilor Ortodocși din diaspora, cât și a unui regulament de funcționare a acestora. Misiunea acestor adunări este „de a manifesta și de a promova unitatea Bisericii Ortodoxe, de a exercita împreună slujirea pastorală a credincioșilor din acea regiune și de a prezenta lumii mărturia lor comună" (Viorel Ioniță, „A 4-a Conferință Panortodoxă Presinodală...", pp. 234-235).

Conferința Panortodoxă Presinodală din luna iunie a anului 2009 a propus organizarea Conferințelor Episcopale prin gruparea următoarelor țări: 1. *Canada*; 2. *Statele Unite ale Americii*; 3. *America Latină*; 4. *Australia, Noua Zeelandă și Oceania*; 5. *Marea Britanie și Irlanda*; 6. *Franța*; 7. *Belgia, Olanda și Luxemburg*; 8. *Austria*; 9. *Italia și Malta*; 10. *Elveția și Liechtenstein*; 11. *Germania*; 12. *Țările Scandinave (cu excepția Finlandei)*; 13. *Spania și Portugalia.* La constituirea acestor conferințe s-a ținut seama de numărul eparhiilor ortodoxe canonice din țările

respective și acolo unde prezența ortodoxă este mai substanțială, așa cum este cazul cu majoritatea țărilor din Europa de Vest, au fost constituite câte o conferință, chiar dacă țara respectivă nu este prea întinsă. De remarcat este și faptul că nu s-a aprobat înființarea de Conferințe Episcopale în Extremul Orient (Asia de Est și în Subcontinentul indian), deoarece acele regiuni sunt disputate canonic de Patriarhia Ecumenică și Patriarhia Moscovei, care au acolo eparhii, pe care însă nu le consideră diaspora. În cele ce urmează vor fi luate în considerare numai țările cuprinse în cele 13 Conferințe Episcopale propuse de Conferința Panortodoxă Presinodală din anul 2009, propunere care a fost adoptată de Sfântul și Marele Sinod al Bisericii Ortodoxe, desfășurat la Academia Ortodoxă din insula Creta, Grecia, în luna iunie a anului 2016.

Bibliografie

În limba română: Viorel IONIȚĂ, „A 4-a Conferință Panortodoxa Presinodală Chambésy/Geneva, Elveția, 6-12 iunie 2009", în: *ST*, 2/2009; V. IONIȚĂ, *Hotărârile întrunirilor panortodoxe din 1923 până astăzi. Pe calea spre Sfântul și Marele Sinod al Bisericii Ortodoxe*, Ed. Basilica, București, 2013; V. IONIȚĂ, *Sfântul și Marele Sinod al Bisericii Ortodoxe. Documente pregătitoare*, Ed. Basilica, București, 2016.

În limbi străine: †EMMANUEL OF FRANCE et al. (eds), *A Short History of the Orthodox Church in Western Europe in the 20th Century*, Inter-Orthodox Dialogue, Paris, 2006; Ruth ROUSE, Charles NEILL (eds), *A History of the Ecumenical Movement*, vol. I: *1517-1948*, World Council of Churches, Geneva, 2004; Alexei D. KRINDARCH, *Five Interesting Facts about Orthodox Church. Geography and Demography in the United States*, disponibil la http://www.hartfordinstitute.org/research/OrthodoxUS101mapsAK.pdf (13.05.2012); A. D. KRINDARCH, *The Atlas of American Orthodox Christian Churches*, Holy Cross Orthodox Press, Brookline, 2011; www.orthodoxreality.org (13.05.2012).

XXIII.2. **Diaspora ortodoxă în Europa***

Pe teritoriul Europei nu putem vorbi despre o diasporă ortodoxă, decât după Marea Schismă din anul 1054, când scaunul Romei s-a despărțit de Patriarhia Constantinopolului și de celelalte Patriarhii

* Capitol elaborat de Pr. prof. dr. Daniel Benga.

ortodoxe din Răsărit, Alexandria, Antiohia și Ierusalim. Prima remarcă importantă pe care trebuie așadar să o facem este aceea că întreg teritoriul Europei a fost marcat de prezența Bisericii Ortodoxe în primul mileniu creștin. Aceasta înseamnă că toate comunitățile ortodoxe din actuala Europă nu sunt noi în aceste spații, ci sunt continuatoarele tradiției și spiritualității Bisericii nedespărțite din primul mileniu creștin. Continuitatea comunităților creștine pe teritoriul european reiese în mod evident din cinstirea neîntreruptă a sfinților acestor teritorii care au murit pentru credință sau au mărturisit-o deplin în prima mie de ani. Martirii creștini din primele secole, precum și marii misionari ai Europei, ca Bonifaciu, apostolul germanilor, sau Ansgar, apostolul Nordului, sunt patronii spirituali ai parohiilor ortodoxe din Italia, Spania, Portugalia, Franța, Marea Britanie, Norvegia, Suedia, Olanda, Belgia, Germania, Elveția sau Austria. Se poate vorbi astăzi despre o reluare a cinstirii acestor sfinți ai Bisericii în multe teritorii, unde se află în special biserici protestante, care nu practică cinstirea sfinților în mod deosebit.

XXIII.2.a. *Diaspora ortodoxă în Europa până în secolul al XX-lea*

După schisma din anul 1054 și reforma protestantă din secolul al XVI-lea, continentul european s-a împărțit confesional în trei mari regiuni: ortodocșii au rămas majoritari în Europa de Răsărit, catolicii în sudul și centrul Europei, iar protestanții în centrul și nordul continentului. În fiecare dintre cele trei mari teritorii amintite, celelalte două confesiuni sunt minoritare, putându-se vorbi de o diasporă catolică în nord și de o diasporă protestantă în sud. Chiar pe teritoriul aceleiași țări există situații de minoritate, precum în Germania, care în partea nordică este predominant protestantă, iar în partea sudică este predominant catolică.

Primele comunități ortodoxe în vestul european au apărut după căderea Constantinopolului sub turci în anul 1453, odată cu migrația grecilor din zonele ocupate de turcii otomani în Italia catolică. Marea migrație sârbă din anul 1690, condusă chiar de patriarhul Arsenie a sfârșit prin stabilirea a peste 70.000 de imigranți sârbi în interiorul

Imperiului Habsburgic (pentru mai multe detalii, a se vedea subcapitolul X.3.b.). Aceştia s-au stabilit mai târziu în multe oraşe ale imperiului, întemeind o comunitate puternică în Viena, a cărei biserică a fost sfinţită în noiembrie 1893 chiar în prezenţa împăratului. Grecii emigraţi deja în secolul al XV-lea s-au stabilit şi în spaţiul german, având în secolul al XIX-lea comunităţi parohiale în München, Leipzig şi Berlin. Nu numai grecii şi sârbii, ci şi ruşii au avut deja din secolul al XVIII-lea primele biserici în Occident. Acestea au fost construite cu sprijinul puternicului Imperiu Ţarist, care întreţinea legături diplomatice cu marile curţi europene, nobilii ruşi ctitorind, de asemenea, capele ruseşti în staţiuni de tratament din Germania sau alte ţări vestice, unde mergeau pentru tratament. Prin relaţiile princiare dintre Moscova şi diferitele curţi europene, comunităţile ruseşti din Berlin, Praga sau Paris au devenit în secolul al XX-lea centre ale culturii ruseşti. În secolul al XIX-lea au fost organizate şi primele comunităţi ortodoxe româneşti în Europa Occidentală, prinţul Mihail Sturza construind în anul 1866 o capelă ortodoxă în Baden-Baden, care funcţionează până astăzi ca biserică parohială pentru românii din această staţiune balneoclimaterică.

Constituirea diasporei ortodoxe în vestul Europei s-a datorat, aşadar, mai întâi răspândirii ocupaţiei otomane asupra sud-estului şi centrului european, iar mai apoi relaţiilor diplomatice dintre diferitele puteri europene. De la aceste începuturi modeste s-au dezvoltat în secolul al XX-lea structuri bisericeşti precise în majoritatea statelor europene, astăzi mare parte a Bisericilor Ortodoxe Autocefale având sub jurisdicţie comunităţi proprii în diaspora. Patriarhia Alexandriei şi cea a Ierusalimului nu au propriile comunităţi diasporale în Europa. În subcapitolele următoare va fi prezentată diaspora Bisericilor Ortodoxe Autocefale în ordinea lor canonică.

XXIII.2.b. *Diaspora Patriarhiei Ecumenice din Europa*

Patriarhul ecumenic Meletie al IV-lea Metaxakis (1921-1923) a preluat jurisdicţia asupra diasporei greceşti în anul 1922, întemeind mai multe

eparhii în America și Europa. Au fost încercări din partea acestui patriarh de a lua sub jurisdicție întreaga diasporă ortodoxă, dar acestea s-au lovit de o critică vehementă din partea celorlalte Biserici locale. Astfel, până astăzi, diaspora ortodoxă se caracterizează prin pluralism jurisdicțional.

După conflictele armate din Mediterană și Primul Război Mondial, a avut loc în anul 1922 schimbul de populație dintre Turcia și Grecia, în urma căruia populația ortodoxă greacă a părăsit teritoriul de astăzi al Turciei, iar turcii, pe cel al Greciei. Cea mai mare parte a grecilor s-a stabilit pe teritoriul grecesc, dar un mare val de emigranți greci s-a deplasat către apusul Europei, în special în Franța. După cel de-al Doilea Război Mondial (1939-1945) a urmat un nou val de imigranți greci în Germania, format din așa-numiții „Gastarbeiter" – oaspeți veniți pentru muncă. Pentru însoțirea spirituală a propriilor credincioși, Patriarhia Ecumenică a înființat în anul 1922 *Arhiepiscopia de Thyteira și Marea Britanie*, cu sediul în Londra, fiind urmată în anul 1963 de alte trei mitropolii grecești: *Mitropolia Ortodoxă-Greacă a Germaniei*, cu sediul în Bonn, *Mitropolia Ortodoxă-Greacă a Franței și Spaniei*, cu sediul în Paris, și *Mitropolia Ortodoxă-Greacă a Austriei*, cu sediul în Viena. Astăzi există în Europa o arhiepiscopie și șapte mitropolii care depind de Patriarhia Ecumenică: *Arhiepiscopia de Thyteira și Marea Britanie*; *Mitropolia Franței*; *Mitropolia Austriei*; *Mitropolia Suediei și Scandinaviei*; *Mitropolia Belgiei*; *Mitropolia Elveției*; *Mitropolia Italiei și Maltei*; *Mitropolia Spaniei și Portugaliei.*

În strânsă legătură cu diaspora greacă se află în domeniul academic Institutul „Saint-Serge" din Paris, locul unde au predat mari teologi ortodocși ai așa-numitei scoli neopatristice: Georges Florovsky, John Meyendorff, Alexander Schmemann ș.a., datorită faptului că rușii emigrați în anii 1917-1922 din propria țară s-au așezat pentru o perioadă sub jurisdicția Patriarhiei Ecumenice sub forma unui exarhat. Prin strădaniile a doi teologi greci, Theodor Nikolau și Anastasios Kallis, au fost întemeiate în Germania în anii '80 ai secolului al XX-lea, două catedre de predare a teologiei ortodoxe la Universitatea din München și respectiv la Universitatea din Münster. Din anul 1995, funcționează la Universitatea „Ludwig-Maximilian" din München un departament de

Teologie Ortodoxă, în care poate fi studiată teologia ortodoxă la nivel de Licență, Master și Doctorat, fiind singura instituție de acest fel aflată la o universitate de stat din Europa de Vest. Numărul exact al credincioșilor greci din Europa nu este cunoscut cu exactitate, dar numai în Germania, aceștia se ridică la o jumătate de milion.

XXIII.2.c. ***Diaspora Patriarhiei Antiohiei în Europa***

Istoria zbuciumată a Patriarhiei Antiohiei din ultimele două secole i-a obligat pe mulți creștini arabi ortodocși să își părăsească locurile de origine. Aceștia s-au răspândit însă nu numai în Europa, ci și în America sau în alte zone ale Orientului Apropiat. În Europa, există astăzi două eparhii de tradiție antiohiană: Arhiepiscopia Ortodoxă Antiohiană a Franței, Europei Occidentale și Meridionale, cu sediul în Paris, și Mitropolia Antiohiană Ortodoxă a Germaniei și a Europei Centrale, cu sediul în Köln, întemeiată în anul 2013. Valurile multiple de emigranți, în special din Siria și Orientul Apropiat, din anii 2013-2015, au adus mulți creștini arabi ortodocși în Europa de Vest, în special în Germania. Astăzi, Mitropolia Germaniei și a Europei Centrale, păstorită de mitropolitul Isaac, numără 30 de parohii, cu 21 de preoți.

XXIII.2.d. ***Diaspora Bisericii Ortodoxe Ruse în Europa***

Dinastiile princiare rusești au întemeiat biserici și capele pe lângă ambasadele și legațiile ruse vest-europene deja în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea. Comunitatea ortodoxă rusă din Paris număra la jumătatea secolului al XIX-lea 2.000 de credincioși și construise deja o măreață catedrală. Preotul ambasadei ruse la Berlin, Alexie Maltzew (1854-1916), a tradus în limba germană, până la începutul secolului al XX-lea, aproape toate cărțile ortodoxe de cult, punând astfel bazele unei tradiții ortodoxe de limbă germană, care există până astăzi. După Revoluția din octombrie 1917, a urmat un mare val de emigranți ruși către Europa de Vest, numărul lor fiind estimat în jurul la 400.000 doar în Franța. Datorită declarației

de loialitate față de statul bolșevic, făcută de locțiitorul de patriarh Evloghie în anul 1927, Sinodul ierarhilor ruși din exil, aflat la Carloviț, în Serbia, a întrerupt orice legătură cu Biserica-mamă, formând Biserica Rusă din Exil. Sub jurisdicția acestei Biserici s-au aflat majoritatea parohiilor rusești din diaspora. Biserica Rusă din Exil și-a mutat sediul din Carloviț la Karlsbad, apoi la München, iar în anul 1952, la New York.

Paralel cu Biserică Ortodoxă Rusă din Exil, Biserica Ortodoxă Rusă a întemeiat propriile structuri diasporale, care au funcționat concomitent cu celelalte, dar cu un număr mult mai mic de credincioși. Deja în anul 1919, mitropolitul Evloghie de la Paris a primit din partea patriarhului Tihon jurisdicția asupra parohiilor rusești din Europa de Vest. Acesta a întemeiat parohii în mai multe țări europene, în Germania existând, de exemplu, în 1935, 13 astfel de parohii. În urma discuțiilor purtate între cele două Biserici ruse cu structuri paralele nu doar în Europa, ci în întreaga lume, în anul 2007 a fost realizată unificarea canonică a acestora și împăcarea cu Patriarhia Moscovei, Biserica Ortodoxă Rusă din Exil păstrându-și o oarecare autonomie și propriii ierarhi.

XXIII.2.e. *Diaspora Bisericii Ortodoxe Sârbe în Europa*

După valul de ortodocși sârbi stabiliți la sfârșitul secolului al XVII-lea pe teritoriul Imperiului Habsburgic, un al doilea motiv pentru a emigrarea acestora din propria țară a fost marcat de Al Doilea Război Mondial, iar în anii '90 ai secolului trecut, de războaiele interetnice dintre statele membre ale fostei Iugoslavii. Deja în anul 1948 trăiau în Vest peste 150.000 sârbi ortodocși. În anii '60, un nou val de sârbi a ajuns în Germania pentru a munci, întemeind aici parohii care există până astăzi. După noile valuri de emigranți din timpul lui Tito, care au rămas să lucreze în Europa și după anul 1990, diaspora sârbă a fost reorganizată, numărând astăzi patru eparhii. Prima eparhie sârbă din diaspora a fost întemeiată în anul 1963 la Paris și este cunoscută în prezent sub numele de Eparhia Ortodoxă Sârbă a Europei Occidentale, având parohii în Franța, Belgia, Luxemburg, Spania și Portugalia. În anul 1990 a

fost înființată Eparhia Ortodoxă Sârbă pentru Marea Britanie și Scandinavia, cu parohii în Regatul Unit, Danemarca, Norvegia, Suedia, Islanda și Irlanda. Tot în anul 1990 a fost înființată Eparhia Ortodoxă Sârbă de Düsseldorf și întreaga Germania, cu sediul în orașul Düsseldorf. De asemenea, în anul 2011 a fost înființată Eparhia Ortodoxă Sârbă de Austria și Elveția, cu sediul la Viena, și cu parohii în Austria, Elveția, Liechtenstein, Italia și Malta. În anul 1999, Eparhia de Düsseldorf și întreaga Germania, păstorită astăzi de episcopul Grigorie, număra 2 mănăstiri și 38 de parohii, dispunând de 18 biserici proprii.

XXIII.2.f. *Diaspora Bisericii Ortodoxe Române în Europa*

Primele comunități ortodoxe românești în Europa Occidentală au fost întemeiate în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, după ce existase o capelă românească în Leipzig încă din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Capela Prințului Mihail Sturza din Baden-Baden se află din anul 1882 sub jurisdicția Mitropoliei Moldovei și Bucovinei. La sfârșitul secolului al XIX-lea, înainte de Primul Război Mondial și după Al Doilea Război Mondial au urmat în Occident valuri de imigranți români. Fostul mitropolit al Bucovinei (1935-1940), iar mai târziu al Transnistriei (1942-1943), Visarion Puiu, a fost condamnat la moarte de comuniști în anul 1944, emigrând în Austria, apoi în Italia, Elveția și stabilindu-se în cele din urmă la Paris. Acolo a întemeiat în anul 1949 o episcopie pentru românii din Occident, cu titlul *Episcopia Ortodoxă Română pentru Europa Occidentală*, având sediul la Paris. Din această episcopie, în afara românilor stabiliți în Franța, mai făceau parte și unele parohii românești din Germania, Suedia, Belgia, Anglia și Canada. Împreună cu alți doi mitropoliți ai Bisericii Ruse din Exil, mitropolitul Visarion l-a hirotonit la 26 decembrie 1954 pe arhimandritul Teofil Ionescu ca episcop-vicar, în vederea organizării canonice a comunităților românești din Europa și America. După retragerea mitropolitului Visarion din viața bisericească în iunie 1958, episcopul Teofil a urmat la conducerea eparhiei române. Judecat în contumacie și condamnat la moarte de

statul comunist, mitropolitul Visarion a fost caterisit de Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române în anul 1950. În anul 1990, Sfântul Sinod a anulat condamnarea din 1950, reabilitându-l pe acest ierarh.

Episcopul Teofil nu a reușit să unească din punct de vedere spiritual diaspora românească, aceasta rămânând împărțită sub diferite jurisdicții bisericești (Patriarhia Ecumenică, Biserica Ortodoxă Română sau Biserica Ortodoxă Rusă din Exil). Comunitățile române s-au aflat sub aceste jurisdicții până în anul 1972, când episcopul Teofil a fost reprimit în jurisdicția Bisericii Ortodoxe Române. Pe acesta nu l-au urmat însă decât o mică parte a parohiilor românești, celelalte rămânând mai departe sub alte jurisdicții. În anul 1974, episcopia a fost ridicată la rangul de Arhiepiscopie cu titlul *Arhiepiscopia Ortodoxă Română pentru Europa Centrală și Occidentală*, în demnitate de episcop-vicar fiind ales arhimandritul Lucian Florea.

După moartea arhiepiscopului Teofil (9 mai 1975), arhiepiscopia a fost condusă până în anul 1980 de episcopul-vicar Lucian Florea, care ulterior a fost ales arhiepiscop al Tomisului. La 16 iulie 1980, Sfântul Sinod l-a numit episcop-vicar la Paris și locțiitor de arhiepiscop pe episcopul-vicar Adrian Hrițcu al Mitropoliei Moldovei, căruia la 16 noiembrie 1982 i s-a acordat titlul de arhiepiscop, conducând eparhia până la 30 aprilie 1992, când s-a retras. În anul 1993 a fost organizată, cu binecuvântarea Sfântului Sinod, Mitropolia Ortodoxă Română pentru Germania și Europa Centrală, iar în ședința Sfântului Sinod din 12 ianuarie 1994 a fost recunoscută alegerea episcopului-vicar de la Sibiu, Serafim Joantă, ca mitropolit al acestei eparhii, care are în prezent sediul la Nürnberg, în Germania. Între anii 1993-1998, acest ierarh a fost și locțiitor de arhiepiscop al Arhiepiscopiei Ortodoxe Române pentru Europa Occidentală și Meridională cu sediul la Paris, până la alegerea actualului mitropolit Iosif Pop.

Biserica Ortodoxă Română are astăzi în Europa de Vest două mitropolii: Mitropolia Ortodoxă Română a Europei Occidentale și Meridionale, condusă de Înaltpreasfințitul Mitropolit Iosif, cu sediul la Paris, și Mitropolia Ortodoxă Română a Germaniei, Europei Centrale și de Nord,

condusă de Înaltpreasfințitul Mitropolit Serafim, cu sediul la Nürnberg. Din cauza crizei economice izbucnite în Europa de Est după prăbușirea regimului comunist, dar și aderării României la Uniunea Europeană la 1 ianuarie 2007, câteva milioane de români s-au stabilit temporar sau definitiv în țările vest-europene și majoritatea dintre ei sunt încadrați în parohiile dependente de cele două mitropolii ortodoxe române.

XXIII.2.g. *Diaspora Bisericii Ortodoxe Bulgare în Europa*

Biserica Ortodoxă Bulgară are, de asemenea, o numeroasă diasporă în Europa, organizată în special după Primul Război Mondial, după căderea comunismului în anul 1990 și după aderarea Bulgariei la Uniunea Europeană în 2007. În anul 1986 a fost întemeiată Mitropolia Europei Centrale și de Vest, cu sediul în Budapesta. Din 1994, sediul mitropoliei a fost mutat la Berlin, unde se află și astăzi, având jurisdicție peste credincioșii ortodocși bulgari din întreaga diasporă europeană. Numărul credincioșilor ortodocși bulgari din Germania era estimat, în anul 2017, la aproximativ 130.000 de oameni.

XXIII.2.h. *Diaspora Bisericii Ortodoxe Georgiene în Europa*

Condițiile istorice, politice și economice i-au determinat și pe georgieni să se stabilească în Europa Occidentală, numărul acestora crescând mai ales după destrămarea Uniunii Sovietice. Biserica Ortodoxă Georgiană are astăzi mai multe eparhii întemeiate chiar în ultimii ani. Eparhia Europei de Vest, cu sediul în Paris, este cea mai mare eparhie georgiană din Europa, fiind înființată în anul 2002. În anul 2009, din această eparhie s-a despărțit Eparhia Marii Britanii și Irlandei. Totodată, în 2014 au fost întemeiate Eparhia Germaniei și a Austriei, precum și cea a Belgiei și Olandei. Eparhia Europei de Vest numără în prezent aproximativ 40 de parohii, în Franța, Spania, Italia, Portugalia, Elveția și Malta. Eparhia Germaniei și Austriei numără aproximativ 20 de parohii, fără ca numărul exact al credincioșilor să fie cunoscut.

Numărul creștinilor ortodocși aflați astăzi în diaspora ortodoxă din Europa nu este cunoscut și este foarte greu de estimat. Având însă în vedere că numai în Italia, Spania, Franța, Germania și Marea Britanie există sute de parohii ortodoxe, putem estima un număr de aproximativ 5 milioane de creștini ortodocși care trăiesc actual în Europa de Vest. Numai în Germania sunt peste 2 milioane de creștini ortodocși, organizați în peste 500 de parohii ortodoxe grecești, rusești, arabe, sârbe, românești, bulgare sau georgiene. Aceste comunități ortodoxe din diaspora contribuie nu numai la păstrarea identității spirituale a propriilor membri, ci sunt și adevărate mesagere ale credinței ortodoxe în spațiul european occidental, dând mărturie despre ethosul ortodox.

Bibliografie

În limba română: Emanoil BĂBUȘ, *Ortodoxia în Franța secolului al XX-lea*, Ed. Sophia, București, 2003; E. BĂBUȘ, *Ortodoxie și Occident. Biserica Catolică Ortodoxă a Franței*, Ed. Sophia, București, 2003; Christine CHAILLOT (coord.), *Biserica Ortodoxă din Europa de Est în secolul XX*, trad. Liliana Donose Samuelsson, Ed. Humanitas, București, 2011; Dragomir DEMETRESCU, *Tomul sinodic și epistolele patriarhale, relativ la comunitățile elenice din străinătate cedate Bisericii regatului grecesc*, București, 1908; Ioan RĂMUREANU, Milan ȘESAN, Teodor BODOGAE, *Istoria bisericească universală*, vol. II, Ed. IBMBOR, București, 1993; Dumitru Gh. RADU, „Grija Bisericii Ortodoxe Române față de comunitățile române de peste hotare", în: *BOR*, 11-12/1975; Liviu STAN, „Ortodoxia și Diaspora. Situația actuală și poziția canonică a diasporei ortodoxe", în: *O*, 11/1963; Dietmar W. WINKLER, Klaus AUGUSTIN, *Bisericile din Răsărit. O scurtă prezentare*, Ed. Arhiepiscopiei Romano-Catolice de București, București, 2003.

În limbi străine: Mircea BASARAB, „Rumänische Orthodoxe Kirche. Rumänische Orthodoxe Metropolie für Deutschland und Zentraleuropa", în: *Orthodoxes Forum*, 14/2000; Athanasios BASDEKIS, *Die Orthodoxe Kirche. Eine Handreichung für nicht-orthodoxe und orthodoxe Christen und Kirchen*, Lembeck Verlag, Frankfurt am Main, 2002; Daniel BENGA, „Diaspora der Orthodoxen Kirchen in Europa. Ein geschichtlicher Überblick", în vol. *Die Orthodoxe Kirche in der Selbstdarstellung. Ein Kompendium*, Ioan-Vasile LEB et al. (eds), LIT Verlag, Berlin, 2016; D. BENGA, „Die Geschichte der orthodoxen Kirchen vom Bilderstreit bis zum Ende des 20. Jahrhunderts", în vol. *Ökumenische Kirchengeschichte*, Hubert WOLF (ed.), vol. 3, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 2007; Jean-Paul BESSE, *L'Église orthodoxe roumaine de Paris*, Éd. D.U.C., Paris, 1994; Thomas BREMER et al. (eds), *Die orthodoxen Kirchen der byzantinischen Tradition*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 2013; Erich BRYNER, *Die Ostkirchen vom*

18. bis zum 20. Jahrhundert, Evangelische Verlagsanstalt, Leipzig, 1996; †EVMENIOS VON LEFKA et al. (eds), *Die Orthodoxe Kirche. Eine Standortbestimmung an der Jahrtausendwende. Festgabe für Prof. Dr. Dr. Anastasios Kallis*, Lembeck Verlag, Frankfurt am Main, 1999; Maria HÄMMERLI, Jean-François MAYER (eds), *Orthodox identities in western Europe: migration, settlement, and innovation*, Routledge, Londra/New York, 2014; Hans Dieter DÖPMANN, *Die orthodoxen Kirchen in Geschichte und Gegenwart*, Peter Lang Verlag, Frankfurt am Main, [2]2010; †SERAFIM ROMUL JOANTĂ, METROPOLIT VON DEUTSCHLAND UND ZENTRALEUROPA, „Die Rumänische Orthodoxe Kirche in Deutschland. Orthodoxe Nationalitäten und Gemeinschaft der Orthodoxen in Deutschland", în vol. *Die Orthodoxe Kirche. Eine Standortbestimmung an der Jahrtausendwende. Festgabe für Prof. Dr. Dr. Anastasios Kallis*, Lembeck Verlag, Frankfurt am Main, 1999; Johannes OELDEMANN, *Die Kirchen des christlichen Ostens. Orthodoxe, orientalische und mit Rom unierte Ostkirchen*, Verlag Pustet, Regensburg, 2006; Reinhard THÖLE, *Orthodoxe Kirchen in Deutschland*, Göttingen, 1997.

XXIII.3. Diaspora ortodoxă în Canada, Statele Unite ale Americii și America Latină*

XXIII.3.a. *Începuturile misionare*

Dovezi certe despre manifestarea creștinismului ortodox în spațiul american avem din secolul al XVIII-lea. Potrivit mărturiilor documentare, prima Sfântă Liturghie a fost celebrată la 20 iulie 1741 la bordul Vasului „Sfântul Petru" ancorat în Sitka Bay, Alaska, de către ieromonahul Ilarion Trusov și preotul Ignatie Kozirevsky. Istoria consemnează, de asemenea, faptul că la 26 iunie 1768 este fondată prima colonie de greci în cel mai vechi oraș din America, St. Augustine, Florida. Este vorba despre colonia New Smyrna. Potrivit datelor disponibile, colonia era formată din 200 până la 500 de emigranți greci care au ajuns în Lumea Nouă sub protecția doctorului scoțian Andrew Turnbull și a soției sale, de origine greacă, Maria, emigrând din Pelopones. Doctorul Turnbull a plănuit înființarea unei parohii ortodoxe grecești și aducerea unui preot, însă nu există dovezi că planurile sale au avut finalitate. Până

* Capitol elaborat de Pr. prof. dr. Gabriel-Viorel Gârdan.

în acest moment nu s-a putut dovedi nici dacă în anul 1768 emigranții greci au fost însoțiți de vreun preot și nici dacă a fost înființată în acea colonie o parohie. De fapt, se pare că însăși existența acestei colonii a fost de scurtă durată.

Alaska a fost descoperită în anul 1741 și s-a aflat sub stăpânirea Rusiei până în anul 1867. În cei 126 de ani de stăpânire rusească, o mulțime de aventurieri, vânători, comercianți de blănuri, administratori, exploratori, preoți și călugări și-au pus amprenta asupra populației native – aleuți, eschimoși și indieni –, însă în niciun domeniu al vieții influența acestora nu a fost atât de mare ca în cel religios. O misiune ortodoxă pe teritoriul nord-american a fost stabilită oficial abia în anul 1794. La 24 septembrie 1794, călugării de la Mănăstirea „Sfântul Valaam", trimiși de Biserica Ortodoxă Rusă, au debarcat pe Insula Kodiak în Alaska și, de atunci, Sfânta Liturghie ortodoxă nu a încetat să fie săvârșită în America de Nord. Acești călugări nu au ajuns acolo ca refugiați politici sau ca emigranți mânați de interese și preocupări economice, aflați în căutarea unei vieți mai bune. Ei au fost purtătorii unui mandat misionar foarte clar: propovăduirea Evangheliei mântuirii printre băștinașii din Alaska. Au înfruntat soarta tuturor misionarilor: izolare, lipsă de înțelegere, adversitate și martiriu, însă misiunea lor a pus bazele prezenței ortodoxe în Lumea Nouă și a imprimat un caracter profund misionar acestei prezențe.

Misiunea s-a dovedit a fi un succes. Acest fapt s-a datorat eforturilor misionarilor, personalități duhovnicești de excepție, care s-au dedicat idealului misionar fără niciun fel de rezerve. Dintre aceștia, îi amintim pe arhimandritul Ioasaf (ulterior devenit episcop), Sfântul Herman, Sfântul Juvenalie, Sfântul Inochentie, Sfântul Iacob Netsvetov ș.a. Nu trebuie neglijată nici contribuția pe care laicii au avut-o la răspândirea credinței creștine în aceste teritorii. Istoriografia menționează, ca exemplu în acest sens, faptul că în anul 1828, când Iakov Netsvetov, un tânăr preot creol, a revenit în localitatea natală de pe Insula Atka, după o perioadă în care a studiat în Siberia, acesta a constatat cu surprindere că toți locuitorii erau botezați, renunțaseră la practicile șamanice și erau familiarizați cu

elementele rudimentare ale credinței creștine, chiar dacă în acel loc nu mai ajunsese un preot ortodox de la descoperirea sa în anul 1743.

Misiunea din Alaska a demonstrat respect față de cultura băștinașilor, adaptabilitate lingvistică și sensibilitate culturală, atitudini confirmate de traducerea Evangheliei și a Sfintei Liturghii în limbile și dialectele diferitelor populații din acest teritoriu și, în mod evident, de numărul însemnat de convertiri. Succesul ortodox s-a datorat și următoarelor aspecte: afirmarea unor lideri locali din rândul cărora erau selectați viitorii preoți sau care îndeplineau atribuții catehetice și pastorale în comunitățile lor în lipsa preoților, folosirea dialectelor locale în activitatea catehetică și în cea sacramentală, preocuparea constantă pentru educație și o atitudine de simpatie și toleranță raportată la șocul cultural pe care îl trăiau noii convertiți la creștinism.

Ca urmare a activităților desfășurate de misionarii ortodocși, în anul 1812 exista deja o Biserică Ortodoxă și în afara Alaskăi, în California, la Fort Rus; în anul 1834, Sfânta Liturghie și Catehismul erau traduse în limba aleută; în anul 1840 era hirotonit primul episcop, Sfântul Inochentie, pentru Insulele Aleutiene și Kurile, al cărui sediu era la Kamceatka; în anul 1841, o școală pastorală era înființată la Sitka, cu misiunea de a pregăti preoți dintre nativii convertiți; în anul 1848 era sfințită Catedrala „Sfântul Mihail" din Sitka, pentru ca în anul 1867, când Alaska a fost vândută Statelor Unite, să existe în acest teritoriu peste 12.000 de creștini ortodocși nativi, 9 parohii, 35 de capele, 17 școli și 3 orfelinate.

Tranzacția comercială care a adus Alaska în proprietatea Statelor Unite a avut consecințe și asupra misiunii ortodoxe desfășurate în acest teritoriu. Din cauza faptului că activitatea misionarilor ortodocși era percepută ca o relicvă nedorită din trecutul Alaskăi, viitorul misiunii ortodoxe a fost o vreme incert. Susținând deschis acțiunile prozelitiste ale grupurilor misionare protestante, noii conducători ai teritoriului Alaskăi au lansat o campanie de „americanizare" a populației ortodoxe. Rugăciunile ortodoxe, icoanele și limbile natale au fost interzise în noile școli americane. Protestele repetate ale episcopului ortodox adresate președintelui, Congresului și autorităților militare au fost ignorate. Pe

de altă parte, existau serioase probleme generate de încetarea sprijinului financiar pentru susținerea activităților misionare.

XXIII.3.b. ***Emigrația și epoca Bisericilor etnice***

În ciuda dificultăților amintite, între anii 1870 și 1920, Ortodoxia din America de Nord s-a transformat dintr-o mică misiune în Alaska într-o Biserică ce a înregistrat o evoluție rapidă pe acest continent. Doi au fost factorii determinanți în acest sens: mutarea scaunului episcopal de la Sitka la San Francisco și valul imigraționist descătușat la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, când au ajuns peste Ocean emigranții ortodocși greci, sârbi, români, bulgari, ucraineni, macedoneni ș.a. Artizanul mutării scaunului episcopal de la Sitka la San Francisco a fost episcopul John Mitropolski (1870-1876). Acesta a văzut în San Francisco orașul din care misiunea din Alaska putea fi cel mai bine apărată, pe de o parte, iar pe de altă parte, baza pentru o misiune ortodoxă pe teritoriul Statelor Unite și chiar a întregii Americi.

Emigrarea unui număr însemnat de ortodocși din țările sud-europene și est-europene a deschis o altă dimensiune pentru prezența ortodoxă în America. Ca emigranți veniți peste Ocean în căutarea unei vieți mai bune și a libertății, ei au adus cu ei și tezaurul lor spiritual, tezaur în care credința ortodoxă a ocupat locul central. Pentru cultivarea și păstrarea lui, aceștia au înființat parohii ortodoxe pe cuprinsul întregului teritoriu nord-american. Aceste parohii au jucat un rol determinant în viața noilor comunități de imigranți, atât din punct de vedere religios, cât și social și cultural. Cultivarea în parohii a valorilor culturale naționale și a limbilor fiecărei entități etnice ortodoxe imigrante a oferit acestora un sens al continuității cu trecutul lor și un sentiment de apartenență socială și religioasă care i-a ajutat să își păstreze identitatea, iar, pe de altă parte, să se integreze, fără riscuri spirituale majore, în structurile socio-mentale specifice spiritului societății americane.

Cu excepția grecilor care și-au format de la început parohii sub directa oblăduire a autorităților eclesiale din țara-mamă, parohiile

fondate de creștinii ortodocși arabi, sârbi, albanezi s-au alăturat inițial Episcopiei Misionare Rusești, contribuind astfel la constituirea așa numitei „Biserici Imigrante". Imediat după numirea sa, în anul 1898, la conducerea Episcopiei Misionare, episcopul Tihon a constatat, în urma unor vizite pastorale efectuate pe vastul teritoriu american, că forma organizatorică a episcopiei sale nu mai corespundea scopurilor și postulatelor misionare pe care și le-a asumat inițial. În consecință, a inițiat o serie de schimbări majore care au adus, pentru moment, un suflu nou în viața și organizarea Ortodoxiei nord-americane. Tihon a schimbat prioritățile activității misionare ortodoxe în Lumea Nouă, optând, în schimbul evanghelizării populației indigene, pentru satisfacerea nevoilor religioase ale noilor comunități de emigranți ortodocși.

În anul 1903, episcopul Tihon, în spiritul schimbărilor inițiate, a hirotonit un episcop pentru Alaska, în 1904 a desemnat un episcop cu misiunea specială de a conduce parohiile arabe ale diecezei multietnice, iar în anul 1905 a mutat centrul administrativ al eparhiei sale din San Francisco în New York, pentru a fi mai aproape de centrul convertirilor greco-catolice, dar mai ales de noii imigranți care continuau să sosească în număr mare și care se așezau în zona de nord-est a Statelor Unite. În același an, Tihon a propus o reorganizare fundamentală a Episcopiei Misionare. În viziunea sa, aceasta trebuia să reunească mai multe jurisdicții (dieceze) auxiliare distincte, câte una pentru fiecare grup etnic ortodox din America. Pe lângă dieceza „rusă" din New York și dieceza „arabă" cu sediul la Brooklyn, Tihon preconiza înființarea unei dieceze „sârbe" la Chicago, precum și a uneia „grecești". Cu toate că aceste jurisdicții eclesiale urmau să fie stabilite pe criterii etnice, etnicitatea nu era percepută, la vremea respectivă, ca un pericol la adresa unității, ci făcea parte dintr-o strategie misionară internă, menită să asigure vitalitate corpului eclesial unitar din acest teritoriu.

O mențiune specială trebuie făcută cu privire la modul în care parohiile ortodoxe etnice au fost înființate și organizate. În cele mai multe cazuri, inițiativa a aparținut laicilor, demersurile juridice pentru înființarea lor au fost făcute de ei și, cel mai adesea, tot ei au stabilit

regulile de organizare și administrare a acestor parohii. Practic, ei și-au asumat aproape total autoritatea în noile parohii. Aici se află rădăcina multor probleme cu care se confruntă până astăzi Ortodoxia în America. Bazele acestei organizări au fost de tip congregațional, autoritatea eclesială ierarhică lipsind sau fiind minimă. Din perspectiva sociologiei religiei, organizația religioasă de tip congregațional se caracterizează prin următoarele aspecte: are o listă de membri; este condusă de organe alese de membri în componența cărora intră laici care elaborează politica instituției și administrează activitatea ei; activitatea instituției este realizată de persoane cărora li se încredințează această misiune; are clerici care sunt aleși de organizație și își obține finanțarea în vederea funcționării din partea membrilor săi. Potrivit lui Nicholas Ferencz, în termeni de autoritate, aceste criterii pot fi rezumate ca făcând referire la două zone majore ale autorității laice: autoritatea asupra proprietăților și bunurilor materiale ale parohiei și autoritatea de a alege și numi clerici pentru parohie. Din această perspectivă, clericii (preoții și episcopii) sunt fie excluși complet din zona autorității, fie rolul lor este redus, în cel mai fericit caz, la nivelul consultativ. În timp, lucrurile însă au evoluat și s-a ajuns la situația pe care Ferencz a numit-o „congregaționalism modificat". În această situație, autoritatea este împărțită: ierarhia exercită autoritatea spirituală (episcopul are dreptul exclusiv de a numi preotul dintr-o parohie; preotul are autoritate deplină în ceea ce privește serviciile liturgice, catehizarea, predica), iar autoritatea laicilor se răsfrânge asupra bunurilor materiale.

Planurile episcopului Tihon au rămas în faza de proiect, deoarece, în anul 1907, el a fost rechemat în Rusia și numit episcop de Jaroslav. Mai mult decât atât, zece ani mai târziu, Revoluția bolșevică din Rusia a avut efecte devastatoare și asupra vieții ortodoxe de pe continentul nord-american, ducând la destrămarea jurisdicției multietnice a Episcopiei Misionare. În numai patru ani (1917-1921), tot ceea ce se realizase din punct de vedere al organizării jurisdicțiilor eclesiale pe parcursul a câtorva zeci de ani s-a destrămat. Din ruinele Episcopiei multietnice au apărut nu mai puțin de 10 jurisdicții independente: trei rusești, două

arabe, precum și altele sârbești, albaneze, românești, ucrainene, carpato-ruse, lor adăugându-li-se jurisdicțiile grecești.

În anul 1921 au apărut pentru prima dată jurisdicții eclesiale diferite în aceeași arie geografică, marcându-se astfel începutul unei noi, complicate și confuze ere a „Bisericilor etnice” ale creștinilor ortodocși din America de Nord. Două principii canonice s-au bătut cap în cap atunci când s-a pus problema organizării vieții eclesiale a emigranților. Este vorba despre principiul etnic și despre principiul jurisdicțional. Principiul etnic prevede că episcopii fiecărui neam să se adune într-o singură Biserică sub conducerea unui întâistătător, conform *Canonului 34* apostolic. Acest principiu este respectat de Biserica Ortodoxă Română, de toate Bisericile slave și de Bisericile Ortodoxe Orientale. De aceea, comunitățile lor din diaspora țin de Biserica-mamă. Principiul jurisdicțional, pe de altă parte, conform *Canonului 8* al Sinodului I Ecumenic, evidențiază că este nefiresc ca în același teritoriu să fie două sau mai multe jurisdicții ortodoxe, respectiv mai mulți episcopi în același loc. La acest fapt s-a ajuns pe teritoriul nord-american prin respectarea principiului etnic.

Apariția jurisdicțiilor etnice a deschis era contradicțiilor eclesiologice în viața Bisericilor Ortodoxe care împart același teritoriu și le divizează pe credincioși după criterii de naționalitate, cultură și limbă. Energiile „jurisdicțiilor” au fost canalizate pentru păstrarea variatelor moșteniri național-culturale: rusă, greacă, siriano-libaneză, sârbă, română, albaneză, bulgară, ucraineană ș.a. Treptat, comunitățile ortodoxe din America au început să fie privite, atât de către Bisericile-mame, cât și peste ocean, ca „diaspore” naționale și eclesiale, unite de crezul comun ortodox, însă divizate din punct de vedere etnic, cultural, canonic și administrativ.

Ortodoxia din America a intrat, prin înființarea jurisdicțiilor etnice paralele, într-o perioadă de „hibernare culturală”, singura preocupare majoră pentru fiecare jurisdicție ortodoxă fiind să devină, din punct de vedere instituțional, suficientă sieși, autonomă. Așa se face că fiecare a făcut mari eforturi pentru a-și dobândi propriul ierarh, consiliu

eparhial, propriile organizații fraternale, tabere de tineret și, mai ales, propria școală teologică și propria mănăstire. În scurt timp, deplina suficiență jurisdicțională a devenit măsura, înțelesul, metoda, planul și simbolul „succesului" pentru Ortodoxia etnică din America de Nord.

Acest lucru însă nu a împiedicat producerea de transformări sociologice care au făcut din emigranții generației a doua (și a următoarelor) „americani cu cratimă", adică greci-americani, ruși-americani, români-americani etc. Aceștia, la fel ca Bisericile lor etnice, s-au identificat economic și patriotic cu America, iar din punct de vedere spiritual și cultural au păstrat vechea moștenire. Acest proces a creat provocări pentru Biserică. Mărturie a acestui fapt stă introducerea limbii engleze, franceze sau spaniole în serviciile liturgice. Pionieră în această direcție a fost Arhiepiscopia Antiohiană, care și-a dobândit astfel renumele de cea mai „progresistă" jurisdicție ortodoxă, iar, pe de altă parte, a devenit jurisdicția aleasă de mulți americani convertiți la Ortodoxie. Astăzi, în multe parohii sunt săvârșite servicii religioase numai în limba engleză, un număr și mai mare oferă servicii bilingve (engleză și greacă, engleză și română etc.), în timp ce un număr din ce în ce mai mic de parohii slujesc numai în greacă, slavonă, română sau în altă limbă.

XXIII.3.c. *Disidență și autocefalie*

Legăturile jurisdicționale normale dintre Biserica din America și Patriarhia Moscovei au fost întrerupte, *de facto*, de evenimentele tragice ale Revoluției bolșevice din 1917. Nu a fost vorba de o schismă, de o ceartă sau de un conflict. Episcopul numit de Moscova a plecat în Rusia și nu a mai revenit la scaunul său episcopal. Privată de sprijinul material al Bisericii-mamă, otrăvită de propaganda revoluționară (comunistă), Biserica din America s-a aflat într-o situație de mare pericol spiritual. În această situație, pe care părintele profesor Alexander Schmemann a considerat-o „tragică", sinodul întrunit la Detroit în perioada martie-aprilie 1924 a proclamat autonomia temporară a Bisericii Misionare, care din acel moment s-a numit *Mitropolia Ortodoxă Rusă din America.*

Motivația acestui act a fost una profund și exclusiv eclesiastică: dorința de a asigura, în noile circumstanțe, continuitatea de viață, credință și ordine a corpului eclesial. Patriarhia Moscovei, aflată sub robia comunistă, a reacționat dur la acest act și a condamnat mitropolia ca schismatică, iar în anul 1933 și-a stabilit propria sa jurisdicție pe teritoriul nord-american sub forma unui exarhat.

Experiența trăită de Mitropolia Rusă a fost retrăită și de celelalte jurisdicții etnice (română, bulgară, sârbă, albaneză, ucraineană) după cel de-al Doilea Război Mondial, când au fost întrerupte legăturile lor canonice cu Bisericile-mame aflate sub asediul regimurilor comuniste instaurate cu agresivitate în țările est-europene. La fel ca Patriarhia Moscovei, Bisericile-mame au reacționat dur, catalogând ca „schismă" acțiunile disidente ale jurisdicțiilor etnice din America și înființând alte jurisdicții paralele cu vechile episcopii, supuse lor. Această situație a complicat și mai mult și așa destul de complicata problemă a jurisdicțiilor ortodoxe din America de Nord, ea fiind rezultatul direct al prevalenței etnicității în viața eclesială. Ortodocșii din Statele Unite și din Canada s-au simțit datori să își unească forțele într-o atitudine disidentă față de autoritățile comuniste care le oprimau frații rămași în patria-mamă și care, în opinia celor de peste ocean, încercau prin intermediul Bisericii să controleze viețile cetățenilor liberi din Lumea Nouă. Din punct de vedere politic, în contextul Războiului Rece, care a afectat inclusiv viața religioasă și relațiile bisericești, disidența putea fi considerată îndreptățită. Din punct de vedere eclesiologic și canonic, ea este ușor de asimilat cu schisma, fapt care a furnizat Bisericilor-mame argumente pentru acțiunile lor de „restabilire" a ordinii canonice.

În timp s-a lansat ideea restabilirii relațiilor dintre Biserica Ortodoxă Rusă și Mitropolia din America. Discuțiile, începute la nivel neoficial în 1963, au luat forma unor întâlniri oficiale desfășurate în mai multe runde între anii 1967 și 1969, și s-au finalizat prin acordarea la 10 aprilie 1970, de către Biserica Ortodoxă Rusă, a statutului de Biserică Autocefală (egală în drepturi și soră) Mitropoliei din America, cunoscută de atunci sub numele de *Biserica Ortodoxă din America* (*Orthodox Church*

in America – OCA). Tomosul sinodal prin care jurisdicția ortodoxă rusă din America devenea autocefală garanta noii Biserici independența și autonomia, dreptul de a-și alege întâistătătorul și episcopii fără să fie nevoie de confirmarea lor de către altă Biserică și fără să existe posibilitatea de *veto* din partea altei jurisdicții, precum și autoritatea, privilegiile și drepturile pe care termenul de „autocefalie" le implică în tradiția Bisericii Ortodoxe și de care se bucură toate Bisericile Ortodoxe surori.

Decizia Patriarhiei Ruse de a acorda autocefalia Bisericii Ortodoxe din America a stârnit o reacție vehementă din partea Patriarhiei Ecumenice, care a făcut presiuni pentru ca acest act unilateral al Biserici Ortodoxe Ruse să nu fie recunoscut de Bisericile surori. Justificarea Bisericii Ruse, că a acordat autocefalia Bisericii din America în speranța că acest act va fi spre binele Ortodoxiei în America și spre slava lui Dumnezeu, s-a lovit de pretențiile Patriarhiei Ecumenice de a fi recunoscută ca fiind singura autoritate îndreptățită să acorde statutul de autocefalie unei Biserici. Aceste pretenții erau și sunt încă fundamentate pe o interpretare subiectivă a *Canonului 28* al Sinodului al IV-lea Ecumenic, care, în opinia reprezentanților Patriarhiei Ecumenice, ar acorda scaunului de Constantinopol jurisdicție asupra întregii diaspore Ortodoxe. În ciuda acestei poziții, noua Biserică Autocefală a fost recunoscută de Bisericile Ortodoxe din Georgia, Bulgaria, Polonia și Cehoslovacia, iar ierarhii ei sunt în comuniune cu ceilalți ierarhi ortodocși din America.

Bisericii Ortodoxe din America i s-au alăturat alte trei jurisdicții etnice ortodoxe: *Episcopia Ortodoxă Română*, care a rupt legăturile sale canonice cu Patriarhia Română în anul 1951 și s-a alăturat Mitropoliei Ortodoxe Ruse din America în anul 1960, iar în urma acordului din 17 decembrie 1970 a devenit parte a Bisericii Ortodoxe din America. Ea a fost urmată de *Biserica Albaneză din America*, în anul 1971, și de *Episcopia Bulgară*, în anul 1976. De asemenea, la noua jurisdicție au aderat și câteva comunități parohiale independente, care aparținuseră înainte altor jurisdicții. Jurisdicția Bisericii Ortodoxe din America s-a extins și asupra câtorva parohii răzlețe din Australia, iar în anul 1972, ca urmare a convertirii la Ortodoxie a aproximativ 10.000 de persoane, membre

ale Bisericii Catolice Naționale Mexicane, Biserica Ortodoxă din America a pus bazele unui exarhat mexican.

În toată această perioadă, celelalte eparhii ortodoxe aflate sub jurisdicția Bisericilor-mame și-au continuat existența și s-au consolidat instituțional. Biserica Ortodoxă din America, precum și celelalte eparhii etnice și-au desfășurat activitatea atât în America de Nord, cât și în țările Americii de Sud. Pe ambele continente, prezența ortodoxă a crescut pe tot parcursul secolului al XX-lea. Dacă la începutul secolului trecut în America de Nord erau înregistrați un număr de 481.000 de credincioși ortodocși (majoritatea emigranți), ca urmare a activității pastorale și misionare a jurisdicțiilor ortodoxe, a emigrației și a convertirilor, s-a ajuns ca în anul 2010 numărul acestora să depășească 7.180.000, reprezentând 2,1% din totalul populației acestui continent. În America de Sud, la începutul secolului al XX-lea erau menționați, pe tot continentul, aproximativ 8.200 de creștini ortodocși. Până în anul 2010, numărul lor a crescut la 1.068.000, respectiv 0,2% din populația continentului. Această creștere s-a datorat emigrației și, în special, unui număr mare de convertiri la Ortodoxie.

XXIII.3.d. *Adunarea Episcopală – de la vis la realitate*

În luna iulie a anului 1990, patriarhul ecumenic Dimitrie I a făcut o vizită pastorală în Statele Unite ale Americii, prilej cu care a declarat că privește pe toți ortodocșii ca pe un singur întreg, unit într-o credință, o lucrare, o Sfântă Împărtășanie, indiferent de originea etnică sau alte particularități. În ziua de 4 iulie 1990, acesta a vizitat Catedrala „Sfântul Nicolae" din Washington, prilej cu care și-a reafirmat preocuparea pentru unitatea întregii Biserici Ortodoxe, în special a celei din America, recunoscând că este cu adevărat scandalos ceea ce se petrece din punct de vedere jurisdicțional – existența mai multor episcopi într-un singur oraș –, această situație aflându-se în contradicție flagrantă cu prevederile canonice ale eclesiologiei ortodoxe. În altă ordine de idei, el a considerat că gestul Bisericii Ortodoxe Ruse de a acorda unilateral autocefalia

Bisericii Ortodoxe Americane a contribuit mai mult la accentuarea divizării existente în cadrul Ortodoxiei americane decât la unitatea ei. Având în vedere toate aceste considerente, el și-a exprimat dorința ca această problemă gravă cu care se confruntă Ortodoxia în America să fie rezolvată în cel mai corect mod din punct de vedere canonic.

La câteva luni după vizita patriarhului ecumenic în Statele Unite ale Americii, în noiembrie 1990 comisia pregătitoare a Sfântului și Marelui Sinod al Bisericii Ortodoxe a pus în discuție problema diasporei ortodoxe. În urma dezbaterilor care au avut loc la Chambésy, Geneva, între 7-13 noiembrie 1993, Comisia pregătitoare a Sfântului și Marelui Sinod a propus crearea unei situații de tranziție care va pregăti terenul pentru o soluționare strict canonică a acestei probleme. Totodată, această comisie a propus ca pentru perioada tranzitorie să fie create Adunări Episcopale alcătuite din toți episcopii recunoscuți canonic dintr-o regiune. S-a hotărât ca aceste adunări să fie prezidate de primul dintre ierarhii jurisdicției Bisericii de Constantinopol, iar în absența acestuia, de următorul potrivit ordinii din diptice. Lucrarea și responsabilitatea acestor Adunări Episcopale viza manifestarea unității Ortodoxiei și grija de a dezvolta o activitate comună a tuturor ortodocșilor dintr-o anumită regiune.

La nivel panortodox, problema diasporei ortodoxe a rămas deschisă. Congresul Canoniștilor, desfășurat la Geneva în perioada 9-14 aprilie 1995, a definitivat Proiectul Regulamentului de funcționare a Adunărilor Episcopale din diaspora ortodoxă. Odată cu finalizarea acestui proiect, s-au încheiat discuțiile pe marginea temei privind diaspora ortodoxă, în vederea prezentării ei la cea de-a IV-a Conferință Panortodoxă Presinodală convocată pentru pregătirea Sfântului și Marelui Sinod al Bisericii Ortodoxe. *Articolul 1* al proiectului prevedea că toți episcopii ortodocși dintr-o regiune, care se găsesc în comuniune canonică cu toate Sfintele Biserici Ortodoxe Autocefale, sunt constituiți în Adunări Episcopale (*Aliniatul 1*). Scopul Adunării Episcopale este acela de a manifesta unitatea Bisericii Ortodoxe, de a promova colaborarea între diferite jurisdicții în toate domeniile pastorale și de a menține, păstra și dezvolta interesele comunităților dependente de episcopii ortodocși

canonici din regiune (*Articolul 2*). Prevederile acestui proiect au fost însușite de cea de-a IV-a Conferință Panortodoxă Presinodală întrunită la Chambésy în perioada 6-12 iunie 2009. În cadrul acestei conferințe a fost recunoscută din nou existența unor anomalii canonice în organizarea Bisericii, mai ales în diaspora. Pentru a rezolva problemele pe care aceste anomalii le generează, s-a hotărât, ca soluție tranzitorie, formarea de Adunări Episcopale care au ca misiune păstrarea și promovarea unității Bisericii Ortodoxe în afara teritoriilor canonice ortodoxe.

Ca urmare a acestei hotărâri, a fost constituită *Adunarea Episcopală a Episcopilor Ortodocși Canonici din America Centrală și de Nord*. În Statele Unite și Canada exista o astfel de *Adunare Episcopală* propusă de documentul de la Chambésy încă din anul 1960, numită Conferința Permanentă a Episcopilor Ortodocși Canonici din America (SCOBA). Prima întrunire în noua structură determinată prin documentul presinodal a avut loc la 26 mai 2010 în New York. Cu această ocazie, reprezentanții celor 15 jurisdicții ortodoxe canonice din America Centrală și de Nord (Statele Unite, Canada și Mexic) și-au fixat ca obiective: 1. promovarea și realizarea unității bisericești în America Centrală și de Nord; 2. consolidarea misiunii pastorale orientate către toți credincioșii ortodocși din regiune; 3. mărturia comună în fața celor de altă credință; 4. organizarea Bisericii Ortodoxe în America în concordanță cu tradiția canonică și eclesiologică a Bisericii Ortodoxe.

Această Adunare Episcopală a avut întâlniri anuale, deciziile au fost luate prin consens, iar între sesiuni funcționează un secretariat care coordonează activitatea diferitelor comitete și organizații ortodoxe din America ce funcționează sub patronajul Adunării. Experiența Adunării Episcopale a Episcopilor Ortodocși Canonici din America Centrală și de Nord s-a dovedit a fi încurajatoare și ea a fost avută în vedere la dezbaterile pe tema diasporei ortodoxe care au avut loc în cadrul Sfântului și Marelui Sinod al Bisericii Ortodoxe întrunit în perioada 19-26 iunie 2016. Documentul sinodal „Diaspora Ortodoxă" adoptat în ședința din 21 iunie 2016 a consacrat delimitarea a 13 regiuni ale *diasporei ortodoxe*, trei dintre acestea reunind episcopii canonici care și-au exercitat autoritatea ierarhică în America de Nord și America de Sud. Este vorba despre

regiunile Canada, Statele Unite ale Americii și America Latină. Structura de comunicare și conducere panortodoxă în aceste regiuni este asigurată de Adunările Episcopale ce reunesc toți episcopii ortodocși cu responsabilități pastorale și rezidență în diaspora. Decizia sinodală care reafirmă că „voința comună a tuturor Preasfintelor Biserici Ortodoxe ca problema diasporei ortodoxe să fie rezolvată cât mai curând posibil și ca ea să fie organizată în conformitate cu eclesiologia ortodoxă și cu practica și tradiția canonică a Bisericii Ortodoxe", a stat la baza reorganizării ierarhilor ortodocși de pe teritoriul american în trei Adunări Episcopale ale Episcopilor Ortodocși, câte una pentru fiecare regiune: Canada, Statele Unite ale Americii și America Latină. Dintre cele trei Adunări Episcopale, cea mai vizibilă și mai dinamică este Adunarea Episcopală a Episcopilor Ortodocși din Statele Unite ale Americii.

XXIII.3.e. *Diaspora Patriarhiei Ecumenice*

Arhiepiscopia Ortodoxă Greacă a Americii (*Greek Orthodox Archdiocese of America*), cu sediul la New York, sub jurisdicția Patriarhiei Ecumenice, a fost înființată în anul 1922 și a avut jurisdicție asupra parohiilor din Statele Unite, Canada și America Centrală și de Sud. Din această jurisdicție s-a desprins, în anul 1996, *Mitropolia Ortodoxă Greacă a Mexicului, Americii Centrale, Columbiei, Venezuelei și Insulelor Caraibiene* (*Greek Orthodox Metropolis of Mexico, Central America, Colombia and Venezuela, and the Caribbean Islands*), condusă de mitropolitul Athenagoras. Prima parohie ortodoxă greacă a fost înființată în anul 1864 în New Orleans. Inițial, aceasta a fost o parohie panortodoxă, slujind nevoilor religioase ale credincioșilor ortodocși greci, ruși, sârbi și sirieni. Primul preot se crede că a fost un ucrainean, *Agapius Honcharenko*. A doua parohie greacă a fost înființată în New York, în anul 1892, pentru ca în anul 1916 să existe 153 de parohii răspândite pe tot cuprinsul Statelor Unite ale Americii.

Din cauza condițiilor politice prin care a trecut, Patriarhia Ecumenică nu și-a mai putut exercita jurisdicția asupra parohiilor de peste ocean, fapt pentru care, în anul 1908, acestea au fost trecute sub

jurisdicția Bisericii Greciei. Eșecul acestei Biserici de a trimite un episcop pentru comunitățile grecești din America a creat o vie nemulțumire în rândul credincioșilor de aici. Abia în 1918, mitropolitul Atenei și a toată Grecia, Meletie Metaxakis, împreună cu episcopul Alexandru, s-a deplasat în America pentru a găsi o soluție la problemele ivite acolo. După o ședere de trei luni, acesta a reușit să instaureze ordinea și l-a instalat pe episcopul Alexandru ca reprezentant al Sinodului și administrator al parohiilor. Problemele politice apărute în Grecia, care au generat și depunerea din scaun a mitropolitului Meletie, au avut consecințe și în viața eclesială a comunităților grecești din America. Astfel, Meletie s-a stabilit oficial în America și, în 15 septembrie 1921, a incorporat, în conformitate cu legile americane, Arhiepiscopia Greacă a Americii de Nord și Sud. Două luni mai târziu, acesta a fost ales patriarh ecumenic, astfel că în anul 1922 el a denunțat prevederile actului din 1908 prin care comunitățile de peste ocean treceau sub jurisdicția Bisericii Greciei și a restabilit jurisdicția Patriarhiei Ecumenice asupra lor.

Între Biserica Greciei și Patriarhia Ecumenică au existat disensiuni ani de-a rândul în privința jurisdicției americane. Abia în anul 1930, odată cu numirea mitropolitului Athenagoras, lucrurile s-au liniștit și a început o perioadă de progrese deosebite. În anul 1948, Athenagoras a fost ales patriarh ecumenic, iar Arhiepiscopia Americană a fost încredințată arhiepiscopului Michael. După moartea acestuia, în iulie 1958, scaunul american a fost ocupat de arhiepiscopul Iakovos. Acesta a păstorit din 1959 până în 1996, când a fost silit, se pare, să se retragă din scaunul episcopal. În perioada 1996-1999, această arhiepiscopie a fost condusă de arhiepiscopul Spiridon, iar din 1999 până în anul 2019, de către arhiepiscopul Demetrios. Din anul 2019, la cârma eparhiei se află arhiepiscopul Elpidophoros. În anul 2003, Arhiepiscopia Ortodoxă Greacă a Americii a primit, printr-un act al Patriarhiei Ecumenice, o autonomie sporită. Ea numără peste 550 de parohii, aproximativ 800 de clerici, iar numărul credincioșilor este estimat între 440.000 și 3.000.000.

În jurisdicția Patriarhiei Ecumenice se află și *Episcopia Ortodoxă Carpato-Rusă Americană din SUA* (*American Carpatho-Russian*

Orthodox Diocese of the USA) cu sediul la Johnstown, Pennsylvania. Această jurisdicție a luat ființă în anul 1937, când un grup de 37 de parohii unite, în semn de protest față de încercările de latinizare făcute de Biserica Romano-Catolică, au decis să renunțe la uniație și să se întoarcă în sânul Bisericii Ortodoxe. Deoarece înainte de trecerea la uniație Biserica Ortodoxă Carpato-Rusă se afla sub jurisdicția Patriarhiei de Constantinopol, întrucât ei primiseră creștinismul prin misiunea bizantină a Sfinților Chiril și Metodie, primul sinod a decis să solicite Patriarhiei Ecumenice să îi primească la Ortodoxie pe acești credincioși și să stabilească o episcopie pentru ei sub jurisdicția sa. Patriarhul ecumenic a acceptat cererea lor și, în anul 1938, a înființat această jurisdicție, hirotonindu-l pe *Orestes P. Chornoch* ca episcop al ei. Acesta a păstorit până în anul 1977. Succesorii săi au fost John Martin (1966-1984), mitropolitul Nicholas (1985-2011), iar din anul 2012, mitropolitul Grigorie. În prezent, această episcopie are un număr de 81 de parohii, 91 de preoți și aproximativ 8.500 de credincioși.

Tot în jurisdicția Patriarhiei Ecumenice se află și *Biserica Ortodoxă Ucraineană a SUA* (*Ukrainian Orthodox Church of the USA*) cu sediul la South Bound Brook, New Jersey. Această grupare independentă a luat ființă în anul 1924. După Revoluția bolșevică, Ucraina a trecut printr-o criză generalizată care a afectat și Biserica. Dorind să își păstreze autonomia eclesială, neavând episcopi și lovindu-se de refuzul Bisericii Ortodoxe Ruse de a hirotoni episcopi ucraineni, Soborul a decis consacrarea episcopilor prin punerea mâinilor preoților, diaconilor și a poporului. Astfel au fost hirotoniți mai mulți episcopi, printre care și mitropolitul *John Theodorovici*, care a devenit primul episcop al Bisericii Ortodoxe Ucrainene din America. După Al Doilea Război Mondial, alți episcopi ucraineni aflați sub jurisdicția Bisericii Autocefale din Polonia au venit în America. Pentru a pune capăt acuzațiilor de erezie – John Theodorovici era numit samosveat –, acești ierarhi care aveau hirotonie validă l-au rehirotonit, în 27 august 1949, pe mitropolitul John. În prezent, Biserica Ortodoxă Ucraineană din SUA are 89 de parohii și aproximativ 30.000 de credincioși. Ea a fost condusă până în anul 2012 de

mitropolitul Constantine, iar în prezent scaunul episcopal este ocupat de mitropolitul Anthony.

În jurisdicția Patriarhiei Ecumenice se află și *Biserica Ortodoxă Ucraineană din Canada* (*Ukraine Orthodox Church of Canada*) cu sediul la Winnipeg, Manitoba, Canada. La sfârșitul secolului al XIX-lea, mulți emigranți ucraineni s-au așezat în Canada. În anul 1918 a fost înființată Biserica Ortodoxă Ucraineană a Canadei. Până la venirea în America de Nord a mitropolitului John Theodorovici, această Biserică a stat sub jurisdicția mitropolitului antiohian Germanos. În 1990, Biserica a fost primită în comuniune de către Patriarhia de Constantinopol. În prezent, ea numără 120.000 de credincioși, 275 de parohii și 100 de clerici. Din anul 2011, aceasta este condusă de către episcopul Andryi.

În sfârșit, în jurisdicția Patriarhiei Ecumenice se află și *Episcopia Ortodoxă Albaneză din America* (*Albanian Orthodox Diocese of America*) cu sediul la Las Vegas, Nevada. Această episcopie a fost organizată în anul 1950 pentru a administra parohiile formate din etnicii albanezi. În prezent, ea are 2 parohii, 4 clerici și aproximativ 700 de credincioși. Aceștia sunt păstoriți de episcopul Ilia de Philomelion.

În America Latină, Patriarhia Ecumenică are în jurisdicția sa *Mitropolia Ortodoxă Greacă a Mexicului, Americii Centrale, Columbiei, Venezuelei și Insulelor Caraibiene* (*Greek Orthodox Metropolis of Mexico, Central America, Colombia and Venezuela, and the Caribbean Islands*) cu sediul în Mexico City. Eparhia acoperă o zonă vastă, sub jurisdicția ei se află câteva sute de mii de ortodocși, este condusă de mitropolitul Athenagoras și se bucură de însemnate împliniri misionare.

XXIII.3.f. *Diaspora Patriarhiei Antiohiei*

Arhiepiscopia Creștină Ortodoxă Antiohiană din America de Nord (*Antiochian Orthodox Christian Archidiocese of North America*) cu sediul la Englewood, New Jersey, se bucură de o largă autonomie în cadrul jurisdicției Patriarhiei Antiohiei. Nevoile spirituale ale credincioșilor antiohieni din America de Nord au fost satisfăcute, inițial, de Misiunea

siriano-libaneză a Bisericii Ortodoxe Ruse înființată în 1892. În anul 1896, Raphael Hawaweeny, un tânăr preot care preda limba arabă la Academia Teologică din Kazan, a venit la New York pentru a organiza parohia de limba arabă de aici. La 12 martie 1904, Raphael a devenit primul episcop ortodox hirotonit în America de Nord. După moartea sa, în 1915, și după Revoluția bolșevică, comunitatea ortodoxă siriană s-a divizat. Abia în anul 1975 unitatea ei a fost refăcută prin reunirea diferitelor jurisdicții ortodoxe siriene sub conducerea mitropolitului Filip Saliba. Acesta a păstorit vreme îndelungată (1966-2014) și a fost unul dintre cei mai apreciați ierarhi ortodocși de peste ocean. În anul 2002, Patriarhia Antiohiei a recunoscut Arhiepiscopiei Antiohiene din America o largă autonomie.

Arhiepiscopia Antiohiană a fost aleasă ca jurisdicție de mulți dintre convertiții la Ortodoxie. Ea s-a dovedit a fi cea mai deschisă la nevoile acestora și efortul său misionar a fost răsplătit pe măsură. În prezent, aceasta este condusă de mitropolitul Iosif. Sub jurisdicția ei se află un număr de 7 ierarhi, aproximativ 278 de parohii, peste 350 de clerici, numărul credincioșilor fiind estimat între 83.700 și 450.000.

XXIII.3.g. *Diaspora Bisericii Ortodoxe Ruse*

Biserica Ortodoxă Rusă din Statele Unite ale Americii (*Russian Orthodox Church in USA*), cu sediul la New York, este formată din 35 de parohii aflate sub jurisdicția directă a Patriarhiei Ruse, fiind condusă din anul 2018 de către episcopul Matthew, în calitate de administrator interimar. Aceste parohii, inițial în număr de 43, au refuzat să se alăture Bisericii Ortodoxe din America Autocefale, preferând să rămână sub jurisdicția Bisericii Ruse, fapt menționat explicit în tomosul de acordare a autocefaliei.

Biserica Ortodoxă din afara Rusiei (*Russian Orthodox Church Outside Russia – ROCOR*) reprezintă o jurisdicție care, după o perioadă de disidență, s-a desprins de Biserica Ortodoxă Rusă în anul 1927, asumându-și un statut semiautonom. Ea numără peste 400 de parohii în întreaga lume. Dintre acestea, 162 sunt în Statele Unite. În anul 2007, ROCOR a reluat legăturile canonice cu Biserica Ortodoxă Rusă. Parohiile ROCOR din Statele Unite

au fost conduse de mitropolitul Ilarion, care în ziua de 16 mai 2022 a trecut la cele veșnice și, începând din data de 14 septembrie 2022, a fost urmat de mitropolitul Nicolae, care este membru al Adunării Episcopilor Ortodocși Canonici din America Centrală și de Nord.

XXIII.3.h. *Diaspora Bisericii Ortodoxe Sârbe*

Biserica Ortodoxă Sârbă din SUA și Canada (*Serbian Orthodox Church in the USA and Canada*) cu sediul la Libertyville, Illinois, se află sub jurisdicția Patriarhiei Sârbe. Primul preot sârb în America a fost arhimandritul *Firmilian Brazić*, care a fost trimis în 1892 ca preot paroh în Chicago. Lui i-a urmat arhimandritul Sebastian Dabović, care a pus bazele primei biserici și primei școli parohiale, „Sfântul Sava", în 1893, în Jakson, California. Până în anul 1921, biserica sârbă a fost administrată de preoții Mitropoliei Ruse. În acel an a fost organizată de către episcopul Nicolae Velimirović de Ohrida o Episcopie Ortodoxă Sârbă pentru Statele Unite ale Americii și Canada. În anul 1963, această episcopie a fost reorganizată, fiind despărțită în trei episcopii. Douăzeci de ani mai târziu, a fost înființată o a patra episcopie pentru Canada.

În anul 1982, Biserica Ortodoxă Sârbă din SUA și Canada a primit autonomie administrativă din partea Patriarhiei Sârbe. Procesul de reunificare ierarhică și canonică a jurisdicțiilor ortodoxe sârbe din America cu Patriarhia Sârbă a început în anul 1992 și a culminat în anul 2009 cu restabilirea unității administrative și eliminarea tuturor jurisdicțiilor paralele (pentru mai multe detalii, a se vedea subcapitolul X.7.c.). În prezent, această Biserică numără aproximativ 120 de parohii situate în Canada, Statele Unite și America de Sud, aflate sub jurisdicția a patru ierarhi.

XXIII.3.i. *Diaspora Bisericii Ortodoxe Române*

Mitropolia Ortodoxă Română a Celor Două Americi (*Romanian Orthodox Metropolia of the Americas*) cu sediul în Chicago, Ilinois, este o

mitropolie aflată sub jurisdicția Patriarhie Române. Românii ortodocși au emigrat în America de Nord începând de la sfârșitul secolului al XIX-lea. În anul 1904 a fost înființată prima parohie, în 1912 a fost înființat un protopopiat, pentru ca în 1929 să fie înființată Episcopia Ortodoxă Română din America. Abia în 1935 a sosit în America primul episcop al eparhiei, Policarp Morușca. Războiul, regele Carol al II-lea, unii preoți din America, comuniștii și Sinodul de la București s-au constituit în piedici în calea revenirii episcopului Policarp în America. Între autoritățile eclesiastice de la București și preoții dimpreună cu credincioșii din America s-a iscat o aprigă dispută cauzată de intenția Patriarhiei de a trimite în anul 1946 pe episcopul Antim Nica drept sufragan în America.

În anul 1950, Patriarhia l-a hirotonit pe preotul văduv Andrei Moldovan ca episcop pentru românii ortodocși din America. Marea majoritate a parohiilor au refuzat să îl accepte pe acesta, hotărând ruperea legăturilor cu Patriarhia Română. Episcopul Andrei, cel care a păstorit până în anul 1963, a înființat și încorporat în conformitate cu legile americane o nouă jurisdicție: *Episcopia Ortodoxă Misionară Română din America.* Aceasta a păstrat și întreținut relațiile canonice cu Biserica Ortodoxă Română, bucurându-se de sprijinul acesteia și de recunoașterea autonomiei sale administrative. În anul 1974, episcopia a fost ridicată la rangul de Arhiepiscopie și i s-a reconfirmat autonomia sa. Arhiepiscopia a fost condusă în perioada 1966-2001 de către arhiepiscopul Victorin Ursache.

După ruperea legăturilor cu Bucureștiul, Episcopia Ortodoxă Română din America l-a ales, în anul 1952, pe Valerian Trifa ca episcop-vicar al episcopului Policarp, care, în ciuda pensionării sale forțate și a reținerii în România, era în continuare considerat ca fiind titularul scaunului episcopal. În anul 1960, ea s-a alăturat jurisdicției Mitropoliei Ruse, pentru ca în 1970 să devină parte integrantă a Bisericii Ortodoxe Autocefale din America.

Arhiepiscopia Ortodoxă Română a fost reorganizată în anul 2016. Această jurisdicție a fost ridicată la rang de Mitropolie, primind titulatura de *Mitropolia Ortodoxă Română a Celor Două Americi.* În

componența sa intră două eparhii: *Arhiepiscopia Ortodoxă Română a Statelor Unite ale Americii* și *Episcopia Ortodoxă Română a Canadei*, nou-înființată. Vlădica Nicolae Condrea a păstorit din anul 2002 până în anul 2016 în calitate de arhiepiscop, iar din anul 2016 a fost ridicat la treapta de mitropolit. Ioan Casian, episcopul Episcopiei Ortodoxe a Canadei, a păstorit românii ortodocși din America în calitate de episcop-vicar din anul 2006 până în anul 2016, când a fost ales episcop al Episcopiei Ortodoxe Române a Canadei. Sub jurisdicția Mitropoliei Ortodoxe Române a Celor Două Americi se regăsesc aproximativ 90 de clerici și 70 de parohii, precum și misiuni ortodoxe române răspândite pe întreg teritoriul Statelor Unite ale Americii, Canadei și Americii de Sud.

XXIII.3.j. ***Diaspora Bisericii Ortodoxe Bulgare***

Eparhia Ortodoxă Răsăriteană Bulgară a SUA, Canadei și Australiei (*Eastern Orthodox Diocese of the USA, Canada and Australia*) cu sediul la New York, sub jurisdicția Patriarhiei Bulgare, este condusă de mitropolitul Joseph Bosakov. Imigranții bulgari au început să sosească în Statele Unite ale Americii și în Canada la începutul secolului al XX-lea. În anul 1907 a fost construită prima biserică bulgară, în Madison, Illinois, iar în anul 1938 a fost înființată Episcopia de New York și numit episcopul Andrei. În anul 1969, Biserica Ortodoxă Bulgară din America s-a împărțit în două jurisdicții independente, care s-au reunit abia în 1989. În prezent, se estimează că sub jurisdicția sa se află un număr de mai puțin de 30 parohii, cu aproximativ 10.000 de credincioși.

XXIII.3.k. ***Diaspora Bisericii Ortodoxe Georgiene***

Biserica Ortodoxă Georgiană Apostolică din America de Nord (*Georgian Apostolic Orthodox Church in North America*) se află sub jurisdicția Patriarhiei Georgiene și este condusă de episcopul Sava. Numărul credincioșilor este redus, aceștia fiind grupați în 18 parohii.

XXIII.3.1. *Biserica Ortodoxă din America*

Pe lângă aceste jurisdicții ortodoxe, în aceleași teritorii se regăsește și *Orthodox Church in America - OCA* (*Biserica Ortodoxă din America*) cu sediul la Syosset, New York. Această jurisdicție are un statut de Biserică Autocefală, acordat unilateral de către Biserica Ortodoxă Rusă și nerecunoscut ca atare de Patriarhia Ecumenică și de majoritatea Bisericilor Ortodoxe Autocefale, chiar dacă există comuniune euharistică între aceste jurisdicții. Ea reunește un număr de 15 eparhii, între acestea numărându-se și trei jurisdicții „etnice" autonome: 1. *Arhiepiscopia Ortodoxă Albaneză din America* (*Albanian Orthodox Archdiocese in America*); 2. *Episcopia Bulgară* (*Bulgarian Diocese*); 3. *Episcopia Ortodoxă Română din America* (*Romanian Orthodox Episcopate of America*). Biserica Ortodoxă din America are peste 700 de parohii și misiuni, în care slujesc aproximativ 900 de clerici. Numărul credincioșilor aflați sub jurisdicția ei este estimat între 115.100 și 1.000.000. Din această jurisdicție fac parte 13 ierarhi, în fruntea lor aflându-se, din anul 2012, în calitate de mitropolit primat, mitropolitul Tihon.

Din această jurisdicție ortodoxă face parte și Episcopia Ortodoxă Română din America, cunoscută și sub numele de Episcopia de la Vatra Românească. Această eparhie a fost păstorită în perioada 1952-1984 de către arhiepiscopul Valerian Trifa, iar din anul 1984 este păstorită de arhiepiscopul Nathaniel Popp. Din anul 2020 își desfășoară activitatea în această eparhie și episcopul-vicar Andrei Hoarște. Credincioșii sunt grupați în peste 100 de parohii și misiuni, în care slujesc aproximativ 150 de clerici.

Aproape fiecare dintre jurisdicțiile ortodoxe care sunt prezente pe teritoriul nord-american are mănăstiri care promovează spiritualitatea monastică ortodoxă. Numai pe teritoriul Statelor Unite există 80 de așezăminte monahale asociate jurisdicțiilor prezentate anterior. De asemenea, există și câteva școli teologice - cele mai cunoscute fiind „Holy Cross" din Boston și „Saint Vladimir" din New York - care pregătesc clerici pentru nevoile specifice diferitelor jurisdicții ortodoxe.

Menționăm existența mai multor organizații panortodoxe în care episcopii, preoții și credincioșii ortodocși acționează solidar, lăsând la o parte diviziunile jurisdicționale care îi despart. Cele mai importante organizații de acest fel sunt: Council of Eastern Orthodox Youth Leaders of Americas (CEOYLA); International Orthodox Christian Charities (IOCC); Orthodox Inter-Seminary Movement (OSIM); St. John of Damascus Association of Orthodox Iconographers, Iconologists and Architects; Orthodox Christian Adoption Referral Service; Orthodox Broadcasting Commision; Orthodox Christian for Life; Orthodox Christian Association of Medicine, Psychology & Religion; Orthodox Peace Fellowship; Orthodox People Together; Orthodox Theological Society of America; Syndesmos Youth Group, North American Region; Orthodox Christian Education Commission (OCEC); Orthodox Christian Mission Center (OCMC); Orthodox Christian Laity (OCL) ș.a.

Toate aceste jurisdicții, mănăstiri, școli teologice și organizații panortodoxe exprimă forța și unitatea Ortodoxiei în America de Nord, dar și diversitatea și varietatea sa de expresie. În ciuda divizării lor jurisdicționale, credincioșii ortodocși din America sunt uniți de același Crez, această unitate de credință depășind toate barierele jurisdicționale, politice, etnice sau de altă natură.

Bibliografie

În limba română: Aurel Jivi, *Ortodoxia în America și problemele ei* (teză de doctorat, manuscris dactilografiat), București, 1980; Liviu Stan, „Ortodoxia și Diaspora. Situația actuală și poziția canonică a diasporei ortodoxe", în: *O*, 11/1963; Nicolae Chifăr, *Istoria creștinismului*, vol. II, Ed. Universității „Lucian Blaga", Sibiu, 2008; Viorel Ioniță, *Hotărârile întrunirilor panortodoxe din 1923 până astăzi. Pe calea spre Sfântul și Marele Sinod al Bisericii Ortodoxe*, Ed. Basilica, București, 2013; V. Ioniță, *Sfântul și Marele Sinod al Bisericii Ortodoxe. Documente pregătitoare*, Ed. Basilica, București, 2016; Patriciu Vlaicu, Răzvan Perșa (eds), *Sfântul și Marele Sinod. Eveniment eshatologic sau normalitate canonică?*, Ed. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2018; John Anthony McGuckin, *Biserica Ortodoxă de Răsărit*, trad. Mihai Moroiu, Ed. Baroque Book & Arts, București, 2020; Gabriel-Viorel Gârdan, *Episcopia Ortodoxă Română din America – parte a Ortodoxiei Americane*, Ed. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2007; G.-V. Gârdan, *Românii Ortodocși din America. Documente*, vol. I, Ed. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2010; G.-V. Gârdan, *Românii Ortodocși din America. Documente*, vol. II, Ed. Presa Universitară

Clujeană, Cluj-Napoca, 2020; G.-V. GÂRDAN, „Policarp Morușca, primul episcop al românilor ortodocși din America", în: *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Theologia Orthodoxa*, 1-2/2002; G.-V. GÂRDAN, „Cercetări privind Episcopia Ortodoxă Română din Statele Unite ale Americii", în: *RT*, 3/2003; G.-V. GÂRDAN, „Arhiepiscopul Valerian D. Trifa, o personalitate controversată a diasporei ortodoxe române din Statele Unite ale Americii", în: *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Theologia Orthodoxa*, 1-2/2003; G.-V. GÂRDAN, „Ortodoxia în America. Radiografia unei probleme complexe", în: *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Theologia Orthodoxa*, 2/2005; G.-V. GÂRDAN, „Între conflict și unitate – situația actuală a românilor ortodocși din America de Nord", în: *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Theologia Orthodoxa*, 1/2005; G.-V. GÂRDAN, „Cercetări privind Ortodoxia în America", în: *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Theologia Orthodoxa*, 1/2006; G.-V. GÂRDAN, „Unitatea și autocefalia Bisericii în dialogul panortodox presionodal", în: *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Theologia Orthodoxa*, 1/2011; G.-V. GÂRDAN, „Idealuri vechi în Lumea Nouă: Ortodoxia în Statele Unite ale Americii", în vol. *Teologie și istorie. In Honorem Pr. Prof. Univ. Dr. Alexandru Moraru*, G.-V. GÂRDAN, Cosmin COSMUȚA (eds) Ed. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2014; G.-V. GÂRDAN, „Misiune și misionari ortodocși în Alaska", în vol. *In honorem Pr. Prof. Univ. Dr. Valer Bel*, Cristian SONEA, Paul SILADI (eds), Ed. Presa Universitară, Cluj-Napoca, 2019; Andrew WERMUTH, *De la pământ la cer. Activitățile misionare ale Sfântului Inochentie din Alaska*, trad. Paul Bălan, Ed. Bunavestire, Galați, 2002; SF. HERMAN DIN ALASKA, *Comori ale spiritualității sale*, trad. Paul Bălan, Ed. Bunavestire, Galați, 2002; Basil ESSEY, *Sfântul Rafail episcop de Brooklin*, trad. Dragoș Dâscă, Ed. Doxologia, Iași, 2017.

În limbi străine: Thomas E. FITZGERALD, *The Orthodox Church*, Greenwood Press, Westport/London, 1995; Nicholas FERENCZ, *American Orthodoxy and Parish Congregationalism*, Gorgias Press, Piscataway, 2006; George Edmund MATSOUKAS, *A Church in Captivity: The Greek Orthodox Church of America*, Ed. iUniverse Inc., Bloomington, 2008; Anton C. VRAME (ed.), *The Orthodox Parish in America: Faithfulness to the past and Responsibility for the Future*, Holy Cross Orthodox Press, Brookline, 2003; Mark STOKOE, Leonid KISHKOVSKY, *Orthodox Church in North America 1794-1994*, Orthodox Christian Publication Center, *s.l.*, 1995; †GREGORY AFONSKY, *A History of the Orthodox Church in Alaska (1794-1917)*, St Herman's Theological Seminary, Kodiak, 1977; Barbara S. SMITH, *Orthodoxy and Native Americans. The Alaskan Mission*, St Vladimir's Seminary Press, Crestwood, 1980; Demetrios J. CONSTANTELOS, *Understanding the Greek Orthodox Church, Its Faith, History and Practice*, Seabury Press, New York, 1981; John H. ERICKSON, *Orthodox Christians in America*, Oxford University Press, New York, 1999; Michael OLEKSA, *Alaskan Missionary Spirituality*, St Vladimir's Seminary Press, Crestwood, ^{2}2010; M. OLEKSA, *Orthodox Alaska*, St Vladimir's Seminary Press, Crestwood, 1998; Paul GARRETT, *Saint Innocent: Apostle to America*, St Vladimir's Seminary Press, Crestwood, 1979; Jane SWAN, *A Biography of Patriarch Tikhon*, Holy Trinity Monastery, Jordanvile, 1964; Lawrence BARRIGER, *Glory to Jesus Christ: A History of the American Carpatho-Russian Orthodox Diocese*, Holy Cross Orthodox Press, Brookline, 2000; George S. COREY et al., *The First One Hundred Years: A Centennial Anthology Celebrating Antiochian Orthodoxy in America*,

Antakya Press, Englewood, 1995; Miltiades B. EFTHIMIOU et. al. (eds), *History of Greek Orthodox Church in America*, Greek Orthodox Archdiocese of South and North America, New York, 1984; Paul MANOLIS, *The History of the Greek Orthodox Church in America in Acts and Documents*, Ambelos Press, Berkeley, 2003; George PAPAIOANNOU, *From Mars Hill to Manhattan: The Greek Orthodox in America under Athenagoras I*, Ed. Light & Life, Minneapolis, 1976; Lawrence BARRIGER, *The American Carpatho-Russian Orthodox Greek Catolic Diocese: A History and Chronology*, Saint Willibrord Press, San Bernardino, 1999; Myron B. KUROPAS, *The Ukrainian Americans: Roots and Aspirations*, University of Toronto Press, Toronto, 1991; Peter E. GILLQUIST, *Becomind Othodox, A Journey to the Ancient Christian Faith*, Conciliar Press, Ben Lomond, 1992; Anthony GABRIEL, *The Ancient Church on New Shores: Antioch in North America*, Saint Willibrord Press, San Bernardino, 1996; Stanimir SPASOVIC, *The History of The Serbian Orthodox Church in America and Canada, 1941-1991*, Serbian Patriarchate, Belgrad, 1998; Leonidas CONTOS, *The Church in Crisis*, Holy Cross Orthodox Press, Brookline, 1982; Ionuț-Alexandru TUDORIE (ed.), *The Time Has Come. Debates over the OCA Autochephaly Reflected in St Vladimir's Quaterly*, St Vladimir's Seminary Press, 2020; D. Oliver HERBEL, *Turning to Tradition. Converts and the Making of an American Orthodox Church*, Oxford University Press, Oxford/New York, 2014; George C. MICHALOPULOS, Herb HAM, *The American Orthodox Church. A History of Its Beginnings*, Regina Orthodox Press, Salisbury, 2003; Alexei KRINDATCH, *Atlas of American Orthodox Christian Churches*, Holy Cross Orthodox Press, Brookline, 2011; Jonah PAFFHAUSEN, *Perspectives on Orthodoxy in America*, Divine Ascent Press, Manton, 2006; Maxim VASILIEVIĆ, *The Serbian Christian Heritage of America. The Historical, Spiritual, and Cultural Presences of The Ortodox Diaspora in North America (1815-2019)*, Sebastian Press, Los Angeles/Chicago/New York/Toronto/Belgrad, 2019; Alexander SCHMEMANN, „Problems of Orthodoxy in America; The Canonical Problem", în: *St Vladimir's Theological Quarterly*, VIII (1964), 2; Al. SCHMEMANN, „Problems of Orthodoxy in America, the liturgical problem", în: *St Vladimir's Seminary Quarterly*, VIII (1964), 4; Al. SCHMEMANN, „Problems of Orthodoxy in America, the spiritual problem", în: *St Vladimir's Seminary Quarterly*, IX (1965), 4; Robert NICHOLS, Robert CROSKEY (eds), „The Condition of the Orthodox Church in Russian America: Innokentii Veniaminov's History of the Russian Church in Alaska", în: *Pacific Northwest Quarterly*, 1972; D.J. CONSTANTELOS, „The Greek Orthodox Church in North America", în: *Greek-American Review*, 1991; L. KISHKOVSKY, „Orthodoxy in America: Diaspora or Church?", în: *Europaica, Bulletin of the Representation of The Russian Orthodox Church to the European Institutions*, 49/2004; †PETER L'HUILLIER, „Are We Living in Diaspora?", în: *Jacob's Well*, Fall, 2003; „Statement on The Church in Noth America", în: *The Word*, XLVIII (2004), 9; Arhim. Bartolomeu V. ANANIA, „Orthodoxy in America Today", în: *Calendarul-almanah Credința*, 1971; G.-V. GÂRDAN, „From dream to reality: Orthodox Unity in the United States of America", în: *Calendarul Solia – An Annual Almanac*, ROEA Vatra Românească, Michigan, 2015; G.-V. GÂRDAN, „Die Orthodoxe Kirche in Amerika", în vol. *Die Ortodoxe Kirche in der Selbstdarstellung. Ein Kompendium*, Ioan-Vasile LEB et al. (eds), LIT Verlag, Berlin, 2016.

XXIII.4. **Diaspora Ortodoxă din Australia, Noua Zeelandă și Oceania***

O sursă de informații foarte importante privind înființarea primelor comunități ortodoxe pe pământ australian, precum și evoluția organizării lor sub diferite jurisdicții bisericești, este materialul publicat în anul 1996 de *Biroul Imigrației al Guvernului Australian* de la Canberra. Potrivit acestei publicații, primii creștini ortodocși au apărut în Australia după anul 1810. De asemenea, primul serviciu religios ortodox, în mod evident Sfânta Liturghie, a avut loc pe pământ australian în anul 1820, la *Kirribilli Point* din Sydney, aceasta fiind săvârșită de un preot ortodox rus duhovnic pe un vapor. În anul 1862 este menționat un serviciu religios similar la Melbourne. Însă oficierea de slujbe religioase ortodoxe în mod constant a început în anul 1896, acestea fiind săvârșite în mod alternativ la Sydney și la Melbourne de către un preot grec. Prima biserică ortodoxă a fost deschisă în Australia în luna mai a anului 1898, la *Surry Hills* de la Sydney, cu hramul „Sfânta Treime", acest sfânt lăcaș fiind folosit la început de ortodocșii de diferite proveniențe etnice. După Primul Război Mondial, odată cu creșterea numărului credincioșilor ortodocși de origini etnice diferite, ca urmare a imigrării în Australia și în Noua Zeelandă, parohiile ortodoxe s-au înmulțit și au început să se organizeze în eparhii pe criterii etnice.

XXIII.4.a. *Diaspora ortodoxă greacă din Australia și Noua Zeelandă*

După înființarea primei parohii ortodoxe grecești în anul 1898 la Surry Hills, a urmat înființarea unei alte parohii la Melbourne, în anul 1900. Primul preot paroh grec din Australia a fost arhimandritul *Dorotei Bakaliaros*. În ceea ce privește prima eparhie ortodoxă din Australia, aceasta a fost înființată în anul 1924, de patriarhul ecumenic Grigorie al VII-lea (1923-1924), fiind intitulată *Mitropolia Australiei și a Noii*

* Capitol elaborat de Pr. prof. dr. Viorel Ioniță.

Zeelande și avându-l ca prim mitropolit pe *Hristofor Knitis* (1924-1929), transferat de la Mitropolia de Serres. În anul 1929, acesta s-a întors în insula Samos de unde era de origine. Potrivit unor surse, în anul 1927 existau în Australia peste 10.000 de credincioși ortodocși, stabiliți în cele mai importante centre australiene, de la Sydney, Melbourne, Brisbane, Perth și Port Pirie, unde au întemeiat parohii și au amenajat biserici proprii. Al doilea mitropolit grec al Australiei și Noii Zeelande, după o vacanță de 4 ani, a fost *Timotei Evangelinidis* (1932-1947). Păstorirea acestui mitropolit a acoperit perioada celui de-al Doilea Război Mondial, când Australia a fost angajată în luptă alături de Aliați împotriva puterilor Axei (Germania, Italia, Japonia ș.a.). La începutul anului 1947, Timotei Evangelinidis a fost numit mitropolit de Rhodos, fiind urmat în fruntea Mitropoliei de Australia și Noua Zeelandă de *Teofilact Papathanasopoulos* (1947-1958), care studiase la Facultatea de Teologie din Atena și predase la Institutul Rizarios. În anul 1928, Teofilact a fost trimis în Australia, cu statutul de arhimandrit, pentru a administra eparhia de acolo după plecarea mitropolitului Hristofor. Acesta a rămas în Australia, slujind 5 ani la parohia greacă din Sydney și 14 la cea din Melbourne. Trebuie precizat faptul că acesta a fost primul conducător al Mitropoliei Australiei și Noii Zeelande care, la alegerea sa, cunoștea situația eparhiei sale. Teofilact a trecut la cele veșnice în mod tragic, în urma unui accident de mașină, fiind înmormântat în Australia.

Al patrulea mitropolit grec al Australiei și Noii Zeelande a fost *Ezechiel Tsoukalas* (1959-1975) fost episcop-vicar al Arhiepiscopiei Ortodoxe Grecești din America. Mitropolitul Ezechiel a fost ales în luna februarie a anului 1959, iar la 1 septembrie 1959 a fost ridicat la rang de Arhiepiscop. Totodată, eparhia sa a fost ridicată la rang de Arhiepiscopie. În anul 1970, în timpul păstoririi acestui arhiepiscop, Arhiepiscopia Australiei și Noii Zeelande a fost împărțită în două eparhii, și anume: *Arhiepiscopia Ortodoxă Greacă a Australiei*, cu sediul la Sydney, și Mitropolia Ortodoxă Greacă a Noii Zeelande, cu sediul la Wellington, în Noua Zeelandă. Arhiepiscopul Ezechiel a continuat mandatul său până în anul 1975, când a fost numit mitropolit de Pisidia. Acesta a trecut la cele veșnice la Atena

în anul 1978. Al cincilea și cel mai reprezentativ arhiepiscop grec din Australia a fost *Stylianos Harkianakis* (1975-2019), care a păstorit în Australia până la sfârșitul vieții, survenit în ziua de 25 martie 2019. Arhiepiscopul Stylianos a fost un renumit teolog, între anii 1969-1975 activând ca profesor la Facultatea de Teologie de la Tesalonic și fiind recunoscut ca un specialist în Eclesiologie. La scurt timp după instalarea sa în Australia, arhiepiscopul Stylianos a pregătit terenul pentru înființarea unui Institut de Teologie Ortodoxă, care a fost inaugurat în anul 1986 la Sydney, cu numele de *St Andrew's Greek Orthodox Theological College*. La acest institut, al cărui prim rector a fost ctitorul său, au acces atât teologi, cât și studenți din toate tradițiile ortodoxe prezente în Australia. Totodată, acesta cooperează cu instituții teologice echivalente de alte tradiții creștine din acea parte a lumii. Actualul arhiepiscop al Australiei, ales în luna mai 2019, este *Macarie Griniezakis*, originar din insula Creta.

În cadrul *Arhiepiscopia Ortodoxe Grecești a Australiei* existau în anul 2015 opt mănăstiri și activau peste 120 de preoți. De-a lungul timpului, mitropoliții și apoi arhiepiscopii greci ai Australiei și Noii Zeelande au fost ajutați în păstorirea lor de diferiți episcopi-vicari.

După separarea de Arhiepiscopia Australiei, *Mitropolia Greacă a Noii Zeelande* a avut încorporat în cadrul ei un *Exarhat de India, Coreea și Japonia*, acestuia fiindu-i adăugate ulterior teritoriile din *Filipine, Indonezia și Singapore*, ca teritorii misionare. Primul mitropolit grec al Noii Zeelande și Exarh pentru teritoriile menționate a fost *Dionisie Psiachas* (1970-2003), care pe parcursul celor 33 de ani de activitate în Extremul Orient a consolidat eparhia sa, construind în Wellington o frumoasă catedrală mitropolitană, mai multe alte biserici în diferite orașe din Noua Zeelandă, precum și două mănăstiri. Mitropolitul Dionisie a fost primul și singurul episcop ortodox din Noua Zeelandă. Acesta a încercat să se impună ca ierarh al tuturor parohiilor ortodoxe din această țară, însă fără succes, parohiile negrecești, în frunte cu cea românească, opunându-se acestui deziderat. Ierarhul grec s-a remarcat însă ca misionar în exarhatul care depindea de el, mai ales în India și Coreea, unde a înființat parohii și a hirotonit preoți și diaconi. După promovarea mitropolitului Dionisie

ca mitropolit de Brusa în anul 2003, în demnitatea de mitropolit al Noii Zeelande a fost numit *Iosif Charkolakis* (2003-2005), în timpul căruia *Exarhatul Grec Ortodox de India, Coreea, Japonia, Filipine, Indonezia și Singapore* a fost separat de Mitropolia Noii Zeelande și constituit în eparhie de sine stătătoare. În legătură cu teritoriile din Asia încadrate în acest exarhat, subliniem faptul că acestea nu sunt considerate teritorii ale diasporei ortodoxe și nu sunt menționate în hotărârile Sfântului și Marelui Sinod privind cele 13 regiuni ale acesteia, în practică fiind disputate de Patriarhia Ecumenică și Patriarhia Moscovei.

După promovarea mitropolitului Iosif la Constantinopol, timp de câteva luni scaunul de mitropolit al Noii Zeelande a fost administrat de mitropolitul *Sotirios Trambas* al Coreei, dar, în același an 2005, pentru Noua Zeelandă a fost numit mitropolitul *Amfilohie Tsoukos*, care a păstorit până în anul 2018, după care a urmat actualul mitropolit *Miron Kilitakis*. Din anul 2006, acesta are în grija sa, din încredințarea Sfântului Sinod al Patriarhiei Ecumenice, și insulele *Fiji, Tonga și Samoa* din sud-estul Oceanului Pacific. Ca urmare a acestui fapt, Mitropolia Noii Zeelande se numește și *Exarhatul Oceaniei*, fapt care este conform cu hotărârea Sfântului și Marelui Sinod al Bisericii Ortodoxe din iunie 2016 privind teritoriul celei de a 4-a Conferințe Episcopale, respectiv de *Australia, Noua Zeelandă și Oceania*. Această mitropolie dispune de nouă biserici în Noua Zeelandă și patru în insulele Fiji. Pe teritoriul ei funcționează și două mănăstiri, una la Levin, în Noua Zeelandă, dedicată Sfinților Arhangheli, și alta la Saweni, în insulele Fiji, cu hramul „Adormirea Maicii Domnului". În anul 1979, Patriarhia Ecumenică a înființat *Conferința Permanentă a Bisericilor Ortodoxe Canonice din Australia* (*Standing Conference of Canonical Orthodox Churches in Australia* - *SCCOCA*). După anul 2009, când a fost adoptat proiectul de organizare și funcționare a Adunărilor Episcopale și fixate cele 13 regiuni în care să fie acestea organizate, *SCCOCA* a devenit *Adunarea Episcopilor Ortodocși Canonici din Australia, Noua Zeelandă și Oceania*. Aceste adunări au totdeauna și în orice regiune în fruntea lor, în calitate de președinte, pe reprezentantul Patriarhiei Ecumenice din regiunea respectivă.

XXIII.4.b. *Comunitățile antiohiene din Australia și Noua Zeelandă*

Credincioșii ortodocși arabi din Patriarhia Antiohiei, care erau numiți în general sirieni, deși cel puțin cei din primele valuri erau libanezi, au fost semnalați în Australia încă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, făcându-se cunoscuți prin sprijinul lor la întemeierea primei Biserici Ortodoxe de acolo în anul 1898, alături de greci. Deteriorarea relațiilor dintre Patriarhia Antiohiei și celelalte trei Patriarhii Apostolice la cumpăna secolelor XIX-XX, când antiohienii nu au mai acceptat să aibă un patriarh grec și au ales un patriarh arab în persoana lui *Meletie al II-lea* (1899-1906), a avut consecințe directe asupra relațiilor dintre comunitățile grecești și cele antiohiene din Australia. Astfel, antiohienii au reușit să înființeze prima lor parohie la Sydney în anul 1913, când a fost trimis de la Antiohia preotul *Nicolae Șehadie* în calitate de exarh, dar în lipsa lăcașurilor de cult, slujbele erau ținute în case particulare. În anul 1916, preotul Nicolae a reușit să construiască prima biserică antiohiană, dedicată Sfântului Gheorghe, în cartierul Redfern din Sydney. Totodată, în anul 1929 a fost trimis la Melbourne arhimandritul *Antonie Mobayed*, care a construit Biserica „Sfântul Nicolae" din acest oraș.

Credincioșii antiohieni au fost primii ortodocși care au înființat o parohie ortodoxă în Noua Zeelandă. Acest act a avut loc în anul 1911, când a fost înființată Parohia „Sfântul Mihail" din localitatea Dunedin. De asemenea, Biserica Antiohiei este cea care a atras cei mai mulți convertiți la credința ortodoxă, mai ales dintre anglicani, unii dintre aceștia ajungând preoți ortodocși pentru antiohieni. Până în anul 1972, când fostul preot anglican John Witbrock a devenit preot ortodox și a fost însărcinat cu administrarea parohiei din Dunedin, aceasta a fost administrată, pentru perioade mai lungi sau mai scurte, mai ales de preoți în trecere prin Noua Zeelandă. În anul 1978, un alt preot anglican convertit, John Brodeur, a fost instalat să slujească o a doua parohie antiohiană, de data aceasta în Auckland, tot în Noua Zeelandă. Cu timpul ortodocșii au început să aibă mari dificultăți cu anglicanii convertiți, unii dintre aceștia susținând hirotonia femeilor.

Preotul Nicolae Șehadie, anterior menționat, a coordonat activitatea parohiilor antiohiene cu titlul de exarh patriarhal între anii 1913-1934. Observând creșterea numărului parohiilor, acesta a solicitat Patriarhiei Antiohiei trimiterea unui arhimandrit, în mod evident cu gândul de a putea fi hirotonit episcop. Acest lucru a fost pus în practică abia în anul 1967, când a fost trimis din America în Australia arhimandritul *Gibran Ramlawey*, care, doi ani mai târziu, a fost hirotonit episcop de către mitropolitul Filip Saliba din New York. Episcopul Gibran (1969-1999) a coordonat parohiile antiohiene în Australia și Noua Zeelandă, în calitate de vicar patriarhal vreme de 30 de ani. În anul 1998, acesta a fost ridicat de Patriarhia Antiohiei la rangul de Arhiepiscop, dar a trecut la cele veșnice în luna ianuarie 1999, înainte de a fi primit formal acest titlu. În luna octombrie a anului 1999, a fost ales primul întâistătător al *Arhiepiscopiei Ortodoxe Antiohiene pentru Australia și Noua Zeelandă*, în persoana episcopului *Paul Saliba* (1999-2017), care a păstorit această eparhie ce cuprindea parohiile antiohiene din Australia, Noua Zeelandă și Filipine, până la trecerea sa la cele veșnice în luna iulie a anului 2017. În urma vacantării scaunului de arhiepiscop al acestei eparhii, în această funcție a fost numit *Vasile Kodseie*, fostul episcop-vicar al mitropolitului Paul, care în toamna anului 2017 a fost ales și instalat în fruntea Arhiepiscopiei Ortodoxe Antiohiene a Australiei, Noii Zeelande și Filipine. Actualul mitropolit antiohian din această parte a lumii activase în Australia încă din anul 2012, remarcându-se prin activitatea sa pastorală, didactică și cu tineretul.

XXIII.4.c. *Comunitățile ortodoxe rusești din Australia și Noua Zeelandă*

Prezența unor imigranți ruși pe pământul australian este semnalată încă de la începutul secolului al XIX-lea, mai precis în anul 1807, când au început să ajungă în Australia tot mai multe vase rusești comerciale. Însă formarea unor comunități ortodoxe rusești pe acest continent a avut loc numai după Primul Război Mondial. În anul 1916, un preot rus din

Statele Unite a încercat formarea unei parohii rusești, dar a plecat din Australia la scurt timp după aceea. În luna iulie a anului 1923, a ajuns pe pământ australian, împreună cu un grup de refugiați ruși din Manciuria, preotul *Alexandru Șabașef*, fost preot militar în Armata Albă. Acesta a fost cel care a înființat prima parohie ortodoxă rusească pe pământ australian, la Brisbane, prima slujbă religioasă fiind oficiată de el în ziua de 13 octombrie 1925, cu ajutorul anglicanilor care au oferit spațiul necesar. La începutul anului 1926, comunitatea rusă a reușit achiziționarea unui teren, pe care a fost construită prima biserică ortodoxă rusească din Australia, cu hramul „Sf. Nicolae din Mira", sfânt care fusese patronul Armatei Albe, în rândurile căreia luptaseră mulți dintre membrii acestei parohii. Biserica a fost sfințită în anul 1926 de către preotul Alexandru împreună cu preotul *Adrian Turchinsky*, care slujise 16 ani la Hanoi și care, în urma prigoanei comuniste din anul 1924, emigrase în Australia.

După consolidarea parohiei sale, preotul Alexandru a scris sinodului Bisericii Ortodoxe Ruse din afara Rusiei (*Russian Orthodox Church Outside of Russia – ROCOR*), solicitând să fie primit în jurisdicția acesteia. La scurtă vreme, acestui preot i-a fost trimisă o *gramată* din partea mitropolitului Antonie Khrapovițky, președintele Sinodului ROCOR, prin care era confirmată încadrarea acestuia și a parohiei ortodoxe rusești din Brisbane în jurisdicția Bisericii Ortodoxe Ruse din afara Rusiei. Preotul Alexandru a ajuns să fie criticat de unii credincioși pentru comportamentul său prea autoritar și pentru preocupările sale extrabisericești, astfel că o grupare de protestatari a format o mică parohie aparte. Această criză s-a încheiat în anul 1929, când preotul Alexandru a plecat în America. Acesta și-a continuat activitatea sa acolo, apoi la Bruxelles în Belgia, iar în final în America Latină, unde a murit în anul 1956, la vârsta de 75 de ani. În anul 1929 a fost invitat la Brisbane arhimandritul *Metodie Șlemin*, pe care mulți parohieni îl cunoscuseră la Shanghai. Acesta a slujit aici până în anul 1933, când s-a mutat la Sydney.

La Brisbane, începând din vara anului 1933, lui Metodie i-a urmat preotul *Valentin Antonief*, care a luat imediat inițiativa construirii unei biserici în stil rusesc dedicată țarului Nicolae al II-lea, împușcat de

bolșevici împreună cu toată familia sa. Acest preot a reușit să îi antreneze pe toți membrii parohiei, chiar și pe rușii care lucrau în minele din regiune sau pe plantațiile de trestie de zahăr, și fiind ajutat de ieromonahul *Feodot Șaverin*, a reușit să finalizeze edificiul în anul 1936. La 28 februarie 1936. preotul Valentin a primit o *gramată* de recunoaștere din partea Sinodului ROCOR. Biserica a fost sfințită la 4 octombrie 1936, de mitropolitul grec Timotei al Australiei și Noii Zeelande.

Pe parcursul celui de-al Doilea Război Mondial, situația parohiilor ortodoxe rusești din Australia s-a deteriorat. Majoritatea imigranților ruși din Australia erau anticomuniști radicali, astfel că, în anul 1941, odată cu intrarea în război a Uniunii Sovietice alături de Aliați – dintre care făcea parte și Australia –, ei au fost considerați dușmani. Ca urmare a acestui fapt, unii dintre emigranții ruși, socotiți periculoși politic de către australieni, au fost internați în lagăre, printre ei numărându-se și preotul Valentin Antonief. Parohia „Sfântul Nicolae" din Brisbane a fost păstorită în continuare de ieromonahul Feodot, care nu a fost considerat periculos din punct de vedere politic. O altă consecință a războiului a fost faptul că orice posibilitate de comunicare cu conducerea bisericească ROCOR a fost întreruptă complet, aceasta putând fi reluată numai după încheierea conflictului, în anul 1945, când ROCOR și-a mutat centrul din Serbia la München, în Germania.

Comunitatea rusească din Sydney era mult mai mică față de cea din Brisbane, dar a reușit să înființeze un club intitulat *Casa Rusească*, în centrul comercial al orașului. În anul 1926 a ajuns în Sydney preotul *Inochentie Sereșev*, care, deși nu a fost primit cu prea mare entuziasm, a început să țină slujbe în casele unor oameni, până în momentul în care comunitatea greacă din Surry Hills i-a pus la dispoziție biserica lor, o dată pe săptămână. Deși un om cultivat, cunoscând limbile rusă, greacă, engleză și arabă, fiind interesat de esperanto și fiind autor al mai multor materiale cu caracter misionar, preotul Inochentie părea credincioșilor foarte excentric și de stânga, astfel că acesta a fost nevoit să se retragă. Cu toate acestea, el a continuat să trăiască în acea regiune. În locul lui Inochentie, președintele Casei Rusești l-a invitat pe arhimandritul *Metodie*

Slemin de la Brisbane pentru a fi paroh la Sydney. Arhimandritul Metodie a ajuns la Sydney în anul 1933 și i s-a pus la dispoziție o cameră închiriată de comunitate, în care să locuiască și să țină slujbele. Pentru a se întreține – neavând niciun suport din partea comunității –, acesta picta icoane, pe care le vindea. Cu timpul, arhimandritului Metodie i-a fost pus la dispoziție, pentru oficierea serviciilor religioase, sediul Casei Rusești, numit atunci *Clubul Rus*.

După încheierea războiului în anul 1945, Patriarhia Ecumenică l-a recunoscut oficial pe patriarhul rus Alexei I, același lucru fiind făcut și de mitropolitul Timotei al Australiei și Noii Zeelande. Acest act a însemnat pentru mulți dintre membrii parohiilor rusești recunoașterea lui Stalin, astfel că, pentru o lungă perioadă, s-a ajuns la o adâncă ruptură între grecii și rușii din Australia. Acest incident a dus și la scindarea parohiei ortodoxe rusești din Sydney în mai multe grupări, una dorind să rămână cu grecii, alta, să intre sub ascultarea patriarhului Alexei de la Moscova, iar o a treia, să reia legătura cu ROCOR. După o serie de tulburări, s-a constituit un Comitet parohial, care a luat legătura cu ROCOR, cerând un nou preot. Cu scopul îndeplinirii acestei cereri, a fost trimis arhimandritul *Teodor Pudașkin*, care deși era o personalitate calmă și experimentată, nu a reușit să calmeze complet tulburările din sânul acelei comunități.

După depășirea multor dificultăți, în primăvara anului 1946, Sinodul general al episcopilor ROCOR s-a întrunit la München, hotărând, printre altele, numirea episcopului *Teodor Rafalsky* (1948-1955), fost de Rovno în Ucraina, ca episcop al nou-înființatei *Eparhii Ortodoxe Ruse a Australiei și Noii Zeelande*. Din cauza noilor restricții apărute în urma izbucnirii Războiului Rece, episcopul Teodor a reușit să ajungă în Australia abia în luna noiembrie a anului 1948. Cu scopul de a găsi un loc pentru stabilirea noului centru al eparhiei sale, acesta, alături de însoțitorii săi, a poposit la Melbourne, unde, deși bine primit, a constatat inexistența unei biserici rusești. Ca urmare a acestui fapt, noul ierarh a plecat la Sydney. Neplăcut impresionat de luptele dintre diferitele grupări antagonice care existau încă aici, acesta a părăsit metropola

vest-australiană pentru a călători la Brisbane, unde s-a bucurat de o primire călduroasă. În ciuda acestui fapt, el și-a dat seama de poziția izolată a acestui oraș, astfel că a luat decizia stabilirii centrului eparhial la Sydney, unde erau și cele ale grecilor și anglicanilor. Pus în fața deciziei de a stabili centrul eparhial la Sydney, episcopul Teodor și-a dat seama de dificultățile pe care această hotărâre le impunea, și anume inexistența unei biserici potrivite pentru a fi aleasă drept catedrală eparhială, precum și dezamăgirea comunității din Brisbane, care îl primise într-un mod călduros și care cheltuise sume substanțiale pentru construirea unei reședințe episcopale. Ca urmare a acestui fapt, ierarhul rus a scris Sinodului ROCOR, cu rugămintea de a-i trimite un episcop-vicar, propunându-l în această demnitate pe prietenul său, episcopul Atanasie Martos de Hamburg. Astfel, încă de la începutul înființării sale, Episcopia Ortodoxă Rusă din Australia și Noua Zeelandă a avut un episcop-vicar. La sfârșitul anului1949, în urma acceptării demnității de episcop-vicar de către episcopul Atanasie, episcopul Teodor a demarat procesul de mutare a reședinței sale de la Brisbane la Sydney.

În ziua de 3 noiembrie 1949, eparhia rusă a fost ridicată la rang de Arhiepiscopie. Pentru a exprima noua structură pe care și-o dorea, Teodor a purtat la început titlul de *Arhiepiscop de Sydney, Australia și Noua Zeelandă*, iar episcopul Atanasie a fost numit *Episcop de Melbourne*. O altă problemă a noului arhiepiscop a constat în faptul că în acei ani soseau în Australia tot mai mulți preoți despre care nu se cunoștea nicio informație. Astfel, cu scopul de a-i cunoaște pe preoții eparhiei sale, arhiepiscopul Teodor a organizat în ziua de 30 ianuarie 1950 o Adunare a tuturor preoților ruși din Australia, la Biserica „Sfântul Vladimir" din Sydney, noul sediu al arhiepiscopiei. Cu acest prilej au fost aleși trei preoți ca membri ai Administrației eparhiale și unul dintre ei în funcția de secretar eparhial. Pe parcursul celor șapte ani cât a păstorit această eparhie, vlădica Teodor a desfășurat o activitate intensă, reorganizând parohiile deja existente și înființând multe altele noi. Astfel, până în anul 1950, existau, pe lângă cele două parohii vechi de la Brisbane și Sydney, încă trei, în Adelaide, Melbourne și Hobart.

Pentru ajutorarea parohiilor, arhiepiscopul Teodor a înființat o fabrică de lumânări. Totodată, în anul 1953 a reușit să construiască o catedrală episcopală cu hramul „Sf. Petru și Pavel", în Strathfield din New South Wales, pe care a sfințit-o în luna decembrie a anului 1953. De asemenea, în luna noiembrie 1953, vlădica Teodor a făcut o vizită în parohiile din Noua Zeelandă. Prin activitatea sa, acest ierarh, apreciat pentru smerenia sa și pentru căldura cu care primea pe oricine, a pus baze solide Eparhiei Ortodoxe Ruse a Australiei și Noii Zeelande. Îngreunat de atâta trudă, arhiepiscopul Teodor a trecut la cele veșnice în ziua de 5 mai 1955, la vârsta de doar 59 de ani, fiind înmormântat lângă catedrala pe care o ctitorise.

În slujirea sa ca arhiepiscop, după alegerea episcopului Atanasie în demnitatea de arhiepiscop de Buenos Aires, vlădica Teodor a fost ajutat de episcopul *Sava Raevsky*, un preot rămas văduv în anul 1952 și ales de ROCOR ca episcop de Melbourne în anul 1954. În Australia, noul episcop a fost foarte bine primit și apreciat pentru talentul său oratoric precum și pentru sensul său misionar. După trecerea la cele veșnice a arhiepiscopului Teodor, vlădica *Sava* (1955-1969) a preluat administrarea arhiepiscopiei, iar în anul 1957 a fost ridicat la rang de Arhiepiscop. În vederea consolidării eparhiei în fruntea căreia se afla, arhiepiscopul Sava a elaborat, printr-o comisie, un Statut, care a fost adoptat de Sinodul ROCOR la 27 februarie 1957.

În anul 1956, două maici cu origini rusești au ajuns din China în Australia și cu acest prilej arhiepiscopul Sava a transformat Biserica „Sfântul Vladimir" din Sydney în mănăstire. De asemenea, acesta a înființat o mănăstire de călugări în Kentlyn, pe lângă care a construit de la început un cămin pentru preoții înaintați în vârstă și pentru preotesele văduve. În decembrie 1958, eparhia rusă era compusă dintr-un arhiepiscop, un episcop-vicar, în persoana lui Antonie Medvedev, un protopop, 4 monahi, 20 de preoți și 6 diaconi. În luna decembrie a anului 1958, arhiepiscopul Sava a organizat a doua Conferință eparhială din Australia și Noua Zeelandă, la care au fost invitați atât clerici, cât și mireni. La această întrunire au fost prezentate rapoarte de activitate din toate sectoarele de activitate ale eparhiei, care, în acea perioadă, era considerată ca fiind cea mai dinamică

eparhie a ROCOR. Tot acum a fost adoptat formal Statutul eparhial elaborat în anul 1957, precum și un buget anual al eparhiei și s-a aprobat construirea unui nou centru administrativ eparhial.

În octombrie 1959, vlădica Sava a participat la Consiliul General al ROCOR organizat la New York, ocazie cu care acesta a ținut o conferință festivă despre natura sinodală a Bisericii Ruse, foarte apreciată de către cei prezenți. Reîntors din Statele Unite ale Americii, între anii 1959-1960, din cauza unor probleme de sănătate, vlădica Sava a fost nevoit să fie spitalizat. Ca urmare a creșterii numărului parohiilor și din lipsă de preoți, acest arhiepiscop a hirotonit oameni care nu aveau o pregătire teologică. În luna octombrie a anului 1962, Sava a călătorit încă odată la New York, pentru a participa la întrunirea Consiliului general al ROCOR. Cu acest prilej, Sinodul ROCOR a aprobat numirea arhimandritului Filaret Voznesensky ca al doilea episcop-vicar în Australia, acesta fiind hirotonit în mai 1962 de către arhiepiscopul Sava, alături de episcopul Antonie Medvedev și episcopul grec Dionisie. În anul 1963, vlădica Sava a luat inițiativa organizării unor cursuri de formare, cu o perioadă de 3 ani, a candidaților la preoție, dar și a diaconilor, cântăreților și chiar a preoteselor.

La sfârșitul anului 1969, ca urmare deteriorării sănătății sale, arhiepiscopul Sava s-a retras, propunându-l în locul său pe arhiepiscopul Atanasie Martos de Buenos Aires, propunere care a fost aprobată de Sinodul ROCOR. După retragere, Sava a fost numit reprezentatul Sinodului ROCOR în Australia. *Atanasie Martos* (1969-1970), reîntors în Australia, nu a reușit să câștige bunăvoința credincioșilor ruși, mai ales a celor din Sydney, unde existau încă tulburări. Pus în fața acuzațiilor că ar fi antirus, ca urmare a publicării unei lucrări în care acesta critica poporul rus, arhiepiscopul Atanasie a fost nevoit să se retragă la numai un an după alegerea sa. Acesta s-a întors în America Latină, unde a trecut la cele veșnice în anul 1983.

După retragerea arhiepiscopului Atanasie, în fruntea Arhiepiscopiei Ortodoxe Ruse a Australiei și Noii Zeelande a fost numit *Teodosie Putilin* (1971-1980), primul întâistătător ales din rândurile clericilor ruși australieni. Arhiepiscopul Teodosie se născuse în Rusia, la Voronej, în anul

1897, primind la botez numele Serghei Putilin. Tânărul Serghei a studiat la Seminarul Teologic din Voronej, s-a căsătorit în anul 1921, iar în timpul invaziei germane din zona Donului, a fost transferat de nemți în Germania, împreună cu soția sa și cele două fiice ale lor. Aici, acesta a fost hirotonit preot în anul 1948, la vârsta de 51 de ani. Din Germania, Serghei a emigrat cu familia sa în Australia, unde a ajuns în luna decembrie a anului 1950. În Australia, acesta a fost primit în cadrul Arhiepiscopiei Ortodoxe Ruse și la începutul anului 1951 a fost numit preot al parohiei rusești din Perth. Aici a construit o biserică cu hramul „Sf. Apostoli Petru și Pavel". În anul 1969, preotul Serghei a rămas văduv, iar în anul 1970 s-a călugărit, cu numele de Teodosie, fiind numit episcop-vicar al Arhiepiscopiei Ruse din Australia. Un an mai târziu, episcopul-vicar Teodosie a fost ridicat în fruntea acestei eparhii. Vlădica Teodosie a fost atât un administrator înțelept și calm, cât și un păstor modest, reușind să rezolve multe dintre dificultățile cu care se confruntau parohiile rusești din această parte a lumii. Acesta a trecut la cele veșnice pe neașteptate, în luna august 1980, și a fost înmormântat alături de soția sa în cimitirul din Perth, unde păstorise ca preot.

După moartea arhiepiscopului Teodosie, în locul său a fost numit episcopul Paul de Stuttgart și vicar al Germaniei. Paul s-a născut la Varșovia în anul 1927, primind la botez numele de Mihail Pavlov. Refugiat în Vest după război, acesta a intrat în monahism în anul 1947, a fost hirotonit ierodiacon la Paris în anul 1949, a activat în Montevideo, apoi în Canada, iar în anul 1967 a fost numit episcop de Stuttgart. În timpul păstoririi sale în Australia și Noua Zeelandă, vlădica *Paul Pavlov* (1981-1992) a sfințit noi biserici și a hirotonit foarte mulți tineri ca preoți, înființând o nouă mănăstire în Bombala. În anul 1988, Arhiepiscopia Rusă a organizat în Australia mai multe evenimente prin care a fost marcat mileniul încreștinării rușilor. În urma multor suferințe, arhiepiscopul Paul s-a retras în anul 1991 la o mănăstire din New York, unde a murit în anul 1995.

După retragerea arhiepiscopului Paul în anul 1992 a urmat vlădica *Daniel Alexandrov* (1992-1994), însă numai în calitate de Locum Tenens, apoi doi ierarhi, *Alypius* și *Barnabas*, dar fiecare doar câteva luni, între

martie 1994 și septembrie 1995. Apoi din iunie 1996, Eparhia Ortodoxă Rusă din Australia și Noua Zeelandă a avut în frunte pe vlădica *Ilarion Kapral*, care activase ca episcop de Manhattan, iar la strămutarea sa în Australia a fost ridicat la rang de arhiepiscop. În luna mai 2006, arhiepiscopul Ilarion a fost ales în funcția de președinte adjunct al Sinodului Episcopilor ROCOR cu sediul la New York. În ziua de 12 mai 2008, acesta a fost ridicat la rangul de mitropolit, sau întâiul ierarh al ROCOR, dar deși s-a mutat la New York începând din anul 2006, vlădica Ilarion a continuat, în calitate de Locum Tenens, să coordoneze activitatea Eparhiei Ortodoxe Ruse din Australia și Noua Zeelandă până la moartea sa în ziua de 16 mai 2022. În funcția de mitropolit al ROCOR a fost ales *Nicolae* (Nicholas), iar în data de 21 septembrie 2022, Sinodul ROCOR a ales ca episcop a Eparhiei Ortodoxe Ruse din Australia și Noua Zeelandă pe episcopul *George* (Schaefer), fost episcop de Canberra.

Potrivit site-ului oficial al Arhiepiscopiei Ruse din Australia și Noua Zeelandă, aceasta cuprinde în prezent (mai 2023) peste 30 de parohii, precum și 6 mănăstiri. La 17 mai 2007, a fost semnat un acord între Patriarhia Moscovei și ROCOR, prin care cele două Biserici au restaurat comuniunea euharistică dintre ele, dar aceasta din urmă și-a păstrat autonomia sa. De aceea, în acele zone din diaspora unde există parohii sau chiar eparhii unele dependente de ROCOR, iar altele de Patriarhia Moscovei, fiecare și-a păstrat statutul său, chiar dacă ele sunt în comuniune euharistică. Astfel, în Australia funcționează două parohii ortodoxe rusești care aparțin direct de Patriarhia Moscovei, la Sydney și la Melbourne, precum și o a treia, cu același statut, la Newcastle, în Noua Zeelandă. Aceste trei parohii sunt coordonate de episcopul Mark de Yegoryevsk, membru al cancelariei patriarhale de la Moscova.

XXIII.4.d. *Comunitățile ortodoxe sârbești din Australia și Noua Zeelandă*

Primele grupuri de sârbi ortodocși sunt semnalați ca imigranți în Australia la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al

XX-lea, membrii acestora fiind înregistrați ca mineri la minele din Broken Hill. Cea mai mare afluență de sârbi în Australia este semnalată după cel de-al Doilea Război Mondial. Primele parohii ortodoxe sârbești din Australia au stat până în anul 1964 în jurisdicția Eparhiei Ortodoxe Sârbe din America și Canada, condusă de episcopul Dionisie, care a fost caterisit de Patriarhia Sârbă în anul 1964. În anul 1963, odată cu încercarea Patriarhiei Sârbe de a reorganiza direct de la Belgrad eparhiile sârbe din America și Canada, s-a produs o schismă între o parte dintre parohiile sârbești din America și patriarhie (pentru mai multe detalii, a se vedea subcapitolul X.7.c.). Ca urmare a acestui fapt, în Australia s-a format *Biserica Ortodoxă Sârbă Liberă pentru Australia și Noua Zeelandă*, care a organizat o Adunare generală și a înființat un Consiliu Eparhial, încadrând parohiile sârbe de pe continentul australian în două regiuni administrative, administrate de câte un preot în numele Consiliului. Totodată, în anul 1966, în America, arhimandritul *Dimitrie Balak* (1966-1979) a fost hirotonit episcop pentru Australia, iar în anul 1977, arhimandritul Petru Bankerović a fost hirotonit episcop-vicar. În anul 1979, episcopul Dimitrie a trecut la cele veșnice, urmându-i în fruntea Eparhiei Ortodoxe Sârbe libere pentru Australia și Noua Zeelandă episcopul *Petru*. Acești ierarhi au intrat în jurisdicția *Eparhiei Ortodoxe Sârbe de Noua Gracianița din America*, și aceasta în stare de schismă față de Patriarhia Sârbă până la începutul anului 1992.

Patriarhia Sârbă a reușit să adune o grupă de parohii ortodoxe sârbe din Australia în cadrul *Eparhiei Ortodoxe Sârbe pentru Europa Occidentală și Australia*, iar în anul 1973 Patriarhia Sârbă a înființat *Eparhia Ortodoxă Sârbă pentru Australia și Noua Zeelandă*. Această eparhie s-a dezvoltat paralel cu Eparhia Ortodoxă Sârbă Liberă din același teritoriu. Primul ierarh care a avut sub omoforul său Eparhia Sârbă din Australia a fost episcopul *Lavrentie Trifumović* (1964-1974) al Europei Occidentale, Australiei și Noii Zeelande. Primul episcop al Eparhiei Ortodoxe Sârbe a Australiei și Noii Zeelande din jurisdicția Patriarhiei de la Belgrad a fost *Nicolae Mrdja* (1974-1980), acesta fiind urmat de episcopul *Vasile Vadić* (1980-1986) și de *Longin Krcio* (1986-1991). Începând din anul

1991, patriarhul sârb Pavle a inițiat un dialog cu eparhiile disidente
America și Australia, dialog care a culminat în anul 1992 cu restaur
comuniunii dintre cele două grupări. După reconciliere, a urmat o p
oadă în care au funcționat structuri bisericești paralele atât în Ame
cât și în Australia, dar după câțiva ani s-a realizat și unificarea adm
trativă a diferitelor eparhii sârbe din America și Australia.

În momentul realizării reconcilierii dintre Patriarhia Sârbă și E
hia Ortodoxă Sârbă de Noua Gracinița, episcop al eparhiei patriar
australiene era vlădica *Vasile Veinović* (1991-1994), care, în anul 19
fost transferat la Eparhia de Mileșeva din Serbia. Între anii 1992-1
Eparhia Ortodoxă Sârbă a Australiei și Noii Zeelande din jurisd
Patriarhiei Sârbe a fost păstorită de episcopul *Luca Kovačević*, car
anul 1999, a fost numit în fruntea Eparhiei Ortodoxe Sârbe a Fran
Europei Occidentale. Expresia clară a reconcilierii dintre diferitele e
hii sârbe din Australia s-a manifestat în anul 1999, când eparhia de
dentă de Patriarhia Sârbă a fost administrată pe rând de doi ier
ai eparhiei foste disidente, și anume: de episcopul *Nicanor Bogun*
(1999-2003), care în anul 2004 a fost ales episcop de Banat, și *Mi*
Knežević (2003-2006), care, în luna mai a anului 2006, a fost numit e
cop al nou-înființatei Eparhii de Valjevo. În anul 2006, în fruntea E
hiei Ortodoxe Sârbe de Australia și Noua Zeelandă a fost ales episc
Irineu Dobrievič (2006-2016), care a fost numit și administrator al E
hiei de Noua Graceanița. În anul 2011, această eparhie a fost ridica
rangul onorific de mitropolie și își are reședința la Sydney. Episc
Irineu, sârb de origine, dar născut în America, s-a străduit să reali
unirea deplină dintre cele două eparhii separate. Acesta a repreze
Biserica Ortodoxă Sârbă în nenumărate împrejurări, inclusiv în Con
tul Central al Consiliului Ecumenic al Bisericilor și în cel al Confer
Bisericilor Europene. În anul 2016, episcopul Irineu a fost ales epi
al Eparhiei Ortodoxe Sârbe din America de Est.

Actualul conducător al Mitropoliei Ortodoxe Sârbe a Australi
Noii Zeelande este *Siluan Mrakić*, primul ierarh de origine sârbă
cut în Australia. Acest ierarh s-a născut în anul 1979, primind la b

numele Alexandru Mrakić. Tânărul Alexandru a terminat școala generală în Sydney, apoi a urmat Seminarul Teologic „Sfântul Petru" din Cetinie, Muntenegru, și Teologia la Facultatea de Teologie din Belgrad. După terminarea studiilor, acesta s-a întors în Australia, unde a intrat în Mănăstirea „Sfântul Sava" de lângă Canberra, primind numele de Siluan. După intrarea în monahism, a urmat studii de teologie la Academia Duhovnicească de la Lavra „Sfântul Serghie" din Rusia, unde, în anul 2010, a susținut o teză de doctorat cu titlul *Antropologia venerabilului Justin Popovici*. În anul 2016, arhimandritul Siluan a fost ales episcop al Mitropoliei Ortodoxe Sârbe a Australiei și Noii Zeelande, fiind hirotonit ierarh în ziua de 7 august 2016 în Catedrala „Sfântul Arhanghel" din Belgrad. Mitropolia Ortodoxă Sârbă a Australiei și Noii Zeelande cuprinde 51 de parohii și 4 mănăstiri.

XXIII.4.e. *Comunitățile ortodoxe românești din Australia și Noua Zeelandă*

Imigranții români au ajuns în Australia încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea, dar primele parohii ortodoxe românești au fost înființate după Al Doilea Război Mondial. Primele două parohii ortodoxe românești – una în Australia și cealaltă în Noua Zeelandă – au fost înființate de românii ortodocși cu sprijinul unor credincioși ortodocși greci născuți în România. Astfel, în anul 1971, patriarhul Justinian al Bisericii Ortodoxe Române, fără a solicita acordul Departamentului Cultelor, a dat binecuvântarea arhimandritului *Teodor Kentridis* de a forma un comitet de inițiativă pentru înființarea unei parohii ortodoxe românești la Sydney. Acest ieromonah era născut într-o familie de greci de origine din România și vorbea atât limba greacă, cât și română, astfel că a început să slujească pentru un grup de români și greco-români. Ca urmare a vârstei înaintate a arhimandritului Teodor, Comitetul Parohial a solicitat din partea Patriarhiei Române trimiterea preotului *Dumitru Găină* (1972-1991). Acesta a ajuns la Melbourne în data de 1 octombrie 1972. Noul preot, cunoscut mai dinainte de unii credincioși, a convocat o Adunare

generală a parohiei și a înființat un Consiliu Parohial, a constituit un Comitet de credincioase, a înființat publicația românească *Altarul Străbun* și a întocmit un plan de acțiuni pentru dezvoltarea activității pastoral-misionare și culturale a parohiei cu hramul „Sf. Apostoli Petru și Pavel". La început, slujbele religioase ale acestei parohii erau desfășurate într-o biserică închiriată, pe care, ulterior, parohia a reușit să o cumpere. După zece ani, acest sfânt lăcaș a devenit o adevărată biserică ortodoxă, fiind împodobită cu icoane și obiecte de cult donate de Patriarhia Română. În decembrie 1991, preotul Dumitru Găină a ieșit la pensie. La 13 martie 2019, aflat în vizită în Australia, acesta a trecut la cele veșnice, fiind înmormântat acolo. După ieșirea la pensie a preotului Găină, în funcția de preot-paroh al Parohiei „Sf. Petru și Pavel" din Melbourne a fost numit preotul *Dumitru Coman.*

În aceeași perioadă și în aceeași manieră a luat ființă și Parohia ortodoxă română „Sfânta Maria" din Wellington, Noua Zeelandă. Astfel, în anul 1971, un grup de credincioși ortodocși români și greci de origine din România au constituit un Comitet de inițiativă, care a solicitat Patriarhiei Române acordul de înființare a unei parohii și trimiterea unui preot ortodox român. Și de această dată, Patriarhul Justinian al Bisericii Ortodoxe Române a aprobat solicitarea credincioșilor din Wellington, trimițându-l în Noua Zeelandă pe preotul *Gheorghe Speranță* (1974-1998). La inițiativa și sub supravegherea noului preot, comunitatea ortodoxă românească din capitala Noii Zeelande a cumpărat un teren, pe una dintre străzile principale ale orașului, unde a fost construit un lăcaș de cult împodobit cu ajutorul Patriarhiei Române. Noua biserică a fost sfințită în ziua de 8 iunie 1980, de către mitropolitul Antonie Plămădeală al Transilvaniei, pe atunci episcop al Buzăului și Vrancei. Alături de clădirea bisericii, a fost construit un Centru pastoral-misionar în care au fost organizate nenumărate evenimente pastoral-misionare, dar și culturale românești. Totodată, a fost propusă și construirea unei case parohiale pe terenul bisericii. Preotul Gheorghe Speranță a murit în ziua de 26 aprilie 1998, fiind primul preot ortodox român care a trecut la cele veșnice și înmormântat în Noua Zeelandă. La Parohia „Sfânta Maria" din Wellington a urmat preotul *Teodor*

Postelnicu (1999-2002), în timpul căruia a fost construită casa parohială. Între anii 2002-2008, la această parohie a slujit preotul *Marian-Răzvan Dincă*, care, la cerere, a fost transferat la o parohie din Australia. Începând din anul 2009, la Parohia „Sfânta Maria" din Wellington slujește preotul *Claudiu Coroabă*.

O a treia parohie ortodoxă românească înființată direct de Patriarhia Română în Australia a fost cea cu hramul „Sfânta Maria" din Sydney. Această parohie a fost înființată de un Comitet de inițiativă, fiind înregistrată la autoritățile locale de stat în martie 1973. În același an, membrii ei au solicitat Patriarhiei Române recunoașterea bisericească și trimiterea unui preot. Preotul numit de Patriarhia Română a fost *Gabriel Popescu*, Doctor în Teologie, care a activat la Sydney între anii 1975-2003, când s-a pensionat. Acest preot a trecut la cele veșnice în ziua de 11 iulie 2017. La Parohia „Sfânta Maria" din Sydney a urmat preotul *Doru Costache* (2003-2008), care s-a retras în anul 2008, fiind urmat de preotul paroh *Vincențiu Dumitru*.

Cea de-a patra parohie ortodoxă română înființată în Australia direct de Patriarhia Română a fost Parohia „Sfântul Nicolae" din Adelaide, capitala Australiei de Sud. Această parohie a fost înființată la data de 4 noiembrie 1973, iar începând din luna octombrie 1974 a fost păstorită de preotul *Constantin Iana* (1974-2001). Și această parohie a trebuit să treacă prin toate etapele dificile de la început, slujbele religioase fiind săvârșite în spațiul închiriat de la altă Biserică, apoi fiind procurat un lăcaș de cult propriu, o casă parohială, dar și organizarea unei serii de activități pastoral-misionare și culturale românești pentru zidirea credincioșilor. În anul 2001, preotul Constantin Iana s-a pensionat, fiind urmat, în anul 2002, de preotul *Viorel Stoica*.

A cincea și ultima parohie ortodoxă românească înființată în Australia înainte de anul 1990 a fost Parohia „Sfântul Dumitru" din Brisbane. Inițiativa înființării unei parohii în acea parte a Australiei a fost luată încă din anul 1984, dar fără succes. În anul 1989, parohia a fost formată cu suportul a 50 de familii românești. Aici a fost numit preot, începând din anul 1989, *Ioan Constantinescu*, sub conducerea căruia parohia a

reușit să cumpere un lăcaș de cult, în anul 1993, care a fost sfințit în anul 1999, de către mitropolitul Teofan al Moldovei și Bucovinei, pe atunci în calitate de episcop-vicar patriarhal.

După anul 1990 și până în 2007, în momentul în care a fost înființată Episcopia Ortodoxă Română a Australiei și Noii Zeelande, au fost întemeiate încă două parohii ortodoxe românești, la Perth, în Australia de Vest, și la Sydney. Parohia ortodoxă română „Sfânta Treime" din Perth a luat ființă, prin inițiativa unui grup de credincioși, la începutul anului 2000, când aceasta a fost înregistrată la autoritățile locale de stat. În urma cererii adresate Patriarhiei Române de către membrii parohiei, aici a fost trimis, pe baza unui concurs, preotul *Doru Bucur*, care a ajuns la Perth în luna februarie a anului 2003. Sub conducerea acestuia, în anul 2005, parohia a reușit să cumpere o clădire pe care a transformat-o în biserică, în care credincioșii ortodocși români de pe aceste meleaguri au putut să se întâlnească și să se roage împreună lui Dumnezeu, beneficiind de oficierea slujbelor religioase ortodoxe în limba lor maternă. În ceea ce privește Parohia „Sf. Ioan Botezătorul" din Sydney, aceasta a fost înființată în anul 2003. Membrii ei l-au invitat pe preotul *Vasile Prunduș*, care a săvârșit prima slujbă religioasă acolo la praznicul Învierii Domnului din anul 2003. La început, slujbele religioase din această parohie erau oficiate într-o sală a unei parohii ucrainene, apoi într-un spațiu pus la dispoziție de Biserica Romano-Catolică. În anul 2008, parohia a reușit să cumpere un spațiu propriu pentru săvârșirea serviciilor religioase.

La scurtă vreme după alegerea sa ca întâistătător al Bisericii Ortodoxe Române, Preafericitul Părinte Patriarh Daniel a luat inițiativa reorganizării diasporei ortodoxe românești. În acest sens, Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române a aprobat, în data de 23 octombrie 2007, înființarea *Episcopiei Ortodoxe Române a Australiei și Noii Zeelande*, cu reședința la Melbourne, în statul Victoria, din Australia. Din încredințarea Sfântului Sinod, Înaltpreasfințitul Mitropolit Iosif al Mitropoliei Ortodoxe Române a Europei Occidentale și Meridionale s-a deplasat în luna februarie a anului 2008 la Melbourne, unde a fost convocată Adunarea Eparhială a episcopiei nou-înființate, adunare care

a examinat și adoptat Statutul pentru organizarea și funcționarea acestei eparhii. Acest Statut adoptat de Adunarea Eparhială a fost prezentat Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române în ședința din 5 martie 2008. În aceeași zi, Sfântul Sinod de la București a ales ca episcop al Episcopiei Ortodoxe Române a Australiei și Noii Zeelande pe arhimandritul Mihail Filimon, care a fost hirotonit la Catedrala patriarhală din București în ziua de 20 aprilie. La 29 iunie, noul episcop a fost întronizat în Catedrala „Sf. Apostoli Petru și Pavel" din Melbourne. Din vara anului 2008 până astăzi, *Preasfințitul Mihail*, episcopul Eparhiei Ortodoxe Române a Australiei și Noii Zeelande, a reușit să consolideze parohiile existente și a înființat altele noi. Astfel, potrivit site-ului oficial al acestei eparhii – consultat în luna mai 2023 –, numărul total al parohiilor este de 20, acestea fiind grupate în două protopopiate, unul al Australiei și celălalt al Noii Zeelande. În cadrul acestei eparhii funcționează, începând din anul 2011, și prima mănăstire ortodoxă română din Emisfera Sudică, cu hramul „Izvorul Tămăduirii", la Melton, în statul Victoria.

*

Toate cele cinci eparhii ortodoxe din Australia și Noua Zeelandă prezentate anterior sunt membre ale *Adunării Episcopilor Ortodocși Canonici din Australia, Noua Zeelandă și Oceania*, platformă care facilitează cooperarea între ele și oferă posibilitatea ca acestea să poată prezenta un punct de vedere comun în fața societății din acele regiuni ale lumii. În afară de aceste cinci eparhii ortodoxe, în Australia și Noua Zeelandă există încă o grupă de trei parohii ortodoxe bulgare, în Sydney, Melbourne și Adelaide, acestea aparținând de Eparhia Ortodoxă Bulgară din Statele Unite ale Americii, Canada și Australia. De asemenea, aici există și o serie de parohii disidente, de tradiție greacă, ucraineană sau macedoneană, dar care, nefiind canonic recunoscute, nu pot fi prezentate împreună cu Bisericile Ortodoxe oficiale. În Australia și în Noua Zeelandă există câte un *Consiliu Ecumenic al Bisericilor*, în cadrul cărora sunt membre toate cele cinci comunități ortodoxe organizate în eparhii și unde acestea pot depune mărturie de credința ortodoxă în societatea secularizată din aceste zone.

Bibliografie
În limbi străine: Stephen GODLEY, Philip J. HUGHES, *The Eastern Orthodox in Australia*, Bureau of Immigration, Multicultural and Population Research/Australian Government Publishing Service, Canberra, 1996; Michael Alex PROTOPOPOV, *The Russian Orthodox Presence in Australia: The History of a Church told from recently opened archives and previously unpublished sources* (teză de doctorat), Australian Catholic University, Fitzroy, 2005; S.A. TREADGILL, *The Eastern Orthodox Church in New Zeeland* (teză de master), University of Canterbury, Christchurch, 1987; http://www.greekorthodox.org.au/; http://www.orthodoxarchdiocese.org.nz/the-metropolis/metropolitan/; https://www.antiochian.org.au/; http://www.rocor.org.au/; https://soc.org.au/en/https://soc.org.au/en/; http://www.roeanz.com.au/ (februarie 2021).

XXIII.5. **Contribuții ale teologilor ruși din diaspora cu impact pe plan panortodox**[*]

XXIII.5.a. ***Contextul istoric***

În contextul tulburărilor provocate de Primul Război Mondial și, mai ales, de Revoluția Bolșevică din octombrie 1917, mulți intelectuali ruși au părăsit țara lor, unii stabilindu-se la început în țările vecine, cum erau Finlanda și Polonia, precum și în unele țări din Extremul Orient, cu speranța că tulburările vor trece repede și se vor putea întoarce pe pământul natal. În anul 1922, guvernul bolșevic a decis să expulzeze din țară pe toți gânditorii ne-marxiști, care trebuiau să semneze o declarație prin care luau act de decizia că în cazul în care s-ar întoarce în Uniunea Sovietică urmau să fie condamnați la moarte. Astfel, marea majoritate a filosofilor creștini și a teologilor ortodocși ruși au fost nevoiți să părăsească Uniunea Sovietică și au încercat să își continue activitatea la Sofia, Belgrad, Praga, Berlin și, în final, la Paris, care a devenit cel mai important centru al exilului rus din Europa Occidentală. Din punct de vedere bisericesc, rușii din exilul european s-au împărțit pe parcursul deceniului al treilea al secolului al XX-lea în trei grupări: 1. prima sub ascultarea

[*] Capitol elaborat de Pr. prof. dr. Viorel Ioniță.

Sinodului de la Carloviț, care a continuat sub numele de *Biserica Ortodoxă Rusă din afara Rusiei* (*The Russian Orthodox Church Outside Russia – ROCOR*) și care a încercat fără succes să includă în jurisdicția sa pe toți ierarhii ruși din diaspora; 2. cea din cadrul *Arhiepiscopiei Bisericilor Ortodoxe de Tradiție Rusă din Europa Occidentală* (*Archevêché des Églises Orthodoxes de Tradition Russe en Europe Occidentale*), înființată la Paris în anul 1921, care la început a păstrat legătura cu Patriarhia Moscovei, dar care în anul 1931 a intrat în jurisdicția Patriarhiei Ecumenice; 3. cea de-a treia, mai redusă ca număr, a comunităților care au continuat să rămână în jurisdicția Patriarhiei Moscovei și din care au făcut parte o serie de teologi de seamă, așa cum au fost Vladimir Lossky, Andrei (Antonie) Bloom, Vasili Krivoșein și filosoful creștin Nicolae Berdiaev.

În America de Nord, prima eparhie ortodoxă rusă a fost *Episcopia de Kamceatka*, devenită americană în anul 1867, când Statele Unite ale Americii au cumpărat Alaska de la Rusia. În anul 1870, această episcopie s-a numit a *Aleuților și a Americii de Nord*, având sediul la Sitka în Alaska, iar apoi la New York. În anul 1924, această eparhie a refuzat să intre în Sinodul ROCOR și s-a declarat *Biserica Greco-Catolică Ortodoxă Rusă din America*, cunoscută mai ales subt titlul de *Mitropolia Rusă*, cu administrație proprie, care în anul 1970 a primit statutul de autocefalie din partea Patriarhiei Moscovei și a devenit *Biserica Ortodoxă din America* (*Orthodox Church in America* – OCA).

În anul 1925, în cadrul Arhiepiscopiei de la Paris, a fost înființat Institutul de Teologie Ortodoxă „Saint-Serge", prima instituție de învățământ teologic ortodox din Europa Occidentală, în cadrul căreia au activat unii dintre cei mai reprezentativi teologi ortodocși ruși din diaspora și unde, la început, se preda în limba rusă.

În ceea ce îi privește pe ortodocșii ruși din Statele Unite ale Americii, aceștia au încercat în mai multe rânduri organizarea unei școli pentru formarea clerului lor, mai întâi în insula Kodiak, apoi la Minneapolis și, în final, la Tenafly, New Jersey. În anul 1937, al șaselea Sobor al Mitropoliei Ruse a hotărât înființarea unei facultăți de Teologie, care a început activitatea sa în luna octombrie a anului 1938, la New York, având numele de Institutul de Teologie Ortodoxă „Sfântul Vladimir". Acesta se află astăzi în

jurisdicția OCA. Pe lângă cele două institute amintite anterior, în diasp rusă au fost întemeiate și alte instituții de învățământ teologic, așa cu fost *Institutul Ortodox Francez „Saint-Denys"* de la Paris, înființat la P în anul 1944, ca instituție de învățământ superior privat liber de ști filosofice și teologice (*Établissement d'Enseignement Supérieur Privé L de Sciences Philosophiques et Théologiques*). O serie de seminarii au ființă și în Statele Unite ale Americii, dar teologia ortodoxă rusă s-a a mat în special la Institutele „Saint-Serge" și „Sfântul Vladimir".

Continuând pe baza teologiei ortodoxe ruse din secolul al XIX (pentru mai multe detalii, a se vedea subcapitolul IX.3.f.), teologii ruși exil au contribuit nu numai la prezentarea unei imagini vii a teologie a spiritualității ortodoxe, ci au reușit să prezinte o serie de teme teolog specific ortodoxe, care au constituit noi impulsuri pentru gândirea t logică în general, atât cea ortodoxă, cât și cea occidentală. Dintre ac teme, trebuie menționate următoarele, prezentate în ordinea cronologi apariției lor: 1. O nouă abordare a teologiei dogmatice; 2. Reîntoarcere gândirea Sfinților Părinți; 3. Principii privind raportarea ortodocșilor de Mișcarea Ecumenică; 4. Eclesiologia euharistică; 5. Teologia mis și apofatică; 6. Îndumnezeirea omului; 7. Teologia iubirii și a frumus divine; 8. Energiile divine necreate și îndumnezeirea omului; 9. Teolo liturgică; 10. Spiritualitatea ortodoxă și teologia chenotică.

XXIII.5.b. ***O nouă abordare a teologiei dogmatice***

Această viziune a fost elaborată de preotul profesor *Serghei N. B gakov* (1871-1944), care a jucat un rol decisiv la întemeierea Institut „Saint-Serge". Din opera teologică a acestui autor amintim în prir rând două trilogii. Prima trilogie este formată din următoarele titl 1. *Rugul care ardea și nu se mistuia. Mariologie* (1927); 2. *Priete Mirelui. Despre Ioan Botezătorul* (1927); 3. *Scara lui Iacov. Învățăt despre îngeri* (1929). A doua trilogie este compusă din volum 1. *Mielul lui Dumnezeu* (1932); 2. *Mângâietorul* (1934); 3. *Mireasa M lului* (1938). A doua categorie de opere reprezentative ale acestui teo include lucrări dedicate special doctrinei sale *sofiologice*. Acestea st

1. *Despre Înțelepciunea lui Dumnezeu. Însemnări pentru Vlădica Evloghie în primăvara anului 1927 și în octombrie 1935*; 2. *Înțelepciunea lui Dumnezeu*, publicată în limba engleză la Londra în anul 1937. Titlurile lucrărilor acestui teolog sunt foarte sugestive, iar din cele două trilogii se observă clar că el a renunțat la abordarea învățăturii dogmatice după metoda scolastică – Sfânta Treime, cosmogonia și antropologia, hristologia și eclesiologia – adoptată până atunci atât în catehisme și mărturisiri de credință, cât și în tratatele de dogmatică. În demersul său, Serghei N. Bulgakov a început de la experiența liturgică, anume de la apropierea mistică a omului de Dumnezeu, apoi a continuat prin prezentarea celor mai apropiați mărturisitori ai Mântuitorului (*Mielului*), respectiv Maica Domnului și Sf. Ioan Botezătorul, încheind cu prezentarea rolului îngerilor. Abia în al doilea demers, sau în a doua trilogie, autorul vorbește despre *hristologie*, apoi despre *pnevmatologie* și în final despre desăvârșirea tuturor în Hristos prin mijlocirea *Miresei Mielului.*

Sistemul dogmatic prezentat în aceste două trilogii are drept cheie de boltă doctrina autorului despre *Înțelepciunea lui Dumnezeu* sau *Sofia*, chiar dacă acest concept nu apare în mod expres în niciunul dintre cele șase titluri. Sofiologia lui Serghei Bulgakov este prezentată sintetic, mai ales în cele două însemnări dedicate arhiepiscopului Evloghie al Arhiepiscopiei Ruse de la Paris (1921-1946), în anii 1927, respectiv 1935. În anul 1935, doctrina sa sofiologică a fost condamnată atât de Patriarhia Moscovei, cât și de ROCOR, dar aceasta și-a găsit un apărător în persoana arhiepiscopului Evloghie. Bulgakov a preluat doctrina despre Sofia, sau Înțelepciunea lui Dumnezeu, de la filosoful Vladimir Soloviov (pentru mai multe detalii, a se vedea subcapitolul IX.3.h.) și a dezvoltat-o în sensul de a o fi eliberat de nuanțele erotice existente la Soloviov. Totodată, acesta s-a străduit să arate că această doctrină a existat de la început în gândirea creștină, însă, și în cazul lui, ea a rămas „eternul feminin". Ideea de bază a acestei doctrine rămâne *obsesia gnostică*, anume convingerea că din transcendența Sa absolută Dumnezeu nu poate intra în contact cu lumea creată, cu imanentul, iar mijlocirea dintre cele două realități ontologice opuse este realizată prin Sofia. Potrivit lui Bulgakov, Sofia își are ființa din Dumnezeu, dar este diferită de Acesta. Ea este recunoscută de Logosul

Divin, devenind Mireasa Mielului, Duhul Sfânt revarsă peste ea darurile Sale și aceasta devine Mama Fiului, devine Maria. O problemă a doctrinei sofiologice era aceea de a considera Sofia drept ipostas divin, acest lucru având ca rezultat creșterea numărului Persoanelor Sfintei Treimi la patru. Pentru a clarifica această problemă, Bulgakov a insistat asupra faptului că Sofia nu este ipostas divin, dar are totuși o formă de *ipostasibilitate*.

Prin doctrina sa despre Sofia, acest teolog a crezut că explică legătura dintre Dumnezeu și lume. Dar doctrina despre Sofia limitează atât lucrarea Logosului Întrupat, cât și pe cea a Duhului Sfânt în planul iconomiei divine și rămâne în final o doctrină de nuanță gnostică, pe care Biserica Ortodoxă nu a putut decât să o condamne, sau mai corect să o respingă, chiar dacă preotul Bulgakov nu a fost considerat oficial eretic. Serghei Bulgakov a luat atitudine și față de Mișcarea Ecumenică, participând la întrunirile *Mișcării pentru Credință și Constituție* de la Lausanne (1927), respectiv de la Edinburgh, în Scoția (1937), precum și la întrunirea *Mișcării pentru Viață și Acțiune* de la Oxford (1937). Cu aceste ocazii, el a contribuit la formularea punctului de vedere ortodox și a afirmat că înainte de unirea Bisericilor, toți creștinii vor trebui să cinstească pe Maica Domnului. În anul 1928, Serghei Bulgakov a contribuit la înființarea Frăției „Sfântul Alban și Sfântul Serghie", inițiată în acel an de teologul Nicolae Zernov (1898-1980), pentru promovarea dialogului între teologii ortodocși ruși și cei anglicani. În cadrul acestei frății, profesorul Bulgakov a propus să se acorde anglicanilor intercomuniunea sau o „*comuniune limitată*" în Biserica Ortodoxă, propunere respinsă de majoritatea ortodocșilor.

XXIII.5.c. *Reîntoarcerea la gândirea Sfinților Părinți*

Propunerea de întoarcere la gândirea Părinților a apărut în teologia rusă pe parcursul secolului al XIX-lea, dar cel care a transformat această propunere într-o viziune coerentă a fost preotul profesor *Georges Florovsky* (1893-1979), cunoscut mai ales ca istoric, patrolog și ecumenist. Născut și format la Odessa, de unde a trebuit să plece împreună cu

familia sa, tânărul Florovsky a predat între anii 1922-1926 la Facultatea de Drept de la Praga, iar din anul 1926 a devenit profesor de Patrologie la Institutul „Saint-Serge" din Paris. În anul 1932, acesta a fost hirotonit preot și în același an a început să predea Dogmatica la același institut. Cu prilejul participării sale la *Congresul Facultăților de Teologie Ortodoxă din Atena*, în anul 1936, profesorul Florovsky a prezentat pentru prima dată viziunea sa despre întoarcerea la gândirea Sfinților Părinți. În anul 1948, acest teolog s-a mutat la Institutul „Sfântul Vladimir" din New York, unde a predat până în anul 1955, după care a continuat ca profesor de Teologie la Universitatea Harvard (1956-1964), încheindu-și activitatea sa academică la Universitatea Princeton. Preotul Florovsky a participat ca delegat la prima Adunare Generală a *Consiliului Ecumenic al Bisericilor* (CEB) de la Amsterdam, în anul 1948, după care a fost activ în cadrul Comitetului Central al acestei organizații până în anul 1961, contribuind la definirea principiilor participării ortodoxe în Mișcarea Ecumenică.

Cea mai reprezentativă lucrare a profesorului Florovsky este considerată *Căile teologiei ruse*, publicată în limba rusă în anul 1937 și tradusă în limba engleză, în două volume în 1979, respectiv 1987. Această lucrare nu este o simplă istorie a teologiei rusești, ci o analiză critică a evoluției gândirii teologice din Biserica Rusă, gândire care a început sub influența tradiției patristice bizantine, pe care acest autor a numit-o „elenism creștin". În urma influențelor occidentale începând din a doua jumătate a secolului al XV-lea, teologia rusă a ajuns în *captivitatea babilonică* a scolasticii occidentale, atât catolice, cât și protestante, trecând astfel printr-o *pseudomorfoză*, care a dus atât la asimilarea unor forme străine, cât și la schimbarea conținutului ei. Profesorul Florovsky a încheiat lucrarea sa despre teologia rusă cu o scurtă prezentare a sarcinilor Teologiei Ortodoxe în general, printre care recomanda „o fidelitate față de Revelație, o reîntoarcere la Părinți" și „o întâlnire liberă cu Occidentul". Aceste coordonate au fost explicitate de autor cu diferite alte prilejuri, mai ales cu privire la conceptul de reîntoarcere la Părinți, care nu însemna o simplă imitare a lor, ci însușirea cugetării lor în sens creativ, căci „Ortodoxia nu este numai o tradiție, ci și o îndatorire".

O altă categorie de scrieri prin care s-a remarcat preotul profesor Florovsky este formată din studiile sale dedicate Sfinților Părinți, concretizate în patru dintre cele 14 volume (respectiv volumele 7-10) ale operelor sale complete, și anume: 1. *Părinții Răsăriteni ai secolului al IV-lea*; 2. *Părinții bizantini ai secolului al V-lea*; 3. *Părinții bizantini din secolele al VI-lea până al VIII-lea*; 4. *Părinții bizantini asceți și duhovnicești*. Prin aceste studii, eruditul teolog a combinat metodologia *Patrologiei* cu cea a *Istoriei Dogmelor* de o manieră proprie, în sensul că nu i-a studiat pe Sfinții Părinți doar luați individual, ci a urmărit evoluția gândirii și a mărturiei lor de o manieră sistematică. Într-un articol publicat în revista *Sobornost* a Frăției „Sfântul Alban și Sfântul Serghie", în anul 1961, și reluat în volumul al IV-lea din seria *Opere complete*, în anul 1975, sub titlul *Teologia patristică și etosul Bisericii Ortodoxe*, profesorul Florovsky afirma că

> „este un obicei periculos de a-i «cita» pe Părinți, adică pe unii dintre ei și frazele sau afirmațiile lor, luați separat, scoși din contextul lor concret, singurul în care ei au semnificația lor proprie și deplină și în care sunt cu adevărat vii. «A-i urma pe Părinți» nu înseamnă simplu a-i cita. «A-i urma» pe Părinți înseamnă a dobândi cugetarea lor, *fronema* lor".

Seria operelor complete ale profesorului Florovsky în limba engleză, a căror publicare a început în timpul vieții sale și care va fi fost până la un punct gândită de el, începe cu volumul intitulat *Biblie, Biserică, Tradiție*, publicat în anul 1972. Al doilea volum este dedicat temei *Creștinism și cultură* (1974), al treilea se intitulează *Creație și mântuire* (1976), iar al patrulea, *Aspecte ale Istoriei Bisericii* (1975). Aceste volume nu sunt neapărat opere compacte, ci sunt constituite în mare parte din studii și articole scrise în legătură cu temele respective și publicate întâi în diferite periodice. Însă titlurile acestor volume nu sunt alese la întâmplare, ci sunt gândite pe un fir roșu teologic.

Chiar dacă profesorul Florovsky nu a compus un sistem teologic compact, așa cum i s-a imputat, gândirea sa teologică este clar exprimată,

el aducând o contribuție imensă la renașterea gândirii teologice ortodoxe în „spiritul Părinților".

XXIII.5.d. *Principii privind raportarea ortodocșilor față de Mișcarea Ecumenică*

Prin participarea sa la primele întruniri legate de înființarea și activitatea CEB, preotul *Georges Florovsky* a fost unul dintre primii teologi ortodocși care a contribuit la *definirea principiilor eclesiologice privind raportarea ortodocșilor față de Mișcarea Ecumenică.* Aceste principii sunt reflectate în ultimele două volume din seria operelor acestui autor, volume incluzând diferite studii și articole ale sale dedicate ecumenismului. Primul volum consacrat acestui subiect este intitulat *Ecumenism I: O abordare doctrinară*, iar al doilea, *Ecumenism II: O abordare istorică.* Și de această dată, titlurile celor două volume sunt foarte sugestive, iar pentru a aprecia la justa sa valoare angajamentul profesorului Florovsky în cadrul Mișcării Ecumenice, toate afirmațiile sale trebuie analizate în contextul vremii sale, când această mișcare se concretiza prin înființarea Consiliului Ecumenic al Bisericilor. În acea perioadă, tradițiile protestante încă nu introduseseră în credința și practica lor inovațiile care au dus apoi la distanțarea ortodocșilor față de această organizație.

În legătură cu viziunea ecumenică a lui Georges Florovsky trebuie reținut, în primul rând, faptul că el a afirmat de nenumărate ori că Biserica Ortodoxă este Biserica lui Iisus Hristos continuată prin tradiția apostolică și patristică. În al doilea rând, acesta a combătut cu putere propunerile unor teologi protestanți care credeau că refacerea unității Bisericilor ar trebui realizată printr-o declarație comună, așa cum s-a încercat chiar la conferința Comisiei pentru Credință și Constituție de la Lausanne, din anul 1927 (pentru mai multe detalii, a se vedea subcapitolul XXV.3.). În al treilea rând, acest teolog a subliniat faptul că, întrucât dezbinarea dintre creștini a apărut din motive doctrinare, refacerea unității lor nu este posibilă decât prin discutarea și depășirea acelor aspecte de doctrină. Teologul

rus a mai afirmat și faptul că refacerea unității Bisericilor divizate se va face în timp, într-o perspectivă eshatologică.

Una dintre contribuțiile majore ale profesorului Florovsky privind relațiile Bisericilor cu Consiliul Ecumenic al Bisericilor a fost aportul său la formularea *Declarației de la Toronto*, din vara anului 1950. Această declarație adoptată de Comitetul Central al CEB și intitulată *Biserica, bisericile și Consiliul Ecumenic al Bisericilor* preciza că organizația cu sediul la Geneva nu este o Super-Biserică și nici instanța care să decidă unirea Bisericilor, ci numai platforma de întâlnire a acestora, iar unirea Bisericilor nu se poate realiza decât prin decizia acestora în mod direct (pentru mai multe detalii, a se vedea subcapitolul XXV.4.a.).

Principiile teologice formulate de Preotul Florovsky cu privire la relațiile Bisericilor Ortodoxe cu celelalte comunități creștine și cu Consiliul Ecumenic al Bisericilor au constituit importante jaloane pentru evitarea oricărui pericol în desfășurarea acestor relații.

XXIII.5.e. *Eclesiologia euharistică*

Conceptul și viziunea unei *Eclesiologii euharistice* au fost dezvoltate de preotul *Nicolae Afanasiev*, născut în anul 1893 la Odessa și trecut la cele veșnice la Paris în anul 1966. După studii incomplete de Medicină și Drept, urmând în final și o școală de ofițeri în Rusia, tânărul Nicolae a studiat Teologia Ortodoxă între anii 1921-1925 la Belgrad, iar începând din anul 1931 a ajuns profesor la Institutul „Saint-Serge" din Paris, unde a predat Dreptul canonic și apoi Istoria bisericească. Preocupat de statutul juridic al comunităților ortodoxe din diaspora și participând ca reprezentant ortodox la una dintre sesiunile *Conciliului Vatican II*, preotul Afanasiev s-a interesat de *eclesiologie*, temă pe care a studiat-o mai ales din punct de vedere biblic și patristic. Aceste preocupări au fost concretizate prin elaborarea unei lucrări intitulate *Biserica Sfântului Duh*, la origine teza sa de doctorat susținută în anul 1950. În anii care au urmat, autorul a dezvoltat această lucrare, ea fiind publicată abia după moartea sa, mai întâi în limba rusă, apoi în traducere franceză, în anul 1975. Viziunea

eclesiologică a profesorului Afanasiev, numită *eclesiologie euharistică*, a fost considerată una dintre cele mai importante contribuții ortodoxe în domeniul doctrinei despre Biserică pe parcursul secolului al XX-lea. Cu toate acestea, expresia „eclesiologie euharistică" a fost pe drept cuvânt criticată tocmai de unii teologi ortodocși, începând cu profesorul Alexander Schmemann, care a precizat că preotul Afanasiev ar fi redus întreaga sa concepție despre Biserică doar la Sfânta Euharistie.

La aprecierea viziunii eclesiologice a acestui profesor nu trebuie trecut cu vederea faptul că titlul lucrării sale este *Biserica Sfântului Duh*, precum și faptul că el a fost preocupat de ideea de primat în Biserică, pornind de la primatul Sf. Apostol Petru în Biserica Romano-Catolică. Pentru Nicolae Afanasiev, Biserica nu este o instituție, ci comuniunea credincioșilor prin Sfânta Euharistie în Trupul lui Hristos. De aceea, acolo unde se săvârșește Euharistia, acolo este prezent Trupul lui Hristos. Mai mult decât atât, acolo unde se săvârșește Euharistia, este întregul Trup al Lui Hristos și nu doar o parte, astfel că în fiecare Biserică locală în care se săvârșește Euharistia este manifestată deplinătatea Bisericii lui Hristos, pentru că în eclesiologie „unu plus unu este tot unu". Eclesiologia euharistică a lui Nicolae Afanasiev a fost adesea criticată pentru faptul că acesta nu a luat în considerare rolul episcopului și al succesiunii apostolice, ceea ce este adevărat, dar preocuparea sa centrală nu a fost un reducționism, ci aceea de a accentua rolul esențial al comuniunii euharistice în definirea Bisericii lui Hristos. Eclesiologia euharistică a fost mai întâi preluată de unii teologi romano-catolici și de unii anglicani, iar mai târziu a fost continuată în teologia ortodoxă, mai ales de mitropolitul Ioan Zizioulas de Pergam.

XXIII.5.f. *Teologia mistică și apofatică*

Reîntoarcerea la Părinți a fost reprezentată în teologia rusă din exil, chiar dacă nu în mod explicit, și prin *Teologia mistică și apofatică pe baza învățăturii Sfinților Părinți.* Această dimensiune specifică teologiei ortodoxe a fost prezentată pentru prima dată de teologul laic *Vladimir*

Lossky (1903-1958). Acesta a început studii de Filosofie la Universitatea din Petrograd în anul 1920, dar în anul 1922 a fost nevoit să părăsească împreună cu familia sa Uniunea Sovietică și, după doi ani petrecuți la Praga (1922-1924), s-a stabilit la Paris. Tânărul Vladimir a studiat în capitala franceză cursuri de Filosofie și Medievistică, interesându-se de gândirea misticului german Meister Eckhart (1260-1328). La începutul deceniului al patrulea, Vladimir Lossky a fost angajat în polemica legată de *sofiologia* lui Serghei Bulgakov, pe care a respins-o categoric, aceasta reprezentând probabil unul dintre motivele care l-au ținut la distanță pe acest erudit teolog laic de Institutul „Saint-Serge". În timpul celui de-al Doilea Război Mondial, Vladimir Lossky a ținut o serie de conferințe care au stat la baza celei mai importante lucrări ale sale, *Teologia mistică a Bisericii de Răsărit*, publicată la Paris în anul 1944, cu titlul *Essai sur la théologie mystique de l'Église d'Orient*. Între anii 1945-1953, Vladimir Lossky a predat la Institutul „Saint-Denys" din Paris, al cărui prim decan a fost. După îndepărtarea acestui institut de Patriarhia Moscovei, teologul rus a continuat să țină cursuri în cadrul Exarhatului Patriarhiei Moscovei. Dintre lucrările lui Vladimir Lossky, toate publicate postum, trebuie menționate și: *Teologia negativă și cunoașterea lui Dumnezeu la Meister Eckhart* (1960); *După chipul și asemănarea lui Dumnezeu* (1967); *Teologie Dogmatică* (2012); *Sensul icoanei*, aceasta din urmă elaborată împreună cu *Leonid Uspensky* (1902-1987), specialist în iconografie.

Contribuția specială a lui Vladimir Lossky a fost aceea de a fi lansat și explicat expresiile de *teologie mistică* și de *teologie apofatică* drept aspecte specifice ale teologiei patristice. Una dintre primele afirmații asupra căreia acest teolog a insistat a fost aceea potrivit căreia „nu există mistică creștină fără teologie, dar, mai ales, nu există teologie fără mistică". Abordarea mistică este apropierea de adevărurile dumnezeiești descoperite oamenilor prin contemplație, căci cu mintea, respectiv cu logica, acestea nu pot fi pătrunse. Pe de altă parte, demersul teologic este explicarea adevărurilor revelate într-un context și un timp anume, care se concretizează – potrivit acestui teolog – prin „dogma afirmată de Biserică". Dimensiunea teologică și cea mistică în tradiția Bisericii

Ortodoxe sunt strâns legate, căci prezentarea și explicitarea învățăturii „Bisericii nu ar avea nicio influență asupra sufletelor, dacă nu ar exprima o trăire oarecum lăuntrică a adevărului dat într-o măsură diferită fiecărui credincios". În acest sens,

> „tradiția nu este doar totalitatea dogmelor, a instituțiilor sfinte și a riturilor păstrate de Biserică, ci, înainte de toate, ea este ceea ce se exprimă în aceste determinări exterioare, o tradiție vie, revelarea neîntreruptă a Sfântului Duh în Biserică, viață la care fiecare dintre membrii săi poate participa potrivit propriei sale măsuri" (Vladimir Lossky, p. 1).

Teologia apofatică, sau mai precis abordarea apofatică a adevărurilor revelate de Dumnezeu oamenilor, este strâns legată de teologia mistică, pentru că

> „negațiile care semnalează imposibilitatea cunoașterii lui Dumnezeu nu sunt piedici pe calea cunoașterii; departe de a fi o limitare, apofatismul ne face să depășim toate conceptele, orice domeniu al speculației filosofice. Apofatismul este o tendință spre deplinătatea tot mai desăvârșită, schimbând [...] teologia conceptelor în contemplare (și) dogmele în trăire a tainelor inefabile" (V. Lossky, p. 1).

Principiul apofatic al cunoașterii adevărurilor de credință a fost dezvoltat ulterior și de alți teologi ortodocși.

XXIII.5.g. ***Îndumnezeirea omului***

Învățătura patristică despre *îndumnezeirea omului* a fost pentru prima dată evidențiată de *Myrrha Lot-Borodine* (1882-1957), care s-a născut la Sankt Petersburg în familia unui celebru botanist. Aceasta a urmat în orașul natal cursurile Colegiului pentru fete înființat în anul 1870 de familia princiară Obolenky, iar în anul 1905 a plecat la Paris

pentru a-și continua studiile. În capitala Franței, tânăra Myrrha a studiat mai întâi Literatura medievală cavalerească, iar în anul 1909 s-a căsătorit cu medievistul Ferdinand Lot (1866-1952), al cărui nume l-a adăugat la numele său de familie. După propriile sale mărturisiri, istorisite de fiica sa *Marianne Mahn-Lot*, Myrrha Lot-Borodine a fost impresionată de o prezentare făcută de preotul Georges Florovsky despre îndumnezeirea omului în Biserica Ortodoxă. Fiind o femeie foarte instruită și cunoscând bine limba greacă patristică, Myrrha Lot-Borodine a fost atrasă de această temă și după studierea operelor scriitorilor bisericești Clement Alexandrinul, Origen și Dionisie Areopagitul, precum și ale Sf. Grigorie de Nyssa, Maxim Mărturisitorul și Grigorie Palama, în anul 1932 a publicat un studiu intitulat *Doctrina despre „îndumnezeire" în Biserica greacă până în secolul al XI-lea* (*La doctrine de la „déification" dans l'Église grecque jusqu'au XI*[e] *siècle*), în periodicul *Revue de l'histoire des religions*. În anul 1970, acest studiu a fost publicat împreună cu alte două studii și cu o prefață semnată de cardinalul Jean Daniélou (1905-1974), în cartea intitulată *Îndumnezeirea omului după învățătura Părinților greci* (*La déification de l'homme selon la doctrine des Pères grecs*).

În considerațiile sale, această autoare a pornit de la învățătura Sf. Maxim Mărturisitorul, potrivit căruia Logosul Divin i-a creat pe toți oamenii și a pus în fiecare o pecete, prin care omul este capabil să primească energiile necreate ale lui Dumnezeu și să evolueze de la statutul de chip la cel de asemănare cu El, iar această asemănare la cel mai înalt grad este *îndumnezeirea* (*Theosis*). Citându-l pe Sf. Grigorie de Nyssa, potrivit căruia chipul lui Dumnezeu din om este în *nous*, care este manifestarea Logosului în ființa umană, autoarea a precizat că *nous*-ul din om nu este doar intelectul, căci acesta deține și facultatea de a percepe cunoștințe harismatice, respectiv intuitive. În *nous* sunt concentrate toate forțele ființei, atât cele sensibile, cât și cele inteligibile, respectiv cunoașterea și dragostea, care sunt unite în el. Dacă perspectiva asemănării cu Dumnezeu a fost umbrită prin păcatul lui Adam, Hristos a restaurat această perspectivă pentru om, căruia Mântuitorul îi trimite harul sfințitor spre îndumnezeire.

Această autoare, care nu a deținut nicio funcție didactică, dar a ținut multe conferințe, a subliniat faptul că îndumnezeirea omului este posibilă conform învățăturii *Părinților greci* – așa cum îi numea ea pe Sfinții Părinți – și pe baza distincției pe care ei au făcut-o între natura lui Dumnezeu și energiile Sale necreate. Etapele căii spre îndumnezeire sunt, potrivit Părinților greci, *curățirea, luminarea* și *desăvârșirea*, care culminează cu *îndumnezeirea*, iar pe acest drum omul conlucrează cu harul dumnezeiesc potrivit principiului *sinergiei*. Învățătura patristică despre îndumnezeire a fost prezentată fidel de Myrrha Lot-Borodine, deși în lucrările semnate de ea, această învățătură apare izolată de contextul comunitar eclesial. Astfel, acestei autoare i se pot aduce mai multe reproșuri, dar ele nu pot întuneca meritul ei de a fi evidențiat învățătura ortodoxă despre îndumnezeire pe plan intercreștin.

Importanța contribuției teologice a lui Myrrha Lot-Borodine a fost evidențiată de cardinalul Jean Daniélou, prin prefața sa menționată anterior, care mărturisea că datora acestei cărți faptul de a-i fi orientat primele sale cercetări cu privire la teologia mistică a Sf. Grigorie de Nyssa.

XXIII.5.h. *Teologia iubirii și a frumuseții divine*

Teologia iubirii și a frumuseții divine a fost evidențiată de teologul *Paul Evdokimov* (1901-1970). Acesta s-a născut în Rusia și a rămas orfan de tată la vârsta de 6 ani. Fiind influențat de credința creștină profundă a mamei sale, în timpul Revoluției bolșevice, tânărul Paul a început studiul Teologiei la Academia Duhovnicească din Kiev. În anul 1922, acesta a trebuit să urmeze drumul exilului, trecând prin Constantinopol, Belgrad, Praga, Berlin și ajungând un an mai târziu în Franța, la Paris, unde s-a stabilit pentru totdeauna. După studii la Sorbona și la Institutul „Saint-Serge", în anul 1942 Paul Evdokimov a susținut o teză de doctorat în Filosofie, la Universitatea din Aix-en-Provence, cu titlul *Dostoievski și problema răului*. Între anii 1927-1945, acesta a fost căsătorit cu Natașa Brunel, de origine rusă după mamă, împreună cu care a avut doi copii, Nina și Michel. Fiul său a devenit preot, afirmându-se ca autor

și traducător în limba franceză de lucrări din domeniul spirituali creștine. Între anii 1927-1945, veniturile familiei au fost asigurat Natașa Evdokimov, prin activitatea ei didactică, iar Paul și-a conti studiile sale și s-a îngrijit de cei doi copii ai lor. După moartea Nat teologul rus s-a angajat ca muncitor până în anul 1953, când a fost nu profesor la Institutul „Saint-Serge".

În anul 1953, după ce intenționase să se călugărească, Paul Ev kimov s-a recăsătorit cu tânăra Tomoko Sakai, fiica unui diplomat ja nez și a unei englezoaice. Paul Evdokimov a fost practic singurul te rus din prima generație a exilului care a scris întreaga sa operă di în limba franceză, aceasta poate și pentru faptul că toate operele sal fost elaborate după Al Doilea Război Mondial, respectiv la maturit Acest teolog a abordat majoritatea temelor teologice, așa cum se v din titlurile tratate de el: *Dostoievski și problema răului* (1942); *Căs ria* (1944); *Femeia și mântuirea lumii* (1958); *Ortodoxia* (1959); *G și Dostoievski* (1961); *Taina iubirii. Taina conjugală în lumina trad ortodoxe* (1962); *Etapele vieții spirituale, de la Părinții deșertului p în zilele noastre* (1964); *Rugăciunea Bisericii Răsăritului – Litur bizantină a Sfântului Ioan Hrisostom* (1966); *Cunoașterea lui Dum zeu după tradiția răsăriteană, învățătura patristică, liturgică și ic grafică* (1967); *Taina Sfântului Duh* (1968); *Hristos în gândirea r* (1970); *Arta icoanei* (1970). După moartea sa în toamna anului 1 au fost publicate următoarele alte câteva lucrări ale sale, și anume: *I rea nebună a lui Dumnezeu* (1973); *Prezența Duhului Sfânt în trad ortodoxă* (1977); *Noutatea Duhului* (1977); *Rugul aprins* (1981); *V spirituală în oraș* (2008).

Iubirea lui Dumnezeu față de lume a fost una dintre temele cent ale gândirii teologice a lui Paul Evdokimov, care a afirmat acest a văr în contextul lumii occidentale confruntate cu mișcarea „Morți Dumnezeu", după cum afirma profesorul Andrew Louth. Iubirea i nită a lui Dumnezeu față de om se revelează prin *chenoza* Fiului Care renunță la măreția Sa, la putere, și Se lasă condamnat la moart cruce, iar din moarte luminează „iubirea nebună a lui Dumnezeu pe

om", așa cum a numit-o Sf. Nicolae Cabasila. Preluând ideile de *Teologie mistică și apofatică*, precum și cea de *îndumnezeire a omului*, Paul Evdokimov a subliniat că omul este chemat să răspundă la chemarea dragostei nesfârșite și necondiționate a lui Dumnezeu printr-o „asceză interioară" de depășire a patimilor și prin parcurgerea unor etape ale vieții spirituale, ale unei trăiri spirituale reale, astfel ca iubirea omului să devină o iubire profundă, ființială. Pe acest urcuș, omul poate gusta frumusețea Împărăției lui Dumnezeu, care își are începutul pe pământ. Dragostea omului ca răspuns la dragostea lui Dumnezeu se reflectă și în relația dintre bărbat și femeie uniți prin Taina Iubirii. Înțelegerea corectă a acestei taine, pe care Sf. Apostol Pavel o compară cu taina legăturii dintre Hristos și Biserică, pornește, pentru Paul Evdokimov, de la reconsiderarea rolului femeii nu numai în societate, ci și în iconomia mântuirii. În acest sens, potrivit acestui teolog, femeia este „punctul de întâlnire dintre Dumnezeu și om" prin Fecioara Maria, care este „icoana Întrupării" și atinge „gradul ultim al comuniunii dintre Dumnezeu și om". Într-un final, prin dragostea adevărată izvorâtă din dragostea față de Dumnezeu, căsătoria primește sensul ei adevărat, un sens spiritual, și este ridicată la vederea feței iubite în Dumnezeu.

Teologia frumuseții este subtitlul cărții despre *Arta icoanei*, publicată de Paul Evdokimov în anul 1970. În limbajul său poetic, dar permanent bazat pe citate biblice sau patristice, teologul rus preciza că icoana ortodoxă este opusul a tot ceea ce este simplă ilustrație, decorație sau ornament. Ea face parte integrantă din Liturghie, căci întrupându-Se, Dumnezeu Se face înțeles prin Cuvânt și Se face văzut prin icoană. Cuvânt prin linii și culori, icoana este unul dintre elementele cele mai expresive ale Tradiției răsăritene. Citându-l pe Sf. Ioan Damaschin, Evdokimov subliniază că icoana este o taină a prezenței divine, pe care ea o reprezintă. Pentru ochii spiritului, icoana face invizibilul vizibil, ea ridică privirea spre prototip, spre invizibilul majestății divine, care comunică prezența sa sub forma strălucirii.

Prin lucrările sale, Paul Evdokimov a contribuit de o altă manieră la redescoperirea gândirii Sfinților Părinți, dar respingând expresia

occidentală de teologie neopatristică, ce ar putea însemna o variantă nouă și diferită a moștenirii patristice.

XXIII.5.i. ***Energiile divine necreate și îndumnezeirea omului***

Preotul profesor *John Meyendorff* (1926-1992) este, în general, considerat primul care a făcut cunoscute în Occident activitatea și gândirea Sf. Grigorie Palama, prin publicarea următoarelor trei lucrări: 1. *Grigorie Palama. Apărarea sfinților isihaști. Introducere, text critic, traducere și note*, în 2 volume (Louvain, 1959); 2. *Introducere în studiul lui Grigorie Palama* (Paris, 1959); 3. *Sfântul Grigorie Palama și mistica ortodoxă* (Paris, 1959). Pentru a înțelege contribuția specifică a acestui teolog la prezentarea gândirii Sf. Grigorie Palama, trebuie precizat mai întâi faptul că până în anul 1959, când au apărut în limba franceză aceste trei lucrări, alți teologi ortodocși publicaseră deja studii despre Sfântul Grigorie. Astfel, în anul 1911, teologul grec *Grigorie Papamihail* a publicat la Alexandria, în limba greacă, o lucrare dedicată Sf. Grigorie Palama, dar care însă a rămas necunoscută chiar și printre greci. De asemenea, în anul 1936, *Vasili Krivoșein* (1900-1985), pe atunci monah la Muntele Athos, a publicat la Praga, în limba rusă, studiul *Învățătura ascetică și teologică a lui Grigorie Palama*, acest studiu fiind tradus după doi ani în limbile germană și engleză. Totodată, în anul 1938, la Sibiu, vedea lumina tiparului lucrarea *Viața și învățătura Sfântului Grigorie Palama – Cu patru tratate traduse* a preotului profesor *Dumitru Stăniloae* (1903-1993). Deși cea mai amplă cercetare din prima jumătate a secolului al XX-lea dedicată vieții și operei fostului arhiepiscop al Tesalonicului, lucrarea părintelui Stăniloae nu a fost cunoscută în Occident, acesta fiind publicată în limba română. La doisprezece ani de la publicarea volumului părintelui Dumitru Stăniloae, în anul 1950, arhimandritul *Kiprian Kern* (1899-1960), urmașul preotului Georges Florovsky în postul de profesor de Patrologie la Institutul „Saint-Serge" din Paris, publica lucrarea *Antropologia Sfântului Grigorie Palama* în limba rusă.

Opera Sf. Grigorie Palama, care era cunoscut pentru opoziția sa față de doctrina latină, conform căreia energiile divine ar fi create, a rămas în manuscris până la începutul celei de-a doua jumătăți a secolului al XX-lea, fapt care poate reprezenta o explicație pentru ignorarea teologiei sale de către occidentali. Astfel, meritul special al preotului John Meyendorff constă mai ales în faptul că el a editat lucrările acestui sfânt privitoare la energiile necreate și le-a tradus în limba franceză, apoi în engleză, făcându-le accesibile occidentalilor.

Preotul profesor John Meyendorff face parte din a doua generație a teologilor ruși din exil, respectiv a acelora născuți în Occident din părinți ruși emigrați din Rusia. Numele oficial al acestui teolog a fost *Ivan Feofilovici baron de Meyendorff*, fiind născut în anul 1926 în apropiere de Paris, ca fiu al unei familii de baroni germano-baltici, refugiați în Occident după instaurarea regimului bolșevic în Rusia. După încheierea studiilor de Teologie la Institutul „Saint-Serge", tânărul John Meyendorff a urmat studii la Sorbona, unde a obținut în anul 1958 titlul de Doctor în Litere, pe baza unei teze dedicate Sf. Grigorie Palama. Studiile sale aprofundate dedicate acestei teme s-au concretizat prin publicarea celor trei lucrări menționate anterior, în anul în care se împlineau 600 de ani de la trecerea la cele veșnice a Sf. Grigorie Palama. În anul 1958, John Meyendorff a fost hirotonit preot, iar în anul 1959 a plecat în Statele Unite ale Americii, unde a activat în cadrul Institutului „Sfântul Vladimir". Opera acestui teolog a fost sintetizată de specialiști în următoarele trei grupe: 1. *Lucrările dedicate Sf. Grigorie Palama*; 2. *Lucrările din domeniul istoriei bisericești*; 3. *Opera sa ca teolog*. Lucrările profesorului John Meyendorff dedicate Sf. Grigorie Palama, la elaborarea cărora – potrivit părintelui Andrew Louth – el a combinat o „expertiză teologică, istorică și filologică", reprezintă cea mai importantă parte din opera acestuia.

Lucrarea de bază a preotului John Meyendorff despre viața și învățătura Sfântului Grigorie Palama este structurată astfel: 1. *Cadrul istoric al vieții și operei Sf. Grigorie Palama*; 2. *Scrierile antipalamite ale lui Varlaam, reconstituite în mare parte din combaterea lor de către Sfântul Grigorie*; 3. *Nichifor Monahul sau Isihastul și tratatul său despre*

Păzirea inimii; 4. *Izvoarele patristice ale Sfântului Grigorie Palama*; 5. *Planul și stilul celor trei triade*; 6. *Textele triadelor, în original grec după manuscrisul Coislinus 100, împreună cu traducerea lor în limba franceză*.

Trebuie precizat faptul că, exceptând textul primei triade a Sfântului Grigorie, care a fost publicat în *Filocalia*, toate celelalte opt tratate ale celor trei triade au fost publicate pentru prima dată în original prin osteneala acestui teolog rus. Pe lângă faptul de a fi publicat lucrările palamite respective, contribuția specifică a lui John Meyendorff a constat în evidențierea învățăturii Sfântului Grigorie în contextul evoluției confruntării sale cu adversarii săi, Varlaam, Grigorie Achindin și Nichifor Gregoras (pentru mai multe detalii, a se vedea subcapitolul II.7.a.), precum și în faptul de a fi demonstrat că învățătura palamită era în conformitate cu învățătura patristică.

XXIII.5.j. ***Teologia liturgică***

Teologia liturgică a însemnat o valorificare teologică și pastorală a cultului divin ortodox, mai ales a Sfintei Liturghii, spre deosebire de studiile liturgice din trecut concentrate asupra istoriei cultului sau a structurii și formelor sale. Cel mai important reprezentant al acestei noi abordări a tradiției liturgice ortodoxe este considerat preotul profesor Alexander Schmemann (1921-1983). Acesta s-a născut în orașul estonian Tallinn (Reval), de unde însă a emigrat în Franța la vârsta de 7 ani, împreună cu întreaga sa familie. În anul 1939, tânărul Alexander a început studiile de Teologie la Institutul „Saint-Serge" din Paris. După terminarea lor, în anul 1946 acesta a ajuns profesor de istorie al institutului, fiind hirotonit în același an, după ce se căsătorise în anul 1943. Preotul Alexander Schmemann a emigrat în Statele Unite ale Americii în anul 1951 și a activat ca profesor la Institutul „Sfântul Vladimir" din New York până la sfârșitul vieții sale. Începând din anul 1962, acest teolog a devenit decanul institutului american, în timpul mandatului său limba rusă utilizată până atunci ca limbă de predare fiind înlocuită cu limba engleză. Preotul profesor Schmemann a predat disciplinele Istoria

bisericească, Teologia liturgică și Teologia pastorală, și a predicat mulți ani în fiecare duminică în cardul Sfintei Liturghii. Predicile sale erau rostite în limba rusă și erau transmise prin radio în Uniunea Sovietică, astfel că mulți credincioși de acolo le ascultau cu mare folos, printre aceștia numărându-se și scriitorul Alexandru Soljenițîn, pe care Schmemann l-a întâlnit apoi personal.

Alexander Schmemann a publicat o serie de materiale istorice, mai ales în periodice, dar cea mai mare parte a operei sale este dedicată Teologiei liturgice, cele mai reprezentative lucrări din această categorie fiind: 1. *Postul Mare: asceză și liturghie în Biserica Ortodoxă* (1974); 2. *Din apă și din Duh: Un studiu liturgic al Botezului* (1974); 3. *Tainele și Ortodoxia* (1965); 4. *Introducere în Teologia Liturgică* (1966); 5. *Petru viața lumii* (1969). Dintre operele sale postume, amintim: 1. *Euharistia, Taina Împărăției* (1985); 2. *Voi toți cei însetați. Conversații spirituale* (2005); 3. *Jurnal 1973-1983*, publicat în anul 2000 în engleză, prin grija soției sale, apoi în limba rusă, în anul 2005, și în franceză, în anul 2009. Acest jurnal este de o mare valoare pentru înțelegerea atât a omului Schmemann în relația sa cu Dumnezeu, cu ceilalți oameni și cu întreaga creație, cât și a operei sale. Totodată, viziunea sa despre Teologia liturgică se completează și nuanțează unele dintre mărturiile sale exprimate prin acest jurnal. În legătură cu această viziune s-a pus întrebarea legată de izvoarele din care s-a inspirat acest teolog, considerându-se în general că el a fost influențat de mișcarea de înnoire liturgică din sânul Bisericii Romano-Catolice, mai ales că în unele dintre scrierile sale sunt citați mai mulți dintre reprezentanții acestei mișcări stimulate de Conciliul Vatican II, la care Alexander Schmemann a participat ca observator.

Pentru preotul Alexander Schmemann, viziunea sa despre *Teologia liturgică* nu înseamnă o reformă liturgică, așa cum a fost cazul în unele tradiții occidentale, ci în primul rând conștientizarea de către slujitori, și mai ales de către credincioșii mireni, a sensului profund al slujbelor ortodoxe și, în special, al Sfintei Liturghii. În analiza liturgică a cultului divin ortodox, acest teolog a identificat mai multe straturi, și anume: 1. stratul pre-constantinian, adică dinainte de secolul al IV-lea; 2. cel

post-constantinian, din perioada de afirmare a cultului de la Constantinopol, prin dezvoltarea cântării și a formelor dramatice ale ceremonialului; 3. cel monastic, caracterizat prin înmulțirea rugăciunilor și a lecturilor din Psaltire, precum și prin lungirea perioadei de post; 4. cel al amestecului elementelor din perioadele a doua și a treia. Preferința autorului era de a se întoarce la straturile vechi, eventual la cel mai vechi. Prin viziunea sa, acest teolog dorea să angajeze cât mai activ participarea mirenilor la desfășurarea slujbelor. În acest sens, el a propus rostirea rugăciunilor de la Anaforaua liturgică cu glas tare, precum și împărtășirea cât mai deasă a credincioșilor, practică recomandată și în a doua jumătate a secolului al XIX-lea de către Sf. Ioan de Kronstadt (pentru mai multe detalii, a se vedea subcapitolul IX.3.g.).

XXIII.5.k. *Spiritualitatea ortodoxă și teologia chenotică*

Importante contribuții teologice au fost înregistrate în exilul rus, pe parcursul secolului al XX-lea, și cu privire la spiritualitatea ortodoxă, mai ales prin contribuția mitropolitului Antonie de Suroj și a Sf. Sofronie Saharov. Mitropolitul Antonie de Suroj s-a născut la Lausanne în anul 1914, în familia unui diplomat rus, în timp ce acesta era în misiune în Elveția, primind la botez numele Andrei Borisovici Bloom. La scurtă vreme după nașterea sa, familia Bloom a petrecut o perioadă în Rusia, iar în vremea revoluției bolșevice întreaga familie se afla în Persia, de unde s-a refugiat în Franța, instalându-se în anul 1923 la Paris. Tânărul Andrei Bloom a urmat în capitala franceză studii de Fizică, Chimie, Biologie și, în final, de Medicină, după care a obținut titlul de Doctor în Medicină și a devenit medic militar. La vârsta de aproximativ 15 ani, Andrei Bloom, care până atunci se considera necredincios și chiar adversar al vieții bisericești, a avut o revelație citind Evanghelia după Marcu, devenind un creștin fervent și rămânând așa până la sfârșitul vieții. În anul 1939, acesta s-a călugărit, luând numele de Antonie, însă în secret, pentru a nu impieta asupra activității sale de medic chirurg în armata franceză. În anul 1948, monahul Antonie a fost hirotonit ieromonah și

trimis în Anglia pentru a activa în cadrul Frăției „Sfântul Alban și Sfântul Serghie". În anul 1957, acesta a fost hirotonit episcop, fiind numit în anul 1962 arhiepiscop al Bisericii Ortodoxe Ruse din Marea Britanie și Irlanda, cu titlul „de Suroj". În anul 1963, arhiepiscopul Antonie de Suroj a fost numit exarh al Patriarhiei de Moscova pentru Europa Occidentală, iar în anul 1966 a fost ridicat la rangul de Mitropolit, rămânând totdeauna în jurisdicția Patriarhiei Ruse și călătorind anual în Uniunea Sovietică. În anul 1974, mitropolitul Antonie de Suroj a fost eliberat la cerere din funcția de exarh, pentru a se dedica deplin îndrumării pastorale a nenumăraților credincioși care îl căutau sau erau în corespondență cu el. Mitropolitul Antonie de Suroj a trecut la cele veșnice la Londra, în anul 2003.

Acest ierarh nu a avut o pregătire teologică specială, dar a dispus și de o cultură vastă. Totodată, prin viața sa duhovnicească intensă, aprofundând mereu Sfânta Scriptură și scrierile Sfinților Părinți, el a ajuns un mare duhovnic atât pentru nenumărați credincioși ruși, cât și pentru mulți creștini anglicani convertiți prin darul său la credința ortodoxă. Acest mare duhovnic nu a scris nicio lucrare sistematică de teologie, ci a răspândit viziunea sa asupra vieții duhovnicești autentic ortodoxe în primul rând prin predici și cuvântări, și prin nenumăratele interviuri care i-au fost luate inclusiv de posturi de largă audiență din Statele Unite ale Americii. Multe dintre predicile sale în limba rusă au fost transmise de radioul britanic BBC, putând fi ascultate și în Uniunea Sovietică. De altfel, multe dintre acestea erau rostite în limba rusă. Ele au fost traduse și publicate ulterior atât în limbile franceză și engleză, cât și în multe alte limbi curente în Bisericile Ortodoxe, inclusiv în limba română. Stilul acestui adevărat misionar era clar și sincer, el atrăgând atenția ascultătorilor săi și prin blândețea sa, precum și prin fermitatea credinței care izvora din personalitatea lui.

Principiul teologic de bază al spiritualității promovate de mitropolitul Antonie a fost numit *teologie chenotică*, acesta fiind existent și la alți teologi ortodocși, dar mai ales în teologia occidentală din a doua jumătate a secolului al XX-lea. El pornea de la formularea Sf. Apostol Pavel

din *Epistola către Filipeni* 2, 6-8, despre Fiul Omului, „*Care, Dumnezeu fiind în chip, n-a socotit o știrbire a fi El întocmai cu Dumnezeu, ci S-a deșertat pe Sine, chip de rob luând, făcându-Se asemenea oamenilor, și la înfățișare aflându-Se ca un om, S-a smerit pe Sine, ascultător făcându-Se până la moarte, și încă moarte pe cruce*". Dacă pentru majoritatea teologilor chenoza sau renunțarea Fiului lui Dumnezeu la gloria divină, pe care a avut-o înainte de Întrupare, s-a manifestat pe cruce, iar pentru alții, în grădina Ghetsimani, pentru mitropolitul Antonie Bloom, aceasta a început prin întrupare și a culminat pe cruce. Mitropolitul Antonie nu a dezvoltat sistematic această viziune, dar a aplicat-o practic în predicile sale, recomandând ca în momentele sale de întristare, adevăratul creștin, sau cel care „este în Hristos", să împărtășească „strigătul Domnului pe Cruce și întristarea Lui din Ghetsimani". Firul roșu al viziunii spirituale a acestui ierarh era *dragostea*, dragostea nețărmurită și necondiționată a lui Dumnezeu față de oameni, care a culminat cu jertfa de Sine pe Cruce a lui Iisus Hristos, la care omul trebuie să răspundă cu dragoste jertfelnică. La întrebarea unui jurnalist american din martie 1973 dacă suferința este mijloc de mântuire, mitropolitul Antonie a răspuns hotărât că suferința în sine nu este mântuitoare, ci numai dacă este motivată de dragoste sau când este rezultatul jertfei propriei vieți ori a dăruirii de sine. Din experiența lui personală de emigrant apatrid, omul Antonie Bloom a pus mereu accentul pe necesitatea descoperirii lui Hristos ca o întâlnire personală interioară, dar ca ierarh, el a aplicat viziunea sa duhovnicească asupra întregii vieți eclesiale. Pentru acest ierarh, Biserica era adevăratul loc în care omul se unește cu Dumnezeu și în care Sfintele Taine sunt mijloacele prin care fiecare om luat individual, așadar individul, devine *persoană* încorporată în comuniunea Bisericii cu Dumnezeu și cu semenii săi. Influențați de îndemnurile și de exemplul vieții acestui ierarh model, mulți credincioși din întreaga lume îl cinstesc ca pe un sfânt, iar mai multe instituții teologice i-au acordat titlul de *Doctor honoris causa*.

Sf. Sofronie Saharov (1896-1993), sau *Sofronie de Essex*, s-a născut la Moscova și a purtat din botez numele de Serghei Simeonovici

Saharov. Între anii 1915-1917, acesta a studiat la Academia de Arte din capitala rusă. Deși a copilărit în sânul unei familii de buni ortodocși, în timpul studiilor sale, tânărul Serghei a trecut printr-o criză spirituală și s-a interesat de religiile orientale. În anul 1921, a plecat din Rusia în Apus, cu scopul de a urma studii de artă, petrecând scurt timp în Italia și la Berlin, iar în anul 1922 s-a stabilit la Paris. În anul 1924, acesta s-a întors la credința creștină și a început să studieze la Institutul „Saint-Serge", dar fiind nemulțumit, s-a retras, plecând în anul 1926 la Muntele Athos, unde s-a așezat la Mănăstirea „Sfântul Pantelimon". În anul 1930, Serghei a fost tuns în monahism și a primit numele de Sofronie. În același an, el a fost hirotonit ierodiacon de către episcopul sârb Nicolae Velimirović, devenind ucenicul Sfântului Siluan (1866-1938), un călugăr rus fără nicio pregătire, dar cu o viață duhovnicească exemplară. După trecerea la cele veșnice a Sfântului Siluan în anul 1938, ierodiaconul Sofronie a editat sfaturile și reflecțiile duhovnicești ale acestui om simplu, dar plin de har și le-a pregătit pentru publicare împreună cu istorisirea vieții sale. În anul 1941, ierodiaconul Sofronie a fost hirotonit ieromonah și a devenit duhovnicul multor monahi athoniți. Ieromonahul Sofronie ducea pe Sfântul Munte o viață ascetică atât de aspră, încât și-a pus în pericol sănătatea, acest fapt reprezentând, din câte se pare, una dintre cauzele întoarcerii sale la Paris din anul 1947. La Paris, ieromonahul Sofronie a conlucrat cu profesorul Vladimir Lossky la redacția publicației *Mesagerul Exarhatului Patriarhiei Ruse în Europa Occidentală*, acest profesor influențând gândirea teologică a ieromonahului rus, chiar dacă ei nu au fost de acord în toate aspectele referitoare la viața creștină.

Având mulți ucenici care doreau să ducă împreună cu el o viață monahală, arhimandritul Sofronie a înființat în anul 1959 Mănăstirea „Sf. Ioan Botezătorul" de la Tolleshunt Knights în Essex, Marea Britanie, la început sub autoritatea arhiepiscopului Antonie de Suroj. În anul 1965, această mănăstire a trecut în jurisdicția Patriarhiei Ecumenice, care a ridicat-o la rang de Stavropighie. Specificul acestui așezământ monahal, de altfel prima mănăstire ortodoxă din Marea Britanie, era reprezentat

de faptul că el a fost constituit de la început din două comunități distincte, una de călugări și alta de călugărițe. Această mănăstire a devenit un centru de iradiere a spiritualității ortodoxe în Europa Occidentală, fiind vizitată de mulți pelerini. Arhimandritul Sofronie a trecut la cele veșnice în ziua de 11 iulie 1993, iar în luna noiembrie 2019, Patriarhia Ecumenică l-a trecut în rândul sfinților.

Prin studiu personal și prin contactul și corespondența cu mulți teologi, dar mai ales prin experiența sa de 23 de ani petrecuți în Sfântul Munte, Sfântul Sofronie a acumulat o vastă cultură teologică și mai ales spirituală. Cea mai importantă operă a acestui mare duhovnic este reprezentată de lucrarea *Imaginea nedistorsionată: Starețul Siluan 1866-1938*, apărută în anul 1958. Traducerea în limba engleză a acestei lucrări, realizată de Rosemary Edmonds, a fost publicată pe larg în două volume separate – *Monahul din Muntele Athos,* cu o scurtă prefață semnată de mitropolitul Antonie de Suroj, și *Înțelepciune din Muntele Athos*, cu o prefață semnată de arhimandritul Sofronie – ambele apărute la Londra în 1973, respectiv 1974. O altă lucrare publicată de Sfântul Sofronie în limba rusă este intitulată *Viața sa este a mea*, ea fiind tradusă în limba franceză în anul 1977, iar în engleză, în anul 1978. În această lucrare, autorul a dezvoltat o serie de învățături pe care le-a reținut de la duhovnicul său, Sf. Siluan Athonitul.

În ultima parte a vieții sale, starețul mănăstirii din Essex a publicat două lucrări foarte utile pentru înțelegerea persoanei și a învățăturilor sale – *Voir Dieu tel qu'il est* și *La Félicité de connaître la voie* –, ambele apărute în limba franceză în anul 1984, respectiv 1988. Aceste două lucrări au fost publicate împreună atât în limbile engleză (*We Shall See Him as He Is*, 1988) și rusă (*Videt Bog kak On est*, 2006), cât și în traducerea românească a ieromonahului Rafail Noica, apărută în anul 2004, cu titlul *Vom vedea pe Dumnezeu precum este.* După trecerea la cele veșnice a Sfântului Sofronie, au fost publicate multe alte lucrări ale sale, predici și cuvântări rostite în fața comunității din mănăstirea sa, precum și articole răspândite prin diferite publicații de-a lungul vieții. Ultimele două lucrări publicate de Sfântul Sofronie în anul 1984, respectiv 1988

reprezintă, după propriile sale cuvinte, „spovedania mea, sau mai curând autobiografia mea duhovnicească" (Arhimandritul Sofronie, p. 6). Astfel, această autobiografie reprezintă cel mai bun acces la înțelegerea atât a persoanei, cât și a viziunii teologice a Sfântului Sofronie, sintetizată de el însuși în aceste rânduri scrise când considera că se apropie de ieșirea sa din această lume.

Principiile vieții duhovnicești ale Sf. Siluan Athonitul, care au fost aprofundate prin scrierile Sfântului Sofronie, pot fi rezumate în recomandarea „Ține-ți mintea în iad și nu deznădăjdui". Aceste principii sunt folositoare pentru cei care doresc să urmeze lui Hristos în lumea modernă, marcată de atâtea suferințe și confruntări. Pe lângă principiile generale de orientare în viața duhovnicească, așa cum sunt *frica de Dumnezeu, pocăința, plânsul duhovnicesc, clătinări în căutările neclătirii* ș.a., chiar dacă acestea au o încărcătură specială în viziunea duhovnicească a Sfântului Sofronie, se întâlnesc în recomandările acestui sfânt și unele principii speciale, dintre care reținem: *harul pomenirii morții, binecuvântarea de a cunoaște calea, deșertarea și părăsirea de către Dumnezeu, rugăciunea din Ghetsimani.* La baza acestor principii putem identifica unele trăsături ale *teologiei chenotice*, menționată anterior. Astfel, în legătură cu tema *Binecuvântarea de a cunoaște calea*, Sfântul Sofronie pornea de la premisa că tot omul este chemat spre biruința în Hristos și dacă Mântuitorul

> „a zis despre Sine că «Eu sunt calea», atunci nu este exclus ca înaintea noastră, într-un oarecare moment, să se ivească sarcina unei lupte piepțiș cu lumea întreagă. Oare nu fusese El părăsit de toți (*Iov* 16, 32), chiar și de Tatăl (*Matei* 27, 46)?" (Arhimandritul Sofronie, p. 88).

Pe aceeași linie, Sfântul Sofronie afirmă că

> „Rugăciunea cea din Ghetsimani a lui Hristos este, fără îndoială, cea mai înaltă dintre toate rugăciunile [...]. Ca fapt istoric, ea nu a durat mult; însă ca act duhovnicesc al dragostei lui Dumnezeu, ea a

început mai înainte de întemeierea lumii (*1 Petru* 1, 20) și nu încetează până în ziua de astăzi" (Arhimandritul Sofronie, p. 349).

Drept răspuns la dragostea nelimitată a lui Dumnezeu, rugăciunea noastră trebuie

„să devină strigătul întregului Pământ către Dumnezeu și Tatăl. Printr-o astfel de rugăciune, prin lucrarea Sfântului Duh, ne vom face părtași suferințelor răscumpărătoare ale Dumnezeieștii iubiri a Domnului" (Arhimandritul Sofronie, p. 352).

Pe calea strădaniilor duhovnicești, cel care se luptă să ajungă la părtășia suferințelor prin care a trecut Hristos poate ajunge la un stadiu să aibă impresia că a fost părăsit de Dumnezeu și constatând sărăcia sa duhovnicească, un astfel de creștin poate să se afunde în deznădejde. Dar la astfel de stări de deșertare, omul nu poate ajunge singur decât tot cu darul lui Dumnezeu, care îi dă celui ce luptă „harul pocăinței întru iertarea păcatelor", după care el primește „Lumina lui Dumnezeu", iar cel curățit de păcate este „îmbrățișat de Duhul lui Dumnezeu", care se pogoară în inima lui „ca Mângâietor."

Prin reflecțiile și recomandările sale, Sf. Sofronie Saharov a devenit unul dintre cei mai îndrăgiți părinți duhovnicești, ajutându-i pe mulți credincioși să Îl urmeze pe Iisus Hristos înfruntând nenumăratele obstacole ale lumii secularizate de la începutul celui de-al treilea mileniu creștin.

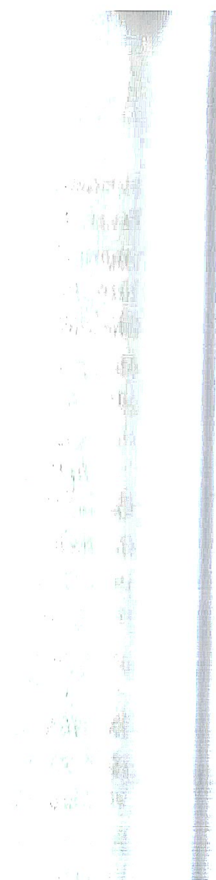
Bibliografie

În limba română: Ioan Ică jr, „Teologia ortodoxă modernă și contemporană – momente, figuri, parcurs, interpretare", în vol. *Teologia Ortodoxa în secolul al XX-lea și la începutul secolului al XXI-lea*, Viorel Ioniță (coord.), Ed. Basilica, București, 2011; Karl Christian Felmy, *Dogmatica experienței ecleziale. Înnoirea teologiei ortodoxe contemporane*, trad. Ioan Ică, Ed. Deisis, Sibiu, 1999; Claudiu Cotan, *O istorie a bisericilor ortodoxe slave*, Ed. Vasiliana '98, Iași, 2009; Vladimir Lossky, *Teologia mistică a Bisericii de Răsărit*, trad. Vasile Răducă, Ed. Bonifaciu, București, 1998; Sf. Filaret, mitropolitul

MOSCOVEI, *Pagini de corespondență*, trad. Denis Chiriac, Ed. Doxologia, Iași, 2016; Aurel PAVEL, Ciprian Iulian TOROCZKAI, *Adevăratul și falsul ecumenism. Perspective ortodoxe asupra dialogului dintre creștini*, Ed. Universității „Lucian Blaga"/Ed. Andreiana, Sibiu, 2010; Paul EVDOKIMOV, *Iubirea nebună a lui Dumnezeu*, trad. Teodor Baconschi, Ed. Anastasia, București, 1991; Pr. Roman RYSTAR, *Teologia chenotică a lui Antonie Bloom, Mitropolitul Surojului, din perspectivă antropologică*, trad. Lucian Filip, Ed. Doxologia, 2018; Arhimandritul SOFRONIE, *Vom vedea pe Dumnezeu precum este*, trad. ierom. Rafail Noica, Ed. Sophia, București, 2004.

În limbi străine: †PITIRIM DE VOLOKOLAMSK ȘI JURIEV (ed.), *Die Russische Orthodoxe Kirche*, De Gruyter/Evangelische Verlagsanstalt GmbH, Berlin, 1988; Igor SMOLITSCH, *Geschichte der Russischen Kirche 1700-1917*, vol. 2, Verlag Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1990; Georges FLOROVSKY, *Ways of Russian Theology*, vol. I, în coll. *Collected Works*, vol. 5, Nordland Publishing Company, 1979; G. FLOROVSKY, *Ways of Russian Theology*, vol. II, în coll. *Collected Works*, vol. 6, Büchervertriebanstalt, Vaduz, 1987; G. FLOROVSY, „The Ethos of the Orthodox Church", în: *The Ecumenical Review*, 12/1960; *Alexander SCHMEMANN, The Historical Road of Eastern Orthodoxy*, trad. Lydia W. Kesich, Harvill Press, *Londra, 1963;* Al. SCHMEMANN, „Russian Theology: 1920-1972 An Introductory Survey", în: *St Vladimir's Theological Quarterly*, 4/1972; Andrew LOUTH, *Modern Orthodox Thinkers. From the Philokalia to the Present*, InterVarsity Press, Downer's Grove, 2015; Paul VALLIERE, *Modern Russian Theology: Bukharev, Soloviev, Bulgakov. Orthodox Theology in a New Key*, T&T Clark, Edinburgh, 2000; Thomas BREMER, *Kreuz und Kreml. Kleine Geschichte de orthodoxen Kirche in Russland*, Herder Verlag, Freiburg im Breisgau, 2007; Andrei PSAREV, „Looking Toward Unity: How the Russian Church Abroad Viewed the Patriarchate of Moscow, 1927-2007", în: *Greek Orthodox Theological Review*, 1-4/2007; P. EVDOKIMOV, „Les principaux courants de l'ecclésiologie orthodoxe au XIXe siècle", în: *Revue des sciences religieuses*, 2-4/1960; Alexandru RACU, „From Ecclesiology to Christian Populism. The Religious and Political Thought of Russian Slavophiles", în: *South East European Journal of Political Science*, II (2014), 1-2; Paul LADOUCEUR, „The Contributions of Georges Florovsky, Alexander Schmemann and John Meyendorff to the Development of Orthodoxy in America", în: *Logos. A Journal of Eastern Christian Studies*, 57/2016; Ralph DELLA CAVA, „Reviving Orthodoxy in Russia. An overview of the factions in the Russian Orthodox Church, in the spring of 1996", în: *Cahiers du Monde Russe*, XXXVIII (1997), 3; Elisabeth, BEHR-SIGEL, „La Sophiologie du Père S. Boulgakoff", în: *Revue d'histoire et de philosophie religieuses*, 2/1939; Marianne MAHN-LOT, „Ma mère, Myrrha Lot-Borodine (1882-1954). Esquisse d'itinéraire spirituel", în: *Revue des sciences philosophiques et théologiques*, 4/2004; Heleen ZORGDRAGER, „A Practice of Love: Myrrha Lot-Borodine (1882-1954) and the Modern Revival of the Doctrine of Deification", în: *Journal of Eastern Christian Studies*, 64/2012; P. EVDOKIMOV, *Sacrement de l'Amour. Le mystère conjugal à la lumière de la tradition orthodoxe*, Ed. de l'Epi, Paris, 1962.

CAPITOLUL XXIV

PREGĂTIREA, LUCRĂRILE ŞI HOTĂRÂRILE SFÂNTULUI ŞI MARELUI SINOD AL BISERICII ORTODOXE*

XXIV.1. Premisele necesității unui Sinod al întregii Biserici Ortodoxe

Încă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și mai apoi la începutul secolului al XX-lea s-a impus necesitatea unei tot mai strânse cooperări între toate Bisericile Ortodoxe locale. Această necesitate a fost foarte clar exprimată de patriarhul ecumenic Ioachim al III-lea (1878-1884, 1901-1912), prin *Enciclica patriarhală și sinodală* din data de 12 iunie 1902, care pleda pentru o mai intensă comunicare între toate Bisericile Ortodoxe, inclusiv în legătură cu atitudinea care trebuia luată față de alte tradiții creștine.

După Primul Război Mondial (1914-1918), una dintre măsurile luate de statele moderne cu populație majoritar ortodoxă, cu implicații directe pentru viața Bisericilor Ortodoxe, a fost aceea de a introduce calendarul în uz la nivel mondial, respectiv calendarul gregorian, după cum urmează: Bulgaria, la 14 aprilie 1916; regatul Serbiei, Croației și Sloveniei, la 27 ianuarie 1917; Rusia bolșevică, la 17 februarie 1918; România, la 1 aprilie 1919; Grecia, la 1 martie 1923. Ca urmare a acestui fapt, aceste state foloseau un alt calendar față de Bisericile Ortodoxe din teritoriile lor. Problema calendarului devenea astfel pentru

* Capitol elaborat de Pr. prof. dr. Viorel Ioniță.

Bisericile Ortodoxe și mai urgentă decât fusese până atunci. Pe lângă toate acestea, Bisericile Ortodoxe se confruntau cu o serie de probleme interne, cum a fost aceea a recăsătoririi preoților și a diaconilor văduvi sau a vârstei candidaților la hirotonie, aspecte clarificate de altfel prin vechile canoane, dar care erau interpretate diferit de la o Biserică la alta. Toate aceste provocări impuneau în mod imperativ luarea unor măsuri de către toate Bisericile Ortodoxe locale împreună, așadar în plan panortodox.

XXIV.2. **Etapele preliminare ale pregătirii Sinodului Ortodox**

XXIV.2.a. ***Congresul Panortodox de la Constantinopol (1923)***

Acest congres, desfășurat la Constantinopol, între 10 mai – 8 iunie 1923, a fost convocat de patriarhul ecumenic Meletie al IV-lea Metaxakis (1921-1923), prin scrisoarea sa din 8 februarie 1923, adresată întâistătătorilor Bisericilor Ortodoxe, în care socotea că este necesar ca toate Bisericile Ortodoxe să lucreze împreună asupra unor „probleme urgente, în special aceea a calendarului". Prin această scrisoare, patriarhul ecumenic solicita Bisericilor Ortodoxe locale să trimită specialiști pentru a forma o comisie, cu sarcina de a studia în primul rând problema calendarului, apoi și alte chestiuni urgente. Această comisie urma să găsească modalitatea de a rezolva împreună problemele respective, conform tradiției canonice ortodoxe, precum și să vadă dacă era nevoie de convocarea unui sinod pentru întreaga Biserică Ortodoxă, în cazul în care problemele nu puteau fi rezolvate de autoritatea sinodală a fiecărei Biserici Ortodoxe în parte. La acest congres au fost reprezentate următoarele Biserici Ortodoxe: Patriarhia Ecumenică, Biserica Sârbă, Biserica Română, Biserica Ciprului și Biserica Greciei. Din partea Bisericii Ortodoxe Române au fost prezenți arhimandritul Iuliu Scriban și senatorul Petre Drăghici de la Sibiu, specialist în probleme de astronomie. Lucrările congresului s-au desfășurat în trei comisii: 1. dogmatică,

2. practică; 3. științifică. Pe lângă lucrările pe comisii, la acest congres au avut loc 11 ședințe plenare, în cadrul cărora au fost adoptate o serie de hotărâri în legătură cu următoarele șapte teme:

1. *Îndreptarea calendarului*;
2. *Biserica Ortodoxă și adoptarea unui calendar de către Națiunile Unite*;
3. *Întâietatea dintre Taina Cununiei și cea a Hirotoniei*;
4. *Recăsătorirea preoților și a diaconilor văduvi*;
5. *Vârsta candidaților la hirotonie*;
6. *Aniversarea a 1600 de ani de la primul Sinod Ecumenic (Niceea, 325)*;
7. *Situația din Biserica Rusă.*

Problema calendarului s-a pus mai întâi doar în termeni de adaptare a calendarului bisericesc la cel civil, introdus de către toate statele ortodoxe, însă delegația Bisericii Ortodoxe Române a prezentat un raport prin care se propunea adoptarea unui calendar pe termen lung, propunere adoptată de către congres. În acest sens, hotărârea luată nu presupunea introducerea calendarului gregorian, ci doar îndreptarea calendarului iulian într-o lungă perspectivă de timp. Această propunere se deosebește de calculul de la baza calendarului gregorian prin aceea că rectifică unii ani seculari, pentru a recupera mai bine diferența dintre anul calendaristic civil, în acest caz bisericesc, și calendarul astronomic sau tropic. Congresul din anul 1923 a recomandat punerea în practică imediat a acestei hotărâri, respectiv la începutul lunii octombrie a acelui an. Începând din anul 1923, majoritatea Bisericilor Ortodoxe Autocefale au îndreptat calendarul, cu excepția Patriarhiei Ierusalimului, Bisericii Ortodoxe Ruse, Bisericii Ortodoxe Sârbe și Sfântului Munte, care au păstrat până astăzi calendarul iulian neîndreptat.

Prin cea de-a doua hotărâre luată de congresul din 1923 se preciza că Biserica Ortodoxă este de acord cu sărbătorirea Sfintelor Paști împreună cu celelalte tradiții creștine, într-o duminică fixă, cu condiția ca acea duminică să se suprapună cu duminica Învierii Domnului, respectiv cu principiile Sinodului I Ecumenic pentru stabilirea datei Paștilor. Problema datei Paștilor a rămas însă un subiect permanent în discuțiile interortodoxe până astăzi.

Temele 3, 4 și 5 sunt înrudite între ele, în sensul că se referă la aspecte privind disciplina bisericească, asupra cărora existau în mod evident interpretări diferite în cadrul Bisericilor Ortodoxe din acel timp. Decizia cu privire la cea de-a șasea temă avea la bază o inițiativă românească, venită din partea mitropolitului Nicolae Bălan de la Sibiu și transmisă congresului de către arhimandritul Iuliu Scriban. În legătură cu această propunere, congresul a recomandat Patriarhiei Ecumenice să organizeze un Sinod Panortodox în anul 1926. Ultima hotărâre a congresului din 1923 se referea la situația dificilă în care se afla în acel moment Biserica Ortodoxă Rusă, față de care congresul și-a exprima solidaritatea.

Dând urmare hotărârii din anul 1923, Patriarhul Ecumenic Grigorie al VII-lea (1923-1924) a adresat tuturor Bisericilor Ortodoxe o enciclică, la 27 mai 1924, prin care convoca pentru anul 1926 un Sinod Panortodox, care ar fi trebuit să se desfășoare la Muntele Athos, dar care însă nu a putut avea loc, mai ales că nu fusese timp suficient pentru o pregătire adecvată.

XXIV.2.b. *Întrunirea Comisiei Interortodoxe la Mănăstirea Vatoped (1930)*

După o consultare cu toate Bisericile Ortodoxe, patriarhul ecumenic Fotie al II-lea (1929-1935) a convocat o întrunire a unei *Comisii Interortodoxe*, cu sarcina de a stabili lista temelor ce ar fi urmat să fie discutate la un *Prosinod*, care, la rândul lui, urma să pregătească întrunirea unui Sinod Ecumenic. La această comisie, care s-a întrunit la Mănăstirea Vatoped de la Muntele Athos, între 8-23 iunie 1930, au participat toate Bisericile Ortodoxe, cu excepția Bisericii Ortodoxe Ruse. Biserica Ortodoxă Română a fost reprezentată de episcopul Lucian Triteanul al Romanului și de episcopul Tit Simedrea, vicar patriarhal. Această comisie a întocmit o listă de 17 teme, unele dintre ele foarte vaste, care pot fi grupate după cum urmează:

1. *Promovarea relațiilor interortodoxe* (punctele 1, 2, 6 și 17);
2. *Rezolvarea unor chestiuni cu referință directă la viața și disciplina din cadrul Bisericilor Ortodoxe* (punctele 3, 5, 9, 10, 11, 12, 14 și 16);

3. *Relațiile Bisericii Ortodoxe cu celelalte Biserici creștine* (punctele 7 și 8);
4. *Problema calendarului* (punctul 13);
5. *Chestiunea privind statutul Bisericii Ortodoxe din America* (punctul 4)
6. *Activitatea Bisericilor Ortodoxe în cadrul popoarelor din care fac parte* (punctul 15).

Pe lângă stabilirea listei temelor care ar fi trebuit discutate, sau mai precis reglementate, la un *Prosinod,* Comisia Interortodoxă din anul 1930 a mai stabilit ca la viitorul Prosinod, fiecare Biserică Ortodoxă să participe cu câte o delegație compusă din doi arhierei și însoțită de maximum doi consilieri. Tot atunci a fost avută în vedere și chestiunea procedurii de votare la Prosinod și, ținând seama de experiența legată de receptarea hotărârilor *Congresului Panortodox* din anul 1923, s-a precizat că nici conferința pregătitoare și nici chiar viitorul *Prosinod* nu pot lua hotărâri obligatorii, ci numai Sinodul Ecumenic va putea lua hotărâri cu un astfel de caracter. În procesul de pregătire a unui Sinod al întregii Biserici Ortodoxe, în special în legătură cu profilul și denumirea acestuia, o contribuție importantă a fost adusă de *Primul Congres al Facultăților de Teologie Ortodoxă,* desfășurat la Atena, între 29 noiembrie – 6 decembrie 1936. La acest congres s-a apreciat că cea mai potrivită denumire a sinodului pe care Bisericile Ortodoxe doreau să-l convoace era aceea de *Sinod Panortodox.* Perspectivele pregătirii unui astfel de sinod au fost însă amânate pentru mai mulți ani, din cauza celui de-al Doilea Război Mondial (1939-1945).

XXIV.2.c. ***Conferința Ortodoxă de la Moscova (1948)***

În perioada imediat următoare celui de-al Doilea Război Mondial, cooperarea interortodoxă a fost reluată la inițiativa Patriarhiei Moscovei, prin organizarea, între 8-17 iulie 1948, a unei consfătuiri a întâistătătorilor și reprezentanților Bisericilor Ortodoxe. Motivul oficial al convocării acestei întruniri, numită în general *Conferința Ortodoxă de la Moscova*, a fost aniversarea a 500 de ani de la proclamarea autocefaliei

Bisericii Ortodoxe Ruse și însemnătatea ei constă, mai ales, în faptul că a fost prima consfătuire interortodoxă la cel mai înalt nivel, în sensul că la aceasta au fost prezenți patru întâistătători de Biserici Ortodoxe, și anume patriarhul Alexei I al Moscovei și al întregii Rusii, patriarhul Gavriil al Bisericii Ortodoxe Sârbe, patriarhul Justinian al Bisericii Ortodoxe Române și patriarhul Calistrat al Georgiei, cărora li s-au adăugat reprezentanții celorlalte Biserici Ortodoxe Autocefale, cu excepția Patriarhiei Ecumenice, a Patriarhiei Ierusalimului, a Bisericii Greciei și a Bisericii Ciprului. Lucrările conferinței de la Moscova s-au concentrat asupra următoarelor patru teme:

1. *Vaticanul și Biserica Ortodoxă*;
2. *Validitatea hirotoniilor anglicane*;
3. *Calendarul bisericesc*;
4. *Ortodoxia și Mișcarea Ecumenică.*

Rezoluția adoptată de această conferință în legătură cu tema *Vaticanul și Biserica Ortodoxă* se baza pe grija Bisericii Ortodoxe de a se apăra în fața insistenței prozelitiste a Bisericii Romano-Catolice. Pe parcursul primei jumătăți a secolului al XX-lea, Vaticanul a încheiat concordate – așa cum a fost cel cu statul român din anul 1929 – care au fost denunțate de către regimurile comuniste, astfel că această conferință a reușit să atragă atenția Bisericii Romano-Catolice și a lumii întregi asupra determinării ortodocșilor de a-și apăra credința lor.

A doua temă importantă discutată la Moscova a fost cea privind relațiile Bisericilor Ortodoxe cu Mișcarea Ecumenică, mai precis cu *Consiliul Ecumenic al Bisericilor*, care invitase toate Bisericile Ortodoxe să ia parte la prima sa Adunare Generală, programată să aibă loc în toamna anului 1948, la Amsterdam, în Olanda. Rezoluția adoptată la Moscova cu privire la această temă pornea de la constatarea că scopurile Mișcării Ecumenice, care s-au concretizat prin înființarea Consiliului Ecumenic al Bisericilor, aveau drept ultimă țintă organizarea unei „Biserici ecumenice" și că punctele de credință au fost reduse la unul singur, și anume la recunoașterea că „Iisus Hristos este Domnul nostru". Ca urmare a acestui fapt, s-a luat hotărârea de a se transmite Consiliului

Ecumenic al Bisericilor că toate Bisericile Ortodoxe locale, participante la consfătuirea de la Moscova, erau nevoite să renunțe la participarea lor în Mișcarea Ecumenică, așa cum se prezenta aceasta în acel moment.

Cea de-a treia temă tratată la Moscova se referea la problema foarte complexă a calendarului. Având în vedere faptul că unele Biserici Ortodoxe au îndreptat calendarul, iar altele nu, conferința recomanda ca, până când toate Bisericile Ortodoxe vor adopta același calendar, sărbătoarea Paștilor să fie sărbătorită după calendarul iulian neîndreptat, astfel încât ortodocșii să sărbătorească împreună Învierea Domnului.

Cu privire la tema privind validitatea hirotoniilor anglicane, această conferință a precizat că ierarhia anglicană contemporană poate obține din partea Bisericii Ortodoxe recunoașterea caracterului harismatic al preoției acesteia, dacă în prealabil se va stabili în mod formal, între Biserica Ortodoxă și cea Anglicană, o conformitate în credință și în mărturisire.

XXIV.3. **Definirea caracterului și a tematicii Sinodului Bisericii Ortodoxe**

XXIV.3.a. *Prima Conferință Panortodoxă (1961)*

La scurtă vreme după înscăunarea sa pe tronul patriarhal de Constantinopol, patriarhul ecumenic Athenagoras (1948-1972) s-a angajat în sprijinirea continuării eforturilor de pregătire a unui sinod al Bisericii Ortodoxe. Astfel, la 4 mai 1961, Patriarhia Ecumenică a trimis tuturor Bisericilor Ortodoxe un nou catalog cu teme, mult mai dezvoltat decât cel elaborat la Vatoped și care urma să fie discutat și aprobat la nivel panortodox, spre a fi apoi dezbătut la un viitor Prosinod. Totodată, la 13 iunie același an, Patriarhia Ecumenică a invitat Bisericile Ortodoxe să trimită delegații lor la *Conferința Panortodoxă*, care s-a desfășurat în insula Rhodos, Grecia, între 24 septembrie – 1 octombrie 1961. Președintele conferinței a fost mitropolitul Hrisostom de Filipi, Neapolis și Thasos, iar secretar, mitropolitul Hrisostom de Myra. Delegația

Bisericii Ortodoxe Române a fost condusă de patriarhul Iustin, pe atunci în calitate de mitropolit al Moldovei și Sucevei, fiind formată din episcopul Nicolae Corneanu al Aradului, Ienopolei și Hălmagiului, episcopul Andrei Moldovan al românilor ortodocși din cele două Americi și profesorul Nicolae Chițescu. La această conferință s-a discutat catalogul temelor propus de Patriarhia Ecumenică, căruia i s-au adus unele modificări, în sensul că unele teme au fost înlăturate, altele reformulate, iar altele adăugate. În final, această conferință a adoptat un catalog de teme sistematizate în 8 grupe, după cum urmează:

1. Credința și dogma;
2. Cultul divin;
3. Administrația și ordinea bisericească;
4. Raporturile Bisericilor Ortodoxe între ele;
5. Raportul Bisericii Ortodoxe cu cealaltă lume creștină;
6. Ortodoxia în lume;
7. Teme teologice (iconomia, acribia, Ortodoxia și celelalte religii);
8. Probleme sociale.

Fiecare dintre aceste opt grupe de teme includea o listă mai lungă sau mai scurtă de subteme, care în total acopereau întreaga teologie ortodoxă. La sfârșitul lucrărilor conferinței, a fost adoptat și un mesaj, prin care participanții declarau că

> „am examinat temele din domeniul responsabilității noastre și am luat o hotărâre unanimă cu privire la catalogul temelor viitorului Prosinod. Aceste teme, care preocupă de mult timp Bisericile noastre Ortodoxe locale ca și întreaga lume creștină în general, și pe care noi le-am stabilit mult mai precis, vor trebui încă studiate și examinate la apropiatul Prosinod și, în sfârșit, după bună plăcerea lui Dumnezeu, vor fi aduse spre soluționare și hotărârii definitive la sinodul ecumenic, care va fi convocat" (Viorel Ioniță, *Hotărârile întrunirilor...*, p. 160).

Această declarație exprima în mod clar viziunea Bisericii Ortodoxe din acel moment cu privire la procesul de pregătire a unui sinod al întregii Biserici Ortodoxe.

XXIV.3.b. *A II-a Conferință Panortodoxă (1963)*

Cea de-a II-a Conferință Panortodoxă, desfășurată tot în insula Rhodos, între 26-29 septembrie 1963, a avut scopul precis de a discuta trimiterea de observatori la cea de-a doua sesiune a Conciliului Vatican II și inițierea unui dialog teologic oficial cu Biserica Romano-Catolică. Majoritatea Bisericilor Ortodoxe au fost reprezentate la această conferință, cu excepția Bisericilor Greciei, Georgiei, Albaniei și Poloniei. Președintele conferinței a fost mitropolitul Meliton de Heliopolis și Theira, reprezentantul Patriarhiei Ecumenice. Biserica Ortodoxă Română a fost reprezentată printr-o delegație condusă și de această dată de mitropolitul Iustin al Moldovei și Sucevei și care avea în componența ei pe mitropolitul Firmilian al Olteniei și pe episcopul Antim Nica-Târgovișteanul, vicar patriarhal.

În legătură cu invitația adresată de Biserica Romano-Catolică tuturor Bisericilor Ortodoxe de a trimite observatori la Conciliul Vatican II, s-a acceptat de comun acord ca fiecare dintre Bisericile Ortodoxe locale să procedeze în mod liber, în sensul de a trimite sau nu observatori la acest conciliu. În ceea ce privește cea de-a doua temă, conferința a aprobat propunerea Patriarhiei Ecumenice de a fi inițiat un dialog oficial cu Biserica Romano-Catolică „pe picior de egalitate", dar numai după prezentarea acestei hotărâri „Sanctității Sale Patriarhului Ecumenic și celorlalți Prea Fericiți Conducători ai Bisericilor Ortodoxe pentru punerea ei în practică". Pe lângă condiționarea acestei inițiative de dialog cu catolicii de acordul tuturor Bisericilor Ortodoxe Autocefale, s-a pus și problema unei pregătiri temeinice a acestui dialog.

XXIV.3.c. *A III-a Conferință Panortodoxă (1964)*

Cea de-a III-a Conferință Panortodoxă s-a desfășurat între 1-15 noiembrie 1964, în insula Rhodos. Președintele conferinței a fost mitropolitul Meliton de Heliopolis și Theira, iar secretar, mitropolitul Hrisostom de Myra. Singura Biserică Ortodoxă absentă la această

conferință a fost cea a Albaniei, din cauza situației politice din această țară. Delegația Bisericii Ortodoxe Române a fost condusă tot de mitropolitul Iustin Moisescu, fiind formată din mitropolitul Firmilian al Olteniei și diaconul profesor doctor Nicolae Nicolaescu. Papa Paul al VI-lea a adresat un mesaj către participanții la această întrunire, pe care îi numea „preaiubiți frați în Hristos", și sublinia „convergența reînnoirii conciliare" dintre cele două Biserici. Obiectivele celei de-a III-a Conferințe Panortodoxe au fost problema dialogului cu Biserica Romano-Catolică și perspectiva reluării tratativelor cu Biserica Anglicană și cu Biserica Veche-Catolică.

În legătură cu dialogul ortodox-catolic, această conferință a afirmat dorința Bisericii Ortodoxe de a se angaja în acest dialog, dar a constatat că este necesară o pregătire necesară, precum și crearea de condiții corespunzătoare. În legătură cu începerea a câte unui dialog teologic oficial atât cu Biserica Anglicană, cât și cu Biserica Vechilor Catolici, membrii conferinței recomandau studierea posibilităților de inițiere a unui astfel de dialog. În acest sens, Patriarhia Ecumenică a convocat întrunirea a două comisii interortodoxe, desfășurate în același timp, respectiv în perioada 1-15 septembrie 1966, la Belgrad, în Iugoslavia. Delegația Bisericii Ortodoxe Române a fost condusă de către mitropolitul Iustin al Moldovei și Sucevei. Pentru comisia de dialog cu anglicanii, membrii delegației române au fost episcopul Antim Târgovișteanul, vicar patriarhal, și preotul profesor Isidor Todoran, de la Sibiu, iar pentru comisia de dialog cu vechii catolici, preotul profesor Ioan G. Coman, de la București. Cele două comisii au stabilit criteriile după care urmau să fie pregătite dialogurile cu cele două Biserici. În urma stabilirii normelor ce trebuiau avute în vedere pentru aceste demersuri, dialogul cu anglicanii a început în anul 1973, iar cel cu vechii catolici, în anul 1975. A III-a Conferință Panortodoxă a completat astfel hotărârile luate la conferința precedentă, nu numai cu privire la dialogul teologic dintre Biserica Ortodoxă și cea Romano-Catolică, ci și dintre ortodocși și anglicani, pe de o parte, precum și dintre ortodocși și vechii catolici, pe de altă parte. Prin aceste decizii luate la nivel panortodox au fost precizate criteriile

după care trebuiau să se desfășoare dialogurile respective, care urmau să fie purtate în numele întregii Biserici Ortodoxe și nu doar al unor teologi sau ierarhi ai uneia sau alteia dintre Bisericile Ortodoxe Autocefale.

XXIV.3.d. *A IV-a Conferință Panortodoxă (1968)*

Lista temelor fixate la prima Conferință Panortodoxă a fost trimisă tuturor Bisericilor Ortodoxe spre studiu, dar foarte repede s-a constat că această listă era prea complexă și prea vastă, precum și că nu toate temele enumerate în ea puteau face obiectul discuțiilor unui eventual Sinod Ecumenic și cu atât mai puțin ale unui Prosinod. Necesitatea clarificării unei modalități de abordare a catalogului din anul 1961 a constituit cauza organizării celei de a IV-a Conferințe Panortodoxe, care s-a desfășurat între 8-16 iunie 1968, la Centrul Ortodox al Patriarhiei Ecumenice de la Chambésy, lângă Geneva, Elveția. Acest centru fusese înființat de către patriarhul Athenagoras în anul 1966, cu scopul de a promova relațiile interortodoxe și intercreștine, astfel că din anul 1968 până în anul 2016, acesta a găzduit întreaga activitate de pregătire a Sfântului și Marelui Sinod al Bisericii Ortodoxe. La cea de-a IV-a Conferință Panortodoxă au participat toate Bisericile Ortodoxe, cu excepția celor din Georgia, Albania și Cehoslovacia. Președintele întrunirii a fost mitropolitul Meliton de Calcedon, iar funcția de secretar a fost încă odată exercitată de mitropolitul Hrisostom de Myra. Biserica Ortodoxă Română a fost reprezentată printr-o delegație condusă de mitropolitul Iustin al Moldovei și Sucevei, însoțit de episcopul-vicar patriarhal, Antim Târgovișteanul și de preotul profesor Liviu Stan.

În primul rând, această conferință a avut în vedere alegerea unor teme din catalogul adoptat la Rhodos în anul 1961 și a recomandat repartizarea lor spre studiu, după cum urmează:

1. Izvoarele revelației divine (Patriarhia Ecumenică);
2. Participarea laicilor la viața Bisericii (Biserica Bulgară)
3. Readaptarea prescripțiilor bisericești privitoare la post (Biserica Sârbă);

4. Impedimente la căsătorie (Biserica Rusă și Biserica Greciei);
5. Chestiunea calendarului și a sărbătoririi în comun a Sfintelor Paști (Biserica Rusă și Biserica Greciei);
7. Iconomia bisericească (Biserica Ortodoxă Română).

În al doilea rând, cea de-a IV-a Conferință Panortodoxă a recomandat ca sinodul pe care îl pregăteau Bisericile Ortodoxe să se numească *Sfântul și Marele Sinod al Bisericii Ortodoxe* și a decis înființarea unei *Comisii Interortodoxe Pregătitoare* a acestuia. Comisia urma să fie constituită din câte un reprezentant al fiecărei Biserici Ortodoxe Autocefale, însoțit de câte un consultant. Patriarhia Ecumenică înființase un *Secretariat pentru pregătirea Sfântului și Marelui Sinod*, cu sediul la Centrul Ortodox de la Chambésy, iar coordonatorul acestui birou exercita în același timp și funcția de secretar al Comisiei Interortodoxe.

În al treilea rând, membrii conferinței din 1968 au decis să se renunțe la planul unui *Prosinod* – de altfel, un termen neclar –, iar în locul acestuia să fie organizate o serie de *Conferințe Panortodoxe Presinodale*, care să adopte textele referitoare la temele propuse încă din 1961, texte care apoi urmau să fie prezentate direct Sfântului și Marelui Sinod al Bisericii Ortodoxe. După cum arată și titlul lor, aceste conferințe aveau menirea să pregătească în mod direct sinodul ortodox.

XXIV.4. **Elaborarea catalogului temelor**

XXIV.4.a. ***Prima Conferință Panortodoxă Presinodală (1976)***

Comisia Interortodoxă Pregătitoare a Sfântului și Marelui Sinod al Bisericii Ortodoxe s-a întrunit între 16-28 iulie 1971, la Chambésy, când s-a stabilit de comun acord cu delegațiile tuturor Bisericilor să fie adresată Patriarhiei Ecumenice rugămintea de a se îngrijii de convocarea Primei Conferințe Panortodoxe Presinodale. Au urmat apoi unele întruniri de teologi ortodocși, cum au fost cele din 26-31 decembrie 1972, de la Chambésy, și respectiv din 9-13 octombrie 1973, de la Academia Ortodoxă din

Creta, ambele organizate prin grija Secretariatului de la Chambésy, întruniri la care au fost făcute propuneri pentru o posibilă revizuire a catalogului temelor din anul 1961. Astfel, între anii 1971-1976, mai multe Biserici Ortodoxe Autocefale au studiat mai ales problema reducerii catalogului de teme din anul 1961, unele dintre ele făcând chiar propuneri concrete de noi teme, respectiv de liste de teme mai scurte.

Prima Conferință Panortodoxă Presinodală s-a desfășurat între 21-28 noiembrie 1976, la Chambésy, la aceasta participând membrii a 13 Biserici Ortodoxe, absente fiind Biserica Ortodoxă din Georgia și cea din Albania. Președintele întrunirii a fost mitropolitul Meliton de Calcedon, iar secretar, mitropolitul Damaschin de Traupolis. Delegația Bisericii Ortodoxe Române a fost condusă, încă o dată, de mitropolitul Iustin al Moldovei și Sucevei, care fusese prezent la toate întrunirile la nivel panortodox începând din 1961 și care, peste mai puțin de un an, avea să devină cel de-al patrulea patriarh al Bisericii Ortodoxe Române. Din delegația română la conferința din anul 1976 au mai făcut parte episcopul Antonie Ploieșteanul, vicar patriarhal, preotul profesor Dumitru Popescu, de la București, precum și preotul profesor Ion Bria, în calitate de consultant.

În ajunul deschiderii lucrărilor conferinței, s-a desfășurat întrunirea conducătorilor tuturor delegațiilor, care a propus ca la această conferință să se discute următoarele patru puncte: 1. revizuirea listei temelor pentru Sfântul și Marele Sinod; 2. examinarea metodei de pregătire a sinodului cu privire la studiul acelor teme; 3. privire de ansamblu și evaluare a relațiilor și a dialogurilor Bisericii Ortodoxe cu alte Biserici și Confesiuni creștine și cu Consiliul Ecumenic al Bisericilor; 4. studierea unei posibilități a celebrării comune a Paștilor, în aceeași duminică, de către toți creștinii. Cea mai importantă hotărâre luată la această conferință a fost fixarea listei celor 10 teme pentru Sfântul și Marele Sinod al Bisericii Ortodoxe, după cum urmează:

1. Diaspora ortodoxă;
2. Autocefalia și modul ei de proclamare;
3. Autonomia și modul ei de proclamare.

4. Dipticele (adică ordinea de întâietate a Bisericilor în pomenirea liturgică);
5. Problema calendarului;
6. Impedimente la căsătorie;
7. Readaptarea dispozițiilor bisericești privitoare la post;
8. Relațiile Bisericilor Ortodoxe cu restul lumii creștine;
9. Ortodoxia și Mișcarea Ecumenică;
10. Contribuția Bisericilor Ortodoxe locale la realizarea idealurilor creștine de pace, libertate, frățietate și dragoste între popoare și înlăturarea discriminărilor rasiale.

Cu privire la metoda de pregătire a acestor teme, prima Conferință Panortodoxă Presinodală a confirmat metodologia fixată de cea de-a IV-a Conferință Panortodoxă, pe care însă a precizat-o mai clar, subliniind rolul exact al Secretariatului și al Comisiei Pregătitoare. Referitor la relațiile Bisericii Ortodoxe cu celelalte Biserici și Confesiuni și cu Consiliul Ecumenic al Bisericilor, membrii conferinței au încurajat aceste relații și au oferit o serie de informații și reflecții pentru materialul ce urma a fi întocmit în legătură cu tema în cauză reținută pe lista pentru Sfântul și Marele Sinod. Chestiunea sărbătoririi Paștilor de către toți creștinii în aceeași duminică, asupra căreia conferința a formulat unele observații foarte utile, a fost recomandată spre studiu la o întrunire de specialiști.

XXIV.4.b. *A II-a Conferință Panortodoxă Presinodală (1982)*

În perioada care a urmat primei Conferințe Panortodoxe Presinodale, Secretariatul pentru pregătirea Sfântului și Marelui Sinod a organizat, între 28 iunie – 3 iulie 1977, la Centrul Ortodox de la Chambésy, un congres în vederea examinării posibilității unei celebrări comune a Paștilor de către toți creștinii în aceeași duminică. Rezultatele acestui congres au fost rezumate de preotul profesor Ene Braniște, reprezentantul Bisericii Ortodoxe Române la această întrunire, prin precizarea că „este zadarnic să se încerce acum o uniformizare sau o stabilizare a datei Paștilor, atâta timp cât nu va fi fost rezolvată mai întâi problema

unificării calendarului bisericesc în Ortodoxie" (cf. V. Ioniță, *Hotărârile întrunirilor panortodoxe...*, p. 100). La recomandarea congresului, Secretariatul de la Chambésy a organizat o întrunire de astronomi, în data de 3 octombrie 1979, prilej cu care au fost adunate foarte multe informații utile în legătură cu calendarul și cu perspectivele de a ține calendarul bisericesc în ritm cu calendarul tropic. Toate aceste materiale au fost prezentate celei de-a II-a Conferințe Panortodoxe Presinodale, care s-a desfășurat la Centrul Ortodox de la Chambésy, între 3-12 septembrie 1982. La această conferință au fost reprezentate toate Bisericile Ortodoxe, cu excepția celei din Albania. Delegația Patriarhiei Ecumenice era condusă tot de mitropolitul Meliton de Calcedon, care a exercitat încă o dată funcția de președinte al întrunirii, din ea făcând parte și Sanctitatea Sa Patriarhul Ecumenic Bartolomeu, pe atunci mitropolit de Filadelfia. Funcția de secretar al acestei conferințe a fost asigurată de mitropolitul Damaschin al Elveției. Delegația Bisericii Ortodoxe Române a fost condusă de mitropolitul Teoctist al Moldovei și Sucevei, fiind formată din mitropolitul Nicolae al Banatului, episcopul Vasile Târgovișteanul, vicar patriarhal, ajuns mai târziu arhiepiscop al Târgoviștei, la care se adăugau, în calitate de consilieri, Preafericitul Părinte Daniel, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, pe atunci lector la Institutul Ecumenic de la Bossey, și preotul profesor Ion Bria. Pe ordinea de zi a acestei conferințe au fost propuse următoarele teme:

1. Impedimente la căsătorie;
2. Definirea normelor viitoare în vederea hirotoniei episcopilor aleși dintre monahii simpli rasofori și nu numai dintre cei care au primit schima mare;
3. Adaptarea rânduielilor bisericești privitoare la post potrivit cerințelor epocii actuale;
4. Problema calendarului.

În legătură cu problema impedimentelor la căsătorie, cea de-a II-a Conferință Panortodoxă Presinodală a adoptat un text mai precis față de proiectul propus de Comisia Pregătitoare în anul 1971, în sensul că nu a fost luată în considerare recomandarea de a se permite recăsătorirea

preoților și a diaconilor văduvi, idee care nici nu mai apare în decizia finală a acestei conferințe. În deciziile luate la această conferință este inclusă însă recomandarea cu privire la căsătoria dintre ortodocși și neortodocși, cum spune textul, respectiv între ortodocși și creștini de altă confesiune, pe de o parte, iar pe de altă parte, căsătoria dintre ortodocși și necreștini, pentru ambele situații recomandându-se aplicarea *iconomiei*, dar diferențiat. În legătură cu tema privind adaptarea rânduielilor bisericești privitoare la post potrivit cerințelor epocii actuale, membrii conferinței au hotărât ca această problemă să fie reexaminată la o viitoare Conferință Panortodoxă Presinodală. Cea de-a doua temă definitivată de Conferința Panortodoxă Presinodală din anul 1982, spre a fi prezentată Sfântului și Marelui Sinod, a fost *Problema calendarului*, în legătură cu care conferința a declarat că

> „azi, calendarul și opiniile privitoare la acest subiect, precum și situațiile dificile care s-au creat nu trebuie să conducă la dezbinări, divergențe sau schisme; chiar și cei care nu sunt de acord cu Biserica lor canonică trebuie să adopte principiul venerabil și consacrat de tradiție al ascultării canonice față de Biserică" (V. Ioniță, *Hotărârile întrunirilor panortodoxe...*, p. 201).

Cât privește problema normelor viitoare în vederea hirotoniei episcopilor aleși dintre monahii simpli rasofori și nu numai dintre cei care au primit schima mare, trebuie precizat că aceasta nu făcea parte dintre cele 10 teme stabilite de prima Conferință Panortodoxă Presinodală pentru a fi discutate la Sfântul și Marele Sinod al Bisericii Ortodoxe, dar a fost reținută pe ordinea de zi a celei de-a doua conferințe la rugămintea Bisericii Ortodoxe Bulgare, ea fiind recomandată spre studiu.

XXIV.4.c. *A III-a Conferință Panortodoxă Presinodală (1986)*

Sarcinile celei de-a III-a Conferințe Panortodoxe Presinodale, care a avut loc între 28 octombrie – 6 noiembrie 1986, la Centrul Ortodox de

la Chambésy, au fost fixate de Conferința Panortodoxă Presinodală precedentă. În cadrul acestei conferințe, au fost discutate următoarele teme:

1. Readaptarea dispozițiilor bisericești privitoare la post;
2. Relațiile Bisericilor Ortodoxe cu restul lumii creștine;
3. Ortodoxia și Mișcarea Ecumenică;
4. Contribuția Bisericilor Ortodoxe locale la realizarea idealurilor creștine de pace, libertate, frățietate și dragoste între popoare și înlăturarea discriminărilor rasiale.

Această conferință a fost pregătită de a doua întrunire a Comisiei Interortodoxe Pregătitoare, desfășurată între 15-23 februarie același an, tot la Chambésy. La această întrunire, Biserica Ortodoxă Română a fost reprezentată de preotul profesor Ion Bria și de preotul profesor Dumitru Popescu. În cadrul celei de-a III-a Conferințe Panortodoxe Presinodale au fost reprezentate toate Bisericile Ortodoxe, cu excepția celei din Albania, președintele ei fiind conducătorul delegației Patriarhiei Ecumenice, mitropolitul Hrisostom de Myra. Delegația Bisericii Ortodoxe Române la această conferință a fost condusă de mitropolitul Antonie Plămădeală al Ardealului, având în componența ei pe mitropolitul Nicolae al Banatului, episcopul Nifon Ploieșteanul, vicar patriarhal, devenit apoi arhiepiscop al Târgoviștei, preotul profesor Ion Bria, precum și preotul profesor Ștefan Alexe și preotul profesor Dumitru Popescu, în calitate de consilieri.

La începutul lucrărilor sale, această conferință a adoptat un *Regulament al Conferințelor Panortodoxe Presinodale*, format din 19 articole, împărțite pe următoarele capitole: 1. Introducere (Definirea caracterului Conferințelor Panortodoxe Presinodale); 2. Convocarea; 3. Tematica; 4. Compoziția – Președinte – Secretar; 5. Lucrările Conferinței; 6. Comisia Interortodoxă Pregătitoare; 7. Aprobarea textelor – luarea deciziilor – caracterul deciziilor. Adoptarea acestui regulament a constituit o măsură foarte importantă pentru procesul de pregătire a Sfântului și Marelui Sinod, mai ales prin clarificarea competenței atribuite fiecărei instanțe angajate în acest proces, de la secretariat și până la conferința propriu-zisă.

Cea de-a III-a Conferință Panortodoxă Presinodală a adoptat și textele finale în legătură cu cele patru teme repartizate ei, sub următoarea formă: 1. Importanța Postului astăzi; 2. Relațiile Bisericilor Ortodoxe cu restul lumii creștine; 3. Ortodoxia și Mișcarea Ecumenică; 4. Contribuția Bisericilor Ortodoxe locale la realizarea idealurilor creștine de pace, libertate, frățietate și dragoste intre popoare și înlăturarea discriminărilor rasiale. Această conferință a avut mare succes, atât prin adoptarea unui regulament al procesului de pregătire a Sfântului și Marelui Sinod al Bisericii Ortodoxe, cât mai ales prin aceea că a elaborat proiectele pentru patru dintre cele zece teme propuse pentru a fi dezbătute la sinod, precum și prin faptul că a pregătit în detalii organizarea conferinței care avea să urmeze.

XXIV.4.d. ***A IV-a Conferință Panortodoxă Presinodală (2009)***

Primul pas pe calea pregătirii celei de-a IV-a Conferințe Panortodoxe Presinodale l-a constituit întrunirea *Comisiei Interortodoxe Pregătitoare*, din 10-17 noiembrie 1990, de la Chambésy. Președintele acestei întruniri a fost Sanctitatea Sa Patriarhul Ecumenic Bartolomeu, pe atunci mitropolit de Calcedon. Biserica Ortodoxă Română a fost reprezentată de mitropolitul Antonie al Ardealului și de preotul Mircea Basarab, în calitate de consultant. Scopul întrunirii a fost mijlocirea unui consens al Bisericilor Ortodoxe cu privire la tema *Diaspora ortodoxă*. A urmat apoi o altă întrunire a Comisiei Interortodoxe Pregătitoare între 7-13 noiembrie 1993 la Chambésy, sub conducerea mitropolitului Hrisostom de Efes, fost de Myra. Biserica Ortodoxă Română a fost reprezentată la această întrunire de către mitropolitul Antonie al Ardealului și preotul profesor Ion Bria. Cu acest prilej, Comisia Pregătitoare a elaborat și adoptat două texte provizorii, și anume unul cu privire la *Diaspora ortodoxă*, iar cel de-al doilea cu privire la *Autocefalia și modul ei de proclamare*. O altă întrunire pregătitoare organizată de Secretariatul de la Chambésy, a fost un *Congres al canoniștilor*, desfășurat între 9-14 aprilie 1995. Acest congres, sub președinția mitropolitului Damaschin

al Elveției și la care Biserica Ortodoxă Română a fost reprezentată prin mitropolitul Antonie al Ardealului și preotul Mircea Basarab, a elaborat un *Proiect de Regulament de funcționare a adunărilor episcopale din diaspora ortodoxă*, care a constituit cel de-al treilea document de discuție la cea de-a IV-a Conferință Panortodoxă Presinodală.

Toate aceste texte pregătitoare au fost discutate la întrunirea Comisiei Interortodoxe Pregătitoare, desfășurată la Chambésy între 28 februarie - 6 martie 1999. Biserica Ortodoxă Română a fost reprezentată aici de Preafericitul Părinte Patriarh Daniel, pe atunci mitropolit al Moldovei și Bucovinei, și de preotul Alexandru Gherasim, în calitate de consultant. Cu acest prilej s-a constatat că timpul disponibil nu era suficient pentru elaborarea textelor așteptate și s-a recomandat convocarea unei Comisii Pregătitoare la o dată ulterioară. Ținând cont de această situație, *Sinaxa Întâistătătorilor și reprezentanților Bisericilor Ortodoxe de la Istanbul*, din 10-12 octombrie 2008, a recomandat convocarea celei de-a IV-a Conferințe Panortodoxe Presinodale, pe parcursul anului 2009, cu scopul de a discuta doar tema privind *Diaspora ortodoxă*. Ca urmare a acestui fapt, cea de-a IV-a Conferință Panortodoxă Presinodală s-a desfășurat la Chambésy, între 6-13 iunie 2009.

La cea de-a IV-a Conferință Panortodoxă Presinodală au fost reprezentate toate cele 14 Biserici Ortodoxe Autocefale. Trebuie notat faptul că la Sinaxa Întâistătătorilor Bisericilor Ortodoxe din octombrie 2009 s-a luat hotărârea ca la întrunirile panortodoxe să fie reprezentate numai Bisericile Ortodoxe Autocefale și niciuna dintre Bisericile Autonome, cum a fost cazul până atunci cu Biserica Ortodoxă din Finlanda, dar și pentru a evita participarea unor Biserici Autonome nerecunoscute de toți, așa cum era Biserica Ortodoxă Apostolică din Estonia. Președintele conferinței din iunie 2009 a fost mitropolitul Ioan de Pergam, iar secretar, mitropolitul Ieremia al Elveției. La această conferință, Biserica Ortodoxă Română a fost reprezentată de mitropolitul Irineu al Olteniei, conducătorul delegației, arhiepiscopul Ciprian al Buzăului și Vrancei, pe atunci în calitate de vicar patriarhal, și preotul profesor Viorel Ioniță, în calitate de consultant.

Prima contribuție a celei de-a IV-a Conferințe Panortodoxe Presinodale a fost reformularea și aprobarea unei liste a Adunărilor Episcopale Ortodoxe din diaspora, după cum urmează:

1. America de Nord și America Centrală;
2. America de Sud;
3. Australia, Noua Zeelandă și Oceania;
4. Marea Britanie și Irlanda;
5. Franța;
6. Belgia, Olanda și Luxemburg;
7. Austria;
8. Italia și Malta;
9. Elveția și Liechtenstein;
10. Germania;
11. Țările scandinave (fără Finlanda);
12. Spania și Portugalia.

Totodată, această conferință a adoptat un *Regulament de funcționare a conferințelor episcopale ortodoxe*, format din 13 articole și cu un total de 32 de paragrafe. La sfârșitul conferinței, cele două texte au fost semnate pe fiecare pagină de către fiecare conducător al delegațiilor celor 14 Biserici Ortodoxe Autocefale, iar fiecare participant a primit câte o copie a acestor documente în câte una dintre cele trei limbi de lucru ale conferinței: greacă, rusă sau franceză. Cea de-a IV-a Conferință Panortodoxă Presinodală s-a desfășurat într-un climat de încredere reciprocă și cu dorința tuturor participanților de a se ajunge la un text comun, care să reglementeze, potrivit tradiției canonice a Bisericii Ortodoxe, situația din diaspora ortodoxă. Textele aprobate în unanimitate de către această conferință aveau un caracter provizoriu, până în momentul când au fost adoptate de Sfântul și Marele Sinod al Bisericii Ortodoxe. Cu toate acestea, ele ofereau un cadru canonic, precum și o serie de linii de orientare, potrivit cărora diaspora ortodoxă s-a putut organiza de așa manieră, încât să afirme mai clar unitatea Bisericii Ortodoxe.

Hotărârile celei de-a IV-a Conferințe Panortodoxe Presinodale au avut urmări directe și imediate în viața comunităților ortodoxe din

diaspora, care s-au organizat în Conferințe sau Adunări ale Episcopilor Ortodocși din zonele fixate de această conferință, astfel: *Adunarea Episcopilor Canonici din America Centrală și de Nord*, în luna mai 2010; *Adunarea Episcopilor Ortodocși din Oceania (Australia, Noua Zeelandă și Asia de Sud-Est)*, în 2010; *Conferința Episcopilor Ortodocși din Germania*, în februarie 2010; *Conferința Episcopilor din Benelux*, în iunie 2010; *Conferința Episcopilor Ortodocși din Austria*, în martie 2012; *Conferința Episcopilor Ortodocși din Elveția și Liechtenstein*, în mai 2012 ș.a.

XXIV.4.e. *A V-a Conferință Panortodoxă Presinodală (2015)*

Succesul înregistrat de cea de-a IV-a Conferință Panortodoxă Presinodală, care a reușit să rezolve problema delicată a diasporei ortodoxe, deschidea perspective pentru o bună continuare a procesului de pregătire a Sfântului și Marelui Sinod al Bisericii Ortodoxe. Astfel, între 9-17 decembrie 2009, a fost organizată o nouă întrunire a *Comisiei Interortodoxe Pregătitoare* la Centrul Patriarhiei Ecumenice de la Chambésy, Elveția, sub președinția mitropolitului Ioan de Pergam, reprezentantul Patriarhiei Ecumenice. La această întrunire au fost reprezentate toate cele 14 Biserici Ortodoxe Autocefale, Biserica Ortodoxă Română fiind reprezentată de Înaltpreasfințitul Arhiepiscop Ciprian al Buzăului și Vrancei, pe atunci episcop-vicar patriarhal, și de preotul profesor Viorel Ioniță, în calitate de consultant. Temele înscrise pe ordinea de zi a acestei întruniri erau cele trei rămase nediscutate din lista celor 10 adoptate la prima Conferință Panortodoxă Presinodală, și anume: *Autocefalia*, *Autonomia* și *Dipticele*. Cea mai importantă contribuție a acestei întruniri a constat în adoptarea în unanimitate a unui text privind *Autonomia și modul ei de proclamare*, care urma să fie prezentat proximei Conferințe Panortodoxe Presinodale. Cu privire la celelalte două puncte de pe ordinea de zi, textele propuse au fost trimise spre a fi studiate în continuare.

În vederea continuării procesului sinodal, Patriarhia Ecumenică a convocat o altă întrunire a Comisiei Pregătitoare, între 22-26 februarie 2011, la Centrul Ortodox de la Chambésy, la ea participând toate cele 14

Biserici Ortodoxe Autocefale. Președinția acestei întruniri a fost exe
tată de mitropolitul Ioan de Pergam, iar Biserica Ortodoxă Română a
reprezentată de George Grigoriță, secretar al Cancelariei Sfântului Sin
Sarcina acestei întruniri a fost de a completa studiul privind *Autocef
și modul ei de proclamare*, prin clarificarea problemei semnării tomos
de autocefalie, precum și de a discuta textul provizoriu privind *Diptic*
În lipsa exprimării unui consens, temele în discuție au fost amânate.

Blocajul procesului de pregătire a Sfântului și Marelui Sinod a
înlăturat de cea de-a doua *Sinaxă a Întâistătătorilor Bisericilor Ortod*
care a luat o serie de hotărâri determinante pentru procesul de pregă
a sinodului. Această sinaxă a avut loc la Fanar, Istanbul, între 6-9 ma
2014. Urmarea directă a hotărârilor acestei întruniri a fost constitui
unei *Comisii Interortodoxe Speciale pentru pregătirea Sfântului și M*
lui Sinod, între luna octombrie a anului 2014 și luna aprilie a an
2015, cu mandatul de a revizui proiectele de texte adoptate în anii
ai secolului trecut, care trebuiau aduse la zi. Potrivit hotărârilor Sina
din martie 2014, textele revizuite au fost supuse spre dezbatere și ap
bare la cea de-a V-a Conferință Panortodoxă Presinodală.

Această conferință s-a desfășurat între 10-17 octombrie 2015
Centrul Ortodox al Patriarhiei Ecumenice de la Chambésy, la ea p
ticipând reprezentanții tuturor celor 14 Biserici Ortodoxe Autocef
Președintele conferinței a fost mitropolitul Ioan de Pergam. Deleg
Bisericii Ortodoxe Române a fost formată din mitropolitul Nifon, a
episcopul Târgoviștei, din episcopul Visarion al Tulcii și din preotul p
fesor Viorel Ioniță, în calitate de consilier. Scopul acestei întruniri era
a discuta și adopta forma definitivă a proiectelor de texte ale următ
relor teme:

1. Autonomia și modul ei de proclamare;
2. Importanța postului și respectarea lui astăzi;
3. Biserica Ortodoxă și restul lumii creștine;
4. Contribuția Bisericii Ortodoxe la triumful păcii, dreptă libertății, înfrățirii și iubirii între popoare și la abolirea discri nărilor rasiale și de alte feluri.

După discutarea acestor texte, au fost aprobate prin consens numai trei, și anume: 1. *Autonomia și modul ei de proclamare*; 2. *Biserica Ortodoxă și restul lumii creștine*; 3. *Importanța postului și respectarea lui astăzi*. Trebuie precizat faptul că textul al doilea reprezenta o sinteză a temelor *Biserica Ortodoxă și Mișcarea Ecumenică* și *Biserica Ortodoxă și restul lumii creștine*. În ceea ce privește textul intitulat *Misiunea Bisericii Ortodoxe în lumea contemporană. Contribuția Bisericii Ortodoxe la triumful păcii, dreptății, libertății, înfrățirii și iubirii între popoare și la abolirea discriminărilor rasiale și de alte feluri*, care nu a fost adoptat în unanimitate, acesta a fost propus să fie prezentat proximei *Sinaxe a Întâistătătorilor Bisericilor Ortodoxe*, spre cele de urmare.

Cea de-a V-a Conferință Panortodoxă Presinodală a adus o contribuție importantă la pregătirea Sfântului și Marelui Sinod al Bisericii Ortodoxe, dar a evidențiat, în același timp, faptul că mai erau încă multe aspecte de rezolvat pe calea pregătirii complete a acestuia.

XXIV.5. **Sinaxa Întâistătătorilor Bisericilor Ortodoxe și pregătirea Sfântului și Marelui Sinod (ianuarie 2016)**

Ultima etapă decisivă în procesul de pregătire a Sfântului și Marelui Sinod a constat în organizarea *Sinaxei Întâistătătorilor Bisericilor Ortodoxe*, între 21-28 ianuarie 2016, la Centrul Ortodox al Patriarhiei Ecumenice de la Chambésy, întrunire bazată pe decizia Sinaxei din martie 2014. La această întrunire au fost reprezentate toate cele 14 Biserici Ortodoxe Autocefale, fie prin întâistătătorii lor, fie prin reprezentanți. Biserica Ortodoxă Română a fost reprezentată de o delegație sinodală condusă de Preafericitul Părinte Patriarh Daniel. Prima serie de decizii luate în ianuarie 2016 a fost în legătură cu temele care nu erau încă definitivate pentru Sfântul și Marele Sinod. Astfel, după ce un comitet restrâns a revizuit textul privind temele *Misiunea Bisericii Ortodoxe în lumea contemporană* și *Taina Cununiei și impedimentele sale*, aceste două texte au fost adoptate direct de Sinaxă. În legătură cu tema *Autocefalia și*

modul ei de proclamare, precum și cu aceea a *Dipticelor*, Sinaxa a apreciat că aceste teme „nu au fost aprobate în unanimitate pe parcursul a numeroase întruniri succesive ale Comitetului interortodox pregătitor, pentru a putea fi aprobate definitiv de una din Conferințele Panortodoxe Pregătitoare" (V. Ioniță, *Sfântul și Marele Sinod...*, pp. 78-79). Ca urmare a acestui fapt, Sinaxa a hotărât că aceste două teme nu vor face parte din tematica Sfântului și Marelui Sinod și, așadar, nu au fost incluse pe ordinea de zi, ele urmând a fi examinate ulterior. Tot referitor la lista temelor propuse pentru Sfântul și Marele Sinod, Sinaxa a abordat și tema privind *Calendarul*, în legătură cu care a recomandat că

> „este potrivit ca fiecare Biserică să fie liberă de a pune în practică ceea ce consideră de cuviință pentru formarea duhovnicească a enoriașilor săi, dar fără să modifice data sărbătoririi comune a Paștilor de către toți ortodocșii" (V. Ioniță, *Sfântul și Marele Sinod...*, p.83).

Așadar, nici această temă nu a fost înscrisă pe lista temelor Sfântului și Marelui Sinod. Pe lista definitivă a sinodului au fost înscrise de Sinaxa de la Chambésy șase teme, în următoarea ordine:

1. Misiunea Bisericii Ortodoxe în lumea contemporană;
2. Diaspora ortodoxă;
3. Autonomia și modul ei de proclamare;
4. Taina Cununiei și impedimentele ei;
5. Importanța postului și respectarea lui astăzi;
6. Relațiile Bisericilor Ortodoxe cu ansamblul lumii creștine.

Definind lista temelor, Sinaxa din ianuarie 2016 a hotărât apoi ca Sfântul și Marele Sinod urma să aibă loc la Academia Ortodoxă din Creta, în Kolimbari, între 19-26 iunie 2016. O altă decizie importantă luată de această Sinaxă a fost adoptarea unui *Regulament de organizare și funcționare a Sinodului*. Totodată, Sinaxa din ianuarie 2016 a hotărât ca Sfântul și Marele Sinod al Bisericii Ortodoxe să adopte un *Mesaj final*, în care să abordeze unele dintre problemele lumii contemporane.

XXIV.6. Sfântul și Marele Sinod al Bisericii Ortodoxe (iunie 2016)

XXIV.6.a. *Participanții la sinod*

În legătură cu participanții la Sfântul și Marele Sinod al Bisericii Ortodoxe, Sinaxa din ianuarie 2016 a confirmat recomandarea Sinaxei din martie 2014, potrivit căreia fiecare Biserică Ortodoxă Autocefală urma să fie reprezentată la sinod de întâistătătorul său, însoțit de maximum 24 de ierarhi și 6 consultanți preoți, călugări sau mireni. Mai mult decât atât, fiecare întâistătător putea fi acompaniat de câte doi însoțitori speciali. Sinaxa a luat această decizie pe considerente pastorale și logistice, care făceau imposibilă participarea fiecărui episcop. De asemenea, numărul de 24 de episcopi a fost ales potrivit viziunii din *Apocalipsa* 4, 4, unde se spune că „douăzeci și patru de scaune înconjurau tronul și pe scaune douăzeci și patru de bătrâni, șezând, îmbrăcați în haine albe și purtând pe capetele lor cununi de aur". Delegația Bisericii Ortodoxe Române la Sfântul și Marele Sinod a fost condusă de Preafericitul Părinte Patriarh Daniel, însoțit de 24 de ierarhi și de șase consilieri speciali.

La acest eveniment, din diferite motive, au lipsit patru Biserici Ortodoxe Autocefale, și anume: Patriarhia Antiohiei, Biserica Ortodoxă Rusă, Biserica Ortodoxă Bulgară și Biserica Ortodoxă Georgiană. Cu toate acestea, Sfântul și Marele Sinod al Bisericii Ortodoxe s-a desfășurat așa cum a fost planificat și aprobat la nivel panortodox. Pe de altă parte, delegațiile care au participat au avut mandatul Sinodului Bisericii lor, în cadrul căruia au fost discutate toate textele propuse spre deliberare în Creta, astfel că fiecare episcop, deci și cei care nu au fost prezenți personal în Creta, a avut posibilitatea să își expună punctul său de vedere cu privire la temele propuse. Totodată, au existat episcopi din diferite Biserici Ortodoxe care, din diferite motive, nu au dorit să participe personal la Sfântul și Marele Sinod. Numărul total al episcopilor participanți a fost de 167, inclusiv cei 10 întâistătători ai Bisericilor Ortodoxe prezente.

XXIV.6.b. *Lucrările sinodului*

Lucrările propriu-zise ale Sfântului și Marelui Sinod au fost precedate de Sinaxa Întâistătătorilor, din ziua de vineri, 17 iunie, când a fost analizat proiectul de mesaj și au fost făcute propuneri ca patriarhul ecumenic să invite Bisericile absente pentru a participa cel puțin la Sfânta Liturghie din duminica de 26 iunie, la încheierea sinodului. Sâmbătă, 18 iunie, toți participanții au asistat la săvârșirea Sfintei Liturghii în orașul Kissamos, reședința Mitropoliei de Kissamos și Selinon, pe teritoriul căreia se află Academia Ortodoxă din Creta. Duminică, 19 iunie – Duminica Rusaliilor –, toți delegații împreună cu mulți credincioși din Creta au asistat la săvârșirea Sfintei Liturghii în sobor de către toți cei zece întâistătători, în Catedrala „Sfântul Tit" din Heraklion, capitala insulei. De luni, 20 iunie, până sâmbătă, 25 iunie, s-au desfășurat lucrările propriu-zise ale Sfântului și Marelui Sinod. Programul de lucru al sinodului începea în fiecare zi cu săvârșirea Sfintei Liturghii realizată pe rând de fiecare delegație a celor 10 Biserici prezente.

Lucrările Sfântului și Marelui Sinod, care s-au desfășurat numai în ședințe plenare, au fost conduse de Sanctitatea Sa Patriarhul Ecumenic Bartolomeu, în calitate de moderator. Discuțiile s-au concentrat în exclusivitate asupra celor șase proiecte de texte referitoare la cele șase teme înscrise pe ordinea de zi a sinodului. După discutarea și adoptarea prin consens, într-un spirit de frățietate și mare responsabilitate, a textelor pentru temele menționate – fapt ce a însemnat un mare succes pentru lucrările sinodului –, s-a precizat că, dată fiind extensiunea textului propus pentru *Mesajul sinodului*, Sinaxa Întâistătătorilor a hotărât să intituleze textul elaborat de un Comitet interortodox *Enciclica Sfântului și Marelui Sinod*, iar în locul unui comunicat, pe care ar fi trebuit să-l adopte sinodul, a fost propus un *Mesaj al Sfântului și Marelui Sinod al Bisericii Ortodoxe către poporul dreptcredincios și către toți oamenii de bunăvoință*. Acesta din urmă, fiind un rezumat al *Enciclicei*, a fost citit solemn în cadrul Sfintei Liturghii, oficiate în sobor de întâistătătorii prezenți la încheierea sinodului, în Biserica „Sf. Apostoli Petru și

Pavel" din orașul Chania. Aceste ultime două texte adoptate de Sfântul și Marele Sinod sunt complet inedite și în ele sunt elaborate de o manieră actuală câteva considerații importante privind viața și misiunea Bisericii Ortodoxe astăzi, cum ar fi familia, grija față de tineret, atitudinea față de fenomenul complex al secularizării etc., care nu au putut fi suficient aprofundate în cele șase texte de bază.

XXIV.6.c. ***Hotărârile sinodului***

Sinaxa din martie 2014 a decis că hotărârile sinodului vor fi luate numai în unanimitate și că fiecare Biserică va avea numai un singur vot, care trebuia să fie exprimat de către întâistătător. Sfântul și Marele Sinod a adoptat în total opt texte și toate au primit votul celor zece Biserici prezente, prin aceea că au fost semnate fiecare de către toți cei zece întâistătători prezenți. Faptul că nu toți episcopii prezenți au semnat unele acte a fost prevăzut de *Regulamentul de organizare și funcționare a Sfântului și Marelui Sinod*, prin *Articolul 12.2.*, după cum urmează:

> „Votarea textelor de către Biserici la Sinod și nu de membrii delegațiilor nu exclude posibilitatea unei poziții negative din partea unuia sau a mai multor ierarhi din delegația unei Biserici Ortodoxe Autocefale cu privire la amendamentele aduse, sau chiar la un text, în general. Acest dezacord este înscris în Actele Sinodului" (V. Ioniță, *Sfântul și Marele Sinod...*, p. 91).

Așadar, chiar dacă unii ierarhi delegați nu au semnat, hotărârile sinodului au fost acceptate în unanimitate. Cele opt texte adoptate de Sfântul și Marele Sinod al Bisericii Ortodoxe sunt structurate după cum urmează:

1. *Misiunea Bisericii Ortodoxe în lumea contemporană* este un text format dintr-o introducere și 6 capitole: *Introducere* (6 paragrafe); I. *Valoarea persoanei umane* (4 paragrafe); II. *Libertate și responsabilitate* (3 paragrafe); III. *Despre pace și dreptate* (5 paragrafe); IV. *Pacea și împiedicarea războiului* (3 paragrafe); V. *Biserica Ortodoxă în fața*

discriminărilor (3 paragrafe); VI. *Misiunea Bisericii Ortodoxe ca măr rie de dragoste în slujire* (15 paragrafe). Conceptul folosit în acest te și cel mai viu dezbătut, a fost cel de *persoană*, cu referire la persoa umană. În urma precizărilor realizate de Preafericitul Părinte Dan Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, potrivit căruia părintele profe Dumitru Stăniloae a folosit foarte des acest concept, el nu a fost înlătu complet din textul final al sinodului.

2. Documentul intitulat *Diaspora ortodoxă* este format din dc părți. Prima parte, introductivă, este formată din 7 paragrafe. În *Pa graful 3*, Sfântul și Marele Sinod a reformulat lista regiunilor în care fi create Adunări Episcopale, împărțind regiunea America de Norc America Centrală în două regiuni separate, și anume: Canada și S tele Unite ale Americii. În ceea ce privește cea de-a doua regiune (lista veche, intitulată „America de Sud", aceasta a devenit a treia re une, fiind redenumită America Latină. Celelalte zece regiuni au răn așa cum au fost propuse de a IV-a Conferință Panortodoxă Presir dală (pentru mai multe detalii, a se vedea subcapitolul XXIV.4.d.), s gura schimbarea fiind aceea că lista aprobată de Sfântul și Marele Sin include 13 regiuni și nu 12. Partea a doua, ce conține *Regulamentul funcționare a Conferințelor Episcopale din Diaspora Ortodoxă*, este fo mată din 13 articole. Punerea în practică a acestui regulament, imed după cea de-a IV-a Conferință Panortodoxă Presinodală, care a av loc în anul 2009, a stimulat în mod evident cooperarea dintre dife tele eparhii ortodoxe din Diaspora și acest fapt a fost subliniat chiar cadrul lucrărilor Sfântului și Marelui Sinod, printre alții, de fostul ar episcop Dimitrios al Arhiepiscopiei Ortodoxe Grecești din Ameri Datorită acestor rezultate, Sfântul și Marele Sinod a recomandat con nuarea respectării recomandărilor propuse prin acest text încă din ai 2009, chiar dacă el nu oferea o soluționare canonică definitivă a situaț din diaspora ortodoxă.

3. Al treilea document este intitulat *Autonomia și modul ei de p clamare* și este format dintr-o introducere și 3 articole, fiecare cu n multe subpuncte, prin care sunt fixate criteriile canonice de acordar

autonomiei unei Biserici, precum și relația acesteia cu Biserica-mamă de care depinde. Un fapt important afirmat în acest document chiar din al doilea paragraf este că „*Biserici Autonome nu se întemeiază în spațiul geografic al diasporei ortodoxe*". Cu alte cuvine, o Biserică Autonomă se poate forma în exclusivitate în interiorul teritoriului canonic al unei Biserici Ortodoxe Autocefale. O altă precizare importantă cu privire la statutul unei Biserici Autonome, precizat în *Articolul 1.a.*, este că există „*diferite grade de dependență referitoare la relațiile Bisericii Autonome cu Biserica Autocefală de care a aparținut*". Astfel, unele Biserici Autonome pot avea un grad mai mare de autonomie decât altele, de exemplu prin aceea că au propriul lor Sfânt Sinod sau „prin participarea întâistătătorului ei la Sinodul Bisericii Autocefale", așa cum este formulat în *Articolul 1.d.*

4. Textul privind *Taina Cununiei și impedimentele ei* este compus din două părți, prima cu referire la *Cununia ortodoxă*, formată din 11 paragrafe, în care este afirmată originea divină a Tainei cununiei, care are drept condiție indispensabilă „*unirea liberă dintre un bărbat și o femeie*", iar cea de-a doua, referitoare la impedimentele la căsătorie din punct de vedere ortodox. Impedimentele cauzate de relații de înrudire de sânge sau de natură spirituală au făcut obiectul acestui Sfânt și Mare Sinod doar pentru a fixa câteva principii canonice generale pentru toate Bisericile Ortodoxe. Mult mai problematică s-a dovedit însă chestiunea căsătoriilor intercreștine, fără să mai vorbim de căsătoriile interreligioase. Astfel, cu privire la căsătoriile mixte dintre ortodocși și eterodocși sau necreștini, Sfântul și Marele Sinod a precizat următorul aspect: „Cununia dintre ortodocși și neortodocși este interzisă, după *acrivia* canonică (*Canonul 72* al Sinodului Quinisext)". Totodată, în *Articolul II.5.ii*, acesta stabilea faptul că

> „este important ca posibilitatea de a aplica iconomia bisericească cu privire la impedimentele la cununie să fie decisă de Sfântul Sinod al fiecărei Biserici Ortodoxe Autocefale, conform principiilor sfintelor canoane și într-un spirit de discernământ pastoral în vederea mântuirii oamenilor".

5. Documentul intitulat *Importanța postului și respectarea lui astăzi* conține 9 paragrafe, prin care se afirmă importanța practicii postului în tradiția ortodoxă și sunt formulate unele criterii orientative de aplicare a principiului bisericesc al dezlegării cu privire la post. Referitor la importanța postului, textul adoptat de Sfântul și Marele Sinod subliniază, încă din paragraful întâi, că

> „urmând neclintit hotărârile apostolice, canoanele sinodale și întreaga tradiție patristică, Biserica Ortodoxă a proclamat întotdeauna valoarea deosebit de înaltă a postului pentru viața duhovnicească a omului și pentru mântuirea lui. Pe parcursul întregului an liturgic, ea înalță tradiția și învățătura patristică despre post, necesară pentru trezvia continuă și fără greșeală a omului și spre a-i trezi lui dorința pentru lupta duhovnicească".

Principiile aplicării iconomiei bisericești cu privire la post sunt formulate în *Paragraful 7*, prin precizarea că

> „dintr-o blândețe pastorală, Biserica a pus regimului postului limitele iconomiei milostive. Drept urmare, ea a prevăzut aplicarea principiului bisericesc al iconomiei în caz de boală trupească, de necesitate imperativă sau în cazul vitregiei vremurilor, după un discernământ și o grijă pastorală episcopală a Bisericilor locale".

6. Ultima temă înscrisă pe ordinea de zi a Sfântului și Marelui Sinod s-a intitulat *Relațiile Bisericilor Ortodoxe cu ansamblul lumii creștine* și în forma adoptată de sinod acest text este compus din 24 de paragrafe. Acest text a suscitat și suscită încă o dispută uneori furibundă în sânul Bisericilor Ortodoxe, pe motivul că Sfântul și Marele Sinod ar fi recunoscut comunitățile creștine neortodoxe drept Biserici, unii ortodocși pretinzând că termenul de Biserică nu poate fi folosit în niciun fel cu referire la creștinii eterodocși. Înainte de toate, trebuie precizat faptul că Sfântul și Marele Sinod a adoptat următoarea

formulare, în *Paragraful 6* din acest document: „Potrivit naturii ontologice a Bisericii, unitatea sa nu poate fi perturbată. Totuși, Biserica Ortodoxă recunoaște denumirea istorică a altor Biserici și Confesiuni creştine eterodoxe, care nu sunt în comuniune cu ea". Totodată, în *Paragraful 21* se afirmă că

> „În același timp, Biserica Ortodoxă are rezerve în ceea ce privește unele puncte capitale legate de credință și disciplină, căci Bisericile și Confesiunile neortodoxe s-au îndepărtat de adevărata credință a Bisericii Una, Sfântă, Sobornicească și Apostolească".

În celelalte paragrafe ale textului, termenul Biserică este folosit numai pentru Biserica Ortodoxă cea „Una, Sfântă, Sobornicească și Apostolească".

7. Textul intitulat *Enciclica Sfântului și Marelui Sinod al Bisericii Ortodoxe* este compus dintr-o introducere, șapte capitole și o încheiere: *Introducere* (4 paragrafe); I. *Biserica: Trupul lui Hristos și imaginea Sfintei Treimi* (5 paragrafe); II. *Misiunea Bisericii în lume* (3 paragrafe); III. *Familia – imaginea dragostei lui Hristos pentru Biserica Sa* (2 paragrafe); IV. *Educația în Hristos* (1 paragraf); V. *Biserica în fața provocărilor contemporane* (5 paragrafe); VI. *Biserica în fața globalizării, a violenței ca fenomen extrem al migrației* (5 paragrafe); VII. *Biserica: mărturisire în dialog* (2 paragrafe); *Încheiere* (2 paragrafe). *Enciclica* preia majoritatea temelor din cele șase documente, cu intenția de a le adânci pe cele mai importante. Una dintre îngrijorările Bisericii Ortodoxe exprimate în acest document este față de familie în societatea secularizată, care „abordează căsătoria pe criterii pur sociologice și pragmatice, considerând-o ca simplă formă de relație, printre altele, revendicând un drept egal și beneficiind de o garanție instituțională" (*Paragraful 6*). Acestei crize a familiei, Biserica Ortodoxă îi opune căsătoria ca pe „un atelier de viață în dragoste nutrită de Biserică și un dar incomparabil al harului lui Dumnezeu" (*Paragraful 6*), prin care bărbatul și femeia binecuvântați în Biserică se jertfesc împreună lui Dumnezeu și, în același timp, unul

pentru altul. Numai astfel căsătoria devine locul de împlinire atât a bărbatului, cât și a femeii, și, în același timp, cel mai sigur mediu de creștere și educare a copiilor. Cu referire la tineretul ortodox, Biserica Ortodoxă arată că acesta

> „trebuie să fie conștient că el este purtătorul unei tradiții a Bisericii Ortodoxe multiseculare binecuvântate și, în același timp, continuatorul acestei tradiții, pe care trebuie să o păstreze cu curaj și să o cultive cu forța valorilor veșnice ale Ortodoxiei, pentru a depune mărturie creștină vie" (*Paragraful* 8).

8. *Mesajul Sfântului și Marelui Sinod al Bisericii Ortodoxe către poporul dreptcredincios și către toți oamenii de bună voință* este în fond un rezumat al *Enciclicei* prezentate anterior și subliniază, mai întâi, că

> „prioritară pentru Sfântul și Marele Sinod a fost proclamarea unității Bisericii Ortodoxe. Întemeiată pe Euharistie și succesiunea apostolică a episcopilor, unitatea existentă are nevoie să fie întărită și să aducă noi roade" (*Paragraful 1*).

Alte concepte-cheie abordate în acest mesaj au fost *importanța dialogului*, precum și *grija specială față de tineri*, cu precizarea că aceștia „nu sunt doar viitorul Bisericii, dar și o forță și o prezență creativă la nivel local și mondial" (*Paragraful 11*).

Cu privire la cele opt texte adoptate de Sfântul și Marele Sinod, se cuvine să precizăm că, în afară de o singură excepție, toate aceste texte sunt bazate în exclusivitate pe citate biblice și patristice. Excepția se referă la faptul că în documentul privind *Relațiile Bisericilor Ortodoxe cu ansamblul lumii creștine* este citat *Documentul de la Toronto*, adoptat de Comitetul Central al Consiliului Ecumenic al Bisericilor și intitulat *Biserica, Bisericile și Consiliul Ecumenic al Bisericilor.* Acest document a fost însă adoptat la solicitarea ortodocșilor și la redactarea lui a contribuit, printre alții, preotul profesor Georges Florovsky.

XXIV.7. Receptarea hotărârilor Sfântului și Marelui Sinod

Prin hotărârile sale, Sfântul și Marele Sinod nu a schimbat nimic din învățătura dintotdeauna a Bisericii lui Hristos, ci a formulat mai precis această învățătură, cu referire la unele dintre provocările de astăzi la adresa Bisericii Ortodoxe. Potrivit *Regulamentului de organizare și funcționare a Sfântului și Marelui Sinod*, hotărârile luate de acest sinod urmau să aibă „autoritate panortodoxă" (V. Ioniță, *Sfântul și Marele Sinod* ..., p. 92), în măsura în care ar fi fost semnate de toate cele 14 Biserici Ortodoxe Autocefale recunoscute atunci. Însă atâta timp cât patru Biserici Ortodoxe Autocefale nu au semnat oficial documentele luate în Creta, aceste hotărâri rămân normative doar pentru Bisericile care au semnat aceste documente.

Receptarea și autoritatea hotărârilor Sfântului și Marelui Sinod al Bisericii Ortodoxe din iunie 2016 au fost foarte bine ilustrate în ședința de lucru a Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române din ziua de 29 octombrie 2016, care „a luat act cu apreciere de participarea și implicarea substanțială a patriarhului României și a altor membri ai delegației Bisericii Ortodoxe Române la lucrările Sfântului și Marelui Sinod al Bisericii Ortodoxe". Cu același prilej, „s-a luat act de conținutul documentelor în forma aprobată în cadrul lucrărilor" sinodului din Creta, precum și de faptul că textele adoptate acolo „pot fi explicitate, nuanțate sau dezvoltate de către un viitor Sfânt și Mare Sinod al Bisericii Ortodoxe" („Concluziile Sfântului Sinod...", în: *Ziarul Lumina*, 31 Octombrie 2016).

Bibliografie

În limba română: Iuliu Scriban, „Conferința interortodoxă din Constantinopol", în: *BOR*, 9/1922-1923; I. Scriban, „Conferența religioasă din Constantinopol", în: *BOR*, 3/1924; Gheorghe Soare, „De la Vatopedi la Rhodos", în: *BOR*, 9-10/1961; Viorel Ioniță, „Participarea profesorilor români la congrese, consfătuiri și întruniri interortodoxe", în: *O*, 4/1981; Lucian Florea, „Participarea și contribuția Bisericii Ortodoxe Române la Conferințele interortodoxe în prima jumătate a secolului XX", în: *O*, 1-2/1962; †Nicolae al Vadului, Feleacului și Clujului, „Conferința de la Moscova", în: *O*, 1/1949; Nicolae Chițescu, „Note și impresii de la Conferința Panortodoxă de la Rhodos", în: *BOR*,

9-10/1961; Liviu STAN, „Soborul panortodox de la Rhodos", în: *MO*, 10-12/1961; †ANTIM NICA-TÂRGOVIȘTEANUL, „A doua Conferință Panortodoxă de la Rhodos (26-29 septembrie 1963)", în: *BOR*, 9-10/1963; Isidor TODORAN, „Sesiunea de la Belgrad a Comisiei Teologice Interortodoxe pentru pregătirea unui dialog teologic cu Anglicanii", în: *MB*, 1-3/1967; Ioan G. COMAN, „Conferința Interortodoxă pentru pregătirea dialogului cu Biserica Veche Catolică", în: *MB*, 1-3/1967; Liviu STAN, „A patra Conferință Panortodoxă", în: *BOR*, 7-8/1968; †ANTONIE PLOIEȘTEANUL, „Lucrările Comisiei pregătitoare a Sfântului și Marelui Sinod al Bisericii Ortodoxe", în: *BOR*, 7-8/1971; L. STAN, „Problema unui viitor Sinod Ecumenic și poziția Bisericii Ortodoxe Române față de el", în: *O*, 2/1968; †ANTONIE PLĂMĂDEALĂ, „O privire asupra pregătirii Sfântului și Marelui Sinod al Bisericii Ortodoxe", în: *O*, 2/1977; Dan-Ilie CIOBOTEA „Spre Sfântul și Marele Sinod al Ortodoxiei", în: *BOR*, 11-12/1982; Ștefan ALEXE, „Participarea unei delegații a Bisericii Ortodoxe Române la cea de-a treia Conferință Panortodoxă Preconciliară (Chambésy, 28 octombrie – 6 noiembrie 1986)", în: *BOR*, 9-10/1986; †ANTONIE PLĂMĂDEALĂ, „A treia Conferință Panortodoxă Preconciliară", în: *BOR*, 9-10/1986; V. IONIȚĂ, „A 4-a Conferință Panortodoxă Presinodală, Chambèsy/Geneva, 6-12 iunie 2009", în: *ST*, 2/2009; †DAMASKINOS PAPANDREOU, MITROPOLITUL ELVEȚIEI, *Sfântul și Marele Sinod al Ortodoxiei: tematică și lucrări pregătitoare*, trad. pr. Nicolae Dascălu, Ed. Trinitas, Iași, 1998; V. IONIȚĂ, Constantin PĂTULEANU, „Întruniri panortodoxe în secolul al XX-lea: un nou impuls pentru Teologia Ortodoxă", în vol. *Teologia Ortodoxă în secolul al XX-lea și la începutul secolului al XXI-lea*, V. IONIȚĂ (coord.), Ed. Basilica, București, 2011; V. IONIȚĂ, *Hotărârile întrunirilor panortodoxe din 1923 până în 2009. Spre Sfântul și Marele Sinod al Bisericii Ortodoxe*, Ed. Basilica, București, 2013; V. IONIȚĂ, *Sfântul și Marele Sinod al Bisericii Ortodoxe. Documente pregătitoare*, Ed. Basilica, București, 2016; V. IONIȚĂ, „Pregătirea, Lucrările și hotărârile Sfântului și Marelui Sinod al Bisericii Ortodoxe", în: *RT*, 98/2016; ***, *Documentele oficiale ale Sfântului și Marelui Sinod (Creta, 2016)*, Ed. Basilica, București, 2019; V. IONIȚĂ, „Misiunea Bisericii în procesul de pregătire și în deciziile Sfântului și Marelui Sinod al Bisericii Ortodoxe", în vol. *Misiune, Spiritualitate, Cultură. Simpozion internațional: Tinerii și educația religios-morală în contextul lumii contemporane. Contribuția Bisericii la cultura universală, Târgoviște 2-3 iunie 2016*, †NIFON MIHĂIȚĂ et al. (eds), Ed. Universității „Valahia", Târgoviște, 2016; V. IONIȚĂ, „Contribuția Preafericitului Părinte Patriarh Daniel la pregătirea și desfășurarea Sfântului și Marelui Sinod al Bisericii Ortodoxe", în vol. *Dăruire în slujirea Bisericii. Gânduri alese pentru Patriarhul României*, Ed. Basilica, București, 2017; „Concluziile Sfântului Sinod cu privire la desfășurarea și hotărârile Sfântului și Marelui Sinod al Bisericii Ortodoxe din Creta (16-26 iunie 2016)", în: *Ziarul Lumina*, 31 octombrie 2016.

În limbi străine: Hamilcar S. ALIVISATOS, *Proces-Verbaux du Premier Congres de Théologie Orthodoxe à Athenes, 29 Novembre – 6 Decembre 1936*, Ed. Pyrsos, Atena, 1939; ***, *Synodica III*, Éd. du Centre Orthodoxe de Chambésy, Geneva, 1979; N.A. NISSIOTIS, „La Conférence Pan-Orthodoxe de Rhodes", în: *Contacts*, 37/1962; Patrick VISCUSO,

A Quest for reform of the Orthodox Church. The 1923 Pan-Orthodox Congress. An Analysis and Translation of its Acts and Decisions, InterOrthodox Press, Berkeley, 2006; Olivier CLÉMENT, „La troisième conférence de Rhodes", în: *Contacts*, 49/1965; Ene BRANIŞTE, „La question d'une célébration commune de Pâques. Brève étude historique et canonique de la question", în: *Synodica V*, Éd. du Centre Orthodoxe de Chambésy, Geneva, 1981; *Synodica VIII, IIe Conférence Panorthodoxe Préconciliaire (Chambésy, 3-12 septembre 1982)*, Éd. du Centre Orthodoxe de Chambésy, Geneva, 1994; Ion BRIA, „L'espoir du Grand Synode Orthodoxe", în: *Revue Théologique de Louvain*, 1997; Anastasios KALLIS, *Auf dem Weg zu einem Heiligen und Großen Konzil. Ein Quellen-und Arbeitsbuch zur orthodoxen Ekklesiologie*, Theophano Verlag, Münster, 2013; V. IONIŢĂ, *Towards the Holy and Great Synod of the Orthodox Church. The Decisions of the Pan-Orthodox Meetings since 1923 until 2009*, trad. Remus Rus, Friedrich Reinhardt Verlag, Basel, 2014; V. IONIŢĂ, „The Participation of the Local Orthodox Churches in the Preparatory Process of the Holy and Great Synod – Prerequisite for the Reception of its Decisions", în: *Studia Universitatis Babes Bolyai – Theologia Orthodoxa*, 1/2017.

CAPITOLUL XXV

BISERICA ORTODOXĂ ȘI MIȘCAREA ECUMENICĂ*

XXV.1. Începutul Mișcării Ecumenice

Expresia *Mișcarea Ecumenică* se referă la o orientare nouă în relațiile dintre diferitele tradiții creștine pe parcursul secolului al XX-lea, deși de intensitate diferită de la o comunitate la alta, cu scopul de a depăși starea lor de separare și de a se apropia unele de altele, în vederea refacerii unității lor, potrivit rugăciunii Mântuitorului Iisus Hristos *„ca toți să fie una"* (*Ioan* 17, 21). Mișcarea Ecumenică, fenomen tipic secolului al XX-lea, a fost pregătită prin mai multe acțiuni desfășurate pe parcursul secolului al XIX-lea, mai ales în cadrul mișcărilor creștine de tineret, organizate după modelul *Asociației Tinerilor Bărbați Creștini* (*Young Men's Christian Association – YMCA*), înființată în mediul britanic în anul 1844, iar apoi răspândită în toate țările occidentale. Unele organizații locale YMCA, mai ales din Franța și Belgia, au început să folosească termenul de *ecumenic* încă din secolul al XIX-lea, prin intermediul lui desemnând activitățile lor de cooperare între reprezentanții diferitelor confesiuni creștine. Faptul că dimensiunea *ecumenică* a acestei organizații nu a fost acceptată de către toți a fost evidențiat prin decizia luată la nivel internațional de YMCA, în anul 1904, potrivit căreia abordarea ecumenistă, precum și aceea a apartenenței la o anumită confesiune (*denominaționalismul*) trebuiau să fie rezolvate la nivel național și nu internațional.

* Capitol elaborat de Pr. prof. dr. Viorel Ioniță.

Provocarea ecumenismului a apărut astfel în context intercreștin la nivel internațional încă din secolul al XIX-lea, cu referire la cooperarea dintre Bisericile între care nu exista comuniune euharistică. La începutul secolului al XX-lea, mai precis în anul 1911, YMCA a încheiat parteneriate cu unele Biserici Ortodoxe locale, ceea ce a făcut posibilă participarea unor tineri ortodocși la această organizație, începând din anul 1913. O altă organizație ecumenică de tineret a fost *Federația Mondială a Studenților Creștini* (*World Student Christian Federation – WSCF*), înființată în anul 1895 în Suedia, care a promovat și ea ideea ecumenismului. De aceea, nu întâmplător, mai mulți dintre pionierii Mișcării Ecumenice din prima jumătate a secolului al XX-lea au activat mai întâi în cadrul organizațiilor ecumenice de tineret, exemplul cel mai elocvent fiind cazul metodistului american *John R. Mott* (1865-1955), care, după ce a activat mai mulți ani în sânul WSCF, a devenit în anul 1910 moderatorul *Conferinței misionare* de la Edinburgh, iar în anul 1948 a fost ales președinte de onoare pe viață al *Consiliului Ecumenic al Bisericilor*.

Începutul formal al Mișcării Ecumenice, socotit de unii drept actul ei de naștere, este considerat îndeobște a fi fost marcat prin *Conferința Misionară Mondială* (*World Mission Conference*), desfășurată între 14-23 iunie 1910, la Edinburgh, în Scoția. Această conferință nu era prima de acest fel, dar s-a impus nu numai prin organizarea ei specială și prin caracterul lucrărilor sale, ci mai ales prin hotărârea luată de a înființa un comitet de continuare, pe care l-a și constituit, pentru a coordona de o manieră susținută cooperarea în domeniul misiunii creștine în întreaga lume. Merită remarcat însă faptul că, deși primele două conferințe misionare din anii 1888 (Londra), respectiv 1900 (New York) se numeau *ecumenice*, comitetul internațional de pregătire a conferinței de la Edinburgh nu a acceptat denumirea acesteia ca ecumenică, deoarece considera că acest termen implica și participarea Bisericilor, nu numai a agențiilor misionare, iar pe de altă parte se aprecia că termenul de *ecumenic* este un termen tehnic bisericesc, care ar presupune o conferință cu caracter „profesional și formal” și nu împreuna-lucrare a unor oameni practici pentru evanghelizarea lumii, cum se aștepta să

fie acea conferință. La întrunirea de la Edinburgh nu au fost reprezentate nici Biserica Ortodoxă și nici Biserica Romano-Catolică, astfel că această conferință a avut un caracter exclusiv protestant.

De conferința de la Edinburgh se leagă însă, în primul rând, organizarea activității misionare la nivel mondial a *Consiliului Mondial al Misiunilor* (*International Missionary Council*), înființat în anul 1921. La această conferință au participat și unii reprezentanți ai *Mișcării pentru Credință și Constituție* (după expresia franceză: *Foi et Constitution*, în limba engleză: *Faith and Order*), dintre care îl amintim pe episcopul *Charles Brent* (1862-1929). Această mișcare a apărut mai întâi în cadrul *Bisericii Episcopaliene din America*, în sânul căreia s-a și luat inițiativa înființării unui comitet internațional pentru convocarea unei conferințe mondiale pentru Credință și Constituție, așa cum a fost cea pentru Misiune de la Edinburgh. Punctul comun al celor două mișcări îl constituia ideea de unitate, căci și susținătorii Mișcării pentru Misiune și Evanghelizare socoteau că împreună-lucrarea Bisericilor în domeniul misiunii nu se poate afirma fără unitatea lor.

XXV.2. **Primele raportări ale Bisericii Ortodoxe față de Mișcarea Ecumenică**

Începând de la sfârșitul secolului al XIX-lea, Bisericile Ortodoxe locale au intrat tot mai des în legătură cu comunitățile creștine eterodoxe, atât în urma schimbărilor politice și sociale din țările de tradiție ortodoxă, cât mai ales prin răspândirea și creșterea numărului ortodocșilor în diaspora. Spre deosebire de relațiile sporadice dintre ortodocși și ceilalți creștini din secolele precedente, la începutul secolului al XX-lea relațiile Bisericilor Ortodoxe cu creștinii eterodocși au fost abordate la nivel panortodox. Primul pas în acest sens a fost întreprins de patriarhul ecumenic *Ioachim al III-lea* (1878-1884, 1901-1912), care, la 30 iunie 1902, a adresat tuturor Bisericilor Ortodoxe Autocefale de atunci o *Enciclică patriarhală și sinodală*, prin care le solicita avizul atât în legătură cu

întărirea relațiilor interortodoxe, cât și a relațiilor Bisericilor Ortodoxe cu celelalte Biserici, în special cu catolicii și cu protestanții. La această enciclică au răspuns Patriarhia Ierusalimului, Biserica Rusă, Biserica Greciei, Biserica Sârbă, Biserica din Muntenegru și Biserica Ortodoxă Română. La București, în data de 9 mai 1903, mitropolitul primat *Iosif Gheorghian* (1886-1893, 1896-1909) a prezentat enciclica Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române, ocazie cu care a fost adoptat un răspuns oficial prin care se preciza că

> „dorința noastră este ca toți eterodocșii să vie în sânul Bisericii Ortodoxe a lui Hristos, singura care le poate da mântuirea. Dar dacă aceștia arată dorința cu condiții cu care înțelegerea dogmatică dorită și comuniunea este neadmisibilă, atunci nu ne rămâne decât să trecem înainte și să veghem și mai departe [...] ca sfânta noastră doctrină să o păstrăm și să o facem cunoscută – ca și până acum – celor însetați de dragoste și adevăr" (Niculae I. Șerbănescu, p. 110).

Pe baza răspunsurilor primite, patriarhul Ioachim al III-lea a publicat, la 12 mai 1904, un răspuns sinodal, prin care se considera că cea mai potrivită metodă de strângere a legăturilor interortodoxe era cea a unui schimb de scrisori la anumite perioade. Cu privire la atitudinea față de comunitățile eterodoxe, patriarhul ecumenic a menționat un obstacol în plus față de cele menționate în anul 1902, și anume faptul că atât „Biserica Romei", cât și „mulți protestanți" desfășurau acțiuni prozelitiste de convertire a unor ortodocși la credința lor. În ciuda tuturor greutăților în calea apropierii față de eterodocși, răspunsul sinodal din anul 1904 propunea ca, pe lângă grija față de propria turmă, Biserica Ortodoxă să nu piardă din vedere pe ceilalți creștini, care *„cred în Preasfânta Treime și cinstesc numele Domnului nostru Iisus Hristos în nădejdea că vor fi mântuiți prin harul lui Dumnezeu"*. În acest sens, era necesar ca Bisericile Ortodoxe să cerceteze *„toate mijloacele care ar putea promova lucrarea unirii tuturor"* (Anastasios Kallis, p. 87). Se contura astfel, înaintea apariției organizațiilor ecumenice internaționale, preocuparea Bisericii Ortodoxe

de refacere a unității creștinilor, precum și dispoziția sa de a studia toate mijloacele care ar putea duce la unitatea tuturor Bisericilor, dar nu fără clarificarea punctelor credinței celei adevărate.

Paralel cu preocupările ortodocșilor pentru unitatea creștinilor, au apărut în sânul confesiunilor protestante unele inițiative pentru coordonarea activității tuturor creștinilor în favoarea păcii, chiar înainte de Primul Război Mondial. Un exemplu în acest sens l-a dat arhiepiscopul Nathan Söderblom al Suediei (1866-1931), care, în anul 1914, a lansat un apel pentru pace, iar între 14-16 decembrie 1917 a organizat la Uppsala o *Conferință bisericească neutră* cu delegați din țări apusene. Astfel a fost lansată *Mișcarea creștinismului practic* sau *Viață și Acțiune* (*Life and Work*). În octombrie 1918, arhiepiscopul suedez a adresat mitropolitului primat Conon Arămescu-Donici (1912-1919) o scrisoare prin care prezenta principiile acestei mișcări și invita Biserica Ortodoxă Română să adere la ea.

Răspunsul Bisericii Ortodoxe Române, din data de 9 iulie 1919, semnat de mitropolitul Moldovei Pimen Georgescu (1909-1934), în calitate de locțiitor de mitropolit primat, exprima disponibilitatea acestei Biserici de a participa la *Mișcarea Viață și Acțiune*. Între timp însă, la 30 aprilie 1919, o delegație a Bisericii Episcopaliene din America a vizitat Biserica Ortodoxă Română, pe care a invitat-o să trimită delegați la o conferință mondială a *Mișcării pentru Credință și Constituție*, programată să aibă loc în anul 1920. La data de 30 iunie 1919, mitropolitul Pimen Georgescu a comunicat conducătorilor acestei mișcări că membrii delegației române erau episcopii Miron Cristea al Caransebeșului și Vartolomeu Stănescu, episcop locotenent la Argeș. Din cauza unor dificultăți, conferința mondială planificată pentru anul 1920 a avut loc abia în anul 1927 la Lausanne, în Elveția, iar delegația română s-a schimbat, deoarece președintele propus a devenit între timp primul patriarh al Bisericii Ortodoxe Române.

Scrisoarea Mitropolitului Pimen din luna iunie a anului 1919 este socotită prima adeziune formală a Bisericii Ortodoxe Române la Mișcarea Ecumenică.

XXV.3. Biserica Ortodoxă şi Mişcarea Ecumenică în perioada interbelică

Din grija pentru definirea relaţiilor Bisericii Ortodoxe cu eterodocşii, la începutul anului 1920 Patriarhia Ecumenică, în momentul în care scaunul de patriarh ecumenic era vacant, a publicat o enciclică adresată „*Bisericilor lui Hristos de pretutindeni*", aşadar nu numai Bisericilor Ortodoxe, ci tuturor comunităţilor creştine din întreaga lume. În această enciclică se propunea înfiinţarea unei federaţii a Bisericilor creştine, după modelul *Ligii Naţiunilor*, înfiinţată după Primul Război Mondial, cu sediul la Geneva. În acelaşi timp, această enciclică propunea 11 puncte de cooperare, care prevedeau, printre altele: 1. găsirea unei modalităţi ca toţi creştinii să sărbătorească Paştile la aceeaşi dată; 2. convocarea unor întruniri pancreştine pentru discutarea problemelor de interes comun; 3. cercetarea nepărtinitoare a diferenţelor dogmatice dintre Biserici; 4. găsirea unor acorduri în legătură cu căsătoriile mixte dintre credincioşi aparţinând unor Biserici diferite. Marea majoritate a propunerilor ortodoxe din anul 1920 nu au fost rezolvate nici până în prezent (februarie 2021).

Mişcarea Ecumenică s-a conturat mai precis după Primul Război Mondial, mai ales prin apariţia a trei direcţii de acţiune, şi anume: 1. *Consiliul Mondial al Misiunilor*; 2. *Mişcarea creştinismului practic*; 3. *Mişcarea pentru Credinţă şi Constituţie*. La activitatea Consiliului Mondial al Misiunilor, Bisericile Ortodoxe au participat numai după integrarea acestuia în cadrul Consiliului Ecumenic al Bisericilor în anul 1961, în schimb în cadrul celorlalte două mişcări, acestea au fost reprezentate încă de la început. *Mişcarea creştinismului practic*, sau *Viaţă şi Acţiune*, s-a concretizat în perioada interbelică prin organizarea a două conferinţe mondiale, prima între 19-30 august 1925, la Stockholm, Suedia, având în fruntea sa pe arhiepiscopul Nathan Söderblom, la care au participat delegaţiile mai multor Biserici Ortodoxe. Biserica Ortodoxă Română a fost reprezentată la această întrunire printr-o delegaţie condusă de mitropolitul Nicolae Bălan al Ardealului (1920-1955). Cea de-a doua conferinţă mondială a *Mişcării creştinismului practic* a avut loc la Oxford, în Anglia,

între 12-26 iulie 1937. La această conferință, Biserica Ortodoxă Română a fost reprezentată de o delegație condusă de arhimandritul Iuliu Scriban (1878-1949). Așa cum arăta arhiepiscopul Söderblom, scopul acestei mișcări era de a uni Bisericile între ele, pentru a asigura pacea lumii. Cu alte cuvinte, această mișcare se referea la aspectele practice ale cooperării dintre Biserici, dar considera că această cooperare nu este deplină fără apropierea dintre ele, respectiv fără refacerea unității lor.

Mișcarea pentru Credință și Constituție s-a concretizat, la rândul ei, în perioada interbelică, prin organizarea a două conferințe mondiale. La prima conferință, care s-a desfășurat între 3-21 august 1927 la Lausanne, în Elveția, au fost prezente delegațiile din partea a 11 Biserici Ortodoxe, printre care și cea a Bisericii Ortodoxe Române, condusă de mitropolitul Nectarie Cotlarciuc al Bucovinei (1924-1935). Potrivit inițiatorilor protestanți ai *Mișcării pentru Credință și Constituție*, scopul acestor conferințe era de a decide o bază comună pentru unirea tuturor Bisericilor, unire care ar fi trebuit să aibă loc imediat după o astfel de întrunire. În momentul în care la Lausanne s-a propus spre aprobare o bază sumară de unire a creștinilor, toți delegații ortodocși au semnat o declarație pe care au adresat-o adunării și prin care subliniau că

> „unirea Bisericilor este posibilă numai pe baza credinței și a mărturisirii Bisericii celor șapte Sinoade Ecumenice din primul mileniu al erei creștine, iar o împărtășire de cele sfinte (*communio in sacris*) nu este posibilă fără mărturisirea credinței comune în integralitatea ei, dar că ortodocșii sunt dispuși să coopereze cu alte Biserici în domeniul etic și social" (Athanasios Basdekis, p. 21 ș.u.).

La cea de-a doua conferință, care a avut loc la Edinburgh, în Scoția, între 3-18 august 1937, au fost reprezentate numai câteva Biserici Ortodoxe, printre cele care nu au participat numărându-se și Biserica Ortodoxă Română. Dintre participanții ortodocși de la această conferință s-au remarcat preoții profesori *Serghei Bulgakov* și *Georges Florovky*. Și de această dată, ortodocșii au semnat o declarație prin care confirmau și

întăreau punctele de vedere referitoare la unirea Bisericilor din declarația ortodoxă de la Lausanne.

În deceniul al patrulea al secolului al XX-lea, cele doua mișcări, respectiv cea pentru *Viață și Acțiune* și cea pentru *Credință și Constituție*, au dus tratative pentru formarea unui organism comun, care să le coordoneze și să asigure cooperarea dintre ele. De altfel, conferințele mondiale din anul 1937 ale celor două mișcări ar fi trebuit sa fie organizate în același loc și în același timp, dar la acea dată pregătirile pentru apropierea lor erau încă în curs de desfășurare. În acel an însă s-a hotărât unirea celor două mișcări într-un consiliu mondial. Izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial, la 1 septembrie 1939, a întârziat acest proiect, astfel că înființarea *Consiliului Ecumenic al Bisericilor – CEB* (*Le Conseil œcuménique des Eglises*) a avut loc abia în anul 1948, cu prilejul primei *Adunări generale* a acestuia. Pe de altă parte, atitudinea Bisericilor Ortodoxe față de Mișcarea pentru Credință și Constituție în anul 1937 denotă o evidentă rezervă în ceea ce privește evoluția pe care a luat-o această mișcare. La 2 iulie 1947, pastorul olandez *Willem Visser't Hooft* (1900-1985), secretarul desemnat al CEB, a trimis o scrisoare patriarhului Nicodim Munteanu (1939-1948), prin care invita Biserica Ortodoxă Română să trimită delegați la *Adunarea Constituantă* a CEB. Patriarhul român nu a răspuns, ci a amânat reluarea activității Bisericii Ortodoxe Române în Mișcarea Ecumenică „până la vremi mai potrivite" (N.I. Șerbănescu, p. 142).

Înainte de Adunarea generală de la Amsterdam, mai precis între 1-18 iulie 1948, s-a desfășurat o *Conferință ortodoxă* la Moscova, convocată și găzduită de Biserica Ortodoxă Rusă, cu prilejul aniversării a 500 de ani de la declararea autocefaliei acestei Biserici (pentru mai multe detalii, a se vedea subcapitolul XXIV.2.c.). La această întrunire, la care Biserica Ortodoxă Română a fost reprezentată printr-o delegație condusă de patriarhul Justinian Marina (1948-1977), s-au discutat, printre altele, condițiile de participare a Bisericilor Ortodoxe la Adunarea generală de la Amsterdam, unde fuseseră invitate. Prin declarația *Mișcarea Ecumenică și Biserica Ortodoxă*, întâistătătorii și reprezentanții Bisericilor Ortodoxe Autocefale întruniți la Moscova au constatat că scopurile acestei mișcări, care s-au manifestat prin propunerea de înființare a

CEB, aveau drept ţintă organizarea unei „Biserici ecumenice", că această mişcare a renunţat la convingerea că unirea Bisericilor este posibilă, că ideii de unitate i s-a atribuit „o importanţă pedagogică secundară pentru generaţiile viitoare" şi că exigenţele de credinţă au fost reduse la o singură condiţie, şi anume la recunoaşterea că „Iisus Hristos este Domnul nostru", ceea ce reprezintă o minimalizare a credinţei creştine. Pe baza acestor constatări, Bisericile Ortodoxe reprezentate la Moscova au renunţat să trimită delegaţi la prima Adunare generală a CEB. Prin absenţa ei de la Adunarea din Amsterdam, Biserica Ortodoxă Română întrerupea apartenenţa sa formală la Mişcarea Ecumenică.

XXV.4. **Bisericile Ortodoxe şi Consiliul Ecumenic al Bisericilor**

XXV.4.a. ***Bisericile Ortodoxe şi primele două Adunări generale ale CEB***

Prima Adunare generală a CEB, respectiv adunarea constituantă a acestei organizaţii, a avut loc la Amsterdam, în Olanda, între 22 august – 4 septembrie 1948, în cadrul acesteia fiind discutată tema generală *Dezordinea omului şi planul lui Dumnezeu*. La această adunare au participat în total 351 delegaţi din 147 de Biserici, printre ei numărându-se şi delegaţii următoarelor Biserici Ortodoxe: Patriarhia Ecumenică, Patriarhia Alexandriei, Patriarhia Antiohiei, Patriarhia Ierusalimului, Biserica Ciprului şi Biserica Greciei. Aceste Biserici Ortodoxe au devenit membre ale CEB chiar în anul 1948 şi se consideră membre fondatoare ale organizaţiei de la Geneva. Printre ortodocşii prezenţi la întrunirea de la Amsterdam s-au numărat şi delegaţii Bisericii Ruse din America, devenită membră a CEB în anul 1953. La Amsterdam, mitropolitul Gherman de Tiatira, reprezentantul Patriarhiei Ecumenice, a dat citire unei declaraţii, prin care se preciza că, din cauza situaţiei creată după război, delegaţii ortodocşi nu s-au putut pregăti cum trebuie, de aceea ei se vor supune hotărârilor Bisericilor lor, care vor studia deciziile luate în legătură cu înfiinţarea CEB şi cu scopul acestei organizaţii.

Imediat după Adunarea de la Amsterdam, CEB a luat în considerare criticile formulate la adresa lui de către *Conferința ortodoxă* de la Moscova. Astfel, Comitetul Central al CEB, la întrunirea sa de la Toronto, Canada, din 9-15 iulie 1950, a adoptat un text intitulat *Biserica, Bisericile și CEB*, prin care s-a stabilit că CEB nu este o Biserică și cu atât mai puțin o Super-Biserică, ci este doar un instrument la dispoziția Bisericilor. Acest text definește până astăzi caracterul organizației de la Geneva. La cea de a II-a *Adunare CEB* de la Evanston, Statele Unite ale Americii, desfășurată între 15-31 august 1954, cu tema generală *Hristos - nădejdea lumii*, au participat în total 502 delegați din 161 de Biserici. Bisericile Ortodoxe care au trimis delegați la Evanston au fost aceleași ca și la Amsterdam. Delegații acestora au publicat o declarație, prezentată de arhiepiscopul Mihail al celor Două Americi, reprezentantul Patriarhiei Ecumenice, prin care se sublinia că

> „nădejdea în Iisus Hristos este un dar al Sfântului Duh și că nimeni nu Îl poate mărturisi pe Hristos ca Domn și Mântuitor, decât numai prin Duhul Sfânt. Nădejdea în Hristos nu poate fi despărțită de nădejdea în Dumnezeu Tatăl și de nădejdea în Dumnezeu Duhul Sfânt" (Gennadios Limouris, p. 26 ș.u.).

Prin aceste precizări, delegații ortodocși subliniau dimensiunea trinitară a credinței creștin-ortodoxe. Întrucât la această adunare s-a făcut afirmația că Biserica este păcătoasă, ortodocșii au precizat în declarația lor că în calitatea ei de *Trup al lui Hristos* și expresie a *Împărăției lui Dumnezeu pe pământ*, aceasta nu poate păcătui, chiar dacă mădularele ei, luate individual, sunt supuse greșelii și păcatului.

Pe parcursul deceniului al șaselea al secolului al XX-lea, atât Patriarhia Ecumenică, care era membră a CEB încă din anul 1948, cât și Biserica Ortodoxă Rusă, care între timp intrase în legătură cu organizația de la Geneva, au încercat să convingă Biserica Ortodoxă Română să devină membră a CEB, fiecare sub aripa ei. Cu toate acestea, patriarhul Justinian Marina, păstrând relații frățești cu cele două Biserici Ortodoxe surori, a căutat să găsească soluția ca Biserica Ortodoxă Română să participe de

sine și în mod direct la Mișcarea Ecumenică și nu prin intermediari, sau mai precis să revină în sânul acesteia, după expresia folosită atunci. În urma acestor strădanii, primul secretar general al CEB, Willem Visser't Hooft, a adresat o scrisoare patriarhului Justinian, la 21 februarie 1961, prin care solicita Bisericii Ortodoxe Române să trimită un observator la cea de-a III-a Adunare CEB de la New Delhi, India. Patriarhia Română a răspuns pozitiv la 1 aprilie 1961, solicitând CEB aprobarea ca observatorul său să fie însoțit de una sau două persoane.

La cea de a III-a *Adunare generală a CEB*, desfășurată între 19 noiembrie – 5 decembrie 1961 și unde a fost pusă în discuție tema generală *Iisus Hristos lumina lumii*, au participat 577 delegați din 197 de Biserici. Primul act oficial desfășurat la New Delhi a avut loc chiar în prima zi a lucrărilor și a constat în integrarea oficială a Consiliului Mondial al Misiunilor în cadrul CEB. De asemenea, adunarea a adoptat schimbarea bazei hristologice într-una trinitară, pe care a inclus-o în *Constituția* acestei organizații, prin următoarea formulare:

> „Consiliul Ecumenic al Bisericilor este o asociație frățească de Biserici, care mărturisesc pe Domnul Iisus Hristos ca Dumnezeu și Mântuitor, după Scripturi, și se străduiesc să răspundă împreună la chemarea lor comună pentru slava singurului Dumnezeu – Tatăl, Fiul și Sfântul Duh".

În urma acestei schimbări, intervenită la solicitarea ortodocșilor, la Adunarea de la New Delhi au devenit membre ale CEB *Biserica Ortodoxă Rusă*, *Biserica Ortodoxă Română*, *Biserica Ortodoxă Bulgară* și *Biserica Ortodoxă din Polonia*. Biserica Ortodoxă din Georgia a devenit membră a CEB în anul 1962, Biserica Ortodoxă Sârbă, în anul 1965, Biserica Ortodoxă din Cehoslovacia, în anul 1966, Biserica Ortodoxă Autonomă din Japonia, în anul 1973, Biserica Ortodoxă Autonomă din Finlanda, în anul 1982, iar Biserica Ortodoxă din Albania, în anul 1994. Astfel, la începutul anilor ultimului deceniu al secolului al XX-lea, toate Bisericile Ortodoxe erau membre ale CEB.

La Adunarea generală de la New Delhi, Biserica Ortodoxă Română a fost reprezentată de o delegație condusă de Mitropolitul Iustin Moisescu al Moldovei și Sucevei. Aici, delegații ortodocși au publicat o declarație, prezentată de arhiepiscopul Iacob al celor Două Americi, reprezentantul Patriarhiei Ecumenice. Având în vedere că această adunare a discutat intens problema unirii Bisericilor, declarația ortodoxă sublinia că această unire *„poate fi promovată prin discuții teologice, dar și printr-o înțelegere comună a slujirii și a mărturiei creștine"*. O altă afirmație importantă în declarația ortodoxă de la New Delhi consta în precizarea că în loc de prezentarea unor declarații aparte, cum se făcuse până la acea adunare,

> „ortodocșii, de acum membri deplini în CEB, consideră că datoria lor este să prezinte punctul lor de vedere în toate secțiile, subcomisiile și comitetele și să contribuie la elaborarea rapoartelor și a rezoluțiilor" (G. Limouris, pp. 30-31).

Prin această declarație, delegații ortodocși se arătau dispuși să participe activ în cadrul CEB, cu condiția să poată mărturisi liber și nestingherit credința lor. Ca urmare acestui angajament, participarea reprezentanților Bisericilor Ortodoxe în perioada care a urmat a fost incomparabil mai intensă decât în perioada anterioară anului 1961, atât în organele de conducere ale CEB, cât și în diferitele comitete și comisii de lucru, mai ales în cadrul *Comisiei Credință și Constituție*, și chiar la nivelul personalului acestei organizații de la Geneva.

XXV.4.b. *Participarea ortodoxă în cadrul CEB între anii 1968-1991*

Participarea mai intensă a ortodocșilor în cadrul CEB s-a făcut simțită chiar de la cea de a IV-a *Adunare generală a CEB*, desfășurată la Uppsala, în Suedia, între 4-20 iulie 1968, unde a fost dezbătută tema *Iată, Eu fac toate lucrurile noi* și la care au participat 704 delegați din 235 de Biserici. Delegația Bisericii Ortodoxe Române a fost condusă încă o dată de mitropolitul Iustin Moisescu. Unul dintre referatele la tema principală a fost susținut de episcopul *Ignatie Hazim*, cel care mai târziu

a ajuns patriarh al Antiohiei sub numele de Ignatie al IV-lea, acesta făcând o puternică impresie și atrăgând atenția asupra bogăției teologiei ortodoxe. Una dintre problemele cel mai intens discutate la această adunare a fost aceea a *intercomuniunii*, practică prin care multe confesiuni protestante recomandau împărtășirea credincioșilor din diferite Biserici chiar în stare de despărțire, considerându-se că împărtășirea în comun ar putea ajuta Bisericile să depășească și problemele doctrinare care le despart. Atitudinea ortodocșilor față de această propunere a fost categorică, afirmând că împărtășirea în comun presupune și mărturisirea unei credințe comune, astfel că nu poate exista împărtășire între creștinii aparținând unor Biserici despărțite.

Fiecare Adunare generală a CEB a încercat să dea impulsuri noi angajamentului ecumenic. În acest sens, cea de a V-a *Adunare generală a CEB*, desfășurată la Nairobi, în Kenya, între 23 noiembrie – 10 decembrie 1975 și unde s-a discutat tema *Iisus Hristos eliberează și unește*, a fost prima întrunire de acest fel pe pământ african. Delegația Bisericii Ortodoxe Române de la Nairobi, formată din 12 reprezentanți, a fost condusă de mitropolitul Iustin Moisescu. În legătură cu problema refacerii unității Bisericilor, această adunare a propus un concept nou, și anume acela de *Comunitate conciliară*, prin care se spera să se poată ajunge la o unire a Bisericilor locale, printr-o împăcare prin care deosebirile doctrinare dintre ele să fie considerate secundare. Teologii ortodocși au criticat și respins pe bună dreptate acest concept, care trecea cu vederea rezolvarea diferențelor doctrinare dintre Bisericile despărțite și care nu putea să ducă la o adevărată refacere a unității lor.

În perioada care a urmat Adunării de la Nairobi, s-a remarcat mai ales *Comisia pentru Credință și Constituție a CEB*, în cadrul căreia reprezentanții Bisericilor Ortodoxe erau foarte activi și care a adoptat, la întrunirea sa de la Lima, Peru, din ianuarie 1982, un text intitulat *Botez, Euharistie și Preoție* (*Baptism, Eucharist and Ministry*), cunoscut sub numele de *BEM*, sau *Documentul de la Lima*. Prin acest text se exprimau mai multe puncte de convergență între diferitele tradiții bisericești cu privire la cele trei Sfinte Taine menționate, dar din punct de vedere ortodox acestea nu erau suficiente pentru a se putea ajunge la

un consens deplin cu privire la aceste taine. Împreună cu textul *BEM* a fost adoptată și o *Liturghie euharistică*, adică textul unei Liturghii format din rugăciuni și cântări împrumutate din diferite tradiții, dar care a fost respins categoric de către ortodocși, căci acesta promova practicarea intercomuniunii în cadrul unei *Liturghii euharistice ecumenice*, care nu putea fi acceptată de către ortodocși.

Liturghia de la Lima a fost oficiată pentru prima dată în cadrul celei de-a VI-a *Adunări generale a CEB*, desfășurată în orașul Vancouver, din Canada, între 24 iulie – 10 august 1983. La această adunare, tema principală a fost *Iisus Hristos – viața lumii*. Delegația Bisericii Ortodoxe Române a fost condusă de mitropolitul Antonie Plămădeală al Ardealului. Această adunare s-a remarcat mai ales prin lansarea unui *Proces conciliar pentru Dreptate, Pace și integritatea Creației* (*The Conciliar Process for Justice, Peace and Integrity of Creation*), cunoscut sub numele de *JPIC*. Ideea de *proces conciliar* fusese lansată de unii teologi protestanți din Germania, cu speranța de a se ajunge la convocarea unui conciliu sau sinod mondial, care să ia hotărâri normative pentru toate Bisericile, în acest caz privind pacea, dreptatea și integritatea creației. Pe de altă parte, acest program recomanda ca pacea dintre popoare, despre care se vorbea atât de mult în acel ultim deceniu al perioadei Războiului Rece, nu putea fi trainică dacă nu era însoțită de dreptate, iar angajarea pentru o pace dreaptă nu putea fi realizată fără asigurarea integrității creației, într-o perioadă când se considera că spectrul unui război atomic îi amenința nu doar pe oameni, ci întreaga creație.

XXV.4.c. *Participarea ortodocșilor în cadrul CEB după căderea comunismului*

Prima Adunare generală a CEB, după căderea regimurilor comuniste din Europa Centrală și de Est, adică cea de-a șaptea, a avut loc la Canberra, în Australia, între 7-20 februarie 1991, unde a fost pusă în discuție tema *Vino, Duhule Sfinte, înnoiește întreaga creație*. La această adunare, unde au participat 842 delegați din 317 Biserici, Biserica

Ortodoxă Română a fost reprezentată de o delegație condusă de Preafericitul Părinte Patriarh Daniel, în acea perioadă mitropolit al Moldovei și Bucovinei. La începutul ultimului deceniu al secolului al XX-lea s-a produs însă o schimbare în atitudinea Bisericilor Ortodoxe față de Mișcarea Ecumenică, în general, și față de CEB, în special, schimbare cauzată, printre altele, de inovațiile intervenite în sânul confesiunilor protestante, care nu au ținut cont de doleanțele ortodocșilor de a păstra credința creștină conform tradiției Bisericii celei una, ci au încercat tot mai mult să determine CEB în a lua hotărâri în favoarea inovațiilor lor. Primul moment critic în acest sens a fost marcat de Adunarea de la Canberra, unde reprezentanții ortodocși s-au văzut siliți, încă odată, să publice o declarație specială, pentru a lua atitudine împotriva tendințelor panteiste din teologia protestantă manifestată acolo.

Problema relațiilor ortodocșilor cu CEB a devenit și mai acută după ce două dintre Bisericile Ortodoxe Autocefale - *Biserica Ortodoxă a Georgiei*, în anul 1997, și *Biserica Ortodoxă Bulgară*, în anul 1998 - s-au retras atât din CEB, cât și din *Conferința Bisericilor Europene*, pe motivul că aceste organizații s-au manifestat în favoarea unor atitudini protestante, cum ar fi hirotonirea femeilor sau susținerea practicii homosexualității. Pentru a clarifica punctul de vedere ortodox față de CEB, Patriarhia Ecumenică a organizat o *Consultație Interortodoxă* la Tesalonic, în Grecia, între 29 aprilie - 2 mai 1998, unde delegații ortodocși au solicitat înființarea unei comisii speciale, care să discute problema participării Bisericilor Ortodoxe în cadrul CEB. Întrunirea de la Tesalonic a subliniat și dificultățile ortodocșilor cu privire la rugăciunea împreună cu eterodocșii, recomandând ca la Adunarea generală a CEB programată în acel an la Harare, delegații ortodocși să nu participe la programul de rugăciune comună. Chestiunea rugăciunii comune dintre ortodocși și eterodocși a fost discutată în același an la mai multe întruniri ale teologilor ortodocși, prilej cu care au fost formulate unele criterii referitoare la participarea ortodocșilor la astfel de rugăciuni.

Cea de a VIII-a *Adunare CEB*, care a marcat împlinirea a 50 de ani de la înființarea acestei organizații, s-a desfășurat la Harare, în Zimbabwe, între 3-14 decembrie 1998, și a discutat tema *Întoarceți-vă la Dum-*

nezeu – bucurați-vă întru speranță. Delegația Bisericii Ortodoxe Române a fost condusă de arhiepiscopul Nifon al Târgoviștei. Această adunare a luat în considerare doleanțele ortodocșilor și a decis înființarea unei *Comisii speciale pentru participarea ortodocșilor în cadrul CEB*. Comisia, formată din 60 de membri – 30 ortodocși și vechi orientali și 30 protestanți –, și-a început activitatea în luna decembrie a anului 1999, lucrând pe comisii și în ședințe plenare. La ultima sa întrunire plenară, din mai 2002, această comisie a adoptat un *Raport final*, care a fost prezentat Comitetului Central al CEB în toamna aceluiași an. Raportul final al Comisiei speciale a fost structurat în jurul următoarelor cinci teme: 1. *Eclesiologie*; 2. *Probleme sociale și etice*; 3. *Rugăciunea comună*; 4. *Luarea hotărârilor prin consens*; 5. *Calitatea de membru și de reprezentare în CEB*.

În capitolul despre *eclesiologie* se preciza faptul că există două tipuri eclesiologice: pe de o parte cel ortodox și romano-catolic, prin care respectivele Biserici se identifică cu Biserica cea Una a lui Hristos, iar pe de altă parte tipul eclesiologic protestant, potrivit căruia Bisericile protestante se consideră doar părți ale Bisericii celei Una, care este în fond o noțiune abstractă. În legătură cu *problemele sociale și etice* au fost menționate, printre altele, diferențele dintre ortodocși și protestanți cu privire la homosexualitate și la bioetică. Cât privește *rugăciunea în comun*, s-a precizat că din punct de vedere ortodox nu poate fi vorba de rugăciune ecumenică, pentru că rugăciunea publică este legată de o anumită tradiție bisericească, astfel că s-a propus ca la întrunirile ecumenice să se organizeze rugăciuni confesionale. Referitor la *maniera luării deciziilor* în cadrul CEB, care se făcea potrivit tradiției parlamentare anglo-saxone, adică prin vot, la solicitarea ortodocșilor s-a adoptat hotărârea ca deciziile cu conținut teologic să fie luate în cadrul CEB doar prin consens și nu prin vot. Prin ultimul punct, ortodocșii au cerut să se definească în ce constă *calitatea de membru al CEB*. Acest raport conținea atât unele recomandări concrete, care puteau fi puse în practică imediat, cum au fost cele privitoare la rugăciunea comună, precum și perspectiva ca unele teme să fie studiate în continuare, pentru a se ajunge la o mai mare claritate. Pentru aprofundarea în continuare a problemelor rămase deschise, CEB a înființat un comitet special. Astfel,

participarea ortodocșilor în cadrul CEB se putea desfășura pe baza unor criterii clare, prin care se evitau multe confuzii.

Recomandările *Comisiei Speciale* au fost puse în practică mai ales la cea de a X-a *Adunare generală a CEB*, cu tema *Dumnezeule, transformă lumea prin harul Tău*, desfășurată la Porto Alegre, în Brazilia, între 14-23 februarie 2006. La această adunare, delegația Bisericii Ortodoxe Române a fost condusă de arhiepiscopul Nifon al Târgoviștei. Cele mai apreciate aspecte legate de A IX-a Adunare generală a CEB, desfășurată pentru prima dată pe continentul latino-american, au fost tocmai cele recomandate de *Comisia specială pentru participarea ortodocșilor în cadrul CEB*, anume luarea deciziilor prin consens și nu prin vot, precum și maniera de organizare a momentelor de rugăciune comună. Metoda de luare a deciziilor prin consens a fost apreciată mai ales ca o posibilitate de creștere împreună în cooperare, iar programul spiritual de rugăciune, organizat în spiritul raportului final al Comisiei speciale, a fost apreciat drept unul dintre cele mai reușite momente ale acestei adunări. În legătură cu programele de activitate ale CEB, Adunarea de la Porto Alegre a recomandat asigurarea unei complementarități între acestea, spre o mai mare eficiență în activitatea organizației de la Geneva.

Cea de a X-a *Adunare generală a CEB* s-a desfășurat la Busan, în Coreea de Sud, între 30 octombrie – 8 noiembrie 2013, și a dezbătut tema generală: *Doamne al vieții, îndrumă-ne spre dreptate și pace*. Delegația Bisericii Ortodoxe Române a fost condusă de mitropolitul Nifon, arhiepiscopul Târgoviștei. Această adunare a luat o serie de hotărâri în legătură cu promovarea drepturilor minorităților și a drepturilor omului cu privire specială la migranți, delegații participanți angajându-se să lucreze în favoarea unei păci bazate pe dreptate. Ultima Adunare generală a CEB, până în prezent (mai 2023), a fost cea de a XI-a și s-a desfășurat în orașul Karlsruhe, din Germania, între 31 august – 8 septembrie 2022, iar tema generală a acestei adunări a fost: „*Iubirea lui Hristos mișcă lumea spre reconciliere și unitate*". Delegația Bisericii Ortodoxe Române la această adunare a fost condusă tot de mitropolitul Nifon, arhiepiscopul Târgoviștei. Această adunare a fost pregătită și desfășurată

sub coordonarea Pr. Prof. Dr. Ioan Sauca, în calitate de secretar general par interim al organizației de la Geneva și această adunare a fost în general foarte apreciată. Așa ca toate adunările generale precedente și adunarea de la Karlsruhe a adoptat o *Declarație de Unitate* (Unity Statement), în fond un angajament și un apel către toți creștinii, prin care aceștia sunt chemați la „o mișcare mai largă, la reconcilierea și unitatea întregii umanități și, într-adevăr, a întregului cosmos. Aceasta ar fi o unitate în care Dumnezeu stabilește dreptatea, un loc egal pentru toți, prin care creația poate fi reînnoită și consolidată" (*Paragraful* 12).

Activitatea CEB între adunările sale generale este coordonată de un *Comitetul Central*, ales de Adunarea generală și format în prezent din 150 de membri, aleși dintre delegații Bisericilor reprezentate la adunarea respectivă. Din cadrul Comitetului Central, în calitatea sa de instanță deliberativă, este ales un *Comitetul Executiv*, format din 25 de membri, la care se adaugă un moderator și doi vice-moderatori, din diferite Biserici, aceștia trei fiind conducătorii (*Officers*) propriu-ziși ai CEB. Între cei trei conducători, unul este totdeauna ortodox. Pe lângă Comitetul central, Adunarea generală alege și un număr de opt *președinți* cu rol onorific, dintre care unul din membrii Bisericilor Ortodoxe. Activitatea propriu-zisă a CEB este susținută de personalul CEB, condus de un secretar general. Structura acestei organizații a evoluat în funcție de programele stabilite la adunările generale. În prezent (mai 2023) activitatea CEB este grupată în următoarele trei direcții: 1. *Unitate, Misiune și Relații Ecumenice;* 2. *Mărturia publică și Diaconia;* 3. *Formarea ecumenică*. Din anul 1961 până astăzi, Biserica Ortodoxă Română a fost reprezentată fără întrerupere în organele de conducere a CEB (Comitetul Central și Comitetul Executiv), iar de la începutul deceniului al optulea al secolului trecut, și în cadrul personalului acestei organizații. Începând cu luna martie a anului 2020 și până la 31 decembrie 2022, funcția de Secretar general al CEB a fost exercitată pentru prima dată de un teolog ortodox, în persoana preotului român Ioan Sauca. Secretarul general actual (mai 2023) al CEB este pastorul prof. dr. Jerry Pillay, membru al Bisericii Prezbiteriene Unite din Africa de Sud.

XXV.5. Participarea ortodocșilor în alte organizații ecumenice

XXV.5.a. *Observații generale*

Mișcarea Ecumenică s-a manifestat nu doar prin CEB, chiar dacă acesta este unul dintre instrumentele cele mai reprezentative ale sale, ci și prin multe alte forme, dincolo de sfera de activitate a CEB. În acest sens trebuie amintită activitatea consiliilor ecumenice bisericești naționale (*National Councils of Churches*), unele dintre ele existând încă dinainte de înființarea CEB în anul 1948. O altă formă de manifestare a acestei mișcări complexe este reprezentată de organizațiile ecumenice regionale (*Regional Ecumenical Organisations*), la nivel continental, care împreună cu consiliile ecumenice naționale depășesc numărul de 100 în întreaga lume. Toate aceste organizații ecumenice coordonează, alături de CEB, activitatea ecumenică sau dialogul ecumenic multilateral, față de care, pe parcursul celei de-a doua jumătăți a secolului al XX-lea, s-a afirmat tot mai mult dialogul teologic bilateral, care se referă la relațiile sau la dialogul teologic oficial dintre două Biserici sau dintre două familii de Biserici. Biserica Romano-Catolică a favorizat mai ales dialogul ecumenic bilateral, de aceea nu este membră în CEB, dar este membră a unor organizații ecumenice regionale sau naționale. Toate aceste forme de dialoguri sau relații ecumenice formează împreună Mișcarea Ecumenică, chiar dacă ele nu stau în legătură directă unele cu altele. Biserica Ortodoxă este angajată ca atare în unele dialoguri teologice bilaterale, iar Bisericile Ortodoxe locale sunt angajate individual fie în CEB, fie în unele organizații ecumenice regionale sau naționale. Organizațiile ecumenice regionale sunt:

1. *Conferința Bisericilor din întreaga Africă* (*All Africa Conference of Churches*);
2. *Conferința Creștină a Asiei* (*Christian Conference of Asia*);
3. *Conferința Bisericilor Europene* (*Conference of European Churches*);
4. *Consiliul Bisericilor Latino-Americane* (*Latin American Council of Churches*);

5. *Consiliul Bisericilor din Orientul Mijlociu* (*Middle East Council of Churches*);
6. *Consiliul Național al Bisericilor lui Hristos din SUA* (*National Council of Churches of Christ in the USA*);
7. *Consiliul Național al Bisericilor din Australia* (*National Council of Churches in Australia*);
8. *Conferința Bisericilor din Pacific* (*Pacific Conference of Churches*);
9. *Consiliul Național al Bisericilor din Noua Zeelandă* (*National Council of Churches in New Zealand*).

Printre organizațiile ecumenice regionale cu cea mai mare prezență ortodoxă se numără *Conferința Bisericilor Europene* (*CBE*), înființată în anul 1959 și organizată după modelul de funcționare al CEB, precum și *Consiliul Bisericilor din Orientul Mijlociu* (*CBOM*), înființat în anul 1974 și organizat după sistemul de „familii de Biserici" și nu de Biserici membre luate individual. O organizație ecumenică specială, la care au participat mai multe Biserici Ortodoxe, a fost *Conferința Creștină pentru Pace* (*CCP*), sau *Conferința de la Praga*.

XXV.5.b. *Bisericile Ortodoxe și Conferința Bisericilor Europene (1959-1990)*

Inițiativa înființării unui organism care să faciliteze dezvoltarea relațiilor dintre diferitele comunități creștine din Europa a apărut imediat după cel de-al Doilea Război Mondial. Separarea Europei în două blocuri politice a afectat grav și relațiile dintre diferitele comunități creștine de pe bătrânul continent, care întreținuseră bune relații între ele în perioada interbelică. Această inițiativă a venit din partea unor reprezentanți ai comunităților creștine de diferite tradiții, atât din Europa de Vest, cât și din cea de Est. Cazul cel mai grav de separare a Bisericilor europene a fost acela al Bisericilor din Germania, care fuseseră divizate în două părți, odată cu separarea politică a acestei țări. Inițiativa înființării *Conferinței Bisericilor Europene* (*CBE*) a fost susținută nu numai de confesiunile protestante, ci și de unele Biserici Ortodoxe, la fel de afectate de

schimbările politice din perioada respectivă.

Primele întruniri ale reprezentanților comunităților creștine europene, în vederea stabilirii unei forme concrete de cooperare între ele, au avut loc începând din anul 1951. Aceste preocupări au dus la organizarea unei întruniri la Bruxelles, în luna septembrie a anului 1955, pentru cooperarea bisericească în Europa, care a delegat pe pastorii *Egbert Emmen*, din Olanda, și Ernst Wilms, din Germania, pentru a organiza în anul 1957 o întrunire la Liselund, în Danemarca, întrunire la care au fost reprezentate 30 de comunități creștine din 15 țări, atât din Europa de Vest, cât și din cea de Est. La cele 30 de delegații se adăugau observatorii a șapte Biserici, între care se număra și Patriarhia Ecumenică. Această întrunire a constituit începutul pregătirii primei adunări a CBE din 6-9 ianuarie 1959, de la Nyborg, Danemarca, unde a luat ființă în mod oficial Conferința Bisericilor Europene. Această adunare a dezbătut, după modelul adunărilor CEB, o temă teologică misionară intitulată *Creștinătatea europeană în lumea secularizată de astăzi*. La Adunarea de la Nyborg au participat delegați din 50 de Biserici, reprezentând 21 de țări.

Adunarea de la Nyborg a numit un *Comitet consultativ* format din 11 membri, care avea mandatul să pregătească următoarea Adunare generală. Printre membrii acestui comitet se numărau profesorul L. Parissky de la Leningrad, reprezentant al Bisericii Ortodoxe Ruse, precum și mitropolitul Iacob de Melita, reprezentantul Patriarhiei Ecumenice, în acea perioadă directorul Biroului de legătură al Patriarhiei Ecumenice cu CEB de la Geneva și care la 1 aprilie 1959 a devenit arhiepiscopul Bisericii Ortodoxe Grecești din America de Nord și de Sud. În cadrul adunării de la Nyborg, acest ierarh a făcut o interesantă prezentare, cu tema *Contribuția din trecut și de astăzi a Ortodoxiei Răsăritene la civilizația europeană*. Potrivit programului stabilit în anul 1959, cea de a II-a *Adunare Generală a CBE* s-a desfășurat tot la Nyborg, între 3-8 octombrie 1960, având tema *Slujirea Bisericii într-o lume în schimbare*. În ceea ce privește organizarea CBE, adunarea din 1960 a decis să lărgească ceea ce s-a numit până atunci *Comitetul executiv* de la 3 la 5 persoane

și să îi dea numele de *Prezidiu*. Printre cei cinci membri ai Prezidiului s-a numărat și episcopul Johann Wendland, de la Berlin, reprezentantul Bisericii Ortodoxe Ruse, care devenea astfel primul reprezentant ortodox membru în structura de conducere a CBE. Pe lână Prezidiu, cea de a II-a Adunare generală CBE a ales și un *Comitet de continuare*, format din 15 reprezentanți, printre care se numărau și doi delegați ortodocși, și anume episcopul Emilianos Timiadis, reprezentantul Patriarhiei Ecumenice la Geneva, și profesorul L. Parissky de la Leningrad, reprezentantul Bisericii Ortodoxe Ruse.

Cea de a III-a *Adunare Generală a CBE* s-a desfășurat încă o dată la Nyborg, între 1-5 octombrie 1962, având tema *Biserica în Europa și criza omului modern*. Această adunare a solicitat pastorului Willem Visser't Hooft, secretarul general al CEB, să îl delege pe pastorul baptist Glenn Garfield Williams, secretar pentru Europa în cadrul serviciului CEB de ajutorare a Bisericilor, pentru a lucra o parte din timp pentru CBE. După înființarea unui secretariat propriu al CBE la Geneva, pastorul Williams a devenit primul secretar general al CBE, activând aici până în anul 1986, când s-a pensionat. În lista de invitații trimise înaintea acestei adunări este menționată și o invitație adresată mitropolitului Iustin al Moldovei și Sucevei, care însă nu a participat. În schimb, Biserica Ortodoxă Română a fost reprezentată neoficial de preotul profesor Milan Șesan de la Sibiu, invitat personal în calitate de consultant. Acesta era primul participant ortodox român la o adunare generală CBE, chiar dacă a avut doar statut de observator.

O nouă etapă în istoria CBE a fost marcată de cea de a IV-a *Adunare Generală* a sa, desfășurată între 5-10 octombrie 1964, în primul rând prin faptul că autoritățile daneze au solicitat ca delegații din fosta Republică Democrată Germană (RDG) să călătorească cu pașapoarte emise de o autoritate dintr-o țară membră a NATO. Din această cauză, adunarea s-a desfășurat la bordul vasului Bornholm, într-o zonă extrateritorială a Mării Baltice. În al doilea rând, această adunare a adoptat o *Constituție* a CBE, prin care organizația se definea cu un profil propriu. Tema discutată aici a fost intitulată *Trăind împreună ca generații și continente*. În

al treilea rând, la această adunare, prezența ortodoxă a fost mult mai pregnantă. Alături de reprezentanții Patriarhiei Ecumenice, ai Bisericii Ortodoxe Ruse, ai Bisericii Ortodoxe Sârbe și ai Bisericii Ortodoxe din Finlanda, s-a numărat și delegația Bisericii Ortodoxe Române, formată din șase membri și condusă de mitropolitul Iustin Moisescu al Moldovei și Sucevei. La această adunare, Biserica Ortodoxă Română a devenit în mod formal membră a CBE, iar mitropolitul Iustin a fost ales în Prezidiul acestei organizații. În Comitetul consultativ a fost ales, pentru o perioadă de șase ani, preotul profesor Ioan G. Coman, de la Institutul Teologic de Grad Universitar din București, el fiind primul reprezentant ortodox român în acest for.

După ce primele trei conferințe CBE au fost găzduite de Danemarca, iar cea de-a patra a fost patronată tot de această țară, cea de a V-a *Adunare Generală a CBE* s-a desfășurat între 29 septembrie – 5 octombrie 1967 la Pörtschach, în Austria, aici fiind discutată tema *A sluji și a reconcilia: sarcina Bisericilor europene astăzi.* În mesajul adresat Bisericilor din Europa de Adunarea de la Pörtschach se menționa, printre altele, că

> „noi trebuie să progresăm de la coexistență la cooperare internațională și slujire reciprocă în folosul tuturor popoarelor, oricare ar fi sistemul lor politic sau social. Cerem creștinilor din Europa și Bisericilor lor să urmărească aceste țeluri, fiind pregătiți să se dedice slujirii și reconcilierii".

Delegația Bisericii Ortodoxe Române a fost condusă și de această dată de mitropolitul Iustin al Moldovei și Sucevei, care și-a continuat mandatul său de membru al Prezidiului, în timp ce preotul profesor Ioan G. Coman a continuat ca membru al Comitetului consultativ al CBE.

Tema celei de a VI-a *Adunări Generale a CBE*, care s-a desfășurat între 26 aprilie – 3 mai 1971, la Nyborg, Danemarca, s-a intitulat *Slujitori ai lui Dumnezeu, slujitori ai oamenilor.* Această adunare a luat atitudine față de conflictul izbucnit în Irlanda de Nord și a adoptat o rezoluție prin care îi chema pe toți creștinii din acea parte a Europei să renunțe

la lupta partinică și să contribuie la instaurarea păcii. În acel timp, CBE includea în familia sa Biserici de aproape toate tradițiile din Europa, cu excepția Bisericii Romano-Catolice, care s-a deschis oficial față de Mișcarea Ecumenică abia după Conciliul Vatican II (1962-1965). A VI-a Adunare CBE a salutat înființarea Consiliului Conferințelor Episcopilor din Europa (*Consilium Conferentiarum Episcoporum Europae - CCEE*), care tocmai luase ființă la Roma, și a exprimat speranța unei mai strânse cooperări dintre CBE și Biserica Romano-Catolică. La această adunare, Biserica Ortodoxă Română a fost reprezentată de o delegație condusă de Mitropolitul Iustin al Moldovei și Sucevei, care a continuat activitatea sa în Prezidiul CBE. În Comitetul consultativ, preotul profesor Ioan G. Coman a fost înlocuit de mitropolitul Antonie al Transilvaniei, în acel moment episcop-vicar patriarhal cu titlul *Ploieșteanul*.

La cea de a VII-a *Adunare Generală CBE*, desfășurată între 16-23 septembrie 1974 la Engelberg, în Elveția, s-a produs o schimbare importantă în activitatea acestei organizații, datorită în bună parte contribuției ortodoxe. Tema dezbătută la Engelberg, *Fiți lucrători ai Cuvântului - Unitate în Hristos și Pace în Lume*, indica o preocupare teologică mai profundă în sânul acestei organizații. Astfel, după această întrunire, CBE a inițiat un proiect de studiu teologic și nu doar de etică socială cum a fost cazul până atunci. Delegația Bisericii Ortodoxe Române a fost condusă la această adunare pentru ultima dată de mitropolitul Iustin al Moldovei și Sucevei, care și-a continuat mandatul său de membru al Prezidiului, iar episcopul-vicar patriarhal Antonie Plămădeală pe cel de membru al Comitetului Consultativ. Dorința CBE de cooperare cu Biserica Romano-Catolică s-a concretizat, după Adunarea de la Engelberg, prin inițierea unei serii de consultații teologice comune, intitulate *Întruniri Ecumenice Europene* (*European Ecumenical Encounters*), prima având loc la Chantilly, în Franța, între 10-13 aprilie 1978. Tema acestei întruniri a fost *Ca toți să fie una, ca lumea să creadă*. Această consultație a abordat o temă teologică și a subliniat importanța strădaniilor pentru refacerea unității creștine, fără însă a propune o metodă precisă de ajungere la această mult-dorită unitate.

Prima Adunare CBE organizată într-o țară ortodoxă a fost cea de-a opta, desfășurată între 18-25 octombrie 1979, la Chania, în Creta (Grecia). Titlul temei discutate la această întrunire – ocazie cu care au fost sărbătoriți 20 de ani de la înființarea CBE – a fost *Vii față de lume – în puterea Duhului Sfânt*. Specificul întrunirii a constat în faptul de a fi mijlocit lumii creștine occidentale o mai bună cunoaștere a tradiției ortodoxe, pe de o parte, și de a fi dus la o mai activă angajare a Bisericilor Ortodoxe în activitatea acestei organizații, pe de altă parte. La această adunare a fost prezentat pentru prima dată un raport al secretarului de studii, profesorul Gyula Nagy, care fusese angajat imediat după adunarea generală precedentă. Profesorul luteran maghiar sublinia de la început că acesta era primul dar și ultimul său raport, căci fiind numit episcop al Bisericii sale, urma să încheie activitatea sa la Geneva imediat după acea întrunire. Tot în Creta a fost ales un nou secretar de studii, în persoana preotului profesor Dumitru Popescu, care a activat la Geneva între anii 1980-1988. Delegația Bisericii Ortodoxe Române la întrunirea din Creta a fost condusă de mitropolitul Teoctist al Moldovei și Sucevei.

Ultima întrunire CBE dinaintea căderii dictaturii comuniste din Europa de Est a fost cea de a IX-a *Adunare Generală*, desfășurată între 4-11 septembrie 1986, la Universitatea din Stirling, în Scoția. Aici a fost dezbătută tema *Slavă lui Dumnezeu și pe pământ pace*. Adunarea din Scoția a marcat sfârșitul mandatului de secretar general al pastorului G.G. Williams și alegerea unui nou secretar general, în persoana lui Jean Fischer, din Elveția, de profesie inginer, dar care activase ca misionar în Africa, apoi ca membru al personalului CEB de la Geneva. La adunarea de la Stirling, Biserica Ortodoxă Română a fost reprezentată printr-o delegație condusă de mitropolitul Antonie al Ardealului, care a fost ales în Prezidiul CBE. Totodată, arhiepiscopul Nifon al Târgoviștei, pe atunci în calitate de episcop-vicar patriarhal, a fost ales în Comitetul consultativ.

Experiența cooperării dintre CBE și CCEE, prin primele patru Întruniri Ecumenice Europene (din anii 1978, 1981, 1984 și 1988), a pregătit terenul pentru organizarea primei *Adunări Ecumenice Europene* (*European Ecumenical Assembly*), desfășurată între 15-21 mai 1989, la

Basel, în Elveția. Această adunare era organizată la solicitarea CEB în cadrul programului mondial inițiat la Vancouver în anul 1983, intitulat *Dreptatea, Pacea și salvgardarea Creației*, de aceea tema întrunirii de la Basel a fost *Dreptate și Pace, pentru întreaga creație*. La Basel au participat 700 delegați, jumătate dintre aceștia reprezentând Bisericile membre ale CBE, iar cealaltă jumătate reprezentând Biserica Romano-Catolică. Această adunarea, la care s-au întâlnit, pentru prima dată după schisma din 1054, reprezentanții oficiali ai tuturor Bisericilor din Europa, a stârnit un mare entuziasm printre participanți și a dus la lansarea așa-numitului *Proces Conciliar* în mai multe țări din Europa. Adunarea de la Basel i-a pregătit cel puțin pe unii creștini, cum a fost cazul celor din fosta Republică Democrată Germană, pentru a putea înfrunta sau chiar iniția schimbările politice de la sfârșitul acelui an, care aveau să ducă la înlăturarea dictaturii comuniste din Europa. Delegația Bisericii Ortodoxe Române la această întrunire a fost condusă de către mitropolitul Antonie al Ardealului.

XXV.5.c. *Bisericile Ortodoxe și CBE de la căderea comunismului până astăzi*

După schimbările politice din Europa Centrală și de Est de la sfârșitul anului 1989 și începutul anului 1990, CBE a fost ținta unor critici foarte aspre din partea celor care considerau că această organizație nu a luat o atitudine fermă împotriva dictaturilor comuniste din țările Europei de Răsărit, care îi persecutau pe creștini. Potrivit documentelor păstrate în arhiva CBE de la Geneva, această organizație a fost foarte preocupată de situația din Europa de Răsărit și, la insistența reprezentanților Bisericilor din Apus, în special din Olanda și Marea Britanie, a încercat în mai multe rânduri să ia o atitudine fermă de condamnare a politicii de constrângere comunistă față de comunitățile religioase, dar această acțiune a fost practic totdeauna blocată tocmai de către reprezentanții Bisericilor din acea parte a Europei, pe considerentul că această organizație nu avea dreptul să se amestece în treburile interne ale Bisericilor sale

membre. Aceste chestiuni au fost abordate la cea de a X-a *Adunare Generală a CBE*, desfășurată între 1-11 septembrie 1992, la Praga, pe atunci în Cehoslovacia, unde a fost discutată tema *Dumnezeu unește în Hristos o nouă creație*. Această adunare a revizuit *Constituția* CBE, în noua lege fundamentală numele Comitetului consultativ fiind schimbat în *Comitetul Central* (CC) și precizându-se că Prezidiul urma să fie ales de către membrii CC din propriile sale rânduri. Delegația Bisericii Ortodoxe Române la Praga a fost condusă de mitropolitul Antonie Plămădeală al Ardealului. În noul Comitet Central a fost ales mitropolitul Teofan al Moldovei și Bucovinei, pe atunci episcop-vicar patriarhal.

În perioada care a urmat adunării de la Praga, CBE și-a descoperit o nouă vocație. Dacă până în anul 1990, această organizație a avut ca mandat principal facilitarea relațiilor dintre Bisericile europene din cele două parți sau blocuri politice ale continentului, după căderea comunismului, sarcina ei a fost aceea de a ajuta Bisericile europene în procesul complex de integrare europeană. În acest sens, CBE și-a lărgit sfera de activitate mai întâi prin înființarea de noi programe, ceea ce a dus la suplimentarea posturilor din personalul său de la Geneva. Experiența pozitivă înregistrată prin organizarea Adunării de la Basel a determinat CBE și CCEE să pregătească o a doua Adunare Ecumenică Europeană, care a avut loc între 23-29 iunie 1997, la Graz, în Austria. Alături de cei 700 delegați, la Graz au participat și foarte mulți vizitatori, astfel că numărul total al participanților la întrunire – cea mai mare din Europa din acest punct de vedere – a fost de peste 10.000 de oameni. Cei mai mulți participanți erau din Germania, fiind urmați de cei din România, aceștia din urmă depășind numărul de 1.220 de persoane. Tema întrunirii de la Graz a fost *Reconcilierea – dar a lui Dumnezeu și izvor de viață nouă*. Această adunare a marcat participarea intensă, de o manieră nouă, a Bisericilor din Europa de Est pe plan internațional. Creștinii din această parte a Europei s-au prezentat acum ca parteneri egali cu cei din vest. Delegația Bisericii Ortodoxe Române la această adunare a fost condusă de către Preafericitul Părinte Patriarh Daniel, în acea perioadă mitropolit al Moldovei și Bucovinei.

Imediat după încheierea celei de-a doua Adunări Ecumenice Europene, mai exact între 30 iunie – 4 iulie 1997, s-a desfășurat, tot la Graz, cea de a XI-a *Adunare Generală a CBE*, care a avut aceeași temă ca și adunarea comună cu CCEE. Una dintre recomandările celei de a II-a Adunări Ecumenice Europene de la Graz a stat la baza elaborării documentului *Charta Oecumenica – Linii directoare pentru cooperarea crescândă dintre Bisericile din Europa*, care a fost semnat de către președinții CBE și CCEE în cadrul *Întâlnirii Ecumenice Europene a CBE și CCEE*, desfășurată la Strasbourg, între 19-22 aprilie 2001 și care a avut ca temă de discuție *Eu sunt cu voi până la sfârșitul lumii*. Charta Oecumenica, tradusă în peste 30 de limbi, a devenit cel mai răspândit și folosit document ecumenic din Europa, pe baza lui fiind încheiate multe acorduri între Biserici.

Cea de a XII-a *Adunare Generală a CBE* s-a desfășurat între 25 iunie – 2 iulie 2003, la Trondheim, în Norvegia, și a discutat tema *Iisus Hristos vindecă și împacă: mărturia noastră în Europa*. La Trondheim au fost făcute mai multe recomandări, dar, în linii mari, CBE a continuat activitatea sa ca și până atunci. Delegația Bisericii Ortodoxe Române la această adunare a fost condusă pentru a doua oară de către mitropolitul Daniel al Moldovei și Bucovinei. În tradiția celor două Adunări Ecumenice Europene (Basel, 1989, și Graz, 1997), CBE și CCEE au organizat cea de-a treia astfel de adunare între 4-9 septembrie 2007, la Sibiu, capitala culturală europeană din acel an, alături de orașul Luxemburg. Tema celei de a III-a *Adunări Ecumenice Europene* a fost *Lumina lui Hristos luminează tuturor*. Gazda principală a acestei adunări, organizată într-un mediu majoritar ortodox, a fost mitropolitul Laurențiu Streza al Ardealului. Această adunare, prima organizată într-o țară din estul Europei, a facilitat mai mult decât oricare alt eveniment cunoașterea României și mai ales a Bisericii Ortodoxe Române în întreaga Europă. Din partea Bisericii Ortodoxe Române au fost prezenți aici sute de participanți – ierarhi, preoți, călugări și credincioși – din întreaga țară.

CBE a aniversat 50 de ani de existență în cadrul celei de a XIII-a *Adunări Generale*, organizată între 15-21 iulie 2009, la Lyon, în Franța.

Tema generală a acestei adunări a fost *Chemați la speranța cea una în Hristos*. Delegația Bisericii Ortodoxe Române a fost condusă aici de către mitropolitul Irineu al Olteniei, care a fost ales membru în CC și apoi în Prezidiul CBE. Unul dintre referenții special invitați să vorbească la tema principală a fost Preafericitul Părinte Patriarh Daniel al Bisericii Ortodoxe Române. Totodată, Sanctitatea Sa Patriarhul Ecumenic Bartolomeu a vorbit despre însemnătatea CBE pentru toate Bisericile. La Lyon a fost ales un comitet special format din 15 persoane, cu mandatul de a pregăti o restructurare radicală a CBE, propunere care a fost adoptată la cea de a XIV-a *Adunare Generală CBE*, desfășurată între 3-8 iulie 2013, la Budapesta, în Ungaria, și unde a fost discutată tema: *Și acum de ce zăbovești? CBE și misiunea ei într-o Europă în schimbare*. La această adunare, unde Biserica Ortodoxă Română a fost reprezentată printr-o delegație condusă de mitropolitul Iosif al Mitropoliei Ortodoxe Române a Europei Occidentale și Meridionale, a fost adoptat un document detaliat privind restructurarea radicală a CBE și unirea sa cu Comisia Bisericilor pentru Biserică și Societate de la Bruxelles. Prin acest document s-a hotărât transferarea biroului CBE de la Geneva în capitala Belgiei, pentru a fi în preajma instituțiilor europene, fapt care a schimbat direcția de interes a acestei organizații.

Reorientarea CBE, restructurată și mutată la Bruxelles a fost confirmată prin cea de a XV-a *Adunare Generală*, desfășurată între 31 mai – 6 iunie 2018, la Novi Sad, în Serbia, și având tema *Îmi veți fi Mie martori: FA 1, 8*. La această întrunire, Biserica Ortodoxă Română a fost reprezentată de o delegație condusă și de această dată de către mitropolitul Iosif. Această adunare a recomandat șase domenii de cooperare între Bisericile din Europa, și anume: 1. *Dreptatea economică și clima*; 2. *Securitate, arme și nonviolență*; 3. *Refugiații și migrația*; 4. *Drepturile omului*; 5. *Populismul*; 6. *Familia*. Până la schimbările politice din Europa de Răsărit din anii 1989-1990, CBE a jucat un rol important în viața tuturor Bisericilor din zona controlată de dictatura comunistă, căci prin platforma oferită de această organizație, creștinii din spatele Cortinei de Fier au avut prilejul să intre în contact și să fie ajutați în diferite forme

de frații lor din partea occidentală a continentului. După căderea dictaturilor comuniste din Europa de Est, CBE s-a străduit să însoțească Bisericile europene în contextul procesului complex al integrării europene, deși Bisericile Ortodoxe au ajuns repede la concluzia că era mult mai util să fie reprezentate individual în cadrul instituțiilor europene, astfel că majoritatea acestora și-au deschis, la Bruxelles, câte un birou de reprezentare pe lângă respectivele instituții.

XXV.6. Bisericile Ortodoxe și Conferința Creștină pentru Pace

Conferința Creștină pentru Pace (*CCP*) a luat ființă la inițiativa facultăților de Teologie Protestantă din Praga și Bratislava, prin profesorii *Josef L. Hromadka* (1889-1970) și *Bohuslav Pospíšil* (1905-1959), în toamna anului 1957. Aceștia au luat inițiativa de a organiza împreună cu o serie de teologi germani de seamă o mișcare creștină în favoarea păcii. Printre teologii protestanți germani, care au sprijinit această inițiativă, s-au numărat: *Hans Joachim Iwand* (1899-1960), *Helmut Gollwitzer* (1908-1993), *Martin Niemöller* (1892-1984), *Heinrich Vogel* (1902-1989) și *Ernst Wolf* (1902-1971). Această inițiativă pornea de la idea lui *Dietrich Bonhöffer* (1906-1945), teologul german executat de naziști, care a propus în anul 1934 convocarea unui *Conciliu pentru pace* la care să participe toți creștinii. Aceeași idee a stat la baza inițiativei *Procesului Conciliar*, care s-a concretizat prin organizarea *Adunării Ecumenice Europene* de la Basel, de către CBE și CCEE, în luna mai a anului 1989. Între anii 1958-1961, comitetul de inițiativă al CCP a organizat mai multe întruniri pregătitoare, la care au fost susținute nenumărate referate teologice în favoarea angajamentului pentru pace, în vederea organizării unei conferințe a tuturor creștinilor pentru pace. Pe parcursul acestor întruniri pregătitoare a fost definit și mandatul acestei mișcări în raport cu CEB, precizându-se că mișcarea cunoscută mai ales prin denumirea de *Conferința de la Praga* nu intenționa să facă nicio concurență organizației cu sediul la Geneva, ci numai să completeze activitatea acesteia în domeniul apărării păcii în întreaga lume.

Întrunirile pregătitoare ale CCP au culminat cu organizarea unei *Adunări Pentru Pace a tuturor creștinilor (All Christian Peace Assembly)*, între 13-18 iunie 1961, la Praga, cu tema *Și pe pământ pace*. La această adunare au participat 600 delegați din 42 de țări, inclusiv din China. Delegații chinezi au luat o atitudine fățișă și agresivă față de *Pax Russo-Americana*, respectiv împotriva celor două blocuri, comunist și capitalist, fapt care a dus la distanțarea delegaților creștini din țările occidentale față de această conferință. În cadrul CCP s-au angajat foarte activ majoritatea Bisericilor din statele blocului controlat de Uniunea Sovietică, inclusiv Bisericile Ortodoxe din aceste țări. Biserica Ortodoxă Rusă a fost activă în cadrul acestei adunări prin angajamentul personal al mitropolitului Nicodim de Leningrad (1963-1978), conducătorul Departamentului de Relații Externe al Patriarhiei Ruse. Și Biserica Ortodoxă Română a fost prezentă în această conferință încă de la început, prin mitropolitul Iustin Moisescu al Moldovei și Sucevei, iar mai apoi prin mitropolitul Nicolae Corneanu al Banatului. Această organizație dispunea și de un comitet de studii, în care Biserica Ortodoxă Română a fost reprezentată pentru câțiva ani de preotul profesor Viorel Ioniță. Moderatorul acestui comitet era profesorul protestant din RDG Gerhard Bassarak (1918-2008). La propunerea delegatului român de a fi abordată problema divergențelor teologice dintre Biserici chiar și cu privire la apărarea păcii, acest profesor a replicat categoric că acel comitet nu discuta probleme de teologie, deoarece aceasta divizează Bisericile și numai acțiunea le unește.

Cea de a II-a *Adunare a tuturor Creștinilor pentru Pace* a avut loc tot la Praga, între 28 iunie și 3 iulie 1964, și a avut ca temă citatul din *Maleahi* 2, 5: *Legământul meu este Viața și Pacea*. La această adunare, referenții erau din America Latină, Africa, Japonia și Uniunea Sovietică. Printre acești referenți s-a numărat și cunoscutul teolog baptist american Harvey Cox, susținător al „Teologiei eliberării" din America Latină. CCP se depărta astfel tot mai mult de interesele Bisericilor occidentale și, în același timp, față de CEB, angajându-se într-o orientare politică tot mai de stânga. Adunările tuturor Creștinilor pentru Pace care au urmat,

organizate toate la Praga, au tratat următoarele teme: *A III-a Adunare* (31 martie – 5 aprilie 1968): *Căutați Pacea și alergați după ea – Pacea este posibilă*; *A IV-a Adunare* (30 septembrie – 3 octombrie 1971): *Responsabilitatea noastră comună pentru o lume mai bună*; *A V-a Adunare* (22-27 iunie 1978): *Chemarea lui Dumnezeu la Solidaritate. Creștinii pentru Pace, Dreptate și Eliberare*; *A VI-a Adunare* (2-9 iulie 1985): *Dumnezeu ne cheamă: alegeți viața! Timpul ne grăbește! Creștinii împotriva puterilor morții – pe calea spre o Pace și Dreptate pentru toți.*

La ultima adunare au trimis mesaje șefii de stat sau de guverne, precum și reprezentanții unor organizații internaționale. Marea majoritate a acestora aveau o orientare politică de stânga, printre ei numărându-se: *Fidel Castro* (Cuba), *Todor Jivkov* (Bulgaria), *Erich Honecker* (RDG) și mulți alții din America Latină sau Africa. Printre șefii de Biserici care au trimis mesaje la ultima adunare CCP s-au numărat și patriarhul Pimen al Bisericii Ortodoxe Ruse și patriarhul catolicos Ilia al II-lea al Bisericii Ortodoxe Georgiene. CCP a devenit cu timpul tot mai influențată de politica Uniunii Sovietice, iar în momentul în care România s-a distanțat de aceasta, s-a observat în mod clar și o distanțare a Bisericilor din această țară față de organizația de la Praga. După căderea dictaturilor comuniste din Europa de Răsărit, CCP a fost complet uitată, deși ultimul birou al CCP a fost închis la Praga abia în anul 2001. Cu toate acestea, în cadrul CCP au activat și unii teologi de bună credință, convinși că apărarea păcii în lume este o datorie majoră a creștinilor.

XXV.7. Participarea ortodocșilor la Consiliul Bisericilor din Orientul Mijlociu

Consiliul Bisericilor din Orientul Mijlociu – CBOM (*Middle East Council of Churches*) a fost înființat în anul 1974, în continuarea *Consiliului Bisericilor Protestante și Episcopale din Orientul Mijlociu*, înființat cu un deceniu mai înainte. Caracterul specific al acestei organizații ecumenice este faptul de a fi formată pe bază de familii de Biserici și nu de

Biserici membre individual cum sunt majoritatea organizațiilor ecumenice. La origine, CBOM a fost înființat de trei familii de Biserici: 1. Bisericile Ortodoxe: Patriarhia Alexandriei, Patriarhia Antiohiei, Patriarhia Ierusalimului și Arhiepiscopia Ciprului; 2. Bisericile Vechi Orientale: Biserica Apostolică Armeană a Ciliciei; Comunitatea Copților din Egipt și Biserica Siriacă a Antiohiei; 3. familia comunităților protestante, în număr de 13, unele de tradiție episcopaliană, iar altele prezbiteriene. Începând oficial din anul 1990, la cele trei familii de Biserici s-a adăugat o a patra, formată din șapte Biserici Catolice: Biserica Maronită, Biserica Armeană Catolică, Comunitatea Caldeeană Catolică, Comunitatea Coptă Catolică, Biserica Melchită Greco-Catolică, Patriarhia Latină de Ierusalim și Comunitatea Catolică Siriacă.

Comitetul coordonator al CBOM este *Prezidiul*, format din patru conducători propuși de fiecare grupă de Biserici, iar toate grupele de lucru sau comisiile acestei organizații sunt constituite dintr-un număr egal de reprezentanți din fiecare grupă. Adunările generale ale CBOM sun formate dintr-un număr egal de delegați din fiecare familie de Biserici. Sediul secretariatului general al CBOM a fost la Beirut, în Liban, având birouri de legătură în Egipt, Siria, Iordania, Ierusalim și în Cipru. Una dintre dificultățile cu care s-a confruntat mereu CBOM a fost activitatea prozelitistă a unor grupări fundamentaliste occidentale, care au tulburat și relațiile dintre comunitățile membre ale acestei organizații. Factorul care apropie toate comunitățile membre ale CBOM este situația lor, fără excepție, de minorități creștine într-un context majoritar necreștin. Ca urmare a acestui fapt, scopul principal al CBOM este de a mijloci un sprijin reciproc între toți creștinii din acea parte a lumii aflată mereu în stare de conflict. Cu toate acestea, activitatea CBOM a trecut adesea prin perioade de criză, de multe ori din cauza unor neînțelegeri în sânul aceleiași familii de Biserici. Bisericile Ortodoxe din această regiune caută sprijin și prin mijlocirea altor organizații ecumenice, toate prin CEB, iar unele prin CBE, ca în cazul Bisericii Ciprului, sau prin Conferința Bisericilor din întreaga Africă, așa cum este cazul Patriarhiei Alexandriei.

Unele dintre Bisericile Ortodoxe Autocefale sunt membre în consiliile ecumenice din țările respective, cum este cazul în Polonia sau în Cehia și Slovacia. Aceeași situație se constată și în cazul unor Biserici Autonome, așa cum sunt cele din Finlanda și Estonia. Totodată, multe dintre eparhiile ortodoxe din diaspora sunt membre în organizațiile ecumenice naționale respective, așa cum este cazul în Austria, Belgia, Franța, Germania, Marea Britania, Olanda, Statele Unite ale Americii ș.a. În țările cu majoritate ortodoxă nu au fost înființate organizații ecumenice propriu-zise, dar au fost create platforme specifice de cooperare ecumenică sau chiar intereligioasă, căci cooperarea practică dintre comunitățile religioase, pe diferite planuri, a devenit inevitabilă. Pe parcursul secolului al XX-lea, participare ortodocșilor în Mișcarea Ecumenică a fost binevenită pentru ieșirea lor din izolare și pentru găsirea unui sprijin internațional pentru situația acestora pe plan local. Totodată, participarea ortodocșilor la întruniri ecumenice internaționale a fost un prilej deosebit de a face cunoscută teologia și spiritualitatea lor în cercuri care nu cunoșteau nimic despre tradiția ortodoxă. Continuarea cooperării ecumenice a ortodocșilor este însă strict dependentă de o evaluare teologică sistematică și profundă a ceea ce s-a făcut până în prezent, evaluare care trebuie făcută la nivel panortodox, așa cum s-a încercat prin Sfântul și Marele Sinod al Bisericii Ortodoxe, care însă tocmai prin textul privind angajarea ecumenică a ortodocșilor a produs multă sminteală, chiar dacă acesta a arătat cât de necesară este cooperarea panortodoxă.

Bibliografie

În limba română: Niculae ȘERBĂNESCU, „Biserica Ortodoxă Română și mișcarea ecumenică", în: *O*, 1-2/1962; Dumitru SOARE, „Contribuția Prea Fericitului Patriarh Iustin în dezvoltarea relațiilor ecumenice ale Bisericii Ortodoxe Române", în: *BOR*, 3-4/1980; †ANTONIE PLĂMĂDEALĂ, „Ecumenism și relații externe bisericești, 1944-1970", în: *O*, 1/1980; †ANTONIE PLĂMĂDEALĂ, „Biserica Ortodoxă Română și ecumenismul. Rememorări la împlinirea unui sfert de veac de la intrarea în Consiliul Ecumenic al Bisericilor 1961-1986", în: *MA*, 2/1987; Dumitru STĂNILOAE, „Relațiile ecumenice ale Bisericii Ortodoxe Române în ultimul sfert de veac", în: *O*, 2/1973; Viorel IONIȚĂ,

„Sesiunea de lucru a celei de-a 3-a unităţi a Consiliului Ecumenic al Bisericilor", în: *BOR*, 11-12/1978; Ion BRIA, *Tratat de Teologie Dogmatică şi Ecumenică*, Ed. România Creştină, Bucureşti 1999; I. BRIA, *Dicţionar de Teologie Ortodoxă*, Ed. IBMBOR, Bucureşti, 1981; Petru DAVID, *Ecumenismul. Factor de stabilitate în lumea de astăzi*, Ed. Gnosis, Bucureşti, 1998; Vasile NECHITA (coord.), *Ortodoxia românească şi rolul ei în mişcarea ecumenică. De la New Delhi la Porto Alegre 1961-2006*, Ed. Vasiliana '98, Iaşi, 2006; V. IONIŢĂ, „Conferinţa Bisericilor Europene şi Opera diaconică a Bisericii Evanghelice din Germania, Seminar despre educaţia şi formarea ecumenică, Durău, 16-23 august 1999", în: *TV*, 7-12/1999; V. IONIŢĂ, „Sesiunea de lucru a Departamentului de Studii al Conferinţei Creştine pentru Pace (Bucureşti, 1984)", în: *BOR*, 5-7/1984.

În limbi străine: Constantin G. PATELOS (ed.), *The Orthodox Church in the Ecumenical Movement. Documents and Statements 1902-1975*, WCC Publications, Geneva, 1978; Athanasios BASDEKIS (ed.), *Orthodoxe Kirche und Ökumenische Bewegung. Dokumente – Erklärungen – Berichte 1900-2006*, Verlag Otto Lembeck/Bonifatius Verlag, Frankfurt am Main/Paderborn, 2006; Gennadios LIMOURIS (ed.), *Orthodox Visions of Ecumenism. Statements, Messages and Reports on the Ecumenical Movement*, WCC Publications, Geneva, 1994; Pantelis KALAITZIDIS et al. (eds), *Orthodox Handbook on Ecumenism. Resources for Theological Education*, Volos Academy Publications, Volos, 2014; Ruth RUSE, Stephen Charles NEILL (eds), *A History of the Ecumenical Movement 1517-1948*, WCC Publications, Geneva, 2004; Harold E. FREY (ed.), *A History of the Ecumenical Movement*, vol. 2: *1948-1968*, WCC Publications, Geneva, 2004; John BRIGGS et al. (eds), *A History of the Ecumenical Movement*, vol. 3: *1968-2000*, WCC Publications, Geneva, 2004; V. IONIŢĂ, Klaus RASCHZOK (eds), *Gebet und gottesdienstliche Spiritualität auf ökumenischen Tagungen*, Ed. Konferenz Europäischer Kirchen, Geneva, 2009; V. IONIŢĂ, „Orthodoxie und Ökumene: Perspektiven ökumenischer Zusammenarbeit aus orthodoxer Sicht vor, in und nach Harare", în: *Ökumenische Rundschau*, 2/1999; V. IONIŢĂ, „God, in Your Grace, Transform the Church and the Churches: Ecclesiology, Unity, Koinonia", în vol. *Grace in Abundance. Orthodox Reflections on the Way to Porto Alegre*, †GENNADIOS DE SASSIMA (ed.), WCC Publications, Geneva, 2005; V. IONIŢĂ, „Die orthodoxe Kirche und die Ökumenische Bewegung", în *Ökumenische Kirchengeschichte*, Hubert WOLF (ed.), vol. 3, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 2007; Anastasios KALLIS, *Auf dem Weg zum Konzil*, Theophano Verlag, Münster, 2013; Michael DE-LA-NOY, *A Report of the „Nyborg V" Assembly of the Conference of European Churches in Pörtschach 1967*, CEC Publications, Geneva, 1968; I. BRIA, „Die Bedeutung der Vollversammlung Nyborg VII für die ökumenische Arbeit in Europa", în vol. *Kreuzwege der europäischen Kirchen. Bericht der VII. Vollversammlung der Konferenz Europäischer Kirchen, Nyborg VII in Engelberg/Schweiz*, Verlag Otto Lembeck, Frankfurt am Main, 1975; Volkmar DEILE, *Rassemblement Œcuménique Européen de Bâle, 15-21 mai 1989. Paix et Justice pour la création entière. Documents des Eglises*, Éd. du Cerf, Paris, 1989; ***, *God unites – in Christ a new creation ... The Report of the Conference of European Churches 10th Assembly, 1-11*

September 1992, Prague, CSFR, CEC Publications, Geneva, 1993; Helmut Steindl (ed.), *Les Eglises d'Europe. L'engagement œcuménique. Documents des rencontres œcuméniques européennes (1978-1991)*, Éd. du Cerf, Paris, 1993; V. Ioniță, „La Réconciliation – thème du 2e Rassemblement oecuménique européen", în: *Irénikon*, 4/1995; Rüdiger Noll, Stefan Vesper (eds), *Reconciliation – Gift of God and Source of New Life. Documents from the Second European Ecumenical Assembly*, Verlag Styria, Graz, 1998; Robin Gurney (ed.), *Reconciliation – Gift of God and Source of New Life. Report of the 11th Assembly of the Conference of European Churches*, CEC Publications, Geneva, 1997; Robin Gurney (ed.), *CEC at 40. Celebrating the 40th Anniversary of the Conference of European Churches (CEC) 1959-1999*, CEC Publications, Geneva, 1999; V. Ioniță, Sarah Numico, *Charta Oecumenica. A Text, a Process, and a Dream of the Churches in Europe*, WCC Publications, Geneva, 2003; Luca Negro (ed.), *Jesus Christ heals and reconciles: our witness in Europe. Report of the 12th Assembly of the Conference of European Churches (CEC). Trondheim, Norway, 25 June – July 2003*, CEC Publications, Geneva, 2004; Jürgen Henkel, Daniel Buda (eds), *Neue Brücken oder neue Hürden? Eine Bilanz der Dritten Europäischen Ökumenischen Versammlung (EÖV3)*, LIT Verlag, Berlin, 2008; Robin Gurney, L. Negro, *CEC at 50. A brief and incomplete history of the Conference of European Churches*, CEC Publications, Geneva, 2009; Smaranda Dochia (ed.), *Called to One Hope in Christ. Report of the 13th Assembly of the Conference of European Churches*, CEC Publications, Geneva, 2010; Clarissa Balan (ed.), *And now what are you waiting for? Report of the 14th General Assembly of the Conference of European Churches Budapest, Hungary 3 to 8 July 2013*, CEC Publications, Geneva, 2014; Lucian N. Leustean, *The Ecumenical Movement & the Making of the European Community*, Oxford University Press, Oxford/New York, 2014.

CAPITOLUL XXVI

DIALOGURILE TEOLOGICE BILATERALE PE PLAN MONDIAL ÎNTRE BISERICA ORTODOXĂ ȘI ALTE COMUNITĂȚI CREȘTINE*

XXVI.1. Preliminarii

Pe parcursul secolului al XX-lea, Mişcarea Ecumenică a cunoscut două moduri de dialog între Biserici: pe de o parte *dialogul ecumenic multilateral*, desfăşurat în cadrul organizaţiilor ecumenice la nivel mondial, regional sau naţional (aşa cum sunt *Consiliul Ecumenic al Bisericilor*, *Conferenţa Bisericilor Europene* sau *Consiliile Ecumenice Naţionale*), iar pe de altă parte *dialogul teologic bilateral*, desfăşurat între două Biserici sau două familii de Biserici. Implicarea Bisericilor Ortodoxe Autocefale în cadrul dialogului multilateral a fost prezentată în cadrul Capitolului al XXV-lea intitulat *Biserica Ortodoxă și Mişcarea Ecumenică*, astfel că aici vor fi prezentate doar dialogurile teologice bilaterale la nivel mondial, în care au fost angajate Bisericile Ortodoxe Autocefale începând din a doua jumătate a secolului al XX-lea. Dialogul teologic oficial sau conversaţiile dintre specialişti sunt forme de contacte pe care Biserica Ortodoxă le-a cunoscut cu mult înainte de secolul al XX-lea, și anume: 1. între secolele XI -XV, cu Biserica Romano-Catolică; 2. pe parcursul secolelor al XVI-lea și al XVII-lea, cu teologii luterani; 3. de la începutul secolului al XVIII-lea, cu teologii anglicani; 4. din a doua jumătate

* Capitol elaborat de Pr. prof. dr. Viorel Ioniță.

a secolului al XIX-lea, cu vechii catolici (pentru mai multe detalii, a se vedea capitolul XX).

Toate aceste convorbiri și contacte din trecut au avut însă un caracter sporadic, nu au angajat totdeauna întreaga Biserică Ortodoxă, au fost adesea motivate de interese politice și nu s-au desfășurat pe baza unor principii teologice bine definite. Începând din a doua jumătate a secolului al XX-lea, dialogurile oficiale ale Bisericii Ortodoxe cu alte biserici creștine, la nivel mondial, au avut drept scop inițial apropierea dintre Bisericile respective, în vederea refacerii unității dintre acestea. Pentru Bisericile Ortodoxe, aceste dialoguri s-au desfășurat pe baza și în limitele unor hotărâri stabilite la nivel panortodox, hotărâri care au fost confirmate de Sfântul și Marele Sinod al Bisericii Ortodoxe din luna iunie a anului 2016. Dialogurile teologice bilaterale la nivel mondial sunt coordonate de Patriarhia Ecumenică, cea care poartă corespondența cu partenerii de dialog, invită Bisericile Ortodoxe Autocefale să trimită reprezentanții lor la fiecare dialog și exercită președinția comisiilor ortodoxe în fiecare dintre aceste dialoguri. Pe parcursul celei de-a doua jumătăți a secolului al XX-lea, Bisericile Ortodoxe au fost angajate în următoarele șase dialoguri teologice bilaterale la nivel mondial, prezentate în ordinea cronologică a apariției lor: 1. Dialogul teologic dintre Biserica Ortodoxă și Comuniunea Anglicană; 2. Dialogul Bisericii Ortodoxe cu Bisericile Vechi Catolice; 3. Dialogul dintre Biserica Ortodoxă și Biserica Romano-Catolică; 4. Dialogul Bisericilor Ortodoxe cu Federația Luterană Mondială; 5. Dialogul dintre Bisericile Ortodoxe și cele Vechi Orientale; 6. Dialogul Bisericilor Ortodoxe cu Alianța Mondială a Bisericilor Reformate.

XXVI.2. **Dialogul teologic dintre Biserica Ortodoxă și Comuniunea Anglicană**

Biserica Anglicană a apărut pe parcursul primei jumătăți a secolului al XVI-lea, când, în timpul regelui Henric al VIII-lea (1509-1547), Biserica din regatul englez s-a separat de Biserica Romei. Odată cu

expansiunea Imperiului Britanic, Biserica Anglicană s-a răspândit în întreaga lume, numărând în prezent (mai 2023) 46 de Biserici, grupate în 42 de provincii autonome, la care se adaugă 5 biserici extra-provinciale, care stau sub directa autoritate a arhiepiscopului de Canterbury. Din anul 1867, conferințele de la Lambeth, la care participă toți episcopii anglicani și care au loc din 10 în 10 ani, reprezintă forul de manifestare și coordonare a *Comuniunii Anglicane*. Anglicanii au încercat în mai multe rânduri să intre în dialog fie cu unii teologi ortodocși, fie cu vreuna dintre Bisericile Ortodoxe locale, încă de la începutul secolului al XVII-lea. La începutul secolului al XX-lea, unii ortodocși, chiar ierarhi, socoteau că unirea dintre ei și anglicani era posibilă, chiar iminentă. Dialogul oficial ortodox cu anglicanii la nivel mondial, respectiv cu *Comuniunea Anglicană*, a început în anul 1973, în cadrul acestuia fiind luată decizia de a nu fi adopte declarații comune la fiecare întrunire, ci numai câte un comunicat cu privire la tema discutată, comunicate care erau apoi integrate în declarații comune mai ample.

Prima întrunire a Comisiei mixte de dialog anglican-ortodox a avut loc la Oxford, în Anglia, între 6-13 iulie 1973, aici hotărându-se ca „discuțiile doctrinare comune" (*common doctrinal discussions*) să continue în trei sub-comisii, pe parcursul anilor 1974 și 1975, fiecare subcomisie având obligația de a discuta câte una dintre următoarele teme: 1. *Inspirația și Revelația în Sfintele Scripturi*; 2. *Autoritatea sinodului*; 3. *Biserica în calitate de Comuniune euharistică*. Pe baza studiilor elaborate de sub-comisii, Comisia mixtă întrunită la Moscova, între 26 iulie – 3 august 1976, a adoptat *prima declarație comună* (*The Moscow Agreed Statement*), care cuprinde 7 capitole: 1. *Cunoașterea lui Dumnezeu*; 2. *Inspirația și autoritatea Sfintei Scripturi*; 3. *Scriptură și Tradiție*; 4. *Autoritatea Sinodului*; 5. *Adaosul Filioque*; 6. *Biserica în calitate de comunitate euharistică*; 7. *Invocarea Sfântului Duh în Euharistie*. În această primă declarație comună au fost tratate mai ales unele teme de bază pentru pregătirea discuțiilor mai aprofundate. Dacă anglicanii înclinau mai mult să susțină superioritatea Sfintei Scripturi față de Sfânta Tradiție, ortodocșii au subliniat complementaritatea dintre aceste două canale de transmitere

a Revelației divine. Tot prin acest document a fost respinsă practica hirotonirii femeilor, ca neavând baze scripturistice și nici patristice.

A doua declarație comună între ortodocși și anglicani a fost adoptată la întrunirea Comisiei mixte anglicană-ortodoxă de la Dublin, Irlanda, între 13-20 august 1984. În cadrul ei sunt tratate următoarele trei teme: 1. *Taina Bisericii*; 2. *Credința în Sfânta Treime, rugăciunea și sfințenia*; 3. *Cultul și Tradiția*. Prin declarația de la Dublin (*The Dublin Agreed Statement*) s-au înregistrat unele puncte de acord între cele două tradiții teologice cu privire la Taina Bisericii, dar nu s-a ajuns la un consens în privința intercomuniunii, precum nici a numărului Sfintelor Taine (anglicanii acceptând doar Botezul și Sfânta Euharistie, celelalte cinci fiind, potrivit lor, inferioare primelor două). S-a ajuns, de asemenea, la un consens în ceea ce privește cinstirea icoanelor, a Maicii Domnului și a sfinților, precum și a rugăciunilor pentru morți și a acelora pentru familie. Cu privire la tema *Cultul și Tradiția* au fost realizate acorduri de principiu, ambele Biserici recunoscând o anumită libertate în înțelegerea Tradiției, ca unitate în diversitate.

Cea de-*a treia declarație comună* din cadrul acestui dialog a fost adoptată de Comisia mixtă anglicană-ortodoxă la întrunirea sa de la Mănăstirea Kikkos, din Cipru, dintre 2 și 8 iunie 2005. Cunoscută și ca *Declarația din Cipru* și având titlul *Biserica lui Dumnezeu în Treime*, aceasta conține următoarele nouă secțiuni: 1. *Treime și Biserică*; 2. *Hristos, Duhul și Biserica*; 3. *Hristos, Umanitatea și Biserica (Partea 1)*; 4. *Hristos, Umanitatea și Biserica (Partea a doua)*; 5. *Episcop, Episcopat și Primat*; 6. *Preoție, Hristos și Biserică*; 7. *Femei și bărbați, Preoție și Biserică*; 8. *Erezie, Schismă și Biserică*; 9. *Receptare în comuniune*. În introducerea semnată de episcopul anglican Mark Dyer și de mitropolitul Ioannis de Pergam, cei doi co-moderatori ai Comisiei mixte, cu prilejul publicării oficiale a *Declarației din Cipru*, se precizează că

> „acest raport reprezintă roadele lucrării comisiei și stă numai sub autoritatea membrilor ei, dar este oferit Bisericilor Anglicană și respectiv Ortodoxă în speranța că, așa cum a fost studiat și cum

se reflectă în el, va ajuta pe creștinii din ambele tradiții să perceapă de o nouă manieră lucrarea lui Dumnezeu în Treime care dă viață Bisericii Sale și ne apropie de acea unitate care este voința Sa pentru toți credincioșii" (***, *The Church of the Triune God...*, p. 10).

A patra declarație comună din acest dialog a fost adoptată la întrunirea Comisiei mixte de la Buffalo, New York, din 19-25 septembrie 2015, cu tema: *În chipul și asemănarea lui Dumnezeu. O antropologie plină de speranță* (*In The Image and Likeness of God: A Hope-Filled Anthropology*). Această declarație conține o introducere și trei capitole: Introducere: *Cerurile spun slava lui Dumnezeu*; 1. *Persoana umană în ordinea creației*; 2. *Imagine și asemănare*; 3. *Trup, suflet și calitatea de persoană: deschiderea și comuniunea vieții umane în Dumnezeu*. În prefața acestui document, semnată de cei doi co-moderatori, mitropolitul Kallistos de Diokleia (Patriarhia Ecumenică) și arhiepiscopul Roger Herft (Comuniunea Anglicană), se precizează că ea constituie doar prima parte a unui proiect mai larg, prin care sunt evidențiate aspectele comune ale celor două tradiții cu privire la antropologie. Prin această declarație comună au fost prezentate bazele teologice ale *„realității fundamentale determinante a persoanei umane ca relație cu Dumnezeu în Treime"*.

În baza considerațiilor teologice din declarația de la Buffalo a fost elaborată *a cincea declarație comună* a dialogului anglican-ortodox, cunoscută sub numele de *Declarația de la Canterbury* și publicată în luna octombrie a anului 2020, cu titlul *Stewarzi (Slujitori) ai Creației: O Ecologie plină de speranță* (*Stewards of Creation: A Hope-Filled Ecology*). Această declarație, care constituie a doua parte a proiectului abordat prin declarația de la Buffalo, prezintă consecințele practice ale unei antropologii creștine, mai ales în sensul responsabilității omului față de restul creației. În acest text sunt tratate următoarele capitole: *Introducere*; 1. *„Și era bun"*; 2. *De la stăpânire la slujire* (*From Dominion to Stewardship*); 3. *De la Slujire la Preoție*; 4. *Creația și Ecologia în epoca patristică și în istoria Bisericii*; 5. *Creația, Ecologia și angajamentul Bisericilor azi*; 6. *Deci cum trebuie să trăim noi*. Această declarație conține foarte multe citate din

Sfânta Scriptură și din diferite rugăciuni, precum și din unele comunicate publicate de reprezentanți ai celor două tradiții bisericești cu privire la grija față de creație.

Așa cum se observă din ultimele două declarații comune, dialogul anglican-ortodox a abordat în ultima fază o tematică practică și de mare actualitate, ceea ce poate fi mult mai util pentru ambele comuniuni eclesiastice decât dacă s-ar discuta teme teologice asupra cărora nu se poate ajunge la un acord comun complet.

Cu toate că se constată unele progrese doctrinare evidente în dialogul teologic anglican-ortodox, cel puțin trei probleme fundamentale îngreunează receptarea rezultatelor acestui dialog, și anume: 1. intercomuniunea dintre Comuniunea Anglicană și unele Biserici Protestante; 2. practica hirotoniei femeilor din cadrul Bisericii Anglicane până la nivel de episcop; 3. păstrarea adaosului *Filioque* în tradiția anglicană. Pe de altă parte, punctele comune înregistrare în legătură cu unele aspecte de doctrină nu sunt complete, căci ele nu acoperă întreaga învățătură ortodoxă privitoare la temele respective.

XXVI.3. **Dialogul teologic dintre Biserica Ortodoxă și Bisericile Vechi Catolice**

Biserica Veche Catolică sau a *Vechilor Catolici*, numită în Elveția *Biserica Creștin Catolică*, a luat ființă după Primul Conciliu de la Vatican (1869-1870), ca o reacție împotriva dogmei infailibilității papale, adoptată la acest conciliu. Mișcarea vechilor catolici s-a organizat în jurul episcopilor janseniști de la Utrecht, Olanda, aceștia afirmând că ierarhia lor are succesiune apostolică. Toate Bisericile Vechi Catolice, răspândite mai ales în Olanda, Germania, Elveția și Austria, formează împreună *Uniunea de la Utrecht*, având ca președinte pe arhiepiscopul vechi catolic din acest oraș olandez. Aceste Biserici au intrat încă din deceniul al nouălea al secolului al XIX-lea în legătură cu ortodocșii și mai apoi au purtat discuții cu diferite grupe de teologi ortodocși, astfel

că dialogul oficial la nivel mondial, dintre Biserica Ortodoxă și Uniunea de la Utrecht, este socotit ca fiind cea de-a cincea fază de discuții dintre cele două familii de Biserici. Dialogul oficial ortodox – vechi catolic s-a desfășurat între anii 1975-1987, după ce vechii catolici au depus în prealabil, la 21 iunie 1970, o mărturisire de credință la Patriarhia Ecumenică, prin care afirmau, printre altele, că resping învățătura despre adaosul *Filioque* în crezul niceo-constantinopolitan.

Tematica acestui dialog a urmat structura *Simbolului de credință*. Astfel, pe parcursul celor șapte întruniri ale *Comisiei mixte de dialog ortodox-vechi catolic*, au fost adoptate următoarele teme:

1. *Sfânta Treime, Întruparea Cuvântului lui Dumnezeu și Unirea ipostatică* (Prima întrunire, Chambésy, Elveția, 1975). În ceea ce privește Revelația divină, s-a căzut de acord că cele două căi de transmitere ale acesteia sunt Sfânta Scriptură și Sfânta Tradiție, accentuându-se unitatea dintre ele. Cât privește *Canonul Sfintei Scripturi*, textul din 1975 nu cuprinde nicio deosebire care să despartă cele două Biserici.
2. *Fecioara Maria*; *Ființa și însușirile Bisericii* (A doua întrunire, Chambésy, Elveția, 1977).
3. *Unitatea Bisericii și Bisericile locale*; *Limitele Bisericii* (A treia întrunire, Bonn, R.F. Germania, 1978).
4. *Autoritatea Bisericii și în Biserică*; *Infailibilitatea Bisericii*; *Sinoadele Bisericii*; *Necesitatea succesiunii apostolice* (A patra întrunire, Zagorsk, URSS, 1981).
5. *Capul Bisericii, care este Hristos* (A cincea întrunire, Chambésy, Elveția, 1983). În acest text sunt exemplificate și rolul episcopului, egalitatea episcopilor între ei și primatul onorific ce revine unora dintre scaunele episcopale, în frunte cu cel de la Roma.
6. *Tainele Bisericii* – în număr de șapte – (A șasea întrunire, Amersfoort, Olanda, 1985). În cadrul acestei întruniri au fost evidențiate Botezul, Mirungerea și Euharistia.
7. *Taina Mărturisirii*; *Taina Maslului*; *Taina Preoției*; *Taina Căsătoriei*; *Învățătura despre sfârșitul lumii*; *Viața după moarte*; *Învierea morților și înnoirea lumii*; *Comuniunea bisericească*; *Premise și urmări* (A șaptea întrunire, Kavala, Grecia, 1987).

Pe parcursul acestor întruniri, au fost adoptate 26 de declarații comune, fiecare semnată de toți membrii celor două delegații, cu precizarea că fiecare dintre aceste declarații reproducea, după părerea Comisiei mixte, învățătura Bisericii Ortodoxe și a Bisericii Vechi Catolice. În acest sens, dialogul ortodox – vechi catolic este singurul în cadrul căruia au fost adoptate în unanimitate toate declarațiile, ceea ce ar putea lăsa impresia că cele două Biserici ar împărtăși aceeași credință. Cu toate acestea, receptarea de către Biserica Ortodoxă a rezultatelor obținute în cadrul acestui dialog a fost blocată de faptul că vechii catolici practică intercomuniunea nu numai cu anglicanii, ci și cu unele Biserici Protestante, precum și pentru faptul că în practica Bisericii Vechilor Catolici a fost introdusă hirotonia femeilor. Din perspectiva acestei realități, Biserica Vechilor Catolici nu împărtășește aceeași credință cu Biserica Ortodoxă și aceasta este concluzia care se impune din punct de vedere ortodox, la sfârșitul acestei prime faze de dialog ortodox – vechi catolic.

XXVI.4. **Dialogul teologic dintre Biserica Ortodoxă și Biserica Romano-Catolică**

Aceste două Biserici au cunoscut perioade de negocieri încă înainte de schisma din anul 1054, când erau de fapt o singură Biserică, dar cu două tradiții diferite, una greacă iar cealaltă latină. De asemenea, din a doua jumătate a secolului al XI-lea până în secolul al XV-lea, mai precis până la Conciliul de la Ferrara-Florența (1448-1449), au existat mai mult de o sută de încercări de refacere a unității dintre cele două Biserici, fie la nivel oficial, fie la nivel particular, prin acțiuni întreprinse de diferiți teologi. Toate aceste tratative din trecut au fost purtate, de cele mai multe ori, în defavoarea ortodocșilor, aflați sub asuprire necreștină. Când, în urma Conciliului Vatican II (1962-1965), Biserica Romei a solicitat prin *Consiliul Pontifical pentru Unitatea Creștinilor* începerea unui dialog cu ortodocșii, aceștia au pus condiția clară ca un eventual dialog să fie purtat pe picior de egalitate (pentru mai multe detalii, a se vedea subcapitolul XXIV.3.c.). După o perioadă de intense pregătiri, dialogul

oficial dintre Biserica Ortodoxă și cea Romano-Catolică a început în anul 1980, mai întâi în insula Patmos, ca apoi lucrările propriu-zise să se desfășoare în insula Rhodos (29 mai – 4 iunie 1980), unde a fost adoptat un text privind metodologia, precum și tematica acestui dialog. În acest text se recomanda evidențierea mai ales a părților comune ale învățăturii celor două Biserici. Ortodocșii au solicitat de la început clarificarea chestiunii uniatismului, cu atât mai mult cu cât din delegația catolică făceau parte unii reprezentanți ai Bisericilor Greco-Catolice.

Începând cu cea de-a doua întâlnire, desfășurată în anul 1982 la München, în Germania, și până în anul 1988, au fost adoptate următoarele declarații comune:

1. *Taina Bisericii și a Euharistiei, în lumina tainei Sfintei Treimi* (München, Germania, 30 iunie – 6 iulie 1982), în care a fost examinată ideea de taină, apoi cea de comuniune (*koinonia*) ș.a.;
2. *Credința, tainele și unitatea Bisericii* (Bari, Italia, 9-16 iunie 1987), prin care se subliniază legătura dintre aceste trei noțiuni, punându-se accentul pe lucrarea harului lui Dumnezeu chiar și în actul credinței individului;
3. *Taina Preoției în structura sacramentală a Bisericii* (New Valamo, Finlanda, 19-27 iunie 1988), în care se pune problema treptelor ierarhiei bisericești și a succesiunii apostolice, fără să fie abordată deschis problema primatului papal.

După anul 1990, când în urma schimbărilor politice din Europa Centrală și de Est relațiile dintre Bisericile Ortodoxe și cele Greco-Catolice au devenit foarte încordate, acest dialog nu a mai putut urma cursul de până atunci, ci a trebuit să abordeze problema uniatismului, la cererea expresă a ortodocșilor. Astfel, între 17-24 iunie 1993 a fost adoptată la Balamand, în Liban, *cea de-a patra declarație comună*, intitulată *Uniatismul. Metodă de unire în trecut și actuala căutare a comuniunii depline.* În acest text, uniatismul era declarat ca o metodă a trecutului, care nu poate fi folosită drept model de unire a celor două Biserici. Mai mult, în acel document erau făcute o serie de recomandări pentru promovarea dialogului dintre ortodocși și greco-catolici. Declarația de la Balamand nu a fost acceptată de toate Bisericile Ortodoxe, dar nici de cele Greco-Catolice, de aceea

chiar Vaticanul nu i-a acordat o atenție prea mare. Din cauza acestor tensiuni, dialogul a fost amânat din anul 1993 până în anul 2000, când a fost organizată o întrunire a Comisiei mixte de dialog, la Baltimore în Statele Unite ale Americii. În cadrul acestei întruniri, cu tema *Implicațiile eclesiologice si canonice ale Uniatismului*, nu s-a putut ajunge la niciun acord, fiind publicat doar un comunicat de presă în termeni foarte generali.

A urmat o altă pauză de 6 ani, până la întrunirea de la Belgrad, Serbia, dintre 18-25 septembrie 2006. Aici a fost discutată tema *Consecințele canonice și eclesiologice ale naturii sacramentale a Bisericii. Comuniune eclesială, conciliaritate și autoritate în Biserică la cele trei niveluri ale vieții bisericești: local, regional și universal*, fără însă a se ajunge la adoptarea unei declarații comune. Între 8-14 octombrie 2007, la Ravenna, în Italia, Comisia mixtă a adoptată *cea de-a cincea declarație comună*, cu privire la tema *Consecințele eclesiologice și canonice ale naturii sacramentale a Bisericii. Conciliaritatea și sinodalitatea Bisericii*, moment care a fost considerat, mai ales de către catolici, ca un pas important pe calea spre clarificarea chestiunii primatului papal.

Ultima declarație comună din cadrul acestui dialog a fost adoptată la întrunirea desfășurată între 16-21 septembrie 2016, la Chieti, în Italia, având titlul *Sinodalitatea și Primatul pe parcursul primului mileniu: spre o înțelegere comună în slujba unității Bisericii*. După o introducere, acest text tratează următoarele teme: 1. *Biserica locală sau pe plan local*; 2. *Comuniunea regională a Bisericilor*; 3. *Biserica la nivel universal*. În concluziile declarației se subliniază că,

> „pe parcursul primului mileniu, Biserica din Răsărit și din Apus era unită în păstrarea credinței apostolice, păstrând succesiunea apostolică a episcopilor, dezvoltând structuri de sinodalitate legate inseparabil de primat și prin înțelegerea autorității ca slujire a dragostei".

În perioada care a urmat, în cadrul acestui dialog a fost discutată tema *Primatul și sinodalitatea pe parcursul celui de-al doilea mileniu și astăzi*, dar acest text nu a fost încă adoptat până în prezent (mai 2023).

Dialogul teologic oficial dintre Biserica Ortodoxă și Biserica Romano-Catolică a înregistrat un mare succes pe parcursul primului deceniu de desfășurare a sa, mai exact între anii 1980-1990, perioadă în care au fost adoptate trei declarații teologice substanțiale. După anul 1990, acest dialog a cunoscut o perioadă de tulburări și se pare că nu și-a găsit încă un curs asemănător cu cel din primul deceniu de activitate. Mai mult decât atât, dificultățile cu care s-a confruntat au fost cauzate și de tulburările dintre Bisericile Ortodoxe, mai ales din cauza crizei bisericești din Ucraina, iar continuarea sa, precum și a celorlalte dialoguri ale Bisericii Ortodoxe la nivel mondial depinde în mod direct de rezolvarea acestei crize.

XXVI.5. **Dialogul teologic dintre Biserica Ortodoxă și Federația Luterană Mondială**

Federația Luterană Mondială (FLM), cu sediul la Geneva, a fost înființată în anul 1947, la Lund, în Suedia, și numără în prezent (mai 2023) 149 de Biserici din 99 de țări. Dialogul teologic oficial dintre ortodocși și luterani la nivel mondial trebuie privit în contextul mai larg al relațiilor dintre cele două tradiții teologice, care au intrat în contact chiar din secolul Reformei, la inițiativa lui Philipp Melanchthon (1497-1560), colaboratorul cel mai apropiat al lui Martin Luther (1483-1546), de a trimite *Mărturisirea de credință de la Augsburg* (*Confessio Augustana*), în traducere greacă, la Constantinopol. Această inițiativă a fost urmată, între anii 1573-1581, de corespondența dintre teologii luterani de la Tübingen și patriarhul ecumenic Ieremia al II-lea (pentru mai mult detalii, a se vedea subcapitolul XX.3.). Relațiile dintre ortodocși și luterani au trecut însă adeseori, încă din secolul al XVI-lea, prin tensiuni, cauzate mai ales de încercarea protestanților de a-i atrage pe ortodocși la învățătura lor, prin mijloace culturale, politice și, nu în ultimul rând, economice. În epoca modernă, relațiile dintre ortodocși și luterani s-au îmbunătățit, în special prin întâlnirea reprezentanților celor două familii de Biserici în cadrul Mișcării Ecumenice.

Una dintre problemele cu care s-a confruntat încă de la început acest dialog a fost faptul că FLM nu este o Biserică, ci o federație de Biserici, iar mai nou, o comuniune de Biserici, care nici nu sunt toate luterane, unele fiind unite, adică luterane și reformate în același timp. Totodată, membrii delegației luterane la întrunirile de dialog cu ortodocșii erau numiți de către FLM și nu de propriile lor Biserici, ceea ce înseamnă că Bisericile Ortodoxe sunt numai în mod mijlocit în dialog cu Bisericile Luterane. La prima sa întrunire (Espoo, Finlanda, 1981), *Comisia Mixtă Ortodoxă-Luterană* și-a propus să abordeze o temă teologică principală, și anume *Participarea la taina Bisericii*, dar s-a constatat foarte repede că cele două părți nu erau de acord asupra unei serii întregi de aspecte metodologice, în primul rând de ordin hermeneutic. De aceea, Comisia mixtă a hotărât să procedeze mai întâi la clarificarea unei baze comune, abordând astfel, pe parcursul mai multor întruniri, ceea ce teologul francez André Birmelé numea o serie de „*chestiuni de teologie fundamentală*". Astfel, primele teme discutate în cadrul acestui dialog, în legătură cu care s-a ajuns la câte o declarație finală comună, au fost: 1. *Revelația divină* (Allentown, Statele Unite ale Americii, 1985); 2. *Scriptură și Tradiție* (Creta, Grecia, 1987); 3. *Canonul și inspirația Sfintei Scripturi* (Bad Segeberg, R.F. Germania, 1989).

În prima declarație, se afirmă că „Revelația divină este păstrată vie prin Sfânta Scriptură și Sfânta Tradiție". Astfel, cele două căi de transmitere a Revelației dumnezeiești – Sfânta Scriptură și Sfânta Tradiție – sunt puse aici pe același plan, ceea ce nu este ușor de admis din punct de vedere protestant. Declarația *Scriptură și Tradiție* subliniază acțiunea „Sfântului Duh, Cel Care ține tradiția vie și asigură adevărata interpretare a Scripturii în cadrul Bisericii". În declarația *Canonul și inspirația Sfintei Scripturi* sunt formulate o serie întreagă de afirmații importante din punct de vedere teologic, cu privire la inspirația dumnezeiască, lucrare prin excelență a Sfântului Duh, apoi cu privire la formarea canonului Vechiului și al Noului Testament etc.

Cea de-a șasea întrunire a Comisiei mixte luterano-ortodoxe (Moscova, 1991) a fost încă o dată dedicată problemelor de metodologie cu

privire specială la temele ce urmau să fie discutate, astfel că aceasta nu a adoptat o declarație comună, ci numai un comunicat final, întrucât au apărut unele nelămuriri cu privire la autoritatea Sinoadelor Ecumenice în concepția luterană. Pe aceste considerente s-a propus ca tema despre autoritatea Bisericii să fie adâncită prin trei subteme, și anume: 1. *Sinoadele Ecumenice și autoritatea în Biserică și a Bisericii* (Sandbjerg, Danemarca, 1993); 2. *Învățătura despre mântuire în hotărârile Sinoadelor Ecumenice* (Cipru, 1995); 3. *Mântuirea: har, justificare (îndreptare) și sinergie* (Sigtuna, Suedia, 1998). În această grupă de declarații comune s-a folosit mai întâi o metodologie ușor schimbată, prin identificarea aspectelor de consens, de convergență și eventual a unor puncte rămase deschise. Această metodologie a fost promovată în acei ani mai ales de către FLM.

Cea de-a treia grupă de declarații comune sunt formulate în jurul temei adoptate în anul 1998 la Sigtuna, și anume *Taina Bisericii*, care a fost aprofundată prin următoarele șase teme: 1. *Taina Bisericii: A. Cuvânt și Taine în viața Bisericii* (Damasc, Siria, 2000); 2. *Taina Bisericii: B. Tainele ca mijloace ale mântuirii* (Oslo, Norvegia, 2002); 3. *Taina Bisericii: C. Botezul și Mirungerea ca taine ale inițierii în Biserică* (Durău, România, 2004); 4. *Taina Bisericii: D. Sfânta Euharistie în viața Bisericii* (Bratislava, Slovacia, 2006); 5. *Taina Bisericii: D2. Sfânta Euharistie în viața Bisericii. Pregătirea și implicațiile ei ecologice și sociale* (Pafos, Cipru, 2008); 6. *Taina Bisericii: E. Natura, atributele și misiunea Bisericii* (Lutherstadt Wittenberg, Germania, 2011). Tema privind *Taina Bisericii* a fost astfel subiectul cel mai intens discutat în cadrul acestui dialog.

La întrunirea din anul 2011, când acest dialog a aniversat 30 de ani de existență, s-a propus abordarea temei privind *Preoția*. Ca urmare a acestui fapt, tema *Taina Bisericii: F. Slujirea consacrată/Preoția* (*The Mystery of the Church: F. Ordained Ministry/Priesthood*) a fost adoptată la cea de-a șaptesprezecea întrunire a Comisiei mixte ortodox-luterane, de la Helsinki, Finlanda, din 7-14 noiembrie 2017. Trebuie precizat faptul că expresia „ordained Ministery" – „ordiniertes Amt" în limba

germană – se referă la pastorii luterani care sunt instituiți printr-o slujbă specială, dar care nu este considerată taină sau sacrament. Totodată, această expresie este menită să implice și instituirea femeilor pastori, fapt pentru care am tradus-o într-o formulă inclusivă, cât mai apropiată de sensul ei originar. Această temă a fost studiată mai întâi la două întruniri ale Comisiei mixte plenare (Rhodos, 2015; Helsinki, 2017), precum și la patru întruniri ale unui *Comitet de redactare* restrâns (Londra, 2012; Sibiu, 2013; Tallinn, 2014; Nicosia, 2016). Declarația comună adoptată în anul 2017, când erau aniversați 500 de ani de la Reforma lui Martin Luther, este compusă din următoarele capitole: 1. *Remarci introductive privind structura și terminologia*; 2. *Temeiurile biblice ale slujirii consacrate, respectiv ale preoției*; 3. *Slujirea consacrată/Preoția în Biserica Primară și la Sinoadele Ecumenice*; 4. *Slujirea consacrată/Preoția în Reforma protestantă și în mărturisirile de credință luterane*; 5. *Teologia și practica hirotonirii/consacrării: A. Perspective ortodoxe; B. Perspective luterane*; 6. *Relația dintre Preoția universală și slujirea consacrată/Preoția sacramentală*; 7. *Succesiunea apostolică*; 8. *Rolul și locul femeilor în viața Bisericii și hirotonia femeilor: A. Perspective ortodoxe privind Noul Testament; B. Perspective luterane; C. Concluzii. Perspective.*

În concluziile acestui text foarte dens se precizează că,

> „în prezent, ortodocșii și luteranii recunosc că problema hirotoniei femeilor îi separă. Ortodocșii nu pot fi de acord cu abordarea exegetică și hermeneutică pe care au folosit-o luteranii ca bază a practicii lor. Ortodocșii folosesc o altfel de teologie și canoane privind hirotonia. Totuși, luteranii și ortodocșii rămân convinși că ei trebuie să continue să studieze diferențele lor și să exploreze alte domenii de potențială convergență".

Declarațiile comune adoptate pe parcursul acestui dialog conțin multe puncte de convergență între ortodocși și luterani în legătură cu temele discutate, dar și foarte multe puncte de divergență în legătură cu fiecare temă. Ultima declarație scoate în evidență diferențe ce reprezintă

obstacole majore în calea apropierii dintre cele două tradiții teologice, astfel că perspectiva continuării acestui dialog, interesant din punct de vedere teologic, ar trebui pusă și din perspectiva faptului că pe măsură ce se avansează, sunt acumulate tot mai multe diferențe, astfel că din punct de vedere ortodox, această continuare ar trebui planificată numai în urma unei evaluări substanțiale a acestui dialog la nivel panortodox.

XXVI.6. **Dialogul teologic dintre Biserica Ortodoxă și Bisericile Vechi Orientale**

Bisericile Vechi Orientale sunt: 1. Biserica Siro-Iacobită; 2. Biserica Coptă; 3. Biserica Apostolică Armeană; 4. Biserica Malankara din India; 5 Biserica Etiopiei; 6. Biserica Ortodoxă din Eritreea. Tradiția Bisericilor Vechi Orientale a început în a doua jumătate a secolului al V-lea, prin refuzul acceptării unanime a hotărârii dogmatice a Sinodului al IV-lea Ecumenic (Calcedon, 451). Din cauza acestui fapt, aceste Biserici au fost cunoscute cu numele de Biserici Necalcedoniene sau Monofizite, iar astăzi sunt numite *Vechi Orientale.* În cadrul organizațiilor ecumenice, aceste Biserici sunt numite *Bisericile Ortodoxe Orientale* (*Oriental Orthodox Churches*), iar Bisericile Ortodoxe sunt numite *Bisericile Ortodoxe Răsăritene* (*Eastern Orthodox Churches*). Cu toate că în cursul istoriei au existat legături sporadice între ortodocși și vechii orientali, aceste relații au început să se intensifice pe parcursul secolului al XX-lea, concretizându-se în mai multe direcții, și anume: 1. consultații neoficiale în vederea realizării dialogului oficial; 2. vizite și întâlniri reciproce la nivel înalt între cele două familii de Biserici; 3. vizite și întâlniri reciproce între teologi sau profesori de teologie; 4. publicarea de lucrări și materiale privitoare la istoricul, credința, viața liturgică, a modului de organizare și funcționare a celor două Biserici; 5. întâlniri reciproce între clerici, monahi, monahii și credincioși din ambele Biserici; 6. dialogul teologic oficial propriu-zis între ortodocși și vechii orientali.

Dialogul teologic bilateral dintre Biserica Ortodoxă și Bisericile Vechi Orientale a fost pregătit printr-o serie de patru *conferințe neoficiale*, care au avut loc la Aarhus, în Danemarca (1964), Bristol, în Anglia (1967), Geneva, în Elveția (1970), și Addis-Abeba, în Etiopia (1971). În cadrul acestor consultații s-a accentuat faptul că deosebirile dogmatice dintre cele două familii de Biserici în problema hristologică sunt mai degrabă de natură terminologică decât de doctrină, respectiv de conținut. Aceste conferințe neoficiale au evidențiat faptul că ambele familii de Biserici recunosc atât natura dumnezeiască, cât și pe cea omenească în Mântuitorul Iisus Hristos, afirmând, în același timp, unitatea Celui Care lucrează prin ele. Tot în cadrul acestor întruniri neoficiale, s-a pus problema ridicării reciproce a anatemelor, s-au discutat chestiuni juridice în relație cu manifestarea unității Bisericii la nivel local, regional sau mondial și s-a propus alcătuirea unei formule dogmatice de împăcare. Toate aceste măsuri au pregătit terenul pentru deschiderea unui dialog teologic oficial între aceste Biserici.

Inaugurarea dialogului teologic oficial dintre ortodocși și vechii orientali a avut loc la Chambésy, Elveția, în anul 1985. La această primă întrunire s-a hotărât constituirea unei *Comisii mixte de dialog teologic între Biserica Ortodoxă și Bisericile Ortodoxe Necalcedoniene*. Tot atunci a fost elaborată metodologia de dialog, iar la finalul discuțiilor s-a căzut de acord ca la cea de-a doua întâlnire să fie abordate următoarele teme: 1. *Probleme de terminologie*; 2. *Formulări sinodale cu privire la Hristologie*; 3. *Factori istorici*; 4. *Interpretarea dogmei hristologice astăzi.*

Primul acord din acest dialog se referea la *terminologia doctrinară* și a fost adoptat cu prilejul întâlnirii Comisiei mixte de dialog de la Mănăstirea „Anba Bishoy", din Egipt (1989). În cadrul acestui acord s-a pus accentul, între altele, pe faptul că cele patru adverbe menite să califice taina unirii ipostatice dintre natura divină și cea umană în Persoana Mântuitorului Iisus Hristos și anume: *în* mod *neamestecat* (ἀσυγχύτως), *neschimbat* (ἄτρεπτος), *neîmpărțit* (ἀχωρίστως) și *nedespărțit* (ἀδιαίρετος), folosite în formula dogmatică de la Sinodul al IV-lea Ecumenic (Calcedon, 451), aparțin celor două tradiții comune.

Prin *al doilea acord*, încheiat la Chambésy, în Elveția (1990), s-a accentuat poziția comună a celor două familii de Biserici cu privire la primele trei Sinoade Ecumenice (Niceea, 325; Constantinopol, 381; Efes, 431), accentuându-se condamnarea comună a ereziilor lui Nestorie și Eutihie. În acest sens, s-a afirmat că „ambele familii acceptă primele trei Sinoade Ecumenice", care „formează tezaurul nostru comun". În ceea ce privește următoarele patru Sinoade Ecumenice (Calcedon, 451; Constantinopol, 553; Constantinopol, 680-681; Niceea, 787), partea ortodoxă a apreciat că acestea sunt în concordanță cu primele trei sinoade, iar vechii orientali au afirmat că și ei au aceeași interpretare. În același timp, s-a ajuns la un acord și în ceea ce privește învățătura cu privire la cele două voințe și la cele două energii sau lucrări în Persoana Logosului Întrupat, problemă dezbătută în cadrul celui de al VI-lea Sinod Ecumenic (680-681). De asemenea, s-a accentuat și practica cinstirii icoanelor, care a fost formulată ca dogmă la cel de al VII-lea Sinod Ecumenic (Niceea, 787).

La a patra întâlnire a Comisiei de dialog cu vechii-orientali (Chambésy, Elveția, 1993) a fost făcută o evaluare a stadiului discuțiilor de până la acea dată și s-a constatat că:

1. Deși folosesc formulări diferite, esența textelor adoptate de cele două Biserici (cu privire la Persoana Mântuitorului Iisus Hristos) este aceeași, adică ortodoxă;
2. A dispărut, în felul acesta, cauza cea mai importantă a despărțirii celor două Biserici, așa încât s-a hotărât să se procedeze la refacerea unității și la ridicarea anatemelor pronunțate la Sinodul al IV-lea Ecumenic;
3. Această refacere a unității ar urma să fie realizată printr-un act solemn, citit în toate Bisericile, urmând ca o comisie liturgică specială să pună la punct unele amănunte rămase nerezolvate, cum ar fi modul de slujire împreună;
4. Trebuie pusă problema unei comisii liturgice, întrucât vechii orientali au o altă liturghie decât ortodocșii, iar o astfel de comisie va putea stabili modul de conslujire, ordinea pomenirilor de la Sfânta Liturghie, probleme ce nu au o importanță dogmatică.

Odată cu întrunirea din anul 1993, s-a încheiat prima fază a dialogului oficial dintre Bisericile Ortodoxe și cele Vechi Orientale. În vederea clarificării unor probleme de natură liturgică, pastorală și canonică, au avut loc alte două întâlniri ale subcomisiilor mixte ortodoxe – vechi orientale, la Mănăstirea Penteli din Atena (1995), respectiv la Damasc, în Siria (1998). La încheierea acestora, Biserica Ortodoxă Rusă, Biserica Greciei și Mănăstirile de la Muntele Athos au manifestat rezerve în privința unui acord teologic final cu Bisericile Vechi Orientale, deoarece unele lucruri nu ar fi suficient de clare, în special cu privire la coliturghisire, la diptice, la cărțile de slujbă, la manualele teologice ș.a. În vederea reluării acestui dialog, Comitetul Teologic Interortodox pentru dialogul dintre Biserica Ortodoxă și Bisericile Vechi Orientale s-a întrunit la Chambésy, în Elveția, în luna martie a anului 2005. La încheierea discuțiilor acestei întruniri, s-a ajuns la concluzia că, pe mai departe, toate problemele dezbătute ridică nedumeriri și constituie piedici în calea comuniunii liturgice. Este vorba în acest sens tocmai de problemele ridicate la întrunirile mixte anterioare, și anume din 1995 și 1998. Pentru clarificarea acestor probleme, s-a cerut elaborarea unor studii temeinice, care să fie publicate într-un volum special.

XXVI.7. **Dialogul teologic dintre Biserica Ortodoxă și Alianța Mondială a Bisericilor Reformate**

Această Aianță a luat ființă în anul 1875, iar în iunie 2010 s-a unit cu Consiliul Reformat Ecumenic, devenind astfel *Comuniunea Mondială a Bisericilor Reformate*, care include majoritatea Bisericilor Calvine din întreaga lume. Dialogul ortodox-reformat oficial, pregătit print-o serie de consultații dintre cele două familii de Biserici, a început în anul 1988 și a urmat în mare parte schema Simbolului de credință niceo-constantinopolitan. Prima întrunire a Comisiei mixte ortodoxă-reformată a avut loc la Leuenberg, Elveția, în primăvara anului 1988, aici fiind adoptată

strategia acestui dialog, care își propunea să ia în considerare rezultatele obținute în cadrul conversațiilor dintre cele două tradiții teologice la diferite niveluri.

Prima declarație comună din cadrul acestui dialog a fost adoptată abia la cea de-a treia întrunire a Comisiei mixte, desfășurată la Kappel am Albis, Elveția, în anul 1992. Această declarație despre Sfânta Treime, cuprinde următoarele capitole: 1. *Descoperirea lui Dumnezeu ca Tată, Fiu și Duh Sfânt*; 2. *Cele trei Persoane Divine*; 3. *Relațiile veșnice ale lui Dumnezeu*; 4. *Ordinea Persoanelor Divine în Treime*; 5. *Treime în Unitate și Unitate în Treime; o singură monarhie*; 6. *Perihoreza: întrepătrunderea mutuală a Tatălui, Fiului și a Duhului Sfânt*; 7. *O Ființă, trei Persoane*; 8. *Credința apostolică și catolică (sobornicească)*. Prin această declarație au fost subliniate mai multe aspecte comune referitoare la învățătura celor două tradiții teologice despre Sfânta Treime.

Cea de-a doua declarație comună din cadrul acestui dialog a fost adoptată la întrunirea de la Limassol, Cipru, în anul 1994, și a fost dedicată *Hristologiei*. În această declarație se preciza că, în legătură cu învățătura despre Persoana și lucrarea Mântuitorului Iisus Hristos, s-a ajuns la tema privind icoanele, precizându-se că în acest punct există deosebiri între cele două tradiții teologice, în sensul că reformații nu acceptă cinstirea icoanelor.

A treia declarație ortodoxă-reformată a fost adoptată la Zakynthos, în Grecia (1998), cu titlul *Biserica în calitate de Trup al lui Hristos*. Prin această declarație au fost identificate mai multe aspecte comune între ortodocși și reformați cu privire la Eclesiologie, legată direct de Hristologie. În această declarație nu se face însă nicio referire la Duhul Sfânt, ceea ce denotă că această declarație nu era completă.

Cea de-a patra declarație comună a Comisiei mixte de dialog ortodox-reformat a fost adoptată în anul 2000, la Pittsburg, în Statele Unite ale Americii, cu titlul *Calitatea de membru și încorporarea în trupul lui Hristos*. În acest text este subliniată învățătura despre Taina Botezului, prin care fiecare credincios primește harul lui Dumnezeu și devine mădular al Trupului tainic al lui Hristos, care este Biserica. Și în acest

text lipsește referința la Sfântul Duh, nefiind menționată nici pecetea Darului Duhului Sfânt, primită prin Taina Mirungerii.

Cea de-a cincea declarație comună din cadrul acestui dialog, cu titlul *Sfințenia Bisericii*, a fost adoptată în anul 2003, la Sibiu, în România. După o scurtă introducere, această declarație conține următoarele capitole: 1. *Sfințenia Bisericii*; 2. *Sfințenia ca dar dumnezeiesc și datorie umană*; 3. *Sfinții.* Referitor la aceste aspecte sunt înregistrate mai multe puncte de convergență, dar și de divergență, mai ales în legătură cu Sfințenia Bisericii, care pentru reformați nu exclude păcătoșenia Bisericii.

Ultima declarație comună adoptată în cadrul acestui dialog este intitulată *Catolicitatea și Misiunea Bisericii* și a fost adoptată la Beirut, Liban, în anul 2005. Catolicitatea Bisericii este înțeleasă aici mai ales în sensul comuniunii credincioșilor cu Hristos și prin El cu Dumnezeu, și se exprimă prin misiunea Bisericii, care trebuie să îi aducă pe toți oamenii în comuniune cu Dumnezeu. În acest sens, catolicitatea Bisericii este interpretată de o manieră acceptabilă pentru reformați, dar insuficientă pentru ortodocși.

Ultima întrunire a Comisiei mixte dintre reformați și ortodocși a avut loc în anul 2007, la Volos, în Grecia, aici fiind dezbătută tema intitulată *Eshatologia. A doua Venire. Învierea morților. Judecata din urmă*, fără însă a fi adoptată o declarație comună, ci numai un text provizoriu. Acesta este singurul dialog ecumenic în cadrul căruia s-a discutat tema privind Eshatologia. În acest sens, s-a subliniat că, în legătură cu situația celor care mor înainte de ziua finală,

> „Biserica Ortodoxă crede că după moarte și înainte de judecata finală, este încă posibil să se facă rugăciuni pentru mântuirea lor, pe când tradiția reformată nu cunoaște această practică. Cu toate acestea, speranța în mântuirea semenilor noștri este și trebuie să fie prezentă în inimile tuturor creștinilor".

Acest dialog s-a încheiat fără o decizie formală în acest sens. Totodată, având în vedere faptul că dialogul cu ortodocșii a fost susținut doar

de câțiva teologi reformați, odată ce aceștia și-au încheiat mandatul lor cu această organizație, și dialogul și-a pierdut din importanța sa.

XXVI.8. Receptarea rezultatelor acestor dialoguri în cadrul Bisericilor Ortodoxe

Ideea de receptare a hotărârilor luate de diferitele Biserici la nivel ecumenic a fost foarte intens discutată mai ales în a doua jumătate a secolului al XX-lea. În contextul acelor dezbateri, teologii ortodocși au sugerat că cel mai important punct de referință pentru abordarea temei privind această temă este modul în care Biserica a receptat hotărârile Sinoadelor Ecumenice, care s-au bucurat de autoritate numai începând din momentul în care au fost receptate și considerate de către Biserică drept ecumenice, adică normative pentru întreaga Biserică. Receptarea hotărârilor celor șapte Sinoade Ecumenice a fost uneori un proces foarte complex și anevoios, chiar dacă acesta s-a bucurat de sprijinul împăraților bizantini. Când însă procesul de receptare s-a împlinit, atunci hotărârile respective au devenit normative pentru întreaga Biserică și, ca atare, au fost asimilate în învățătura și cultul Bisericii. Din experiența Bisericii în procesul de receptare a hotărârilor Sinoadelor Ecumenice reținem că aceasta a acceptat ca normative formulări noi numai în momentul în care a recunoscut în acele formulări propria ei credință primită de la Mântuitorul Iisus Hristos prin Sfinții Apostoli.

În afară de dialogurile teologice oficiale amintite mai sus, Bisericile Ortodoxe au fost angajate și în diferite dialoguri cu alte Biserici Protestante, dar la nivel regional, printre acestea numărându-se: 1. dialogul dintre Biserica Evanghelică din Germania (EKD) și Biserica Rusă (începând din anul 1959); 2. dialogul dintre EKD și Patriarhia Ecumenică (începând din anul 1969); 3. dialogul dintre EKD și Biserica Ortodoxă Bulgară (începând din anul 1978, ca dialog cu Federația Bisericilor Protestante din RDG); 4. dialogul dintre EKD și Biserica Ortodoxă Română (începând din anul 1979); 5. dialogul dintre Biserica

Evanghelică Luterană din Finlanda și Biserica Ortodoxă Rusă (începând din anul 1970) ș.a.

Declarațiile comune semnate de reprezentanții ortodocși împreună cu reprezentanții altor Biserici în cadrul dialogurilor menționate anterior au fost prezentate autorităților Bisericilor Ortodoxe angajate în dialog, la nivelul cel mai înalt, iar Sfintele Sinoade ale acestor Biserici au luat cunoștință de acele rezultate, uneori le-au corectat și eventual au recomandat continuarea dialogurilor în cauză, dar nu au receptat hotărârile în sensul menționat mai sus. De altfel, aceste hotărâri nu puteau fi receptate, deoarece Biserica Ortodoxă nu poate recunoaște în ele învățătura sa în integralitatea ei, hotărârile respective fiind incomplete. Cu alte cuvinte, o receptare la nivel eclesial a rezultatelor dialogurilor teologice ale Bisericilor Ortodoxe cu alte Biserici nu poate avea loc, pentru simplul motiv că acele rezultate sunt numai parțiale, ele conțin multe întrebări deschise și nu reprezintă punctul de vedere complet al Bisericii Ortodoxe în legătură cu temele în cauză, așadar stau în contradicție cu învățătura Bisericii. Cum rezultatele dialogurilor Bisericii Ortodoxe cu alte Biserici din lume nu pot fi receptate în sens propriu, ele nu pot avea vreun impact, respectiv vreo influență asupra relațiilor Bisericilor Ortodoxe cu celelalte Biserici în sens eclesiologic. Cu toate acestea, rezultatele dialogurilor respective pot și trebuie să fie receptate la nivelul reflecției teologice, deoarece, prin aceste declarații comune, ortodocșii au posibilitatea de a-i cunoaște mai bine pe partenerii lor și de a vedea care sunt liniile de demarcare între ei și aceștia.

Bibliografie

În limba română: Alexandru Moraru, Viorel Ioniță, „Dialogurile bilaterale ale Bisericii Ortodoxe cu celelalte Biserici creștine: impuls pentru gândirea teologică ortodoxă", în vol. *Teologia Ortodoxă în secolul al XX-lea și la începutul secolului al XXI-lea*, V. Ioniță (coord.), Ed. Basilica, București, 2011; Irimie Marga, *In dragoste și adevăr. Dialogul teologic oficial ortodox-catolic, de la Rodos la Balamand*, Ed. Paralela 45, Cluj-Napoca, 2000; Ioan I. Ică jr, „Dialogul teologic ortodox-catolic 1986-2000 la răscruce: către ecleziologie? Status questionis", în vol. *Arhiepiscopul Bartolomeu Valeriu Anania in honorem*, Ed. Renașterea, Cluj-Napoca, 2000; Ciprian Burlăcioiu, *Consens și disensiune în teologia protestantă contemporană*, Ed. Universității „Lucian Blaga", Sibiu, 2008;

Ionuț-*Alexandru* Tudorie, *De la Reformă la unitatea vizibilă deplină: dialogul teologic dintre anglicani și luterani*, în coll. *Studia Oecumenica, vol.* 6, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2012; I.-*A.* Tudorie, *Cu frică s-au temut acolo unde nu era frică... Istoria dialogului teologic dintre anglicanii nonjurori și Biserica Răsăriteană (1716-1725)*, în coll. *Studia Oecumenica, vol.* 8, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2012; Cosmin Pricop, *Dialogul Bisericilor Ortodoxe cu Federația Luterană Mondiala, vol. I-II*, Ed. Universității „Lucian Blaga", Sibiu, 2011; V. Ioniță, „Dialogul teologic dintre Bisericile Ortodoxe și celelalte Biserici creștine la nivel mondial", în: *RT*, 2/2011.

În limbi străine: V. Ioniță, „The Vision of Unity in the Multilateral Dialogues and in the Bilateral Dialogues of the Orthodox Churches with other Churches", în: *ST*, 3/2008; V. Ioniță, „The Theological Dialogue between the Orthodox Churches and the Churches of Reformation. An Overview", în vol. *Consultation between the Conference of European Churches (CEC) and the Leuenberg Church Fellowship (LCF) on Ecclesiology. Report on the Consultation, Papers and Final Communiqué*, Wilhelm Hüffmeier, V. Ioniță (eds), Verlag Otto Lembeck, Frankfurt am Main, 2004; V. Ioniță, „Rechtfertigung und Vergöttlichung. Der theologische Dialog zwischen der EKD und der Rumänischen Orthodoxen Kirche", în vol. *Erkunden und Versöhnen. Ökumenisches Arbeitsbuch Heinz Joachim Held zu Ehren*, Hans Voster, Hermann Göckenjan (eds), Verlag Otto Lembeck, Frankfurt am Main, 1993; Ioan Mircea Ielciu, „Notes on the Anglican-Orthodox Theological Dialogue", în: *Reseptio*, 1/2006; Urs von Arx (ed.), „Koinonia auf altkirchlicher Basis. Deutsche Gesamtausgabe der gemeinsamen Texte des orthodox-altkatholischen Dialogs 1975-1987 mit französischer und englischer Übersetzung", în: *Internationalen Kirchlichen Zeitschrift*, 4/1989; Jeffrey Gros et al. (eds), *Growth in Agreement II. Reports and Agreed Statements of Ecumenical Conversations on a World Level, 1982-1998*, WCC Publications, Geneva, 2000; Thomas Bremer et al. (eds), *Orthodoxie im Dialog. Bilaterale Dialoge der orthodoxen und der orientalisch-orthodoxen Kirchen 1945-1997. Eine Dokumentensammlung*, Paulinus Verlag, Trier, 1999; André Birmele, Jaques Terme (eds), *Accords et dialogues oecuméniques*, Éd. Les Bergers et les Mages, Paris, 1995; †Michael Staikos, „Sola scriptura sine traditione? Aktuelle Perspektiven über «Schrift und Tradition» im Ökumenischen Dialog, insbesondere zwischen der Orthodoxie und dem Lutherischen Weltbund", în vol. *Kirche: Lernfähig in die Zukunft? Festschrift für Johannes Dantine zum 60. Geburtstag*, M. Bünker, Th. Krobach (eds), Tyrolia Verlag, Innsbruck/Viena, 1998; Risto Saarinen, *Faith and Holiness. Lutheran-Orthodox Dialogue 1959-1994*, Verlag Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1997; Lukas Vischer (ed.), *Agreed Statements from the Orthodox-Reformed Dialogue*, Ed. of the World Alliance of Reformed Churches, Geneva, 1988; Lukas Vischer, „Orthodox-Reformed Dialogue on the Doctrine of the Church", în: *Reformed World*, 57 (1)/2007; Thomas F. Torrance, *Theological Dialogue between Orthodox and Reformed Churches*, vol. 2, Scottish Academic Press, Edinburgh, 1993; ***, *Th Church of Triune God. The Cyprus Statement agreed by the International Commission for Anglican – Orthodox Theological Dialogue 2006*, The Anglican Communion Office, Londra, 2006.

CAPITOLUL XXVII

PRIVIRE DE ANSAMBLU ASUPRA BISERICII ORTODOXE LA ÎNCEPUTUL MILENIULUI AL TREILEA*

În pragul celui de-al treilea mileniu creștin, Patriarhia Ecumenică a organizat la Betleem o întrunire a întâistătătorilor celor 14 Biserici Ortodoxe Autocefale, recunoscute atunci de toți ortodocșii, în ziua de 7 ianuarie a anului 2000, care era ziua de 25 decembrie potrivit calendarului neîndreptat, pentru ca astfel toate Bisericile Ortodoxe Autocefale să poată sărbători împreună în acel Loc Sfânt împlinirea a două milenii de la nașterea după trup a Mântuitorului Iisus Hristos. Cu acel prilej a fost adoptat un mesaj semnat de reprezentanții tuturor Bisericilor Ortodoxe Autocefale, prin care era adusă mulțumire lui Dumnezeu pentru că a păzit Biserica Sa neîntinată prin Duhul Său Cel Sfânt, pe parcursul celor două milenii de la nașterea Fiului Său. În respectivul mesaj, reprezentanții Bisericilor Ortodoxe Autocefale au exprimat bucuria lor de a se fi împărtășit împreună din Sfântul Trup și Sfântul Sânge ale lui Hristos, arătând că, în ciuda multelor dificultăți prin care au trecut Bisericile Ortodoxe locale, la intrarea lor în noul mileniu creștin erau toate în deplină comuniune euharistică unele cu altele. Acel moment istoric simboliza depășirea tuturor dificultăților din calea unității Bisericilor Ortodoxe Autocefale, care reprezintă împreună Biserica cea Una a lui Iisus Hristos, precum și un legământ și un angajament că aceste Biserici vor păstra și pe viitor unitatea Bisericii celei Una, unitate mereu expusă ispitelor dezbinării.

* Capitol elaborat de Pr. prof. dr. Viorel Ioniță.

Pe de altă parte, la începutul celui de-al treilea mileniu al istoriei sale, Biserica Ortodoxă se remarca în primul rând printr-o întindere geografică fără precedent, fiind prezentă acum pe toate continentele, cu excepția Antarcticii, și desfășurând o remarcabilă misiune specifică mai ales în spațiul diasporei ortodoxe. După ce pe tot parcursul secolului al XX-lea prezența ortodoxă în diaspora a constituit o permanentă dispută între diferitele Biserici Ortodoxe locale prezente în acel spațiu, prin cooperarea tuturor Bisericilor Ortodoxe Autocefale la nivel panortodox, mai precis prin recomandările celei de-a IV-a Conferințe Panortodoxe Presinodale adoptate de Sfântul și Marele Sinod al Bisericii Ortodoxe în iunie 2016 (pentru mai multe detalii, a se vedea subcapitolul XXIV.4.d.), situația canonică a comunităților ortodoxe din diaspora a fost rezolvată la acest început de mileniu, cel puțin de o manieră provizorie. Astfel, această rezolvare a pus bazele unei bune cooperări între toate comunitățile ortodoxe din acel spațiu, prin înființarea de Adunări ale tuturor episcopilor ortodocși cu statut canonic recunoscut de toți. Pe de altă parte, hotărârile luate la nivel panortodox cu privire la diaspora au definit pentru prima dată în mod indirect distincția dintre teritoriile canonice ale celor 14 Biserici Ortodoxe Autocefale, recunoscute până în prezent de toți ortodocșii (mai 2023) și teritoriul diasporei ortodoxe. Acesta din urmă cuprinde Europa Centrală și Occidentală pe granița următoarelor state: Italia, Elveția, Austria, Germania și Suedia. Toate țările la Răsărit de acestea, începând cu Croația, Slovenia, Ungaria, Slovacia, Cehia, Polonia și Finlanda, constituie teritoriul canonic al uneia sau alteia din Bisericile Ortodoxe Autocefale. Teritoriul diasporei ortodoxe include, pe lângă Europa Occidentală, cele două Americi și Australia împreună cu Noua Zeelandă și Oceania. Teritoriul canonic al celor 14 Biserici Ortodoxe Autocefale, luat în integralitatea lui, include Europa de Est și de Sud-Est, Africa și Asia.

Această realitate a extinderii geografice a Bisericii Ortodoxe pe parcursul secolului al XX-lea este exprimată și prin numărului de ortodocși din anul 1910, în raport cu anul 2010, publicate în *Atlasul Creștinătății Globale* realizat de Todd M. Johnson și Kenneth R. Ross, cu prilejul aniversării unui secol de la Conferința Misionară Mondială, desfășurată în capitala Scoției, între 14-23 iunie 1910. Potrivit sintezei publicate în acest

atlas (p. 87), populația totală a globului era în anul 1910 de 1.759.795.000 de oameni, dintre care numărul total al ortodocșilor era de 124.923.000, ceea ce reprezenta un procent de 7,1% din totalul de populație. În anul 2010 se considera că numărul total al populației globului era de 6.906.558.000 dintre care 274.447.000 erau ortodocși, ceea ce reprezenta numai 4% din totalul populației de pe glob. Cifra totală a ortodocșilor include însă și numărul total al credincioșilor vechi orientali, numărul total al ortodocșilor fiind de aproximativ de 220.000.000, ceea ce constituie locul al doilea din numărul total al creștinilor, după romano-catolici, care dețin cel mai mare număr de credincioși (31 martie 2021). În ceea ce privește procentajul ortodocșilor din totalul populației unei țări, cele mai înalte cifre erau în anul 1910 în: Cipru (98,2%), România (88,2%), Muntenegru (88%), Macedonia de Nord (86%), Georgia (85%), Grecia (84,4%), Bulgaria (76,1%) și Serbia (75,9%). În anul 2010, situația se prezenta astfel: Republica Moldova (92,9%), Grecia (92%), România (91,5%), Cipru (84,9%), Georgia (82,9%), Bulgaria (81%), Rusia (79%), Muntenegru (70,9%) și Ucraina (69,9%). În ceea ce privește diaspora ortodoxă, sintezele din atlasul menționat anterior reflectă clar creșterea numărului de ortodocși în teritoriile pe care Biserica Ortodoxă le consideră ca făcând parte din aceasta. Oricât de relative ar fi aceste cifre, trebuie reținut faptul că procentajul creșterii populației globului pe parcursul secolului al XX-lea a fost în favoarea religiilor necreștine sau a agnosticilor. Astfel, chiar dacă numărul total al ortodocșilor s-a dublat în perioada 1910-2010, cu toate acestea procentajul la nivelul anului 2010 s-a redus la aproape jumătate față de cel din anul 1910, atunci când este avut în vedere numărul total al populației de pe glob.

Din păcate, la începutul acestui mileniu există încă între unele Biserici Ortodoxe Autocefale tensiuni și dispute nerezolvate cu privire la revendicarea dreptului de jurisdicție asupra aceluiași teritoriu canonic. Dintre cele mai cunoscute exemple în acest sens amintim disputa dintre Patriarhia Ecumenică și Patriarhia Rusă cu privire la statutul canonic al Bisericii Ortodoxe din Estonia, iar mai recent, cea mai dificilă dispută între aceste două Biserici Ortodoxe, cu privire la statutul canonic al Bisericii Ortodoxe din Ucraina. Un alt exemplu de conflict pe aceeași

temă este cel dintre Patriarhia Antiohiei și Patriarhia Ierusalimului referitor la statutul canonic al comunității ortodoxe din Qatar. Din nefericire, aceste conflicte au dus la întreruperea comuniunii euharistice dintre Patriarhia Rusă și Patriarhia Ecumenică, respectiv dintre Patriarhia Antiohiei și cea a Ierusalimului. Tot atât de grav este faptul că aceste conflicte au efecte negative atât la nivelul cooperării interortodoxe, în special în cadrul diasporei ortodoxe, cât mai ales asupra credibilității mărturiei ortodoxe în lume. O altă temă de dispută în ceea ce privește relațiile interortodoxe, care a fost tratată inclusiv la nivelul Conferințelor Panortodoxe Presinodale, deoarece fusese înscrisă pe lista inițială de teme pentru Sfântul și Marele Sinod al Bisericii Ortodoxe, este cea a *Dipticelor*, respectiv a ordinii Bisericilor Ortodoxe Autocefale pe lista de pomenire a întâistătătorilor lor în cadrul Sfintei Liturghii. Ordinea onorifică a Bisericilor pe această listă, conform Patriarhiei Ecumenice și a altor Biserici, inclusiv a Bisericii Ortodoxe Române, este bazată pe două principii, și anume: principiul canonic al vechimii și cel al priorității Bisericilor Ortodoxe Autocefale cu rang de Patriarhie în ordinea vechimii lor ca patriarhii și înaintea Bisericilor care au o vechime mai mare, dar nu au rangul de Patriarhie.

Potrivit combinației dintre aceste două principii, Dipticele numite „ale Patriarhiei Ecumenice" conțin mai întâi grupa celor nouă Biserici Ortodoxe Autocefale în rang de Patriarhie, dar în ordinea vechimii *rangului actual* de Patriarhie, astfel: 1. Patriarhia Ecumenică; 2. Patriarhia Alexandriei; 3. Patriarhia Antiohiei; 4. Patriarhia Ierusalimului; 5. Patriarhia Rusă; 6. Patriarhia Sârbă; 7. Patriarhia Română; 8. Patriarhia Bulgară; 9. Patriarhia Georgiană. A doua grupă de Biserici Ortodoxe Autocefale este formată din cele cinci Biserici Ortodoxe Autocefale în rang de Arhiepiscopie, respectiv de Mitropolie: 10. Arhiepiscopia Noii Justiniane și a întregului Cipru; 11. Arhiepiscopia Atenei și a întregii Elade; 12. Mitropolia Varșoviei și a întregii Polonii; 13. Arhiepiscopia Tiranei și a întregii Albanii; 14. Mitropolia Ținuturilor Cehiei și a Slovaciei. Trebuie precizat faptul că în tradiția greacă, o arhiepiscopie este mai mare în rang decât o mitropolie, pe când în tradiția slavă este invers. Dificultatea legată de Diptice în această ordine constă în primul rând

în faptul că unele Biserici, cum este Biserica Georgiei, au avut rang de Patriarhie în vechime, dar l-au pierdut, astfel că aceste Biserici doresc să fie menționate în rang potrivit vechimii primului lor statut de Patriarhie. În cealaltă categorie menționăm cazul Arhiepiscopiei Ciprului, care a obținut statutul de autocefalie în anul 431, prin hotărârea Sinodului al III-lea Ecumenic de la Efes, de aceea această Biserică de origine apostolică nu este mulțumită să fie menționată după unele Biserici care au obținut autocefalia mult mai târziu, chiar dacă acestea sunt în rang de Patriarhie. Din fericire, aceste moșteniri ale trecutului, în legătură cu care s-au căutat diferite soluționări, dar fără succes până în prezent, nu blochează relațiile dintre diferitele Biserici Ortodoxe locale.

La cumpăna dintre mileniul al doilea și cel de-al treilea, a apărut în viața Bisericilor Ortodoxe practica unor întruniri ale întâistătătorilor tuturor Bisericilor Ortodoxe Autocefale, numite *sinaxe*, practică inițiată de patriarhul ecumenic Bartolomeu începând din anul 1992. La început, aceste sinaxe au avut doar un rol practic, de întâlnire cu ocazia unor momente aniversare, prilej cu care avea loc și un schimb de păreri între întâistătătorii Bisericilor Ortodoxe Autocefale, cu privire la unele teme de interes comun tuturor Bisericilor Ortodoxe locale. Însă, în legătură cu pregătirea Sfântului și Marelui Sinod al Bisericii Ortodoxe, începând din anul 2008, *Sinaxele Întâistătătorilor Bisericilor Ortodoxe Autocefale* au devenit instanțe decizionale, care au adoptat toate măsurile concrete de convocare, organizare și desfășurare a acestui Sinod al întregii Biserici Ortodoxe. Utilitatea și valoarea sinaxelor au fost evidențiate mai ales în legătură cu acest sinod, dar s-a constatat că profilul decizional al acestor întruniri nu avea o bază canonică, iar acest lucru ar trebui clarificat de toate Bisericile Ortodoxe locale împreună.

Punctul culminant al activității Sinaxelor Întâistătătorilor Bisericilor Ortodoxe Autocefale a fost marcat de întrunirea ultimei astfel de întruniri, desfășurată între 21-28 ianuarie 2016 la Centrul Ortodox al Patriarhiei Ecumenice de la Chambésy, de lângă Geneva, în Elveția, la care au fost oficial reprezentate toate cele 14 Biserici Ortodoxe Autocefale, recunoscute de toți ortodocșii în acel moment. Toate hotărârile privind tematica, numărul participanților, metodologia de luare a

deciziilor și importanța deciziilor Sfântului și Marelui Sinod Ortodox au fost aprobate și semnate inclusiv de către patriarhii Chiril al Bisericii Ortodoxe Ruse, Neofit al Bisericii Ortodoxe Bulgare și Ilia al II-lea al Bisericii Ortodoxe Georgiene. Reprezentantul Patriarhiei Antiohiei nu a semnat deciziile din cauza conflictului Bisericii sale cu Patriarhia Ierusalimului. Participanții la sinaxa din ianuarie 2016 au avizat proiectele de texte pentru cele șase teme reținute pe agenda Sfântului și Marelui Sinod, proiecte care au fost apoi aprobate fără prea mari schimbări de acest sinod. Patru dintre cele 14 Biserici Ortodoxe Autocefale – Patriarhia Antiohiei, Patriarhia Rusă, Patriarhia Bulgară și Patriarhia Georgiană – nu au fost prezente la Sfântul și Marele Sinod, dar prin absența lor nu a fost știrbită integritatea acestuia, deoarece aceste Biserici, cu excepția Patriarhiei Antiohiei, își dăduseră acordul lor deplin pentru toate aspectele legate de sinod, astfel că textele prezentate sinodului au avut acordul tuturor, cel puțin în faza pregătitoare. Receptarea hotărârilor Sfântului și Marelui Sinod este încă în curs de desfășurare, dar chiar și în această fază, acele hotărâri au cel puțin un caracter orientativ pentru teologia ortodoxă, căci ele au fost elaborate și adoptate cu acordul tuturor Bisericilor Ortodoxe Autocefale la nivelul Conferințelor Panortodoxe Presinodale, inclusiv cu acordul Patriarhiei Antiohiei.

După încheierea Sfântului și Marelui Sinod al Bisericii Ortodoxe, relațiile interortodoxe s-au deteriorat și s-a ajuns la un blocaj complet al cooperării panortodoxe. Acest blocaj a fost provocat de faptul că, în ziua de 6 ianuarie 2019, Patriarhia Ecumenică a emis un *tomos* prin care acorda statutul de autocefalie așa-numitei *Biserici Ortodoxe a Ucrainei*, formată din unirea a două grupări de ierarhi caterisiți cu mai mulți ani în urmă de Patriarhia Moscovei. În ciuda acestei decizii, majoritatea ierarhilor și a credincioșilor ortodocși din Ucraina sunt cuprinși în cadrul *Bisericii Ortodoxe Ucrainene* din jurisdicția Patriarhiei Moscovei. Ca urmare a încercării nereușite până în acest moment (mai 2023) a Patriarhiei Ecumenice de a-i aduna pe toți ortodocșii din Ucraina într-o singură Biserică Autocefală, Patriarhia Moscovei a întrerupt complet comuniunea euharistică cu aceasta. Între timp, Biserica Ortodoxă a Ucrainei a fost recunoscută drept canonică de patriarhul Alexandriei,

de arhiepiscopul Atenei și al întregii Elade, precum și de arhiepiscopul Ciprului. Aceste măsuri au creat tensiuni în sânul Bisericilor care s-au raliat Patriarhiei Ecumenice, deoarece nu toți ierarhii acestor Biserici au fost de acord cu măsura luată de întâistătătorii lor. Pe de altă parte, mai mulți întâistătători de Biserici Ortodoxe Autocefale, care au păstrat o anumită echidistanță față de această criză, au solicitat în mod repetat din partea Patriarhiei Ecumenice convocarea unei Sinaxe a Întâistătătorilor Bisericilor Ortodoxe, care să găsească o soluționare pe plan panortodox a „crizei bisericești din Ucraina" și a implicațiilor acesteia asupra relațiilor interortodoxe. Un prim pas în acest sens a fost marcat prin inițiativa patriarhului Teofil al III-lea al Ierusalimului de a organiza o întrunire frățească a tuturor reprezentanților Bisericilor Ortodoxe la Amman, în Iordania. Această întrunire a avut loc în data de 26 februarie 2019, la ea fiind reprezentate următoarele șase Biserici Ortodoxe locale: Patriarhia Ierusalimului, Patriarhia Rusă, Patriarhia Sârbă, Patriarhia Română, Biserica Ortodoxă din Polonia și Biserica Ortodoxă din Ținuturile Cehiei și Slovacia. Participanții la întrunirea de la Amman au adresat un apel la dialog. În urma convocării realizării întruniri, Patriarhia Ecumenică a condamnat faptul că o altă Biserică Ortodoxă în afară de ea și-a arogat dreptul de a convoca o întrunire cu caracter panortodox.

Situația celor două Biserici Ortodoxe din Ucraina și relația lor cu Patriarhia Rusă s-a agravat foarte tare, după ce în ziua de 24 februarie 2022 Rusia a declanșat o invazie militară în Ucraina, ceea ce a dus la izbucnirea unui război fratricid între cele două țări, război care a costat pierderea a zeci și zeci de mii de vieți omenești de ambele părți și care durează încă (12 mai 2023). Consecințele grave ale acestui război pentru relațiile dinte ortodocșii din Ucraina și Patriarhia Moscovei sunt accentuate în plus de faptul că patriarhul Chiril al Bisericii Ortodoxe Ruse a manifestat adesea o atitudine favorabilă invaziei criminale în Ucraina sau nu s-a opus acesteia în niciun fel. Astfel, situația clerului și a credincioșilor ortodocși din cadrul mitropoliei ucrainene din jurisdicția Patriarhiei Ruse a devenit insuportabilă. După încheierea acestui război – oricare va sfârșitul său – va fi practic imposibil pentru Patriarhia Rusă să mai poată exercita vreo autoritate canonică în Ucraina, iar calea spre

constituirea unei singure Biserici Ortodoxe Autocefale în Ucraina va fi extrem de anevoioasă, deși aceasta ar fi cea mai firească soluție, la care vor trebui să conlucreze toate Bisericile Ortodoxe Autocefale, căci este în joc unitatea întregii Biserici Ortodoxe celei Una.

Experiența de viață bisericească ortodoxă bimilenară a evidențiat cu prisosință faptul că unitatea Bisericii Ortodoxe, care este Biserica cea Una și al cărei Cap este Însuși Mântuitorul Iisus Hristos, este fundamentată pe credința apostolică păstrată și transmisă mai ales prin cultul acestei Biserici. Bisericile Ortodoxe Autocefale reprezintă Biserica cea Una a lui Iisus Hristos manifestată într-un anumit loc, iar fiecare Biserică Ortodoxă locală este Biserica cea Una a lui Hristos în acel loc numai în măsura în care mărturisește aceeași credință și stă în comuniune euharistică cu toate celelalte Biserici Ortodoxe locale. Întreruperea comuniunii euharistice dintre două Biserici Ortodoxe locale este un fapt foarte grav, mai ales dacă această întrerupere este cauzată de motive doctrinare. Din nefericire, unele Biserici Ortodoxe locale au recurs, în ultimul timp, prea ușor la întreruperea comuniunii cu o altă Biserică Ortodoxă locală, de multe ori din cauza unor factori care nu afectează integritatea învățăturii apostolice comune și înainte de a fi epuizat toate mijloacele de dialog pentru rezolvarea diferendului în cauză. Se pot cita mai multe cazuri de întrerupere a comuniunii între două Biserici Ortodoxe locale pe parcursul secolului al XX-lea și chiar la începutul acestui nou mileniu creștin, dar se poate constata, în același timp, că în majoritatea acestor cazuri întreruperea comuniunii de către o Biserică Ortodoxă locală cu o altă Biserică Ortodoxă locală s-a consumat fără ca cea de-a doua să răspundă cu aceeași măsură și acest fapt a facilitat reconcilierea.

Toate aceste incidente prezente încă în viața Bisericilor Ortodoxe la începutul mileniului al treilea creștin, care au culminat cu neparticiparea unor Biserici Ortodoxe locale la lucrările Sfântului și Marelui Sinod al Bisericii Ortodoxe, denotă lipsa unei disponibilități a acestora la cooperarea pe plan panortodox ca o singură Biserică și nu ca Biserici locale cu interese diferite una față de alta. Bisericile Ortodoxe locale, care – așa cum a subliniat Preafericitul Părinte Patriarh Daniel la Sfântul și Marele

Sinod al Bisericii Ortodoxe – au practicat sinodalitatea pe plan local sau regional fără întrerupere, dar trăind izolate una de alta prea mult timp, au pierdut sensul practicării sinodalității la nivelul întregii Biserici Ortodoxe celei Una, la nivel panortodox. Experiența tuturor Bisericilor Ortodoxe locale în procesul de pregătire a Sfântului și Marelui Sinod al Bisericii Ortodoxe pe parcursul celei de-a doua jumătăți a secolului al XX-lea și la începutul acestui secol ar trebui să fie o bază pe care acestea să reia cooperarea lor, care este singura cale de rezolvare a conflictelor cu care se confruntă astăzi Bisericile Ortodoxe.

O privire de ansamblu asupra situației Bisericilor Ortodoxe Autocefale, la începutul acestui nou mileniu creștin, nu poate ignora stadiul reflecției teologice ortodoxe lăsată moștenire de secolul al XX-lea atât ortodocșilor, cât și întregii lumi creștine. Așa cum este evidențiat în paginile acestui volum în mai multe rânduri, pe parcursul secolului trecut teologia ortodoxă a înregistrat un nivel de reflecție și creație originală, care nu a fost depășit decât de teologia din perioada Sfinților Părinți. De fapt, una dintre cele mai importante contribuții ale teologiei ortodoxe pe parcursul secolului al XX-lea a fost nu simpla descoperire a gândirii patristice, ci mai ales strădania de a gândi la fel ca Părinții și nu doar de a-i cita sau de a apela la autoritatea lor. Reîntoarcerea la gândirea Sfinților Părinți a dus la abordarea unei serii de teme noi pentru gândirea teologică ortodoxă, cum sunt: *considerarea învățăturii despre Dumnezeu în perspectivă apofatică*; *existența energiilor divine necreate*; *îndumnezeirea omului*; *revalorificarea cultului divin ortodox și mai ales a Sfintei Liturghii, misiunea componentă integrală a Bisericii Ortodoxe*; *responsabilitatea creștină față de întreaga creație*; *definirea atitudinii Bisericii Ortodoxe față de alte tradiții creștine* ș.a. Acestea sunt doar câteva aspecte ale moștenirii teologice cu care Biserica Ortodoxă a intrat în al treilea mileniu creștin și pe baza cărora această Biserică este bine pregătită să înfrunte provocările noi cu care se confruntă și se va confrunta în continuare în societatea secolului al XXI-lea, aflată într-o permanentă schimbare și o intensă căutare de sens.

Modul în care Biserica Ortodoxă a răspuns provocărilor cu care se confruntă omenirea la începutul acestui mileniu creștin este cel mai

concludent reflectat în hotărârile Sfântului și Marelui Sinod al Bisericii Ortodoxe, hotărâri care, așa cum s-a menționat anterior, au fost mai întâi elaborate cu multă acrivie de către reprezentanții tuturor Bisericilor Ortodoxe locale pe parcursul celor cinci Conferințe Panortodoxe Presinodale. Pe lângă cele șase texte la temele înscrise pe ordinea de zi a acestui sinod, au fost adoptate în Creta încă două texte, și anume o *Enciclică* și un *Mesaj*. În textul enciclicei intitulat *Misiunea Bisericii Ortodoxe în lumea contemporană*, se precizează de la început că, bazându-se pe principiile învățăturii creștine, *„Biserica Ortodoxă participă la problematica și la temerile care preocupă pe omul epocii noastre, dorind să contribuie la rezolvarea lor, ca astfel să ofere lumii pacea lui Dumnezeu"*. Totodată, valorile pe care Biserica Ortodoxă dorea să le promoveze în lume la începutul celui de-al treilea mileniu creștin față de societatea în care această Biserică își desfășoară misiunea ei erau: 1. *valoarea persoanei Umane*, în legătură cu care Sfântul Sinod a recomandat tuturor Bisericilor Ortodoxe „colaborarea intercreștină în toate direcțiile, pentru a apăra valoarea omului", precum și angajarea lor „la concertarea și colaborarea interreligioasă, pentru coexistență pașnică și pentru coabitarea socială a popoarelor, fără ca aceasta să implice nicio formă de sincretism religios"; 2. *libertatea și responsabilitatea*, valori care trebuie susținute pentru a evita „slăbirea conceptului de persoană umană" și, de aceea, „datoria Bisericii Ortodoxe consistă astăzi în a pune în valoare, prin predică, prin teologia sa, prin cultul său și prin activitatea sa pastorală, adevărul libertății în Hristos"; 3. *pacea și dreptatea*, în legătură cu care Biserica Ortodoxă afirmă că adevărata „pace este rodul triumfului pe pământ al tuturor idealurilor creștine. Este pacea care vine de sus, pe care Biserica Ortodoxă o solicită totdeauna în cererile din rugăciunile sale zilnice, cerând-o de la Dumnezeu, care pe toate le împlinește și care ascultă rugăciunile celor care vin la El cu credință". Pacea este o valoare evidențiată de Biserica Ortodoxă și în raport cu necesitatea *împiedicării războiului*, și în acest sens Biserica Ortodoxă

> „încurajează orice inițiativă și orice efort de evitare și împiedecare a războiului prin dialog și orice alt fel de mijloace potrivite. În cazul

> în care războiul devine inevitabil, Biserica continuă să se roage și să poarte grija pastorală de fiii săi care sunt implicați în conflicte militare pentru apărarea vieții și a libertății lor, depunând toate eforturile pentru restabilirea păcii cât mai repede posibil".

O altă provocare cu care s-a confruntat Biserica Ortodoxă la începutul mileniului al treilea este aceea de a-și defini poziția sa față de orice fel de *discriminare*. În fața acestei provocări, Biserica Ortodoxă recunoaște „principiile drepturilor omului și egalitatea de tratare a oamenilor" și ea

> „urmărește să aplice aceste principii în lumina învățăturii sale despre Taine, despre familie, despre locul bărbatului și al femeii în Biserică și despre valorile tradiției bisericești în general. Biserica își rezervă dreptul de a proclama învățătura sa și de a depune mărturia sa în mod public".

Alte provocări față de care Biserica Ortodoxă și-a definit poziția sa prin hotărârile Sfântului și Marelui Sinod al Bisericii Ortodoxe din anul 2016 au fost în legătură cu *procesul economic*, față de care „Biserica nu poate să rămână indiferentă", ci ea „insistă asupra necesității de a construi economia pe principii morale, pentru a fi în serviciul oamenilor". În fața lumii fragmentate, Biserica prezintă „comuniunea și unitatea euharistică, un element esențial al învățăturii sale eclesiologice", iar în fața *crizei ecologice* de astăzi, ea pune accentul pe protejarea creației divine, „cultivând sensul responsabilității față de mediul înconjurător, care este un dar al lui Dumnezeu".

De remarcat este și atitudinea Bisericii Ortodoxe față de *capacitatea de cercetare științifică în lume*, care constituie pentru ea „un dar al lui Dumnezeu făcut omului". Afirmând aceasta însă, Biserica Ortodoxă subliniază, în același timp, „pericolele pe care le ascunde utilizarea anumitor realizări științifice. Ea consideră că omul de știință este liber să facă cercetări, dar el trebuie să se oprească atunci când principiile creștine și

umane sunt violate". În ultimul rând, una dintre temele majore care au reținut atenția Sfântului și Marelui Sinod Ortodox, atât prin Enciclica menționată, cât și prin Mesajul său „către poporul dreptcredincios și către toți oamenii de bunăvoință", este responsabilitatea deosebită pe care și-o asumă Biserica Ortodoxă față de *educarea tineretului în Hristos* și asupra *instituției dumnezeiești a familiei*, cu precizarea că „familia s-a bazat totdeauna și în mod necesar pe Sfânta Taină a cununiei creștine, în calitate de unire dintre un bărbat și o femeie, care reprezintă unirea dintre Hristos și Biserica Sa".

Aceste mărturii revelează preocuparea Bisericii Ortodoxe de a contribui la rezolvarea problemelor cu care se confruntă omenirea la începutul celui de-al treilea mileniu creștin. În fața atâtor provocări, atât pe plan intern, cât și pe plan extern, cu care se confruntă astăzi în aceeași măsură toate Bisericile Ortodoxe locale, cel mai urgent pas pe care trebuie să îl facă acestea împreună este depășirea tuturor disputelor dintre ele și reluarea cooperării pe plan panortodox.

Bibliografie

În limba română: Viorel Ioniță, *Hotărârile întrunirilor panortodoxe din 1923 până în 2009. Spre Sfântul și Marele Sinod al Bisericii Ortodoxe*, Ed. Basilica, București, 2013; V. Ioniță, *Sfântul și Marele Sinod al Bisericii Ortodoxe. Documente pregătitoare*, Ed. Basilica, București, 2016; V. Ioniță (coord.), *Teologia Ortodoxa in secolul al XX-lea si la începutul secolului al XXI-lea*, Ed. Basilica, București, 2011; V. Ioniță, „Etosul misionar al Bisericii Ortodoxe în lumea de mâine", în vol. *Biserica Ortodoxă și provocările viitorului*, Mihai Himcinschi, Răzvan Brudiu, Ed. Reîntregirea/Presa Universitară Clujeană/ Ed. Aeternitas, Alba Iulia/Cluj Napoca, 2020.

În limbă străine: Athanasios Basdekis (ed.), *Orthodoxe Kirche und Ökumenische Bewegung. Dokumente – Erklärungen – Berichte 1900-2006*, Verlag Otto Lembeck/ Bonifatius Verlag, Frankfurt am Main/Paderborn, 2006; Paul Ladouceur, *Modern Orthodox Theology. Behold, I Make All Things New (Rev. 21, 5)*, T&T Clark, Londra/New York/Oxford/New Delhi/Sydney, 2019; Georges Florovsy, „The Ethos of the Orthodox Church", în: *The Ecumenical Review*, 12/1960; Andrew Louth, *Modern Orthodox Thinkers. From the Philokalia to the Present*, InterVarsity Press, Downer's Grove, 2015; Aleksandra Djurić Milanović, Radmila Radić (eds), *Orthodox Christian Renewal Movements in Eastern Europe*, Palgrave Macmillan, Cham, 2017; Todd M. Johnson, Kenneth R. Ross (eds), *Atlas of Global Christianity*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2009.

ANEXĂ

LISTE DE ÎNTÂISTĂTĂTORI AI BISERICILOR ORTODOXE, LISTE CRONOLOGICE DE SUVERANI DIN AL DOILEA MILENIU CREȘTIN*

Patriarhia Ecumenică

Mihail I Cerularie	1043-1058
Constantin al III-lea	1059-1063
Ioan al VIII-lea Xiphilinos	1064-1075
Cosma I	1075-1081
Eustratie	1081-1084
Nicolae al III-lea Kyrdiniates	1084-1111
Ioan al IX-lea	1111-1134
Leon	1134-1143
Mihail al II-lea	1143-1146
Cosma al II-lea	1146-1147
Nicolae al IV-lea	1147-1151
Teodot al II-lea	cca 1151 – cca 1153
Neofit I (ales, dar retras înainte de întronizare)	1153
Constantin al IV-lea Chliarenos	1154-1157
Luca Chrysovergis	1157-1169
Mihail al III-lea	1170-1178
Hariton	1178-1179
Teodosie Boradiotes	1179-1183
Vasile al II-lea Kamateros	1183-1186
Nichita al II-lea	1186-1189
Dositei	febr. 1189
Leontie	febr.-oct. 1189
Dositei (a doua oară)	1189-1191
Gheorghe al II-lea Xiphilinos	1191-1198
Ioan al X-lea Kamateros	1198-1206
Mihail al IV-lea	1208-1214
Teodor al II-lea	1214-1216
Maxim al II-lea	1216
Manuel I	1217-1222
Gherman al II-lea	1223-1240
Metodie	1240
Sedisvacanță	1241-1243
Manuel al II-lea	1243-1254
Arsenie	1254-1260
Nichifor al II-lea	1260-1261
Arsenie (a doua oară)	1261-1265
Gherman al III-lea	1265-1266
Iosif I	1266-1275
Ioan al XI-lea Bekkos	1275-1282
Iosif I (a doua oară)	1282-1283
Grigorie al II-lea	1283-1289
Atanasie I	1289-1293
Ioan al XII-lea	1294-1303
Atanasie I (a doua oară)	1303-1309
Nifon I	1310-1314
Ioan al XIII-lea Glykys	1315-1319
Gherasim I	1320-1321
Isaia	1323-1332
Ioan al XIV-lea Kalekas	1334-1347

* Liste întocmite de Lect. dr. Sebastian Nazâru.

Isidor I 1347-1350
Calist I 1350-1353
Filotei Kokkinos 1353-1354
Calist I (a doua oară) 1355-1363
Filotei Kokkinos (a doua oară) 1364-1376
Macarie 1377-1379
Nil Kerameus 1379-1388
Antonie al IV-lea 1389-1390
Macarie (a doua oară) iulie-sept. 1390
Antonie al IV-lea (a doua oară) 1391-1397
Calist al II-lea mai-aug. 1397
Matei I 1397-1402
Matei I (a doua oară) 1403-1410
Eftimie al II-lea 1410-1416
Iosif al II-lea 1416-1439
Mitrofan al II-lea 1440-1443
Grigorie al III-lea Mammas 1445-1450
Atanasie al II-lea 1450
Ghenadie al II-lea Scholarios 1454-1456
Isidor al II-lea 1456-1462
Ioasaf I apr. 1462-apr. 1463
Ghenadie al II-lea Scholarios
(a doua oară) apr.-iun. 1463
Sofronie I 1463-1464
Ghenadie al II-lea Scholarios
(a treia oară) 1464-1465
Marcu al II-lea 1465-1466
Simeon I toamna-sfârșitul lui1466
Dionisie I 1466-1471
Simeon I (a doua oară) 1471-1475
Rafael I 1475-1476
Maxim al III-lea 1476-1482
Simeon I (a treia oară) 1482-1486
Nifon al II-lea 1486-1488
Dionisie I (a doua oară) 1488-1490
Maxim al IV-lea 1491-1497
Nifon al II-lea (a doua oară) 1497-1498
Ioachim I 1498-1502
Nifon al II-lea (a treia oară) 1502
Pahomie I 1503-1504
Ioachim I (a doua oară) 1504
Pahomie I (a doua oară) 1504-1513
Teolipt I 1513-1522
Ieremia I 1522-1524
Ioanichie I 1524-1525
Ieremia I (a doua oară) 1525-1546
Dionisie al II-lea 1546-1556
Ioasaf al II-lea 1556-1565
Mitrofan al III-lea 1565-1572
Ieremia al II-lea Tranos 1572-1579
Mitrofan al III-lea (a doua oară) 1579-1580
Ieremia al II-lea (a doua oară) 1580-1584
Pahomie al II-lea 1584-1585
Teolipt al II-lea 1585-1586
Ieremia al II-lea (a treia oară) 1587-1595
Matei al II-lea 1595
Gavriil I 1596
Teofan I 1596-1597
Meletie I Pigas
(*locum tenens*) 1597 – cca 1598
Matei al II-lea (a doua oară) 1598-1602
Neofit al II-lea 1602-1603
Matei al II-lea (a treia oară) 1603
Rafael al II-lea 1603-1607
Neofit al II-lea (a doua oară) 1607-1612
Chiril I Lucaris (*locum tenens*) 1612
Timotei al II-lea 1612-1620
Chiril I Lucaris 1620-1623
Grigorie al IV-lea 1623
Antim al II-lea 1623
Chiril I Lucaris (a doua oară) 1623-1633
Chiril al II-lea Kontaris 1633
Chiril I Lucaris (a treia oară) 1633-1634
Atanasie al III-lea Patellarios 1634
Chiril I Lucaris (a patra oară) 1634-1635
Chiril al II-lea Kontaris
(a doua oară) 1635-1636
Neofit al III-lea 1636-1637
Chiril I Lucaris (a cincea oară) 1637-1638
Chiril al II-lea Kontaris
(a treia oară) 1638-1639
Partenie I 1639-1644

Partenie al II-lea	1644-1646
Ioanichie al II-lea	1646-1648
Partenie al II-lea (a doua oară)	1648-1651
Ioanichie al II-lea (a doua oară)	1651-1652
Chiril al III-lea	1652
Atanasie al III-lea Patellarios (a doua oară)	1652
Paisie I	1652-1653
Ioanichie al II-lea (a treia oară)	1653-1654
Chiril al III-lea (a doua oară)	1654
Paisie I (a doua oară)	1654-1655
Ioanichie al II-lea (a patra oară)	1655-1656
Partenie al III-lea	1656-1657
Gavriil al II-lea	1657
Teofan al II-lea	1657
Partenie al IV-lea	1657-1662
Dionisie al III-lea	1662-1665
Partenie al IV-lea (a doua oară)	1665-1667
Clement	1667-1668
Metodie al III-lea	1668-1671
Partenie al IV-lea (a treia oară)	1671
Dionisie al IV-lea	1671-1673
Gherasim al II-lea	1673-1674
Partenie al IV-lea (a patra oară)	1675-1676
Dionisie al IV-lea (a doua oară)	1676-1679
Atanasie al IV-lea	1679
Iacob	1679-1682
Dionisie al IV-lea (a treia oară)	1682-1684
Partenie al IV-lea (a cincea oară)	1684-1685
Iacob (a doua oară)	1685-1686
Dionisie al IV-lea (a patra oară)	1686-1687
Iacob (a treia oară)	1687-1688
Calinic al II-lea	1688
Neofit al IV-lea	1688-1689
Calinic al II-lea (a doua oară)	1689-1693
Dionisie al IV-lea (a cincea oară)	1693-1694
Calinic al II-lea (a treia oară)	1694-1702
Gavriil al III-lea	1702-1707
Neofit al V-lea	1707
Ciprian	1707-1709
Atanasie al V-lea	1709-1711
Chiril al IV-lea	1711-1713
Ciprian (a doua oară)	1713-1714
Cosma al III-lea	1714-1716
Ieremia al III-lea	1716-1726
Calinic al III-lea	1726
Paisie al II-lea	1726-1732
Ieremia al III-lea (a doua oară)	1732-1733
Serafim I	1733-1734
Neofit al VI-lea	1734-1740
Paisie al II-lea (a doua oară)	1740-1743
Neofit al VI-lea (a doua oară)	1743-1744
Paisie al II-lea (a treia oară)	1744-1748
Chiril al V-lea	1748-1751
Paisie al II-lea (a patra oară)	1751-1752
Chiril al V-lea	1752-1757
Calinic al IV-lea	1757
Serafim al II-lea	1757-1761
Ioanichie al III-lea	1761-1763
Samuel I	1763-1768
Meletie al II-lea	1768-1769
Teodosie al II-lea	1769-1773
Samuel I (a doua oară)	1773-1774
Sofronie al II-lea	1774-1780
Gavriil al IV-lea	1780-1785
Procopie	1785-1789
Neofit al VII-lea	1789-1794
Gherasim al III-lea	1794-1797
Grigorie al V-lea	1797-1798
Neofit al VII-lea (a doua oară)	1798-1801
Calinic al V-lea	1801-1806
Grigorie al V-lea (a doua oară)	1806-1808
Calinic al V-lea (a doua oară)	1808-1809
Ieremia al IV-lea	1809-1813
Chiril al VI-lea	1813-1818
Grigorie al V-lea (a treia oară)	1818-1821
Evghenie al II-lea	1821-1822
Antim al III-lea	1822-1824
Hrisant I	1824-1826
Agatanghel I	1826-1830

Constanțiu I	1830-1834	Ioachim al IV-lea	1884-1886
Constanțiu al II-lea	1834-1835	Dionisie al V-lea	1887-1891
Grigorie al VI-lea	1835-1840	Neofit al VIII-lea	1891-1894
Antim al IV-lea	1840-1841	Antim al VII-lea	1895-1897
Antim al V-lea	1841-1842	Constantin al V-lea	1897-1901
Gherman al IV-lea	1842-1845	Ioachim al III-lea (a doua oară)	1901-1912
Meletie al III-lea	1845	Gherman al V-lea	1913-1918
Antim al VI-lea	1845-1848	*Sedisvacanță*	1918-1921
Antim al IV-lea (a doua oară)	1848-1852	Meletie al IV-lea Metaxakis	1921-1923
Gherman al IV-lea (a doua oară)	1852-1853	Grigorie al VII-lea	1923-1924
Antim al VI-lea	1853-1855	Constantin al VI-lea	1924-1925
Chiril al VII-lea	1855-1860	Vasile al III-lea	1925-1929
Ioachim al II-lea	1860-1863	Fotie al II-lea	1929-1935
Sofronie al III-lea	1863-1866	Veniamin I	1936-1946
Grigorie al VI-lea (a doua oară)	1867-1871	Maxim al V-lea	1946-1948
Antim al VI-lea (a doua oară)	1871-1873	Athenagoras I	1948-1972
Ioachim al II-lea (a doua oară)	1873-1878	Dimitrie I Papadopoulou	1972-1991
Ioachim al III-lea	1878-1884	Bartolomeu I Archontones	1991-prezent

Patriarhia Alexandriei

Filotei I	1045-?	Nifon	1366-1385
Leontie	1052-1059	Marcu al IV-lea	1385-1389
Alexandru al II-lea	1059-1062	Nicolae al III-lea	1389-1398
Ioan al VI-lea	1062-1100	Grigorie al IV-lea	1398-1412
Evloghie al II-lea	1110?	Nicolae al IV-lea	1412-1417
Chiril al II-lea	1105?	Atanasie al IV-lea	1417-1425
Sava	1117?	Marcu al V-lea	1425-1435
Teodosie al II-lea	1130?	Filotei	1435-1459
Sofronie al III-lea	1166?	Marcu al VI-lea	1459-1484
Ilie al II-lea	1170?	Grigorie al V-lea	1484-1486
Elefterie	1180?	Ioachim I	1486-1567
Marcu al III-lea	1195?	*Sedisvacanță*	1567-1569
Nicolae I	1210?-1243	Silvestru	1569-1590
Grigorie I	1243-1263	Meletie I Pigas	1590-1601
Nicolae al II-lea	1263-1276	Chiril al III-lea Lucaris	1601-1620
Atanasie al III-lea	1276-1316	Gherasim I	1620-1636
Grigorie al II-lea	1316-1354	Mitrofan Kritopoulos	1636-1639
Grigorie al III-lea	1354-1366	Nichifor	1639-1645

Ioanichie	1645-1657	Artemie	1845-1847
Paisie	1657-1678	Ierotei al II-lea	1847-1858
Partenie I	1678-1688	Calinic	1858-1861
Gherasim al II-lea Paladas	1688-1710	Iacob	1861-1865
Samuil Kapasoules	1710-1712	Nicanor	1866-1870
Cosma al II-lea	1712-1714	Sofronie al IV-lea	1870-1899
Samuil Kapasoules (a doua oară)	1714-1723	Fotie	1900-1925
Cosma al II-lea (a doua oară)	1723-1736	Meletie al II-lea Metaxakis	1926-1935
Cosma al III-lea	1737-1746	Nicolae al V-lea	1936-1939
Matei	1746-1765	Hristofor al II-lea	1939-1966
Ciprian	1766-1783	*Sedisvacanță*	1966-1968
Gherasim al III-lea	1783-1788	Nicolae al VI-lea Varelopoulos	1968-1986
Partenie al II-lea	1788-1805	Partenie al III-lea Koinides	1987-1996
Teofil al III-lea	1805-1825	Petru al VII-lea	1997-2004
Ierotei I	1825-1845	Teodor al II-lea	2004-prezent

Patriarhia Antiohiei

Petru al III-lea	1052-1056	Eftimie al II-lea (în exil la Constantinopol)	1260-1269
Ioan al VI-lea (Dionisie)	1056-1062	Teodosie al IV-lea	1269-1276
Emilian	1062-1075	Teodosie al V-lea	1276-1285
Teodosie al II-lea Chrysoberges	1075-1084	Arsenios	1285-1286
Nichifor	1084-1088	Chiril al III-lea	1287-1308
Ioan al VII-lea Oxeites	1088-1106	Dionisie (ales în anul 1293 de mitropoliții din sud)	1309-1316
Ioan al VIII-lea	1106-1137	Dionisie al II-lea	cca 1316-1322
Luca	1137-1155	Sofronie I	1322-1341
Ioan al IX-lea	1155-1156	Ignatie al II-lea	1342-1353
Eftimie I	???	Pahomie I (cu reședința la Damasc)	1364-1366
Macarie al II-lea	???	Mihail al II-lea	1366-1373
Atanasie I	1157-1170	Pahomie I (a doua oară)	1373-1376
Chiril al II-lea	cca 1173-1178	Marcu I	1376-1378
Teodosie al III-lea	1180-1182	Pahomie I (a treia oară)	1378-1386
Ilie al III-lea	1182-1184	Nil	1386-1395
Hristofor al II-lea	1184-1185	Mihail al III-lea	1395-1412
Teodor al IV-lea Balsamon (în exil la Constantinopol)	1185-1199	Pahomie al II-lea	1412
Ioachim (în exil la Constantinopol)	1199-1206	Ioachim al II-lea	1412-1426
Simeon al II-lea	1206-1242	Marcu al II-lea	1426-1436
David	1242-1257 ?		

Dorotei al III-lea	1436-1451
Mihail al IV-lea	1451-1497
Dorotei al IV-lea	1497-1523
Mihail al V-lea	1523-1541
Dorotei al V-lea	1541-1543
Ioachim al IV-lea	1543-1576
Mihail al VI-lea	1577-1581
Ioachim al V-lea	1581-1592
Ioachim al VI-lea	1593-1604
Dorotei al V-lea	1604-1611
Atanasie al III-lea Dabbas	1611-1619
Ignatie al III-lea	1619-1634
Chiril al IV-lea Dabbas	1619-1628
Eftimie al III-lea	1634-1635
Eftimie al IV-lea	1636-1647
Macarie al III-lea Za'im	1648-1672
Neofit	1674-1684
Atanasie al IV-lea Dabbas	1686-1694
Chiril V-lea Za'im	1672-1720
Atanasie al IV-lea Dabbas (a doua oară)	1720-1724
Silvestru	1724-1766
Filimon	1766-1767
Daniel	1767-1791
Eftimie	1792-1813
Serafim	1813-1823
Metodie	1823-1850
Ierotei	1850-1885
Gherasim	1885-1891
Spiridon	1891-1898
Meletie al II-lea	1899-1906
Grigorie al IV-lea	1906-1928
Sedisvacanță	1928-1931
Alexandru al III-lea	1931-1958
Teodosie al VI-lea	1958-1970
Ilie al IV-lea Muawad	1970-1979
Ignatie al IV-lea Hazim	1979-2012
Ioan al X-lea Yazigi	2012-prezent

Patriarhia Ierusalimului

Sofronie al II-lea	1040-1059
Eftimie I	?-1084
Simeon al II-lea	1084-1106
Sava	1106
Ioan al VIII-lea	1106-?
Nicolae	1156
Ioan al IX-lea	1156-1166
Nichifor al II-lea	1166-1170
Leontie al II-lea	1170-1185
Dositei I	1185-1191
Marcu al II-lea	1191-?
Eftimie al II-lea	1204-1223
Atanasie al II-lea	1224-1236
Sofronie al III-lea	1236-?
Grigorie I	1281-1298
Tadeu	1298-1313
Atanasie al III-lea	1313-1314
Sedisvacanță	1314-1322
Grigorie al II-lea	1322
Atanasie al III-lea	1330-1334
Lazăr	1334-1368
Gherasim (antipatriarh)	cca 1334-1349
Sedisvacanță	1368-1376
Dorotei I	1376-1417
Teofil al II-lea	1417-1424
Teofan I	1424-1431
Ioachim	1431-1450
Teofan al II-lea	1450-1452
Atanasie al IV-lea	1452-1460
Iacob al II-lea	1460-?
Avraam	?-1468
Grigorie al III-lea	1468-1493
Marcu al III-lea	?-1503
Dorotei al II-lea	1510-1537
Gherman	1537-1579
Sofronie al IV-lea	1579-1608

Teofan al III-lea	1608-1644
Paisie	1645-1660
Nectarie I	1660-1669
Dositei al II-lea	1669-1707
Hrisant Notaras	1707-1731
Meletie	1731-1737
Partenie	1737-1766
Efrem al II-lea	1766-1770
Sofronie al V-lea	1770-1775
Avram al II-lea	1775-1787
Procopie I	1787-1788
Antim	1788-1808
Policarp	1808-1827
Atanasie al V-lea	1827-1844
Chiril al II-lea	1845-1872
Procopie al II-lea	1872-1875
Ierotei	1875-1882
Nicodim I	1883-1890
Gherasim I	1891-1897
Damian I	1897-1931
Timotei I	1935-1955
Benedict I	1957-1980
Diodor I	1981-2000
Irineu I	2000-2005
Teofil al III-lea	2005-prezent

Biserica Ortodoxă Rusă

Patriarhi ai Moscovei și ai întregii Rusii (1589-1721)

Iov	1589-1605
Ignatie	1605-1606
Hermogen	1606-1612
Sedisvacanță	1612-1619
Filaret	1619-1633
Ioasaf I	1634-1640
Iosif I	1642-1652
Nikon	1652-1658
Pitirim (*locum tenens*)	1658-1667
Ioasaf al II-lea	1667-1672
Pitirim	1672-1673
Ioachim Savelov	1674-1690
Adrian	1690-1700
Ștefan Iavorski (*locum tenens*)	1700-1721

Mitropoliți ai Moscovei (1721-1917)

Iosif al II-lea Volchanski	1742-1745
Platon I Malinovski	1745-1754
Ilarion	1754-1757
Timotei Sacherbatski	1757-1767
Ambrosius Zertis-Kamneski	1768-1771
Samuel	1771-1775
Platon al II-lea Levshin	1775-1812
Augustin Vinogradski	1812-1819
Serafim Glagolevski	1819-1821
Filaret Drozdov	1821-1867
Inochenție Veniaminov	1868-1879
Macarie Bulgakov	1879-1882
Ioanichie Rudnev	1882-1891
Leontie Lebedinski	1891-1893
Serghei I Liapidevski	1893-1898
Vladimir	1898-1912
Macarie al II-lea Nevski	1912-1917

Patriarhi ai Moscovei și ai întregii Rusii (1917-prezent)

Tihon Belavin	1917-1925
Sedisvacanță	1925-1943
Petru (Polianski) al Krutițelor (*locum tenens*)	aprilie-decembrie 1925

Serghei Stragorodski al Moscovei și Kolomnei (*locum tenens*)	1925-1943
Serghei Stragorodski	1943-1944
Alexei I Simanski	1945-1970
Pimen I Izvekov	1971-1990
Alexei al II-lea Ridiger	1990-2008
Chiril I Gundyaev	2009-prezent

Biserica Ortodoxă Sârbă

Arhiepiscopia Autocefală de Ohrida (1219-1346)

Sava	1219-1234
Arsenie I	1234-1263
Sava al II-lea	1263-1271
Daniel (Danilo) I	1271-1272
Ioanichie (Joanikije) I	1272-1276
Sedisvacanță	1276-1279
Eustatie (Jevstatije) I	1279-1286
Iacob I	1286-1292
Eustatie al II-lea	1292-1309
Sava al III-lea	1309-1316
Nicodim I	1316-1324
Daniel (Danilo) al II-lea	1324-1337
Ioanichie al II-lea	1338-1346

Patriarhi sârbi de Peć (1346-1766)

Ioanichie al II-lea	1346-1354
Sava al IV-lea	1354-1375
Efrem I	1375-1380
Spiridon I	1380-1389
Efrem I (a doua oară)	1389-1390
Daniel al III-lea	1391-1396
Sava al V-lea	1396-1406
Daniel al IV-lea	1406
Chiril I	1407-1419
Nikon I	1420-1435
Teofan I	1435-1446
Nicodim	1446-1455
Arsenie al II-lea	1457-1463
Sedisvacanță	1463-1557
Macarie	1557-1571
Antonie I	1571-1575
Gherasim I	1575-1586
Savatie I	1586-1587
Nicanor I	1588
Ierotei I	1589-1590
Filip I	1591-1592
Ioan (Jovan) al II-lea	1592-1613
Paisie I	1614-1648
Gavriil I	1648-1655
Maxim	1655-1674
Arsenie al III-lea	1674-1690
Calinic I	1691-1710
Atanasie I	1711-1712
Moise I	1712-1726
Arsenie al IV-lea	1726-1737
Ioanichie al III-lea	1739-1746
Atanasie al II-lea	1746-1752
Gavriil al II-lea	1752
Gavriil al III-lea	1752-1755
Vicențiu (Vikentije) I	1755
Paisie al II-lea	1755
Gavriil al IV-lea	1755
Chiril al II-lea	1758-1763
Vasile	1763-1765
Calinic al II-lea	1765-1766

Patriarhi sârbi (1920-prezent)

Dimitrie	1920-1930
Varnava	1930-1937
Gavriil al V-lea	1938-1950
Vichentie al II-lea	1950-1958
Gherman	1958-1990
Pavle	1990-2009
Irineu	2010-2020
Porfirie	2021-prezent

Biserica Ortodoxă Română

Mitropoliți Primați

Nifon Rusailă	1865-1875
Calinic Miclescu	1875-1886
Iosif Gheorghian	1886-1893
Ghenadie Petrescu	1893-1896
Iosif Gheorghian (a doua oară)	1896-1909
Atanasie Mironescu	1909-1911
Conon Arămescu-Donici	1912-1919
Miron Cristea	1919-1925

Patriarhi

Miron Cristea	1925-1939
Nicodim Munteanu	1939-1948
Justinian Marina	1948-1977
Iustin Moisescu	1977-1986
Teoctist Arăpașu	1986-2007
Daniel Ciobotea	2007-prezent

Biserica Ortodoxă Bulgară

Arhiepiscopi primați ai Bulgariei (1186-1235)

Vasile I	1186-1232
Ioachim I	1232-1246

Patriarhi ai Bulgariei (de Târnovo)

Ioachim I	1235-1246
Visarion	cca 1246
Vasile al II-lea	1246 – cca 1254
Vasile al III-lea	cca 1254-1263
Ioachim al II-lea	1263-1272
Ignatie	1272-1278
Macarie	cca 1278-1282
Ioachim al III-lea	cca 1282-1300
Dorotei	1300 – cca 1315
Roman	cca 1315 – cca 1325
Teodosie I	cca 1325-1337
Ioanichie	1337 – cca 1340
Simeon	cca 1341-1348
Teodosie al II-lea	1348-1363
Ioanichie al II-lea	1363-1375
Eftimie	1375-1394

Patriarhi ai Bulgariei

Exarhatul bulgar (1872-1945)

Ilarion Ivanov	1872
Antim I Chalakov	1872-1877
Iosif I Yovchev	1877-1915
Partenie Popstefanov Ivanov Popov (*locum tenens*)	1915-1918
Vasile Mihaiylov	1919-1920
Maxim Pelov	1920-1927
Clement Shivachev	1927-1930
Neofit Karaabov	1930-1944
Ștefan I Șokov	1944-1945

Exarhi

Ștefan I Șokov	1945-1948

Vicari – președinți ai Sfântului Sinod (1948-1953)

Mihail Chavdarov	1948-1949
Paisie Ankov	1949-1951
Chiril Constantinov	1951-1953
Chiril Constantinov	1953-1971
Maxim Minkov	1971-2012
Neofit Dimitrov	2013-prezent

Patriarhia Georgiei

Patriarhi ai Georgiei (1010-1811)

Melchisedec I	1001-1030
Okropir al II-lea	1031-1039
Melchisedec I (a doua oară)	1039-1045
Okropir al II-lea (a doua oară)	1045-1049
Eftimie I	1049-1055
Gheorghe al III-lea	1055-1065
Gavriil al III-lea	1065-1080
Dimitrie	1080-1090
Vasile al III-lea	1090-1100
Ioan al IV-lea	1100-1142
Simeon al IV-lea	1142-1146
Sava al II-lea	1146-1150
Nicolae I	1150-1178
Mihail al IV-lea	1178-1186
Teodor al II-lea	1186-1206
Vasile al IV-lea	1206-1208
Ioan al VII-lea	1208-1210
Epifanie	1210-1220
Eftimie al II-lea	1220-1222
Arsenie al III-lea	1222-1225
Gheorghe al IV-lea	1225-1230
Arsenie al IV-lea	1230-1240
Nicolae al II-lea	1240-1280
Avraam I	1280-1310
Eftimie al III-lea	1310-1325
Mihail al V-lea	1325-1330
Vasile al V-lea	1330-1350
Dorotei I	1350-1356
Shio I	1356-1364
Nicolae al III-lea	1364-1380
Gheorghe al V-lea	1380-1399
Ilie	1399-1411
Mihail al VI-lea	1411-1426
David al II-lea	1426-1428
Teodor al III-lea	1428-1435
David al III-lea	1435-1439
Shio al II-lea	1439-1443/47
David al IV-lea	1443/47-1459
Marcu	1460-1466
David al IV-lea	1466-1479
Evagrie	1480-1492
Avraam al II-lea	1492-1497
Efrem I	1497-1500
Evagrie (a doua oară)	1500-1503
Dorotei al II-lea	1503-1510
Dionisie	1510-1511
Dorotei al II-lea (a doua oară)	1511-1516
Vasile al VI-lea	1517-1528
Malachia	1528-1538
Melchisedec al II-lea	1538-1541
Gherman (Germene)	1541-1547
Simeon al V-lea	1547-1550
Zevedeu I	1550-1557
Domentie I	1557-1562
Nicolae al IV-lea	1562-1584
Nicolae al V-lea	1584-1591
Dorotei al III-lea	1592-1599
Domentie al II-lea	1599-1603
Zevedeu al II-lea	1603-1610
Ioan al VI-lea	1610-1613
Hristofor I	1613-1622
Zaharia	1623-1630
Evdemoz I	1630-1638
Hristofor al II-lea	1638-1660
Domentie al III-lea	1660-1675
Nicolae al VI-lea	1675-1676
Nicolae al VII-lea	1676-1687
Ioan al VII-lea	1687-1691
Nicolae al VII-lea (a doua oară)	1691-1695
Ioan al VII-lea (a doua oară)	1696-1700
Evdemoz al II-lea	1700-1703
Domentie al IV-lea	1704-1725
Visarion	1725-1737
Chiril	1737-1739
Domentie al IV-lea (a doua oară)	1739-1741

Nicolae al VIII-lea	1742-1744
Anton I	1744-1755
Iosif (Jandieri)	1755-1764
Iosif de Abkhazia	1769-1776
Anton I (a doua oară)	1764-1788
Anton al II-lea	1788-1811

Autocefalia a fost abolită în perioada 1811-1917

Patriarhi ai Georgiei (1917-prezent)

Kirion al II-lea	1917-1918
Leonid	1918-1921
Ambrozie	1921-1927
Hristofor al III-lea	1927-1932
Calistrat	1932-1952
Melchisedec al III-lea	1952-1960
Efrem al II-lea	1960-1972
David al V-lea	1972-1977
Ilia al II-lea	1977-prezent

Biserica Ciprului

Arhiepiscopi de Noua Justiniana și ai întregului Cipru

Vasile	???
Nicolae	?-1110
Ioan al II-lea	1151-?
Barnaba al II-lea	1175-?
Sofronie al II-lea	1191-1209
Isaia	1209-1222
Neofit	1222-1251
Gheorghe al II-lea	1251-1254
Gherman	1254-1260

Autocefalia Bisericii Ciprului a fost suprimată în perioada 1260-1571, fiind restabilită în 1571, după cucerirea otomană.

Timotei	1572-1578
Lavrentie	1580-?
Neofit	1592-?
Atanasie	1592-1600
Veniamin	1600-1604
Hristodul I	1606-?
Timotei al II-lea	1622-?
Ignatie	1634
Nichifor	1640-1674
Ilarion Kigalas	1674-1682
Hristodul al II-lea	1682-1690
Iacob I	1691-1692
Gherman al II-lea	1695-1702
Atanasie al II-lea Dabbas	1705-1708
Iacob al II-lea	1710-1718
Silvestru	1718-1734
Filotei	1734-1745
Neofit al III-lea	1745
Filotei (a doua oară)	1745-1759
Paisie	1759-1761
Ciprian (*locum tenens*)	1761-1762
Paisie (a doua oară)	1762-1767
Hrisant	1767-1810
Ciprian	1810-1821
Ioachim	1821-1824
Damaschin	1824-1827
Panaretos	1827-1840
Ioanichie	1840-1849
Chiril I	1849-1854
Macarie I	1854-1865
Sofronie al III-lea	1865-1900
Sedisvacanță	1900-1908
Chiril al II-lea	1909-1916
Chiril al III-lea	1916-1933
Leontie (*locum tenens*)	1933-1947
Leontie	1947
Macarie al II-lea	1947-1950
Macarie al III-lea Mouskos	1950-1977
Hrisostom I	1977-2006
Hrisostom al II-lea Demetriou	2006-2022
Gheorghe al III-lea Papachrysostomou	2022-prezent

Biserica Ortodoxă a Greciei

Mitropoliți ai Atenei (din 1850)

Neofit al V-lea Metaxas	1833-1861
Mihail al IV-lea Apostolidis	1861-1862
Teofil Vlahopapadopoulos	1862-1873
Procopie I Gheorghiadis	1874-1889
Gherman al II-lea Kalliagas	1889-1896
Procopie al II-lea Oikonomidis	1896-1901
Teoclit I Minopoulos	1902-1917
Meletie al III-lea Metaxakis	1918-1920
Teoclit I Minopoulos (a doua oară)	1920-1922

Arhiepiscopi ai Atenei și ai întregii Grecii

Hrisostom I Papadopoulos	1923-1938
Damaschin Papandreou	1938
Hrisant Philippidis	1938-1941
Damaschin Papandreou (a doua oară)	1941-1949
Spiridon Vlachos	1949-1956
Dorotei Kottaras	1956-1957
Teoclit al II-lea Panagiotopoulos	1957-1962
Iacob al III-lea Vavanatsos	1962
Hrisostom Hadjistavrou	1962-1967
Ieronim I Kotsonis	1967-1973
Serafim Tikas	1974-1998
Hristodoulos Paraskevaides	1998-2008
Ieronim al II-lea Liapis	2008-prezent

Biserica Ortodoxă Autocefală Poloneză

Mitropoliți ai Varșoviei și ai întregii Polonii

Gheorghe (Jerzy) Jaroszewski	1921-1923
Dionisie Valedinski (recunoscut de Patriarhia Ecumenică până în 1960)	1923-1947
Timotei Szretter (*locum tenens*)	1947-1951
Macarie Oksijuk	1951-1961
Timotei Szretter	1961-1962
Gheorghe (Jerzy) Korenistow (*locum tenens*)	1962-1965
Ștefan Rudyk	1965-1969
Gheorghe (Jerzy) Korenistow (*locum tenens*)	1969-1970
Vasile Doroszkiewicz	1970-1998
Sawa Hrycuniak	1998-prezent

Biserica Ortodoxă a Albaniei

Primații Bisericii autocefale a Albaniei, arhiepiscopi de Tirana și Durrës

Teofan	1923-1924
Ierotei (*locum tenens*)	1924-1929
Visarion	1929-1936

În anul 1937 a fost recunoscută autocefalia Bisericii Albaniei

Hristofor	1937-1948
Paisie	1949-1966
Damian	1966-1967
Sedisvacanță	1967-1992
Anastasie	1992-prezent

Biserica Ortodoxă a Ținuturilor Cehe și a Slovaciei

Mitropoliți ai Ținuturilor Cehe și ai Slovaciei

Savatie Vrabec	1923-1951
Gorazd Pavlik	1925-1942
Elefterie Voronțov	1951-1955
Ioan Kuchin	1956-1964
Dorotei Filip	1964-1999
Nicolae Kocvar	2000-2006
Krystof Pulec	2006-2013
Rastislav Gont	2013-prezent

Împărați bizantini

Constantin al IX-lea Monomahul	1042-1055
Teodora	1055-1056
Mihail al VI-lea Bringas (Stratiotikos)	1056-1057
Isaac I Comnenul	1057-1059
Constantin al X-lea Ducas	1059-1067
Roman al IV-lea Diogenes	1068-1071
Mihail al VII-lea Ducas	1071-1078
Nichifor al III-lea Botaneiates	1078-1081
Alexios I Comnenul	1081-1118
Ioan al II-lea Comnenul	1118-1143
Manuel I Comnenul	1143-1180
Alexios al II-lea Comnenul	1180-1183
Andronic I Comnenul	1183-1185
Isaac al II-lea Anghelos	1185-1195
Alexios al III-lea Anghelos	1195-1203
Isaac al II-lea (a doua oară) și Alexios al IV-lea Anghelos	1203-1204
Alexios al V-lea Ducas Mourtzouphlos	1204

Constantinopolul este cucerit de către soldații Cruciadei a patra

Imperiul Bizantin de Niceea

Constantin al XI-lea Lascaris	1204
Teodor I Lascaris	1205-1221
Ioan al III-lea Ducas Vatatzes	1221-1254
Teodor al II-lea Lascaris	1254-1258
Ioan al IV-lea Lascaris	1258-1261
Mihail al VIII-lea Paleologul	1258-1261

Constantinopolul este recucerit de către armatele lui Mihail al VIII-lea Paleologul

Imperiul Bizantin restaurat

Mihail al VIII-lea Paleologul	1261-1282
Andronic al II-lea Paleologul	1282-1328
Mihail al IX-lea Paleologul	1294/1295-1320
Andronic al III-lea Paleologul	1328-1341
Ioan al V-lea Paleologul	1341-1376
Ioan al VI-lea Cantacuzino	1347-1354
Andronic al IV-lea Paleologul	1376-1379
Ioan al V-lea Paleologul (a doua oară)	1379-1390
Ioan al VII-lea Paleologul	1390
Ioan al V-lea Paleologul (a treia oară)	1390-1391
Manuel al II-lea Paleologul	1391-1425
Ioan al VIII-lea Paleologul	1425-1448
Constantin al XI-lea (al XII-lea) Paleologul Dragases	1449-1453

Imperiul latin de Constantinopol

Balduin I de Flandra	1204-1205	Robert de Courtenay	1221-1228
Henric I de Hainaut	1206-1216	Jean de Brienne	1231-1237
Pierre de Courtenay	1217 – cca 1219	Balduin al II-lea de Courtenay	1240-1261
Iolanda (Yolande)	1217-1219		

Despotatul Moreei (Mistrei)

Manuel Cantacuzino	1348-1380	Teodor al II-lea Paleologul	1407-1443
Matei Cantacuzino	1380-1383	Constantin	
Dimitrie Cantacuzino	1383	și Toma Paleologul	1443-1449
Teodor I Paleologul	1383-1407	Toma Și Dimitrie Paleologul	1449-1460

Imperiul de Trapezunt

Alexios I Mare Comnen	1204-1222	Vasile	1332-1340
David (co-împărat)	1204-1212	Irina Paleologina	1340-1341
Andronic I Gidos	1222-1235	Ana Anachoutlou	1341
Ioan I	1235-1238	Mihail	1341
Manuel I	1238-1263	Ana Anachoutlou	
Andronic al II-lea	1263-1266	(a doua oară)	1341-1342
Gheorghe	1266-1280	Ioan al III-lea	1342-1344
Ioan al II-lea	1280-1284	Mihail (a doua oară)	1344-1349
Teodora	1285	Alexios al III-lea	1349-1390
Ioan al II-lea (a doua oară)	1285-1297	Manuel al III-lea	1390-1416/1417
Alexios al II-lea	1297-1330	Alexios al IV-lea	1416/1417-1429
Andronic al III-lea	1330-1332	Ioan al IV-lea	1429-1458/1460
Manuel al II-lea	1332	David	1459-1461

Principatul (Despotatul) Epirului

Mihail I Anghelos Ducas	1204-1215
Teodor Anghelos Ducas (proclamat împărat după cucerirea Tesalonicului, în 1224)	1215-1224

Imperiul de Tesalonic

Teodor I Anghelos	1224-1230
Manuel I Anghelos	1230-1237
Ioan Anghelos	1237-1244
Dimitrie Anghelos Ducas (despot)	1244-1246

În anul 1246, Tesalonicul este cucerit de Ioan al III-lea Ducas Vatatzes.

Despotatul Epirului

Mihail al II-lea Anghelos Ducas	1230-1267
Nichifor I Anghelos Ducas	1267-1296
Toma I Comnenul Ducas	1296-1318
Nicolao Orsini	1318-1323
Giovanni Orsini	1323-1335
Nichifor al II-lea	1335-1337

În anul 1337, despotatul este cucerit de Andronic al II-lea Paleologul.

Thessalia

Ioan I	1271-1296
Constantin	1296-1303
Ioan al II-lea	1303-1318

Bulgaria

Al Doilea Țarat Bulgar

Asan I	1185/1186-1196
Petru al IV-lea	1196-1197
Ioan Caloian	1197-1207
Boril	1207-1218
Ioan al II-lea Asan	1218-1241
Căliman (Koloman) I Asan	1241-1246
Mihail I Asan	1246-1256
Căliman al II-lea Asan	1256
Mico Asan	1256-1257
Constantin Tich I	1257-1277
Mihail al II-lea Asan	1277-1279
Ivailo (asociat)	1278-1279
Ioan al III-lea Asan	1279
Gheorghe (Georgi) I Terter	1279-1292
Smilec	1292-1298
Ivan al II-lea (regent)	1298-1299
Čaka	1299-1300
Teodor (Todor) Svetoslav	1300-1322
Gheorghe al II-lea Terter	1322-1323
Mihail Šišman (Mihail al III-lea Asan)	1323-1330
Ivan Ștefan	1330-1331
Ivan Alexandru	1331-1371
Ivan Šišman	1371-1393 (Târnvo)
Ivan Sracimir	cca 1356-1396 (Vidin)

Principi și regi ai Bulgariei

Alexandru (principe)	1879-1886
Ferdinand (principe, țar/rege din 1908)	1887-1918
Boris al III-lea	1918-1943
Simeon al II-lea	1943-1946

Serbia

Zeta (Diocleea)

Predimirante	969 – *post* 976
Petru (Petar, Petrislav)	*post* 976 – *ante* 998
Ioan Vladimir	*ante* 998-1016
Ștefan Voislavcca	1040-cca 1052
Mihail	cca 1052-1081 (rege, din anul 1077)

Constantin Bodin	1081 – cca 1101
Dobroslav	cca 1101
Kočopar	1101-1102
Vladimir al II-lea	1102-1114
Gheorghe	1114-1118
Grubeša	1118-1125
Gheorghe (a doua oară)	1125-1131
Gradihna	1131-1142
Radoslav	1142-1148/1149
Desa	1148/1149 – *post* 1151
Mihail (Mihailo)	*ante* 1173-1189

Mari Župani de Raška, Regi și Țari ai Serbiei

Vukan (*veliki župan*)	1083/1084 – cca 1122
Uroš I	cca 1125 – cca 1140
Uroš al II-lea	cca 1145 – cca 1160
Primislav (Prvoslav)	cca 1162
Beloš	cca 1162
Desa	cca 1162 – cca 1165
Tihomir (*veliki župan*), Stefan Nemanja, Sracimir, Miroslav	cca 1165-1168
Ștefan Nemanja	cca 1165/1168-1196
Ștefan al II-lea Nemanjić (Prvovenčani)	1196-1227 (rege, din anul 1217)
Ștefan Radoslav	1227-1233
Ștefan Vladislav	1233-1243
Ștefan Uroš I	1243-1276
Ștefan Dragutin	1276-1282
Ștefan Uroš al II-lea Milutin	1282-1321
Ștefan Uroš al III-lea Dečanski	1321-1331
Ștefan al IV-lea Dušan	1331-1355 (țar, din anul 1346)
Ștefan Uroš al V-lea	1355-1371
Lazăr I Hrebljanović (*principe*)	1371-1389
Ștefan Lazarević	1389-1427 (despot, din anul 1402)
Gheorghe Branković	1427-1456 (despot, din anul 1429)
Lazăr al II-lea Branković (despot)	1456-1458

Macedonia Orientală

Ioan Dragaš	cca 1365 – cca 1378
Constantin Dragaš	?-1395

Macedonia Occidentală

Vukašin Mrnjavčević (rege)	1366-1371
Marko Kraljević (rege)	1371-1395

Regiunea Serres

Ioan Uglieša	1365-1371

Rusia

Principatul Kievului

Rurik I	862-879
Oleg	879-912
Igor I	912-945
Sviatoslav I	945-972
Iaropolk I	972-978
Vladimir I Sviatoslavici	978-1015
Sviatopolk I	1015
Iaroslav I cel Înțelept	1015-1018
Sviatopolk I (a doua oară)	1018-1019
Iaroslav I cel Înțelept (a doua oară)	1019-1054
Iziaslav II	1054-1068
Vseslav	1068-1069
Iziaslav I (a doua oară)	1069-1073

Sviatoslav al II-lea	1073-1076
Vsevolod I	1077
Iziaslav I (a treia oară)	1077-1078
Vsevolod I (a doua oară)	1078-1093
Sviatopolk al II-lea	1093-1113
Vladimir II Monomahul	1113-1125
Mstislav I cel Mare	1125-1132
Iaropolk al II-lea	1132-1139
Viaceslav I	1139
Vsevolod al II-lea	1139-1146
Igor al II-lea	1146
Iziaslav al II-lea	1146-1149
Iuri I	1149-1150
Iziaslav al II-lea	1150
Iuri I	1150-1151
Iziaslav al II-lea (a doua oară)	1151-1154
Iuri I (a doua oară)	1155-1157
Iziaslav al III-lea	1157-1158
Rostislav I	1154, 1159-1161, 1161-1167
Mstislav al II-lea	1158-1159, 1167-1169, 1170
Gleb	1169-1170, 1170-1171
Roman I	1171-1173, 1175-1177
Iaroslav al II-lea	1173-1174, 1174-1175
Sviatoslav al III-lea	1177-1180
Rurik al II-lea	1180-1181
Sviatoslav al III-lea (a doua oară)	1181-1194
Rurik al II-lea (a doua oară)	1194-1202
Roman al II-lea	1204
Vsevolod al IV-lea	1206, 1207-1208, 1210-1212
Mstislav al III-lea	1212-1223
Vladimir al IV-lea	1223-1235, 1236-1238
Iziaslav al IV-lea	1235-1236
Iaroslav al III-lea	1238, 1243-1246
Mihail al II-lea	1238-1239, 1240-1243
Rostislav al II-lea	1239-1240
Alexandru Nevski	1252-1263

1263 – dezintegrarea principatului

Principi și mari principi ai Moscovei

Daniel Alexandrovici	1272-1303
Juri al III-lea Danilovici	1303-1325
Ivan I Danilovici Kalita	1325-1341
Simeon I	1341-1353
Ivan al II-lea	1353-1359
Dimitrie I Donskoi	1359-1389
Vasile I Dimitrievici	1389-1425
Vasile al II-lea cel Orb (Tomnyi)	1425-1433
Juri al IV-lea	1433
Vasile al II-lea cel Orb (a doua oară)	1433-1446
Dimitrie al II-lea Šemjaka	1446-1447
Vasile al II-lea cel Orb (a treia oară)	1447-1462
Ivan al III-lea cel Mare	1462-1505
Vasile al III-lea cel Mare	1505-1533

Țari ai Rusiei

Ivan al IV-lea cel Groaznic	1533-1584 (țar, din 1547)
Feodor I	1584-1598
Boris Godunov	1598-1605
Feodor al II-lea	1605
Dimitrie I Uzurpatorul	1605-1606
Vasile al IV-lea	1606-1610
Vladislav I	1610-1613
Mihail I	1613-1645
Alexei I	1645-1676
Feodor al III-lea	1676-1682
Petru I	1682-1725
Ivan al V-lea (asociat la tron)	1682-1696
Ecaterina I	1725-1727
Petru al II-lea	1727-1730
Ana	1730-1740
Ivan al VI-lea	1740-1741
Elisabeta	1741-1762
Petru al III-lea	1762

Ecaterina a II-a	1762-1796	Nicolae I	1825-1855
Pavel I	1796-1801	Alexandru al II-lea	1855-1881
Alexandru I	1801-1825	Alexandru al III-lea	1881-1894
Constantin	1825	Nicolae al II-lea	1894-1917

Sultanatul Selgiucid de Rum (Ikonion)

Suleiman I (Süleyman I ibn Kutalmish/ Qutlumush)	1077-1086	Kaykawus al II-lea	1246-1256
Interregnum	1086-1092	Kilij Arslan al IV-lea	1248-1265
Kilij Arslan I	1092-1107	Kaykubad al II-lea	1249-1257
Malik Shah	1107-1116	Kaykawus al II-lea (a doua oară)	1257-1261
Masʿud I	1116-1155	Kaykhusraw al III-lea	1265-1282
Kilij Arslan al II-lea	1156-1192	Masʿud al II-lea	1282-1284
Kaykhusraw I	1192-1196	Kaykubad al III-lea	1284
Suleiman al II-lea (Rukn al-Din Süleyman)	1196-1204	Masʿud al II-lea (a doua oară)	1284-1293
Kilij Arslan al III-lea	1204-1205	Kaykubad al III-lea (a doua oară)	1293-1294
Kaykhusraw I (a doua oară)	1205-1211	Masʿud al II-lea (a treia oară)	1294-1301
Kaykawus I	1211-1219	Kaykubad al III-lea (a treia oară)	1301-1303
Kaykubad I	1219-1237	Masʿud al II-lea (a patra oară)	1303-1307
Kaykhusraw al II-lea	1237-1246	Masʿud al III-lea	1307-1308

Mari hani ai Imperiului Mongol din Asia Centrală

Genghis Han	1206-1227	Oghul Ghaymish (regent)	1248-1251
Tolui (regent)	1227-1229	Möngke Han	1251-1259
Ögedei Han	1229-1241	Kublai Han	1260-1294
Töregene Khatun (regent)	1243-1246	Temür Han	1294-1307
Güyük Han	1246-1248		

Hanatul Hoardei De Aur

Batu Han	1227-1255	Töde-Möngke	1281-1287
Sartaq	cca 1255 – cca 1256	Töle-Buqa (Telebogha)	1287-1290
Ulaghchi	1256-1257	Tokhta (Toqto'a)	1291-1312
Berke	1257-1266	Uzbeg Han	1312-1341
Möngke-Timur	1267-1281		

Bei și sultani otomani

Osman I	cca 1282-1326	Murad al IV-lea	1623-1640
Orhan I	1326-1362	Ibrahim	1640-1648
Murad I	1362-1389 (sultan, din 1383)	Mehmed al IV-lea	1648-1687
Baiazid I Yildirim	1389-1402	Suleiman al II-lea	1687-1691
Interregnum	1402-1413	Ahmed al II-lea	1691-1695
Mehmed I	1413-1421	Mustafa al II-lea	1695-1703
Murad al II-lea	1421-1444	Ahmed al III-lea	1703-1730
Mehmed al II-lea Fatih	1444-1446	Mahmud I	1730-1754
Murad al II-lea (a doua oară)	1446-1451	Osman al III-lea	1754-1757
Mehmed al II-lea Fatih (a doua oară)	1451-1481	Mustafa al III-lea	1757-1774
Baiazid al II-lea	1481-1512	Abdul-Hamid I	1774-1789
Selim I	1512-1520	Selim al III-lea	1789-1807
Soliman I Kanuni	1520-1566	Mustafa al IV-lea	1807-1808
Selim al II-lea	1566-1574	Mahmud al II-lea	1808-1839
Murad al III-lea	1574-1595	Abdul-Medjid	1839-1861
Mehmed al III-lea	1595-1603	Abdul-Aziz	1861-1876
Ahmed I	1603-1617	Mehmed Murad al V-lea	1876
Mustafa I	1617-1618	Abdul-Hamid al II-lea	1876-1909
Osman al II-lea	1618-1622	Mehmed al V-lea	1909-1918
Mustafa I (a doua oară)	1622-1623	Mehmed al VI-lea	1918-1922
		Abdul Medjid al II-lea (calif)	1922-1924

Dinastia abbasidă (Cairo)

Al-Mustansir	1261-1262	Al-Mutawakkil I (a doua oară)	1389-1406
Al-Hakim I	1262-1302	Al-Mustain	1406-1414
Al-Mustakfi I	1303-1340	Al-Mutadid al II-lea	1414-1441
Al-Wathiq I	1340-1341	Al-Mustakfi al II-lea	1441-1451
Al-Hakim al II-lea	1341-1352	Al-Qaim	1451-1455
Al-Mutadid I	1352-1362	Al-Mustanjid	1455-1479
Al-Mutawakkil I	1362-1383	Al-Mutawakkil al II-lea	1479-1497
Al-Wathiq al II-lea	1383-1386	Al-Mustamsik	1497-1508
Al-Mutasim	1386-1389	Al-Mutawakkil al III-lea	1508-1517

TIPOGRAFIA CĂRȚILOR BISERICEȘTI
Intrarea Miron Cristea nr. 6, 040162, București
Tel.: 021.335.21.29; 0727.320.602
E-mail: secretariat.tipografie@patriarhia.ro
tipografia@patriarhia.ro
cartibisericesti.ro

„Elaborarea acestui manual de *Istorie Bisericească Universală* pentru Facultățile de Teologie din cadrul Patriarhiei Române se înscrie în proiectul larg de editare a tuturor manualelor de Teologie Ortodoxă la nivelul cercetărilor la zi, proiect inițiat de Preafericitul Părinte Daniel, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, imediat după alegerea și instalarea sa în fruntea Bisericii noastre în toamna anului 2007. Recomandăm acest manual tuturor studenților și studentelor, masteranzilor și doctoranzilor de la Facultățile de Teologie din cuprinsul Patriarhiei Române, precum și tuturor celor care doresc să cunoască mai bine trecutul istoric și situația actuală a Bisericilor Ortodoxe, precum și felul cum înțeleg aceste Biserici să răspundă nenumăratelor provocări cu care se confruntă ele în zbuciumata lume de astăzi".

Pr. Prof. Dr. Viorel Ioniță

